

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

ČECHY PO BÍLÉ HOŘE.

PRVNÍ DÍL.

VÍTĚZSTVÍ CÍRKVE. CENTRALISM.

NAPSAL

ARNOŠT DENIS,

PROFESSOR NA SORBONNĚ.

SE SVOLENÍM SPISOVATELOVÝM PŘELOŽIL A POZNÁMKAMI OPATŘIL

Dr. JINDŘICH VANČURA.

V PRAZE 1904.

KNIHKUPECTVÍ BURSÍK & KOHOUT NAKLADATELSTVÍ

c. k. české university a České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění.

Tiskl Alois Wiesner v Praze, knihtiskař České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. — Papír ze skladu České společnosti pro obchod a průmysl papírnický G. Wiesner, Duffek a spol. v Praze.

PAMÁTCE

SOBĚSLAVA PINKASA.

PANU

LADISLAVU PINKASOVI!

Můj drahý příteli!

Srdce svírá mi se krutou bolestí, když píši tyto řádky, jež měly být určeny Vašemu otci. Když pomyslil jsem jemu věnovati své dílo, nechtěl jsem mu osvědčiti pouze hluboké své přátelství. Jeho přímé a ryzí srdce bilo vždy jen pro spravedlnost a svobodu, náležeť ku posvátnému šiku hrdinných bojovníků, kteří jsou vždy hotovi obětovati se, a kteří neznají ani malomyslnosti, ani vzdání. Nadepsáním jména jeho v čele těchto řádek chtěl jsem vyznati svou víru v ideál, jemuž vždy sloužil, a v něm vzdáti čest všem vlastencům českým.

Právě ve Vašem domě v Praze před třiceti léty rozhodl jsem se napsati tuto knihu. Od té doby nepřestal jsem o ní pracovati. Úkol byl těžký a znám všecky nedostatky svého díla. Jest to první pokus o úplné dějiny moderních Čech; průkopník, který se odváží na cestu neproraženou, jest v nebezpečí, že zbloudí každým krokem. Kéž by odvaha moje vzbudila následovníky! Mně nejde o čest zůstaviti dílo konečné, ale o to, vnuknouti jiným vůli, aby učinili lépe nežli já.

Bylo úmyslem mým napsati knihu upřímnou. Pověděl jsem vždy, co jsem pokládal za pravdu, i když jsem věděl, že nepříjemně se dotkne přátel, kteří jsou mi drazí; pokusil jsem se posuzovati spravedlivě lidi, kteří jsou mi nejprotivnější. Co do klidné lhostejnosti, kterou jistá škola chce požadovat od historiků, nevěřím

v ni, a nikdy jsem se s ní nesetkal. Mezi katany a mučedníky, mezi tyrany a obětmi není mně možno, abych zůstal nestranný; nenávidím útisku ve všech jeho formách, věřím ve vítězství spravedlnosti, a proto věc česká jest mi drahá. Kdyby podlehla — co se mně zdá nemožno — podíl hrubého bezpráví, bez toho již tak veliký ve světě, vzrostl by ještě.

Nezatajil jsem žádný z omylů vlastenců českých; přes to přese všecko myslím, že napsali jednu z nejkrásnějších stránek v dějinách lidstva. Až přijde den, kdy národové, probuzení ze snův o liché slávě, porozumějí, že prospěch obecný vyžaduje úctu ke všem svobodám, kdy osvícená svědomí pokácejí oltáře falešných bohů, v první řadu buditelů nového světa postaveni budou Dobrovští, Palačtí a Havlíčkové. Naučili nás moci práva a síle obětavosti; Čechům, aby zvítězili nad opozděnou nenávistí, jež tvrdošijně popírá vítězství na příště jisté, netřeba než nadchnouti se jejich učením. Já sám jsem přesvědčen, že rozšiřuje jejich jména a jejich nauky přispěji k tomu, aby povzneseny byly duše všech těch, kdo mne budou čísti, a aby vymaněny byly z předsudků záští a pýchy.

V červnu 1902.

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU PŘEKLADU.

V podrobné a výstižné charakteristice nesmrtelného našeho historiografa Fr. Palackého, jedné z nejkrásnějších, jimiž A. Denis ozdobil nové své dílo, (II., str. 198.) vytýká mu, že žil příliš před rokem 1526 a že dosti málo studoval dějiny po roce 1618 a že nepoznal jasně úpadek, v jaký porobou 200letou přiveden byl národ český. Jak osudné následky měl nedostatek tento, možná poznati z řady nezdarů v rozhodných chvílích života politického (1848, 1861, 1868, 1871), zaviněných vytčením příliš vysokého cíle, k jehož dosažení nestačily posavadní síly národa našeho.

Nedostatek Palackého stal se neblahým dědictvím i době naší. Pozornost předních historiků našich (Tomka, Golla i školy jeho) převážně jest obrácena stále k událostem před rokem 1526, a následky toho v životě politickém zůstávají tytéž: v zápase za cíl nedosažitelný lámou se a tříští síly nejlepší, kdežto úkoly přítomnosti namnoze zanedbávají se hříšně; však v státním právě, až ho dosáhneme — hlásá se od neposledních předáků politických — nalezne se již zázračný elixír, potřebný všelék, jímž zhojí se a napraví všecky nedostatky.

Úkol, jehož neodvážili se historikové domácí — o příčinách nechceme tuto uvažovati — vykonal směle cizinec: universitní professor pařížský Arnošt Denis. K velikým jeho dvěma spisům historickým o Husovi a válkách husitských (1878) a o Konci samostatnosti české (1890) přistoupilo nově (1903) třetí dílo nejrozsáhlejší a nejdůležitější »Čechy po Bílé hoře«. Dokončen je životní úkol velikého dějepisce, jenž samou Prozřetelností poslán byl našemu národu, aby vylíčil mu ve věrném zrcadle dějiny nejslavnější doby v XV. století, hlubokého úpadu v XVI—XVIII. století a probuzení a největších nadějí v nový bohda šťastnější život. Nad to velkolepou trilogií svou professor Denis dějinné

i přítomné osudy národa českého předložil před forum světového obecenstva, vykonav takto úkol — s tendencí ovšem opačnou — jaký »kacířskému« národu v XV. století prokázal učený Eneáš Sylvius.

O vědeckém a politickém významu nového díla Denisova a o postavení jeho v historiografii české ponecháváme sobě soud až po ukončení překladu celého spisu. Zatím s radostí a pohnutím poznamenáváme, že v průkopníku, jenž odvážil se na půdu posud nevzdělanou, dostalo se dějinám našim učence smělé a vzácné energie, hlavy filosofické, muže ušlechtilých zásad mravních, jaké pěstovány jsou v církvi hugenotské, jež ve Francii sdružuje elitu duchů asi tak, jak u nás někdy v XVI. a XVII. století ušlechtilá Jednota bratrská, vědce, ale zároveň znamenitého umělce, jenž skvělým slohem svým zachovává dávnou a slavnou pověst historiografie francouzské. Syn svobodného národa francouzského bleskem a světlem ducha svého ozařuje jasně nejtemnější dobu naší historie, jež pro naše historiky, na nichž více nebo méně vždy vázlo něco z pobělohorské poroby duchovní a mravní, bývalo půdou kluzkou a nebezpečnou.

Překladateli »Konce samostatnosti české«, jehož práce kritikou českou byla své doby docela pominuta a umlčena, dostalo se vzácné odměny plným uznáním jejím od slavného autora, jenž slíbil mu, že, dojde-li jednou k dokonání díla jeho, nikdo jiný nebude jeho tlumočníkem. S jakou radostí slyšel jsem o provedeném díle a s jakým nadšením přijal jsem nově úkol překladatelský!

O překladu českém mohu téměř opakovati vše, co pověděl jsem v předmluvě k českému vzdělání »Konce samostatnosti české«. I tentokrát kontroloval jsem text francouzský s původními prameny, poopravil některé omyly a dle znění původních pramenů pozměnil a leckde i porozšířil překlad, jenž jinak podán věrný zvláště v části úvah a charakteristik autorových. Se svolením prof. Denisa přičinil jsem všude jména místní a osobní, pokud opomenuty jsou v textu francouzském, ježto čtenářstvu cizímu nejsou důležity, ale obecenstvu českému bývají zajímavé a památné. V části pod čárou obdržel jsem plnou »carte blanche« a důvěry p. spisovatelovy užil jsem tentokrát mnohem hojněji než při překladu staršího díla jeho. Kam jen ohlédneme se, i v intelligenci nejlepší, zejí zrovna mezery a nedostatky hlubšího vědění novějších dějin našich. Proto příležitosti vděčné použil jsem, abych

řadou poznámek, někdy i rozsáhlejšími rozbory a úvahami, přispěl k pronikavějšímu osvětlení událostí a ku poznání osobností, jež rozhodnými činiteli byly v dějinách našeho úpadu. Jak se mi to podařilo, úkolem je kritiky vědecké, jejíž oprav a pokynů rád bych užil při druhém vydání díla Denisova, k němuž, nepochybuji, že brzo dojde.

Při práci, konané při plné a pilné povinnosti učitele středoškolského, obtíženého mimo jiné i korrekturami úkolů, posilou bylo překladateli vědomí důležitosti díla konaného a potřeba, aby již již bylo v rukou obecenstva našeho i pomáhalo rozptylovati mlhy nevědomosti a zaslepenosti, stranám politickým a vůdcům jejich bylo vzácnou školou pro život veřejný a přispělo takto ku posílení a utužení národního bytu našeho v době, která zdá se chaosem, z něhož rodí se nový život — kéž utěšenější a zdravější!

Cit vděčnosti pudí mne, abych toto české vzdělání prvního dílu nového spisu Denisova posvětil památce zesnulého otce svého Matěje Vančury († 10. dubna 1887). Prostý řemeslník, truhlář rukou dovedných, byl pravý typ našich pismáků, jemuž poklady jedinými byly knihy, mezi nimiž za nejvzácnější choval Písmo svaté, Zapovu Českomoravskou kroniku — den, kdy došel nový sešit, býval mu pravým svátkem — a Komenského Informatorium školy mateřské. Vidím dosud úsměv dobré tváře jeho, když jako žáček na hlas četl jsem vypravování o boji na Moravském poli, o zradě panstva českého a o pádu hrdinského krále, a při tom hořce jsem se rozplakal. V takém ovzduší rodí se a vzmáhá láska k dějinám a národu — — —

V CHÝNOVĚ, dne 30. srpna 1904.

Dr. Jindřich Vančura.

OBSAH.

KNIHA I.

VÍTĚZSTVÍ CÍRKVE.

HLAVA PRVNÍ.

HLAVA DRUHÁ.

HLAVA TŘETÍ.

HLAVA ČTVRTÁ.

KNIHA II.

ABSOLUTISM KATOLICKÝ.

HLAVA PRVNÍ.

HLAVA DRUHÁ.

HLAVA TŘETÍ.

HLAVA ČTVRTÁ.

Poslední Habsburkové.

KNIHA III.

OSVÍCENÝ DESPOTISM.

HLAVA PRVNÍ.

Války slezské.

HLAVA DRUHÁ.

Centralism a byrokracie.

HLAVA TŘETÍ.

Josef II.

HLAVA ČTVRTÁ.

Církev a stát.

HLAVA PÁTÁ.

Germanisace. — Leopold II.

KNIHA I.

VÍTĚZSTVÍ CÍRKVE.

HLAVA PRVNÍ.

PERSEKUCE.

Nazejtří bitvy Bělohorské. — Ferdinand II. a vůdcové restaurace katolické. — Popravy. — Konfiskace a zkáza staré šlechty. — Plány protireformační. — Nuncius Caraffa. — Lamormain a jesuité. — Kardinál Harrach. — Missionáři a vojáci. — Katolictví prohlášeno za jediné náboženství zemské. — Obrácení měst. — Sedláci.[1]

Roku 1526 po bitvě u Moháče a smrti Ludvíka Jagielovce Čechy a Uhry za krále zvolily Ferdinanda I., bratra cís. Karla V. Takto uskutečnil se záměr, kterým tak dlouho rádi zabývali se Habsburkové; po úsilí mnoholetém zbudovali konečně kolem marky Východní rozsáhlou říši, která prostírajíc se nad středním Dunajem a horním Labem obkličovala celé jižní Německo. Protože v téže době šťastným dědictvím dostalo se rodu jejich Španělska a Italie,

[1] Literatura o protireformaci v Čechách jest velmi hojná. Potřebné údaje bibliografické nalezneme u Reussa, La destruction du protestantisme en Bohême (1868). Mezi prameny opravdu důležitými třeba uvésti díla samého Caraffy, Relatione dello stato dell'Imperi e della Germania, uveřejněné od G. Müllera ve 23. svazku Archiv für Kunde österr. Geschichte a Caroli Carafae commentaria de Germania sacra restaurata (Aversa 1630) s četnými listinami. — Historia persecutionum ecclesiae bohemicae 1648, která z části je dílem Komenského, jest jakási úřední relace emigrantů; ačkoli často se zakládá na zprávách svědkův očitých, může se bráti na potaz jen s velkou opatrností, a proto užíval jsem jí jen velmi zřídka. [České vzdělání Historie o těžkých proti-

zdálo se, že jsou opravdu povoláni, aby vládli světu, a bylo by jim k tomu stačilo, aby moc svou pevně založili na říši německé a své nestálé vasaly přeměnili zde ve věrné poddané. Nebýti reformace, byli by snad toho dosáhli. Tradicí, prospěchem a pudem vedeni postavili se na stranu církve. Luthersky protestantism, odpor to svědomí německého proti všeobecnému panství papežů, zamítal ctižádostivé snahy Habsburků po panství universálním. Naproti moderní myšlence národní samosprávy Habsburkové představovali tradice středověku a jednoty křesťanské. Mezi nimi a kacířstvím nebylo možná žádného smíru: únava, mírnost některých panovníků, hrůza ze zkázy předvídané přivodily příměří někdy dosti dlouhá, ale nikdo nepokládal je za konečná.[1]

Německo, kdyby bylo bývalo odkázáno na své vlastní síly, nebylo by na dlouho s to, aby zadrželo záměry císařů, ale nalezlo spojence v králích francouzských, kteří vítězstvím Habsburků byli by odsouzeni k neobmezené podřízenosti; spolek Morice Saského s Jindřichem II. zvítězil nad Karlem V. Ale nebezpečenství bylo jen odročeno: bude zažehnáno teprve, až rozličná království, jejichž sblížením vytvořila se država rodu Habsburského, nabudou opět své samostatnosti. Účelem všech koalicí, kteréž utvořily se proti Habsburkům, bylo rozptýliti mocnářství, jež bylo složeno z částí tak patrně rozdílných a tak špatně spojených! Nezdá-li se i dnes, že po smrti panovníkově každé z nich dostane se opět postavení zvláštního? Víme, že veliký plán Jindřicha IV. zůstával

venstvích církve české, upravené k tisku bratrem A. Hartmanem, někdejším kazatelem v kapli betlemské, vyšlo v Lešně 1655. Šesté vydání opatřil pečlivě L. B. Kašpar (1888). Mimo to dílo toto bylo přeloženo do němčiny (třikrát), frančiny a angličiny.] Podobně je s dílem Peschkovým, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen (1844), kterému nedostává se kritiky, ale je vhodné pro prameny, jež podává úplně. Od vydání knihy Reussovy d'Elvert uveřejnil veliký počet úředních pramenů v 16., 17., 22. a 23. svazku Schriften der hist. stat. Sektion der Mähr.-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues. Z prací nejnovějších viz Gindelyho Geschichte der Gegenreformation in Böhmen (1894). [Důležité dílo to nevyšlo v českém spracování; obšírný výtah z něho podal překladatel v Naší době 1896.] T. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 (2 sv. 1882) a Reformace katolická po bitvě bělohorské (1892). Srovn. kritiku P. J. Svobody, T. J. 1893. Se stanoviska katolického F. Krásl, Arnošt hr. Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup Pražský (1886), P. J. Svoboda, Katolická reformace a marianská družina v království Českém, v Brně 1888.

[1] Podrobný výklad událostí viz v 2. svazku mého díla »Konec samostatnosti české« (1890).

vždy jen snem Sullyovým; stačil však strašiti obraznost politikův a s pravidelností znepokojující objevuje se v kombinacích diplomatů.

V Čechách pikle separatistické nalézaly půdu zvláště příznivou. Ačkoli v XVI. století záští národní se utišilo, úsilím prvních Habsburkův o splynutí jejich různých zemí v jedno společné mocnářství byli velmi záhy znepokojeni stavové, vedoucí veřejné mínění. Hořce pociťovali úpad království, které, ne li právem, aspoň skutkem zřeklo se své svrchovanosti. Zvláště šlechta, kteráž od času Jagielovců zmocnila se vlády, bála se zasahování moci královské. Již tím, že panovník nepřestával na jediných důchodech zemských, závisel méně na sněmích, to jest na šlechtě, volil svobodněji své rádce: proto sklamání a hněv stavů, jež nebylo nijak nesnadno skupiti ve strany odbojné. Když Rudolf II. svou nedbalostí a nerozhodností poškodil moc svou v Německu, protivníci Habsburků zosnovali znenáhla tajný odboj v bezprostředním jeho panství. Pouze někteří ctižádostiví a odvážní vůdcové znali cíl piklů: ostatní šlechta následovala z lehkomyslnosti nebo ze strachu; lakotnost, touha po samostatnosti, navyklé bezvládí, malomocná vůle, oslabené vlastenectví, všecky nedostatky, nakupené dlouhými nepořádky, sváděly ji bez rozmyslu k žádostem, o jichž dosahu a nebezpečenství neuvažovala.

Nicméně většina na sněmích, zejména městský stav a dole bezejmenný a mlčelivý lid, jehož mínění mělo i tehdáž skrytý vliv, nebyli by nikdy pomyslili na povstání, kdyby nebyli se cítili ohroženi ve svém svědomí. I za císaře Maxmiliana II., snášelivého ze lhostejnosti, Čechové marně se snažili přiměti své panovníky, aby se vzdali všeliké myšlenky na restauraci katolickou, a od té doby reakcí, vítězící v celé Evropě, byly rozmnoženy jejich nesnáze a obavy. Čechové první odtrhli se od papežství: kacířství bylo jejich slávou a jako životní podstatou národa; ale ačkoli veliká většina obyvatelů byla protestantská, neměli ani dogmat všeobecně přijatých, ani řádného zřízení; odchýlili se od katolictví řadou etap, kterých všickni nepřekročili. Rozděleni byvše na četné strany. z nichž jedni lišili se od Říma jen rozdíly čistě zevnějšími a vedlejšími, kdežto druzí smělostí překonávali kalvinism, nemajíce ani uznaných vůdcův ani zřízeného duchovenstva, byli velmi znepokojeni, protože cítili slabost svého postavení. Svobody, jichž užívali, byly sice rozsáhlé, ale jen trpěné, a zakládaly se jen na šťastných úchvatech. Stačila jediná slabost ku potlačení práv jejich,

která dopuštěna byla vždy jen prozatímně a s výhradou. Jakmile církev, na čas reformací zaražená, opět se pustila do zápasu, žili ve stálém strachu, ohroženi jsouce nepřítelem, který skrýval ještě útočný plán svůj, ale jehož záměry znali a tušili, že se s ním utkají.

Po odboji r. 1618 katolíci na ospravedlnění své krutosti tvrdili, že obavy kacířů nebyly ani odůvodněné ani upřímné; obviňovali je, že za líčeným strachem skrývali velmi pronikavé snahy světské a smělou panstvíchtivost; popírali zlé úmysly, jež jim bezdůvodně podkládali jejich protivníci. Tyto tradicionální praktiky polemické neoklamou nikoho: hned po boji vítězové mají vhodnou příležitost svalovati vinu na přemožené; mají pak větší volnost, aby dali si draze zaplatiti jejich chyby. Je sice pravda, že katolíci v té věci byli teprve na počátku svých plánů, a svoboda náboženská nebyla ještě vážně obmezena, ale není také méně pravda, že dvůr římský nikdy nevzdal se naděje obnoviti své panství, a že až dosud chyběla jen příležitost. Ferdinand I. zarazil pokrok kacířství znovuzřízením katolicismu, kterýž umíral, a zjednal mu obranné postavení tak pevné, že mohl brzo přejíti k útoku. Neublížíme jesuitům, tvrdíme-li, že v Praze jako téměř v celé Evropě shromáždili a kázni vyučili věřící, a že vzbudili tak říkajíc vlastenectví církevní; aniž snížíme je, řekneme-li, že vřele si přáli obnovení jednoty křesťanské.[1] Nelibovali si zajisté v popravách, spoléhali spíše na politiku než na násilí,[2] ale zbožnost jejich byla také nervosní a výstřední. Žádný z nich nelekal se užiti násilí,[3] a musili také přehlížeti poněkud nedokonalost laiků, kteří poddávali se jejich vedení.

Za panování cís. Rudolfa II. jeví se již důsledky jejich propagandy:[4] tehdáž horlivé katolíky uráží nebo bouří snášelivost dávno vešlá v obyčej; na některých panstvích bohoslužba protestantská jest zakazována, skupina se tvoří kolem jesuitů, aby znenáhla povznesena byla vážnost kněžstva a obmezeny výsady jino-

---

[1] O jesuitech viz výbornou studii B. Navrátila »Z nové literatury o jesuitech« v Gollově Čes. Čas. historickém 1898 (108, 179).

[2] (Bohemi) arte quadam potius quam imperio ad catholicismum adducendi videntur. — List Canisiův Hosiovi 4. prosince 1561.

[3] Viz plán protireformační v Ritterově »Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation«, II. 87—88. — Duhr T. J., Die Jesuitenfabeln (str. 138.) chce dokázati, že na jesuity nespadá zodpovědnost za válku třicetiletou. Thése jeho zdá mi se i planá i málo smělá. Srovnej Krebs, »Die polit. Publicistik der Jesuiten«, 1890.

[4] Viz Max Dvořáka jun. »Process Jiřího z Lobkovic« v Gollově Čes. Čas. historickém, 1896, str. 282.

věrců, kteříž odstraňováni z úřadů veřejných; tato strana počtem sice ne veliká, je však mocná svým bohatstvím a svými styky, zabírá nejvlivnější rádce královy, nejvyššího hofmistra Kryštofa Popela z Lobkovic, Jaroslava Bořitu z Martinic, předsedu soudu apelačního, později nejvyššího kancléře Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic, Viléma Slavatu, Pernsteiny a některé jiné; působí na panovníka tak, že země se již diví, proč většina se nepřipouští k vládě, a proč skryté překážky maří všeliké pokusy o zavedení řádu pravidelné svobody na místo nejisté a prozatímné snášelivosti, jež ponechává se jí ze strachu a slabosti.

Roku 1609 protestanté vymohli konečně na císaři Rudolfovi II., uživše sporu s bratrem jeho, pověstný Majestát, jímž prohlášena svoboda náboženská, a podle slov historika domácího vydáním konsistoře a university do rukou stavů »ujištěno náboženství«.[1] Katolíci až do poslední chvíle odpírali těmto ústupkům. Když Rudolf žádal nejv. kancléře Zdeňka z Lobkovic, aby podle obyčeje podepsal listinu, tento odmítl: »Uradiv se o to s učenými duchovními lidmi, v svědomí svém to nacházím, že toho majestátu proti víře své bez ublížení svědomí svého nijakž podepsati nemohu.«[2] Většina představitelů mocných rodů katolických Kolovratové, Černínové, Berkové připojili se k němu, protestovali proti smlouvě, kterou pokládali za jakési odpadlictví. Poslušni byli hesla arcibiskupa Lohelia a jeho rádců: dnes ještě P. J. Svoboda T. J. velebí je pro jejich ráznost: — zachránili takto čest jména českého a náboženství katolické; jejich neohroženost vztyčila se jako nepřestupná hráz proti protestantismu, jenž ze všech stran severních hrnul se do země.[3] Jak lze se tedy diviti, že kacíři se znepokojili touto nesmířlivostí a že s bdělou nedůvěrou přihlíželi ku pletichám svých nepřátel? Není-li v tom jakási nedůslednost, tvrdí-li se, že arcibiskup a jesuité nepodnikli nic ke zničení listiny, jež vždy zdála se jim zatracení hodna a jež zbavovala je všeliké naděje v odvetu? Císař Matyáš churavý, sešlý, slabý, byl jen ubohým nástrojem, a pokud seděl na trůně, přestali jen na drobné válce, jež dokazovala aspoň, že neodzbrojili, a dostačovala, aby zabránili uklidnění. Potom podařilo se jim ve chvíli ochablosti provésti na sněmě volbu svého kandidáta, arciknížete Ferdinanda Štyrského: tento osvědčil se v zemích

---

[1] Skálova »Historie církevní«, I., 254.
[2] Slavatovy »Paměti«, I., str. 371.
[3] J. Svoboda, »Katolická reformace«, I., str. 92.

svých, kde v několika letech vyplenil reformaci: proč by nad Labem neužil prostředků, které se mu tak pěkně vydařily v Alpách! — Bylo-li protestantům čekati nečinně, až protivníci jejich dokonají své přípravy? V celé Evropě obě strany náboženské stály proti sobě, a několikrát osamělými půtkami se ohlašovala hrozící válka: uprostřed všeobecné úzkosti nepřátelé Habsburků získali snadno některé vůdce české a druzí po některém váhání následovali, poněvadž byli přesvědčeni, že žádný mír trvalý není možný, a že lépe je předejít útok. Defenestrace Pražská (23. května 1618) byla počátkem povstání, potom stavové odmítli uznání Ferdinanda II a za krále zvolili falckrabí Falckého Bedřicha V.

Mezi stavy a králem vypukl spor o právo stavěti kostely protestantské na statcích duchovních. Otázka sama v sobě byla významu podřízeného; nebývá tomu jinak v žádné válce: událost, která ji způsobí, nabývá své důležitosti z povšechné situace. V příhodě Broumovské a Hrobské velmi jasně zahrnut byl spor tento. Čechové celkem žádali svobodu svědomí a vyznání v celém království, a právě to zamítali katolíci. Hněvy osobní a tůčky politické uspíšily povstání, ale toto povstání nebylo by bývalo možné, kdyby většina stavů nebyla přesvědčena — a právem — že učení církve zakazuje katolíkům uzavírati s kacíři mír upřímný a trvalý.[1] Chybou vůdců povstání nebylo, že předešli své odpůrce ani že podali jim plány spiknutí příliš nejasné; naopak pochybili, že nepochopili všecken dosah svých záměrův a prudkost svých vášní. Protože každý může posuzovati jiné jen podle sebe sama, odměřovali fanatism katolíků podle své míry a sklamali se těžce o významu zápasu, do něhož se pouštěli. Šli vesele do krvavého souboje, zatím co nepřátelé jejich byli odhodláni nedopřáti žádné milosti.

Tento počáteční omyl byl osudný povstalcům. Před svým odbojem neprozřetelně nezajistili si žádnou podporu zevnější: situace v Evropě byla jim málo přízniva, ve Francii oslabené

---

[1] J. Kroiherr pokusil se dokázati, že porušení Majestátu cís. Rudolfa II. nebylo nijak důležito pro povstání, a že toto mělo příčiny výlučně osobní a politické (»Sborník histor. kroužku« 1893, str. 49). Dokazuje, že od dávna kurfiřti Falčtí toužili po koruně české, a že vůdcové povstání, zejména Thun, ustrojili pravé spiknutí, aby strhli většinu. Tato fakta však nikdo nepopírá. Spíše dokázati by bylo, že tyto snahy nebyly podporovány nesnášelivou politikou Habsburků, a zda by massa šlechty tak trpné, jak se předpokládá, byla tak ochotně uposlechla našeptávání několika vůdců, kdyby od půl století nebyla žila v ovzduší plném nedůvěry a strachu?

vnitřními spory zapomenuto bylo na tradice Jindřicha IV., v Anglii vládl král bázlivý a zásadně všelikému povstání nepřátelský, v Německu protestanté byli kolísaví a nesvorní; naproti hroznému spolku, který Ferdinand II. utvořil proti nim — Španělsko, Řím, Polsko, Maximilian Bavorský, ba i kurfiřt luthersky Jan Jiří Saský, — stavové čeští měli jen některé nahodilé spojence ceny pochybné, kteří opustili je v rozhodném okamžiku. Mdle vedli výpravu jako válku z bujnosti, od níž odvracejí se, jakmile náklad hrozí převýšiti očekávaný zisk. Za dlouhé anarchie povahy se snížily a sobeckými vášněmi potlačen duch kázně a obětavosti; měšťanstvo ochuzené a od nezdaru odboje r. 1547 uvedené v poníženost a závislost, odvyklo zbraním; sedláci cítili jen hněv a zášť proti šlechtě, jejíž rukou nelítostnou byli připoutáni ke hroudě. K probuzení nadšenosti velké doby Žižkovy a Prokopovy sotva by byly stačily prostředky revoluční. Nikdo na ně nemyslil. Vůdcové dále zabírali se svými drobnými tůčkami politickými a malicherným smlouváním. Obrana vlasti svěřena byla žoldnéřům, jimž ani žold nebyl řádně placen; bili se špatně a dne 8. listopadu 1620 byli poraženi v bitvě na Bílé hoře před branami pražskými.

Tato půtka Bělohorská stala se nenapravitelným neštěstím, protože přemožení přijali hned ortel osudu. Kdyby Praha byla vytrvala, Maximilian Bavorský, vůdce vítězného vojska, byl by se brzo ocitl v postavení velmi nebezpečném; prostředky země byly z velké části nedotčeny, Uhry nebyly pokořeny a kníže Sedmihradský Bethlén Gabor stál v poli proti Ferdinandovi II.; bylo také možná, že protestanté němečtí procitnou ze své malátnosti, že Anglie dojata bude osudem Bedřicha V., zetě králova; zda Spojené státy Nízozemské, Dánsko, Švédsko lhostejně budou přihlížeti ke zkáze reformace?

Povstalci byli obětí svých optimistických illusí, myslili, že jsou chráněni sliby krále, svazky příbuzenskými, jimiž vázáni byli s aristokracií katolickou. Když vyjednávali o vzdání města, žádali na Maximilianovi nejen všeobecné odpuštění, ale i zachování náboženských a politických svobod zemských; i když žádal naprosté a bezvýminečné podrobení, zdá se, netušili, jaké plány osnují se proti zemi. Spozorovali nebezpečenství až příliš pozdě, aby připravili se k odporu, a té chvíle jakási mravní sklíčenost následovala po rozčilení zápasu: nejlepší z nich nalezli opět odvahu jen ke smrti. Za těchto krisí největších poznává se v pravdě síla stran a národů;

od století Čechy podrývané těžkou chorobou klesaly znenáhla ve hrob; při prvním nárazu se sřítí tam.

Katolíci měli pole volné a plány jejich byly dávno hotové: drali se až do hloubi útrob národa, aby mu vyrvali víru jeho; div, že nemocný tím nezemřel. Následky Bílé hory byly vážné pro Evropu: jí zastaven zajisté pokrok protestantismu a na čas Habsburkům vrácena moc v Německu. Pro Čechy byly rozhodné; dřeny bez nože, na dvě století vydány nejnesmiřitelnějšímu despotismu náboženskému a politickému, přestaly hrát úlohu mezi národy samostatnými, a zdálo se, že zapomínají již i na své dějiny a na svůj jazyk. Nikde reakce katolická nebyla tak prudká a netrvala tak dlouho, protože nikde reformace nebyla zapustila kořenů tak hlubokých; nikde také nebyla osudnější, proto že vedena byla panovníky neschopnými a že jejich nezkušeností a neprozíravostí rozmnoženy byly v rozměrech nekonečných útrapy a zkáza, které v každém případě byla by přivodila reakce tak radikální.

* * *

Zpráva o vítězství Bělohorském způsobila mezi katolíky jakési opojení. Šťastným útokem zmocnili se pevnosti, jejíhož držení od století domáhaly se obě velké strany, dělící se o Evropu, a na níž tehdáž zdálo se, že závisí osud světa. Ve všech podrobnostech vítězství spatřováno zakročení boží: P. Dominicus pobádal k boji generály váhající; na praporu císařském vlál obraz Spasitelův a Panny Marie s nápisem: Dokaž, že jsi matka naše! Dokázala to: před bojem povstalci byli poděšeni tajemným úkazem podobným zemětřesení; za bitvy zpozorovali nové vojsko, jež nebylo ligistické a pojati strachem před těmito šiky neznámými dali se na útěk v takovém zmatku, že ztráty jejich na ústupu byly větší nežli v boji.[1] Po všem katolickém světě neslo se k nebesům vítězoslavné Te deum.

Ve Vídni kostely ozývaly se výkřiky radosti a vyzýváním ku pomstě; všichni kazatelé připomínali, že vítězství bylo dobyto zrovna toho dne, kdy se čte při službách božích: Dávejte císaři, což jest císařovo a což je božího, Bohu; povstalci, kteří tak dlouho vzdorovali hněvu nebeskému, konečně odpykají za svou opovážlivost.

---

[1] Skála, IV., 343. — 345.

Kapucín P. Sabinus, jehož výmluvností Ferdinand přiváben byl do kostela, zvolil za text kázaní slova Davidova: Mrskati je budeš železnými metlami a rozbiješ jako nádobu hliněnou; chvíle nastala k zahlazení povstalců, tak aby nemohli nikdy již hlav svých pozvednouti; milostí vzbuzeny by byly nové zmatky; král má povinnosti duchovního pastýře, nechť chrání se, aby nezasluhoval jednoho dne kletby prorokovy proti Achabovi: Poněvadž jsi člověka k smrti odsouzeného propustil na svobodu, budeš sám a lid tvůj otrokem.[1] Plány obecné řeže tanuly na mysli mnohých. Don Martin de Huerta, jeden z představitelů oné soldatesky, která vrhala se na zemi, po bitvě přispíšil mezi prvními do Vídně, aby si zabezpečil hojnou část kořisti; někdejší tovaryš krejčovský, potom lokaj a špehoun, vstoupil do vojska; smělec tento, ač za rychlé povýšení více než statečnosti děkoval svému intrikářství a své mohutné postavě, jíž získal si přízeň hraběnky z Kolovrat,[2] k tomu radil císaři, »aby bez rozdílu všecky zmordovati dal, aby tak nevěrného kacířského národa ani nohy nezůstalo«. Vyslanec španělský Oñate, velmi oblíbený, protože třeba bylo dublonův amerických, připomínal, jak odboje v Katalonii a Aragonii umožnily králům katolickým pevně zříditi svou moc: »Se čtyřiceti tisíci muži dobrého vojska španělského, ke kterému by se připojila lehká jízda polská, byl by do kořen vyhuben onen národ bezbožný, jenž tak dlouho urážel velebnost císařskou.« Vévoda Bavorský Maximilian, povahy mírnější, jenž neměl náklonnost k prostředkům násilným, ustupoval sám proudu. List jeho k papeži zní hlasem fanfary. »Pán všemohoucí laskavě vzhlédl na církev svou, přemohl nepřátele její a zničil moc jejich Byl jsem přítomen a účastnil jsem se boje, ale jen Bůh zvítězil a jemu náleží všecka čest.« Zda bychom byli hodni jeho milosti, kdybychom se zbaběle slitovali nad přemoženými? Vyzýval Ferdinanda, aby zrušil privilegia, jimiž usnadněno povstání, a aby »odstranil vůdce«; především aby neohlížel se na něho a nijak nedbal jeho »intercessí«; nebylo mu možná neslíbiti jich na snažné prosby stavů, ale nejsou závazny pro císaře.

---

[1] Gindely, »Geschichte des dreissigjährigen Krieges«, III., str. 363.

[2] »Historie o těžkých protivenstvích církve české«. Kap. XLIV.

Zdálo se, že při Ferdinandu II. nejprve rady mírnější mají převahu. První rozklady, jež o věci mu byly učiněny, vyznačují prostě myšlenku pokračovati opět v politice přerušené povstáním: privilegia protestantů budou obmezena, sekty výstřední odstraněny; ovšem konečný účel je vždy obnovení jednoty katolické, ale tato vidí se jen ve vzdálené a neurčité budoucnosti. Tato politika vyčkávací byla by se zamlouvala Ferdinandovi. Měl mnoho přirozené laskavosti, jíž příčily se popravy, a duševní váhavost jeho byla příliš veliká, aby v něm byla povaha apoštolská. Jeho zodpovědnost byla tak obmezena, že váháme téměř ho odsouditi. Jeví se nám hlavně jako výstražný příklad deformace, vtištěné povaze slabé a intelligenci malátné vychováním příliš násilným a úzkoprsým. Jesuité, učitelé jeho, brzo zpozorovali, že z něho neučiní nikdy velkého vladaře, vycvičili ho v poslušnosti, vyučili ho, že život jest jen přípravou pro nebe, že běží jen o jednu věc, o blaho duše jeho, a že nejlepší prostředek vyhnouti se všeliké naději hrozného překvapení po smrti záleží v tom, svěří li se vedení svého zpovědníka. Při této povaze poddajné methoda jejich potkala se s výborným úspěchem. Tento malý muž rusý, rudý, usmívavý, obtloustlý, pijící málo, mluvící málo, myslící málo, nemá nic, co připomíná mohutnou vůli nebo soustředěnou náruživost Ferdinanda I. a Filipa II. Měl ctnosti mnicha a chvalořeči o něm vypadají jako čtení o životě svatých; nikdy toužebně neupřel zraku svého na ženu; každého dne, hned jak vstane, slyší dvě mše ve své kapli; v neděli a o svátcích bývá na hrubé mši, na kázaní, při nešpořích; každý týden přijímá svátost oltářní; rád oběduje s kapucíny nebo jesuity, poslouchá jejich zbožná předčítání, poklehá s nimi; za honby — vedle hudby jediné náruživosti své — zastavuje se, aby zkoumal svědomí své, a při nejmenším nepokoji spěchá ke zpovědnici.

Chce plniti svědomitě své povinnosti panovnické, předsedá radě, čte zprávy a časem nabývá jisté znalosti věcí státních, ale nebaví ho to; ve chvílích nejvážnějších, když jakž takž sprostil se úlohy své, zapomíná na nebezpečí situace; neběží o věc jeho, nýbrž o věc boží, a Bohu samému přísluší, aby zjednal jí vítězství. Žije v blaženosti fatalistické, jež není bez moci a jež chrání ho od slabosti a pýchy. Když ve Vídni byl ohrožen zpourou svých poddaných, ač téměř bez ochrany, přece na mysl mu nepřišlo jednati s buřiči, aby unikl zkáze, a z vítězství svých má jen mírnou radost. »Pane,« říkával rád, »jestliže sláva tvá a spása má vyžadují,

abych stal se mocným, povznes mne a budu tebe slaviti; žádají-li, abych zůstal v postavení, v jakém jsem, pomoz mně a budu tebe slaviti; vymáhají-li, abych byl vypuzen, pokoř mě a budu tebe slaviti.«[1] Projev to velmi upřímný a potvrzený vší historií jeho života. »Zasluhoval přízně boží« — psal Caraffa — »svou velikou zbožností a vřelou horlivostí pro šíření víry katolické, proto také byl povznesen na stupeň moci a vlivu, jehož nikdo z jeho předchůdců nedosáhl až dosud. Vítězstvími svých vůdců uvedl skutečně pod panství své Rakousko, Uhry, Moravu, Čechy. Lze doufati, že po zabezpečení pokoje v Německu obrátí své zbraně proti Turkům a spojí císařství východní se západním.« Tyto stkvělé perspektivy zůstavovaly ho chladným, a když byl přinucen vzdáti se jich, jediná věc ho zcela zaměstnávala, totiž aby zvěděl, zdali ústupky svými nezhřeší.

Nechová záští proti kacířům. — »Bůh jest mi svědkem, že chtěl bych zabezpečiti jejich spásu i svým životem. Kdybych věděl, že smrtí svou mohl bych vyprostiti je z bludu, vydal bych hlavu svou katu a vyzval bych ho: tni!« Průkaznější než tato deklamační tvrzení jest osobní zakročování jeho u pánů, jež doufal obrátiti, a jeho listy: »Objal bych tě, kdybys byl zde« — psal novověrci.[2] Zahynou-li, nechť svalují jen na sebe vinu svého utrpení. Panovník jest Bohu zodpověděn za duše svých poddaných; rozmnožuje nařízení proti křivým přísahám, rouhačství, cizoložství; jak by netrestal vinu největší, odpor proti církvi! Ke své závěti připojuje dovětek, jímž vyzývá své syny a nástupce otcovsky a vroucně, »aby v království věrně zachovali náboženství katolické, apoštolské a římské, aby vzdalovali od něho všeliké sekty, křivá a hříšná učení, ba i vše, co by mohlo otevříti bránu těmto naukám, býti příčinou vzpoury nebo bludu, nechť to odstraní a potlačí rozhodně se vší svou horlivostí a vroucností.« Z počátku netušil vzdálený ohlas svých mandátů proti protestantům a nikdy nebyl si vědom skutečných útrap Čech; i kdyby byl prozíravější, nebyl by zajisté býval méně rozhodný: byltě mu uložen úkol, jehož nemohl se lekati. Přijal Majestát jen proto, že byl potvrzen od jeho předchůdců a že nezavinil situaci, která jím byla způsobena; odbojem kacířů a ochranou boží sproštěn byl přísahy a uloženy mu nové povin-

---

[1] Ferdinandi virtutes od Lamormaina (ve Vídni 1638, str. 31.).
[2] Lamormain, str. 7.

nosti: představitelé církve, v jejichž ruce vložil svědomí své, nedopustili mu, aby na ně zapomínal.[1] Podle obyčejné praktiky Říma v podobné věci spokojili se vyznačením všeobecného směru, a když byli vytkli program, svěřili provedení jeho moci světské, čím umožněno jim těžiti z jejího krutého násilí, aniž zodpovědnost za to vzali na sebe. Také Ferdinand, když byl vyznačil svým úřadům cíl, jehož třeba dosáhnouti, jen z velké dáli bděl nad jejich postupováním; jeho nedbalost a malátnost, s jakou vydal Čechy šibalům, kteří především mínili kořistiti z úžasného štěstí, jež se podávalo lakotě jejich, byly osudnější tomuto království, než by byla krutost nejkrvavější; historie, zkoumá-li tuto protireformaci Čech, která zůstává jedním z nejohavnějších zločinů jejich letopisů, ve svém odsudku neodlišuje panovníka sobeckého a slabého, který vydal národ svůj katu, kněží, kteří slibováním mu nebes užívali jeho nejhorších pudů k zabezpečení panství své víry, od hejna krutých zlodějů, jejichž spolupracovnictví přijali a jejichž styku zneuctívajícímu se poddali.

Ferdinand nabídl správu království Maximilianu Bavorskému: myšlenka byla to znamenitá. Vévoda byl velmi zbožný, ducha velmi otevřeného, znal vážnost zápasu, jehož úvod zavírala bitva Bělohorská, a potíral své odpůrce se vší nesmiřitelnou krutostí fanatika, ctižádostivce, kterýž od nebes žádá hojné odměny za služby své, a politika, jehož smysl mravní byl úplně zvrácen hnusnými

---

[1] Někteří historikové pokusili se ovšem popříti převážný vliv, kterým představitelé církve působili na Ferdinanda. — Duhr, »Jesuitenfabeln« str. 144 a 649. tvrdí, »že mezi všemi protestantskými professory theologickými tehdejší doby nenalezneme jediného muže, který by hájil mínění tak smělá o snášelivosti jako Becanus a Lamormain«. Uvedu dále důvody, pro něž jsem se rozhodl nepřijímati tuto thesi. — Je pravda, že mezi nesčetnými listinami, jež byly podepsány od císaře, není, abychom tak řekli, žádných, které by pocházely od jeho zpovědníka: to dokazuje, co mnoho jiných fakt potvrzuje, že Lamormain byl rádce mlčelivý a opatrný. Ale ve všech vážných případech Ferdinand rozhoduje se teprve na radu řeholníků, jimž důvěřuje. Na sněmě Řezenském tři duchovní kurfiřti prosí ho, aby upustil od politiky nesmiřitelné, která hrozila nebezpečenstvím, že odpadne od něho Sasko. »Když tedy věci tak se mají, že svědomí se dotýkají a že při nich opatrně a velmi pozorně vésti si jest, žádám Vaší Milosti, aby ráčila laskavě s vynikajícími a osvědčenými theology a kněžími v Čechách v poradu vejíti stran žádosti kurfiřta Saského a vyšetřiti, zda a kolik se mu může s dobrým svědomím povoliti« (v lednu 1623); Gindely »Gegenreformation«, str. 129. Podobnými zrovna výrazy před mírem Pražským r. 1635 svolává velikou radu kapucínů, jesuitů, dominikánů a j. Ostatně nevidím dobře, oč běží obráncům Ferdinanda II., popírají-li fakta tak zjevná: nemá-li panovník katolický povinnost posuzovati věci se stanoviska víry, a není li povoláním zpovědníka jeho, aby osvěcoval jeho spravedlivost, totiž ukazoval mu na prospěch nebes?

praktikami jeho doby. Aspoň miloval pořádek a způsob řádné správy; zavrhoval přepych a zbytečné oběti; svým duchem spořádaným a opatrným byl by zemi ušetřil útrap nesmírných. Úkol byl nevděčný, neboť jím byl by se dostal v odpor se všemi lakotnými stranami, jež zmítaly Vídní; proto odmítl a doporučil knížete z Liechtensteina.

Karel z Liechtensteina (1569—1627), původem a vychováním protestant, byl obrácen na víru katolickou kardinálem z Dietrichsteina a stal se jedním z nejčinnějších členů strany katolické, jež ke konci XVI. století zorganisovala se na Moravě: pro horlivost jeho dostalo se mu zvláštního uznání od papeže Klimenta VIII., nemluvě o jiných výhodách podstatnějších: jesuité měli již důležitou klientelu ženskou a přátelé jejich se ženili dobře; Liechtenstein pojal za manželku † Annu, dceru Jana Šembery z Boskovic, posledního mužského potomka slavného a bohatého rodu moravského († 1597),[1] potom manevroval mezi stranami obratně, a jsa diplomatem chytrým a finančníkem obratným, stal se hejtmanem zemským na Moravě (1604—1607), později knížetem (1608) a r. 1614 vévodou Opavským. Obyvatelé protestovali, ježto nároky jeho byly sporné: povstání české přišlo právě vhod, aby mu umožnilo založiti své jmění na základech pevnějších. O prospěch nebes běželo jemu patrně teprve v druhé řadě: v kacířích odsuzoval především rebelly; od času Matyášova vyslovil se pro postup rozhodnější a potíral chabou neodhodlanost umírněných, kteří měli svého předního představitele v kardinálu Khleslovi. Chtěl obnoviti pevně moc královskou a k dosažení toho byl by býval hotov zdrtiti všeliký odpor, ale nepředvídal ho téměř a neoblomná přísnost nezdála mu se nevyhnutelna; lhostejný a skeptický, svým hrdým dilettantstvím povýšence nevěřil v nezměnitelnost svědomí, a doufal, že poněkud trvalý tlak přivodí brzo všeobecné podrobení; z prvních listů jeho vysvítá tajná touha zmírniti represalie a způsobit, aby vášně se uklidnily.

Na Moravě zápasy náboženské nenabyly téže povahy nesmiřitelné zuřivosti jako v Čechách, a mimo to Liechtenstein, jemuž se nedostalo vychování od jesuitů, nesdílel jejich přesvědčení nesmiřitelné. Lnul dosti k zemi, aby předvídal a obával se zkázy,

[1] Značkou † označujeme doplňky neb opravy omylů, jež se svolením spisovatelovým učinili jsme v textu původním. Poznámky překladatelovy pod čárou vyznačeny jsou závorkami [ ].

jež by způsobena byla náhlou restaurací; — lnul k ní příliš, takže vzpíral se krajní zuřivosti. Jakmile zpozoroval, že z pokusů o zdržení proudu reakce hrozí mu nebezpečí, že jím bude stržen, podrobil se, vykonal ochotně rozkazy, ke kterým nebyl by radil, staraje se již jen, aby zachytil co možná nejvíce trosek z proudu zlata, krve a bláta, jenž plynul jeho rukama. Na nejvýš ob čas ulehčoval svému svědomí některými představkami, jež mu neškodily a na nichž netrval. Velmi brzo upadl v zajetí tlupy loupežníků, záškodníků to, kteří se dostali do první řady vojska některým odvážným skutkem neb některou šťastnou náhodou, úředníků lakotných, obchodníků dravých. Potom nákaza mravní se rozšířila s hroznou rychlostí, uchvátila i představitele vysoké šlechty katolické, kteří svým jměním, upřímností svého přesvědčení a starožitností svého rodu byli by měli býti chráněni, na příklad Slavatu a Martinice. Ani opravdovou věrou svou ani vlastenectvím svým nebyli uchráněni od ponižujícího pokušení. U těchto povah druhého řádu, kteréž od jesuitů naučeny byly k poslušnosti zaražené, i ctnosti pozbývaly své blahé působnosti, a jestliže cítili trochu bolesti, když viděli vítěze, jak nejen trestali vinníky, ale i potlačovali svobody a výsady království, nalézali žalostnou útěchu v rozmnožení svých statků nebo v povýšení svých hodností.

Uplynulo několik měsíců, než katolíci uvědomili si, čeho mohou se odvážiti a než plány své rozvinuli plně. Na počátku přenahlovali se, poněkud na zdařbůh zabavovali některé statky nebo zachvacovali některé kostely, vyháněli kazatele, zatýkali vůdce nejvíce provinilé, ač nic ještě neukazovalo na skutečnou rozsáhlost záměrů, jež znenáhla dozrávaly. Touto loudavostí, kterouž ostatně nelze nijak přičítati výpočtu předem pojatému, ochabl odpor, který by se byl vzbudil příliš příkrou přísností. Rychle zbytky povstalců se poddaly, Moravané Buquoyovi (v prosinci 1620), Slezané kurfiřtovi Saskému. Jan Jiří zaručil stavům slezským odpuštění téměř úplné a zachování jich privilegií; jeho sliby, jež dvůr vídeňský pokládal za přílišné a nepohodlné, potvrzeno bylo mínění dosti všeobecné ve světě protestantském, že situace nebude příliš radikálně změněna, a všickni, kdož byli unaveni odporem, posilovali ještě svou naději, aby se omluvili, že skládají zbraň. Západní Čechy byly osazeny posádkami cizími, jež vypuditi nebylo by bývalo velmi snadno: ustoupily obecné malomyslnosti. Hrad Karlstein nedaleko Prahy s posádkou 2000 Angličanů vzdal se na prvé vyzvání. Mans-

feld byl dobrodružný vůdce, odvážný a obratný, jenž byl s to, aby si zjednal prostředky a vytrhl se z nejhrozivějších nesnází; slíbil Bedřichovi V., že bude se držeti v království: nedostalo se mu žádné pomoci z venčí, žold vojsku jeho nebyl od dávna vyplácen; v krajině jím osazené bylo dosti hojně katolíků, s nimiž povstalci nakládali dosti špatně, takže hýbali se tajně; věrnost důstojníků Mansfeldových byla též dost otřesena vyjednáváním, jež od měsíců vedl s Maximilianem a Ferdinandem, a jež bylo jednou z hlavních příčin pohromy vojska českého; ohrožen byv silami značnějšími upustil od zápasu a ustoupil do Falce. Cheb byl osazen od kurfiřta Saského (v únoru 1621), Plzeň prodána vlastní posádkou. Takový byl konec povstání českého; dvě nebo tři místa pevná držela se ještě několik měsíců, Tábor do 18. listopadu 1621 a Třeboň až do března 1622; tyto episody osamělé nebyly již nijak důležity.

Za hranicemi vítězství Ferdinandovo bylo neméně úplné: nejoblíbenější rádce Bedřicha V. Ludvík Camerarius a jeho nejobezřelejší ministr Jan z Rusdorfu prosili ho, aby učinil mír i »za nejtěžších podmínek«.[1] Dožadovali se všude pomoci, ale nalézali jenom soustrast a nejisté povzbuzení. Unie evangelická přestala opravdu existovati od chvíle, co nevysvětlitelnou slabostí odřekla pomoc protestantům českým: v prvních měsících r. 1621 za toho zmatku způsobeno úřední rozpuštění (v květnu); knížata Dolnosaští, kteří projevili některé choutky válečné, utišili se zase a král Dánský rozpustil své vojsko. Výprava diplomatická skončila pro protestanty právě tak úplným a neméně těžkým nezdarem, jako jejich výprava válečná; katolíci směle přešli k útoku: Bedřich V. a jeho přední společníci Kristián Anhaltský, Jan Jiří, vévoda Krňovský, byli dáni do klatby říšské (22. ledna 1621). Nástupnictví ve Falci bylo vyhrazeno Maximilianovi Bavorskému, čím církvi římské vydána pevnost, kde od půl století připravovaly se proti ní útoky nejnebezpečnější. Rádcové Ferdinandovi, třeba nepředvídali vzdálené následky svých úchvatů, tušili dobře, že všichni odpůrci jejich nesmíří se s pádem svým, a že mnohý z nich odváží se zkusiti znovu štěstí válečné: vhodně tedy počali utvrzovati moc panovníkovu v jeho zemích dědičných.

[1] Ritter, str. 120.

Několik měsíců okkupace vojenské již tehdáž Čechy připravilo na všeliké trápení a odříkání. »Lid císařský,« píše vrstevník, »poznavše, že žádného již odporu v Čechách nemají, dali se sem i tam po vší české zemi v loupení, plundrování, braní, všechny kouty vyhledávajíce i nebohé lidi jímajíce, hlavy zatahováním, i jinak je ohněm pro vyjevení a vyhledání peněz skrytých, mučíce, trápili i usmrcovali, takže hrozno a žalostno bylo o tom rozprávěti. A tak nic jiného nebylo, nežli: ach, auvé a běda, dej a berme!« [1] Jeden ze společníků Maximilianových se chlubil, že získal 60.000 zlatých na výpravě, a prohlásil, že jen hlupcem je plukovník nebo kapitán, jenž nevysloužil si aspoň 30.000 zlatých. Jenom v Praze páčila se na dva milliony kořist, učiněná od vojáků za prvních tří neb čtyř dní. [2] Ještě soustavná lakota Tillyova a Bavorů byla méně osudná než nekázeň vojska Buquoyova: v loupení generál předcházel příkladem; ubozí obyvatelé byli vydáni všelikým požadavkům surových žoldnéřů, vydíráni od důstojníků, pronásledováni od komisařů císařských, bez útočiště, bez ochrany opouštěli svá obydlí. Všeliká stopa řádné správy zmizela: opat Strahovský, ubírající se do Vídně, přepaden je za bílého dne od loupežníků, kteří ho tak zle připravili, že stěží dostihl města sousedního; správce Moravy kardinál Dietrichstein byl na cestě oloupen od žoldnéřů neapolských; v městech, ba i v Praze dějí se jen hádky, vraždy, loupení; za nepřítomnosti knížete z Liechtensteina vojáci, střežící jeho palác, vyloupili jej úplně. To je počátek ohavné doby, jejíž hrůzu nelze přeháněti, a průběhem jejímž zničen byl blahobyt a bohatství střední Evropy. Celých třicet let téměř bez oddechu zemí českou procházejí roty žoldnéřů, jejichž přirozená divokost rozjitřuje se útrapami, a kteří vydírají obyvatelům zděšeným poslední peníz a poslední skývu chleba, plení a pálí města, odhánějí dobytek, vyvracejí stromy, jako kdyby hněvem nebes byli ustanoveni, aby vyhubili onen národ český, jehož vzpoura rozpoutala na lidstvo tyto ohavné útrapy.

Na počátku jevilo se velmi málo známek fanatismu náboženského; s přísnou nestranností vojáci, mezi nimiž byli též protestanté, loupí jak kacíře, tak katolíky: — »jen dej všechno a věř sobě, jak chceš!« — Některé osoby přestoupily doufajíce, že komisaři císařští zmenší jejich daň válečnou; dostalo se jim špatné odměny za jejich

[1] Paměti Mikuláše Dačického, I., str. 268.
[2] O plenění města Gindely, III., str. 373 a násl.

horlivost: — protože upustili od svých bludů, nesmí litovati žádné oběti, aby zabezpečili konečné vítězství náboženství katolického.

Za této doby Liechtenstein připravoval prostředky rozhodné; zabavoval statky náčelníků, kteří se nejvíce provinili, obnovoval rady městské tak, aby z nich odstraněni byli protestanté. Dne 6. února 1621 obdržel rozkaz, aby zatčeno bylo okolo padesáti předních povstalců; většina jich zůstala v Praze, upokojena byvši deklaracemi Maximiliana a komisařů stavovských; mnozí, nepatrní a lehkomyslní, nepomyslili ani na možnost opatření odvetných; nejlepší oddávali se osudu, toužíce po odpočinku a smíru. Podle ústavy bylo by náleželo, aby byli pohnáni před nejvyšší soud zemský: utvořena však mimořádná komise, aby je soudila, a k lepšímu zabezpečení její ochoty jmenováno do ní několik cizinců;[1] bylo to zřejmé porušení zákonů, první krok v díle centralisačním, o němž Habsburkové s větší nebo menší rozhodností a horlivostí pracovali až do našich dnů. Zatím co sbor soudní přistoupil k výslechům, Liechtenstein pronesl rozsudek, jímž zabaveny statky dvaceti dvou osob, před bitvou Bělohorskou zemřelých; tím naznačeno soudcům, co se očekává od nich.

Obžalobci dostalo se rozkazu, aby nezdržoval se zbytečnými skrupulemi právnickými, co do důkazů, aby se přidržoval toho, co jest obecně známo. Neznáme všecky protokolly výslechů, a které došly nás, zasluhují jen poměrné důvěry. Obžalovaní projevili se tu velmi sklíčeni, v postavení prosebníků; od nepřátel jejich nohama pošlapány všecky zákony: nebouří se ani před touto parodií spravedlnosti, všecky pružiny života jsou v nich zlomeny nesmírným neštěstím. Vůbec ti z nich, kteří náleželi k Jednotě bratří českých, dokonali rychleji svou oběť a projevili víc odhodlanosti, zvláště Václav Budovec z Budova. Po útěku Bedřicha V. opustil město, aby svou rodinu uvedl v bezpečí, potom vrátil se do Prahy; každý divil se tomu: byltʼ jedním ze strůjců povstání a nikdo nebyl stíhán nenávistí tak nesmířitelnou; svědomí jeho nedopustilo mu, aby opustil vlast a spravedlivou věc, které hájil: — »Tuť jsem, Bože

[1] [Předsedou mimořádného soudu toho, české to rady nepokojů, byl kníže Liechtenstein, náměstkem nejv. hofmistr Adam z Valdsteina, přísedícími Bedřich z Talmberka, Kr. Vratislav z Mitrovic, říš. dvor. radové Laminger z Albenreitu, Otto Melander, Jan Wenzel, čeští appel. radové Melchior Gniess z Kobachu, Václav z Fliessenbachu a Daniel Kapper z Kappersteina a radové dolnorakouské vlády Schwab a Pavel z Ella; žalobníkem, českým to Juanem de Vargas, ale domácího rodu, byl Přibík Jeníšek z Újezda.]

můj, nalož se mnou, služebníkem svým, jak jest libo, před očima tvýma. Syt jsem dnů, vezmi ode mne ducha mého, ať nevidím těch zlých věcí, kteréž vidím, že přijíti mají na vlast mou.«[1] Od čtyřiceti let bojoval pro víru neunavně; až do poslední chvíle zůstal statečným vyznavačem Boha. Jindřich Ota z Losu také nechtěl přiznati se vinným: protestanté, ohroženi byvše ve svých svobodách, bránili se a chopili se zbraní, aby zahnali vojsko císařské, † zuřivě vraždící, pálící a plenící, ani žen a dítek nešetřící. V té věci nikdo se nerozpakoval, ba i slabost, kterou někteří jinak ukázali, jich plaché pokusy ospravedlniti se, dávají nepopěrnou váhu jejich prohlášení. Mučte si nás, neshledáte při nás jiného, než co jsme pravili v apologii; chopili jsme se zbraní jen na obranu náboženství. — Jest opravdu neštěstí, že smířlivé záměry jesuitů byly tak málo pochopeny a vzbudily tolik nepokoje!

Komise soudní odsoudila nejprve ke smrti a k zabavení statků dvacet devět osob, jež nestály k soudu, potom odsoudila k bezectí památku desíti povstalců, kteří zemřeli dříve; konečně prohlásila trest smrti nad sedmnácti direktory, kteří byli uvězněni, a nad patnácti jinými osobami, jež za povstání hrály úlohu více nebo méně důležitou, nebo jejichž popravou zdálo se, že bude možná zastrašiti mínění veřejné. Některé rozsudky byly tak nesmyslné, že Liechtenstein posílaje je do Vídně, doporoučel odsouzence milosti panovníkově. Vilém z Lobkovic, »prostý idiota«, který jen ze slabosti přidal se ku povstalcům, Václav Pětipeský, jenž přijal úřad direktora teprve na hrozbu, že ho vyhodí z okna, od té doby stále dožadoval se propuštění a vzpíral se všelikým prostředkům násilným; rovněž mnoho jiných zapleteno bylo do dobrodružství jen proti vůli své ze strachu a ze starosti, aby zmírnili svou zodpovědnost. Zpráva knížete byla jinak velmi neúplná, neudávala stáří některých vinníků, kteří překročili věk osmdesáti let, opomíjela mnohé důvody, jež by byly mohly dvůr nakloniti ke shovívavosti.

Ferdinand, dříve než podepsal nálezy smrti, poradil se se svými rádci obvyklými. Odsouzenci svou horlivostí pro víru, svými

---

[1] »Historie o těžkých protivenstvích církve české«, kapitola LXII. Srovnej vypravování Pelclovo v »Abbildungen böhm. Gelehrten«, III., str. 78. a násl.: »Když prosili ho ve vězení, aby žádal za milost Ferdinanda: Raději zemru, než abych svědkem byl zkázy své vlasti. Budovec byl poslední Čech, jako Brutus byl poslední Říman.«

službami a svou slávou byli »květ národa našeho, svíce a podpory vlasti«; byli mezi nimi znamenití právníci, vynikající spisovatelé, proslulí politikové; popraviti je bylo tolik jako zbaviti Čechy koruny, vzbuditi nezahladitelné záští, vyhloubiti mezi národem a dynastií příkop krvavý. Jediný však dvorní rada říšský Strahlendorf doporučoval udělení milosti větší měrou.

Dalekosáhlý plán restaurace katolické byl již vyznačen ve svých hlavních rysech; ku provedení jeho bylo třeba znemožniti všeliký odpor odnětím zemi přirozených vůdců jejích a rozšířením hrůzy; mnoho stoupenců Ferdinandových dychtilo po dědictví odsouzených; kardinál Dietrichstein a P. Dominicus a Sancta Maria snažně prosili císaře, aby se nelekal poprav potřebných. [1] Ferdinand po noci plné úzkosti napsal svou závět, jež všecka překypovala mystickou zbožností, potom podepsal rozsudek smrti nade dvaceti sedmi odsouzenci; pak vydal se do Mariazellu, aby obětoval zázračné Panně Marii zlatou korunu v ceně desíti tisíc zlatých. Dovolil Liechtensteinovi, aby, kdyby odbojci tvrdošíjně odmítli obrátiti se k víře římské, mohli býti doprovozeni na popraviště kněžími utraquistickými; kalvinistům a bratřím nebude nijak dopřáno, aby dostali duchovní útěchy od svých kazatelů.

Odsouzenci očekávali rozhodnutí císařovo v pochmurné úzkosti, sklíčeni byvše nepředvídanou přísností osudu; odvaha jejich klesala před zkouškou, na niž nebyli připraveni. Jako za boje byli nerozhodni a malomyslni, tak nyní báli se smrti, byli ohromeni, spíše než rozhořčeni tresty tak nepoměrnými k jejich rozhodnutí. Utrpěli obecnou nákazou, jež zlehčovala povahy a oslabovala duchy: v této chvíli hrozné zůstali malomocni, hledali ochranců, dovolávali se smlouvy o vzdání Prahy; jako všem ctnostem i hrdinství třeba se učiti, a oni jemu se neučili. J e d n o t a b r a t ř í č e s k ý c h

[1] Jaká byla za těchto okolností úloha zpovědníkova? Podle Pelcla byl by měl vliv rozhodný. Ale zdá mi se ovšem, že vypravování Pelclovo zakládá se na svědectví Historie o těžkých protivenstvích, které v skutečnosti má zcela jiný smysl. »Praveno bylo od hodnověrných lidí, že mysle o tom císař, nespal celou noc, a povolav k sobě ráno zpovědníka svého, patera Lamrmana, řekl: ‚Pod svědomím tě zavazuji, abys mi pravdu pověděl, mohu-li já ty odsouzené s dobrým svědomím životem darovati?‘ Na to zpovědník že odpověděl: ‚Oboje v tvé císařské moci jest.‘ Císař tedy že vzav péro, některým na životě, některým na cti milost učinil.« (Kap LIX.) Mimo to třeba připomenouti, že Lammormain stal se zpovědníkem císařovým teprve r. 1624 po smrti Becanově. — Gindely praví, že některé známky a slib pouti do Mariazellu, tehdáž učiněný, zdají se prokazovati působení zpovědníkovo (IV., str 64.). Becanus nebyl krvežíznivec a jesuité nelibovali si v popravách theatrálních.

s hlediska politického neměla velmi šťastný vliv na osudy země: rozmnožila vnitřní roztržky, znesnadnila více spojení s protestanty německými, rozšířila nauky vzdání a odříkání velmi nebezpečné vůči nelítostným nepřátelům, potomky druhů Žižkových přeměnila v mírné stádce millenářů, kteří rádi snášeli zkoušky seslané. V učení jejím byla aspoň vynikající důstojnost mravní: zamítala násilí a vzdorovala moci: naproti církvi katolické dobyté světem a politikou představovala křesťanství prvotní, absurdní a podivuhodné; vyznačovala své věřící znamením vyvolených: příliš čistí pro zemi, nebyli církví bojující, ale církví vítězící; povznesli a podepřeli své druhy, vrátili jim klid a důvěru: zásluhou jejich bylo, že kat, jak bylo nutno, byl překonán mučedníky.

Jesuité obcházeli vězení, plížili se do žalářů, sliby odpuštění viklali věrou svých odpůrců: ba i Budovcovi jali se mluviti o milosti: on dal se do smíchu: »dávno jste krve naší žíznili, krev pijte!« Všeliké tůčky byly marné: nejodhodlanější, nejlehkomyslnější, ti, kteří při vyslýchání koktali prázdné výmluvy neb uboze zapírali, nabyli opět své odvahy, když jim předkládáno, aby zradili svého Boha. Někdy odřeknutí bývá tak bolestné, že smrt zdá se lepší; ode dvou století všecky otázky v Čechách přijaly formu náboženskou: když s protestanty českými mluvilo se o odpadnutí, žádalo se po nich, aby zřekli se své vlasti, zapřeli své předky, pokořili se před svými nepřáteli nenáviděnými, potlačili na vždy všelikou naději odvety. — »Bedřich podlehl,« pravil Šlik, »Ferdinand je vítězem, ale věc jeho tím není lepší, ani naše horší;« jejich smrtí zachována budoucnost. Historik současný, který zevrubně studoval události této doby, Gindely, nechoval sice žádné záliby ku povstáním, zvláště k těm, jež se nezdařila, aniž měl sympathie ke kacířům, přece s úctou sklonil se před konečnou odhodlaností obětí; po bolestné hrůze zápasu smrtelného, píše, »utišili se skoro všickni v přesvědčení, že bojovali za víru, a celkem vzato, bylo to pravda, neboť, třeba někteří vůdcové ze ctižádosti roznítili požár, potravy dostalo se mu přece jen protivou náboženskou, která byla mezi císařem a poddanými jeho.«[1] Vykoupili své chyby vůči vlasti dojemnou a důstojnou prostotou své smrti; zásluhou její den 21. června nebyl aspoň koncem starých Čech, ve vzdálené budoucnosti připravil dobu obrození a osvobození.

---

[1] Gindely, »Gegenreformation«, str. 34.

Veřejné mínění, až posud vším právem přísné k direktorům, dojato bylo bídou jejich: v kostelích na vzdor hrůze všude panující kazatelé modlitbám věřících doporučovali mučedníky za svobodu náboženskou; Liechtenstein povolal značnou moc vojenskou; stráže procházely ulicemi. V předvečer dne určeného ku popravě přivezeni byli na radnici Staroměstskou odsouzenci, kteří až posud zůstávali u vězení na hradě. Žádného opatření nebylo učiněno; musili lehnouti na zemi nebo rozložiti se po stolích a lavicích! byli mezi nimi starci osmdesátiletí, většina již dávno překročila věk mužný; nedbalost to krutá nebo výpočet surový: snad doufali, že zlomením sil tělesných připraví mravní mdlobu.[1] Téměř po celou noc se modlili a pěli písně pobožné; na ulicích shromáždil se zástup, mnoho lidí plakalo. Když den rozbřeskl se zářnými červánky, radní staroměstský Jan Kutnauer přiblížil se k oknu: »Pomoziž nám, Pane, v bídě naší, ty, který nejtěžší řetězy můžeš proměniti v pavučiny a ze třtiny učiniti mocný sloup. Vím, ukážeš tohoto jitra lidu svému znamení, že jsi s námi.« Té chvíle uzřel nad obzorem obrovskou duhu:[2] »Hle, znamení smlouvy Boží s Noelem učiněné!« — zvolal, »Kristus sám otvírá nám nebe, neboť on jest cesta, pravda a život!« Všickni padli na kolena a ve vášnivém vzmachu vděčnosti povznesli duší svých k Bohu: zároveň bylo slyšeti výstřel děla, ohlašující, že poprava počíná.

Na náměstí Týnském, naproti staré metropoli husitské, zroubeno bylo rozsáhlé lešení, opřené v zadu o radnici Staroměstskou, odkud vcházelo se na ně oknem z prvního poschodí; všecko bylo pokryto † černým suknem a před každým z odsouzenců rozestřeno sukno † černé, ve které zahalena byla mrtvola jeho, když byl sťat od kata; ulice, které vedou k Týnu, byly uzavřeny několika kornetami rejtharstva, kdežto tři praporce kopiníků a mušketýrů postaveny

---

[1] O smrti odsouzených máme vypravování tří kazatelů, kteří přítomni byli jejich posledním okamžikům, Jana Rosacia Hořovského, faráře u sv. Mikuláše na Malé Straně a assessora konsistoře pod obojí, M. Viktorina Vrbenského, faráře u sv. Mikuláše na Starém městě, který s velikou obtíží vymohl si, aby směl do radnice, a německého kazatele M. Davida Lippacha od sv. Salvatora. Zprávy tyto byly několikrát uveřejněny, mezi jiným v Tieftrunkově vydání Skály (V., 92—142). Srovn. též Londorp I, 430, Khevenhiller IX., 1309, Theatrum Europ. 483. Hormayer podal dramatický a velmi živý obraz exekuce Staroměstské v díle Taschenbuch für die vaterländische Geschichte 1836.

[2] Fakt zjevení se duhy potvrzen je svědectvími katolíků: spadlť ráno krátký liják.

byly kolem popraviště; brány městské byly zavřeny a na hlavní místa postavena byla děla. † Na pavlánu při radnici posadili se rada Staroměstská a rychtáři všech tří měst Pražských.

První byl popraven Joachym Ondřej Šlik, provázen byv až na popraviště dvěma jesuity, kteří číhali na jeho slabost. Václav Budovec z Budova, kterému jako členu Jednoty nebylo dovoleno, aby byl provázen některým z kněží svých, zemřel, jak byl žil, hrdinsky a radostně v zanícení víry své: »Mé šediny, hle, jaká čest vás očekávala, abyste mučednickou korunou poctěny byly!« — Po něm Kryštof Harant z Polžic, udatný vojín, proslulý spisovatel, jehož vypsání cesty po Palestině a Egyptě náleží k nejzajímavějším dílům literatury české v XVII. století: v tuto poslední chvíli, byl trápen nepokojem, že manželka jeho, jsouc velmi vrtkavá a nestálá, nedovede zachovati věrnost zákonu Kristovu.[1] — Kašparovi Kaplíři ze Sulevic bylo 86 let a ubohá stará hlava jeho chýlila se tak, že kat nevěděl kde títi: »Urozený pane,« řekl mu kněz Rosacius, »když duši Pánu Bohu poručil, již i tu šedivou hlavu vesele Pánu Bohu obětuj a ji vzhůru k nebi pozvedni.« Vzchopil se naposledy: »Pane Ježíši, v ruce tvé poroučím ducha svého!« — a padl mrtev. Skoro všecky sílila myšlenka, že oběť jejich nebude marna. — Jan Jessenius byl slavný lékař, a jest uznáván za jednoho ze zakladatelů vědy anatomické; pro svou výmluvnost a vážnost, ze které se těšil, stal se vyslancem povstání; byl odsouzen, aby mu jazyk za živa byl uřezán, dříve než bude sťat a čtvrcen. »Přebolestno,« pravil, »že katem má býti zničen tento jazyk, kterým častokrát před císařem, králi a knížaty s velikou pochvalou a platností mluvíval; ale konec konců co na tom? Den přece nastane, kdy Ferdinand odpyká za ukrutnost svou a kdy zvítězí věc boží.« Dvacet sedm osob bylo popraveno;[2] pro-

[1] [Obavy Harantovy záhy se splnily, když vdova jeho Anna Salomena rozená Hradištská z Hořovic provdavši se za pověstného Heřmana Černína z Chudenic, přestoupila a syny své dala vychovat od jesuitů.]

[2] [Ostatními obětmi krvavé exekuce byli: Prokop Dvořecký z Olbramovic, Bedřich z Bílé, Jindřich Ota z Losu, Vilém Konecchlumský, Bohuslav z Michalovic a na Rvenicích, jemuž nejdříve ruka a potom hlava sťata, Diviš Černín z Chudenic, jediný katolík, někdy hejtman kr. zámku, jemuž za vinu dáno, že tam r. 1618 ozbrojené stavy pustil; měšťané pražští: Valentin Kochan z Prachové statečný odpůrce Ferdinandův na sněmě r. 1617, Tobiáš Štefek z Koloděj, Kristof Kobr; Jan Šultys, primas na Horách Kutnách, Maximilian Hošťálek, primas žatecký, Václav Jizbický, jinak Maštěrovský, Jindřich Kozel, Ondřej Kocour, Jindřich Řečický, Michal Vitman a Šimon Vokáč, všickni měšťané Nového města pražského, Leander Rüpel a Jiří Haunschild, oba

kurator Martin Fruvein z Podolí asi ze strachu, aby mukami nebylo na něm vymáháno nové vyznání, vrhl se se střechy Bílé věže do zámeckých příkopů a zabil se (7. června).[1] V tento den kvílení a zármutku zdálo se, že vítězové chtějí popraviti samy Čechy, a jejich nelítostná msta sklála všecky, kdo svým rodem, svou převahou duševní a mravní, svými službami politickými nebo prostě svým jménem a jměním byli přirozenými vůdci národa, strážci jeho tradicí a obránci jeho privilegií. Poprava vykonána od jednoho a téhož kata † ve čtyřech hodinách; hlavy dvanácti nejpřednějších odsouzenců byly vystaveny v železných krabuších na Staroměstské věži mostecké až do dne, kdy vojsko saské r. 1631 opanovalo Prahu a dopřálo obětem počestného pohřbu v chrámě Týnském.

Druhého dne kat pokračoval ve svém díle: † Mikuláš Diviš přední servus, za jazyk k šibenici hřebem přibit a celé dvě hodiny tak držán,[2] některé osoby, kterých soud neodvážil se odsouditi na smrt, mrskány; osmnáct osob bylo pokutováno různými tresty, z nichž doživotní vězení bylo nejčastější.[3] Komise přenesla se na Moravu, aby zde pokračovala ve svém díle krvavém, ale markrabství súčastnilo se povstání teprve pozdě a jen podřízeně, a nikdo z vůdců nepožíval vážnosti tak pevně založené, aby jeho odstranění bylo nevyhnutelné; Karel starší z Žerotína, spíše vážený než oblíbený u svých souvěrců, nebyl nebezpečný a proti chtivosti, již

z národa německého, onen falcký rada, tento rada při appellací. Ti všickni popraveni mečem. Jen jednomu z odsouzených udělena již na lešení milost, Theodoru Sixtovi, ku přímluvě strýce jeho kanovníka Platteisa. Jan Kutnaur, radní Starého města, nejmladší z obětí, teprve čtyřicetiletý, s otčímem svým Šimonem Sušickým oběšeni na břevně, vystrčeném z okna radnice Staroměstské, kdežto Nathanael Vodňanský pověšen na zvláštní šibenici prostřed náměstí.]

[1] [Martin Fruvein, přední z direktorů stavu městského, s mladším bratrem svým Benjaminem, sekretářem v kanceláři direktorské, konal dobré služby stavům, zejména složil první apologii jejich. Na mrtvém těle jeho vykonán 9. června trest čtvrcení, a jednotlivé části rozvěšeny na různých místech, hlava a ruka přibity na šibenici uprostřed Koňského trhu. Smutná to předehra krvavé potomní exekuce Staroměstské!]

[2] [Potrestán za to, že Bedřicha Falckého do Prahy vjíždějícího jménem lidu, »způsobem Žižkovým« oděného, vítal, a z Prahy odjíždějícího nějakým přáním doprovázel.]

[3] [Z osob, jimž trest smrti změněn ve vězení, zavezeni na Zbiroh Vilém Popel z Lobkovic, Pavel z Říčan, Václav Felix Pětipeský, Jan Vostrovec a Jan Bernard Fünfkirchner z Fünfkirchu. Pětipeský (1623), Vostrovec a později Lobkovic propuštěni na svobodu. Podobně proslulý doktor Matěj Borbonius měl sťat býti, ale z milosti držán ve vězení, ze kterého přímluvou knížete Liechtensteina po půldruhaleté vazbě propuštěn.]

rozněcovalo jeho bohatství, byl chráněn nezvratnou věrností, kterou zachoval proti Ferdinandovi II.; nad to horečka, vzbuzená vítězstvím Bělohorským, klesala, a obavy možného odporu zmizely úplně: rozsudky smrti, prohlášené v Brně, byly změněny v jiné; jedinou obětí byl plukovník vojska moravského Bedřich z Tiefenbachu, který byv zrádně zajat ve Švýcařích, byl popraven v Inšpruku (26. května 16·2).

Konfiskace, nařízené komisí soudní, představovaly již značnou summu.[1] Lakota vítězů byla tím navnazena, však ne nasycena. Jakkoli přílišné a příhanné byly předcházející rozsudky, bylo aspoň lze je omluviti: většina osob, jež takto byly ztrestány, byly přímo zapleteny v události, byly vinny aspoň slabostí; přísnost panovníkova byla nelítostná, a dnes bouří se v nás cit, když zvídáme, jak císař v Mariazellu prosil Pannu Marii, aby osvítila nešťastníky, které trestal tak krutě: aspoň možná tvrditi, že v zemi, kdež od století řádilo bezvládí, bylo třeba připomenouti nepokojné šlechtě, že beztrestně nehraje se s blahobytem a pokojem země. Naopak pro činy následující, jež vedly k oloupení aspoň dvou třetin majetníků českých, marně hledáme záminky neb omluvy. V dějinách nenalezneme příkladu barbarství tak sveřepého a zároveň tak nesmyslného, a zodpovědnost vinníků ještě se stěžuje tím, že bylo dlouho rozvažováno a po nekonečnou řadu let provozováno, aniž zkáza, jež hromadila se vůkol nich, kdy otřásla jejich lhostejností, aniž srdce jejich zachvělo se kdy při hrozném nářku, jenž vznášel se k nebesům.

Ohledu nebylo více potřeba; vítězství katolicismu bylo vždy zřejmější a požadavky fanatiků rostly s jejich silou. Mansfeld, přinucen byv opustiti Horní Falc, držel se stěží nad Rýnem proti Tillymu a Cordovovi; po smrti Filipa III. hrabě Olivares politiku španělskou vedl s větší rázností; Řehoř XV. (v únoru 1621) ná-

---

[1] Skála (V, 66) páčí na 5,278.996 nebo 5,374 449 kop míšenských cenu statků takto zabavených osobám odsouzeným pro nestání, povstalcům zemřelým za války, nebo těm, kteří byli odsouzeni od mimořádného soudu. Kopa míšenská byla v ceně o něco větší než zlatý. Bylo tu 115 panství, z nichž některá ceněna byla na více než million, 93 domů, hodnoty všelikého způsobu. Bílek srovnávaje cenu odhadnutou se skutečnou cenou některých těchto panství, myslí, že statky zabavené za těchto prvních měsíců stály by dnes 80 až 100 millionů zlatých. (»Dějiny konfiskací« I., str. XLII). Připomínám jednou pro vždy, že je mnoho nejistého v těchto číslech, jež nečiní nároků na přesnost mathematickou. Jsou však přece potřebny, abychom si učinili přibližnou představu o neobyčejném převratu jmění za této doby.

sledoval ochotně rad svého synovce Ludovicia, stoupence rozhodné offensivy. Odevšad naléháno na císaře, aby neztrácel příležitosti, jež mu podává Prozřetelnost: chvíle prý je přízniva, aby dokonána byla zkáza kacířstva. V měsíci září 1621 Ferdinand II. po dlouhém váhání slíbil tajně Maximilianovi, že mu postoupí důstojenství kurfiřtské Bedřicha V., čím naznačeno, že se rozhodl a jest odhodlán nedbati více nedůtklivosti stran mírných, jako Braniborska a Saska. Veliké bylo pokušení zničiti navždy Čechy, když byly takto bez pomoci, bez ochránce; chvástavost některých vyhnanců, kteří z hlouposti neb z chlubnosti ukazovali směšné naděje, přispěla snad také poněkud k tomu, že ve Vídni usnadněn byl úspěch fanatiků a násilníků. Buď jak buď, v posledních měsících r. 1621 plány protireformace katolické vyslovují se jasně a obšírně, první poměrně mírné rady některých rádců císařových jsou pominuty jako nesmělé a nedostatečné; na příště neběží o to, aby ponenáhlu připravena byla zkáza protestantismu, ale o to, aby byl vyhuben v několika letech.

První myšlenka taková přišla zvenčí. Čechové, i nejhorlivější, znali příliš dobře situaci, aby sami od sebe se pouštěli v podobné dobrodružství, vyjímaje snad ty, kteří byli pod bezprostředním vedením jesuitů, nebo kteří mstili osobní křivdu, jako Slavata a Martinic. Druzí, byť měli tutéž touhu, v prvním okamžiku nepokládali ani za možné dosáhnouti cíle jedním rázem. Sám arcibiskup Jan Lohelius myslil z počátku jen na postupnou restauraci. Ze stavu docela nízkého povznesl se svou věrou, zbožností a vroucí horlivostí; jeden z prvních organisoval zápas proti šíření kacířstva, ale překročil sedmdesátý rok věku svého a posledními zkouškami byla oslabena jeho odvaha; především lépe než kdo jiný znal překážky nepřekonatelné, jež na odpor se stavěly bezprostřednému povznesení katolicismu. Mimo Plzeň a Budějovice všecka města královská náležela protestantům; sotva desítina panstva zůstala věrna církvi; v Praze katolíků nebylo více než 2.000, skoro vesměs cizinci. Povstání tak krátké postačilo, aby sřítilo se, co zůstávalo z budovy církevní, uměle udržované korunou; kláštery pobořené a z velké části již opuštěné, dokona se vyprazdňovaly; takový byl nedostatek kněží, že, když Liechtenstein navrhl, aby správa far svěřila se utraquistům, kteří by odpřisahli bludů svých a slíbili své manželky míti za kuchařky, Lohelius mínil, že lze přijmouti tento chytrácký prostředek. Kolem něho však skupina horli-

vější kormoutila se jeho bázlivostí, opat Strahovský Kašpar z Questenberka, kanovník Jan Ctibor Kotva z Freyfeldu a zvláště Jan Arnošt Platteis z Plattensteina;[1] Platteis, syn odpadlíka lutherského, dlouho pobyl v Římě, a jako kardinál Dietrichstein hluboko vštípil si nauky nesmířlivé; když uvězněn byl od direktorů moravských a propuštěn teprve za výplatu 10.000 zl., mstivostí jeho roznícena byla víra jeho, jinak velmi upřímná.

Na officiální náčelníky kněžstva doléhali všickni řeholníci, kteří pomstiti chtěli některou křivdu nebo dobýti zpět některého zboží, a jichž stížnosti docházely až k císaři prostřednictvím jeho zpovědníků, jesuitů, nejprve Becana, později Lamormaina. Řeholníci opět usadili se jakž takž ve starých svých domech, ujali se opět kostelů, jim dříve odňatých, pracovali o obnovu lesku bohoslužby katolické. Kathedrála, která byla znesvěcena od kalvinistů, slavnostně očištěna, rozmetány kosti kazatelův a pánů kacířských, kteří tu byli pochováni, a nahrazeny svatými ostatky, několika vlasy Panny Marie, chrastím hořícího keře Mojžíšova, ubrusem Ježíše Krista, kameny vrženými po sv. Štěpánu. Na Zelený čtvrtek slavné processí šlo městem Prahou, kapucíni až do krve mrskali obnažená svá ramena. Liechtenstein ponenáhlu strhován proudem, nařídil † zabrání tří předních kostelů pražských; za dojmu, způsobeného popravami, kazatelé jati byli strachem; na dvě stě jich opustilo prý fary, druzí dožadovali se zakročení Jana Jiřího, kurfiřta Saského. Celkem výsledek všech těch opatření byl skrovný: jesuité, kteří byli velmi činni, kázali na poušti a obrátili jen některé bázlivce, kteří často jim hned zase unikali, když byli špatně odměněni za své odpadlictví. Pro nedostatek plánu obecného a rozhodnosti nemohlo se s místa. Vše změnilo se příchodem nuncia papežského Caraffy.

Papež Řehoř XV., nebo správněji synovec jeho Ludovico Ludovisio, přál velice jesuitům; právě toho času byl za blahoslaveného prohlášen František Xaverský a založena propaganda; kostel sv. Ignacia v Římě byl z velké části vystavěn nákladem Ludovisia. Papež a jeho rádce oceňovali horlivost řádu a zároveň

[1] [Mimo J. Ctibora Kotvu, rodáka plzeňského, všickni druzí náčelníci strany katolické v Čechách byli rodem Němci. Lohelius byl rodák chebský, Kvestenberk potomek rodiny rýnsko-kolínské, Platteis z rodiny původu saského.]

s ním byli přesvědčeni, že »třeba obraceti všecky myšlenky své k nejlepšímu prostředku, aby použilo se šťastného obratu v situaci.« Čas není k ústupkům neb oklikám: kacíři pojali záměr ďábelský, zahubiti dům Rakouský, aby vnikli potom do Italie a pustošili tuto zemi nejkrásnější na světě; Prozřetelnost nedopustila, aby se provedly tyto ohavné záměry; chceme li se odvděčiti za milost její a zasloužiti si lásky její, dlužno zachovati říši v rukou katolických, a zabezpečiti církev římskou proti všelikému obratu štěstí; zajisté jest nepříjemno, že kurfiřt Saský propůjčil Slezanům podmínky příliš příznivé, aspoň nepřekážejí v přísném zakročování proti kalvinistům; v Uhřích papež naopak by nerad viděl, kdyby povolila se i konfesse augšpurská, ačkoliv tato nejméně se vzdaluje od učení římského.

Plán kurie vystupuje zde v obrysech ku podivu jasných: běží zajisté o výpravu křížovou, jejímž cílem jest opanování světa. Prvním aktem tohoto výboje bude vítězství pravé víry v Čechách: proto založena bude v Praze universita katolická, na fary a školy budou dosazeni jen katolíci, † vesměs užíváno bude katechismu, ale pro děti a lidi sprosté ponechají se staré písně kostelní v jazyce českém; knihkupectví a knihtiskárny budou katolické, jesuité a jiní mniši budou podporováni a jejich kolleje a kláštery obnoveny. »Protože duch lidí dává se vždy ovládati svými vlastními prospěchy než vším jiným, počnou se znenáhla zvlášť u mladých lidí získávati duše jejich náboženství katolickému z nedostatku jiného prostředku účastenstvím ve veřejných úřadech.« Dvůr papežský stanovil velmi jasně cíl, jehož třeba dosáhnouti, zůstavoval nunciovi péči, aby postaral se o podrobnosti; o to nechť dorozumí se s P. Becanem, »jehož má si velice vážiti«, a s jesuity, ke kterým ať se chová s opatrnou důvěrou.[1]

Carlo Caraffa, potomek slavného rodu neapolského, který církvi dal papeže Pavla IV., prvního organisatora obrany katolické proti kacířstvu, byl doporučen volbě Ludovisiově svými vědomostmi právnickými a horlivostí, kterouž osvědčil se ve své diecesi Averské; jak u mnohých Vlachův i v něm apoštol sdružen byl s diplomatem; po sedm let až do chvíle, kdy papež Urban VIII. jej náhle odvolal do jeho biskupství [1628], — snad proto, že potíral příliš

---

[1] Avveduta confidenza; rozbor instrukce u Ranke, 40 str. 120.

mocně nepřátele víry,[1] zůstal v nejprudším boji, strhoval nerozhodné a bázlivé, řídil propagandu, vedl boj; jeho nalézáme u Ferdinanda, když tento prohlašuje rozhodnutí své o udělení Falce Maxmilianovi, nebo když připravuje edikt restituční v Německu, nebo rozhodné prostředky k restauraci katolické v Čechách. Uprostřed lakotných publikánů nebo pobuřovatelů prostředních, kteří naplňují dvůr císařův, zdá se vyšším, jasného rozumu a pevné mysli; kráčí-li, brodě se krví, aspoň nese hlavu vztyčenou; je z rodu velkých inquisitorů, těch, kteří nezabíjejí z lakoty nebo bázlivě, ale jen pro slávu boží s jasným klidem anděla zhoubce.

Přibyl do Čech, aby poznal situaci, a tu váhal chvíli před ohromnou úlohou a slabostí svých pomocníků, skepticismem Liechtensteinovým a chabostí Loheliovou; rychle se zase vzmužil: »Nezdá mi se, abychom my katolíci po tolika vítězstvích a obětech zůstávali v postavení nižším než kacíři osudem poražení: vždyť tito kacíři nestrpí žádného panovníka katolického, a nepřipustí žádné pobožnosti katolické.«

Na obranu uvádějí se tu okolnosti polehčující. Caraffa a jeho pomocníci prý poslouchali obecných idei své doby; víra toho času nepřipouštěla mdlých kompromissů naší ochablosti, ba předpokládáme-li, že naše povolnost jest lepší nežli nesmiřitelnost jejich horlivosti, jest nesmyslno odsuzovati je ve jménu idei, jichž neznali. — Sofismata dětinská a hříšná! Strůjci a účastníci reakce katolické, — a tím právě ospravedlňuje se rozsudek o vině, jejž historie vynáší o nich — pokusili se zatlačit opět lidskost a zarazit vývoj dobrotivější a volnější mravnosti, jež se znenáhla šířila. Ode dvou staletí, co zápas počal v Čechách mezi nepřátelskými konfessemi, vášním dopřáno času uklidniti se a nejasným pudem varován lid, že na této pouti prostřed temností, kde člověk marně hledí poznati svůj poslední cíl, jest nesmyslno pravdu naprostou přičítati určitému rozřešení; nejosvícenější poznali již vznešený smysl slova, jejž Kristus odkázal svým žákům: ‚V domě otce mého příbytkové mnozí jsou'; ze sporů theologických zachovávali nesmírný soucit pro naši společnou bídu, a jestliže víra jejich zůstávala neporušena, s úctou skláněli se přede všemi, kteří v nad-

[1] Urban VIII. byl politik; jeho prospěchy v Italii vyžadovaly, aby Ferdinand II. s Španělové nebyli příliš vítězni; jesuité ne neradi viděli odcházeti nuncia, který několikrát byl pobouřen jejich ctižádostí a potíral jejich plány.

šené pokoře a důvěře vznášeli svého ducha k nekonečnému, nechť formule jejich modlitby byla jakákoliv. Působení Jednoty bratrské, jež první vymanila se z přísnosti dogmat a kázala smír a lásku, bylo patrné na počátku XVII. století ve všech stavích společnosti české. Nesnášelivost katolická nepředstavovala tedy přítomnost, ale opětný útok minulosti; podle tradice zastaralé jesuité pracovali od padesáti let, aby roznítili oheň fanatismu, kterýž uhasínal, a aby získali síly sobě nevyhnutelné, lichotili vašním záštiplným a lakotným, jež dřímají vždy ve hloubi duše. Že potom stali se často nástroji chtivosti a hněvů, jež byli rozpoutali, že litovali, vidouce své dílo poskvrněné výpočty sobeckými, na tom málo sejde, a zodpovědnost jejich není proto menší, že vyhledali si podobné spojence.

Jedním z následků jejich vítězství — a ne nejméně žalostným — bylo, že pronásledováním vzbudili fanatismus přemožených. V zápase na smrt, který se rozpoutal, protestanti na násilí odpověděli prudkým odporem, a, kdykoli mohli, mstili krutě svých mrtvých. Jesuité vyhledávají dnes jména oněch missionářů, kteří jako vyznavači víry své padli pod ranami kacířů. Není vždy snadno nalézti díl přesně historický, tající se v legendě; ale je pravda, že v jistých případech sedláci dohnáni byvše ke krajnosti, vzepřeli se svým pronásledovatelům, a nejeden kazatel padl pod ranami těch, které snažil se obrátiti. Však neptal-li se tehdáž nikdo z nich, zda sám není vinen touto odvetou? Nechť jakékoli jsou krutosti boje, odsudek padá na útočníka.

Je pravda, že i Čechové za povstání nezdrželi se vždy násilí odsouzení hodného. V Praze dvorní kazatel Bedřicha V. Abraham Scultetus (vlastně Schulz), skrovného a obmezeného ducha, znesvětil starodávnou kathedrálu sv. Víta, rozbil kříže, rozházel ostatky svatých: — jeho zuřivostí obrazoboreckou pobouřeno bylo mínění veřejné, a všecka svědectví současná potvrzují, že ničím více nebyla oslabena vážnost kurfiřta Falckého. — Jiná opatření byla nařízena od stavů, a proto jsou mnohem důležitější: hned po porážce u Záblatí uprostřed obecného zděšení, jaké provázívá smrtelný zápas stran, sněm, aby postrašil katolíky v městě zbylé, kteří zůstávali v stálých stycích s vojskem císařským, přikázal prohlídky domácí, uvěznil některé šlechtice věrné Ferdinandovi II., žádal od podezřelých pod trestem okamžitého vyhnání přísahy, že brániti budou města proti vojskům císařským. Tato opatření příležitostní,

zajisté obtížná i marná, lze omluviti omamujícím nebezpečenstvím, a neznačí nijak úmysl pronásledovací. Stavové ve všech svých projevech úředních tvrdí, že nemají v úmyslu činiti nejmenší nátisk víře katolické... ochotně prohlašují se za přátele všech katolíků, kteří chtějí žíti v míru s nimi, chrániti jich a nepřekážeti jim ve vykonávání jich bohoslužby.[1] Proklamace Bedřicha V. ve chvíli, když ujímá se trůnu, jest ještě jasnější: »Prohlašujeme před Bohem a vším světem, že máme pevné předsevzetí nenapadati a neutiskovati nikoho pro náboženství, ani těch, kteří příslušÍ náboženství katolickému, ač-li šetřiti budou zřízení zemského a zvláště Majestátu; zavazujeme se zachovávati svobodné vykonávání náboženství katolického.«[2] Je zajisté velmi nepříjemno, že stavové odbojní nezadrželi vždy rukou dosti pevnou výbuchy hněvu lidového, a ještě nepříjemnější, že pro obecné dobro sami chápali se prostředků spíše libovolných než užitečných: nicméně zůstává pravdou, že zápasili ve jménu svobody, a že této svobody byli ochotni dopřáti svému odpůrci. A o to jde hlavně, a proto přece historie nemůže váhati mezi nimi a jejich vítězi.

Vskutku katolíci jsou mezi úředníky Bedřicha V., a jedinou podmínkou požadovanou na katolících jest, aby přestali vnucovati panství své víry. Jestliže se vyhánějí jesuité, děje se to proto, že nechtí upustit od svého záští a svých záměrů utlačovacích. Jsou postaveni mimo zákon pouze jako nepřátelé království. Ospravedlnění, jímž hleděli získati si mínění veřejné, je zvláštní, plné výmluv: v hlavní věci hledí vytáček a vyhýbají se rozhodnému vyznání: — bývají obviňováni z učení, že netřeba státi v slově daném kacířům! Jaké to pohanění! »učí naopak, že dlužno dostáti pevně tomu, co jsme slíbili, vždy, když to není samo v sobě zlé a nespravedlivé.« Bedřich V. prohlásil se vznešenou myslí, jež překvapuje u tohoto slabého panovníka, učení státu laického, »bylo možná potvrditi, že podle svědectví písma sv. a starých doktorů, svědomí nelze ani ovládati, ani poutati, ani znásilňovati, ale že, jakmile užívá se nátlaku veřejného nebo soukromého, mívá to osudné následky, a že v různých královstvích tento nátlak způsobil převraty.«[3] Jesuité staví proti němu ideu theokratickou: (kacíři) chtějtež

[1] Listy stavů vévodovi Bavorskému, Abelin, str. 74.
[2] Id., str. 252.
[3] Annales Ferdinandei IX., str. 163.

nebo nechtějtež, jsou nade vši pochybnost podrobeni moci církve a tudy papeže.« [1] Povstalci takto v jesuitech trestali jen »sektu zhoubnou a nepokojnou«, a dekrety vypovídací mají ráz tak čistě obranný, že ustanovují pečlivě, aby druhé řehole katolické, žijící pokojně v klášteřích nebo jinde, nebyly znepokojovány. Ještě je třeba poznamenati, že opatření směřují proti řádu a nikoli proti jednotlivcům; po rozkazu vypovídacím direktoři posílají mušketýry, aby chránili jejich kollejí a kostelů proti výtržnostem lidu. [2]

Je tedy nemožno, jak o to dnes se činí pokusy, neviděti v díle restaurace katolické přirozený důsledek zásad obecně přijatých. Caraffovi bylo uloženo potlačiti právě tuto svobodu svědomí, které hájil Jiří Poděbradský, kterou kázala Jednota bratrská, a která znenáhla spojovala ohromnou většinu Čechů. Průběhem půldruhého století on a nástupci jeho chtěli pracovati prostředky nejhoršími o obmezení ducha lidského a o vzbuzení zděděné krutosti.

O cíli vytčeném zdá se, že mezi vítězi nikdy nevznikla nejmenší různost mínění: aby výprava tak zázračná byla přivedena k šťastnému konci, bylo třeba opět a opět ji podnikati, předvídati mnoho kombinací, měniti postup; proto četné porady, rokování, v nichž pronikáme až do nejvnitřnějšího přesvědčení hlavních osob. Nechť však běží o instrukce, jež Caraffa dostal od papeže a propagandy, neb o jeho vlastní listy, nechť zkoumáme paměti jesuitů neb arcibiskupa, v žádném ze zachovaných, velmi četných pramenů, ať pocházejí od osob duchovních nebo světských, nejeví se nejmenší pochybnosti o povinnosti panovníka, aby národ svůj přivedl zpět v lůno církve, a všudy projevuje se přesvědčení, aby je-li třeba, ku pojištění vítězství moci papežské užilo se násilí. »Rovněž,« píší jesuité ve své úřední Apologii, »jako panovníci světští by nepřipustili, aby preláti zakročovali ve věcech jejich panství — není dovoleno panovníku, aby ze své vlastní moci měnil nebo přidával cokoli ve věcech víry, neboť to přísluší jenom papeži;« [3] — vyvozují z toho, že povinností panovníkovou jest, moc svou dáti ve službu náboženství, protože zodpovědnost za zlo, vzešlé z jeho nedbalosti a slabosti, padne na něho.« »Vše půjde dobře, doufám,«

---

[1] Annales Ferdinandei IX., str. 614.

[2] Beckovského »Poselkyně starých příběhů českých«, II., str. 97.

[3] Annales Ferdinandei, IX., str. 135.

píše P. Rümer T. J. hned na počátku povstání, »bude-li se jen postupovati vojensky. Kéž Bůh roznítí naše panovníky: nenaskytne se nikdy lepší příležitosti, odníti Čechům všecka privilegia, jež jsou zhoubná náboženství, zvláště Majestát a zabrati opět kostely.« [1] Táž myšlenka roznécuje Caraffu: instrukce, jež dostává od propagandy, směřují zejména k tomu, aby povzneslo se postavení kněžstva katolického, ale činnost jeho byla by marná v zemi tak nakažené, kde zbývá sotva desítina far katolických, a kde se s přívrženci pravé víry zachází opovržlivě a sesměšňují se jako vyvrhel lidstva.« Propaganda spoléhá na něho, aby připravil půdu, nežádá po něm ani podrobností příliš přesných; nuncius praví nám ve svých Pamětech, že nebude líčiti vše do podrobna: píše pro lidi rozumné, kteří znají skutečnost politickou a vědí, že bez některého přinucení národ nepřivádí se zpět v lůno církve. Jinak netají se nijak s úlohou, jakou násilí hrálo při obrácení Čechů: Mnozí z nich puzeni strachem, spěchali, aby se dali poučiti; Bůh obrátil ve vhodnou náladu strach lidský, takže přijali víru katolickou; jakmile jednou pravé náboženství takto jalo se šířiti, nejvytrvalejší slábli, a poznalo se takto, že jediné násilí může otevříti rozum Čechů a obrátiti je na dobrou cestu. [2]

Obránci jesuitův uveřejňují pamětný spis, podaný Ferdinandovi II. roku 1624, jenž je vskutku velmi znamenitý, ač s nepopěrnou jasností dokazuje, že zamítají všelikou svobodu náboženskou: — »Vaše Milost jest povinna očistiti království od kacířství, bludu a lidí, je provozujících a rozšiřujících, nejen když kněží dožadují se vaší pomoci, ale samovolně mocí svého úřadu.« V nynější době, když žádná překážka vážná nemůže omlouvati nedbalost panovníkovu, povinnost jeho je tím důtklivější; »vyplývá z přirozeného zákona božího, jehož sprostiti nemůže žádná moc duchovní;« panovník nesmí trpěti ve svých zemích jiného vyznání než víru římskou; »kacíři právě proto, že jsou kacíři, jsou hrdi, příliš zaujati sami sebou, stavějí své mínění vysoko nad soud církve, tak vysoko, že nemohou než strachem býti přivedeni, aby poslouchali kazatelů pravověrných. Strach, vzbuzený mocí královskou, připravuje oddanost a poslušnost; v přírodě vše povznáší se znenáhla k dobru,

---

[1] Theatrum Europaeum, str. 43.

[2] Solam vexationem Bohemis posse intellectum praebere eosque in bonam viam dirigere. — Caraffa Commentarii (v Averse 1630 str. 100.).

z počátku tělesnost, pak duch, z počátku bázeň a úzkost, pak láska k pravdě a Bohu.[1]

Tato slova jsou jasná a stačí, aby zastavila spor. Je zajisté velmi zajímavo — a potřebno — stanoviti, jakou měrou duchovní, a zvláště jesuité, byli přímo účastni v násilnostech, jichž obětmi stali se protestanté, a vypátrati, v které věci jich instrukce byly předstiženy. Ba připustíme-li, čeho nebylo, že neměli žádné přímé účasti v tomto týrání, soud historie by se tím valně nezměnil, protože potírá právě samu theorii církve římské, podle které víra nevyplývá z diskusse a zkoumání, ale z vůle, takže nejprve papežství, pak králové, kteří jsou vykonavateli jeho rozkazů, mají povinnost, aby zákonu jeho podrobili své vzpouzející se poddané.

Katolíci shodujíce se o zásadách a o posledním cíli, váhali a rozcházeli se o prostředcích prováděcích; dosti dlouho trvalo jisté kolísání, které záviselo jak na soupeřství osobním, tak na obyčejné nerozhodnosti panovníkově. Všeobecně lze rozeznati dva směry dost určité; naproti laikům, kteří doporučují prostředky rázné a násilné, duchovní spíše hledí opatřiti kacířům prostředky vzdělávací, hodlají zabezpečiti potřebný počet duchovenstva a chtějí obracování mocí ukládanému opatřit aspoň mravní předmluvu. Po velmi dlouhý čas, téměř po půl století, jsou to jen přání bez skutečného výsledku. Žeň jest bohatá, ale nedostává se dělníků: staří kněží, počtem nečetní, vyrostlí prostřed kacířství, jsou vším právem podezřelí: jejich vzdělání jest ubohé, jejich víra nejistá, jejich mravnost pochybná. Po vítězství bělohorském k doplnění jejich povoláni jsou dobrovolníci ze všech zemí, Němci, Poláci, Belgové, Italové: země je zaplavena řízami různého střihu, kutnami všech barev, augustiniány, karmelitány, barnabity, dominikány, servíty, františkány — pak jeptiškami neméně četnými. Návalem těchto nových nadání vyplňuje se historie, působí to dojmem hemživé činnosti a života; církev bude těžiti z toho ovšem mnohem později. Zatím horlivost těchto conquistadorů nového druhu přestává nejčastěji na sobeckých snahách; hledí si především bohatství svých klášterů, sočí a žalují na sebe; většinou neumějí česky, a věřící, kteří je znají jen z jejich požadavků, tísní se kolem svého starého kazatele, který sice není vždy hrubě vzdělanější, nemá někdy

[1] Pamětní list Jesuitů byl otištěn od Görresa, Hist.-polit. Blätter für das kath. Deutschland, 1856, str. 888 a násl.

mravní cenu příliš vysokou, ale kterýž očištěn byl zkouškou seslanou a představuje bohoslužbu předků a víru národní. Představení horší se pro nepatrné úspěchy svého úsilí, a tím přirozeně přivádějí se k tomu, že chápou se prostředků ráznějších a rychlejších.

Na druhé straně Čechy — a postavení jejich nezmění se až ku konci XVIII. století způsobem ještě neúplným, — jsou státem feudálním; Habsburkové nezřídili správu, která proniká až v lid: vrchnosti vykonávají policii a spravedlnost, jmenují faráře, dohlížejí na školu, prohlašují zákon a starají se o jeho provedení. Devět desítin těchto vrchností jsou kacíři, nepříliš ochotní obrátiti se, ne vždy z přesvědčení, ale z pýchy rodové, z úcty ku předkům, z naděje blízké odvety, a odpor jejich zjevný nebo tajný působí na massu lidu a zdržuje pokrok missionářů. Tito pozbývají trpělivosti a klidu a žádají vrchností světských, aby jim dány byly prostředky a aby podporována byla jejich propaganda; proto bude třeba vypuditi staré kazatele a moc odevzdati mužům osvědčené oddanosti a jisté poslušnosti; ve společenském zřízení tehdejším působí to úplný převrat majetkový, naprostou zkázu staré šlechty. Plán loupeživý, vzniklý mezi rádci Ferdinandovými, kteří doufali nalézti v něm finanční prostředky, potřebné ku pokračování ve válce, podporovaný milci, číhajícími na kořist bohatou, byl takto přijat od duchovních vůdců protireformace, protože v něm viděli nevyhnutelnou podmínku svých úspěchů. To bylo nevyhnutelným úvodem: stará šlechta česká je rozhodně příliš vzpurná, příliš lpí na svých pyšných svobodách: až zavede se zcela jiný pořádek, nový národ vzejde z této půdy očištěné.

Podobá se pravdě, že na počátku Ferdinand a jeho bezprostřední rádci nepoznali všecken dosah plánu, který jim byl navrhován. »Nebylo nikdy,« psal císař Liechtensteinovi, »a není v úmyslu našem vyhnati nebo vypuditi šlechtu českou, nýbrž nejmilostivěji ji chránit a opatrovat, bude-li jen . . . dědičné království naše na příště pojištěno před povstáním a odbojem.« [1] Byli však rychle strženi i důsledkem situace i zuřivou chtivostí, kterou rozpoutali. Přestupy získané strachem nevynikaly patrně žádnou upřímností, a za bouřlivého stavu, ve kterém zůstávaly věci německé až do r. 1648, katolíci pokládali za nebezpečné, aby při útočném nárazu na sever zůstavili za sebou obyvatelstvo útrapami

[1] Gindely, »Gegenreformation«, str. 52.

popuzené; muži, kterým ukládá se toto mrzké dílo, bývají mimo to nevyhnutelně hrabivci, ba i ti, kteří na počátku byli do jisté míry ovládáni úvahami šlechetnějšími, byli velmi brzo zachváceni nákazou okolní. To právě je zvláště zlým znamením reakce katolické v Čechách za XVII. století: jiné byli krvavější, neboť počet obětí, jež zahynuly přímo na popravišti nebo na skřipci, nebyl poměrně příliš veliký, zvláště pomyslíme-li, jak dlouho trvalo pronásledování; žádná však nebyla nešlechetnější a více poskvrněna mrzkými výpočty; katani nízozemští budí více hrůzy, ale méně odporu než šejdíři, kteří kolem Liechtensteina zakládají své bohatství na zkáze země, a aby naplnili své kapsy, obírají teplou ještě mrtvolu národa. Žalostný to obraz hrubého sensualismu, ve kterém porušení béře katolictví té doby! Spokojuje se sice strojenou poslušností, ale nelítostno jest k tomu, kdo je odmítá, přivádějíc až do krajních důsledků učení o zázračné a dostatečné účinnosti svátosti, svou nedočkavou snahou, jež opovrhuje volným přilnutím duší a malicherně přestává na dobytí půdy. Tato země, kterou kněží drsně zabírají, zachvacuje je opět, obracuje duše jejich ke všední skutečnosti, příliš dráždí jejich chtivost, snižuje je na úroveň spekulantů, jichž jsou spoluvinníky.

Od nynějška nezastaví se, než až dílo zkázy bude dokonáno, až šlechta česká téměř všecka bude vypuzena. Nechť chyby její byly jakékoli, zůstávala přece strážkyní ducha národního a jako orgánem myšlení a vůle tělesa společenského; zničením jejím zmrzačen byl národ, co bylo osobou mravní, vědomou a svobodnou, obráceno v massu bezvládnou, kterou by obratní mistři zpracovali podle svého způsobu. V skutečnosti bylo třeba téměř dvou století, aby bolestně namahavou nápravou byla znovu zřízena do jisté míry tato elita společenská, která jest jako květ nenáhlého vývoje národního. V tom více než v jednotlivých ukrutnostech tkví nezahladitelná vina církve katolické v Čechách, taková, že není jí podobné v historii; vypočítavě i neopatrně mířila na hlavu, i zdálo se, že málo dbá toho, že národ sám zanikal v bouři.

Po popravách dne 21. června 1621 Ferdinand II. oznámil Liechtensteinovi [2. července], že nemá v úmyslu nařizovati nové trestání na hrdle: provinilých bylo příliš veliké množství; nebylo však možná nechati jich bez trestu: nebylo-li by lze ztrestati je bez předběžného obeslání a vyšetřování ohlášením jenom průkazu trestu veřejnými patenty? — Liechtenstein ozval se proti tomu:

bylo by to proti právu, stavové a obyvatelé beztoho † stálými kontribucemi a drancováním vojenským jsou příliš ztrýzněni a znepokojeni, je třeba klidu a upokojení. — Právě toho si přáli ve Vídni; — a kníže byl vyzván, aby prohlásil všeobecné odpuštění: z něho budou vyňati jen ti, kdo na mnoze nebo na mále účastnili se povstání, † zastávali úřady, v komisích a ve službě vojenské dali se potřebovati, konfederaci podepsali neb na ni přísahali, schůzkám povstalců obcovali a usnesení jejich schvalovali atd., v skutečnosti byli to všickni obyvatelé mimo ty, kteříž utekli za vzpoury. Kníže obešle před sebe všechny provinilce a vyzve je, aby každý sám ve spise vyznal provinění své, a v něm podal i přesné odhadnutí svého jmění; potom uložena bude pokuta † na splacení škod a útrat i přenáramných dluhů, pozdvižením stavů způsobených.[1] Znamenitý to postup, aby se vyhnulo všem reklamacím a zjednodušilo jednání! Liechtenstein protahoval věc; katolíci nenaléhali na prohlášení amnestie: neurčitý strach, skličující zemi, podporoval jejich záměry, a pak Bethlen Gábor ohrožoval Moravu, a bylo by nebezpečno rozjitřovati obyvatelstvo. Jesuité, kteří doufali podrobiti Uhry téže vládě jako Čechy, viděli, že podnikáním všeho zároveň hrozilo by jim nebezpečí ztratiti vše, i odročili své záměry. Mír Mikulovský s knížetem Sedmihradským (6. ledna 1622) zachránil Uhry, jimž na půl století zůstavil svobodu; Čechy však pykaly za ně.

Dne 3. února 1622 císař podepsal v Inšpruku patent, který dne 4. května byl ohlášen pode jménem generálního pardonu: trestání na hrdle a cti odpuštěno a prominuto všem, kdo nebyli ještě odsouzeni, s podmínkou, aby přiznali se ke svému provinění a podnikli pokutu † propadení statků, již vyhlásí proti nim komise za předsedání Liechtensteinova.[2] Kdokoli nevyžádá si odpuštění královského a v šesti nedělích pořád zběhlých nedostaví se před komisi, bude stíhán se vší přísností zákona. Prokurator královský † Přibík Jeníšek z Újezda dal se hned do díla, aby sestavil obecný seznam provinilcův, a kancelář královská poháněla všecky osoby obviněné, že účastnily se odboje, aby vyznaly své poblouzení nebo prokázaly svou nevinu.

[1] List císařův k Liechtensteinovi 26. července 1621 u d'Elverta XVII., str. 106.

[2] Patent císařský ze dne 3. února uveřejněn byl od T. Bílka v »Dějinách konfiskací v Čechách«, I. str. LXII.

Komise počala prohlášením trestu smrti a úplné konfiskace proti rebellům, kteří nedostavili se ve lhůtě ustanovené; potom přísně zkoumána vina osob, zemřelých za odboje stavovského.[1] Rudolf II. r. 1608 vzdal se práva konfiskace † jmění obyvatelů, kteří pro uražení královské důstojnosti byli odsouzeni hrdla a statku: tuto námitku právnickou pozvedl jediný Albrecht z Valdsteina, proslulý vůdce, † který jako poručník blbého Jindřicha Jiřího ze Smiřic hleděl zameziti konfiskaci rozsáhlých statků Smiřických, po níž fiskus královský dychtil; svědomí jeho upokojeno bylo narovnáním, a od té chvíle nikdo se neodvážil učiniti nejmenšího odporu.

Pak se přešlo ke množství statistů; jejich vliv byl obmezený a jejich úloha byla nejnepatrnější; omlouvali se svou lítostí, donucením, jemuž povolili, nepatrnou podporou, které poskytli povstání. Namáhali se docela marně, vždyť zajisté o to neběželo. Máme důkaz o způsobu, jakým postupovala komise. Bílek nalezl v archivu † místodržitelském mnohá nerozpečetěná svědectví neboli listy vyznávací, přiložené k žádostem za udělení pardonu osob provinilých, jež dostavily se před ní. Podle hněvu, kterým byli stíháni, nebo podle chtivostí, kterou budily statky jejich, provinilci byli odsouzeni k úplné ztrátě jmění svého nebo ku pokutě peněžité, více nebo méně těžké; jinak v tom byl rozdíl jenom theoretický. Ve všech případech stát zabíral statek rebellův, zavazuje se vrátiti mu hotovými penězi summu, která by mu zbyla; jestliže statky

---

[1] [Z osob zemřelých za povstání stavovského pozornosti zasluhují držitelé ohromných statků Smiřických a Švamberských. V táboře před Budějovicemi zimnicí roznemohl se a v Praze potom roku 1618 v mladistvém věku zemřel Albrecht Jan Smiřický ze Smiřic, po meči poslední starožitného rodu toho — mladší bratr Jindřich Jiří, který ho přežil († 1630), byl blbý —; jeden z předních strůjců odboje, v jehož domě na Malé Straně (dnes u Montagů) umluvena byla osudná defenestrace. Ohromné poklady (tři tuny dukatů a skvostů) vypravené do Frankfurta nevěstě jeho hraběnce Hanavské, příbuzné kurfiřta Falckého, po smrti jeho zabaveny pro císaře. Rozsáhlé statky Smiřických staly se vítaným lupem příbuzného Smiřických Albrechta z Valdsteina. Roku 1620 mrtvicí zemřel v Praze Petr ze Švamberka, jehož otec Jan Jiří ze Švamberka podle dávných dědičných úmluv po smrti Petra Voka z Rosenberka (1611) zdědil rozsáhlé statky jeho v jižních Čechách. Že zboží Švamberského dary cís. Ferdinanda II. obohatili se general Karel Bonaventura hrabě Buquoy, jenž r. 1620 obdržel panství Novohradské, Rožmberské a Libějické, Jan Adolf hrabě Schwarzenberk, jenž roku 1648 dostal panství Třeboňské, kdežto za levný peníz a v dlouhé minci Jan Oldřich z Eggenberka, přední z milců a rádců císařových, koupil panství Orlícké a Zvíkovské; darem od císaře r. 1631 dostal ještě památný dům Švamberský, dříve Rosenberský, na Hradčanech. Dědictvím po Eggenbercích získal panství ta a jiná rod Schwarzenberský.]

byly nedílné, tím hůře pro spolumajitele; měli právo domáhati se u komory summ, které jim příslušely. Záruka byla vzácná, ale nicméně prázdná! Rada dvorská pro velikost pozdvižení, mocí vojenskou potlačeného, a vedle příkladu císaře Karla V. ve vzpouře španělské schválila, aby konfiskovány byly též statky fideikomisní a majorátní. Ženy domáhaly se svých věn, věřitelé svých pohledávek, na statcích pojištěných; komise zkoumala jejich nároky a dávala jim poukázku na komoru, kteráž ovšem neplatila. Osoby pardonované — v počtu dosti skrovném — byly nicméně přinuceny upouštět od pohledávek a jistin, jež měly za komorou královskou nebo na statcích konfiskovaných; také nebylo jim dovoleno, aby zachovaly své vlastní statky, než když přestoupily k víře katolické: jinak musily je prodati katolíkům, aby nezůstalo v zemi símě nových nepokojův a vzpour.[1]

Bílek prozkoumal spis za spisem toto dílo vyvlastnění asi nejobrovštější, které kdy bylo vykonáno, a kniha jeho[2] jest obžalovací spis zdrcující pro hrstku šejdířů, kteří nedbajíce zákonů největších, oloupili nejvážnější a nejstarší rody, uvalivše je v chudobu, vyhnanství a smrt. Kolem Liechtensteina utvořil se syndikát zlodějů, který se skládal z několika pánů, úředníkův a plukovníkův; vedle nich hýbal se dav podezřelých jednatelů, kteří jim sloužili za prostředníky a panáky nastrčené, a lovili zbytky v kalné vodě. Generálové předkládali účty smyšlené, a na uhrazení jich vydávány jim nebo prodávány za balatku ohromné statky: tehdáž Albrecht z Valdsteina zakládá si své bohatství; Buquoy, Baltazar de Marradas, Martin de Huerta a sto jiných dobrodruhů, sběhlých ze všech zemí, opatřují si velkolepá panství z oné ohromné kořisti, vydané na pospasy smělcům, kteříž odváží se po ní ruku vztáhnouti. Liechtenstein, Slavata,[3] Mar-

[1] Bílek, »Dějiny konfiskací«. I. str. LXXIII.

[2] [V dějinách evropských mimo stěhování národů snad jen vyvlastnění šlechty anglosaské po vítězství normanského vévody Viléma Podmanitele u Hastingsa 1066 srovnati lze s katastrofou, jež po roce 1620 zastihla šlechtu českou. Z rozkazu královského zhotoven tehdáž v Anglii seznam všech statků, odňatých šlechtě anglosaské a rozdělených novým pánům normanským — pověstný Domesdaybook, jenž v XVIII. století vydán byl tiskem (1783—1793). Prof. Goll vhodně nazval dílo Bílkovo o konfiskacích našich českým Domesdaybookem.]

[3] [Panu Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka náleží smutná zásluha, že již před bitvou bělohorskou předložil císaři plán, dle něhož všickni povstalci — šlechta i města královská — měli propadnouti konfiskaci. Gindely právem vytýká jemu, že první navrhl trest v tak hrozných rozměrech, a že

tinic, Adam z Valdsteina přijímají odměnu za své služby. K obohacení se nebylo třeba vysoké urozenosti. V Pavlu Michnovi vychovali jesuité syna řezníka, † v Budyni usedlého, který pocházel ze Srbska, tušili v něm pochopa hotového ke všem úkladům, i pomohli mu k úřadu sekretáře v kanceláři královské. Jmění jeho bylo tehdáž velmi nepatrné: † po bitvě bělohorské byla mu svěřena správa některých statků zabavených, i shromáždil tu mnoho tisíců zlatých; s tímto vloženým kapitálem pracoval tak obratně, že nabyl řady panství, která by dnes byla v ceně $2-2^1/_2$ millionů zlatých. Méně chtivé a méně šťastné nebylo ani kněžstvo světské i řeholní, arcibiskup [4] i kanovníci, dominikáni i cisterciani, přede vším jesuité! Všickni na odiv stavěli horlivost náboženskou a oddanost ke králi, v skutečnosti pomýšleli jen na své obohacení, a aby toho došli, neostýchali se činů nejhnusnějších, padělků, krádeží zločinných, kousků intrikánských.

Jan Jiří z Vartenberka na krátko se účastnil povstání, ale když kurfiřt Saský vyzval stavy odbojné ku poslušnosti, slibuje jim odpuštění, uposlechl vyzvání, a † dávno před bitvou bělohorskou odebral se do Drážďan a poddal se císaři. K velikému podivení svému byv obeslán před komisi, dovolává se svědectví kurfiřta Jana Jiřího, a důkazy jeho byly tak silné, že Liechtenstein uznává dostatečnou jejich oprávněnost a slibuje mu, že věc bude urovnána. Na neštěstí statky jeho byly v sousedství Albrechta z Valdsteina, který chtěl jimi zaokrouhliti své panství: následovalo druhé obeslání. Vartenberk si stěžuje, upokojují ho, že to je pouhé nedorozumění. Odjíždí do Saska a když se vrátí, nalezne statky své skonfiskované. Dovolává se záruk, jichž se mu dostalo, posílají ho k císaři! — Nechť aspoň vrátí se mu jmění movité. — Jest vyzván, aby jen podal žádost písemně. — Zatím co děje se šetření, Valdstein dal vykliditi zámek

návrh svůj v určité formě pronesl písemně. (»Geschichte der Gegenreformation«, str. 31.]

[4] [Arcibiskup Lohelius hned na zprávu o výpravě vévody Bavorského do Čech, doufaje v brzký konec odboje, žádal císaře, aby obnovil církev českou v dávném lesku a nádheře, to jest aby navrátil jí všecky statky ztracené od doby války husitské, i opakoval žádost svou, jakmile zvěděl o vítězství bělohorském, podávaje ve zvláštním listu seznam všech někdejších statků arcibiskupství Pražského. Podnětem arcibiskupovým také opatové klášterů českých prosili císaře za navrácení statků, ztracených od války husitské v počtu 1500 vsí, zámků a měst, později tvrzeno docela, že dvě třetiny země náleží duchovenstvu. Gindely (str. 307) spravedlivě vytýká náčelníkům duchovním, že vítězství císařova hleděli užiti předně k vlastnímu obohacení sebe a v druhé řadě teprve ku potlačení odporných nauk.]

jehož Rohozec. † Bída jeho rozmnožena, když správce jeho, u něhož uschováno měl několik tisíc tolarů, návodem nehodného bratra jeho Oty Jindřicha z Vartenberka, vešel ve styk s jesuity a vydal jim majetek svého pána. Dohnán byv k nejhoršímu vypůjčí si 100 zlatých, aby vrátil se do Sas, a dovolává se zakročení kurfiřtova. Zatím panství jeho, jež odhadnuta byla na 182.000—282.000 zlatých, prodána Valdsteinovi za 30.000 zl., čímž nezaplaceny ani svršky, na zámcích zůstavené. Získá pro svou věc osmnácte knížat německých, mezi nimi kurfiřta Kolínského a vévodu Bavorského. Ferdinand žádá zprávu, Liechtenstein protahuje věc. Konečně propůjčena manželce odsouzencově almužna 2000 zl., jež jí ani nebyly vyplaceny. [1]

Na všech stranách království odehrávají se podobná dramata. Je to jako ohlušující lomoz při vystěhování na ulici, za kterého ztrácejí se kletby a vzlykot vdov a sirotků, uvržených v chudobu a vyhnanství, starců vypuzených, aby zemřeli na cestě daleko od hrobu svých předků. K usnadnění svých operací Liechtenstein a Michna se židem Jakubem Bas-ševim [2] a † malostranským kupcem nízozemského původu Janem de Wite zřizují syndikát penězokazův a za několik millionův obdrží od Ferdinanda právo zpět kupovati starou minci ku přelití: z hřivny stříbra na místě 32 zlatých razí 79 zlatých. Některé osoby děsí se ohromné ztráty, kterouž utrpí fiskus, úplné zkázy odsouzenců, jimž zlehčenou mincí vyplatí se sumy příslušné, všeobecného zmatku. Ale jejich svědomí utiší tím, že získají je pro syndikát, a aby zachovány byly jeho výhody, okrádá se císař, překročují se podmínky smlouvy s ním zjednané, zlehčuje se ještě skutečná cena mince, dávané v oběh. Nikdo nechce ji bráti, peníze se skrývají, obchody hynou, sedláci nechtí prodávati svých plodin; když v měsíci květnu 1623 syndikát uzavírá své obchody, řekl bys, že cyklon snesl se na zemi: zlo je tak veliké, že sousedé jím trpí a že knížata německá stěžují si Ferdinandovi. K nápravě neštěstí panovník neví si jiné rady, než bankrot, jehož následky jsou tím horší, že hledí se zatajiti a pro-

---

[1] Gindely, »Geschichte der Gegenreformation in Böhmen«, str. 44—50.

[2] [Zajímavé zprávy o životě a lakotě tohoto dvorního obchodního žida (Hofhandelsjud), jemuž roku 1622 dokonce uděleno šlechtictví sv. římské říše s přídomkem »von Treuenburg«, podává Jos. Jireček v Čas. Česk. Musea 1883 (str. 325—330)].

táhnouti.[1] Nikdo neví více co má: nastávají spory věřitelů s dlužníky, spory starých majitelů s novými kupci, spory fisku s každým napořád; některé trvají ještě na konci toho století. Komora na † synu a dědici Liechtensteinově Karlu Eusebiovi domáhala se náhrady 10 millionů zlatých, na synu a dědici Michnově Václavovi skoro čtyř millionů, a zajisté výpočet této náhrady nebyl méně smyšlený nežli výpočty konsorcia samého; aspoň podávají představu o nepořádku, který tehdáž vládl ve financích, a zajisté nejsou liché všecky tyto reklamace, když syn Liechtensteinův nahrazuje více než million zlatých.[2]

Do konce r. 1623 bylo prohlášeno více než 600 konfiskací. Komise ušetřila jen těch, kteří byli zřejmými katolíky, v počtu skrovném, a těch, kteří neměli nic. Z této ohromné kořisti komoře dostalo se jen některých drobtů. Statky byly za fatku rozprodány několika společníkům nebo rozdány, aniž správě finanční dána jen zpráva o tom. Vídeňská komora dvorská diví se, že nedostává se jí žádných účtů, pražská komora není lépe zpravena; takový je zmatek, že nedosáhlo se ani toho, aby byl sestaven povšechný seznam prohlášených konfiskací. Co se týče starých majitelův, i ti, kteří byli jen odsouzeni ke ztrátě čtvrtiny svého jmění, marně se snaží zachrániti některé chudičké zbytky svého starého bohatství. Nejprve cena, v níž odhadnuty byly statky jejich, je přespříliš nízká,[3] pak postoupeny jsou za summu často mnohem nižší než cena stanovená; konečně odrážejí se od summy, která zbývá odsouzenci, taxy více nebo méně značné, a tudy jen v případech nejpříznivějších zaplatí se mu mincí zlehčenou; na místě statku dostávají skývku chleba.[4] A to ještě jsou velmi vzácné výminky;

---

[1] [Hrůzy způsobené lichvou mincovního družstva vyznačuje »Historie o těžkých protivenstvích církve české« slovy Pavla Michny, »těch praktik strůjce«, jenž prý říkával, »že jsou tak lépe Čechové znuzeni, než aby celých deset let chováním vojáků byli sužováni,« a připomíná, že »téhož smýšlení mnozi zkušení lidé byli, že se tím způsobem větší škoda stala, než kdyby polovice Českého království popelem byla lehla.«]

[2] Gindely, »Geschichte der Gegenreformation«, str. 361. [Historii dlouhé mince v Rakousku první vylíčil proslulý numismatik Jan Newald, jemuž dle slov Jos. Jirečka sluší dík za toto odhalení, neboť »jest to skutek spravedlnosti historické, že se špinavé tyto kousky, ač po stoletích, konečně dostaly na veřejnost.« (Čas. Česk. Musea 1883, str. 326.) O díle Newaldově viz úvahu prof. Smolíka v »Památkách arch. a místopisných« 1882, str. 172–186.]

[3] Bílek, »Dějiny konfiskací«, CXIV.

[4] [Uvedeme aspoň některé případy hrozného loupení, jakým tehdáž rozchvacovány statky nešťastné šlechty české. Nejchtivějším hromaditelem byl

většině dostává se poukazů na komoru, odklády se činí rok od roku, z donucení svolují ke slevám; spory hromadí se na spory. Některé z těchto ubohých rodin ještě v polovici XVIII. století domáhají se zapravení svých pohledávek; jiné zanikly.

Šlechta nebyla sama postižena. Stav městský za svého úpadu politického i hospodářského zachoval přece některé stopy své staré zámožnosti, města užívala jisté samosprávy, a obyvatelé jejich, z nichž mnozí byli vzdělaní a hrdí svým původem, nejevili žádné snahy po obrácení. Aby zlomen byl odpor jejich, zabaveno všecko jmění obecní: podle výpočtu Bílkova † v summě odhadní 3,107.566 zl.; ovšem zachovali si své dluhy obecní. Zároveň bylo jim zapravovat ohromné útraty válečné, platiti kontribuce, ukládané od pluků procházejících, bylo jim nemožno vyhovovati svým závazkům; staré rodiny, dohnány byvše k nejhoršímu, zanikly. Zkáza měšťanstva českého byla sousledkem a doplňkem pádu šlechty české.

Podle velmi přesných výpočtů Bílkových statky skutečně konfiskované byly komisí odhadnuty na 29,595.442 zl. rýn., ale jejich skutečná cena byla jistě aspoň 100 millionů zl. rýn. Podle dnešních poměrů činilo by to summu nejméně 500 millionů zlatých r. č. Z 926 statků téměř 500 bylo konfiskováno, z druhých 253 mělo jen skrovnou rozlohu, takže sotva jedna † čtvrtina půdy zůstala v rukou starých držitelů. [1] Gindely poznamenává, že by bylo třeba

Albrecht z Valdšteina, lakotou svou a úspěchy svými upomínající na římského Krassa z doby proskripcí Sullových. Dle seznamu Förstrova (Wallensteins Process) skoupil Valdštein v l. 1622—1630 od král. fisku statků za 3,407 331 zl. a od soukromníků statků za 1,539.379 zl., všech úhrnem za 4,946.700 zl., z nichž velikou část prodal jiným osobám, podržev jen 24 panství a statky v sumě téměř dvou millionů zl. Ještě po zákaze, aby při prodeji statků konfiskovaných nebyla přijímána »dlouhá« mince, kníže z Eggenberka koupil r. 1623 panství Chýnovské za 80.000 kop míš., a téhož roku panství Orlícké a Zvíkovské za 227.703 kopy gr. r., všecka tři panství tedy za 307.793 kop gr. r., zaplativ vše v »dlouhé« minci, takže skutečně dal za ně asi 50.000 zlatých dobré mince; mimo to darem obdržel od cís. Ferdinanda II. město Prachatice, panství Krumlovské, dům Švamberský (Rosenberský) na Hradčanech; roku 1623 koupil Černý Kostelec za 316.000 zl., jež zaplatil »dlouhou« mincí. Vilém Slavata, jehož nezištnost Jos. Jireček ještě r. 1875 vynášel, dílem Bílkovým postaven je též mezi hrabitele: za oběhu »dlouhé« mince koupil statky Domanice a Košumberk, a později za dobrou minci též jiné statky; nejstkvělejším ziskem jeho bylo, když mu císař za půjčených 200.000 zl. v »dlouhé« minci, skutečné ceny asi 30.000 zlatých, zastavil kr. věnné město Mělník. Podobně stkvělé obchody činili Martinic, Michna, Vřesovec, Polixena z Lobkovic, Talmberk a j.]

[1] Bílek, »Dějiny konfiskací«, I., str. CXLVIII. Někteří kritikové katoličtí popírali tyto číslice, ale nepodali přesných fakt. Jest ovšem možná,

zajít až do doby stěhování národův, aby nalezl se příklad převratu tak radikálního. Na Moravě komise za předsednictví kardinála Dietrichsteina sáhla nejprve na statky oněch povstalců, kteréž odsoudila nebo kteříž uprchli, potom použila také způsobu generálního pardonu: 300 osob bylo ztrestáno, 138 statků zabaveno; cena jejich páčí se na padesát millionů zlatých aspoň v našich penězích. Slezsko bylo na chvíli chráněno akkordem, poskytnutým mu od kurfiřta Saského, ale byl to jen odklad, a o něco později též zde katolíci vzali svou odvetu.

Lupiči nespokojili se jen statky, zabrali též pohledávky, movité jmění, klénoty. V XVI. století mnozí šlechtici, velmi bohatí a zaujatí pro umění, shromáždili velké sbírky: [1] tyto byly vydrancovány, náčiní stříbrné rozlito, nářadí a obrazy rozptýleny daleko široko. Válkami husitskými poškozeno mnoho budov a zmařeny některé nejzajímavější odkazy věků předešlých, ale za pustošení, které provázelo restauraci katolickou, byla zničena skoro všecka díla, připomínající stkvělou vzdělanost českou ve středověku a památky, jimiž renaissance ozdobila zemi; nejvzácnější díla umělecká byla zničena nebo vydána cizincům; řekl bys, že vítězi měli v úmyslu vyhladit i všelikou upomínku na minulost, jež budila v nich jen city hněvu a rozhořčení. Dnes v sídlech velmožů českých nábytek, skvosty jsou moderní, kdežto velmi vzácné nebo velmi chudé jsou pozůstatky doby, kdy předchůdcové jejich obmezovali moc panovnickou. [2]

Jak by této rotě lačných dobrodruhů záleželo nějak na tradicích národních? Přicházejí téměř odevšad: Belgové, Italové, Španělové, Němci; šťastný skutek smělý, výnosný sňatek, přízeň některého důvěrníka císařova stačí, aby válečník změnil se ve velmože. Z této doby pochází bohatství Buquoyův, Claryův de Riva,

že v díle tak rozsáhlém, jako je Bílkovo, vloudilo se některé opakování. Tyto omyly snad jsou velmi řídké a nezměnily by nijak všeobecný výsledek.

[1] [Tak Lobkovicové na Hasisteině a v Roudnici, Rosenberkové na Krumlově a v domě svém na Hradčanech, Boskovičtí v Moravské Třebové, Hodějovští na hradě Řepici, a j.]

[2] Gindely, IV., str. 89. [Nedbalostí vlády zpustošeny též slavné památky moci královské v Čechách; hrad Pražský, o nějž zle se starala komora Česká, a hrad Karlstein, jejž s panstvím císař Ferdinand II. daroval manželce své, ale ta se svolením císařovým zastavila obojí za 50.000 zl. r. Janovi st. Kavkovi z Říčan, avšak za nových pánů propadal žalostné zkáze a spustošení. Zkáza hradu Pražského a Karlsteina byly jako zevnějším znamením pádu staroslavného království.]

Aldringenů, Trautmansdorfů, Metternichů, Marradasův, Verdugův a dvaceti jiných, jichž jméno samo hlásá, jakého je původu. Tito lidé nemohli míti lásky k lidu, jehož neznali, a jenž v nich nenáviděl milostníky panovníka spíše neschopného nežli krutého; přiváděli s sebou hejno služebníků hladových, kteří drancovali podle příkladu svých pánů a jejichž moc nelítostně tížila sedláky, jichž jazyka neznali; podporovali mravy cizozemské a obchod cizí. Jak by odvážili se hájiti privilegií království vůči císaři? Bylo jim třeba jeho ochrany k zachování nabytých statků svých, a samou pohodlnou milostí jeho kryly se zločiny, jimiž založili svoje bohatství nesmírné. Někteří z nich měli již statky mimo Čechy a mnozí nakoupili si jich později; proto nová šlechta nestala se nikdy opravdu národní, byla jen šlechtou dvorskou, která svými spletitými zájmy kupila se kolem Habsburků a dále domáhala se bohatství svého týmiž intrikami, kterými je byla založila. Nahoře lhostejnost, korrupce, dole množství otroků, tištěných nejtvrdším jhem, hlídaných od kněží, kteří podezřívali jejich upomínky a sny: takový byl výsledek generálního pardonu, propůjčeného Ferdinandem II.

Konečně Německo pobouřilo se, vidouc přicházeti tyto dlouhé průvody šlechticů, přivedených na mizinu. Sami katolíci činili rozklady císaři.[1] Hrozná přiznání unikala katanům: — »země jest v takové bídě,« píše Liechtenstein.[2] Maximilian Bavorský, který jistě nebyl slaboch, ale děsil se mrhačství a nepořádku, jitřil se a bál, aby přílišným utrpením nevzbudilo se nové povstání: — »láska v Čechách k císaři jest nepatrná, mysli docela odcizeny.[3] Ferdinand místo výčitek svědomí cítil jen jakýsi nepokoj. Zajisté neuvědomil si nikdy vyděračství svých úředníků, čím již prokazuje se naprostý nedostatek vědomosti a pozornosti jeho; aspoň jaksi neurčitě tušil pošetilost, kterou spáchal, vydav na pospasy prostředky, které lépe použité byly by mu pojistily vítězství nad nepřáteli jeho. Doporučil Liechtensteinovi jistou mírnost. Kníže nenamítal proti tomu ničeho. Zajisté, † psal císaři, veliký jest ještě počet obviněných, kteří nebyli ztrestáni, ale jejich majetek je tak nepatrný, že, i kdyby vyhlásila se úplná konfiskace, statky jejich nekryly by ani nákladů soudních.[4]

---

[1] Konvent Řezenský v únoru 1623 (Gindely IV., str. 52).
[2] Týž, str. 378.
[3] V říjnu 1623. Gindely, »Gegenreformation«, str. 382.
[4] Bílek, »Dějiny konfiskací«, I., str. LXXXVI. Komise konfiskační mohla si odpočinouti. Její dílo bylo dokonáno. Byla zrušena dne 3. října 1623.

V týž čas, co pracovalo se o zničení šlechty české, a co strachem bídy oslabuje se odpor těch, kteří náhodou unikli konfiskaci, vyháněni jsou kazatelé evangeličtí. Ve všem tom zmatku je přece methoda: po náčelnících světských dochází na vůdce duchovní. Tentokrát v popředí vystupují duchovní, kteříž až posud přestávali skromně na tom, aby si urvali pořádný kus kořisti. Caraffa, Lohelius, Becanus, Lamormain kárají vlažnost Liechtensteinovu a vymáhají na Ferdinandovi dekrety rozhodné. Ke konci roku 1621 a na počátku r. 1622 Lohelius posílá do Vídně dobrozdání za dobrozdáním: »Před Bohem jste zavázán katolické náboženství chrániti, šířiti, za nejdražší klénot pokládati.«[1] Ferdinand nařizuje tehdáž správci zemskému, aby obnovil dekrety vypovídací, kterých bylo uposlechnuto jen velmi málo. Dne 13. prosince 1621 Liechtenstein uveřejňuje mandát proti kněžím evangelickým, pravý to spis obžalovací: podporovali prý povstání a holdovali vetřelému králi, ještě nyní jeví mysl zlou a konají schůzky tajné, jichž cílem konečným jest připraviti nový odboj. Vláda váhá ještě přiznati se k svým vlastním záměrům, tvrdí, že v kazatelích netrestá kacířů, ale rebelly. Přikazuje, aby opustili Prahu ve třech, zemi v osmi dnech; kdo neuposlechnou, budou trestáni na hrdle, rovněž ti, kdo by přechovávali je po uplynutí lhůty dané.[2]

Mnozí z těchto duchovních pastýřů nebyli hrdinami a svou minulostí byli špatně připraveni k mučednictví: někteří povolili, usmířili se s církví a vedli život nečestný a neužitečný; většina však vzrostla ve zkoušce seslané. Třicet jich odešlo z Prahy. Nebylo jim dovoleno rozloučiti se na kazatelně s věřícími svými. »Uchýlili se jedenkaždý s posluchači svými do kostela beze všeho zvonění a zvláštnosti nějaké, a tu stojíce okolo oltáře rozžehnávali se a loučili jeden s druhým s pláčem a úpěním srdečným.« Když zamítnuta byla žádost, aby s vystěhováním kněžstva prodlíno bylo přes nastávající hody vánoční, »povstávalo tím větší naříkání a úpění mezi lidmi bohomyslnými stavu i pohlaví obojího;

Odsoudila 680 osob, z nichž 166 ke ztrátě všeho jmění. Pokuty osvobozeno, bylo 518 osob stavu vyššího, hlavně proto, že byly katolíky nebo přislíbili že se obrátí. Žádná žádost nebyla milostivě přijata, nebyla-li doprovozena slibem odpadlictví.

[1] P. J. Svoboda T. J., Rozbor knihy Bílkovy o reformaci katolické, 1893, str. 4.

[2] Skála, V., str. 184—185.

nebo všichni chodili sem i tam po ulicích co omámení, aneb jakž vůbec se říká, co tělo bez duše«. [1]

Zůstávalo však ještě několik kazatelů lutherských, kterých šetřilo se k vůli kurfiřtu Saskému, též několik představitelů starého utraquismu officiálního, který byl povolen od papežův a nelišil se již hrubě od katolicismu římského než přijímáním pod obojí způsobou. Caraffa poznal, že třeba potlačiti kalich, kolem kterého kupili se kacíři tvrdošíjní, a papež Řehoř XV. odvolal povolení někdy propůjčené od Pia IV. Úřadové pražští, bojíce se pobouření lidu, nedbali rozkazu nunciova, a na Zelený čtvrtek (24. března) 1622 v chrámě Týnském na tisíc zlosynů kacířských přijalo nejsvětější krev Páně, tak že — † podle stížnosti Caraffovy — »hozena byla psům svátost oltářní knězem katolickým«. Nevole legátova byla tak prudká, že komisaři královští zapověděli přijímání pod obojí, a ježto kněz nechtěl poslechnouti, vysláni vojáci, aby ho jali na kazatelně. Vinný kněz Jan Locika, povahy plané a slabé, který dříve arcibiskupovi zakázal se poslušností, byl jako odpadlík zpětilý zavřen v klášteře, kde zemřel po několika nedělích.[2]

Lid, který se shlukl na obranu jeho, rozptýlil se po několika hodinách, přiznávaje se takto ke své slabosti. Katolíci soudili z toho, že zbytečné jsou dosavadní ohledy. Kazatelům lutherským[3] dostalo se rozkazu, aby odešli z království: opustili město dne 29. října 1622, provázeni několika tisíci věřících; zastavili se na návrší, jemuž dostalo se názvu pole slz. † M. David Lippach, přední kazatel německý, napomenul svých přátel, aby věrni zůstali zákonu Kristovu, pak smutně brali se dále, provázeni byvše nářkem a vzlykotem.

Tentokrát pobouřil se kurfiřt Jan Jiří, takže odepřel dostaviti se na sněm Řezenský (v listopadu 1622). Nespokojeností tohoto

[1] Skála, V., str. 188. [Z kněží pražských, kteří tehdáž odebrali se do ciziny, připomínáme zejména Jiřího Dikasta z Mířkova, faráře Týnského, od r. 1619 administratora konsistoře pod obojí, jenž se seniorem jejím bratrským knězem Janem Cyrillem korunoval kurfiřta Falckého Bedřicha V. za krále Českého, M. Viktorina Vrbenského a Jana Rosacia Hořovského, kteříž útěchy duševní poskytli mučedníkům Staroměstským, M. Samuele Martina z Dražova, faráře u sv. Haštala, jenž jako správce osady české v Perně proslul tuhým a nesmiřitelným odpůrcem Jednoty bratrské.]

[2] Skála V., 213 praví, že byl popraven, co není pravda. Tolik aspoň jisto, že nenadálá smrt jeho jest nepříjemná církvi.

[3] [Kazateli německými byli u sv. Salvatora na Starém městě M. David Lippach, jenž duchovní útěchy poskytl pánům německým před popravou r. 1621, a M. Fabian Nathus u sv. Trojice na Malé Straně — dnes chrám P Marie Vítězné — M. Kašpar Wagner a Sigmund Schererz.]

bázlivce, který v přílišné oddanosti šel svou slabostí tak daleko, že zrazoval patrné prospěchy protestantů, znepokojeni byli rádcové Ferdinanda II. Kurfiřt Falcký, ač přemožen, měl vždy přátele a ochránce: lutheráni byli až dosud ochromeni chováním kurfiřta Saského: kdyby se prohlásil pro odpor, popudili by proti sobě celé Německo protestantské. Maximilian stěžoval si do neobratnosti fanatiků, kteříž ukvapeností svou kazili všecko; aby získal svolení Saska ku přijetí svému do rady kurfiřtské, byl by rád svolil k odložení restaurace katolické. Ferdinand radil se s několika theology a se svým zpovědníkem: má-li právo odvolati dekret vypovídací a dovoliti kazatelům lutherským, aby se vrátili do království? Pokárali jej za jeho malomyslnost: po tolika vítězstvích podobný ústupek rovnal by se novému připuštění; jestliže slabostí panovníkovou bude dopřáno času sektě zhoubné a bezbožné, nebude lze ji zničiti než velikým krveprolitím, zkázou Německa a ztrátou velkého počtu duší; tito vlci byli trpěni až příliš dlouho; kdyby byli bývali dříve zahnáni od stáda Kristova, peklo bylo by pohltilo mnohem méně obětí a království České nebylo by uvrženo ve stálé bouře a neštěstí.[1] — Caraffa, jenž byl nepřítomen, když list kurfiřtův došel císaře na cestě do Řezna, přispíšil na pomoc: zakročení kurfiřtovo zajisté neprávem béře se vážně, neboť chce jen šetřiti citlivosti svých souvěrců, čehož důkazem jsou tajné instrukce, poslané jeho plnomocníkům, jimž přikazuje toliko, aby protivili se porušení akkordu, jejž propůjčil Slezanům; nebylo možno žádné pochybnosti, když legát na důkaz toho předložil listy kurfiřtovy.[2] Archivy drážďanské umožnily důkaz, že tyto listiny byly podvržené. Byl-li nuncius podveden? Možná, ačkoli preláti římští nedají se snadno oklamati. Buď si to šťastná lehkověrnost nebo pia fraus, důkaz působil, a Caraffa jist jsa na příště trpnou poslušností panovníkovou, horlivě těžil ze své převahy.

V městech venkovských provádělo se vypuzování kazatelů více nebo méně rychle a krutě podle horlivosti nebo přísnosti komisařův a děkanů. Možná, že některé podrobnosti, srdce rozrývající, jež uvádí »Historie o těžkých protivenstvích církve české«, jsou smyšleny; jisto však jest, že katolíci opírali se jen o menšinu, sebranou skoro výlučně z lidí bez přesvědčení, kteří zajisté budili

---

[1] Bílek, »Reformace katolická«, str. 27.
[2] Gindely, »Gegenreformation«, str. 128.

hrůzu a kteří nebyli právě vybíraví u volbě prostředkův. I kdyby představení duchovní byli si přáli — což je pravdě podobno — aby věc postupovala zvolna, byli neodvratně předstiženi krutostí zřízenců svých, a když vysíláni byli muži jako Marradas nebo Michna s rotou rejtharů, aby vyhnali kazatele, bylo lze s jakousi prostotou nebo přetvářkou předpokládati, že tito postupovati budou vždy mírně.

V týž čas, co zavírány byly kostely protestantské, stíháno vše, co jen poněkud upomínalo na kacířství a obnovovány tradice římské. Latina zavedena znovu do bohoslužby, z níž † bezmála vymizela ode dvou století. † Betlem,[1] slavné východiště reformace české, hned po vzetí Prahy »vyšturmován a zloupen«, kazatelnice M. Jana Husi[2] vybořena. Vítězoslavná socha Jiřího z Poděbrad, jež zdobila starý chrám Týnský, † měla býti nahrazena sochou Ferdinanda II., potírajícího kacířství. Jesuita Jiří Ferus (Plachý) poslal své studenty, aby strhli pozlacený kalich, který se vznášel nad Týnem (23. ledna 1623), a na místo jeho postavena obrovská socha Panny Marie.[3] V Litoměřicích slavnostně byly zničeny sochy

[1] [Kaple Betlemská po vydání Majestátu (1609) prostřednictvím defensorů z panstva bratrského postoupena s kollejí Nazaretskou Jednotě bratrské. Prvním kazatelem bratrským v Betlemě byl Matěj Cyrus, po jehož smrti (1618) nástupcem jeho stal se Jan Cyrill. Oba jako senioři byli náměstky administratora v konsistoři podobojí. V kolleji Nazaretské bratří zřídili partikulární školu svou v těsném spojení s universitou, právě nově organisovanou. Za odboje stavovského přízní defensorů málem nedostali do rukou svých po vypovězení jesuitů kollej jejich »u mostu«. Senior bratrský Jan Cyrill spolu s administratorem Jiřím Dikastem korunovali kurfiřta Falckého Bedřicha V. za krále. Po porážce stavů hněv císaře Ferdinanda II. dopadl předně na kalvíny a pikharty, jichž kazatelé a učitelé byli vypovězeni (13. března 1621). Betlem a kollej Nazaretská zabrány hned od jesuitů. Senior Jan Cyrill a kazatel bratrský Adam Hartmann hledali spásy v útěku do ciziny. Jan Cyrill skrýval se některý čas se zetěm svým J. A Komenským a jinými kněžími pod Krkonošemi na statcích pana Jiřího Sadovského ze Sloupna, vystěhoval se s druhými za tuhé zimy lednové 1628 do Lešna polského, br. Adam Hartmann do Toruně, odkud s Komenským účasten býval jednání bratří polských.]

[2] [O něco později vyvráceno též uctívání M. Jana Husi. Již za pobytu svého v Praze (1621) Caraffa pozoroval s nevolí, že památka jeho světí se stále a dne 6. července všecka práce se přerušuje jak o svátku zasvěceném. Z naléhání jeho císař vydal nařízení, aby svátek jeho vymazán byl z českého kalendáře. Zároveň z rozkazu gener. vikáře jeho kanovníka Platteisa v den 6. července všickni faráři zavřeli kostely své, aby lid nemohl v nich zpívat obvyklé písně ku poctě Husově (Bílek, »Ref. katolická«, str. 24., Gindely, »Gegenreformation«, str. 112.)

[3] [I ve vnitřku chrámu Týnského novým farářem Ctiborem Kotvou provedena důkladná očista ode všech památek, jež by připomínaly význam této kathedrály utrakvistické: kalichy na kazatelnici a na oltáři na arše odstraněny, všecky obrazy kněží prvnějších vyhozeny, »Rokycanu vykopali, kosti

M. Jana Husi a Jeronyma Pražského; † v Čáslavi rozbit hrob a rozmetán prach Žižkův. Jesuité pevně utvrzovali základy panování svého, jež prodloužilo se až do Marie Terezie. Dne 14. listopadu 1622 † P. Simeon Sidecius jménem rektora kolleje u sv. Klimenta ujal se vysokého učení Karlova, nejstaršího ve střední Evropě.[1]

ven vyvrhli a kámen v kusy sami jezoviti roztloukli, u jiného oltáře toho biskupa Augustina obraz též roztloukli a vyhodili.« (Z listu Jana Dačického Samuelovi z Dražova dne 24. ledna 1623, v Čas. Čes. Mus. 1875 str. 289.) Příkladu toho následováno hojně v Praze i jinde po zemi. Z kostela sv. Jiljí vyhozena mrtvola faráře Havla Žalanského, horlivého kazatele, nedávno zemřelého († 1621), z chrámu Svatovítského vyvrženy jiné některé mrtvoly, ušetřeno jenom ostatků krále Jiřího Poděbradského, chráněných posvátností hrobky královské. Z přečetných příkladů podobného zuřivého počínání na venkově přestáváme na reformaci minoritů v Horažďovicích, když r. 1621 znovu ujali se chrámu, který někdy od vrchnosti domácí odevzdán byl Jednotě bratrské. Hroby někdejších správců zdejšího sboru bratrského — mezi jinými br. Jana Jaffeta, proslulého historika a učitele Slavatova — a starých kněží bratrských, kteří tu užili někdy klidného odpočinku, pobořeny kvardiánem Severinem Dudeciem, který sám železným sochorem kosti jejich na kusy rozdrtil, zlořeče jim při tom; kosti jejich a prach spáleny potom na hřbitově. (»Historie protivenství«, str. 591.)]

[1] [Tragikou dojemnou působí poslední léta a poslední dni staroslavného učení Karlova. Po dlouhém úpadu jeho za XV. a XVI. století nastávala ke konci XVI. století — úspěšnou soutěží s akademií jesuitskou — doba nového zdárného působení. Naděje v plný obrat zdála se svítati, když Majestátem cís. Rudolfa II. (1609) universita vydána byla stavům a zásluhou předních mistrů a defensorů stavovských podniknuto znovuzřízení její. Ale na samém počátku díla toho v l. 1612—1617 smrt skosila přední účastníky obnovy, mistry Martina Bacháčka Nauměřského, Adama Zalužanského ze Zalužan, Adama Hubera z Rysenpachu, Vavřince Benedikta z Nudožer, Mikuláše Albrechta z Kaménka. Ani v době povstání defensoři nezapomínali na dílo opravné, sami ze svého nabízejíce se přispěti k nákladu potřebnému i vybízejíce k témuž stavy moravské a slezské, jakož i starajíce se, aby bylo nadání školy Rosenberské ze Soběslavě přeneseno do Prahy. Ale válečné příhody zmařily provedení díla. Po porážce stavů na Bílé hoře hněv císařův stíhal Karolinum, kde konaly se schůze stavovské, jehož rektor Jan Jessenius účastnil se poselství do Uher, professoři skládali básně oslavné na vzdorokrále a p. Karolinum mělo býti zbořeno a na místě jeho měla býti zřízena katovna s pranýřem. K uprovedení toho trestu však nedošlo, a jenom Jan Jessenius, někdejší rektor, hroznou popravou odpykal za své provinění. Po popravě jeho, po útěku M. Petra Fradelia Šťávnického, druhého posla odbojných stavů, a po odstoupení M. Jiřího Šultysa z úřadu professorského, v akademii Karolínské zůstávali již jen čtyři professoři: M. Mikuláš Troilus, poslední rektor vysokého učení Karlova, M. Jan Campanus, poslední prorektor, proslulý poeta latinský, M. Daniel Basilius z Deutschenberka, poslední děkan fakulty a M. Jakub Žabonius z Vyšetína. Tíženi strachem nastávající pokuty, tištěni nemilosrdnými věřiteli a neúprosnými berníky, klamáni nižšími orgány knížete Liechtensteina Pavlem Michnou z Vacinova a Danielem Kaprem z Kaprsteina, zbylí professoři projevili horečné a zoufalé úsilí o zachování staroslavného učení. Pokořujícím přiznáním, aby dosáhli gener. pardonu, právě prohlášeného, vypili kalich utrpení a ponížení mravního až do dna, aniž dosáhli odpuštění. Dne 29. dubna 1622 rektor Troilus a prorektor Campanus složili své úřady a pečeti, ale úřady ty nebyly nově osazeny a professorům nařízeno, aby se vystěhovali z kolleje. Zatím universitních statkův ujali se dva inspektoři, od nichž přejal je dne 14. listopadu

Jediní Jesuité budou na příště vyučovati na filosofické a theologické fakultě, a rektor ustanovovati bude professory lékařství a práv, rektor a kancléř jsou vybíráni jen z řad jejich a závisí jen na představených řádových. Tovaryšstvo Ježíšovo dědictvím osvojovalo si právo nejvyšší správy nade všemi školami v království, jež před tím náležela universitě; bude říditi učebné plány a řády, bude dávati povolení vyučovati; a rektor pokárá nebo v čas potřeby s úřadu sesadí učitele, jichž víra by byla podezřelá. Jesuité sami budou vykonávati censuru, dohlížeti na knihkupectví a knihtiskárny a konfiskovati knihy nebezpečné; při opětném přistižení všecken sklad knih bude zabaven ku prospěchu Tovaryšstva.[1]

Spravedlivě jen dlužno uznati, že jesuité v provádění svých úmyslů projevovali podivuhodně ducha správně soudícího a stejnou dovednost jak obětavost. Porozuměli, že bývá-li síla často užitečná ke zřízení panství, nestačí k zachování jeho a že zničí se jen to, zač jest náhrada. Jejich ctižádostivost byla dosti prozíravá, aby pomýšlela na budoucnost, a jejich psychologie dosti vtipná, aby nezanedbávala žádného prostředku, jímž by se zmocnila duše národů. Zvláště mladá pokolení uměli získati. Ve vědě obávali se jen methody a v bádání odsuzovali jen vzpouru; šlo tedy především o to, připraviti povahy poslušné a povolné. K jejich akademiím v Praze, v Krumlově, v Chomútově, v Jindřichově Hradci, jež založeny byly před r. 1618, připojily se brzo školy v Jičíně, na Malé Straně a na Novém městě pražském, v Kutné Hoře, v Hradci Králové, v Klatovech a j. Tyto kolleje, velmi bohatě nadané, mezi svými učiteli měly vynikající učence, duše jemné a vzácné; vliv jejich nebyl však proto méně žalostný. Hlavní chyba vychování

1622 rektor kolleje jesuitské P. Coronius, když dojednáno bylo s vládou spojení Karolina s akademií Klementinskou. Ze zbylých čtyř professorů M. Jan Campanus, »již hrubě zdětinělý«, a M. Daniel Basilius přestoupili k víře katolické. M. Campanus zemřel již 13. prosince 1622 »u velikém zoufalství«, M. Basilius statečněji překonal svou apostasii, odměněn byv primátorstvím na Malé straně, později povýšen za vladyku, postupoval v úřadech, ale zemřel r. 1628. Troilus a Žabonius zůstali věrni své víře; Žabonius zůstal v Praze, kde záhy zemřel, kdežto Troilus odebral se u vyhnanství do Perna, kde zemřel r. 1631. Tomek, »Geschichte der Prager Universität« (1849), drobnými zprávami — v nichž až ztrácejí se události hlavní — propleteny jsou Wintrovy »Děje vysokých škol pražských« (1897)].

[1] Schmidl, »Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae«, III., 426.

jesuitského vynikla v Čechách mnohem jasněji než všude jinde: jejich školy pracovaly pro Tovaryšstvo, ne pro dítě, nebo jinak řečeno, myslili, že zabezpečí štěstí svých žáků, naučí-li je odříkání; nikdy nepochopili, že jediným učitelem, hodným toho jména jest ten, který vzbuzuje ducha svobodného přemýšlení a vyvinuje cit osobní zodpovědnosti. Proto i při zlepšení, jež učinili v podrobnostech, i přes znamenité talenty a upřímnou obětovnost mnohých učitelů jejich, zavedení jich vyučování na starých školách utraquistických bylo neštěstím pro Čechy. Pokroky moderní výchovy záležely ve vyproštění se z jejich methody, aby se přiblížila methodě velikého biskupa Jednoty bratrské J. A. Komenského.

Zatím vše se jim poddávalo. R. 1623 jejich kolleje v Čechách byly ustaveny v provincii za správy P. Rumera, jehož moc vztahovala se na všecky země koruny Svatováclavské, Moravu, Slezsko a Lužici. Při císaři nalezli obezřelého ochránce ve Vilému Lamormainovi, který po smrti Becanově (v lednu 1624) stal se zpovědníkem Ferdinandovým. Tovaryšstvo nemělo ještě hrubě svého dorostu z držav Habsburských: Lamormain jsa rodem z Luxemburska, znal však velmi dobře Rakousko; jeho učitelé, poznavše jemnou jeho chápavost, poslali jej s Pazmaněm, příštím apoštolem Uher, na studie do Hradce Štyrského, kde Ferdinand měl zkusiti své poslání; byl v Římě právě tehdáž, kdy kurie skládala instrukce pro Caraffu. Od první chvíle byl tudy s to, aby užitečně sloužil náboženství a Tovaryšstvu, jejichž zájmy nerozlišoval. Jsa velmi nábožný a velmi jednoduchý, nechlubil se svým vlivem a nepřeháněl ho: byl proto jen mocnější, a to tím spíše, že vynikal znalostí věcí státních, všímal si okolností vnějších, nevyžadoval od svého kajícníka přemáhání příliš bolestného, po příležitosti ujímal se ho proti kurii s podmínkou, že v hlavních věcech a v rozhodných chvílích pokorně se podrobí vůli církve. Nebyl jako Becanus originální bohoslov, i jeho koncepce politické byly všední: neobmezený mocnář, před nímž by se skláněly poslušně všecky hlavy, a který by ochotně následoval návodu svého zpovědníka. Obtíž záleží v provádění, a v tom pokládán byl za mistra. Tento mlčelivec, který v záloze polo pohrdavé, polo pokorné se držel stranou a mluvil jen, když byl tázán, zůstal až do smrti Ferdinanda II. (1637) jedním z inspiratorů jeho politiky, udržel ho pevně na dráze nastoupené, a přese všecku nevraživost zabezpečil panství Tovaryšstva v Čechách.

Úkol nebyl vždycky snadný. Hrabě Arnošt Harrach, který po smrti Loheliově r. 1622 byl jmenován arcibiskupem pražským, nebyl nepřítelem jesuitů, jichž žákem býval, ale byl mladý, velmi čilý, a nemínil nikomu ponechávati nejvyšší správu své diecese; především nechtěl upustit od práv nad universitou, jež bullami papežskými byla přiznána předchůdcům jeho, a v této věci pustil se s Tovaryšstvem do zápasu velmi dlouhého a mnohdy velmi prudkého. Na straně jeho byly druhé řady klášterní, žárlivé na převahu jesuitů, legát, ba i propaganda, kteří též obávali se jejich vsahování. Všecky útoky odrazily se od Lamormaina. Podle vyznání Caraffova jesuité vykonávají pravé tyranství; [1] své moci podrobují rádce císařovy, vzdorují propagandě a přivádějí Harracha v takové zoufalství, že vzdává se svého úřadu. Při dvoře nikdo se neodváží vzíti si zpovědníka, který nenáleží k Tovaryšstvu; jejich žárlivá ctižádost vidí nepřítele víry v každém, kdo poslušně se nepodrobí jejich rozkazům a za dobré skutky neuzná než ty, jež jsou dílem jejich. [2]

Jejich prospěch, ne-li víry, byl by jim velel pracovati mocně o vyplenění kacířstva v Čechách, a Lamormain svým utrhačům může vítězoslavně ukázati na horlivost žáků sv. Ignacia a na přísné nálezy, jež vymohl na Ferdinandovi II. Na této půdě smiřují se sokové: kapucíni i jesuité, kněží řeholní i světští, všickni neúnavně káží vyhlazovací válku křížovou. Zakročení kurfiřta Saského a okamžité váhání dvoru císařského zastavily na chvíli provádění přísných prostředků. Ostatně chceme-li opravdu porozuměti dějinám XVII. století, nemůžeme dosti důrazně vytknouti přílišnou slabost tehdejší administrace; připomeňme si, že na příklad ve Francii dosti dlouho po odvolání ediktu Nantského přes nejpřísnější zákazy protestanté zachovávají si místa důležitá, a že skupiny jich často dosti četné udržují se v provinciích velmi blízkých Paříži; a přece Francie byla zemí centralisovanou, kde poměrně bylo po-

---

[1] List Caraffův kardinalovi Barberinimu; Gindely, »Gegenreformation«, str. 178.

[2] List kapucína Valeriana Magni, [zpovědníka a předního rádce arcibiskupa Harracha] dt. 29. led. 1628; Gindely, »Gegenreformation«, str. 188. Ač Magni se osvědčuje, že »ctí a miluje Tovaryšstvo«, při čtení listu toho vystihneme zajisté prudké řevnění mnišské. Nelze však popírati platnost souhrnu všech svědectví, jež v l. 1620—1640 podle slov Gindelyových tvoří pravou literaturu katolickou, nepřátelskou jesuitům. Tito jsou spravedlivě přesvědčeni o tom, že jen jim přísluší založiti a udržovati panství církve: odtud vysvětlíme si příkrost, s jakou domáhají se vlády.

slouchāno moci královské. V državách Habsburků není opravdu ještě pravidelné administrace ani všeobecné policie; doprava je zdlouhavá, cesty obtížné: kláštery a fary jsou jako stanice ztracené v zemi nepřátelské; ob čas přichází některá missie polo světská, polo duchovní, která hrůzou naplní obyvatelstvo; jakmile se vzdálí, věci jdou opět svým starým chodem. Třeba vydávati dvacetkrát tytéž rozkazy, neustále vraceti se k týmž instrukcím, znovu začínat od základu úkol, který pokládal se za skončený. O dobré vůli panovníkově nebylo pochybnosti; byla pohodlná a ledabylá: Caraffa a Lamormain poháněli jeho vahavost. Když Lamormain ujal se úřadu, napomínal císaře, aby konečně vážně pomýšlel na úplné vyhlazení kacířstva v Čechách, a aby se k tomu připravil přijímáním, potom on sám po čtyři dni uzavřel se do své celly, aby přivolal požehnání boží na hlavu císařovu. Když se vrátil, Ferdinand prohlásil mu, že po přijímání duch svatý jej osvítil a nařídil mu, aby bez výminky uposlechl rady svého zpovědníka.[1] Duch svatý a Lamormain vyvolili si dobře svou chvíli. Následkem porážky Kristiána Brunšvického u Stadtlohna (6. srpna 1623) Mansfeld utekl se do Anglie, a věc Bedřicha V. zdála se na dobro ztracena; Bethlen Gábor, který na chvíli chopil se opět zbraně, v osamocení svém pokládal za moudré zachrániti si ústup, i podepsal právě druhý mír Mikulovský.[2] Protestanté čeští byli vydáni na milost a nemilost svým nepřátelům.

P. J. Svoboda T. J., který zevrubně studoval tuto dobu, neváhá přivlastniti si slova sv. Augustina: »To potkalo donatisty, co druhdy potkalo žalobníky na proroka Daniele; jako na tyto připadli lvové, tak na ony se obrátili zákonové, jimiž sami chtěli nevinného potlačiti. Ten pak jest rozdíl, že skrze milosrdenství Kristovo jim jsou zákony užitečny, ač se zdají protivny; neboť mnozí se jimi napravili a co den se napravují, a jsou tomu povděčni, že napraveni jsou; co prve nenáviděli, to milují, a ty trudné zákony, kterým z nerozumu zlořečili, teď, když zmoudřeli, mají rádi. Vždyť i lékař jest odporný pomatenému bláznu a otec nezdárnému synovi, onen když poutá, tento když bije; ale oba v lásce to činí.

[1] Zpráva Caraffova; Gindely, »Gegenreformation«, str. 202—203.

[2] [Nezdarem válečného podniku Kristiana Brunšvického a zastavením postupu Bethlénova na Moravě od Albrechta Valdsteina, jenž tenkráte v čele stál hotovosti zemské, poprvé zmařen plán emigrace české pomocí cizí vrátiti se do země, a roznícením nového vzbouření pokusiti se o vyvrácení nového řádu.]

Kdyby nedbali a zhynouti nechali, bylo by to shovívání zpozdilé, ba ukrutné. Proč pak mají cizoložstva po zákoně trestána býti, svatokrádeže by neměly? Což pak není horší, když duše Bohu nezachová víru, než žena mužovi? Což nemá církev nutiti syny marnotratné, aby se navrátili, když marnotratní synové nutili jiných, aby zhynuli? Což péči pastýřské nenáleží ovce takové, které nebyly násilně vyrvány, nýbrž lichocením odlouděny a cizím pánům zadány? I když se vrátiti zpěčují, pohroziti jim bičem i také šlehnouti?« [1] — Jesuité XVII století neměli více pochybnosti, ani víc úzkostlivosti nežli jejich nynější obránci.

Prvním skutečným výsledkem jejich theorií byla řada nařízení, aby stíháni byli kazatelé, kteří vrátili se do království; jimi uveden rozhodný dekret ze dne 18. května 1624, kterým zakázáno všem kazatelům kacířským zdržovati se v Čechách, a arcibiskupu Harrachovi a knížeti Liechtensteinovi uloženo, aby se postarali o provedení jeho. Byl to přirozený závěr opatření, jimiž od r. 1620 znenáhla zatlačována bohoslužba protestantská, důsledek patentu ze dne 29. března 1624, podle něhož »netoliko v Praze a v ostatních městech královských, ale i po veškerém království Českém na statcích panských a soukromých jakýchkoli nemělo býti provozováno jiné náboženství mimo katolické.« [2] Propaganda vším právem vyzývala Caraffu, aby díky vzdal »novému Theodosiovi« a »druhému Konstantinovi«. Arcibiskup jmenoval dva »visitatory«, jejichž úkolem bylo procházeti království, »odstraňovati ze vší církevní správy kazatele, kdyby ještě kde zbyli, a vésti si při tom s laskavostí co možná největší«, to znamenalo, že by rádi pohnuli kazatele ku přestupu, a že by vypovězeni byli jen ti, kteří by nechtěli odstoupit od své víry. Visitatoři Harrachovi byli provázeni zřízenci Liechtensteinovými, jejichž instrukce byly přesnější a přísnější.

Tehdáž počala po vší zemi ona honba na kazatele kacířské, jež s některými přestávkami potrvala až do posledních let vlády Marie Teresie, a v níž zahynuli někteří nejlepší synové vlasti. Nepřihlížíme-li ani k srdcervoucímu vypravování »Historie o těžkých protivenstvích církve české«, akta úřední nám potvrzují, že na sta kazatelů bylo uvrženo do vězení, chováno o chlebě a vodě; nejtvrdošíjnější byli mrskáni. [3] V těchto případech kněží katoličtí

[1] [P. J. Svoboda T. J., »Katolická reformace«, II., str. 39.]
[2] J. Bílek, »Reformace katolická«, str. 43.
[3] Gindely, »Gegenreformation«, str. 208.

opatrně ustupovali do pozadí, ponechávajíce světským úřadům starost o potrestání rebellů, kteří vzdorovali rozkazům panovníkovým. Žerotín připomenul Ferdinandovi sliby, jichž se mu dostalo: ničím se neprovinil a zachováním věrnosti císaři vydal se v nejvážnější nebezpečenství. — Ferdinand nepopřel svých přípovědí, »nemůže jim však dostáti, protože papež, jehož rozhodnutím musí se říditi ve věcech svědomí, nemá je za dobré a dovolené«.[1] V týž čas jako kazatelé pronásledováni též učitelé; školy, jimiž se honosily Čechy, zanikly téměř všecky, a uplynula dlouhá léta, než více nebo méně byly nahrazeny; byla to katastrofa duševní, jež měla následky podobné jako hromadné vyvlastnění šlechty.[2]

* * *

Roku 1624 skončila se přípravná doba restaurace katolické; úředně kacířstvo vymizelo; odpor byl znemožněn zkázou šlechty, potlačením posledních zbytků samosprávy měst a vypuzením kazatelů; napříště jde jen o přinucení obyvatelstva zmalomyslnělého a úzkostlivého, aby přijalo více nebo méně upřímně učení římské. Přese všecku bezcitnost komise konfiskační něco šlechticů zachovalo sobě některé zbytky svého majetku: budou donuceni rozhodnouti se mezi přestupem a vyhnanstvím. — Kazatelé chráněni jsouce srozuměním obyvatelstva, vraceli se stále; zdvojnásobněna přísnost proti nim. — Města, jež Ferdinand postavil opět pod dozor královských rychtářů, byla nad to podřízena hejtmanům krajským, kteří radám městským ponechávali jen vyřizování věcí běžných, a i do těchto rad byli dosazováni výlučně katolíci. Tito soudcové jsou podle úředních zpráv »nedbalí, lakotní a nepočestní«, a jejich žalostnou správou rozjitřuje se obyvatelstvo; noví konšelé byli vybráni z lidí bez majetku a bez přesvědčení.[3] Vůči těmto

[1] D'Elvert, XVI., str. 159.

[2] Viz v »Mitth. des Vereins für Gesch. der Deutschen in Böhmen«, 1869, dějiny školy Slavkovské.

[3] [Z celé řady hrozných mužů, kteří v kr. městech při komisích inkvisičních a reformačních konali vítězům výborné služby svou ázností, drsností a násilností, nezapomínajíce při tom na osobní zisk a obohacení způsobem nejnečestnějším, uvádíme zejména kr. rychtáře Nového města Praž. Jana Chr. Šreple, násilníka známého z osudu ubohého M. Matěje Borbonia, Mikuláše Mrázka Budyňského, král. rychtáře v Litoměřicích, mstivého odpůrce M. Pavla Stránského, Jana Václava Gryzle z Gryzlova, »gubernatora« v Kolíně, hodného pomocníka nejv. mincmistra Viléma z Vřesovic, jenž řádil v Kutné Hoře, hejtmana Mikuláše Hanžburského ve Slaném, lakotného Jana Dentulína, kr. rychtáře v Novém Bydžově a j.]

vetřelcům starousedlé měšťanstvo z pýchy měšťanské a z věrnosti k tradicím ne méně než z přesvědčení náboženského zoufale přivíjí se ke své víře. Třeba přemoci je v posledních jeho úkrytech, zasáhnouti je v jeho podstatných zájmech a všemi prostředky odstraniti ty, kteří vedou odpor. — Třeba konečně vyhladiti kacířství, v masse sedláků těžce dosažitelné, potměšilé a tvrdošijné, jejichž obrácením konečným pojistí se jenom církev proti všemu nebezpečenství reakce. Zajisté v l. 1620—1624 missionáři zaznamenali některé úspěchy v městech a na venkově, ale tato vítězství jsou spíše hlučná než skutečná; byly to jen zkoušky, jež neměly jiného významu než že povzbuzovaly útočníky. Nyní práce obléhací jsou skončeny, pevnost je pobořena a útok možná počíti. Dekrety a mandáty následují po sobě přímější, přesnější a drsnější, a aby se zabezpečila jejich vážnost, vláda chápe se exekucí vojenských, jež dosud bývaly jen výminkou. Vášně se jitří. Co věčných klateb spadá na pronásledovatele! Na dráze zločinné, na niž se jednou dali, není možná více se zastaviti; nejlepší lidé jsou zachváceni tímto krvavým ovzduším; věci nejsvětější zůstávají jím znesvěceny a nejvznešenější obětovnost v něm poklesá.

U dějepisců Tovaryšstva Ježíšova nalézáme ozvěnu svatého zanícení, jež unáší mnichy; v jednotvárném a celkem rozvláčném slohu Jana Schmidla, který nám vylíčil dějiny Tovaryšstva v Čechách,[1] vyrážejí jásavé fanfary halali: »Zvláště v této době nejvyšší moci, duchovní i světská, s chvalitebnou a jednomyslnou horlivostí pracovaly o velkém díle restaurace náboženské a dovolávaly se proto především pomoci našich otců. Bylo třeba všude otevřít a urovnat cestu náboženství katolickému, jež vracelo se jako z vyhnanství: Těžká to práce!« — Jesuité v ní byli neúnavní. Zaplavují království množstvím missionářů, kteří, nedbajíce únavy a nelekajíce se nebezpečenství, nastupují na místa farářů příliš pořídkých a nepatrných, zařizují bohoslužbu, zakládají bratrstva, vyhledávají knihy podezřelé, katechisují a káží. »Mohl bych jmenovati více než tři sta našich otců,« píše Balbín, »z nichž každý obrátil několik tisíc kacířů; jeden z nich obrátil jich přes 6.000.« Jsou velmi chrabrými vojíny a zároveň obratnými diplomaty a velmi bystrými psychology.

[1] [Jan Schmidl, rodem z Olomouce (1693—1762), od r. 1743 historiograf T. J. provincie české, sepsal obšírné dílo »Historia Societatis Jesu provinciae Bohemiae«, obsahující dějiny její od r. 1555 do r. 1653, jež ve 4 dílech vyšlo v Praze 1747—1759.]

Jejich letopisy uvádějí s pýchou P. Jakuba Kolense († 1623), který v náhradu za knihy, jež spálil, přeložil nábožné traktáty, jako »Vzdychání holubice« nebo »Nebeský řebřík«; P. Alberta Chanovského († 1645), někdejšího rektora kolleje Krumlovské, který po dvaadvacet let hlásal evangelium v Plzeňsku, Prácheňsku a Táborsku, P. Adama Kravařského († 1660), který vynikl nade všecky své bratry: na žádost svých představených napsal před smrtí svou povšechný přehled svého působení; podává úhrnnou číslici 32.140 duší, jež vyrval věčnému zatracení. Hle, to byl pořádný jesuita!

Jesuité mají všecky dobré vlastnosti a všecky ctnosti mimo jedinou: úctu k svědomí druhého. Odtud pocházejí jisté slabosti jejich methody, jež je znamenitá jen potud, pokud obrací se k věřícím, kteří si již zvykli poslušnosti. Schmidl vypravuje nám o dítěti, jež neopatrností svých rodičů bylo svěřeno důstojným otcům: obrátili je. Matka dověděvši se o tom, přiběhla, vyptávala se svého syna, který statečně vyznal svou víru; ubohá paní dala se pak s ním do pravé hádky a nešťastný hoch zaražen tímto přívalem důvodů, uchopil se bubnu, kterým se bavíval, a po každé, když pokusila se uvésti některý svůj důvod, umlčel ji bubnováním.[1] Postup jesuitů velmi často upomíná na tento způsob polemiky. To pochází jak ze všeobecných snah století, jež ovládáno jest ještě materialistickým mysticismem, tak z tradicí španělských, jimiž Tovaryšstvo zůstává hluboce proniknuto, a ze základního pojetí církve katolické, jež přehání se až do nesmyslnosti. Jesuité obracejí se velmi málo ku přemítání, mnoho k citu a vůli; hledí působiti na obraznost velkolepými poutěmi, nádhernými procesími, okázalými obřady. Obecné katechismy byly jedním ze stkvělých úspěchů jejich. V dlouhých slavnostních průvodech přiváděli školní děti a studenty: za nimi zvědavý lid tlačil se do kostela, herci nejlépe vycvičení vystoupili na jeviště a představení počínalo: úlohy byly pečlivě rozděleny, několik dětí blektalo nauky kacířské, druzi jejich zahrnovali je čerstvým svým věděním; diváci pletli se do toho, projevovali svůj souhlas, smáli se a vše končilo se duchovními písněmi, jejichž nápěvy byly vzaty ze starých kancionálů českých. Někdy Bůh přicházel přímo na pomoc svým obhájcům: prováděli obrovského Krista, jenž usmíval se na katolíky a s hrůzou odvracel hlavu svou, když kráčel okolo prote-

[1] Schmidl, str. 289.

stantů; Panna Maria plakala nad zatvrzelostí nevěřících. Zázraky rodily se za každým krokem kazatelů, zázračná rodička boží Mikulovská byla nejvzácnější pomocnicí kardinála Dietrichsteina v jeho díle obracování kacířů na víru katolickou.

Jesuité zde poněkud překročovali míru. Bůh má zajisté dobrý důvod, aby neplýtval zázraky, protože mimo velmi řídké výminky působí jen na ty, kterým jich není k věření třeba. Ode dvou století Čechové přivykli jiným prostředkům polemickým, zalíbili si v svobodném přemýšlení, a to je rostlina houževnatá. Hagiografové mluví sic o kazateli, který v Praze devíti kázaními obrátil deset tisíc kacířů na pravou víru, neb o takovém návalu kajícníků, že dvacet sedm kněží v jediném kostele u sv. Salvatora zpovídalo od rána do večera, aniž postačili všem žádostivým; jiná nepopěrná svědectví dokazují, že odpor nebyl přemožen. — »To vše,« píše Caraffa, »nebylo docela marné, ale úspěch daleko nebyl takový, jaký jsme očekávali. Nikdo nemohl si naříkati, že nedostalo se mu prostředků ku poučení; každému bylo volno obrátiti se ke knězi světskému nebo řeholnímu, který mu ponechal volbu hodiny a dne; ale brzo bylo pozorováno, že právě toho poučení si ani nepřáli, ani opravdově neoceňovali.[1] V dlouhých poradách, za kterých rozhodnuto bylo o konečných a rozhodných opatřeních, zprávy Harrachovy právě jako Lamormainovy nebo Filipa, zpovědníka staršího syna Ferdinanda II., jeví jistou pokleslost: »bylo dosaženo jen málo výsledků«; zbožná horlivost císařova a napomínání druhých duchovních marně se odrážejí o tvrdošijnost Čechů. Je to stále týž nepoddajný národ, který vzdoroval kletbám Pia II. — Vymýšlí se tedy pověst o hrstce neústupných rebellů, kteří jediní ochromují dobrou vůli lidu, jenž čeká jen na příležitost, aby se vrhl k nohám otců. Proti těmto zarputilcům je dosti zbraní. Missionáři jsou podporováni řadou mandátů královských a nařízení Liechtensteinových, jimiž v letech 1624—1626 stavějí se mimo zákon všickni, kdo nepřijmou víru panovníkovu. Největší jich počet zaměřen jest proti stavu městskému, co srovnává se s názorem té doby: města jsou založena od panovníka, tvoří část jeho osobního jmění, závisí přímo na komoře královské: právo měšťanské nebude udíleno než katolíkům, a oni jediní budou moci provozovati živnosti městské

---

[1] Caraffa, »Commentaria«, str. 282.

(6. května 1624),[1] úřady obecní budou jim výlučně vyhrazeny; kacířům nepovoluje se vcházeti v řádná manželství, a kdo by proti tomu zákazu jednal, bude potrestán zabavením všeho jmění svého movitého nebo polovice svých statků nemovitých; arcibiskup zakáže svým kněžím, aby neoddávali osob, jež neučinily vyznání víry katolické: kdo neposlechne, v pokutě propadne desátý díl svého jmění.[2]

Ač při pravidelném provádění těchto opatření bylo by postačilo, aby kacířství ve lhůtě dosti krátké bylo úplně vyhlazeno, netrpěliví vítězové domáhali se úspěchů rozhodnějších. Od počátku někteří rázní vůdcové, jako Marradas, Kolovrat nebo Huerta, rádi dávali se provázeti vojáky. Ku konci r. 1625 způsob ten zevšeobecněl a missionáři Liechtensteinovi vstupují do řady.[3] Třeba si vzpomenouti, čím byla tehdejší vojska, abychom pochopili útrapy měšťanů, vydaných na milost a nemilost zbojníků, kteří konají zbožný skutek, oddávajíce se svým nejpodlejším chtíčům. Velmi často hrůza, již vzbuzují, bývá taková, že pouhé přiblížení jejich již působí obecné odpadnutí. Jiná města naopak osvědčují vznešenou vytrvalost, hájí každou píď svých svobod a ustupují teprve,

[1] »Historie o těžkých protivenstvích církve české« v kap. XCI. uvádí obecnou instrukci z měsíce července 1624, jež od té doby byla opětována ode všech historiků. Gindely praví, že tato listina je nepravá (str. 211). Je však zvláštní, že uveřejnil ji také Beckovský (II, str. 402), jenž nemá sice velmi probudilý smysl kritický, ale je velmi hodný kněz katolický. Instrukce ta jest ovšem značně přísnější než tajné instrukce, jež v téže době byly vydány komisařům královským; hrozí smrtí každému, kdo by u sebe přechovával praedikanta; to snad není dostatečným důvodem, abychom zamítali pravost její, poněvadž víme, že v mandátech úředních vždy je část určená ku postrašení obyvatelstva. — Spíše bych myslil, že běží o jisté shrnutí, a v skutku různá ustanovení, obsažená v nařízení popíraném, vyskytují se osaměle v řadě dekretů královských.

[2] Bílek, »Reformace katolická«, str. 52—53. Všichni katolíci neschvalovali těchto nařízení a jesuité vůbec klonili se ku praxi méně nelidské. Mandáty císařské byly celkem jen provedením nálezů koncilia Tridentského, a jako vždy zvítězila strana násilníků. Na nejvýše lze připustiti, že krutosti zákona byly obmezeny malomocnou administrací.

[3] P. J. Svoboda T. J. uveřejnil ve »Vlasti« (1889) článek o Liechtensteinských dragonádách, v němž hledí dokázati nejen, že v té věci byla přehnána zodpovědnost knížete — a důvody jeho zasluhují povšimnutí — ale i že posílání vojáků bylo způsobeno z pohnutek jen čistě politických. Tehdáž bylo ovšem vření v Čechách, jež asi zdálo se nebezpečno, ale jaká byla toho příčina, ne-li opatření podniknutá proti protestantům? Jinak sám uznává, † že položen jeden pluk vojska do 19 měst královských pro uvarování nové rebelie, kde se nejvíce vzpírali k náboženství katolickému přestoupiti (str. 1.). To bývá vždy táž vytáčka. Nevyčítám jesuitům, že měli rádi násilí pro násilí samo, ale že svými zásadami přivodili neodvratně, že přijato bylo jeho použití.

když obyvatelstvo jejich bylo zdecimováno. Místní dějiny umožňují nám sledovati podrobnosti tohoto smrtelného zápasu starého měšťanstva českého.

V Kutné hoře,[1] velikém báňském městě, jež zachovalo si ještě znamenité zbytky své starodávné slávy, restaurace katolická počíná r. 1621, z počátku bázlivá a potměšilá; zavádějí se opět procesí, kazatelé vyzývají se, aby znenáhla vrátili se k obřadům římským. Postrašení měšťané poslechnou ne bez odporu; když dostanou rozkaz, aby propustili své kazatele, dovolávají se svých privilegií a odvolávají se ke králi. Nejvyšší mincmistr Vilém Ilburk z Vřesovic,[2] jemuž poddáno jest město, chápe se věci: měl zajisté času nazbyt, v tom smyslu, že se téměř nezabýval svým úřadem, a že zmatek finanční zaviněn byl částečně jeho nedbalostí: o důvod více, aby vynášel svou horlivost. Přispíší a hrozbami vymáhá na radě, aby kazatelé byli vyhnáni. Třeba uposlechli šepmistři a rada, muži to nedávno nejv. mincmistrem vyvolení, důtklivě přece připomínali nepříhodnost těchto přísných nařízení, byloť v městě a okolí mnoho obyvatelstva přespolního a neosedlého, jež by opustilo zemi na velikou zkázu hor, † klenotu to předního. Vřesovec místo všeliké odpovědi povolá praporec knechtů J. M. pana Albrechta z Valdsteina, a svěří poučování kacířů knězi Matouši Appianovi † z Pardubic povolanému, který byl jedním z nejpodařenějších typů onoho dobrodružného kněžstva, jež vrhlo se na Čechy:[3] byl obviňován z podezřelých styků

[1] Vypravování mé je výtahem ze spisu Petra M. Veselského »Persekuce Hory Kutné po bitvě Bělohorské«, jenž je založen výhradně na pramenech archivních.

[2] [Náboženskou horlivost svou projevil pan Vřesovec brzo po ujetí úřadu mincmisterského (1612), když roku 1613 zakázal slavnost, kterou horníci konali každoročně na památku husitů, které předkové jejich vmetali r. 1419 do šachet (Beckovského »Poselkyně starých příběhů čes.«, II. 60.) Za povstání stavů čes. roku 1618 pan Vřesovec opustil beze všeho opověděni úřad svůj, který za krátké vlády odevzdán od nového krále Bedřicha Albrechtu Jiřímu Klusákovi z Kostelce. Ale po vítězství Bělohorském již 6. února 1621 pan Vilém z Vřesovic znovu byl uveden ve svůj úřad.]

[3] [Živými barvami vymaloval obraz Matouše Apiana (Stoličky) Mik. Dačický z Heslova: »Týmž zpuosobem ten Matauš Apian zuby dostával, jenž . . jakéhosi branného z města Plzně syn byl a sobě provozoval, a na kázaních svých zapovídal, klel, lál, odsuzoval atd. Pod tím pak v aksamitě a dupltykytách nádherně se procházel jako světský pán, hodoval i frejoval, lakomý a na peníze nenasycený pop, jen na kom co vymoci a vyšacovati mohl od křtění, pohřebuov, zvonění, žákovstva; skrze což místo pobožnosti vzniklo zhoršení, nevole, nesnáze, vády a hadruňky atd. A málo kdo o jeho kázaní nad mrtvými těly stál, a nebylo oč státi. (»Paměti Dačického«, vyd. Rezek II., str. 242.)]

s lehkými ženštinami, a byl vyšetřován pro vraždu, jejímž původcem byl opravdu, žil ve výborné shodě s nejvyšším mincmistrem, tak výborné, že jednoho večera ve dvoře Vlaském po obědě, příliš hojně zalévaném, házeli si talíři po hlavách. Vřesovec oznámil měšťanům, že je přáním císařovým, aby v neděli a ve svátek chodili s manželkami svými do kostela na mši a kázaní; kdo by opomenul bez dostatečného důvodu přijíti, zaplatí pokutu 25 až 50 kop gr. míš. Protože měšťané přednost dávají pokutě přede mší, přidává vězení: »Jeho Milost Císařská žádného k náboženství pod jednou nutiti neráčí, než to milostivě ráčí nařizovati, aby k sv. mši a k slyšení slova božího do kostela chodili. Po slyšení slova božího a přeslechnutí mše svaté že každý domů se navrátiti může, a mimo to k ničemuž nucen býti nemá.« Město jest obsazeno posádkou, jejíž přední oficírové, »darmochlebové a nenasycení dráči, tu toliko hodovali a pangetovali na to, což tu na kom vyšacovati mohli.« Přes to vše obyvatelé nepovolují, vyhnaní kazatelové obcházejí vůkol města. V pondělí v den Narození Krista Pána r. 1622 shromáždění kacířské je překvapeno v kostele † »na Vysoké nad Suchdolem nedaleko města, a tu »vojáci lidi rozehnali a některé popadše obojího pohlaví z oděvu svláčeli, ne kriegsmansky ale pesky sobě provozujíce.« † Město od dávna bohatstvím kvetoucí za několik málo let přivedeno bylo na mizinu: po nucených půjčkách JMti císařské, navrácením statku kláštera Sedleckého, jež město za povstání bylo koupilo od stavů, zadluživši se na to a davši zmincovati zlaté a stříbrné klénoty chrámové, vzalo hrozné škody, jež nepoměrně zvětšeny nesmírnými náklady na vojsko, do města vložené, a vydíráním nekázané soldatesky; nad to odňaty městu všecky statky a důchody, a konečně na obec ožebračenou uvaleny ještě náklady na hory, zatím spuštěné. Horší byly ještě útrapy a muky duševní, když na místo vypovězeného duchovenstva české a lutherské konfesse dostalo se měšťanstvu a obyvatelstvu náhrady v osobách, jako byl Matouš Apian. »Jeho žákův, studentův ve škole toliko Vysokostelské malá hrstka byla, jakkoliv učení mládeže po domích sousedských od něho zapovědíno bylo . . . Jiné kostely a fary pusté a bez farářův zůstávaly, kdež se předešle každodenně slovo boží hlásalo a posluhovalo.« Při processích o křížových dnech (1624) a o Božím těle (1625) zvláštními rozkazy knížete Liechtensteina šepmistři a rada vyzýváni k účastenství, aby příkladem byli obecnému lidu: kdo by

nedostavil se, tomu hroženo propadením všeho statku.[1] Vřesovec chápe se tužších prostředků: nařizuje radě, aby se uvolila na vydržování † žákovstva v kolleji jesuitské odváděti každého roku 3000 kop gr. m., a když rada se vzpírá, hrozí jim, † »že sami sebou vinni toho budou, co následovati bude«. Mnoho obyvatelův opustilo království, doly jsou opuštěny. Komora královská obává se finančních následků tohoto proselytství. Liechtenstein neuznal malomyslných výmluv. Měšťané přicházejí do Prahy, aby si vyprosili nějakou lhůtu. Zde tropí si z nich posměch. — »Vojáci naučí brzo tyto tvrdohlavce písním katolickým;« slibuje se jim příchod jesuitů jako »dárek novoroční« (v prosinci 1625). Přicházejí opravdu v den novoroční 1626, zabírají hned velkolepý chrám sv. Barbory,[2] který je pravým klénotem českého stavitelství. † Přemlouváním a poučováním jich a novým obtížením vojenským Horníci měli býti konečně obráceni k víře katolické. V úzkosti své šepmistři a rada vymáhají si lhůtu k rozmyšlení do hromnic, ale při docházení jejím spatřuje se »špatná poslušnost a polepšení.« Proto přikazuje komora česká král. rychtáři, aby hned svolal obec i radu na rathouz a od jednoho každého vyrozuměli, chce-li k náboženství katolickému přistoupiti čili nic; »kteří sobě náboženství katolické oblíbí a že k němu přistoupí, hned připovědí, lid vojanský z domů jejich vyzdvihli a bludařům neposlušným a rebellům ještě podle zaslouženi jich nepokutovaným . . . zatím do domů kvartýrovali . . . A poněvadž ještě do města Hory Kutné tři praporce lidu pěšího a tři kumpanie rejtharstva přitáhnouti má, pro týž lid vojanský náležité také kvartýry u týchž tvrdošijných bludařů opatřit a vykázati nařídili«. Nejvyšší mincmistr Vřesovec, od roku 1624 zároveň předseda komory české, dne 30. ledna 1626 psaním svým

---

[1] [První slavnost Božího těla v Kutné Hoře r. 1625 líčí Dačický takto: »I šlo nemálo lidí v té procesí, však víc pro divadla a na lelky, nežli pro náboženství. Konala se ta procesí z kostela Námětského po městě zpuosobem pompy světské, s korauhvemi kostelními, s muzikau hudební, s pištci, traubením a bubnováním, s ručničným střílením po vojensku; a nad knězem Mataušem Apianem, jenž monstrancí nesl, příkrov od osob stavu rytířského nesen, byl do kostela Barborského . . . Nota: Utinam Jesus Christus filius Dei, cum apostolis suis sic ambulavit! Po vykonání té procesí na faře Vysokostelské u děkana Matouše Apiana s těmi, jež k sobě zval, jest hodováno a pangetováno. (II., str. 256.)

[2] [O uvedení jesuitů v kostel veliký Svatobarborský viz Dačického II., str. 142. V chrámě dokonána pak očista, kterou počal tu již roku 1624 nejvyšší pan mincmistr, jenž dne 29. srpna dal shoditi s chrámu kalich měděný, pozlacený, korunou a křížem ozdobený; odstraněny všude kalichy, epitafie kacířských rodin, vybořen hrob Filipa biskupa Sidonského a j.]

přátelsky a otcovsky napomíná horníků, »abyste se hleděli zdravě rozmysliti a míníte-li dobrovolně k témuž náboženství katolickému přistoupiti a ne nějak jako osli k tomu donucovati se dáti«. Zatvrzelost a urputnost horníků, kteří dali projíti novým lhůtám do Velikonoc a do sv. Trojice, způsobila nový nátisk věžněním předních osob a vložením surové soldatesky Huertovy. Konečně triumfoval nejvyšší pan mincmistr a víra katolická. Roku 1628 z pěti set devadesáti čtyř domů dvě stě dva jsou opuštěny, obyvatelstva ubylo o polovici.

V Mladé Boleslavi,[1] píše P. Svoboda T. J., odpor trval vinou několika mužů, kteří jiné v nepoddajnosti utvrzovali, † zejména to byli Adam Trubač, Jan Bukač a Petr Stehlík. Když dva kapucíni za tři léta nepořídili mnoho, povolány tři praporce lidu vojenského (1626), tři výš uvedení vůdcové byli vypuzeni, jiní měšťané uvězněni, † mezi nimi dva radní, M. Jiří Kezelius a M. Jindřich Daniel z Semanína, kteří později též byli vypovězeni. Hned pokojní měšťané nejen se poddali, »ale taková nenávist proti bývalým náčelníkům vzešla, že řečeného Petra Stehlíka do společnosti měšťanské nechtěla přijmouti, jemu živnost propustiti, stateček navrátiti, i když skrze sv. zpověď a sv. přijímání pod jednou k církvi katolické přistoupiti, i také, že v též sv. víře setrvati chce, dostatečně připověděl.«[2] Víme ostatně, že odpadnutí kacířů nebylo ani

---

[1] [Mladá Boleslav neboli hora Karmel od času pánů Krajířů z Krajku byla předním střediskem Jednoty bratrské v Čechách. Zde bylo sídlo předních biskupů bratrských, zde kvetla znamenitá škola bratrská, zde chována bohatá knihovna, tiskárna a přední klenot Jednoty, archiv bratrský. Zde bratří, ač u většině, žili v přátelské shodě a svornosti s měšťany víry podobojí a s Němci lutherskými. (Viz přepamátnou smlouvu bratří Boleslavských s podobojími z r. 1599, uveřejněnou od prof. Bareše v Pam. archaeologických, XVI., 42). K naléhání Caraffovu cís. Ferdinand II. vydal rozkaz knížeti Liechtensteinovi o rozehnání a zničení sboru bratrského »na hoře Karmelu.« Ku konci května 1623 vypravena do Ml. Boleslavě zvláštní komise, která vypudila z města kněží bratrské, zavřela školu bratrskou a dala převézti knihovnu bratrskou do Prahy, kde přehlédnuta a kacířské knihy spáleny. Jen archiv bratrský k velikému štěstí našemu v čas zachráněn. Objeven byv v Lešně od prof. Purkyně, r. 1840 zakoupen byl od obnovené Jednoty bratrské v Herrnhutě. Jeden ze XIV. foliantů archivu bratrského darem dostal se českému Museu. Podrobnou zprávu o tomto neocenitelném pokladu pro dějiny XV. a XVI. století podal prof. Goll v Čas. Čes. Musea 1876, str. 733.—752.]

[2] Arcibiskupský archiv 23. března 1628 uvádí P. Svoboda T. J. v Rozboru knihy Bílkovy »Reformace katolická« str. 8. Toto vypravování zdá se mi pozoruhodno: jasně vidíme tu při práci náruživou lakotu, jež budí se pronásledováním, pohnutky celé strany, jež přivolává missionáře a pod rouškou náboženství plení a krade. [Připomínáme, že z listu archivu arci-

tak rychlé ani tak úplné, když roku 1636 obráceno jich bylo ještě osmdesát † ode dvou jesuitů kolleje Jičínské; ženy jako v mnohých jiných místech podaly příklad hrdinství, a ke zlomení jejich odporu marně bylo užíváno zlých slov a ran.

Do Litomyšle povoláni taktéž vojáci, — vždy k odstranění některých vůdců. — Dvě stě osm měšťanů, téměř polovina obyvatelstva, opouštějí město. V Benešově Pavel Michna z Vacinova zval lid, aby šel na kázaní missionářů; když jeho a jejich výmluvnost zůstala bez účinku, dáni jim do domů vojáci; [1] ihned přiběhli k pateru jesuitovi, tak často odstrkovanému, a přísahali mu věrnost, ochrání-li je od vojákův. [2] V Lounech obyvatelé jsou Huertou donuceni podepsati prohlášení, jímž se přiznávají, že přestoupili dobrovolně. V Klatovech královský rychtář † M. Lukáš Vodňanský ten týden před adventem shromažďuje všecku obec: kdož u víře srovnají se s císařem, zbudou vojáků, berní žádných dávati nebudou, živnosti své volně provozovati budou; neučiní-li tak, že jim budou živnosti zastaveny a že musí chovati vojáky, kteří je bíti a s nimi co nejhůře zacházeti budou. † Druhý týden adventní sám podkomoří Přibík Jeníšek z Újezda přibyl do Klatov, a obec všecku před sebe povolal na rathouz a jí příkře poroučel, aby se s Jeho Milostí Císařskou u víře srovnali; potom odpornější po jednom před sebe pouštěl a je k tomu nutil. Protože několik tvrdošijných nechtělo se přece podrobiti, byli dáni do šatlavy. [3] Že komisaři královští nelekali se někdy přísnosti největší, důkazem je žalostný příběh onoho ubohého učitele, který byl držán ve vězení na zámku Velhartickém po celý rok o chlebě a vodě, a to velice po skrovně; v zimě svlečen z šatů až do košile, konečně za-

biskupského, pokud uveřejněn jest v jiném díle Svobodově »Katolická reformace« (II. 38), nijak nelze soudit o hrozné nenávisti »strany konservativní« proti bývalým náčelníkům.]

[1] Miles praedator eorum finibus instabat. Schmidl, str. 573.

[2] Bylo by velmi zajímavo, zkoumati podrobně postup polemiky katolické. Tak Svoboda — kraj Královéhradecký 1892 — vypravuje s mnohými podrobnostmi o pracích Václava z Kronenfeldu nebo kněze Ondřeje Klementa Kockera; naprosto pomlčuje o vojenském ubytování, jež předcházelo jejich činnost. Jinak známe opět zprávu tohoto Kockera z doby, kdy byl děkanem na Táboře (1622), i vidíme, že k obrácení obyvatelů vyhrožoval jim konfiskací statků, nepřipouštěním jich k stavu manželskému a jinými tresty. Přes to úspěchy jeho byly spíše skrovné. Bílek, »Reformace kat.«, str. 45.

[3] »Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic«, str. 20.

hynul (10. března 1624).[1] Podle výpočtů Bílkových v l. 1624—1637 opustilo království 1731 měšťanů se svými rodinami, a to počítají se jen měšťané usedlí, kteří tvořili část málo četné oligarchie obecní. Druzí, jejichž odvaha poklesla, takže neodhodlali se opustiti vlast a jíti žebrotou do ciziny,[2] jsou podrobeni přísnému dozoru, dostávají od desátníků cedulky o přítomnosti při mši, jež musí odevzdati kostelníku, když odcházejí z kostela.

Kolem r. 1626 protireformace v městech jest úředně téměř skončena aspoň potud, že nejen bohoslužba protestantská všude přestala, ale že obyvatelé aspoň slíbili, že dají se poučiti. Tehdáž arcibiskup Harrach a rádce jeho Valerian Magni předkládají císaři úplný plán, aby dílo v království dokonáno bylo přivedením do lůna církve šlechty, kteráž až dosud vzdorovala rozkazům panovníkovým, a massy sedláků, kteří svým nízkým postavením byli dlouho chráněni; plán arcibiskupův přehlížejí Caraffa a Dietrichstein; jesuité Lamormain a Philippi dávají své rady. — Úkolem kněžstva je poučovati zbloudilé, ale přímou povinností panovníkovou jest podrobit odbojníky zákonu božímu; třeba se vystříhati zbytečné přísnosti, ale po případě užije se potřebných trestů. Jestliže i po poučení, jehož dostalo se kacířům od missionářův, oni zůstávají ve svém bludu, »ti jediní nechť obtíženi jsou vojskem, a ušetřeno budiž na víru katolickou obrácených, aby trápení napravilo jim hlavy, a nechť tak dlouho jsou týráni, až zmoudří a přivedeni budou ku poslušenství. Král a komisaři přičiňují se o to, co jest dovoleno, a nechybí náležitého poučení, aby mohli nahlédnouti pravdu a bez klamu ji obsáhnouti.«[3] Rychlým postupem věc může ve dvou nebo třech letech býti šťastně skoncována.

[1] Ibid. str. 22. [O této události smutné vypravuje »Historie o těžkých protivenstvích církve čes.«. Kap. CIII., ale neuvádí jména mučedníkova, jež zaznamenáno jest u Haranta. Byl to »Němec Slezák Jan Zwick ze Schweiden... Po smrti na poručení od ovčáka na káru vzat, na rozhraní vezen a tu pochován, však prve z vězení do příkopu uvržen, aby skrze bránu vezen nebyl.«]

[2] V zásadě měšťanům, kteří vyhnanství dali přednost před odpadnutím, bylo dovoleno prodati statky své. — Ale komu? Nad to jsou povinni zapraviti rozličné poplatky, zaplatiti svůj díl v dluzích městských. V skutečnosti jest to úplná zkáza.

[3] Illi soli graventur milite et parcatur conversis, ut vexatio det intellectum et tamdiu graventur, quoad resipiscant et officio satisfaciant. Gindely, »Gegenreform.«, str. 248.

V Praze zřizuje se tehdáž (5. února 1627) vrchní komise reformační,[1] jež ustanovuje jistý počet delegátů, kterým zároveň s missionáři uloženo procházeti zemi: k volnému použití budou míti vždy vojsko. Řadou nařízení zapovězeno již všem nekatolíkům držení statků. R. 1627 pověstným mandátem císařským, vydaným v den sv. Ignacia z Loyoly (31. července) ke cti a slávě zakladatele Tovaryšstva Ježíšova nařizuje se všem pánům a rytířům, kteří nechtí přestoupiti k víře katolické, aby do šesti měsíců opustili království. Několik neděl před tím Ferdinand II. vydal Obnovené zřízení zemské (10. května 1627), v němž článkem A. 23 prohlášeno, že v Čechách nebude jiné náboženství uznáno a oprávněno než katolické.

Nikdy reakce katolická v Evropě nebyla blíže vítězství než v těchto letech 1624—1628. V Čechách a na Moravě protestantism jest na dobro zničen. Na Slezsko, chráněné dosud výsadami, jichž mu neopatrně poskytl kurfiřt Saský, číhají fanatikové, kteří svými úchvaty doufají způsobiti výbuch, z něhož by kořistili ku potlačení těchto svobod. V Horních Rakousích sedláci, dohnáni byvše k nejhoršímu, vzbouřili se, ale jejich hrdinství nepřineslo užitku, a opuštěni ode všech, vysíleni, neměli jiné spásy než přijetí nejhorších podmínek a zřeknutí se své víry. Magnáti uherští byli víře katolické získáni † osvíceným arcibiskupem Ostřihomským Petrem Pazmaněm. Habsburkové, jejichž moc před málo ještě lety byla tak vratká, víru svou vnutili svým poddaným, a jsouce jisti, že nebudou zdržováni obtížemi vnitřními, odvažují se dobýti Německa. Mansfeld znovu poražen u Dessavy (25. dubna 1626),[2] umírá bídně v Bosně (v listopadu 1626), Dánové byli zkrušeni u Luttera pod Barenberkem (27. srpna t. r.), sjezd knížat v Mühlhúsách (v říjnu 1627) odhalil zmatek ve straně protestantské. A tentokrát zásluha vítězství právem přísluší Habsburkům: jejich vojsko zahnalo Kristiana IV. a jejich vojevůdce Valdstein ovládá severní Německo.

---

[1] [Vrchními komisary reformačními ustanoveni od císaře arcibiskup Harrach, nejv. komorník Jaroslav Bořita z Martinic, nejv. sudí a president nad appellacemi Bedřich z Talmberka, a nejv. písař Kryštof Vratislav z Mitrovic.]

[2] [Vítězstvím Valdsteinovým u Desavy zmařena po druhé naděje emigrace české pomocí cizí vrátiti se do vlasti, kde byli by se s úspěchem lepším pokusili o pobouření lidu, popuzeného prvními rozmachy protireformace katolické.]

Zatím co rádcové Ferdinandovi připravují edikt restituční, kterým by dobrodiní protireformace rozšířeno bylo na Německo, v království Českém děje se poslední náraz, zuřivější a soustavnější. Po celé zemi konají se samá napomínání, procesí, kázaní, poučování, a též jejich přirozený doprovod, vyhnanství, výhrůžky, vypuzování. Většina tvrdošíjných, kteříž až dosud očekávali obrat, a také ti, kterým se podařilo zmásti slídiče, tísněni byvše se všech stran, bez pomoci a bez naděje smutně dávají se na cestu do ciziny. Karel starší z Žerotína na dobro opouští království (v listopadu 1629), † a před ním již odešli poslední kněží Jednoty bratrské,[1] aby hledali útočiště u Polákův a Slováků. Došedše na poslední vrch, dělící Čechy od Slezska, poklekli a prosili Pána, by nedopouštěl, aby slovo jeho bylo úplně vyhlazeno u toho národa, jejž vyvolil někdy za svého prvního vyznavače, potom se srdcem sklíčeným zanikli v temnotě. Vyhnanci † na půdě slovenské úpěli ve své úzkosti k nebesům písní dojemnou:

Krásná je to řeka,
řeka Vltava,
kde jsou naše domy
i vlast laskavá.

Hezké je to město,
to město Praha,
v kterém bydlí naše
rodina drahá.

Cože nám do řeky,
co nám do města?
Ach, nám vykázána
k vyhnanství cesta!

Nevzali jsme s sebou
nic, po všem veta!

---

[1] [Vypravuje-li Písmo svaté o Abdiáši, jenž v čas pronásledování do sta proroků neb synů prorokových k sobě vzav, skrýval je od zuřivosti Jezábely, takovým Abdiášem rozplašené Jednotě bratrské byl v době nejhorší Karel starší z Žerotína, který v Brandýse nad Orlicí skrýval a živil do čtyřmecítma kněží bratrských, mezi nimi učeného biskupa Matouše Konečného, který tu zemřel r. 1622, a nadšeného moravského kněze, nedávného správce německého sboru Fulneckého Jana Amosa Komenského, jenž v chaloupce pod Klopoty napsal tu přední své dílo básnické »Labyrint světa a ráj srdce« (1623). Když také panu Žerotínovi přísně zakázáno bylo (22. ledna 1625) skrývati kněze bratrské na panstvích svých, tito ukrývali se některý čas po horách u pramenů labských na statcích pana Jiřího Sadovského, až v tuhé zimě lednové r. 1628 vydali se ve smutné exilium do Lešna polského, kam přibyli 8. února.]

jen Bibli kralickou,
Labyrint světa.

Tatry, vy přijměte
nás v té úzkosti,
u vás chceme žíti
i složit kosti.

Z mužů, kteří se súčastnili povstání, jedním z nejznámějších byl lékař Matyáš Borbonius;[1] byv odsouzen na smrt, † přímluvou knížete Liechtensteina dostal milost, i pokusil se znovu dáti se do práce; nedostávalo se mu k tomu síly, bránil se proti soudcům, kteří ho oloupili, pokoušel se vyrvati jim některé trosky svého jmění. V skutečnosti rána byla příliš krutá, vzpruha života byla zlomena, a za zmaru všech nadějí duše jeho lnula onou neodolatelnou potřebou útěchy a štěstí, již nic nevyrve člověku, k odměně nebeské: mohutnost osobní, pýcha národní, potřeba odvety, úcta ku předkům, city nejvznešenější a vášně nejsilnější vše splývalo v poslední myšlenku nezrazovati Boha. Se všech stran ho zpracovávali, představovali mu výhody, poddá li se, a utrpení, jemuž jinak se vydá. »Ach, můj milý Borboni,« pravil mu Martinic, »jak bys ty znamenitě katolické církvi a mnohých lidí spasení nápomoci mohl příkladem svým!« — »»Račte mi věřiti, že tak mé svědomí útlé jest, že žádnou věcí ničehož odporného strpěti nemůže. Jestliže

[1] [Matyáš Borbonius (vlastně Burda) narodil se roku 1566 v Kolínci. Jako odchovanec domácích škol městských přilnul ku poesii latinské. Sbírka básní »Caesares« (1595) zjednala mu pověst mezi předními současnými básníky latinskými a od cís. Rudolfa erb i titul z Borbenheimu. Jako vychovatel dvou mladých synků šlechtických odebral se do Basileje, kdež oddal se horlivému studiu lékařství a prohlášen za doktora lékařství (1597). Praxi lékařskou, kterou počal s velkým úspěchem v Ml. Boleslavi, rozmnožil ještě více, když po vydání Majestátu (1609) usadil se v Praze. Tehdáž s jinými přáteli svými účastnil se porad o zvelebení university, sám jsa ochoten přijmouti professuru lékařství. Jako horlivý člen Jednoty bratrské stal se tehdáž defensorem akademie a konsistoře dolní. Zároveň jmenován i doktorem zemským, a pomoci jeho užíváno též od náboženských odpůrců jeho, knížete Liechtensteina, Polixeny z Lobkovic, Michny a j. Sňatkem v Ml. Boleslavi a výnosnou praxí lékařskou Borbonius nabyl velikého jmění. V domě svém »U Tůnských« na Koňském trhu zřídil si lékárnu, bohatou knihovnu, mnoho tisíc kop míš. na jistinách uložil v městech Pražských i venkovských. Osudného dne 23. května 1618 Borbonius účastnil se sjezdu stavovského v Karolinu, kam poslán byl se dvěma jinými měšťany, aby oznámil přistoupení Nového města Pražského ke stavům. Poselství to, důvěrný styk s direktory a sepsání stížností Nového města Pražského postačily, že po porážce stavů Borbonius mimořádným soudem exekučním byl na smrt odsouzen (29. května 1621), ale na přímluvu knížete Liechtensteina, podporovanou prosebnými listy některých šlechtičen, trest smrti změněn mu v doživotní žalář. (Srovn. úvod Max. Dvořáka ke »Dvěma denníkům dra Matyáše Borbonia z Borbenheimu«, 1896.)]

bych tedy proti svědomí přestoupil, nic bych očekávati od něho nemohl, než že by mne hryzlo, trápilo, mučilo, i na zoufání přivedlo. A já s naříkáním a strachem s světa sejda, byl bych příčinou, že by se jiní mým příkladem káli a toho varovati učili.«« — Martinic a komisař reformační nařizují mu pak, aby opustil království [1627]; přes protesty manželky jeho dům jemu zabaven; uštván, byl by rád před smrtí opatřil opět rodný práh; nebylo mu dovoleno toho, takže umírá hořem † v Toruni (1629).[1]

Tento žalostný příběh jest v této době podílem tisíců ze stavu městského a šlechtického. — »Pán Bůh všemohoucí,« píše Jan Jiří Harant ve svém denníku, »rač mne i s mejma se všemi v tom kříži posilniti a trpělivosti přidati, abych to vyhnání mile snášel!« — Velmi mnozí na této cestě bolestné krvácejíce z nezhojitelných ran, odloučeni od svých, neschopni snášeti tesknotu rozloučení, ulehli a umřeli. »Toho léta 1625 dne 18. dubna,« poznamenává Harant, »umřela urozená paní Johanka z Ryzmberka a Švihova na Nalžovech... Dobrá, pobožná, Pána Boha a pravdu jeho milující paní; z hoře jí ta smrt přišla, jak s ní i s dítkami jejíma o náboženství nakládáno bylo. Bez pohřbu, jakž v ten čas bejvalo, do kostela přece vnešena jest Hradešického.«[2]

[1] Dva denníky Borboniovy uveřejnil Max Dvořák (1896). [Starší líčí studijní cestu M. Borbonia a obou žáků jeho do Basileje r. 1596, pobyt tamější, návrat do vlasti a osudy jeho do r. 1598. Mladší vyličuje osudy Borboniovy r. 1622, podávaje přesmutný obraz, jaké násilí pácháno na muži, jehož život od krvavé exekuce zachráněn přímluvou nejvznešenějších osob, jimž slavný lékař sloužil uměním svým. Doživotní žalář touže přímluvou proměněn mu v domácí vězení, jež trávil v jedné světnici dřívějšího vlastního domu svého »U Tůnských« na Koňském trhu. Jinak všecko jmění jeho i s lékárnou, knihovnou, jistotami zabaveno ve prospěch fisku královského. Dům »U Tůnských« odevzdán v držení a užívání kr. rychtáře Novoměstského Jana Chrysostoma Šreple, osobního nepřítele lékařova. Úsilí Borboniovo při knížeti, aby mu byl vrácen aspoň dům s lékárnou, popudilo Šreple ke skutku surově násilnému, o němž nešťastný muž podává zprávu ve svém denníku při dni 25. června: »Divně Pán Bůh mne navštívil. Pan rychtář J. M. C. skrze Adama, služebníka svýho, mne povolal a tři punkty mi předložil: 1. Proč ho neuznávám za svou vrchnost. 2. Proč naň suplikuji na J. M. knížecí. 3. Proč z domu vycházím a nemocným sloužím. Potom dal mne dvoum biřičům vésti za ruce. Od domu Vovsa ševce dva po hřbetě a po nohách kyjmi opálenými mne bez lítosti bili až do domu, kde bydlím, s tím křikem: »Bejvej doma!« Daniel, písař rychtářův, ten začal bíti žilou po pravým boku mým a přes hlavu u dveří domu mýho. Naposledy do domu biřič poslán, že mi má kyjem třikrát přes hubu dáti a zuby vytlouci. Rukou levou sem se zavrhl, že mi nic neublížil. Zatím pan rychtář J. M. C. křičel, aby mi hnáty spřeráželi« (str. 121). Úsilí Borboniovo o zachránění zbytků značného jmění bylo marné. Po vystěhování se obou manželů z Čech dům »U Tůnských«, odhadnutý na 6.600 kop, byl v 1628 dědičně postoupen násilnému Šreplovi za 1000 zl.; zbytek summy odhadní byl mu darován.]

[2] »Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic«, str. 16.

Ze všech opatření nejkrutější týkala se dětí. Poručníci nekatoličtí odevzdají své svěřence osobám katolickým, a nesmějí je vyvésti z království; téhož prostředku užije se při vdovách, jež nechtí přestoupiti k víře katolické; sirotci mužského pohlaví dáni jsou do škol k jesuitům, dívky, z nichž mnohé byly velmi tvrdošijné, pokládány za sirotky do pětadvacátého roku, až do toho věku odevzdány budou paním katolickým neb příbuzným svým, a kdyby potom setrvaly ještě ve vzdoru svém, vyhoštěny ze země.[1]

Od r. 1620 proud emigrace každým rokem unáší daleko z království mnohé nejlepší syny vlasti. Slavata počítá, že 185 rodin šlechtických odešlo takto do ciziny; Bílek sestavil seznam 369 pánův a rytířů, kteří po r. 1627 opustili půdu rodnou. Slavata úhrnný počet ztrát země České páčí na 30.000 rodin. Tyto číslice, zdá se, jsou příliš skrovné, neboť úřední doklady jsou děsné. V Praze v l. 1621—1630 opouští město 400 měšťanů. Pouze na Novém městě jest 500 domů opuštěných. Žatec, který r. 1618 měl 460 měšťanů, o deset let později má jich jen 205; v Kutné Hoře ze 600 domů jest 200 pustých, a všude vidíme týž obraz bídy a spousty. Gindely myslí, že povšechný počet vystěhovalců lze páčiti na sto tisíc.

Spisovatelé katoličtí upozorňují, že zkáza měst způsobena byla různými příčinami, a že není správno, jediné protireformaci připisovati vylidnění, jež hlavně zaviněno bylo útrapami válečnými. Myslím též, že datům statistickým nelze připisovati přílišnou důležitost, a že přesnost zpráv není vždy zárukou jejich hodnověrnosti. V době odhadu jmění, když jde o uniknutí daním a přísnosti zákona, obyvatelé se skrývají, uchylují se do vesnic sousedních, ba i do lesů; za několik neděl se vracejí: tím vysvětluje se neobyčejná fluktuace. Všickni, kdož odešli, nevzdali se vší myšlenky na návrat; toho důkaz nalézáme v mnohonásobných nařízeních, jimiž hrozí se těm, kdo by se vrátili, nepřestoupivše ke katolictví. Zákony nebyly vždy svědomitě prováděny; když byl pominul první dojem hrůzy, úřady zamhuřují často oči, prodlužují lhůtu ku přestupu. Jedna věc aspoň nepopírá se a nelze ji popříti, totiž že úhrnný počet vyhnanců byl ohromný. A zvláště zde více než všude jinde nestačí jen sčítati, ale dlužno vážiti oběti.

---

[1] Bílek, »Reformace katolická«, str. 172.

Vždy a všude menšiny vládnou světem. Národ zabírá poměrně jen dosti slabou zálohu živlů činných, státníků, spisovatelů, učenců, vůdců duševních a mravních; oni ve chvílích rozhodných vrhají se v před a první bývají zasaženi. Čechy pozbyly náhle svých cvičitelů, vůdců, v nichž soustředilo se volné úsilí předchozích staletí, a v nichž kvasila možnost budoucích pokroků. Kdo jen za této doby zasloužil by býti přirovnán ke spisovatelům, jako byl Skála nebo Stránský, k umělci, jako byl Hollar? Co váží všickni Kravarští proti Komenskému? A co bylo jiných, kteří vyrváni byvše z přirozeného prostředí a odsouzeni k životu, plnému bídy a neklidu, neukázali, seč byli, ztraceni byvše pro svůj národ a snad i pro svět! Anemie mravní byla tím hrozivější a tím pomaleji bylo lze ji léčiti, protože po více než po celé století rána zůstává otevřena, a že proud emigrace neustále odvádí do ciziny sta a sta uprchlíků, kteří nemohou přivyknouti tomuto tísnivému ovzduší.

Ti, kteří zůstali, vykoupili své odpuštění jednou z oněch obětí, kterou na vždy ničí se radost ze života a síla k činu; jejich poddání se zůstávalo podezřelé, a skutečně většina těchto nově obrácených toužila ještě dlouho po změně, kterou by byli osvobozeni; konečně hledali bídné útěchy ve lhostejnosti a abdikaci: jesuité podivuhodným způsobem doháněli je k tomu a vynutili na tomto uštvaném národu jakýsi podpis in bianco a obecné plnomocenství; odevzdal jim svou duši a složil na ně starost myšlení. Stejně bylo tomu ve všech državách Habsburských. Divíme se bezvýznamné úloze, kterouž od té doby hrály v dějinách vzdělanosti; ještě i dnes, co jest opravdu zajímavého u Němců rakouských? Jsou jen bledým odrazem Němců říšských. Na důkaz, že nejde tu o nějakou neduživost přirozenou, stačí připomenouti stkvělou úlohu, kterou ve středověku hráli tíž národové, a že naopak hrůzami války třicetileté nikterak dostatečně se nevysvětluje tato neplodnost, dokazuje dostatečně příklad krajin sousedních: zdaž Německo hned po míru Vestfálském nemělo Leibnitze, aby je zastupoval v radě myslitelů tohoto století? Nikoli, příčina tohoto dlouhého úpadu, této duševní mdloby záleží venkoncem v neblahé politice Ferdinanda II., jednoho z nejosudnějších mrhačů sil, jaké kdy poznala historie; v soukromém životě plnou hrstí rozhazoval svým milcům peníze, jež mu sháněli jeho zřízenci; právě tak bez rozvahy, bez výčitek svědomí, ze sobectví a z pošetilosti zbavil své národy vší energie životní, a pobožně je vydal nesmiři-

telným služebníkům Říma; v mrzké oběti zápalné obětoval nejen své vrstevníky, ale i dlouhou řadu pokolení, a kletby zvedající se proti němu a rádcům jeho Caraffům a Lamormainům jsou sesíleny nejen všemi bolestmi, jež zasil, ale i všemi nadějemi, jež zmařil.

Šlechta a stav městský měli aspoň právo odejíti z království, ne však sedláci, připoutaní ke hroudě, jejichž odchod byl by zničil majetníky půdy. Jesuitům nehrozilo tu nebezpečenství, že uvidí jaksi mizeti pod rukami svými látku k obracování. Missionáři, kteří r. 1627 procházeli zemi, aby přinesli poddaným dobrou zvěst, chlubili se, že užívali prostředků nejmírnějších »suavissimo modo«; »dobrými slovy a pravostí víry přivedli jsme k tomu, že při našem odchodu Jablonští a Mimoňští ponížené děkovali za provedení komise.[1] Žádného násilí nebylo užito. Lidumilnost a trpělivost jesuitů slavila vítězství. — Victoria penes humanitatem et patientiam Patrum stetit.«

Komisaři přicházejí do chudých obcí mezi sedláky ustrašené a zaražené. Plnomocníci správce zemského nejprve čtou rozkazy královské: ať uváží, ať poslechnou kazatelů; jestliže tito nebudou spokojeni, vrátí se zase. Pokyn je dosti jasný. Konec konců čeho se odvažují? Slibu dobrovolného, nejvýše přetvářky. Poslouchají otců, žádají za jejich požehnání; jen co se vzdálí, lid vrátí se ku protestantství a vytáhne opět staré knihy, jež ukryl před jejich zraky slídivými. Všichni však nespokojují se tímto podrobením čistě vnějším; pod obrazy a obraty řečnickými a výrazy naschvál neurčitými zpráv úředních nebo spisů hagiografických pozorujeme zuřivé naléhání, hrozby, sliby, jež drásají svědomí, výzev k lakotnosti a závistivosti, různice, vržené do rodin, a zvláště poslední pohnutku, nezměnitelný důvod, vojáky, kteří přikvačí na první znamení. »Všude přestupy byly rychlé, zvláště v Nových Hradech, kde pán [hrabě K. Buquoy] prohlásil, že nikdo bez trestu nesmí chyběti na kázaní.«[2] V Netvořicích † na panství Konopištském sedláci několik let vzdorovali všemu poučování: mnozí ukrývali se po lesích, aby unikli missionářům, kteří se jim věnovali; dobytek jejich byl zabaven a uprchlíci pronásledováni; jsouce zbaveni všech prostředků, v zoufalství ozbrojí se kosami a kyji, vniknou do městečka a zmocní se opět svých stád. Michna, † majitel

[1] P. Svoboda T. J., »Rozbor knihy Bílkovy o reformaci katolické v Čechách«, str. 24.

[2] Schmidl III., str. 548.

panství Konopištského, přikvapí s pěti sty vojáky, kteří v několika hodinách dokonají dílo otců. Victoria penes humanitatem et patientam Patrum stetit! — V Rožmitále † na panství arcibiskupském, aby osvícen byl rozum obyvatelů, sázejí je do vězení a moří hladem; jeden z nich † bohatý řezník Stránský, člen rady městské, nicméně prohlašuje, že raději chce obětovati život a statky, než by zapřel svého Boha. Zlý to příklad! Jesuité domáhají se proti němu nelítostného trestu. † Kde v městě ukázali se jesuité na ulici, lidé utíkali před nimi jako před morem. Lid poddaný poděšen prchal do lesů. Veliké rozpaky způsobeny tím missionářům, kterým jesuita Kotschel dodává mysli: nechť vyčkají jen zimy, kdy mráz přivede tyto pošetilce zpět do jejich vsi, a budou pak obráceni.[1] Jinde sedláci, aby vymohli něco peněz, hrozí, že zapálí své domy.[2]

Jakýsi Wolfstirn, výplatčí pluku Breunerova, jeden z komisařů reformačních, † jenž vyznamenal se hlavně v král. věnných městech, vypravuje nám o úspěších missionářských, jejichž stkvělost jeho samého překvapuje, tím spíše, že v mnohých městech rychtáři královští a kněží vedli život pohoršlivý, a že většina vojákův a důstojníků, jimž velel, záležela z lutheránův; »ale prokázali mně lepší služby než vlastní katolíci«. Při svém příchodu svolává celou obec, mladé a staré, mládence a panny, chudé a bohaté, a promlouvá k nim: Zda nebyli šťastnější dříve, než všecko toto prokleté kacířství přivolalo na ně hněv nebes? Jsou li tak domýšliví, aby se pokládali za moudřejší než císař, či chtějí mu odporovati? — Dojem této řeči zvyšovala přítomnost vojáků, kteří stáli před vraty radnice; po skončeném kázaní komise katolická procházela domy a sbírala knihy podezřelé; vojáci ubytováni po domech vzpurníků.[3] Dovoloval-li toho duševní stav, práce bývala završována slavnostním autodafé.[4]

[1] Gindely, »Gegenreformation«, 257.

[2] »Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen«, 1871, Fastner, »Beiträge zur Geschichte der Stadt Wartenberg«.

[3] Viz doklad u Gindelyho »Gegenreformation«, str. 282. Caraffa (str. 183.) potvrzuje, co pověděno o odporu sedlákův a podruhů. — »Konfiskacemi přisouzena fisku třetina království, což prospělo velice náboženství. — Nejtíž ku podrobení byli ti, kdo neměli statkův a nosili s sebou dovednost svou; tištěni byvše nařízeními vždy přísnějšími, zůstavili pánům své svaliny prázdné, a událo se to mnohokrát a na mnoha místech. Někteří skutečně zapálili své vlastní domy a uchýlili se do lesů se svými ženami a dětmi; jiní chopili se kyjů na svou obranu.«

[4] O faktu samém, že mniši často pálili knihy kacířské, jest pramenů opravdu tolik a tak rozmanitých, že nelze ho popírati. P. Svoboda T. J. ne-

V končině jižní a jihozápadní protireformace byla podporována okolnostmi příznivými: katolíci udržovali se tu vždy v počtu dosti hojném v Plzeňsku, Budějovicku a Písecku;[1] v mnohých vesnicích kacířství bylo původu dosti nedávného, jesuité † z kollejí Krumlovské a Jindřichohradecké počali tu svoji propagandu před povstáním, a byli velmi účinně podporováni od některých předních velmožů. A v skutku na tyto krajiny, nejdříve zabrané císařským vojskem, vrhli se nejprve lační vítězové; Hanuš Oldřich z Eggenberka, Adam ze Šternberka, Vilém Slavata z Chlumu, měli tu rozsáhlé statky, a vytrvalejší a soustavnější úsilí nebylo zajisté bez užitku.

Naopak na severovýchodě, zvláště v Boleslavsku, Hradecku a Litoměřicku[2] výmluvnost missionářů potkala se s úspěchem jen velmi nepatrným, ba i použití prostředků nejzločinnějších mělo velmi dlouho výsledky jen příliš nedokonalé. Narážíme zde na jeden z oněch zjevů historických, jež z pramenů

---

směle pokouší se uvésti okolnosti polehčující. Jesuité žádají r. 1627, »aby se veřejné upalování kněh dříve nekonalo, dokud lidé nejsou obráceni a dokud se neví, zdali takový výkon k prospěchu anebo spíše ku pohoršení mdlých u víře poslouží.« (»Rozbor knihy Bílkovy o reformaci katolické v Čechách«, str. 11.) Běží tedy jen o otázku vhodnosti. Ostatně Svoboda připouští úplně tuto praxi. »Nechati knih bludařských mezi lidem, mělo by za následek, že nikdy by nevymizel blud a nenávist proti svaté víře.«

[1] [Výminku činila města pošumavská Klatovy, Domažlice, Sušice, Písek, starodávná sídla kacířská z doby bratrstva Táborského a počátků Jednoty bratrské. Úřední utraquism podporou panovníků hájil se v městech těchto do 2. polovice XVI. století, kdy ustoupil lutheranismu později konfessi české; vedle toho kryly se tu vždy menšiny bratrské. I na venkově Jednota bratrská v 2. polov. XVI. a na počátku XVII. století byla tu na postupu zásluhou domácí šlechty bratrské, zejména pana Václava Švihovského z Riesenburku (Horažďovice), Jana z Roupova (Nezdice), Prokopa Čabelického ze Soutic (Týn Vltavský) a j. Nejmocnější podpory dostalo se bratřím přestupem pana Petra Voka z Rosenberka (1589), v jehož službách byla celá řada zemanů bratrských. Za protireformace tužší ještě odpor nežli Klatovy (viz str. 66) kladly Sušice a Domažlice, ale zdrcen byl násilím zlopověstného Huerty a podkomořího Přibíka Jeníška z Újezda. Nejtužšími a nejodhodlanějšími v odporu prokázali se Chodové domažličtí, kteříž od samých počátků Jednoty bratrské věrně lnuli k ní a již roku 1503 prosluli mučedníky Borskými ze vsi Újezda. (Viz Denisův »Konec samostatnosti české«, str. 266.) Když roku 1627 arciděkan Horšovotýnský a farář Domažlický pokoušeli se o obrácení jich, někdejší stateční obránci hranic zemských prohlásili, že raději obětují život a statky, než by upustili od víry zděděné; i zapřisáhli se mezi sebou, že bezohledně pronásledovati budou každého ze sebe, kdo by odpadl, že dům jeho v popel obrátí, ano jeho samého zabijí. (Gindely, »Gegenreformation«, str. 258.)]

[2] Bílek, »Das nordwestliche Böhmen und der Aufstand im J. 1618« v Mitth. d. Ver. für Gesch. d. Deutschen in Böhmen 1885.

nelze hrubě vysvětliti: některé obyvatelstvo, zdá se, následkem nahodilé příčiny prvotní, jež nám uniká, poskytuje půdu zvláště příznivou vývoji snah rozhodnějších: Čechy východní byly v době husitské jedním z hlavních středisk sekt výstředních, a Jednota bratrská měla tu své nejzdárnější sbory.[1] Jesuité vůči těmto zatvrzelcům dlouho se namáhali marně, a jesuita P. Blasius Obeslavius dožaduje se proti nim zakročení vojenského: bez donucení ani se nehnou.[2] Sám Valdstein, jehož knížectví rozkládalo se v severovýchodní části v Jičínsku a Friedlandsku jen velmi ztěžka a velmi neúplně překonává tvrdošijnost svých poddaných. Povolal jesuity, kteří založili kollej v Jičíně (1622); měli mnoho žáků — bez jakéhokoli nátlaku, praví nám jejich kronikář[3] — a důkazem toho jest, že tito vzepřeli se a chtěli odejíti. Jesuité je upokojili a bavili hrami a obrazy živými. Když rodiče viděli děti své přestrojené za anděly, pastýře, byli dojati, děti dostávaly dárky a cukroví a porozuměli sladkosti náboženství katolického. »Jesuité,« praví P. Svoboda T. J.,[4] »měli vyhráno.«

Však ne docela. Pokračovali v slavnostech a divadlech, pořádali průvody. Sedláci naříkali na sucho: rychle byla učiněna procesí a za obřadu rozpoutala se bouře a otcové vraceli se řádně zmoklí a nadšení. »Ale, bohužel, výsledek všeho byl chatrný,« praví nám dějepisec Tovaryšstva.[5] »Žáci na gymnasium ovšem se rádi přihlásili k náboženství katolickému . . také lid všecken si vážil víry svaté a v srdci ji miloval, ale takové bylo tajné vyhrožování a taková hrůza, že veřejně málo který nejsrdnatější muž

---

[1] [Pod horami Orlickými na panství Litickém v Kunvaldě a Krčíně byl Nazaret Jednoty bratrské, jež v pánech Rychnovských nalezla tu na blízku první své ochránce. V Litomyšli (na hoře Olivetské) užívali ochrany pánů z Richemburka, v Mladé Boleslavi (na hoře Karmelu) pánů Krajířů z Krajku. Utěšené sbory bratrské kvetly v Turnově, Solnici, Rychnově, Žamberce, Mnichově Hradišti, Jičíně a j.]

[2] Bílek, Reformace katolická, str. 138. [V listě P. Obeslavia, komisaři Kolovratovi (3. říj. 1628) jesuita potřebu zakročení vojenského odůvodňuje příslovím německým: »Wenn der Bauer nicht muss, so rührt er weder Hand noch Fuss.«]

[3] [O pravém opaku svědčí přísné poručení Valdsteinovo hejtmanům panství jeho, aby do 1. ledna 1625 sto pacholíků schopných poslali do semináře, při kolleji Jičínské zřízeného, a když nemohli jich sehnati, vydána nová a nová nařízení, až mnozí rodičové přinuceni byli vypraviti tam syny své, kteří v nevolném učilišti vedli sobě ovšem urputně a zpurně. (Bílek, »Reformace katolická«, str. 147.)]

[4] P. Svoboda T. J., »Katolická reformace«, str. 62.

[5] [Ibid., str. 63.]

se odvážil, vyznání víry učiniti.« — Ubozí jesuité, kteří r. 1624, tenkrát, kdy všude vítězí zbraně císařské pod panovníkem, který za své štěstí a za svou moc děkuje jen jejich pomoci, jsou takto pronásledováni těmi zlými protestanty! — Na štěstí Valdstein se smiluje nad nimi: svolává radu městskou, káže o svrchované účinnosti náboženství katolického; jinak všickni, kdo nepůjdou ke zpovědi, budou vypuzeni. Když nazejtří mu byli udáni tři radní, kteří nebyli na mši, dal je vsaditi do vězení, a protože rada setrvává v neposlušnosti, šmahem je nahrazena jinou. — Pouze katolíkům dostane se práva městského, oni jediní smějí provozovati živnosti. — Kacíři stále ještě se nepoddávají. Nové rozkazy vypovídací stíhají zatvrzelce; někteří se odhodlají a odcházejí, většina jich okolkuje, žádá za odklad, chodí na kázaní. — Přicházejí však ještě dosti nepravidelně: r. 1625 nařizuje se jim, aby každou neděli a každý svátek obcovali službám božím, aby světili dni sváteční, aby křty a sňatky dávali vykonávati jen od kněží katolických, aby dítky své posílali do školy a na katechism, aby nepřechovávali predikantů, ze země vypovězených.

Valdstein byl politik, který sloužil náboženství jen s podmínkou, že horlivost ho nebude nic stát, naopak že vyzíská. Neklamal se nikterak o svých pomocnících: »Divím se,« píše, »že mniši v Lípě utratili 2000 kop; podle svého zvyku zajisté projedli je se všelikými tuláky a lehkými ženinami.« Nechtěl v zoufalství přiváděti své sedláky, jež si chtěl zachovati, a býval často popuzován nesnesitelnými »přehmaty a nesmyslně ukrutným jednáním« jesuitů.[1] Byl by si přál, aby se upustilo od týrání rodičů, a aby se přestalo na obrácení dětí. — To někteří historikové nazvali snášenlivostí Valdsteinovou. Proč ne? Vše je věcí přirovnání. Jesuité však nevěřili právem mnoho v dlouhé trvání těchto opatření: v městě Jičíně, jakmile nátlak povolil, kacířství nabývalo vrchu; ještě r. 1655 žije zde jen velmi málo katolíků. Na venkově kněží mají ruce volnější; sedláci, kteří jsou usvědčeni, že účastnili se některého shromáždění evangelického, jsou nemilosrdně biti a vrženi do vězení; P. Matyáš Burnatius T. J., pravý vůdce missií na těchto panstvích, rád volá na pomoc vojsko, v některých obcích polovice statků jest opuštěna. Valdstein za-

[1] [Viz listy Valdsteinovy hejtmanu Gerhardovi z Taxis (1626); Bílek, »Reformace katolická«, str. 148]

kročuje, aby utišil horlivost, která ho ničí; r. 1631 děkan Friedlandský, kanovník Budišinský Šebestian Baltasar z Waldhausenu, r. 1624 od komise reformační dosazený, píše arcibiskupovi, že vzdává se svého úřadu, protože není podporován od úředníků panských: za osm let působení svého přese všecko své namáhání a pomoc pěti kaplanů podařilo se mu v městě Friedlandě jenom na šedesát osob přivésti k náboženství katolickému; mezi sedláky nepořídil naprosto ničeho.«[1]

»Bylo nad síly lidské,« napsal Reuss,[2] »co vše snesli protestanté v Čechách. Energie odporu, již lidé čerpají z přesvědčení nejupřímnějšího a z víry nejplnější, má své meze a síla surová zvítězí vždy, bude-li jí užito bez úzkostlivosti a soustavně ve službě ideí vládnoucích a všeobecně přijatých.« Obce protestantské jsou znenáhla vysíleny útěkem, jímž přes zákazy nejhroznější a přes dozor bedlivější a bedlivější království zbavuje se nejráznějších a nejhorlivějších kacířů. Z těch, kteří vzpírají se vyhnanství, jedni upadají v jakousi tupou malátnost, která je připravuje za poslušné nástroje jesuitů, kdežto u druhých přílišné utrpení vzbuzuje hysterii náboženskou, jež jeví se hallucinacemi a proroctvími.

Tou měrou, kterouž ubývalo kazatelů, přibývalo visionářů a blouznivců; paměti této doby odhalují zmatek, který se zmocnil duší hluboce otřesených, jež snaží se všemi prostředky uniknouti nesmiřitelné skutečnosti.[3] Tato proroctví, zemí kolující, nejčastěji bývají vzbuzována neústupnou nadějí: není možno, aby Bůh takto opustil svůj národ, podrobuje ho jen strašné zkoušce, odmění jej za jeho vytrvalost, pravda zvítězí a pronásledovatelé budou potrestáni. Při každém hnutí za hranicemi záchvěv radosti povznáší duše, a správcové zemští obávají se povstání.[4] Často

[1] Bílek, »Reformace katolická«, str. 143. a násl. — Svoboda, »Katol. reformace", II., str. 61. a násl. Srovnej ještě Rohnovu »Chronik zweier Städte, Friedland und Reichenberg«, v Praze 1763. — »Za tuto reformaci, šťastně dokonanou, po Bohu děkujeme vévodovi Friedlandskému, jenž byl tak horlivý obhájce víry, že obyvatelé děsili se, když slyšeli jen jméno jeho (str. 167.). R. 1650 potvrzuje Kronika, že většina obyvatelstva při hranici lužické je dosud kacířská. — Leeder, »Beiträge zur Geschichte Arnau's«, Mittheil. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 1874.

[2] R. Reuss, »La destruction du protestantisme en Bohême«, 1868, str. 88.

[3] »Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic« jsou v té věci zvláště zajímavé.

[4] Caraffa, str. 249. »V Čechách a na Moravě bylo veliké pohnutí. Úřady obávaly se velice, že sedláci, v zoufalost uvedení hrozbami a reformací, jež

také v návalu zoufalství a zuřivosti několik set sedláků chápe se zbraní, vraždí pány a missionáře, po tom výbuchu hněvu klesá odvaha; přichází několik houfů vojáků, kteří věšejí největší vinníky a odírají ostatní; [1] to bývá vhodný okamžik pro jesuity, kteří podporováni jsouce ochablostí všeobecnou, ženou na mši celé uděšené stádce.

na některých místech byla vedena s přílišnou přísností, chopí se zbraní.« Nebezpečí zvláště hrozivé bylo v l. 1625—1627, totiž v době nejprudšího nárazu katolického. (Viz »Vlast« I., str. 8.)

[1] [Tak událo se roku 1625 na panství Markvartickém (v Litoměřicku), kde poddaní nekatoličtí vzbouřili se proti Otovi Jindřichovi z Vartemberka, řečenému Krumbovi (Kulhavému). Tento prototyp dobrodružného a bezcharakterního šlechtice přestupem k víře katolické hleděl získati si přízeň vítězného císaře a zachovati si dědictví po druhé manželce své Alžbětě Kateřině Smiřické, zhynulé při vyhození prachem domu panského v Jičíně (1. února 1620). Dědictví toho sice nedošel, ale r. 1623 prodáno mu panství Markvartické, konfiskované panu Volfovi Solhauzovi ze Solhauzu, za 52.000 kop gr. m., z nichž 9. srpna 1625 darováno mu 15.000 kop gr. m. a placení zbytku povoleno mu na lhůty Ale z výhody té netěšil se dlouho převrácenec. Poddanný lid, tištěný vyděračstvím jeho a v zoufalství uváděný násilným donucováním k víře katolické, vzbouřil se konec října 1625 proti nové vrchnosti, dobyl zámku a zavraždil ukrutně pana Otu Jindřicha z Vartenberka i manželku jeho Marketu Alžbětu z Helmdorfu. Po skutku tom sedláci přísahali na podávky, krví zavražděných zbrocené, že po vykonání spravedlivého trestu na pánovi všickni státi budou za jednoho. Ale již po dvou měsících vzpcura byla potlačena oddílem vojska císařského, od něhož ves obklíčena, a přední účastníci, pokud se nespasili útěkem, zjímáni a přísně potrestáni. — Roku 1626 lid selský bouřil se na statku Miličevském, od Albrechta z Valdsteina jesuitské kolleji Jičínské postoupeném, zejména ve vsi Němičovsi a Vitiňovsi. — Nebezpečnější povstání selské vypuklo roku 1627 proti trýzniteli a trapiči poddaných nekatolických hraběti Pavlu Michnovi z Vacinova na panství Konopištském, konfiskovaném někdy Bernardovi mladšímu z Hodějova. Povstání to rozšířilo se na panství jiných vrchností v Kouřimsku a Čáslavsku. Lid selský byl tu pobouřen a veden šlechtici emigrace české, jejíž naděje v pomoc cizí zmařeny předešlého roku 1626 vítězstvím Valdsteinovým u Desavy (viz str. 68.), Adamem z Hodějova, někdejším pánem na Týnci sázavském, Smilem z Michalovic, synem popraveného někdejšího direktora stavovského Bohuslava z Michalovic, Jiřího Matyáše z Těchenic a j. Od povstalců zpustošeny a vypáleny zámky v Ratajích, Šternberce, Domašíně, Vlašimi, Konopišti, též některá města, zejména Benešov I tento odboj přemožen snadno mocí vojenskou a účastníci jeho přísně pokutováni. Mezi nimi trest zvláště krutý vykonán na kazateli Matouši Ulickém, jenž lapen byl na cestě své z Čáslavě a u něhož nalezen patent, jímž Theodorus Bohuchval ze Šalamounové Hory vybízel nekatolíky k brannému povstání. Kněz Matouš Ulický, ač při nejkrutějším trápení na skřipci nepřiznal se k ničemu, přece byl odsouzen na smrt a v Čáslavi dne 11. září 1627 ukrutně popraven: nejprve pravá ruka mu odťata, potom hlava sťata, zatím střeva vytažena a v košili obalena a tělo na čtyři čtvrti rozťato a na čtyři koly a na pátý hlava vstrčeno a okolo šibenice k smutnému divadlu vystaveno. (Bílek, »Reformace katolická«, str. 124, Rezkův »Sborník historický«, 1885, str. 309. Srovn. »Historii o těžkých protivenstvích«, str. 150—153.) Podobné tresty hrozné konány na přemožených povstalcích, z nichž mnozí kolem lámáni, jiní věšeni a stínáni, jiní s ušima a nosy uřezanými nebo s vypáleným znamením na čele domů propouštěni.]

Některé z těchto vzpour selských, jichž dlouhá a jednotvárná historie vleče se téměř po celé XVII. století, rozvíjejí se hrozivěji a mísí se s požadavky socialními. R. 1628 povstalci v Hradecku přijímají jméno »urození páni sektáři« nebo »čtvrtý stav«.[1] — R. 1629 obyvatelé městečka Rovenska na zprávu, že blíží se vojáci, povolaní jesuitou Burnatiem, zatarasí se, zvoní na poplach, a za pomoci sousedních vsí donutí vojáky k ústupu. P. Burnatius T. J., který podále † ve vsi Libuni očekával výsledek výpravy, je překvapen ve chvíli, kdy chtěl prchnouti zadními dveřmi, a zavražděn. — Po pětatřiceti letech Balbín dal otevříti rakev jeho, mrtvola zůstala neporušena; povolal jesuity, kteří dosvědčili fakt: škoda, že nepovolal zároveň některé kacíře, kteří bloudili ještě v okolí, ale kdo by pamatoval na vše! — Po této vraždě povstalci postoupili k Turnovu a vzbudili takovou hrůzu, že † kněžna Valdsteinova se vším komonstvem svým kvapně opustila Jičín a utekla do Prahy. Co však zmohou tito sedláci, špatně ozbrojení, proti hradbám městským a vojákům? Brzo jsou rozehnáni a vyzváni, aby se poddali, představují se jim tresty, jimž se vydávají. »Co jsme počali, od toho neupustíme! Bojujeme za svobodu.« — Byli poraženi a rozprášeni, nejzuřivější zůstali na místě, ze zajatých sedmnáct odvedeno do Jičína a tam odsouzeno na smrt; když na domlouvání jesuitů přestoupili k víře katolické, byla jim udělena milost mimo dva, kteří byli kolem lámáni.[2]

Bojujeme za svobodu! To byl poslední výkřik starých Čech, které skonávaly na kříži. Až do poslední chvíle zůstávaly věrny učení svých duchovních vůdců, jež bylo spíše velikou nadějí ve vysvobození, než přesným vyznáním. Není zajisté v dějinách stránky bolestnější a vznešenější nad tento tuhý odpor národa, jenž trpí a umírá, aby zachoval si právo volně rozhodovat o své duši a náš soucit tu vzrůstá pokorností obětí, které klesají neznámy a bez slávy, aby nezapřeli svých předkův a nedávali si předpisovati práva svědomí.

---

[1] Bílek, »Reformace katolická«, str. 127. [Povstalý lid selský marně tehdáž snažil se k společnému podniku získati města okolní Hradec Kr., Kostelec nad Orlicí, Opočno. Ke krvavým výjevům došlo zejména ve Lhotě Žalmanově na panství Kašpara svobodného pána z Grambu, jehož bratr benediktin P. Kamillus, jenž týral zdejší lid, byl tu přepaden a zabit. Jediný úspěch povstalců dobytí Nového města nad Medhují ztracen, když od vojska Valdsteinova ze Slezska vypraven do Čech oddíl vojska, jímž potlačena brzo všecka vzpoura a následovaly obvyklé hrozné tresty.]

[2] Schmidl, III., 979—987.

»Co tam zajisté evangelista řekl, že kdyby všickni Kristovi dobří činové pořád psáni býti měli, nepochopil by jich ten svět, to též o Antikristu řečeno býti může, že jeho zlí a nad míru obmyslní činové vzrostli, až by tomu svět sotva uvěřiti mohl.« Tato slova Komenského potvrzují se prameny, a přes podporu vlády a vojska restaurace katolická vykonává se náramně pomalu. Zatím r. 1632 přestává »Historie o těžkých protivenstvích církve české«, a v této době úřední vítězství Říma jest opravdu úplné. Výkřik úzkosti, který stoupal k nebesům, ponenáhlu slábl a zanikal; řekl bys, že to bojiště, nad nímž rozestřela se noc, kterou ruší jen smrtelný chrapot umírajících a tlumené kroky tuláků, olupujících mrtvoly, zatím co poslední biskup Jednoty bratrské velikým hlasem svolává milosrdenství boží pro ubohé oběti: »Ty tedy, ó Bože, popatřiž na nás tak bídné a tak na místě draků potřené, že nás již přikryl stín smrti, kteříž pro tebe mrtveni býváme celý den; jmíni jsme jako ovce k zabití oddané. Probuď se, ó Pane, proč spíš? Procif a nezamítej nás na věčnost! I pročež tvář svou skrýváš a zapomínáš se na trápení a soužení naše? Neboť se již sklonila až k prachu duše naše, přilnul k zemi život náš. Povstaniž k spomožení našemu a vykup nás pro své milosrdenství! Stádo rozptýlené učiněn jest Izrael, lvi rozplašili je. Naplň sliby své, ó pravdomluvný Bože, ať, budou-li vyhledány nepravosti Israelovy, není jich; a hříchové Judovi ať nejsou nalezeni, protože odpustíš těm, kteréž pozůstavíš. Navratiž se zase, Hospodine, až dokavadž prodlévati budeš? Lítost měj nad služebníky svými!« Je to výkřik, kterým zasténal na Golgotě ten, v jehož jméně žáci nesmyslní šířili kolem sebe smrt a hrůzu, výkřik, jejž od věků po věky opakuje historie: Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil!

Však ne, Antikrist nezvítězil. »Neplačte a nehořekujte!« těšil Pavel Stránský svou manželku a dcery, † usedavě plačící, když opouštěli Litoměřice, »neplačte, čas utrpení přišel, protože tomu otec nadhvězdný chtěl. Ale modlete se, aby čas toho utrpení nebyl příliš dlouhý, Bůh dá, že se vše zase napraví, že brzo zase do drahé otčiny, do milé vlasti své se navrátíme.« Stránský a druzi jeho ve vyhnanství nevrátili se nikdy do své vlasti, ale utrpení jejich vzbudilo hrůzu všech, kdo byli schopni úvahy a soucitu, a bylo osudnější katolicismu, než by bylo jejich vítězství; z mučednictví jejich vzešlo zavržení nesnášelivosti. — »Však oni (protestanté) kacíři jsou, díš mi,« napsal v XVIII. století jeden z obránců

svobody svědomí v Čechách, »a my ne; odpověď: však jakož ty za to držíš, že oni bloudí, tak naproti tomu i oni za to mají, že ty bloudíš, a hlupci mezi nimi tak dobře kaceřují jako ty je. Nic nevíš, jestliže toho nevíš. Chceš býti těm podobný hlupec? Přestaň ty jich, přestaňte oni tebe kaceřovati, a buď mezi všemi námi pokoj Kristův. Věříš-li, že pravou víru držíš, dobrořeč za to Bohu a spoj s věrou lásku k bližnímu svému, by pak i Samaritán byl, sic jinak víra tobě nic neprospěje. Nevěřímť já, že pravou víru máš, jestliže ovoce její, mezi nimiž nejpřednější a nejvýbornější jest láska, na sobě neukazuješ ... V čem mně missionáři ublížili? — Mně v ničemž, ale vlasti, nýbrž i mně, poněvadž vlasti. Nemám osob v nenávisti, nýbrž ani toho jejich celého ustanovení... ale na to nevražím, čehož každý dobrý člověk nenávidí.« [1] — Co František Faustin Procházka nenáviděl, bylo právě násilí ve věcech víry, nenáviděl Ferdinanda II., jednoho z největších škůdců lidstva, který nelítostně a nerozvážně vykupoval svou spásu zkázou svého království a zničením svého národa, nenáviděl inkvisitorů, kteříž, aby zatarasili cestu pokroku, kupili mrtvoly a ssutiny. A právě proto trpěli mučedníci čeští, aby to vše nebylo nikdy více možno, aby pronásledování jevilo se ohavným ve všech případech, aby zbožnost nemohla se již odívati touto formou svatokrádežnou. Jimi Čechy opravdu staly se věřiteli lidstva.

Málem byly by zahynuly svou obětovností. Největší bída bývá velikou porušovatelkou, která s radostí životní kazí důstojnost života. Vykrvácený, otupený národ český po půldruha století chová se otrocky; konečně přilne ke svým učitelům, a na jejich rady hledá zapomenutí své bídy a svého úpadu v pohrdání rozumem a v pověrečném materialismu. Však nikdy nepodaří se vyhladiti v něm úplně upomínku na jeho mrtvé a pýchu na jeho dávné odboje: z této upomínky a z této pýchy namnoze zrodilo se současné obrození národní.

[1] F. F. Procházka, Předmluva ku překladu Erasmovy knížky o rytíři křesťanském (1787), str. IX. a XIX.

HLAVA DRUHÁ.

OBNOVENÉ ZŘÍZENÍ ZEMSKÉ R. 1627.

Přípravy ku převratu státnímu. — Povaha nové ústavy: samospráva království je zachována sice v zásadě, ale ohrožena pokroky moci panovnické. — Zřízení moci veřejné: kancelář česká, místodržící královští a nejvyšší úředníci zemští. — Sněmy, jejich složení, velmi těsné obmezení jejich úřední pravomoci; jejich moc skutečná. — Pokrok šlechty za nástupců Ferdinanda II.[1]

Když ve Vídni zvěděli o povstání českém, jeden z rádců Ferdinandových, † doporoučeje násilné potlačení jeho, poznamenal, že králi, kdyby byl i poražen, nehrozí žádná ztráta, protože koruna česká nestojí opravdu za to, aby byla zachována, nebude-li konec učiněn »otroctví«, ve kterém moc královská byla naproti

[1] Text »Obnoveného zřízení« r. 1627 byl uveřejněn (česky a německy) od Hermenegilda Jirečka (1888, 1890); dlužno srovnati je se zřízením zemským z r. 1530, 1549 a 1564. — Veliká sbírka počatá Gindelym »Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu«, bohužel, pokročila dosud jen k r. 1604. — Velmi hojně zpráv najdeme v dílech d'Elvertových, velmi špatně složených, »Zur öster. Verwaltungsgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder«, 1880, a »Zur öster. Finanzgeschichte«, 1881. O detailu biografickém viz příručky říšských dějin rakouských od Hubra 1895 nebo Luschina z Ebengreuthu 1896. Nejdůležitější díla jsou především Kalouskovo »České státní právo« (2. vyd. v Praze 1892) a Jar. Čelakovského »Právní dějiny české« v Ottově Slovníku naučném (1893). — Srovn. Tomkovy »Sněmy české dle Obnoveného zřízení zem.« (1868) a Tomanovo »Das böhmische Staatsrecht« (1872). O přípravách ku převratu státnímu zprávy nejurčitější podává Gindely, »Die Gegenreformation«, hlava 1., 8. a 9. — O provádění Obnoveného zřízení viz Rezka v »Českomoravské kronice« po r. 1630. Z Němců, kteří hledí co možná nejvíc obmeziti práva, zůstavená

stavům.[1] Tento soud byl zajisté velice přehnaný, neboť i panovníci tak slabí jako Rudolf II. a Matyáš vykonávali v skutečnosti moc velmi rozsáhlou; leč vláda jejich byla nejistá a sporná, a v zápase který se štěstím střídavým od XV. století dál se mezi oligarchií feudální a panovníky, šlechta nabyla výsad takových, že všelikým novým úspěchem bylo by se zabezpečilo její vítězství konečné. Protože právo povolovati daně náleželo stavům, tito byli v postavení velmi příznivém vůči panovníkům zadluženým, kteří nevyhnutelně potřebovali jejich pomocí peněžitých k obraně svých držav uherských proti Turkům: stavové dosáhli takto, že žádný zákon nebyl prohlášen bez jejich svolení, a při osazování úřadů zemských položili panovníkovi ustanovení tak určitá, že úředníky správní napříště bylo dlužno pokládati za jejich zástupce; byli správci spravedlnosti, protože nejvyšší soud zemský, který skládal se z delegátů aristokracie, byl vrch práva, z jehož rozsudků nebylo odvolání, a že velmi rozsáhlá byla jeho moc vykládati zákon; nebylo jim báti se, že král změní složení sněmu, cizinci nedostalo se inkolátu bez jejich svolení, a přijímání do stavu šlechtického bylo spojeno s formalitami nesmírně dlouhými; konečně ačkoli zřízením zemským vyhlášena byla v zásadě dědičnost koruny † v mužské i ženské linii, byla vkutku dosti špatně uznána, a v každém případě moc nového krále byla řádná, teprve když byl přijat od stavů, kteří hleděli tím přiměti ho, aby v jejich prospěch rozhodl věci sporné. Protože však moc jejich nebyla přesně vyslovena zákony a posvěcena historií, ob čas opětované prudké útoky moci panovnické dokazovaly, že neoželela své porážky.

Po vzdání Prahy r. 1620 Maximilian Bavorský poslal Ferdinandovi truhly, v nichž zamčena byla privilegia zemská. To byla část kořisti, náležící králi, a tento předem byl pevně rozhodnut, znemožniti všeliký nový pokus vzpoury pronikavými změnami ústavními. Většina katolíků zcela přirozeně v těchto změnách politických viděla podmínku a záruku svého vítězství náboženského: jak zůstaviti správu království šlechticům, nakaženým kacířstvím, kteří z touhy po pomstě užili by první příležitosti, aby obnovili spolek svůj s protestanty německými? Ba, připustíme-li,

---

sněmům od Ferdinanda II., nejprudší je Bachmann, »Lehrbuch der österreichischen Reichsgeschichte«, 1896; viz téhož článek v »Deutsche Arbeit in Böhmen« (1900). Bidermann, »Geschichte der öster. Staatsidee«, upřilišňuje mnoho centralistické snahy Ferdinanda II. a prvních jeho nástupců.

[1] Gindely, »Gegenreformation«, str. 428.

že novokatolíci tvořili by příště většinu na sněmě, zda v obraně církve projevili by tutéž ráznost a tutéž důslednost jako král? Neodvratným postupem bylo nutno potlačiti svobodu politickou a samosprávu národní, aby nebylo báti se obnovení svobody náboženské.

Reakce moci panovnické nebyla velmi těžká vinou egoistického panstva, jež v týž čas, co rozšiřovalo výsady své vůči panovníkům, uvrhlo sedláky v poddanství velmi tuhé a uvedlo města v postavení podřízené; tím ztratilo všecky kořeny v zemi, a ve chvíli nebezpečenství massa lidu zůstala naprosto netečna ke zkáze svobod zemských, které staly se konečně jen privilegiemi osobními. Mimo to mínění veřejné bylo demoralisováno přílišným utrpením hmotným a hrůzou katolickou. Konečně Habsburkům pomáhala ona síla neurčitá a neodolatelná, již nazýváme duchem času. Díla filosofická, která, nepřipravují-li budoucnost, jsou aspoň oprávněnými svědky ideí a tužeb jich vrstevníkův, umožňují sledovati neustálý pokrok theorií absolutistických, jež od doby Ludvíka XI. docházely formy určitější a určitější a každým dnem nabývaly úspěchů význačnějších. Ve Španělích nalezly svůj výraz nejpřesnější jakož i použití své nejpřísnější, a Habsburkové madridští vyzývali své bratrovce vídeňské, aby též oni dobyli »onoho dědictví, které právem sluší králům«. Vyslanec španělský hrabě d'Oñate byl jeden z těch, kteří nejhorlivěji ponoukali Ferdinanda II. ku prostředkům nejpřísnějším.[1] Byl podporován od jesuitů, kteří tehdáž úplně byli získáni pro učení o všemohoucnosti moci panovnické, a ostatně nesluší činiti jim proto výčitky, poněvadž většina polemistův a theologů protestantských sdílela tytéž názory.

Hrabě d'Oñate užíval veliké moci při dvoře nejen proto, že třeba bylo doublonů španělských na útraty válečné, ale i proto, že mnozí ministři císařští přijímali platy roční od králů katolických,[2] naproti tomu hrdostí svou opět vzbudil si některé nepřátele, a zásady jeho budily dosti živý odpor; sám doporučuje svému nástupci, aby nezakročoval příliš přímo, »poněvadž v Rakousku absolutní moc králův a úplná poslušnost všech vasalů hnusí se všem«. Jestliže

[1] Zpráva vyslanců benátských ve Fontes rerum austriacarum, sv. XXIX., str. 108—109.

[2] Také kníže Eggenberg, přední důvěrník Ferdinanda II., kteréhož báječná štědrost panovníka jeho byla by měla přec uchránit od pokušení. Těmito prostředky Oñate stal se pravým diktatorem v Germanii. (Kalousek, »České státní právo«, str. 398)

na chvíli ctižádost a fanatism utlumovaly u Slavaty všecken cit národní,[1] někteří jiní páni čeští přáli si a doufali zachovati měrou dosti rozsáhlou privilegia stavů: Martinic, Sternberk, a s větší ještě rozhodností nejvyšší kancléř Lobkovic, třeba nepopírali potřebu některých proměn, zamítali prospěšnost a zákonnost změny radikalní. Jejich opposice, plachá a tajná, nezastavila na dlouho úklady strany absolutistické: ponenáhlu byli odstraňováni z porad, kde pracovalo se o nové ústavě, a cizí rádcové rozhodli o osudu Čech. Událost nejdůležitější! Zřízení zemské r. 1627 nejen zmařilo záměry aristokracie, ale připravilo i zkázu samosprávy království a splynutí jeho s druhými državami Habsburskými.

Ačkoli pronikla jakási antipathie národní v rady Němců, Eggenberka, Strahlendorfa, Ulma a j., kteří připravili převrat státní r. 1627, nebylo pozorováno vzdálenějších následků jejich rozhodnutí. Záměry jejich přestávaly zatím na tom, aby usamostatnili moc královskou. Též měli za moudré nezjevovati hned všecken svůj úmysl. Sliby, jimiž Ferdinand II. se zavázal nejen Čechům, ale i knížatům německým, že šetřiti bude privilegií zemských, byly tak zřejmé a tak čerstvé, že neodvážili se zrušiti je příliš náhle; bylo lépe hleděti, aby nejprve v praxi upevněna byla moc absolutní, která vítězstvím dostala se králi; později, až Čechové jí přivyknou, bude výslovně potvrzena zákony.[2] Cílem, k němuž směřovali, bylo

[1] [Jako na Bílé hoře pan Heřman Černín z Chudenic jediný z celé koruny České bojoval proti krajanům svým, tak po vítězství císařově pan Vilém Slavata z Chlumu a Košumberku jediný proti všem druhům a přátelům svým pracoval o vyvrácení starodávné ústavy stavovské a o zřízení neobmezené moci panovnické. Působnost jeho v té věci je tím odpornější, že klamal své nejdůvěrnější přátele Martinice, Sternberka a Kolovrata, podpisuje s nimi žádost za obnovení ústavních řádů, kdežto v dobrozdání skoro bezprostředně potom císaři podaném (26. února 1623) radil k vyvrácení a odstranění ústavy stavovské. Gindely (Gegenreformation, str. 457.] právem stigmatisuje chování jeho buď za zbabělost nebo neupřímnost. Za rady takové dostalo se Slavatovi bohatých odměn: byl jmenován nejvyšším sudím zemským, presidentem komory české, členem tajné rady dvorské, následujícího roku (1623) zastaveno mu panství Mělnické za půjčku 200.000 zl. v »dlouhé« minci, a zástava ta osvobozena ode všelikých břemen ubytovacích (ib. str. 459.). Slavatovi a dědicům jeho udělen titul hraběte a vladaře domu Hradecko-Košumberského; vyhrazeno jim na sněmích a nejv. soudě zemském první místo po knížatech a před nejvyššími úředníky zemskými (ib. str. 476.)]

[2] Prostředků nebude chyběti Vaší Milosti — psali rádcové císařští — utvrzovati den za dnem svou moc královskou »per actus possessorios«, a podobné příklady více způsobí než »metus ex legibus« (1621). V přílohách Kalouskova »Státního práva českého« (str. 589.). [Je-li správno Kalouskovo datování tohoto dobrého zdání německých rádců císařových z konce 1. polovice r. 1621, pak by v týž čas, kdy v Praze odpravováni byli vůdcové povstání, zosnován byl také ve Vídni plán k odpravě svobod českých. (ibid. 404.)]

to, co tehdáž nazývalo se monarchie španělská, totiž absolutism;[1] vskutku za zvláště pohoršlivá označovali privilegia, jež obmezovala výkonnou moc královu, zavazovala panovníka, aby dbal návrhů stavů o dosazování úředníků zemských, a podřizovala schválení sněmu zákony, jež pokládal za potřebné.

Protože však Liechtenstein nebudil naprostou důvěru aspoň v příčině finanční, a že byl zabaven mnohonásobnými věcmi státními, obnovena byla částečně stará správa politická a soudní, takže zemskému správci zůstavena plná moc ve věcech policie, vojenství a spravedlnosti.[2] Možná, že rádcové císařovi chtěli, aby duchové obvykli si provádění praerogativy královské tím, že z vlastní iniciativy pozměnili zřízení moci veřejné; ale obnova aspoň částečná zákonného řádu dodala jaksi mysli obrancům tradic národních a poskytla odpůrcům despotismu možnost projeviti svá přání.

Buď že za svého velmi krátkého pobytu v Čechách [od 11. dubna do 15. května r. 1623] Ferdinand byl překvapen úpadem království a všeobecným sklíčením, buď, co zdá se pravděpodobnější, že pohnut byl úvahami politiky zahraniční, snad pouze ze slabosti nebo lehkomyslnosti slíbil, že † o sv. Václavě nejprve příštím svolá sněm zemský, a psal dne 20. září 1623: »My pak na tom nikdy býti jsme neráčili a býti neráčíme, abychom stavům téhož království, věrným poddaným Našim, práva jejich rušiti anebo je zmenšovati, než aby s výhradou vrchnosti a moci Naší královské bez ubližování práva našeho dědičného všickni stavové téhož království Našeho při svých právích a spravedlnostech chráněni byli, o to pečovati ráčíme.« Nejvyšší úředníci a soudcové zemští nalezli v tomto prohlášení zbraň proti dalšímu trvání vlády libovolné, a † jménem všech stavů království Českého připomenuli, že sněmu samému přísluší ukládati berně obyvatelstvu. Dostalo se jim ostré důtky: jak možná, aby plnomocníci královi zaměstnávali se více stížnostmi obyvatelstva, založenými na domnělých privilegiích, než jeho prospěchy; od bitvy Bělohorské přece něco změ-

[1] Kalousek, str. 405.

[2] Dne 12. května 1623, d'Elvert, XVII., str. 163. [Z úřadů zemských nebyl osazen úřad nejv purkrabí Pražského, jehož působnost byla přenesena na mimořádného plnomocného místodržitele, jemuž k radě přidáno šest osob z úředníkův a soudců zemských. Na podzim r. 1623 učiněn další krok k zavedení pravidelné správy v zemi, že po třech letech poprve otevřeny zase soudy zemské, menší a veliký; zároveň vymazány z desk zemských všecky vklady, zapsané za povstání a kralování Bedřichova. (Kalousek, str. 410—411.)]

nilo se v situaci. Král upustil sic † od dalšího vybírání posudného, jež byl nařídil, ale v příčině daně z vína a hovězího masa zůstal při svém rozhodnutí, ježto prý takovou dávku jakožto pouhý regál každý zeměpán jest oprávněn, zvláště v nouzi, která nezná žádného zákona, nařídíti v zemi své.

Nejvyšší úředníci nepokládali se za poražené: všecko království, namítali, nebylo vinno: původci odboje byli právem potrestáni, ale nemůže bez nespravedlnosti pokutován býti celý národ trestem, kterého oni zasluhovali. — Tato these katolíků českých je právě tatáž, které po revoluci r. 1848 bylo hájiti Deakovi a konservativcům uherským proti Schwarzenberkovi a Bachovi. Čechové, byvše méně šťastni než Maďaři, nenašli žádné podpory z venčí, a náboženský jejich fanatism nedopouštěl jim ani, aby odvážili se příliš daleko ve své opposici. Nejlepší, jako Zdeněk z Lobkovic přestával na tom, že naříkal ve svých listech soukromých, aniž odvážil se odepříti spolupodepis při rozhodnutích, jež pokládal za nezákonná a záhubná; druzí, jako Martinic a Sternberk, hledali útěchy v nejbědnějších illusích; několik laskavých slov Ferdinandových postačilo, aby upadli zase ve svou úslužnou a odevzdanou poslušnost.

V komisi, která od března 1625 připravovala konečný a rozhodný plán revise ústavní, nezasedali jiní Čechové než Valdstein a Liechtenstein, o nichž lze říci bez pomluvy, že nedostatečné bylo jejich právo zastupovati zemi; čtyři členové komise — polovina — nebyli ani poddanými království a podle obyčeje nejlépe odůvodněného nebyli ani oprávněni, aby ve věci byli slyšáni úředně.[2] Porady byly krátké: — rádcové Ferdinandovi vycházeli

---

[1] D'Elvert, XVII., str. 187.

[2] [Členy revidující komise vídeňské mimo »Čechy« knížata Liechtensteina a Valdsteina, Oty Nostize, německého místokancléře království Českého, rodem německého šlechtice z Lužice, a dr. Hassolda, appelačního rady pražského, byli cizozemci: hrabě Strahlendorf, místopředseda říšské rady dvorské, Werda z Werdenberku, rakouský místokancléř dvorský, dr. Otto Melander a dr. Karel Hillebrand, oba členové říšské rady dvorské. Ku prozkoumání návrhů komise revidující o proměnách veřejného práva ustanovena byla od císaře ještě druhá vyšší přehlížecí komise, v níž vedle císaře a nejstaršího syna jeho účastenství měli kníže Eggenberk, hrabě Harrach, Slavata a svobodní páni Werda a Nostiz. Pozoruhodno, že do komise revidující ani superrevidující nebyl povolán kancléř český Zdeněk kníže Lobkovic, tajný odpůrce novot podnikaných v ústavě české, jenž však ve věcech politických neměl té statečnosti, aby odepřel podpisu svého uvozovacímu patentu Obn. zřízení r. 1627, jako to pro věc náboženskou učinil r. 1609 při Majestátě cís. Rudolfa II. Odpor svůj nepokrytě projevil v listě

ze zásady, že »království České právem válečným propadlo svobody své«, že vítězstvím král nabyl moci neobmezené, a že Čechové nesmí vyváznouti z revoluce »téměř bez ztráty«. Sproštěni byvše takto všelikého malomyslného ohledu, vykonali způsobem nejjednodušším trojí úkol, jenž jim byl uložen od panovníka: aby zabezpečili vítězství náboženství katolického, aby zaručili svobodné vykonávání moci královské, a aby zavedli úplnou rovnost mezi starými obyvateli a cizinci, nedávno do království Českého přijatými. Proto probírali zřízení zemské z r. 1564 článek za článkem tak, aby uvedli je ve shodu s novým pořádkem věcí. Zřízením zemským z r. 1564 upravovalo se dokonale postavení různých stavů ve stycích jich mezi sebou a s panovníkem; právě tak jako jiné ústavy středověké bylo i ono zároveň listinou ústavní, zákonníkem občanským i trestním a řádem soudním. Když otázky práva veřejného byly rozhodnuty, jednomu z členů komise dr. Melandrovi[1] zůstavena péče, aby zrevidoval zákony soukromé, totiž aby vymazal ony staré obyčeje, které připomínaly starodávnou svobodu a jimiž bylo by obmezováno provádění moci královské.

Dne 10. května 1627, v týž čas, kdy dokončovala se restaurace katolická, prohlášeno bylo nové zřízení zemské, jež více nebo méně proměněné udrželo se až do r. 1848, a jehož ještě často dovolávají se obránci práva státu českého. Úvahy, ze kterých vzešlo, nezůstavují valné pochybnosti o vůli vítězův, a vyjadřují ji v úvodu s jistou krutostí: — následkem »té minulé vysoce ohavné rebellie« bylo třeba dobýti království s nemalým válečným nákladem; aby příště uvarováno bylo podobných katastrof, a aby poddaní budoucně žili v náležitém poslušenství pod milostivou ochranou královskou, jednostejného práva a jednostejného náboženství užívajíce, Ferdinand † vydal následující Obnovené zřízení zemské, a »v něm vedle toho gruntu a základu, kteréhož všickni křesťanští potentátové při nařizování správy a dobrého řádu slušně požívají, jura

své manželce: »Věř mi, můj anděle, jako Bůh zázrak učinil s Majestátem, a ti, kdo se z něho těšili, uvrženi byli v hanbu a lítost, tak i stoupenci těchto zákonů (t. Obnoveného zřízení) zastydí se a pocítí lítost.« (Gindely, »Gegenreformation«, str. 504.)]

[1] [Oto Melander, rodem z Hessenska, doktor práv, přestupem k víře katolické usnadnil sobě cestu k úřadům; horlivost svou prokázal již jako člen mimořádného soudu nad původci a vůdci odboje stavovského (viz str. 19.). K přehlédnutí práva soukromého přidán Melandrovi appellační rada pražský dr. Hassold a jeden prokurator z Čech, kteří by mu pomáhali svou znalostí práva českého.]

privatorum, jak nejvíce býti mohlo, při starém způsobu zanechati, avšak některé vedle nynější povahy království tohoto . . . i také poněkud vedle práv Našich císařských a jinde v svaté Římské říši, též v království a jiných zemích Našich obyčejných, napraviti; nejvíceji pak v tom ve všem předně cti a slávy boží, přirozeného práva a obecného dobrého šetřiti i sobě moci netoliko zřízení tohoto Našeho zemského k rozšíření, změnění a opravení i činění všeho toho, což s sebou jus legis ferendae neboližto mocnost práv ustanovení přináší, zanechati . . ráčíme.«

Někteří nejpovolanější spisovatelé míní, že tato výhrada týkala se jen práva soukromého, a že obmezená privilegia, jež panovník zůstavoval stavům, aspoň potvrzena jim byla na vždy a bez výhrady.[1] Jejich důvody po mém soudu trpí hlavním nedostatkem, že jsou právnické a ne historické, čerpány jsouce ze slovní kritiky pramenův, a ne ze studia situace. Nikdo nepopírá, že ústava r. 1627 nebyla ústavou oktrojovanou, a nelze docela pochopiti, jak z ústavy oktrojované může vzejíti smlouva pro obě strany závazná? Komu v podobném případě náleží interpretace, když text jest nejasný? Nemyslím vskutku, že Ferdinand sám by byl váhal, kdyby pokládal to za potřebné, porušiti privilegia, která nejjasněji přiznal stavům, a jeho nástupci, když obraceli se ke sněmům za potvrzení svých rozhodnutí ve věcech ústavních, hledali v tom jen doplnění moci své a zbytečnou opatrnost.

Naopak je jisto, že interpretace historiků českých spadá do doby hned po prohlášení Obnoveného zřízení zemského r. 1627. Na Moravě, kde šlechta byla méně decimována a neodevzdávala se tak snadno despotismu, sněm obdržel od samého Ferdinanda II. určitější a všeobecnější potvrzení svých privilegií, než dopřáno bylo Čechům. O něco později v Praze stavové, jakmile se vzpamatovali

---

[1] Viz velmi jadrnou diskussi Kalouskovu, str. 435. – Jesti to i mínění Tomkovo ve »Sněmích českých dle Obnoveného zřízení zemského«, str. 4. — Hlavní důvody nalezneme u Tomana, str. 35. — Gindely, který nepřijímá mínění právníků českých, připouští přece část jejich důvodů. Jeden z nich je zvláště mocný: několik dní po prohlášení nového zákonníka Ferdinand (29. května 1627) potvrdil království Českému všecka jeho stará privilegia pokud nečelí proti Obnovenému zřízení zemskému a v něm již zrušena nejsou, zakazoval si tím právo měniti je.

[2] [Z projevů veřejných zejmena památný jest protest Zdeňka hraběte Žampacha na Hodoníně, jejž učinil proti Obnovenému zřízení zem., (prohlášenému na Moravě 10. května 1628) na soudě zemském v Brně. (Kalousek, 602—603.)

ze svého omráčení, prohlásili nezrušitelnost svých privilegií, a podařilo se jim vytvořiti tradici, jež buďsi založena na pramenech nebo nebuď, přece měla velmi opravdový vliv na život politický v zemi. Dokazovala vskutku, že návyky svobody byly ještě živé a moc panovnická, aby zvítězila nad nimi, musila se znovu a znovu obraceti proti nim; jak Tomek velmi správně poznamenal, nejnesnadněji je zničiti zřízení aristokratické, protože jest nerozlučně spojeno s osobními prospěchy, jež přežijí katastrofy nejpohnutější. Jazyk XVII. století se svými dlouhými a spletitými periodami, vpletenými větami vedlejšími a neurčitými svými formulemi, hodil se znamenitě k těmto revindikacím; přemoženým poskytoval prostředek nebo záminku obnoviti zase jednání, jakmile okolnosti byly jim opět příznivé.

Ferdinand II. měl zajisté vůli zříditi neobmezenou moc panovnickou: jsa příliš sláb, aby provedl svůj plán, nedovedl ani vyjádřiti jasně svou myšlenku. Ve chvíli, kdy chtěl odníti sněmům všecku moc politickou, zůstavil jim důležitou část správy a ponechal takto panstvu cestu appellační proti ztrátě práva, jímž je trestal. I po Filipovi II. theorie absolutistické, které konečně formuloval teprve Hobbes — v týž čas, co Ludvík XIV. odíval je půvabem svého příkladu, — nezahladily docela staré učení právní, a jejich stoupenci nejzarytější připouštěli jisté ohledy; v Rakousku zvlášť upomínky feudální vyvážily dlouho vliv ideí západních, a panovníci spokojeni jsouce, že prohlásili svou všemohoucnost, zůstavili sněmům právo dosti rozsáhlé, aby moc panovnická, v zásadě absolutní, byla vážně obmezena ve své činnosti; i když stavové ztratili skoro všecken vliv, měli výhodu, že trvali až do chvíle, kdy nové třídy sociální vstoupily do řady a vystřídaly je na stráži.

To je fakt, jehož důležitost nelze ani přepínati, ani popírati. Adversus hostem aeterna auctoritas: proti právu není předpisu. Kdyby Ferdinand II. byl pouze a prostě zrušil sněmy, vnukové mučedníků nebyli by proto propadli práva svá, právě tak jako všecky smlouvy, jimiž potvrzeno bylo rozdělení Polska, pozbyly by své ceny ve chvíli, kdy kombinací politickou by bylo umožněno potlačeným uplatniti svá práva. Není však lhostejno, že zástupci zemští zachovali vždy stín svrchovanosti, a bylo to zásluhou šlechty, že i při slabosti své zachovávala jako stráž naději; její tuhostí myšlenka svobody národní nevymizela nikdy úplně a znesnadnila více vítězství centralisace, kladouc spor na půdu, kam nepřátelé

musili nevyhnutelně ji následovati. Její zásluhou vůdcové současné renaissance české mohli tvrditi s velikou pravděpodobností, že despotim byl v Čechách novotou, a připisovali tomu tím větší důležitost, poněvadž za vlivu romantismu německého a v odporu s racionalismem francouzským založili své revindikace na tradici. Není to jedna z anomalií nejméně podivných v historii, že tato ústava z r. 1627, jež v duchu původců svých měla zničiti privilegia království, za našich dnů stala se počátkem usilovného života politického.

První péčí Ferdinandovou bylo zničiti »nerv moci národní« jasným prohlášením dědičnosti trůnu aspoň v linii mužské.[1] Až do doby jeho stavové nejen uchvátili druhdy právo voliti sobě panovníka, ale nad to panovník vykonával svou moc teprve, když byl přijat ode sněmu; byl to jakýsi kompromis mezi dvojím opáčným pojetím politickým, a panovník byl přinucen zahajovati svou vládu ústupky stavům, jichž poddanost si musil zakoupiti. Na příště po smrti krále zákonného, nástupce jeho vstoupil bezprostředně ve všecka práva královská. (A. 1, A. 41.) Ferdinand nezrušil však obřad korunování, projeviv v té věci málo prozíravosti: formy, třeba bezpodstatné, samy o sobě zachovávají moc skutečnou, a korunování, provázené ovšem slavnostním potvrzením privilegií zemských, vytvořilo stavům nároky, které potom nesnadno bylo popírati. Stavové ostatně nebyli docela zbaveni práva volebního, však mohli je vykonávati teprve, kdyby Habsburkové neměli snad zákonných dědiců. Jakkoli vzdálena byla tato vyhlídka, stačila, aby jí připomínán byl národní původ moci královské, a aby sněmu vytvořena byla pravá přednost právní vůči panovníkovi.

Ferdinand staral se málo o tyto neurčité jsoucnosti, jichž sílu teprve budoucnost prokázala. Hleděl co nejúzkostlivěji zbaviti se překážek, bránících jeho působnosti. Též zde vymoženosti jeho byly neúplné a částečně pomíjivé, protože opravy jeho byly čistě empirické, a že nepochopil potřebu zavrhnouti přímo theorii feudální. Pojetí středověké rozeznává velmi přesně moc, jež přísluší králi jako majetníkovi, a moc, jež mu přísluší jako panovníkovi: vše, co se týká statků, lén, židů, správy měst královských, bání, cel, závisí na komoře královské, a v tomto oboru moc panov-

[1] Dědické právo ženských bylo poprvé vytčeno určitě teprve r. 1703 † rodinnou smlouvou ode dne 12. září, jejíž hlavní obsah zvrácen deklarací cís. Karla VI. (29. dub. 1713), jež přijetím ode všech sněmů povýšena za zákon zemský.

níkova v zásadě je neobmezena. Jest na jevě, že není vždy snadno stanoviti rozdíl mezi statkem královským ve vlastním slova smyslu a státem; nad to jak bohatství movitého bude přibývati, tou měrou nástupci Ferdinandovi v nepřímých daních naleznou hojné zřídlo důchodů a přírůstek moci. Zatím Ferdinand přijetím tohoto tradicionálního rozdělení uznává, že vůči třídám, nad nimiž domáhá se jen práva svrchovanosti politické, moc jeho jest obmezena a podmíněna. Vskutku stavové zachovávají naprosté privilegium, že platí jen berně, které byli svolili, a že zastávají úřady správní a soudní.

Úsilí královo ve většině věcí přestává na tom, aby zmocnil se posic, jež předchůdcové jeho ztratili v době poměrně nedávné. Nejvyšší úředníci zemští stali se znenáhla zástupci šlechty: od nynějška král je ustanovuje, poradiv se s radou zemskou, ale nejsa vázán poslechnouti jejího zdání, sesazuje je s úřadu a jsou povinni po pěti letech vzdáti se svého úřadu, — nařízení, které vyšlo sice brzo z obyčeje, ale účelem jehož bylo, zabrániti starým zlořádům a připomenout úředníkům, že jsou zřízenci panovníkovi; † nejvyšší úředníci, soudcové zemští i jiní radové královští vykonávají přísahu toliko králi samému a ne již jako dříve zemi; zkrátka přestávají býti zároveň zástupci šlechty a zřízenci královskými, a stávají se výhradně služebníky panovníkovými. (A. 42—47.) Naproti tomu nevyhnutelně vybírají se ze stavu panského a rytířského podle dávno ustanoveného rozdělení úřadů † z doby krále Vladislava II.[1] Ferdinand II. sice vyhradil si právo udělovati inkolát, co dříve náleželo sněmu (A. 20), takže do šlechty české mohl zaváděti živly cizí, ale to vyžaduje dosti vzácné vytrvalosti vůle. V skutku »místodržitelstvo«, totiž rada nejvyšších úředníků zemských, jež v Praze až do r. 1749 vykonává moc správní ve jménu královč a pod trochu slabým dozorem dvorské kanceláře české, má zajisté svůj úřad pouze od panovníka a zastupuje jeho prospěchy, ale s umírněností, jež bývá vlastní mužům, kteří svými tradicemi a svým přátelstvím těsně jsou spojeni s aristokracií.

Sněm, jehož spolupůsobení bylo dříve potřeba ku přijetí zákonův obecných, je podroben velmi přesným ustanovením. † Ku

[1] [O úřadech presidentství soudu appellačního na hradě Pražském a presidentství komory, o nichž dosud nic nebylo ustanoveno zákonem zemským. rozhodnuto, aby prvější byl vždy osazován osobou stavu panského a druhý osobou stavu panského nebo rytířského.]

posavadním třem stavům, panskému, rytířskému a městskému přidán a na první místo postaven stav duchovní. (A. 24).[1] Sněm takto rozmnožený pozbývá vší iniciativy, a jeho členům zapovídá se smlouvati se a domáhati na králi nějakých ústupků za berně, kterých žádá. Ale co znamenají texty proti faktům? Obnovené zřízení zemské uznává právo stavů svolovati berně ovšem mimo daně nepřímé, a důchody, jež panovník má ze svých bezprostředních statkův, a přes některé pokusy osamělé, bylo vždy dbáno toho práva; ano jak odůvodniti potřebu pomocí peněžitých, žádaných na sněmích, aby se jim nedalo jakéhosi vysvětlení o použití jich, a protože většina zákonů projevuje se nákladem, panovníci byli přivedeni k tomu, že se stavy radili se o většině výkonů zákonodárství obecného. Nejsou k tomu vázáni a ještě méně povinni poslouchati snesení většiny; vskutku stává se často, že nedbají jich; toto rozhodnutí má aspoň ráz zápasu, a králové neodhodlají se k němu bez rozvahy. Nad to šlechta zachovává všecku správu zemskou, a jest jedinou představitelkou moci naproti lidu selskému; vykonává spravedlnost a bezpečnost, vybírá berně, a když některé opatření zdá se jí nedobré, záleží na její abstinenci, aby se neprovedlo. Ústava z r. 1627 obsahovala tedy absolutism, ale jen v zásadě, nikoli v skutku, a bylo třeba více než století, aby vyvinuly se zárodky, jež v ní byly obsaženy, a aby králové opravdu pokusili se vykonávati moc neobmezenou, již byli uchvátili.

Poměry zavedené v soudnictví byly snad ještě pronikavější. Podle obyčeje tehdejší doby moc soudní a politická byly velmi nedokonale odděleny, a nejvyšší soud zemský, který tvořil jakýsi nejvyšší dvůr soudní, měl jistou moc zákonodárnou; jeho nálezy upravovalo se právo, jeho moc výkladu byla velmi rozsáhlá a z jeho rozsudku nebylo odvolání. Ferdinand nařídil,[2] aby rozsudky na ztrátu hrdla

---

[1] [K duchovnímu stavu měli náležeti arcibiskup Pražský, biskupové, jichž tehdy nebylo v zemi, ale podle záměru císařova měli býti zřízeni v Hradci Králové, Litoměřicích, Plzni a Budějovicích (co částečně provedeno později), preláti kapitul a opatové klášterů, nadaných svobodnými statky zemskými, takže i při zřízení tohoto nového stavu zachována zásada stará, podle které nikdo nesměl zasedati na sněmě, kdo nebyl držitelem svobodného statku zemského.]

[2] [Na nejvyšším soudě zemském vyhrazeno i potom předsednictví králi, vedle něhož, byl-li přítomen, zasedali na pravici osoby stavu panského, nedávno vyznamenané tituly vévod, knížat a hrabat, jež nastoupily v přednost, které někdy užíval vladař rodu Rosenberského, r. 1611 vymřelého, dále za nimi nejv. purkrabí, nejv. hofmistr, nejv. maršálek; po levé straně nejv. komorník, nejv. sudí zemský, nejv. kancléř, sudí dvorský, velkopřevor řádu

nebo cti byly vykonávány teprve po jeho schválení (A. 10) a vyhradil si ustanovení pravidla právního ve všech případech pochybných (D. 49); nad to osobil si velmi rozsáhlé právo appellační, dopustiv stranám, aby z rozsudků soudu zemského odvolávaly se k panovníkovi. Tato rozhodnutí vycházela patrně především z touhy po posílení moci královské, ale lze předpokládati, že k tomu přidružily se důvody vedlejší. Němečtí právníci komise revidující ve Vídni byli hluboce proniknuti předností práva římského, i hleděli, jak by zavedli je na místo obyčejů národních; proto bylo třeba, aby nejvyšší soudy jednotlivých zemí pozbyly své svrchovanosti. Odvolání od zemských soudů českých byla vyřizována v poslední instanci nejvyšší kanceláří českou, jejíž působení takto bylo velmi rozšířeno. Dříve nejvyšší kancléř království Českého měl sice místo v řadě nejvyšších úředníků zemských, ale jeho úřad vyžadoval, že provázel krále, a protože tento od bitvy bělohorské zdržoval se již jen velmi pořídku v Praze, nejvyšší kancléř stal se nevyhnutelným prostředníkem mezi panovníkem a místodržitelstvím; jeho úkolem bylo, aby přisílal tomuto rozkazy panovníkovy a přesvědčil se, zda byly vykonány; tudy v jakousi závislost přivedl staré své druhy, a královská kancelář česká stala se nejen nejvyšším dvorem soudním, nýbrž i ministerstvem zemským, na němž závisely úřady domácí.

Tyto změny přivodily znenáhla důsledky velmi vážné pro království. Podle ústavy z r. 1627 Čechy jako dříve zůstávají státem zvláštním, samostatným a samosprávným: když Ferdinand mluví o svém právu výboje, neznamená to nijak podrobení země cizincům; jednotlivé země koruny Svatováclavské tvoří dále celek politický, více nebo méně pevně spojený, ale naprosto oddělený od druhých držav Habsburských;[1] ba, mohlo se říci, že bezprostředním výsledkem nového řádu bylo upevnění jednoty koruny České.[2]

Maltského, president nad appellacími a president komory královské, ač byl-li osobou stavu panského. Za úředníky zemskými zasedala polovice soudců zemských stavu panského a stavu zemanského, jichž počet rozmnožen na šestadvacet (šestnácte ze stavu panského a deset ze stavu zemanského). Když král nebyl přítomen soudu, což bývalo potom obyčejné, byl předsedou nejv. purkrabí, vedle něhož zasedali starodávní tři úředníci zemští, nejv. komorník, nejv. sudí a nejv. písař zemský, a vedle nich ostatní soudcové zemští, jichž nemělo býti méně než devět.]

[1] Obyvatel vídeňský je cizincem v Praze, nikoliv obyvatel vratislavský nebo brněnský; až do času Marie Teresie není všeobecné šlechty rakouské a až do r. 1848 není občanství rakouského.

[2] Královská rada nad apellacemi, na které závisely soudy městské, rozšířila v skutku pravomoc svou nejen v Čechách, ale i v druhých zemích

Je-li takto jisto, že ani po roce 1627 Čechy nebyly sloučeny s druhými državami, tvořícími panství Habsburků, než svazky osobní unie, samostatnost jejich, v zásadě nepopíraná, byla v skutku brzo ohrožena. Stavové, dosti jsouce zabaveni chráněním své vlastní půdy, upustili od vykonávání nejmenšího dozoru — jak byli se dříve vícekrát o to pokoušeli — nad úřady, kterým král svěřuje obstarávání věcí, výhradně na něm závisících. Tajná rada dvorská, komora dvorská a válečná rada dvorská rozšiřují rychle svou pravomoc a svému dozoru podrobují příslušné úřady zemské; takto velmi zvolna sic, ale postupem stálým připravuje se zřízení zvláštních ministerstev, jichž kompetence dotýká se celého mocnářství, na místo starých úřadů, jichž pravomoc byla spletitá a přestávala na hranicích skupiny zemské — a to právě je samou zásadou centralisace.

Zbývaly ještě věci, o nichž sněmy měly býti slyšány, a jež docházely prostřednictvím kanceláře dvorské.[1] Tato zůstávala výrazem a tvrzí samosprávy národní: na neštěstí vzdálena jsouc od vlasti a v stálém styku s dvorem, hájila prospěchů jí uložených s důrazem jen občasným, méně vinou samých kancléřů než úředníků jejich; tito vybíráni byli z byrokratů povoláním, kteří dosti málo zasvěceni jsouce v tradice domácí, přednost dávali obyčejům, užívaným v ostatní říši. Takto jednota pronikala znenáhla v soudnictví a praxi správní, a Marie Teresie konečně bez vážné nesnáze odstranila samosprávné úřady, jež zdály se již jen neužitečnými svědky doby minulé.

Protože vnikání centralismu bylo velmi zdlouhavé, a že bylo spíše logickým nátlakem faktů nežli výsledkem plánu, dlouho předem uváženého, budilo nejčastěji odpor toliko opozděný. Massa šlechty nespřátelila se se svým úpadem, ale mnozí z jejích členů — nejbohatší a nejslavnější — trávili největší část svého života u dvora.

---

korunních. Moc kanceláře dvorské, až posud velmi popíraná, byla také na příště uznávána ve všech zemích korunních.

[1] Ferdinand na počátku vyhradil si volbu radů, jimž bylo uloženo vyřizovati věci české. Jeho nástupce, jako v mnoha jiných věcech, projevil se mírnějším, a od r. 1637 kancelář česká užívá moci mnohem rozsáhlejší, než by možná bylo předpokládati. — Otázka tato, velmi důležitá pro ústavní dějiny české, byla prozkoumána zvláště jasně od Jaromíra Čelakovského v studii »O domácích a cizích registrech, zvláště o registrech české a jiných rakouských dvorských kanceláří«. (V rozpravách král. čes. společnosti nauk, VII. řady 3. svazek), v Praze 1890.

a bylo jim za těžko podporovati své krajany, ač nebyli-li sami strůjci novot nejradikálnějších.

Mimo to snaha po jednotě nepotkávala se ve všech stranách koruny s odporem stejně vytrvalým. Slezsko, kde přičiněním města Vratislavě převládaly vlivy německé, a jehož styky s druhými zeměmi českými nebyly nikdy ani časté, ani srdečné, nestaralo se nijak o práva koruny Svatováclavské; blížilo se vždy více k † Prusku, k němuž bylo poutáno polohou zeměpisnou, prospěchy svého obchodu a nadějemi protestantů, dosud velmi četných v této zemi; Slované, kteří tvořili značnou část obyvatelstva, skládali se jen z nevolníků, lhostejných ku věcem politickým, a kteří tehdáž naprosto neměli žádného vlivu. Moravané, kteří s Čechami měli dávné tradice společné, a mezi nimi Slované byli ve velmi veliké většině, po dlouhý čas žárlivěji ostříhali svých privilegií a hájili několikrát zřízení zemského s odvážnou přímostí; ale námitky své posílali do Vídně a z Vídně dostávalo se jim odpovědi; v hlavním městě Rakous zvykli si viděti rozhodujícího pána svého osudu. Čechové nežijí v tak příznivých zeměpisných poměrech jako Maďaři: jeden z důvodů, jimiž vysvětlují se úspěchy tohoto kmene vůči národům, kteří nejsou ani méně nadaní, ani méně pokročilí, a kteří počtem vynikají nad něj, záleží v tom, že zabírá střed širé nížiny, kde právě soustřeďuje se život veřejný a odkud na všecky strany otvírá se široké působiště propagandě jeho. V Čechách hory pohraniční nezadržely vždy vnikání ciziny, a zdržely nebo stížily sjednocení národní a podporovaly separatism. Ovšem tyto závady byly patrny zejmena v době, kdy cestování bylo velmi zdlouhavé a prostředky spojovací velmi nedokonalé. Takto vůči vzrůstajícímu nebezpečenství, jež ohrožovalo samostatnost jejich, Čechové, oslabení a nesjednocení, odpírali činnosti moci královské silou jen setrvačnou a rekriminacemi nesouvislými a jalovými.

Přeměnami správními, jimiž se připravovalo utvoření jednotného mocnářství, jež později Marie Teresie a Josef II. pokusili se dokonati a doplniti, zaviněna byla podřízenost života slovanského. Nelže by dlužno bylo obviňovati Habsburky z fanatismu všeněmeckého, jakož vůbec záští národní té doby je dost ochablé; pokládali prostě za pohodlnější a příhodnější, aby jejich vlastní řeč stala se jazykem jejich poddaných. Němčina v XVI. století nabyla zajisté půdy v Čechách a nahradila částečně ztráty, utrpěné za století předešlého. Stavové znepokojeni jsouce tímto pokrokem

starali se, aby přesně byla zachovávána nařízení, jimiž stanovena byla úřední svrchovanost češtiny, a zákon z r. 1615 ze znalosti jazyka českého činil podmínku vykonávání práv politických. Noví držitelé statků konfiskovaných stěžovali si do těchto nařízení [1] a Obnoveným zřízením zemským rozkázáno, protože království není obydleno jenom poddanými téhož národa, aby přestalo se na příště užívati výlučně jazyka českého při soudech, ve dskách zemských nebo na sněmě. [2]

---

[1] [Komise přehlížecí při poradě o článku B. 32 starého zřízení zemského o výhradním panství jazyka českého při soudech domácích — mimo nejvyšší soud appellační pro soudy městské všech zemí koruny České, kdež od samého založení (1548) užíváno obou jazyků — hleděla zachovati jistou přednost češtině tak, aby před soudem dovoleno bylo mluviti česky i německy a spisy v obou řečech složené předkládati, ale rozsudek aby vynášel se v jazyku českém, a při soudě zemském »aby tento jazyk zůstal«, to jest, aby jednání toho soudu dálo se jen česky, kdežto písemné řízení soudní by se konalo jazykem latinským. Ale ve vyšší přehlížecí komisi ostře vystoupil proti přednosti jazyka českého kníže Eggenberk, a vlivem jeho otázka jazyková vyřízena tak, že jazyku německému dostalo se rovného práva s českým. (Gindely, »Gegenreformation«, str. 484—486.)]

[2] Z příčiny prudkých vášní, vzbuzených zápasem jazykovým v Čechách, uvádím přední články Obn. zřízení zem. z r. 1627 o té věci: Článek B. 12: † »Cedule řezané« — listy to na konci vyříznuté nebo vystřihnuté, jichž se užívalo při rozličných výkonech právních, — »mohou se budoucně netoliko v jazyku českém, ale i německém spisovati a straně druhé odsílati: však na ten způsob, aby těm, o kterých se ví, že jazyka českého povědomí nejsou, v jazyku německém, a naproti tomu zase těm, kteří německé řeči neumějí, v řeči české, těm pak, jenž by ani přirození Čechové ani Němci nebyli, v kterékoli z těch dvou řečí posílané byly.« — Článek C. 2: »A poněvadž tomu milostivě chtíti ráčíme, aby řeč česká a německá v Našem dědičném království Českém zároveň průchod a vzrůst svůj měla: protož spisové buď v české nebo německé řeči podáváni býti mají; na takový však způsob, aby, kdež vědomé jest, že obviněný německé řeči povědom není, žaloba v české, a když české řeči povědom není, tehdy v německé, a když obviněný rozený Čech nebo Němec není, v jedné nebo druhé řeči . . . dodána, a tak potom v též řeči až do skončení pře procedirováno bylo, a v takovém processu, tak dobře při soudu zemském jako při dskách zemských, žádnou jinou řečí nic podáváno, jednáno a konáno býti nemá. — Čl. D. 47: »A jakož My to milostivě obmýšleti ráčíme, kterak by obojí řeč, česká a německá, takový průchod měla, aby všickni soudcové zemští jedné jakož i druhé řeči povědomost míti mohli; ale poněvadž by to zpočátku poněkud za obtížné přišlo: protož z té příčiny pro lepší a spěšnější fedruňk výpovědi, když by se tak na soud zemský zároveň české i německé věci podaly, má nejvyšší sudí zemský nejvyšší úředníky a soudce zemské na dvě rady (jakž se to i při jiných slavných soudech zachovává) rozděliti, kdežto v jedné té radě toliko ti, kteříž německého jazyka dobře povědomi jsou, seděti, a tu také německé věci se přednášeti a čísti, v druhé pak radě ti, kteří dobře česky umějí, sedati, a tu rovně táž akta, v českém jazyku podávaná, podobným způsobem přednášena a čtena býti mají. A jedné každé té radě nejvyšší sudí zemský a v druhé radě nejvyšší komorník . . správu míti a jako za presidenta zůstávati bude . . . Při uvažování pak jedné každé výpovědi při nejmenším osm osob vedle presidenta, a tak v přítomnosti jich devíti potaz v té řeči, v které se spisy podávaly, držán i výpověď sepsána býti má.« — Čeština zachovávala ještě jakousi

Němci na dlouho nespokojili se rovností, a důkaz toho máme ve faktu symbolickém, jenž ostře osvětluje záměry jejich. Obnovené zřízení zemské mělo býti vydáno německy a česky, ale text německý ustanoven za authentický; tisk vydání českého byl doveden jen do † archu sedmnáctého a pak zastaven,[1] a němčina stala se brzo jedinou řečí správní.[2] Přeměna v této věci udála se velmi rychle na Moravě, kde kardinál Dietrichstein, jenž až † do smrti své (r. 1636) zastával nejvyšši úřady politické a duchovní, nemiloval řeči české,[2] a kdež od r. 1639 tribunal soudní užíval jen němčiny. Brzo i v Čechách jazyk národní jest zatlačen v postavení podřízené, a víc a více stává se jen mluvou sedláků.

O díle Ferdinandově bylo krátce a stručně řečeno,[3] že ze země utraquistické učinil zemi katolickou, z království ústavního

---

přednost: listy, jimiž svolávány sněmy a jimiž jmenováni úředníci zemští, byly skládány česky, rovněž i proposice královské ke sněmu; znenáhla němčina nabývala postavení převážného v jednání, a na starodávné panství jazyka českého upomínaly jen † slavné ceremonie při korunování a zvyklé formule, užívané při soudě zemském a na sněmě. Viz Jindřicha Šolce: »Národnost a její význam v životě veřejném«. (V Praze 1881), str. 285. a násl.

[1] [Zachované exempláře české Obnoveného zřízení zemského sáhají jen do článku F. 1.; vše ostatní až do Z. 6. bylo od písařů dopisováno, i vyskytují se též souvěké exempláře, celé psané.]

[2] Vyjímaje ovšem nařízení, jež přímo týkala se lidu.

[3] Šembera »Jakou zkázu vzal jazyk český od časů kardinála z Dietrichsteina při manském soudě Kroměřížském« v Čas. Matice Moravské, 1871. »† Tento muž ve Španělých narozený a od jesuitů v Římě vychovaný, naučiv se co biskup z nouze česky, [přinucen byv k tomu Karlem z Žerotína, jenž r. 1600 při nejvyšším soudě zemském způsobil, že nový biskup Olomoucký nesměl dříve zasednouti mezi soudci zemskými, dokud se nepřiučil jazyku českému] byl povždy jazyka českého znevažovatelem a — snad mimoděk — hlavním jeho škůdcem. Předešlí biskupové Olomoučtí pokládali statky své za důchod, z něhož by kostely zvelebovali, duchovním skrovně nadaným pomáhali a vůbec potřeby církevní opatřovali ... brali do kapitoly vesměs duchovní učeností a zásluhami vynikající, nešlechtice i šlechtice, z nichž pak nejvýtečnější stali se biskupy. Však kardinálovi z Dietrichsteina byly statky biskupské i prebendy kanovnické hlavně prostředkem k obohacení svých příbuzných a k opatřování chudé šlechty, kteréž smýšlení své osvědčil tím, že odňav cisterciákům Žďárským panství (Žďárské) ke statkům Dietrichsteinským je přivtělil, a že vyloučil duchovní rodu měšťanského a rolnického z kanovnictví, učiniv pravidlem až do našich časů zachovávaným, že prebend kanovnických požívati mají jen duchovní ze staré krve šlechtické, domácí nebo cizí. Tím způsobil, že od jeho smrti ani jediný Moravan nedosedl na biskupskou stolici Olomouckou, nébrž vesměs šlechtici odjinud, neznalí jazyku lidu, jehož vrchními pastýři býti měli.« Právě za něho vyskytují se první zápisy německé ve dskách manských, a to nejen manů česky neumějících, ale i manů moravských, poslední zápis český je z r. 1665. Roku 1762 dvorský sudí manský † Karel Vetter hrabě z Lilie žádá biskupa Olomúckého † Maximiliana hraběte Hamiltona, aby jazyk český z jednání soudu manského naprosto byl vyloučen, že již kardinál

říši neobmezenou, ze státu samostatného provincii mocnářství Rakouského, z krajiny slovanské krajinu dle práva dvojjazyčnou a v skutku německou. Tím ovšem přehání se hodně míra, ale jest pravda, že Ferdinand II. toužil po těchto změnách, a že je umožnil. Nepotlačil sice najednou správu zemskou a feudální, ale usnadnil všecky pozdější úchvaty. Dějiny Čech od roku 1620 do roku 1848 jsou jen rozvojem těchto zárodků despotismu, centralisace a germanisace, jichž pokrok odporem domácím sice se zdržuje a stěžuje, ale nezastavuje úplně.

---

z Dietrichsteina od starodávného způsobu ustoupil a vedle jazyka českého jazyk německý v řízení soudní zavedl, že téměř ani jediný z přísedících lenního soudu češtiny ex fundamento znalý není, že jazyk německý vůbec má převahu nad jazykem českým atd. Biskup vyhoví žádosti jeho a nikdo se neodváží pokárati ho, vidí-li, co stalo se s oním jazykem, který Žerotín nazval »přirozeným, vzácným, starožitným a rozšířeným«.

HLAVA TŘETÍ.

PROJEKT KRÁLOVSTVÍ ČESKEHO.

Emigrace česká a její neutuchující naděje; protestantism evropský: radikálové a mírní. — Valdstein: jeho mládí, jeho vévodství Friedlandské, jeho první generalát a jeho sesazení. — Gustav Adolf: kurfiřt Jan Jiří, Sasové v Praze. — Druhý generalát Valdsteinův. První styky jeho se Sasy a Švédy. — Záměry Kinského a Trčky. — Váhání Valdsteinovo: katastrofa Chebská. — Nové konfiskace. — Konečná porážka protestantismu českého. [1]

Přes mravní ochablost obyvatelstva pohnutí, způsobené převratem státním r. 1627, bylo tak živé, že Ferdinand II. na oslabení jeho potvrdil stará privilegia, tak aby nebyla potlačena aspoň všecka naděje v lepší budoucnost. I z katolíků mnozí netajili se svým zármutkem, a nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic doufal v zázračné zakročení Prozřetelnosti: Bůh dopustil, že Majestát stal se příčinou hany a potupy těm, kteří radovali se z něho; podobně

[1] O všeobecných dějinách války třicetileté, kterou stále třeba míti na paměti, Gindely, »Geschichte des dreissigjährigen Krieges«, sv. 2. a 3. ve sbírce »Das Wissen der Gegenwart« a Huber, »Geschichte Österreichs«, V., Gotha 1896. O Čechách hlavním dílem jsou Rezkovy »Dějiny vpádu saského do Čech« v Zapově Kronice Československé, jež vyšly též zvláště v Praze r. 1883. Velmi důležita jest studie Jaromíra Čelakovského »Návrat emigrace české r. 1631« ve Vlčkově »Osvětě« (1872, 1873). Zprávy velmi zajímavé nalezneme v listech Slavatových, uveřejněných od Jirečka v »Rozpravách« (1860) a od Tischera v Rezkově »Sborníku historickém« (1883 a 1884). — Beckovského »Poselkyně starých příběhů českých« (1526—1715), sv. 3., vydaná od Rezka v Praze 1880.

Obnovené zřízení zemské způsobí zármutek a ponížení těm, kteří je byli navrhli.[1]

Onu pomoc nebeskou, kterouž očekával Lobkovic, jiní vyzývali. Povstání r. 1618 bylo předčasné, a bylo možná vyčítati vůdcům jeho, že působí Habsburkům proces tendenční. Událostmi prokázalo se od té doby, že nepokoj jejich nebyl pouhou domněnkou, a protestantům, nelítostně pronásledovaným, nezbylo než všemi prostředky pokoušeti se o svržení nemilosrdného jha, pod kterým stenali. Jednatelé Bethlenovi, Mansfeldovi, Kristiana Anhaltského vždy potkávali se tu i tam se sympatiemi dosti živými, a několikrát dvůr vídeňský obával se obecného povstání. Posud vše přestalo na několika nerozvážných podnicích místních, protože dobrodruzi, kteří dráždili Čechy ku povstání, budili v nich jen malou důvěru, a protože přemožení, kteří neštěstím zmoudřeli, hleděli se uspokojiti tím že Ferdinand ve své přísnosti nezajde až do krajnosti. Roku 1627 musili podle slov vrstevníkových přiznati si, že »vše bylo smluveno a zjednáno tak, aby národ český byl zničen a zahlazen«.[2] To je chvíle největší bolesti. »Tu viděti bylo,« píše ‚Historie o těžkých protivenstvích církve české‘, »divné v myslech lidských proměny a rozdílných rad brání. Kteří pobožnost a stálost v srdci měli, hned do exilium se strojili. Jiní se vinuli, chvěli, úskoků hledali, císaře skrze suplikací, aby aneb dekret proměnil, aneb terminu prodloužil, žádali; summou, kdo co mohl, činili.« Velmi často rodiny se rozdělily: »Nebo ať mlčím, že přátelé od přátel, krevní od krevních, rodičové od dětí, děti od rodičů, bratří a sestry od sebe vespolek v tomto zkušování Božím se rozdělili: i manželé nejedni, když ta neb druhá strana kříže toho snésti nemohla, rozloučeni jsou. Jsou s n mi v exilium živi manželé, jichž manželky, aby všecko

---

[1] Martinic smýšlel podobně, i sám Slavata se konečně připojil k opposici domácí Je li to důvodem, abychom v něm viděli pravého vlastence českého, jak si toho přeje jeho obránce P. Vl. Hálek ve »Vlasti« (VIII., str. 792)? Z článku Hálkova vyplývá, že Slavata nerad platil daně, a že žárlil na vliv cizinců: třeba dbáti, psal Martinicovi, aby dle starých zřízení do nejvyšších úřadů království Českého bráni byli lidé, rodilí Čechové, sice by dána byla příčina, že by mnozí mluvili, jako by v království Českém jazyk český měl býti vyhlazen. To znamená, že jeho svědomí se probudilo, když prospěchy jeho byly ohroženy. Tato lítost sobecká a pozdní nezmírňuje nijak těžkou zodpovědnost jeho. Jeho nezištnost je rovněž relativní: nebyl sice jedním ze zlodějů nejdravějších, ale měl svůj díl — třeba skromnější — z lupu, a to postačí, aby potupou zůstala obtížena památka jeho.

[2] Peschek, str. 395.

pro Krista opustily, navedeny býti nemohly. Jsou zase manželky, kteréž, aby Kristu víru zachovaly, manžely od víry odpadlce opustily.« Nejhrdinnější neodcházeli bez naděje v návrat, zůstávali pohromadě na blízku hranice, kterou překračovali při nejmenší zámince. Páni byli chráněni svými svazky příbuzenskými a přátelskými s tím neb oním vysokým hodnostářem, kazatelé zbožností svých oveček. Nebylo možná žádného smíru mezi lupiči a jejich obětmi, které tvořily obyvatelstvo kolísavé, zoufalé, hotové ke všemu, dosti podobné tlupám psanců, které v Řecku za války peloponnéské zmařily všeliký pokus sblížení. Tito vyhnanci, roznícení neštěstím a fanatismem, snažili se vnuknouti své nadšení váhajícím, bázlivým, onomu množství, které vždy a všudy tvoří většinu, jež leká se krajních obětí a střádá svou slabostí. Ač tito neodvážili by se zajisté žádné iniciativy, nebylo aspoň pochyby o jejich sympathiích a pomoc cizí by postačila k získání jich. Emigranti čeští snažili se dosáhnouti podpory protestantů cizích, jež jim byla nevyhnutelna k roznícení nového povstání v zemi.

Třikrát myslili, že docházejí cíle; nejprve když v l. 1631—1632 po prvních vítězstvích Gustava Adolfa vešli do Prahy Sasové a obnovili na čas bohoslužbu protestantskou, o něco později v l. 1633—1634, když bezpečně spoléhali na srozumění s Valdsteinem a konečně r. 1648 v samý předvečer míru Vestfálského, za smělého přepadu Königsmarkova. Každý tento pokus skončil žalostným nezdarem, a výsledkem jejich bylo, že projevilo se neustálé slábnutí strany, bojující za samostatnost českou, a znesadněno více zotavení. Historie učí, že národům, poraženým v řádném boji, nedaří se hrubě získati rychlou odvetu, a všeliký odboj předčasný proti rozhodnutí Štěstěny přitužuje pevněji jejich okovy. Čechy neunikly tomuto osudu: hanebně jsouce olupovány vojskem, jež je chtělo vysvoboditi, jakož i vojskem, jež hájilo moc Ferdinanda II., v marných pokusech utrácejí své poslední jmění a obyvatelstvo; při každém přílivu, který přinášel proud vpádů protestantských, odliv odnášel část starého obyvatelstva, kompromitovaného, oloupeného, které zanikne v zmatenéni množství všech, těch vyvržených, jejichž ohromná většina hynula bídou a jejichž zbytek zmizel, střebán byv národy cizími. Když mír Vestfálský zničil poslední naději uprchlíků, potvrdil toliko hotovou událost; restaurace katolická sice daleko ještě nebyla dokončena v tom smyslu, že massa obyvatelstva upadla v takovou opuštěnost a bídu,

že sama idea náboženství jevila se mu již jenom ve formě nejzmatenější a nejneurčitější, ale protestantism jako strana přestal trvati.

Když po porážkách svých Kristián Dánský roku 1629 (22. května) byl přinucen učiniti mír Lubecký, vítězství Říma zdálo se konečné a rozhodné a úspěch získaný nebyl by snad již popírán, kdyby rádcové císařovi, kteří přeháněli skutečný dosah svých vítězství, nebyli se dali strhnouti k nejneprozřetelnějším provokacím. Nejen ediktem restitučním (6. břez. 1629) pobouřili protestanty nejmírnější, ale projevili vůči katolickým knížatům říšským nevděk a odcizení, jimiž vzbuzen u spojenců jejich oprávněný nepokoj. Nová vítězství Ferdinandova totiž nebyla již jako za prvních let války dílem Maximilianovým a ligistickým; císař měl nyní strašné vojsko a Tilly byl zastíněn Valdsteinem. Když tento condottier vyložil císaři, jaké zpozdilosti se dopouští, zůstavuje Mansfeldovi a Kristiánovi Brunšvickému houfy dobrodruhův a tuláků, jimž válka stala se řemeslem, a kteří by přeběhli k vůdci, jenž by jim platil nejštědřeji, Ferdinand bez váhání dovolil mu, aby sebral vojsko a »v zemích opanovaných vybíral dostatečné kontribuce na vydržování vojska« (1625); tím říše všecka byla vydána krutému vykořisťování lupičů, kteří se již vyznamenali dílem svým v Čechách. Císař nepomyslil na hněv, jejž takto vzbudí v Německu; nepomyslil ani, že vydává se do rukou dobrodruha, který sám vládnouti bude hroznou silou, jíž si vytvoří; podle své denní zkušenosti pobožně, bez prozíravosti a bez vůle kráčel po cestě, na kterou ho tiskli někteří fanatikové a šibalové; netázal se, zdali při té hře nehrozí mu nebezpečí, že ztratí jak slávu své dynastie, tak svou vlastní korunu.

Nový generalissimus byl zajisté poslední, kterému panovník jen poněkud opatrný byl by si rozmyslil dáti tak hrozný podpis in bianco. Potomstvo ovšem bylo shovívavé k němu. Má svou legendu, o které pracují protestanté, jimž zasadil rány rozhodné, vlastenci němečtí, kteří v tomto strašném pleniteli odkryli bojovníka za Všeněmecko, a též někteří Čechové, v jejichž očích stal se jako světcem od chvíle, kdy mu byla nabídnuta koruna Svatováclavská. Narodil se v Čechách dne 14. září 1583 z rodiny, která náležela k nejurozenějším a nejslavnějším v zemi.[1] Tradice, kde

[1] Všecky práce dřívější staly se nepotřebny dílem Fr. Dvorského »Albrecht z Valdštejna až na konec roku 1621«. V Praze 1892. Dvorský zná výborně XVII. století, a bádání jeho jest velmi spolehlivé. [Rod

nelze stanoviti, co pravdivo a co lidmi vymyšleno, líčí nám ho již v dětství jako náhlého, hrdého, prudkého. — »Pane strýče, tyť sobě vedeš jako bys byl knížetem,« prý mu ve věku dospělejším řekl jednou † Adam z Valdsteina. — »Doufámť také, že někdy knížetem budu.« [1] Nesouvislé a nepevné vychování, jehož mu se dostalo, nebylo nijak s to, aby skrotilo jeho vzněty prudké; osiřev záhy, vyrostl jaksi na zdař bůh za nejistého vedení poručníků, kteří neměli ani týchž snah, ani téže víry; jeho učiteli byli po sobě bratří čeští, lutheráni a jesuité.[2] Jako mnozí vrstevníci jeho zachoval z polemik, jimiž se nudil za svého mládí, jen naprostou lhostejnost dogmatickou a náboženskou; to ovšem nestačí činiti z něho, jak zamýšleno, obránce snášelivosti: nejhorší pronásledovatelé jsou ti, kteříž

Valdsteinův byl větví starodávného kmene Markvarticů, z něhož mimo Valdsteiny pocházeli též Vartenberkové, Lemberkové, Zvířetičtí. Albrecht Václav Eusebius Valdstein narodil se na Heřmanicích v den povýšení sv. kříže (14. září) 1583 — na znamení nebeském na lvu — z rodičů Viléma z Valdsteina a Markéty neboli Maruše, dcery Albrechta Smiřického ze Smiřic. Otec Albrechtův Vilém i děd Jiří (1584) prosluli jako pečliví otcové rodin svých, vzorní hospodáři, dobří vlastenci a horliví vyznavači víry bratrské, ve kteréž i Albrecht Václav vychován.]

[1] Rodina Valdsteinova nebyla velmi bohatá, ale přehání se mnoho, mluví-li se o nedostatku. [Otec Albrechtův Vilém z Valdsteina podělen byl z otcovského jmění summou 1500 kop gr. čes., po strýci svém Janu z Valdsteina zdědil nezadlužený statek Heřmanice, a po sestře své Magdaleně Zilvarové z Valdsteina 2000 kop gr.; manželka jeho Maruše Smiřická věnem obdržela 750 kop gr., odkazem matky své Hedviky 7000 kop gr. Při hospodárnosti páně Vilémově nemůže býti řeči o nouzi na Heřmanicích, naopak půjčky, jimiž vypomáhal švakru svému Albrechtovi Slavatovi z Chlumu, a půjčka 500 kop gr., již učinila paní Maruše cís. Rudolfovi II., svědčí o zámožnosti rodiny této. (Dvorský, 21—22.)]

[2] [Po předčasné smrti rodičů svých — matka Maruše † 1593, otec Vilém † 1595 — sirotek péčí poručníka svého Jindřicha Slavaty z Chlumu vychováván ve škole bratrské na Košumberce, kde před lety došel počátků vzdělání starší vrstevník a neupřímný a závistivý přítel jeho Vilém Slavata z Chlumu (nar. 1572). Za okolností neznámých, ale jistě vlivem strýce svého Jana Kavky z Říčan a na Brumově, manžela sestry matčiny Kateřiny Smiřické ze Smiřic, nedávného obrácence jesuitů, na jehož statcích P. Vít Pachta T. J. obracel poddané na víru katolickou, přičiněním téhož jesuity učiněn byl pokus, aby sirotek vyrván byl kacířům. Pobyt Valdsteinův v jesuitském konviktě Olomuckém neměl ještě v zápětí přestup k víře katolické, neboť r. 1598 nalézáme mladého Albrechta na protestantské škole Goldberské ve Slezsku. Tehdáž r. 1599 zemřel poručník jeho Jindřich Slavata z Chlumu, načež poručnictví ujala se teta Albrechtova panna Jitka z Valdsteina, jíž ku pomoci a radě dáni Adam ml. z Valdsteina, Karel z Valdsteina a Kryštof Bukovský z Hustiřan. Po dvouletém pobytu v Goldberce Valdstein v srpnu 1599 odebral se na akademii Altdorfskou, kdež oddával se nevázanému životu studentskému. V prvních letech XVII. století dlel na cestách po západní Evropě, zvolen byv přičiněním P. Pachty za společníka bohatého Adama Lva Licka z Ryzmburka. Pobyt v cizině, a zejmena v Italii, dokonal zajisté přeměnu, kterou potomek staročeské, bratrské rodiny odcizil se své víře a národu.]

ubili v sobě svědomí. Bez jiné víry než ve slepý osud, lhostejný jsa ke všemu citu mravnímu, Valdstein potíral bez lítosti zpozdilce, kteří pošetile připisovali jakousi cenu svému přesvědčení; není na jevě, že by katan zasluhoval více sympatie, poněvadž nebéře vážně víru, kterou vnucuje.

Vedl bouřlivý život tehdejších studentův, a málem nebyl relegován z akademie Altdorfské nedaleko Norimberka, kde za noci opilý rektor dr. Gentilis nejednou po ulicích povykoval se žáky. »Co lidé o něm soudili dříve, než došel vyšších hodností«, psal Slavata, »známo jest, když obecně nazýván byl »divokým Valdsteinem« (»der dolle von Wallstein«); tento rys byl sesílen od historiků, kteří vidí v něm obránce Německa proti invasi cizí, a div ne předchůdce Bismarkova. Kepler, příliš veliký astronom, aby věřil astrologii — ale třeba ovšem žíti — věští jemu osud z hvězd: jeho duch nepokojný hledá nových dráh, a nerad spravuje se zvyklostmi a cestami obyčejnými; dojde nejvyšších hodností a veliké moci přese všechna velká, úkladná nepřátelství. — Té chvíle slavný učenec osvědčil se také prozíravým psychologem.[1]

Sestra Valdsteinova † Kateřina stala se manželkou Žerotínovou, a mladý muž přízní svého svaka dostal se ke dvoru v téže době, kdy kněží ho oženili. Přestoupil ke katolictví, ale nemůžeme přesně udati datum a okolnosti jeho přestupu.[2]

Jesuita P. Vít Pachta, který první předsevzal si získati jej církvi římské, a který nepustil ho nikdy s očí, nabídl mu »vilnou starožitnost a urozenou starou a velmi bohatou vdovu ... bez dětí,« i vzal si ji pro jmění. Svatý muž, »religiosissimus vir«, bál se, aby rozsáhlé statky † Lukrecie Nekšovny z Landeka[3], vdovy po Arklebovi z Víčkova na Prusinovicích — tak nazývala se ohnivá

---

[1] Dvorský, str. 66.

[2] Dvorský dokázal, že zprávy Priorata a Khevenhillera, kteří tento přestup kladou do r. 1600, následkem prý † divného zázraku, nejsou nijak odůvodněny (str. 43.). První bezpečné svědectví o katolictví Valdsteinově je z r. 1607 [v listě francouzském, kterým Žerotín komořímu arciknížete Matyáše Janu Molartovi doporoučí Albrechta z Valdsteina, aby přijat byl ke dvoru arciknížecímu (dt. 12. února 1607); mezi důvody vedle urozenosti mladého muže, »jenž je hezky urostlý, dobře zvedený a velmi moudrý na své mládí«, uvádí též, že chodí na mši. (Dvorský, str. 60.)]

[3] [Lukrecie Nekšovna po otci svém Sigmundovi Nekšovi z Landeku zdědila panství Vsetínské, po strýci svém Vaclavu Nekšovi z Landeka († 1607) dostala Lukov, Rymnice. Všetuly a Přílepy. Statek Prusinovice po prvním manželu jejím odevzdán byl r. 1609 bratru jeho Vilémovi z Víčkova na Bystřici pod Hostýnem. (Dvorský, str. 67.)]

nevěsta — nedostaly se kacířům, kdyby provdala se za protestanta nebo kdyby zemřela bezdětna. Valdstein jako dlužník úzkostlivě přesný, pokud nedostal od svých ochránců vše, čeho se nadál, svěřil jesuitům duchovní správu svých statků; P. Dingenauer T. J., jehož výmluvnost narážela na tvrdošijnost sedláků, chopil se hrozeb, pokut, věznění; poddaní znepokojeni byvše ve svém staletém klidu, vzbouřili se, [1] a nový pán zakročil, aby zmírnil horlivost, která hrozila mu se proplatiti. Byl tehdáž krásný kavalír, souměrně urostlý, s bohatým vlasem zlatohnědým, očí zářících, pleti svěží: snadno dosáhl od Lukrecie, že ho přijala za spolumajetníka svých statků. Zda snášel s ní se potom? Tradice velmi rozšířená vypravuje, že bezmála by ho byla otrávila, nalivši mu »zlatého nápoje lásky«. Když ho stihlo hoře, že mu zemřela r. 1614, bohaté dědictví, jež získal, umožnilo mu zaujmouti důležité místo při dvoře,

Účastnil se některých výprav vojenských; [2] ač byl velmi udatný, náležel přece k druhu generálů diplomatův, a miloval válku jen proto, že usnadňuje užitek. Ačkoli neklonil se k žádné ze stran. jež potýkaly se o moc, manželstvím svým byl postaven mezi stoupence jesuitův, a spoléhal na vítězství Ferdinandovo. Proto lze podivnou nazvati volbu sněmu moravského, který r. 1618, sbíraje vojsko na obranu své neutrality, svěřil mu velení jeho. Když Thurn

[1] [Práce protireformační jesuitův Olomouckých na panství Vsackém ze nové vrchnosti byla předehrou hrozného utrpení domácího kmene Valachů, o jejichž odpor v letech pozdějších odráželo se marně všeliké úsilí missionářů, násilné i mírné, aby získáni byli víře katolické. Z krve prolité za víru na Valašsku v posledních letech Marie Teresie vzešel toleranční patent cís. Josefa II. — Když Valdstein chtěl vojensky zakročiti proti poddaným, a obě strany stěžovaly si nejvyššímu hejtmanu, Karel st. z Žerotína domluvil švakru svému přísnými slovy. Valdstein upustiv od násilného obracování, hleděl přízní a milostí získati obyvatelstvo. Osvobodil město Vsetín na věčné časy od roboty, zřekl se práva odúmrtního, a sprostil je ode všech desátků, povinných faráři; »k svobodám a výhodám takovým přidal jim však také katol. faráře Arona Zenelku«. (Dvorský, str. 73.)]

[2] [Z těchto výprav válečných nejpamátnější jest účastenství Valdsteinovo ve válce s Turky a Uhry, povstalými pod Štěpánem Bočkajem (1604). V táboře »železného« condottiera italského původu Jiřího Basty, užil výborné školy válečné, vyznamenav se osobní statečností a chladnokrevností, zejména před Ostřihomem, jakož i poselstvím, jež s Jindřichem Michalem Hyzrlem z Chodův a na Zálezlí vykonal v tuhé zimě přes Karpaty a Polsko do Prahy s listy Bastovými. O nesnázích jízdy této zajímavé zprávy ve svých »Pamětech« zachoval společník Valdsteinův pan Jindřich M. Hyzrle, svobodný pán z Chodův. Do Uher vypraven Valdstein jako fendrych lidu pěšího, vypraveného na náklad sněmu českého. V čele jízdy české stál tehdáž Matyáš Hendrych Thurn. R. 1608 a r. 1611 Valdstein účastnil se výprav arciknížete Matyáše do Čech proti bratru jeho cís. Rudolfovi.]

vtrhl na Moravu, Valdstein, který znal záměry panstva, odvážným skutkem pokusil se přemluviti pluky, které byl shromáždil, a převésti je k císaři; bylo to jako první zkouška pochodu ke Chbu, a jako r. 1634 tak ani r. 1619 podnik se nezdařil;[1] aspoň zmocnil se peněz zemských, a »zpupná bestie«[2] přibyla do Vídně s touto trofejí. Zde byl přijat vděčně. Vynikal vší opatrností a bystrostí: podle obyčeje válečného zajatci bývali majetkem vítěze, který jim ukládal výkupné, »ale protože šlo o rebelly, kteří nemají více práva na svůj život a na své statky, že sluší vším právem, aby byli potrestáni, a že takové je též rozhodnutí J. M. královské, zavazuje se vydati císaři všecky ty, kdož padnou do rukou jeho«.

Při následujících výpravách činil, seč byl: věc Ferdinandova splétá se potom se štěstím jeho, a tou měrou, kterou přispívá hojně k úspěchům jeho, mocně vykořisťuje vítězství. Ze všech snah historie, tak zvané vědecké, žádná není marnější nad snahu vypátrati naprostou pravdu v bludišti účtů finančních XVII. století, a nad to v oněch otázkách vyšší spekulace, kde počíná krádež? Zvláště v Čechách jsou pravdiva slova proslulá, že původem všeho velkého bohatství bývají věci, jež působí hrůzu. Valdstein, nechť o něm cokoli soudí Dvorský a Bílek, nebyl-li větší vinník nežli druzí, nebyl úzkostlivější.[3] Ze zisku, který měl z prodeje několika

---

[1] [Zrady Valdsteinovy účastnil se též Jiřík z Náchoda, nejvyšší nad plukem jízdním, zeť Karla st. z Zerotína (choť jeho Alena, dcera Žerotínova, po krátkém manželství zemřela již r. 1615), kdežto druhý velitel jízdy Petr Sedlnický z Choltic zachoval věrnost stavům. Ani Jiříkovi z Náchoda nevydařila se zrada, takže stěží život zachránil. Hněv stavů moravských obrátil se nejen proti hejtmanu zem. Ladislavu Popelovi z Lobkovic, ale hlavně proti kardinálu z Ditrichsteina a Karlu st. z Žerotína. Dne 8. května 1619 zakročením a přímluvou hraběte Thurna a pana z Roupova stěží zabráněno nové defenestraci. Proti důstojnému klidu, jejž Žerotín zachoval ve chvíli osobního nebezpečenství, příkrým kontrastem vyniká zbabělé chování kardinála Dietrichsteina, jenž »kleknuv na kolena pro milosrdenství boží prosil, že jim chce všech statků postoupiti a do Říma ku papeži neb do Polska odjeti, a tam z hříchů svých pokání činiti, aby aspoň habitu jeho duchovního a posvěceného ušetřili.« Dne 11. května stavové moravští usnesli se jednomyslně na tom, »aby Albrecht z Valdsteina pro úkladné, lstivé a zlé obmysly i přečinění, a poněvadž nad vlastí svou, nad poctivostí a závazkem svým se zapomenul,« na věčné časy ze země byl vypovězen a statky jeho k zemi skonfiskovány. Podobný trest stihl společníka jeho Jiřího z Náchoda a dva pomocníky jejich.]

[2] »Die hoffärtige Bestia«, výraz hraběte Thuna. (Dvorský, str. 101.)

[3] Konal službu právního pochopa, † když přibyv s části jízdy dne 23. února 1623 na hrad Pecku, vyrval Kryštofa Haranta z Polžic z náručí ženy jeho a dítek; svou ochotou usnadňuje konfiskace císařské, za fatku nabývá statků psancův a neplatí za ně, jest účastníkem syndikátu penězokazů a j.

set sudů vína, jež dal přivézti z Moravy r. 1620, aby je prodal v Praze, nekoupil přece statky, které by dnes stály aspoň dvacet pět millionů zlatých.[1]

V jedné věci aspoň tento orel lišil se od supů, kteří ho obletovali, byl spíše ctižádostivý nežli lakotný. Chtěl tehdáž zříditi si knížetství territorialní; první zárod jeho tvořila panství Smiřických jež sobě přiosobil tůčkami třeba ne nezákonitými, v každém případě málo svědomitými; rozšířilo se rychle, zabíralo největší část severovýchodních Čech od Friedlandu k Jičínu a od České Lípy a Bělé k Hostinnému nad horním Labem.[2] R. 1623 Valdstein oženil se s † Isabelou dcerou hraběte Harracha, důvěrníka císařova, a vstoupil takto do řad nejvyšší šlechty, zároveň zabezpečil si při dvoře spolehlivou podporu. O něco později byl jmenován knížetem říšským a obdržel privilegia tak rozsáhlá, že na svých statcích vykonával opravdu všecku moc pod vzdálenou a slabou svrchovaností královou.

Tento fatalista, o němž není zcela jisto, byl-li křesťan, byl by snad rád zůstavil každého, aby podle svého způsobu ctil Boha, jehož si zvolil, ale pokládal za nepopíratelné, že poddaným sluší, vyznávati náboženství pána, záleží-li jemu na tom, aby jim je uložil. »Komisaři reformační skončili svou práci (v okolí)«, psal měšťanům v Hostinném jeho vrchní správce Gerhard z Taxisu, »a následkem ochoty obyvatelstva není třeba užiti vojáků; u vás naopak neshledává se žádné dobré vůle, a je třeba uchopiti se násilí; nařizuji vám tedy, abyste se konečně rozhodli a oznámili mně, zdali příští neděle chcete jistě a nepochybně přestoupiti. V případě, že nepřestoupíte, pošlu vám ihned vojáky; jest vám rozhodnouti se v té

---

[1] Bílek, »Beiträge zur Geschichte Waldstein's«, uvedl všecky důvody, příznivé generálovi. Ale nebyl jsem jimi přesvědčen, ač zase třeba přiznati, že obvinění Gindelyova jsou mnohdy přílišena. Hlavní otázkou zdá se mi vždy: odkud pocházejí peníze, kterými Valdstein zakládal císaře nebo kterých potřeboval na vydržování svých prvních pluků? Víme (Dvorský, str. 189.), že prodal své statky na Moravě za 400.000 zl. † bohatému Štěpánu Schmidtovi, majiteli Kunštatu, Jimramova a Velké Němčice. Ale od té doby žil velmi nádherně: zda mohl uspořiti tolik, aby měl dosti peněz k volnému použití?

[2] Sedláček, »Meze knížectví Frydlantského« (v Čas. Čes. Musea, 1877, str. 51.). Zabíralo tudíž knížectví asi tři čtvrtiny kraje Boleslavského, velký kus tehdejšího kraje Hradeckého, a sice dobrou čtvrtinu, a něco z kraje Litoměřického; celkem hezkou část země České. † Okolnost, že se knížectví Frydlantské dotýkalo u Vrchlabí a Trutnova hranice slezské, mohla býti příčinou, že všechny krajiny knížectví, »z práva zemského propuštěné«, jednou asi to postavení k zemi zaujímati mohly, jako hrabství Kladské.

věci.« Rada městská slíbila uposlechnouti, bylo v polovici února; Taxis vyzývá ji pak aby v postě se připravili ke zpovědi a ku přijímání, jež se vykonají o velikonocích.[1] Tato propaganda rychlá líbila se generálovi s podmínkou ovšem, aby tím netrpěl jeho prospěch hmotný. Chtěl především, aby důchody jeho scházely se pravidelně, a jesuité zkusili již na Moravě, že hranice jeho horlivosti náboženské jsou dost obmezené: tím snad vysvětlíme si zdrželivější chování, jež zaujali brzo vůči němu a jež proměnilo se v prudké záští tou měrou, jakou vždy zřejměji vymaňoval se ze svých styků mnišských. Použil Tovaryšstva, ale nepoddal se jemu cele: ze všech chyb právě tuto řád jesuitský odpouští nejméně.

Tento hrabivec měl přirozený pud pořádku a správnosti: některé listy jeho rádcům Ferdinandovým upomínají na listy Bonapartovy direktorstvu: — »Naši poslové nám oznámili,« píší obyvatelé města Mostu, »že Valdstein je pán velmi laskavý, ale neoblomný, žertu nerozumějící; co jednou si usmyslí, třeba jest provésti, a neslevi nic.« [2] Neschopen jsa lítosti, s bolestí viděl plýtvati bohatstvím země; rozhořčován byl mrhačstvím a nedbalostí. — »Buďte přesvědčen, že lid vzbouří se spíše následkem loupežení vojáků, nežli pro pravidelné berně. Ale dosti! vykonal jsem svou povinnost: vzniknou-li nepokoje, nebude to mou vinou.« Pociťoval jen hluboký odpor ku panovníku, jehož lhostejností a zpozdilostí země klidně uváděna byla v záhubu.

Měl smysl pro podrobnosti, na výpravách svých staral se o svá kuřata a posílal Taxisovi návody o píchovku telat a hříbat, podporoval průmysl, ze svého panství činil nesmírnou továrnu na dodávky vojenské, jež císaři prodával lacino. Již tehdáž vévodství Friedlandské zdálo se těsné ctižádosti jeho; [3] válka dánská otevřela mu širší vyhled. Od chvíle, kdy byl jmenován generalissimem vojsk císařských (7. dubna 1625), byl podezřelý lize katolické a Maximilianovi, kteří tušili v něm ihned soka a snad uchvatitele. Neučinil zajisté nic k upokojení jich. I v této chvíli a prostřed obecné anarchie massa obyvatelstva zůstávala bázliva, připoutána

---

[1] Leeder, »Beiträge zur Geschichte Arnau's«, str. 48. a násl.

[2] Gindelyovo dílo »Waldstein während seines ersten Generalats«, Praha, 1886, je spis obžalovací, ale obrany Hallwichovy bývají často směšné.

[3] Byl jmenován vévodou dne 13. června 1625.

jsouc ke hroudě, a materiál vojenský nebyl nevyčerpatelný. Valdstein šetřil velice svých žoldnéřů, jež bylo velmi nesnadno nahrazovati; měl jen prostřední vlastnosti vojenské, byl dobrý organisator, skrovný taktik; nejen nelze srovnávati ho s Gustavem Adolfem, ale nevyrovnával se ani Tillymu; vyhýbal se rozhodným srážkám, raději ponechával nepřítele, aby se seslabil; jeho váhavost zdávala se podezřelá, a přičítalo se vypočítané zradě, co nejčastěji bývalo jenom následkem nerozhodnosti. Přijímal všecky dobrovolníky kteří se nabídli, a protože země protestantské byly zvláště zpustošeny, v jeho táboře bývalo velmi hojně jinověrců: mnohé pluky byly úředně lutherské, vedené důstojníky kacířskými.[1]

Zdali pouze na zabezpečení vítězství katolicismu Valdstein rozmnožoval každého roku tyto síly podezřelé? Zlé pověsti kolovaly: připravuje prý se převrat státní, v Německu zamýšlí se zříditi říše dědičná, jako se to stalo v Čechách.[1] Ze zemí osazených od vojska císařského každého dne docházely nářky žalostnější: snad vojáci Ferdinandovi nebyli mnohem vyděravější a nelítostnější nežli vojáci Tillyovi; ježto však nedostávalo se jim ničeho z Vídně, přinuceni byli žíti úplné na útraty země, a při nejlepší vůli na světě vůdce jejich musil zavírati oči ze strachu, aby ho neopustili. Jen velmi malá přeháňka postačila, aby v tomto loupežení spatřován byl plán předem pojatý, úmysl zkaziti Německo a připraviti je ke všem převratům; jako po bitvě † u Mühlberka říše byla dána na pospas rotám cizím, s přitěžující okolností, že r. 1547 byla ještě jakási záruka v osobě Karla V. Když se rozhlásilo, že Ferdinand prodal Meklenbursko Valdsteinovi (1627), strach byl všeobecný: žádný kníže nebyl příště jist zítřkem.

Až do jaké míry tento nepokoj byl odůvodněn, totiž krátce, co zamýšlel tehdáž generalissimus? — V skutečnosti nevíme o tom nic. Valdstein psával co možná nejméně, a ve svých listech vyhýbal se zmínkám o věcech kompromitujících; naproti tomu občas býval zachvacován výbuchy hněvu, kdy zapomínal na všecku opatrnost: jaký je skutečný dosah těchto výbuchů, jež vůbec došly nás jen sesílené pověstí. Zda vyzrazoval jimi opravdové a dlouho

---

[1] V této historii, jejíž podrobnosti téměř všecky zavdaly podnět ku prudkým polemikám, nikým nebyl popřen smíšený ráz tohoto vojska.

[2] Gindely (II., 26) uvádí zprávu nunciovu ze dne 10. června 1628 a (na str. 226) vyslance španělského ze dne 26. září 1629. Ale nepokoj kurfiřtů sahá do doby mnohem dřívější.

uvažované myšlenky? Nesluší-li naopak viděti v nich jen rozmary pomíjející? — Jest velmi pravdě podobno, že ctižádost jeho nenabyla formy velmi určité; nebyl z těch, kdo spokojí se úspěchem: po Meklenburku zatoužil po Pomořanech, Braniborech; znal tajný odpor, jejž uchvatitelům kladou tradice a pudy národů, a kolem sebe cítil vzrůstati hněv knížat katolických. Zda jeho plánům kynula nějaká naděje, aby méně přísně byly posuzovány od protestantů, kteří ve svém zoufalém postavení nebudou bezpochyby jednati o podmínkách, jež jim učiní? Jest jisto, že od té doby kacíři šetrně s ním jednají; emigranti čeští sledují pozorně kroky tohoto vůdce rot, který ve svých rukou drží již část království, který zde udržel pořádek uprostřed všeobecného zmatku, o němž jinak vědí, že má svědomí široké a jest hotov ke všelikému kompromissu.

Všecky tyto kombinace, jež posud trvaly jen ve formě neurčité možnosti, a jimž jakési hodnověrnosti dodávaly obavy kurfirtů, byly zmařeny sněmem Řezenským. Dvůr císařský dal se uchvátiti Valdsteinem mnohem více, než aby ho ovládal; měl více přání než plánů, a zvláště neměl odvážnou jeho ctižádost; zastavil se, jakmile ocitl se vůči opposici určité. Při dvoře byla vždy strana vévodovi velmi nepřátelská; opustili ho rádcové, které si platil. Lamormain zaplašil poslední rozpaky Ferdinandovy. V měsíci srpnu 1630 císař slíbil Maximilianovi, že odejme velitelství generalissimovi: Valdstein bez odporu uposlechl, vrátiv se na statky své v Čechách. Protestanté pomýšleli na něho jen proto, že byli v tísni; jakmile povstal nový bojovník za věc jejich, Valdstein ustoupil do pozadí.

Gustav Adolf přicházel v čas, ve chvíli, kde nebylo lze klamati se o záměrech církve, kdy největší bázlivci a největší optimisté, jako kurfiřti Saský a Braniborský, si přiznávali, že třeba voliti mezi oddaností k Habsburkům a tradicemi lutherskými. Často bylo psáno, ba i já sám opětoval, že válka třicetiletá počala jako válka náboženská, a stala se pak válkou politickou: je to ovšem pravda, ale s odstíny. Není pochyby, že kolem r. 1630 násilnostmi katolíků vzbuzen byl fanatism protestantský, a vášně náboženské tehdáž u nich jsou opravdovější a obecnější nežli r. 1618. Neznamená to zajisté, že Gustav Adolf nebyl by k válce přiveden důvody velmi praktickými, vždyť ze své výpravy křížové doufal získati časné odměny, ale byla to opravdu křížová výprava, kterou pod-

nikal. Potlačení vítali v něm vyznavače víry: ve své nouzi největší volali k nebesům, a Kristus poslal jim osvoboditele a mstitele.

Ve Vídni ustrnutí bylo všeobecné: kurfiřti katoličtí, kteří Ferdinanda připravili o vojsko jeho, nepospíchali hrubě, aby mu přispěli na pomoc; kdyby Gustav Adolf po svých prvních úspěších byl táhl přímo na Čechy, nevíme věru, jakými prostředky byl by se mu opřel císař. Jak by se ve své opuštěnosti nebyl obrátil k Valdsteinovi? — Byl v neustálém styku s ním, hleděl se omluviti: podlehl prý okolnostem; nyní dožadoval se znovu jeho služeb.

Vévoda vedl v Čechách život nádherný jako panovník. Měl své many, svou komoru finanční, své soudy, svou kancelář; tento příští osvoboditel Čech, v němž někteří blouznílkové uctívají ještě možného obnovitele koruny Svatováclavské, zakázal užívání jazyka českého ve svých úřadech správních; [1] z nálezů soudů jeho odvoláváno se obyčejně k jeho kanceláři, někdy k císaři, nikdy k soudům českým; bylo mu dovoleno zřízení biskupství, jehož představeného měl ustanovovati, založení university, a pomýšlel povolati na ni † hollandského učence Huga Grotia a německého básníka Martina Opitze, připravoval ústavu: města Jičín, Friedland, Liberec, Čes. Lípa, Hostinné a Bělá tvořiti měla na sněmích jeho stav městský. Jakým divným klamem někteří historikové spatřují jiskřičku vlastenectví v tomto ctižádostivci, který hleděl jen zříditi si knížetství naprosto nezávislé, a vynalézal onen plán rozdělení Čech, kterého za našich dnů chopili se znovu někteří Němci!

Každý měsíc razilo se tisíc dukátů v jeho mincovně. Od císaře obdržel výsadu, že v žádném případě vévodství Friedlandské nemůže býti konfiskováno, † i kdyby některý z jeho nástupců dopustil se uražení J. M. Cís. Pracoval všemi prostředky, aby rozmnožil jeho blahobyt. Velmi rád stavěl: zbudoval chrám podle

---

[1] Schottky, »Wallenstein's Privatleben« (1832); Hallwich, »Wallenstein und Arnim«. [Srovnej téhož Wallenstein und Waldstein (1887), kdež uvedeny jsou všecky protičeské projevy Valdsteinovy, z nichž nejdrastičtější obsažen jest v rozkazu vévodově zemskému hejtmanu Jičínskému z r. 1625, aby přijímaje do kolleje jinochy šlechtické, přednost dával německým, jsou-li schopni, před »tölpische böhmische Janků«. Smutné to svědectví, jak potomek starého rodu českého odcizil se svému národu! A přece přírodu těžko potlačiti. Valdstein i potom v přátelském obcování rád česky hovoříval a v nejdůvěrnějších listech k Trčkům užíval jazyka mateřského. Pekař upozornil i na význačné bohemismy v německých listech vévodských. (Dějiny Valdštejnského spiknutí, str. 149. Viz též str. 25—26.)]

vzoru kostela sv. Jakuba Compostellského ve Španělích a ohromnou kollej, kterou ovšem spravovali jesuité. Palác Jičínský se svými † okázalými konírnami, velkolepými zahradami ve vkusu renaissance italské, se svými vodotrysky, vzácnými rostlinami, zvěřincem, s divokými zvířaty, budil podiv návštěvníků, a ještě dnes † z valné části pozměněn, svědčí o bujné obraznosti vévodově.[1] Po sesazení svém neumenšil nádherného života svého; když nebyl na svých statcích nebo v lázních karlovarských, kde léčíval se ze dny, která ho trápila, zavíral se v paláci, jejž mu v l. 1621—1629 vystavěl architekt italský.[2] Tato velkolepá budova, která zůstává jednou z nejnádhernějších staveb pražských, jest dosti význačnou ukázkou onoho slohu renaissance italské, smíšené s motivy renaissance německé, jež zavedena byla do Čech v době Rudolfa II.; massivním spořádáním celku, nádherným souhlasem podrobností, pohrdavou umírněností, která na venek podává jen průčelí ponuré a zamlklé, a otvírá uvnitř široká, smavá zákoutí, odpovídal podivuhodně tomuto duchu neukojitelnému, který myslil jen na své bohatství, a jehož, zdá se, opravdu nikdy nedotkly se ani soucit, ani něžnost. Tu skrýval se vévoda se svými sny, chráněn jsa od hluku pouličního stráží, která neustále procházela se kolem paláce, kolébán ve svých snahách ctižádostivých svým astronomem Senim, který mu sliboval nové úspěchy. V okolí jeho byla celá strana: důstojníci, kteří šli za generálem do jeho zátiší, intrikáni, číhající na revoluce, nespokojenci, kteří hledali odvety; skoro vesměs zbojníci vysokého vzletu a velmi volného ducha, hotovi ke všemu, aby založili své štěstí. Století XVI. vyznačovalo se rozpoutáním vášní sobeckých a sil osobních; virtû italská znenáhla rozšířila se až do nejkrajnějšch stran Evropy, a theorií vděčnosti pod formulí theologickou často zakrývána hltavost choutek; člověk, zbavený přesvědčení, kteréž dosud krotilo jeho chtivost, nezávislý na kmenech společenských, jež dříve obmezovaly jeho činnost, měl již

---

[1] Marini nebo Pieroni.

[2] [Velkolepé záměry na zvelebení města Jičína, jež mělo býti hlavním městem knížectví Friedlandského většinou, zůstaly neprovedeny a město draze zaplatilo libůstku Valdsteinovu. K vystavění velkolepého zámku měšťané musili mu postoupiti domy své. Vystavěn kostel sv. Jakuba ale v náhradu za kostel, který městu vzat a který přesvěcen ke cti sv. Ignáce z Loyoly. Obci Jičínské odňaty všecky statky vyjímaje jedinou Železnici i odevzdány na založení kolleje jesuitské, čím město téměř ožebračeno. Seznam vsí, dvorů, rybníků Jičínu tehdáž odňatých viz v Janouškových »Pamětech m. Jičína«, 1889, str. 51.]

jen jedno vyznání: používati volně svých schopností a ukájeti své choutky: vůdcové čeští, kteří jako Thurn tak těžce poškodili prospěch vlasti, aby ukojili své hněvy a vášně, byli z téže školy jako vojáci, kteří se kupili kolem Valdsteina, protože tušili v něm mistra sebe hodného.

Všeliké ctižádosti, i nejvšednější a nejhmotnější, třeba jest programu morálního. Valdstein měl posud kolem sebe jen rotu, byla mu nutna podpora strany. Po svém sesazení tvářil se klidným: † dne 23. srpna 1630 psal předsedovi vojenské rady Collaltovi: »Co bylo umluveno v Řezně, jest mi milo z celé duše, protože se tak dostanu z velikého labyrintu!« V skutečnosti byl hluboce roztrpčen † »affrontem řezenským«, jímž dostalo se mu potupné odměny za služby jeho, i sliboval, »že se bude chovati tak, aby císař s celým svým domem bolestně pocítil, že urazil kavalíra.« Byl nehodně oklamán od mužů, kteří jemu děkovali za své úspěchy, jimž platil, od jesuitů, od rádců císařských až po samého císaře, k jehož nohám položil Německo. »Moje instrukce, srdce a mysl,« pravil zase hrabě Matyáš Hendrych Thurn, »jest, abych o vše připravil císaře.« Jak by nespojilo se toto obapolné záští? — Valdstein poznal přední emigranty české, měl příležitost prokázati jim některé služby; byl spříznčn s jinou skupinou šlechty české, která vedla proti Habsburkům krvinu rodovou. Sestra jeho ženy † Maximiliána Harrachová byla provdána za Adama Trčku z Lípy, který opět byl svakem Viléma Kinského. Trčkové přestoupili na víru katolickou, aby zachránili ohromné statky, pro něž byli snad nejbohatším rodem v království, ale neprominuli svého ponížení panovníkovi svému. Starý Jan Rudolf Trčka, jenž byl v důvěrných stycích s mnohými uprchlými emigranty, byl tlachavý bázlivec: jednou po tabuli při víně na Valdsteina ukazoval jako na příštího panovníka Čech, ale bez strachu neodvažoval se na tuto kluzkou půdu. Manželka jeho Marie Magdalena a dcera jeho Alžběta, která provdala se za Viléma Kinského, byly povahy jiného rázu, a v jejich žilách proudila krev oněch nezkrotných Lobkoviců, jichž smělost několikrát dotkla se koruny; [1] † Adam Trčka takto s mlékem mateřským vssál hněv proti Habsburkům. Četní příbuzní Trčkův a Kinských sloužili ve vojskách protestantů,

[1] [Marie Magdalena, choť Jana Rudolfa Trčky, byla dcerou Ladislava z Lobkovic, jenž zapleten byv v podnik bratra svého Jiřího Popela z Lobkovic, trestu unikl útěkem do Uher. O spiknutí Lobkoviců viz Denisův

a oni byli v hojných stycích s Thurnem, úředním náčelníkem emigrace.

Myšlenka puditi Valdsteina ku předu namanula se přirozeně všem těmto lidem, kteří chovali k Habsburkům záští zakořenělé nebo se cítili ohroženi Ferdinandem. Vévoda měl býti vyzván, aby byl zajedno s těmito feudály neustupnými, kteří s Habsburky dali se v souboj na život a na smrt. Pokud byl nástrojem nebo hříčkou oligarchů českých? Do jaké míry zamýšlel zradu svou, a pokud k rozhodnutí jeho přispěla úvaha, a pokud okolnosti nebo náhoda? Kterou chvíli jasně pojal myšlenku obrátiti se proti císaři, a jak střídal se jeho hněv? Ve všech těchto věcech zůstává ještě mnoho nejasného; ale již Jaromír Čelakovský poznal velmi určitě, a mladý a znamenitý historik český Pekař dokázal velice jasně a přesně, že ve vší této intrice hlavními vůdci byli nespokojenci čeští, a že otázka Valdsteinova je především otázkou českou. [1]

Obě skupiny nespokojenců, z nichž jedna byla úředně zastoupena Thurnem a druhá kupila se kolem Trčkův a Kinských,

---

»Konec samostatnosti české«, str. 567.) Mladší syn její Vilém Trčka, »nemoha se dívati na bídu ve vlasti«, sloužil nepříteli proti císaři. Zeť její Vilém Kinský byl syn Jana, druhého odvážlivce z doby Rudolfovy, jenž hájil privilegií stavovských proti Rudolfu II tak bezohledně, že byl zbaven výnosného úřadu purkrabství Karlsteinského. Brzo potom zapleten byv v process »pro podvedení desk zemských«, ušel odsouzení jen náhlou smrtí, prý sebevraždou. Nejstarší syn jeho Václav mstil pokoření otce svého vším úsilím na cís. Rudolfovi II. zejmena horlivými službami arciknížeti Matiáši, od něhož obdarován panstvím Chlumeckým. »Jeho další pikle proti Matyášovi, jeho výhrůžky stavům a celé zemi, jeho process pro velezrádu, uvěznění, útěk a nové vystoupení v zápase mezi Ferdinandem II. a českou revolucí podává zajímavý i odpuzující obraz pohnutého života neobyčejného muže, jejž jeho vášnivá mstivost, spojená s nenasytnou hrabivostí, a jeho frivolní pletichářství, neopovrhující žádným prostředkem, činí chorobným symptomem soudobé šlechtické společnosti české a takřka předobrazem Valdsteinovým«. Z bratří jeho Oldřich a Radslav měli vynikající účast při defenestraci, Radslav sloužil ve vojště švédském, Oldřich zemřel jako stavovský důstojník] za povstání. (Pekař, »Dějiny Valdštejnského spiknutí«, str. 36 a 201.)]

[1] J. Schmidt v »Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen« (1879—1885) uveřejnil bibliografii literatury o vojevůdci, zabírající 1558 čísel. O novějších pracích viz článek Wittichův v »Allgemeine Deutsche Biographie«; — není to však jeden z nejlepších této znamenité publikace. Neodolatelný zájem otázky Valdsteinské pochází především z toho, že zdá se vylučovati jistotu vědeckou; je to jeden z oněch problemů, jež dráždí zvědavost tím, co obsahují nerozřešitelného. Nesnáze vznikají z toho, že nemáme téměř žádného svědectví přímého, žádného rozhodného listu Valdsteinova pro tuto dobu; — že dvůr císařský, byv velmi málo zpraven o pletichách generalissima, vedl velmi špatně výslech původní; že archivy byly jaksi »spracovány«, takže listiny zmizely, i v době nedávné, - a konečně že svědkové lhali více nebo méně, ale zajisté. Účast subjektivní obrazotvornosti a konstrukce zůstává tudíž velmi značna ve všech studiích, uveřejněných o tom předmětě. Otázka byla ještě zapletena zasažením v podobné věci dosti

byly uvedeny ve styk jedním z oněch nezámožných šlechticů, kteří byli zachváceni bouří, aniž si vědomi byli události, a potáceli se slepě v tomto víru, Sezimou Rašínem z Ryzmburka, jehož svědectví přese všecky nové objevy zůstává posud nejdůležitější listinou sporu, o níž také jest největší pře.[1]

Podle jeho svědectví myšlenka použiti hněvu Valdsteinova zrodila se v hlavě Adama Trčky právě v době sesazení generalissima. Přátelé i nepřátelé tehdáž jsou přesvědčeni, že vévoda bude se snažit o pomstu: Gustav Adolf mu píše (v listopadu 1630), Tilly ho upozorňuje na pověsti o zradě, jež kolují o něm. Valdstein patrně

neočekávaným předsudků všeněmeckých; Němci čeští pojali myšlenku dosti směšnou, hájiti ve Valdsteinovi předchůdce Bismarkova. — Z nejdůležitějších prací třeba uvésti především pověstné a překrásné vypravování Fr. Schillera, který neznal sice všech listin, ale projevil podivuhodnou divinaci psychologickou. Téže asi doby Kr. G. von Murr uveřejnil † ve spise »Beiträge zur Geschichte des 30jährigen Krieges« (1790) obžalobný spis »Perduellionis Chaos« a úřední zprávu z r. 1634, kteréž obě náleží ku pramenům hlavním, a v jiném spise »Die Ermordung Albrechts, Herzogs von Friedland« (1806) latinský překlad relace Rašínovy. Tehdáž vina vévodova byla uznávána ode všech. — V l. 1828—1829 Förster ve spisech dnes zastaralých, ale svědčících o velmi vážném bádání, pokusil se poprvé rehabilitovati Valdsteina. Jeho these byla hned vyvrácena ve studiích již zapomenutých R. Roepella »Der Verrath Waldstein's an K. Ferdinand II.«, Raumerer »Historisches Taschen buch«, 1845, K. M. Aretina, »Wallenstein, Beiträge zur näheren Kenntnis seines Charakters, seiner Pläne«, 1846. Förster nalezl pokračovatele v Hallwichovi, který nejprve kolísal, ale ve svém »Wallenstein's Ende, Ungedruckte Briefe und Akten,« 2. sv., 1879, a ve svém »H M. Thurn als Zeuge im Process Wallenstein's«, 1883, stává se nesmiřitelným obráncem. Vývody Hallwichovy neobstojí proti pramenům, nově vydaným, od Hildebranda (1885), Gaedeka (1885) a zvlášť od Irmera »Die Verhandlungen Schwedens und seiner Verbündeten mit Wallenstein und dem Kaiser« (3 díly, 1888—1891), a »Hans Georg von Arnim«, 1894. — Přes tolik publikací lze předpokládati, že archivy nevydaly všecky své tajnosti. — Z děl francouzských viz výbornou práci Faquiezovu, »Le père Joseph et Richelieu« (1894). Mladý učenec francouzský Reybl podnikl novou studii otázky ve spise, podaném universitě pařížské (1900); bohužel, nemohl ještě dospěti k pevným závěrům. — Čechové uveřejnili o Valdsteinovi znamenité studie, jimž však v cizině nedostalo se zasloužené pozornosti; tak Dvorského »Historické doklady k záměrům Albrechta z Valdštýna a jeho spojenců« (1867). Bílek, Beiträge zur Gesch. Waldstein's (1885), jehož závěry zdají se mi nepřijatelné, a zvláště Rezek v Zapově »Kronice Českomoravské«. Hlavní dílo o otázce té jsou Pekařovy »Dějiny Valdštejnského spiknutí 1630—1634« (1895): i tam, kdež odchylujeme se od něho, nemůžeme nepodiviti se jistotě jeho bádání a bystrosti jeho úsudku.

[1] O důkaz, že celá otázka záleží na větší nebo menší pravdivosti Rašínově, má zásluhu Max. Lenz, »Zur Kritik Sezyma Rašin's« (Histor. Zeitschrift, sv. 59., 1888.) — Jest velmi přísný k Rašínovi, ale Pekař zase má snad přílišnou důvěru ve váhu jeho výpovědí.

vyčkává vhodnější chvíle, a chladným chováním svým již tehdáž v duchu krále švédského budí zárodky nepřekonatelné nedůvěry. V měsíci květnu 1631 Švédové stali se hrozivější, kurfiřtové Braniborský a Saský chtějí spojiti se s nimi; dvůr Vídeňský jest poděšen, císaři nezbývá než hledati pomoci u vojevůdce, kterého tak neopatrně byl obětoval, i prosí ho, aby sebral vojsko a ujal se opět velitelství (v květnu). Té chvíle právě počíná přímé jednání mezi Trčkou s jedné strany, a Thurnem a Švédy s druhé: Rašín ubírá se k Thurnovi, kterého zná, a přednese mu, že král Švédský snadno by mohl získati vévodu, který je »disgustován« od císaře.

Thurn měl sice proč hněvati se na Trčky, ale chvíle nebyla příhodná, aby zdržoval se otázkami vedlejšími: zdá se, že ani se netázal, pokud nabídky, jež ho docházely, byly schváleny od vévody, čemu ostatně nelze se diviti; protivenství nebylo nijak změnilo tohoto popudlivce, vždy hotového vrhati se do dobrodružství. Gustav Adolf byl méně důvěřivý; neměl však docela proč by jednání odmítal návrhy Trčkovy, a kdyby i Valdstein nechtěl potom se toho odvážiti, zda nenalezne důležitou oporu v nespokojencích českých! Thurnovi dostalo se tudíž od krále Švédského plnomocenství, aby dále vyjednával s hrabětem Trčkou, a zároveň skrze něho povzbudil »jiné věrné, svůj stát a vlast milující patrioty« (11. června), a plán odboje nabýval určitější formy. Valdstein přijal Rašína několikrát a prohlásil ochotu, spojiti se se Švédy, když chvíli uzná za vhodnou. Téže doby Karel st. z Žerotína † za návštěvy své v Čechách na Hrádku nad Sázavou shledal se s Valdsteinem: »Mnoho jsme spolu mluvili, a v pravdě jest moc při něm rozumu; více nepravím, než skutek ukazuje.« [1] Po lutheránech a Thurnovi přicházejí bratří a Jednota; znenáhla všichni odpůrci Ferdinandovi kupili se kolem vévody Friedlandského.

Tehdáž rozlétne se ránou hromovou zpráva o bitvě u Breitenfelda (17. září 1631),[2] vojsko Tillyovo je zničeno, Rakousko otevřeno

---

[1] Rezek, »Dějiny vpádu saského do Čech«, str. 15. Dopis otištěn v Čas. Čes. Musea 1831, str. 406—407.

[2] [V bitvě u Breitenfelda bojovalo mnoho emigrantů českých v řadách švédských a saských, mezi jinými jako vůdce brigády hrabě Thurn, nejvyšší strážmistr Volf Joachym Laminger z Lamingu, plukovník Valdstein, rytmistři Václav a Pavel Bořkové z Dohalic, Karel Lhotka ze Smyslova, Jan

nepříteli. — »Rychle,« ohlašuje Valdstein Rašínovi, »ani okamžiku nesmíme ztratiti; nechť král ke mně pošle několik pluků; mnozí důstojníci nižší přidají se ke mně; těm, kdož odeprou, dám hlavy sraziti; skonfiskujeme statky jesuitů, Martinice, Slavaty a jiných, kteří jesuitům jsou nakloněni, a vyženeme císaře ze všech těchto zemí až do Italie; chci právě, aby dům rakouský a španělský byly přivedeny docela na mizinu; pro sebe nežádám nyní ničeho; až se to stane, chci se již s králem o vše srovnati.« — Všecko to jest v úplné shodě s tužbami Valdsteinovými, ba ani zdánlivá určitost výhrůžek těchto nedokazuje, že by vévoda již tehdáž byl se rozhodl; vpád do Čech byl pravděpodobný, opatřoval se, aby nemusil se ho báti. Snad — a při tehdejším obyčeji a duševním rozpoložení vojevůdcově hypothesy nejméně přímé mají ještě největší čáku správnosti, — chtěl i rozmnožením nebezpečenství císařova učiniti se nevyhnutelným a od dvora dosáhnouti podmínky příznivější. Či nezamýšlel snad hráti úlohu rozhodčího mezi oběma stranami? Byl by takto měl plán dosti podobný plánu, jenž tanul na mysli Bazainovi r. 1870 až do chvíle, kdy se ztratil v bludišti svých podmíněných a si odporujících zrad.

Naděje emigrantů byla tehdy zklamána obratem Gustava Adolfa, kterýž odepřel vypraviti do Čech vojsko, za něž ho žádali, poukázal je na kurfiřta Saského. Věc již příliš pokročila, aby jim bylo možná couvnouti; některé sbory exulantů soustřeďovaly se při hranici; jiné pronikly již do království; houfy jich táhnouce rovinou kolem Litoměřic vyzývaly sedláky ku povstání. Království bylo tak hrozně utištěno, že pouhým zjevením vojska opravdu národního bylo by se snad vzbudilo obecné povstání; místodržící bez pohotových prostředků, obklopeni jsouce nespokojenci a zrádci, ztráceli hlavu; Valdstein podporoval plány Thurnovy tím, že získal od dvoru Vídeňského, aby Tiefenbach odtáhl s vojskem svým z Lužice.[1] Ale co takto zrazoval svého panovníka, byl sám zrazen od spojenců, na něž spoléhal.

Jiří a Volf Linhart Colonové z Felzu a j. Již při dobytí Magdeburka (20. května), ve službách švédských vedle plukovníka Falkenberka zahynuli Adam Kouč z Kouče a Jiří Vík z Víkova. Naopak při útoku Tillyově na opevněný tábor švédský zahynul u Burgstallu (27. července 1631) na straně ligistického vojska Vratislav Eusebius z Pernsteina, poslední potomek staroslavného rodu panského.]

[1] Jest velmi nesnadno vysvětliti radu Valdsteinovu za této příležitosti jinak, než počátkem odpadnutí. Či snad třeba v tom hledati přece přání, aby

Jan Jiří Saský nechoval žádných sympatií ke Švédům, a od Rakouska oddělil se jen v sebeobraně; Gustav Adolf »mysli tak hrdé a ctižádostivé, že vedle sebe nesnesl žádné osoby, která by požívala trochu vážnosti«, neměl vlastnosti potřebné, aby získal přízeň tohoto spojence vzpouzejícího se. Kurfiřt mimo to nemiloval emigrantů, kteří všickni zdáli se podezřelí jeho úzkostlivé orthodoxii; žádal na bratřích, aby se polutherštili, chtějí-li dosíci svolení usaditi se v jeho zemích; jeho theologové učili zřejmě, že »lépe býti papežencem nežli kalvinistou«, a r. 1631 hojně rozšiřováno napomenutí doktorů vittenberských, vyzývající Čechy, aby se vystříhali nákvasy kalvínské. Jan Jiří, který v politice jako v náboženství stejným byl konservativcem, nenáviděl rebellů, kteří jako Thurn, Bubna, Kinský a Trčka chtěli odníti království zákonnému pánu jeho. Vojevůdce jeho Jan Jiří Arnim udržoval jej v úvahách nevrlých, jež v něm vzbuzovány byly každým záměrem revolučním. Tento voják, literárně vzdělaný, který na zotavenou z práce vojenské psal pojednání filosofická a theologická, sloužil téměř ve všech táborech, vyznamenav se všudy a získav si své představené, aniž kdy oddal se jim cele. Jsa jemný, opatrný, přesvědčivý, míval úspěch zvláště ve vyjednáváních, v nichž si liboval. Jeho protestantism byl velmi upřímný, ale bez proselytství, a třeba připouštěl potřebu zastaviti pokroky katolicismu, nechoval žádného záští k Habsburkům. Bludem, jehož historikům ovšem jest se nejvíce chrániti, bývá právě pokušení připisovati osobnostem, jež studují, ideje a city, kterých nebylo za jejich doby; touto opatrností zakrývá se nám někdy pravda. Vlastenectví německé XVII. století není tak výlučně prudké jako ve století XIX., a připouští, že v duších trvají vášně si odporující, jež však nepotlačují ho; ono nebrání srozumění s cizinou, kdežto tyto zůstavují jakousi hořkost v srdci vinníků.

Rod Saský, málo ctižádostivý, prostřední, od času odpadnutí Morice Saského připoutaný ke spolku rakouskému, náležel k těm, kteří by nejraději dali přednost shodě s Habsburky před spolkem se Švédskem a Francií, a tužby Arnimovy v té věci splývaly s přáním kurfiřtovým. Naléhal naň, aby vypravil své vojsko do Čech z opatření konservativního; byl to nejlepší prostředek, aby válce zachován byl ráz politický. »Breitenfeld jest odveta za Bílou horu,«

se vnutil Ferdinandovi? Byla to opravdu odvážná hra. Jinak sluší poznamenati, že u Valdsteina počátek provádění neznamená ještě konečné rozhodnutí.

pravil Valdstein k Rašínovi; právě toho nepřáli si Arnim a jeho pán: bylo dlužno vzdáliti radikály, nesmiřlivce, všecky ty, kdo pracovali k naprosté zkáze Rakouska. Ve chvíli, kdy Thurn očekával od kurfiřta pomoci, kterou by mu umožněno bylo dokonati své přípravy, zvěděl, že vojsko saské překročilo hranici, a takto ve výpravu lupičskou a vyděračskou mění podnik, který podle záměru Gustava Adolfa a Trčky měl býti osvobozovací výpravou křížovou.[1] »Ó, běda nám poctivým lidem,« psal Thurn v zoufalství, »kteří jsme tolik pro náboženství přetrpěli, a nyní máme znovu tímto způsobem být oloupeni, a krásné naše království viděti zpustošené.«[2] Emigranti čeští podléhali osudu, jaký očekává všecky, kdož opustili půdu rodnou; pomoc cizí, jim se nabízející, poskvrněná zradou a lakotou, škodí jim spíše než slouží. Jak mohly spletité snahy ctižádostivé Jana Jiřího, jenž neodvážil se ani hlásiti se k nim, a kolísavá jeho politika nalézti nějakou ozvěnu v duši národa! Jak mohly vzbuditi onu jednohlasnost a onu horečnou nadšenost, jež jediné byly by pozvedly z hrobu tento ubohý národ mučednický! Bratří, kteří měli snad v zemi styky nejhlubší, sami sebou málo bojovní, drželi se stranou: proč by se obětovali pro Sasko?[3]

---

[1] Nemíním tím nijak tvrditi, že by se bez proněvěry Jana Jiřího pokus Thurnův byl zdařil; však tím, že výpravou Arnimovou odňat jí byl ráz národní, nekonečně oslabena byla její čáka v úspěch, a nadobro zmařeny naděje emigrace.

[2] »Neues Archiv für sächs. Geschichte«, 1886, str. 286 Rezek (str. 49. a násl.) objasnil úplně tuto věc.

[3] [Z bratří největšími nadějemi v pomoc Sasů kojil se J. A. Komenský, jak vysvítá ze spisů jeho Haggaeus redivivus a Didaktika. V prvém spise, — jenž nově objeven byl v městské knihovně žitavské a pečlivě vydán od Jos. Müllera v Comeniu (1893) — jako starozákonný prorok Aggeus káral Zorobabele a Jozuu a všecken lid židovský, že neujímají se chrámu, ale jen domův a paláců svých, rolí a vinic svých tak Komenský obracel se k domácím Zorobabelům a Nehemiášům, knížatům a pánům, napomínaje jich, aby »ne napřed k důchodům svým a pohodlím svým chvátali, ale napřed na zvelebení slávy boží pomýšleli, což skrze ušlechtilé vlasti a církve spořádání bude«. Přesvědčivými slovy vybízí je, aby jedenkaždý mezi poddanými svými a všickni v celé vlasti napravili řád církve i politie. V obecných rysech navrhuje celý program opravy: jak třeba napraviti řád církve v chrámech, kněžstvu i v lidu, vystříhá zejména od hádek a disputací, aby někteří kněží novou nevčasnou horlivostí různic zase nevtrušovali. V návrhu o obnovu a nápravu řádu politického zabírajícím 10 bodů, na třetí místo klade obnovení škol a bibliotek (str. 121). Ku provedení této pronikavé vnitřní opravy nadšený muž přikládal hned svou pilnou ruku. V čas ten, kdy »se zastkvělo po kruté zimě tak veselé jaro« (1632) skládá svou českou »Didaktiku«, základ nesmrtelné slávy své v opravě školství. V proslulé kapitole XXIX. ohnivým písmem vyznamenal nedbalost předkův o školství domácí a škodlivé toho následky, kdy »přišli na nás hlavy rozum nesoucí; Hispani, Vlaši a jiní přemudrovali nás, potlačili nás, rozptýlili nás,

Thurn, jehož plány byly zničeny, musil přestati na tom, že Gustavu Adolfovi žaloval na loupení tohoto vojska saského, v němž »není lásky, ale jen lakota po loupežích, a proto nemůže vzejíti z toho nic trvalého.« Vzešlo z toho opravdu jen upevnění nové vlády. Noví majitelé půdy, šlechta a duchovenstvo, vyrušeni byvše ze svého klidu vpádem nepřátelským, semkli se kolem dynastie, jež jim zaručovala jejich statky, více nebo méně řádně nabyté; vůči domnělým osvoboditelům, kteříž objevili se jen pro lup a útěk, massa obyvatelstva upustila ode veliké myšlenky na povstání, a více nebo méně setrvala v tupé malátnosti; emigranti, kteří z nevědomosti a lehkověrnosti přišli za vojskem saským, zdáli se spoluvinníky jeho loupení, a aureola, kteráž ozařovala vypovězence, zanikla, když se vidělo, jak toužili po odvetě a dychtili po kořisti; mnozí lžikatolíci, kteří s radostí přijali zprávu o nápravě, opustili zemi s nájezdníky, aby unikli pomstě katolíkův, a odchodem jejich dokonána byla zkáza protestantismu českého.

Sklamání bylo tím trpčí, čím vášnivější byla touha po svobodě. Léta, kteráž uplynula od té doby, co roku 1627 protestantism přestal úředně trvati, byla opravdu »tempus plenum lachrymarum«, o němž mluví městský písař slánský.[1] Mimo zákon byli postaveni všickni, kterým nebylo úředně dovoleno vystěhovati se nebo kdo s sebou vzali děti nezletilé; a statky jejich byly konfiskovány. Ti, kterým dostalo se dovolení prodati statky své, nebyli hrubě šťastnější. Kde pak nalézti kupce? Ve dvou letech 1627—1628 komise reformační vyhání 501 majitele domů na Starém městě a 678 na Novém: je to ohromné číslo a domy pustnou. Uprostřed této největší bídy židé a jesuité nalézají příležitost

poplenili nás . . .« K napravení tohoto předního nedostatku předkládá v Didaktice promyšlené určité návrhy, »abychom brzy hojnou, bohatou, veselou a rozkošnou žeň a veselé vína, a ovoce sbírání míti mohli.« — Ale zcela jinak o vpádu saském smýšlel Karel z Žerotína. Již dne 12. listopadu 1631 píše paní Bohunce z Žerotína, že nic jiného se neslyší, než hluk a křik hrubý odevšad, »jedněch, kteří se smějí a druhých, kteří pláčí; avšak tito přec mají naději o vysvobození, ale druzí tak se k tomu mají, jako před dvanácti lety. Já, poněvadž jsem emigrantem, ubírám se do svého kouta (t. j. do Vratislavě), kde seděti budu do vůle boží, nemaje naděje v žádném z lidí, nežli v Bohu samém.« Pokus emigrace české o obnovu starých řádů udál se ve směru čistě lutherském i v tom smyslu, že vedením ctižádostivého a sobeckého M. Samuele Martinia z Dražova nepomýšlelo se na pronikavé obnovení a obrození vnitřní, k němuž ohnivými slovy vyzýval Komenský, než jen na obnovu zevnějších řádův a získání světské moci a panství.]

[1] Jaromír Čelakovský, »Návrat emigrace české r. 1631« ve Vlčkově »Osvětě«, 1872, str. 706.

k výnosným spekulacím. V měsíci červenci 1629 Ferdinand daroval jesuitům všecky nezaplacené pardony a pokuty peněžité; aby si je vymohli, za sebe nepatrnější cenu zašantročují zboží opuštěné; všudy o zkáze kacířů pracuje se nelítostně, a kruté záští budí se prostředky nesmiřitelnými. Tisíce sedláků žije skrytě po lesích, aby unikli slídění missionářů; v Praze samé temná sklepení Bílé věže hostí na sta emigrantův a predikantův, obžalovaných, že bouřili lid proti císaři a církvi; sedláci »tak schudli a sešli«, přiznávají úřední zprávy, »že s největší těžkostí odvádějí berně«; jejich útrapy jsou takové, že bez vůdce, bez plánu chápou se zbraně; v Krkonoších a v horách Krušných povstání udržuje se po celý rok 1630, utišuje se na jednom místě, aby vypuklo jinde. Zdá se, že bylo by stačilo, vztyčiti prapor Husův a Žižkův, aby v jednosvorném úsilí o záchranu spojen byl onen národ, jehož svědomí bylo znásilněno, srdce zdeptáno a životní zájmy poškozeny.

Na místě toho kurfiřt Saský staral se jen o to, aby vyhnul se všelikému opatření revolučnímu, zdržoval netrpělivost emigrantův, a zdálo se, že více než císaře bojí se spojenců, kteří by pomocí svou přispěli Sasku.[1] Z počátku nic nepřekáží jeho pochodu: Arnim byl vůdce velmi prostřední a vojsko jeho bylo velmi chatrné, asi dvanácte tisíců mužův otrhaných; na zadržení jich bylo třeba jen zavříti brány měst. Pro katolíky byl to postrach směšný. Žádného opatření nebylo učiněno; všecka bída těchto obránců víry byla zřejmá. Z Prahy kardinál Harrach, Martinic, skoro všickni místodržící odjeli do Budějovic, aniž dočkali se zprávy, je-li to opravdu vojsko, jež se blíží, za nimi mnoho kněží[2] a lupičů nestoudných. Měšťané, jimž

[1] [Naději vábnou vyslovoval Thurn v listě králi Švédskému (27. července) o zverbování vojska na útraty emigrace, k čemuž řada šlechticů projevila ochotu svou a mimo to spoléháno na přispění bohatého pána Viléma Kinského a zvláště Zdislava Hrzana z Harasova kterýž ušed trestu podplacením knížete Karla z Liechtensteina, zachránil veliké jmění po otci svém lakotném Adamu Hrzanovi. měl velikou vážnost u dvora Saského, poněvadž půjčoval peníze kurfiřtovi a s ním dobře uměl popíjeti. Ale vliv tento patrně se neosvědčil, když Thurnovi 31. října zakázáno bylo verbovati vojsko v Míšni. Teprve v Čechách zverboval Thurn něco vojska, jež špatně jsouc opatřeno, loupežilo z nedostatku potravy. Z emigrantů, kteří postavili se v čelo čet selských známi jsou zvláště David Chlumčanský z Představlk a Kryštof Čabelický ze Soutic. Jinak Sasové ochotně užili služeb emigrantů čes. jako komisařů krajských, aby starali se o vybírání berní pro vojsko jejich.]

[2] [Na útěku tom dva mniši hybernští, Patricius Flemengus a Matouš Horý, zabiti byli od kacířských sedlákův, a potom pohřbeni u františkánů ve Voticích.]

poprvé od r. 1620 vráceny zbraně, stěžovali si důstojníkům zbylým. Valdstein, † když k němu přišli na radu (8. listopadu, ve výroční den bitvy na Bílé hoře), děkoval jim, že mají k němu »tu starou důvěrnost«, ujišťoval je, »kterak to nerad vidí, že páni místodržící z měst pražských ujeli, takže nic jiného není slyšeti, než toliko: Lauf, lauf! — Má nemoc mne tak hrubě nebolí, jako to jejich utíkání. Mám zde trubače od polního maršálka Arnheima z Arnymbu.. Pro ten posměch, který páni místodržící svým z Prahy ujížděním učinili, toho trubače zdržuji.. aby o tom zprávu nedal, že jsou páni královští místodržící odsud odjeli a utekli. Mně se důvěřujte, v čem vám mohu pomoci, rád učiniti chci. Že pak tak veliký pokřik jest, toho tak mnoho není, někteří toliko tak štrafují a plundrují. Já s mými věcmi nikam odjeti nechci, toliko mou ženu z Prahy jsem vyslal.« † Když lid obecný v okolí Pražském se bouřil, a přehnané pověsti se šířily o počtu Sasů, vyslaní rad pražských došli (10. listopadu) podruhé k Valdsteinovi, jenž oznámil jim, že ještě téhož dne opustí Prahu, a přes Pardubice odebéře se na statky své, aby chránil jich od pustošení vojskem Tiefenbachovým, povolaným ze Slezska, i utěšoval zarmoucené, že s Arnimem, jenž je slušný pán, bude možná smluviti se o vzdání města za dobrých výminek. Od Valdsteina šli vyslaní na Hradčany k nejvyššímu veliteli posádky pražské donu Baltazarovi de Marradas, nejvyššímu veliteli vojenskému v Čechách; nalezli ho při hostině s hrabětem Pavlem Michnou z Vacinova, donem Martinem Huertou, Zdeňkem z Kolovrat, pravý to výkvět chásky obracovatelů na víru. — Tito páni vzali to s vysoka. † Když měšťané naříkali, že veliký křik jest v Praze, že chtějí této nastávající noci odjeti, »Povězte jim,« pravil Michna, »že oni lžou! Nikam nepojedeme, zůstaneme s vámi jako p o c t i v í.«[1] Sotva měšťané se vzdálili, zvědové přinesli zprávu, že blíží se nepřítel, všickni tito muži poctiví se klidili, aniž měli kdy sbaliti své věci. Utrápení radní měštští na zprávu, že množství vozův ujíždí po mostě, sběhli se, aby odvážili

[1] Beckovský. III., str. 108—109. Letopisec užil tu pamětí J a k u b a T a d y á š e V č e l i n a, jenž tehdáž byl kancléřem Starého města Pražského, [jenž za zásluhy své nadán byl r. 1634 erbem a titulem z L u m e n s t e i n a (viz Rezkovu zprávu v Čas. Čes. Musea, 1881, str. 541). Z péra jeho zajisté pochází ještě druhý současný spis o vpádu saském v l. 1631—1632, který podaly císaři obce všech tří měst Pražských, aby ospravedlniíy se z obvinění, že pomáhaly Sasům a emigrantům. Úřední spis ten otištěn od K. J. Erbena v Čas. Čes. Musea, 1853, str. 501 a násl.]

se posledního pokusu. Valdstein, † jehož nesli »v zavřené sesli«, dal zastaviti, podal jim ruku svou k políbení: »Ať při tom zůstane, jak jsme dnes rozmlouvali, a Pán Bůh vás opatruj!« Michna omlouval se řečí, již lze shrnouti ve čtyři slova: zachraň se, kdo můžeš! Marradasovi trvalo všecko dlouho; bylo tu na půltřetího sta vozů, † obklopených vojskem, jež překážely jízdě, i nepřestával poháněti je, křiče: fort, fort! [1]

Na pochodu Sasů všecka města bez odporu otevřela jim brány. Arnim vešel do Prahy † 15. listopadu 1631.[2] Země ocitla se v plné anarchii: všudy staří majitelé vyháněli vetřelce, a pronásledovatelé prchali, stíháni jsouce od svých obětí. Zuřivost lidu obrátila se především proti kněžím; mnozí z nich byli jen bídní rozkošníci, kteří v úřadu kněžském viděli jenom prostředek, žíti v hojnosti: jak mohlo býti jinak a v které době historické duchovenstvo svým úřadem bylo uchráněno chyb společnosti, ze které vzešlo? Nebyl osamělým zjevem onen mnich španělský, Bernard Zotines de Vegla, kterýž opustil svůj klášter, aby štěstí hledal v Čechách, kde jmenován byl děkanem Kouřimským; úřední vyšetřování r. 1632 nazývá ho »veřejným hříšníkem a zastaralým, nenapravitelným souložníkem«, měl dvě děti, jež zmizely za okolností podivných; vydržoval tlupu loupežníků, v jejichž čele procházel zemí, a pod záminkou trestání kacířů kradl sedlákům krávy, koně, ovce, prasata.[3] Děkan Kouřimský ne bez těžkosti spasil svůj život.

---

[1] Ibid., str. 210.

[2] [S Arnimem vrátito se do Prahy na šedesáte emigrantů šlechtických, mezi nimi starý Thurn, Jan ml. Varleich z Bubna, Pavel Kaplíř ze Sulevic, Jiří Křičenský z Ronova a j. V průvodu kurfiřta Saského, jenž 20. listopadu přibyl do Prahy, vrátilo se opět mnoho vystěhovalé šlechty, mezi ní Václav Vilém z Roupova, někdejší náčelník direktorstva a dvorský kancléř Bedřicha Falckého, Ladislav Velek z Žerotína, někdejší zemský hejtman na Moravě a j.]

[3] Akta Zotinesova processu z r. 1632. Archiv arcibiskupský. † Generální visitator don Cremona žaloval na tohoto děkana Kouřimského »quod sit publicus scandalosus et inveteratus concubinarius incorribilis«, že dvě nemanželské děti zplodil, a tajně je v noci v sakristii pochoval, o nichž se praví, že smrtí přirozenou nezemřely; z fary své šenkovnu udělal, a sám v ní víno šenkoval; konšely kouřímské k falešným svědectvím svedl; dary, jež plenící vojska Chorvátův a Poláků kostelu kouřimskému darovala, sám si nechal, z kostela všecky zlaté věci ukradl a prodal; s chasou svou vojenskou loupežné po okolních statcích jezdil, s poddanými zle nakládal, střílel, sekal a několik jich zavraždil, všude po kraji Kouřimském loupeže páchal, koně, krávy, ovce, prasata a jiné vše napořád bral, a »přes to všecko je skoro každému v Kouřimi a Českém Brodě peníze dlužen.« Jaromír Čelakovský, »Návrat emigrac české r. 1631«, ve Vlčkově »Osvětě« 1872, str. 912. — »I nepravíme to lehkomyslně,« dodává J. Čelakovský, »že týž Zotines byl příkladem cizopásného

Téměř všecken kraj severní a severovýchodní povstal, volaje: Smrt papežencům! Hnutí rozšířilo se až do Čech jižních, kde katolictví bylo přece mnohem pevněji založeno; na Slavatově panství Jindřichohradeckém sedláci přepadli několik jesuitův † a jiných kněží, kteří doufali v městě nalézti bezpečné útočiště, a pobili je. V okolí Budějovic, Horažďovic, Klatov a j. uprchlíci katoličtí byli vydáni největšímu nebezpečenství. Paní ze Šternberka, prchajíc z Prahy, ani silnici uzřela zabitého františkána, a když čeleď její hleděla zdvihnouti jej a chtěla odvézti jeho mrtvolu, byla napadena od rozzuřených sedláků, jimž stěží unikla. Opatření vojenská byla učiněna na obranu Plzně a Král. Hradce proti náhlému útoku povstalců; místodržící v Budějovicích chvěli se strachem, a poukazujíce »na ta vzbouření lidu selského na mnoha místech«, prosili, aby jim bylo dovoleno odebrati se do Vídně. V městech obecný lid, jenž svou nepatrností byl chráněn a emigrací méně byl zdecimován, domáhal se obnovení bohoslužby národní; v Praze, sotva vzdálily se úřady královské, lid obecný sběhl se, přepadl domy podezřelých, a v týž čas tlupy viničníků a jiných dělníků z okolí hrnuly se do města . . . Jako za časů kněze Jana Želivského a Jana Žižky demokracie venkova a měst podávala si ruku.

Událostmi se prokázalo, kolik v tom bylo vážných živlů odporu. Když v poslední chvíli vůči pokrokům císařských vůdcové saští dovolili pánům českým, aby sami zřizovali obranu, na sta sedláků sbíhalo se pod prapory zástupců staré šlechty národní a bili se statečně; několik měst, ohrožených vojskem ligy, odmítlo vzdáti se a přinutilo je k ustoupení; starý duch husitský ještě nezahynul, a v mnohé stránce chvíle k rozpoutání pravého povstání národního byla by bývala mnohem příznivější než r. 1618. Je však vždy velmi nesnadno improvisovati organisaci, a bylo by bývalo třeba muže vynikajícího ducha nebo povahy vzácně šlechetné, aby tyto nespořádané houfy přeměnil v skutečné vojsko, a aby v jedno nepřemožitelné rozhodnutí splynuly tyto odvetné touhy bouřlivé a pomíjivé. Jediné slovo by vykonalo tento zázrak: zrušení pod-

kněžstva, jež po bělohorské bitvě v zemi české mělo rozhodné slovo. Jest důkazů po ruce již velmi mnoho, že valná část cizího kněžstva katolického podobně se v zemi české chovala.« [Kouřimský děkan Bernard Zotines je důstojný pendant pověstného děkana Kutnohorského Matouše Appiana (str. 62.): Zotines jako typický představitel cizího kněžstva, Appian jako charakteristický zástupce domácího duchovenstva ve zrůdných zjevech, jež nedostatky mravní zastíniti hledělo bezuzdnou horlivostí a násilností v obracování lidu českého na víru katolickou.]

danství; nikdo na to nepomyslil.[1] Od doby příliš dávné šlechta pozbyla styku s lidem, neznala již náklonností jeho, nechápala jeho hněvů, nemluvila již týmž jazykem: kde by tedy v ní vyskytli se představitelé oněch bohatýrů, kteří v XV. století shromáždili kolem sebe první bojovníky? Historik a emigrant český Pavel Skála ze Zhoře, ač velmi upřímný protestant, cítí jen hrůzu a odpor k té »selské sběři záškodní« nebo k té »pražské chase popeněžní«; většina emigrantů sdílela tytéž city, polekána jsouc vším tím lomozem, uražena ve svém útlocitu těmito zuřivými násilnostmi. Podstupovali trest za chyby své: domáhali se privilegií výlučných, pohrdali lidem, a nyní, když tento lid jediný mohl jich hájiti, blektali před ním vyděšení a rozmrzelí. Nad to u mnohých těchto navrácencův útrapy příliš kruté ubily sílu činnou a doufanlivou.

Podivný důkaz toho podán v dojemném obřadu, který byl vykonán dne 30. listopadu 1631, když pobožně byly pohřbeny ostatky pánů, popravených r. 1621: šedesát šest kněží pokleklo před oltářem v chrámě Týnském uprostřed lidu, věřících to, kteří přihrnuli se ze všech stran království, aby vzdali poslední poctu slavným mučedníkům. Po obřadu svěřeno několika zbožným protestantům, aby uložili v zemi tyto svaté ostatky: žádný katolík neměl zvěděti o místě, kde přemožení konečně naleznou věčný

---

[1] Čelakovský ve své znamenité práci o návratu emigrace r. 1631 zdá se mi, že zveličuje zodpovědnost kurfiřta a Sasův; emigranti ani sami sobě ponecháni nebyli by prohlásili heslo vybavení poddaného lidu selského, jež bylo by osvobodilo zemi. [Myšlence hornorakouského pána Tschernembla, který navrhoval krátce před porážkou stavů českých, aby svoboda byla dána lidu poddanému, nebylo porozuměno i neužito rady jeho, jež mimo to pozdě přicházela. (Viz Denisův »Konec samostatnosti české«, str. 734.) O potřebě zmírnění poddanství lidu selského přesvědčen byl Kryštof Harant z Polžic, když před smrtí svou poroučel manželce své, aby s poddanými mírněji nakládala, robot nepřivětšovala, ale raději umenšovala. Po povstání lidu selského na panstvích Trčkovských poleveno poddaným, takže nastal styk s vrchností přátelský. Nejvřelejší přímluvu ve prospěch lidu poddaného vyslovil J. A. Komenský ve spise »Haggaeus redivivus«, složeném právě za návratu emigrace české (1632) ve vroucí prosbě: »Poněvadž tehdy příliš přísný způsob panování vašeho v zemi této býval, ó naše milé vrchnosti, proměňte jej v milostivější a polehčete chudým poddaným svým Bohu, slitovníku svému, k zalíbení, kterýž polehčil vám. Nebo jistě tak nad křesťanským lidem panovati..., aby se lidé jako hovada za peníze kupovali a prodávali, a aby jeden člověk..., koupě sobě chlapa, jakž říkali, statkem, dítkami i hrdlem jeho vládl, jak chtěl, člověk nad člověkem, křesťan nad křesťanem vášně a ukrutnost provodil dle libosti, to příliš nekřesťanská věc jest. Protož vidíme, že Bůh tíže navštívil hněvem svým krajiny tyto, v nichž ten neřád byl, než jiné a tak tehdy čas jest usmysliti sobě« (vydání Müllerovo, str. 92.). Úsilí Komenského důstojným je završením šlechetných snah reformace české o zlepšení osudu poddaného lidu selského počínaje Štítným, Husem a Chelčickým.]

odpočinek.[1] Převládal právě dojem nejistoty; každý spěchal, aby užil vyjasnění, o němž pochyboval, že potrvá dlouho: šlechtici vrátivše se na statky své, oddávali se vábnému odpočinku mezi dvěma dlouhými a drsnými etapami, nebo sbírali na spěch trosky svého jmění; řekl bys přepad smělých přistěhovalců spíše než návrat zákonných pánů, kteří po vypuzení nestydatých plenitelů klidně ujímají se svých dávných práv.

Uprostřed bezstarostnosti lidí slabých, bázlivých a unavených hrstka mužů, nemajících sice vyššího ducha, ale srdce pevnější, pokusila se zavésti nějaký pořádek v tomto zmatku, zříditi řádnou organisaci,[2] sebrati peníze na postavení vojska. — Všecka jejich

[1] [Tajemství to zachováno až do r. 1766, kdy při kopání základů k novému oltáři Panny Marie nedaleko sakristie objeveno »dvanácte« hlav, jež z kostela byly hned odstraněny.]

[2] [Počátek učiněn s volbou nových direktorů — ze starých na živě zůstávali a v Praze tehdáž přítomni byli Václav Vilém z Roupova, nejpřednější někdy člen direktoria, a Václav Písecký z Kranichfeldu. Ale první pokus nových direktorů, aby ujali se vlády v zemi zavřením komory české, desk zemských a soudu purkrabského, narazil na odpor kurfiřta Saského, jenž odvolávaje se na smlouvu kapitulační, zaručující úředníkům J. Mti Cís. úřady jejich, nedopustil dosazení nových úředníků. Podobně zmařeny pokusy o obnovu nábož. řádů předbělohorských nejen neochotou kurfiřta Saského, ale i vlastní nezdárností muže, jenž se vtiskl v čelo náboženské restauraci. M. Samuel Martinius z Dražova, muž nízké úrovně mravní a bezměrné ctižádosti, jenž z kalvinisujícího lutherána, jakým proslul v Nizozemí, kam chtěl dokonce všecky exulanty české vyvésti (spisem »Motivy«). Když ulovil úřad správce obce české v Perně, stal se nesnášelivým lutheránem, a aby zavděčil se novému pánu svému kurfiřtu Saskému, tiskl tu a pronásledoval menšinu bratrskou. Za vpádu Saského přispěchal do Prahy, aby uchvátil vedení věci náboženských. Pominutím obyčejného řádu, překvapením a chvatem neobyčejným od shromážděného kněžstva lutherského v počtu nevalném dal se zvoliti za administratora konsistoře, která nově osazena. Bratří, ač dva kněží jejich, Pavel Fabricius, někdejší člen konsistoře podobojí a Jan Thaddaeus, někdejší správce sboru Hradištského nad Jizerou, přítomni byli v Praze — Jan Thaddaeus vydal zde knihu »Útrpný život a bolestná smrt Pána našeho Jesu Krista«, jediný spis, který za invase saské byl vydán — neúčastnili se ruchu toho, netušíce nic dobrého z podnikání Martiniova. V novém úřadě svém M. Martinius vedl si »nádherně, stkvostně, mocně, pyšně«, fary mezi kněžstvo rozdával anebo raději prodával a svatokupecky provodil. Podobně pominutím všeho obvyklého řádu M. Martinius přistoupil k obnovení akademie pražské, dav se hned zvoliti za probošta jejího, ujal se důchodů jejích a užíval jich ku pohodlí tělesnému a rozmařilému. Po vypuzení Sasův a emigrace z Prahy M. Martinius vrátil se do Perna, kdež úsilím svým, aby bratří odstoupili od zvláštních řádů svých a spojili se úplně s lutherány, roznítil spor s Jednotou, jehož plodem byla řada polemických spisů, v nichž obsaženo jest mnoho vzácných zpráv historických k dějinám církve české v době platnosti Majestátu cís. Rudolfa II. a Porovnání stavů čes. pod jednou a pod obojí, k době pokusu o restauraci církve české r. 1632, jakož i ku poznání povahy M. Sam. Martinia, jenž svými nedostatky mravními upomíná velice na příbuzné předky své nedobré paměti M. Havla Caheru a M. Jana Mystopola. Polemické spisy ty vydány byly velice pečlivě od dra Jos. Müllera. Jsou to zejmena M.

dobrá vůle rozbíjela se o přirozenou i vypočítanou nečinnost Jana Jiřího, který nechtěl příliš znesnadnit opětný smír s Ferdinandem, a za žádnou cenu nemínil přispěti k obnově samostatného státu českého. Ostře odmítl protestantům kostely, jichž se domáhali,[1] a podivná přednost, již osvědčoval ke katolíkům, povzbuzovala stoupence Říma, že záhy se zotavovali ze svého strachu. Věnoval všecku svou důvěru M. Samuelu Martiniovi z Dražova — theologus inter Bohemos excellentissimus praví nám jeho epitaf — jenž svými pracemi a hádkami byl dobře zapsán u svých kollegů vittenberských. Tento upřímný věřící, tento krajan velice súčastněný ve věci emigrace, byl především prelátem politickým, jemuž chyběla vážnost mravní; zde bylo by bývalo potřebí proroka a ne diplomata, jenž »držel otevřenou tabuli, dobrá mysl každý

Samuele Martinia »Třicet pět důvodů, pro které všickni evang. Čechové za jedno býti povinni jsou« a obranný spis Komenského »Ohlášení« (1898), a br. Jana Felina »Rozebrání Obrany Sam. Martinia«, J. A. Komenského »Cesta pokoje« Induciae Martinianae (1902). I formou svou odpovědi bratrské jsou spisy znamenité, vystihujíce všecky slabosti důvodů protivníkových, přeháňky, nejasnosti, sofismata — zvláště vyniká v tom spis Felinův — ale vyhýbajíce se vší drsnosti a hrubosti výrazu jsou pravé vzory důstojné a vážné polemiky náboženské. V M. Samueli Martiniovi a v Janu Amosu Komenském vypučely poslední květy domácích církví, svědčící o jakosti půdy, ze které vyrostly Kdo v sobeckém, ctižádostivém a hašteřivém admnistrátorovi M. Samuelu Martiniovi nepoznal by všecky ony nedostatky, jimiž strádala církev lutherská v Čechách? Nedostatek opravdového úsilí o povznesení mravní vyplýval zajisté z nedostatku pevného řádu, jak smutně v exiliu doznal kněz Jan Rosacius v listě k senioru bratrskému Janu Cyrillovi, touže, že »kázeň a bázeň svatá« má svůj průchod v Jednotě, »čehož že u nás nebylo a není, s hanbou svou mluvě, jest věc oplakání hodná a církvi boží velice škodná« (Felinovo »Rozebrání« u Müllera, str. 150). Proto více vždy bylo tu snažení o moc a panování světské nežli o opravdové zdokonalování mravní. Naproti tomu v J. A. Komenském, v posledním biskupu Jednoty bratrské, která za úkol si vytkla přiblížiti se co možná nejvíce životu původní církve křesťanské z doby apoštolské, vyrostl slavný učitel národův a šlechetný smírce církví rozvaděných. S pohnutím ještě dnes čteme »polemický« spis jeho »Cestu pokoje«, pravý to spis irenický, žádající »místo hádek o smysl víry raději pracovat o skutek víry«, proti pouhé theorii a neplodné scholastice domáhající se činorodé praxe životní.]

[1] [Odmítnutí to stalo se na základě kapitulační smlouvy Pražanů se Sasy, podle které kláštery a kolleje měly zůstati při dosavádních výsadách a duchovní neměli být odtud vyháněni ani žádné protivenství jim činěno. Proto přísně nařízeno kněžím lutherským, aby hned opustili chrám sv. Víta, jehož se zmocnili. Akkord ovšem nepřekážel, aby zůstali v kollegiatní kapli u Všech svatých a zabrali zároveň chrám sv. Salvatora. Mocného zakročení hraběte Thurna bylo potřebí, aby čeští kněží lutherští do rukou svých dostali chrám Týnský, někdejší kathedrálu církve podobojí. Teprve v posledních dnech okkupace saské upuštěno od zachovávání akkordu kurfiřtova a celá řada kostelů farních odňata katolíkům a vrácena protestantům.]

den, stříbrná flaše před ním vždycky a za ním při stolici lautenista. Sám pak po Praze v krytém voze se projížděl, ve všem sobě velebně veda a již i kněžím Páně nepřístupným býti počínaje.«[1] Bratří, s nimiž často se hašteřil, vytýkali mu pýchu, chování panské, v něm též zosobněna dosti dobře ona výprava křížová, kde chybělo jen nadšení a víra. — Thurn prosil Gustava Adolfa, aby přispíšil: vše je ztraceno, jestli dále bude se pokračovati v tomto způsobu nedbalosti a zrady, poslední zdroje země jsou vyčerpány. — Vojsko saské rozmnožilo se znenáhla až na 20.000 pěších a 8.000 jezdců, ničilo zemi, kterou pustošilo zuřivě. V Praze před očima kurfiřta 1.300 domů bylo soustavně vyloupeno: byly na polo pobořeny, aby odneseno bylo táflování, kování a p. Na ochuzeném již venkově požadavky vojáků přiváděly sedláky v zoufalost, potlačujíce prvotní jejich sympathie. Jinak loupeží a nekázní rušeny byly brzo pluky, jež plukovníci netoužili ani doplniti, poněvadž v každém případě ponechávali si žold skutečného počtu vojska.

Od konce r. 1631 znesnadňovalo se postavení vojska saského: Tiefenbach, jeden z vůdců katolických, postupoval ze Slezska; vojsko ligistické, jemuž vojenská vycházka Gustava Adolfa ku břehům rýnským dopřála volné chvíle, vypravilo několik pluků k Plzni. Dne 16. prosince Jan Jiří vytratil se po tichu z Prahy, postarav se, aby mu dopraveny byly části sbírek Rudolfínských, jež unikly Maximilianovi Bavorskému: po museu mnichovském kořistí pražskou obohatilo se museum drážďanské. V městě zůstaveni velitelé † Jan Jiří ze Solmsu a Vařinec Hochkirch, emigrant hornorakouský, poněkud méně bázliví nežli panovník jejich; uspokojili jakž takž emigranty, a hleděli s větší poněkud upřímností získati sympathie národní,[2] ale bylo již velmi pozdě a bylo jim překáženo od Arnima, jenž zachovával velení vojska a jehož způsob válčení byl tak po-

[1] O M. Samueli Martiniovi z Dražova a o jeho hádkách s Bratřími viz článek Jos. Jirečka »Literatura exulantů českých« v Čas. Čes. Musea, 1874. [Viz br. Felina »Rozebrání« u vyd. Müllerově, str. 141.]

[2] [Dálo se tak zejmena úsilnější podporou protestantův a útiskem katolíků, jimž řada kostelů pražských odňata a odevzdána kněžím protestantským — i kaple Betlemská v březnu 1632 obdržela protest. kazatele v osobě M. Daniele Algina Bobrovina — katolíci obmezováni ve výkonech svých náboženských a 26. prosince 1631 jesuité vypověděni a vyhoštěni z měst Pražských, obviněni byvše ze zrádného spojení s císařskými. Po odchodu jesuitův obranou řádů katolických v Praze vynikli hlavně kapucíni, zvláště kvardián jejich Alexius. Přes to mnoho tisíc lidu přestoupilo tehdáž ku protestantismu.]

divný, že podle výroku Oxenstiernova zůstávalo neznámo, kdo jest přítelem, kdo nepřítelem.[1]

Rozhodnutí zdržováno bylo již jen kombinacemi Valdsteina, jenž ujal se opět velení nad vojskem císařským;[2] dne 24. května 1632 jeho voje konečně objevily se před branami pražskými. Sasové, aby oslavili svou porážku, rozběhli se po městě a plenili domy, jež byly až dosud ušetřeny. Jejich vůdce Hofkirch, † po smrti Solmsově vrchní velitel v městě, hleděl sice vzbuditi jakýsi cit povinnosti u těchto divochů rozpoutaných, ale nedostávalo se mu trochu vážnosti: jeho přezimování vyneslo mu 100.000 tolarův, a aby doplnil svůj zisk, odnesl zázračný obraz P. Marie Staroboleslavské, jenž od něho draze byl zpět koupen. V noci ze dne 24. na 25. květen Valdstein jal se stříleti na město, a kapucíni v Loretě, † vylámavše kus zdi při klášteře svém, umožnili jednomu pluku jeho, že tudy vnikl do vnitř města. O měsíc později celé Čechy mimo několik malých míst pohraničních byly v rukou císařských. Zvláštní komise pátrala po osobách zpronevěřilých, a protože statky odsouzencův určeny byly na zapravení útrat vojska Valdsteinova, nazvána byla konfiskační komisí Friedlandskou. Nevšední to byla smělost, a podle ní snadno lze stanoviti mravní cenu vévodovu! Vydal instrukci proti spoluvinníkům, kteréž obsílal před soud a obohacel se jejich jměním. Soudní stíhání bylo vedeno s nelítostnou frivolností, o níž tolik dokladů podáno v letech předešlých: ze tří set šedesáti osob, které byly proto pohnány před soud, mnozí nijak neúčastnili se událostí, ba jiní ani nepřišli do Čech. Co na tom, jen když byli zámožní! Konfiskace vynesly přes tři milliony zlatých rýn. Pře nebyla ještě skončena v době zavraždění Valdsteinova, a komora zdědila kořist, po níž bažila.[3]

---

[1] Výrok je z r. 1633, ale stejně platí o r. 1631. Irmer, II., č. 116.

[2] [Hned v únoru vojsko císařské dalo se v postup proti Sasům v západních Čechách, kde zejmena 23. února dobylo Žatce. Hrozné zádavy při tom činila lehká jízda chorvatská, jež sveřepě — daleko hůře než Sasové — nakládala s lidem selským, jenž splácel jí to místy šťastnými přepady (u Kamýka, u Brandýsa). Počátkem března poražena a rozehnána četa selská, jež pod Kryštofem Čabelickým ze Soutic odvážila se u Mníšku odporovati postupu vojska císařského. Čabelický s mnohými povstalci byl jat a odvezen do Budějovic, kdež odsouzen na smrt a popraven (4. května), kdežto sedláci barbarsky byli strestáni (»z Budějovic se píše, že páni místodržící nemají tam co činiti, než toliko sedlákům nosy a uši dáti uřezovati« z listu Slavatova J. Bořitovi z Martinic (26. května 1632) v Rezkově »Sborníku histor.«, 1884, str. 35.)]

[3] Bílek, »Dějiny konfiskací«, CXLV. a 824. Zisk komory královské rozličnými restitucemi byl uveden na 2½ millionu.

Vévoda Friedlandský i ve chvíli, kdy z Prahy vyháněl emigranty české [1] a vydával je soudům, nepřestal jich užívati ke svému povznesení. K naléhání dvoru vídeňského svolil nejprve, že postaví vojsko 40.000 mužů (v prosinci 1631); dne 23. dubna 1632 ujal se konečně velení jeho. Obdržel plné vedení všech vojů císařských, počítaje v to vojsko, jež bojovalo v Německu, jmenování všech plukovníkův a všech důstojníkův a plnou moc ke zjednání míru. [2] Vykázáno mu bylo knížetství Hlohovské ve Slezsku, než bude moci uvázati se opět v držení Meklenburska nebo kteréhokoli jiného knížectví, stejně důležitého. Bylo to málo a požadavky Valdsteinovy vůči dvoru stísněnému byly tak skrovné, že při známé obyčejné jeho hltavosti skromnost jeho stává se podezřelou. Byla-li to opravdu všecka odměna, které se domáhal, či spíše byl odhodlán hledati ji jinde? Nepřerušil svého jednání se Sasy. Dne 30. listopadu 1631 v Kounicích sešel se s Arnimem, a podle souhlasných o tom svědectví ujišťoval ho, že v ničem neupustil od svých záměrův, a že ku převzetí velitelství svolil jen, aby si opatřil prostředky k jednání. I kdyby kdo chtěl popírati váhu těchto výpovědí, zůstává nicméně velice podivno, že zahajoval vyjednávání s protivníkem, jenž velmi snadno mohl býti vypuzen z království, a věc podivnější ještě, že nabízel mu podmínky míru, kterých císař nebyl by nikdy přijal. [3] A jak lze vysvětliti, že vévoda k těmto poradám pozval muže, jako Rašína a Jana Varleicha

---

[1] [Hned po ústupu Hofkirchově z Prahy 23. května emigranti, šlechtici, měšťané a někteří kazatelé lutherští (Jan Rosacius, Daniel Alginus, Pavel Krupius) opustili Prahu. Většina však kněží lutherských s administratorem M. S. Martiniem z Dražova zůstala v městě, uchýlivši se při útoku vojska císařského do chrámu u sv. Salvatora. Zde byli přepadeni od houfu studentů jesuitských, a jiných katolíků, zahrnuti hanami a nadávkami, ranami pěstí a holí i odvedeni do vězeni na radnici Staroměstskou. Valdstein nedopustiv, aby prohlášeni byli za vězně arcibiskupovy, prohlásil je za vězně JMti Cís. i dal jim z milosti císařské svobodu s tou výminkou, aby do večera téhož dne (31. května) s rodinami a věcmi svými vystěhovali se z Prahy. Setnina jezdců císařských doprovodila je do Doksan, odkud užili doprovodu praporce saského až ke hranicím zemským. Rezek, Č. M. Kr. V., str. 801—802.]

[2] Tento článek vztahoval se snad jen k určité době; předpokládal ovšem schválení od císaře. Přese všecko pátrání smlouva, učiněná mezi císařem a vojevůdcem, ještě nebyla nalezena, i předpokládá se nyní, že to bylo ujednání jen ústní. O hlavní podstatě slíbů Ferdinandových prameny jsou dosti přesné. Naopak jest velmi pochybno, že by Valdsteinovi bylo slíbeno první uprázdněné kurfiřství.

[3] Ustanovovaly vskutku upuštění od ediktu restitučního a status quo ante bellum v Německu; Čechy stanou se opět královstvím volebním;

z Bubna, jednatele rebellů, jež Ferdinand nijak nemohl uznati za stranu válčící?

Emigranti hned se chytili. Jediná stará paní Trčková, varována jsouc důvtipem ženy, vystříhala je od onoho svůdce, který † tolikrát se zapřísáhl císaři více nesloužiti, a nyní leze jako rak zase nazpátek. Ale co! I mužové povážlivější než Thurn nebyli by jinak jednali než on za okolností podobných. Nepřátelé Ferdinandovi v Čechách byli by si zajisté přáli míti jiného smlouvce, ale co jim zbývalo? Posledními událostmi nezmenšilo se jejich záští k Sasům, i neodvažovali se již spoléhati na přímé zakročení Gustava Adolfa, jehož politikou mařily se všeliké plány. Nechť byli úplně přesvědčeni o rozhodném úmyslu Valdsteinově, nebo nechť chtěli ho kompromitovati a přivábiti k sobě, patrně utíkali se jen k němu, a takto docela přirozeně obnovili jednání tam, kde nešťastným vpádem Arnimovým bylo přerušeno v létě r. 1631.

Jejich postavení však bylo méně vhodné než tehdáž, a spiknutí tudy nabývá tvářnosti dosti rozdílné. Před vpádem saským Thurn, Kinský a Trčka jsou vlivnými vůdci, za nimiž jde značná strana v zemi, a právě na podporu lidu spoléháno nejvíce; Valdstein má úlohu jen podřízenou, usnadní povstání a sklidí ovoce jeho; třeba spíše jeho neutrality nežli jeho zakročení. Od té doby hloupostí nebo politikou Jana Jiřího zničena byla strana samostatnosti státní; protestanté přesvědčili se, že od desíti let, co opustili království, vznikly a vzmohly se nové zájmy, jimiž znesnadňuje se jejich úspěcch: majitelé statků konfiskovaných, odpadlíci, bojící se opovržení těch, jichž srdce nepokleslo, chráněnci nebo podporovatelé kněžstva, studenti, vyrostlí v kollejích jesuitských; řady dávných sluhů Páně prořídly bídou nebo válkou; mladší generace vyrostlá ve vyhnanství, neznala již země a zapomněla její jazyk. Události dokázaly povstalcům, že v nich samých není dosti síly, aby strhli národ. Dávají se tedy do vleku podezřelého dobrodruha, jehož jedinou snad zásluhou v očích jejich jest jen záští jeho k Habsburkům. První to a krutá abdikace! Po katastrofě chebské nezbude jim než spojiti se s loupežným Banerem a Torstensonem, v jejichž vojskách vojenská emigrace česká konečně zanikne.

---

statky zabavené vrátí se opět jich starým držitelům, nevyjímaje ani statky Valdsteinovy. O veliké důležitosti tohoto pramenu, na kterýž upozornil Irmer, ale, bohužel, nevydal, viz Pekaře str. 117 a násl.

Po schůzce Kounické emigranti čeští byli neobyčejně uspokojeni: vše půjde dobře, pravil Trčka Rašínovi, — a jest jisto, že všecko podezření oprávněno jest váhavostí Valdsteina, jenž trávil pokojně v zimních bytech místo aby dotíral na Sasy, a na naléhavé žádosti Maximilana Bavorského za pomoc odpovídal odvoláním svého vůdce Aldringena, jako kdyby chtěl přinutiti kurfiřta, aby se vrhl v náručí Francie. Ale právě neopatrnost této nečinnosti byla tak zjevna, až se divíme, že vévoda nepoznal nebezpečí, jež mu působí, a kterou, zdálo se, že nelze sjednotiti se záměry jasně pojatými. Sháněl se po kořisti na všech stranách, a na zdařbůh navazoval styky, nejsa si docela jist cesty, která by ho vedla k cíli. Zachoval cele svou mstyžádost — o tom nelze nijak pochybovati — a byl jí ovládán tak, že dal se strhovati časem ke krokům velmi kompromitujícím, ale rozmýšlel se o nejlepších prostředcích, jak by ukojil svou pomstu; čím větší byla jeho ctižádost, tím větší viděl potřebu, nevydávati se spojencům, kteří by jistě hleděli se ho zbaviti, jakmile by neměli více potřebí jeho pomoci. Sasové zase ve svém jednání s ním postupovali jen s největší opatrností. Arnim zajisté velmi dobře znal slabé stránky postavení Valdsteinova, a co nerozhodnosti skrývalo se v jeho chvástavosti a vychloubavosti, neukvapoval se v ničem, dopřával sluchu návrhům, předkládaným jen proto, aby unikl pohromě válečné.[1]

Počínaje měsícem červnem 1632 přiblížením Gustava Adolfa jednání diplomatické bylo zatlačeno do pozadí. Valdstein věděl, že král švédský nechová žádné náklonnosti k němu, a jejich snahy ctižádostivé byly příliš dalekosáhlé, aby dohoda byla možná: »dva kohouti nesnesou se na jednom smetišti,« řekl jednou. Jednání opět oživlo po bitvě u Lützena a smrti Gustava Adolfa (16. listopadu 1632). Jeho vítězstvími zastaven byl rozmach katolíků v Německu a znemožněno provedení plánů, jež nejnesmiřlivější služebníci církve přetřásali v okolí Ferdinandově. Představitelé politiky římské, než obnoví své daleké snahy ctižádostivé, pracovali zatím s horlivostí tím netrpělivější, aby zabezpečili své postavení, a ještě Sasové nevyklidili úplně Čechy, když komisaři reformační s horečnou

[1] Pekař věří v plán dlouho sledovaný Arnimem na zachránění císaře tím, že by překazil provedení záměrů Valdsteinových; takto vysvětlily by se zdlouhavost a domnělé odpory vévody, klamaného generálem saským. Tato domněnka je velmi důvtipná, snad příliš. Nezdálo mi se, že prameny, uvedené Pekařem, jsou rozhodné.

činností podnikli novou výpravu horlivého obracování na víru katolickou.[1] Byli podporováni zemdleností, způsobenou posledními událostmi; odporu ubývalo, a emigranti cítili, že třeba odvážiti se všeho; jinak hrozilo jim nebezpečí, že ztratí poslední své sympathie v národě, ba i důvod svých revindikací. Protože neměli žádné důvěry v Richelieua, jenž se připravoval ku pokračování v díle Gustava Adolfa, ale jako velmi upřímný katolík hleděl válce dáti ráz výlučně politický, protože Švédové byli velmi oslabeni, a protože Jan Jiří byl vždy vlažnější a podezřelejší,[2] byli opravdu v tísni a schopni dáti se slepě v jakoukoli intriku, která by jim skýtala naději spásy. Jest podivnější, že Valdstein setrval ve svém smlouvání se stranami, ač znal jejich slabost. Bylo to proto, že opatřily mu program a prapor, jichž potřeboval, aby zakryl své velmi konkretní ctižádostivé záměry.

Je-li ostatně jisto, že si uvědomil nutné důsledky svého počínání, a zdaž uprostřed svých skutků nejpodezřelejších nezamýšlel vždy vyhraditi si svobodu konečných svých rozhodnutí? Rád si zahrával s pokušením, ale zda nebyl sveden samým Ferdinandem, který svěřiv mu pravou diktaturu, povzbudil ho, že pokládal se za jakéhosi prostředníka mezi stranami. Což kdyby císař však nechtěl následovati pokynů svého vojevůdce? kdyby spojil se s odpůrci vévodovými a obránci politiky nesmířlivé? — Valdstein byl pevně odhodlán, že v žádném případě nedá se opět sesaditi. Čelil tudíž nevyhnutelně myšlence roztržky zřejmé, a nezamítl ji, — ale až do posledního okamžiku pokládal ji jen za nejkrajnější hypothesu, kterou hluboce se obírati není věc naléhavá. Konec konců Ferdinand a katolíci v době míru Pražského r. 1635 odhodlali se k ústupkům, jež krutě urážely svědomí jejich. Bylo tedy nanejvýš pravděpodobno, že nepřijmou články smlouvy, kterou Valdstein pokládal

[1] Že nebylo upuštěno od těchto záměrů, máme mezi jiným důkaz v listu Slavatově Martinicovi (Rezkův »Sborník historický«, 1884, str. 93.): vévoda Friedlandský vyjednává se Saskem, ale Slavata doufá, že vyjednávání nepovede k cíli, a že Pán Bůh zatvrdí srdce kurfiřtovo tak, »aby žádný slušný conditiones nepřijímal, tak aby s pomocí boží raději mocí přemožen byl, a skrze to jak víra svatá katolická k většímu rozmnožení přišla, tak také J. M. Císařské autoritas tím vzácněji zachována byla, tak jakž až posavád se to spatřuje.«

[2] »Třeba velebiti kurfiřta.« pravil Oxenstiern, »ne proto, že jest užitečný, ale že neškodí.« Když Jan Jiří jednal se Švédy o možných podmínkách míru, navrhl pro Čechy svobodu náboženskou, ale zachování nynějšího stavu politického, »aby moc císařova nebyla příliš oslabena«. Tyto snahy jsou zvláště výmluvné.

za možnou — nikoli jistou — a tato naděje stačila, aby vojevůdce, přísně vzato, mohl si zatajovati osudný výsledek svých kroků.

V jakou odměnu doufal za služby své? Otázka tato druží se těsně ku předešlé. Byla mu nabídnuta koruna Česká. Na schůzi Jičínské (15. května 1633) Jan z Bubna spálil mosty za sebou: — »Slavná koruna Švédská a tedy i my nechceme o císaři nic věděti, ani slyšeti. Neboť i kdyby snad chtěl splniti, co slibuje, jest přece tak a tolik zaujat svými papeženci, že musí žíti po jejich vůli a činiti to, co oni chtějí. Máme víc než jedno exemplum a příklad na sobě, jak nám byl zachován Majestát, udělený císařem Rudolfem. Kdyby však Vaše Kníž. Milost ráčila to, co ji Jeho Exc. pan hrabě Thurn před nemnoha dny skrze pana Rašína písemně zaslal, si oblíbiti a českou korunu vzíti, byla by skrze osobu Vaší kníž. Mti lepší cesta k míru.« [1] — »Co se týče koruny,« odpověděl vévoda, »to by byl velký šelmovský čin. Jest sice pravda, že císař je hodný pán, ale dává se sváděti skoro od každého papežence a peciválа. My bychom však musili jim v tom zabrániti. My sami můžeme si učiniti dobrý mír, my, kteří armády máme v rukou a takový mír, jenž by byl k obecnému prospěchu nejen té neb oné straně, ale jednomu každému, jak evangelickým, tak katolickým, a jako katolickým tak evangelickým k nejlepšímu se stejnými právy a spravedlnostmi. A co my, kteří máme armády ve své moci, vyjednáme a smluvíme, to by musili i ostatní přijmouti a si oblíbiti, třebas by nechtěli.« [2]

Jest na jevě, že nevole Valdsteinova není veliká, a svědčí o rozsahu koncepce nepokojné. »Takto,« píše Pekař, »muž, jemuž císař odevzdal v důvěře téměř veškerou svou moc, aby triumfoval nad jeho protivníky, povolává k sobě zapřisáhlé nepřátele císařovy, muž, jenž byl nadějí katolického světa, naslouchá klidně řečem, dýšícím nesmiřitelnou nenávistí katolicismu a císařství, první zástupce císařův denuncuje před českým emigrantem saskou politiku, že hledá míru s císařem, císařský generalissimus chválí Gustava Adolfa, a chce se podejmouti jeho veliké myšlenky, vůdce katolických armád slibuje pomstu hlavě katolické ligy, podávaje konečně nepříteli návrh míru, do kterého císaři nic býti nemá!« —

[1] Bedřich V. Falcký umřel † v Mohuči dne 19. listopadu r. 1632, a s ním zmizela jedna z překážek, jež předešlého roku kladly se dohodě mezi emigrací a Valdsteinem.

[2] Hildebrand č. 15. Pramen zůstavuje jinak některé nesnáze u výkladu.

Vše to ukazuje, že Valdstein činil si velmi zvláštní představy o poměrech vojevůdce ku panovníku, kterého zastupuje; to dokazuje dále, že předem nelekal se kombinací nejodvážnějších, ne však že by se již byl rozhodl bez pomyšlení na návrat. Nebyl již mlád, zdraví jeho bylo velmi otřeseno, a jestliže byl vždy stejně nemírně hltavý, nehnal se již za cílem s touž volností. Není dokázáno, že by city jeho byly vždy bývaly velmi pravdivé. Je jisto, že zachoval si trpké záští ke Švédům, od nichž byl poražen; zda nechoval také jakousi nedůvěru k emigrantům, jež byl oloupil? Takto jsa trápen, podezřelý každému a podezírající každého, hnán svým záštím a ochromován svými obavami, jež přecházely až v malomyslnost, kolísal na zdařbůh strhován osudy, jichž neovládal. Ve své ctižádosti stařecké tápal na mapě po zemi, na niž by se vrhl, a nebyl víc ustálen o způsobu svých choutek než o prostředcích, jichž by užil k ukojení jich. Unaven válkou svěřoval se věštbám hvězd, a výpočty jeho astrologa Seniho, jež pohnuly ho k několika rozhodnutím, přičiňujíce k otázce živel mystický, přispívají ještě k rozmnožení zmatku a ke skalení našeho úsudku prostřed těchto nejistých přání, tohoto neustálého ústupu vůle, tohoto nakupení lží, tůček a snů, při nichž není docela jisto, že Valdsteina bylo by kdy lze poznati, mezi nimiž, jak mám za to, nikdy nevolil bez pomyšlení na návrat.

Věc jediná je jista, že totiž chtěl zachovati převážný vliv, a že raději než by se vzdal skutečné vlády, již vykonával, byl by se ucházel o všeliké spojenství. Však klamal se dosud o možnosti, že na dlouho udrží se v této jaksi vratké rovnováze, a že bude moci dále nerozhodně prováděti tuto hru neúplného vábení a málo upřímné lítosti. Podezřením více než oprávněným, jež při dvoře vzbuzeno bylo jeho chováním neuvěřitelným, oslabeno bylo postavení jeho a oživen jeho hněv; byl takto dále puzen na dráhu odpadnutí, a nejsa si ani docela přesně vědom, kterou chvíli přestal býti věrným poddaným, stal se zajatcem svých kompromissů, nemaje příště jiné naděje spásné než ve zřejmém odboji. Příliš pozdě: vyčerpal naději protestantů svými věčnými průtahy a seslabil jejich důvěru spletitostí svých výpočtů. Pravá to bajka klassická o lháři: neuvěřeno mu již, ani když byl upřímný a bez boje podlehl bídně, obětí jsa spíše skutečné chudoby ducha svého než své smělosti; neměl opravdu ducha oněch velikých condottierů, kteří dávají dějinám nový běh.

Smrt Valdsteinova byla by tragedií jen dosti všední, kdyby neznamenala shroucení poslední naděje emigrantů. Nebyli zajisté nikdy tak blízci úspěchu, jak rádi se toho domnívali: hledali útěchy v myšlence, že na chvíli měli vítězství v rukou, a tímto klamem dávají se ještě sváděti někteří spisovatelé; obyčejný lupič, jenž měl účast ve všech zpronevěrách, nelítostný žoldnéř, jemuž podařilo se válku učiniti krutější a surovější, zrádce, jenž skončil svou dráhu životní, jak ji byl počal, když snažil se svésti vojáky, jichž velitelství mu svěřil sněm moravský, zůstal jako chráněn od zneuctění historie, protože zdálo se jednou, že chce uchvátit a pozvednout opět pochodeň svobody národní. Úkol byl příliš vznešený, a bylo třeba rukou čistších. Ti, kteříž od té doby připravovali budoucnost, byli vyhnanci Jednoty bratrské, nebo nízcí, kteří strádali a umírali za svou víru, dav to sedláků, kteří pode jhem prolévajíce pot statečně bránili půdu své vlasti proti barbarství. Valdstein sám byl jen poslední typ oné sobecké a kruté oligarchie, jež zavinila úpadek země a dovedla ji ke zkáze.

Smrt Gustava Adolfa vzbudila ve Vídni největší nadšení: zda nebyl to jeden z oněch zázraků, jimiž Prozřetelnost označuje své zámysly! Tím větší bylo překvapení z nečinnosti Valdsteinovy. Vévoda obrátil se do Čech [1] a zahájil operace teprve v měsíci květnu 1633 tažením do Slezska proti † Arnimovi a Thurnovi: vojsko jeho bylo četné a výborné: vůči němu stáli nepřátelé rozdělení, zhubení dlouhou výpravou válečnou. Jak by dvůr nebyl se rozhněval, vida, jak podává příměří Arnimovi, vyjednává s ním v Burgsdorfu (červen 1633), nadchází Oxenstiernovi? Kancléř švédský ducha jasného a přímého, žádal na něm, aby se určitě vyjádřil: — Co chce? † Usiluje-li o mír obecný, naprostý, jehož nesnáze a překážky jsou nepřekonatelné, či zamýšlí sám in particulari jako generalissimus, jenž má císařskou armádu v moci, s námi jednati, co zdá se býti pravou cestou k míru. A protože bez restituce exilujících kavalírů

[1] [Po porážce u Lützena Valdstein rychle couvl do Čech, aby tu přezimoval. V Praze dal konati přísný soud nad důstojníky a vojáky, kteří se v bitvě zachovali zbaběle. Dne 14. února 1633 na náměstí Staroměstském právě na místě, kdež udála se krvavá exekuce dne 21 června 1621, na lešení popravním sťato bylo jedenácte důstojníků, sedm jiných odsouzenců přivedeno k šibenici, pod níž čtyři sťati a na ní dva oběšeni, sedmý, jemuž kord o šibenici rozlámán, vyveden z měst Pražských. Naproti tomu slavným pohřbem na Strahově (28. února) uctěna památka maršála Pappenheima a Bertholda z Valdsteina, syna nejv. purkrabího pana Adama z Valdsteina, kteří zemřeli na rány utržené v boji u Lützenu. Tresty a odměnami Valdstein hleděl si zjednat oddané sobě vojsko, o něž by mohl se opírati.]

z koruny České a z císařských dědičných zemí a bez obnovení starodávné české svobody jak ve věcech náboženských tak politických nelze smlouvy učiniti, protože však toho nelze nikterak od císaře a domu Rakouského očekávati... bylo by nutno, aby základ smlouvy naší k tomu čelil, aby pan císařský generalissimus se s námi smluvil à part, ovšem s vyloučením císaře a ligy, a mělo-li by se díla býti řádně chopeno, bez odkladu nebo prodlévání zmocnil se koruny České a zemí přivtělených a dal se od stavů dotčené koruny korunovati. V tom případě... byl bych ochoten s Jeho Kn. Mtí se spojiti a v spolek vejíti... a byly-li by mu tu neb tam činěny překážky, pomáhati dle toho, jak bychom se smluvili — s tou výminkou, aby se Jeho Kn. Mt. nynější mé mladé královně a mé vlasti podobně zavázala, že si dá také na jejím zdaru záležeti. — Vévoda chválil velice tyto projevy: — »Jistě, to psaní má hlavu a patu. Ochsenstern musí býti rozumný muž! Ale ještě není čas! Až bude čas, chci všechno učiniti.« [1]

Patrně jeho smlouvčí právě tak jako rádcové císařští tehdáž nerozumějí nikterak jeho chování, a je zcela přirozené, že mají se na pozoru: neodmítají, aby pokračovalo se v jednání, jež prospívá jim, poněvadž ochromuje vojsko císařské, ale jejich nedůvěra je zřejma. Též emigranti čeští uzavírají se v nepřátelskou zálohu; podezírají Valdsteina, — a Švédové jsou ještě bystřejší — že hledí dosáhnouti opětného smíru mezi Janem Jiřím a Ferdinandem jako druhé vydání překvapení r. 1631. — Připravují nějaký kousek šibalský, pravil Oxenstiern; smluví-li mír takto, páni Čechové zůstanou vyloučeni. — Pekař poznamenal, že tehdáž hovořilo se o blízkém odpadnutí vévodově po všem Německu, na ulicích frankfurtských, v butykách a krámech drážďanských. Odkud pocházejí tyto pověsti? Zda z neopatrnosti Čechů či docela z vypočítavé indiskretnosti Švédů, kteří nedbají jednatele podezřelého? Valdstein došel toho podivuhodného výsledku, že spiklenecké jeho plány nebyly vážně pojímány nikde mimo Vídeň.

Jeho nepřátelé — generálové, jejichž marnivost byl urazil nebo skvělou dráhu zastavil, fanatikové, jichž záměrům odpíral, vlivní četní politikové, kteří postavení jeho pokládali za nesrovnatelné

---

[1] Svědectví Rašínovo potvrzuje se tu svědectvím Thurnovým. Hildebrand č. 22. Však nač tyto odklady, když Valdstein je již rozhodnut ke zradě? Postavení jeho bylo výborné. Feuquières mu sliboval pomoc Francie, Ferdinand neměl jiného vojska než jeho.

s mocí císařskou, — kupili se kolem budoucího dědice trůnu Ferdinanda III., jenž tušil v sobě válečné nadání, a jejž Valdstein vzdaloval od vojska. Vykládali nelítostně všecky činy generalissima, a z nesnáze, kterou obránci jeho omlouvají dnes nesouvislé jeho chování, poznáváme, že málo příznivi kritikové asi bez velikých obtíží vzbudili podezření v panovníkovi, třeba byl tak bezděčně nevidoucí jako Ferdinand II. Císař byl by posud proti všelikému prostředku radikálnímu, i chtěl zcela věrně dostáti svým slibům: což neměl právo učiniti některé rozklady vévodovi, žádati na něm činnost poněkud souvislejší, snad i obmeziti jeho moc pro všeobecné dobro věci katolické? Při prvém pokuse takovém Valdstein, velmi nedůvěřivý, vzepřel se, zpraven byv od svých přátel vídeňských o tom, co se strojí proti němu. V letě 1633 oznámeno mu, že vévoda Feria s vojskem španělským rozloží se v Elsasku. Nevole jeho byla největší. — Odboj to vlastenectví německého, tvrdí obránci jeho. — Hle, vlastenectví hodně nedůtklivé! Jak nejjemnější cit národní mohl být uražen příchodem pomoci spojencovy? Zahájil ihned znovu jednání s Arnimem, a tentokrát byl jasnější a určitější, naznačil nejen podmínky míru, kteréž uloží Ferdinandovi, ale i prostředky k vykonání. Plán jeho připomínal každým rysem záměr, jejž projevil Arnimovi r. 1631, týž, který pokusil se provésti r. 1634: tato shoda zdá se dobře dokazovati, že v hloubi své duše zachovával vůli zrady, kterouž odkládal neustále, ale na niž nezapomínal nikdy.

Bylo velmi pravdě podobno, že konečně bude stržen touto myšlenkou neustupnou, kterou zapuzoval rukou vždy slabší, ale bylo ještě pravděpodobnější, že bude příliš pozdě, až se rozhodne konečně spáliti mosty za sebou. Neboť vlastně, chce-li kdo překvapiti nepřítele, jest jistě moudré neupozorňovati ho příliš hlučně, a chce-li kdo snadno nalézti spojence, nesmí podrobovati trpělivost jejich zkouškám příliš těžkým. Při malé prozíravosti byl by poznal již tehdáž, jak jeho vliv jest oslaben. Arnim k vyjednávání přistupoval již jen s nedůvěrou, špatně tajenou. Bernard Sasko-Výmarský a Švédové byli ještě chladnější. »Parturiunt nejde mi dosud z mysli, dokud neuvidím dítěte,« psal † vyslaný jeden z okolí kancléře Oxenstierna, »nebude-li to ridiculus mus, chraň Bůh, aby z toho nebyl serpens in sinu. Počíná se zde tomu sice trochu věřit, ale vypadá to přece dosud jako frigida opinio než fides historica« (4. října 1633). Jediní emigranti čeští po chvíli malomyslnosti jevili smýšlení méně ne-

přátelské a zaručovali se za hodnověrnost vévodovu; radovali se nad míru, † majíce za to, že restituce jejich jest nepochybna.[1] »Rozneslo se to široko daleko.« V Hamburku činily se sázky o sta tisíce tolarův, odpadne-li Valdstein od císaře čili nic. Tyto pověsti samy o sobě nemohou zřejmě nic dokazovati proti Valdsteinovi; označují pouze, že tehdáž ještě svět politický otázku českou pokládal stále za otevřenou.

Jak by dvůr vídeňský nebyl zvěděl o všech těchto pověstech? Nad to každého dne docházely stížnosti Maximiliana Bavorského, jenž marně dožadoval se pomoci Valdsteinovy. Snad všecky žaloby kurfiřtovy nebyly oprávněny; ale byly s to, aby působily hlubokým dojmem na mysli. Rok uplynul od Lützena, a zatím co Valdstein bez slávy a bez užitku opotřeboval nejlepší vojsko císařské, pevnosti, hájící Elsasko a Bavorsko, podléhaly jedna po druhé. Breisach byl u velikém nebezpečenství, a generalissimus svými instrukcemi odsuzoval velitele k nečinnosti; tento vlastenec, tak nedůtklivý, když běželo o Španěly, jednal se Švédy a Francouzi, aby ukojil své zášti proti Maximilianovi! Jeho úmysly byly však pozměněny smrtí Holka, jednoho z velitelů nejspolehlivějších; či zalekne se potřeby bezprostředního rozhodnutí, ke kterému bude dohnán, setrvá-li ve své nečinnosti? Úspěch, jímž by zmátl odpůrce své, vrátil by mu onu svobodu jednání, o niž mu především šlo. Přerušiv jednání, vrhl se na Švédy u Stínavy, a přinutil je ke vzdání (11. října 1633).[2] Dojem ve Vídni byl nevalný, zvláště když se vidělo, že hned dal se opět u vyjednávání s Arnimem, a pád

[1] (Výminku činil David Jindřich Černous z Černhausu, jenž 27. září 1632 psal residentu švédskému v Drážďanech, Nicolaimu, že J. Exc. (kancléř Oxenstiern) si oblibuje jednání Valdsteinská, a divím se, že i naši exulanti si ho Valdsteina tak vysoce váží a rádi by jej ještě výše povznesli. Děje se zajisté mnohé, co bude jednou zodpovídati před Bohem a lidmi. (Pekař, »Dějiny Valdsteinského spiknutí«, str. 285.)

[2] (Vojsku švédskému velel starý H. M. Thurn, kterýž opuštěn byv od hlavní armády saské vedené Arnimem, překvapen byl zdrcující přesilou Valdsteinovou a přemožen. Thurn a důstojníci, mezi nimi mnozí z emigrantů českých, propuštěni byli s podmínkou, že všecka místa slezská, osazená od Švédů, budou vydána císařským. Z vojska [illegible] jen pana Václava Bítovského z Bítova, [illegible] na Bystřici pod Hostýnem a Prusinovicích, jednoho z [illegible] moravských, který [illegible] v službách švédských zdržoval se v táboře [illegible] a dovezen na Moravu. Tam postaven byl od nejv. [illegible] odsouzen na smrt a stat [illegible] na [illegible] bráně ke hrozné výstraze. [illegible] »Hist. o těžkých protivenstv[illegible] str. [illegible]

Řezna, jehož zmocnil se Bernerd Saskovýmarský dne 14. listopadu, rozpoutal znovu všecken hněv.

Byla to hrozná rána pro věc císařovu; Bavorsko a Rakousko byly otevřeny nepřátelům, a třeba připustíme, že Valdstein dobrovolně nepodporoval plány Bernarda Saskovýmarského, přece vyplývalo z toho, že se velice zmýlil ve svých rozpočtech, že s dětinskou umíněností nechtěl uznati nebezpečenství, jemu ohlášené, a zodpovědnost jeho byla stížena všemi předchozími jeho vytáčkami. Když po okázalých projevech o odvetě vrátil se žalostně do zimního ležení v Čechách, nikdo netázal se, je-li ústup jeho oprávněn vážnými důvody vojenskými; nakupil příliš mnoho lží, vzbudil příliš mnoho podezření, příliš hrál si s myšlenkou zrady, jíž snad dosud nikdy úplně se neoddal, ale již zajisté pojal, se zálibou choval, a o níž opět a opět uvažoval; činy jeho příště bylo lze vykládati ve smyslu nejnepříznivějším. Cítil to a nehledal hrubě upřímného smíření s dvorem, protože ne bezdůvodně pokládal budoucně za nemožné, znovu získati jej; rozhodl se, aspoň potud, pokud tento duch opojný a tato nejistá a násilná duše fantastická byla schopna rozhodnutí.

Jeho velitelé prohlédli jeho záměry. »Jeho Nejjasn. Výsost,« píše Piccolomini Gallasovi, »chce stůj co stůj, aby byl učiněn pokoj, protože se obává, když upadl v tak veliké podezření u dvora, aby neučinili nějakého rozhodnutí, a protože myslí nyní více než kdykoliv jindy na jednání u Svídnice, jež jej uvádějí v největší hněvnou zádumčivost.«[1] Císař jako by chtěl mu otevříti naposledy cestu k nápravě, naznačoval mu se zdrželivostí velmi jasnou, že je zpraven o málo oddaném smýšlení, jež chová část panstva českého; připomínal mu, kterak ještě nedávno ubezpečil stavy, že budou ušetřeni břemene vydržování vojska císařského v době zimní. »Kdybychom nyní měli jednati proti svému císařskému slovu, vzbudilo by to nejen malomyslnost a zoufalství, ale i nebezpečí, protože jsou v zemích našich dosud mnozí ne právě zdravých myslí, kteří se domnívají, že chceme šlapati po jejich svobodách a způsobiti jejich záhubu.« Jestliže po těchto slovech Valdstein umíněně setrvá ve své nečinnosti, zda nepřizná tím sám, že nešetří zájmů císařových?

Dne 9. prosince 1633 dvůr uložil Trauttmansdorfovi, aby odevzdal vévodovi výslovný rozkaz, táhnouti proti Bernardovi Sasko-

[1] Höfler, Öster. Revue, 1867, str. 63. Citát z listu u Pekaře, str. 377.

Výmarskému. Vojevůdce svolal ihned vyšší důstojníky, a oznámiv jim instrukce vídeňské, obdržel od nich prohlášení, že nelze jich provésti. Není nesnadno viděti v tom začátek veřejné vzpoury. Zajisté nelze vrchnímu vojevůdci popírati právo, aby uvažoval o prospěšnosti opatření, jež se mu ukládají, a nad to Valdstein byl chráněn zvláštními sliby, jichž se mu dostalo a jimiž zaručeno mu bylo volné užívání vojska jeho; ale opatrnost, kterou hleděl zabezpečiti si srozumění důstojníkův, a hrozivé výrazy resoluce jejich nemohou napříště zůstaviti žádné pochybnosti o posledních záměrech jeho, neboť takovým způsobem věrný poddaný panovníkovi nepředkládá své námitky.[1]

Valdstein spoléhal na své dávné stoupence ve Vídni, a na nesmělost Ferdinandovu, aby nabyl času potřebného k obraně. Dne † 26. prosince Adam Trčka psal Vilémovi Kinskému do Drážďan, aby přijel co nejrychleji s Arnimem nebo vévodou Františkem Albrechtem Sasko-Lauenburským, který byl již zasvěcen v tyto pikle: Valdstein »nyní jest odhodlán smluviti se nejen s oběma kurfiřty, Saským a Braniborským, ale i se Švédskem a Francií. † Francouzského vojska nebudeme asi potřebovati, však jeho peněz. Pán pospěš sem co nejdříve, aby nebylo nic zmeškáno, neboť snažíme se, abychom ve čtrnácti dnech vojsko shromáždili, a jsme nyní odhodláni odložiti maškaru zcela, a s pomocí boží dáti dílu gruntovní počátek . . . Bude-li to zanedbáno, nevyskytne se taková příležitost na věky. Může ještě této zimy mnoho dobrého býti provedeno.«[2] — Dne 27. prosince Kinský sám píše hraběti Thurnovi, že »známá osoba a principál touží svoliti ve vše, čeho jsme si dříve byli přáli.«[3] Vrací se k úkolu dne 3. ledna 1634,

---

[1] Trauttmansdorfovi bylo uloženo přiměti Valdsteina, kdyby myslil, že nemůže poslechnouti, aby svěřil vojsko jinému vojevůdci. Ferdinand naznačil takto velmi jasně vévodovi povinnost jeho.

[2] Goedeke, str. 214. List Trčkův nemůže býti vysvětlen patentem ze dne 24. ledna, jímž Valdstein byl zbaven svého velitelství, a jejž tento nemohl znáti. Ovšem toto sesazení bylo snadno předvídati, ale jak vysvětliti činy předchozí, jež činily je nevyhnutelným? Svádí nás to, abychom připustili s Pekařem, že vojevůdce rád doháněl Ferdinanda k nejhoršímu, aby měl záminku, kterou by vůči vojákům ospravedlnil své odpadnutí, a získal tak ty, jichž připojení zdálo se mu pochybno.

[3] Hildebrand, č. 67. V témž smyslu píše vyslanci francouzskému. Dal-li Valdstein povolení Kinskému k těmto projevům, jež zahrnovaly v sobě přijetí koruny české? Někteří dějepisci vyslovili pochybnosti o tom, ale zdá se mi, že nelze jich připustiti: jaké bylo by v skutku postavení Kinského, a proč by se vydal v nebezpečí, že bude popřen. Víme nad to, že Valdstein sám psal Kinskému, a známe-li jeho obyčejnou bázlivou opatrnost, tento pouhý fakt je rozhodný.

† píše témuž hraběti Thurnovi, že má »dílo« za tak jisté, že o něm nelze pochybovati. »Jen když my sami ho nepropaseme, máme vyhráno! V. Excell., pracujte v tom pro dobro vlasti.« Spěšně odjíždí do Plzně se svou chotí, Rašínem a jiným emigrantem českým Schliefem.[1]

Valdstein uložil Illovovi, jednomu ze svých nejspolehlivějších velitelů, aby připravil důstojníky na krajní opatření. Tento vylíčil velmi nepříznivě a velmi nesprávně nepřátelství, jímž stíhán jest vévoda: jest rozmrzelý a sklíčený, hotov jsa docela odstoupiti. Plukovníci polekali se, zda nebudou postiženi nemilostí vévodovou, a kdo jim zaručí splacení jejich pohledávek u dvora? — Četná deputace vydala se k Valdsteinovi, vymohla na něm slib, že zůstane v jejich čele; za to vojevůdce žádal na nich, aby zachovali mu věrnost, »pokud on zůstane v službách J. M. C., nebo pokudž tato ho k službě své bude užívati.« Dne 12. ledna 1634 byla pořádána hostina v domě Illovově, a když hlavy byly vínem rozjařeny, předložen důstojníkům revers, jímž slibovali, že státi budou poctivě a věrně při vévodovi až do poslední kapky krve, a nedají se od něho nijak odvrátiti pod ztrátou cti, života a statku. Téměř všickni hodovníci byli opilí; někteří přece podivili se, že nenalezli obmezení, jež ve prospěch panovníkův obsahovalo původní znění reversu. Illov odpověděl na jejich protesty svalováním viny na Ferdinanda; Trčka vytasil svůj meč, hroze, že probodne každého nepřítele generálova; někteří důstojníci hlučně mu přisvědčovali, roztřískali stolice, stoly a okna; všickni hodovníci projevili svůj souhlas; i ti, kteří jako Octavio Piccolomini, Gordon a Butler byli již odhodláni podporovati dvůr.

Těmito zprávami byla překonána poslední nerozhodnost císařova, a dne 24. ledna Ferdinand II. podepsal dekret, jímž vojsko

[1] [Antonín Schlief, rodem z Pomořan, seznámil se s Valdsteinem již před dávnými lety za války proti Turkům a Bočkajovcům (1604), kdy při útoku na pevnost sv. Ondřej zachránil mu život. R. 1611 a 1619 jako hejtman pěšího vojska sloužil stavům českým a usadil se v Praze, kde též se oženil. R. 1628 dobrovolně emigroval a přijal službu jako nejvyšší u vévody Friedlandského v Pomoří, odkud vypuzen byv od Švédů, přešel v téže hodnosti do služby kurfiřta Saského. Dávného přátelství jeho Valdstein užíval k jednání s Arnimem. V poslední chvíli Schlief vyhlédnut byl, aby donesl Schaffgotschovi do Slez rozkazy o spojení se Sasy. Ale v Plzni saský nejvyšší Schlief s maršálkem saským Františkem Albrechtem Sasko-Lauenburským jati a potom vyslýcháni o zradě Valdsteinově. Z výpovědí jejich stranných a vytáčivých nicméně mnohé světlo padá na poslední události. (Pekař, »Dějiny Valdštejnského spiknutí, str. 314, viz i str. 4—5.)]

své zbavoval přísahy věrnosti Valdsteinovi, a velení nad ním svěřoval Gallasovi. Nařízení to bylo oznámeno jen několika osobám, jejichž oddanost byla osvědčena. Ani v tomto postavení zoufalém, a ačkoli z malé ochoty, s kterou potkávaly se návrhy jeho, snadno mohl poznati, jak třeba rozptýliti všelikou nedůvěru, Valdstein nejednal otevřeně s emigranty. Zda chtěl se zalíbiti Arnimovi, jehož mírnost znal a jenž by byl býval poděšen záměry revolučními, či obával se vzbuditi odpor svých vojáků, kdyby žádal na nich, aby se spojili se Švédy, svými nenáviděnými nepřáteli? Jest pravdě podobnější, že spoléhal ještě na dosti dlouhý odklad, a že zakořenělým jeho zvykem pletichářským a zamlčovacím byla v něm utlumena energie vůle. — Tvrdil vždy, že jest hotov odtrhnouti se od císaře, ale jaké byly podmínky míru, který prohlásí, a jaký podíl kořisti si vyžádá? Ve všech těchto hlavních věcech bylo nemožná přiměti ho k určité odpovědi. Otevřel takto bránu nejtěžšímu podezření, a zmařil své poslední naděje ve spásu.

Arnim nepřál nijak úspěchu plánu Valdsteinovu, jímž by císař zůstaven byl bez pomoci, a Německo vydáno Švédsku a Francii na největší škodu stran mírných, které kupily se kolem Saska a které chtěly zadržeti reakci katolickou bez přílišného oslabení Habsburků. Radil, nezamítaje nijak nabídek vévodových, aby postupovalo se jen s největší opatrností, a jako r. 1631 hleděl ho ochromit a odvrátit od zřejmé roztržky. Byl by rád, aby jednání počaté s Valdsteinem dálo se veřejně, tak aby zbaveno bylo všeho rázu podezřelého, a umožnilo smíření vojevůdce s císařem; psal mu, aby ho vystříhal ode »všech nebezpečných machinací«, napínal všecku svou obratnost, aby udržel v nečinnosti Jana Jiřího, jenž měl již jen velmi slabou náklonnost k Valdsteinovi, a jenž otupen jsa alkoholem (rex cerevisiarius), byl neschopen všeliké úvahy osobní.

Kinský a Trčka rmoutili se velice z tohoto zdržování a prosili Bernarda, aby si pospíšil. »Jako že Bůh jest — máme mír ve svých rukou,« vzkazoval mu Trčka. »Tak stane se vévoda,« připojoval Kinský, »velikým pánem, a nejen Českým, ale i Římským králem, a Čechům opět potvrdí jejich privilegia, takže i kdyby hned zemřel, Češi přece budou míti svobodu voliti si sami svého krále.« Takto přes popravy a porážky posud ještě žily myšlenky na samostatnost a republiku v jediné formě, ve kteréž oligarchie mohla je tehdáž pojímati; tytéž snahy přivedou o století později část šlechty české, aby se skupila kolem kurfiřta Bavorského, potom-

ního císaře Karla VII., a oslabené a zmírněné, přece ještě po znatelné, oživí se za naší doby v Clamech Martinicích a Karlech Švarcenbercích. — »S domem Rakouským není nic,« pravil starý Trčka † na zámku Žlebském hraběti Vřesovci, »tento (Valdstein) vrátí nám všecky svobody, jež jsme mívali, tento dovolí emigrantům do země se vrátiti, vydá jim statky a náboženství propustí.« Všecky podrobnosti byly ujednány: král Polský bude nástupcem Valdsteinovým, Trčka vyhledal si svůj díl, synu jeho dostanou se na Moravě statky kardinála Dietrichsteina, on sám obdrží kraj Kladský, a se zálibou rozhovořil se o příštích důchodech a o rozsáhlosti nastávajících svých panství. † Kladsko, vyprávěl, mívali již jeho předkové, Opočno a Smiřice mohly by pomoci obilím, a bylo by tam všechno rybami a osením jako postříbřeno, a statky jeho prostíraly by se na mnoho mil! A v horách jsou tam krásní jeleni... Bojí se však, že již dlouho živ nebude...[1] Podivná směs sobecké chtivosti a vlastenectví, kterou dobře vyznačuje se tehdejší feudální oligarchie česká, pyšná a lehkovážná, se stejnou lehkomyslností dávajíc v sázku život svůj i osudy země, i za svého nejhoršího poblouzení zachovávajíc v srdci vášnivou úctu ke cti království a ke slávě předků. Historie, jež musí ji odsouditi, nemůže se sprostiti melancholické sympathie k těmto hrdinům rázu polského.

V týž čas, co se Švédy, počalo se jednat i s Francouzi, a od Kinského vypraven k vyslanci Richelieuovu Feuquièrovi posel[2] s pasem pro jednatele, na nějž čekali v Plzni. Vévoda omlouval své dlouhé váhání obavami, jež choval až posud v příčině věrnosti vojska svého; nyní jest jím jist, chvíle nastala. — Nuže, tehdáž právě někteří generálové, Gallas, Aldringen a Piccolomini, kterých nebylo by bývalo nemožno získat, a jejichž svědomí se probudilo teprve nesouvislým a kolísavým chováním jejich vůdce, zosnovali proti němu protispiknutí a dorozuměli se s dvorem. Ferdinand zůstavil jim všecku svobodu jednání. Nebyl nijak přívržencem opatření nejpřísnějších: snad tížilo ho nejasné vědomí těžké zodpovědnosti. Zda nebyl sám prvním vinníkem, když svou korunu vložil

---

[1] [Pekař, str. 441.]

[2] [Poslem tím byl emigrant český Václav Robmhap ze Suché, jenž pro náboženství odešel ze země, ponechav statek svůj Moravany (v kraji Čáslavském) k správě Janovi Rudolfovi Trčkovi, jenž mu užitek z něho vycházející posílal do ciziny (Bílek, »Dějiny konfiskací«, I., 462)].

jaksi do rukou generalissima, a téměř ho vyzval ke všem úchvatům! Ohledy, které by byl rád zachoval, hrozilo však nebezpečenství, že ochromena bude činnost nepřátel vévodových. Hra dospěla ke konci: vážnost vojevůdcova, posledními výpravami velmi poškozená u vyšších důstojníků, nepozbyla moci u vojska; hrabě d'Oñate, vyslanec španělský, který zradě vévodově uvěřil teprve velmi pozdě, ale jakmile se přesvědčil o ní, nastupoval na rázná rozhodnutí, naléhal na to, aby přívržencům dvora ponechána byla úplná volnost, a Ferdinand po krutých bezesných nocech podepsal rozkaz, »zmocniti se Valdsteina zajetím nebo zabitím«.[1]

Valdstein, jehož přípravy nebyly dokonány, chtěl vrátiti jaksi důvěru oněm obráncům svým, kteříž opustili ho teprve v nejposlednější chvíli; znovu shromáždil své přední důstojníky a protestoval proti výkladu, jenž dáván byl reversu, který si vyžádal od nich. — Tento ústup, který ve Vídni neměl žádného účinku, způsobil zmatek v mysli mnohých důstojníků. — Obyčejně se rozhodoval velmi rázně, pravil o Richelieuovi kardinal de Retz; — právě tato vlastnost chyběla nejvíce Valdsteinovi; u něho srdce bylo méně silné, než duch dobrodružný: ubohý je hráč, který, když uváží vážně všecky pravděpodobné případy, nepustí se odvážně do sázky. Snad můžeme s Pekařem připustiti, že bázlivost jeho byla sesílena bázlivostí Trčky a Kinského, kteří byli příliš bohatí, aby stali se dobrými spiklenci, a kteří v posledním okamžiku zarazili se, zaleknuti nedávným † hrozným pokořením českého odboje, a zastrašeni nedávnými katastrofami svých předků. V jistých dobách není spásy než ve smělosti, a náčelník nerozhodný nestrhl nikdy nikoho.

Arnimovi, dobře o věci zpravenému, bylo snadno vyložiti kurfiřtovi Braniborskému Jiřímu Vilémovi, že by bylo marno i nerozumno spojovati se s mužem, který neví ani co chce, ani kam jde. Otázka v těchto posledních dnech vážností věci spíše nežli hodnotou lidí nabyla důležitosti prvního řádu. Běželo zajisté ne o štěstí Valdsteinovo, ale o osud Evropy. S jedné strany emigrace česká, která konečně zjevila svůj program, jejž měla za lubem: spojiti Čechy a Polsko a zříditi tím království slovanské, jež by příště

[1] Neznáme data toho rozkazu, o němž zpráva jest v listě Aldringenově Piccolominimu. [»E tornata la persona da Vienna e porta dal conte d'Ognate la risolutione dell' Imperatore d'assicurarsi del (Valdsteina) per prigionar o per morte.« (Irmer, III., 216.)]

zastavilo všelikou invasi Německa; s druhé Arnim, který smířením Habsburků s mírnými lutherány hledí říši vrátiti jednotu a moc. Co vrátil se do Drážďan, všecky pohyby jsou tak loudavé, že nelze neviděti v tom vypočítaný úmysl, zmařiti spiknutí. »Kurfiřt,« psal ve svém memoriálu, »o soukromých hněvech a urážkách vévody neví nic, chce pouze blahu říše a obecnému míru, a při tom setrvá. Byl sice od J. Mti Cís. krutě uražen a donucen chopiti se zbraně, ale nemíní ten neb onen dům zruinovati.« Zůstal takto věren svému přesvědčení, ale nevysvětlíme si hrubě, jak bylo možná, že Valdstein, který ho znal dobře, až do poslední chvíle spoléhal naň. — Odpovědi, jež vévoda dostával od Oxenstierna, nebyly mnohem příznivější: kancléř žádal záruk dříve, než něco učiní. Richelieu zajisté méně jsa poučen o událostech předchozích, byl proto přístupnější, a Feuquières chystal se vypraviti do Plzně pana de la Boderie s plnou mocí; však Francie byla příliš vzdálena, aby její ochota způsobila nějaký účinek praktický. Bernard Sasko-Výmarský zas odmítal neústupně všeliké prosby Františka Albrechta. »Tento pán,« opakoval jemu, »nevěří v Boha, a proto mu nelze důvěřovati. Neuvěřím, a nedám ani psa sedlati.« Thurn mu psal list zoufalý: běží o spásu tisíců lidí, o osud vší emigrace, o celou vlast. — »Bůh,« odpověděl Výmarský, »má asi jiné prostředky k záchraně obecnosti než vévodu Friedlandského!« — Spravedlivý trest za tolik nedůslednosti. Je však možná otázati se, zdali Oxenstiern a Bernard nebyli by se potázali s lepším, kdyby byli zapomenuli na své sebe oprávněnější stížnosti, a možná litovati, že nedostávalo se jim v tomto případě veliké intelligence a svrchované rozhodnosti Richelieuovy.

Dne 18. února 1634 novým patentem císařským Valdstein prohlášen byl za rebella a zrádce, a vojákům poručeno poslouchati jen rozkazů Gallasových, Piccolominiho a jiných věrných generálů. Piccolominimu uloženo oznámiti jej plukovníkům, shromážděným v Plzni; různá opatření byla hned učiněna, aby zabezpečilo se jeho provedení. Valdstein zase přikázal svým plukům, aby táhly ku Praze, a Schaffgotschovi, oddanému svému vůdci, aby ujal se velitelství nad vojskem ve Slezsku. František Albrecht Sasko-Lauenburský psal Arnimovi, aby hned poslal několik tisíc jezdců na hranice české: generalissimus rozhodl se vydati na cestu ku Praze dne 22. února. Ale 21. února oznámil mu Trčka, že Praha jest opatřena proti přepadení, a že pluky se vyslovují pro císaře. Již

ani v Plzni nebylo bezpečno a Valdsteinovi nezbývalo, než aby se pokusil uniknouti pomstě císařově.

Odebral se do Chba asi s desíti setninami, nemocný, bledý co smrt, jako ve všech těžkých krisích neschopen jsa napraviti štěstí rázným úsilím vůle. Trčka byl neméně pokleslý; jediný Ilov zachovával svou neúnavnou činnost. Na cestě potkali plukovníka Butlera s dragouny jeho; tento Iřan, horlivý katolík, od dávna nedůvěřivý, připojil se přece ku prchajícím. Snad obával se, aby nebyl opuštěn od svých vojáků, snad i tušil prostředek získati si přízeň císařovu nějakým nenadálým, smělým činem. Dne 24. února okolo čtyř hodin odpoledne přibyli do Chba. Valdstein spoléhal na velitele pevnosti Gordona, protestanta, jejž právě jmenoval plukovníkem. Téhož večera Gordon dorozuměl se s Butlerem a jeho podplukovníkem Lesliem o zavraždění vévody. Uvedli do města několik vojáků, hotových ke všemu, a uspořádali na večer 25. února — † v sobotu před masopustní nedělí — banket, na který pozvali důstojníky generalissimovy. Za různými záminkami vzdálili jejich služebníky, a na konci hostiny dragouni, jimž slíbena hojná odměna, vrhli se na Kinského a Illova, jež zavraždili; † rytmistr Neumann, těžce byv poraněn, utekl se do předsíně, kdež byl dražen; Trčka bránil se nejdéle, ale i on podlehl. Jeden ze spiklenců, setník Deveroux, když ho dýkou probodl, obrátil se hned do domu, kde bydlil Valdstein. Tento právě se vykoupal a chystal se na lože; přivában byv hlukem na ulici, přistoupil k oknu: dvéře se rozlétnou, vévoda obrátí se. »Ty šelmo a zrádce!« zvolá naň Deveroux, a proklá ho svou halapartnou.[1]

Na zprávu o katastrofě Chebské Bernard Sasko-Výmarský hned dal se na tažení, doufaje, že za obecného zmatku bude moci dosáhnouti nějakého úspěchu. Bylo však příliš pozdě; nalezl posádku připravenou k obraně, a příchodem Gallasovým byl přinucen ustoupiti. V Opavě pluk † Schaffgotschův po zajetí a uvěznění svého

---

[1] [Mrtvoly zavražděných podle rozkazu Piccolominiho zabaleny do prostěradel a vloženy do truhel, kde dřív uschováno bylo stříbro Valdsteinovo. Úmyslu jeho, aby odvezeny byly do Prahy a zde na potupných místech vystaveny, zabráněno od Gallasa. Mrtvoly pochovány zatím ve Stříbře. Za duše zabitých Ferdinand II. dal v kostelích vídeňských sloužiti tři tisíce mši. Mrtvola Valdsteinova ve Stříbře zůstala do jara r. 1636, kdy vdově po něm Isabele bylo dovoleno převézti ji do Valdic, kde pochována v klášteře kartouzském, od vévody r. 1627 vystaveném. Po zrušení kláštera toho r. 1785 tělesné ostatky jeho převezeny do hraběcí hrobky Valdsteinské v Mnichově Hradišti.]

velitele, jenž pokládán byl za předního důvěrníka Valdsteinova, byl pobouřen podplukovníkem Albrechtem z Freiberka, protestantem z Brunšvicka, a cís. komisařem vojenským Samuelem z Lilienfeldu, někdejším emigrantem českým. Odboje účastnily se i jiné pluky, ve Slezsku rozložené, ale dříve než dostalo se jim pomoci švédské, zakročil v Opavě cís. generál Götz. Podplukovník Freiberk a ostatní důstojníci vzati na milost, jen Lilienfeld ke konci března sťat. Podobně ztrestán mečem v Řezně hrabě Jan Oldřich ze Schaffgotschu (23. července 1635), ač zapíral všelikou vinu a ani na skřipci nepřiznal se k ničemu.[1] Páni čeští byli zasaženi přísněji a císaři naskytla se vhodná příležitost zdrtiti poslední odpor aristokracie: statky Trčkův a Kinských byly zabaveny;[2] cena statků sa-

---

[1] [Nevinu Schaffgotschovu ve zradách Valdsteinových prokázati se snažil J. Krebs ve spise »Hans Ulrich, Freiherr von Schaffgotsch« (Vratislav, 1890)].

[2] [Stalo se tak patenty císařskými ze dne 14. března o statcích Viléma Kinského a 29. března o statcích Adama Trčky. Ale při zboží mladého Trčky hrozilo nebezpečí sporu, ježto mnoho statků jeho zůstávalo ve správě otce jeho Jana Rudolfa. Protože statky konfiskované ustanoveny byly za odměnu generálův a plukovníků věrných císaři, pátráno záhy, jak by i starý Trčka zapleten byl do spiknutí Valdsteinského. Tuše věci zlé Jan Rudolf Trčka učinil závět (2. července 1634), kterou veliké jmění své odkázal oběma dcerám Alžbětě Kinské a Johanně Švamberkové a vnučce Marii Isabele Trčkové na rovné tři díly, a sám po málo měsících zemřel (29. září 1634). Tři dni před smrtí jeho hrabě Vřesovec ve Vídni učinil výpověď o účastenství starého hraběte Trčky ve spiknutí Valdsteinově a poradil, aby vyslechnuti byli úředníci a služebníci Trčkovi. Do výslechů těch zapleten též úředník Valdsteinův Jindřich Kustoš ze Zubřího, jenž »reterirovav se na některý den do kolleje Patrum Societatis Jesu, pateru Lamermanovi se zpovídal a velebnou svátost oltářní pod jednou přijímal a davše v spisu mnohé podstatné zprávy zakázal se, že se chce k tomu přičiniti Jaroslava Rašína a Václava Robmhapa sebou ke dvoru J. M. Cís. přivésti nebo jich zprávy psané dostati« (z listu Slavatova J. Martinicovi v Rezkově Sborníku hist. 1886, str. 356.). Úkol Kustošův se zdařil. Rašín odebral se do Vídně a relace jeho jazykem českým složená a do latiny pro císaře přeložená a Slavatou přiostřená byla hlavním důkazem viny Jana Rudolfa Trčky a manželky jeho Marie Magdaleny († 1633), pro kterou paměť jejich prohlášena za proklatou, kšaft Trčkův z desk vymazán a všecko ohromné zboží jejich skonfiskováno. Jmění obou Trčků Jana Rudolfa a Adama zabíralo na 40 velikých panství a statků namnoze v nejúrodnějších končinách země české, v ceně 3,684.010 zl. r., obtíženo bylo celkem nepatrnými dluhy. V summě uvedené nejsou započteny jistiny, hotové peníze, zlato, stříbro, klenoty, ani svršky hospodářské, jichž cenu lze páčiti na několikrát stotisíc zl. r. Seznamy panství a statkův oběma Trčkům zabavených s podrobným udáním všeho příslušenství a odhadní cenou podává Bílek v »Děj. konfiskací« (II., str. 679—714.). Odměnou za prostřednictví Jindřichovi Kustoši ze Zubřího dostalo se ze zboží mladšího Trčky Doubravice nad Úpou a ze zboží starého Trčky statku Studence Nového (v Čáslavsku) (Bílek, »Děj. konfiskací« II., 680, 699.), kdežto Sezima Rašín z Ryzmburka za relaci svou obdržel statek starého Trčky, Chotěboř. (Ibidem II. 693.)]

mého Valdsteina počítá se na devět millionů, nepočítaje ještě pohledávky jeho za císařem, nábytky a svršky hospodářské v summě několika millionů;[1] jmění Trčků páčilo se skoro na čtyři milliony zlatých. Jako roku 1621 skoro všecko toto bohatství bylo rozděleno mezi úředníky, generály a plukovníky.[2] Konec konců se stanoviska panovníkova nebyl to zlý výpočet; všickni tito Iřané a Italové, † Francouzi a Němci, Piccolominiové, Colloredové, Gordonové, Gallasové, † Defoursové, Mansfeldové, Aldringenové byli nejochotnějšími poddanými, jakých bylo možná si přáti, a jejich prospěch ručil za jejich poslušnost.

---

[1] [Ohromné jmění Valdsteinovo zabíralo mimo slezská knížetství Zaháňské a Hlohovské v odhadní summě 1,600.850 zl. r., vévodství Friedlandské v Čechách, záležející ze 24 statků komorních (fideikomisních) v ceně 3,966.491 zl. r. a 76 statků lenních v ceně 2,646.185 zl. r., mimo to statky konfiskací Friedlandskou emigrantům a exulantům českým trestem za účastenství při vpádu saském v l. 1631—1632 odňaté a Valdsteinovi za výlohy válečné přisouzené v summě 2,975.865 zl. r., dále palác Valdsteinský a jiné dva domy v Praze, jistiny, hotové peníze, stříbro a měď v summě skoro půl millionu zl. r. Závratnou summu lze rozmnožiti ještě několika milliony, které Valdstein počítal si za císařem náhradou za výlohy válečné, dále za svršky a nábytky v paláci Valdsteinském a na statcích Friedlandských pozůstalé. Ze všeho obrovského jmění toho zůstaveno vdově po Valdsteinovi Isabele rozené Harrachové panství Nový Zámek s Čes. Lípou v summě odhadní 300.000 zl. a dceři Tekle ponecháno jen věno 10.000 kop. míš., pojištěné na statcích Friedlandských a na výpravu její 2000 kop míš. Podrobné seznamy všeho zboží po Valdsteinovi konfiskovaného podává Bílek v »Děj. konfiskací«, II. 773—839.]

[2] [Zabavením a rozptýlením velikého jmění domácích velmožů Valdsteina, Trčky a Kinského pronikla do Čech druhá invase cizího panstva, v němž poddanému lidu dostalo se mnohých zlých tryznitelův a trapičů. Z úředníků císařských štědrými dary Ferdinanda II. dostalo se Sigm. Ludvíkovi hraběti z Dietrichsteina, cís. radovi a presidentu komory, Kopidlna ze zboží Valdsteinského, Ferd. Sigm. Kurzovi svob. pánu z Senftenau, cís. dv. radovi říšskému, statků Žáků, Kluk, a Vrbice ze zboží Trčkovského, Brunovi hr. z Mansfelda, cís. radovi a komorníku, nejvyš. lovčímu, část panství Trčkovského Světlé, Linhartovi Helfriedovi hr. z Meggau, cís. taj. radovi a dědič. hofmistru v Horních Rakousích, Trčkovského panství Žlebského. President vojenské rady dvorské Jindřich hrabě Šlik, hlava odpůrců Valdsteinových ve Vídni, obdržel panství Velíš, Staré Hrady, statky Ploškovice, Píčkovice a Soběnice ze zboží Valdsteinského, později změnou z téhož zboží Kopidlno a trhem Zahořany a Tašov; hr. Frant. Octavio Piccolomini Trčkovské panství Náchodské a statek Miskolezy; Matyáš hrabě z Gallasu panství Friedlandské a Liberec ze zboží Valdsteinského, panství Smiřice ze zboží Trčkovského; Jan hr. z Aldringen panství Teplické a díl statku Benešovského ze zboží Kinského; polní maršálek Jakub Strozzi panství Hořice, Rud. sv. pán z Tiefenbachu panství Košumberk a Oulibice. Z celé řady gener. strážmistrů a plukovníkův uvádíme: Rud. sv. p. z Morzina, obdržel panství Vrchlabí, Viléma Lamboye panství Hostinné, obě ze zboží Valdsteinského, Mart. M. sv. p. z Golčů řadu statků ze zboží Trčkovského, zejména Jeníkov pod Zábělicemi, potom Golčův Jeníkov zvaný; bratří Colloredové

Jako po každém nešťastném pokuse revolučním vláda vycházela mocnější z krise, která by se byla snadno stala osudnou, kdyby emigranti čeští v Sasích byli nalezli spojence upřímnější, ve Švédech přátele prozíravější a v samém Valdsteinovi vůdce smělejšího a méně podivínského. Po smrti vévodově všeliká možnost odvety zanikla v nedozírné dáli. Celkem Valdstein prokázal Ferdinandovi službu vynikající: vytvořil vojsko císařské, které posledními událostmi bylo jen velmi nepatrně otřeseno, a které vůči straně protestantské, jež po smrti Gustava Adolfa zůstala bez vůdce

---

Rudolf a Jeronym Trčkovské panství Opočno; František marchese de Grana (hrabě z Milesima), který někdy od Valdsteina pro vyděračství byl zbaven vojenských hodností, panství Bělou a Kuří Vody; Mik. hr. Defours statek Semily, Jan L. hr. z Isolana panství Dub Čes. a Fridstein vše ze zboží Valdsteinského; Jan Kr. Löbl sv. p. z Krainburku panství Kinského Rumburk; Matouš sv. p. z Vernier Trčkovské panství Lipnici a j. a j. Přebohatých darův a vyznamenání dostalo se původcům exekuce Friedlandské ve Chbu »za obzvláštní činnost a zručnost nasazením života vlastního dokázanou«. Plukovník Walter Butler při slavné audienci vyznamenaný zlatým řetězem, důstojností komorníka a povýšením do stavu hraběcího na místo odměny 200.000 zl. dostal panství Valdsteinovo Doksy s Bezdězí, Peršteinem a Deštnou; plukovník Jan Gordon místo odměny 120.000 zl. obdržel panství Valdsteinovo Smidary a Křivany; podplukovník Walter hr. z Leslie povýšený za plukovníka panství Trčkovské Nové město nad Medhují, odhadnuté za 118.975 zl.; setník Walter Deveroux za plukovníka povýšený na místě odměny 110.000 statky Trčkovy Dobrovítov, Chlum a Krchleby v summě odhadní 76.745 zl., z nichž měl vyplatit odměnu hejtmanovi Dion. Macdonaldovi za podplukovníka povýšenému a hejtmanu Edmundu von der Burg po 12.000 zl. Z domácích šlechticů Jan Octavian Kinský, strýc Vilímův, obdržel ze zboží Kinského statek Kamenici; Adam hr. z Valdsteina Valdsteinův statek Trnovany, Burian Lad. hr. z Valdsteina část Trčkovského panství Světlé, Maximilian hr. z Valdsteina panství Valdsteinské Skály, někdejší lenné statky Friedlandské, Klášterec, Mnichovo Hradiště, Svijany, Studánku, Zvířetice a Grabstein. Vác Bořkovi Dohalskému navrácen statek Veselé Vysoké, Alžbětě Hrzanové roz. Haugvicové, vdově po Zdislavu Hrzanovi (viz str. 124.), statek Stolinky, kněžně Polixeně z Lobkovic panství Kost. Také Slavatovi dostalo se podílu v kořisti jistinou 58.013 zl. r. jež několik židů mladoboleslavbylo dlužno starému panu Trčkovi. — Poměrně skrovná byla tentokrát kořist duchovenstva kat.; nejvíce dostali jesuité, zejmena statek Trčkovský Zacléř k nadání jich domu pro novice u sv. Anny ve Vídni, kollej jesuitská v Jičíně statek Tuří s Hubojedy ze zboží Valdsteinského a Miličives a Hrobičany z lenních statků Friedlandských; z těchže statků darovány Pecka a Radim klášteru kartouzskému ve Valdicích, Véska augustiniánům v Bělé a Schönborn augustiniánům v Čes. Lípě. — Nejmenší užitek z ohromného jmění zkonfiskovaného měla komora král. a císař sám. Ze všeho zboží Trčkovského jediný statek Kounice (v Českobrodsku), a ze zboží Friedlandského jediný statek Smrkovice (v Bydžovsku) dědičně darovány králi Ferdinandovi III. Císař vyhradil si na panstvích Friedlandských obilí, dobytek a jiné svršky hospodářské, jichž dostalo mu se v hojném množství (terra felix nazýváno vévodství Friedlandské naproti nešťastnému ostatnímu království). Hůře pochodil císař na statcích Trčkovských, kde mimo svršky a nábytky hospodářské vyhradil si též peníze hotové, ale plukovník cís. Adolf hrabě z Puchheimu, jemuž uloženo provésti zabavení těch statků, pobral, kde se co dalo.]

a bez programu, snadno umožňovalo katolíkům chopiti se opět svých dalekosáhlých záměrův.[1] Koalice protihabsburská byla v plném rozkladu. I zde ctižádostivé snahy vévody Friedlandského vydařily se na prospěch císařův: jeho zásluhou byly přiostřeny radikální rozdíly, jimiž Sasové dělili se od Švédův, a kurfiřt byl choten ke mnoha ústupkům, aby se sprostil poručníkování Oxenstiernova.

Vyjednávání mezi Drážďany a Vídní zahájilo se téměř hned po tragedii chebské, a pravidelné jednání počalo v Litoměřicích v měsíci červnu. Jan Jiří dožadoval se svobody náboženské pro Čechy, ale nemínil chránit ani kalvinistův, ani bratří: »Nebo jako pravdou jest,« pravil kazatel jeho Dr. Hoë z Hoënnegga, který choval k nim trvalé záští, »že slunce o polednách nejlépe svítí, tak je pravdou, že kalvínské učení je plné bludův a božskému slovu Páně ve všem odporno, a že každý, kdo má srdce a svědomí křesťanské, nesmí o to pracovati, aby též kalvinistům dostalo se v říši svobody vyznání.« Ba i lutheráni znali, pokud mohou spoléhati na ráznost kurfiřtovu. Proto také emigranti a Oxenstiern myslili jen na to, aby přetrženo bylo vyjednávání, od něhož neočekávali nic dobrého. Baner dostal rozkaz přepadnouti Čechy; Sasové, jednak aby přinutili císaře, jednak aby nezůstavili kořist pouze spojencům svým, podporovali jeho tažení, a obě vojska, nepotkavše se se žádným odporem, spojila se před Prahou (v červenci 1634), za nimi bralo se několik set emigrantů, žalostné to trosky někdejší velké strany národní. Zřídili v Litoměřicích jakousi vládu, jejíž všecken úkol záležel v opatřování píce a spíže Švédům.[2] Místodržící

[1] [Významnná proměna stala se ve vojště císařském po zavraždění Valdsteinově vypuzením všech živlů nekatolických; příště nedopouštěno žádné kacířské bohoslužby, jak dříve bývala v obyčeji (viz str. 112.); plukovníci a důstojníci směli míti jen pravověrné kněze a mnichy, ve vojště zavedeny zvláštní večerní pobožnosti k Panně Marii. Ale vojsko čistě katolické nezměnilo nijak chování svého, takže surovostí svou v zemi nepřátelské i přátelské vyrovnávalo se (ne-li předčilo) vojskům protestantským nebo smíšeným.]

[2] [Přední osobou nové této vlády stavovské v Litoměřicích byl Jan Záruba z Hustiřan, jenž horlivě staral se o potřeby vojska Banerova. Mezi emigranty, kteří se Švédy a Sasy r. 1634 vrátili se do vlasti, byla též paní Alžběta, vdova po Vilémovi Kinském, rozená Trčková, jež před tím marně ve Vídni se domáhala, aby spravedlnost jí propuštěna byla proti vrahům manžela jejiho. Zatím v cizině se opět provdala za emigranta moravského a plukovníka švédského Zdeňka hraběte z Hodic. Jen na kratičko ujala se panství a statků po prvním manželu svém, začež ztrestána ztrátou věna svého 50.000 kop m., zapsaného na panství Hanspašském (Bílek, »Děj. konfiskací«, str. 868.). Z jiných vyhnanců vrátili se Aleš Berka z Dubé, II.,

jako roku 1631 dali se na útěk, ale útok byl tak slabě veden, že Colloredo jej odrazil (28. července); Sasové ustoupili bez odporu. Na svém zpátečním tažení dověděli se o zlé pohromě u Nördlingen (5. a 6. září 1634). Vojsko švédské bylo zničeno, Horn zajat, Bernard Sasko-Výmarský těžce raněn. Nikdy, ani po Bílé hoře, ani po porážce Dánska moc Ferdinandova nebyla tak hrozná: Německo bylo u nohou jeho.

Císař stárl, a dvacetiletý zápas velice otřásl odvahu okolí jeho: události mu ukázaly, že vítězství mívají kruté následky, a že je snadněji jich dobýti nežli skliditi ovoce jejich. Generálové jeho byli hrozně slabí, prostředky země vyčerpány; dostane-li se od národův obětí potřebných, aby protestanti byli přinuceni vzdáti se na milost a nemilost? Duch fanatismu a křížové výpravy, vzbuzený od jesuitů, spotřeboval se vlastním svým úsilím: »J. M. Císařská a slavnej dům Rakouskej víceji nepřátel katolickejch nežli nekatolickejch míti ráčil,« psal smutně Slavata. Francie odhodlaně vstupovala do řad nepřátelských. Někteří osamělí nesmířlivci snili o všeobecné restauraci církve římské; i mezi nejzbožnějšími nesnadný úkol vzbuzoval nepřekonatelnou malomyslnost. Slavatu nelze podezřívati z lhostejnosti; jeho listy jsou plny vznětů mystických: »Jeden pater ordinis s. Francisci,« psal mladému Martinicovi, »rodilej ze Vlach z města Tolentina, dostavše ex patria některý malý bochníčky chleba, který se relikvií s. Nicolai Tolentini dotejkaly, davše mně některý, dva páry příležitě V. Mti odsílám. Praví se, že obzvláštně contra pestem magnam virtutem mají bejti; když jeden je při sobě nosí, že není se jemu potřebí obávati morového nakažení. Posílám též synu mému dva páry. A poněvadž týž pan pater J. Mti císařovně a J. Mti královně mnoho tuctův těch bochníčkův dal, není pochybnost, že J. Mti ráčili dobrej díl jich J. M. Kské odeslati.« [1] Uprostřed krise, kde zápasilo se o budoucnost Evropy, nejvíce zaměstknávalo ho navrácení zázračného obrazu P. Marie Staroboleslavské, který svatokrádežně v zajetí držel ten protestant Hofkirch.[2] Nicméně lekal se pomyšlení na nové zápasy. Ovšem v jistých věcech byl docela rozhodnut neustoupiti:

---

syn někdejšího direktora Bohuchvala Berky, Kateřina Kaplířová, Jaroslav Sezima Rašin z Ryzmburka a j.]

[1] Dopisy Viléma hr. Slavaty Jaroslavu Bořitovi z Martinic a jeho synovi z r. 1635 v Rezkově »Sborníku histor.«, 1886, str. 358.

[2] Ibid., str. 363.

»J. M. Císařská skrze tu traktací a pokoj s kurfiřtem Saským neráčí chtíti na ujmu a ublížení víry svaté katolické něco povolovati a zavírati, než že ráčí spolu s theologickými a politickými raddami svejmi o to snažiti, aby to, co dobrého i v královstvích a zemích J. M. Cské dědičnejch k dobrému a rozmnožení víry svaté katolické od začátku těchto válek způsobeno jest, aby se to stále držeti a zachovati mohlo« (18. dubna). Zda bylo možné a moudré žádati více? Přecházel odtud k jakési fatalistické resignaci: »Sice ex effectibus vidí se, že Pán Bůh neráčí chtíti, aby katoličtí v říši měli dokonalý vítězství míti nad nepřáteli víry svaté katolické, ani také aby katoličtí měli dokonale přemoženi a potlačeni bejti. Kdyby byl Pán Bůh před Lipskem katolickejm vítězství popřáti ráčil, byla by dobrá naděje, ut a catholicis sectariis in imperio leges ferrantur . . . in summa Pánu Bohu samému nejlépe vědomo jest, pro jaké příčiny to dopouštěti a připouštěti ráčí.« [1] Připomínal tíhu berní, útěk sedláků, zda bylo by lze odporovati novému vpádu?

Slova Slavatova označují velmi jasně mezi, již panovník rozhodně nemínil překročiti. Protože nepodařilo se mu založiti panství své v Německu, byl hotov odvolat edikt restituční, ale chtěl, aby moc jeho v Čechách nebyla ohrožována. Sasko nenaléhalo: požadavky Ferdinandovy nebyly v odporu s duchem času, který přiznával panovníkovi právo, svou víru ukládati svým poddaným. Richelieu zahanbil slabost kurfiřtovu: dožadoval se pro emigranty práva, aby mohli vrátiti se do království, statky jejich aby jim byly vráceny, svobody obnoveny i s právem voliti krále; zajisté doufal vzbuditi tím žádostivost dvoru drážďanského, co dokazuje pouze, že nerozuměl naprosto politice tradicionální. — Odmítnut byv s této strany, obrátil se k Ferdinandovi, zavazoval se neposkytovati žádné pomoci protestantům: za podmínku dožadoval se Elsaska. Od chvíle, kdy národ není dosti silný, aby sám bránil svých zájmů, jest jen hříčkou stran, které se zaplétají kolem něho. Čechy zakoušely osud všech přemožených; osvoboditelé, kteří po sobě nabízeli jim služeb svých, myslili pouze na své prospěchy osobní; po více než dvě století byly odsouzeny, aby byly nástrojem nebo hříčkou nejsobečtějším snahám ctižádostivým: zda s plnou jistotou lze tvrditi, že ani dnes není tomu jinak?

[1] Ibid., str. 353 a 354.

Přinucen byv voliti mezi ztrátou Elsaska a upuštěním od svých plánů křížové výpravy, Ferdinand zůstavil rozhodnutí dvaceti řeholníkům za předsednictví kardinála Dietrichsteina: čtyři jesuité podle instrukcí Urbana VIII. navrhovali, aby papež byl požádán za dobré zdání; druzí přáli dohodě se Saskem. Císař váhal a Lamormain vší svou mocí naléhal naň, aby neučinil nejmenšího ústupku protestantům; kdyby zvítězil, protestanté čeští měli ještě nějakou naději zotavení, protože panovníci nejmírnější, ohroženi ve svých bezprostředních zájmech, byli přinuceni vésti dále válku. Ferdinand shromáždil své důvěrníky, mezi nimi kardinála Dietrichsteina, Lamormaina a kardinála Pazmaně, který rázně, pokud dopouštěly okolnosti, pracoval o vítězství církve v Uhřích: — běží o mé blaho, pravil jim císař, nechci ničeho se odvažovati; svou duši skládám na vaši, dejte mi radu, které byste mohli hájiti před soudem božím. — Většina se rozhodla pro mír se Saskem.

Mírem Pražským (30. května 1635), ke kterému se připojili skoro všickni knížata němečtí, shrnuty byly — jako později mírem Vestfálským — výsledky, získané operacemi válečnými. Císař zrušoval edikt restituční, a protestanté zase přestali dožadovati se svobody náboženské pro Čechy; ve Slezsku vyznání lutherské bude trpěno v městě Vratislavi a ve třech knížetstvích, jež nezávisela bezprostředně na koruně; v druhých, totiž v největší části země obyvatelům dostane se lhůty tříleté ku přestoupení. Péče o pokoj veřejný, pravil Ferdinand, nedopouští mu změniti něco v zákonech, jimiž upraven stav věcí v Čechách: tímto vyvoláváním strašidla revolučního zaplašeny poslední rozpaky Jana Jiřího; z obecného odpuštění zůstanou vyloučeni synové Bedřicha V. a všickni, jichž statky byly konfiskovány následkem povstání, nebo kteříž opustili zemi pro náboženství. † Mimo to Horní a Dolní Lužice, jež r. 1620 (6. července) v zástavu byly dány kurfiřtu Saskému za pomoc, poskytnutou proti stavům českým, propuštěny jemu v dědičné léno od koruny České,[1] čím nenávratně ztraceno území, získané někdy císařem Karlem IV., který přes Braniborsko směřoval rozšířiti říši svou až k moři Baltickému.

---

[1] [Podle zákona o nescizitelnosti jmění korunního, uznaného od Ferdinand II. potvrzením privilegií zemských, císař zavázal se do roka opatřiti svolení a schválení všech čtyř stavů českých, co stalo se pak na sněmu Českém r. 1636.]

Hlavní dílo, jež vychovatelé vykázali Ferdinandovi, bylo dokonáno, a když o několik měsíců později pocítil první záchvaty nemoci, jež ho sklátila, připravoval se bez přílišného zármutku, aby počet učinil Bohu, jehož věci, jak se domníval, statečně hájil (15. února 1637). Kodicillem závěti své (8. srpna 1635) nařídil, že † napříště všecka jeho království a jiné země se vším příslušenstvím nikdy a na žádný způsob nemají býti děleny, nýbrž všecky vždy mají připadati nejstaršímu dědici řádem práva přirozeného a majorátu. Takový byl přirozený konec zápasů, které podstoupil, aniž pozoroval jejich dosah politický; proti všelikým překvapením budoucnosti a všeliké slabosti nástupců svých zabezpečoval jednotu rakouskou, založenou na zříceninách jednotlivých zemí samosprávných, jež skupily se pod žezlem Habsburkův a stmelenou panováním církve. S tohoto stanoviska úloha Ferdinanda II. v historii byla nejdůležitější; nedokonal sic, ale neobyčejně popohnal dílo splynutí, počaté Ferdinandem I., jehož po dlouhé době chopili se opět s vůlí jasnější Marie Teresie a Josef II. Rádcové jeho chovali dalekosáhlejší snahy ctižádostivé: pokoření Čech bylo jim jen předehrou a prostředkem, aby kráčeli k dobytí Německa; úkol byl příliš těžký pro síly jejich, a Ferdinand, jenž následoval je spíše z poslušnosti než z přirozeného zanícení, snadno se utěšil ze svého nezdaru. Stačilo mu, že zadržel rozmach kacířstva, a vskutku postavil obojímu náboženství hranici, kteráž od té doby nebyla přesunuta.

Nebylo zajisté úspěchem bezvýznamným, když ve svých državách obnovil moc panovnickou, zabezpečil dědičnost trůnu svého, ke skrovnému spolupracovnictví přivedl sněmy nepokojné a bouřlivé a obnovením jednoty víry naprosto potlačil roztržky. Důsledky toho posud nepřestaly. Právě na Bílé hoře vyvstává Rakousko takové, jaké trvalo až do roku 1867, ono Rakousko, bašta ideí tradičních, příslovečně nepřátelské všemu hnutí liberálnímu a vší touze po samostatnosti, jež proti všelikému pokroku stavělo zděšené a mrzuté non possumus, a kde směry reakcionářské byly tak mocné, že žalostnou deformací nejšlechetnější nauky o osvobození stávaly se tu novým prostředkem despotismu. Samou velikostí vykonané revoluce zastíněna také nepatrnost panovníka, který vyvolen byl od kurie, aby provedl její nálezy. Tento ubožec, který spokojeně a pobožně kráčí prostřed nejhroznější doby historické, který rukou dobrotivou rozdává svým služebníkům nevy-

čerpatelné množství darů, nabytých nevýslovným utrpením tisíců sirotkův a vdov, který, když celí národové chroptí pod ranami missionářů v botách a ostruhách, je tak úplně zabrán ve své modlitby, že ani neslyší dlouhý výkřik úzkosti, kterýž i dnes rozechvívá naše útroby, nezasluhuje zajisté naprostého odsouzení potomstva; budí v nás spíše smutek a soucit než hněv. Byl jen nástrojem díla mrzké reakce, kterouž odročeno sine die, ono usmíření nepřátelských stran náboženských, které, nechť mluví se o tom cokoli, bylo docela možno, a které tušili již duchové osvícení a duše upřímné; jeho mravní nepatrností odnímá se pronásledování, které spíše nechává prováděti než aby je řídil, i ono zdání příšerné velikosti, kterou mívají někdy zločiny, páchané proti svědomí lidskému, a jeho stín se šíří na všecky rádce jeho; mezi nimi marně hledáme ctižádostivce vysokého vzletu a nadšence vroucího srdce; jak žalostný to byl dvůr, aby Valdstein, tato loutka, tu hrál úlohu důležité osobnosti!

Na štěstí moc lidí i ve zlém jest obmezena! Jest více než pochybno, že oligarchie česká by byla tehdáž měla nadání a vlastnosti, potřebné ke spravování země; není na jevě, že by protestantism nesouvislý a bázlivý, tak jak byl zřízen v Čechách, a jenž mnohým byl jen prostředkem panování, měl dosti síly mravní, aby pozdvihl tento národ vysílený prudkým schvácením všech sil jeho, a jenž zle užil života až do znechucení. Habsburkové v letech, jichž třeba bylo, aby národ nalezl opět radost a sílu k životu, prokázali mu službu, že uchránili jej od invase německé. S tohoto stanoviska také je rozhodna vláda Ferdinanda II. a důležit mír Pražský, jenž potvrzen bude míry Münsterským a Osnabrückým. Rakousko, jež nemohlo podrobiti si Německo, organisuje se mimo ně a do jisté míry proti němu; panovníci jeho nedůvěřují vlivům cizím, a ve chvíli, kdy Čechové za potuchnutí citů národních byli by snadno podlehli mravnímu vlivu svého souseda, chrání jich, aby nebyli jím uchváceni. Válkou třicetiletou říše Německá pozbyla svých hranic: v různých formách ztratila svou marku východní jakož i západní; této nabyla opět, oné hledí znovu dobýti.

HLAVA ČTVRTÁ.

KONEC VÁLKY TŘICETILETÉ.

Ferdinand III. — Všeobecné vysílení: zmírnění vlády despotické, nový způsob propagandy katolické. — Kardinál Harrach. – Poslední léta války. — Baner; nový pokus o osvobození. Torstenson. — Königsmark a obležení Prahy. — Mír Vestfálský. — Konečné opuštění protestantů českých. — Emigranti. — J. A. Komenský: jeho nauky filosofické, jeho methoda paedagogická. — Odkaz Jednoty bratrské světu. — Následky války: hmotná a mravní zkáza království.[1]

V době, kdy Ferdinand III. vstoupil na trůn český r. 1637, umlkaly vášně nepřátelské a hněvy vzájemné, překonány byvše únavou úmornou; trval jediný dojem neodolatelný, nesmírná potřeba pokoje. Nový král představoval dosti dobře tuto generaci vysílenou, od narození byl unavený, a jeho obyčejná, dobrá vůle nesnesla námahy příliš dlouhé. Když zasnouben byl se sestrou Filipa IV., infantkou Marií, tato postrašena dala se cestou co možná nejdelší, zdržela se v Janově, v Neapoli, v Ankoně, ztrávila čtrnácte měsíců na cestách, tak nepříjemný byl obraz fysický a mravní, v jakém jí vylíčen byl její budoucí choť; několikrát

[1] Fiedler, »Zprávy poslů benátských« (Fontes rerum Austriacarum, Dipl. et Acta XXVI.) – M. Koch, »Geschichte d. Deutschen Reichs unter d. Regierung Ferdinand III.« — Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«. — Dudík, »Schweden in Böhmen und Mähren«. — Tischer, »Oberst Freiherr Sigmund Myslik von Hirschov. – Hofman, »Petr Melander von Holzappel. — Ale hlavní dílo je spis Rezkův »Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III.« (až do konce války třicetileté). Praha 1891.

chtěla již již upustit od zkoušky, a obrátiti se zpět. Ferdinand III., vysoké postavy, černovlasý, nebyl ošklivější než jiný, ani hloupější; byl málo živý. Manželka jeho byla mu povděčna, že její přílišné obavy byly zbytečny, a konečně zamilovala si ho; národové nemají větších požadavků.

Mladý panovník — bylo mu dvacet devět let — vynikal některými velmi vzácnými vlastnostmi. Byla doba, kdy ctižádost vojenská a nepřátelé Valdsteinovi postavili ho za soka vévodova; měl skvělý úspěch, protože byl jedním z vítězův u Nördlingen. V jeho prospěch svědčí, že nedal si to namluvit, a z přirozené skromnosti nebo z nechuti ke všeliké hlučné činnosti vzdal se slávy, která na chvíli naň se usmála. Tento císař byl hoden býti filosofem, k čemu vedlo jej zdraví jeho, jež dávno budilo vážný nepokoj a jež bylo vždy vratké.

Nikdo neměl menší záliby v okázalosti, než tento muž počestný a mírný, mravů prostých, hodný manžel, jehož přesvědčení nepřecházelo nikdy ve fanatism, a jeho přednosti nikdy ve vášeň. Anekdota, jež všude se opakuje — co svědčí o pravděpodobnosti její — vypravuje nám, že jednou otec jeho, překvapen jsa jeho tváří starostlivou, tázal se ho, proč jest zarmoucen: — Přemýšlím, odpověděl prý mu mladík, jak budu moci jednou splatiti všecky dluhy, co děláš. — Jest pravda, že měl smysl pro pořádek a hleděl ucpati některé trhliny, jimiž unikaly prostředky mocnářství. Zavedl vládu konservativní a opatrnou, jež přejde brzo v jakýsi spánek lethargický; ale bylo by opravdu upřílišeno uvalovati na Ferdinanda III. zodpovědnost za opominutí Leopolda I. nebo Karla VI.

Jesuité, kteří měli tak hojný podíl v dobrodiních zesnulého krále, a kteří zamýšleli vždy hrdinství — často tím poškodili katolictví, ale bez nich co by se bylo s ním stalo? — chovali k novému pánu lásku poněkud chladnou: vyčítali mu, že nezpovídá se dosti důkladně, že nedbá podrobností. Tuším, že tato opominutí byla spíše skutkem pohodlnosti, než samostatnosti. Ferdinand měl dále jesuitu za zpovědníka, a v zápase, jenž za vlády jeho dál se mezi Tovaryšstvem a kardinálem Harrachem, podporoval řád vytrvale — třeba nehnal věci do krajnosti: nebyl to jeho způsob. — Jsa velice zbožný, ba pobožnůstkářský, veliký ctitel svaté Panny, je členem četných družin marianských a stará se účinně, aby vymohl od papežův úřední uznání dogmatu o neposkvrněném početí.

Protože Urban VIII. a Innocenc X. váhají ze strachu, aby se neznelíbili jiným řádům řeholním, jež mrzí iniciativa jesuitů, zavádí ve svých zemích z vlastní moci svátek, drahý žákům Loyolovým, sám spisuje přísahu, kterou příště činiti budou professoři, děkani, doktoři promovaní, a kterou budou obnovovati každého roku: »zavazuji se hájit učení o neposkvrněném početí, pokud papež nenařídí opak«. — Jesuité měli takto v něm velmi hodného žáka, neobyčejně povolného, velmi poslušného, poněkud měkkého; takové bývá nebezpečí příliš dokonalé jejich methody: zkrotí tak důkladně vůli, že jim v rukou zůstává pouhá loutka, jež okázale vystupuje jen z dáli.

Ferdinand III. nenávidí kacířství, a s hlediska zásadního politika jeho v ničem nerozeznává se od politiky otce jeho; naopak velice liší se od ní formou, volnější, méně drsnou, ne sice méně smířlivou v podstatě, ale opatrnější v postupování. Všeobecná situace jest vhodná k tomuto zmírnění: styky Vídně s dvorem papežským jsou méně vřelé od doby, co s Urbanem VIII. vrátili se papežové diplomati, kteří především myslí na své postavení v Italii: protireformace, zastavená v Německu, přestává být otázkou evropskou, a jest již jen jednou z forem správy vnitřní. Není již řízena legáty, jako byl Caraffa, ale náčelníky duchovními a světskými v zemi: tito vidí věci z blízka, znají nesnáze při provádění, a lekají se prostředků rozhodných, jichž následkům by přímo podlehli. Spoléhají na čas a na příklad, aby překonali poslední odpor: na oko pečují víc o upevnění svého panství, než o jeho rozšíření, čekají totiž s opravdovým podnikem obracování sedláků, kteří ve valné části země zůstávají nepřátelští, až opravdu ve věrné služebníky Říma přemění ony šlechtice, jichž většina přivinula se ke katolictví jen z lakoty nebo ctižádosti, a ony měšťany, kteří hnáni byli na mše pokutami a konfiskacemi. Jde o dílo neustálého tlaku, o výboj zdlouhavý, jenž zajisté nevylučuje prostředků násilných, a zejmena neobsahuje v sobě žádného návratu k ideám snášelivosti, ale co možná nejvíce vyhýbá se okázalým popravám a hromadnému vyhlazování. Církev s touž nesmiřitelnou bdělostí dusí všelikou jiskru života samostatného a přemítání osobního, ani ideál její se nezměnil: je to vždy mlčení, poslušnost a smrt; však protože příště běží jí toliko o upevnění moci její, despotism její stává se pravidelnějším a licoměrnějším, i snaží se přesvědčiti ty, jež byla zkrotila.

Daří se jí v tom dosti často. V městech, kde vykonává se vliv úřadů veřejných, odpor slábne zřejmě: za útrap válečných generace střídají se a tradice mizejí s největší rychlostí, úzkostmi života hmotného zabavují se síly činné; duše kolísavé a jako zbavené své víry národní podávají kazatelům snadnou kořist, a v posledních letech války třicetileté tvoří stranu katolickou, zabírající skoro všecku šlechtu a ohromnou většinu obyvatelstva městského. Na venkově naopak — mimo jihozápad [1] — sedláci ne tak důkladně spracovaní, zachovávají tajný hněv proti novému řádu. Je význačný rys této doby — a trvá, ač slábne víc a více, po celé XVII. století — tento rozkol mezi třídami vyššími, oddanými víře římské, a nevolníky vesnickými, kteří, byť i přijali pověry kultu římského s lítostí vzpomínají na minulost, kdy postavení jejich bylo méně žalné, a okovy jejich méně těžké. Tyto poslední překážky mizejí jen velmi zvolna a dráždí netrpělivost jesuitů, třeba jich vážně neznepokojují. Úspěch je tak jistý, že vítěz, třeba neupouštěl od svých osvědčených method, používá jich s poměrnou mírností.

Podobně s hlediska politického, protože jediná šlechta má tehdáž práva společenská, král, jakmile je jist upřímností jejího obrácení, neužívá téže přísnosti ve vykonávání své moci. V čas povstání byl ještě velmi mlád, a protože nebyl na svůj věk vyvinut, nezůstavilo v něm zarytý hněv, jaký fronda vzbudila v Ludvíkovi XIV. V zásadě neobětuje nic z nauk absolutistických: když sněm moravský osmělil se † r. 1637 předložiti mu spis o pochybných kusích v Obnoveném zřízení zemském (»Dubia«), císař zapovídá mu »opětovati žádost tuto jakožto neslušnou«, diví se, že páni nezachovali lépe v paměti chyby své, a nejsou vděčnější za shovívavost, kterou panovník uražený pohnut byl k obnovení jejich privilegií; nechce dát si vázati ruce, a výsadám, jichž se dovolávají, třeba rozuměti jen s výhradou jeho rozhodnutí, jeho mínění a vůle.[2]

---

[1] [I na jihozápadě českém, zejmena v Pošumaví, lid selský dlouho trval při kacířství svém. Význačný doklad zachovala nám pamětní kniha jesuitské kolleje Klatovské při r. 1653. Když v Klatovech na náměstí strhován pro stavbu kostela jesuitského jeden z domů bohatého měšťana Daniele Korálka z Těšína, činného účastníka událostí v l. 1608–1609, a jednoho z defensorů stavovských, mezi lidem, jenž v čas trhu byl tu shromážděn, »muž venkovan, opíraje se o hůl a hledě chvíli na pobořený dům — jenž ozdoben byl obrazy knížat a králů českých — sám sobě cosi bruče, pak obrátiv se ku přítomným našim zvolal: ‚Ó Žižka na vás, Žižka na vás!', a za hlasitého smíchu lidu pryč se hnal.« (Proložená slova hrozby v latinském textu kronikáře jesuitského uvedena jsou v původním znění českém.)]

[2] Kalousek, »České státní právo«, str. 458—495.

Sněm neopatrně zdvihl tyto otázky základní, a ani Ferdinand III. právě tak jako otec jeho nebyl ochoten přiznati stavům moc ústavodárnou. V skutečnosti nároky jeho se zmírňují. Za první zuřivosti vítězství rádcové koruny hnali své úchvaty až do krajnosti. Protože král nebyl s to, aby sám vykonával správu a starost tuto skládal na stavy, bylo nutno, aby jim vrátil jistou volnost v jednání: zda nebylo dostatečné záruky v složení této nové šlechty, která za své bohatství děkovala Habsburkům? — Ve stavu panském zůstávalo jen dvacet sedm starých rodů, skoro vesměs oddaných víře katolické; nových lidí poměrně bylo ještě více ve stavu rytířském. — Sněmy zajisté nemínily již hráti si na shromáždění ústavodárná, byly jen velkou radou správní,[1] jest jim poskytována působnost poněkud širší, předkládají se jim ku poradě zákony připravované; zejmena jeden z článků nejpřísnějších Obnoveného zřízení zemského z r. 1627 upadá v zapomenutí, a se svolením komisařů vládních a s vyhražením osoby královské a jejích práv dovoluje se jim rokovat o otázkách, týkajících se obecného dobra zemského a zachování dobrého pořádku a bezpečnosti. Panovník, jenž r. 1627 byl ještě všecek rozhněván a zděšen »ohavnou rebellií«, jest příště usmířen; styky jsou méně napjaty, rozkazy královy nemají útočné krutosti prvních let, nehrozí stále, žádá: »Moji věrní, poslušní a milí Čechové ještě nikdy mne neopustili; té milostivé důvěrnosti jsem, že mně v této věci také satisfakci dají, a žádost mou naplní.« A bylo by sice poněkud směšné upřílišovati důležitost formulí, jimiž dvůr hleděl dosáhnouti nějakého zvýšení daní, ale vše je rovněž způsob.

Jaroslav Bořita z Martinic, jenž ve sněmě † r. 1640 četl list králův, získal povolení daně nápojové v žádané výši, † »ačkoli by stavové mnohé a veliké příčiny měli, pro které by J. Mt Císařskou za ušetření jich takovými kontribucemi poníženě žádati mohli«. Daně byly těžké, a každý horoucně toužil po míru, císař zrovna tak jako šlechta. Trauttmansdorf, nejoblíbenější jeho rádce, neměl žádného velikého nadání, ale byl mírný, laskavý a svědomitý; znal vysílení Rakouska a byl ochoten ke mnoha ústupkům, aby zjednal nějakou úlevu národům sklíčeným. V jistých věcech však nebylo mu možná smlouvati se; nemohl proto jíti nad mír Pražský

[1] V skutku; v theorii sněmy dále představují království, zachovávají právo případné volby královské atd.

a vrátiti Čechám svobodu náboženskou; v té věci byl jist, že bude podporován novou šlechtou, jejíž jmění bylo založeno na zkáze emigrantů. Mír byl tedy nemožný, pokud tito by konečně nebyli mimo boj. Nepřátelství prodloužilo se takto o více než deset let, a nemělo jiného výsledku, než že zkáza země byla dokonána.

Po ústupu Sasů Čechy užily poměrného klidu. Švédové, zraženi byvše největší částí svých spojenců německých, drželi se dosti těžce; Francie, jež dávno již penězi podporovala nepřátele Habsburků, konečně zakročila přímo, byla však špatně připravena, její vojska byla nevalná, a její ctižádostivé snahy směřovaly hlavně k zemím, jež byly nejblíže hranic jejích; bojiště bylo takto přeloženo na západ a na sever. Situace se zhoršila, když kolem r. 1639 štěstí naklonilo se Francii a Švédsku; tehdáž pojat byl od nich plán zasáhnouti Rakousko na místě nejcitlivějším, a odníti mu spojení s Bavorskem; válka byla takto přenesena do kotliny nad středním Dunajem a nad hořejším Labem, a několikrát nepřátelé císaře Ferdinanda III. měli myšlenku, zničiti ho docela, když by pod hlavním městem jeho spojil se s knížetem Sedmihradským Jiřím I. Rákóczem; byla to první myšlenka povstalců r. 1618, a tentokrát málem že se nezdařila.[1] Od toho času skoro každý rok Čechy, Moravu a Slezsko probíhala vojska nepřátelská, neb aspoň v zemích těch útulek nalézaly pluky císařské, což jim působilo útrapy skoro stejné.

Poprvé r. 1639 Jan Baner postoupil až ku Praze, a za odpor města[2] pomstil se spustošením Čech východních; po smrti

---

[1] [Neposlední zásluha, že odvráceno bylo nebezpečenství, hrozící Vídni ze spolku Jiřího I. Rákócze se Švédy a Francouzi, náleží českému pánu Heřmanu Černinovi z Chudenic, který r. 1644 vypraven byv do Cařihradu, obratným jednáním přivedl portu k tomu, že knížeti Sedmihradskému zakázala zdvihnouti válku proti císaři. Příhody této cesty r. 1644—1645 vypsal pan Černín jazykem českým v zajímavém denníku, jenž otištěn v Mikovcově »Lumíru« r. 1856 a v Miklošičově »Slav. Bibliothek« (necele). Poselstvím do Cařihradu vyznamenal se pan Heřman Černín již v l. 1616—1618, získav zkušenosti k tomu na zajímavé cestě, kterou r. 1598 podnikl se švakrem svým Kryštofem Harantem z Polžic a Bezdružic do Palestiny a do Egypta. Příhody první této cesty vylíčil podrobně a učeně starší druh jeho Harant (1608), kdežto druhá cesta popsána od Adama Wernera (»Türkisches Reisebuch von Prag aus bis Constantinopel«, Norimb. 1665).]

[2] [V příkré protivě proti obecné zbabělosti r. 1631 měšťané a zvláště studenti r. 1639 zásluhou jesuitů naplněni byli nadšením a hrdinností. Z družin marianských, to jest spolků studentských, založených při kollejích jesuitských k stálému uctění P. Marie, vytvořeny sbory dobrovolníků vojenských, tak zvané legie studentské, které na záchranu katolické víry bojovaly pod

jeho Linhart Torstenson, nejznamenitější ze žáků Gustava Adolfa, usadil se jako trvale v državách císařských. Sněm Řezenský (1640—1641) dokázal, že většina knížat německých, příště nebojících se již nic Habsburků, žádá si jen míru. Prázdno se činí kolem Švédů, kteří již jen s velkou obtíží živí se prostřed zemí spustošených; nechtějí-li, aby byli zadržáni svými vlastními vítězstvími, je třeba, aby rychle s největším úsilím zlomili poslední odpor Ferdinandův, a proto aby ohrozili hlavní jeho město, neb aby nahnali mu strachu, že ztratí Čechy. R. 1642 Torstenson zmocnil se Olomouce, z níž učinil pevnost prvního řádu, a jež stala se střediskem hojného zásobení potravinami pro vojsko jeho; země bez obrany jest otevřena všemu vydírání jeho. Sněmy neskrblí, ale berně se nescházejí; — »jak lze dojíti placení daní«, píše velkopřevor Strakonický, »ježto vojsko vzalo a béře posud vše, nač napadne.« Aby kryla se naléhavá vydání, užívá se všech prostředků: hraběti Václavu Michnovi z Vacinova, † jenž obžalován byl pro odklizení poslední vůle otce svého zlé paměti Pavla,[1] jest oznámeno, že věc bude potlačena, půjčí-li císaři 200.000 zlatých; komora dvorská byla ve vyjednávání se šarlatány; kázeň vojska, jemuž nedostává se ani žoldu, ani potravin, jest podryta loupeží. Habsburkové zakusili následek své neblahé politiky vnitřní; vypudili z království

---

praporem marianským. O borlivosti studentské legie pražské z r. 1639 podnes svědčí veliké náspy (Marianské hradby) na ochranu Hradčan a Malé Strany, v krátkém čase od ní vyvezené. Za statečnost, prokázanou při prvním pokuse Banerově o Prahu (1. června), studentská legie obdržela darem od velitele města hr. Gallasa prapor, ozdobený na jedné straně obrazem P. Marie, na druhé českým lvem. Po vysvěcení jeho všickni legionáři přísahali naň, že nastanou-li časy nebezpečné, vždy pod praporem a ochranou P. Marie budou bojovati pro vlast a víru. Podobně vyznamenala se téhož roku studentská legie olomoucká vedle hotovosti zemské při obraně hranice zemské kolem Jihlavy proti vpádu oddílu vojska švédského. (Rezek, Č. M. Kr., V., str. 1046, 1056.)

[1] [»Pijavicí země české« Gindely (»Gesch. der Gegenreformation«, str. 68), nazval pověstného povýšence, pozdějšího hraběte Pavla Michnu z Vacinova, jenž jako »kvartýrmistr a profiantmistr armády císařské zemřel 26. srpna 1632 na červenku v táboře Valdsteinově před Norimberkem, krátce před nezdařeným útokem Gustava Adolfa (3. září). Hrabě Václav Michna nepůjčil žádaných 200.000 zl. Ale brzo potom na něm a na druhých dědicích žádána náhrada v ohromné summě 3,860.527 zl. za podvody a šidby, jichž se Pavel Michna dopustil na škodu komory král. skoupením celé řady panství za »dlouhou« minci, pokradením klenotů po konfiskovaných zámcích, zištným účastenstvím v zlodějském družstvu mincovním, lichým předstíráním půjčky 100.000 tolarů císaři na základě falešných kvitancí, jakož i rozličnými podvody, jichž dopouštěl se v účtech jako generální komisař císařský. Není známo, jak pře skončila, a jakou náhradu zaplatili dědicové Michnovi. (Ibidem, str. 362—364.)

všecky lidi, kteří měli jakousi samostatnost duševní, zničili všecken. život duchovní, zkazili povahy, nyní marně vydupávají plody z oné země, kterouž učinili neplodnou, nic z ní nevzchází; válečná rada nemá jiného prostředku, než že neustále povolává k velitelství Gallasa, nedbalého, neschopného, jemuž dostalo se přezdívky »ničitele vojsk«, a jenž konečně v opilství hledal zapomenutí svých chyb. V skutku Rakousko se nebrání více, očekává rány a snáší je se stoickou resignací; v podiv uvádí svět svou slabostí i svou vytrvalostí, svými pohromami i lhostejností, jak je snáší; upomíná na ony nižší organismy, jež velmi nesnadno lze zničiti, protože život jest v nich rozložitý a neurčitý.

Od r. 1642 do 1648 Švédové zuřivě se vrhají na ně, nejprve Torstenson, potom Vrangel a Königsmark; není na tom dosti, že probíhají zemi, ale usazují se v ní, a podle výrazu vrstevníkova zdá se, že chtí až i zemi vyjísti. Někteří spisovatelé namítali, zda hrozný obraz, jejž kronikáři nám líčí o bídách, jež rozpoutala ve světě válka třicetiletá, není poněkud do černa zbarvený. Vždycky poplatníci bědují, aby k soucitu pohnuli zřízence fiskální, a když běží o vyhnutí se dani, přetvářka přesahuje všecky meze obraznosti; je třeba také velice všímati se co jest písemně zaručeného a co konvenčního v líčení historiků: některé rysy jsou stilistické, jako matka, požírající své děti, kterou nalezneme při tolika obleženích. Letopisci rádi působí mražení v žilách čtenářů svých, nebo lichotí jejich smyslnosti: proto vypravování nesčíslná a vždy podobná o násilích, spáchaných na ženách; devět desítin těchto zpráv nesnesly by přesného prozkumu, a lékaři tvrdí, že zhovadilci, schopní násilí, jsou jen nejnepatrnější menšinou; konečně, pokud známe trochu prameny tehdejší, překvapuje nás obyčejná velkomluvnost, která tehdáž byla všeobecná, nadbytek superlativů, oslepující barva epithet; od prvních let bída jeví se nám tak svrchovaná, že nechápeme, jak bylo možná, aby vojska se ještě vyživovala.

I když co nejvíce přihlížíme ke všem těmto příčinám omylu, ač-li neženeme hyperkriticism až v úplnou negaci historie, není přece možno, abychom ve válce třicetileté neuznali jednu z nejhroznějších dob, jež přehnaly se Evropou, a ze všech zemí není jediné, která by tehdáž více byla utrpěla než Čechy: ani Elsasko, tak hrozně spustošené, nebylo tak na padrť vydrancované. Marně pouštíme se do studia pramenů s pevnou vůlí skepticismu, znenáhla jsme strhováni nesmírným soucitem ke generacím, jež byly zničeny

touto bouří, a že život nezmizel v celých krajích, je zajisté jedním z nejneobyčejnějších důkazů houževnatosti, jaké kdy podalo lidstvo.

Mravy XVI. století byly ještě násilné a hrubé. Malebností a měnivostí života tehdejšího zastírá se nám jeho hrubě násilí: pronásledování náboženská bývají jen formou — ne vždy nejohavnější — divokých pudů, jež drze se staví na odiv. V letopisech měst hojně jest případů, jež ostře osvětlují, jak silný pohrdavě jednal se slabým: šlechtici bijí měšťany, poličkují ženy, týrají radní osoby, s mečem vytaseným ženou se po těch, kteří dovolili si učiniti nejlehčí námítku, uhánějí tryskem v ulicích; příchod pánův budí pravé pobouření, zvoní se na poplach, zatarasují se dvéře. Měšťané hojí se na svých poddaných za křivdy, jež trpí. Sedláci, tištění ode všech, chovají nesmiřitelné záští, jež propuká v pokusy selských bouří. Ukrutnost poprav přispívá k zvětšení obecné surovosti. Všecky tyto hrubosti, jež nebyly zjemňovány vychováním, a jež jen tu a tam zmírnila Jednota bratří českých, jsou rozpoutány a rozjitřeny válkou: tato od počátku potlačuje veliké milosrdenství, vzbuzuje pudy nejnižší. I u těch — nejlepších — kteří zprvu pozdvihli se na obranu náboženské víry své, požadavky tělesné potlačují velmi rychle city šlechetné; loupí se pro obživení; loupí se pro obohacení. Nechť v zemi přátelské nebo nepřátelské, rozdíl je nepatrný, a obyvateli jest stejně báti se žoldnéře, ustanoveného k obraně jeho, jako nájezdníka.

Obraz, jejž vylićují nám dějiny měst, jest hrůzně jednotvarný: voje přicházejí provázené davem žen, sluh a dětí; není správy vojenské, ani pravidelného rozdílení;[1] žije se den ode dne, to jest, umírá se hlady, a když příležitost se naskytne, každý chce hodovati; důstojníci žádají peníze, maso, pivo, pálené, víno. Kde vzíti potřebné prostředky? Statky městské byly skonfiskovány, poplatky obecní byly uchváceny fiskem nebo nevynášejí již nic, měšťané zámožní jsou na útěku; ve správě byli nahrazeni tuláky nebo hlupáky. Na počátku nucenými nebo lichvářskými půjčkami opatřují se ještě některé prostředky, jež bývají záhy vyčerpány; brzo přese všecku svou dobrou vůli konšelé nejsou s to, aby vyhověli vždy důtklivějším žádostem vojáků; tito sami si zaplatí, poberou vše,

[1] R. 1620 pluk 3000 mužů byl provázen 2000 žen. — Plukovník, jenž chtěl se jich sprostiti, přišed ku převozu přes řeku, zakázal převozníkům převézti je; ale na obou březích ozval se taký nářek, že upustil od svého záměru. Později počet nebojujících bývá třikrát i čtyřikrát větší než počet vojáků. Gindely, »Gesch. des dreissigjährigen Krieges«, III, str. 221.

nač přijdou, týrají obyvatele, odvádějí je za rukojmě. Mnoho žoldnéřů jako kupci obchodují s předměty, jež pobrali nebo dali si vydati. Ve Vysokém Mýtě důstojníci rekvirují u sousedův a poddaných vozy a koně, na nichž dávají sobě z Prahy, z Moravy a až z Vídně přivážeti víno, kteréž opět prodávají obyvatelům; nejv. vachtmistr vyžaduje, aby se mu opatřilo krátké dříví sáhové k vytápění jeho peci nebo výhní a k přepalování mincí, † k čemu u sebe zdržoval zvláštního mincíře. A toto vydírání počíná se hned v prvních letech války, a pácháno bylo od důstojníků císařských.[1]

Generálové švédští měrou neslýchanou vyvíjejí umění vyděračské. Gustav Adolf ve svých plucích udržoval poměrný pořádek; po smrti jeho žold nebyl placen, a důstojníci hledají náhrady — velmi hojné — v loupení. Za výpravy r. 1639 Baner osnuje soustavné vydírání země, ve svém táboře u Litoměřic nakupí obilí, víno, dobytek, vypraví po vodě do Sas tisíc beček soli, a potopí nebo spálí 2000 vozů naložených, jež vyvézti neměl kdy; při těchto operacích ku pomoci měl svou manželku, v podobné práci velmi zkušenou; po smrti své zůstavil na hotovosti million tolarů, jež z větší části pocházely z této výpravy. Hrabě Königsmark, který neměl nic na počátku války, odkázal své rodině asi 250.000 zlatých důchodů. Wrangel netěší se z míru, jímž právě v nejlepším přerušeno jeho štěstí. Nejenom důstojníci, ale i mnoho vojáků nabývá takto majetku více méně značného podle své hodnosti nebo nahodilých okolností. Zisk jejich představuje jen nejmenší část ztráty, kterouž utrpělo obyvatelstvo.

Tou měrou, kterou válka se prodlužuje, šťastné lupy stávají se vzácnější; vojáci vydáni jsouce velmi krušným útrapám, jitří se a trhají poslední pouta kázně, pravidelné pluky ztrácejí se téměř v davu ubožákův a tuláků, jež vlekou za sebou. V Kolíně na počátku války lajtnant jízdního pluku Charvatů, do něhož zprvu nebylo zvláštních stížností, přikazuje mužstvu, aby každý dobrým kyjem na hospodáře se opatřil, kdyby mu nedal dostatek jídla a pití. Roku 1643, když Torstenson obsadil město (11. června), Švédové všechen lid městský uzavřeli na zámku, zatím rozběhše se po městě, plenili a drancovali domy, spustošili chrám sv. Bartoloměje, hanebně poskvrnili oltář; roznícení zuřivostí a zpití, vrátili

[1] [Byl to štáb a kompanie rejtharstva nejvyššího pana Arezaga Avantaniho, jenž ležel ve Vys. Mýtě od 18. února do 17. prosince 1624.] Hermg. Jireček, »Král. věnné město Vysoké Mýto«, 1884, str. 75.

se do zámku, nemilosrdně zbili měšťany, surově s nich šaty strhali a tak je téměř do naha svlékli. Dne 13. června ubírali se dále, ženouce před sebou pobraný dobytek. »A tak jsou obyvatelé kolínští zbaveni oděvu, potravy a vší pomoci, zanecháni pláči a bídě.«[1]

Za výpravy r. 1639 bylo prý šest tisíc osad úplně vypáleno, a plukovník švédský Adam Pfuhl se chlubil, že sám jich zničil šest set: třeba tyto číslice nemají nikterak cenu přesných udání, dokazují dosti jasně, co dopouštěly tehdejší obyčeje válečné. Český Brod byl tak dokonale zničen, že zůstával téměř úplnou poustkou až do r. 1648. V Čáslavi roku 1639 dne 20. července Švédové † dostavše se mocně fortnou do města a přelezše přes zdi městské, lidi sekali a bili; potom dali se do drancování radnice, školy, fary, kostela, kostnice, pak se rozptýlili dům od domu v městě a na předměstí, vysekávali železné dvéře ve sklepích, lámali vrata, truhly a skrýše vyhledávali, a co se jim líbilo, mocně brali, zajali koně, ovce, skot, a přinutili obyvatele, aby jim hnali kořist jejich ke Kolínu. Vrátili se r. 1643, aby sebrali, co jim ještě uniklo, mučili měšťany, aby jim pověděli o svých skrýších; sotva odešli, přišli opět císařští, kteříž obviňovali obyvatelstvo ze srozumění s nepřítelem, a aby je potrestali, odsuzují je k novým rekvisicím.[2] V Kouřimi, v Pardubicích, v Nymburce, na Moravě, ve Slezsku, všude týž jednotvárný a srdcervoucí obraz; v Boleslavi nepřátelé pustoší a zapálí město; jediný dům zůstane neporušen; mnoho obyvatelů jest pobito, druhým nezbude než košile na těle. V Javoru »prasata na ulicích žerou mrtvoly opuštěné«. Mnohdy na zprávu, někdy klamnou, že houf nepřátelský toulá se v okolí, sedláci utíkají do sousedního města, jehož hradby slibují jim okamžité útočiště. Toto obyvatelstvo nestálé, zlenošené, vyhladovělé, žebře a krade, aby se ohřálo rozbíjí nábytek a opažení stěn; nemoci nakažlivé, jež všecky shrnují se tehdáž pode jménem moru, vrhají se na tyto houfy, bídou a hrůzou zmořené; na sta, někdy na tisíce kupí se mrtvol v kostnicích.

V městech alespoň občas bývá nějaký týden oddechu, jsou zabezpečena proti lupičům a tulákům; měšťané přece jsou poněkud chráněni řádnými úřady, jimž konečně se podaří zbaviti se příchozích. Na venkově není ničeho, žádné ochrany, žádného odvolání,

[1] Jos. Vávra, »Dějiny král. města Kolína«, II, 68, 155.
[2] Sedláček, »Děje města Čáslavě«, 1874, str. 212—312.

jen bezvládí a hrůza. Sedlák žije v neustálém zděšení: dobytek jeho jest pobrán, sklizeň jeho uloupena, chalupa pobořena, vinice jeho vytrhány, stromy jeho pokáceny; aby donutili ho vyzraditi úkryt, kam schoval své poslední úspory, lupiči vymýšlejí muka, jichž ukrutnost naplňuje nás hrůzou: hromadně házejí je do pecí, rozsekávají jim nohy, sypou do ran soli, jíž pak dávají olizovati kozám. »Již ke konci roku 1633,« píše Tomek ve svých Příbězích kláštera a města Police nad Medhují,[1] »udávalo se, že přes polovice domů ve městě pustých se nacházelo;« pleny Gallasa, Arnima, Banera a všech generálů, kteří pak táhnou touto krajinou, již na dobro vyčerpanou, dovršují bídu. »Sousedům, kteří ještě zůstávali při svých domích, dobývali se vojáci do schrán, a brali co tu bylo; v domích opuštěných vylámali dvéře i okna, rozbořili kamna a pobrali každý kus železa neb co od dříví bylo.« A téměř po 20 let noví a noví vojáci vrhají se na toto městečko, přivedené na mizinu. Bída a návyk zničily u těchto lupičů všechnu stopu lidskosti, a není proti nim jiné záchrany, než útěk; často za noci ozve se znamení, výkřik poplašný: sedláci zmámení prchají polonazí, vlekouce několik koní, jim zbylých, matky unášejí své děti, rozprchnou se po lese, skrývají se v doupatech: vrátily se zajisté zlé časy, hrůza prvních věků. Potom nastává jakési ticho: prameny řídnou víc a více, péro padá z ruky písařovy, a sotva tu a tam chropot smrtelného zápasu nese se k nelítostým nebesům.

Vrchnosti zkoušejí stejně jako jejich poddaní. Zachovalo se dosti velké množství listů, z nichž můžeme sledovati, jak rok od roku vzmáhala se bída. »Nejní možné,« píše roku 1622 Bohunka Licková z Risenburka, »abych se tomu mohla dívati; divně plundrují, až těžko poslouchati — jako bych ňáká selka byla. Jáť berně nebudu dávati, nebo bych již neměla kde vzíti; kdyby tak každý den mně brali, však bych sama neměla co jísti.«[2] Listy paní Kateřiny z Žerotína[3] odhalují nám jasně neustálou hrůzu, v níž

[1] Viz str. 117.

[2] Fr. Dvorský, »Staré písemné památky žen a dcer českých«, 1863, str. 245. [Bohunku Lickovou z Risenburka, rozenou Zárubku z Hustiřan, nalézáme mezi vdovami, kterým zmírněním nálezu komise konfiskační zůstaveny byly statky jejich. Bohunce Lickové statek Domoradice (na Chrudimsku). Bílek, »Dějiny konfiskací«, I., LXXXIII. a str. 327.]

[3] [Kateřina z Žerotína, rozená Valdsteinová, čtvrtá a poslední manželka slavného Karla st. z Žerotína; v prvním manželství provdána byla za osvíceného, v politických i literárních dějinách českých proslulého pána moravského Smila Osovského z Doubravice a na Třebíči († 1613). S druhým man-

žijí obyvatelé, mrhačství generálů, zkázu panství a útěk sedláků, »loupení a plundrování statkův i poddaných od lidu válečného z obojí strany«. Všeobecná bída šíří se po zemi. Asi až do roku 1639 lidé nejráznější pokusili se bojovati proti zlu, používajíce chvilkového vyjasnění, aby znovu zřídili své hospodářství. Po vpádu Banerově vládne již jen chmurná resignace. † »Co nepřítel nepobral a nezplundroval,« naříká Anna Bechyňová z Dobrše, »to naše armáda dodělala, rybníky zlapali, co ještě od kotelního nádobí, od železa bylo, to pobrali, vokna, kamna a jiné, co nepobrali, to potloukli a v nic obrátili, že by se Pánu Bohu mohlo slitovati toho . . . Lidsky mluvíc, jaké napravování pak tu bude, když mezi rukama nic není, nežli dycky ještě — ‚dej'. Poddaní nic nemají. Bože! popřej trpělivosti.[1] — »Ach, mé přenejmilejší dítě,« píše Zuzana Černínová svému synu Humprechtovi, »což my máme veliké soužení, dejž Bože! aby byly lepší časy, když ty, bohdá, do Čech přijdeš . . . . Kolikráte přes mé grunty (vojáci) táhli ku Pelhřimovu a jinam, žeťby mohli na podkovách ty mé grunty odnésti, k tomu ty největší kontribucí a ještě k tomu sami berou obojí.« Dvorský prokázal věru znamenitou službu své vlasti vydáním listů těchto statečných a šlechetných paní českých; při čtení jich tážeme se maní, neposuzujeme-li příliš přísně starou šlechtu českou, jež podlehla na Bílé hoře; aspoň je jisto, že ve svém lůně skrývala vzácné zárodky pozdvižení, a jak velmi špatná byla politika panovníka, který rozmetal vše, co tu ještě zbylo mravního a duševního bohatství! V této staré šlechtě zajisté by se bylo nalezlo více než deset spravedlivých, kteří by byli zadrželi hněv boží. Zvláště ženy zasluhují často podivu, jsouce více prodchnuty kázaním Jednoty

---

želem svým sdílela od r. 1629 dobrovolné exilium ve Vratislavi, ošetřovala jej pečlivě ve dlouhé nemoci jeho, s vnukem jeho Karlem Bruntálským z Vrbna přítomna byla smrti jeho na zámku Přerovském (9. října 1636), odkud po přemožení odporu kardinála Harracha opatřila pohřeb jeho v Brandýse nad Orlicí. »Přemilého svého manžela« přežila již jen rok († 1637). Tělo její pochováno na panství jejím Třebíči vedle prvního manžela jejího Smila Osovského. Smutné osudy potkaly hrobky starých rodů Žerotínův a Osovských, Brandýská pobořena, Třebíčská v klášterní pivní sklep přestavěna, kosti slavných předků přeházeny a rozmetány, ale památka Smila Osovského, Karla st. z Žerotína a osvícené i vzdělané choti jejich oživena za naší doby vydáním vzácných památek písemních, po nich zůstavených, diarií, zápisův a zvláště bohaté korrespondence. Listy Kateřiny z Žerotína z let 1631, 1633, 1634 a 1635 — převzácný pramen pro kulturní dějiny XVII. století — vydal ve dvou hrubých dílech Fr. Dvorský (1894, 1895)].

[1] Fr. Dvorský, »Staré pís. památky žen a dcer českých«, str. 288.

bratrské, jako vždy jsouce schopnější odporu, a nepodléhajíce tak rychle protivenství.

Z těchto povah vzácných, jež utrpením se nezhorší, ale promění, Zuzana Černínová[1] jest jednou z nejčistších; zůstává laskava, zbožna, milosrdna k svým poddaným, věrna svému národu; není ani stínu deklamace v jejích dopisech; píše svému synovi, jejž zbožňuje, a spíše chtěla by skrýti mu své úzkosti. Její listy jsou proto pramenem nekonečně vzácným, a s palčivou výmluvností líčí nám peklo, v němž se zmítají nejnižší, i ti, kdo někdy byli bohatí: »Bože! což se v těch Čechách divně plete, zle od našich i od nepřítele. — Zle, přezle, nikdy hůře nebylo, jak od jedněch, tak od druhých, přispějž nám vnově narozené děťátko Kriste Ježíši na pomoc, a račiž nám svatý pokoj dáti. Berou, loupí, sami dávati musíme ještě daň lidu, je nemožná vypsati těch těžkostí. Bože! račiž nám sám pomoci, nesvornost veliká, a my, nebozí, v tom hyneme! — V našem kraji tu sobě z té Jihlavy nepřítel jako pes vede.[2] — Nového Ti odsad nevím co psáti, nic jinšího zde v Čechách není než pláč, úpění a naříkání mnohých lidí... — Ach, Bože! prolomiž nebesa a podívej se na to, co se děje, a račiž nám všem z těch soužeností pomoci.«[3] — Ale nebe zůstává hlucho k jejím prosbám, a znenáhla ona upouští od poslední své naděje: sklání hlavu pod rukou Boha, jehož vůle je neproniknutelna, a jenž tak přísně trestá své věrné. Neznám nic dojemnějšího a nic hrdinnějšího nad projev víry, jímž touží ve své trýzni: »Věřím silně a nepochybně svému milému Pánu Bohu, že podle svého zaslíbení vdovám a sirotkům a jiným všem své ochrany

---

[1] [Zuzana (1600—1654), mladší ze dvou dcer Jiřího Homuta z Harasova († 1614) a Elišky rozené z Cimburka († 1622), provdána r. 1621 za Jana st. Černína z Chudenic, synovce pověstného Heřmana Černína z Chudenic, přestoupila k víře katolické, kdežto všickni druzí mužští členové rodu toho — mimo Václava st. Homuta — pro náboženství opustili vlast. Pilným hospodařením a dědictvím přibylo její rodině statku, ač strasti válečné zle na ni doléhaly. Přibylo nouze, když roku 1642 zemřel manžel její Jan st. Černín, a potřeba nastala nejstaršího syna Humprechta Jana vypraviti na studie do ciziny. Rodinné listy paní Zuzany Černínové, dýšící teplem něžného života rodinného, mají velikou cenu historickou, ježto v nich věrně zrcadlí se útrapy a hrůzy války třicetileté. Sbírka jich vydána r. 1880 Fr. Dvorským, který doplnil ji vydáním listů matky její Elišky z Cimburka, vzorné mateře a ochránkyně čeledi své a poddaného lidu selského, a dcery její Elišky, provdané r. 1640 za vynikajícího generála císařského Sigm. Myslíka z Hyršova, ale záhy zesnulé († 1645). Zuzana Černínová, přečkavši hrůzy válečné, zemřela 22. února 1654.]

[2] Listy Zuzany Černínové, str. 60, 71, 86.

[3] Ibid., str. 63, 76.

otcovské uděliti ráčí; neděje se mně to samé, než celému království, právěť se schyluje k tomu království České, že bude na špatné knížetství přivedeno.» [1]

Pod tíhou těchto útrap hmotných pozbývá zřejmě svého ostří potřeba samostatnosti náboženské, která zbraň vtiskla do rukou prvním bojovníkům. Pluky švédské však stále ještě chovají v řadách svých četné protestanty, vyhnané z Čech a Rakous, které Oxenstiern udržuje v naději restaurace, a kteří mívají často rozhodnou účast v úspěších Banerových, Torstensonových a Wranglových; [2] oni dokázali, co bylo ještě tuhosti a pružnosti v tomto statečném národu českém, který chabostí Thurnovou a Bedřicha V. tak bídně vydán byl svým katanům. Svou přítomností umožňovali nájezdníkům, že loupežným svým vpádům dávali ráz křížových výprav. Když Baner roku 1639 vnikl do země, rozšířil na tisíce provolání, [3] v nichž vyzýval obyvatelstvo k † součinnosti, a sliboval

---

[1] Ibid., str. 115.

[2] [Z hojné řady emigrantů českých, kteří vyšší místa důstojnická zastávali v plucích švédských, prolévajíce marně krev za zištné spojence a ochránce, právě tak jako dříve ve vojskách saských, uvádíme aspoň jména známější. V hodnosti generálů švédských nalézáme Zdeňka hraběte z Hodic, Václava Ferd. Sádovského ze Sloupna, Volfa Colonu z Felsu, Bedřicha Sobětického ze Sobětic, Karla Robmhapa ze Suché. V hodnosti plukovníků Jaroslava Kinského, Václava Čabelického ze Soutic, Černhouze Adama Berku z Dubé, Jindřicha Bedř. ze Štampachu, Matěje Jizbického, Václ. Záborského z Brloha, Jindřicha Pětipeského z Chyš, Mikuláše z Těchenic a j.]

[3] [Smutnou předehrou slibovaného osvobození utlačovaného evangelia byla zkáza české obce exulantské v Perně. Od míru Pražského (1635), kterým emigrace česká opuštěna byla od Sasů, všecky naděje její skládány v pomoc Švédů. Když Baner po vítězství svém u Hohensteina (14. dubna 1639) dal obléhati Perno, exulanti čeští odepřeli pomoc svou při obraně města, ale nedošli ani ochrany švédského vojevůdce, když 26. dubna dobyl města. Zbytek vojska saského s měšťany spasil se ústupem na pevný hrad, kdežto město samo vydáno třídennímu nelítostnému drancování, při němž 38 exulantů českých bylo zabito, 157 raněno, všickni pak obráni až do košile. Přes to neutuchaly pověsti o »zradě« Čechů, posílené i tím, že exulanti účastnili se opevňovacích prací švédských v Perně — přehlíželo se, že k tomu byli přinuceni násilím. Exulanti čeští necítili se bezpečni v městě. Již s Banerem v květnu 1639 odtáhli mnozí do Čech, většina však (v počtu dobře na 1000 osob) v srpnu odešla s generálem švédským Stalhansem, když vytáhl za Banerem do Čech. V Perně zůstalo asi 200 starých a slabých osob. Ale již cestou žalostně zklamáni ubozí vystěhovalci čeští, když od hrabivých žoldnéřů švédských byli olupováni o poslední majetek svůj. V Šluknově oddělili se od vojska švédského, někteří dále brali se do Čech, jiní vrátili se do Sas, pozbyvše vší naděje v dobré úmysly Švédů. Návratu do Perna se neodvážili. Když Švédové v září upustili od dalšího oblehání hradu, většina zbylých exulantů českých se švédským vojskem opustila Perno, kde ze 200 Čechů zůstalo jen 24, mezi nimi šest mužů, kteří si zde zjednali právo měšťanské. Dne 25. listopadu 1639 kurfiřt Saský zakázal Perenským, aby exulantů, kteří odešli

svobodu slova božího; místy sedláci běželi mu v ústrety, volajíce: Ať žijí královští! — kněží byli pronásledováni a pobíjeni.[1]

Podobné projevy, ale vážnější, udály se ve Slezsku, kde reakce katolická byla zdržována a znesnadňována smlouvou Pražskou, a kde zástupy odporující byly kompaktnější. Na Moravě vedly ke vzpouře, která na chvíli způsobila císařským vážný nepokoj, a která jest jako poslední vojenskou episodou dějin české reformace. Protože není opravdu hlavního města, ježto Brno bylo až po naše dny jen kolonií cizineckou bez vlivu na obyvatelstvo převážnou většinou slovanské, markrabství zůstalo rozděleno na skupiny ethnické, dosti se různící, nad nimiž ústřední moc vykonává se špatně; Dietrichsteinovi jesuité dosti rychle zřídili panství katolicismu mezi Hanáky v úrodném a širém úvalu hornorakouském; méně šťastni byli u Horáků v krabatině, dělící Čechy od markrabství, a zvlášť u Valachů na severovýchodě, kteří chráněni byli jak neschůdností své země, tak sousedstvím Slezska a Uher. Roku 1627 v době velikého nárazu katolického podniknuta proti nim výprava; úspěch její byl povrchní a pouze chvilkový,[2] a když Torstenson objevil

---

se Švédy, nepřijímali nikdy více do města svého. Když po vypuzení Banerově z Čech na počátku r. 1641 exulanti vraceli se ve vyhnanství, hledali útočiště opět v městech saských a lužických. Na místě Perna hlavními středisky jich staly se Drážďany a Žitava, kde tvořili zvláštní obce s vlastními kostely a zvláštními bohoslužbami. M Samuel Martinius nedožil se katastrofy perenské a zkázy i rozptýlení své církve. Zemřel krátce před vpádem Banerovým 7. února 1639. Český kostel sv. Mikuláše u Donínské brány spálen při počátku obležení. O řádění Švédů proti českým exulantům zachovány jsou zprávy dvou očitých svědků M. Jiřího Kezelia, emigranta mladoboleslavského (viz str. 65) a Jana Theodora Sixta z Ottersdorfu, někdejšího direktora, jemuž 21. června r. 1621 na popravišti udělena milost (viz str. 25). Sixt při drancování švédském želel ztráty všech rodinných papírů, vlastních spisův a bohaté knihovny, za drahé peníze pořízené. Osudy exulantů v Perně r. 1639 vylíčil Rezek v Čas. Čes. Mus., 1891, str. 401–412, na základě důkladné práce perenského historika prof. Oskara Specka: »Zur Geschichte der Stadt Pirna im dreissigjährigen Kriege« v programu realky a progymnasia Perenského r. 1889.]

[1] [Jako roku 1631 před Sasy, tak r. 1639 před Švédy kněžstvo katolické, a zvláště řeholní, prchalo z venkova, odvážejíc majetek svůj v bezpečí. Tak i jesuité venkovští se vzácnějšími věcmi svými sjeli se v Kutné Hoře, aby odtud dále spasili se útěkem na Moravu. Ale mezi Michalovicemi a Horkovicemi přepadeni jsou od lidu selského, tři z nich zastřeleni a vozy jejich vyloupeny.]

[2] Exekuce vojenská byla přece mocně vedena. Chorvati vrhají se do města, bijí měšťany a týrají všemožně, potom nutí obce všeho panství Vsackého, aby podepsaly revers, † »že jako nepřátelé císaře a kardinála Dietrichsteina propadli svůj život a majetek, ale že se jim přece udělila milost, začež slibují za sebe a za své potomky nejpřísnější oddanost a věrnost zeměpánu a své vrchnosti, v opačném případě pak prosí, aby se zakročilo proti nim

se roku 1642, »starý kvas se zdvihl.« Nespokojenci utvořili malý voj, který vzrostl přívrženci, přišlými z ostatní země: ‚Pro slovo boží a vlast to vše podnikáme' — napsali na svůj prapor, a pokračovali v drobném boji svém, i když vojsko švédské obrátilo se k severu. Generalu Puchheimovi bylo uloženo podrobiti je, a ukrutnost, s jakou byli potlačeni, dokázala, jak tímto selským povstáním poděšen byl dvůr. Bylo na dvě stě hromadných poprav; protože nedostávalo se šibenic, odsouzení věšeni na stromy podél silnic, a vojáci, bavili se střílením do oběšených, vůdcové byli odvedeni do Brna, kde konán nad nimi přísný soud, a zhynuli za nejhroznějších muk. »Strkali je na rožni,« líčí † bezcitně současná píseň katolická, »tento lid bezbožný. — Kolami polámali, a jiných navrtovali. — Měli mistři dost práce, mordujíce ty zrádce.« [1]

Tato tragická episoda je téměř osamocená; jsou-li místní vzpoury četné, a jest-li některý úředník panský nebo příliš horlivý missionář podlehne ranám zbouřených sedláků, tyto srážky jsou jen skutkem zoufalosti bez politické důležitosti. Ačkoli mnoho poddaných tvrdošijně zachovává věrnost staré víře, odvykli již tak

---

mečem a ohněm.« Revers ten měl býti každoročně veřejně čten při obnovování úřadů. [Jestliže hrůzami válečnými měla býti připravena půda komisí protireformační, účelu toho nedosaženo, protože Valaši zachovali houževnatou věrnost staré víře své. Za nové vrchnosti — r. 1632 Zdeněk Žampach z Potštýna prodal panství Vsetínské kardinalu Petru Pazmaňovi, jenž postoupil je bratru svému Mikuláši — podporováni sice jesuité v činnosti obracovací, ale odezvou jejich úsilí byly vzpoury horalů. R. 1638 snesením sněmu zemského vypsáno za hlavu každého odbojného Valacha živého po 30 zl., za mrtvého 15 zl. R. 1639 tribunál královský vysadil 300 zl. na hlavu vůdce jejich Adamčíka. Všecko Valašsko zdvihlo se, když Švédové r. 1642 vtrhli na Moravu. Vsačtí Valaši přispěli k dobytí Kroměříže od Švédů (26. června), první ztekše hradby městské. I potom konali dobré služby Švédům, opatřujíce posádku jejich v Olomouci hojnými potravinami. (M. Václavek, »Dějiny města Vsetína«, 1881, str. 189—191.)]

[1] [Původcem písně té, počínající verši: »Pásli kozy Valaši — v Romanovým salaši. — Nedobře se jim vede, — Bucham na ně přijede« — byl minorita M. Pavlin Žačkovic, jenž složil ji na žádost kanovníkův Olomouckých. V jiné písni: »O Romane, Romane — náš valaský hejtmane«, hlásá se nezdar všelikého podnikání proti císaři. Text obou písní otištěn v monografii Václavkově na str. 194. Mimo Romana odvedeni jako vůdcové odbojných Valachů do Brna Kovář a jeho syn. Předsedou hrozného soudu Brněnského byl Jan hrabě Rotal, jenž příležitosti užil k osobnímu prospěchu svému, dav odvésti mnoho Valachů z hornaté otčiny jejich, a rozsadiv je po dobrém i po zlém na panstvích svých na Holešovsku a Napajedelsku. Krvavými exekucemi, útěkem Valachů do Uher a násilným přestěhováním hrozně prořídlo obyvatelstvo hornatého kraje toho, ale vším tím neobměkla tuhost a síla přesvědčení náboženského. I potom kladli vždy Valaši nezlomný odpor všemu úsilí missionářů katolických, jsouce neustupni a tvrdi jako ty jejich hory a skály. (Viz str. 108.)]

od dávna všemu životu samostatnému, že nevzmohou se ani k myšlence všeobecného povstání; požadavky jejich jsou skromnější: trochu pokoje, trochu poshovění, více nežádají. Nad to Švédové příliš zvláštním způsobem získávají si sympathie: kdož by poznal obhájce evangelia v těchto lupičích velkého slohu!

Program, kterýž ohlašují, a ke kterému lhostejni zůstávají pronásledovaní, postačí, aby pobouřil katolíky, kteří pudem sebezachování těsněji se seskupují kolem krále. Přes obecné utrpení život pokračoval ve svém díle; noví majetníci přilnuli k statkům svým láskou tím vřelejší, protože dosud neužili radosti, kteréž očekávali z nich, a že od budoucnosti žádali tím hojnějšího odškodnění. Zprávy arcibiskupovy roku 1641 jsou ještě velmi pessimistické: — šlechtici prý jsou všickni na oko katolíky, neb se ke katolickému náboženství přihlásili, aby statky své podržeti nebo děditi mohli. Jsou však živi jako dříve, čeleď protestantskou mají, k zpovědi několik let nechodí. † Vyzváni jsouce předstírají privilej, že v Čechách může se šlechtic zpovídati komu chce a kde chce. V některých krajinách žijí zjevně v bludu, a na některých panstvích královských až i veřejné úřady zastávají. Měšťané jsou katolíky tam, kde jest nezbytná toho nutnost, a kde se k nim přísně přihlíží. Jest však dokázáno, že mnozí v král. městech i úřední osoby jen zdánlivě jsou katolíky . . . překážky kladou reformaci, predikanty tajně v městě nebo mimo město vydržují a jim pokrmů poskytují. Venkované buď z nevědomosti nebo tvrdošijnosti jsou většinou v bludu. Páni jejich ani úředníci toho nedbají, a mimo to dávají jim špatný příklad. Páni se nepostí, svátků nesvětí a své poddané o nejslavnější dni přidržují ku práci. Všudy tajně se zdržují predikanti, kazí venkovany, ač páni o tom vědí, ba je ještě podporují. Páni zatčené predikanty osvobozují. Vystěhovalci vracejí se zpět, svou stálost vychvalují, po dědinách kupčí, víno dovážejí. Nutí-li páni své poddané ke zpovědi, tito se rozutekou do lesův, a za nějaký čas, když věc utichla, zase se vrátí. Mnozí stěhují se do Moravy, kde je rádi přijímají a katolické duchovenstvo s nimi mírně nakládati musí. Páni jsou tomu rádi, osvojují si statečky venkovanův a neplatí z nich desátku. Jest veliký nedostatek kněží katolických, a proto zhusta se stává, že lidé upadají zase v blud, kde již dříve se ho zřekli.« Fakta aspoň zdají se nasvědčovati, že Harrach poněkud kvapně zevšeobecňoval, a že jeho stížnosti, platné pro sever a východ, sousedící se zeměmi luther-

skými, a neustále znepokojované vpády nepřátelskými, a zvláště pro krajiny horské a báňské,[1] kde dílo restaurace katolické do opravdy bylo předsevzato teprve po roce 1648, nevztahují se na kraje jižní a západní. Snesení sněmů dokazují, že od této doby páni jsou si velmi jasně vědomi nebezpečí, jež hrozí jim ze žádostí Švédů; † po porážce Götzově u Jankova (6. března 1645) jsou hotovi ke všem obětem, aby odvrátili mír, kterým by »katolické náboženství po těžkém vystání mnohých ukrutných útiskův pevně v Čechách utvrzené, bylo hrubě zlehčeno a potlačeno, nynější základy právní tohoto království v nic obráceny, zboží a statky, kteréž stavové buď podědili nebo spravedlivě nabyli, draze koupili a zaplatili, byly jim odňaty«. (Sněm v květnu 1645.) Jesuité a úředníci královští těží z těchto hrůz, i dovedou odporu dáti ráz národní; ve chvíli, kdy všecky síly jsou vyčerpány, pomoc, poskytnutá vojsku od některých měst, nabývá největší důležitosti, a bez neočekávané pomoci těchto nenadálých obhájců víry není jisto, zda by Habsburkové nebyli v poslední chvíli donuceni k vážným ústupkům. Podivný obrat dějin: Praha, která dala heslo k útoku protestantskému, mění se v pevnost katolickou, o niž se rozbíjí poslední útok Švédů.

Roku 1645 hrdinným odporem Brna zadržel se rozmach Torstensonův, a plukovníkovi Ludvíkovi de Souches[2] přese všecku rázanost jeho velení nebylo by stačilo pět set mužů pravidelného vojska, jemu podřízených, k obhájení hradeb, kdyby jim nebyli statečně pomáhali měšťané, a zvláště studenti, jež do boje vedli učitelé jejich, jesuité. — »Počkejte, tu vaši rodičku boží já vám podkouřím,« pravil Torstenson, podnikaje útok dne 15. srpna. Jesuité svůdnou chrabrostí, upomínkou na svého zakladatele, vyrostlého v rytířském mysticismu španělském, shromažďovali své přívržence pod praporem marianským; rádi zakládali vždy spolky, jejichž nejvyšší řízení si ponechávali, a jež umožňovaly jim udržovati v duších bojovné nadšení, vyvíjeti cit povinnosti osobní a jako manské k tomu neb

[1] [Ve zprávé arcibiskupské z r. 1641 čteme: »Co se tkne král. horních měst, zvláště Jachymova, ani stý obyvatel se nepřiznává k církvi katolické ani tak návodem sousední Míšně, jako spíše přirozenou divokostí; důvěřují se, že císař proti nim z příčiny bání přísně nezakročí.]

[2] [Ludvík Radville de Souches, hrdinný obránce Brna r. 1645, byl původem francouzský hugenotta z města La Rochelle; sloužíval dříve ve vojště švédském, ale pro rozmíšky osobní přešel do služeb císařských, a přijal víru katolickou. Podobně velitel Špilberku Jiří Ogilvi, původu škotského, býval důstojníkem švédským.]

onomu patronu nebeskému, a zvyšovati horlivost náboženskou pohnutkami nejpraktičtějšími; jestiť slavno sloužiti v pluku Matky boží — vždyť ona nezapomene svých ctitelů.

První družiny marianské byly založeny v Čechách roku 1575 působením Angličana Edmunda Kampiana, jednoho z oněch nadšenců, jejichž vroucí upřímnost jest nakažlivá. Tyto sodalitates marianae rychle se vyvíjely: zde shromažďovali se a cvičili muži, kteří zamýšleli vrátiti církvi katolické její panství, a byli jako kmenem voje katolického. Každá kollej jesuitská měla svou družinu; později byly družiny pro různé stavy, pro šlechtice, pro měšťany, pro řemeslníky, a každá měla svou zvláštní správu, své odznaky, své hodnostáře. — »Nejsvětější Panno a Matko Boží Maria!«, přísahal každý neofyta, † kleče před oltářem s hořící svící v ruce, »já, ačkoliv nejsem hoden, abych Tobě sloužil, ale pohnut jsa Tvou přepodivnou láskou a povzbuzen toužebností sloužiti Tobě: volím Tě dnes za Paní, Přímluvkyni a Matku svou.« [1]

Družiny opatřovaly města konšely, vrchnosti správci, krále rádci. Jesuité měli vzácné styky i v táboře nepřátelském; zakročení jejich bývalo ze všech nejjistější, a lidé nejsvětštější rádi se sbližovali s těmito prostředníky, od nebes tak náviděnými. Správcové bděli nad tím, aby z těchto kongregací vymýtil se všecken duch pochybnosti nebo zkoumání. — »Osobám světským,« píše Slavata, jehož duše všední nám tak správně vyznačuje způsob myšlení žáků Tovaryšstva, »v duchovních věcech (které hrubě nedůtklivé jsou), bez vědomosti a vůle správců duchovních, nad to pak ve věcech, víry se dotýkajících, též obzvláštního Jeho Svatosti Papežské vědomí a dovolení dokonce nic nařizovati, měniti, aniž se očkoliv toho v jaké jednání dávati nepřísluší a nenáleží.« [2] S výhradou tohoto naprostého zřeknutí se členové kongregace užívali potřebných výsad k udržení jisté čilosti v družinách. Jesuité konfiskují sice svobodu, ale nejsou nepřáteli některého ruchu: každá družina přijímala nové členy, vylučovala nehodné, volila své úředníky a hodnostáře, a třeba hodnosti byly bezcenné, zvolení nebyli proto méně hrdi na své důstojenství; stupně byly četné, čestná vyznamenání velmi různá, byl to pravý déšt medaillí, směs pestrých stužek. Jesuité naučili všecky despoty umění, jak vykoři-

[1] P. J. Svoboda T. J., »Katolická reformace a marianská Družina v království Českém«, II., str. 200.
[2] »Paměti Slavatovy«, I., str. 199.

sťovati slabosti lidstva, a jejich chytrá psychologie dovede lichotiti malicherným vášním na největší slávu církve. V tom záleží také hlavní stížnost dějin proti nim: trávou zarůstají hroby, a ukrutnosti velkého inkvisitora bývají někdy divoce velkolepé; avšak odpustiti nelze toto neustálé porušování důstojnosti svědomí, tuto obratnost v pěstování pudů nejnižších, toto ustavičné chápání se prostředků diplomatických, aby vloudili se v duše a chytře získali si oddanost. Podařilo se jim aspoň skutečně seskupiti kolem sebe řady oddané, a vysoce vznášeli se nad nákazou nízkosti, šířenou jejich naukami. Takto, jak bystře poznamenává Gothein, Loyola, ukládaje svým přívržencům povinnost vyvíjeti co nejvíce svou osobitost, aby spáse lidstva mohli věnovati své nejčinnější síly, položil do řádu zárodek mravní velikosti, jímž vysvětluje se jeho vliv a podivuhodná oddanost, jíž vyznamenalo se tolik členů jeho.[1] Tvořili aristokracii, již Bůh zvolil, aby zachránila zemi, a jako všecky aristokracie, jejichž zásluhou bylo, že na dlouho si uchovaly svou moc, vedle svrchovaného pohrdání svých služebníků vynikali uměním panovati a duchem obětovati se; byli schopni všeho, ale zvláště hrdinství; dokázali to v Praze roku 1648.

Vojska císařská byla poražena u Zusmarshausen (17. květ. 1648), kurfiřt Bavorský, uprchnuv do Salzburku, snažně prosil za mír; Španělové byli zdrženi revolucí Masaniellovou; Ferdinand III., ač bez prostředkův a v největší tísni, nicméně tvrdošijně odmítal navrácení Čechům svobody náboženské, jíž Švédové domáhali se pro ně. K donucení jeho odvážili se smělého činu, který, kdyby se byl podařil, byl by zajisté překonal poslední odpor jeho vyslance Trauttmansdorfa. Starý podplukovník císařský Arnošt Otovaldský, jenž † ze hněvu, že služby jeho nebyly náležitě odměněny od panovníka, nabídl hraběti Königsmarkovi, že mu ukáže slabé místo v hradbách Pražských. Königsmark, jsa velmi dobrodružný, na zprávu, že království je téměř bez moci vojenské, přijal návrh, a znenadání s několika pluky objevil se na úpatí zdí, kteréž ohrazují Menší město na levém břehu vltavském. Otovaldský asi se sto muži vplížil se ku průlomu ve hradbách, který se opravoval, pobil nebo zahnal stráže, běžel ku bráně Strahovské a otevřel ji Švédům: nejvyšší purkrabí Martinic, kardinál Harrach, mnoho jiných vysokých hodnostářů byli překvapeni na lůžku; velitel města Colloredo, jenž nedbal

[1] Gothein, »Ignatius von Loyola«, str. 335.

výstrah ho došlých, uprchl v košili z bytu svého, přeplavil se přes řeku v loďce, a řídil obranu (26. července 1648).[1]

Skupina, jež nazývána byla Prahou, záležela ze čtyř měst rozdílných, z nichž každé mělo zvláštní svou samosprávu, zvláštní svá privilegia a své hradby; na levém břehu vltavském Hradčany vznikly před hradem královským, kdežto Menší město rozkládalo se podél řeky; pověstným mostem kamenným bylo spjato se Starým městem, živějším a malebnějším, jež bylo skutečně střediskem království, obklopeno jsouc Novým městem, dílem Karla IV. Königsmark neprojevil tutéž rozhodnost, jako Francouzi o sto let později; místo aby běžel na most a zmocnil se brány Staroměstské, myslil jen na zabrání kořisti. Plen byl vábný. Praha byla útulkem, kde vznešené rodiny skrývaly svá bohatství; na levém břehu zvláště bylo hojně klášterův a paláců; vojevůdcové švédští ukázali několikrát, že nejsou hodni svého úkolu, a Königsmark právě tak jako Baner a Torstenson v rozsáhlý výkon lupičský přeměnil to, co mohlo státi se rozhodným podnikem politickým.

Měl v zajetí 180 předních osob v zemi, staral se mnohem víc o výkupné, jež by jim uložil, než o rychlé podrobení druhých čtvrtí. Harrach byl propuštěn na svobodu přímluvou Mazarinovou za 12.666 tolarů; jeho druzi byli odhadnuti za cenu více nebo méně značnější. Vítězové dali se konečně v soustavné vyklízení. Klášter strahovský, jakýs to asyl, kde páni a duchovní rádi ukládali své bohatství — hrabě Šlik měl prý tu 500.000 zlatých — byl vyloupen; řady vozův, obtížených náčiním stříbrným, nábytkem, nářadím všelikým, byly † přes Cheb vypraveny do Němec; Balbín vypravuje, že vojáci měřili mezi sebou na klobouky uloupené peníze. Tato líčení budí ve mně některou nedůvěru; tolik však jisto, že náhoda Švédům vydala takřka poslední zálohu království, a oni byli na okamžik opojeni tímto nenadálým plenem.

Důstojníci jejich stali se bystrými znalci, povědoma jim byla cena věcí: zmocnili se knihovny kláštera † Strahovského, staré

[1] Co do bibliografie viz Rezka, Č. M. Kr. V, 1280. Nejdůležitější prameny jsou relace, uveřejněné v »Theatrum Europaeum«, VI., 320 a násl., a »Leto- a dennopis« Jana Norberta Zatočila [r. 1648 legionáře jesuitského, později radního písaře a kancléře Staroměstského † 1691] vytištěný poprvé r. 1684 a několikrát ještě vydaný. Srovn. Rybičky »Měšťané a studující Pražští r. 1648« (Vědecký sborník Musea král. česk. 1870), P. J. Svoboda T. J. [ve spise svém »Katol. reformace« (II., str. 144—168)] zdá se, že měl prameny nevydané, ale neudává jich, a vypravování jeho má ráz hagografický.

knihovny Rosenberské, převezené do Prahy z Třeboně, když panství toto dostalo se císaři. † Předůležitý archiv Rosenberský měl býti také dopraven z Třeboně do Prahy, a ustanoveno, aby pořízen byl pořádný katalog. Než archiv zůstal v Třeboni a šťastně zachráněn takto Čechám.

Švédové neměli pokdy, aby skončili své operace, aspoň odnesli slavný rukopis Ulfilova překladu evangelia (codex argenteus), jenž je dnes slávou knihovny Upsalské. Přinutili nožem na hrdle správce pokladu císařského, aby jim vyzradil všecky skrýše, a zmocnili se takto slavných sbírek, jež zajisté nemálo přispěly ku probuzení lačnosti Königsmarkovy. Rudolf II. až v náruživost přeháněl zálibu k umění, velmi rozšířenou za doby jeho; s větší vášní než výběrem na zdař bůh nakupil bizarních vzácností, podivných ostatků, drahokamů, medaillí, též i čarokrásných obrazův a skulptur; jsa velmi žárlivý na své poklady a zároveň velmi nedbalý, ostříhal velmi špatně své museum a svěřoval je strážcům, kteří byli praví šejdíři, a utvořili syndikát zlodějský. Sbírky, ochuzené již těmito krádežemi, byly u velikém nebezpečenství za povstání, a stavové pokusili se prodati tyto obrazy, »z nichž mnohé neslušným představováním nahoty urážejí ducha lidského spíše než potěšují«.[1] Každý neměl morálku tak přísnou, a vévoda Bavorský r. 1620 a kurfiřt Saský r. 1632 ozdobili své zámky Mnichovské a Drážďanský všemi díly sbírky Pražské, jež podařilo se jim objevit. Od té doby byly znovu obohaceny, zvláště když Ferdinand II. k nim připojil většinu děl, jež † Collalto zabral v Mantově r. 1630, a kořist Švédů nebyla nepatrná: seznam, kterýž učinil r. 1652 správce královny Kristiny, uvádí 71 soch, 12.000 medaillí nebo mincí, 427 obrazů, a vojevůdcové dříve než pamatovali na královnu, velmi štědře vzali si svůj díl; v XVII. století slynuly sbírky na zámku Königsmarkově u Brém, a nebylo zámku ve Švédsku, který by nepyšnil se některým kusem uměleckým, dobytým v Čechách. //

Katolíci použili odkladu, poskytnutého jim ochotně od vítězův, opevnili most, svolali několik plukův, a odrazili statečně první útoky.[2] Nicméně, postavení jejich bylo nesnadné, nemohli očeká-

[1] Svátek, »Die Rudolfinische Kunstkammer in Prag v »Kulturhistor. Bilder aus Böhmen«, 1879, str. 252.

[2] [K prvním útokům na Staré a Nové město Pražské došlo, když Königsmarkovi dostalo se pomoci od generála Wittemberka, jenž přitrhl ze Slezska. Dne 6. srpna učiněn první všeobecný prudký útok, ale odražen. V útocích

vati žádné pomoci z venčí, a Karel Gustav přicházel s čerstvými voji. Ferdinand III. byl zdrcen zprávou o přepadu Königsmarkově; císařovna, velmi zbožná, ho těšila: † »Čeho se bojíme? Přistupme důvěrně k milosti nejsvětější Rodičky Boží, pomodleme se pobožně před jejím obrazem; ona zachová nás a Prahu naši.« Král uposlechl těchto slov, dodává kronikář katolický, a Bůh vyslyšel prosby jejich. Historií celkem potvrzuje se zde pověst: mniši nadchli své věřící válečnou důvěrou, utvořili legie studentův a měšťanů,[1] kteří chrabře konali svou povinnost: benediktini, karmelitáni, milosrdní bratří a j. zřídili tři čety, jež provázeny byly do boje kanovníky a převory.[2] † Křižovnický klášter proměněn v pevnost, odkud křižovníci hájili mosteckou věž. V první řadě obránců kráčeli studenti universitní, jež jesuita Jiří Plachý roznítil svým zbožným nadšením. Všecky útoky byly odraženy, a Karel Gustav strojil se k ústupu, když zvěděl, že mír právě jest podepsán. Jesuité dokázali, že panství katolické napříště jest pevně založeno v Čechách, a odpor jejich poskytl Švédům očekávanou záminku, aby opustili emigranty.

Jeden z vyslanců císařských vypravoval, že ku potlačení jejich posledních rozpaků bylo jim vyplaceno 600.000 tolarův. I tehdáž tato lakota způsobila pohoršení; zahájeno vyšetřování, jímž dokázáno, že zmíněná summa byla vyplacena, ale z důvodů docela

brzo ochabli Švédové, protože generál Wittemberk, závidě kořisti, jež Königsmarkovi dostala se na levém břehu pražském, vytrhl do jižních Čech, kde dobytím Tábora (23. srp.), kam uteklo se mnoho šlechty s majetkem svým, dostalo se mu bohatého plenu. Kdyby v čas byl Karel Gustav přispíšil ku Praze, válka v poslední chvíli mohla vzít obrat nešťastný pro císaře.]

[1] [Legii studentské naskytla se příležitost splniti přísahu, učiněnou při posvěcení praporu, darovaného r. 1639 generálem Gallasem (viz str. 166). Rektor a professoři fakulty (vesměs jesuité) postavili se v čelo legie, jejímž vrchním velitelem byl Don Juan Arriaga; za hejtmana studenti zvolili si kollegu právníka Jana Kauffera, jenž raněn byl při odrážení útoku švédského dne 24. října. V čele ozbrojených setnin městských vyznamenal se primas Staroměstský Fr. Turek z Rosentálu; v bojích zvláště vynikla statečností chasa sladovnická a pivovarnická.]

[2] [Veliteli těchto tří čet, v nichž několik set kněží a mnichův účastnilo se boje na nejnebezpečnějších místech, u věže mostecké a mezi branami Horskou a Koňskou, byli probošt Zderazský Don Florio z Cremony, kanovník Boleslavský Rudolf Roder a opat Emauzský pověstný později Caramuel z Lobkovic. Okolnost tato, že kněžstvo katolické samo chopilo se meče, svědčí výslovně, oč běželo při obraně měst Pražských r. 1648. Vítěznou obranou jejich zachován a zachráněn stav politický a náboženský, jaký ustanoven byl hrozným převratem v l. 1620—1627, a vykopán hluboký hrob starým svobodám politickým a náboženským, o jichž obnovu usilovně, ale nešťastně, vynasnažovala se emigrace pomocí neupřímných spojenců. Tento pravý význam obrany měst Pražských r. 1648 poprve v historiografii české vysvětlil prof. Rezek v Č. M. Kr., V., 1283.]

jiných. Výsledek to, jehož lehce bylo předvídati. Švédové patrně neprováděli nestoudnost tak, aby zůstavili makavé důkazy nečestného obchodu. Bolest emigrantů vyráží z listu zoufalého, jejž Oxenstiernovi napsal (11. října 1648) biskup bratrský Komenský: »Jak dříve krajanům mým, pro evangelium sklíčeným, radostno bývalo slyšeti, co vznešenost tvá po mně a po jiných kázala oznámiti, že nebudeme opuštěni, tak smutné jest nyní slyšeti, že nás opouštíte, ba že jsme již opuštěni při jednání Osnabrückém. Nebo budeme li z účastenství míru vyloučeni, co nám platno, že jsme po vás jakožto svých po Bohu osvoboditelích se ohlíželi? že pomocí našich slz vítězíte, když ty, které takřka již vyrvané na svobodu propustiti v rukou vašich jest, tryznitelům zase v ruce vydáváte? . . . . Jménem mnohých toto píši a jich vzdycháním pohnut jsa, opět leže u kolenou tvých a skrze tebe u kolenou nejjasnější královny a celého posvátné rady ředitelstva prosím a zapřísáhám vás skrze rány Ježíše Krista, abyste nás pro Krista utrápené tak úplně neopouštěli. Shlédněte na národ, na nějž mezi národy evropskými Kristus nejdříve ráčil shlédnouti, vyrvav jej z temnosti Antikristovy, kterýžto dříve, než jiní národové přijali osvícení, sám zuřivost vzteku Antikristova snášel po celé století . . . Slyšte nás ubohé, aby i vás vyslyšel milosrdný Bůh.«[1] »Bolest má,« psal později témuž (1. listopadu 1649), »již jsem tehdáž chtěl vyjádřiti, nebyla soukromá (a není až posud), než veřejná. Nikoli že bych sám byl opouštěn neb strana některá, soudruzi našeho náboženství, neb že opuštěn byl celý národ.«[2] A vskutku byl to celý národ, na nějž mírem Vestfálským kladen byl kámen náhrobní.

Mírem tímto přiznáno Habsburkům právo, trpěti v království jen náboženství katolické: šlechticům, kteří by nechtěli vzdáti se protestantismu, bude volno opustiti zemi a prodati statky své; emigrantům dovoleno vrátiti se do Čech, ale budou moci zde zůstati, jen přestoupí-li k víře katolické; ti z nich, kteříž odešli po roce 1630, aby vstoupili do služby Švédů nebo Francouzů, vrátí se v držení svých statků; tento článek týkal se části jen velmi skrovné, a v ničem neškodil panství nové aristokracie katolické.

[1] Patera, »Jana Amosa Komenského korrespondence« (1892) str. 144.

[2] Ibid., str. 155. Non quod doserar ipse aut nostrum pars quaedam, religionis consortes nostrae, sed quod tota gens.

Ve Slezsku podmínky míru Pražského byly nepatrně pozměněny ve smyslu příznivém pro protestanty. Slezané byli Němci a lutheráni, a z toho dvojího důvodu nalezli ochrance ráznější; nadto reformace katolická u nich mnohem méně pokročila, a císař byl tudíž méně neoblomný. Vykonávání náboženství protestantského bylo dovoleno ve Vratislavi a ve vévodství Lehnickém, Olavském, Břežském a Olešnickém; v knížetstvích, jež příslušela přímo králi nebo pánům katolickým, bohoslužba katolická povolena byla jenom v zásadě, ale jinověrci postavili tři chrámy,[1] a na bohoslužby lutherské mohli choditi za hranice; panovník aspoň zde uznával svobodu svědomí. Tyto podmínky byly dosti špatně zachovávány od vlády, která téměř hned po míru zahájila způsob výkladu obmezovacího a pronásledování tajného,[2] jímž obyvatelstvo rozjitřováno, odpoutáváno od Habsburkův, a cesta ražena výboji pruskému.

Jest tedy, jak vidíme, dosti málo přesnosti v tradicionálním mínění, podle kterého mír Vestfálský by znamenal vítězství ideí snášelivosti. Potud jest pravda, že obě velká vyznání náboženská, jež dělila se o střední a západní Evropu, odhodlávají se napříště nepodnikati ničeho proti sobě. Protestanti a katolíci po sobě měli naději vyrvati odpůrcům svým některé postavení rozhodné; jejich útoky byly odvráceny, tak že odříkají se záměrů, přesahujících jejich síly. Výsledky kruciady jesuitské zdají se skrovné, protože srovnáváme je s velkolepými vítězstvími, předvídanými na chvíli r. 1629; však nejsou nijak nedůležité. Až do r. 1618 šťastný odvážný čin byl by stačil, aby reformaci vydal země Habsburské, a znesnadnil velice postavení katolíků v severním Německu; v této příčině všeliké obavy jsou konečně a rozhodně rozptýleny; válkou třicetiletou — a to jest jedním z jejích nejvážnějších následků — bylo vytvořeno Rakousko pouze a pronikavě katolické. Nad to strany náboženské vzdávají se myšlenky odvetné, ze zápasu odnášejí ne-

[1] [Protestantské chrámy ty postaveny v Hlohově (1652), v Javoru (1655) a ve Svídnici (1665).]

[2] [V l. 1653—1654 v krajinách, kam m c císařská sahala, provedena veliká redukce kostelů, takže více než 650 kostelů odňato lutheránům. Zvláštní komise, provázené vojskem, prováděly dílo dle osvědčeného příkladu v zemích slovinských a českých. Na chvíli ušetřeno bylo redukce té Těšínsko, kdež odpírala jí kněžna Alžběta Lukrecie, poslední potomek rodu Piastovského, ale po smrti její r. 1654 provedena i v zemi této. V knížetství Zahaňském do r. 1668 chránil protestantů v klidném držení chrámů kníže Václav Eusebius z Lobkovic, což připisovalo se vlivu lutheránské choti jeho. (Rezek, Č. M. Kr., VI., str. 212—213.)]

vražívý nepokoj; odmítají všeliký styk s odpůrcem a žárlivě uzavírají se ve svých hranicích. Ale kdežto kolem nich tento strach a hněv, příště bezpředmětný, dosti rychle slábne, Habsburkové, snad proto, že hrozilo jim nebezpečí nejvážnější, zůstávají nesmiřitelni, a všecku svou politiku zakládají na naprostém vítězství církve římské. Tento duch nedůvěry a výlučnosti zdržuje všelikou činnost duševní, maří všelikou sílu mravní, a zdržuje národy ve dlouhém dětství tím, že vzdaluje všelikou pomoc vnější, jež by byla nevyhnutelna k jejich povznesení.

I jinak bylo by bývalo třeba mnoho času, aby různorodé živly, z kterých potom skládala se šlechta a částečně měšťanstvo české, splynuly a znenáhla byly proniknuty duchem národním: ba není docela jisto, že toto velmi choulostivé dílo obnovy bylo za našich dnův úplně dokonáno, a jakási slabost šlechty dnešní, nejisté svou povinností a svými osudy, vysvětluje se zdrojem kalným, ze kterého pochází. Buď jak buď, přeměna byla velmi zdlouhavá, protože nebylo prostředí domácího: roztržka s minulostí byla jak náhlá, tak úplná; novým generacím, jejichž životní dráha hroznou bouří byla zvrácena, nedostalo se od jejich předků tradicí, jež tvoří základ duše lidové; z předchozího úsilí nečerpají téměř žádného bezprostředního užitku, vyrůstají bez upomínek, bez pomoci, a teprve ponenáhlu podaří se jim opět duši vdechnout vlasti své; na této půdě rozdrásané nemohou dlouho míti jiné myšlenky, než vyklízeti zříceniny, a zrývají zemi, šeptajíce při tom jednotvárné litanie.

Všecken život morální, všecko bádání intellektuální utíká se do ciziny, a pravou historií Čech té doby jsou dějiny emigrace: »Stádo rozptýlené« bylo již jen větví ulomenou, jež byla odsouzena, aby uschla, a aby roznesena byla větrem, ale dříve podává zářivou žeň květů, jejichž vůně posud nevyprchala. Někteří, zejmena ti, kteří přicházeli z Moravy, nalezli útulek v Uhřích, † kde kníže sedmihradský Jiří Rákóczy a řada pánův uherských šlechetně ujali se vystěhovalců; připojili se tu ku potomkům husitů, kteří po bitvě u Lipan ustoupili do Karpat, a rozšířili tu kacířství; v těchto horách, kde zaniká hluk světský, a kde lid zvolna pokračuje ve svém vnitřním snění, potají s pokolení na pokolení přenášela se tajemství Jednoty bratrské; Kollár, Šafařík a Palacký o půl druhého století později přenesou je do Čech.

Ze všech psanců tito pokorní byli snad nejméně nešťastni; kolem sebe slyšeli zvuky jazyka mateřského, a vánky půdy rodné osvěžovaly jejich čela. Ti, kteříž odešli do Němec, ztracení uprostřed národa cizího, krutěji cítili osamocení a zanikání své osobnosti. Listy Kateřiny z Žerotína ukazují nám, jak věrně lnuli ke svým vzpomínkám: vdova po Karlu st. z Žerotína naučila se jakž takž jazyku německému, ale nechtěla psáti než česky, a neměla při sobě než čeleď panskou českého jazyka; nedovedla nikdy utěšiti se ve svém vyhnanství. † Častokrát plakávala s prorokem Ozeášem, že Hospodin takovou ranou národ český potrestal, »že není krále, ni kněze, ni proroka.« »Pán Bůh rač to způsobiti, abychom mohli v své vlasti raději než mezi cizími zůstávati . . . Nežádala bych sobě zde (ve Vratislavi) umříti, nýbrž spolu s vámi někde v naší milé vlasti.« [1] — »Otčina nazývá se v kancionále českém, vytištěném r. 1710, zemí ,milou', ,svatou', ,rozkošnou', ,matkou', kdysi ,všem příznivou', jež ,laskavě a bohatě nás všecky živila'. ,Bůh tě žehnej, slavné vzácné království české! Jižť, hle, v tobě panuje pokolení vlaské. Cizozemci tvoji páni — Čechové vyhnaní, synové od své matky sem tam rozehnaní.' [2]

Chléb vyhnanství bývá trpký: z počátku vypovězenci bývali přijímáni s okázalou ochotou, zvláště ti, kteří zachránili něco peněz a mohli utráceti; láska ochabla, když přišly dlouhé řady kupců, řemeslníků, sedláků vyhladovělých, rozedraných, kteří prosili za práci a chléb, a byli příčinou, že mzdy klesaly a potraviny se zdražovaly. Za smělost pokládala se snaha jejich, aby zachovali sobě zvláštní své zvyky, aby nesplynuli s trvajícími obcemi náboženskými: zda dosti draze nezaplatili přece právo konati ony obřady, jež přejali po svých předcích, jediný poklad, jejž zachránili z bouře, poslední pouto, jež vázalo je s minulostí? — Duchovenstvo lutherské, přísně orthodoxní, skličovalo je dozorem mrzutým: zvláště v Sasích, kdež exulanti z velké části se shromáždili v Perně [3] a Žitavě, kde tvořili důležité osady, v Drážďanech, ve Voigtlandu a v Krušných horách, konsistoře úřední zkoumaly jejich

[1] Fr. Dvorský, »Listy pani Kateřiny z Žerotína, rozené z Valdštejna«, v Praze, 1894, str. X.

[2] Jaroslav Vlček, »Dějiny české literatury«, II., čís. 1., str. 89.

[3] [O zkáze české osady exulantské v Perně r. 1639, upomínající na podobný osud české osady bratrské v Lešně r. 1656 viz str. 174.]

knihy dogmatické, znepokojovaly je otázkami obmyslnými, vítězily nad jejich nevědomostí nebo jejich odpory. Oni sami zavdávali příčinu k nepřízni mystickým svým zanícením, slepou lehkověrností, kterou dávali se šidit ode všech lžiproroků a šejdířů, svými vnitřními roztržkami, obyčejnou to svízelí emigrací; velmi často kazatelé jejich žehrali na sebe, tupili se navzájem a zrádcovali;[1] tímto pohoršením poděšeny byly duše prosté a čisté, nad nimiž potměšile triumfovali lutheráni. Mnozí znaveni tímto týráním, bez prostředků táhli dále do Branibor, do Polska, do zemí skandinavských, do Hollandska, kde zanikli brzo ve velkém proudu protestantském. I ti, kdo zůstávají pohromadě v kompaktních ostrůvcích blízko hranice, dosti rychle podléhají vlivům německým; mnozí v mladém věku umírají bez potomstva; děti většinou zapomínají česky, jen v temné upomínce zachovávají zemi, kdež otcové jejich bývali šťastni.[2]

Mezi emigranty poměrně bylo neobyčejně mnoho učitelů, kazatelů, spisovatelův, a dlouhý byl by seznam děl, jež zůstavili: tato statistika intellektuální, jež ostatně může míti cenu jen poměrnou, protože by v každém případě byla neúplná, zasluhovala by přece, aby pokusil se o ní některý učenec český, a již z ní učinili bychom si pravou představu o hrozném stavu, ve který Čechy uvrženy byly vládou Ferdinanda II. Zajisté ve všech těch svazcích, jež zapomenuty v knihovnách znenáhla stlívají, rozžírané jsouce červy, nebo ve spisech, z nichž zachoval se jen nápis, zaznamenaný v bibliografii Jungmannově, převládá mnoho knih zbytečných; ale jest myšlenkou velmi obmezenou a lichou, soudí-li se o možném účinu knihy jen z trvalého zájmu, jejž zanechává. V každé době vynikající spisovatelé bývají vzácní; prostředních je třeba právě k oživování ducha bádacího, k šíření záliby ku práci a ku připravování pokroku; jejich žvatlání básník nadšený proměňuje ve zpěvy vznešené, a z jejich skromné práce vyvíjí se zářivá tvůrčí myšlenka; vedle své ceny naprosté kniha má moc iniciativní, a zpozdilé zákony, jimiž takto do všech koutův Evropy byli rozehnáni všickni muži, kteří byli cvičiteli a vůdci svého národa, právě tím

---

[1] [O polemikách nepokojného a svárlivého M. Sam. Martinia a o obranách Jednoty bratrské viz str. 130.]

[2] F. Schulz, »Čeští vystěhovalci«, 1876; Peschek, »Die böhm. Exulanten in Sachsen«, 1857. [a J. Jireček, »Literatura exulantů českých«, v Čas. Čes. Musea, 1874].

odsuzovaly tento národ ke dlouhověké nepatrnosti. — A konec konců nebyli to duše všední, třeba formy myšlení jejich se nám dnes odcizily a nelíbí se nám některé jejich návyky duševní, oni muži, kteříž uprostřed starostí tak tísnivých neodvraceli se od otázek dogmatických, nebo kteří, zatím co církev jejich zápasila se smrtí, měli dosti síly vypsati její bolesti. Historie jest povinna aspoň vzpomenout oněch mužů statečných, kteří doufali beze vší naděje, a kteří nepodlehli ve zkoušce, Ondřeje Habervešla z Habernfeldu, skladatele »Vojny české«,[1] † bratrů Jana Albrechta a Bohuslava Křineckých z Ronova,[2] z nichž tento přeložil z německého jazyka do češtiny Nicolaiho spis »Historie království Kristova« (v Perně 1632), »aby službu v tom prokázal obecnému lidu k dobrému«, onen Napomenutí Vittemberských theologů k Čechám, »abychom se náboženství papeženského vystříhali, naproti tomu pak náboženství lutheránského stále se přidrželi (v Perně 1631), Jakuba Jacobaea Kutnohorského,[3] † jenž r. 1624 v Amsterodamě uveřejnil krátký přehled církevní historie české, a zvláště Jiříka Holíka, jehož spisy, † německým jazykem složené, »Blutige Thränen des hochbedrängten Böhmerlandes« (ve Vittemberce 1673), a »Päpstliche Geisel«, prochvívá ještě všechen bol a hněv, jež způsobeny byly vítězstvím Říma.[4]

---

[1] Lékař, [jenž konal služby vojenské jako důstojník ve vojště Bedřicha Falckého, s nímž] uprchl do Nizozemska, kde bydlil v Haagu, † vydav zde r. 1622 spis blouznivý Hierosolyma restituta; r. 1645 dal vytisknouti v Lejdě Bellum Bohemicum ab anno 1617 [a spisek, jímž kancléři Oxenstiernovi vyvracel námitky, které proti Čechům činil Maximilian z Trauttmansdorfu, plnomocník císařský při jednání míru Vestfálského. Obě díla i list Oxenstiernův přeložil do češtiny Em. Tonner (1867)].

[2] [Jan Albrecht a Bohuslav byli ze šesti synů Jana Albrechta staršího Křineckého z Ronova, jenž horlivost u víře Lutherově projevil, vydav nákladem svým Slovaciovo dílo »Vysvětlení biblí« ve dvou velkých foliantech (1615 a 1620) Pro činné účastenství v odboji r. 1619—1620 potrestán byl při komisi konfiskační zabavením všeho jmění, zejména statku Rožďalovic a Ronova Nového; zemřel na zámku Katzensteině. (Bílek, »Děj. konfiskací«, str. 306.)]

[3] [Farář někdy svatomichalský v Praze] napsal spis »Idea mutationum Bohemo-Evangelicarum ecclesiarum in florentissimo regno Bohemiae« (v Amsterodamě 1624).

[4] Osudy Holíkovy jsou velmi zajímavé. Pocházeje z rodiny protestantské, jež na oko přiznávala se ke katolictví, ale v srdci zůstala věrna evangeliu, ve dvanácti letech byl poslán k jesuitům, od nichž byl obrácen; vstoupil do řádu dominikánského, stal se kazatelem a inkvisitorem v Plzni a v Litoměřicích. Svěřena mu censura podezřelých spisů přivážených z Německa do Čech. Čtěním jich probudily se v něm vzpomínky dětské; rozhodl se vrátiti se ku protestantství, a po prvním pokuse nezdařeném [jejž odpykal vězením

Láska k historii byla tehdáž velmi živá v Čechách, kde byla vypěstována Jednotou bratří českých;[1] z dosti četných dějepisců v exiliu dva vynikají zvláštní cenou, Stránský a Skála. — Pavel Stránský ze Zap (1583—1657)[2] byl jedním z oněch duchů pevně otužených, jež protivenství nalezne vždy ozbrojené; pohroma bělohorská neotřásla jím, a v Litoměřicích, ohrožen, zbaven statků svých, vzdoruje po několik let všem útokům missionářským; ještě r. 1627, když tam byl vyslán pověstný kapucín Valerian Magni, veřejně vyznal svou víru, postavil evangelium proti důvodům pozemským, jimiž hleděli působiti naň; když nemohl být ani postrašen, ani získán, byl vypuzen. »Litoměřice . . mne obda-

---

a přesazením na Moravu] podařilo se mu uprchnouti do Žitavy (1666) a odtud do Vitemberka, kde věnoval se službě exulantů českých. [Vypraven byv do Švédska sbírat almužny pro souvěrce své, dal v Upsale spis svůj »Blutige Thränen des hochbedrängten Böhmerlandes« vytisknouti jazykem švédským. Mimo to připisuje se mu dílo podobné v Amsterodamě r. 1679 vydané »Kurze und wahrhaftige Erzählung des traurigen Zustandes des Königreichs Böhmen«. Poslední leta svá strávil v Kralovci a v Rize, zaměstnávaje se zahradnictvím, zejména štěpařstvím. O objevech jeho a příslušné literární činnosti v oboru tom viz Jirečkovu Rukověť str. 250.]

[1] [Snaha bratří o zachování písemností důležitých pro Jednotu záhy vedla k založení zvláštního archivu. Když pohořel požárem v Litomyšli r. 1546, obnoven zase v Ml. Boleslavi zásluhou br. Jana Černého, při čem největší práci vykonal br. Jan Blahoslav, jenž vědomostí nabytých užil k složení spisů historických o Jednotě bratrské. Při archivu tom vychována řada historiků bratrských, z nichž ke konci XVI. a na počátku XVII. století vynikli zvláště br. Jan Jaffet, skladatel tří děl historických o dějinách Jednoty rázu apologetického, a Václav Březan, archivář Třeboňský, svědomitý dějepisec slavného rodu Rosenberského jehož poslední potomek Petr Vok z Rosenberka († 1611) přestoupil k víře bratrské.]

[2] [M. Pavel Stránský, rodák městečka Zap na panství Brandýském n. L., proběhl dráhu životní, společnou tolika odchovancům university pražské. Nabyv tu r. 1607 hodnosti bakalářské, a r. 1608 povýšen za mistra svobodných umění, učiteloval u sv. Jiljí v Praze (1606—1608) a r. 1608 povolán na městskou školu v Litoměřicích. Tam oženiv se s bohatou vdovou Kateřinou Zlatohlávkovou, zanechal školy a přijal úřad písaře městského. Ale i toho úřadu vzdal se, když nabyv tu práva městského, r. 1614 zvolen byl do rady městské. Již za počínající reakce r. 1617 Stránský vězněn byl s jinými dvěma společníky na hradě Pražském, že odpíráno v městě Litoměřicích právo městské katolíkům. Za protireformace katolické vzpíral se Stránský s manželkou svou všemu násilí, hmotnému i duševnímu, vítězně podstoupil hádání s oběma mnichy kapucíny, P. Valerianem Magni a Frant. Rozdražovským z Rozdražova. Ale jako vůdce »urputných a škodlivých sektářů« v srpnu 1627 musil u vyhnanství (viz str. 82). Z Perna, kde se původně usadil, nesnášelivým M. Samuelem Martiniem z Dražova byl vypuzen, takže přebýval v některých jiných městech saských, až stálý útulek nalezl v Toruni, kde r. 1647 stal se professorem a pak i visitatorem gymnasia. Odtud v posledních letech života svého marně se ucházel, aby zachránil některé zbytky svého majetku, zůstaveného v Litoměřicích, o nějž byl »po loupežnicku a nekatolicku« oloupen. V Toruni zemřel r. 1657.]

řily právem městským i statky nikoli nepatrnými,« psal s upřímností stoickou, »avšak po sedmnácti letech Ferdinand II. císař, když evangelíky z celé země vyháněl, beze všeho práva všecko mi to vyrval, poněvadž náboženství čistější kladl jsem nad lásku k vlasti a k bohatství.« Miloval však tuto vlast svou s vroucí náruživostí: s jakým zanícením vznáší se k Bohu modlitba, kterou zavírá knihu svou: »Dobra všeho dárce, zemí a říší zachovatel, Bůh, jejž národ český povždy vzýval jako vlasti milé ochránce, my však, potomci jeho, nevděkem nešlechetným z ochránce učinili jsme mstitelem rozhněvaným, milostivě učiň konečně přítrž útrapám a porážkám našim tolikerým a tak trpkým, nám krutě rozprášeným, štěstí a blahobytu, jehož jsme zakoušeli za císaře i krále našeho Rudolfa II., opět zjednej radostným jakýms domů navrácením.« [1]

Tato směs horlivosti náboženské, nezlomné zmužilosti a zanícení národního činí ještě dnes dílo jeho »Respublica Bojema« čtením velmi zajímavým. Elsevirové pojali myšlenku vydati jakous encyklopaedii, kde vylíčení každého státu evropského bylo by svěřeno zvláštnímu učenci odbornému. Stránský přinucen jsa pracovati rychle, nemaje po ruce všech potřebných pramenů, skromně přiznal se k nedokonalostem svého díla: — učinil, co mohl, ne co by byl chtěl. — Přes tyto mezery spis jeho † o státě českém je přece pramenem nanejvýš vzácným; [2] podává nám upřímný a živoucí souhrn

---

[1] Stránského »Vypsaní vši obce království Českého« (v překladu Tonnerově, str. 52, 284). [Při překladu tomto dlužno všimnouti si řady oprav, vytčených v posudku A. Truhláře v »Čas. Čes. Musea« r. 1894.«]

[2] [Stránského obraz státu českého v době předbělohorské vylíčen jest světlými a jasnými barvami, jak ubohému exulantu jevil se v době, kdy porážkou bělohorskou vyvráceny byly staré svobody politické a náboženské a ukrutnou protireformací a spoustami války třicetileté byl zahuben a zničen blahobyt hmotný a duševní národa českého. Ale v jasném a téměř ideálně krásném obraze postihneme leckde temný stín, rušící harmonii barev. Vlasteneckému a osvícenému měšťanu odporny jsou přechmaty vyšších stavů naproti stavu městskému, kárá a odsuzuje stížení břemen poddanství lidu selského od šlechty, lituje obecné ochablosti mravní. Kdežto za zlatých dob dřívějších nebylo mezi předky nikoho, »jenž by v čas potřeby nebyl hotov za vlast a krále vynaložiti i život i svůj všecek majetek«, v této době zvrhlé téměř všickni libují si v tom, své vynášeti nad obecné a hleděti si zlata nahromaďování na drahocennosti domácí, nikoli na potřebu veřejnou ... »Kdybychom byli měli rozum, a onu sílu zlata a stříbra, která za všecken ten čas od hanebných loupežníkův odnesla se do ciziny, na vedení vojny již podniknuté za víru a svobodu zděděnou, ochotně i všickni po příkladu předků byli snesil, a vše opatrností bedlivější byli spravovali, na mou pravdu nebylo by nepřátel, nerci-li biskupa římského pomahačů, kteří by nyní nad námi vítězství slavili a vlast milou hnětli služebností tak hanebnou« (str. 264). Svoboda občan-

toho, co myslila a cítila nejlepší, nejvzdělanější a nejšlechetnější strana měšťanstva českého při své obmezenosti, při svých předsudcích při svých šlechetných snahách, jak vyvinuty a utvrzeny byly Jednotou bratrskou. Historie nespokojena mihotavým životem politickým, jemuž dává směr šlechta nepokojná a zkažená, zapomíná snad příliš, co důstojnosti mravní a co síly duševní skrývalo se ještě v této střední třídě české, jejíž pokrok zaražen byl krutou a krvavou rukou cizinců. Stránský, — a právě to je rys, jenž překvapuje mne skoro u všech těchto představitelův emigrace — není fanatik; u něho není žádné stopy mstivosti, a zajisté v přísnosti zabíhali bychom

---

ská Stránskému jest nejvyšším statkem. Proti lahodění odpůrců, že Čechy jsou nejpřednějším lénem a nejvzácnějším členem říše něm., ohrazuje se hrdě, že »Čechové volí mezi národy svépravnými postavenu býti na místě kterémkoli, nežli na místě prvním mezi služebníky dobrovolnými, podrobenými služebnosti sebe skvělejší (str. 80). O moci královské má vznešené ponětí: »Slova a rozkazy královské všady a povždy mají vážnost svou, a u všech požívají důvěry a úcty největší . . . že pro pevnost jich nepohnutelnou předkové naši, nejinak než jako o výrocích posvátných, za přísloví přijali: ‚Královská slova nejdou nazpátek‘. Přísloví takové známo bylo zajisté již ve XIV. století, kdy pán český Smil Flaška z Pardubic v Nové radě ústy levharta králi radí: ‚Tvé slovo ať jest vždy čisté — což dieš, to buď velmi jisté, — neb všeliká sprostná slova — tať mají býti králova — jistější, než když přísahá — kupec, a svú ruku ztahá.‘ Stavové o přemnoho stupňů stojí níže než král, ale všickni vespolek, představujíce obec celého království, v přemnohých věcech jsou jaksi účastni svrchovanosti jeho, a rovnají se moci a lesku jeho. Ve sporné otázce, je-li moc král. dědičná či volební, Stránský stojí na stanovisku tehdejších stavů, háje svobodu volení králů, již pokládal za hlavní známku svobodné ústavy zemské. Výklady o správě politické, finanční a soudní podány jsou v díle Stránského podrobně a poučně dle rozdílu, jaký v ústavě české činil se mezi oborem, vykázaným moci královské a moci stavovské, a tuto opět mezi stavy vyššími a stavem městským. Ze všeho líčení vysvítá zbožná úcta jeho ke starověkým řádům, institucím královským i stavovským. Ještě dnes cítíme s ním vanutí velebné a vznešené minulosti naší, když zavádí nás na posvátná místa, kde scházeli se sněmové zemští nebo generální, kde zasedával nejv. soud zemský i druhé soudy královské, kde rokovala rada zemská, kdež úřadoval nejv. kancléř zemský, tento ‚ret a oko krále‘, kde chovány ctihodné dsky zemské. Výtečnost domácího práva zemského vyličuje Stránský slovy, připomínajícími nám nadšenou chválu výmluvného Všehrda: — Překlad práva zemského od Jiřího Beata do němčiny uvádí na svědectví, že zákony národu toho tak jsou spravedlivé, tak dobré, tak užitečné, že . . . i rozdílného jazyka lidem není neprospěšno s nimi se seznámiti, aniž rdíti se jest těm, u nichž se zrodily; i ačkoli z valné části již neozývají se ve veřejnosti a plísní zdají se býti pošpiněny, přece dosud nepřestaly samy chváliti se . . . K nejzajímavějším kapitolám díla Stránského náleží šestá o změnách náboženských i o správě církevní v Čechách«. Názor Stránského o spojitosti reformace české s pravoslavím vyvrácen jest bádáním vědeckým, ale jinak vystižen význam její zejména v nejvýznačnějších zjevech jejích M. Janu Husovi a Jednotě bratrské, jejímž horlivým vyznavačem byl i Stránský; proti ní »záštím Vatinianským« sápali se papeženci a husité, ‚pokulhávající‘ nebo ‚jaloví‘. Když roku 1575 a 1609 neposlední zásluhou panstva bratrského jednalo se o provedení pronikavé nápravy ve straně podobojí, katolíci, ‚římského biskupa pomahači‘,

daleko, kdybychom vyčítali mu jisté obvyklé výrazy, nikterak neurážlivé: že papeže nazývá »biskupem římským«, a že proti jeho přívržencům »papežencům« staví »vyznavače náboženství čistějšího«, tím neuráželi se katolíci nejoddanější, jako jesuita Balbín, a to nevadilo mu, aby nedoporučoval čtení spisu »Respublica Bojema« svému příteli kanovníku Tomáši Pešinovi z Čechorodu. Po celé XVII. a XVIII. století učenci a vzdělanci, kteří chtěli uniknouti smutné přítomnosti, nalézali posilu v tomto špalíčkovém svazečku, kdež oživala doba samostatnosti, a když od západu zasvitly první paprsky nové zoře, temný pud vedl exjesuitu Ignáce Cornovu, že dílo Stránského v l. 1792—1803 přeložil do němčiny,[1] to jest do jazyka, jenž stal se řečí měšťanstva, aby takto nová svoboda navázána byla ke starým tradicím.

Stránský svými nejvroucnějšími náklonnostmi noří se v život svého národa,[2] a přirozená hrdost jeho jest zocelena exiliem:

---

vrčí, když za Maximiliana II. chýlí se ke smíru stran nekatolických, r. 1609 odpírají ujednání Majestátu, podvracují ustanovení jeho — zkrátka kalí a kazí mír vlasti, jen aby rozšiřena byla država panství římského, což po porážce bělohorské tak šťastně zdařilo se protireformaci katolické přední zásluhou mnichů, pyšně nazývajících se ‚Tovaryšstvem Ježíšovým'. V částech, kde líčí se útrapy »vlády Manlianské«, zkáza krajův a měst královských způsobená protireformací a zádavami války třicetileté, spis Stránského má velikou cenu též jako současný pramen historický. Se zkázou starého zřízení zemského, s vyhlazením náboženství evangelického, s hmotným duševním úpadem země po Bílé hoře pohromu a záhubu bral i jazyk český. »Jako předkové naši pečlivi byli jeho zvelebení a přesnosti původní zachování, tak věk tento zrůdný nestydatě si vede kálením jeho, przněním, zlehčováním a na zapomenutí věčné zatracováním; neboť téměř všickni jako nepokládají za chybu a za neslušné nepovažují, v mateřštině sem a tam kazimluviti . . . Dle zdání jejich selská jsou to ústa rovněž i pero každé, jež až k ošklivosti neoplývaií tytýž nahrabanými záplatami řeči cizí. Na skrocení oněch prostořekých kazimluvův věru my Čechové nyní potřebovali bychom nejednoho Vally a Linakra (t. j. brusičů jazyka) str. 87].

[1] [Překlad Cornovův podniknut byv v době, kdy stavové čeští po smrti cís. Josefa II. (1790) usilovali o obnovení starých práv svých, potkal se s oblibou tehdejší šlechty — (»des Paul Stránský unsterbliche Respublica Bojema« výrok hraběte Josefa Auersperka). Cornova opatřil překlad svůj četnými opravami a doplňky, takže vyplnil sedm svazků dost objemných. Jednotlivé svazky dedikoval paním nejpřednějších tří rodů panských, Černínů, Kolovratův a Colloredův.]

[2] [O povaze svých krajanů Stránský pronáší tento trefný úsudek, v němž neskrývá vad a nedostatkův jejich: »Kdyby mně samému, co smýšlím, říci bylo, pověděl bych, že Čech mimo vady a ctnosti, již vytčené, největším cizích věci jest následovatelem a obdivovatelem, domácích však a krajanů svých hnusným tupitelem a zavrhovatelem, že v štěstí a nehodách žádá si míti druhů co nejvíce, že nesnášelivým jest kázně přísnější (a obzvláště služebnosti), že cit křivdy ztěžka z mysli pouští, že soukromě i veřejně miluje nádheru, že vesel-li, povolným bývá, zlostným však, truchlí-li, že když lační, neprozpěvuje si (jako Němec), ani netančí (jako Francouz), nýbrž jest mrzut,

»Mnozí, jinak proslulí spisovatelé němečtí,« píše, »nemírně hoví vášním a o právech národa svého příliš chvastavě a nadutě, o právech pak národa našeho příliš chudě, někdy též potupně a překrouceně pojednávají. Nelzeť . . popírati, že u Němců přečasto moc více váží, než právo, že jsou národem ctižádostivým, závistivým, a pro sousedy obtížným . . . Vedle sebe oni vždycky povrhovali jak všemi jinými, tak obzvláště lidem jazyka slovanského, a všecky síly vynakládali, aby je netoliko přihnětli služebností, nýbrž i úplně vyhladili. Velikomocně chvastají se sice, jako by Uhři, Dánové, Poláci, Moravané, Švýcaři, Savojci a Hollanďané, i ještě někteří jiní byli chráněnci čili many králův německých. Táže-li se však někdo národů těch, je-li tomu tak, odpovídají, že takové vychloubání německé není než pouhým žvastem. Rovněž otáže-li se někdo muže, dějin českých pověděného i minulosti znalého, je-li země česká říše německé družkou, a společnicí čili lénem neboli krajinou manskou, pevně bude tvrditi, že spíše jest její přítelkyní a svazkem odvěkým k ní připoutanou, nežli způsobem jakýmkoli služkou neboli lénem.« [1] Stránský byl sice velmi oddaným přívržencem Bedřicha V., ale vždy věrně stál při právích svého národa a má velmi jasnou představu o protivě kmenu německého a slovanského: [2] — Země česká jest opravdu dílem Slovanů; když ji zabrali, byla naprosto pustá, vzdělali ji, ozdobili ji vším bohatstvím vzdělanosti, a tehdy Němci pokusili se zmocniti se jí násilím, i uchvátiti oukladně tuto zemi krásnou, kterou dříve pohrdli. Z toho vznikly války, ve kterých »Němci bojovali za panství ne-

že nedostává se mu ne tak schopností a soudnosti, jako přičinlivosti, že v svárech loudá se trochu i s dopálením, i se smířením, že na vojně jeví se z počátku jako by nechápavým, ale pak velice obratným a neohroženým, že mezi národy jinojazyčnými k Francouzům, Angličanům a Vlachům, Uhrům je družnějším než k ostatním, Poláky pak za bratří považuje jakožto soujazyčné« (str. 89)].

[1] Stránský (v překl. Tonnerově) str. 69—70.

[2] [»Jazyk Čechů od řeči Rusů, Poláků, Chorvatů, Slovincův a ostatních národův jména slovanského jenom nářečím se různí (str. 86). Dle zvyklosti u všech národů jména slovanského užívané . . . Čechové nabyli práva, aby žili mnohem svobodněji než národové krajin jiných, i aby nebyli poslušni než vrchnosti z vůle a hlasu národa celého nařízených« (str. 112). Jako Slovan uvědomělý lituje, že ve Slezích »užívání nářečí slovanskeho vycházelo ze zvyku a skoro v povržení přišlo, a že nyní již jen dává se slyšeti mezi lidem obecným v Zaodří, jakož i v končinách, k hranicím uherským přiléhajících« (str. 170). Podobně želí poněmčování obojí Lužice (str. 172). Vytýká proto Němcům, že u nich »přečasto moc více váží než právo, že jsou národem ctižádostivým, závistivým a pro sousedy obtížným, takže v přísloví vešlo: Franka za přítele měj, za souseda neměj', 69.]

spravedlivé, Čechové pak za domov a svobodu, po otcích zděděné« (str. 73.). Není zde místa k rozboru této theorie historické; ale důležito je připomenouti, jakou měrou vždy ovládala duchy. Stránský v té věci následuje Dalimila a ohlašuje Palackého.

Vliv Stránského na myšlení české udál se teprve pozdě a způsobem nepřímým; spisovatel obracel se spíše k Evropě nežli k svému národu. Veřejné mínění bylo tehdáž mocí dosti silnou, tak že obě strany nepokládaly za lhostejné získati je, a na počátku zápasu katolíci i protestanté uveřejnili apologie svého chování. Vilém Slavata,[1] jeden z vůdců reakce, jenž z počátku chtěl jen odpově-

---

[1] [Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572—1652) pocházel ze staré rodiny panské, která velice utrpěla konfiskacemi r. 1548. Otec jeho Adam, držitel malého statku Čestina Kostela (na Čáslavsku), byl horlivý člen Jednory bratrské, matka Dorota z Kurcpachu lutheránka. Ze tří synů jejich Vilém byl nejmladší; všickni byli vychováni ve víře otcově. Ve vývoj nejmladšího působil zvláště šťastně druhý učitel jeho br. Jan Jaffet, správce sboru Čes. Kostelského, proslulý historik bratrský, jenž důkladně vyučil ho v náboženství, latině a češtině a vzbudil v něm zálibu k historii. Ježto otec jeho byl správcem statků pana Adama z Hradce, mladý Vilém nabyl záhy přízně u dvoru hradeckého. Jako 17letý jinoch vypraven byl se synem Adamovým Joachymem Oldřichem do Prahy, aby společně se tam vzdělávali. Roku 1592 na náklad pana Adama z Hradce vypraven do Italie, kde v Sieně oddal se studiím právnickým, cvičil se v šermu, tanci a ve hře na loutnu. Pobytem v Italii a nadějí v bohaté dědictví po pánech z Hradce zviklal se ve víře otců. Zpanštilé pýše jeho protivilo se, že vyznavači Jednoty »byli lidé sprostní, neučení a na větším díle řemeslníci«. R. 1597 přes odpor otce — (Korrespondence jeho se synem o té věci otištěna jest v Časopise kat. duchovenstva r. 1862) — který prostřednictvím pana Petra Voka z Rosenberka dožádal se i setkání syna svého s bývalým učitelem jeho br. Janem Jaffetem, na Krumlově. Poč. srpna Vilém přestoupil k víře katolické. Skutek ten způsobil mnoho řečí, tak že Slavata ve zvláštním spise hájil se podávaje důvody svého přestupu. Ale na spis ten vyšla hned odpověď, jež chová se v Archivu Herrnhutském (IV.). Aby vyhnul se dalšímu rozčilování, Slavata podnikl cesty po západní Evropě (1597—1600). Po návratu svém byl povolán ke dvoru cís. Rudolfa II., kdež učiněn komorníkem. R. 1601 stal se přísedícím nejvyšš. soudu zemského, a již v úřadě tom počal činiti zápisky, jež z let 1601—1603 vydal Rezek v Rozpravách král. čes. společnosti nauk (1887). R. 1602 konal se v Hradci sňatek s Lucií Otilií, dcerou pana Adama z Hradce, zatím r. 1596 zemřelého, a když 24. ledna 1604 zemřel neduživý švakr jeho Joachym Oldřich z Hradce, poslední potomek staroslavné větve Vítkoviců, Vilém Slavata zdědil bohaté statky její Jindřichův Hradec, Stráž a N. Bystřici v Čechách a Telč na Moravě; zároveň obdržel výnosný úřad purkrabství Karlšteinského, jejž před tím Joachym Oldřich zastával. Ve veřejný život politický počal zasahovati za sporu obou bratří cís. Rudolfa II. a Matyáše, slouže Rudolfovi a podporuje záměry jeho v příčině arciknížete Leopolda. Za jednání stavův o vymožení svobody náboženské proslul jako jeden z předních členů strany nesmířlivé mezi katolíky. Jako nejvyšší kancléř Zdeněk Popel z Lobkovic odepřel podpis svůj Majestátu, tak Slavata a Martinic nechtěli býti relatory listiny této do desk zemských. Právem pohrozil jim Budovec (17. října 1609) »že podobojí za původce je pokládati budou, pokud by se kdy budoucně proti Majestátu

děti na tvrzení memoriálu Thurnova a dokázati, že stavové nemají právo voliti svého panovníka, byl ponenáhlu sváděn k vypravování následkův událostí od r. 1608—1619, a konečné k vypsání všeobecné historie domu Rakouského od doby, kde přestala pověstná kronika Hájkova (1526).[1] Byl to jeden z oněch duchův obmezených,

---

a Porovnání mezistavovskému něco zběhlo«. Za císaře Matiáše Slavata unikl nemilosti nového krále, vyměniv jen úřad purkrabí Karlšteinského za nejvyšší soudcovství dvorské; r. 1612 stal se již zase předsedou komory české. Oddanost svou víře katolické a snahám po zřízení absolutistické moci královské jakož i velikou obratnost politickou projevil odporem svým proti čtyřem artikulům, jež stavové podobojí předložili Matyášovi před korunováním a horlivým úsilím o zvolení arciknížete Ferdinanda Štyrského za krále českého. Když násilné vystupování reakce katolické posílené touto volbou vedlo ke konfliktu, Vilém Slavata dne 23. května 1618 vyhozen spolu s Martinicem a sekretářem Fabriciem z okna hradu Pražského. Po vítězství bělohorském nabyl nových statkův a hodností, zejmena r. 1628 po smrti Zdeňka Popela z Lobkovic stal se nejvyšším kancléřem dvorským, a byl zvláštním miláčkem cís. Ferdinanda III. Srovn. Jos. Jirečka »Leben des obersten Hofkanzlers Wilhelm Grafen von Slavata« ve Zprávách kr. česk. společ. nauk 1876. O hrozném způsobu, jakým Slavata vymstil se na odpůrcích svých alkibiadskými radami svými o konfiskování statkův odbojné šlechty české a o vyvrácení staré ústavy zemské viz str. 40, 87 a 103.]

[1] [Podnět k velikému dílu Slavatovu vyplynul ze dvou stran. Byl to předně memoriál Thurnův, sepsaný za příčinou dedukce, kterouž ospravedlňováno zavraždění Albrechta z Valdsteina a v němž dotýkáno se také Thurna. Spis Thurnův dostal se do rukou Slavatovi r. 1636 v Řezně, kde právě pobýval v průvodu cís. Ferdinanda II. Narážka o defenestraci pražské a tvrzení Thurnovo, že vypuzení obou král. místodržících byl skutek spravedlivý a že jest se jim dobře stalo . . . pohnul Slavatu, že po návratu do Vídně pomýšlel hned, aby poslechl starší rady přátel svých a na odmítnutí nářků Thurnových vypsal podrobně všecky události památných let 1608—1619. Věc byla mu tím snazší, že od prvního vystoupení svého v životě veřejném činil si zápisky nejen o zasedáních nejv. soudu zemského, ale zvlášť o jednáních na sněmích zemských, kdy jednak mezi jednáním »olůvkem« činíval si poznámky, jednak po každém sezení scházíval se s panem Jaroslavem z Martinic a společně z paměti spisovali veškeren běh jednání sněmovního Obě první knihy velikého historického díla Slavatova zabírají právě vylíčení událostí z l. 1608 až 1619. Koncept části této posílal přátelům svým Jaroslavovi z Martinic a Jindřichovi z Kolovrat, Bedřichovi z Talmberka a j. k doplnění a k opravám a hned toto »spisování historické» pro přátele své u dvora neznající jazyka českého, dával překládati do němčiny. Z práce původně rázu obranného přenesl se v III. a částečně ve IV. dílu do podrobného rozboru práva volebního stavů českých, jež popíral a potíral. Že Slavata zabral se v další práci historickou, zásluhu měl jesuita Jiří Plachý (Ferus), správce tiskárny a bibliothéky Klementinské — strýc pověstného obrance Prahy proti Švédům r. 1648. Již r. 1639 povzbuzoval sekretáře Slavatova Hrušovského, aby uvázal se v další provedení kroniky Hájkovy počínaje od r. 1526. Hrušovský neměl pokdy a snad ani dostatečných schopností, ale za to sám Slavata dokončiv apologetické své dílo historické. jal se spisovati děje Ferdinanda I. a jeho nástupců. V letech 1641—1651 sepsal jedenácte knih, ve kterých od původního vypsání dějů českých povahou jejich záhy byl přiveden k dějinám druhých zemí pod vládou rodu Habsburského, rakouských a uherských, jakož i cizích zemí, pokud souvisely s dějinami zemí našich, takže dílo jeho nabývá rázu dějin všeobecných. K dílu tomu Jiří Plachý shledával Slavatovi prameny a obsta-

jimž třeba jest pána a jejichž největší radostí jest abdikace: přestupem svým, ať pohnutky jeho byly jakékoli, neuškodil svému štěstí, ale konečně stal se jistě upřímným katolíkem, a † v pozdějším věku několikrát chtěl vstoupiti do řádu jesuitského: byl odvrácen od toho a prokázal mu větších služeb v paláci. Byl přívržencem P. Jeronyma Gladicha T. J. z Magdeburku, jenž měl moc vysvobozovati duše z očistce, a jenž projížděl † Rakousko a Štyrsko, sbíraje dary věřících: při třetí mši Slavata viděl duši své milé manželky, jak »bílým ptáčkem z oltáře vyletěla«; podobně urychlil osvobození duší svých vlastních dětí, různých příbuzných a též Ferdinanda II., jehož spasení přece mělo býti zabezpečeno jeho vlastními zásluhami; zachoval svou víru v Gladicha, † ač byl to jen dobrodruh a podvodník, jenž po letech pro své pohoršlivé skutky byl zatčen a odsouzen (1664).

Takové omyly tehdáž bývají sice časté v obou táborech, ale u Slavaty jsou těžší, protože nejsou pouhým ukvapením obraznosti, ale trvalou atrofií rozumu; od učitelů svých byl vyučen, aby nikdy nepohlížel přímo ani na lidi, ani na věci, a mysticismem jeho rozestřena jakási rouška mezi ním a skutečností; jako vypravování jeho nemá života a ruchu, tak myšlenkám jeho nedostává se jasnosti a síly. Měl-li rozpaky o zákonitosti nějaké smlouvy, stačilo k utvrzení jeho, aby některý pater kapucín mu zaručil, že otázka byla zrale zkoumána od theologů velmi zkušených, a ze zkázy svobod veřejných těšil se slávou nesmrtelnou, jež vlasti dostane se z obzvláštní přízně, kterou jemu a několika pánům dopuštěno bude následovati panovníka. V samostatnosti své nanejvýš šel potud, že předložil císaři mírné námitky, potom pomáhal mu porušovati zákon: »srdce panovníkovo je v rukou božích, musil jsem nechati věci, jak jsou.« Je to odporný vzor — a na neštěstí příliš častý — oné šlechty dvorské, ponížené a podlízavé, mali-

---

rával přepisy jejich, kancléř pak jemu »historické spisování své« po částech posílal ke čtení a posouzení. Rukopisů prvních dvou knih díla Slavatova vyskytuje se hojně. Celé dílo nejúplněji zachováno v archivě Jindřichohradeckém. Tiskem vydána část vyličující události památných let 1609—1619, od Jos. Jirečka v Gindelyových »Starých pamětech dějin českých« (2. sv. 1866 a 1868). Část o dějinách uherských za Ferdinanda I. od r. 1526—1546 otištěna byla též od Jos. Jirečka (ve Vídni 1857). Velmi důležitým pramenem pro české dějiny XVII. století jest i bohatá korrespondence Slavatova, převalnou většinou českým jazykem vedená, částečně uveřejněná od Jos. Jirečka v Rozpravách (1860) a hlavně od archiváře Tischera v Rezkově Sborníku histor. (1884—1886).]

cherně ctižádostivé a málo vzdělané, jak vyrůstala vedle Habsburků, kteří z ní vybírali nástroje své samovlády. Vše, i jeho jazyk těžký, spletitý, se svou nesnesitelnou příměsí němčiny a latiny jeví úpadek. Protože však ze všech spisovatelů katolických v této době nikoho nelze s ním srovnati, umožňuje nám změřiti mravní převahu emigrace.

Dílo Pavla Skály ze Zhoře[1] dokazuje, že radikálové čeští dobře pochopili a bez slabosti uvážili povahu a následky zápasu, jehož počátek byl vyznačen událostmi r. 1618. Se zvláštní přesností a vzácným rozhledem pochopil plán protireformace katolické, udává její prostředky, sleduje její pokrok v různých zemích; kalvinisté, v té věci dědici humanistů, vynikajíce daleko nad lutherány, kteří vedením slabých kurfiřtů Saských spokojili se zachováním stůj co stůj svého postavení, měli vždy všeobecný system politický, a plány jejich zabíraly úplnou reorganisaci Evropy. Skála poznal při dvoře Bedřicha V. některé z těchto diplomatů, kteří pádem Habsburkův usilovali o všeobecné vítězství protestantismu: proto neobyčejně zajímavé jest jeho vypravování.

Postavení jeho mu umožnilo, že zachoval nám vzácné listiny, a ve svém zátiší Freiberském sledoval z blízka fase smrtelného zápasu svého národa. Tyto zásluhy, částečně nahodilé, nestačily

[1] [Pavel Skála ze Zhoře narozen r. 1583, byl nejstarší syn Adama rodem Písečana, registratora při dskách zemských a měšťana pražského. Vzdělání vyššího nabyl na universitě vitenberské, kdež oddával se i studiím právnickým, načež cesty konal po západní Evropě. Usadiv se v Žatci r. 1604 v mladém ještě věku oženil se s bohatou vdovou, blízkou příbuznou primátora žateckého Maximiliána Hošťálka ze Závořic, později jednoho z direktorů stavovských. Snad přičiněním jeho přestěhoval se r 1618 do Prahy, kde stal se přísežným úředníkem v kanceláři české. Po bitvě bělohorské provázel Bedřicha V. ve vyhnanství, kdež uloženo mu několik důležitých poselství. R. 1622 rozloučil se s dvorem Bedřicha Falckého i odebral se do saského Freiberka, kde shledal se s synem svým a se syny primátora žateckého Hošťálka sťatého r. 1621 (viz str. 24.). Spolu s nimi usadil se v městě tom, uchrániv sem některou část jmění svého. Po zkušenostech tak vzácných oddal se všecek spisování velikého svého díla historického, o němž pracoval od r. 1623 do 1640. Roku 1628 dopsal »Chronologii církevní«, přípravu to k dílu mnohem většímu »Historie církevní«. Z desíti dílů první dva zabírají dobu starší do XVI. století, následující čtyři líčí XVI. století a poslední čtyři dobu od r. 1601—1623. K dílu tomu sepsal ještě podrobné dodatky, jichž se dovolává často, ale dosud nejsou nalezeny. Obě díla uvedená zachována jsou v rukopisech hraběcí bibliotheky Valdsteinské v Duchcově. Srovn. K. Tieftrunka »Pavel Skála ze Zhoře« ve Vlčkově Osvětě 1873, (str. 557, 645). K. Tieftrunk uveřejnil část tohoto největšího dějepisného díla českého, líčící dějiny české od r. 1602 do 1623 v pěti svazcích ve sbírce »Staré paměti dějin českých« 1865—1870.]

by, aby postaven byl na přední místo v četném zástupu letopisců; vyniká naopak nad ně a mezi historiky řadí se svým úsilím, aby v kaleidoskopu událostí vypátral jejich hluboký smysl a jejich spojitost. Nespokojuje se vypravováním o událostech zevnějších, vniká do duše hlavních účastníkův, odkrývá nám slabosti a pohnutky stran zápasících. Nezřekl se nikdy ničeho ze svého přesvědčení, a díla jeho třeba užívati opatrně, poněvadž je svědectvím bojovníka, v ději velmi súčastněného, — a poznáme tím, jak duch jeho je jiného rázu nežli Slavatův — hledá vždy přirozený výklad skutků, jež zdají se nám u něho jako přirozeným vývojem jak hlubokých všeobecných příčin, tak psychologie stran. Jeho perioda obšírná, souladná, v oné velebnosti poněkud obtížné, jež je jako známkou školy Veleslavínovy, jeví sice stopy pobytu jeho v cizině, nicméně jest přesná, rázná, často ozdobná; a on nebyl by zlým vzorem. Jak by však bylo lze pomysliti na vytištění těchto desíti svazků in folio, jichž nejsilnější zabírají téměř 1700 stran a druhé nejsou hrubě menší! K ukrytí jich před celníky a kněžími bylo třeba malých šestnácterek, a knihtiskaři zhořelečtí, žitavští, drážďanští, hallští, lipští a berlínští, kteří v XVII. a XVIII. století opatřovali roznášečům knihy, aby je tajně přinášeli do Čech, vydávají jen traktáty náboženské a kancionály. Dílo Skálovo zůstalo tudíž neznámo až do chvíle, kdy na počátku XIX. století Palacký upozornil na jeho důležitost, a jméno jeho rozšířilo se v národě teprve, když Havlíček, jehož vlastenectví bylo tak prozíravé, podal z něho některé výňatky ve svém † »Slovanu« (1850).

Skála a Stránský jsou spisovatelé sice velice vzácní, ale *Jan Amos Komenský* jest duch vyšší, a jeho skrytý a tichý vliv byl trvalý a hluboký; přes veškeré působení jesuitův a vedle něho udržel čisté podání národní, a jeho prostřednictvím Dobrovský, hlasatel probuzení, podává ruku mučedníku Kostnickému. Nejsou ovšem »vlastenci osvícení« z konce XVIII. století jeho výlučnými žáky, a aby inspirace jeho působily vší silou svou, bylo třeba, aby byly vyvinuty a doplněny theisty anglickými, encyklopedisty francouzskými a humanisty německými. Nikdy jediným člověkem a jediným učením nevysvětlí se ani jedno z hnutí myšlenkových. která přeměňují národy. Ale Komenský odkryv všecky živly budoucnosti, jež uzavíral v sobě český protestantism, otevřel duši českou vlivu ideí moderních; tyto byly plodné jen tím, že budily v ní upomínky nejvzdálenější, a že měly základ hlavně domácí.

Všickni kritikové, kteří byli přivábeni fysiognomií Komenského[1] — a jest jich celá řada — byli překvapeni zvláštní obsáhlostí jeho ducha, jež jeví se již v různosti jeho prací: theolog, moralista, historik, filolog, fysik, žádná forma pravdy není mu lhostejná, a jako žádný způsob myšlení není nad jeho schopnost rozumovou, tak žádná péče není pod úrovní jeho dobroty; v týž čas, kdy pokouší se rozsáhlou synthesí spojiti souhrn vědomostí lidských, sklání se k dítěti, jež slabikuje své první hlásky a s cesty jeho jemně odstraňuje kameny, o něž by narazily nejisté krůčky jeho. Základní vlastnost — neříkám jeho ducha — ale jeho duše jest harmonie; snahy praktické, vědecké a náboženské pronikají a mísí se u něho tak těsně, že lehce z nejvznešenějšího přemítání

---

[1] Jan Amos Komenský neboli Comenius † narozen na moravském Slovensku v Nivnici, jižně od Uher. Brodu, z rodičů Martina a Anny, horlivých vyznavačů víry bratrské, kteří poslední léta trávili v Uher. Brodě a brzo po sobě umřeli. Osiřev záhy (1604) prožil půl druha leta u tety své ve Strážnici, chodě tu do školy ve starém sboru. Nedbalostí poručníků, do níž později trpce si stěžuje, teprve v 16 letech počal se učiti latině na škole Přerovské. V Labyrintu světa a v Didaktice vzpomíná nedobře zmařené mladosti a nechutného a neplodného vyučování latině. Oddav se povolání kazatelskému poslán byl na vyšší studie do ciziny, a pobyl r. 1611–1613 v Herborně nasavském, odkud cestu vykonal do Amsterodamu, a r. 1613—1614 v Heidelberce. Po tříleté vzdálenosti r. 1614 vrátil se pěšky přes Prahu do vlasti své, kde, nemaje let potřebných ke zřízení na kněze, ujal se práce učitelské na škole Přerovské. Zde podnikal první své práce opravné a složil první svůj spis didaktický: »Gramaticae facilioris praecepta« (1616). Došed let potřebných, r. 1616 na synodě v Žeravicích byl zřízen na kněze, zůstávaje některý čas v okolí důstojného biskupa Lanccia. R. 1618 stal se správcem německého sboru bratrského ve Fulneku. Léta 1618—1621 zde ztrávená jsou jedinou šťastnou oasou v dlouhém, strastiplném životě jeho. Oženiv se tu, užil štěstí rodinného, těšil se z lásky mládeže i všeho sboru, takže památka jeho dlouho se zachovávala v tradici obyvatelstva domácího (»Pastýř beránků žluči nemá«). Přepad Fulneku vojskem španělským zaplašil Komenského, jenž skrýval se některý čas na Moravě, až r. 1622 utekl se do Brandýsa n. Orl. na statek páně Žerotínův. Do této doby spadá metrický překlad žalmův a řada traktátů vzdělavatelných: »Přemyšlování o dokonalosti křesťanské«, »Nedobytedlný hrad — Jméno Hospodinovo«, »O sirobě«, vznešená allegorie »Labyrint světa a ráj srdce«, a příbuzná jemu »Hlubina bezpečnosti«, poslední to spis, složený na domácí půdě. — Přinucen byv konečně opustiti Čechy, odvedl část bratří do Lešna v Polsku. † Roku 1632 stal se písařem Jednoty; od té doby byl pravým vůdcem jejím a ředitelem jejího vyučování. † Naděje návratu vysvitlá exulantům českým za vpádu saského r. 1631, vzbudila plány jeho o opravu církve a politie ve spisu »Hagaeus redivivus« (viz str. 122), a roznítila ho k horlivé práci literární. Tehdy skládá »Otázky některé o Jednotě bratří českých«, nesmrtelnou »Didaktiku« čili umění umělého vyučování, ke které druží se »Janua linguarum reserata« (1631), »Informatorium školy mateřské«. — »Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae« je z roku 1632. — Víc a více zabýval se zkoumáním obecného pojeti, a jeho »Pansofie« nepřestává odtud zaměstknávati mysl jeho. Svými studiemi předběžnými (»Prodromus pansophiae«) vábí obecnou pozornost, a parlament anglický zve

přechází k nejjemnějším podrobnostem, a srdce jeho je tak vřelé, že vášně protivné v něm splývají v oběť lásky. Zkoumá základy jazyka všeobecného, a pracuje o vybavení řečí národních a zvláště češtiny z poroby jejich; jeho zvláštní vlastenectví nezná záští, jako jeho hrdinná věrnost víře jeho církve nepřipouští nesnášelivosti. Jest v pravdě syn oné Jednoty bratří českých, která nikdy nedospěla k učení konečnému a přesnému, z části zajisté proto, že starala se víc o kázeň, než o dogma, ale především z instinktivního odporu proti všemu, co podobá se pýše vlastního rozumu, a že opravdu doslovně si vyložila slova Spasitelova: Pokoj lidem dobré vůle! Není v ní neoblomné logiky Kalvínovy nebo vítězící smělosti Lutherovy; vloudila se do duší, hověla jejich melancholii a nadějí přiváděla je k odříkání. Učení vznešené a nebezpečné, jímž Čechy málem byly by zhynuly. I za nynější naší vzdělanosti

ho do Londýna (1641). † Povstání irské a bouře domácí zmařily naděje jeho přátel anglických (Hartlib) v provedení jeho plánů pansofických. Uživ pozvání bohatého kupce hollandského, ve Švédsku usedlého, Ludvíka Geera, přichází ve styk úzký s Oxenstiernem. Léta 1642—1648 tráví v Elblągu, skládaje knihy učebné pro školy švédské. Z tehdejších spisů jeho nejslavnější jest »Methodus linguarum novissima« (1648). V »Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské« (1650) vyjadřuje všecku bolest, již emigrantům způsobil mír Vestfálský. Roku 1648 zvolen byv za biskupa bratří, vrátil se do Lešna. R. 1650 povolán od Sigmunda Rákócze do Sedmihradska; počal tu svůj »Orbis pictus«, který tiskem vyšel roku 1658. † Po čtyřletém požehnaném pobytě v Blatném Potoce vrátil se do Lešna. Za vpádu Karla X. Gustava Lešno bylo vypáleno, bratří rozptýleni, a Komenský, jenž ztratil své rukopisy a svou bibliothéku, utekl se do Amsterodamu, kdež užil štědrého pohostinství šlechetnáho syna zemřelého zatím Ludvíka Geera Vavřince, Pokračoval tu ve svých pracích a publikacích. — »De bono unitatis« (1660), — »Unum necessarium« (1668). – Zesnul 15. listopadu 1670. † Komenský vedle biskupa bratrského Lukáše († 1528) jest nejplodnějším spisovatelem Jednoty bratrské. Kvačala v dlouhém seznamu (Comenius, II. Anhang, str. 69–89) uvádí 142 spisů Komenského. — Bibliografie o Komenském je znamenitá. Velmi hojné a velmi poučné zprávy nalezneme v rozmanitých publikacích Společnosti Komenského, založené v Berlíně roku 1891. Z hlavních děl uvádím toliko »Život J. A. Komenského« od Zoubka, 1871 [druhé vydání, upravené Dr. J. V. Novákem, 1892], Šmahy (1892—1894, nedokončené), a (německy) od Kvacsaly (1892). — a jeho [rozsáhlou] korrespondenci (v řadě svazků, vydanou od Patery [1892] a Kvačaly [1897, 1898, 1902]. Ze spisů, věnovaných studiu myšlenky Komenského viz J. Kaprasa »Nástin J. A. Komenského filosofie« (1894), a Kriegerna »J. A. Comenius als Theolog« (1881). Latinským spisům jeho didaktickým a pansofickým za naší doby dostalo se pilných překladatelů do češtiny zejména ve Fr. Zoubkovi, Fr. Lepařovi, Jos. Šmahovi a J. V. Novákovi. Dr. J. V. Nováka »Působení vševědných záměrů J. A. Komenského na jeho zásady paedagogické« (1899). Zastaralý místy spis Benhamův »‚Comenius' school of infancy, with sketch of his life« (Londýn 1858) podává dobrý přehled a správný soud. † Před prací Zoubkovou tato biografie Daniela B nhama († 1873) byla nejobšírnějším životopisem Komenského. Zprávu o ní viz v Gollových »Příspěvcích k životopisu Komenského« (Čas. Ces. Musea, 1874, str. 260).

náboženství, jež by se tak široce poddávalo všem vlivům, bylo by ve velkém nebezpečenství, že rozdrobí se na církvičky, a národ, který by se oddával všecken všem, obětí jsa předčasného altruismu, svou mrtvolou brzo by zatarasil cestu, vedoucí ku pokroku. Zda konec konců docela jest jisto, že by těmto obětem nebylo se dostalo jednoho dne odměny, a hlavně zda není třeba, by uprostřed našich rozporů prorokové připomínali nám trvání království božího, kde hlasy různé spojí se v písni Simeonově?

Bayle [1] jsa velmi přísný ke Komenskému, když vypočetl blouznivce, jichž obětí on se stal, vypravuje nám, že podle svědectví jednoho z nich předpovídal konec světa r. 1673, a poznamenává, že mnozí lidé mínili, že zemřel v čas, aby unikl zmatku, v němž by viděl sám lichost svých proroctví. — »Byl tak zvyklý podobným nehodám,« dodává, »že byl by snesl tuto poslední ránu, necítě jí. Tito pánové mají podivuhodnou povahu, nic je nezmate... Bývají vždy hotovi začíti znovu; vzdorují nejoprávněnějšímu pokoření.« Bayle, duch smělý, liberální, ale povrchní, nepochopil, že za zastaralými formami tajívají se často plodné novoty. Chiliastická snění Komenského v dětinské své formě byla jen protestem proti konečnému vítězství násilí; sahal jaksi rukou po vyšším stavu, kde svědomí všech by byla volná a právo všech váženo: tento asketa byl zatvrzelým optimistou, věřil v rozum, ve vědu a ve štěstí. V tomto mystikovi Bayle nepoznal předchůdce oné filosofie racionalistické a reformatorské, již zahajuje jeho »Slovník historický a kritický«.

Komenský věřil v přirozenou dobrotu člověka a v moc výchovy. Osiřev velmi záhy, téměř opuštěn jsa od svých nedbalých poručníků, počal pozdě svá studia, a zakusil methody vyučování pedantického, hrubého, »kde vše dálo se proti zdravému rozumu,

---

[1] [Bayle Petr (1647–1706) filosof francouzský, směru skeptického, předchůdce doby osvícenské, usiloval o vymanění lidského myšlení z pout dogmatické závislosti a církevní autority. Působil jako professor filosofie nejprve (od r. 1670) na akademii Sedanské, později (od r. 1681) v Rotterdamě, kde také zemřel. Zvláště proslul slovníkem »Dictionnaire historique et critique« (Rotterdam, 1695—1697, 2 díly), jenž byl předzvěstí slavné francouzské encyklopaedie. Byl typem svobodného myslitele, a svým slohem výstižným, kriticky polemickým, svým odvážným zdůrazňováním rozporu mezi rozumem a vírou, jakož i povšechným skeptickým uvažováním o mezích lidského myšlení, zvláště však přesvědčivým vyjádřením snášelivosti náboženské ke všem, i k atheistům, i odporem důsledným proti každému dogmatismu náboženskému i filosofickému působil velmi účinně na myšlenkovou povahu následující doby osvícenské.]

a kde mnozí lekali se knih«. Na svých cestách po Německu, Hollandsku, zejména v Herborně a Heidelberce viděl při práci paedagogy méně šablonovité, a studoval knihy jejich.[1] Jeho duch, velmi otevřený a vnímavý, potřeboval cizího podnětu, a v tom smyslu ovšem není původní a tvůrčí: ale všeliké pozemské tvoření není než vývojem starších zárodků. Jako církev jeho, jež přes různé změny svého vyznání zachovává si tak význačnou tvářnost, i on zachoval si vždy »půvab svého křtu«; je řídkým zjevem »povahy nejvýše čilé a vnímavé, karakteru stále učelivého a stále se vzdělávajícího, uhlazujícího, který však, poprve vystoupiv, předstupuje již se všech stran tak zakulacený a dokonaný, že proměny a pokroky jeho vztahují se skoro všude toliko k formě, nikoli k podstatě duševního jeho bohatství a bytosti«;[2] v jeho dílech neustále poznáváme stopy jeho četby, ale z kamení, jež přejímá, staví budovu, jíž vtiskuje svého ducha. Dnes chápeme často s těží, co odvahy bylo v něm, protože jsme nasyceni jeho ideami; objevy jeho staly se věcmi běžnými. Vítězstvím reformatora bývá, že smělost jeho zdá se již jen všedností.

Učení Komenského, jež uvádí v souhlas s vírou náboženskou, dojemně prostou, jest velmi jednoduché; člověk je stvořen ke štěstí pomocí vědy a rozumu; Bůh v bibli a v přírodě otvírá nám své poklady, nezavírejme nikdy dobrovolně očí, naplňme je září jeho světla, a pracujme všichni, abychom připravili vítězství jeho vůle. Zednáři a theisté angličtí, encyklopedisté francouzští, Herder a Lessing obnoví jinými slovy tento chvalozpěv rozumu, a jako Komenský budou volati národy k smíru na poli volného zkoumání. Bylo potřebí, aby v době, kdy jesuité zamýšleli skloniti ducha lidského pod zákony tyranské a těsné theologie, zdvihl se protest ve jménu přírody; bylo dobře, že vyšel od kněze, který všecken proniknut jsa evangeliem, takto podivuhodným způsobem v nové nauky uváděl duše něžné, které bylo by odstrašilo nejslabší podezření skepticismu; bylo přirozeno, že toto tak obsáhlé a tak vzne-

---

[1] [Z učitelů Komenského v Herborně třeba zvláště jmenovati nábožného bohoslovce Piscatora, jehož výklad Apokalypse vydán r. 1613, a filosofa a theologa Jana Jindřicha Alstedia, jímiž přiveden byl k chiliasmu. Alstedius (1588—1638) jeden z prvních spisů svých »Panacea Philosophica« věnoval r. 1609 slavnému pánu bratrskému Karlu z Žerotínu. Od Alstedia popud a podnět vzal Komenský k opravným snahám paedagogickým a pansofickým. V Heidelberce snahami irenickými o smír rozvaděných církví křesťanských působil ve vývoj ducha Komenského David Pareus.]

[2] Kleinert, »Theologische Studien und Kritiken«, str. 26.

šené pojetí osudů lidstva vyšlo ze země, jež až do dna vypila všecku hořkost sporů náboženských. Komenský zůstavil hojný počet knih polemiky náboženské; v jádru tyto důvtipné hříčky ho nepoutají. Criegern poznamenal, že v žádném oboru theologickém neprokázal vědeckou vynalézavost. Tyto subtilnosti nezdají se mu hrubě potřebny k spasení, a prostá zbožnost jeho jest daleko vzdálenější dogmatismu století jeho, než jemnost Schleiermacherova nebo smělost našich nejodvážnějších vrstevníkův, oněch kazatelů, kteří, zapírajíce vyznání Lutherovo, aby zachovali jeho methodu, vysílají k opuštěnému nebi poslední výkřik. Odmítá jen ty, kteří jako sociniáni odnímají mu všecku naději, a ještě více ty, kteří nejzločinnější zpronevěrou používají násilí, aby zničili mínění, jež není jejich vlastní.[1] To jest největší hřích proti Duchu svatému, který nebude odpuštěn, rouhání proti Kristu, »kterýž odkázal svým v dědictví mír a lásku«. Prvotní hřích, — ač potíral kacířství Pelagiovo, — stírá se u něho v nejisté pološero; »jest mu potřebí věřiti, že Bůh, který stvořil člověka, otevře mu náruč svou; že zlo jest jen pomíjející zkouškou jako blud; že Kristus, světlo světa, stane se vůdcem národův, a že spasení věčné pronikne až po hranice zemské.«[2]

Aby člověk přiblížil se ku pravdě, postačí mu ji ukázati; nejvyšší povinností jest jej osvítiti, utvářiti ducha, rozšířiti proudem vzdělání. Když Komenský po universitních svých studiích vrátil se na † Moravu, jsa příliš mlád ještě, aby byl zřízen na kněze, přijal správu školy bratrské † v Přerově; nalezl svou dráhu životní, a od té doby až do své smrti — nebo lépe řečeno až po dnes — zůstal učitelem svého národa, dávaje tomu velkému jménu jeho plný a podivuhodnější význam. Předsevzal si, »přivésti beránky stádce Ježíšova k nejvyšším skutečnostem a k bezpečným pokladům prostředkem studií«. Ve chvíli největší úzkosti, »když přibývalo mrákot a utrpení a nižádná v lidskou pomoc nebo radu naděje, jak se zdálo, nezbývala, píše své »Dialogi animae afflictae cum ratione, cum fide et cum Christo«,[3] svou »Hlubinu bezpečnosti«,

---

[1] [O Komenského polemikách theologických podal příspěvky vzácné Fr. J. Zoubek v obšírném pojednání v Čas. Čes. Musea 1885—1886.]

[2] V příčině dogmatu o predestinaci u Komenského viz Criegerna, str. 165 a násl.

[3] [Spis tento známe jen z listu Komenského Petru Montanovi. Z jakých útrap duševních vyplynulo toto dílo, sám Komenský vyznává, jak »nezniknutelnou úzkostí a pokušením zmítán jsa, o půl noci (kterou beze sna s několika pře-

svůj spisek »O sirobě« a své † »Přemyšlování o dokonalosti křesťanské«, a všem duším úzkostlivým a sklíčeným vrací spokojenost a důvěru, slibuje jim, že utrpení jejich nebude marno. — »Ze kteréhož traktátu,« píše své manželce [1622], »budeš moci vyrozuměti, že darmo jest na světě sobě, jak by člověk od Boha veden býti chtěl, vybírati, než že nejlepší jest povolně, byť i s pláčky bylo, za pánem Bohem jíti, a všecko štěstí i neštěstí, radost i zármutek, smích i pláč s poděkováním z ruky jeho přijímati.«

Jeho odevzdanost není zbabělým poddáním se ani chmurnou resignací: má lásku ke skutečnosti a smysl pro život; odtud kouzlo »Labyrintu světa«, k němuž hlavní myšlenku a hojné podrobnosti přejal ze spisků Jana Valentina Andreae [1] »Peregrini in patria errores (1618) a † Peregrini quondam errantis restitutiones (1619),[2] a jenž zůstává přes to dílem tak osobitým. Ve všeobecné

dešlými byl ztrávil) s neobyčejnou vroucností k Bohu volaje a z lože vyskočiv i biblí se chopiv, aby, jestliže nižádná lidská nepostačuje útěcha, vniternější svou Bůh mne neopouštěl, jsem se modlil. A nejprve na Isaiaše připadnuv, nepřetržitým, úpěnlivým jeho čtením smutek že se rozptyluje, uznamenav, chopil jsem se pera a předešlé úzkosti své, a jež by proti nim se postaviti měla božská lékařství ... zaznamenávati jsem se jal. Pokročiv k jiným prorokům a ostatním božského zákona knihám ... hojně věcí mysli v Bohu utěšení sloužících jsem spatřil a v Rozmluvy rozváděti jsem se jal. Nejprve rozmluvu duše sklíčené a s rozumem vlastním, rozličnými útěchami vzpřímiti se pokoušejícím ... Potom přicházela ku pomoci Víra, Písma užívajíc úlevy; však i ona málo působivě. Posléz přicházel nenadále Kristus, kříže svého tajemství vykládaje ... a tím plného teprve pokoje, útěchy, radosti duši dodávaje. V Novákově překladu listu Komenského Petru Montanovi v Paedag. Rozhledech, 1892, str. 133—134.]

[1] [Andreae Jan Valentin (1586—1659), zanícený idealista, upřímný lidumil, bystrý theolog lutherský, nadšený básník — i pohnutými osudy životními jsa Komenskému velmi podoben; usiloval zvlášť o zvroucnění zbožnosti a povznesení mravnosti. Oddává se s počátku optimismu, důvěřujícímu v možnost nápravy, formou satirickou líčí nedostatky své doby, snaže se, aby nauka křesťanská spojila se s životem křesťanským, aby spolu vstoupily v nerozlučné manželství (insolubile connubium). — Křesťanství jest mu nade vše, konfesse má význam podřízený (Christianus nomen, Lutheranus cognomen; orthodoxní scholastice protestantské je zřejmě nepříznivý. Na konci života svého upadá v pessimism, vida, jak málo z jeho ideálů se plní. Mimo spisy výš uvedené vydal ještě »Menippus sive dialogorum satiricorum centuria« (1618) 100 satirických rozmluv, podávajících věrné zrcadlo všech marností, stinných stránek a zvláště zvráceností ve školství tehdejší doby; »Reipublicae christianopolitanae descriptio« (1629), utopický román, líčící život a společenské zřízení státu, duchem křesťanským proniknutého; Theophilus (1622, vyd. 1649) rozmluvy, obsahující pokus o jakýsi návod k povznesení zbožnosti, mravnosti a vzdělanosti ve státě. Komenský seznámil se s Andreaem osobně v Heidelberce, a v mnohých dopisech sdílel se s ním o svých plánech. Sám vyjádřil se o něm s uznáním, že »přeosvícené církve a škol neduhy odkrýval, i žádostivá proti nim lékařství ukazoval.«]

[2] [O poměru Labyrintu světa a ráje srdce k uvedeným spisům Andreovým srovn. rozbor J. V. Nováka v Čas. Čes. Musea, 1895 (str. 56, 190, 452),

literatuře, jejíž plán tušil Herder, napsal jeden z kritiků, kteří nejlépe pochopili Komenského, že tímto Labyrintem světa Čechy měly by býti zastoupeny, a v skutku není díla, kde by se lépe jevil duch kmene českého tak, jak byl vytvořen historií, a onou roztržkou vnitřní, kterou rozdělen jest mezi západem, z něhož dostal vzdělání své, a východem, kam vyzývají jej původ jeho a potřeby jeho autonomie. Kouzlo tohoto mystického románu vyplývá především ze vzácné prostoty spisovatelovy a z jeho nekonečné něžnosti. Ví dobře, jak vzdáleni jsme dokonalosti, jíž hledá a jíž očekává, neklame se o svých vrstevnících, ale satira jeho je změkčena soucitem, a on nezavrhuje skromných radostí, jejichž křehkost poznal. Jeho láska k Bohu je příliš čistá, by pohrdal něčím, co vůle jeho přikazuje nebo povoluje; vzpomínky osobní a přesná pozorování oživují jeho líčení, i když hlavní myšlenka je mu podána cizími vzory, a allegorie jeho nejsou ani chladné ani jednotvárné, protože jsou především přeměnami vlastních vzpomínek. Se stanoviska čistě literárního, a nehledíme-li k jiným podrobnostem — tak četným a tak nápadným — je předchůdcem románopisců ruských naší doby, kteří jak on s velkolepým pojetím lidstva spojují tak opravdový soucit s jeho strastmi a tak bystrý smysl pro podrobnost.[1]

V jeho dílech paedagogických vlastně řečených tatáž psychologická pronikavost a ona záliba v přesnosti zúrodňují jeho methodu; nespokojuje se nikdy naukami neurčitými a zásadami všeobecnými, pomýšlí na použití, a když stanoví pravidlo, připravuje knihu potřebnou, aby vešlo ve skutečnost. Myšlenka, podniknout úplnou opravu výchovy, zrodila se v něm, když bloudil jak ubohý vyhnanec v horách nad hořejším Labem.[2] »Taková

---

v němž podán mnohý příspěvek k aesthetickému ocenění této přední básně české XVII. století.]

[1] [Rukopis Labyrintu světa chová se ve Vratislavi v knihovně gymnasia sv. Magdaleny. Tiskem vydán poprvé r. 1631 (dle listu Montanovi) v Perně, po druhé r. 1663 v Amsterodamě, po třetí r. 1757 v Berlíně. Za uvolnění censury od císaře Josefa II. r. 1782 poprvé vytištěn v Praze, ale druhé vydání r. 1809 v letech dvacátých zakázáno, takže k novému vytištění došlo až za červánků nové svobody r. 1848. Od té doby utěšeně množí se vydání této »nejrozkošnější knihy české«. Již za života Komenského dostalo se Labyrintu světa překladu do jazyka hollandského, ač dílo nedokonáno. Do němčiny přeloženo dvakrát: r. 1781 v Postupimi — poněkud zkráceně — a r. 1787 v Berlíně; do maďarštiny roku 1805. Z nejnovější doby jsou překlady Říhův do ruštiny r. 1896 (okleštěný ruskou censurou) a hraběte Lützova do angličtiny (1901).

[2] [O tom sám Komenský píše: »Bylo nás několik kněží, kteřížto po horách nedaleko pramenů Labských, u pana Jiřího Sádovského jsme se ukrý-

tedy církví a škol ve vlasti záhuba, kterou jsme před očima viděli,« napsal, »naše nad tím bolest, — a proč bych zapírati měl? — i naděje, že přece někdy milosrdenství boží k nám se zase vrátí, pobídly starati se snažně o budoucí napravení záhuby té, aniž jsme jinak myslili, než abychom, kdyby Bůh okem milosrdenství svého na nás shlédnouti ráčil, především mládeži vlastenské ku pomoci přispěli, zarazíce co nejdříve školy nové, a opatříce je knihami dobrými a methodou přirozenou a světlou, aby tak láska k umění liternímu, ke ctnosti a pobožnosti co nejlépe zase zkvétati počala.« Neznám v dějinách nic podivuhodnějšího, nic dojemnějšího nad úmysl tohoto ubohého kněze, který v době, kdy dragouni Liechtensteinovi mučí národ jeho, pomýšlí na obrození vlasti vychováním.

Novým bádáním objevilo se všestranné vzdělání Komenského, od Melanchtona,[1] Rabelaisa[2] a Ratichia[3] naučil se pohrdati běž-

---

vali... Když pak v létě o psích dnech do blízkého zámku Vlčic ku podívání se na pověstnou bibliothéku páně Zylvarovu se zabravše, tam na Eliáše Bodina Didaktiku, nedávno z Němec přinesenou, jsme uhodili: přečetše ji, tím nemálo pohnuti jsme byli, abychom sami také o zhotovení podobné knihy v řeči naší mateřské se přičinili, což i jiní bratři naši zvěděvše, velice schvalovati a žádati počali.]

[1] [Melanchton Filip (1497—1560), reformátor německý, nástupce Lutherův, humanisticky vysoce vzdělaný, jenž spojil filosofii Aristotelovu s orthodoxií protestantskou, a nehynoucí zásluhu si zjednal o organisaci školství v Německu a o vzdělání učitelstva, takže záhy se mu dostalo titulu »praeceptor Germanie«. Vlastní činností učitelskou ve Vittenberce vychoval za působení 42letého všecko učitelstvo své doby, a spisováním učebnic pro vyšší školy dal jim na dlouhou dobu určitě vytčený směr. Na přednášky jeho do Vittenberka hrnuli se žáci též ze zemí sousedních, zejména z Čech, Moravy z Polska a Uher.]

[2] [Rabelais František (1483—1553), kněz a lékař, působil blahodárně a zemřel jako farář v Meudoně u Paříže, má v dějinách výchovy místo zvláště význačné. Ve svém rozsáhlém románě, jehož reky jsou obrové Gargantua a Pantagruel, vykládá formou zábavnou a ironickou návrhy reformní: znalostí řečí antických usiluje proniknouti ke vzdělání reálnímu, jímž by stav lidstva mohl býti napraven. Cílem je mu stejně jako Komenskému posléze zbožnost. Obírá se hlavně věcmi, usiluje o přímý styk chovanců s přírodou, vytýká zásadu názornosti, žádá, aby se ruční zaměstnání pěstovalo stejně jako práce rozumová, v dílnách řemeslníků mládež má si získávati vzdělání praktické, a bedlivou péči věnuje zvláště výchově tělesné. Rabelais projevuje mnohé myšlenky reformní a mnohé zásady s Komenským shodné; na pozdější vývoj theorií výchovných působil směrodárně.]

[3] [Ratke (Ratichius) Wolfgang (1571—1635), jeden z bezprostředních předchůdců Komenského, nadšený přívrženec vyznání lutherského, počal záhy, jak sám praví, »výhradně cti boží a užitečného vzdělání křesťanské církve vyhledávati«, i nabyl přesvědčení, že jen na základě jazyka mateřského může mládež s prospěchem osvojiti si jazyk cizí. Věnoval pak horlivou péči reformě jazykového vyučování, a pověstným svým memoriálem, r. 1602 sněmu říšskému ve Frankfurtě předloženým, usiloval zjednati podporu hmot-

nými methodami; didaktika Eliáše Bodina[1] vnukla mu plán všeobecné paedagogiky; od jesuitů † španělských přejal rychlejší a rozumnější postup vyučování latině, a jeho »Janua linguarum« jest jen zlepšeným přizpůsobením Brány jednoho z otců jejich.[2]

Baconovi[3] děkuje za svou zálibu v methodě induktivní. Ale všecky tyto živly on slil, rozvinul a dospěl k velkolepému systému,

---

nou reformním svým návrhům. Dle nich zřídil Ludvík vév. Anhaltský reformní školu v Köthenu, při jejíž řízení Ratke se však neosvědčil, stejně jako později v Magdeburce, Výmaru a Jeně. I Oxenstiern jevil ochotu ujmouti se ho, ale Ratke zemřel roku 1635. Pro vyučování jazykové stanovil mnohá důležitá pravidla, jimiž snažil se přímo krátkým methodickým návodem vésti k dovednosti v řečech i ke vzdělání věcnému. Snaha jeho zkrátiti postup vyučování zůstává směrodárnou pro dobu následující, též pro Komenského.]

[1] [Eliáš Bodinus vydal »Didaktiku«, jež dle vlastního doznání byla Komenskému podnětem (mimo jiné), aby napsal svou Velkou Didaktiku (viz str. 207). Bodina Komenský několikrát ve spisech svých vzpomíná (srv. Kouteckého článek »O některých mužích, jichž připomíná Komenský ve své Didaktice (časopis »Komenský«, II. roč. 1874, č. 11.); není však o něm jinak nic určitějšího známo.]

[2] [»Janua linguarum reserata« (Brána jazykův otevřená), jíž se užívalo v Jesuitské jedné kolleji španělské, obsahovala bránu jazyků latinského a španělského, srovnanou v 1200 příkladech, která tehdy budila všeobecný obdiv. Celé sestavení však se Komenskému nelíbilo: pravil o něm, že kniha spíše zasluhuje názvu »zadních vrat«, neboť musil prý se každý jinak dříve latině naučiti, kdo branou touto chtěl vejíti do latiny. Komenský sám v bráně své usiluje spojiti vyučování jazykové i reální v jedno, »ut intellectus et lingua parallele decurrant«. – Brána jazyků byla bránou slávy Komenského. I tímto dílem hleděl prospěti národu, jak sám přiznává v Methodu linguarum, XV., 5.: »Když jsem poprve Bránu jazyků skládal, měl jsem nejpřednější a tak stálý zřetel . . . k jazyku mně mateřskému, českému, aby odpovídalo slovo slovu, věta větě, a nebylo v slovosledu nikde úchylky žádné, i dosáhl jsem toho, ačkoli tím latinský stal se méně latinským.« Latinský text vydán r. 1631 (předmluva napsána 4. března) v době největších nadějí, že pomocí Sasův obnoveny budou v Čechách řády předbělohorské a podniknuta bude potřebná oprava škol. Naděje tyto bohužel neuskutečněny, ale úspěch díla Komenského byl pronikavý ve všem světě vzdělaném. Podle Op. Did. III., 831, 32 Janua linguarum byla vydána ve 12 řečích evropských (latinské, řecké, české, polské, německé, švédské, hollandské, anglické, francouzské, španělské, italské a maďarské) a 4 asijských (arabské, turecké, perské a mongolské). V některých jazycích počítá se mnoho a mnoho vydání, tak v maďarském osmnácte! Viz Kvačaly Comenius II. Anhang, str. 73—74.]

[3] [Bacon Verulamský (1561—1626), první myslitel anglický směru empirického, působil velice zejména na pansofické názory Komenského, a pronesl v obou dílech své »Instaurationis magnae« mnohé důležité a směrodárné zásady vychovatelské. Zásluhou Baconovou jest zajisté, že byla sesílena realistická stránka ve vyučování školním naproti stránce mluvnické a verbální, a že byla zavedena methoda genetická při vyučování. Sám Komenský pokládá Baconovu »Instaurationem magnam« za nejstkvělejší dílo počínajícího nového století filosofie. Poměr obou mužů vhodně vyznačil náš G. A. Lindner slovy: »Komenský, ač tak blízko stojí Baconovi, jsa jeho vrstevníkem, přece záhy ocenil jeho vysoký význam, a postavil se na jeho bedra.«]

s nímž lze srovnati pouze systémy Lakanalův [1] a Condorcetův [2], jež nám často na mysl uvádí. Tím stal se jedním z dobrodinců lidstva, a když zevrubněji zkoumáme výsledky jeho činnosti, zdá se nám, že chvalořečníci jeho nepřepínají, nazývajíce jej obroditelem Germanie a oprávcem pohrom, nakupených válkou.

Všickni lidé potřebují vzdělání a mají právo na vzdělání, poddaní jako panovníci, muži jako ženy, třeba tedy všem otevříti školy, »tyto dílny lidskosti« (hominum officinae). Vychování počne od nejútlejšího mládí, a Komenský o těchto prvních letech života, o povinnostech rodičů k těmto křehkým tvorům, jichž oči otvírají se světlu, zůstavil nám stránky plné rozmilé a usměvavé něžnosti, jež z Informatoria školy mateřské činí mistrovské dílo literatury paedagogické.[3] S dítkami dlužno zacházeti laskavě —

---

[1] [Lakanal Josef (1762—1845), filosof a politik francouzský za doby Konventu. Věnoval se úplně zájmům věd a školství: jeho zásluhou a přičiněním změněn r. 1795 Jardin du Roi v nynější Muséum d'histoire naturelle, založeny škola normální (učitelské ústavy) a centrální (školy střední). Usiloval o jednotné, moderní zřízení všeho školství francouzského na základě vědeckém. (F. Drtina, »Nástin dějin vyššího školství a theorií paedagogických ve Francii od doby revoluce«, I., str. 27, 35, 41.)]

[2] [Condorcet (1743—1794) v základním a klassickém díle svém »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'ésprit humain« hlásá myšlenku zdokonalitelnosti (perfectibilité) pokolení lidského, jež je základem neustálého pokroku. Jako praktický politik obrací ve shromáždění zákonodárném zřetel k otázkám školským. V zajímavém svém návrhu reformním nechce péči o školství svěřiti moci výkonné, nýbrž přeje si, aby školství byl umožněn život naprosto samostatný, nezávislý stejně na církvi jako na státě. Navrhuje pak pět stupňů školství veřejného: prvé dva (écoles primaires a é. secondaires) mají podávati základní, všeobecné vzdělání, instituts mají býti školy střední a děliti se na čtyři různé skupiny, lycées, školy vysoké, stejně rozdělené, a vrchol všeho má tvořiti Société nationale des sciences et des arts, nejvyšší instance vědecká a zároveň vrchní sbor správní nade vším školstvím, jemuž takto autonomie jeho má býti zaručena. Plány Condorcetovy nebyly uskutečněny, ale působily zřetelně na vývoj francouzského školství až do doby naší. Ibid., str. 24—26.]

[3] [I tato »zlatá knížečka rozumné lásky a péče mateřské« složena původně jazykem českým (1632), ale zůstala v rukopise, jenž teprve r. 1856 objeven v Lešně od prof. Gindelyho, načež hned r. 1858 Maticí českou vydán a po té několikrát znovu otištěn. S knížečkou tou Komenský tak byl spokojen, že dle vlastního výroku nechtěl v ní nic měniti, přeje si jen, aby přeložena byla do všech jazyků národních. Sám vydal ji v překladu německém v Lešně r. 1633, a brzo potom v Lipsku roku 1634 a v Norimberce r. 1636; v XIX. století nové překlady německé vydány ve Weissenfelsu r. 1864, v Halli r. 1874 a naposledy v Lipsku (Paedag. Bibl. XII.). Dílko to přeloženo dále do polštiny (v Toruni 1632), do latiny pro Uhry (1653), do slovenštiny (1892). O Benhamově překladě do angličtiny (1858) viz str. 201. Rozbor »Informatoria školy mateřské«, a pěknou i poučnou parallelu dílka toho s Rousseauovým »Emilem« a Pestalozziho »Knihou matek« podal Petr Durdík v »Paedagogium«, 1884, sv. 11—12.]

působme na ně spíše příkladem než hrozbami — neodstrašujme jich pravidly pedantickými a nejasnými, neunavujme jich zbytečně; tělo, příbytek a nástroj duše, budiž ošetřováno a posilováno: osm hodin spánku, osm hodin práce, osm hodin k jídlu, zábavám a procházkám. Nebojte se, že nebudete míti dosti času k nabytí potřebných vědomostí, ač-li ho nepromarníte v zbytečných cvičeních: posavádní vyučování je čistě strojené a jaksi zevnější; snažte se naopak vyvinovati rozum, zabývejte se méně slovy a více věcmi; i pro studium řeči budiž méně gramatiky a více četby. Nechť žáci odstoupí od svých kněh, ať pohlédnou na zemi, nebe, stromy, postavte je skutečnosti tváří v tvář a ne před znetvořený obraz, jejž o ní podávají nám spisovatelé. Vychování jest užitečno jen, když vyvíjí člověka celého, vůli jako ducha, obratnost rukou a bystrost zraku jako sloh a výmluvnost; nechť jinoch naučí se souditi sám a ne přísahati na slova učitelova. »Z toho základu jde, že vyučovati mládež není přednášeti jim z rozličných spisův hromady slov, způsobů mluvení, propovědí smyslů všelijakých atd., a tím je vycpati; ale otvírat jim rozum, aby z něho samého jako z pupence listí, květ, ovoce, ratoléstky vyrostali a druhý rok opět z pupenců každé ratoléstky tolikéž, a tak pořád až do zrostu dokonalého. Čehož se jistě posavád v školách nedělalo. Nevedli mládeže k kořenům umění, ale ze spisů ratoléstky utrhajíce, jimi je obvěšovali; aniž studnici rozumnosti v nich složenou odkopávali, ale potůčky cizími toliko zavlažovali; to jest neukazovali, jak všecky věci samy sebou a v sobě jsou, ale jak o nich tento, onen, třetí, desátý píše; takže největší umění bylo, povědomu býti, co kdo o čem smýšlí a soudí. Na čemž ustrnouc mnohý, dál nešel a nevěděl kam, jen že se ve spisích válel a odtud věci, způsoby mluvení, propovědi vybíraje, umění své v hromadu lípal, tak z cizích potůčků svou cisternu naplňuje. Ale Horatius, vida tu neužitečnou pracovitost volá: ‚ó následovníci, plémě otrocké! právě otrocké plémě, cizí břemena nosící hovádka! Nebo proč se mám cizím peřím odívati, maje své? Proč cizím zrakem hleděti, maje svůj? Proč cizím rozumem rozuměti maje vlastní svůj?« Takto na místě scholastiky, pošetilých subtilností a bázlivé šablony nastupuje zásluhou Komenského a žáků jeho svobodné zkoumání, přímé pozorování života a důvěra v pokrok. Je-li plně pravda, že jesuité bývali často učiteli prvého řádu, systém jejich byl pochybený, protože vždy pochybovali o člověku a Bohu: báli

se rozumu a neodvážili se nikdy říci žákům svým jako Komenský: hle, svět jest otevřen před vámi, vizte a suďte! — Odtud jejich okamžitá vítězství a jejich konečný pád: ze všech ctností první a nejpotřebnější jest odvaha, a lidstvo nemůže na dlouho přijmouti za vůdce ty, kteří bojí se světla.

Jedním z důsledků těchto obecných zásad jest, že vykázal mnohem širší pole studiu řeči národní. Komenský chová vroucí lásku k jazyku českému,[1] pro jehož rozvoj Jednota tolik vykonala, všemi prostředky snaží se jej zdokonaliti, skládá slovníky, překládá žalmy, sbírá přísloví;[2] chtěl by pro svou vlast jakýsi primát

[1] [V listě svém Petru Montanovi Komenský dosvědčuje r. 1661: »že mně latinsky něco psáti, natož vydávati, nikdy nebylo úmyslem. Národu toliko tvému abych složenými jazykem domácím knihami některými prospěti se snažil, brzo mě jako mladíka pojala žádost, aniž opustila po těchto padesáte let; k jiným věcem nejinak než času případnostmi jsem byl zanesen«.]

[2] [Nejznamenitější prací, kterou Komenský chtěl prospěti jazyku českému, byl »Thesaurus linguae bohemicae« (Poklad jazyka českého), ke kterému látku jal se sbírati již za universitních studií svých v Herborně r. 1612. V Pokladu tom měl býti uložen úplný slovník, zevrubná mluvnice, ozdoby a důraznosti úsloví a přísloví, při čemž přihlížel k tomu, »aby vše s latinou bylo stejnoměrně souhlasné, k vyjádření slov, úsloví, zvláštností, pořekadel a plných plného smyslu vět, se stejnou ušlechtilostí a důrazem... za tím cílem, aby jestližeby nejlatinštější kterýkoli spisovatel v domácí jazyk měl se překládati, s podobnou ušlechtilostí by mohl, a naopak.« O nedostatcích starších slovníků, na př. M. Adama z Veleslavína »Sylvy quadrilinguis« a o účelu nového slovníku, jejž podnikal, podrobně vyložil v poznámce k XXII. hlavě české své Didaktiky. Se zvláštním sebevědomím praví o díle tom v listě Petrovi Montanovi: »Ježto svědomitě sbíraje to, naději mám, že jsem vykonal, co v obecných jazycích nevím zda někdo jiný.« Slovník ten měl býti vzorem jiným jazykům národním, k jichž pěstování a zvelebování skladatel tak usilovně všady vybízel. Převelice buď Bohu žel, že veliké dílo to, když po práci více než 44leté již již k tisku bylo chystáno, stalo se kořistí plamenů, jimiž se zkázou Lešna i tento nenahraditelný poklad s jinými rukopisy a knihami Komenského byl zahuben. S bolestí po letech připomíná Komenský v listě Montanovi, že ztráty jeho nepřestane želeti, dokud bude dýchati. — Z díla samého zachovány některé trosky, mezi jinými sbírka přísloví, chystaná pro české vzdělání »Brány otevřené«. Ale »z nedostatku papíru« sbírka ta nebyla připojena k dílu tomu a zůstala dlouho rukopisem, sdílejíc se týmž osudem s českou Didaktikou a Informatoriem. Teprve r. 1841 objevena s Didaktikou v Lešně od prof. Purkyně, a r. 1849 spolu s dílem tím poprve vydána. Nejnověji vydána v úhledném a pečlivém otisku od J. V. Nováka s původním názvem Komenského »Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům«. (Číslo 4. Spisů J. A. Komenského, vydávaných nákladem Čes. akademie r. 1901.) — Ku přebásnění žalmů Komenský přiveden byl ztrátou díla ušlechtilého professora university pražské, rodem Slováka, Vavřince Benedik'a z Nudožer († 1615) — jen menší část přebásněných jím žalmů vydána tiskem r. 1606, ostatní zahynula prý při drancování Prahy r. 1620. Vzorem oběma překladatelům byl škotský básník a historik Jiří Buchanan († 1582). Básnické vzdělání Komenského, vytištěné na 4 arších, jež posledním jsou tiskem Kralickým, zachováno šťastně v univer-

mravní a ještě roku 1632 doufá, že mu bude možno, aby první uskutečnila nové zásady, jež chystá a od nichž očekává nejstkvělejší výsledky: »Neříkej žádný: Co my tak neobyčejnou věc začíti máme? Nech začnou Francouzové, Angličané neb Němci! Podíváme se, jak se jim zdaří. Nebuďme, nebuďme, prosím, tak leniví, abychom po jiných toliko vždycky hleděli a za jinými z daleka se plaziti chtěli! Nech nás také někdy v něčem jiní před sebou vidí.« — Jazykem svým píšeme, pravil jinde, protože národu svému píšeme, a jeho řeč šťavnatá, obrazná, libozvučná a jasná je v skutku šťastně čerpána ze samých zdrojů národních.

Ale národ nemá práva osamocovati se, pracuje spolu s druhými o díle božím; aby každý mohl vyplniti svůj úkol, je mu potřebí míti světlo o všem, a připravovati se takto ke společenství s bytostí nejvyšší; nic božského, totiž nic, co může sloužiti pokroku rozumovému a mravnímu, nesmí nám býti cizí. Komenský je stoupenec vychování jednotného v nejširším slova smyslu, a to přivedlo ho k tomu, aby hledal všeobecnou filosofii věd, a aby navrhoval své plány Pansofie, jež byly hlavním snažením druhé části jeho života. Zahloubal se do toho obrovského pokusu klassifikace a generalisace a zůstavil jen osamocené a nedokonalé zlomky nádherného chrámu, o němž snil. Oxenstiern mu vyčítal, že pro tyto neplodné pokusy zapomíná na práce určitější a bezprostředněji užitečnější, a on sám trpěl krutě svým nezdarem jako skrušen nesmírností úkolu: »Ó kéž by se bylo zalíbilo Bohu ně-

---

sitní knihovně Pražské, kdež objeveno r. 1855 Šafaříkem, jenž připisoval je Nudožerskému. Jos. Jireček otisknuv je ve sbírce »Časoměrné překlady žalmův«, poznal v nich plod Komenského, a domněnka jeho potvrzena nálezem listu Komenského Petru Montanovi (1861). Třeba překlady Nudožerského vynikaly po stránce metrické, přebásnění Komenského vystihuje krásy hebrejské poesie sourodou vznešeností, silou a mohutností řeči básnické. Zajímavé jsou pokusy Komenského o časoměrné přebásnění veršův Ovidiových a Vergilových (IV. ekloga z r. 1655), (viz Čas. Čes. Musea 1842, str. 454). Obratnost svou veršovnickou prokázal překladem »Mravných naučení Catonových« (znovu otištěna od Zoubka v »Drobnějších spisech některých J. A. Komenského« (1876, str. 45—104). Krásná disticha připojil Komenský k druhému vydání »Hlubiny bezpečnosti« z r. 1663, vyznačující zároveň ideu nejslavnější jeho básně prosaické »Labyrintu světa a ráje srdce«: Svět se točí vůkol, vůkol v světě všecko se valí — zhůru, dolů, sem tam, v něm všady všecko chodí. — Ač nechodí, létá, kácí, převrací se kotelcem; — málo co svým řádem kráčeje, všeckno maní. — Sám jediný světa Pán (nade vším, pode vším, skrze všecko — jda) světu sám věčná podpora pevně stojí. — Ó blaze, kdož v centrum věčném usadí se! Na věčnost — v srdci božím svému srdci nalezne pokoj. — O básnické činnosti Komenského srovn. Zoubkovu rozpravu »Komenský-li básníkem« (ve zprávě českých škol Smíchovských r. 1884.)]

komu jinému vnuknouti tyto myšlenky, uděliti někomu jinému tyto ducha podněty! Kéž bych buď více mohl anebo méně chtěl! . . . Vůbec velikou jsem podnikl práci a přihodilo se tomuto mému podniku jako řece, že čím víc od pramenů svých se vzdaluje, tím větší spoustu vod unáší . . . Pochybnosti všude nalézám kdykolivěk něco částečného konati se snažím.«

Když vybavíme z úpravy scholastické, která zahrazuje ještě cestu jeho, hlavní ideje, jež ho vedly, přes nesouvislá zkoumání a hypothesy, jež odstraněny byly objevy pozdějšími, pozorujeme vzácné mistrovství ducha jeho. Uprostřed všeho toho kolísání jest podporován svým velmi určitým přesvědčením o jednotě vědění a svou vírou v pokrok. Shrnuje a zařazuje výsledky nabyté v úmyslu, že zorganisuje jednou práci, až takto změřeno bude pole prozkoumané. Inspiruje se Baconem a Descartem, připravuje cestu encyklopedistům a ohlašuje Saint-Simonisty: pokolení lidské podobá se člověku, který ze žvatlání dětského a z tápání jinošského přechází k jasnému ovládání svého myšlení; vidíme jen jiskerky, jež znenáhla rostou a stávají se pochodněmi, a tyto spojeny v ohnisku světelném ozařují svět svou zářivou jasností. Z národů vyspělých a vzděláním vyvinutých vzejdou učenci, kteří seskupeni ve všeobecném sboru budou vůdci lidstva; před zřejmou pravdou zmizejí předsudky a odzbrojí se záští. — Všickni lidé na příště budou jen jediným kmenem, jediným národem, jediným domem, jedinou školou. Pohané obrátí se, židé vyznají svůj blud. Satan bude uvězněn a připoután k vozu triumfálnímu. Pokoj bude vládnouti na zemi. — Tak vyplní se slovo Páně o jednom pastýři a o jednom stádě, a bude to opravdu zlatý věk.

Pohřížen jsa v toto velkolepé vidění Komenský prožil život, aniž nejkrutější zkoušky a nejrůznější sklamání[1] přemohly jeho dů-

[1] [Poslední zlé sklamání připraveno Komenskému za války švédsko-polské (1655—1660). Komenský povzbuzován byv revelacemi staršího druha svého ze školy strážnické Jana Drabíka, horlivě se snažil o zjednání spolku krále švédského Gustava Adolfa s anglickým lordem protektorem Oliv. Cromwellem a knížetem sedmihradským Jiřím II. Rákóczem. Na tisíce bylo prý čekajících a prosících Boha, aby seslal nějakého Žižku, jenž by počal válku za věc protestantův. Ale místo pomoci požárem města Lešna zahuben a rozptýlen sbor bratrský, a poslední biskup bratrský zbaven svých pokladů literárních. Z Anglie docházelo Komenského vyzvání, aby s bratřími přestěhoval se do Irska. Ale Komenský odmítl, neboť neumořitelná byla naděje bratří, že dostane se jim návratu do vlasti. Víra Komenského v revelace starší (Kryštofa Kottera a Kristiny Poňatovské) a pozdější (Mikuláše Drabíka a j.) vysvětluje se jak povahou doby a sklíčením duševním, jež pocházelo ze zkázy církve a národa a nekonečným

věru. Bůh má asi své důvody, aby zdálo se, že mění své záměry, říkával prostě po některém novém pokoření. Nechť jest mně dovoleno jako Davidovi mlčeti, když vidím Boha činiti nebo praviti něco, čemu nerozumím. — I když roku 1656 Lešno shořelo,[1] a když rozptýlila se Jednota bratrská, vyhnána byvši z posledního útulku, nezmocnila se ho žádná pochybnost: Nevěřte, že by se mohlo kdy státi, aby Kristus přestal milovati všecky své děti a aby z lásky k jednomu nenáviděl druhých. — Křesťanství je především pokoj s Bohem a s lidmi. — V podvečer svého života, hotov jsa odevzdati duši svou v ruce svého Pána, jako žnec, který zasev sémě v pole, ví dobře, že přese všecky nepohody a sníh na jaře sémě vzklíčí, shrnul své žití a svou víru v jedno ze svých nejčist-

---

vyhnanstvím v cizině. Revelacím Komenský věnoval mnoho vzácného času a vydal celou řadu zjevení, mezi nimi nejznámější »Lux in tenebris« (1658), v němž dýše hněv Drabíkův proti domu Rakouskému. Poslední léta klid Komenského často byl rušen hlučnými polemikami, vzniklými z odporu proti revelacím i v Jednotě bratrské (br. Felin). Vytýká-li se Komenskému víra jeho v kněze br. Drabíka, připomínáme, že i Slavata měl svého P. Gladicha T. J. Ale na rozdíl v původu lehkověří Slavatova dobře upozorněno na str. 197. Při pobloužení Komenského dlužno upozorniti na obdobný zjev v poměru emigranta polského slavného básníka Adama Mickiewicze k Ondřeji Towiańskému.]

[1] [Zkáza Lešna a rozptýlení bratrské osady zdejší r. 1656 živě připomíná zkázu české obce lutherské v Perně r. 1639. I v Lešně Čechové a zejména Komenský obviňováni ze zrády páchané na domácím obyvatelstvu ku prospěchu Švédů. V osobě Karla X. Gustava Komenský vítal ovšem nadějného osvoboditele vyhnanců českých, jakož z koalice Švédska s Anglií (Oliv. Cromwellem) a Sedmihradskem (Jiřím II. Rákóczem) nadál se obratu ve věci ztracené mírem Westfálským. Válka v Polsku nabyla rázu války náboženské, kdy mniši rozptýlivše se po zemi rozplameňovali lid k boji proti Švédům a evangelíkům. Komenský nedbaje rady anglického přítele svého Hartliba, aby přestěhoval se na místo bezpečnější, vytrval v městě ohroženém. Lešna bylo sic ušetřeno od Švédů, ale právě tento ohled ke Komenskému a bratřím a vložení posádky švédské do města položeno za zradu a když vojsko šlechty polské přitrhlo do okolí Lešna, odkud malá posádka švédská ustoupila, Komenský spoléhaje na revelace Drabíkovy, neopustil město. Ale dne 29. dubna r. 1656 Poláci zmocnili se Lešna, jež hrozně vydrancováno od nich a vypáleno. Tři dni hořelo město nešťastné. Komenský spasil se útěkem do Slezska k Václavu Theodorovi z Budova. Zlé, daleko horší ztráty než-li někdy Jan Th. Sixt z Ottersdorfu v Perně utrpěl biskup bratrský záhubou nejen všeho statku hmotného, ale i všech pokladů duchovních nashromážděných během 40leté práce literární, zejména slovníku českolatinského a latinskočeského (viz str. 211.), »háje pansofie«, sbírky kázání, denníků, korrespondence atd. Podobně žalostných ztrát zažila Jednota bratrská, zničením privilegií, listin, dvou knihoven, tiskárny a jiných věcí vzácných. Požárem Lešna poslední zbytek Jednoty bratrské, od r. 1628 osazený v městě tomto, jež pilností osadníků českých velice povzneseno, rozptýlen do všech stran světa. Vylíčení zkázy Lešenské a obranný spisek proti obviněním Čechů ze zrady z péra Komenského vydán r. 1894 od Fr. Nesemanna v programu Lešenského gymnasia: »Comenii Lesnae excidium und Vindicationis famae et consientiae calumniae III. et IV.« Viz Gollovy Příspěvky v Č. Č. M. 1874 str. 272.]

ších a nejvznešenějších děl, v Unum necessarium: »Cokolivěk pozemských starostí až posaváde podstoupáno bylo, aj již od toho pouštím . . . Říci-li mi připadá cos podrobnějšího v tomto posledním mého srdce úmyslu, povím: Palácem mi bude chata, jakékoli lze dojíti; anebo nedostalo-li by se vlastní míti, kde bych hlavu sklonil, odpočinu (hospodina svého příkladem), přijme-li mne kdo pod střechu svou neb i pod širým nebem (jak onen v posledních několika nocech na hoře Olivetské) . . . Za stkvostné roucho stačí mi srstnatý ledajaký oděv, jakýž byl Jana Křtitele. Místo hojného a sytého stolu zastoupí chléb a voda; anebo přistoupí-li co krmičky, velebena bude dobrota boží. Za bibliotheku mou odbývati bude troje boží kniha. Filosofií mou bude šetřiti s Davidem nebes a všech ostatních děl rukou božích, i v podivování zachvácenu býti, že Bůh, nad tolika věcmi pánem jsa, se sklonil, aby i na mne červíčka vzhlédl . . . Právnictvím mým bude totéž právě činiti nebo nečiniti druhým, čehokoliv od nich chci nebo nechci, aby mi činěno bylo. Tázal-li by se kdo po bohosloví, chopím se (s Aquinatem umírajícím, nebo již i mně jesti zemříti) bible a řeknu vším srdcem a plnými ústy: Věřím, cokoli v této knize psáno. Vytazoval-li by se kdo po vyznání víry mé, ukáži apoštolské, ježto nic kratšího, sprostnějšího, jadrnějšího neznám, aniž vím, čím bych vedením výhodněji a spěšněji, odporů všelikých rozsouzení a zpravení odtud sobě maje, nekonečným sporů labyrintům mohl vyhnouti. Tázati-li se bude kdo, ke kterým zvláštním modliteb způsobům se utíkám, ukáži modlitbu Páně, an věřím, že nikdo nad onoho jednorozence, kterýž vyšel z lůna otcova, lepšího klíče k odmykání srdce otcovského ukázati nemůže. Pohledávati-li bude kdo pravidel života, vytasím se s desaterem, neboť důvěřuji, že nikdo lépe, co by se Bohu líbilo, vyjádřiti nemůže než Bůh sám.«[1] Komenský končil takto svůj život odsouzením formalismu, důvtipných hříček theologických a fanatismu sektářského; jeho posledním slovem byl výzev k Jednotě a nadšené

---

[1] [»Unum necessarium« v překladu Šmahově str. 101—102. Skvost tento vzdělavatelné literatury v originálu latinském a v překladu německém vyšel několikrát v Německu. Poslední X. hlava ve volném vzdělání českém samého Komenského vyšla s názvem »Poslední J. A. Komenského vůle aneb kšaft« v Halli r. 1765. Hlava tato v překladu německém otištěna je v díle J. G. Müllera »Bekenntnisse merkwürdiger Männer von sich selbst«.]

vzývání Toho, kterýž odpouští a smiřuje.[1] Když zesnul v Pánu dne 13. listopadu 1670, zdálo se, že s sebou odnáší samu duši oněch starých Čech, jejichž věčnou ctí a slávou bude, že první prohlásil [illegible]y práva svědomí. Nezanechal žákův a nezaložil školy; ba tato myšlenka školy tím, co výlučného a těsného předpokládá, byla by se příčila obsáhlosti jeho mysli a něžnosti jeho srdce; milliony lidí osvěžily se jeho slovy, a on stojí v první řadě oněch božích osvoboditelů, jejichž utrpením zmírnila se na zemi mravní bída a zášť.

Po míru Vestfálském napsal onen Kšaft umírající matky Jednoty bratrské, kterýž od té doby s pláčem opakovalo tolik vlastenců českých a který byl jako posledním a vznešeným protestem proti vítězství hrubé síly.

»Neb ač zevnitřní způsob můj takový byl, že po všecken života mého čas říkati mi s apoštolem Petrem potřebí bylo: ‚Zlata a stříbra nemám‘ neměvši na zemi, jako i Pán můj, kde téměř hlavu skloniti; a měla-li jsem co z drobnějších vezdejších věcí, domečků, sborečků, roliček, viniček, i z toho mne svlekli (vyhnavše mne) jako Pána mého z roucha jeho, když ho na kříži přibili, rozdělivše to mezi sebe. Ale však mám se čím chlubiti v Kristu Ježíši, kterýž mne obohatil bohatstvím duchovním, aby ve mně přebývalo bohaté slovo boží . . . Na tebe, národe Český a Moravský! vlasti milá! zapomenouti také nemohu a při svém již dokonalém s tebou se loučení, nýbrž k tobě se nejpředněji obracejíc, tebe pokladů svých, kteréž mi byl svěřil Pán, nápadníkem činím . . . Věřím i já Bohu, že po přejítí vichřic hněvu, hříchy našimi na hlavy naše uvedeného, vláda věcí tvých k tobě se

---

[1] [Dojemná byla péče posledniho biskupa bratrského o hmotné a duchovní potřeby rozehnaného stádce jeho. Jako nezištný almužnář staral se o nabytí a spravedlivé rozdělení almužen z Anglie, Hollandska a Německa docházejících. Z nejposlednějších prací podnikaných pro církev rozptýlenou uvádíme »Manuálník nebo Jádro celé biblí svaté« (1658) »všech postillí matka, kořen, základ, studnice, pramen, jádro a míza, tuk a mozk, světlo a klíč«, »biblička«, která byla berlou a štítem Čechům pro víru ve vyhnanství bloudícím; »Kancionál« (1659) v menším formatě příhodnějším pro exulanty s předmluvou památnou o zpěvu vůbec a o zpěvích svatých v církvi a zvláště v církvi české a čeho šetřit, aby zpívání naše Bohu chválu, duchu našemu rozveselení, církvi pak spasitedlné vzdělání neomylně přinášelo; »Katechismus pro mládež českou Jednoty bratrské« (1661); téhož roku nové vydání utěšené knihy modlící »Praxis pietatis«, vzdělání díla poprvé vydaného r. 1630—1631. Roku předešlého 1660 vida, že církev jeho ve hrozném rozptýlení svém chýlí se ke svému skonu a že ho asi již dlouho nepřežije, rozloučil se s ní, vydav »Smutný hlas zaplašeného hněvem božím pastýře k rozplašenému hynoucímu stádu«.

zase navrátí, ó lidé Český! a pro tu naději tebe dědicem činím všeho toho, co jsem koli po předcích svých byla zdědila a přes těžké a nesnadné časy přechovávala, nýbrž i v čemkoli dobrém skrze práci synů mých a požehnání boží rozhojnění jsem přijala, to všecko tobě odkazuji a oddávám, zejména:

Napřed, milost k pravdě boží čisté, kterouž nám před jinými národy prvé službou Mistra Jana Husa našeho ukazovati začal Pán, a kterouž on s pomocníkem svým i jinými mnohými věrnými Čechy krví svou zpečetil, a od níž antykrist na onen čas chytrostmi svými na sněmu Basilejském, teď pak mocí válečnou a ukrutnou tebe byl odvedl, já pak s syny svými, kteříž za světlem jíti chtěli, posavád se přidržeti hleděla: tvéť to jest dědictví, tobě před jinými národy dané, ó vlasti milá! Ujmiž se zase práva svého, jako svého, když tobě milosrdenství prokáže Pán a pravdě své průchod navrátí Pán, slitovník tvůj.

Druhé, poroučím tobě horlivou žádost k vyrozumívání vždy plnějšímu a jasnějšímu též pravdy boží... A poněvadž Pán náš Písma svatá zpytovati poručil, odkazuji tobě za dědictví knihu boží, biblí svatou, kterouž synové moji z původních jazyků... do češtiny s pilností velikou (do patnácti let na té práci strávivše několik učených a věrných mužů) uvedli, a Pán Bůh tomu tak požehnal, že málo ještě jest národů, kteřížby tak pravdivě, vlastně i jasně svaté proroky a apoštoly v svém jazyku mluvící slyšeli. Přijmiž to tedy za svůj vlastní klenot, vlasti milá! a užívej toho k slávě boží a k svému dobrému a užitečnému vzdělání. A ač knihy této boží exempláře popálili nepřátelé, kde které dostati mohli, že však milosrdenstvím toho Boha, kterýž pořezané a vzdálené od bezbožného Joakima knihy Jeremiašové psáti znovu kázal, a potrhaný i popálený od Antiocha tyrana zákon boží brzy potom vzbudiv pobožného Ptolomea, v jazyk řecký uvésti a národům jiným v známost přivésti dal, i tobě kniha tato boží dochována bude, důvěř se a nepochybuj.

Třetí, poroučímť obzvláštně také zvláštní k církevnímu řádu a milostné té kázni, kteráž mezi dítkami božími býti má a musí, milost...

Čtvrté, odevzdávámť horlivost k sloužení Pánu Bohu a k sloužení jemu jedním ramenem...

Páté, odevzdávám tobě také a synům tvým snažnost v pucrování, vyčišťování a vzdělání milého našeho a milost-

ného otcovského jazyka: v čemž synů mých bedlivost známa byla časů předešlých, když od rozumnějších říkáváno, že češtiny lepší není jako mezi bratřími a v knihách jejich. Ale pilnějiť se na to vydali někteří z mých ještě i nyní, též z vlasti vypuzeni byvše, aby přihotovením knih užitečných a nad předešlý způsob vybroušenějším pérem psaných, napomáhali synům tvým k uvedení tím snáze všeliké ušlechtilé spanilosti v věcech i v řeči, v moudrosti i u výmluvnosti, k šťastnému vynahrazení podešlého teď zpuštění, jakž by jen časy rozvlažení přivedl Pán. Cokoli tedy toho se najde, knih starých neb nových, to od synů mých přijmouc za své vlastní měj k užití toho, jak nejlépe viděti budeš.

Šesté, odkazuji tobě mládeže lepší, pilnější a zdárnější cvičení, nežli bývalo. Přehlídala jsem já tuto, svěřujíc je cizím, kteříž mi syny mé povášnili a pokazili. Kdyby se líbilo Bohu, navrátiti mne k časům zvolnějším, napraviti bych v tom hleděla... Popracovali i v té věci někteří z synů mých, a zhotovili pro lepší mládeže cvičení method, jehož se již začali chytati národové jiní bez rozdílu i náboženství. Ale tobě to předně náleží, nezanedbávati dědictví svého, kteréž tobě odvedou, když čas přijde, synové moji. Sumou, všecky své pozůstalosti, jako popel po svém shoření, tobě, vlasti milá! poroučím, aby sobě z něho luh k smývání dítek svých připravila; jakž mně v počátcích mých učinil Pán, že z popela Husova mne a dítky mé vzbudil.

Ale což více mluviti? Přestati mi přijde a rozžehnati se s tebou, vlasti milá! Ale jakž pak? Tak jako Jákob patriarcha na smrtelné posteli své, žehnaje se s syny svými, dával jim požehnání; jako i Mojžíš odcházeje od lidu svého. Z jejichž úst já vezmouc slova, tobě také, národe český! na rozžehnanou požehnání vyhlašuji od Hospodina Boha tvého, abys ty přece byl a zůstával ratolestí rostoucí, ratolestí rostoucí podle studnic, ratolestí rostoucí nad zeď... Živ buď, národe, posvěcený v Bohu; neumírej, muži tvoji ať jsou bez počtu.

Požehnejž, ó Hospodine, rytěřování jeho, a v práci rukou jeho zalib se tobě. Zlomuj ledví nepřátel jeho a těch, kteříž ho nenávidí, aby nepovstali. Přijdiž čas tvůj, aby říkali národové: Blahoslavený jsi, Izraeli; kdo jest podobný tobě, lide vysvobozený skrze Hospodina, jenž jest pavéza spomožení tvého a meč důstojnosti tvé? Tvoji zajisté nepřátelé poníženi budou, ale ty po povýšenostech jejich šlapati budeš.«

Spisovatelé, kteří jako Masaryk hledí současné obrození české navázati na reformaci a Jednotu bratrskou, neprávem příliš vytýkají podobnosti a nedbají dosti formy laické, kterou přijalo myšlení moderní; ale pravdu mají, vidouce v Komenském jednoho z předních učitelů nových generací: úctu k svědomí, lásku ku pravdě, horlivé studium minulosti a jazyka národního, víru v pokrok a smír národů ve vědě — toto dědictví právě přejali vrstevníci a pokračovatelé Dobrovského.

* * *

Po Komenském nastává ticho, emigranti znenáhla mizejí, a v Čechách lid, shrbený nad brázdou, připravuje vzdálené dílo probuzení, zrývaje znova půdu, zavalenou ssutinami a zarostlou trním. Hned po válce třicetileté situace byla hrozná. Jest jakousi tradicí, že obyvatelstvo Čech se tří millionů kleslo na méně než osm set tisíc obyvatelů. Tyto číslice samy o sobě nejsou nijak hodnověrné. Ještě v druhé polovici XVIII. století úřední sčítání bývala vedena se zřejmou lehkomyslností, a připouštějí nejoprávněnější pochybnosti: jakou cenu mohli bychom připisovati všem starším výpočtům, jež zakládají se jen na neúplném pozorování a rychlém zevšeobecňování! Dlužno dbáti kolísavé povahy obyvatelstva, jež usnadňuje omyly, smyšlené přetvářky súčastněných, kteří hledí uniknouti berni, náklonnosti k přepínání, jež sesiluje barvy poměrem téměř neobmezeným, klamu, kterýž velmi přirozenou illusí svádí vrstevníky, aby za zlatý věk pokládali dobu před válkou.[1] Není pochyby tudy, že hustota obyvatelstva v Čechách za XV. a XVI. století byla mnohem menší, než jak tvrdí kronikáři, a nelze připustiti, že by země, kde počítá se dnes 12.000 až 13.000 vesnic, byla jich měla tenkrát 38.000, ba docela 44.000,

[1] Arcibiskup Pražský hrabě Bedřich z Valdšteina píše na příklad v listu svém do Říma asi z roku 1680: »Tota haec amplissima et olim florentissima Praga, quae adhuc hoc saeculo tempore Rudolphi II. imperatoris ultra ducenta millia animarum numerabat, vix hodie octoginta complectitur, ex quibus hujus anni saeva contagio minimum 20.000 absumpsit.« — Fr. Dvorský, »Historiské zprávy o lidnatosti království Českého« v Památkách archaeolog. a místopisných díl X. str. 676. Ba Winter myslí, že obyvatelstva toho bylo 40.000 až 50.000, a jestliže nová bádání vedou ho k myšlence, že tyto číslice jsou poněkud příliš nízké, po soudu jeho nemůže zde běžeti než o rozdíl podružný. — V každém případě by se přehánělo, kdyby se mluvilo o 70.000—80.000 obyvatelích pro rok 1600 (Čas, Čes. Musea, 1899, str. 136 a 322).

jak tvrdí vrstevníci. Zprávy, jež máme o medvědích, kteří nejsou vzácní v království, a o vlcích, kteří r. 1572 potulují se v okolí Pražském, dostatečně odůvodňují náš skepticism. Nad to prameny nejpřesnější dokazují, že po celé XVI. století obyvatelstva přibývalo jen neobyčejně pomalu, neubývalo-li ho spíše, což se mně zdá pravdě podobnější.[1] Zdá se tedy, že Balbín přehání, páčí-li na čtyři pětiny úbytek obyvatelstva za války. Nicméně jest jisto, že ztráta byla ohromná.

Počet usedlostí selských, jež představují jednotku berní, jenž roku 1596 zabíral 150.000, a klesl pak r. 1615 na 133.000, padá náhle roku 1628 na 84.000. Rezek, opíraje se o výsledky komise visitační, zřízené sněmem roku 1653, aby získán byl pevný podklad k rozvržení berní, dopočítává se † bez královských měst 82.813 $^{1}/_{8}$ usedlostí a 133.330 hlav rodů. Je zcela bezpečno, že rodiny tehdáž měly velmi málo dětí, a že vzácnou výminkou byly rodiny o více než pěti osobách; obyvatelstva venkovského nebylo tedy ani 700.000 duší. Svobodná města dle přibližných výpočtů měla asi 80.000 obyvatelů, připočte-li se † obyvatelstvo na zámcích, šlechta i služebnictvo, v kollejích, v klášteřích a na farách, dospějeme k tomu, že všeho obyvatelstva vlastních Čech bylo asi 800.000.[2] — Dnes je ho přes šest millionův, i jest pravdě podobno, že válkou ztratily aspoň polovinu svého obyvatelstva, ba snad více. Na Moravě dle výpočtu Fr. A. Slavíka, který po mém soudu † zdá se bez rozpaků přijímati statistické údaje před rokem 1618, ale který je vůdcem naprosto spolehlivým pro dobu po válce, obyvatelstva roku 1656 není ani 500.000 (dnes 2,300.000), a třetina usedlostí jest opuštěna;[3] některé krajiny byly ještě mnohem hůře postiženy.

---

[1] [Na úbytek takový obyvatelstva bylo by lze souditi z počtu ubývajících usedlostí selských. Ale již prof. Kaizl (»Finanční věda« str 124) vyložil jinak příčinu jevu toho, dokázav, že stavové, aby vyhnuli se berni z majetku, rok od roku majetek svůj níže přiznávali. Za okolností normálních zejmena za nerušeného míru, z jakého Čechy těšily se po celé XVI. století nelze představiti sobě, že by obyvatelstva v zemi ubývalo.]

[2] Rezek, »Česko-Moravská Kronika«, VI., str. 329. »Spíše však lze za to míti, že byl počet obyvatel ještě o něco vyšší,« praví Rezek. Jeho výpočty, založené na důkladném a kritickém prozkumu pramenův úředních, jeví se přesny potud, pokud látka to připouští.

[3] Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, v Telči, 1892, str. 6. Myslím, že obraz Slavíkův [založený na podrobném studiu úředních popisů, jež konaly se pro upravení berní r. 1656, r. 1667 a nově v letech 1669—1679 za příčinou revise vykonané práce] zajisté není zbarven do černa.

V městech téměř úplnou zkázu vzal průmysl soukenický, který tvoříval bohatství země, a pronásledováním náboženským způsobeno hromadné vystěhování lidu dělného.[1] V Jihlavě, jež měla 13.000 duší před válkou (dnes 23.000), nezbylo jich více než 299 osob. Znojmo na konci války je skoro pusté; v Olomouci, která ještě roku 1640 měla přes 30.000 obyvatelů, po válce zbylo jich jen 1.670; v Uherském Hradišti ze 180 zůstalo neporušeno sotva 10 domů.[2] Města, někdy nejlidnatější a nejbohatší, kudy procházela vojska, pozbyla tří čtvrtin nebo čtyř pětin svých obyvatelů. Podle zprávy švédské bylo dočista spáleno 138 měst a 2.171 vsí.[3]

† Podobnou spoustu nalézáme v Čechách. Když převor augustiniánů † r. 1652 chtěl zříditi klášter v Čáslavi, mnichové jeho odporují: taková jest bída v městě, že toto založení by neprospívalo, spíše bylo by řádu ostudou (potiusque in dedecus congregationis nostrae cedat); ze 197 domů je 86 zbořeno tak úplně, že těžko jest určiti, kde dříve stály; na předměstích z 53 domů 30 je prázdných; okolí je zpustošeno, vesnice a chmelnice vytrhány.[4] V Kolíně nad Labem ze 100 domů spáleno, zbořeno neb opuštěno bylo 38, druhé nejsou hrubě lepší, † krovy spálené, bez dveří, bez oken hrozí spadnutím. Podle sčítání z r. 1653 žilo tu asi 900 křesťanů a 400 židů;[5] okolo polovice XVI. století bylo tu ještě 3.000 obyvatelů, z nich 300 židů. Na Hradčanech domy městské byly na větším díle od vyšších stavů zakoupeny; zbylo tu sotva třicet sousedů, z nichž mnozí živí se nádennickým dílem na vinicích, druzí almužnou.[6]

V městě Polici ze 148 domů před rokem 1620 bylo již jen 63 obydlených, a téměř všecky více nebo méně zpustošeny. Roku 6281 Ferdinand uděluje těm, kdo se usadí na opuštěné usedlosti, odpuštění daní po tři léta; ucházečů je tak málo, že po stu letech mnoho hospodářství zůstává prázdných, a při sčítání

---

[1] Páčí se takto na 70.000 počet samých novokřtěnců, kteříž opustili zemi.

[2] Slavík, str. 116—117. Některé krajiny, stranou ležící, poměrně málo utrpěly: kraje hornaté, zvláště v severní Moravě, byly takto téměř ušetřeny od války.

[3] Dudík, »Schweden in Böhmen und Mähren«, str. 377.

[4] Sedláček, »Děje města Čáslavě«, 1874, str. 216.

[5] Jos. Vávra, »Dějiny král. města Kolína n. L.«, 1888, str. 179.

[6] Jaromír Čelakovský, »Privilegia měst Pražských«, 1886, str. XCVIII.

stále mluví se o půdě pusté. »Spatříš mnohdy,« píše Balbín,[1] »na opuštěném místě trčeti bránu, sloup, ohromné trosky veliké budovy, to je vše, co zbývá ze zámku, který se tu vypínal, jinde strmí osamělá věž, jediný to zbytek vesnice nebo tvrze, jež pohltily plameny . . . Nebylo by možná uvésti jediného města, ba ani jediného hradu, který by nebyl vypálen za poslední války.

Balbín prošel celým královstvím, a jeho svědectví je tudíž důležité. Všecky zprávy cestovatelů působí týmž dojmem zkázy. Pán de Monconys, který navštívil Prahu roku 1663, potřebuje osmi hodin, aby urazil tři míle německé: cesty jsou hluboce rozjety, řeky vystupují z břehů, ve vsech nedostane se k jídlu, než co si kdo přinese, a ke spaní jen slámu; v malé obci, sousedící s hlavním městem, cestující stěží se ubytují, »ježto ve velké světnici, kde jsme bydleli, byla pouze jedna kamna, společná pro všecky, ... v světnici, zroubené ze dřev, položených na sebe.« [2] — »Malé město Beroun, jako všecka ostatní města v Čechách, je velice zhubeno. V Plzni, kde jsme se ubytovali u Zlatého orla, nespali jsme lépe než obyčejně, na slámě, rozestřené prostřed pokoje, a přikryti špatnou peřinou.« Jakmile vyjde se z Čech, bídy ubývá; v Bavořích panu de Monconys konečně dostalo se postele ke spaní.

Praha zůstavuje v něm jen zlé vzpomínky: »Náměstí a ulice jsou sice dosti pěkné, ale tak nečisté a krámy kupců tak nuzné, že město zdá se nepříjemné . . . Viděl jsem tandlmark židovský, potom kožešnický, a v obou zeje jen holá bída, a takový dojem činí celé město.« [3] Všecky třídy obyvatelstva jsou postiženy. Páni, kteříž od poddaných svých nedostávají nájemné, a kteří neprodávají svou sklizeň, jsou přetíženi dluhy, zemané za každou cenu hledí se zbaviti svých statků. Roku 1627 komise transakční žádá poshovění pro šlechtu kraje Loketského: — ostatně nebylo by lze od nich mnoho obdržeti; nemají peněz, a kdyby chtěli prodati své statky, nenalezli by kupců; většinou jsou hypothekami tak obtíženi, že kdyby prodali své statky, nezbylo by jim zhola nic.

O úpadku průmyslu v městech svědčí zánik četných cechů; ve zbylých zůstává jen nepatrný počet mistrů. Všecko pravidelné učení se řemeslu bylo přerušeno, a chatrnost výrobků svědčí jak

[1] Balbín, »Miscellanea«, III., 7.
[2] Cestopis pana de Monconys, str. 114.
[3] Ibidem, str. 117.

o špatném vkusu kupců, tak o nedovednosti řemeslníků. Úpadek v té věci lze viděti hlavně ve Slezsku, někdejším velikém středisku obchodním v říši. Všecky styky obchodní byly přerušeny, průmysl plátenický a soukenický, někdy tak kvetoucí, udržuje se již jen v některých střediskách blíže Polska; dělný lid utekl se do kurfiřství Saského, jež obohacuje se jejich prací. V Lövenberku, který v průmyslu textilním následoval hned po Vratislavi a Hlohově, počet tkalců se 700 klesl na 14. »Město je na větším díle zříceninou,« naříká rada městská ještě roku 1655. S pohnutím čteme, jakého úsilí bylo třeba užiti radě Bystřické, čeho všeho naslibovati, aby někdo byl pohnut ke hrozné odvaze, otevříti znovu hospodu ve zpustošeném městě.«[1] Zajisté právě tak, jako se stanoviska duševního a mravního, i tu roztržka s minulostí jest úplná: tu a tam zachovaly se některé tradice, a na tyto vzpomínky dávného blahobytu naváží se počátky moderního průmyslu; ale co času bude třeba, než znovu obrodí se duch podnikavosti a šetrnosti!

Na venkově urbáře odhalují nám zoufalé postavení obyvatelstva, jež přes pokrok poddanství zachovalo si až do r. 1618 jistou zámožnost, a jež napříště není než houfem žebráků, plazících se před pány co nejponížeji. Skoro všudy svršky hospodářské byly pobrány a dobytek odveden; nejšťastnější zachovali si několik koňů tak úbytních a vychrtlých, že byli zapřahováni po čtyřech a po šesti; na mnohých panstvích sami sedláci a ženy jejich tahají pluh. Sotva že rolník lehce podorá půdu s bídným nářadím, jež zachránil: není krmiva, není vždy semen. A jestliže přece obilí uzraje na této tučné a úrodné půdě, sklizeň se neprodá. »Tolik obilí, co člověk unese, stojí pouze 16 sou, a chléb, který by v Paříži stál 2 sou, má zde cenu 2 denárů.«[2] — »Jistě, že nad nimi srdce bolí,« píše † Silvie Černínová, »a více než by mně se vlastně stalo, neb my máme zbytky. Oni chudınky nemohou hladu se obrániti. Bože! potěš je a sám jim skrze lidi pomáhej.« . . . »Jistě na naši milou vlast všecky tři metly dokročily, válka, hlad a mor.«[3] Což převeliký hlad lidé mají i naší milí poddaní . . . .« Po více než sto let stále straší příšera hladu, černého

[1] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 311.

[2] Cestopis pana de Monconys, str. 131.

[3] Dopisy Zuzany Černínové z Harasova, str. 116 [v poznámce výňatek z listu Silvie Černínové, choti pověstného Heřmana Černína z Chudenic], 206.

hladu, který nezůstavuje člověku jiného prostředku, než hrýzt kůru stromův a vrhati se na zemi . . . »Pán Bůh ví, že nikdy tak těžce mi to nepřišlo . . ., jak nyní [1649], již nemám odkud zakládati, poddaní s tou letošní boží neúrodou také nemají kd vzíti . . ., již taky dávno na našich gruntech nemají mnozí kousk chleba, a jinší z ovsa chleb jedí. Bůh ví, že již mnohý sedlák nemá svého chleba, špatná ouroda byla, a k tomu lidé mál seli, když jsou tak znuzelí, což je ono s nimi těžko, když ni nemají« [1650].[1]

Chmurná zoufalost a tupá únava tiskne k zemi tato pokolen obětovaná. Je velmi málo dětí; v Kolíně roku 1653 † počet mládeže ve věku od 9—14 let je téměř o polovinu menší než normální.[2] Sedláci nemají již škol, jejich kazatelé byli vyhnáni, jejich knihy spáleny, nemají farářů, nanejvýše že místy vyskytnou se někteří missionáři, kterým nejčastěji nerozumějí, a kteří je děsí »Tak zvlčeli, že jim laní jako nejpěknější slova jednostejná.«[3] Mnozí sbíhají se statků, dávají se k rotám loupežníků, kteříž ohrožují silnice. Divokosti a surovosti přibývá čím dále tím více. Kroniky vypravují nám o divoších, kteří, navrátivše se ku prvotnímu stavu, žijí v lesích, živíce se kořínky a žaludy, nemají žádného náboženství, a jejichž řeč přestává na několika zvucích, nejasně vyrážených. Kdybychom ani nedbali těchto pověstí, více nebo méně pravdivých, prameny nejpřesnější svědčí o hrubosti a surovosti mravů a o úbytku vzdělanosti: Opilství je módou a sportem. Velmi časté souboje jsou pravými vraždami; nemine dne, aby některý pán po pitce z chvastavosti, pro sázku nebo jen pro zábavu nevrhl se na měšťáky a sedláky, urážeje ženy a zraňuje mimojdoucí. Jisté kraje slezské jsou terrorisovány jednotou tak zvaných »Sedmadvacátníků«, kteří zavazují se nestříhati si vousů, vlasů a nehtů, a jejichž úkolem jest vyvolávati rvačky a pračky. — Nařízení královské z roku 1651

[1] [Ib., str. 173, 247.]

[2] [»Považíme-li, že strasti válečné, časté lekání a nedokonalá výživa tělesná v době příliš častého hladu a bídy zle působily na rodičky, jež pak rodily plod slabý a neduživý, jest nám souditi, že přebytkem porodů nad úmrtími nevzrůstal počet obyvatel. Důkazem toho jest, že mládeže ve věku od 9—14 let bylo v Kolíně roku 1653 jen 59 hlav, kdežto při počtu 718 komunikantů dle nynějšího poměru mělo býti 108. Rodila se tato třída věku zajisté ve strastiplných letech 1639—45.« Vávra, »Dějiny kr. m Kolína nad Labem«, str. 179.) Srovn. článek téhož spisovatele »O populaci v Kolíně po r. 1648« v Rezkově Sborníku histor., 1884, str, 106—108.]

[3] [Dopisy Zuzany Černínové z Harasova, str. 247.]

čelí proti »bouřlivým a nepokojným osobám ve šlechtě, a jiným svévolným lidem, jichž mnoho se potuluje po Slezsku jak v městech tak i na venkově, a bez pozvání společně derou se na svatby, křtiny, pohřby a hostiny, atd., rouhají se, nadávají a klejí, vedou řeči pohoršlivé a oplzlé, jídla hůře než zvířecky zneuctívají, boří kamna a lámou okna, v pokojích tasí meče, střílejí z pušek a bambitek atd.[1] Ve Chbu na silnicích dějí se přepady od tuláků, žebráků; mladíci tepou měšťany, rozbíjejí jim okna, nepořádný život upadá ve větší a větší prostopášnost přes vzrůstající přísnost trestů; nakažlivé nemoci se šíří; nevědomost a pověra přesahují všecky meze obrazotvornosti; cizinci, kteří přivábeni jsou sousedními zřídly minerálními, bývají vydáni všelikému týrání, ježto se jim vyčítá, že přicházejí zmenšit již beztoho skrovnou výživu lidí domácích; obviňují je, že natírají zdi mastí žlutou, šířící smrt a konečně zapovídají hostinským ubytovati je bez zvláštního svolení městské rady.[2] Úřady sdílejí tyto pošetilé strachy, a velmi hrubé výrazy jejich nařízení dokazují, jaké výše dostoupilo zlo, jež chtějí potlačiti.

Čím zevrubněji stopujeme podrobnosti, tím žalostněji jeví se nám rány, zůstavené válkou. I krajiny, nejvíc ušetřené, byly zasaženy ve své zámožnosti a strženy všeobecným úpadem. Stroskotání nebylo snad tak úplné, jak dlouho se za to mělo, zachovány byly totiž některé trosky, ale loď byla rozbita bouří; bylo třeba od základu počíti budovu národní moci, a pro tento úkol zbývalo jen obyvatelstvo vysílené, oloupené o všecky své úspory, bez vůdcův a bez tradic. Do této měkké massy Habsburkům bylo tehdáž volno psáti, co chtěli: propásli vhodný okamžik, a jako přetíženi účinkem svého vítězství, nijak ho nevyužili. Zahubili národ, aniž podařilo se jim založiti monarchii rakouskou.

[1] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 316.
[2] Kittel, »Kulturhistorisches aus Eger«, v Mitth. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, XVII., str. 286.

KNIHA II.

—

ABSOLUTISM KATOLICKÝ.

HLAVA PRVNÍ.

— —

TRIUMF TOVARYŠSTVA JEŽÍŠOVA.

Stav náboženský v zemi po r. 1648. — Strana prudkých: Caramuel z Lobkovic. Mírní: kardinal Harrach; jesuité. — Zakročování státu: reformace úřední r. 1650—1657. — Nastoupení Leopolda I. na trůn: kacířství trvá již jen po různu, a kněžstvo stará se o zabezpečení své vlády nad dušemi. — Arcibiskupové Pražští: jejich správa; s jakými nesnázemi se potkávají; stav far. — Missionáři: povaha a příčiny jejich úspěchů; způsob obracování na víru katolickou. — Pokrok Tovaryšstva Ježíšova: jeho vliv převážný, jeho bohatství [1]

Za století, jež následuje po míru Vestfalském, morální dějiny Čech shrnují se ve vítězství náboženství státního, jež nejen dává do klatby všeliké různověří, ale i potlačuje je, poutajíc všecken život duchovní. Moc světská a moc duchovní, jinak často soupeři, shodují se, jakmile běží o to, aby vyčíhaly nejmenší jiskřičku osobního přemítání a utlumily všecko samostatné myšlení dříve ještě, než by nabylo určité formy. Nesnadno si představíme onen řád

[1] Většina spisův uvedena již v hlavě I. a III. — Jaksch, »Gesetzlexikon im geistlichen, Religions- und Toleranzfache für das K. Böhmen. 1601—1800«. — Balbín, »Bohemia docta et Bohemia sancta«. — T. Bílek, »Die Gegenreformation in den Bergstädten des Erzgebirges« (v Mittheilung. XXIII.). — T. Bílek, »Reformace katolická v Čechách 1650—1781« (v Čas. Čes. M. 1881). — A. Rezek, »Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách«, 1887. — Tomek, »Geschichte der Prager Universität«, 1849. — Ale hlavním dílem jsou Rezkovy »Dějiny Čech a Moravy nové doby«, dva svazky, jež přestávají, bohužel, při r. 1670.

za prvé síly jeho, jenž nikde nedospěl vývoje tak dokonalého, ba ani ve Španělích, kde podrobení se církvi mělo ráz dobrovolný a národní, a mohlo takto splývati s velmi věcnou činností duševní. Zvláště naše dějiny francouzské neposkytují nic podobného: především protože to, co nesprávným užíváním slova nazývá se výlučné panství katolicismu, trvalo jen příliš krátce — nanejvýš od r. 1685 do 1715 — aby mělo své plné účinky, a protože kněžstvo gallikánské bylo přes příliš prosáklé naukami liberálními.

Bossuet, veliký odpůrce osobního přesvědčení, marně podrobuje rozum dogmatu, žádá na něm přilnutí promyšlené. Nejupřímnější křesťané a nejsvětější kněží našeho XVII. století vzrostli v ovzduší volné diskusse, a jejich vzdání obsahuje v sobě, ne-li výhrady, jichž by nesnesla jejich přímost, aspoň návyky kritické; třeba pomysliti na nehody Balbína, kterého pokorná víra jeho neuchránila od podezření, abychom uhodli osud, který by v Praze byl údělem mnoha našich biskupů. V Čechách politika Habsburkův a jejich různé ctižádostivé snahy zůstavují lhostejnými nejen massu lidu, ale i třídy poměrně vzdělané; nebylo literatury; v češtině, jež zakrňuje, a v němčině, jež zůstává řečí cizí a nedosáhla ještě své formy moderní, není ani jazyka národního; v téže době nedostává se všelikých živlů činných, a za dozoru duchovenstva prostředního, jež má právě jen tolik potřebné převahy, aby udrželo svou vážnost, všecky hlavy sklánějí se k zemi; je to všeobecná ochablost, spánek tíživý, ztrnulý, bezesný.

Ferdinand III. velmi šlechetně odměnil všecky, kdo vyznamenali se za obležení měst Pražských.[1] Ale vděčností puzen byl nej-

[1] [Odměn zvláště hojných dostalo se městům Pražským majestáty císařskými, vydanými r. 1649 Starému městu dne 20. dubna; Novému dne 3. května. Města Pražská z předešlého ponížení povýšena opět na přední mezi městy královskými. Zmínka o nich jako o účastnících odboje českého neměla býti příště na ujmu jejich poctivosti, protože vinu svou při posledním obležení Prahy »krví svou smazali«. Rozšířen jim erb městský, konšelům přirčen titul »slovutní«. Při sněmích a sjezdech vyslaní Pražané směli budoucně sedět uvnitř šranku na obzvláštní lavici hned za stavem rytířským, a směli také v sedě činiti přímluvy a hlasovati. I hmotného prospěchu dostalo se oběma městům Pražským. Mimo peněžitý dar 300.000 zl. obdrželi osvobození na 50 let od tak zvaného purkrechtního tácu, t. j. od platů z vinic a zahrad v městě i v okolí města, postoupena jim druhá polovice odúmrti a j. Všickni, kdo se vyznamenali při obležení města, vepsáni zejmena a na věčnou paměť do majestátu, a celý »ouřad Staroměstský a Novoměstský i s dědici« povýšen do stavu vladyckého. Z 35 měšťanů, takto nobilitovaných, jenom s e d m zvolilo predikáty č e s k é, ostatní německé (ze Scherlingu, z Freyfeldu, z Löwenburgu atd.). Podobně studentům, členům bývalé legie akademické, pokud pocházeli z rodičů svobodných, dostalo se povýšení do stavu šlechtického, ale ze 48 vy-

prve k Oné, jejíž božským zakročením město bylo zachráněno: svěřil své království zvláštní ochraně Panny Marie, a postavil jí v červnu 1650 sloup mramorový se sochou její na předním náměstí hlavního města.[1] Byl tu symbolem, že Řím ujal se vlastnictví Čech. Stavové v horlivosti závodili s panovníkem, prosíce ho, aby nijak nedbal zakročení kurfiřtů německých, kteří nesměle domáhali se některých ústupků pro lutherány: aby zachoval ve všem jeho lesku »starožitné, pravé, samospasitelné římsko-katolické náboženství jakožto nejpřednější, nejpevnější a nejstálejší základ, na kterémž práva a ustanovení, též i prospěch a všeobecné dobro tohoto království záleží«.

Za posledních lét války bylo viděti velmi patrný ústup katolicismu; pod ochranou Švédů vrátilo se mnoho kazatelů, zvláště v krajinách severních a východních, a obrácení, jímž se chlubili jesuité, neobstálo ve zkoušce; v mnohých obcích farářům a missionářům bylo prchati před sedláky povstalými, a mnohý zahynul jako obět své horlivosti. Tisíce věřících přecházelo hranice, aby přítomni byli bohoslužbě nebo dali požehnati sňatkům svým.[2] Jesuité odhadovali, že dvě třetiny obyvatelstva jsou ještě kacíři, a čtyři pětiny poddaných: — na otázku, proč vrátili se k bludům, jež byli odpřísáhli, odpovídali tito, že ublížili duši své, ustoupivše násilí. Když nuceni byli ku přijímání, vyplili hostii nebo páchali jiné zločiny; někteří sedláci dávali psům tělo Spasitelovo, aby, jak posměšně pravili, přivedli je ku pravé víře. Páni, nejoddanější jesuitům, musí zavírat oči, za úředníky mají protestanty, jichž přítomnost upokojuje jejich poddané, kteří jinak by opustili statky jejich. I v městech přes neustálý dozor vplížili se do rad osoby podezřelé nebo vlažné. — Obraz jest asi poněkud do černa líčen

---

znamenaných ani jediný nezvolil si predikát český, nýbrž všickni německý (z Eisenfeldu, z Ehrenfeldu, z Braunthalu). Srovn. A. Rybičky »Měšťané a studující Pražští r. 1648« (Vědecký Sborník Musea král. Čes., 1870) a Jaromíra Čelakovského »Privilegia měst Pražských« č. 326—330 a úvod str. XLVII.—LXXI. a XC.]

[1] [Při sloupu Marianském na náměstí Staroměstském Ferdinand III. zřídil zároveň nadání, aby po celý rok každou sobotu a každý svátek byly u něho zpívány litanie loretanské u přítomnosti preláta neb aspoň kanovníka a dvou vikaristů chrámu Svatovítského. Jaké slávy domohl se kultus Marianský v zemi, ukázaly ohromné slavnosti a nesmírná nádhera při přenášení obrazu P. Marie Staroboleslavské z Vídně přes Jindřichův Hradec, Prahu do Staré Boleslavě v měsíci srpnu a září 1650. (Krásl, »Arnošt hr. Harrach«, str. 558 a 567.)]

[2] Rezek, »Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách«, str. 35.

od jesuitů, kteří takto rádi zvětšovali svá příští vítězství. Statistika úřední páčí číslo kacířů v Čechách na 200.000, což jest asi čtvrtina všeho obyvatelstva; počítá se jich 50.000 v kraji Hradeckém; jsou velmi četní také v krajích Boleslavském, Litoměřickém a v německých krajích Žateckém a Loketském; v krajinách horských a báňských zbývá ještě všecka práce. Od r. 1620 do r. 1630 spěch byl největší, získány třídy vyšší a města nejdůležitější; běží nyní o to, chopiti se opět práce důkladněji a provésti to, co dosud bylo mnohdy jen programem. Deset let, která následovala po míru Vestfalském, tvoří tento jakýs epilog vlády Ferdinanda II. Také postup docela zjevně je týž: snad zlořády jsou méně četné a násilnosti méně obecné; hlavní rysy zůstávají a především převážné zakročování úřadů politických, v jichž vleku jest kněžstvo.

Někteří kněží prudčího fanatismu doporučovali nejprve prostředky krajní, mezi jinými Don Juan Caramuel z Lobkovic.[1] Theolog bystrý, kasuista důvtipný, mathematik učený, Caramuel, kterého stoupenci jeho nazývali »divem světa«, byl jedním z oněch nadšenců, jež veliké krise přivádějí u vytržení. Po svém otci, jenž býval miláčkem cís. Rudolfa II., byl zaujat pro astrologii, zdědil snahy mystické, jež vyvinuly se za pobytu jeho ve Španělích. Pokládal se za vojína, sloužícího Bohu, jehož věci hájil všemi způsoby a na všech bojištích: rádi stavěli ho na místa předních stráží. Filip IV., aby odměnil služby, jež mu prokázal jako inženýr proti Francouzům a Portugalcům, jmenoval ho vyslancem ve Vídni. Půvab jeho osoby, obratnost a svižnost, jež činily jej způsobilým ke všem úkolům a schopným všech rozhodnutí, brzo přivábil k sobě pozornost dvora, kde nadaných hlav a povah bylo po řídku. Ferdinand III. jmenoval ho opatem kláštera Emauzského v Praze a generálním správcem pevností v Čechách; Caramuel vyznamenal se za obležení Prahy r. 1648, a arcibiskup sveden jako všickni, kdo se mu přiblížili — snad také nakloněn jemu společnou nedůvěrou k jesuitům — svěřil mu v úřadě generálního vikáře (1650) vrchní správu kněžstva českého. Tento Španěl, jejž rozčilovala příliš shovívavá

[1] [Don Juan Caramuel z Lobkovic, syn Vavřince Caramuele, šlechtice nízozemského, který žil při dvoře cís. Rudolfa II. v Praze, odkud kolem r. 1600 dostal se ke dvoru španělského krále Filipa III., kde vedle služby dvořanské zabýval se pilně hvězdářstvím, mathematikou i válečnictvím. Manželkou jeho byla Kateřina z Friesu. V Madridě 1606 narodil se syn jeho Don Juan, který dle báby své Reginy z Lobkovic, dcery Jana ml. z Lobkovic na Žbiroze a Točníku († 1590), psával se z Lobkovic. Po otci

zdlouhavost rádců vídeňských, vymohl (1. února 1650) na místodržících českých prováděcí nařízení k patentu císařskému ze dne 25. prosince 1649: všickni, kdo neobrátí se ve třech nedělích, musí opustiti království; tvrdošíjní kacíři budou ztrestáni ubytováním vojska, zabavením statků nebo smrtí; krutými tresty zahroženo těm, kdo by přechovávali obyvatele, pro víru zběhlé. Někteří páni chtěli provésti tyto přísné příkazy; sedláci, náhle vyrušeni byvše ze svého poměrného klidu, postavili se na odpor: vypukly bouře, zejména emigrace nabývala rozměrů hrozných. Šlechta stěžovala si císaři, který málo jsa spokojen tímto násilným činem, zastavil nařízení.

Zásady Caramuelovy nebyly nikým zamítány, ani v »důvěrné konferenci«, kde zasedali nejvážnější členové duchovenstva, ani na sněmě nepopíral nikdo, že »dle výroku nejlepších theologů jest dovoleno dokročovati proti kacířům trestem na hrdle«. Proč však postupovati s takovým chvatem a hlukem? Jesuité byli jisti, že nyní mají dosti času, a že není v jejich prospěchu, ukvapovati bezpečný vývoj; nelze také nepomysliti, že od té doby, co stali se bohatými statkáři, chápali, jak jest prospěšno, nedoháněti k nejhoršímu svých sedláků; spravedlivě jen dodáme, že za své úspěchy raději chtěli děkovati pouhé své výmluvnosti, nežli zakročování moci světské.

V té věci shodovali se s Harrachem, a instrukce, jež arcibiskup dával missionářům, byly proniknuty city nejušlechtilejšími:

---

svém zdědil náklonnost k vědám mathematickým a k válečnictví. Dokonav studia filosofická v Alcale de Henares, vstoupil do řehole cisterciacké. Studia theologická konal v Salamance, načež některý čas jako professor theologie působil na akademii Alcalské. R. 1632 poslán byl do Nizozemí, kde v Lovani povýšen na doktora bohosloví, a vyznamenal se tu nejen horlivou činností kazatelskou a missionářskou, ale i válečnou. Vědomostmi a zkušenostmi válečnými prospěl zejména v posledních letech války 30leté ve Falcku, a o umění válečném napsal spis španělský »Arte militar«, r. 1648 v Praze vytištěný. Spisy svými, jimiž hájil práva špan. krále Filipa IV. na trůn portugalský, zjednal si přízeň dvoru španělského, i poslán jako vyslanec jeho do Vídně. Zde učeností, znalostí diplomatickou a vojenskou vešel v oblibu cís. Ferdinanda III., jenž r. 1647 jmenoval ho opatem kláštera Emauzského a spolu představeným klášterů benediktinských kongregace Monteserratské (Černých Španělů), a z pokladnice císařské obdržel 4000 zl. příjmu ročního. Roku 1648 vyznamenal se při obraně Prahy proti Švédům jako velitel jedné ze tří setnin kněžských (viz str. 183). Zalíbiv se arcibiskupu Pražskému kardinálu Harrachovi, r. 1650 jmenován byl od něho generálním vikářem a officialem, načež po devět let řídil osudy arcidiecese Pražské.] Procházka, »De saecularibus liber. artium in Boh. et Mor. fatis commentarius«, v Praze 1782, 369. — [O mathematických pracích Caramuelových psal prof. J. Smolík v programu městské střední školy v Praze r. 1872.] Článek Caramuel v Ottově Slovníku naučném, 1892, str. 138—139.

— »Ať rozpomenou se tedy na vznešenost duší i chybujících, které ráčil i Kristus Pán předrahou krví svou vykoupiti. Duše, bludem zastíněné, nechať doporučují Pánu Bohu, obzvláště na modlitbách prosebných a při obětech, aby byly hotovy zříci se bludu svého a jeho želeti. Tak obcujtež s kterýmikoli jinověrci, aby bylo na bíledni z otcovského a bratrského se chování, že vše děje se z toužebnosti po spáse, cokoliv počíná se s nimi. Snažlivě ať o to dbají a péči mají těch osob, které vzdáleny jsouce osad farních, nemohou pohodlně účastenství bráti v posvátných kázaních proto, že dni života svého tráví uprostřed lesův a rolí... Nechať vedou si opatrně i rozšafně v rozhovoru, a střehou se, aby přílišnou horlivostí v činech aneb slovech nedali se unášeti; v úkonech svých ať zachovávají slušnou obezřetnost, vyznačují se zbožností a čistým svědomím, a tak příkladem života svého táhnou jinověrce k náboženství katolickému.« Z mužů, ke kterým obracel se Harrach, málo který byl s to, aby pochopil jeho úmysly, a ostatně tyto byly zmařeny základním bludem systému: arcibiskup i při své laskavosti připouštěl, že naposledy odpor musí se skloniti před vůlí církve, i byl takto odsouzen vzíti na pomoc úřady světské, to jest přijmouti jejich vedení.

Hlavní vinou vůdců restaurace katolické, a především jesuitů, kteří pojali její myšlenku, vyznačili plán a řídili provádění, bylo, že dovolávali se moci světské v otázkách svědomí; přijali takto společnost, které napotom nemohli se sprostiti, a byli přivedeni k tomu, že panovníkům přiznali pravomoc, kterou tito vykonávali jen na škodu mravní důstojnosti kněžstva: za zkázu kacířstva svatokupecky zaprodali náboženskou svrchovanost církve. Nechť jakkoli stkvělé byly zevnější okolnosti trhu, pochodili špatně, protože vítězství jejich, poskvrněné nejpotupnější dohodou, snižovalo je v jakési dozorce nad galejníky, placené, aby mrskali stádo otroků. Habsburkové vždy žádali od svého kněžstva poslušnost tím přesnější, čím horlivěji bránili dogma. »V své zemi,« pravil již Rudolf IV., »chci býti papežem, arcibiskupem, biskupem a děkanem,« byli »strážci obou desk zákona«, to jest, bylo jim od Boha uloženo, by dozírali nad zachováváním nejen pěti posledních přikázání řádu občanského nebo trestního, ale i pěti prvních rázu náboženského a církevního. Jim jako udržovatelům víry náleželo i trestati ty, kdo se od ní uchýlili, i dohlížeti nad těmi, kdo ji představovali. S tohoto stanoviska Josef II. liší se od svých předchůdců ne tak povahou

zásad, jichž se dovolává, jako novým způsobem, jakým je provádí, docela jako snesení sněmu ústavodárného ve Francii ve věcech církevních jsou jen logickým rozšířením soustavy Ludvíka XIV.

V XVII. století kněžstvo podává se své závislosti, protože má důvěru v pravověrnost panovníkovou, a že hmotné jeho prospěchy zastírají mu nebezpečenství tohoto spolku. Toto poddání, jímž vydáno jest neustálému pokořování, odnímá mu nejen všecku sílu mravní, ale i všecku plodnou iniciativu: z duchovenstva českého za dlouhého panství jeho nevzešel ani učenec, ani světec; nejlepší kněží jeho nedovedou než šeptem poněkud naříkati na správu, kterou hynou za plného úspěchu. Nepodaří se jim ani vtisknouti konečně ráz římský stádu, jež hrůzou bylo vehnáno do jejich svatyň. Jakmile nějaká vážnější nesnáz vznikne a odpor zdá se pravdivější, bývají násilně odstraňováni a horlivost jejich požaduje se jen jako doplněk a dodatek.

Jako za Ferdinanda II., tak za Ferdinanda III. nový náraz katolický je tudy vyznačen předně císařskými reskripty, v nichž různověrcům hrozí se tresty nejpřísnějšími, a jež až do vlády Marie Teresie, ba i Josefa II., nově a nově vydávají se s nudnou jednotvárností. Missionáři postupují jen za průvodu vojáků, jichž horlivost nemohli by zadržeti, i kdyby se o to pokusili vážně. Zkušenost brzo přesvědčila je o marnosti jejich napomínání bez pomoci násilí; přijímají ji s tajnou nadějí, že tyto postrašené neofyty přemění potom v upřímné katolíky. Adam Kravařský,[1] jeden z jesuitů nejpověstnějších svými úspěchy, kázal po šest měsíců spolu s pěti jinými kněžími sedlákům na panství Opočenském: unaveni zápasem povolali mušketýry Valdsteinské, kteří za několik hodin obrátili jich 6.000. Předsudky stavovské přidružují se k obecným návykům nesnášelivosti a k surovým mravům, aby vedly k prostředkům rychlejším a násilnějším: zda není největší drzostí přetřásati mínění vrchnosti a dávati přednost jinému náboženství před jejím! Mnozí páni v této zarputilosti vidí počátek odboje, jejž potlačují bez milosrdenství. Na Semilsku hejtman panství † Desfoursova před příchodem missionářův a aby jim připravil cestu, dal uvězniti rychtáře a konšely všech třiatřiceti vesnic; hrůza byla taková, že všecko ostatní obyvatelstvo v počtu 1.300 lidí uteklo se do lesů nebo do ciziny. † Hrabě Karel Adam z Mansfeldu na panství Šluknovském

[1] [Viz o pověstném missionáři tomto str. 59.]

a Schönfeldském, Jan Kr. Löbl, sv. p. z Krainburku na panství Rumburském, pozbyvše mnoha set poddaných útěkem za hranice na území saské, dožadovali se prodloužení lhůty ku přestupu. Cís. resolucí ze dne 13. dubna 1652 poručeno komisařům reformačním, aby na ten čas reformaci zastavili nejen na týchž panstvích, ale i všudy při pomezí saském. Ale po odchodu komisařů hejtman panství Rumburského pomáhal r. 1653 dvěma missionářům jesuitským, ale přese veliké násilí vězením, bitím a přikováním k trdlici obrácen jen malý počet poddaných, druzí setrvávali při staré víře, a mnozí již obrácení uprchli od statků svých, když hejtman na radu missionáře jesuity P. Becka poddané ve vsi Dubnici Horní dal zjímati a vězením je nutil ku přijetí víry katolické.[1] V kraji Boleslavském 10.817 sedláků dalo se na útěk před příchodem komisařů, provázených dragouny, † ostatní, až na osm osob, přičiněním komisařů, zvláště vkládáním vojska, přivedeni k víře katolické.

Na hranici západní úspěch byl velmi pomalý. Ve Chbu obyvatelé pokládajíce se za měšťany říšské,[2] vyvozovali z toho a dovolávali se dobrodiní podmínek, ustanovených mírem Vestfálským pro Německo.[3] Ferdinand odpověděl nejprve nařízením, aby kazatelé z města a kraje byli ve 24 hodinách vyhoštěni (15. ledna 1650), potom vyzváni měšťané, aby přestoupili neb opustili město: 47 poddalo se, 54 vyžádalo si lhůty ku přestupu, 49 setrvalo při víře své, i † mělo zvolna přidržáno býti k obrácení nebo k vystěhování. V kraji Chebském, kde někteří kacířští páni (Zedtwitzové, Trautenberkové) zachovali svá panství, komisaři reformační měli těžkou práci. Na stížnost missionáře P. Ondřeje Kuhna T. J., že poddaní nepřicházejí k vyučování a nechtějí ničím přispívati na jeho vychovávání, přikázáno provésti reformaci na statcích těch pomocí vojska; mnozí volili raději vyhnanství, než aby odřekli se kacířství. Podobně do měst báňských, † Jáchymova, Blatna, Božího Daru, Přísečnice, jesuité P. Ondřej a P. Vilém z kolleje Chomutovské přibyli r. 1652, a protože v tomto kraji horském, kde náboženství římské

[1] Rezek, »Čes.-mor. kronika«, VI., str. 143.

[2] Bílek, »Reformace katolická«, str. 245.

[3] Cheb bylo město říšské, zastavené † s okolní krajinou po bitvě u Mühldorfu r. 1322 od Ludvíka Bavorského Janovi Luxemburskému. Král slíbil obyvatelům šetřiti výsad jejich a nepodřizovati jich podkomoří královskému. Chebsko netvořilo tedy bytnou část Čech, a připojeno bylo k diecesi Řezenské. Viz Jarom. Čelakovského: Cheb a Chebsko (v Praze 1897).

nezapustilo ještě kořene, jejich kázaní zůstávala marna, vzato útočiště ku pokutám, karabáči a vězení; z Jáchymova uprchlo 854 usedlých měšťanův a horních nakladatelů s lidem hornickým; † z Českého Wiesenthalu utekli skoro všickni osadníci. Vystěhovalce tyto rád přijímal kurfiřt Saský, který k osazení jich založil nedaleko Blatna nové báňské město Johann-Georgenstadt. Bylo dlužno znovu a znovu dávati se tu do díla: v Aši protestantism udržel se až do cís. Josefa II.; ve Chbu nařízením r. 1672 přikázáno, aby již jednou bylo skoncováno obrácení na víru katolickou, a jesuité téměř dosáhli toho. V Božím Daru, když r. 1676 žádali na obyvatelstvu určitý slib obracení, 48 usedlých měšťanů s rodinami svými za noční doby opustilo město, † takže ze 66 domů, na ten čas ještě obydlených, zůstalo toliko 18 osazených, jichž obyvatelé přistoupili k víře katolické.[1]

Přes tento osamělý odpor v krajinách vzdálených, kde dozor jest obtížný a emigrace snadna, od konce r. 1654 katolicism jest úředně uznán všudy; podle zpráv komisařů reformačních ze 200.000 kacířů, kteří zůstávali v království r. 1648, uprchlo 30.000, několik tisíc setrvalo ve svém bludu,[2] ostatní smířili se s církví.

Obraz ve svých hrubých rysech není valně jiný na Moravě a ve Slezsku, leda že honba na kacíře byla méně živě vedena na Moravě, a že ve Slezsku zvláštní podmínky, mírem Vestfálským zjednané, dopouštěly protestantismu částečné trvání.

---

[1] Bílek, »Die Gegenreformation in den Bergstädten des Erzgebirges«. (Mitth. XXIII.)

[2] [V letech 1661—1678 obráceno od jesuitů v Čechách k víře katolické 9544 osob, největší počet 1340 osob r. 1678 (do měsíce září). Počet obrácených jistě byl o něco větší, poněvadž i jiní řádové a kněžstvo světské tehdáž pečovali o reformaci katolickou (Rezek, »Statistické výkazy o katolické reformaci v Čechách v l. 1661—1678« v Čas. Čes. Musea 1891, str. 418—426). Na zatvrzelost kacířů nejvíce žalováno tehdy z pohraničních krajin při pomezí Mišenském a Lužickém, z Litoměřicka a Boleslavska, z krabatiny Českomoravské, z východních Čech, z kraje Vltavského, z Rakovnického a Slánského, z okolí Pražského (viniční lid). I do vnitřních krajův odvažoval se některý smělý kazatel. Tak r. 1666 v Rakovnicku konány tajné schůzky v háji Vlčím pod Kostomlaty, a r. 1667 v lese u Dřínova s bývalým kazatelem starým Jakubem, jenž navrátiv se z Žitavy po dvě léta se zdržoval v Čechách. Podobně v kraji Čáslavském mnoho poddaných ze vsí Nepoměřic, Myškovic, Milotic, Žandova a Vonomyšle scházelo se roku 1673 s kazatelem, tajně se tu zdržujícím. R. 1695 konána tajná schůzka poddaných v počtu více než 500 osob na statku Zdechovském hraběte Bernarda z Věžník blíže dvora Telčického ve sklepě skalním, kde kazatel, z Míšně přišlý, shromážděným svátost oltářní pod obojí způsobou podával. (T. Bílek, Reformace katolická, str. 263—264).]

Na Moravě smrtí kardinála Dietrichsteina (1636), po níž brzo následovaly vpády švédské, zastavena byla kruciada katolická.[1] Páni kacířští v počtu dosti velkém zachovali statky své, a ovšem nepospíchali nijak s prováděním mandátů císařských. Roku 1654 přikázáno všem nekatolickým vrchnostem, které † tváří se, jako by chtěly prodati své statky, ale nemohou prý nalézti kupců, jakož i těm, kteří ze země se vystěhovali jen na oko, aby do čtrnácte dní prodali své statky, jinak že budou sekvestrovány a veřejnou dražbou prodány. Tentokrát opatření účinkovalo: za krátko téměř úplně vytratilo se nekatolické panstvo a rytířstvo, vystěhovavši se ze země nebo přestoupivši k víře katolické. Od té doby nic nestavělo se na odpor úspěchům jesuitů, kteří více ještě než v Čechách, kde byli zdržováni arcibiskupem a žárlivostí druhých řádů,

[1] [Mezi příčinami, pro něž na Moravě v posledních letech války 30leté i po míru Vestfálském přestalo násilné provádění protireformace katolické, bylo ochabnutí moci biskupské v době, kdy po smrti kardinála z Dietrichsteina nástupcem jeho stal se mladší bratr cís. Ferdinanda III. arcikníže Leopold Vilém (1636—1662), spíše válečník a státník než-li duchovní hodnostář. Bohaté důchody biskupství Olomuckého plynuly jako apanáž arciknížecí do ciziny, místo aby použito jich bylo na povznešení církevního života na Moravě. Arcikníže-biskup v prvních dvaceti letech ani neviděl své diecese, administrator biskupství Roderich hrabě Saint-Hilaire rovněž nesídlil v Olomouci, nýbrž ve Vídni, odkud spravoval zároveň druhé biskupství pána svého, Pasovské. Ani po míru Vestfálském nepřišel arcikníže-biskup na Moravu, zastávaje místodržitelství ve španělském Nizozemí a háje země této proti Francouzům. Teprve r. 1656, když vzdal se úřadu toho, přibyl na kratičkou chvíli do Olomouce. Zatím k nátlaku kapituly jmenoval nového administratora v osobě kapitulního probošta Jana Merkuriana a obnovil úřad gener. vikáře, jímž jmenoval děkana kapitulního Claudia, svobodného pána z Sorinu. Ale i potom osobní nepřítomnost biskupa zle škodila pokroku věci katolické, jež více ještě nežli v Čechách dostala se tu do rukou moci světské. Arcikníže-biskup Leopold Vilém zemřel r. 1662. Proti všemu řádu církevnímu a proti výslovnému zákazu koncilia Tridentského držel jedno arcibiskupství, pět biskupství, dvě opatství, a vedle toho velmistrovskou hodnost v řádě německých rytířů, odevšad přijímaje bohaté důchody, ale nestaraje se o duchovní potřeby diecesí svých (Rezek, Č.-M. Kr., VI., str. 609). Po smrti arciknížete Leopolda Viléma hrozila nová pohroma diecesi Olomucké, když nástupcem jeho zvolen mladší bratr cís. Leopolda I., teprve 14letý arcikníže Karel Josef, který však po roce zemřel (1664), načež nástupcem jeho stal se kanovník solnohradský Karel hrabě z Liechtensteina (1664—1695), který v péči o prospěch církve katolické vstoupil v šlépěje kardinála Dietrichsteina. Bohaté důchody biskupství nešly již do ciziny, ale obracovány na povznesení církve, pečováno o dorost duchovenstva, o řádnou kázeň, o rozmnožení počtu děkanství, o pořádné zreorganisování činnosti missionářské — jesuitům odevzdáno pověstné poutnické místo v Tuřanech. Horlivost jeho vychvaluje papežské breve r. 1674, že za deset let biskupování svého 15.000 kacířů obrátil k víře katolické. Jím r. 1676 obnoveno obecné uctění sv. Cyrilla a Methoděje, na něž již zapomínalo se na Moravě. O přízni jeho ke snahám vědeckým svědčí založení veliké knihovny v Kroměříži, archiv Kroměřížský a hmotná podpora historickému dílu Pešinovu Martu Moravskému (Rezek, Čes.-Mor. Kr., VI., 609, 619, 623, 640)].

byli tu pravými vůdci hnutí: s pomocí úřadů světských slavili svá obvyklá vítězství.[1]

Ve Slezsku bylo nemožno chopiti se hrubého násilí; jesuité vzali útočiště ke lsti, a rozvinuli svůj obyčejný talent v obcházení zákona a ve vykládání privilegií ve smyslu co nejvíc obmezovacím. Zaujali pevné postavení v Opavě na statcích knížete Karla Eusebia z Liechtensteina, a odtud dohlíželi na celou zemi. Byli si jisti podporou dvoru, jenž docela byl rozhodnut užiti do krajnosti práv svých. Když kněžna Těšínská † Alžběta Lukrecie, poslední potomek rodu Piastova, ač katolička horlivá, ale žádostiva ušetřiti svých poddaných, válkou znuzených, žádala pro ně některé lhůty: »Jestliže jsme posledně odepsali,« odpovídal Ferdinand III. se zřejmou nevolí, »že nad ustanovení míru nehodláme ve věcech náboženských něco dalšího propůjčovati;.. proto zdá se nám tato třetí přímluva poněkud podivná, a nemůžeme jinak ... než setrvati jednou pro vždy při tomto svém nejmilostivějším rozhodnutí.«[2] »Císař prohřešil se proti svým povinnostem otcovským,« prohlásil Trauttmansdorf r. 1649 poslům slezským, kteří se ucházeli o zachování svobody náboženské, »kdyby nehleděl zabezpečiti blaho svých poddaných«. — Od r. 1653 smíšené komise reformační procházely zemí, aby pozavíraly chrámy, jejichž držení nebylo výslovně zaručeno protestantům: ve dvou letech 656 chrámů bylo zabráno,

---

[1] [Plné vítězství slavila protireformace na Moravě ve stavích vyšších a v městech královských, kde nekatolíkům zabráněno provozování řemesel a obchodu, nabývání práva městského atd. Naproti tomu poddaný lid ve vesnicích a v městech panských zůstával z veliké části věren staré víře. Stavové vyšší na sněmích byli plni horlivosti vyplniti vůli panovníkovu o vyhubení kacířstva, ale v skutečnosti báli se velice ostřejších opatření, aby se jim poddaní nerozutekli zvláště na panstvích, nedávno vpády švédskými hrozně zpustošených. Mírnější postup vrchností moravských byl příčinou, že z Čech mnoho poddaných, pro víru prchajících, utíkalo se na Moravu. V l. 1661—1678 jesuité na Moravě a v nynějším Rakouském Slezsku obrátili na víru katolickou 14.216 osob, z čeho na Moravu připadá 11.362 osob (v Čechách v téže době 9544 osoby). (Rezek, »Statistické výkazy o katolické reformaci na Moravě a v rak. Slezsku v l. 1661—1678«, v Čas. Mat. Mor. 1892, str. 19—24.) Ve velikém počtu udržovali se nekatolíci různých vyznání kolem Uher. Hradiště, Olomouce, na Vsacku, kdež přese všecky hrůzy exekuce vojenské a mimořádného soudu (viz str. 176) tvrdí horalé v zoufalství a beznaději uváděli missionáře jesuitské, okolo Rymařova, na panství Sternberském, Třebíčském, a odtud až ke hranici české do krajiny kolem Kumžaku a Strmilova; na sever od Třebíče kolem Bystřice a Jimramova žili skoro veskrze kacíři, a obzvláště v městě Velkém Meziříčí, kde svorně vedle sebe žili helveti, lutheráni a novokřtěnci (Rezek, Č.-M. Kr., VI., str. 610).]

[2] Biermann, »Geschichte des Protestantismus in Österr.-Schlesien«, str. 67.

více než 500 kazatelů vyhnáno; r. 1666 vypuzeni byli zas učitelé protestantští.

Každým takovým nařízením vyznačují se kruté útrapy, zmařené životy, zničené rodiny; tu a tam sedláci odvažují se odporu, ale malomocným svým hněvem uvalují na hlavy své tresty hrozné. Ale marná přece byla přísnost, protože články smlouvy nedopouštěly zde hnáti věci k nejhoršímu! [1] — Poddaní nadále nedostavují se ke službám božím; kazatelé skrývají se po horách nebo zůstávají na blízku hranic, jež přecházejí, jakmile zmenší se dozor: »Přes to,« praví Grünhagen, »že zde byl nyní vydáván zákon za zákonem ve službě náboženské reakce, přes to, že tato měla pro své záměry veškeré úřednictvo i s úřady městskými, u nichž nyní katolické vyznání přísně se vyžadovalo jako podmínka zvolení, a císařská milost jen horlivostí ve směru tomto mohla býti získána, přes to, že katolické duchovenstvo a především bystré oko jesuitů horlivě bdělo nad vyplněním ediktův a mandátů, to vše neosvědčilo se dost účinným proti trpnému odporu obyvatelstva, které bylo jednomyslné v tom, že nadále nebude zachovávati všech oněch nařízení, která vydána byla na potlačení a obmezení jeho víry, protože bylo přímo přinuceno, a které proto vždy bylo ochotno nařízení ona obcházet a přestupovat... Vlastního účelu všeho opatření, aby země Slezská, pokud podřízena byla bezprostřednímu panství císařovu, byla zpět přivedena k vyznání katolickému, nijak nebylo dosaženo. Právě ona dědičná knížetství, která postižena byla vší tíží přísných nařízení, kde na sta oněch protestantských kostelů bylo odňato, ani na okamžik nepozbyla svého rázu jako důležitá protestantská území; zdálo se, jako by právě v oněch dobách bídy a pronásledování ovládalo náboženství mysli mocí zcela zvláštní.« [2]

[1] [Ráznější postup protireformace ve Slezsku mařen mimo to i špatným opatřením správy katolické církve domácí. Přes odpor kapituly r. 1625 na biskupství Vratislavské vnucen teprve 12letý princ polský Karel Ferdinand, syn krále Sigmunda III. Vasovce, jenž nedav se ani vysvětiti na kněze, užíval jen bohatých statků biskupských, nestaraje se o duchovní potřeby své diecese. Po smrti Karla Ferdinanda r. 1655 v témže směru spravováno biskupství od nástupce jeho arciknížete Leopolda Viléma (1655—1662), a po smrti jeho od bratrovce jeho arciknížete Karla Josefa (1662—1664). Obrat stal se, když za biskupa zvolen posavádní generální vikář Šebestian z Rostocku (1664—1671), který ve spolku s horlivým opatem Zahaňským Fabriciem zahájil nové období v usilnějším provádění reformace katolické, při níž lví podíl i tu náležel řádu jesuitskému. (Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., 321, 338).]

[2] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 323.

Stav věcí se změnil, aspoň v části Slezska, teprve když Sebestian z Rostocku stal se biskupem Vratislavským (1664).

Buď jak buď, kolem r. 1657 moc světská dokonala vše, co jí bylo možná učiniti: nikde netrvá již pravidelná obec kacířská; ve stavu městském a ve šlechtě jsou jen katolíci, a jestliže někteří šlechtici neslouží vždy s velkým nadšením prospěchům Říma, aspoň není třeba báti se zřejmého jejich odporu. Moc světská neupouští od své bdělosti, a je vždy hotova potlačiti nejmenší projev odboje náboženského; průběhem celého XVII. století nepřetržitě za sebou následující mandáty potlačovací dokazují, že nezapomíná na žádné právo své, a neupouští od žádné povinnosti své; za kazatelem jeví se vždy hrozivý stín panovníkův. Aspoň císař poznává malomocnost svou k dokonání vnitřní přeměny duší, a vzkládá péči tuto na duchovenstvo, na příště dosti pevně zorganisované, aby vykonalo úkol sobě svěřený; spokojuje se vůbec řízením jeho z povzdálí, povzbuzováním ho a usnadňováním díla jeho obecným duchem zákonodárství.

Toto nové období, kdy šiřitelé víry katolické našli konečně příležitost rozvinouti prostředky horlivosti své, kterou zakročování hrubé moci až dosud bylo odsuzovalo k činnosti podružné, spadá téměř do doby nastoupení Leopolda I. (1657), a není nemožno, že povaha nového panovníka podporovala toto poměrné uklidnění. Ostatně nebylo by třeba upřílišovati důležitost této změny, a způsob, jak zacházelo se s kacíři za vlády jeho, neliší se hrubě od předchozího; je to stále týž nesouvislý systém hnusné surovosti a lhostejnosti; podle pobožnosti pánovy nebo lakoty jeho, podle toho, dbá-li více svého spasení, nebo šetří-li více hmotného prospěchu svého, též podle povahy farářovy buď otcovštější nebo bojovnější, sedláci, kteří nepřijali upřímně víru katolickou, těší se chvilkovému pokoji, nebo jsou vydáni nejkrutějším nárokům inkvisitorního proselytismu; jsou-li věznění a tělesné tresty méně obyčejné, příčinou toho jest jenom, že kacíři nežijí již v hromadných skupinách, a že poddaní, kteří v hloubi duše si zachovali starou svou víru, naučili se pokrytství.

Leopold I. není jen velmi zbožný katolík, jest i přesvědčen, že moc jeho vyžaduje jednotu víry. Aspoň mnohem raději poslouchá rad strany umírněné, jež utvořila se v samém středu kněžstva. Kapucín P. Emerich Sinelli, který měl na něho opravdový vliv, dle slov švédského vyslance Pufendorfa odsuzoval velmi roz-

hodně vášnivost jesuitův, a nabízel se jim dokázati, že třeba postupovati mírně pouze přesvědčováním a dobrým příkladem, »jinak«, připojoval, »jsa vždy ochoten odříci se svých myšlenek, když by mu byly namítnuty důvody platné. A právě to způsobilo mu nenávist jesuitů.« Mezi těmito mnozí sdíleli jeho názory a postavili se proti prostředkům Caramuela z Lobkovic; vítězstvím umírněných bylo, že dosazen na nové biskupství Královéhradecké (1664), jež bylo místem nejohroženějším a snad tehdáž v Čechách nejdůležitějším, Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka na místo Caramuela, jejž Ferdinand III. ustanovil na toto místo. Caramuel, kterýž od roku 1654 dlel v Italii, byl velmi uražen a nevrátil se více do Čech,[1] a arcibiskup kardinál Harrach, kterého sváděl k opatřením, jež neodpovídala umírněně rozvážlivé povaze jeho, vrátil se k politice postupných oprav, jichž výsledky, třeba pozvolnější, měly vyhlídku, že budou tím trvalejší.

Kněžstvo potlačilo kacířství dříve, než bylo s to, aby ujalo se vedení duší, jež osiřely, a tím vydány byly nejhroznějšímu poblouzení. Téměř po celé XVII. století právě jako moc ústřední, jež zabavila všecky svobody, jeví se neschopnou zříditi správu ochrannou, i církvi nedostává se sil, aby pronikla až do jádra lidu; pracuje jen pro svůj vlastní prospěch, a zaujata jsouc starostí o svou nadvládu, ráda na prázdno vychloubá se mocí, čím špatně se zakrývá křehkost její autority.

Když po zjednání míru Vestfálského Harrach mohl se přesvědčiti o stavu své dieceze, viděl, že vše leželo ladem: tři čtvrtiny far, v některých krajích čtyři pětiny, ba i sedm osmin není obsazeno; v pěti krajích ze 373 far 231 je prázdných, a z 142, jež pokládají se za spravované, většina nemá řádných obročníků; na panství Pardubském, kde před válkou bylo 18 far a 21 kostelů filiálních, jest jen pět opatřeno faráři, téměř veskrz Poláky; někteří kněží spravují 9, ba i 13 kostelů, to znamená, že ve většině farností je zastavena služba boží.[2] Harrach od první chvíle pochopil, že ne-

[1] [Když r. 1662 Caramuel byl složen i s opatství Emauzského, přestal docela styk všeliký dobrodružného a násilného tohoto prelata s zemí českou. Později r. 1673 došel Caramuel biskupství Vigevanského v Milánsku, kdež umřel r. 1682.]

[2] O tom viz T. Bílka »Stav far l. 1650—1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Kralohradeckém, Boleslavském, Slánském a Žateckém« v Památkách archaeologických a místopisných, XIII., str. 14—15, a Fr. J. Zoubka »O věcech

dospěje nikam, podrží-li sám bezprostřední správu ohromné diecese své, a žádal za zřízení čtyř nových biskupství.[1] Nikdo neupíral důležitost toho; nicméně biskupství Litoměřické pochází teprve z roku 1655,[2] Královéhradecké z roku 1664 a Budějovské z roku 1784; biskupství Plzeňské, jímž Harrach zamýšlel doplniti církevní organisaci v království, nebylo nikdy ani zřízeno. Je to dosti křiklavý příklad obtíží, na něž narážela jeho dobrá vůle.

Roku 1631 rozdělil svou diecezi na vikariáty,[3] vikáři přijímali zprávy od farářův o farnostech, a každého roku přehlíželi

---

církevních na Poděbradsku l. 1550—1665« v Čas. Čes. Musea, 1878, str. 43, 218.

[1] [Podrobnějších zpráv o záměru Harrachově o zřízení čtyř nový biskupství dovídáme se z listu Slavatova Jaroslavovi Boř. z Martinic (dne 6. března 1630). Slavata měl již vyhlédnuty kandidáty: do Plzně děkana kapituly olomoucké Preynara, do Budějovic probošta olomouckeho Platteisa, do Litoměřic probošta tamějšího Kotvu a do Král. Hradce kanovníka vratislavského Karasa (Jirečkovy Rozpravy, 1860, str. 81). Ale záměr kardinálův nepotkal se s podporou jesuitů, zejména zpovědník císařův Lamormain mu odpíral, uváděje, že dříve třeba pomýšleti na rozmnožení far, a ukazuje důrazně na nedostatky finanční k opatření nových biskupství. Kardinál Harrach trpce jesuitům vyčítal, že proto nepřejí si nových biskupství, ježto v každém kraji chtějí zříditi kollej a seminář, aby sami mohli si přičísti všecku zásluhu o provedení reformace katolické Za útrap válečných nebylo lze pomýšleti na založení nových biskupství. Ale hned po míru Vestfálském kardinál Harrach nově snažil se o provedení záměru svého. S nejmenšími překážkami potkal se v Litoměřicích, kde patronem tamějšího proboštství a kapituly byl král Český. Již r. 1647 kardinál Harrach zakoupil pro budoucí biskupství statek Stolinky (starší název Grumy, něm. Grum) dvě hodiny severovýchodně od Ústí n. Labem. Pro některé překážky zdrželo se zřízení biskupství Litoměřického do r. 1655. V druhých městech kardinál Harrach potkal se s neochotou, ba odporem rad městských, jež obávaly se nových nákladů pro obce schudlé a zadlužené a ztráty svobod městských. Odpor překonán ještě v Hradci Králové, kde r. 1656 zakoupen statek Chrast v Chrudimsku pro opatření biskupa a r. 1662 statek Skály blíže Police k výživě tří kanovníků hradeckých. Pro spor o právo podací mezi císařem a stolicí papežskou protáhlo se zřízení biskupství Hradeckého až do r. 1664. Ke zřízení biskupství Budějovského došlo mnohem později až za císaře Josefa II. (1784). Plzeň, »vždy věrná«, ubránila se zřízení biskupství: jí nebylo se báti kacířství jako v Hradecku a Litoměřicku, a postačilo jí, že arciděkan má právo nositi v městě odznaky moci biskupské . . .]

[2] [Prvním biskupem u kathedraly sv. Štěpána v Litoměřicích stal se probošt tamější Maximilian Rudolf, svobodný pán ze Schleinitz (1656—1675), jehož působení ospravedlnilo naděje kardinála Harracha v pronikavější působení reformace katol. zřízením nových biskupství. Péče jeho nebyla jen o rozmnožení příjmů nového biskupství, ale hlavně o osazení far, tak že po 20letém biskupování jeho zůstávalo jen jedenácte far prázdných. Též o stavbu a výzdobu kostelů v diecesi své pilně se staral, jakož i o kázeň kněžstva. První biskup Litoměřický znám je přátelskými styky a listy s Balbínem, Pešinou, Krugerem a j. Životopis jeho v Balbínově »Bohemia docta«, II., 127.]

[3] [Arcibiskup Harrach upustil od obnovení starých dozorčích úřadův arcijáhenství a děkanství. Jako staré dekanáty podobně i zřízení vikariátů zakládalo se na rozdělení Čech na kraje, jichž bylo tehdáž 14. Pro kraje menší

své okresy a posílali arcibiskupovi povšechnou zprávu o situaci. Dosti dlouho trvalo, než systém pracoval docela pravidelně, ale od roku 1672 archivy biskupské dokazují, že napříště trvá všude v plné síle: od té doby vede se složité účetnictví nebeské. V době velkonoční faráři dávají svým osadníkům lístky zpovědní, které tito odevzdávají v kanceláři vrchnostenské; krajští hejtmané sbírali je při revisi a odváděli dále místodržícím; † taktéž činil podkomoří v městech královských a věnných. Při úřadě místodržitelském zřizuje se dle cedulek a zpráv hejtmanských seznam těch, kteří nikdy nepřistoupili ke stolu Páně, a kteří napříště sami jsou pokládáni za kacíře, a pak těch, kteříž, ač veřejně vyznali víru katolickou, zanedbávají své povinnosti náboženské, a kteří jsou zapsáni pode jménem vlažných neb ochabujících. Seznam ten posílá se nejvyšší kanceláři české do Vídně, kde pak zpráva podávána císaři o výsledcích práce missionářů. † Podobně arcibiskup Pražský kardinál Harrach dával si každého roku zasílati zprávy od vikářův o velikonoční zpovědi a »consignationes paschaliter paenitentium«, † zachované v arcibiskupském archivu, jsou dnes vzácným pramenem pro církevní statistiku a kulturní dějepis.[1]

Takto arcibiskup sleduje velmi zevrubně fluktuaci zbožnosti veřejné, ví, že v některých krajích tajná shromáždění kacířů bývají častá, a že kolem kazatelů pouště shromažďuje se často na sta věřících, není ho tajno, že v mnoha jiných vesnicích sedláci jsou zdržováni jen strachem, a že všudy krajní jest nevědomost a hrubost. Ví též, že podstatnou příčinou trvalého zla jest nedostatečnost kněžstva, jež počtem jest příliš nepatrné a velmi malé ceny mravní. Přednáší své stížnosti sněmu, který je přijímá s lítostí, vytýká patronům jejich nedbalost a vyzývá je, aby navrátili statky mrtvé ruky, které byli zabrali; někdy v dobrém hnutí jmenuje komisi farní, jež opět sama ustanovuje dozorce a sestavuje novou statistiku. Když se jednou zjistila vážnost zlořádů, nadšení prvních

---

(Čáslavský, Chrudimský, Kouřimský, Podbrdský, Rakovnický, Slánský, Vltavský) zřízen vikariát jeden, kdežto větší kraje (Hradecký, Plzeňský) rozděleny na tři, (Bechyňský, Boleslavský, Litoměřický, Prácheňský, Žatecký) na dva. S Kladskem bylo 23 vikariátů. K dozoru nad vikáři ustanoven zvláštní generální visitátor. Úřad ten zastával nejprv opat Strahovský Kašpar z Kvestenberka, jehož nástupcem byl Don Florio z Kremony (Kráslův životopis arcibiskupa Arnošta hr. Harracha, str. 421—444).]

[1] [Zprávu o těchto »konsignacích«, jež v nepřetržité řadě zachovaly se teprv od r. 1672 — ze starších znám zlomek z r. 1659 o kraji Bechyňském — podal Rezek v Čes.-Mor. Kr., VI., str. 604.]

dní klesá; páni, kteří v Praze osvědčovali tak dojemnou ochotu, vrátivše se na svá panství, zapomínají svých šlechetných rozhodnutí; zbožnost jejich bývá přemožena lakotou, a naleznou vždy dobré důvody, aby zamítli požadavky svých kněží; ba mnozí, aby se vyhnuli reklamacím, neužívají patronátního práva svého, a farnosti zůstávají »opuštěny«. Na území, přímo arcibiskupovi podřízeném, jest uprázdněno far 102 roku 1666 a 93 roku 1672, to znamená, že všecko úsilí úřadů vedlo k osazení devíti far za šest let.

Rezek zjistil, že církvi nikdy nepodařilo se znovu nabýti nesmírné většiny statků, jež jí náležely: [1] je to dost ostrá ironie, že zakončením restaurace katolické bylo konečné uloupení jmění farního, a to dostatečně by nás poučilo, — kdybychom toho ještě potřebovali, — o upřímnosti většiny těchto šlechticů, kteří s tak svatou vášní oloupili své kacířské příbuzné o jich statky. Stížnosti arcibiskupovy byly tím odůvodněnější, že počet far byl již velmi nedostatečný.[2]

---

[1] [Již po vítězství na Bílé hoře arcibiskup Jan Lohelius domáhal se navrácení všech statků církevních, ztracených od války husitské v počtu 1500 vsí, zámkův i měst (viz str. 41). Ale provedeni restituce takové znemožněno odporem lakotného a zištného panstva katolického rázu Liechtensteinů, Valdsteinův a p. Proto nástupce Loheliův hrabě Harrach usiloval aspoň o jistou náhradu. Podle návrhů jeho, r. 1626 ve Vídni předložených, došlo r. 1630 ke zjednáni tak zvané smlouvy solní (potvrzené od papeže Urbana VIII. teprve r. 1633), podle které stolici papežské zabezpečen na věčné časy stálý roční příspěvek 15 krejcarů neboli čtvrt zlatého rýnského z každé bečky soli, do země přivážené; důchod tento měl býti spravován nezávisle na úřadech císařských, a sloužiti »prospěchu církve, náboženství i všeho duchovenstva katolického«. Za to papež jménem kněžstva českého zříkal se všeho zboží, jež církvi odňato bylo před vládou císaře Rudolfa II.; co potom odcizeno bylo církvi, o to mohla býti vedena pře právní. Výtěžek z důchodu solního ukládal se do tak zvané solní pokladny (cassa salis), o něm rozhodoval papež — ač tak, že peněz nesmělo se užiti nežli ku prospěchu katolické církve v Čechách — Správu pokladnice vedl arcibiskup, účty čině kongregaci pro rozšíření víry. Ač výtěžek solní dávky určen byl ku prospěchu všeho duchovenstva katolického v Čechách, vskutku užíváno ho jen ku prospěchu arcibiskupa — jemuž vykázán roční plat 7000 zl. náhradou za rozsáhlé statky odcizené — probošta a kapituly Pražské i Vyšehradské, bohatých někdy klášterů premonstrátských, cisterciackých, benediktinských a j. Na obnovení spustlých far a na založení nových nezbylo ze solní komory ničeho, a zůstaveno vše dobré vůli a ochotě patronů, jíž však bylo na mále. Teprve r. 1676 přimlouval se sněm, aby obnovení far dálo se na útraty pokladny solní. Císař Leopold I. jednal o to v Římě, odkud došlo svolení r. 1682. Ale nastalá válka turecká zavinila, že v Římě žádáno, aby peněz z pokladny solní smělo býti užito na vedení války. Tak otázka zřízení nových far oddalována rok od roku až do cís. Josefa II., kdy zrušena sice dávka solní, ale ve jmění zrušených klášterů nalezeny prostředky k obnově spuštěných far a k založení nových. (Gindely, »O vzniku tak zvavé ‚Cassa salis'« ve zprávách Kr. čes. společnosti nauk r. 1883 a téhož »Geschichte der Gegenreformation«, 307—326). Srovn. Rezka, Čes.-Mor. Kr., V., 943 948 a VI. 637—638.]

[2] [Na Moravě v polovici XVII. století bylo toliko 430 far — dnes jest jich 921, bylo tedy o 491 far méně než jich jest dnes. (Slavík, »Morava

I mnohé z míst, jež pokládána za obsazená, jen výminkou vidí kněze, který spravuje zároveň tři neb čtyři vesnice: jak může nabýti nějaké vážnosti zvláště v krajinách hornatých, kde činnosti jeho bylo by přece obzvláště potřebí?

Povolání duchovní volívá se pořídku, a opak byl by zvláštností. Téměř ode dvou staletí páni zvykli sobě jako s jedním ze svých nejnižších služebníků zacházeti s kaplanem, kterého jmenují podle své libosti a propouštějí bez okolků. »Kněžstvem se tak opovrhuje a pohrdá,« čteme ve zprávě vikářově z okolí Pražského, »že již neostýchají se někteří lidé vyššího stavu říkati: Více si vážíme a více nám prospívá sedlák nežli duchovník a farář. Farářové tu a tam jsou otroky kollatorovými, a musí mu odváděti dávku k narozeninám aneb ke svátkům velikonočním nejlepšího uherského nebo českého vína, čtvrtinu vola, onen pak navzájem zajícem je podaruje, a odměňuje se mouchou za slona. Peněz odvedených užívají podle svého dobrého zdání, a komu skládají počet z nich? Zde nikomu, tam Bohu. Farář musí mlčeti vedle přísloví: Tace pro pace (mlč, abys měl pokoj). Někdy jest mu vyčkávati kollatora na mši svatou až do poledne, zatím pak rozprchnou se osadníci, pomíjejíce a zanedbávajíce služeb božích. Jestliže na odpor se postaví řádný farář, přejí si hlasitě, aby byl odstraněn, s úřadu složen a vypuzen. A tak chuďas musí výti s vlky, chce-li v teple seděti.« [1] — Správcové zkracují všemi prostředky příjmy těchto bědných ubožáků, obmezených již na skrovný plat; v některých případech farář sotva jmenován, musí opustiti svůj úřad, protože nesplňují se sliby, jemu učiněné, a že by mu nezbylo než opravdu umříti hladem. Není žádné bezpečnosti. Přílišnou bídou potlačuje se všeliká důstojnost. Sedláci ožebračení, často nepřátelští, odpírají desátky, smlouvají o poplatky štolové; kněz zoufalý hájí svých práv se špinavou lačností, a malichernými spory kazí svou povahu.

Správcové far sdílejí chyby svých osadníků. Jednou z prvních starostí Harrachových bylo založení semináře v Praze. Jeho statky jsou spustošeny a důchody skrovné; proto po dlouhý čas přijímá jen málo žáků; přicházejí, neznajíce ničeho, a ze svého pobytu

a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 207—208.) Poměry v Čechách nebyly valně lepší. Rezek (Čes.-Mor. Kr., VI., str. 644) upozorňuje dobře, že obyvatelstva bylo sice tehdáž také méně, ale vzdálenosti byly tytéž a dopravní prostředky mnohem horší.]

[1] Dr. Fr. Krásl, »Arnošt hrabě Harrach«, str. 240.

v Praze přinášejí si vzdělání jen povrchní; to však stačí, aby vzbuzena byla jejich marnivost, odmítají fary venkovské, a žádají za místa lepší. Pro většinu vesnic zbývají jen kandidáti podezřelí, kteří zkusili to téměř ve všech oborech. Harrach snaží se zavésti nějakou kázeň: odstraňuje dobrodruhy, žádá na svých kněžích, aby měli tonsuru, aby se příslušně oblékali; rozpakuje se odsuzovati je, ježto vinníků je příliš mnoho, a v lidu říká se veřejně, že lutheráni vším právem dovolují kněžím svým se ženiti, a že církev to sama uznává, ponechávajíc v lůně svém ty, kdo vedou život pohoršlivý. Faráři jsou tak nevědomí, že nejsou s to, aby rozeznali kacíře od pravověrného, skoro nikdo z nich neumí kázati, nanejvýše dovede přečísti na kazatelně řeč tak neobratně, že tomu nikdo nerozumí. Chodí k muzice, a svým chováním pohoršují své osadníky. Nařízení z roku 1676 zapovídá jim účastniti se sprostých muzik, a zápovědi, neustále obnovované, neměly žádného výsledku.[1] Stěžováno si především do cizincův, a zvláště do Poláků: někteří po dvacetiletém pobytu neumějí ani česky, ani německy. Nástupci Harrachovi, Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka[2]

[1] Zíbrt, »Jak se kdy v Čechách tancovalo,« 1895, str. 253.

[2] [Po smrti arcibiskupa kardinála Arnošta hraběte Harracha (25. října 1667) jmenován nástupcem jeho Jan Vilém hrabě Kolovrat Liebsteinský, ale když před potvrzením zemřel, na stolec arcibiskupský povýšen první biskup Hradecký Matouš Ferdinand Sobek z Bilenberka. Po třech arcibiskupech, Harrachovi, Loheliovi a Lamberkovi, z nichž »ani jeden« — jak trpce vytýká P. Stránský ve své »Respub. boj.« (v překladu Tonnerově, str. 158) — »neuměl pronésti tři slov v jazyku národa, jehož poučování bylo svěřeno správě jejich«, v Sobkovi zase Čech, rodem Moravan (z Rajhradu) došel hodnosti arcibiskupské, a za krátkou dobu úřadování jeho pozorovati bylo příznivější a prospěšnější směr v péči o jazyk a národnost českou. Arcibiskup kardinál hr. Harrach při všech svých nepopěrných zásluhách o organisaci a povýšení mravní úrovně katolického kněžstva českého zůstával polocizincem v národě českém. Pověstná byla láska jeho k mnichům (pater monachorum) většinou cizincům, a zvláštní záliba k jazyku italskému, jímž rád hovoříval, korrespondoval a své paměti skládal. Sekretář arcibiskupský Nefestýn z Koberovic psal r. 1628 hejtmanovi panství Vltavotýnského Skálovi ze Zhoře: »Při dvoře jsme po alla italiana živi, maggior domus Vlach, maestro di camera Vlach, maestro di stalla Vlach, a tak žádný Čech, krom mne a pp. kanovníky nezůstává« (Krásl, »Arnošt hrabě Harrach«, str. 601). Ve zprávě diecese dlouhý čas v úřadě gener. vikáře a officiala užíval cizozemce Caramuela (1650—1658), jehož, ač neznal jazyka českého, doporučoval císaři za prvního biskupa Hradeckého. Při neznalosti jazyka českého — i chvalořečný životopisec přiznává, že »není známý případ, že by byl (kardinál Harrach) plynně česky mluvil«, ač hned v příkrém odporu s tím tvrdí, že »nicméně byl s to aby i v jazyku českém slovo boží hlásal« — vysvětlíme si též neporozumění jeho pro duchovní potřeby národa českého, obracovaného k víře katolické. V podrobném životopise Kráslově nenalezneme ani stránečky o nějaké činnosti a působnosti jeho ve prospěch českého jazyka a literatury, která právě za doby jeho arcibiskupování je nejsmutnější

(1668—1674), a Jan Bedřich z Valdsteina[1] (1675—1694) věnují svůj život témuž neplodnému úsilí. Jan Bedřich z Valdsteina je prelat velice ctnostný, téměř světec, a přece situace hrubě se nelepší; kdež on potkal se s neúspěchem, komu se pak podaří?

Také pokaždé, když jde o věc poněkud obtížnou, ku příkladu když je třeba pronásledovati kacířství do posledního úkrytu, nebo přivésti ke katolictví osady, jež přestoupily jen podle jména, bisku-

---

poušti a suchopárem. Nedostatek ten je tím křiklavější, připomeneme-li, že za jeho doby na arcibiskupském stolci Ostřihomském seděl Petr Pazmany († 1637), tuhý sic odpůrce reformace v Uhřích, ale horlivý o povznesení maďarského jazyka a všeho duchovního vzdělání — sám byl plodný a vzorný spisovatel maďarský — jehož zásluhy uznávány jsou vděčně i od protestantů maďarských. Za arcibiskupa Sobka pozorujeme i v této věci obrat. Nový gener. vikář a officiál Tomáš Pešina z Čechorodu ujímá se prospěchu jazyka českého v krajinách ohrožených germanisací, zejména v Plzeňsku, v arcibiskupu posiluje horlivost pro čest a lesk chrámu Svatovítského, na jehož dostavbu se opravdově pomýšlí. R. 1671 arcibiskup Sobek daroval do kaple sv. Václava mramorový hrob, šest velkých stříbrných svícnů, stříbrné sochy dvou andělův a sv. Václava. Poznav důležitost vzdělavatelné literatury domácí ve prospěch zakotvení náboženství katolického v lidu českém, podnět učinil k vydání překladu písma sv. v jazyku českém, svěřiv úkol ten jesuitovi Jiřímu Konstancovi, po jehož smrti ujal se díla Mat. Václ. Steyer. Zrovna do prvních let arcibiskupování jeho padá založení Svatováclavského dědictví zbožným a vlasteneckým odkazem jesuity Mat. Vác. Steyera a matky jeho Marie, pekařky a měštěninky Nového města Pražského (1669). I toto dědictví, založené proto, aby lid český nezůstával bez duchovní potravy, když mu odňaty a odnímány byly staré knižní poklady jeho, těšilo se z podpory arcibiskupa Sobka. Listy jeho, sepsané jazykem českým, hraběti Václavu Jiřímu Holickému ze Sternberka, jsou zajímavým příspěvkem ku poznání povahy arcibiskupovy (vydány od Vác. Schulze v Histor. archivu čes. akademie č. 14. r. 1898). Pro syna přítele svého hraběte Sternberka Jaroslava pokoušel se arcibiskup Sobek o provedení plánu předchůdce svého kard. Harracha o zřízení biskupství v západních Čechách. Když úmysl jeho zmařen byl tvrdošíjným odporem měšťanů plzeňských, obrátil se do Klatov, kde nepotkal se s větší ochotou, jak sám nevrle v listě (2. dub. 1671) píše: »Klatovští se hrubě opponirují a vykazují místo (grobiáni N. B.) v předměstí mezi špitálníky . . Myslím, že císař jináče se rozmyslí. Kupuji jeden stateček kuchynskej malou míli od Klatov« (vydání Schulzovo, str. 101). Již zdálo se, že v Klatovech bude zřízeno biskupství, když císař v sezení tajné rady dne 21. června 1671 hraběte Jaroslava Sternberka jmenoval biskupem Klatovským. Ale jednání nevedlo přece k žádoucímu konci, a zmařilo se odporem Klatovských, takže sešlo se zřízení biskupství v západních Čechách.]

[1] [Jan Bedřich hrabě z Valdsteina, vnuk Adama z Valdsteina, někdejšího hofmistra, později nejvyššího purkrabí pražského v l. 1627—1638, syn hraběte Maximiliana († 1654), jehož nejstarší bratr Rudolf stal se dědicem tety své, osvícené a vlastenecké Kateřiny, provdané v prvním manželství za Smila Osovského z Doubravice, v druhém za slavného Karla st. z Žerotína (viz str. 171—172), jež závětí svou panství Třebíčské odkázala za seniorát v rodě bratra svého Adama z Valdsteina. Jan Bedřich z Valdsteina, věnovav se stavu duchovnímu, záhy stal se kanovníkem ve Vratislavi a v Olomouci, velmistrem křižovníků s červenou hvězdou, a obročí ta podržel, i když r. 1668 jmenován byl nástupcem Sobkovým v »chudém« biskupství Hradeckém. Do této residence ani nezavítal, když r. 1674 teprva 31letý stal se nástupcem Sobkovým

pové povolávají si ku pomoci zvláštní pomocníky. Panství církve katolické v Čechách za XVII. století zakládá se ne na kněžstvu světském, ale na řádech klášterních, a především na jesuitech. Pouze horlivost jejich apoštolův ozařuje poněkud církev českou, tak chudou vůbec v plném slova smyslu. Jejich úspěchy nejsou všecky čistého rázu, a mezi obrácenými, jež slavně vpisují do svých vítězných zpráv, mnozí zajisté nevešli přímo do království božího; ale protože oni sami jeví jakousi činnost, rozšiřují svůj vliv za všeobecné ochablosti, a znenáhla po svém utvářejí ducha veřejného. Postup jejich, jejž nám odhalují s dojemnou prostotou, jest poučný, a prozrazuje jejich ideál mravní.

Povšechná situace nebyla jim příznivá: protestantství prodělávalo vážnou krisi. Polemiky s katolíky a zvláště Historie proměn[1] (1688) zjevily mnohým reformovaným nutné následky jejich učení; ve chvíli, kdy pozorují, že nejenom odstranili některá dogmata, a že osudným následkem jejich roztržky s Římem je zkáza vší autority a osvobození rozumu, mnozí děsí se toho prázdna, jež zeje kolem nich, a nejistě hledají opory prostřed temnot. Někteří pokoušejíce se smířiti různé sekty kacířské, pozorují, že výtky, které si činí navzájem, jsou stejně oprávněné, a prostřed těchto rozporů nalézají pokoj jen v odříkání. Jedním z nejhlučnějších přestupů bylo takto přestoupení jednoho z rádců kurfiřta Braniborského, vážného člena synodální rady v Berlíně, Ondřeje Fromma. Zatajil svůj úmysl ženě své, ač přál si vřele, aby zalíbila si v jesuitech, dal jednomu ze svých učitelů šedesát tollarů, jež mu podal v její přítomnosti: takto navnazena jsouc, dala se také vyučovati; načež následovaly děti a pak ostatní rodina.[2]

na arcibiskupském stolci Pražském (1674—1694). Pilně snažil se o obnovení zašlých far. Pokus r. 1676, aby užito bylo důchodu z pokladny solní, když po dlouhém prodlení došlo povolení z Říma (1682), zmařen vypuknutím dlouhé války turecké (viz str. 245). Pro opatření a zachování dosavádního jmění farního založeny »Libri relationum«, vzácný pramen — dosud nevydaný — pro poznání tehdejších věcí církevních v Čechách. (Rezek, Čes.-Mor. Kr., str. 640). Ve snaze o pěstování české literatury náboženské a vzdělavatelné kráčel Valdstein ve šlépějích svého předchůdce, a zejména proslul jako hlavní dobrodinec a téměř jako druhý zakladatel dědictví Svatováclavského, jemuž dal nové zřízení a rozmnožil jeho jmění, aby mohlo vydávati bibli Svatováclavskou. Rodu svému zavděčil se zřízením fideikomisu, skládajícího se z panství Duchcovského a Horního Litvínova.]

[1] [Bossuet, »Histoire des variations des églisses protestantes«, 1688, 2 sv.]

[2] »Relatio progressus in extirpanda haeresi per regnum Bohemiae, marchionatum Moraviae et ducatum Silesiae opera PP. Soc. Jesu provinciae Bohemiae ab anno 1661 usque ad

Příklady šlechticů nebo kazatelů lutherských, kteříž odstupují od svých bludů, nejsou příliš řídké za této doby. Jiní vzdorují déle, a když byli prošli různými věrami a poznali stejnou marnost jejich, dospívají nejprve k úplnému skepticismu: »Není ani boha ani ďábla, protože ďábel nepřišel, když jsem ho zaklínal, a že Bůh mne nepotrestal za mou vzpouru;« prosti pak všeho strachu, vrhají se v nejhorší prostopášnost, očekávajíce chvíli, kdy vyčerpajíce až do dna rozkoše lidské, skloní se znaveni a zmučeni pod rukou mnišskou, přinášející jim zapomenutí a klid. — V Slezsku jistý šlechtic, když byl vystřídal všecky sekty, rozhodl se pro židovství, nejstarší to zjevení boží: nařizuje sedlákům svým, aby světili sobotu, pobili všecken vepřový dobytek ve svých dvořích; tímto všeobecným pobitím neuspokojil se jeho neklid, až Bůh poslal mu v ústřety missionáře, který vrátil církvi tohoto sektáře, který byl posud vrtkavější nežli Proteus.

Válka tak dlouhá měla dvojí hlavní následek: zastavením všeho vyučování náboženského zatlačila dogma v tajemný polostín, a v duších hluboce otřesených vyvolala potřebu mystické naděje. Nic nemůže více prospěti pokroku jesuitů. Ve svých zprávách nepovídají nám vůbec, jakého náboženství byli nevěřící, jež získali Římu, nejčastěji proto, že tito jsou bez učení: jsou to sedláci, řemeslníci, kteří čtli bibli a vykládali si ji libovolně podle své obrazotvornosti; [1] nemají vyznání víry a jejich odpor ke kacířství je jen neurčitým protestem svědomí, nebo dětinská oddanost k minulosti. Ostatně prostřed útrap a ztrát, jež otřásají rozumem a člověka opuštěného vydávají náhlým klamům obraznosti, orthodoxní lutheranism ve své obtížné suchosti poskytuje velmi málo útěchy duším rozbolněným, jež touží přiblížiti se k Bohu ve vzmachu nadšení: básně Pavla Gerhardta s upřímností tak vroucí vyjadřují dobře tuto všeobecnou potřebu útěchy a ponoření se ve věčnost;

---

annum 1678«, ve vydání Rezkově ve Věstníku Kr. čes. společnosti náuk, 1892, str. 220. [Na vzácný tento rukopis c. k. dvor. knihovny Vídeňské první upozornil F. Menčík v Světozoru 1888, str 411, domnívaje se zároveň, že původcem jeho je B. Balbín, což potvrzeno i totožností písma. Mimo data statistická, jež Balbín čerpal z úředních zpráv missionářů jesuitských (zprávu o nich podal Rezek v Čas. Čes. Musea, 1891, a v Čas. Mat. Mor. 1892), vykládá též obšírněji o způsobu kázaní, obracování, o lidech ďáblem posedlých a čarodějích, takže dílo to] jest jedním z pramenů nejvzácnějších pro studium XVII. století.

[1] Viz Rezka v Čas. Čes. Musea, 1891, str. 414 »Mikulášenci v Čechách po 30leté válce«.

celé náboženské dějiny Německa za této doby jsou jen jakousi přípravou ku pietismu Spenerovu.

Přirozeně, v zemích, kde spořádané církve byly zničeny, a kde pronásledováním vyvinuje se náboženská šílenost, exaltace jeví se způsobem nejpodivnějším; sekty chiliastické se šíří, visionáři a proroci nalézají hojně přívrženců. Století XVII., jehož tvářnost až posud známe jen úřední, chová zajisté mnoho překvapení pro dějepisce, kteří zpod ustáleného líčení budou chtít nalézti skutečnou pravdu; víme již, že v téže chvíli, kdy církev oslavuje svá vítězství, svobodomyslníci popírají podstatná její dogmata; také mystikové jí unikají. Jsou velmi rozšířeni ve Slezsku: theolog protestantský vypravuje, že čert odnášel celé stádo žáků Schwenkfeldových, an pytel praskl právě, když byl nad Vratislaví, a celá země byla zaplavena tímto protivným plemenem. Největší z mystiků německých Jakub Boehme měl četné následovníky, a řada církví přistoupila k němu. Kacíři čeští se svými souvěrci ve Slezsku byli ve stycích příliš častých, aby nepodlehli těmže vlivům; přese všechnu přísnost zákazů nevymizeli novokřtěnci; občas z některého procesu poznáváme, že trvají sekty, které nemají nijakého přesného vyznání dogmatického, a kam uchylují se duše, jichž uspokojiti nestačí učení úřední, nebo jež prostě zůstaveny byvše bez vedení, vyvinuly se nazdařbůh.

Tito lidé, žádostiví Boha, učení Říma nekladou týž odpor jako svobodomyslní nevěrci; obrazotvornost jejich lehce se vzněcuje nádherou bohoslužby, a rádi dávají se uspávati v loktech mistra, který konejší hoře jejich. Ba někdy nepokoj jejich mění se v proselytství; básník Ondřej Scultetus, sotva † r. 1644 se vymanil z kacířství, nabízí se ve veřejné hádce podati důkaz, že všickni kazatelé jsou lžikřesťané; Jan Scheffler, jehož první díla zdají se býti nápodobením Boehmovým, účastní se první † ve Vratislavi pořádané pouti do Třebnice, maje krucifix v pravici, pochodeň v levici, korunu trnovou na hlavě, i zaplavuje zemi přívalem drsných a ostrých brožur polemických. [1]

---

[1] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 337. [Třebnica, starožitné město slezské, $2^1/_2$ hodiny severně od Vratislavě, s bohatým někdy klášterem cisterciánským, založeným r. 1203 od sv. Hedviky, kněžny a patronky slezské. Klášter zrušen byl na počátku XIX. století. V kostele zachovaném pohřbena jest sv. Hedvika i manžel její kníže Jindřich I. Bradatý. V hrobce prýští se zřídlo sv. Hedviky, jehož vody užíváno jako zázračné v mnohých nemocech.]

Jesuité mají přirozeně některé stránky společné s těmito blouznivci: z politiky, jež tvoří moc jejich řádu, čerpají svou přemítavost a zchytralost, a náboženství, jež káží, obrací se jen k obraznosti a citu; polemisté jejich jsou neobyčejně slabí; v jiných oborech vydali tolik mužů vynikajících, a doplňují své Tovaryšstvo pudem tak jistým, že je nemožno neviděti v tom výsledky promyšleného systemu. Nedůvěřují dialektikům a podezřívají theology, kteří znali pochybnosti methodické: dospěje-li kdo víry rozumem, zda tím již nepřipouští nadvládu jeho? Naučili se od Loyoly, že hádky veřejné nikdy neobrátily nikoho; aby získali si přívržence, spoléhají na svou osobní činnost, na svou obratnost zvoliti vhodný okamžik, na mocný svůj vliv nebo výraz své řeči, nehledí přesvědčiti duši, ale získati vůli; provádějí kolem sebe methodu duševních exercicií, kterou sami sebe zkrotili.

Dühr, jejich nedávný obhájce, tvrdí, že nikdy neučili, že by účel posvěcoval prostředky; Ignác z Loyoly však napsal: Buď začátek jaký buď, jen když konec bude náš. V skutečnosti rozdíl mezi nimi a myšlením moderním je tak hluboký, že nerozumějí již ani smyslu námitek, jim činěných. Když viněni jsou z nemravnosti, s pýchou ukazují na seznam svých mučedníků, nebo mluví o podivuhodných ctnostech, jež vyvinuly se ve stínu jejich domů, a vyčítá li se jim, že chtěli zastaviti pokrok lidstva, předkládají znamenitý seznam historiků nebo hvězdářů. — O to nejde. — Člověk se svobodou přináší si na svět právo hledati pravdu a povinnost spravovati sám své svědomí: jesuité v této svobodě vidí jen léčku, a všemi prostředky hledí přiměti své žáky, aby upustili od ní. Zmrzačují takto tvora božího, a snižují jej ku postavení nižšímu. Nikdo nepodezírá jich, že měli zlé záměry proti národu českému, a jest úplně pravdivo, že nenáviděli pouze kacířství. Chtěli jenom až do zárodu vyhladiti možný blud, a proto potlačili samy zdroje myšlení a podmínky životní, zničili zodpovědnost osobní tím, že žádali na svých kajícnících, aby jim svěřili péči o své spasení. Jsou to správcové, kteří domáhají se podpisu in bianco, a v tom jsou věrni svému mistru, který založil Tovaryšstvo především na poslušenství: jak mohlo dáti svým žákům vlastnosti, když hlavním účelem jeho bylo umrtviti je ve svých členech! Tím vysvětluje se, že shoda jeho s Habsburky byla tak úplná a tak trvalá: jejich způsob vlády a jejich ideál jsou si podobny, v každé duševní iniciativě stejným záštím nenávidí pokus vzpoury, a právě

tak jako za Habsburků Čechy přestávají žíti samostatný život národní, a prolévají svou krev a své zlato za účely, jež jsou jim cizí, i jesuité staví mimo člověka — nad něho třeba, ale výsledek je týž — pohnutky mravního jeho života.

Žena kacířská nechtěla poslechnouti důvodů jesuity: »řeknu již jen jedno slovo,« pravil jí tento při rozchodu, jestliže víra, ke které vás chci obrátiti, vede k věčnému zatracení, svoluji, abych zde a hned byl svržen do pekla«: rána, kterou srdce její bylo zasaženo, se nezacelila; vzdorovala posud všem pokusům svého urozeného manžela, který byl přiveden ku pravé víře, ale schvácena byvši náhle horečkou, cítila, jak rána kdysi zasazená se jitří, a dala povolati hned řeholníka: »Slibuješ-li mně, otče, co mně slíbil onen jesuita za mého projezdu Prahou, že kdyby náboženství katolické mělo býti příčinou mého zatracení, že jest ochoten za mne sestoupiti do pekel?« Když to slíbil, ona uvěřila — a v každém případě povedlo se jí, neboť počalo se jí lépe dařiti.[1] — Podivuhodný opravdu rys, v němž září upřímnost missionářova a jeho milosrdenství. Jak smutný však pohled poskytují podobná sebeobětování na mravní pojetí řádu a jakým temným zábleskem osvětlují jeho politiku smlouvání a prosté zvrácenosti!

Jeden z důkazů lítosti, jehož se požaduje od nově přestouplých, záleží v tom, aby zradil své bývalé souvěrce, zjevil jména kazatelů, kteří bloudí v okolí, a označil místo tajných shromáždění. Zákony cti a poctivosti ustupují, jde-li o zabezpečení hmotného vítězství církve; svazky rodinné se rozpoutávají, udavačství není jenom dovolené, ale jest bohulibé. Dva bratří, žáci jesuitův, a od nich obrácení na víru katolickou, obědvají jednoho pátku u svých rodičů, kteří setrvali při kacířství. — Dnes neměl bys jísti maso, praví mladší bratr staršímu. — Vzal jsem jen kost a tvářím se, jako bych jedl. — To je ještě hůře, stydíš se tedy za naši víru. — Z toho vznikla hádka: povím to velebnému otci, a odběhne. — Starší se lekne: jaká to hanba pro mne, odhalí-li mou slabost! Budu snad vyloučen z družiny marianské, a sotva se pomodlil, velmi rychle vracel se do kolleje, aby se ospravedlnil. Ale opozdil se, jeho poklések byl již znám. Pokoření pomohlo, a příští pátek nejedl již masa. A takový ideál předkládá se mladíkům.[2]

[1] »Progressus«, str. 238.

[2] P. J. Svoboda T. J., »Katolická reformace«, II., str. 195.

Jesuité učí je, že náboženství jest především soubor modliteb a vnějšího konání pobožností; jen když ruce se spínají, ústa šeptají Ave, kolena se sklánějí před zázračným obrazem, co na tom, že všecky lidské city hrubě se urážejí, že nesvár zaset do rodin, že otec a máť, umírajíce, jsou trápeni krutou bolestí, že cítí u svého smrtelného lůžka nesmiřitelné odsouzení svého syna, jenž je zatracuje! Mladý družinník marianský dovídá se, že otec jeho je těžce nemocen: odjíždí hned, a po cestě vysílá k Bohu vroucí prosby: nechť zachrání duši hříšníka a ať mu vrátí též zdraví, je-li to svatá vůle jeho. — Usedá u lože svého otce a prosí ho, aby přestoupil na pravou víru: ale starci nedávají se rádi obracet od svých dětí. — Říkejte aspoň Zdrávas Maria. — Neumím to a bolí mne tolik hlava. — Je to velmi krátké, a snadno se tomu naučíte. — Nyní není čas k učení. — Otče, prosím tě, jen jedno Zdrávas, nebezpečí hrozí. — Tehdy neobyčejná důvěra vchází v srdce jeho; zdálo se mu, že matka boží jistě přijde mu ku pomoci. Jak by mohla odolati a nemocný taktéž![1]

Třeba pověděti vše: u většiny z nich není ani stínu pokrytectví; jediné upřímné přesvědčení je schopno takového prudkého úsilí. Tito mladí vytrženci vítají smrt s podivuhodnou veselostí: jsem z družiny marianské, praví mladý Chanovský, nikdy jsem nezapomněl Panny Marie, ona mne neopustí v hodince smrti. — Maminko, maminko, volá mladý učedník, který večer přijal svátost posledního pomazání, oblekni mne, Panna Maria přijde, přines mi mé sváteční šaty. — Obleknou ho, posadí na židli, zrnka růžence prokluzují jeho umírajícími prsty: náhle přestane, jeho obličej se změní, jeho rty se pohybují, vzpíná ruce k zářícímu zjevení: rodičové vrhnou se k němu, byl mrtev. Bohužel, vedle těchto osvícených kolik jiných hledí jen podváděti Pána, a upadá do nejhrubší modloslužby: zda přední vina nespadá na učitele, kteří zhmotňují náboženství, a aby rozmnožili každoroční seznam svých úspěchů, kořistí z neřestí nejhorších, lakoty, ctižádosti a strachu?

Taktéž starci neb odsouzenci bývají kořistí docela bezpečnou. Stařec devadesátiletý, kterýž až do poslední chvíle stavěl se blbým aby unikl obracovatelům, je zachráněn na smrtelném loži »přičiněním našich, kteří se ničím neznaví«. — Spustlá žena v mužském

---

[1] Rozuměj, aby se nestal katolíkem, neboť se uzdravil. Vůbec jesuité nejraději zachraňují zároveň duši i tělo; působí to lepším příkladem. Svoboda, »Katol. reformace«, II., str. 191—193.

oděvu následovala za houfem loupežníkův a podala tolik důkazův odvahy, že ji přijali na zkoušku: jednomu z druhů svých kulkou z bambitky vyrazila peníz, který měl za cíl mezi dvěma prsty, přešla čtyřikrát po provaze, nataženém od stromu k stromu, po páté spadla, byla však přijata, protože nutno přehlídnouti něco slabšímu pohlaví; vylezla na vrchol borovice, usekla vrcholek její a na hlavu se postavivši a otáčejíc se na všecky strany, zpívala: nebojím se muk katových, ani skřipce, ani meče, ani kola, ani kleští ani ohně. Na rozkaz náčelníka lupičů zavraždila těhotnou ženu, vyvrhla z ní útroby a plod živý, a snědla jeho srdce ještě krvavé. Běda! prostředek byl nedostatečný, aby ji chránil od slabosti jejího pohlaví. Po nějakém čase opustí společníky své, obleče se v ženský šat a vstoupí do služby. Nedostávalo se jí trpělivosti, pokusila se zabiti svou paní, byla lapena a odsouzena na smrt. Jesuité přiběhli, »† aby ovečku, s cesty pravdy a víry tak daleko zbloudilou, přivedli zpět do ovčince Kristova«. † Když kat rozžhavené kleště na ni vložil, křičela ohromně, až se to městem rozléhalo. Jesuité vymohli aspoň, že prominuto jí bylo mučení, a poslali ji »uklidněnou s kola, do něhož byla ještě za živa vpletena, na onen svět«. [1] — Žena jakási † v Těšíně, jež marně se pokoušela obrátiti svého muže, zaplete ho do věci podloudnické a zařídí vše tak, aby byl chycen: než by platil pokutu, raději stane se katolíkem, a od té doby byl vzorem své obci a neustupným strážcem nové své víry; otcové ovšem pokládali za zbytečné, aby mu odhalili horlivost ženy jeho a zbožnou nástrahu, do níž byl zapleten.

Vymítání ďáblů hraje velikou úlohu v kouzelné moci, jíž jesuité nabyli. Nikdy snad, ani ve středověku, zlý duch nenastrojil tolik léček na lidi, nevplétal se tak činně v každodenní život: jesuité znají jeho lsti a odhalují jeho nástrahy; ďábel marně se vzpírá, marně béře na se postavy nejrůznější, odkryjí ho, i musí prchati před jejich zaklínáním: zvláště voda sv. Ignacia jest nejjistější prostředek proti lidem ďáblem posedlým. — Jeden voják měl v podobě mouchy † pod paždím zlého ducha, který mu sloužil a činil ho nezranitelným. Když sestárl, omrzel jej jeho host, chtěl ho utopiti, spáliti, přepustiti některému ze svých druhů, † ale marně, zlý duch

[1] »Bene dispositam a rota, cui vivens adhuc implicata fuit, misimus ad circulum aeternitatis.« »P r o g r e s s u s«, str. 249. [Událost ta zaznamenána r. 1676 při residenci Těšínské, kdež obráceno 381 lutheránů, mezi nimiž i tato žena spustlá.]

vrátil se vždy na své místo pod paždí. Unaviv se bojem utekl se k jesuitům, kteří ho zbavili zlého ducha i kacířství. — Jiný voják koupil od čaroděje čerta, kterého choval zavřeného ve sklenici a kterému prodal svou duši s podmínkou, že mu bude sloužiti po sedm let; byl to malý černý mužík, jenž věrně mu sloužil: kdysi jeho pán byl uvězněn v Hamburce, ale ďábel ho vysvobodil a unesl jej do bezpečí. Však sedmý rok právě docházel a vojáka pojímal hrozný strach. Jesuité dověděvše se o tom, vyléčili ho škapulíři, i byl pak živ a zdráv a obrátil sám tři druhy. — Lutherán jeden, který taktéž prodal svou duši ďáblu, byl trýzněn takými mukami, že jedné noci pokusil se o sebevraždu, ale jen zranil se těžce: jeho žena probudivši se vzdechy jeho, marně snaží se mu vyrvati dýku. Časně ráno jeden z otců jesuitů potká dítko, snad anděla, které mu vypravuje příhodu: přiběhne a nalezne raněného v takové zuřivosti, že nikdo neosmělí se přiblížiti k němu. Kněz poklekne, dá si přinésti žhavé uhlí, nařizuje lutheránovi, aby položil ruku na žeřavé uhlí, a když kacíř rychle ji odtahuje: jak, praví mu, odvažuješ se vystavovati se plamenům věčným, když nedovedeš snésti spálení časného! [1] — Ale zdali je posud čas, aby mně bylo odpuštěno? Kněz slíbil to a vyhnal ďábla. Žena plakala, vidouc moc tohoto náboženství, jež krotí srdce nejvzdornější, † a po smrti manželově sama přestoupila na víru katolickou. — Jejich převaha v zaklínání nad kazateli lutherskými přivádí jim leckterý přírůstek, také zvláštní přízeň, jíž prokazuje jim Panna Maria, která často zakročuje přímo, aby otevřela srdce. V Šluknově slepá a němá žena nabyla zraku a řeči, jakmile hlas jesuitův zjevil jí světlo víry.

V tomto úspěchu jest mnoho mravního úpadku, a nejeden podvodník mezi těmito kajícníky; jesuité to tušili dobře, a kdyby kontrola byla možná v jejich seznamech, poukázali bychom na mnohé zbytečné opakování. Co na tom? vše to jde do počtu, působí na obrazotvornost, tím dávní věřící stávají se jistějšími, pobožnost jejich šlechetnější. Jedním z pravidel Loyolových jest nezanedbávati žádných podrobností, stejně starati se o věci vedlejší jak o otázky nejvážnější. Obětovnost otců neopovrhuje nejdrobnějšími výsledky, ač nepřestává na nich. Vládnou nesmírným vlivem a užívají ho pro dobrou věc: k úřadům nelítostně nepřipouštějí kandidátů, jimiž nejsou si jisti; pro své žáky mají nevěsty s bo-

[1] »Progressus«, str. 229.

hatým věnem, pro své přátele místa dobře placená; dorozumívají se s důstojníky, aby bráni byli k vojsku sedláci vlažní, a aby žold platil se jen vojákům, kteří přinesou lístek zpovědní. Raději působí lichotivostí, ale když věc stojí za to, nelekají se smělé iniciativy. Nechtí vrátiti rodičům dcery, jež jim byly svěřeny: zřizují jakési obležení kolem pana z Gersdorfu, »aby obrácení, počaté za tak příznivých okolností, nebylo zdržováno, opatrní duchovní zadržovali listy jeho ženy, jež byla kacířkou, a byly mu odevzdány teprve, až věc byla skončena.«

Psychologie jejich je právě tak zchytralá a bystrá, jako neustupnost jejich není schopna malomyslnosti. Stává se jim často, když přijdou opět do obce, již byli obrátili, a vidí, že nikdo nechodí do kostela, a že shromáždění kacířská trvají dále, trpělivě dávají se znovu do kázaní a neupouštějí nikdy od záměru, nechť okolnosti jsou jakkoli těžké. Vůdcové jejich vyvíjejí snahu a ducha správně myslícího, jež zasluhují obdivu, volí své jednatele s neobyčejným důvtipem, udržují je v horlivosti, naplňují je svou vášní. Balbín páčí počet osob v Čechách od jesuitův obrácených v letech 1661—1678 na 9.544 osob: téměř bychom myslili, že by byli zasloužili většího úspěchu. Pracujíce o přinavrácení církvi všech, kdo trvali ještě v bludu, upevnili aspoň své panství nad zbytkem věřících a zmocnili se celé země.

Jesuité postupují jako generál, který zmocní se bodů strategických, silně obsadí posice ohrožené a nadto pečuje, aby vojsko jeho se nerozptýlilo. Způsob, jak zabrali Slezsko, osvětluje výbornou taktiku jejich. Vadí jim tu podmínky politické, obyvatelé bojí se jich, druhé řehole žárlí na ně, světské duchovenstvo obává se vsahování jejich: odzbrojí nenávist, uklidní nepokoj, učiní se nevyhnutelnými, zatáhnou zemi sítí útočných východisk.

Ve Vratislavi dva jesuité v uzavřeném kočáru † presidenta komory slezské Kryštofa z Schellendorfu vnikli do města roku 1638 přes odpor rady městské: začínají kázati v různých kostelích, zakoupí sobě dům, otvírají školu — velmi skrovnou — se dvanácti dětmi. Brzo se vzmáhají, chtějí zakoupiti rozsáhlou budovu: městská rada nedovoluje, hrozí vzpoura, dvůr na tomto místě, tak blízkém Německu, nechce doháněti obyvatelstvo k nejhoršímu. Jesuité vnuknou mu okliku: císař postoupí jim zámek svůj v městě, s počátku prozatímně (1659), později na stálo (1670). Každé chvíle rada městská si stěžuje do jejich vsahování; vlivem jejich Vratislav velmi rychle

pozbývá svého rázu čistě protestantského: získávají nejprve obecný lid, který dostává almužnu z klášterův a výměnou dává pouze své svědomí, též šlechtu, která chce zasloužiti si přízeň dvoru; v tom následují je někteří měšťané. Od roku 1659 v kolleji jejich čítá se nad 400 žáků, mezi nimi několik kacířů, kteříž odcházejí obrácení; roku 1667 připojuje se několik stolic theologických, a roku 1687 objevuje se děkan fakulty filosofické; zbývá jen dosáhnouti úředního schválení pro universitu, která jest již v činnosti. Uváže se v to P. Bedřich Wolf, jeden z oněch výtečných politiků, jejichž vytrvalostí a obratností vysvětluje se úspěch Tovaryšstva. Jako kaplan císařský ve Vídni prospívá Slezanům velikým svým vlivem; všickni, kdo touží po titulu, protekci, obracejí se k jeho nikdy neúnavné ochotě: připravuje si takto ochránce. Však když roku 1695 objeví svůj záměr jesuitskou kollej povýšiti za universitu, měšťanstvo pojímá strach, rada městská posílá petice a protestace, jinak dosti slabé, protože se neodvažuje přiznati pravé důvody. Wolf je demaskuje: všecky potíže pocházejí jen z nenávisti některých kacířů proti jesuitům »pro jejich horlivost, aby ku pravé víře katolické obrátili duše, jež Ježíš Kristus vykoupil svou krví«; prokazuje dvoru služby veliké, uklízí svár mezi vůdci ve vojště uherském, získává Braniborsko spolku s Rakouskem, spokojuje se skromným vítězstvím, sám vede posly, jež městská rada vypravila do Vídně, těší je v jejich sklamání, vyzývá je laskavě, aby upustili od zbytečného odporu, nepřenáhluje se v ničem, nechává vášně vybouřiti se a konečně dne 21. října 1702 dosahuje dekretu, jímž potvrzena universita Leopoldinská ku podporování víry katolické, jež jediná zabezpečuje spasení. [1]

Rozčilením válečným a strádáním hmotným přepjaty byly nervy a vyvolány choroby obraznosti; lid vidí kolem sebe jen kouzla a čáry. Jesuité sdílejí jeho pověry a kořistí z nich. Divy vznikají při každém kroku jejich. Počítá se na sta zjevení, Panny Marie se usmívají na své služebníky a smutně odvracejí své oči, aby neviděly odpadlíků; rány Spasitelovy se znovu otvírají: v krajinách, kde jejich činnost se ještě neujala, zřizují kolem některého z těchto zázračných obrazů středisko poutnické. Za svůj úspěch v horním Slezsku děkují Panně Marii Piekarské: [2] biskup

[1] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 381.

[2] [Piekar (Deutsch-Piekar) ves v horním Slezsku v kraji Bytomském, kde na hoře Kalvarie stojí pověstný poutnický kostel, jejž jesuité r. 1679 do-

Krakovský, jenž bál se soutěže pro svůj kostel v Częstochowě, jevil jakýsi skepticism, ba i biskup Vratislavský; aby utvrdili popíranou důvěru svému obrazu svatému, putují s ním jesuité. Leopold vyžaduje si jej † roku 1680 do Prahy k zažehnání moru; Jan Sobieski dožaduje se pomoci jeho, když táhne proti Turkům r. 1683; od té doby mají vyhráno.

V krajině pod Krušnými horami, jež dlouho nakažena byla kacíři, Šejnov (Maria Scheune) jest střediskem jejich vlivu: v letech 1653—1708 zázračná soška přivábila 1,570.812 poutníků; počet kněží zpovídajících třeba stále zvětšovati; roku 1707, ač soška marianská byla odvezena do Prahy, protože obáváno se vpádu nepřátelského, pořádají 42 velkých poutí a 24 processí méně důležitých. Roku 1695 jejich superior Václav Clement zavádí »vysoce slavné bratrstvo smrtelné úzkosti Kristovy«, založené Innocencem XII., a bezprostředním cílem jeho je přivábiti nové návštěvníky pořádáním skvělých slavností a hlučných průvodů.[2] V okolních údolích, † zejména v Cinvaldě, něco jinověrců nicméně nebylo dotčeno milostí: nařízeno konečně jejich vypuzení. Tito ubožáci prosí za prodlení, »je nám tak těžko opustiti své domy«; musí však za hranice v měsíci prosinci (1728) muži, ženy i děti, celkem 800 osob.

Tovaryšstvo v síti svých bratrstev zabírá různé třídy společnosti: bratrstva sv. růžence, škapulíře, sv. Voršuly, P. Marie, sv. Františka, sv. Isidora; družiny marianské oplývají různými odbory:

---

stali do svých rukou, a tamějšímu obrazu marianskému zjednali slávu divotvůrčí.]

[1] Hallwich, »Die Jesuitenresidenz Mariascheune«. [Šejnov (Mariascheune, nově Mariaschein, česky nesprávně Bohosudov) na samém úpatí Krušných hor východně od báňského města Krupky jest malá osada horská se slavným poutnickým chrámem, vystavěným r. 1515 na místě, kde stávala kaplička se soškou, později proslulou bolestné P. Marie, tam, kde r. 1426 na zmateném útěku Míšňanů po porážce u Ústí na 300 bojovníků německých bylo obstoupeno od Čechův a pobito. Tomek, »Děje m. Prahy«, IV., 353. Hallwich, str. 4. R. 1540 odevzdán kostel Matky Boží pod Krupkou od Jiřího st. Popela z Lobkovic kolleji Chomútovské, právě založené. V době zmáhající se reakce katolické obnoveny pouti k sošce zázračné, na chvíli přerušeny sice vypuknutím odboje stavovského, ale po jeho přemožení slavné procesí r. 1621 dne 2. června zahajuje nepřetržitou řadu hlučných průvodů. R. 1652 zřízena zde residence jesuitská, jejímž úkolem bylo vyhubiti kacířství v posledních zákoutích hor Krušných. R. 1665 Anna Marie, vdova po cís. nejvyšším strážmistru Alexandru Regniers svob. pánu z Bleileben, odkázala statek Sobochleby, koupený r. 1623 od manžela jejího ze jmění, zabaveného Albrechtovi Kekulovi rytíři ze Stradonic († 1622). R. 1679 otevřena tu latinská škola. Na počátku XVIII. století přestavěn v rozsáhlejších rozměrech zdejší poutnický kostel, který tehdáž docházel vrcholu své slávy.]

studujících latinských i universitních, šlechticů, měšťanů, rolníků. † Snahou císaře Ferdinanda III. a arcibiskupa kardinála Harracha rozmnožují se svátky,[1] a přísnými rozkazy nařizuje se jejich svěcení: 90 dní v roce, čtvrt léta, věřící jsou povinni obcovati službám božím. Marnivost a ctižádost docházejí svého úspěchu: podivný jest kontrast mezi lakotou, s jakou páni upírají farářům jich chudičkou výživu, a štědrostí jejich vůči řádům klášterním, a zvláště vůči jesuitům.[2] Tito odzbrojují znenáhla řevnivost, jež s počátku stavěla se v cestu jejich úspěchu. Kardinál Harrach, nadobro přemožen byv v zápase, jejž vedl proti nim po více než čtvrt století o universitu (1653), s počátku na ně nevraží poněkud. Jesuité však nejsou muži, kteří by nechali napadení bez odvety, a mocně přecházejí k útoku, udávají v Římě Caramuela z Lobkovic, opata Emauzského, v jehož rukou spočívá všecka správa církve, a † jenž jest nyní »hlavním kamenem úrazu a základem pohoršení« ze všech téměř sporů mezi kapitulou metropolitního chrámu a arcibiskupem Pražským, jenž pominutím volebního práva kapituly od arcibiskupa jmenován byl generálním vikářem a officiálem, ač jest »řeči, zá-

---

[1] [Ze svátků nově zavedených mimo zmíněný již svátek neposkvrněného početí blah. Panny Marie (viz str. 162) a svátek sv. andělů strážných uvádíme svátky sv. Norberta a sv. Josefa, jimiž rozmnožen počet patronů českých. Sv. Norbert prohlášen jím od kardinála Harracha r. 1627, sv. Josef dokonce snesením sněmu českého r. 1654, proti němuž marně protestovali Chebští. Od toho času užíváno v Čechách křestného jména Josef mnohem houfněji nežli v dobách starších. (Rezek, Čes.-Mor. Kr., VI., 172.)

[2] [Mimo četné kolleje a residence jesuitské a staré i novější kláštery, z nichž mnoho zaniklých a opuštěných obnoveno, v XVII. století zavedeny do Čech nové řády, zejména hibernův (irských františkánů), milosrdných bratří, bosých karmelitánů, barnabitů (paulinů), piaristů a j. Na přílišné vzrůstání klášterů toužili již vrstevníci, vytýkajíce, co duchovenstva světského i řeholního kupí se zbytečně v městech, kdežto na venkově mnohdy na kolik mil není jediného kněze. Dalším nedostatkem bylo, že řeholníci převážnou většinou bývali cizinci, neznalí jazyka českého, a představení jejich neměli porozumění pro duchovní potřeby obecného lidu, mnohdy i tvrdě zacházejíce s poddaným lidem, jak zlým příkladem byl pověstný opat premonstrátský v Milevsku Kryšpín Fuck, »muž zatvrdlé energie a rozhodnosti«, kterou projevil násilím na ubohé obci Milevské, jejíž privilegia zmařil. V nákladných stavbách kostelů, klášterův a kollejí, ve skvělé výzdobě chrámův a kaplí, v bohatém náčiní církevním — monstrance drahocenné, démanty a rubíny poseté — v nádherných, mnohdy bizarrních slavnostech, jakou na příklad bylo nábožné uctění voskové sošky P. Ježíše Krista čili tak zvaného Pražského Jezulátka v kostele P. Marie Vítězné, jemuž sošku tu r. 1628 darovala paní Polixena z Lobkovic, v pokladnicích poutnických míst, kde nakupeno skvostův a obětí nejvzácnějších — ve vší této štědrosti a obětavosti jevilo se více zevnější okázalosti nežli pravé zbožnosti. Na duchovní potřeby lidu českého, obracovaného na víru katolickou právě v letech, kdy dosaženo bylo plného vítězství církve katolické, zapomínáno docela. (Viz str. 247—248).]

konův a obyčejů tohoto království neznalý«. Zkrátka, všecka vláda církevní vložena jest do rukou jediného muže, od něhož náboženství nemůže očekávati žádného pokoje, který by nebudil strach, že obsahuje zárodek mnohých válek«; s největší zlomyslností vynalézají obvinění, jež způsobí dojem co nejhlubší na Innocence X.: otcové jejich, »jimž — země i nebe jsou svědky toho — děkuje se zvláště a hlavně za obrácení kacířův a rozšíření víry katolické v tomto království«, jsou obětováni lidem, kteří jsou zřejmě »nakaženi kacířstvím a bludy jansenistickými«.[1] Skoro hned po tom jsou zbaveni Caramuela, a Harrach, necítě se silným, poddává se.

Od té doby protivníci jejich s větší opatrností tají svou řevnivost, a vliv řádu zůstává nepoměrný po celé panování Leopolda I., jemuž z vděčnosti dávají příjmí Velikého. Ve Vídni jest dobře na 250 jesuitů, kteří spravují svědomí všech, kdo zabírají nějaké důležité místo ve státě, a všecky věci státní dostávají se do jejich rukou. Jejich provincie česká, která roku 1623 byla oddělena od provincie rakouské, roku 1625 měla 288 členů, roku 1653 má jich 628, v době, kdy řád je zrušen, bude jich míti asi 1100, ač odloučeno bylo Slezsko, 220 v Praze; statky jejich tehdáž páčí se, odhadem jistě přes příliš mírným, na $6^1/_2$ millionu zlatých pro vlastní Čechy, na 9 millionů pro celou korunu.[2] Jejich dvacet kollejí a dvanácte residencí ovládají zemi: dnes ještě v Praze všudy setkáváme se se stopami jejich moci, a universita jejich, Klementinum, jež zdá se jako vržena před most Karlův, aby zatarasovala cestu invasím, vrhá na celé město stín své mohutné a hmotné velebnosti. Zde právě po půl druha století svými učenými a jemnými rukami spracovávali mládež národa.

Jesuité dávají heslo k ruchu stavitelskému, jímž království pokrývá se nádhernými kostely a bohatými klášterey, a v prvních stavbách jejich nalézáme něco ze skvělé plnosti jejich zámyslů, které, jakkoli mrzké zdají se nám, nevycházely z pojetí všedního

[1] »Idea gubernationis ecclesiasticae«, [z péra některého člena Tovaryšstva Ježíšova (1653), obsahuje příkrou a prudkou žalobu na přední rádce a důvěrníky kardinála Harracha. Zachována v rukopise knihovny Chigianské v Římě, opis její v archivu zemském, odkud otiskl ji Rezek ve Věstníku Kr. čes. společnosti náuk, 1893], str.. 4 a 7.

[2] Bílek, »Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova«, 1896, str. 535. Srovnej téhož dějepisce poučnější ještě spis »Statky a jmění kollejí jesuitských atd. v království Českém, od císaře Josefa II. zrušených«, II., 1893.

a vyžadovaly povah silných. Sloh jesuitů s přeplněnými svými ozdobami i ozdůbkami a nevkusnými okrasami, se svými pannami vyfintěnými a anděly světskými, se špatným svým vkusem theatrálním, se svým nedostatkem upřímnosti a se svou lichou strojeností pochází z doby pozdější, když hodina bojů hrdinných již byla minula, a když učitelé počínají již podléhati vlivu odporných method, jež představují. Z počátku budovy, které stavějí, jako kostel v Chomútově, slohu poněkud přísně chladného, ale uchvacující v celku svým zevnějškem a jednotou, svědčí jistě o rázné vůli, jež směřuje k svému cíli, nedbajíc ohledův a překážek. Podobným dojmem působí na nás chrám sv. Mikuláše na Malé Straně v Praze, dílo Kryštofa Dintzenhofera († 1722), který zanechal v Čechách tolik vzácných stop ducha svého; nic neupomíná tu na nepokojné a mystické umění, jež prozrazovalo vzlety duše, zmítané úzkostmi onoho světa, massivně jsa založen, symbolicky vyznačuje zároveň klid víry, jež nehloubá již, a klid řádu, jenž zvítězil nade všemi soupeři.

Tomuto umění chybí právě vystižení nového ideálu a též osobitý ráz; jsou to učené a těžké nápodoby cizího slohu. Z toho vyplývá velmi rychlý úpadek, po energii následuje konvence, vyhledávají se ozdoby malicherné, aby zakryly nedostatek tvůrčí myšlénky a špatný vkus bohatství, stavícího se na odiv. Ctnosti prvních dní jsou napříště nepotřebny a zvrhují se: mučedníci ustupují zchytralým vůdcům, poskvrněným znenáhla morálkou nízkou a všední, kteréž učí; hrdinná vášnivost conquistadorů hasne v jednotvárném ostříhání společnosti malátné nebo v pokojné správě jmění mechanicky vzrůstajícího. Kostely, jež stavějí příště ne Bohu, ale svým klientům, nemají jiného cíle než lichotiti hrubé obraznosti lidu. Nejsou vybíraví v prostředcích, jen když cíle bude dosaženo: milují cetky a pozlátko, křiklavé barvy a falešný přepych; podvádějí v esthetice právě jako v mravouce.[1]

Dávají tón celému voji mnichů, jenž zřídil se v království a jehož bouřlivé a žárlivé kohorty působí biskupům mnohou starost, doplňují je, a třeba někdy je potírali, prodlužují a usnadňují jejich činnost. Právě tak jak u jesuitů bylo by nespravedlivo zapomínati na služby, které mnozí z těchto mnichův aspoň zamýšleli vykonati: vydržují školy, živí mnohé žebráky, spravují některé fary. Bohužel

---

[1] Gurlitt, »Die Barockarchitektur in Böhmen«, v. Mitth. f. G. d. D. in B., 1896.

tato dobrá vůle po většině bývá ztracena, a největší horlivost těchto řeholí přestává na rozšiřování svého vlastního jmění; takto samy sobě stávají se vlastním cílem.

Přitažlivost, jíž působí na mladíky, kteří chtějí se věnovati stavu kněžskému, přispívá k tomu, že duchovenstvo světské doplňuje se nesnadněji a nedostatečněji; v jejich kolejích bohatě nadaných, řeholníci pozbývají chuti ku plodné práci a duch jejich se zúžuje a ztenčuje. Myslí, že dost učinili pro slávu boží, když nakupili ostatků svatých aneb ozdobili své oltáře drahocennou nádherou, svatyně se plní sochami nevkusné velebnosti, sloupy zdobí se křiklavou strakatinou nebo draperiemi, obřady se prodlužují a zaplétají; kaple svatých patronů září pozlátkem, bohoslužba přenáší se do ulic a na náměstí; na nárožích ulic staví se obrazy P. Marie nebo některého mučedníka. »Vaše Výsost by se podivila,« píše Karel Patin,[1] kdyby viděla horlivost Rakušanů pro vše, co se týká království božího, kostely bývají skoro vždy plné, skoro každého dne pořádají se zde slavná procesí, kázaní konají se zde velmi často, v této lásce k náboženství vychovávají děti své: také lze říci, že jsou zbožní ze zvyku a z náklonnosti; jejich zbožnost byla známa jak po vší zemi tak i doma; samy kameny svědčí o tom všudy. Jestliže stačí 1300 lékárníků v Londýně, aby se dokázala velikost tohoto města, 2000 jesuitů pražských také nás poučí o leččems; druhých řádů řeholních je tu také

[1] K. Patin, »Quatre relations historiques«, 1695, str. 46. [Karel Patin (1633—1693), syn slavného lékaře a professora, proslul též jako lékař, ale ještě známějši jest jako archaeolog a numismatik. Pronásledován byv od Colberta pro véc nedosti známou, uchýlil se do Německa a v nepřitomnosti své byl odsouzen na galeje. Později odebral se do Italie, byl jmenován professorem chirurgie v Padově, kde zemřel r. 1693. Vydal různé spisovatele (Suetonia, Erasmovu Chválu bláznovství), ale zvláště slavné práce numismatické (»Thesaurus numismaticus«) 672. Spis jeho »Quatre relations historiques et curieuses de voyage en Allemagne, Anglettere, Hollande, Bohème et Suisse«, Amsterodam 1695, jest dosti zajímavý a svědčí o neobyčejném nadání duševním. — Starší vrstevník jeho Baltazar de Monconys (1611—1665), narozen v Lyoně, syn vyššího úředníka soudního, proslul jako náruživý cestovatel. Španěly prošel všemi směry (1628), procestoval jižní Evropu, Egypt, Syrii, Malou Asii v l. 1645—1649. Pověřen byv diplomatickým posláním do Říma, vzbudil pozornost vévody de Luynes, na jehož žádost provázel syna jeho. S ním procestoval Anglii, Nizozemí, Německo, a při návratu svém zemřel r. 1665. Syn jeho vydal »Cesty pana de Monconys« ve 3 svazcích r. 1665. Vyšly v několika vydáních během XVII. století, r. 1697 přeloženy byly též do němčiny. Dnes neuvěřitelna zdá se nám záliba čtenářů XVII. stol. v cestopise tom, jenž častěji spíše jest denníkem velmi suchým a střízlivým. Za biografické údaje tyto, z nichž posledním třeba doplniti výňatky z cestopisu pana de Monconys na str. 222, děkujeme soukromé zprávě prof. Denisa.]

vnitřní politiky, a nad míru prodloužily dobu nejistoty a vysílení, jež následovala po válce třicetileté.

Mír Vestfálský dokončil přeměnu Německa, »jež nebylo již ani říší obmezenou. A jako vždy je snazší pustiti kámen s hory, a naopak velmi nesnadno vynésti jej na vrchol«, bylo by bývalo třeba pro »její opravení a znovuzřízení velkých bouří a všeobecného zmatku«. Někteří politikové ve Vídni tušili nesnáze, na příště zbytečné, jež působiti bude koruna císařská, a r. 1657 radili Leopoldovi I., aby se jí vzdal. Prozíravost jejich nebyla pochopena, a nebylo to ani možno: není tak snadno přerušiti tradice staleté, a není ani dokázáno, že by opatrnost byla připustila tuto abdikaci, neboť místo opuštěné bylo by brzo bývalo zabráno nebezpečným soupeřem. Habsburkové byli od té doby odsouzeni k spletitým ctižádostivým snahám, a jimi zapleteni do těžkého zápasu s Francií, jíž dostalo se nebezpečných spojenců v odbojných Maďarech a knížatech sedmihradských a v Turcích, kteří drželi dosud dvě třetiny Uher. Bylo osudno, že s jedné i druhé strany touto dlouhou řevnivostí rozpoutalo se záští, jež přežilo příčiny, jimiž bylo vzbuzeno, a že u císařů, kteří k tomu připravováni byli již svým titulem, rozníceny tužby, neodpovídající patrně žádné potřebě skutečné. Války výbojné následovaly jako vždy po válkách obranných, aniž lze docela snadno ustanoviti, kde počínají jedny a kde končí druhé.

Panovníci byli takto zabráni nesnázemi své politiky zahraniční, a ministři věcí zahraničních stali se výlučným ohniskem života politického; s toho stanoviska situace ještě dnes není velmi rozdílná.

Jest sice pravda, že druhé dynastie v XVII. a XVIII. století staví podobně na první místo obranu a rozšíření svých hranic. Nikde však tato starost není tak úmorná jako v Rakousku a zvláště války, ve které se dali s Bourbony a Hohenzollery, jsou také rázu čistě osobního. Důležitá část obyvatelstva ve Francii a v Prusku zajímá se o úspěchy svých panovníků, a suďme co suďme o Ludvíku XIV. nebo Bedřichu II., bylo by zpozdilé neuznávati, jaký účinek měla jejich vítězství ve hmotný a mravní

(1867). — O samé osobě císařově viz Helbiga, »S. Pufendorf« (1862), Heigela »Beiträge zur Charakteristik K. Leopolds I. v »Sitz.-Ber. Münchn. Ak.«, 1890, a Przibrama v »Mitth. des Inst. für österr. Gesch.-Forschung«, XII., Max Dvořák, »Briefe K. Leopolds I. an Wenzel Euseb Fürsten von Lobkowitz« (1657—1674), »Archiv für österr. Geschichte«, LXX., 2 (1894).

vývoj států jejich; veřejné mínění bylo posíleno, myšlenka vzájemnosti národní rozšířena, usilovný život mravní rozvinut. V Rakousku neustálé podniky císařů vzbudily jen hroznou únavu: rozdíly mezi různými národy v mocnářství byly příliš hluboké, tradice samostatnosti příliš živé, choutky králů příliš rozmanité a příliš vzdálené, aby umožnily vytvoření proudův obecných, jež strhují duše ve společnou naději. Nepřetržité války, jichž náklady podnikal lid, aniž znal cíl a přál si úspěchu, spíše posílily, než oslabily temný odpor, jímž vzpírali se splynutí v novou vlast národové autonomní, jejichž spolčením vytvořeno bylo mocnářství.

Ku překonání těchto odstředivých odporů nebyla by stačila ani bedlivost neochabující. Nástupci Ferdinanda II. pokládali dílo za dokonané, protože neobávali se zřejmých odbojův a spokojeni jsouce, že v zásadě prohlásili svou moc neobmezenou, málo se starali o její uskutečnění. Z toho vyplývají velmi živé spory o způsobu vlády v Čechách za XVII. století. — Je-li despotická či aristokratická? — Zda Čechy jsou provincií říše Rakouské či dále tvoří království autonomní? Otázky to spletité a na něž nelze odpověděti slovem ano neb ne.

Již tím, že dále trvá jednota různých zemí, jež poslušny jsou Habsburků, vznikají společné zájmy, ideje podobné pronikají jisté třídy a hledí je sblížiti, správní úřady přijímají tentýž postup i sledují tytéž cíle; ale vývoj dokonává se jen velice zvolna, takže až do Marie Teresie království České zachovává samosprávu velmi skutečnou a ačkoli v obyčejích a zákonech vyznačuje se neustálý pokrok na dráze centralisace, tradice samostatnosti zůstávají posud velmi mocné. Rovněž nástupci Ferdinandovi, týmž právem jako Ludvík XIV., pokládají se za představitele boží na zemi a směle rozšiřují svou pravomoc na škodu úřadů zemských; používají však dosti skromně své praerogativy, zůstavujíce vždy mocný a často převážný vliv šlechtě a zvláště malému počtu slavných a bohatých rodin úzce spojených, jež nesmlouvají se o svou oddanost s dynastií, ale udržují ji v jistých mezích, dosti přesně vytčených. Jen nesprávným výrazem řeči lze proto mluvit o centralisaci a absolutismu před polovicí XVIII. století; na nejvýš byli bychom oprávněni tvrditi, že král mohl činiti vše, co by chtěl, však požadavky jeho byly skrovné a přání jeho málo naléhavá. Ferdinand III., Leopold I. a též, třeba menší měrou, Karel VI. byli hlavně konservativci, neměli nikdy ráznosti a náhlosti potřebné

vnitřní politiky, a nad míru prodloužily dobu nejistoty a vysílení, jež následovala po válce třicetileté.

Mír Vestfálský dokončil přeměnu Německa, »jež nebylo již ani říší obmezenou. A jako vždy je snazší pustiti kámen s hory, a naopak velmi nesnadno vynésti jej na vrchol«, bylo by bývalo třeba pro »její opravení a znovuzřízení velkých bouří a všeobecného zmatku«. Někteří politikové ve Vídni tušili nesnáze, na příště zbytečné, jež působiti bude koruna císařská, a r. 1657 radili Leopoldovi I., aby se jí vzdal. Prozíravost jejich nebyla pochopena, a nebylo to ani možno: není tak snadno přerušiti tradice staleté, a není ani dokázáno, že by opatrnost byla připustila tuto abdikaci, neboť místo opuštěné bylo by brzo bývalo zabráno nebezpečným soupeřem. Habsburkové byli od té doby odsouzeni k spletitým ctižádostivým snahám, a jimi zapleteni do těžkého zápasu s Francií, jíž dostalo se nebezpečných spojenců v odbojných Maďarech a knížatech sedmihradských a v Turcích, kteří drželi dosud dvě třetiny Uher. Bylo osudno, že s jedné i druhé strany touto dlouhou řevnivostí rozpoutalo se záští, jež přežilo příčiny, jimiž bylo vzbuzeno, a že u císařů, kteří k tomu připravováni byli již svým titulem, rozníceny tužby, neodpovídající patrně žádné potřebě skutečné. Války výbojné následovaly jako vždy po válkách obranných, aniž lze docela snadno ustanoviti, kde počínají jedny a kde končí druhé.

Panovníci byli takto zabráni nesnázemi své politiky zahraniční, a ministři věcí zahraničních stali se výlučným ohniskem života politického; s toho stanoviska situace ještě dnes není velmi rozdílná.

Jest sice pravda, že druhé dynastie v XVII. a XVIII. století staví podobně na první místo obranu a rozšíření svých hranic. Nikde však tato starost není tak úmorná jako v Rakousku a zvláště války, ve které se dali s Bourbony a Hohenzollery, jsou také rázu čistě osobního. Důležitá část obyvatelstva ve Francii a v Prusku zajímá se o úspěchy svých panovníků, a suďme co suďme o Ludvíku XIV. nebo Bedřichu II., bylo by zpozdilé neuznávati, jaký účinek měla jejich vítězství ve hmotný a mravní

(1867). — O samé osobě císařově viz Helbiga, »S. Pufendorf« (1862), Heigela »Beiträge zur Charakteristik K. Leopolds I. v »Sitz.-Ber. Münchn. Ak.«, 1890, a Przibrama v »Mitth. des Inst. für österr. Gesch.-Forschung«, XII., Max Dvořák, »Briefe K. Leopolds I. an Wenzel Euseb Fürsten von Lobkowitz« (1657—1674), »Archiv für österr. Geschichte«, LXX., 2 (1894).

vývoj států jejich; veřejné mínění bylo posíleno, myšlenka vzájemnosti národní rozšířena, usilovný život mravní rozvinut. V Rakousku neustálé podniky císařů vzbudily jen hroznou únavu: rozdíly mezi různými národy v mocnářství byly příliš hluboké, tradice samostatnosti příliš živé, choutky králů příliš rozmanité a příliš vzdálené, aby umožnily vytvoření proudův obecných, jež strhují duše ve společnou naději. Nepřetržité války, jichž náklady podnikal lid, aniž znal cíl a přál si úspěchu, spíše posílily, než oslabily temný odpor, jímž vzpírali se splynutí v novou vlast národové autonomní, jejichž spolčením vytvořeno bylo mocnářství.

Ku překonání těchto odstředivých odporů nebyla by stačila ani bedlivost neochabující. Nástupci Ferdinanda II. pokládali dílo za dokonané, protože neobávali se zřejmých odbojův a spokojeni jsouce, že v zásadě prohlásili svou moc neobmezenou, málo se starali o její uskutečnění. Z toho vyplývají velmi živé spory o způsobu vlády v Čechách za XVII. století. — Je-li despotická či aristokratická? — Zda Čechy jsou provincií říše Rakouské či dále tvoří království autonomní? Otázky to spletité a na něž nelze odpověděti slovem ano neb ne.

Již tím, že dále trvá jednota různých zemí, jež poslušny jsou Habsburků, vznikají společné zájmy, ideje podobné pronikají jisté třídy a hledí je sblížiti, správní úřady přijímají tentýž postup i sledují tytéž cíle; ale vývoj dokonává se jen velice zvolna, takže až do Marie Teresie království České zachovává samosprávu velmi skutečnou a ačkoli v obyčejích a zákonech vyznačuje se neustálý pokrok na dráze centralisace, tradice samostatnosti zůstávají posud velmi mocné. Rovněž nástupci Ferdinandovi, týmž právem jako Ludvík XIV., pokládají se za představitele boží na zemi a směle rozšiřují svou pravomoc na škodu úřadů zemských; používají však dosti skromně své praerogativy, zůstavujíce vždy mocný a často převážný vliv šlechtě a zvláště malému počtu slavných a bohatých rodin úzce spojených, jež nesmlouvají se o svou oddanost s dynastií, ale udržují ji v jistých mezích, dosti přesně vytčených. Jen nesprávným výrazem řeči lze proto mluvit o centralisaci a absolutismu před polovicí XVIII. století; na nejvýš byli bychom oprávněni tvrditi, že král mohl činiti vše, co by chtěl, však požadavky jeho byly skrovné a přání jeho málo naléhavá. Ferdinand III., Leopold I. a též, třeba menší měrou, Karel VI. byli hlavně konservativci, neměli nikdy ráznosti a náhlosti potřebné

ku převratům státním a ačkoli často netrpělivě snášeli rekriminace a ač cítili potřebu volněji nakládati s důchody svých království, teprve po nekonečné řadě tápání podařilo se jim — a ještě velmi nedokonale — postaviti svou vládu na místě šlechtické.

Jejich váhání a obmeškání bylo prospěšno národnosti české. Hned po válce národ český byl hmotou měkkou, již ruka zkušená byla by spracovala podle své libosti. Habsburkové nepochopili potřebu připoutati k sobě massu svých poddaných rozhodnými službami, a nejistá a neplodná moc jejich jevila se nejčastěji jen náklady, jež ukládali; nevytvořili proto žádné tradice nové, nevzbudili žádného vlastenectví společného a zůstavili půdu volnou probuzení národnímu. Jestliže nadržovali živlu německému, jehož vývoj byl sdružen s vývojem úřadův ústředních, nečinili tak ze žádné vášně a téměř ze žádné vypočítavosti, a až do Josefa II. nepřáli si příliš těsného splynutí se svými sousedy. Nejprve báli se vsakování nauk protestantských; pak oslabené jejich postavení v Německu ukládalo jim mnoho opatrnosti. Nebylo jisto, že ve chvíli dané koruna císařská neunikne jim, a v případě tom bylo třeba, aby nebylo jim obávati se zakročování vítězného soupeře v bezprostředních državách jejich. S vytrvalou bdělostí zachovávali tudíž samosprávu svých zemí. To je právě jeden z důvodů, jimiž vysvětluje se zmar pokusův o vytlačení jich z říše: vlastenectví německé zatemnělé, ale ne vyhaslé, cítilo, že jediným prostředkem zabrániti odtržení Rakouska jest zachovati Habsburkům jejich převážné postavení. Tito neměli tudy žádného důvodu upouštět od zálohy, z níž měli velmi vážné prospěchy.

Nechť právní postavení Čech ve středověku bylo jakékoli — o čemž vykládati není zde místo vhodné a také málo na tom záleží — všeliká upomínka na závislost zevnější zanikla v XVI. století, a Ferdinand I. prohlásil s kategorickou rozhodností nezávislost koruny Svatováclavské.[1] V XVII. století Německo nepokusilo se ani obnovit opět práva, jež nebyla nikdy jasně stanovena a jež každým způsobem byla promlčena. I Slezsko, jehož postavení bylo by bývalo nejsnadněji poskytlo látku ke sporu, těžilo ze svobod království, ke kterému bylo přivtěleno, když v době výboje pruského bylo postoupeno Bedřichovi II. ve vší svrchovanosti a kdy v smlouvě nečiní se žádná narážka na lenní svrchovanost

[1] Uznává to sám Bachmann, jenž zajisté není podezřelý v podobné věci (Deutsche Arbeit in Böhmen, str. 94).

Německa. Po celou dobu dějin nových císařové němečtí nevykonávají žádného práva veličenského v Čechách, a jestli království České nepřestává býti pokládáno za částku říše Německé, je to již jen jedním z oněch podání legendových, jež neodpovídají žádné skutečnosti a jež mají původ svůj ve starodávném všeobecném pojetí moci císařské.

Bylo by paradoxní uznávati vůči cizině samostatnost koruny České a popírati ji ve vnitřní politice. Žádný pokus neobjevil se v tom smyslu a země dědictví Svatováclavského tvořily bez odporu jako dříve korunu zvláštní, nerozdílnou a svrchovanou; žádná částka nebyla od ní odcizena bez svolení sněmu, jehož spoluvlastnictví panovník takto uznával; byl to fideikomis, jehož správu toliko měl panovník a jehož hlavním majitelem byl národ český. Ba do jisté míry vítězstvími Habsburků byla pevněji utužena jednota královská tím, že k celku připojeny byly jisté kraje, které jako Loketsko, Kladsko a Chebsko žily až posud stranou, a je-li pravda, že panovníci nevyhnutelně snažili se potlačiti v skutečnosti překážky, jichž dle práva šetřili, přeměny správní, jimi zavedené, neměly až do Marie Terezie žádné důležitosti s hlediska práva státního.

Ferdinand III. (1637—1657) nepomyslil nikdy na opravy radikální. Příliš byv zaměstnán, aby synům svým zabezpečil nástupnictví ve svých různých korunách, a aby pozoroval záměry krále Švédského Karla X. Gustava, který r. 1656 opanovav skoro celé Polsko ohrožoval Slezsko, neměl ani pevného zdraví ani neukojitelné vůle, jakých i tehdáž vyžadovala úplná přeměna mocnářství; choval něžnou náklonnost k Slavatovi, který zasypán hodnostmi a obtížen věkem, bez výčitek svědomí nepřipomínal si katastrof, jimiž vykoupil porážku kacířstva a který nenutil zajisté pána svého k radám násilným. Ostatně úkolu bylo vyhověno obnovením nějakého pořádku a některé bezpečnosti. Pokusy činěny o vyhubení loupežnictví, napravení nepořádku finančního, ve kterém potácel se stát, obce a jednotlivci, o znovuzalidnění spustlých osad. Výsledek všech těch opatření různé ceny byl velmi nepatrný, nejprve proto, že bída byla příliš hluboká a že nejlepší záměry nestačily k získání zmizelého kapitálu, potom proto, že okolnosti nedopouštěly valně do opravdy zmenšiti daně, co bylo by přece prostředkem nejúčinnějším k obnově důvěry a ducha podnikavého, konečně proto, že opravy setkávaly se s nedbalostí nebo zkaže-

ností úředníků královských, kteří za války vymykli se znenáhla z moci panovníkovy.

Ferdinand III. hleděl odstraniti některé nejtěžší zlořády tím, že na místo sněmu, jemuž náleželo roztřiďování a vybírání daně pozemkové, a na místo komory královské, která založena byvši na zastupování zájmů královských, [1] podléhala přece vlivu stavů, postavil nové úředníky, které by ovládal lépe. Jeho nároky narazily na odpor stavů, jejichž privilegia byla ohrožena, místodržitelství, jehož pravomoc byla by bývala obmezena, a komory české, která by byla pozbyla moci. Byl to jeden z prvních příkladův oněch koalicí, jež proti záměrům, z Vídně přišlým, tak často sdružovaly různé živly aristokracie české, sblížené přes rozdíly situace přirozenou společností zájmův; uplyne čas dosti dlouhý, než povinnost povolání u úředníků královských utlumí ducha kastovního a Habsburkům nikdy úplně nepodaří se potomky oligarchů českých přeměniti v ochotné nástroje panovníkovy. Zápas Ferdinanda III. se sněmem není nepodoben zápasu, kterýž okolo téhož času Mazarinovi nájemci daní podnikali s parlamentem. Šlechtici čeští neodvážili se frondy a Ferdinand nebyl by toho dopustil; v podstatě věci a přes částečné porážky zachránili své praerogativy. Habsburkové toužili po despotismu, ale horlivost jejich brzo byla vyčerpána a neměli nikdy kolem sebe onu třídu neústupných znalců zákona, kteří ve Francii podřídili všecko obyvatelstvo pod moc pánovu a pevně utvrdili jednotu.

Leopold I., jenž nastoupil po svém otci r. 1657, a jehož vláda trvala téměř půl století — umřel r. 1705 — tvářil se větším absolutistou než byl. — »Kdybych měl důkaz, že ministr je taškář,« pravil, narážeje na Lobkovice, »hlava jeho válela by se brzo na zemi.« Tento chlubil byl především bázlivec a kolísavec. Nedostávalo se mu velikodušnosti a přísně nakládal s odpůrci svými, které mu šťastná náhoda vydala, zvláště s Uhry, »tímto národem tvrdohlavým a odbojným, který nelze podrobiti než tresty krutými, jež jinak zdály by se krvavé«; ale není jinak divokým tyranem, jak nám ho líčí pověst Jeho paruka španělská zakrývá nám skutečnou jeho fysiognomii Víděňana dobromyslného s nutnou potřebou zábav, málo nadutého, bez nejmenší vznešenosti

[1] Připomínám, že jménem komory označuje se kollegium královské, jemuž uloženo spravovati důchody, které panovník vybírá mocí svých vlastních práv a bez svolení sněmu: je to starý fiskus římský.

mravní, s vědychtivostí dost otevřenou, necítícího potřebu samostatnosti. Byl velmi špatně vychován od pošetilců jako byl Portia, neb intrikánů jako biskup Muller; byl určen tehdáž ke stavu kněžskému. Když smrtí svého staršího bratra † Ferdinanda IV. (1654) byl povolán na trůn, ubohý hoch náhle vržen byv do světa hlučného a pyšného, jehož vášně a nepravosti urážely jeho zvyk a vkus, provázen vždy učitelem, jenž vedl ruku jeho a učil jej úkolu jeho, zdál se poněkud směšný. Nebyl hezký se svými neohebnými nohami, se svou krátkozrakostí, »se spodním pyskem Habsburků tak svislým, že přední zuby vystupují, čím ztěžuje se mu mluvení«; byl téměř zpitvořen. — Měl velká ústa, jež míval vždy pootevřena, napsal o něm vrstevník; jednoho dne, kdy se svým milcem Portiou hrál v kuželky, dalo se do deště, i stěžoval si, že mu prší do úst. Portia zahloubal se, přemítal hodnou chvíli a poradil svému pánu, aby zavřel ústa; císař uposlechl té rady a bylo dobře. — V skutečnosti nebyl hloupý. Třeba dopřává sluchu alchymistům, chová skutečnou zálibu k vážným studiím; veliký jsa bibliofil, čte také knihy, které kupuje: Machiavelliho, Bacona, bibli Lutherovu, Erasma, zabývá se medicinou a fysikou.

Nepřivykl docela svému povolání královskému, a vtírající se srovnání s Ludvíkem XIV. není mu příznivé. Velmi nádherný dvůr jeho jest ještě polobarbarský se svými šašky dvorskými a trpaslíky, kteří své žerty přerušují jen ve chvíli úředního smutku po šest neděl, kdy císař nedává se holit. Etiketta je přísná a zámek císařský ubohý;[1] kdykoli pán vychází, dlouhé řady vozů se hnou, zvony rozrážejí vzduch svým vyzváněním, jenom červených punčoch Leopoldových se užívá, Versaillská to nápodoba, ale podívaná nemá té dokonalosti, která jediná dává mu známku umění. Není to bez jistých výhod: život je řádnější a důstojnější; především co je důležitější, císař, méně jsa zabrán v úkol svůj, zůstává bližší lidskosti; — jak velmi správně připomíná Heigel — když zemřela mu manželka jeho, zármutek jeho upřímný, odevzdaný a prostý, jest opravdu dojemný.

Má dobrou vůli a jistou píli. Jeho ohromná korrespondence dokazuje, že bezdůvodně byl obviňován z lenosti: nezapomínejme

[1] [Španělský vyslanec spatřiv roku 1673 poprve Prahu, zamiloval si ji tak, že nemohl pochopiti, proč císař, maje město s residencí tak krásnou, přece sídlí raději ve Vídni. Heigel, »Beiträge zur Charakteristik K. Leopolds I.,« 1890, str. 142.]

jen, že mnohý panovník rakouský při veliké píli hmotné spojoval největší bezvládnost. Podobně Leopold sleduje sice z blízka události, ale neovládá jich, ani neřídí. I jeho dobré vlastnosti, především hluboká víra, již má v budoucnost svého rodu, a zvláštní ochrana Prozřetelnosti umožňují mu odkládati svá rozhodnutí a zastírají mu slabost jeho vůle. Villars, jenž posuzuje ho bez jízlivosti a chválí jeho přímého ducha a spořádaný život, tvrdí, že poněkud příliš nedůvěřoval svým vědomostem a že proto neopominul nikdy podrobovati se většině hlasův, [1] a Arneth, jehož nemůžeme obviňovati z přísnosti k Habsburkům a jenž studoval jeho činnost v době úplného vývoje osobnosti jeho, přiznává, že naprosto nedostávalo se mu ráznosti. Co možná nejdéle odkládal rozhodnutí nesnadná, zdržován jsa velice životem dvorským, kartami, honbou, hudbou, karuselem, ballety, projížďkami na saních, též veřejnými audiencemi, jež tradicionálně zachovával dvůr vídeňský. Prostřed tohoto velikého zmatku jak možná sledovati ideu, starati se o provedení oprav, odstraňovati možné překážky? Leopold I. choval vždy jen záliby organisační. Ku přeměnění svých zemí v mocnářství jednotné a soustředěné, ku postavení byrokracie královské na místo feudální administrace bylo by třeba vytrvalosti pevnější a vůle tužší.

Kolísá mezi lidmi jako mezi systemy. Vyrostl v návycích úzkoprsé zbožnosti; dva jesuité byli jeho professory a řád dovolává se služeb Tovaryšstva. P. Wolf přináší do tábora Carafova rozkazy o popravě insurgentův uherských; generálové dožadují se zakročení P. Bischofa, zpovědníka syna císařova, nebo P. Menegattiho, správce svědomí císařova — »potkal jsem tam vévodu Savojského,« píše dopisovatel markraběte Bádenského, který mně řekl, že je to podivný muž, jímž možná někdy způsobiti, aby císař se rozhodl.« [2] — Bývají to nejčastěji rádci opatrní, kteří ne-

---

[1] »Memoires«, I., 301. [Claude Louis de Villars (1653—1734), jeden z nejslavnějších vojevůdců Ludvíka XIV., pobyl v l. 1686—1690 ve službách diplomatických ve Vídni. Memoiry jeho ve 3 svazcích vytištěny byly v Hagu 1734—1758.]

[2] Jest k politování, že historikové katoličtí tvrdošijně popírají fakta zřejmá a jinak sama sebou oprávněná. Jestliže zpovědník knížete, prelata nebo jiného pána, píše Busenbaum, ví, že jeho kajícník neplní svých povinností, zvláště co do správy svých poddaných, jest povinen varovati ho; nečiní-li tak a dá-li mu rozřešení, sám přejímá zodpovědnost za hřích jeho, a jestli slepec vede slepce, spolu upadnou do propasti pekelné. — Máme důkaz, že nejlepší z nich poslouchají těchto předpisův, ukládají šlechticům, aby vydali jisté řády

milují převratův a přestávajíce na svém postavení, necítí potřeby, aby novou správu zaměnili starou, ze které čerpají tak hojné užitky.

Z osob světských některé měly záměry ctižádostivější: kníže Václav Euseb z Lobkovic,[1] čilý, vtipný, veliký obdivovatel Francie, s níž přál si sblížení, předčasný předchůdce Kounicův, je rozhodný nepřítel zemí a stoupenec centralisace; pracovitý Jan Pavel Hocher, který byl kancléřem dvorským v letech 1667—1683, jest jedním z oněch právníků původu občanského,

---

správní. (Viz »Considérationes« jesuity de la Haye ve Věstníku Učené společnosti, 1893, str. 19.) Docela ochotně uznávám, že tento vliv bývá často vykonáván ve smyslu spravedlnosti a útrpnosti; však dětinské jest tvrditi s jedné strany, že tato činnost byla vždy blahodárná, a s druhé, že nedála se vůbec.

[1] [Václav Euseb z Lobkovic (1609—1677), syn někdejšího kancléře českého Zdeňka Vojtěcha z Lobkovic († 1628) a Polixeny, rozené z Pernsteina, dcery Vratislava z Pernsteina († 1582) a šlechtičny španělské Marie Manriquezové de Lara, v prvém manželství provdané za slavného Viléma z Rosenberka, po němž († 1590) zdědila Roudnici a veliké jiné jmění. V pozdějším již věku 43 let povila paní Polixena roku 1609 nejvyššímu kancléři synáčka — prý vyslyšením mocných modliteb čtyř kapucinů v Jerusalemě —; proto oba manželé řádu tomu tolik přáli, jak svědčí i založení kláštera kapucínského v Roudnici r. 1615. Syn jejich uživ obvyklého tehdáž vychování u jesuitů na universitě Pražské a dovršiv je cestami po západní Evropě, hledal štěstí svého ve službách vojenských za doby vpádu saského do Čech (1631). Ve službách těch r. 1647 postoupil za polního maršálka. Zatím již roku 1644 jmenován byl místopředsedou vojenské rady dvorské, kterou později vlastně sám řídil za stařičkého a nemocného hraběte Šlika. Po smrti jeho (1652) jmenován předsedou jejím. V osudných letech 1640—1649 často zastával vládu na sněmích českých, háje těžkých požadavků berních a vojenských. Vyznamenav se i jinak různými službami diplomatickými, odměněn byl r. 1643 řádem zlatého rouna, potvrzením hodnosti knížecí jemu i potomkům, r. 1649 nabyl druhého místa v tajné radě a r. 1653 dokonce přijat do kollegia knížat říšských. S hodnostmi přibývalo mu i hojně statků, jež rozumně spravoval, zejména r. 1646 koupil od císaře vévodství Zahaňské, někdy majetek Valdsteinův. R. 1665, po smrti knížete Portie, stal se hofmistrem císařským. Po pádu Auerspergově (1669) obdržel předsednictví v radě tajné, vykonávaje v l. 1669—1674 všemocný vliv při cís. Leopoldovi I. Do doby této spadá útok jím řízený na staletou ústavu uherskou, aby změněna byla podle příkladu českého a Uhry přizpůsobeny ke druhým zemím českorakouským a podřízeny všemocné vůli panovníkově. Ale zalíbená myšlenka Lobkovicova o zjednání míru a shody Francie v době nebezpečných útoků Ludvíka XIV. na sousedy, jakož i obdiv a nadšení pro velikého krále Francouzského zavdaly příležitost straně španělské k intrice dvorské, jíž za oběť padl Lobkovic. Dekretem císařským ze dne 16. října 1674 zbaven byv svých úřadů, ve třech dnech musil z Vídně vystěhovati se do Roudnice, kdež internován. Summy 190.000, zabavené v domě jeho, ve způsobě půjčky užito na potřeby válečné, aniž kdy byla splacena. R. 1676 dovoleno mu volně dojížděti na statky v Čechách a ve Slezsku, ale neužil toho, zemřev již roku následujícího 1677. Pochován byl v kapucínském kostele Roudnickém vedle první choti své Johanky, ovdovělé Pětipeské, rozené Myškové ze Zlonic († 1650). Z druhé choti Augusty Žofie, falckraběnky ze Sulzbachu, horlivé lutheránky, jíž zůstala až do smrti své († 1682) (viz str. 185), měl pět dítek, z nichž přežili ho dva synové Ferdinand August a František Vilém.]

kteří sledují osobní odvetu v ponížení šlechty a »rady, jež našeptává pánu svému, směřují k absolutní monarchii.« (Pufendorf.) Nejsou osamělí a tradice vyvíjí se v tom smyslu: »Tvrdím,« píše místopředseda komory dvorské, hrabě Jan Quentin Jörger, »že země nenáleží zemím, ale Vašemu Veličenstvu; . . . tvrdím, že též, chce-li kdo viděti ve Vašem Veličenstvu ne pána, ale otce, máte povinnost nedopustiti, aby zahynuly vaše děti, třeba-li, proti jich vůli«; vyvozuje z toho, že císaři samému přísluší ustanovovati daně a postupovati přísně proti vzpouzejícím se bez rozdílu urození.[1] Tito novotáři přestávají nejčastěji na prohlášení zásad, nepodávajíce žádného programu určitého; mnozí jsou cizinci dobře neznající věci do podrobna; vadí jim marnotratnost panovníka, který maje vždy nedostatek peněz, ústupky vykupuje si od sněmů některé daně mimořádné, náhlé obraty dvoru, odpor Maďarů, proti nimž čelí hlavní úsilí jejich, a kteří trvají v odboji téměř po celé panování jeho.[1] Roku 1681 Leopold, jenž chtěl v Uhřích zaříditi vládu absolutní, jest nucen svolati sněm do Šoproně »k obnovení svobod zemských« a uznává naprostou samosprávu koruny Svatoštěpánské:[2] zkouška byla jistě málo povzbudná.«

---

[1] Bidermann, »Geschichte der österr. Gesammtstaatsidee«, 1867, I., str. 146.

[2] [Ze slabosti mocnářství, když po slavném vítězství Montecuculově nad Turky u sv. Gotharda (1. srpna 1664) již devátý den po bitvě zjednán nepříznivý mír Vasvárský, podnět a popud vzali přední magnati uherští — v čele jich palatin Fr. Vesselényi — ke spiknutí, kterým by vytrhli se z moci Habsburské a království Uherskému i Chorvatskému zjednali samostatné postavení. Za příprav zemřel r. 1667 palatin, nejbystřejší hlava mezi spiklenci. Spiknutí lehkomyslně podniknuté bylo záhy vyzrazeno, původci jeho jati a mimořádným soudem odsouzeni na smrt a popraveni Fr. Nádasdy, judex curiae, ve Vídni, Petr Zrinský, bán Chorvatský, a Kryštof Frankopán ve Víd. Novém Městě (30. dubna 1671) a Erazim Tattenbach, bohatý pán štyrský, v Štyr. Hradci (1. prosince 1671). Před mimořádný soud v Prešpurce pohnáni jiní účastníci povstání v horních Uhřích, připravovaného od Fr. Rákócze, jemuž jedinému na přímluvu matky jeho Žofie Bátorové, horlivé katoličky, dostalo se milosti; mezi jinými šlechtic Bornis, který vyhrožoval povstáním v Čechách a na Moravě, a kněz bratrský, 83letý Mikuláš Drabík, »prorok lednický«. Bornis popraven 30. dubna 1771. Drabík dočkav se posledního sklamání svých revelací o vyvrácení moci rodu Rakouského, byl dne 16. července r. 1671 utracen způsobem zvláště hrozným: před radnicí prešpurskou mu nejdříve pravice usečena, pak hlava sťata, jazyk z ní vyříznut a na sloupu veřejném přibit, konečně mrtvé tělo vyvezeno pod šibenici a tu spáleno i se spisy jeho, zvláště s osudným »Lux in tenebris«, popel pak rozmetán do Dunaje. (O soudu a popravě Drabíkově viz pojednání Zoubkovo »O polemikách Komenského« v Čas. Čes. Mus. 1890, str. 430—439, a Kvačalovy »Příspěvky k životopisu J. A. Komenského«, ibid. 1891, str. 64—66). — Padesáte let po exekuci staroměstské vládě cís. Leopolda I. poskytnuta vhodná příležitost ku provedení podobných změn v politických a náboženských řádech uherských, jaké po-

Velice by se přehánělo tvrzením, že tehdáž politická individualita Čech právě tak přesně byla vytčena jako Uher, neboť již jeví se jasně rozdíly, jež povedou k současnému dualismu. Se stanoviska právního postavení obou zemí není příliš rozdílné, ale mnohem více liší se v skutečnosti. Nesluší však nic přepínati ve smyslu opáčném: jsou-li styky mezi zeměmi koruny české a zeměmi rakouskými vlastně řečenými časté, jsou-li společné prospěchy četné a sblížení jich zřejmé, nejde ještě ani v nejmenším o splynutí. O věcech českých nejedná se ve Vídni jak o věcech cizích, právě tak děje se ve příčině Uher; rovněž nejedná se o nich jak o věcech společných říši. »Skupina rakouská a skupina česká jeví se nám jako administrativní území rozdílná a odloučená navzájem; šranky celní je oddělují od sebe.[1]

dařily se v zemích českých v l. 1621—1627. A strůjcem a vůdcem útoku byl přední rádce císařův kníže Vác. Eus. Lobkovic, jehož jméno v historii uherské zachovává se v podobné památce jako jméno Eggenberkovo v dějinách českých. Podle vzoru, jehož užito v Čechách — v tajné radě předloženy a studovány patenty a instrukce, vydané do Čech za vlády absolutistické — dostalo se též Uhrům Liechtensteina v osobě Jana Kašpara Ambringera, velmistra řádu německých rytířů. Na sta protestantských kněží poháněno před delegovaný soud Prešpurský, kdež dána jim milost, pokud odřekli se úřadu kněžského; kdo tak neučinili, odvezeni na galeje do Terstu a Neapole. Ale ohrožené ústavě uherské dostalo se statnějších obránců, nežli české. Vyšší duchovenstvo uherské (arcibiskup Ostřihomský Szelepcsényi, kaločský Szécsenyi), rádo chápalo se sice vhodné chvíle k vyvrácení nenáviděného kacířství v zemi, ale jakmile ohrožena byla stará ústava zemská, nezůstalo ve službě cizích prospěchů, nýbrž věrnost zachovalo vlasti. A podobně vedlo si panstvo uherské, v němž za těžké této doby nevyskytlo se Slavatů, Valdsteinův a Vřesovcův. Emigraci uherské, jež shromáždila se v Sedmihradsku a Polsku, v mladém Emerichu Tökölovi dostalo se statnějšího a obratnějšího vůdce nežli české emigraci byl starý Thurn, a ve Fracouzích, Polácích a Turcích vydatnějších a spolehlivějších spojenců nežli exulantům českým byli Sasové a Švédové. Když cís. Leopoldovi z povstání uherského hrozilo nebezpečenství války turecké, radám a přímluvám prelátův a magnátů katolických podařilo se přiměti císaře k svolání sněmu Šoproňského »ad libertatem restituendam« (1681), na němž obnovena a slavně potvrzena všecka stará ústava uherská. A při uznání tom zůstalo v Uhřích i po velikých vítězstvích císařových nad Turky a Tökölovci (r. 1683 před Vídní, r. 1686 pád Budína, r. 1687 boj u Harkáně), když císař na sněmě Prešpurském r. 1687 (v listopadu) spokojil se zrušením pověstného závěrečného článku zlaté bully krále Ondřeje II. o zákonnosti odbojův a uznáním dědičnosti trůnu v mužském pokolení rodu Habsburského podle řádu prvorozenství. Sněm Prešpurský r. 1687 a »němý sněm« Pražský r. 1627 staly se stěžejnými mezníky v rozvoji obou národův, u Uhrů ve vzestupu a vzrůstu politické moci a svobody, u Čechů v žalostném sestupu a poklesu všeho života veřejného a porobení a zotročení ducha národního.]

[1] Fellner, »Zur Geschichte der österr. Staatsverwaltung«, Mitth. des Instituts für österr. Gesch.-Forschung, XV., str. 522. Biderman, jenž pátrá po nejstarších stopách centralisace, nemůže neuznati, že až do Marie Teresie nelze mluvit o mocnářství rakouském. (»Geschichte der österr. Gesammtstaatsidee«, I., str. 24.)

Mezi příčinami, které navzdor liknavosti panovníkovy připravují na vzdálenou dobu vítězství centralisovaného despotismu, jedny působí automaticky a nejsou nejslabší. Nejprve vliv dvoru a vojska. R. 1658 stavové čeští prosili důtklivě císaře Leopolda, »aby smiloval se nad královstvím Českým a pokud dopouštějí to veřejné věci, aby na hradě Pražském bydlel i zde svou residencí míval.« Tón jejich žádosti vyzrazoval patrnou sklíčenost a nedoufali již valně, že tehdáž Praze dostane se opět lesku, jakého užívala za pobytu Rudolfova. Kdo toužili hráti nějakou roli ve státě, obvykli si žíti v okolí císařově. Ve Vídni bylo nad tři nebo čtyři sta komorníkův, a nesčetné úřady vábily sem ctižádostivce nejrůznější. Šlechtici všelikého původu setkávali se tu; mnozí měli již statky své roztroušené v různých krajinách mocnářství, manželstvími křižují se rodiny, a po několika generacích většina jich chovala jen dosti nejasnou upomínku na pravou vlast svou. Až do Marie Terezie šlechta česká tvoří sbor uzavřený, do něhož přístup otvírá pouze svolení krále Českého; liché to obmezení, kterými se nezdrží valně tento způsob emigrace morální. Pýcha národní žije dál u některých těchto dvořanův, a mladý šlechtic chápe se meče, aby ztrestal smělce, který zle mluvil o Češích; však tito vlastenci prudcí neznají již jazyka svého národa a zapomínají na jeho tradice.

Která žena z tohoto nového pokolení nepodivila by se slzám, jichž nemohla potlačiti paní Zuzana Černínová,[1] dověděvši se

---

[1] [Taková byla rozprávka v Praze, jak sama pani Zuzana Černínová v listě ze dne 17. ledna 1652 píše: »V Praze prý pravili, že Jsi, mé dítě, před svátky to nejschváleji ke mně přijel se raditi se mnú o pannu slečnu, a já že jsem tak převelice hrubě plakala a že jsem Ti pravila, aby sobě raději Češku vzal, že já nechci jináč: nu, to víš, mé nejmilejší dítě, že sem ani neplakala, když Jsi se mnú o pannu slečnu mluvil, a také jsem jistotně ještě nevěděla, nad to abych tě měla nutiti Češku vzíti; kohoť Ti Pán Bůh soudil, jáť jsem s tím dobře spokojena.« (Dvorský, »Listy Zuzany Černínové z Harasova, str. 273.) Přání matčino, aby syn její Humprecht Češku pojal za manželku, vysvítá z mnohých listů, kdež oznamuje, že ta a ona »přemilá slečna« bude se vdávati, že všecko zmešká, a že přece »jsou také Češky čisté, přemilé a sobě rovné se miluje, a věru věru hrubě zle se vedou našim milým Čechům ty Němkyně, máme čerstvých příkladů několik, jak sobě svých manželů váží.« Ale pan Humprecht v dvorském ovzduší vídeňském zapomněl na přání matky své, a za choť vyvolil si z dvorních dám Dianu Marii z vlaského rodu Gazoldo, čím hněv si zjednal a »ocet rozlil« u mnohých pánů českých, ale on »nedbal na svaté nic, jen když Pána Boha měl,« neboť císař a císařovna toho vděčni byli, že bohatý český pán — Humprecht po smrti strýce svého Heřmana Černína († 1651) zdědil veliké statky jeho v Čechách a ve Slezsku — cizinku si vezme za manželku. (Ibid., str. 34.)]

o sňatku syna svého s cizinkou! Rodiny starého kmene domácího, Valdsteinové, Lobkovicové, Černínové, Nosticové, Kolovratové, Vrbnové, Šlikové, Chotkové jsou strženy proudem obecným právě tak jako rodiny, jež nově usadily se v zemi, nechť pocházejí z ciziny jako Gallasové, Colloredové, Aldringenové, Maradasové, Piccolomini, Schwarzenberkové, Schönbornové, Taxisové, Fürstenberkové a Salmové, nebo původ svůj mají z německých zemí rakouských, jako Liechtensteinové, Dietrichsteinové, Auersperkové, Windischgrätzové, Harrachové. Těmto aristokratům záleží zajisté na jejich privilegiích a jsou s to, aby bránili jich proti svému panovníkovi, ale jen do té chvíle, než tento jim oznámí svou konečnou a rozhodnou vůli; jsou spíše rakouští než čeští, nebo správněji habsburští.

Loyalism dynastický, který ku konci XVII. století nastoupil na místo vlastenectví domácího, neb u nejlepších z nich staví se nad ně, má svou potravu a své ohnisko ve vojště. Po drahnou část XVII. století stavové vykonávají jistý dozor nad správou vojenskou, ale počínaje r. 1681 a 1684 a zvláště po základním nařízení z r. 1687, třeba nebylo hned úplně zachováváno, jednota vojska rakouského je nepopěrna.[1] Kdežto až do r. 1660 důstojníci štábní z velké části skládají se z cizinců, na příště šlechtici ochotně oddávají se dráze vojenské; od té doby vojsko stává se patrným vtělením ideje rakouské a při nesmírné většině pánů, ctěním praporu vyhlazují se všeliké upomínky partikularistické.

Leopold I. přihlíží spíše k tomu vývoji, než aby jej řídil, a bezprostřední působení jeho na vnitřní přeměnu mocnářství je téměř bez významu. Ústavy zemské byly, vlastně řečeno, smlouvou mezi oběma svrchovanými majetníky, panovníkem a stavy privilegovanými, zastoupenými na sněmích; jimi rozeznával se obor, ve kterém moc panovníkova byla neobmezena, opatřována jsouc od úředníků, jež volil si podle své vůle, a obor, kde moc jeho se vykonávala sněmy stavovskými za jich dozoru a spolupracovnictví. Meze obou oborů bývala často předmětem sporu; nešlo o základ věci, a theorie tak dokonale pronikla v skutečnosti, že Ferdinand II. r. 1627 přes výhradu zásady neodvážil se odstraniti toto základní rozdělení. Jako však v době předchozí oligarchie rozšířila svou pravomoc na škodu

[1] [Za Leopolda I. mluvívá se již o císařské armádě a soldatesce, ač toto vojsko společné v skutku vydržováno jest berněmi, povolenými od sněmů jednotlivých zemí.]

králů, tak tito nyní, jsouce vítězi, vykládali ústavu ve svůj prospěch a domáhali se dvojího cíle, rozmnožiti pravomoc ústředních úřadů na ujmu úřadů zemských, a zabezpečiti si důchody samostatné, tak aby sprostili se dozoru sněmů.[1] Není pochyby, že Leopold I. sám byl by měl vůli upevniti centralisaci a despotism; však ku provádění záměrů těch chyběla mu bystrozrakost a vytrvalost Ferdinanda I., a jeho nesouvislé pokusy byly celkem poměrně málo plodné.[2]

Tajná rada, vojenská rada a komora dvorská byly tři hlavní orgány správy ústřední,[3] a odpovídaly dosti přesně třem odborům, ve kterých moc panovníkova přesahovala hranice různých zemí, a jevila se svobodně, v obecné politice, ve vojsku a ve správě finanční, pokud nezávisela na sněmích; poznáváme v nich jako první myšlenku tří společných ministerstev, jež představují dnes vůči cizině dualism rakousko-uherský.

Vojenská rada dvorská mohla míti vliv jen obmezený v době, kdy odvod nekonal se ještě způsobem pravidelným, a kdy vojsko doplňovalo se verbováním; v letech po míru Vestfálském síly vojenské byly ostatně velmi zmenšeny, a málo četné pluky doplňovaly se snadno dobrodruhy, kteří potulovali se téměř všudy. Později, když verbování nestačilo, žádalo se na sněmích za desátého nebo dvacátého muže, to jest, musily opatřiti doplnění muž-

---

[1] O správě rakouské viz příručky říšských dějin rakouských od Hubera, Bachmanna, Luschina z Ebengreuthu. — Žádná z nich nemůže býti pokládána za uspokojující, ale nalezneme v nich zprávy bibliografické. Články v díle »Österr. Staatswörterbuch« od Mischlera a Ulbricha jsou ceny velmi nestejné. — Jediný pokus o obecné dějiny správní pro tuto dobu jest Bidermannova »Geschichte der österr. Gesammtstaatsidee«; je to spis sice pochybený, ale obsahuje hojně důležitých pramenů. — Uvádím jen některé práce hlavní (mimo díla již uvedená v kapitolách předcházejících): Fellner, »Zur Geschichte der österr. Staatsverwaltung« (Mitth. des Instituts für österr. Geschichts-Forschung«, VIII.), Wolf, »Die Hofkammer unter K. Leopold I.« (Sitz.-Berichte der Wiener Akademie, XI.), D'Elvert, »Zur österr. Finanz-Geschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhm. Länder« (1882), Domin Petrushevecz, »Neuere österr. Rechtsgeschichte«, Harasovsky, »Geschichte der Kodification des österr. Civilrechts«. — Schmidt-Bergenhold, »Geschichte des Privatrechts Gesetzgebung im Königreich Böhmen«.

[2] Ovšem to nevylučuje jisté úspěchy částečné, patrnější v zemích, jež jsou příměji podrobeny moci panovníkově, na příklad v Dolních Rakousích, a zvláště to neznamená, že v obecném vývoji historickém nepozoruje se šíření moci ústřední a neustále slábnutí sněmů; staré ústavy jsou smrtelně zasaženy, ale jejich agonie prodlužuje se mnohem déle, než se rádo připouští.

[3] [O zřízení těchto tří ústředních úřadů za cís. Ferdinanda I. a o kompetenci jejich viz Denisův »Konec samostatnosti české«, str. 354—356.]

stva desátým nebo dvacátým sedlákem usedlým. Žádalo se na nich též z velké části potřebné pomoci na vydržování plukův a přes zřízení komisariatu válečného, zřízenci jejich účastnili se ve správě vojenství, jež vymykla se úplně z dozoru jejich až od času Karla VI., a zejména Marie Teresie (1748).

Tajná rada dvorská, kde se rokovalo o všech otázkách politiky obecné, nabyla veliké důležitosti v době Ferdinanda II.; tehdáž scházela se často, skládala se ze stálého personálu a zdála se k tomu povolána, by ustálila tradice a založila soustavu vládní. Tím právě budí ctižádostivé snahy: žádosti těch, kteří snaží se dostati se do ní, bývají příliš snadno vyslyšány, tak hojně, že počet radů z † patnácti r. 1636 vyšine se na čtyřicet jednoho r. 1684, a na sto šedesát čtyři r. 1705. Proto od času Ferdinanda III. pocítěna potřeba zříditi radu důvěrnější, které dostalo se názvu tajné konference. Jenom radové nebo ministři konferenční vykonávají příště skutečný vliv.[1]

Byli ještě příliš četní; na místo, aby svolávali se všickni, vešlo v obyčej, že podle otázky, kterou třeba prozkoumati, sestavovány poněkud nahodile komise, ke kterým přidáváni bývali cizinci. Podobný systém znemožňoval všelikou jednotu a všelikého ducha myslícího. Konference neměla ani řádu, ani politiky, byla zmítána správně vlivy soupeřnými a stávala se silou obstrukce a nesouvislosti. Po všecken život Leopolda I. stěžováno si do tohoto nepořádku, každý uznával potřebu pronikavé opravy. Teprve r. 1697 ke konci vlády jeho z delegátů různých kanceláří komory dvorské a vojenské rady vytvořena deputace, která vykonává obecný dozor nad věcmi různých království, nad dluhy, berněmi; je to první pokus rady pro věci vnitřní, i bude znova podniknut a proveden od Marie Teresie: ale dlouho deputace má jen ráz čistě poradní, a úloha její přestává na některých projevech platonických. Habsburkům až do r. 1848 nepodaří se nikdy vytvořiti ústřední orgán, který by jim umožnil dáti věcem veřejným rázný popud. I v době Metternichově uslyšíme týž nářek o malomoci ústřední moci, ochromované spletitostí koleček, zamotaností kompetencí a nedostatkem nepopěrného pořadu v důstojenství.

---

[1] Hned po knížatech tajným radům státním přísluší titul excellence. Jest jich velký počet. Tento titul dává se velmi mladým lidem. Proto jsou jimi jen na oko, a porady, kdy se shromažďují, konají se velmi zřídka a o věcech málo důležitých«. (Montesquieu, »Voyage en Autriche«, str. 5.)

Komora dvorská dává příležitost k nářkům ještě častějším, aniž proměny neustálé, jimž jest vydána, působí nějakou nápravu. »Nikdy nedbal jsem tvůrců plánů finančních,« pravil vévoda Eugen Montesquieuovi, »protože, ať uloží se poplatek na střevíce nebo paruku, vyjde to na jedno. Měl docela pravdu: neustálé opravy působí, že je třeba opravy.«[1] — Příklad toho, co se dálo ve Vídni, byl takový, že oprávňoval skepticism Montesquieuův. Pátralo se tam po dvou věcech: jak obdržeti výnos větší než byly daně, vybírané již od komory, a získati jí hojnější zřídla důchodů, buď vymyšlením nových daní[2] buď podřízením fisku, neboli — podle výrazu úředního — inkamerací nepřímých daní, jež závisely na stavích.[3] Východiskem bylo patrně, aby ustanovila se přesně moc ústřední komory dvorské nad úřady správními, jež představovaly ji v různých skupinách, aby zavedlo se pravidelné účetnictví a účinný dozor a stanovily některé obecné zásady politiky finanční, jichž by se pevně následovalo, a jež by umožnily zavésti pořádek a jednostejnost na místo starého zmatku.

---

[1] Montesquieu, »Voyage«, I., str. 282.

[2] [Po několika starších pokusech podařilo se vládě proraziti s daní z potřeby neboli z konsumu (akcizem) r. 1646, v době velikého nebezpečí po porážce vojska cís. u Jankova r. 1645, kdy nebezpečí hrozilo návratu emigrace a restituce jmění jejiho. Stavové po některém zdráhání povolili na tři léta daně ze spotřeby nápojů, masa, mouky, másla, sýra. vlny, z obuvi, ze dříví; nad to svolili pro potřeby vojska každý desátý mandel z celé sklizně. Způsob vybírání daně této neboli modus exigendi neopatrně vydali »dokonale v moc a ruce J. Mti Císařské«. Pro výběr daně té ustanovil císař zvláštní výběrčí, cizince, většinou Vlachy (Caccia, Losi), jichž horlivost brzo zavdala stavům příčinu k lítosti a ke snaze, aby domohli se znova práva vybírati daně, což po nových obětech podařilo se jim r. 1652—1653, kdy vybírání daně dostalo se opět do rukou nejvyšších berníků zemských. Ale úřad výběrčích císařských, t. zv. deputovaných nad tácem a solí (inspektor Losi) tím nezmizel, nýbrž dále zůstal jakožto císařský úřad, který jménem fisku vedl obchod se solí a vybíral pro císaře dědičnou dávku (posudné neboli tác), ke které odsouzena byla města kr. r. 1547 a která Obn. zřízením zemským stanovena byla na 1 zlatý ze sudu. Pokus stavů českých o dokonalé odstranění nenáviděného úřadu deputovaných nad tácem a solí, podporovaný místodržitelstvím pražským i komorou českou, zmařen odporem dvor. komory Vídeňské a obratností inspektora Losiho, jenž r. 1655 dokonce povýšen byl do stavu říšských hrabat »za dlouholeté, říši i domu Habsburskému věrně vykonané služby«. Zajímavé vylíčení stavovského toho zápasu s Vídní u Rezka Čes.-Mor. Kr., VI., str. 294—314.]

[3] Již r. 1651 deputovaní nad tácem a solí učinili pokus aby jako města tak i vyšší stavové platili nápojovou daň trvale a nezávisle na svolení sněmovním. Pokus ten, proti kterému postavila se ostře komora česká, nevypuštěn a r. 1657 přijat do proposice královské, ale rozhodným odporem všech stavů zabráněno jeho provedení.

O žádné z těchto věcí dvůr neměl jasných ponětí a určitých programů. Mnoho jednání, cirkulářů, plánů sotva podniknutých již opouštěných, nebo jež nejčastěji se znelíbi, dříve než počato s jich prováděním: koalice prospěchů, jež těží z nepořádku, bývá mocnější než všeliká rozhodnutí císaře. Za Ferdinanda III. říkalo se, že ke stloustnutí koně, který nechce žráti, postačí učiniti jej předsedou komory; v několika měsících zaleskne se a ztuční.[1] Zlo zhoršilo se za hraběte Jiřího Ludvíka ze Sinzendorfu (v letech 1656—1680), jednoho z oněch nestydatých taškářů, kteří na věky zneuctívají finančnictvo; vrhá se do spekulací nejchoulostivějších, lacině skupuje dluhy dvoru cís. i státu, které si dává úplně zaplatit od komory, krade dary, ustanovené pro poslance, prodává úřady těm, kdož nejvíce nabízejí.[2] Jaký představený, tací úředníci. Vyslanci benátští počítají, že fisku nedostává se ani třetiny daní vybíraných.[3] Všickni se dorozumívají, aby spletli účty. Výtahy z nich, jež dostává komora, jsou neúplné a nesrozumitelné, čísla jí po-

---

[1] »Zprávy vyslanců benátských«. Fontes XXVII., str. 56.

[2] O této správě pojednává Ottenthal, »Curialistische Finanzpläne« v Mitth. des Instituts, 1890, str. 90. [V době, kdy státy evropské hleděly zaceliti rány, zasažené dlouholetými válkami, kdy ve Francii slavný Colbert povznesl Francii geniálními opravami finančními a národohospodářskými, v mocnářství Habsburském neschopný a mrzce zištný Sinzendorf rozrušený stav finanční, který r. 1656 přejal, nejen nezlepšil, ale svou loupeživou správou ještě zhoršil. Rezek (v Čas. Čes. M. 1891, str. 509) právem jemu připisuje finanční a národohospodářské zpoždění říše Habsburské proti všem ostatnim státům evropským. Po 24letém zlotřilém hospodářství teprve r. 1680 za pobytu cís. Leopolda I. v Praze vyzrazeny zločiny jeho, ač nepokutovány přísně, jak právem byly by zasloužily. Sinzendorf v nemilosti zbaven úřadu, vyobcován od dvora, statky jeho zabaveny, ale některé jemu zase vráceny. Pád presidenta komory dvorské byl předmětem mnohých pamfletů, mezi nimi i potupné písně české na způsob Otčenáše složené:

O můj presidente dvorský,
poněvadž neumíš česky, Otče náš
věřím, že v světě jinšího
není zloděje většího. Jenž jsi
kradls, dychtils po bohatství
zbavils se blahoslavenství — na nebesích
O tobě to řícti mohu,
žes neříkal Pánu Bohu: osvěť se
proto pak tomu chtí Němci,
dá se přibít na šibenici jméno tvé
Skrze krádež zaveds hrubě
ďábli volají na tebe: přiď k nám
O zloději, partykáři,
tvé jméno se v pekle smaží: království tvé atd.

Píseň zachována jest v Memorabiliích Vorlíčkových, chovaných v městském museu Klatovském, odkud otiskl ji Rezek v Čas. Čes. M., 1891, str. 511.]

[3] »Zprávy vyslanců benátských«, Fontes XXVII., str. 224.

dávána jsou falešná; [1] jen stěží dospívá k tomu, by si učinila přesnou představu o poměrném bohatství různých zemí, a stanovila poměr, podle něhož daně mají býti rozvrženy. [2] V zemích, kde jako na Moravě daně jsou vybírány od úředníků královských, [3] průtahy jsou neustálé a nedoplatky ohromné. Komory Horního † (v Inšpruku) a Vnitřního Rakouska † (ve Štyr. Hradci), jež sahaly zpět až do smrti Ferdinanda I., zachovávají svou samosprávu téměř úplnou až do Josefa I. (1705). Na počátku vlády Leopoldovy komora česká byvši o radu otázána, jak zlepšiti situaci, naznačuje některá předběžná opatření: úředníci, špatně placení, jsou nejvýše nedbalí; někteří nebydlí v městě, jiní jsou spekulanti nedobré pověsti. — Nedbá se jejích návrhův, opomíjejí se úředníci, jež doporučila, a volí se ti, jež označila za nedostatečné; jeden z nich ani se nenamáhá, aby přišel učiniti přísahu. Pravidla z r. 1681, jimiž stanoví se vnitřní řád komory dvorské, nezlepšují valně situaci. Předměty, ke kterým se vztahuje pravomoc její, jsou velmi rozmanité, mince, cla, potravní daň, platy měst, všeliké daně nepřímé, více než 25.000 úředníků, kteří stojí 5 millionů tolarů; bylo by třeba přísného dozoru, jednotné správy: je však dobře na dvacet pokladen samostatných. Hrabě Jörger navrhuje r. 1671 utvoření ústřední pokladny; návrh jeho jest přijat r. 1690, ale proveden teprve za Marie Terezie. [4]

---

[1] Rezek dokázal, že dlužno užívati jen s velikou opatrností studie Wolfovy »Die Hofkammer unter Leopold I.« (Sitz.-Ber. der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, 1853, XI. Bd.), protože jest pracována podle pramenův úředních.

[2] Průměrně země koruny Svatoštěpánské neplatí nic, země koruny Svatováclavské platí dvakrát tolik co Rakousy. V koruně samé Čechy platí polovici, Morava $^1/_6$ a Slezsko $^2/_6$; později Čechy platily $^4/_9$ a daně Moravy byly rozmnoženy o $^1/_{18}$.

[3] [Zeměpanský úřad finanční roku 1567 na Moravě zřízený s názvem král. úřadu komorního neboli rentmistrovského tak jako komora slezská r. 1558 zřízená, podřízen byl nejprve komoře české. Ale během války 30leté oba tyto komorní úřady vytrhly se ze závislosti na komoře Pražské, a přímo podřízeny dvorské komoře Vídeňské. Na souvislost s korunou Českou upomínalo na příště již jen to, že důležitá komorní rozhodnutí a nařízení panovníkovi vyhrazená, mohla se do zemí těchto vydávati jen prostředkem dvorské kanceláře české. Rentmistrovský úřad na Moravě domohl se i velikého vlivu na daně, povolované od stavů na sněmích zemských, zejména dohledem nad účty a exekučním vymáháním nedoplatků berních. V l. 1633—1657 v čele úřadu toho byl Mikuláš Nusser, který přízně veliké zneužíval k svému obohacení, pročež r. 1657 byl sesazen.]

[4] Roscher, »Österr. Nationaloekonomik unter Leopold I.« v Hildebrandových Jahrbücher, II., str. 37.

Jest na jevě, že za těchto okolností nelze očekávat od komory dvorské ani nové myšlenky, ani důsledného popudu. Obecný dojem jest, že s hlediska finančního Rakousko je pozadu o celé století: žije se zde den ze dne; daně ustanovují se na zdařbůh podle rady kteréhokoli dobrodruha, někdy za účelem morálním rozšířiti tu neb onu ctnost, nejčastěji proto, poněvadž se doufá, že nevzbudí příliš živého odporu. [1]

Tři nejdůležitější prameny důchodů komorních jsou za Leopolda I. monopol solní, daň nápojová a cla: jsou velmi značně zmenšeny podloudnictvím a privilegiemi, jež si osobují páni; šlechtici dopadení in flagranti unikají všeliké pokutě, ba navracuje se jim zboží zabavené. Stavové účastní se ve správě komory české, ukládají jí jakousi smlouvu; je třeba zvláštního dekretu místodržitelského, aby fiskál králův mohl zavésti vyšetřování proti některému členu šlechty nebo duchovenstva. Deputovaní, opposicí sněmovní rušeni jsouce ve své správě, konečně navrhují, aby penězi byli získáni hlavní vůdcové.[2] Bylo ještě nedlouho po válce, a stavové těží z obecného zmatku; potom slevují se svých nárokův a fiskus chápe se opět svého způsobu bezohledného. Až do konce vlády Leopoldovy nepodaří se však dvoru ani uchvátiti správu všech daní nepřímých, co bylo jeho cílem, ani učiniti z nich základ své soustavy finanční.

Nezbývá než starším datem opatřiti konečné vítězství despotismu. V XVII. století Ludvík XIV. potřeboval některého času, aby utvořil školu; Leviathan Hobbesův[3] je z r. 1651, ale theorie jeho rozšířily se jen zvolna; v Německu škola konservativní pokládala za »nehodné panovníka křesťanského, aby postupoval ve věci daní jménem moci absolutní«; byla rozšířena zejména při menších dvorech jižních, odkud přicházelo mnoho úředníků rakouských. Jejich umírněnost přispěla ke zdržení vývoje v Rakousku, který již velice znesnadňován byl špatným zřízením komory dvorské. Akcízy, ve kterých někteří novotáři viděli všeobecný lék, za-

[1] Plener, »Die Entwickelung der indirekten Abgaben in Österreich«, Österr. Revue, 1863, III., str. 98.

[2] Rezek, »Novější dějiny Čech a Moravy«, II., str. 219.

[3] [Tomáš Hobbes (1588—1679), slavný filosof a sociolog anglický, jenž za revoluce anglické jako stoupenec Stuartovců uprchl do Paříže, kde r. 1651 sepsal spis »Leviathan or of the matter, form and authority of governement« (latinsky v Amsterodamě r. 1668), v němž za ideál zřízení státního vyhlašuje vládu absolutní.]

váděny tu jen nesměle, a teprve v XIX. století (1829) nepřímé daně byly pokládány za výlučné vlastnictví panovníkovo; »Celkem zůstalo při historické, provinciální a místní rozmanitosti těchto daní, při různých účelech jich použití a různých jménech jednotlivých dávek a jejich přirážek«.[1]

Směry partikularistické zachovávají se ještě patrněji v zákonodárství soudním. V XVI. století zápasem práva obyčejového, vlivů cizích a nauk římských způsoben hrozný zmatek, a první pokusy kodifikační vznikly z potřeby učiniti nějaký pořádek v tomto chaosu. V Čechách † před Obnoveným zřízením sněm a král sdíleli se o moc zákonodárnou: stavové upravovali soukromé právo tříd privilegovaných, kdežto přímá moc panovníkova rozhodovala o druhých věcech. Jakýsi dualism právnický doplňoval dualism politický, jehož byl důsledkem. Zatím co šlechta hájila tradicí domácích, Habsburkové snažili se prohlásiti pravidla společná, kterých užívalo se ve všech podobných případech, nehledě k zemi. Za revise zřízení zemského r. 1627 dr. Otto Melander[2] hleděl očistiti zákonník český od zvláštních obyčejů v Čechách: zákony o dědictví byly dosti pronikavě pozměněny; jednání veřejné a ústní nahrazeno řízením tajným a písemným. Neodvážili se přece příliš náhlého přerušení s minulostí; stačilo, že otevřena cesta budoucnosti, a panovníku zabezpečeny prostředky k vykonávání rozhodného vlivu na pozdější vývoj ústavy tím, že odevzdána mu moc měnit a vykládat zákony, a tím, že vyhrazeny mu prostředky ustanoviti soudcům pravidlo, jak by se chovali ve všech případech nepředvídaných zřízením zemským.

Obmezení moci nejvyššího soudu zemského, jehož úkol byl podoben úkolu našeho dvoru kassačního, měl za účel znemožniti všeliký vývoj samostatného práva národního: účelem a účinem nových zákonů, vyšlých z iniciativy panovníkovy, bude, aby znenáhla byly odstraněny hranice, oddělující různé části mocnářství, a aby připravena byla jednota politická vytvořením podobné koncepce mravův a společných obyčejů. — Po celé XVII. století nástupci Ferdinanda II. nevyužitkovali téměř možnosti, kterou jim podal. Plán obecné kodifikace nezmizel, a Leopold I. toužil po slávě státi se novým Justinianem; Leibnitz r. 1671 povzbuzoval

[1] Adolf Wagner, »Finanzwissenschaft«, III., str. 102.
[2] [O osobě Melandrově a díle jeho viz str. 90.]

ho k tomu, a Hocher, Lobkovic ukazovali mu na výhody, jež by mu z toho vyplynuly. Jako ve financích ctižádostivá rozhodnutí jeho vedla i tu jen ke skrovným výsledkům. Za vlivu Hermana Conringa [1] utvořila se i zvláštní škola srovnávací, která nalezla v Čechách půdu velmi příznivou; právník Kyblín z Waffenburku [2] měl v Praze četné žáky, některé znamenitější jako Serponta [3] a později Weingartena. [4] Tento vložil do své sbírky Codex Ferdinandeo-Leopoldinus řadu listin a privilegií sahajících až do r. 1347, a tím, že zjednal k nim přístup všem právníkům, opatřil je jako novou vážností. Obecný vývoj politický a hmotné sblížení, vytvořené mezi národy dlouhým společným životem, ovšem zvítězily konečně nad touto nenadálou reakcí; aspoň do r. 1750 »nemůže býti vlastně řeči o říšském zákonodárství pro země dědičné, vládne jen zákonodárství zemské, obyčeje zemské a právnická literatura, přidružující se k oběma .... ostatně věcná shoda práva nanejvýše tím byla zjednána, že několik zákonů stejně znějících bylo přijato za zvláštní zákony zemské v několika zemích dědičných.« [5]

---

[1] [Hermann Conring [1606—1681), polyhistor německý, jenž i diplomaticky byl činný zvláště při zjednání míru Vestfálského, některý čas byl osobním lékařem královny Švédské Kristiny. Největší zásluhy zjednal si v oboru právnickém. Přednáškami svými na brunšvické universitě v Helmstedtě i spisy svými razil nové dráhy právu německému, takže pokládá se za zakladatele dějin německého práva.]

[2] [Kryštof Kyblín z Waffenburka (1617—1678), rodem z bavorského Mnichova, hledal štěstí svého v Čechách, kde zabýval se nejprve vyučováním v šlechtických rodinách, až stal se professorem práva římského na universitě Pražské. Za služby své při obraně Prahy proti Švédům v legii studentské povýšen r. 1649 do stavu šlechtického s titulem z Waffenburka. Mimo práci učitelskou byl činný též literárně. Ve spise »De differentiis juris communis et patrii« (1669) srovnával domácí právo české s římským a církevním. Kritikou díla toho od appellačního rady Jana Jindřicha Proškovského z Krohensteina způsoben spor vědecký, jímž mladší právníci přivedeni k srovnávacímu studiu práva, a zejména k většímu všímání si práva domácího.]

[3] [R. 1678 císařský notář František de Serponte vydal výtah zákonů českých v abecedním pořádku pod názvem »Promptuarium«.

[4] [Jan Jakub Weingarten z Chomútova (1629—1701), rada při appellačním soudě pražském, byl velmi pilný spisovatel právnický. Přední dílo jeho »Codex Ferdinandeo-Leopoldinus« vytištěn r. 1701, nově vydán a prodloužen pod názvem »Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus pro haereditario Regno Boh. et incorporatis aliis provinciis utpote M. Mor. et Duc. Silesiae« r. 1719. Doplňků tomuto vydání dostalo se ve čtyřech continuationes, jež obsahují nařízení z l. 1720—1735. Z jiných prací jeho uvádíme »Výtahy z práv městských« (1668) a z »Obnoveného zřízení zemského« (1686)]. »Manuductio čili cestovůdce, kterak při právích stavu městského v království Českém soud veden býti má« (v Praze 1683 a 1689) a j.]

[5] Luschin z Ebengreuthu, Oesterreichische Reichsgeschichte, Bamberg 1896, str. 373.

Tento výsledek ostatně nemůže nás mnoho překvapovati, hledíme-li ku povaze nejvyšší kanceláře české, kteráž od r. 1627 byla jak nejvyšším soudem zemským, tak nejpřednějším úřadem správním. Ačkoli skutek, že správa království na příště trvale usídlena ve Vídni, hrozil nebezpečenstvím pro budoucnost, trvající samospráva koruny české byla dostatečně prokázána existencí tohoto úřadu, kam dostávají se všecky věci, které nenáleží do oboru osobní moci panovníkovy a jenž jest nevyhnutelným prostředníkem mezi králem a korunou. Tím právem až do Marie Terezie — a hledíme-li ovšem k rozdílnému času — kancléř český hraje podobnou úlohu ústavní jako nynější předseda kabinetu uherského; jest ministrem koruny české při králi. Ferdinand II. hleděl vytknouti jasněji povahu jeho jako úředníka královského a zbavil jej vší zodpovědnosti vůči sněmu: zachoval aspoň jeho nezávislost naproti druhým úřadům dvorským, a za vlády jeho a bezprostředních nástupců jeho neshledáváme žádný pokus o podniknutí reformy Ferdinanda I., který r. 1528 chtěl nejvyššímu kancléři říšskému podříditi sekretáře kanceláře české a uherské. Podle ustanovení Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 nejvyšší kancelář česká zůstává nejvyšším úřadem zemským, jemuž uloženo spravovati věci politické a soudní společné zemím koruny Svatováclavské; jeho představený je delegovaným členem místodržitelství pražského, a jako druzí nejvyšší úředníci královští jest nevyhnutelně vybírán z pánů, kteří mají právo zasedati na sněmě.

Snad láska Ferdinanda III. k Slavatovi přispěla k tomu, že rozmnožen byl vliv úřadu, jemuž stál v čele. Je docela jisto, že od té doby moc nejvyšší kanceláře české se upevňuje a její kompetence se rozšiřuje. Od r. 1637 královské almanachy uvádějí ji mezi nejvyššími ústředními komisemi; umístněna byla ve zvláštní budově (dnes palác ministerstva vnitra), čím dokazuje se, že opravdu vede správu samostatnou a svrchovanou. Úředníků jejích přibývá a vážnost jejich vzrůstá; tvoří českou radu dvorskou, jejíž úloha jest podobna úloze rady královské ve Francii, zároveň nejvyššího dvoru, dvoru kasačního a rady státní; rozsuzují pře, jež panovník potahuje k sobě, pronášejí rozsudek v poslední instanci, připravují rozhodnutí politická a jest jim vůbec uloženo »vše, co týká se správy a dobra obecného«; úřady zemské stěžují si do jejich vsahování. Ale běží tu jen o spory občanské, v nichž prospěch království není účasten, protože toto přenesení moci vykonává se

jen ku prospěchu instituce české. Když r. 1657 Leopold, aby získal snesení stavů českých, uváděl jim za příklad Rakousy, sněm pražský odpověděl mu, že mezi oběma zeměmi jest veliký rozdíl. — Nebylo to méně pravdivo roku 1705, a »všecky osamělé pokusy Leopolda I. o zřízení státu rakouského« podle zarmucujícího eufemismu Bidermannova »nevedly k výsledku uspokojivému«.

* * *

Leopold I. nejeví mnohem více důslednosti a pevnosti ve svých záměrech o neobmezenou moc panovnickou než ve svých plánech o sjednocení zemí, a správa Čech zůstává přes některé nepopěrné vymoženosti moci královské vládou smíšenou, kde moc panovníkova, v zásadě svrchovaná, v skutečnosti jest neustále obmezována, ani ne tak uznanými privilegiemi šlechty, jako jakousi idiosynkratickou bázlivostí.

Ferdinand II. cítil potřebu, aby v zemích přemožených měl úředníky poslušné a spolehlivé: na Moravě svěřil nejvyšší správu politickou a finanční tribunálu zemskému (1636), jenž skládal se z úředníků, které platil a kteří výlučně na něm záviseli; ve Slezsku vrchní úřad (Oberamt),[1] a komora byly jen trpnými nástroji jeho vůle. Jinak bylo se sborem nejvyšších úředníků zemských, kteří tvořili místodržitelství pražské, a kteří za předsednictví nejvyššího purkrabí představovali nejvyšší instanci správní v království. Vůči nim učiněna různá opatření: jmenováni byli od panovníka, který mohl je vždy úřadu zbaviti, byli zodpovědni jen králi; působnost jejich byla těsně obmezena a žádné vážnější rozhodnutí nemohlo býti vykonáno, dokud nebylo předloženo nejvyšší kanceláři. Jediný výsledek, jehož takto bylo dosaženo, záležel v tom, že u těchto úředníků potlačena dokonce všeliká iniciativa, co nebylo nejlepším prostředkem rozmnožiti vliv panovníkův. Podle zřízení zemského nejvyšší úředníci byli vybíráni ze šlechty domácí, to jest byli prosáklí předsudky této šlechty, nad níž bdíti bylo hlavním jejich úkolem; jmenování jich od krále nezměnilo jejich původní snahy a bylo by býval

[1] [Slezský oberamt a moravský tribunál byly úřady kollegiální, přidané k ruce domácím hejtmanům zemským, kteří bez předchozí porady s ním o ničem nesměli rozhodovat. Oběma sborům mimo věci politické přidělovány též mnohé věci soudní.]

třeba zvláštního hrdinství, aby jevili upřímnou horlivost v ničení svých vlastních privilegií.[1] Hleděli zmírňovati rány, jež přicházely shůry a nalézali často sympatickou ozvěnu v nejvyšším kancléři českém, jenž s oligarchií spoután byl svazky stavovskými a často příbuzenskými. Úřední obránci koruny kolísajíce aspoň mezi svou povinností a svými sympathiemi, smiřovali svůj prospěch a své svědomí prodlužováním statu quo.

Králové nejevili již tutéž přísnost jako někdy ve svém zápase proti stavům, protože se neobávali více jejich úchvatův, a že nová šlechta, oslabená a zkrocená, neodvažovala se za okolností nejobtížnějších než představek velmi ponížených.

Šlechta došla svého cíle uvedením stavu městského v pokořující podřízenost. Vítězství to nespravedlivé a osudné! Tři stavové privilegovaní, preláti, páni a rytíři, zastupovali již jen sami sebe a stížnosti jejich se nepotkávaly se žádným ohlasem v zemi. Protože nad to stav rytířský skoro úplně zmizel, a že sjezdy krajské, jež nabyly jisté důležitosti v XV. století, zašly po r. 1547, šlechtě nedostávalo se opory, jakou magnáti uherští nalézali v komitátních kongregacích a jež jim umožňovala odpírat útokům dvoru vídeňského na ústavu domácí. Sněmy, jejichž zasedání trvalo někdy pět nebo šest měsícův a často i déle, byly velmi málo navštěvovány a skládaly se jen asi ze dvaceti pánův, obklopených některými statisty. Většině jich běželo velice o přízeň panovníkovu; jejich úroveň mravní byla nízká. Poznáváme to z důležitosti, jaké nabývají spory o přednost v sedání: rokování stěžuje se překážejícími formulemi; spletitými řády stanoví se etiketta a nejlehčím porušením obyčejů budí se bouřky. Kolik koňů bude zapřaženo do vozů různých stavů? Kolik osob posadí se v každém voze? Kolika lokaji bude provázen každý člen? — Tyto hádky dětinské zabírají pozornost a vzbuzují větší vášně než nejdůležitější zájmy politické; komise, která v l. 1710—1723 připravuje revisi zřízení zemského, promrhá nejlepší svůj čas odstraňováním podobných nesnází.

Dvůr těží z tohoto oslabení ducha veřejného, aby pevně kráčel za svým cílem, zachovává své právo vykládati zřízení zemské

[1] [Cit se stavy a se zemí projevilo místodržitelství pražské a komora česká zvláště v tuhém a prudkém zápase s nelítostnými nástroji fisku císařského tak zvanými deputovanými nad tácem a solí, zejmena s inspektorem Losim z Losinthálu (viz str. 280).]

z roku 1627, prohlašuje † roku 1694, že z pouhé milosti žádá od stavů svolování berní a domáhá se pro krále »absolutum exercitium supremae regiae jurisdictionis in publicis tributis«;[1] když se chce vyhnouti příliš dlouhým odkladům, žádá berní ne od sněmu, ale od sjezdův úředníků královských, rozmnožených několika pány; odnímá stavům správu části daní nepřímých, tabáku, kolkův, akcízů, jež odevzdává komoře, † Neštítí se ani úskoku a zjevné nezákonnosti, jako když císařskými patenty bez svolení sněmovního vypisuje daň z hlavy (1692) nebo daň ze jmění (1700) a zůstavuje sněmu, aby daně ty vykoupil za určité summy nebo když † v posledním roce vlády Leopolda I. zavedl počítání vojenského roku dne 1. listopadu místo 1. ledna a tím přinucuje stavy, aby platili dvakrát za měsíc listopad a prosinec.

Postupem času tyto úchvaty dosti zobecňují a sněmy velmi pozbývají mysli. Však i tehdáž zachovávají práva mnohem rozsáhlejší, než by lze bylo uvěřiti. Nic není nebezpečnějšího než do historie této doby přenášeti naše přísné a přesné návyky; třeba si představiti tehdejší šlechtice jako sedláky velmi opatrné, velmi zchytralé, tvrdohlavé, kteří vyhýbají se sporům zásadním, shýbají hlavu za bouřky, nepřiznají se nikdy za přemožené a ve srozumění s nejvyššími úřady královskými podaří se jim celkem zachrániti svá privilegia. Absolutické projevy panovníkovy jsou jen rozmary, jež sněm nebéře vážně; když sjezdy stavovské svolují daně, děje se to vždy s výhradou dodatečného schválení od stavův a teprve když byla schválena snesení jejich, vkládají se do desk zemských, to jest nabývají moci zákonné. Své reklamace zahalují ve formu oddanosti. Roku 1663, když prosili císaře, aby upustil od požadavků, jež byly nad jejich síly, připojují: »Pakli by J. Mti Cís. při svých vyhledáváních úplně zůstati vždy se líbilo, tehdy že o tom jako o všem jiném milostivě poroučiti moci ráčí a oni zavázáni jsou J. Mti Cís. netoliko statky, ale krví a životy svými v poddané devoci se obětovati a odevzdati. Jaké by však nepořádnosti, ujma, nepostačitelnost, nejistota kontribucí a jiné nepříležitosti z toho povstaly, poddaně se nadějí, že J. Mt Cís. žádného odpovídání z toho na ně, stavy, uvaliti nedopustí nýbrž jich povinnou dosavád nade všecku možnost častěji vskutku dokázanou volnověrnost a účinlivost k nejvýš možnému polehčení a potěšení již na nejvýš

[1] Kalousek, »České státní právo« 1892, str. 469.

ochuzelých kontribuentů milostivě a otcovsky přijíti dáti a toto své dědičné království k budoucím dalším službám zachovati ráčí.« Přeložte: my jsme výběrčí daně a jediní představitelé moci veřejné, nebudeme platiti nikdy než co uzdá se nám za slušné. Král proti nim cítí se bezbranný, méně obává se jejich zřejmého nepřátelství, více jejich trpného odporu. Dovedou protahovati jednání, posílati žádost za žádostí, až vláda vždy z nedostatku peněz spokojí se tím, co nabízejí neb aspoň předkládá kompromis, jejž vyplácejí.

Král na odůvodnění svých žádostí vyznačuje potřeby, předměty, na něž se užije peněz povolených; sněm svoluje takto jakýsi rozpočet roční, jehož položky jsou zajisté velmi pružné, ale jenž poskytuje mu příležitost vykonávati jistý dozor nad užitím peněz. I když popírá se mu právo svolovati daň, béře se na potaz o základech ustanovení kontribuce a předkládají se mu pravidla administrační. Zůstavuje se mu jistá volnost v hledání prostředků nejméně obtížných, aby opatřeny byly peníze potřebné panovníku; úplně ponechává se mu rozvrhování a vybírání berní.

Když r. 1652 stavové po dlouhém odporu svolí konečně summu určitou, volí po třech členech z každého stavu, aby měli dozor nad správou financí; od té doby až do r. 1674 tato kommisse hlavní obnovuje se každý rok; vykonává přesný dohled nade vším, co se týká berní, to jest daní svolovaných od stavů, dozírá, aby ustanovení vojenská byla provedena, jest ve styku s hejtmany krajskými, kteří do jisté míry závisí na její moci, řídí práce fortifikační; má své výběrčí, pokladníky, celý personál dosti četný; odevzdávají se jí ke prozkoumání věci týkající se blahobytu země, tarify celní, zakládání nových far; shromažďuje přebytky, které počínaje r. 1659 tvoří domestikální fond zemský. Pokroky její konečně znepokojují krále, takže zaniká najednou roku 1674. Když stavové žádají znovuzřízení její r. 1676, zamítá se jejich prosba, »byvši prý jisté podstatné rozmyšlení, touž v letu 1652 resolvírovanou tak řečenou hlavní komisí na ten čas reassumirovati dáti, na překážce«. Způsobem velmi nedokonalým jest nahrazena kommissemi zvláštními a občasnými a obnovuje se r. 1714 s pravomocí přesnější a ve formě určitější. Je to výbor zemský,[1] který se skládá z osmi členů, po dvou z každého stavu;

[1] [Německého názvu Ausschuss-comission užíváno též v českých zprávách sněmovních, aussuskomise, později nahrazen nemotorným překladem, svědčícím o žalostném úpadu jazyka českého »vejhozní komise«.]

mimo krátkou přestávku za Josefa II. (1784—1790) tento výkonný úřad stavovský zachová kompetenci důležitou až do r. 1848.

Připouští se vůbec, že novoty takové, ze kterých vyplývá pro zemi nějaký nový náklad, musí býti předkládány sněmu. Dvůr dožaduje se jeho schválení pro zcizení statků korunních a radí se s ním o změnách, jež navrhuje, protože konec konců každá změna má svůj ohlas v rozpočtu. Obnoveným zřízením zemským z r. 1627 zakázáno členům různých stavů veliké předběžné dohodování a dovoleno jen rokování úřední v zasedání veřejném; tento zákaz směšně přísný byl brzo obcházen a r. 1640 stavové dostali znovu jisté právo iniciativy, jinak velmi obmezené a ohrazené přísnými výminkami; život sněmovní nicméně od té doby opět poněkud oživuje. Z vylíčení Rezkova poznáváme, že za prvních let Leopolda I. činnost sněmů je skutečná: starají se o bezpečnost veřejnou, policii venkovskou, náboženství, cla, úpravu řek, sjízdnost cest, průmysl, zdravotnictví. Pravdě se podobá, že úkol jejich pozbyl důležitosti ke konci toho století: jejich snesením vždy bylo třeba potvrzení královského a omrzelo je snášeti se o věcech, protože nejčastěji snesení jejich zůstávala illusorní; ale dozorná moc jejich trvala a Chlumecký tvrdí, že »až do Marie Teresie stavové jediní usnášejí se o návrzích zákona dle proposicí královských, kdežto za Marie Teresie přestává se vůbec na tom, aby požadovalo se jejich dobré zdání«.

Upomínky na dřívější správu, jejímž podstatným rázem bylo rozdělení moci mezi šlechtou a panovníkem, žijí takto dále, ač oslabují se postupně, až do r. 1748, kdy nové směry nabývají vrchu. Vláda nemůže hnáti do krajnosti své vítězství, protože nemá prostředků, aby se vzdala služeb, které jí koná šlechta, a že nemá ještě v moci úřednictvo organisované. Nepodaří se nikdy obejíti se docela bez šlechty: před rokem 1848 moc její nevniká přímo až do lidu, a část moci veřejné je přenesena na vlastníky statků panských, čím ukládají se králi jisté ohledy a vylučuje se možnost radikálních úchvatů. Leopold I. a Karel IV. pracují, aby v úředníky přeměnili zřízence samosprávné, kteří v XV. a XVI. století dozírali v krajích nad prováděním nálezů sněmovních; rozšiřují jejich pravomoc, podrobujíce je zároveň bdělejšímu dozoru a připravujíce takto Marii Teresii a Josefovi II. nástroje, bez nichž záměry jejich nebylo by bývalo možná provésti. Není třeba ani polovice století, abychom poznali s jistou jasností dosah změn,

jež původ svůj mají jak v uvážené vůli panovníkově, tak v obecné přeměně společnosti.[1]

Na počátku hejtmané krajští připomínají náčelníky komitátův uherských. Jsou to šlechtici v kraji osedlí, jimž ukládá se úřad dočasný, jejž musí přijmouti a pro který mají přispění stejně závazné od druhých obyvatelů svobodných, čím jasně zjevuje se tradice feudální, ze které pocházejí. Na Moravě, kdež organisace aristokratická byla mnohem méně pokročilá, zřízení hejtmanů krajských bylo ovšem dílem Ferdinanda II.,[2] který je podřídil moci tribunálu zemského, ustanovil jim plat a přidal jim kommissaře delegované, podřízené jejich moci. Měli takto od počátku povahu zástupců králových a stali se jako typem, který králové hleděli rozšířiti. Ponenáhlu hejtmané krajští také v Čechách pozbývají své prvotní povahy; úřady jejich stávají se trvalými a ponecháváni jsou dlouho ve službě, což jest první podmínkou byrokracie. Na počátku jeden z obou hejtmanů krajských byl zvolen ze stavu panského a druhý z rytířského v kraji rozeného; na příště stačí, aby zde sídlili nebo aby si zde zakoupili panství neb aspoň aby statky jejich nebyly příliš vzdáleny. Počínaje r. 1669 jsou přímo podřízeni místodržitelstvu, jež volá je do Prahy, aby přijalo jejich přísahu a dalo jim své instrukce, zavazuje je k jistým pravidlům společným pro úřední jednání; ukládá jim vedení protokolův a register, jež musí mu předkládati, nutí je zdržovati se stále na místě; dostávají plat, z počátku velmi nepatrný, jenž jest jen náhradou za útraty způsobené jich úřadem, ale který je zvětšen r. 1725 a který vzrůstá různými poplatky. Úředníci, jež mají kolem sebe, nabývají rázu oficiálního, i musí oznamovati radě nejvyšších úředníků v Praze jmenování a změny svých podřízených.

Přes to služby, které konají králi, jsou skrovné a nelze nijak je srovnati s francouzskými intendanty, těmito skutečnými nástroji despotismu a jednoty. Jejich moci, v theorii téměř stejně všestranné, nedostává se jaksi působiště; přestává u bran měst, kam vniká jen úchvatem, a oni jsou bezbranní vůči pánům, kteří na svých panstvích zachovávají mnohonásobné výkony soudní a politické.

---

[1] Tento vývoj byl do podrobna prozkoumán ve spise Bohuslava Riegra, »Zřízení krajské v Čechách« (2 díly), jenž jest mistrným dílem přesnosti a jasnosti; práce tato opravdu světle objasnila dějiny Čech v XVII. a XVIII. století.

[2] [Krajů na Moravě bylo tehdáž šest: v každém úřadoval jediný hejtman, jmenovaný od císaře a jemu také přísahou zavázaný a placený od komory domácí.]

Sdílejí předsudky aristokracie, ze které pocházejí a kterých nebyli sproštěni pevným vychováním odborným. R. 1704 Leopold I. stěžuje si, že in paritione et executione místodržitelských mandátův a resolucí, jménem jeho vydávaných, jsou »notoricky váhaví, tudíž in effectu renitentes et contumaces«, a že výmluvami jejich na neposlušnost stavů povstává nejhorší nepořádek i nenahraditelná škoda obecnosti; přikazuje místodržitelství, aby obeslalo do Prahy hejtmany nedbalé a po případě vazbou strestalo. Slabý to prostředek povzbuditi čilou oddanost, jíž by bylo třeba. Tím slabší, že tyto tresty, jestliže byly vykonány, byly by nespravedlivé. Když král v skutku chce uděliti hejtmanům krajským právo, aby dali uvězniti pány vzpouzející se, místodržitelství bouří se a protestuje. Jako s hlediska náboženského tak i politického Habsburkové dospějí jen k výsledku zápornému; odňavše aristokracii nezávislost politickou, zbavili ji ctností jejích a snížili její ctižádost, aniž zabezpečili lidu bezpečnost a blahobyt, čím by omluvil se jejich despotism.

Stav nejzoufalejší anaemie, ve který země přivedena byla předcházejícími otřesy, zaráží všeliké všestrannější myšlení a projevuje se jakýmsi všeobecným ochromením: třeba celého století, aby Habsburkové založili opravdu činnou administraci a pokusili se zlepšiti postavení lidu. Takováto stagnace jest ostatně skutkem dosti všeobecným za této doby. Králové přestávajíce na osobním svém vítězství nechápou úkolů, které toto jim ukládá. Nejznamenitější myslitelé nepoznávají hlubokých příčin zla, které zjišťují a které má původ svůj v postavení aristokracie utlačující a zároveň zotročilé; l'Esprit des Lois (»Duch zákonů«) nejznamenitější kniha XVIII. století,[1] je především kodifikací pravidel, kterými se udržují vlády; jen velmi zvolna vybavují se ideje vývoje a pokroku, jež dnes staly se jako podstatnou vlastností ducha našeho. V Čechách jako ve vší téměř Evropě šlechta a panovníci nalézají dostatečné zaměstknání pro svou činnost v malicherných zápasech, vyznačených vítězstvími bez trofeí a porážkami bez slz. Jejich ctižádost nepatrná přestává na tom, že brání odpůrci ve vládě. Jejich řevnivost vyrovnává se jakýmsi zatlačováním moci veřejné a za tohoto interimu prostředky země dokona se opotřebují v bezvládí ma-

[1] [Slavený autor spisu toho Montesquieu (1689—1755) za příčinou práce této vykonal i rozsáhlé cesty po střední a západní Evropě; mimo jiné procestoval i Rakousko (viz str. 280) a Uhry. Po dvacetileté práci vydal r. 1748 proslulou knihu filosofie právní a politické, jež potkala se s ohromným úspěchem, a za revoluce stala se katechismem členů sněmu ústavodárného.]

látném. Činné schopnosti neužité zakrňují, chápavost, které nepobízí žádný úkol vážný, otupuje, a jako v každém oslabeném organismu rány se nezacelují.

* * *

Některé zevnější známky snadno by nás mohly uvésti v omyl. Při dvoře Leopoldově bohatství pánů českých vzbuzuje závist, dávají hostiny o osmi jídlech, při nichž vína francouzská střídají se se znamenitou révou uherskou; přijde-li král náhodou do Prahy, rozvíjejí velkolepou nádheru. Jejich příjmy jsou dosti velké, že netřeba báti se nějaké útraty, udržují zálibu pro novotu a podnikavost, šíří zvyky přepychu a raffinovanost mravů. Jejich příklad nebyl neužitečný, a v zemi, kde měšťanstva nebylo více, a kde lid hynul v nejhorší bídě, bylo snad třeba, aby zřídila se třída schopná dalekosáhlých nadějí a všestranných myšlenek. Toto soustředění kapitálů v rukou malého počtu jednotlivců není proto méně zlým jevem, a toto obrovské jmění, založené vůbec na zkáze massy národa, bývá spíše porušující než plodné.

První pokolení s bohatstvím více nebo méně zákonně po otcích nabytým dědí část jejich vlastností, ozdobených zálibou v uhlazenosti a jemnosti. Přepych, kterýž úžasem naplňuje prostého Balbína, zdál by se snad trochu obhroublý raffinovaným Versaillanům; svědčí aspoň o návratu bezpečnosti. Země není již ohrožována vpády nepřátelskými; vedle starého zámku feudálního zvedá se palác moderní. V pozadí dvoru s podloubím vede nádherné schodiště sloupkové k rozsáhlým sálům, z nichž rovnou nohou vychází se do parku po skvostné terasse; příkopy jsou vyrovnány, valy osázeny stromy, zahrady, pěstované po francouzsku, jsou osázeny novými druhy a exotickými květinami, pokoje ozdobeny jsou obrazy, truhlami ozdobně vykládanými a skřínkami jemně ciselovanými; na podzim dostavuje se skvělá společnost, jež přichází užiti zábav loveckých; zvěře je dosti: v l. † 1710—1720 zastřeleno na panstvích Schwarzenberských 5 medvědů, 233 vlků, 31 rysů, 5929 lišek, 310 divokých koček, 386 kun, 1971 tchořů, 2695 lasiček a 132 vyder. Družina Diany lovkyně shromažďuje skoro všechnu urozenou společnost: štvanice, lov honnými ptáky, chov psů, tvoří celou vědu. [1]

[1] Wegener, »Oeconomia Bohoemo-Austriaca«, 1669; Hochberg, »Adeliges Landleben«, 1668; Boekler, »Land- und Feld-

Těmito zábavami nevyplňují všecken čas páni; rozumějí správě a starají se o ni. Neutrácejí všech příjmů svých, a dluží-li se, činí tak, aby uzavřeli nějakou výnosnou koupi: příležitost k tomu naskytá se často při malém počtu kapitálů pohotových a též při zákonném obmezení, jímž dovoluje se koupě deskových statků jen šlechticům neb měšťanům některých privilegovaných měst. Zaokrouhlují své pozemky. Majetek nebožtíka mého otce — píše kníže Ferdinand Schwarzenberg — jemuž náleží »nehynoucí památka pečlivého a věrného otce rodiny«, páčil se na 1,073.329 zl.; v době devatenácti let a sedmi měsíců † (1683—1702) rozmnožil jsem jej na 3,170.399 zl.,[1] ač časy byly neobyčejně nepříznivé, a ač

---

schule«, 1678; Balbín, »Miscellanea (od r. 1679); Adam Wolf, »Fürst Ferdinand von Schwarzenberg« v Gesch. Bilder aus Österreich, 1880.

[1] [Zakladatelem velikého jmění Schwarzenberského, starého to rodu hraběcího, pošlého z Frank, byl Jiří Ludvík ze Schwarzenberka (1586–1646), který byl ve službách Ferdinanda II., a podle příkladu Valdsteinova v mladistvém věku 31 let oženil se s 82letou vdovou po čtyřech mužích Annou Neumannovou z Wasserleonberka, která brzo potom zemřela, odkázavši mu veliké jmění, mezi jiným panství Muravské ve Štyrsku. Nemaje dítek ani z druhého manželství, učinil dědičnou smlouvu s Adamem hrabětem ze Schwarzenberka z druhé linie toho rodu, pověstným někdy zastancem císařské politiky při dvoře kurfiřta Braniborského Jiřího Viléma, podle které syn tohoto Jan Adolf zdědil statky jeho v Němcích a v Rakousku. Již otec hraběte Adama Adolf ze Schwarzenberka vyznamenal se ve vojenských službách císařských přepadem a dobytím důležité pevnosti Rábu r. 1598. Vnuk jeho Jan Adolf (1615–1683) dlouhý čas pobyl ve službě arciknížete Leopolda Viléma, jenž za dluhy své postoupil mu r. 1669 panství Třeboňské z dědictví někdy Rosenberského, konfiskovaného r. 1621 rodu Švamberskému, jež císař Ferdinand II. ponechal sobě, a jež později r. 1648 dědičně bylo postoupeno arciknížeti Leopoldu Vilémovi. Po smrti jeho (1662) přestoupil do služeb cís. Leopolda, jemuž stal se nejdůvěrnějším rádcem, soupeře šťastně s mocnými někdy soky Auersperkem a Lobkovicem, jež přežil oba, zahrnut bohatstvím a stkvělými tituly. Ze jmění zděděného i nahospodařeného hrabě Jan Adolf skoupil mnoho statků v Čechách, zaslíbené to zemi tolika panstva cizího, ve Štyrsku i ve Francích, v Čechách zejména panství Hlubocké, konfiskované někdy bratřím Malovcům rytířům z Malovic, a darované zlopověstnému Baltazaru de la Maradas, Kornhaus, Radomilice a j. R. 1671 povýšen byl v dědičný stav knížecí a r. 1676 dovoleno mu spojiti panství česká ve fideikomis. Zemřel r. 1683, zůstaviv dceru Marii Arnoštku, provdanou za knížete Jana Kristiana z Eggenberka, vnuka pověstného milce a všemohoucího ministra cís. Ferdinanda II. Jana Oldřicha z Eggenberka, z českých dějin smutně památného († 1634), a syna Ferdinanda Viléma (1652—1703), jenž podle příkladu otcova oddal se službám státním a dvorským, vyznamenav se zvláštní neohrožeností za moru, řádícího ve Vídni r. 1680 (»král v moru«). I on proslul jako znamenitý hospodář a znovu rozmnožil statky zděděné koupí nových v Čechách (Postoloprty, Vřesná, Vlčí, Kestřany a j.), ve Štyrsku a ve Francích. Po manželce své Marii Anně, dceři posledního hraběte Sulzského, zdědil statky tohoto rodu v Němcích a potomkům jeho potvrzen název hrabat ze Sulzu a lantkrabat v Klegavě. Syn jeho Adam František po tetě své Marii Arnoštce, když brzo po sobě vymřeli

† pobyt u dvora a platy válečné, jež platil jsem z vlastního měšce, pohltily veliké summy.[1] Páni, kteří »za 235 měsícův ukládají stranou každý měsíc 9336 zl. 57 kr.«, nejsou ani marnotratníci ani blázni. Cestovali, pozorovali zvyky jiných národů, zavádějí nové plodiny, zemáky, řepku, tabák.

Lid po dlouhý čas nemá velkého užitku z jejich pokusů. Jestliže řepka se šíří dosti rychle, zemákův užívá se za potravinu teprve koncem XVIII. století. Sedláci, kteří dříve pokládali Švédy za kouzelníky, vidouce je, jak beze všeho ublížení vdychovali a vydychovali kouř, oblibují si kouření, a ani bully papežské ani zákazy sněmovní nezastaví tento požitek. Pěstování tabáku však proto přece jest ještě na konci XVII. století exotickou zvláštností.[2] Úroky v pšenici, někdy užívané v jistých krajinách, vycházejí úplně z obyčeje, což není zajisté známkou pokroku.

Jinak znovu zřizují se vinice, jež za války byly skoro úplně zpustošeny. Chmel žatecký, klatovský a úštecký opět jest hledán od sládků bavorských. Vyvážejí se české švestky, míšenská jablka, zelenina; zvelebuje se ovčáctví, chov hovězího a vepřového dobytka, na Moravě chov koní: hřebčinec knížete † Karla Euseba Liechtensteina † objednává hřebce až ze Fris (1659). Milci císařovi tráví valnou část roku na svých statcích, a jejich korrespondence, denníky a zápisníky dokazují, že při péči své o ctižádostivé snahy politické nezapomínají na zlepšení svých statků dědičných; mají z nich důchody velmi značné, průměrně 12—14% a někdy až 25%.[3] Naučení pro hospodáře, spisy to velmi hojné v XVI. století, zůstávají v oblibě, dosti hojná literatura vychvaluje život venkovský a šíří zásady dobré správy.[4] Již tím, že žijí prostřed svých sedláků,

---

poslední členové rodu Eggenberského (v l. 1710—1717) zdědil ohromné statky rodu toho v Čechách, zejména panství Krumlovské, Netolické, Helfenburské, Vimberské, Zvíkovské, Orlícké, Chýnovské, jež někdy Jan Oldřich z Eggenberka buď darem od císaře Ferdinanda II., nebo lacinou koupí — téměř zdarma — za »dlouhou« minci získal ze zboží někdy Rosenberského, později Švamberského. Nadto přikoupil mnoho jiných statků v Čechách (Něměice, Dobrš, Zborov, Protivín a j.). R. 1723 při korunování cís. Karla VI. povýšen byl za vévodu Krumlovského, ale od téhož císaře byv postřelen na honbě u Brandýsa, zemřel brzo potom v Praze r. 1732.]

[1] Adam Wolf, »Geschichtliche Bilder aus Österreich«, II. (1880), str. 192.

[2] Č. Zíbrt, »Tabák v zemích českých« v »Listech z českých dějin kulturních«, 1891, str. 87.

[3] Viz »Considerationes« jesuity de la Haye ve Věstníku, 1893, str. 22.

[4] [Předními spisy hospodářskými v XVII. století byly »Instrukce Friedlandská« Adama Chvala Kunáše z Machovic, nařízeného nad hospo-

mnozí páni chovají k nim soucit, jaký hrubě neodpírá se nízkým spolupracovníkům.

Bohužel tato šlechta velmi rychle béře porušení svým přílišným bohatstvím. Válka třicetiletá ztenčila počet rodin šlechtických více než o dvě třetiny a sloučila v rukou malého počtu statky někdy poměrně rozdrobené. V soustřeďování panství pokračuje se po roce 1648; mnozí majitelé přetíženi jsouce dluhy, jsou nuceni liquidovati, jiní živoří, brání se lichvářům neb úředníkům. Aristokracie záleží již jen asi ze 100 rodů. »Některé statky zabírají 20 až 30.000 jiter,« píše cestovatel roku 1775. Tento stav sahá daleko, a od konce XVII. století půdu zabírá velmi malý počet slavných rodů; kdo chtěl okázale vystupovati, tomu bylo třeba nejméně třiceti vesnic.[1]

Zakladatelé těchto latifundií učinili náležitá opatření, aby předešli všecko dělení; majoráty, pocházející z doby Leopoldovy, jsou velmi četné a fideikommissy podléhají pravidlům vždy přesnějším. Chráněni jsouce zákonem proti nehodám a proti vlastní své neopatrnosti, mladí šlechtici starají se jen, jak by užili svých příjmů. Jejich vychování bylo dosti prostřední: až do dvanácti let bývali svěřováni péči některého jesuity, hodného to muže, však málo osvíceného, který je učí katechismu, trochu latině a jménům některých panovníků; cvičení tělesná, jízda na koni, honba vyplňují téměř celé dni; kolem 17. roku bývají posíláni, ovšem ve společnosti svého učitele, na university, tehdáž oblíbené v Padově, v Lovani, v Paříži; odtud se vracejí se znalostí světa a s nechutí

dářstvím v knížetství Friedlandském z r. 1628, hojně opisovaná a též do němčiny přeložená, a rozsáhlý spis latinský »Oculus domini« jesuity Kryštofa Fischera († 1680), hospodářského správce a dozorce statků jesuitských, přeložený záhy do němčiny (1690) a r. 1706 též do češtiny od jesuity Jana Barnera pod názvem »Knihy hospodářské«. Oba tyto spisy hospodářské zakládají se na starších spisech a nařízeních ze století XVI., jakými bylo na př. naučení pro hospodáře Jana Brtvína z Ploškovic, a spisek o správě statků Mikuláše Černobýla — oba spisy, před tím v hojných opisech rozšířené, vytištěny byly r. 1587 od Veleslavína v díle, nazvaném »Hospodář«, a latinský spis biskupa Olomouckého Dubravia o rybničním hospodářství, založený na zkušenostech, nabytých na panstvích pánů z Pernšteina. (Srovn. Rezka, Čes.-Mor. Kr., VI., str. 574—576, též str. 571).]

[1] Roku 1656 páni drží na celé Moravě téměř $^1/_8$ polí. V XVIII. století mají $^1/_7$ počtu rolí poddanských a $^1/_2$ výměry luk, pastvin, lesův atd., to jest jednu třetinu celé země. (Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, 1892, str. 115.) I tyto číslice podávají nám jen velmi nedostatečnou představu o poměrném jich bohatství; třeba přidati k tomu platy sedláků, roboty, důchody z průmyslu. Schwarzenberkové drží dnes třicetinu země, 150.000 hektarů, Buquoyové 25.000 hektarů.

k venkovu. V polovici XVII. století jen stěží lze pohnouti pány, aby opustili své statky a šli vykonávat své povinnosti úřední do Prahy; o padesát let později neobjevují se na svém zámku než v době honů, stavějí si nádherné paláce ve Vídni; velkostatkáři polofeudální mění se v dvořany. Vrátí-li se náhodou do země, zapomněli její zvyky, neznají jejího jazyka, cítí se tu osamoceni a ztraceni. Domáhají se cizích titulů; na místě tradicionálního rozdílu mezi vyšší a nižší šlechtou, pány a rytíři, zavádějí spletitý pořad důstojenství.

Přenechávají hospodaření správci nebo řediteli, který vládne nekonečnému personálu purkrabí, kteří starají se o stavby, o stodoly nebo sýpky, sklepmistrů, lesníkův a myslivců, těmto podřízen je malý voj hajných, zahradníků, důchodních, výběrčích, nemluvě ani o služebnictvu domácím, hofmistrech, vychovatelích, ranhojičích, písařích a kočích. Život při dvoře je drahý, pán žádá peněz, a služebníci, aby si zachovali přízeň jeho, ukládají sedlákům nová břemena. Osobní postavení těchto úředníků je špatné; protože jest jich příliš mnoho, jsou špatně placeni, nuceni žíti z prostředků nekalých a z vyděračství; týrají poddaného a okrádají pána. Ten, ač to ví, snáší to ze slabosti nebo z nevšímavosti až do okamžiku, kdy v návalu hněvu vyžene všecku čeládku. Sloužící, kteří cítí, že jsou vydáni na pospas náhlého vrtochu, snaží se vykoupiti své lupičství otrockou poddaností; žijí v »podlézavém strachu«, jenž vůči poddaným projevuje se divokou surovostí; nutí pána k nejhorším úchvatům, podporují všecky jeho nepořádky, nalézají mu lichváře, jehož potřebuje, aby zaplatil své dluhy při hře; účty se zaplétají, úroky vzrůstají, a šlechta, potřebná prostřed své okázalosti a podléhajíc svému obvyklému mrhačství a přepychu, zachovává již jen pýchu zevnější: jsouc příliš vzdálena lidu, aby byla jeho ochráncem a vůdcem, příliš hrdá, aby spojovala své prospěchy s prospěchy krále a aby jako v Prusku se stala pevnou podporou vojska a správy, má více pýchy nežli ctižádosti a touží spíše po ohledech než po vlivu. Její nezávislost vůči dvoru, jehož přízeň jí jest nevyhnutelná, jest naprosto jen na oko jako často její jmění a svoboda, jejímuž promlčení zabraňuje, jest jí často pouhou cetkou, jíž zakrývá svůj úpadek a s níž trží dle potřeby.

Kdyby náhodou nějaká upomínka na slavnou minulost prolétla myslí těchto oligarchů, kdo by porozuměl jejich vyzvání nebo pochopil jejich hněv? Stav drobných zemanů je skoro úplně vyhlazen

a stav rytířů pozbyl všeho vlivu svého. Před rokem 1648 počítalo se v Čechách 1128 rodin rytířských; za Leopolda I. je jich 238, mnohé původu novějšího; jich hubené důchody špatně se scházejí, za zámek mají zbořeniště, kryté šindelem a došky, jeho příkopy jsou cesty vyjeté, kde hnije dešťová voda, není úvěru, není zásob: »co pluh přináší, pluh odnáší;« přijde-li špatný rok, třeba dělati dluhy, prodati kus pozemku, aby se mohlo okázale vystoupiti při korunování. V tomto životě těsném a uzavřeném, ve společnosti nevědomého kněze a hrubých sedláků, nemaje jiné zábavy než honbu, která se stává vášní, mysl poklesá a rozhořčuje se; zadlužení rytíři za své těžkosti mstí se na svých poddaných. Zajisté z řad jejich by nemohl vzniknout onen střední stav, který ve všech státech moderních byl nejčinnějším živlem pokroku.

Města v Čechách jako skoro ve všech zemích slovanských povstala ne tak z přirozeného vývoje vzdělanosti, jako spíše z vůle panovníků, kteří zakládáním obcí městských hleděli zvýšiti své příjmy. Mnohé z těchto umělých útvarů zůstaly dosti nepatrné, tím spíše, že cizinci, přivábení do země všemožnými výsadami, nemohli spoléhati na přízeň se strany domácích obyvatelů, poškozených ve svých nejpřirozenějších zájmech. Toto stálé záští vybuchlo násilně za válek husitských, kdy staré měšťanstvo německé bylo téměř smeteno. Zmatky neustálé v XV. a XVI. století, zničení moci královské, u níž střední třídy až dosud nalézaly pomoc a ochranu, a spory náboženské oslabily konečně a zničily střední stav. Za těchto okolností krise hospodářská, která v druhé polovici XVI. století zasahuje města středoevropská až do samých zdrojů jejich blahobytu, a která připravuje přeměnu hrdých měšťanů v pokorné občánky, zvláště těžce dolehla na Čechy; panovníci v úzkoprsém sobectví těžili z této bídy a uspíšili jejich úpadek. Válka třicetiletá na dlouho spečetila jejich pád.

Od té doby města pozbývají významu v politickém životě země. Páni po dlouhý čas upírali jim právo zasedati na sněmě,[1]

[1] [Účastenství na sněmích zemských, o něž německé měšťanstvo pokoušelo se již za nepokojných dob po vymření rodu Přemyslova, dopřáno městům královským po vyvrácení moci německého živlu v l. 1420—1421 nejprve na památném sněmě Čáslavském roku 1421, na němž byl král Sigmund zbaven trůnu. Moc stavu městského povznesla se za krále Jiřího, jenž ve stavu tom a v rytířstvu vyhledával oporu proti zpupnému a nepokojnému stavu panskému. Za rozvratu jeho soustavy vládní v době slabého krále Vladislava II. šlechta v prvním zákonníku zemském r. 1500 učinila pokus o vytlačení stavu městského z jednání sněmu zemského, ale města uhájila práva

což ostatně bylo dosti přirozeno se stanoviska práva feudálního. Obnovené zřízení zemské z r. 1627 přiznávajíc městům královským vlastnost svobodného stavu vracelo jim tím privilegium zastoupení na sněmě, ale znění zákona bylo nejasné, a šlechtici vyložili jej v nejužším slova smyslu. Až do roku 1618 hlasováno bylo obyčejně podle stavův,[1] a města měla přirozeně jeden hlas; tento hlas si zachovala; jenom když zavedl se obyčej[2] hlasovati podle hlav, shledalo se, že všechno měšťanstvo v království mělo právě tolik vlivu, jako nejchudší zemánek. Tento jediný hlas vykonáván byl nejčastěji některým měšťanem staroměstským jménem šesti měst privilegovaných (tří měst Pražských, Kutné Hory, Plzně a Budějovic). Přednost jich záležela v tom, že směli býti přítomni rokování sněmu; právo druhých měst královských přestávalo na tom, že posílali vyslance, kteří v pozadí síně sněmovní † stáli »na kathedře«, poslouchajíce čtení proposicí královských, neboť tato oficiální zasedání bývala veřejná.

Z počátku města protestují proti nespravedlnosti, jejíž obětí se stala, a občas liberálnější nejvyšší purkrabí dbá jejich stížnosti aspoň v případech, které se týkají přímo stavu městského; většina však nikdy upřímně nepřijímá tuto nejistou snášelivost. — Hlavně ovšem pro malichernou žárlivost stavovskou, ale také proto, že městští radní jsou úplně v rukou královských, a že jejich zástupci

---

svého. Rovněž zmařen nový pokus vyšších stavů r. 1547, když král Ferdinand I. nedbaje rad jejich, zachoval města královská při hlasu třetím na sněmích zemských.]

[1] [Po zahájení sněmu královskou proposicí na hradě Pražském v »světnici soudní« každý stav rokoval o ní sám o sobě, a to nejprve stav panský v soudní světnici, pak stav rytířský v pokoji zeleném a pak teprve stav městský na radnici staroměstské. Rokování o předloze královské a o snesení k ní ostatních stavů řídil v každém stavu direktor; ve stavu městském býval jím primas Staroměstský. Usnesení stavu městského ústně oznamoval kancléř Staroměstský jako odpověď oběma stavům vyšším, s nimiž potom jednáno tak dlouho, až dosaženo bylo sjednocení. Snesení stavů předkládalo se králi, jenž, byl-li jím spokojen, schválil je, načež ke konci sněmu zredigováno a jako »artikule sněmovní« zapisováno bylo do desk zemských od volených relatorův a tím nabývalo moci zákonné.]

[2] [Neurčitého znění článku A 7 Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 vyšší stavové užili k nebývalému obmezení účastenství stavu městského při sněmích zemských. Již při prvním sněmě r. 1627 vytkli zásadu, že celý stav městský prý měl vždy jediný hlas, takže způsob hlasování na příště býval takový, že po přečtení proposice královské jednotliví členové stavů vyšších, prelátského, panského a rytířského, k vyzvání direktora sněmu — nejčastěji nejvyššího purkrabího pražského — podávali dobrá své zdání (viritim), načež stav městský vyzván slovy »páni Pražané, Horníci a jiná města«, aby učinil svou přímluvu.]

byli by jen poslušnými nástroji dvora. Reklamace měst jsou jinak jenom platonické: sněmování nepočíná nikdy v době ustanovené, prodlužuje se po celé měsíce, pobyt vyslaných v Praze působí výdaje, kterých prodloužený rozpočet jejich nesnese, nejčastěji měšťané opomíjejí se dostaviti; roku 1720 šlechta ustanovuje, že podle obyčeje stav městský bude míti jen jeden hlas, a směr vylučovací provádějí potud, že odpírají poslancům z Kutné Hory, Plzně a Budějovic právo zasedati na sněmě.[1]

Poslanci městští, nemajíce nic lepšího na práci, dávají se do hádky; pro nejmalichernější přednosti Kutná Hora vede proti Plzni při,[2] jež tvoří jednu z nejdelších a nejnudnějších episod v dějinách českých, ale jejíž podrobnosti vrhají zvláštní světlo na mravy tehdejší. — »Páni musí hleděti,« píše Kutnohorským prokurator jejich v Praze Daniel Herzog, »aby u slavné komory dobré ochránce, zvláště pana nejvyššího mincmistra nějak získali, pak následovati bude dobrá zpráva, tak bývá u dvora — fiat.« [3] — Klienti jeho rozumějí: †vysílají do Prahy dva radní, aby požádali praesidenta, rady a sekretáře komory české, nejvyššího sudího a místosudího i nejvyššího mincmistra za patrocinium a listy přímluvné, a odevzdali, což hlavní bylo, všudy presenty, jako 20 skopců, 5 ovcí, 12 neb 10 bílých tolarů. Dosáhli tak všudy pro obec svou příznivého zamluvení. †Během roku 1662 žádost Kutnohorských s dobrými zdáními jde do Vídně na kancelář dvorskou, odkud zaslána jest zase praesidentu nad appelacemi do Prahy. Vyslaní Kutnohorští došli i ku praesidentu, jemu pár bažantův a dva páry koroptví přinesli za present od obce své, prosíce ho za dobré zdání. Roku 1664 i komora appelační podala dobré zdání své do Vídně, kde na kanceláři dvorské žádost kutnohorská zůstala ležeti do roku 1691.

---

[1] Jaromír Čelakovský, »Postavení vyslaných král. měst na sněmích českých a spor měst Kutné Hory, Plzně a Českých Budějovic o přednost místa a hlasu na sněmě« v Čas. Čes. Musea, 1869, str. 267.

[2] [Počátek sporu spadal již do druhé poloviny XVI. století, když Ferdinand I. věrnost Plzně, Českých Budějovic a Ústí nad Labem r. 1547 odměnil privilegiem, aby vyslaní jejich měli hlas a místo hned po Pražanech. Ale Kutnohorští nepokládajíce majestát krále Vladislava II., jejž předložili králi Ferdinandovi, za propadlý, poněvadž v konfirmaci privilegií za neplatné byly prohlášeny listy, privilegia a svobody, kterých by byli nepředložili králi, hlásili se ke všem svým svobodám horním, mezi jinými i ku výsadě, aby místa a hlasu svého užívali na sněmích hned po městech Pražských napřed přede všemi jinými městy v království českém.]

[3] Ibid., str. 144.

† Tehdy obnoveno jednání a zvláštními komisary strany smířeny tak, aby města Kutná Hora a Plzeň v přednosti hlasu se střídala. Narovnání schváleno od císaře dekretem roku 1693. Ale spor obou měst obnoven r. 1713, když sněm za příčinou moru, v Praze zuřícího, shromáždil se v Plzni, kam vyslaní Kutnohorští se nedostavili, a Plzeňští byli přítomni, zasednuvše vedle vyslaných pražských. Událost ta dodala mysli Plzeňským, že ke konci téhož roku podali žádost k císaři, by nadání a privilegia jich . . rozšířiti ráčil, tak aby oni hned po primasích a purkmistřích Starého a Nového města Pražského nejprvnější hlas, místo a sedění v sněmovních shromážděních . . . mívali. Po novém jednání, v němž mnohdy ještě »ptactvem nebeským líbezně bylo reflektirováno« na kuchyni pánů referentů, Plzeňští konečně vzdávali se zvláštního hlasu, žádajíce spolu s Kutnohorskými a Budějovickými za sedání a hlasování na sněmích. Ale přese všecko své úsilí privilegovaná města nedošla splnění svých žádostí.

Se ztrátou všeho vlivu politického královská města pozbývají zároveň vší samostatnosti administrativní. Nejsou již jako dříve výlučně podřízena panovníkovi nebo zástupci jeho nejvyššímu podkomořímu, co bylo jaksi zevnějším znamením jejich svobody; komora, místodržitelství, hejtmané krajští vykonávají nad nimi dohled stále pravidelnější a přesnější, a tlačí je takto na tutéž úroveň jako celek poddaných.

Města vyšla z války vylidněna, z polovice nebo ze tří čtvrtin pobořena, přetížena dluhy, naléhavě vymáhanými. Ferdinand III. snaží se pomoci jim, povzbuzuje ke stavění osvobozováním od daní. Protože však páni zapovídají poddaným svým opouštěti dvory jejich, noví obyvatelé městští skládají se jen z † vysloužilých vojákův a tuláků nejhoršího druhu, pocházejících téměř ze všech končin světa; [1] co

[1] [Příklad velmi zajímavý o cizincích, v městech českých se usadivších, známe z Jindřichova Hradce, kde za války třicetileté a ještě více po ní usazovali se lidé rodilí v Solnohradsku, Tyrolsku, Korutansku — známá rodina knihtiskařská Landfrassů — Štyrsku, Rakousích, Bavořích, Sasku, Švábsku, Falci, Porýnsku, Nizozemí, Italii a Uhrách. (Jan Orth, »Jindřicho-Hradečtí měšťané v l. 1623—1727 do svazku městského přijatí«, 1884). Zajisté podobné, ne-li horší, poměry nastaly v městech král. zvláště při velkých řekách a hlavních silnicích a blíže hranic zemských položených. Rezek (Čes.-Mor. Kr., VI., 93—94) správně vykládá tímto novým obyvatelstvem veliké, namnoze až do nejnovější doby ještě patrné rozdíly mezi obyvatelstvem městským a vesnickým. Do vsí nové osadníky nic nevábilo: zde obyvatelstvo domácí rozmnožovalo se ponenáhlu, ale přirozeně, a proto v lidu selském zachovalo se mnohem více z původního rázu a tradicí předbělohorských.]

zbývá ze starého obyvatelstva, znuzeného bídou a strachem, ztrácí se mezi těmito hrubými a nevědomými přistěhovalci, kteří nemají nejmenší potuchy o obyčejích země, do níž zanesla je náhoda. Panovník nejliberálnější nebyl by bez váhání odevzdal těmto dobrodruhům správu a spravedlnost. Obšírná instrukce, vydaná r. 1650 kr. rychtářům, purkmistrům a radám všech král. měst, jež podle soudu Jaromíra Čelakovského byla »prvním pokusem jakéhosi ustálenějšího zřízení obecního v Čechách, a zároveň důležitou změnou platného dosud práva městského z roku 1579«, titěrnými podrobnostmi, v něž zabíhá, více snad ještě než podřízeností, k níž radní městští jsou odsouzeni, ukazuje krajní nedůvěru, kterou vzbuzují, a, bohužel, skutky dokazují, že nezasluhovali více shovívavosti. Purkmistru a konšelům nařízeno, aby pravidelně a každodenně se scházeli, k sobě a k zástupcům stran uctivě se chovali, v zasvěcené dni a svátky do kostela chodili, nařízené posty zachovávali, a všech veřejných processí jakožto osoby úřední se účastnili. Všecky přestupky proti těmto řádům měl kárati a přetrhovati král. rychtář. Témuž král. rychtáři dohlížeti jest, aby dbáno bylo zákonův, aby účty byly správné, aby sporné strany nebyly přetěžovány přílišnými taxami; nad důchody obecními ustanoveni jsou zvláštní zodpovědní úředníci, kteří každého čtvrt léta u přítomnosti král. rychtáře a starších obecních v plné radě počty skládají a odvozují; města znenáhla pozbývají vší samostatné moci soudní.[1]

Tato nařízení byla prováděna se stejně nedbalou bezstarostností jako jiné zákony, a po celé XVII. století vláda jest naprosto neschopna, aby přítrž učinila zlořádům. Velké obce od dávna upadly v zapomenutí. Odstupující konšelé podávají podkomořímu seznam kandidátův, aby si z nich vyvolil budoucí radní; moc upadá takto do rukou několika koterií, jež nestoudně zneužívají svých úřadů; podporují své přátele, osvobozují je od kontribucí a vojenského ubytování, nespravedlivě se chovají k chudým měšťanům v udílení várek, jež byly monopolem měšťanstva, zmocňují se gruntův obecních, maří všecku soutěž nařízeními donucovacími. Občas schůzky obecní podobají se doupatům zlodějů, kde šejdíři se potýkají o část kořisti. Radní páni se opíjejí a nadávají šelem primasovi: v Kolíně r. 1687 Jan Modestinus je vyloučen z rady, pro-

[1] Jar. Čelakovský, »Úřad podkomořský v Čechách« v Čas. Čes. Musea, 1877, str. 570—575.

tože městského rychtáře shodil se schodů radnice; třeba přísného napomenutí od pana podkomořího, jenž vyzývá je, aby »skrze daremné hadrunky a nevole nedávali pohoršení v obci«.[1] Příkladem předcházejí sami úředníci, jež vláda dala obcím. — Roku 1679 kolínský rychtář královský Mathes Hájek, někdejší důstojník vojenský, spatřiv člověka ze vsi Třídvorů, že pase své stádo na městském poli, v hněvu ho těžce postřelil, takže v krátce zemřel; v nejbližším zasedání rady chování jeho vytýká mu primátor M. Jiřík Večorek, král. rychtář odpovídá urážkami, celé město dělí se na dvě strany, jež dráždí se a tepou; přívrženci rychtářovi sáhli na primátora, jej sit venia obnažili a v zadek bili; záští utišilo se teprve morem roku 1680, který způsobil všeobecné usmíření.[2]

Zasahování moci ústřední přispívalo jen ještě ke zvětšení zmatků. Dříve nejvyšší podkomoří projížděl zemi, aby jmenoval konšely, a byl takto více méně obeznámen s poměry místními; od druhé polovice XVII. století obnovování rad dálo se v Praze: podkomoří, který má zprávy jen velmi vzdálené, přestává nejčastěji na potvrzování konšelů v úřadě, jenž zatím byl jim vypršel; zvláště primátor, jenž má vrchní dozor nad správou finanční, snaží se čím dále tím více, aby stal se stálým úředníkem, a jedinou snahou jeho jest získati si všemožně přízeň zástupců panovníkových, aby nebylo mu překáženo v drobných jeho pletkách. Podkomoří, jichž moc jest rušena zakročováním druhých úřadů správních, nedbají své povinnosti; většina pokládá svůj úřad jen za stupeň k povznesení se k vyšší hodnosti, a následují po sobě skutečně tak rychle, že nemají ani kdy, aby se obeznámili s věcmi obecními; jestliže někteří berou vážně svůj úřad,[3] † zakročujíce

---

[1] Jos. Vávra, »Dějiny král. města Kolína n. L.«, 1888, str. 209.

[2] Ibid., str. 202—205.

[3] [Vzpomínky zasluhuje zejména Oldřich Sezima Skuhrovský ze Skuhrova (1647—1651), jenž zastával se královských měst proti svévoli krajských hejtmanů, z nichž mnozí »hned pro dost špatnou věc měšťany do arrestu dávají .. následkem čehož ... ani cizinci, ba už ani žádný voják v městech osazovati se nechce«. Z rozkazu císařova (1650) zakázáno hejtmanům krajským »takové neslušné předsevzetí s dobrou kapitolou a pohrůžkou nemilosti císařské«. Když nelítostní věřitelé zle hrdlili obce městské, Skuhrovský jednal s nimi o příročí a sestavil jistá pravidla, jichž i za nástupce jeho užíváno. Největší zásluhu zjednal si vydáním proslulé instrukce z r. 1650 R. 1651 povýšen byl na úřad nejvyššího písaře. Z nástupců jeho péčí o zlepšení správy a blahobytu měst královských proslul Jan Petr Hubryk z Hennersdorfu na počátku svého úřadování (1682) bojem proti zlořádům kotterií městských, jež na úkor a potlačení řemeslníkův a chudiny městské hleděly se

proti zlořádům a trestajíce vinníky, naříkání všech, jimž kazí nekalé záměry, nalézá ochotný sluch u appellační komory, jež zakročuje ve prospěch vinníkův a vymáhá si nařízení místodržících (1688), jímž podkomořímu přísně se zakazovalo osobovati si konání jakéhosi práva trestního v městech nebo rozsuzování sporných věcí. Protože i komora česká nedbala o zavedení pořádku ve věcech hospodářských, dvůr pozbývá trpělivosti a jmenuje komisi, by vyšetřila příčiny »dokonalé již tak říkaje zkázy a ruiny« měst, [1] a škod, jež vyplývají z toho pro komoru královskou. Po půlstoletém úsilí výsledek zdá se jistě nepatrný. Komise rozhoduje se potlačiti poslední zbytky finanční samosprávy obecní, a ve většině měst král. zřizuje se placený inspektor hospodářský, dosazený od vlády a jí též odpovědný (1706). † Tři nebo čtyři důvěrníci z obce, volení spolu s inspektorem a primasem, tvoří hospodářskou konferenci, jež většinou hlasů rozhoduje o všech věcech hospodářských a berničných. Radě městské přísluší pouze bdíti nad konferencí hospodářskou, vymáhati nedoplatky, a po uplynutí každého půl roku žádati od inspektora účty obecní, jež po revisi domácí předkládají se úřadu podkomořskému ku přehlídce, a od něho účtárně komory české ke konečnému vyšetření a schválení. Radám městským zůstává takto jen moc správní a soudní vždy skromněji odměřována. Nejkřiklavější zlořády jsou takto odstraněny, ale za cenu úplného ujařmení měšťanstva, a poručníci, jemu dosazení, spokojujíce se pořádkem zevnějším, jeví se naprosto neschopni k tomu, aby vrátili městům nějaké stopy dřívějšího jejich blahobytu.

Již zevnějšek měst svědčí o úpadu jejich. Jediná Praha pro přítomnost úřadův a šlechty jeví jakousi zdánlivou živost. Ač teprve na samém sklonu XVII. století pozvedají se četné paláce a chrámy, jež konečně dodaly jí onoho rázu malebného, který není ještě docela setřen požadavky života současného, však již palác Kolovratův, o něco později Černínův, kostely Panny Marie Vítězné, San Salvatorský, sv. Ignacia, klášter Pavlánský přidružují se ke starým budovám monumentálním; jesuité dokončují stavbu Klementina. Tento ruch jest ostatně poněkud strojený a toto

---

sprostiti všech břemen městských, placení daní, ubytování vojska, odhlasovaly si větší počet várek v obecním pivovaře a p. (Jaromír Čelakovský, »Úřad podkomořský v Čechách« v Čas. Čes. Musea, 1877, str. 575, 577).]

[1] Čelakovský, »Úřad podkomořský v Čechách« v Č. Č. M., 1878, str. 14—15.

umění, jež se nezrodilo z přirozeného vývoje lidového, nemá v sobě nic národního; umělci jsou vůbec cizinci a nemají následovníků; i ti, kdo jsou původu českého, jako Škreta, jenž reakcí náboženskou byl vyhnán z Čech, a který při svém návratu přináší sem způsob a zvyk Vlachů, [1] nejsou nijak původní, a obrazy akademické a přesné, jimiž pokrývá stěny kostelů, někdy velmi obdivované, nyní nudí nás svou bezvadnou všedností. Sochaři nečetní jsou naduřelí a přemrštění; umění slévačské, někdy tak kvetoucí, je zapomenuto; snaha doby, libující si v cetkách, je dosti dobře vyznačena objevením se cechu stukatérů (1657), ostatně téměř samých Vlachů. Pokrok hmotný je rovněž velmi pomalý. Užívání fiakrů, jež v Londýně je zvykem již roku 1625, v Paříži r. 1650, zavádí se v Praze teprve r. 1778; Hamburk osvětluje se svítilnami roku 1675, Praha roku 1744. [2] Netečnost je všeobecná; když úředníkům ukládá se povinnost, aby dvakrát denně chodili do své úřadovny, komora česká protestuje: město je veliké, cesta dlouhá. A přece jest Praha opravdu městem jediným v koruně české vedle Vratislavě, která je čilým střediskem obchodním, zvlášť od té doby, co otevření průplavu Odersko-sprévského usnadňuje obchodní spojení s Hamburkem.[3]

Za ní nalézáme jen nepatrná města. [4] Zachovávají si některé zajímavé zbytky svého dávného blahobytu, chrámy s lomenicemi gothickými, radnici ve slohu renaisančním, náměstí, obklopené podloubím, pod nímž kryjí se krámy nejživější. Všecky tyto stavby, zanedbané a na spadnutí, skýtají žalostný pohled sešlosti; mnoho domů spustošených za války jest ještě prázdných po padesáti letech, konečně se znenáhla rozpadávají; tato bídná stavení, skoro úplně dřevěná, bývají snadnou kořistí požárů, jež

---

[1] Karel Škréta Šotnovský ze Zavořic, narozen v Praze r. 1604, opustil Čechy v době nepokojů, nabyl velké slávy v Italii, vrátil se do své vlasti kolem r. 1638, umřel roku 1674.

[2] Winter, »Kulturní obraz českých měst«, I., str. 516—523.

[3] [Zřízením průplavu, jenž horní tok Odry spojoval se Sprevou, Havolou a Labem v l. 1662—1668, kurfiřtem braniborským Bedřichem Vilémem připravována cesta ku příštímu zabrání bohaté země Slezské. Obchodní spojení Vratislavě s Berlínem pohodlnou drahou vodní daleko bylo výhodnější a pohodlnější nežli spojení hlavního města slezského s Brnem, s Prahou nebo s Vídní.]

[4] [Na Moravě Brno má 8000 obyvatelů, Olomúc 6000, Jihlava 4000, Strážnice 3500, Znojmo 3000, Mikulov a ostatní obce městské nemají více než po 1000—2500 duší (F. A. Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 146)].

ob čas zuřívají v zemi; přes opakovaná nařízení nečistota kupí se na ulicích. Mimo Prahu a Kutnou Horu, jež poněkud oživla, obchodníci jsou pouhými kramáři a obchod skoro výlučně je soustředěn v rukou několika kupců † vlaských nebo židovských. Duch úzkoprsé marnivosti, potměšilé nedůvěry a bojácné lenivosti zdržuje pokrok. † Instrukce městská z r. 1650 doporučuje městským radním, aby taxami příliš vysokými nebránili cizincům, kteří by se chtěli usaditi v jejich městě, a hledí zavésti trochu více spravedlnosti ve správě cechů. Měšťané nedbají toho, myslíce jen, jak by zamezili soutěž, aby ochránili své ubohé výsady: výhody, jichž dostává se synům cechmistrův, obmezení počtu mistrovství, všemožné výlohy a složité zkoušky odrazují kandidáty. Životu průmyslovému překáží řada malicherných předpisů; každá novota jest hrozbou, každý vynálezce nepřítelem. Nesmyslným zákonem donucovacím přivádí se stále pokušení podvodu: pekaři, sládci, řezníci jsou spoutáni sítí nařízení sobě odporujících a nejasných, jež nezamezují podvodů právě tak, jako zápověď kupovati ve velkém sklizeň sedláků nezabraňuje častější nouzi. Vše sloučeno jest v životě národa: nařízení obecní vycházejí z téhož pojetí, jako nařízení ve věcech víry, ze strachu svobody a z nedůvěry v povahu lidskou a též výsledek jest podobný: poklesnutí povah a malátnost duchů.

Někteří národní hospodáři pozorují příčinu zla: Jan Joachym Becher vyzývá Leopolda, aby podporoval »intelligenci, energii, kapitály a svobodu, jež jsou čtyřmi křídly Merkurovými«.[1] Jiní, méně původní, méně smělí, jako Hornick, jehož kniha »Österreich über alles, wann es nur will«[2] (1684), je pověstná, vytýkají nemilé následky nesouvislého systému hospodářského a žádají, aby důsledně se prováděly theorie ochranářské, vládnoucí tehdáž ve vší

[1] »Politischer Diskurs von den eigentlichen Ursachen des Auf- und Abnehmens der Städte, Länder und Republiken«. Hildebrands Jahrbücher, II., str. 44. [Jan Joachym Becher (1635—1682), proslulý chemik dobrodružného života, vynikl též ve vědě finanční a národohospodářské. Přijav službu při dvor. komoře ve Vídni, navrhoval hraběti Sinzendorfovi rozsáhlé plány národohospodářské, jež však nebyly provedeny. První v Rakousku hlásal, že vedle fisku třeba míti na mysli blaho lidu, jež jest »potior pars materiae«, a doporučoval panovníkům, aby starali se víc o obohacení svých poddaných nežo své vlastní.]

[2] [Plný název knihy jest: »Österreich über Alles«, wann es nur will: das ist wohlmeinender Fürschlag, wie mittelst einer wohlbestellten Landes-Oekonomie die kaiserl. Erblande in Kurzem über alle andere Staaten von Europa zu erheben und mehr als einiger derselben von denen anderen independent zu machen (1684).]

Evropě.[1] Dvůr poslouchá, uvažuje a čeká. Skorem každého roku stavové vyslovují své stížnosti — a ač z nich nevysvítá jistě intelligence tuze osvícená, s některými stížnostmi jich však souhlasí každý, na příklad s potřebou změniti tarif celní z roku 1658, nebo zdokonaliti sesplavnění Labe. Vnadí je některými sliby nebo některými neurčitými opatřeními, z nichž jedna jsou škodlivá a druhá bez trvalého účinku, buď že se neprovádějí, buď že bývají mařena nařízeními opačnými. Teprve roku 1698 konečně pomýšlí se ve Vídni na zřízení komise, jež má povšechně působiti na politiku hospodářskou; komerční kollegium v Praze bude zřízeno teprve roku 1724.[2]

---

[1] »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«. Neue Folge, II. Bd., 1881, str. 194, [kde v rubrice »Miscellen« Inama-Sternegg oceňuje význam díla Hornickova a podává biografická data o spisovateli. Filip Vilém von Hornick (zemřel po roce 1712), byv sešvakřen s proslulým komorním radou J. J. Becherem, seznámil se s jeho plány národohospodářskými, a mnohých zastával se ve spisech svých, z nichž nejdůležitější »Österreich über alles« jest nejpřesnějším výrazem německého merkantilismu. — Z národních hospodářů, navrhujících účinné a prospěšné prostředky k zvelebení blahobytu národního, čestné místo náleží též radovi komory české Gerhardovi Leuxovi z Leuxensteina, někdejšímu dvornímu kupci malostranskému v Praze. Pozoruhodné byly návrhy jeho o zřízení velikých mezinárodních trhů v Praze a ve Vídni. O Praze vykládal Leux, že před vypuknutím války tudy bral se směr obchodní s Italií: zboží italské vozilo se přes Bozen do Budějovic Čes. a odtud po Vltavě do Prahy, odkud jako z nějakého střediska rozváželo se dále do Hamburku, Slezska, Polska, Pruska a Ruska. Za války zašel obchod ten a přešel do Lipska, ale bylo by lehce svésti jej na starou dráhu, protože Praha leží východněji než Lipsko. Zřízením mezinárodních trhův a novým soustředěním obchodu v Praze zvýšily by se příjmy z cel a mýt, solní obchod by zkvetl, výnos tácu nápojového rozmnožil by se pohybem a útratou cizích kupcův a jich faktorů v Praze. I šlechta a poddaný lid by se zotavili, prodávali by lépe své plodiny, vzbudil by se v nich zájem pro obchod a průmysl, a když by se zmohl jich blahobyt, mohli by platit větší daně, z čeho by zase těžil stát. Leux předkládal hned druhý návrh, jímž by umožněno bylo zřízení velikých mezinárodních trhův: opatření pořádných dopravních prostředkův a zejména řádné sesplavnění Vltavy a Labe. Sesplavněním Vltavy směr staré cesty obchodní s Italií mohl by obrácen býti do Čech, ne-li pro všecky kupce, aspoň pro polské a ruské. Sesplavněním Labe domácí plodiny, obilí, dříví, ryby mohly by se voziti přímo do Hamburku a odtud do Hollandska, kdež by se dobře prodaly, právě tak jako tovary průmyslu slezského plátna, prostěradla, závoje, jemné nitě, jichž obchod by bylo možná soustřediti v Hradci Král. a odtud po Labi vyvážeti do Němec a do Hollandska. W. Roscher, »Österr. Nationalökonomik unter Leopold I.« v Hildebrandových »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, II., 1864. »Stručný přehled« u Rezka. Čes.-Mor. Kr., VI., str. 329 až 330, 512—526].

[2] [A. Přibram, »Zur Geschichte des böhmischen Handels und der böhm. Industrie im Jahrhundert nach dem westfälischen Frieden« v Mittheil. des Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, XXXV., str. 305—357.]

I při této zdlouhavosti jakási činnost průmyslová počíná se projevovati v jistých oborech; Slezsko opět snaží se státi prostředníkem mezi Ruskem nebo Polskem a západní Evropou, plátna jeho nalézají opět dosti hojně kupců, takže vlastní výroba, ostatně velmi ztenčena stálou emigrací tkalců, nestačí objednávkám, i hledá v Čechách potřebného doplnění; sklárny, tak četné v XV. století, že časté bývají nářky na kácení lesů, znovu se zmáhají, a výrobky krajiny Plánské jsou vyhlášeny daleko široko; až v Cadixu se setkáváme se sklady českého skla.[1] Soukenictví, jež bývalo kdysi bohatstvím Moravy, naproti tomu dlouho nemůže se zotavit a vyrábí látky jen hrubé. Zkrátka, ač celek jeví postupné zlepšení — a národ, ač-li nezanikl, nemůže dlouho hynouti v špinavé bídě, do níž válka uvrhla Čechy — situace zůstává zlá: není záloh, takže nejmenší krise působí nejbolestnější následky; není methody u vlády, aniž iniciativy u řemeslníků; velmi pomalé zotavování bývá přerušováno náhlými obraty. Nad to prospívá skoro výlučně pánům, jimž hmotné a mravní prostředky aspoň z daleka umožňují sledovati příklad ciziny. Ostatně mnohým podnikům jejich, lehce pojatým a chabě spravovaným, vede se špatně, nebo — což jest ještě horší — živoří jen dále pomocí vlády; od té doby život obchodní v Čechách béře na se ráz umělý, který si zachovává téměř až podnes, takže podivným paradoxem pokrok průmyslu, soustředěného v rukou několika cizích továrníkův a dosti malého počtu šlechticů, posiluje vliv šlechty a zdržuje vymanění měšťanstva.

Města, závisící na pánech, ať již ochranná nebo poddaná, jsou ovšem ve stavu ještě horším. Privilegia, nejslavněji potvrzená, jsou neustále porušována. Moc náleží hejtmanu nebo regentu panskému neb úředníkům jeho, zejména † purkrabímu, jenž měl hlavně na starosti rozvržení robot, a konšelé, zvolení nátlakem jeho, jsou jen prvními obětmi libovůle jeho a jako zástavou, kterou se zaručuje poslušnost jejich spoluobčanů: každé neděle budou přítomni mši a kázaní v prvních lavicích, budou přijímati dvakrát do roka, s hořící svící účastniti se budou každou první středu v měsíci procesí s velebnou svátostí, budou bdít, aby posty byly zachovávány. — Konšelé hledí jen, jak by se zbavili úřadů, jež ukládají jim tak těžká břemena, stěžují si, že bývají příliš dlouho zdržováni ve svých úřadech, žádají za propuštění při první příleži-

[1] [Edmund Schebek, »Böhmens Glasindustrie und Glashandel«. Quellen zu ihrer Geschichte, Prag, 1878.]

tosti; regent odmítá to, hrozí jim a nadává.[1] Měšťan, chce-li podniknouti cestu, musí žádati za svolení svého pána, udati důvody své nepřítomnosti, každého roku obnoviti svou dovolenou; vdovy a sirotci, chtějí-li se vyvdati jinam, musí vzdáti se dvacetiny, později desítiny svých statků. Platy množí se do nekonečna, daně z živnosti, cechů, piva, vína, páleného, lovu ryb; vzbudí-li se útiskem nějaký odpor, pán stěžuje si u vyšších úřadů, jež zakročují v jeho prospěch, ostře kárajíce »obec i starší, že spojily se jako silný řetěz«.

Obyvatelé města Police nad Medhují, oloupeni byvše o své výsady opatem Břevnovským Slezákem † Augustinem Seifertem usilují, aby král potvrdil jejich stará privilegia: opat obviňuje je ze vzpoury a domáhá se přísného potrestání. Král, třeba nešel tak daleko, nařizuje jim roku 1660, aby se vyrovnali se svou vrchností. Opat Augustin zle vylévá si na nich svůj hněv[2] až do chvíle, kdy poddají se na milost a nemilost. † Poličtí musili odprosit opata za své »prohřešení a neposlušnost« s přiznáním, že »jsou se své dědičné vrchnosti zprotivili, čehož že velice litují, ano se víceji z nerozumu, hlouposti a neplatné rady nežli ze zlého mínění stalo; z kteréžto příčiny že pardonu a odpuštění prosí«. Opat žádá, aby sousedé prosili za odpuštění † podáním rukou, děti na kolenou se sepjatýma rukama volaly o milost; ovšem dříve, než potvrdil jejich výsady, změnil je dle své libosti (1661). † Když za nástupce jeho Tomáše Sartoria dála se nová příkoří Polickým, měšťané hledí se zabezpečiti královským stvrzením svých privilegií, i žádají vrchnost svou za potřebnou přímluvu. Opat Tomáš dotazuje se, jaké mají prostředky na náklad k tomu potřebný, připomínaje hned, že jim nedopustí dluhy na to dělati. Po delší dobu Poličtí neodvažují se opakovati žádost svou za intercessí, až roku 1680 za nesnáze, způsobené velikým vzbouřením selským, získali konečně přímluvný list k císaři, načež roku 1682 došli královského stvrzení svých privilegií na základě narovnání s opatem Augustinem roku 1661. Originál císařského privilegia odevzdán souse-

[1] Jan Orth, »Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce od r. 1618 až do sklonu minulého století« (1883), str. 22—23.

[2] [Z prostředkův opatových nejúčinnější záležel v tom, že odňal sousedům pole, jim najímaná na panských poplužích, a zbavil je tudy velké části jejich živnosti. (Tomkovy »Příběhy kláštera a města Police nad Medhují« str. 132.]

dům při slavném shromáždění v refektáři klášterním samým opatem. Všickni přítomní přistoupili pak, každý políbil jemu ruku za milost, prokázanou obci přímluvou jeho, každý též políbil listinu, jež uložena potom v domě radním. Když opat s duchovními zasedl k obědu, přišel ještě jednou primas sám třetí poděkovat se jménem obce za milost městu prokázanou.

† Hrabě Karel Kajetan Buquoy r. 1715 znenadání zapovídá měšťanům Benešovským užívati lesa, který jim byl † r. 1607 postoupen od Petra Voka z Rosenberka za malý úrok roční. Několik měšťanů vzpouzejících se bylo zavřeno do smrdutého vězení; odtud vycházejí nemocní, jeden z nich přišel o oko. Předstírajíce, že chrání zvěř, hajní střílejí kozy, psy, kočky až na samý práh domů. Obyvatelé, jimž po lese odňato bylo užívání luk panských, obracejí se k vrchnímu hejtmanovi, který vrhá do vězení vyslané k němu dva radní; po osmnáctiletém sporu dosahují konečně, že král zakročuje v jich prospěch, aniž ostatně stav jich se tím zlepšil.[1] Jsou povinni robotou jako sedláci, a protestují-li, bývají sázeni do temného vězení; dožadují se zakročení místodržitelství, jež nařizuje jim podrobiti se, až věc bude rozhodnuta; víme, jak dlouho to může trvati.[2]

Jest-li takto zacházelo se s měšťany, kteří měli určitá práva, poměrné vzdělání, některé prostředky, kteří v nedostatku jiných ohledů chráněni byli svým seskupením a důchody, jež prospíváním města zajišťovaly se pánům, není nikterak s podivením, že postavení prostých sedláků bylo hrozné. Od některé doby zdá se, že slabá reakce jeví se proti mínění tradicionálnímu, dle něhož XVII. a XVIII. století byly dobou smrti a strašného útisku, i přiznávám se, že procházeje různými výstavami pražskými, sám sebe jsem se tázal, nedal-li jsem se klamati nářky potměšilých a licoměrných sedláků, kteří na odiv vystavují své cáry, aby unikli dani. Dojem, který vzbuzují tyto výstavy, není zajisté dojem zkázy a zoufalosti; typy chalup selských jsou malebné a roztomilé, nábytek

[1] Klimesch, »Uneinigkeiten zwischen der Gemeinde Beneschau und deren Grundobrigkeit in den Jahren 1715 bis 1733« v Mitth. d. V. für. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, XXVII., 1889, str. 154—171. — Winter míní vůbec, že města poddaná jen hradbou a trhem lišila se ode vsi po německu vysazených. (»Kulturní obraz měst českých«, I., str. 27—28.) Jako sedlákům i sousedům měst poddaných řídko kdy zdařila se žaloba na pány (str. 58). Winter zabývá se vůbec jen † XV. a XVI. stoletím, nanejvýše počátkem XVII., a zlo ještě se zhoršuje potom.

[2] Srovn. též M. Urbana, »Zur Geschichte der Stadt und Herrschaft Königswart«. (Mittheil. XIX. str. 35—39).

a náčiní, zdobící je, svědčí o nepopěrném blahobytu, obleky jsou mnohdy pěkné a výšivky půvabné; i zpěvy a tance národní veselé, čím lépe je poznáváme, jeví život dosti čilý. Nicméně, je příliš mnoho důkazů, prameny jsou příliš přesné a příliš jasné, aby byly vyvráceny několika hmotnými doklady, kteréž ostatně nebyly sebrány za účelem historickým a způsobily by nejednu nesnázi.

Všecka léta nebyla stejně krušná pro sedláky a poznali doby poměrného blahobytu; ale tyto doby bývaly řídké, krátké, a po půl druha století sedláci byli neustále pronásledováni hladem, bídou naprostou, úplnou. Nesmíme zapomínati, že tehdáž kapitál movitý byl představován výlučně tímto nářadím, těmito vzácnostmi, jež takto tvoří často nahromaděnou práci několika pokolení. Nadto povstala na venkově jakás oligarchie selská, velmi tvrdá a velmi pyšná, jež držela hospodářství dosti rozsáhlá, a jíž znenáhla se podařilo zlepšiti své postavení; bohužel, pokrok její neprospěl valně celku, naopak její nadpráví tížilo velmi ostatní sedláky. Postavení většiny poddaných bylo velmi různé, měnilo se nejen dle smluv právních, ale spíše ještě dle povahy majitelovy; na statcích korunních, na zboží církevním bylo s nimi zacházeno ještě jakž takž milosrdně;[1] rád bych i připustil, že všeobecná praxe byla mírnější, než je zjištěna doklady, ježto prameny mluví hlavně o přích, vedených s pány, neb o vzpourách, vyvolaných požadavky jejich; však i méně nešťastní vedou život plný útrap a ponížení.[2]

---

[1] [Ale i na statcích korunních nalezneme případy zlého nakládání s lidem selským, jak svědčí relace vyšetřující komise o řádění purkrabího na panství Zbirožském, kde nelitostným sužováním jeho v l. 1672—1679 ze 178 celých potažníků ve zkázu uvedeno 86. Že i na zboží církevním dály se zlé útisky lidu selského, ukazuje bouře selská na statku Týnci, který patřil k děkanství Litoměřickému, jež jen mocí brannou byla přemožena. Srovnej i utrpení obce Milevské od násilného opata Kryšpína Fucka (str. 260).]

[2] O poddanství připravuje dílo prof. J. Kalousek, zatím není ještě práce obecné o postavení lidu selského; prameny a studie jednotlivé jsou však dosti hojné, abychom z hruba poznali pravdu. — Poučiti se lze z hlavních děl: K. Grünberg, »Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren und Schlesien« (2 sv., 1894). — Této práci, aby byla venkoncem výborná, chybí jen, že nezná české literatury (srovn. Kaizla, »Lid selský, jeho poroba a vymanění v zemích českých« v Masarykově revui Naše doba, II., str. 99. — [Gindely, »Über die Lage der bäuerlichen Bevölkerung in Böhmen in der Zeit von 1648—1848«, Praha, 1880.] Pro XVII. století Rezek uveřejnil dva prameny velmi důležité: »Considerationes« jesuity de la Haye a zlomek »Pamětí generála řádu křižovnického Jiřího Pospíchala« (z let 1661—1680) ve Věstníku Kr. čes. společnosti náuk, 1893. 1880, Velmi četné prameny a monografie byly uveřejněny v Čas. Čes. Musea, a Čas. Matice Morav. (Fr. A. Slavík, »Poddanské poměry na bývalém

Všickni sedláci téměř bez výminky byli dědičnými poddanými svých vrchností, to znamená, že osobně nebyli svobodní, a že osud jejich v theorii závisel z velké části a v skutečnosti úplně na vůli jejich pána.[1] Nejsou otroky a příkladů prodeje nevolníka mimo usedlost jeho jest neobyčejně po řídku.[2] Zákon přiznává za to majiteli právo postoupit třetí osobě roboty, jimiž mu povinen jest jeho poddaný, a v tomto vidí proto jen nástroj k těžení. I prostředky, užité vládou ve prospěch obyvatelstva selského, jsou s počátku jen rázu politicky konservativního: král obává se, aby šlechta neškodila prospěchu království zničením stavu selského, a zajisté soucit nebo lidskost velmi málo spolupůsobily na rozhodnutí poddaným příznivá. Sedlák nemá místa v společenském řádu, jest mimo stavy, stojí stranou od tříd chráněných zákonodárstvím, a tato »bídná hmota« šíří se stále a konečně zabírá skoro všecken národ; slovo ‚člověk', jež z počátku znamenalo lidi, nyní označuje poddaného«.

Takové je zakončení dlouhého vývoje, který počal † porážkou bratrstev táborských u Lipan a uspíšen byl pokroky oligarchie za doby Jagielovců. Přece až do roku 1618 různé okolnosti zdržují působení příčin, směřujících k tomu, aby stíženo bylo postavení sedláka, společný kmen a náboženství pánův i poddaných, mravní vliv Jednoty bratrské, nepřetržité tradice, trvání velmi důležitého stavu drobných a prostředních zemanů, příliš blízkých sedlákům, aby s nimi jednali nemilosrdně. Válka ničí všecky tyto ohrady a dává volný běh nejdravější lakotě. V majetku selském právě tak jak u pánů převrat majetkový jest neobyčejný; v poddaném městě Vlašimi

panství Třebíčském«), 1891, v Památkách arch., [v Čes. Lidu], ve Sborníku historickém (Zoubek, »O správě panství Poděbradského«, 1883, Vávra, »Bývalé panství Pečecké«, 1885. Viz ještě Fr. A. Slavíka »Panství Táborské«, Dějiny Domašína (1882) a »Dějiny města Vlašimě« (1889), Orth, »Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce od roku 1618 až do sklonku minulého století« (1883).

[1] Grünberg praví, že nebylo otroků v Čechách, ale připomíná, že jemu nevolnictví je synonymem pro otroctví. Běží tedy jen o srozumění. Podle mínění jeho slovo nevolnictví neboli člověčenství bylo rozšířeno od Marie Teresie a Josefa II., kteří chtěli tím zoškliviti více řád společenský a usnadniti jeho opravu. Bylo to opravdu prací zbytečnou, a nebylo třeba vzbuzovati hněv sedláků.

[2] Jesuita de la Haye uvádí mezi † případy, které bohoslovci pokládají za zvláště nedovolené a svědomí nebezpečné, poddaný lid »formálně a mimo pozemek prodávati nebo za dobytek a jiné věci zaměňovati«. (Věstník Kr. čes. společnosti náuk, 1893, str. 26).

roku 1654 sotva čtvrtina domů jest ještě v rukou rodin, jimž náležely před válkou; zmizela sama upomínka na staré rozdělení půdy; na mnoha místech přistupuje se k novému rozdělení pozemků, spojují se staré dílce, rozdělují se dvory, které vzdělávati nepřipouštěly již prostředky jejich. Tyto změny provedeny za dohledu pána a na jeho rozkaz, v rukou rolníkových ničí cenu nároku právního, jejž měl a jež posvěceno bylo dlouhým užíváním. Skoro všady šlechta uznává, že staré smlouvy povstáním roku 1618 pozbyly platnosti, a nové listiny, jež uděluje svým poddaným, jsou nejen mnohem nepříznivější, ale mají vážnost toliko malou, zvláště jen proto, že jsou nové; na několika stech panstvích provádí se takto změna, podobná proměně, kterou vyznačuje prohlášení Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 pro celou zemi; libovůle nastupuje na místo smlouvy zvykem posvěcené.

Mnozí z těchto majitelů, kteří takto vládnou mocí tak špatně vyměřenou, jsou cizinci; necítí ani lásky, ani náklonnosti ke svým poddaným, jež pokládají za rebelly; jsou dobří katolíci, kdežto ve vesnicích dále se konají tajná shromáždění, nebo šíří se nebezpečná a pochmurná kacířství. Válkou rozšířily se zvyky hrubé a násilné; mezi sedláky nejeden prošel světem jako voják nebo zbojník, a jest mnohem raději pytlákem nežli rolníkem; lid odvykl práci a spořivosti. Náklonnost k životu kočovnému jest jednou z nejtrvalejších náruživostí kmene slovanského, jejž bylo vždy tak nesnadno připoutati k půdě, jenž v Rusku dosud tvoří jakousi hybnou vlnu, vždy připravenou k odplutí. Co tu pokušení! Na všech stranách půda jest volná, a zda žeň na půdě sousední nezdá se vždy snadnější? Aby zabránil tomuto opouštění půdy, jež ho ničí, aby zorganisoval svou těžbu, pán podrobuje poddané své dohledu přísnějšímu a přesnějšímu. Přiostřují se zákony, jež zapovídají poddaným opouštěti své usedlosti. Obnovené zřízení zemské z roku 1627 určitě uznává sedláky za majetek pánův, zapovídá přijímati a přechovávati poddaného, jenž nemá řádného listu výhostného; není promlčení naproti pánu; robota jest právem obecným: kdokoli nemůže dokázati, že byl propuštěn, náleží pánu, na jehož půdě jest usedlý, nebo na jehož panství se narodil třeba z rodičů cizích. V letech po válce je to pravá honba na lidi, každý stíhá své dělníky, přivádí je zpět na své panství. Nové zájmy vznikly, vzrostly rodiny, co na tom? Zvyk přetrhuje spory; kde se kdo narodil, tam patří.

Sedlák žije jen pro pána. Když tento má usedlost k osazení, vyzývá svobodné poddané, aby se oženili; v jiných případech zapovídá sňatky, své svolení prodává za cenu přílišnou, ukládá předlouhé odklady, odděluje muže od jich žen. Jestliže dva uprchlí poddaní se vezmou a jsou dopadeni, každý pán odvede si svůj majetek a rozdělí se o děti. Co se tkne mravů, páni jsou neúprosní: ženatý člověk, přistižen-li při cizoložství, trestán bývá na hrdle, svobodný prostopášník polouletním vězením, pak mrskán metlami. V skutečnosti dohodnou se, pokuta nastupuje na místo vězení; obejdou li se bez povolení příliš obtížného a narodí-li děti, pokladna panská žádá 100—200 zlatých. Poddaný nemůže opustiti hospodářství a zvoliti si jiné zaměstknání bez svolení pána svého: všem starším a cechům zapovězeno je přijímati za učedníka poddaného bez povolení vrchnosti. Dítě poddaného nesmí ani vstoupiti do učení, ani jíti na studia bez souhlasu pánova; po celé století církev stěžuje si do překážek, jež lakotou šlechty staví se v cestu doplňování kněžstva, aniž dosáhne čeho.

Poddaný ku práci na cizím panství musí míti dovolení svého pána, jenž mu ho nedá nikdy, proto že by tím zdražil dělnou sílu, které potřebuje. Ve Slezsku zákonem je stanovena výše mzdy a přísně tresce se každý, kdo platí více; dělník selský je takto úplně v rukou pána svého, který rozvrhuje práci dle svého prospěchu a snižuje plat až do nejkrajnější meze, kde dělník doslovně by umřel hladem. Není téměř naděje, sprostiti se této bídy: propuštění z poddanství závisí jedině na ochotě pána, který požaduje přílišnou náhradu, někdy až 1000 zlatých. Ke konci XVIII. století počítá se jich † ročně sotva dvacet po vší Moravě. Propuštění rodičů vztahuje se jen na děti mladší devíti let, a ještě »pokud pán nechce vzíti do své služby jedno nebo více z těchto dětí, ještě ne devítiletých, dáti je do učení nebo jinak vzdělati«. Poddaný není osoba morální, nemůže poháněti k soudu, jeho svědectví nemá zákonité platnosti; jestliže třetí osoba žaluje na něho, žádá na majiteli, aby nahradil škodu učiněnou; sedlák smí učiniti půjčku, třeba nepatrnou, jen se svolením pánovým.

Podle obyčeje rozeznávají se dvě různé třídy majetku: předně půda panská, panství, dvůr, Hof, podléhající jen mimořádným daním, jež jest osobním a naprostým majetkem pána, nechť již přímo ji vzdělává, nechť ji pronajímá svým nájemcům; tito sedláci panští nebo-li dominikalisté, kteří mají jen nájmy dosti krátké a jsou

poměrně nečetni. Massu obyvatelstva tvoří rustikalisté, jichž usedlosti jsou zapsány v katastru, a jež podléhají pravidelné dani. Se stanoviska právního dělí se na dvě velké třídy: jedni mají vlastnictví odvolatelné; pán může odloučiti z jejich usedlosti jisté dílce, přeložiti je k jinému hospodářství. Stává se, že rolník, který v potu tváři zvelebil svůj statek, dovídá se, že pán jeho mu odnímá pole, jež byl zúrodnil, a za výměnu mu dává nějaký suchopár ke vzdělání. V tomto případě pán jest v zásadě povinen nahraditi mu škodu. Jak ho k tomu přinutiti? Ke komu se obrátiti? Po celou tuto dobu sedlák skutečně stojí mimo zákon. V Čechách poddaní nemohou zahájiti žádný spor proti svému pánu před obyčejnými soudy; [1] král podle svého práva nejvyšší moci soudní vyhradil si jenom zkoumání stížností, jež podali by mu sedláci; na Moravě stav je poněkud lepší. [2] Tou měrou, jak panovník rozšiřuje svou moc, stará se víc, aby zamezil zlořády ve všem království, vyzývá hejtmany krajské k ochraně potlačovaných. Nařízení jeho zůstávají bez výsledku: pán jest první instancí; pouze v případech, kdy formálně odpírá se právo sedláku, je dovoleno dovolávati se úřadů veřejných; procesům v té věci nebývá konce, soudci jsou šlechtici; zatím co věc se projednává, žalující jest vydán všemu týrání úředníků panských; pán vykonává policii patrimoniální, právní ochranu svých poddaných: co tu příležitosti, aby dal pocítiti svůj hněv rebellům! Řády samy stávají se méně příznivy sedlákům; jestliže zemře poddaný neemfyteutický, pán volně pořizuje dílcem jeho s podmínkou, že nepřipojí ho ke svému majetku, a ještě této podmínky nebývá vždy dbáno.

Naopak zákony přiznávají dosti rozsáhlé právo vlastnické rustikalistům emfyteutickým; nemohou býti zbaveni svého hospodářství než z příčiny vážné a za náhradu, usedlost svou postupují svým dědicům. Co prostředků však zbývá ještě, aby jim byly vnuceny smlouvy nevýhodné, výměny libovolné! Jeden z nich si

---

[1] Rieger, »Zřízení krajské v Čechách«, I., str. 275.

[2] [Na Moravě i za této doby zachovaly se tak zvané roky selské, kdy zemský soud rozsuzoval — vždy v pátek — stížnosti poddaných na jejich pány. Mimo to soudním řádem r. 1659 přikázáno královskému tribunálu, aby ex officio zakročoval ve sporech poddaných s vrchnostmi a pokoušel se o smírné porovnání; jestliže se nezdařilo, odkazoval k rokům zemského soudu, ale aby poddaní nebyli bez ochrany, přidával jim z moci úřední advokáta, aby jich hájil, ale zároveň také naváděl je ku poslušnosti a pokoře naproti vrchnostem. Rieger, »Zřízení krajské v Čechách«, I., str. 276.]

stěžuje, přeražena mu lopatka, jiný je zbit od správce a shozen se schodů; umírá z toho po tříměsíční nemoci, a vdova jeho odškodněním za zabranou půdu dostává 60 zlatých, jež nemocí mužovou předem byly pohlceny. Těchto zločinů bývá zajisté po řídku. Spor jest neustále, jak dokazují nesčíslné stížnosti poddaných a zprávy úřední, o drobné úchvaty, denně se opakující vsahování, úplný nedostatek bezpečnosti a spravedlnosti. Sedlák emfyteutický může udělati poslední vůli jen se svolením vrchnosti, a tato přivlastňuje si velmi rozsáhlé právo odúmrtní; často domáhá se dědictví, není-li přímého dědice; v tomto případě aspoň napřed béře si značné poplatky; dcery provdané pozbývají části, jež připadá pánovi. Při každém převodu vybírá velmi vysoké taxy, obyčejně 10 procent z ceny nemovitosti, a tyto vzrůstají ještě daněmi vedlejšími, inventářem, zapsáním do knih, protokolováním, jistotou a j.

Úředníci, kteří mají díl ze sta, jimž jde o to, aby převody byly hojné, nutí rolníky, aby statky své postoupili dětem svým; je skoro všeobecným zvykem, že sedlák předává statek synovi, jakmile tento jest u věku, že se může oženiti, vyhrazuje si byt, stravu, několik stromů, několik kusů dobytka, často nejlepší klín pole. Nový majetník jest povinen platiti poplatky, a pán žádá, aby doplnil potřeby hospodářské, jest povinen pečovat o vychování svých mladších bratří, a v penězích musí jim nahraditi jejich díl půdy. Půjčky, k nimž bývá donucen, rychle dovršují dílo zkázy, způsobené daněmi a platy feudálními. Ve zlých letech sotva vystačí; někteří žádají vyměniti své hospodářství za menší, jiní utíkají, mnozí z bídy umírají, »zůstavujíce ubohé vdovy, spustlé grunty, ani kusa chleba a mnoho drobných dětí«. Při první špatné žni nastává hlad, sedláků umírá na tisíce, obyvatelstva ubývá s úžasnou rychlostí. Páni znenáhla se zatvrdili: co na plat? Je to zákon boží, a pak není dobře, aby sedláci byli bohatí, tím zpupnou: čeládka selská je nejlepší, když pláče, nejhorší, když se směje.[1] Leopold I. pokouší se vzbuditi trochu lidskosti: sluší vládnouti mírně a spíše chrániti sedláků nežli je ničiti (1657), sedláci jsou povinni robotou, ale páni nemají jim zabraňovat, aby si vydělali obživu. V které době neurčitá mravní napomínání zastavila lačnost nebo marnotratnost? Páni potřebují peněz, ať platí sedlák! »Podle pravdy musím vyznati,« píše r. 1669 † zámecký hejtman hraběte

[1] [Rustica gens optima flens, pessima ridens.]

Losiho z Losinthalu Jan Erazim Wegener na Štěkni, »že když český sedlák veškeru robotu, kterou mu vrchnost ukládá, všecky kontribuce a těžké útisky, jež snášeti musí, item všecky škody, jaké mu žoldáctvo způsobuje, trpělivě snese, právem může pojat býti v počet svatých mučedníků«.

Pouze polovina daně pozemkové, berně zemské, připadá na usedlosti selské; pán, jemuž svěřeno rozvržení a vybírání, opatří věc tak, že na ně svalí svou částku; na Moravě je to zlořád tak všeobecný, že nikdo se tomu nediví: urbář stanoví daně a sazby poplatků, povinných pánu z prodeje na pozemcích jeho; překrucuje se původní znění, aby zvýšeny byly platy.[1] Správa jest úplně v rukou pánových; jeho správce ustanovuje rychtáře a konšely, jichž úkolem je především bdít, aby artikulů — totiž nařízení zámeckých — bylo doslovně posloucháno. Sedláku se přikazuje, by v neděli a ve dni sváteční nezanedbával služeb božích,[2] aby chodil aspoň jednou za rok ke zpovědi a přijímání, zachovával posty, svého faráře měl v uctivosti, † dával mu vše, co náleží, a chránil se kacířů »jako hada«, vystříhal se »oplzlého mluvení, lání, přísahání, sakramentování, hromování a těm podobných zlořečení«, kouzel a čar, přástek, »neboť se při takových schůzkách více lotrovství a přesuzování živých i mrtvých, než co dobrého děje«, her v kostky a karty, tanců, podezřelých shromáždění a jiných podobných zlořádů;[3] předpisuje se mu způsob, jak by vzdělával

---

[1] [Proti měnění a rušení starých urbářů horlí jesuita de la Haye ve spisku »Considerationes«. Urbáře nebyly zrušeny ani od Ferdinanda II. ani od Ferdinanda III. a všeliké měnění jich nebo rušení přidáváním nových břemen ke starým závazkům uvádí mezi předními případy, které bohoslovci pokládají za zvláště nedovolené a svědomí nebezpečné. Rezkovo vydání ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk, 1893, str. 19. 25.]

[2] [Usnesením sněmu českého r. 1654 o svěcení neděl a přikázaných svátků nově byla zhoršena bída lidu poddaného. Postižen-li sedlák, že v neděli a svátek pracoval — často nezbyl mu jiný čas, když celý týden dřel se pro vrchnost — pokutován těžce tím, že pobrána mu desátá část věcí při práci (koně, vozy a p.); jestli byly dopadeny věci jen nepatrné, přestupek trestán býval dle uznání. Pokuty připadaly faře přestupníkově kromě třetiny, jež dávala se udavači. (Rieger, Zřízení krajské v Čechách, I., str. 301.)]

[3] [V ustanoveních těchto zahrnuta je všecka péče vrchností o mravnost jich poddaných. Ale lid selský dlouholetou válkou a krutou protireformací znuzelý a zhrubělý potřeboval jiných prostředků k mravnímu svému pozvednutí: polevení poddanství, zlepšení blahobytu hmotného, obnovení far a škol a vytvoření nové literatury vzdělavatelné pro potřeby národa na víru katolickou násilně obráceného. Ale šlechta tehdejší, horující na sněmích o prospěch samospasitelné církve římskokatolické, v praxi pošlapala všecky zásady víry křesťanské proměněním poddanství lidu selského v hnusné nevolnictví, zni-

své pole, jak by zveleboval chov svého dobytka, jak by zacházel se svou čeládkou, jakou mzdu by jí platil. † Podrobná byla ustanovení o cestách, stezkách a meznících, o clech a mýtech panských, pastvách na lukách a v lesích, o mlýnech, kam který poddaný směl dovážeti obilí k semletí, jinak hroženo mu pokutami, kdyby šel do jiného mlýna než předepsaného. Uprostřed těchto složitých a často si odporujících pravidel ubozí konšelé ztrácejí hlavu, jsou stále vydáni nebezpečenství přestupku, musí vybírati daně, říditi konání robot; aby se uchránili hněvu správcova, nepřekážejí jeho nejnespravedlivějším úchvatům.

Za provinění nejlehčí úředník panský udílí pokuty a rány: chodí jen s karabáčem v ruce; karabáčník, jméno to mu odtud zůstalo; jest to vláda knuty. Pán upravuje věci poručnictví, inventářů, dražeb: tolikéž záminek k vydírání. Není děje v životě lidském, který by unikl jeho pozornosti: † mimo roční úrok, který se odváděl o sv. Jiří a o sv. Havle z gruntů poddaného lidu dle starodávných ustanovení v urbářích, platilo se z jarmarků, přívozův a mýt, ze všech řemesel, z mlýnů obilních, olejných, papírných, z brousíren, z várek piva, z kořalky neboli páleného podle počtu kotlů, z hospod, kováren, pekáren, z dílen tkalcovských, ba z »poslední« dílny, dílny to rasa a kata. † I z místa, na němž stála »spravedlnost« neboli šibenice, šel vrchnosti roční plat. † Vrchnost brala příjmy z pokut, z propadlého zboží, z nápadu. Jiným zdrojem z důchodů byly tak zvané akcidence neboli platy kancelářské z ročních soudů, z dědictví, z vysvědčení, z vejhostův a ze smluv v jakékoli věci mezi poddanými učiněných. Sedláci musí přinášeti do zámku vejce, drůbež, len, med, sbírati jisté množství hub, lískových ořechů, kmínu, žaludů, jalovce, hlemýžďů; v zimě hlídají dobytek panský a krmí jej; »hrabě Bredaw, když sedláci co dávati neměli, dal ženy jich a děvečky holiti a vlasy parukářům prodával. Pulchra industria!« [1]

čením všeho blahobytu jeho, zadržováním jmění zádušního, čím znemožněno zřízení far a škol a naprostým nedbáním o vznik a vývoj nové činnosti literární v duchu katolickém.]

[1] [Pověstný hrabě Joachym Rudolf z Bredova byl vnuk Josefa Rudolfa svobodného pána z Bredova původu braniborského, jenž jako maršálek polní ve službách císařských zahynul r. 1640 v boji se Švédy; r. 1633 koupil od Valdsteina lenní statek Lemberk v kraji Boleslavském, který r. 1638 proměněn mu z manství v dědictví. Syn jeho Kryštof Rudolf povýšen byl r. 1674 do stavu hraběcího. Ze tří synů tohoto nejmladší Joachym Karel, dal se do smělých spekulací, kupuje vášnivě veliká panství a menší statky

Daně nepřímé, výhody to, jež pánovi podaří se zajistiti si monopoly nebo řády zvláštními i mnohočetnými, jsou snad ještě odpornější a škodlivější. Pán zvyšuje cenu soli, dodávané mu ze skladů královských, a nutí sedláky, aby za cenu, již stanoví kupovali výrobky panství, sýr, máslo, ryby, drůbež; onemocní-li kráva, zabije se, a sedláci musí ji koupiti. Tento obchod s plodinami zavdává příčinu ke stálým stížnostem, udržuje se po celé XVIII. století; ještě roku 1789 bylo třeba nově jej zakázati »bez ohledu na smlouvy a zastaralé zvyklosti«. Při jistých obřadech, křtech, svatbách a j. poddaný jest povinen utratiti jistou summu v pivováře nebo v hospodě panské. Ke konci XVIII. století někteří sedláci za provinění, že koupili pivo své v jiném pivováře než panském, jsou tak ukrutně zbiti, že byli v nebezpečí smrti; poddaný, který při křtu svého synka utratil 25 kr. ve farnosti, kde byl kostel a která nepatřila ku panství, jest odsouzen ku pokutě 1 zl. 50 kr. a podržen šest dní ve vězení. Veřejné mínění bouří se proti těmto zlořádům, i zákon je stíhá; jsme však v době, kdy úřady jsou bdělejší, a že byly možny ještě tehdáž, stačí, abychom poznali, co dovoloval zvyk. V Novém Městě na Moravě vrchnost založí si koželužnu, a aby si zajistila prodej svých výrobků, zabavuje kůže a nářadí koželuhů sousedních. Pekaři jsou nuceni zásobovati se ze stodoly panské, poddaný jest povinen nabídnouti svou sklizeň nejdříve panství; přeje-li si toho pán, musí mu prodati svůj dobytek, svou krávu; zaplatí se mu, ale zda může smlouvat o cenu?

(panství Tachlovické, Kácovské, Žlebské, Malešovské, Bystřické u Klatov Chotěboř, Radboř, Zbraslavice a j.). Aby sehnal peníze, pomáhal si nejen půjčkami u bohatých klášterů, měšťanův a židů — s povolením strýce své manželky arcibiskupa Ferdinanda z Khuenburku vydlužil si všecky zádušní peníze na svých statcích v summě 150.000 zl., — ale i útiskem poddaných svých, aby rozmnožil výnos svých statků. Z vrchnostenských úředníků, kteří poddávali se za ochotný nástroj násilného pána, neblaze proslul zámecký hejtman Salomon z Friedberka s nelidským drábem Pískem. Památka hraběte Bredy na Pečecku zachována v potupné písni:

Ach běda, běda!
koupil nás Breda!
Z Pečeckých sedláků
nadělal žebráků! atd.

Spekulace hraběte Joachyma Karla z Bredova skončily velikým úpadkem. Soudním odhadem r. 1736 všechny statky jeho oceněny na 2,164.770 zl. Aby při velikém množství statky ty při dražbě nebyly prodány pod cenou odhadní a věřitelé tudy nebyli ztenčeni, soud upustil od prodeje dražebního a rozdal statky Bredovské podle ceny odhadní a podle velikosti dluhů jednotlivým věřitelům. (J. Vávra, »Bývalé panství Pečecké« v Rezkově Historickém Sborníku, 1885, str. 31—32, 97.)]

Dělník nesmí odepříti práci pánovi, a tento sám stanoví mzdu. Někdy pán sám neužívá svých práv, dá je v nájem židovi, který v rukou svých má všecken výtěžek půdy.

Ze všeho bezpráví, ze všelikého utiskování tíživé soustavy nejtěžší a nejhnusnější je robota. — Robota, praví slavný kazatel Abraham a Sancta Clara,[1] robota! Jaké je to zvíře? — Zeptejte se tam toho ubohého rolníka! Robota! Tím je řečeno, že v pondělí sedlák musí orati pole pánovo, v úterý pracovati na vinici pánově, ve středu dovážeti dříví do zámku, ve čtvrtek žíti obilí nebo řezati slámu, v pátek loviti v rybníce nebo sháněti zvěř, v sobotu pracovati na stavbě, v neděli konati službu běhouna. Ze dní učiňte týdny, z týdnů měsíce, z měsíců léta, a porozumíte, jaké to Velikonoce mají sedláci a jak často se stává, že na trh nosívají své kosti a svou kůži, protože opravdu nemají nic jiného. — Pešina, jemuž úřad jeho umožnil velmi z blízka pozorovati život lidu tak mírného, tak rozšafného, † znám byl vřelým svým citem pro utrpení jeho. † Přítel jeho Jiří Kruger, historik z řádu jesuitského, v listě, dotazujícím se, přijede-li na revisitaci do Žampachu, připomíná mu, jak sedláci vzdychají pod tíží tolika břemen; jsou již někteří odsouzeni na onom světě, ale co má pomoci toto odsouzení živoucím?[2] V písni národní † dlouhý čas zachovávala se paměť svévole a týrání vrchnostenských karabáčníků. Na Berounsku zpívali:

Ti sedláci ubozí,
což oni se navozí
kamene, křemene:
bodejť pány čert veme!

Ten purkrabí parukář,
sám největší pletichář,
bije nás jako ras,
zasloužil by sám provaz!

A ten šelma nešťastný,
ten šmaťhavý poklasný,
pro ten klas stíhá nás,
zasloužil by sám provaz!

Šafář, taškář vybraný,
od biřice vypraný,
sám co vzal a prodal
nám sedlákům vinu dal.

---

[1] [Abraham a Sancta Clara klášterním jménem nazýván tak mnich augustinián bosák Jan Oldřich Megerle (1644—1709), proslulý kazatel dvorský ve Vídni, jenž neohroženě káral mravní nedostatky všech stavův, i nejvyšších, ba samého dvora císařského. Pocházeje z rodiny robotnické, měl živý cit pro bídu lidu selského, jehož ujímal se proti útisku vrchností a jejich úřednictva. Vytvořil zvláštní sloh kazatelský, v němž žertu a komiky ve formě lidové řeči užíval ve službě účinné satiry, a jím docházel veliké pozornosti a úspěchu u posluchačů. Památka jeho dlouho zachovávala se v lidu. Spisy jeho v 21 svazcích vydány v l. 1835—1850. O životě a spisech jeho viz Karajana, »Abraham a Sancta Clara«, Vídeň 1867.]

[2] [Gemunt rustici aggravati tot oneribus: jam sunt quidam iudicati in altera vita. Sed quid juvent haec judicia vivos? Z listu Krugerova

Pane bože veliký,
smiluj se nad rolníky:
přijmi je do nebe
a pány ať čert veme! [1]

Za let války, kdy bylo téměř nemožné obdržeti úroky v přírodninách nebo v penězích, páni žádali na svých poddaných práci. Po míru majíce v rukou svých ohromné statky, užívají svého vlivu politického, aby rozšířili zvyk zavedený, a aby si takto lacino zajistili dělníky, jichž potřebují, a jichž by jinak sotva dostali, protože je hojně statkův opuštěných. Všickni sedláci jsou podrobeni robotě panské, chudí dávají své paže, druzí přivádějí potahy. Počet dní robotních je zvyšován způsobem nejlibovolnějším; nejmírnější vrchnosti utišují svědomí své tím, že poskytují obeslaným sedlákům směšně malou náhradu. Zákon později † (1680) stanoví na tři dni v témdni robotu povinnou od sedlákův, ale co let uplyne, než ho bude dbáno. Připouští, že »v případech důležitých a naléhavých« majitel může požadovati roboty zvětšené, jako v čas setí, senoseči, žní, lovení rybníka atd. De la Haye vypočítává, že jeden den práce představuje asi 5 grošů, jestliže pán, jehož panství bylo koupeno za 400.000 zl. a nese ročně 25.000 zl., uloží o jeden den v témdni více roboty svým 2000 poddaným, zdvojnásobí cenu svého majetku, takže zvýší příjem svůj o 25.000 zl. ročně a statek bude míti cenu 800.000 zl. Pokušení je příliš svůdné, aby většina vrchností mu nepodlehla. [2]

Pešinovi ze dne 7. února 1668. (Zeleného »Životopis J. Pešiny z Čechorodu«, 1884 str. 62.)]

[1] [Českou písní národní nahradili jsme píseň německou, kterouž prof. Denis uvádí ze spisu »Abrahama a Sancta Clara«, jejíž poslední sloka podobně vyznívá:

Nur eins ist, sey es Gott geklagt,
So da uns arme Tropfen plagt,
Die Pfleger und Verwalter!
Die zwagen uns und schinden gleich,
Wollt lieber sie wärn im Himmelreich,
Ich betet quisz ein Psalter!

Th. G. v. Karajan, »Abraham a Sancta Clara«, Vídeň 1867, str. 187.]

[2] [Jakub de la Haye (správně des Hayes), jesuita valonského původu (1615—1682), který tři léta pobyl v Čechách na stanici missionářské v Hostinném. Zvolen byv od majitele panství toho hraběte Viléma Lamboye († 1659) za zpovědníka, užil úřadu toho ke složení pamětního spisu »Considerationes«, v němž vylíčiv zlý útisk a útrapy poddaného lidu na panstvích Lamboyových, žádal hraběte za uvážení a nápravu, jinak že nemůže zůstati zpovědníkem jeho, »i kdyby tisíc světů získal«. Spisek zachovaný v rukopise státního archivu ve Vídni otiskl Rezek ve Věstníku Král. čes. společnosti náuk, 1893.]

Neví-li pán, jak zaměstnati své lidi, nutí některé, aby se vykoupili z práce, ač tak, že později rozdělí ji mezi ostatní nebo požaduje práci jinou mimo nájemné. Sedlák brání se, je třeba, aby osíval, aby sklízel svou žeň: nedbají odporu jeho; práce uloží se mu často den před tím, někdy teprve ráno, takže celé hospodářství je tím rozrušeno. Půlhodinné opozdění za trest nahrazuje se prací půldenní. Vzpouzející dávají se do želez; choří a neduživí nuceni jsou ku pracím obtížným; robota žádá se na dětech, jimž minul třináctý rok, často ještě dříve; přese všecky řády správce nutí lidi i potahy k dovozům úmorným, ukládá až 10, 12 ba i 14 hodin skutečné práce; dobytek bídný a špatně krmený chřadne, hyne houfně nebo po celé dni je neschopen vší práce. Někteří páni vedle svého polního hospodářství mají hutě, zaměstnávají své poddané ve svých dolech, v rašeliništích, aneb užívají jich při stavbě svých paláců v Praze.

Dokud dítky nejsou zletilé, jsou k službám pánovi. Jsou zapsány v seznamech zámeckých, a první neděli adventní správce je přehlíží a vybírá si ty, jež se mu hodí. Rodiče si stěžují: potřebují jich, nemají dělníků; jsou oslyšáni. Tato služba povinná trvá tři až sedm let, za kterých pán nejčastěji přestává na výživě těchto služebníků. Zvyk přikazuje sice pánům v jistých případech pomáhati svým sedlákům, zbavují se však svých povinností. Bída sedláků bývá někdy tak veliká, že prospěch pánů pohne je k některým obětem: děje se to však jen způsobem půjčky a vypočtou si úroky někdy až na 25%. Proto také většina sedláků žije den ze dne; po své smrti nezanechávají zhola ničeho. — Mnoho šlechticů náleží k potomstvu Jidáše Iskariotského, praví Abraham a Sancta Clara, jako pijavice ssají krev svých poddaných. Mnohým z nich sedlák jest jen psem. — A přirovnává společnost k ořechu, jehož zelenou slupkou jsou poddaní; třeba oloupati tyto poddané jako tuto slupku; potom třeba zuby rozlousknouti skořápku, to jsou sedláci, mají hlavu tvrdou a nelze jemně zacházeti s nimi. Konečně přijdeš na jádro sladké a chutné, otevřeš je a najdeš červa. — Fuj, k čertu, a odplivneš si s odporem. — Fuj, řeknu též o šlechtici, který by měl býti souhrnem ušlechtilých ctností, a není než červem, jenž hlodá a hryže své poddané.

Co zmohou někteří moralisté proti rozpoutání všech nízkých chtíčů? Privilegovaní potlačili ve svých duších i výčitky svědomí

každého roku dlouhé karavany přicházejí z Uher a polouostrova Balkánského. Aby se zabránilo loupežení, vydávají se přísná opatření, jimiž ještě zvyšuje se všeobecná surovost. Roku 1697 jsou postaveni mimo zákon: jedná se s nimi jako s divou zvěří: † muži věšejí a střílejí se po stech, ženy a děti, jimž dříve uši a nosy uřezány, pudí se přes hranice; když v obraně zabijí některé vojáky, budí se tím zuřivá odveta. Tento boj vyhlazovací potřísňuje krví ještě první čtvrtinu XVIII. století, a dekretem Karla VI. nařizuje se věšeti bez okolků ženy i muže; děti budou uzavírány do klášterův, aby tu vychovány byly v náboženství katolickém.

Zákony proti jiným tulákům, třeba nejsou mnohem mírnější, provádějí se s menší vášnivostí. V cikánech strachují se čarodějníků. Je to těžká nemoc nervová té doby. Organismy jsou vysíleny a vyčerpány prací, hladem a stálými úzkostmi; síly duševní jsou zmateny potměšilým mysticismem missionářů; staré pověry, zatlačené poněkud kázaními Jednoty bratrské, znovu nabývají vrchu; žije se v stálém styku s kouzly, kejkly a čarovnými nápoji. Dítě již před svým narozením je vydáno učarování, a všecken život není než zoufalý a úzkostlivý boj proti zlému osudu a úkladům mocností pekelných. Zákon podporuje tyto pošetilosti: soudcové poznají podle sirnatého zápachu, který vydává černý kozel, na němž očekávaný ženich přichází pro svou nyjící nevěstu. Věda magická vyvíjí se svými formulemi, tradicemi a manuály, vyučuje se složitému umění, jak zmařiti zlobu ďáblovu, učí se slovům, jež zmírňují bolesti porodní, a že dlužno dáti kalendář pod hlavu dítěte, jež se právě narodilo — později bude snadno chápati učení — a klásti drn před dvéře stáje; dobytek bude takto chráněn od zlého uhranutí; neboť čaroděj nebude moci vniknouti do domu, než až spočte trávu po stebélku.[1] Ubozí čarodějníci, kteří tak snadno dají se zaraziti, a přece hrůza z nich znepokojuje duchy nejstatečnější.

Nikde snad strach není tak velký jako ve Slezsku, kde nákaza mravní, zuřící v části Německa, jeví se hroznými obětmi zá-

---

[1] O těchto pověrách viz »Pokusy o přirozený výklad pověr československých na sklonku XVIII. věku« od Č. Zibrta, který tolik vykonal pro studia ethnografická v Čechách, ve sborníku »Lid český«, VII., str. 104. Srovnej zprávu téhož autora o spise jesuity Albrechta Chanovského »Správa křesťanská (1676)«, kde podány zajímavé zprávy o výročních obyčejích, pověrách a slavnostech staročeských ve Věstníku Kr. čes. s nosti náuk, 1895.

zvyšují se příjmy jeho. Lid jest chorý, neduživý, nakažlivé nemoci bývají časté, epidemie hrozné.[1]

Chasa povalečův a lupičů toulá se po zemi, houslaři, akrobati, pišťci, hudci, zpěváci, provazolezci, kejklíři, neustále vzrůstající uprchlými poddanými nebo vypuzenými nájemci, kteří byli »přivedeni na žebráckou hůl«. Tito tuláci tvoří malé skupiny, jež žebří a kradou; nařízení proti **Petrovským**,[2] jakýms ozbrojeným loupežníkům, obnovují se rok co rok bez velkého úspěchu, ježto roku 1677 množí se stížnosti jejich loupeže. Mnohá města jsou příliš chudá a mnozí páni příliš lakomí, aby ve vězení podrželi zajaté zločince, pouštějí je na svobodu, davše jim vyplatiti několik ran holí, a tito znovu pouštějí se do loupežení.

Občas zděšení vládne krajem: na Moravě hordy uherské nebo turecké pronikají až k Brnu, a pustoší vše na cestě; v Čechách nevedou si hrubě lépe Sasové, přicházející na pomoc císaři. Propuštění vojáci provádějí opravdové rekvisice, kdežto propuštění důstojníci pěšky, na koni, ba i v kočářích, obklopeni houfem lokajů, dožadují se pohoštění, jež jim poskytnouti neb odepříti bývá stejně neopatrno. Ze všech těchto tuláků nejnebezpečnější a nejnenáviděnější jsou **cikáni**; Karel Patin na své cestě z Prahy do Vídně (1670) upadl mezi houf tří až čtyř set těchto divochů, téměř nahých, »kteří žijí v takové svobodě, jaké ani v nejsvobodomyslnější republice na světě nenalezneš«.[3] Přes nařízení vypovídací

[1] [Srovn. Schulzovy »**Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531—1746**« v Histor. archivu čes. akademie, 1902, č. 20.]

[2] [**Petrovští** »tak povídají — čteme v listě šlechetné paní Zuzany Černínové ze dne 20. ledna 1649 (Dvorský, str. 173) — »že jsou bývali **tak dobří lidé** ti sedláci někteří, kteří se nyní na takovou loupež dávají.« Již za hrůz 30leté války a protireformace katolické mnozí sedláci, tištěni jsouce od nepřátel a vrchností, prchali do lesův a sdružovali se v tlupy tulákův a konečně loupežníků, přepadali na silnici šlechtice, kupce, pošty, odvažujíce se daleko až ke zdem městským, loupili domy a dvory panské, příbytky kněží, ale šetřili lidu selského, u něhož docházeli podpory a za pronásledování přístřeší a úkrytu. Za těchto dob Petrovští v Čechách byli asi tím, čím za panství tureckého hajduci byli jižním Slovanům nebo kleftové Řekům. Po míru Vestfálském přední starostí vlády a sněmů bylo, aby přítrž učiněna byla loupežnictvu. Patent ze dne 7. srpna 1650 a snesení sněmovní o 10 článcích z téhož roku obsahovaly všeobecná pravidla na vyhubení Petrovských. Proto přikázáno odzbrojení sedláků, nařízeno vysekati lesy kol silnic, každého roku mýtiti mlází a křoviny, tak aby na hon cesty zšíří volna byla prostora po obou stranách silnice, odměny vypsány na Petrovské, zlé pokuty na přechovávače atd. Ale protože bída lidu selského dále trvala, a přísnost rozkazů a zákazů většinou zůstávala jen na papíře, není divu, že i v následujících desítiletích znovu opakují se stížnosti na Petrovské, a obnovují se (1668, 1669, 1671 a 1677) předešlá snesení sněmovní na jich vyhubení.]

[3] [Viz str. 263.]

každého roku dlouhé karavany přicházejí z Uher a polouostrova Balkánského. Aby se zabránilo loupežení, vydávají se přísná opatření, jimiž ještě zvyšuje se všeobecná surovost. Roku 1697 jsou postaveni mimo zákon: jedná se s nimi jako s divou zvěří: † muži věšejí a střílejí se po stech, ženy a děti, jimž dříve uši a nosy uřezány, pudí se přes hranice; když v obraně zabijí některé vojáky, budí se tím zuřivá odveta. Tento boj vyhlazovací potřísňuje krví ještě první čtvrtinu XVIII. století, a dekretem Karla VI. nařizuje se věšeti bez okolků ženy i muže; děti budou uzavírány do klášterův, aby tu vychovány byly v náboženství katolickém.

Zákony proti jiným tulákům, třeba nejsou mnohem mírnější, provádějí se s menší vášnivostí. V cikánech strachují se čarodějníků. Je to těžká nemoc nervová té doby. Organismy jsou vysíleny a vyčerpány prací, hladem a stálými úzkostmi; síly duševní jsou zmateny potměšilým mysticismem missionářů; staré pověry, zatlačené poněkud kázaními Jednoty bratrské, znovu nabývají vrchu; žije se v stálém styku s kouzly, kejkly a čarovnými nápoji. Dítě již před svým narozením je vydáno učarování, a všecken život není než zoufalý a úzkostlivý boj proti zlému osudu a úkladům mocností pekelných. Zákon podporuje tyto pošetilosti: soudcové poznají podle sirnatého zápachu, který vydává černý kozel, na němž očekávaný ženich přichází pro svou nyjící nevěstu. Věda magická vyvíjí se svými formulemi, tradicemi a manuály, vyučuje se složitému umění, jak zmařiti zlobu ďáblovu, učí se slovům, jež zmírňují bolesti porodní, a že dlužno dáti kalendář pod hlavu dítěte, jež se právě narodilo — později bude snadno chápati učení — a klásti drn před dvéře stáje; dobytek bude takto chráněn od zlého uhranutí; neboť čaroděj nebude moci vniknouti do domu, než až spočte trávu po stebélku.[1] Ubozí čarodějníci, kteří tak snadno dají se zaraziti, a přece hrůza z nich znepokojuje duchy nejstatečnější.

Nikde snad strach není tak velký jako ve Slezsku, kde nákaza mravní, zuřící v části Německa, jeví se hroznými obětmi zá-

---

[1] O těchto pověrách viz »Pokusy o přirozený výklad pověr československých na sklonku XVIII. věku« od Č. Zíbrta, který tolik vykonal pro studia ethnografická v Čechách, ve sborníku »Lid český«, VII., str. 104. Srovnej zprávu téhož autora o spise jesuity Albrechta Chanovského »Správa křesťanská (1676)«, kde podány zajímavé zprávy o výročních obyčejích, pověrách a slavnostech staročeských ve Věstníku Kr. čes. společnosti náuk, 1895.

palnými. V městě Grünbergu spáleno roku 1663 deset čarodějnic, a v nejbližším okolí třináct; počet obětí byl by býval mnohem větší, kdyby dvůr císařský nebyl zakročil a zapověděl konati další popravy. V horách zuřivé šílenství zachvacuje lid; roku 1651 dvě stě osob odpykává v plamenech svůj spolek s ďáblem, mezi nimi mnoho žen i dětí od jednoho do šesti let, jež dle doznání matčina zplozeny byly zlým duchem, úřední zpráva z Frývaldova potvrzuje, že polovina obyvatel oddává se čarodějnictví.[1] Tyto hromadné popravy činí dojem méně bolestný než ojedinělé processy hloupostí soudců, přiznáním, vynuceným metlami, a blouzněním obviněných, kteří dobrovolně přiznávají se k vině a chtějí být odsouzeni, aby unikli ďáblu. V Čechách samých pronásledování čarodějů nikdy nenabylo téhož rázu epidemického, ale odsouzení bývají přece dosti četná.

Zuřivá nesnášelivost obrací se ráda proti židům, jimž, ač tolikrát vyháněni byli ze země, podařilo se vždy opět vykoupiti sobě milost: byli to »poddaní, kteří vynášeli nejvíce«. Ferdinand II. aspoň k upokojení svého svědomí nařídil jim, aby byli přítomni kázaní, zapovídaje zároveň, aby při něm nemluvili a nespali. Zbývalo jim ještě dosti času k obstarání svých věcí a skoro všecka činnost průmyslová a obchodní byla soustředěna v rukou jejich; v Praze čítalo se jich 7000 roku 1680 a 11.500 roku 1715. Byli nenáviděni pro své bohatství a žárlivost konkurentů jejich nalézala velmi často oporu ve fanatismu mnichů nebo v hlouposti úřadů. Proces jednoho z nich, Lazara Abelesa † (1694), svědčí o nenávistných a nízkých vášních, jichž předmětem bývají: jest odsouzen na smrt, protože prý zavraždil svého syna, hocha dvanáctiletého, Šimona, který † přičiněním jesuitů přestoupil k víře katolické. — Ďábel ať mne v povětří roztrhá, opakoval ubohý Lazar Abeles, udeřil-li jsem kdy hocha, nevěděl jsem ani, že byl křesťanem; bránil se »tak zpupně, že mu několikrát trestem pohroženo býti musilo«; fakulta na učiněný dotaz odpověděla ovšem, že dítě zemřelo smrtí násilnou. Když Lazar Abeles se oběsil na okně žaláře svého, odkryli spoluvinníka jeho † Löbla Kurzhandla, žida z Manetína; ač třikrát napjat na skřipec, tvrdil stále, že v den smrti dítěte nevkročil do domu Abelesova; přes to byl odsouzen, aby byl ze žaláře vlečen na popraviště, tam jiným k ošklivosti kolem zdola nahoru lámán a k smrti

[1] Grünhagen, »Geschichte Schlesiens«, II., str. 344.

přiveden, pak do kola vpleten a na kůl vyzdvižen. — »Bože Abrahámův, Izákův a Jakubův, dej mi ve víře mé zemříti,« volal, když kat drtil mu kolem nohy a ruce; když mu počal lámati žebra, ochabla zmužilost jeho. »Páteře, každte katovi, aby ustal,« pravil k jesuitovi, který byl přítomen popravě. »Dej se pokřtíti, mám křestní vodu u sebe, jen slůvko, a dostane se ti věčné blaženosti.« Žid poslechl.[1] Historie podává jen příliš mnoho příkladů takovýchto výjevů zpozdilosti a zuřivosti, ale mučení Lazara Abelesa a druha jeho zdá se v pravdě shrnovati tuto hrůznou dobu; jest jako korunováním onoho díla krvavého, jež počalo na náměstí Týnském a rozpoutalo vášně sobecké a zájmy krvelačné. Poklesnutí mravní bylo právě tak hluboké jako zkáza hmotná; nevědomost a bída — všechen život Čech za XVII. století obsažen jest v těchto dvou slovech; úpadek byl tak naprostý, že nebylo lze ani pozorovati, odkud může vzejíti naděje lepších dnův, a že i vlivy, které za jiných okolností byly by působily příznivě, jako na příklad pronikání ideí cizích, z počátku způsobily oslabení toho, co ještě zbývalo ze života národního.

[1] Jos. Svátek, »Českomoravská kronika«, VI., str. 972.

HLAVA TŘETÍ.

ŽIVOT DUŠEVNÍ; POKROKY NĚMČINY.

Vlivy cizí: jejich užitek a hrozící nebezpečenství. — Školy: gymnasia a jesuité. Úplný úpadek university. — Censura. — Zánik všeho života literárního. — Němci a Slované: Čechové zachovávají si téměř své hranice zeměpisné; vsakování jazyka německého. — Odpor národní: Pešina a Balbín.

Kronikáři a moralisté čeští XVII. století s jakousi rozhořčeností brojí proti nerozvážné zaujatosti, jež vede krajany jejich k učení se od ciziny, k napodobení jejího kroje a ku přejímání jejích zvyklostí a zvláštností. Neběží tu jen o locus communis, který všude a povždy zavdal příčinu k neplodným a nudným deklamacím. Za vlády Leopoldovy nápodobení ciziny nabývá rázu tak všeobecného i tak vášnivého, že dodává době tvářnosti zvláštní. Napodobují se, ne již jako v XVI. století Italové, nýbrž nejprve Španělové, a asi od roku 1670 Francouzi. Přes rozmrzelost dvora, kde Leopold I. a Karel VI. nenávidí Ludvíka XIV., nádhera versailská působí na obraznost neodolatelným půvabem; francouzská literatura vábí duchy jak svými přednostmi, tak svou cenou, i tím, co je v ní všeobecného a lidského, i tím, co uzavírá v sobě přesně národního a téměř nepřístupného čtenářům cizím; francouzští klassikové, obdivovaní spíše nežli oblíbení, razí cestu filosofům doby následující, kteří budou opravdu vůdci osvícené Evropy; francouzský vkus a francouzské mody pronikají všudy, je to záchvat všeobecný, náboženství bez nevěřících; francouzská nadvláda

zůstává nepopěrná až do doby kolem roku 1780, kdy vlivy čistě německé počínají nahrazovati působení Francie.

Zatím Německo jest ještě příliš seslabené a příliš nevzdělané, aby poskytovalo vzorův; úkol jeho přestává na tom, že jest prostředníkem. V něm zrovna šíří se heslo: podle módy, jež stává se povelem vší Evropě, a zvláště Čechám. Nařízení fiskální, jimiž zakazuje se dovoz všelikého zboží francouzského,[1] nezastavují záplavu našich výrobků; kroj francouzský zatlačuje kroj španělský, děti vychovávají se od učitelů francouzských, taneční mistrové[2] stávají se jedním z nejdůležitějších cechů pražských, tančí se jen reverencí, retirady, kaprioli, paspje, menuetti damur.[3] Z počátku toto nápodobení je především zevnější, bývá neobratné a často zabíhá do směšnosti. Celkem bylo užitečno. Je velmi snadno vysmívati se parukám a copánku, ale prospěly potud, že vzbudily u tohoto pokolení, válkou pokaženého, city dvornosti a uhlazenosti. Vrstevníkům Ludvíka XIV. nedostávalo se poněkud prostoty, a rádi jim vyčítáme, že si libovali v přebrušování přírody; jestliže viděli jsme z blízka, co se stalo z této přírody, nemůžeme za zlé míti těm, kdo vedli ji ku pořádku a kázni.

Pravdou jest ovšem, že šťastné následky, jež bylo lze očekávat od tohoto vnikání jemnější vzdělanosti, byly velmi zdlouhavé a nedokonalé, protože půda byla přešpatně připravena a že dotčeny byly třídy jen nejvyšší. Jestliže žádný národ nemůže se odsouditi k osamocení, aby se nevydal rychlému úpadku, ideje, které přivádí do vlasti, pozbývají své síly zúrodňující, jakmile nejsou přizpůsobeny zdravým organismem. Čechy v XVII. století nereagovaly při vlivu cizím, který byl jen neobyčejně povrchní a který sesiloval takto rozdělení tříd, jež bylo neposledním zlem země. Kněžstvo a dvůr bděly pečlivě, aby odstranily vše, co literatura francouzská i za Ludvíka XIV. obsahovala ještě liberálního a revolučního, a po dlouhý čas podařilo se jim potlačit i nejmenší chuť ku přemýšlení.

---

[1] [Patentem ze dne 11. září 1674, znovu vydaným 28. února 1689.]

[2] [Taneční mistrové (pokleslou češtinou XVII.—XVIII. století byli nazýváni skočootáčníci), vyučovali nejen tancům, ale i způsobům všelikým, jak se má elegantně choditi, jak si vyšlapovati, šňupati, okuláry dvorně přidržovati. (Zíbrt, »Jak se kdy v Čechách tancovalo«, 1895, str. 260.)]

[3] Ibid., str. 255—259. »Vláda vkusu francouzského«, praví Zíbrt, »došla za Ludvíka XIV. vrcholu.« Snad možná poněkud výrok ten obmeziti, ale pravdivý jest potud, že v té době mezi úpadem Španělska a probuzením Německa Francie je jedinou ředitelkou vkusu.

Nevědomost lidu byla nesmírná. Školy, které v XV. a XVI. století byly pýchou země, smeteny bouří. Páni nejevili ovšem větší horlivost o znovuzřízení jich než o znovupostavení far. V této věci sedláci snadno se shodli s pány, vidouce v učiteli nepřítele: potřebovali svých dětí, on měl právo na jisté poplatky, jemu třeba bylo přivážeti dříví a udržovati zahradu. Proto také většina obcí nemá školy: na Moravě okolo roku 1670 počítá se jich všeho všudy 327, to znamená, že v devíti desítinách obcí dětem nedostává se naprosto vzdělání.[1]

V jiných vesnicích stav není valně lepší: žáci v létě nechodí do školy, protože pracují na polích, v zimě zase nechodí, protože cesty jsou neschůdné; sotva šestý díl dětí přichází do školy a to způsobem velmi nepravidelným. Od té doby, co universita pražská nevykonává vrchní dozor nad vyučováním, pominulo všecko řízení obecné. Učitelé nemohou dosáhnouti výplaty své chudičké mzdy; aby se uživili, bývají varhaníky, zpěváky, písaři obecními, kostelníky, zvoníky, a často připojují nějaké řemeslo ruční k těmto úřadům právě tak různým jako špatně placeným. Vymizel obyčej, někdy tak častý, činit odkaz některé škole.[2] Roku 1690 v Kolíně, městě poměrně důležitém, správce školy † Hejl stěžuje si úřadu podkomořskému, že od tří let zmenšen mu týdenní plat z 45 na 36 krejcarů, koleda vánoční prý mu odňata, kdežto pro postranní školu ztenčily se mu sobotales z 45 na 12 krejcarů . . . »a tak s subkantorem po žebrácku živi jsme, ani chleba do syta se nenajíme a nemajíce dříví zimou se třeseme.« Týž kantor naivně nám vyznává, že synka svého, aby neostal sprostým a hloupým, posílá do semináře jesuitského v Hoře. Až do konce XVIII. století žáci nemajíce lavic sedí na zemi; chtějí-li se ohřáti, přinášejí si své dříví, ovšem že pak raději nepřijdou. † V Poděbradech r. 1652 byla škola tak sešlá a strhaná, že školní správce s mládeží sotva v ní

[1] [»Městské školy větší jmenují se tehdy (v l. 1662—1691) jen v největších městech. Obecní školy jiné byly u farních kostelův, a to ještě ani ne u všech. Měly je totiž dle zachovaných a známých pamětí královská města a ze 250 měst a 2600 vesnic toliko 327 (skoro $^1/_{10}$) obcí«. Fr. A. Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 211.]

[2] [Cit a smysl pro blaho obecné otupeny a potlačeny v XVII. a XVIII. století strachem umírajících o spasení vlastní duše po smrti. Proto četné a hojné odkazy činí se kněžím na hromadné sloužení mší po smrti a při pohřbu, bratrstvům neboli kongregacím na konání suffragií, žebrákům na almužny, aby modlili se za zemřelé a po každém otčenáši »O Bože, dejž dušičkám všem lehké odpočinutí«, po růženci pak »Z hlubokosti své těžkosti . . .« aby nábožně prozpěvovali.]

hlavy ukrýti mohl a byl strach, přijde-li vichřice, aby krovy, trámy a zdi se nezřítily. Po celé XVIII. století měšťané kolínští velkou většinou a měšťanky skoro bez výminky neumějí čísti. Knihy jsou velmi vzácné i když blahobyt se poněkud pozvedá, v inventářích mluví se o skvostech, obrazech, cenném nábytku, skoro nikdy o knihách: knihovna bohatého měšťana, který byl krajským komisařem, obsahovala pět svazků, kalendář, modlitební knihy, tři malé právnické příručky. Ve vesnicích rychtáři, konšelé neznali abecedu; sedlák, kterýž umí číst a psát, jest jakous osobou, poněkud po dezřelou; velká část obyvatelstva, praví Tomek, byla ve stavu duševním a mravním, který se mnoho nelišil od zvířecího.

Vyučování na gymnasiích je skoro výlučně v rukou jesuitů;[1] piaristé,[2] kteří je později nahradí, mají posud jen několik ústavů málo důležitých. Jinak u obou užívá se týchž method, a téhož postupu, jež jsou jen prováděním onoho řádu školního, kterýž od času Aquavivy[3] až do zrušení Tovaryšstva nebo lépe řečeno až podnes zůstal základem jejich paedagogiky. Tento řád školní je velmi pozoruhodný, a nic tolik nepřispělo k úspěchům Tovaryšstva; jesuité vykládají jej se znamenitou obratností; jejich otcové zasluhují mnohdy podivu svou něžností a oddaností; není chlubičství ve vypravování Balbínově o lásce, kterou chovali k němu žáci: »Utíkali se ke mně ne jako k otci, ale jako k matce.« On sám vyšel z dobré

[1] [K předbělohorským kollejím jesuitským, při nichž zřízena byla gymnasia, na Starém městě Pražském (Klementinum 1556), v Krumlově (1584), v Chomútově (1589), v Jindř. Hradci (1592), v Kladsku (1597) v XVII. přistoupily v Praze dvě nové kolleje na Malé straně (1625) a na Novém městě (1632), dále v Jičíně (1625), v Kutné Hoře (1626), ve Chbu a v Klatovech (1629), v Litoměřicích (1631), v Hradci Králové (1634), v Březnici (1637). — Na Moravě před povstáním byly jen dvě kolleje jesuitské v Olomúci (1566) a v Brně (1572); v XVII. století přibyly k nim nové v Jihlavě, ve Znojmě, v Telči a v Uher. Hradišti.]

[2] [Piaristům ještě za života zakladatele této řehole, Josefa Kalasanského († 1646) dostalo se přízní kardinála Dietrichsteina první kolleje na Moravě v Mikulově (1631), brzo potom ve Strážnici (1633), v Lipníku (1634), později v Kroměříži (1687), v Staré Vodě (1690) a v Příboře (1693). v Čechách nejstarší kolleje jejich byly založeny v Litomyšli r. 1640 od Febronie z Pernsteina a ve Slaném r. 1658 od Bernarda Ign. z Martinic.]

[3] [Claudius Aquaviva (1543—1615) od r. 1580 generál řádu jesuitského, původce proslulého řádu učebného »ratio et institutio studiorum S. J.«, jejž na základě ustanovení řehole a zkušeností nabytých v kollejích tehdejších dal sestaviti od zvláštní komise, do které povoláni byli nejlepší učitelové. Tento plán studijní, pro svou dobu znamenitý, vytištěn r. 1599 v Římě, r. 1600 v Mohuči a r. 1616 v Římě s dodatky v příčině studií filosofských a theologických.]

školy, byv vyučen, spracován jedním z oněch velikých ovladatelů duší, Mikulášem Łęczyckim,[1] přestouplým kalvinistou, kterýž učinil ho družným, povzbudil jeho plachost, až uvedl ho bezpečně do řádu, jemuž podnes prokazuje služby tak vzácné: jeho jménem umlčují se dějepisci, kteří vytýkají Tovaryšstvu potměšilou zchytralost jeho diplomacie a nelítostné sobectví jeho panství. — Dítě vzpíralo se, bálo se úsměšků svých druhů. — »Neboj se, pracuj, budeš jesuitou;« v těžkých zkouškách Balbínovi vždy stál po boku Łęczycki. »Nebyl bych mohl nikdy to vykonati, kdybych vedle sebe nebyl měl svého učitele, který mne povzbuzoval.«

Budeš jesuitou! — totéž různými způsoby opakovali svým žákům všickni professoři gymnasijní[2] a svou předvídavou rukou odstraňovali vše, co by mohlo překážeti tomuto způsobu získávati přízeň lidu. »Neustanu nikdy,« pravil Loyola, »brániti se všem novotám v theologii, ve filosofii, v logice, a je-li to možno, též v grammatice, kdybych žil i pět století.« Tovaryšstvo pociťuje stejnou úzkostlivost vůči všemu, co není zaručeno tradicí; chce podle slov svého zakladatele ozbrojiti své žáky »všemi možnými zbraněmi ke vzdělání«. Je mrzuté, že stačí tato poslední výhrada, aby vyvážila odbornou způsobilost učitelů jeho a přednosti jejich methody. Třeba úzkostlivě vystříhati se, aby pozornost studujících nebyla obrácena na něco, co není v úplné shodě s učením římským aby nebyli jmenováni spisovatelé podezřelí, i kdyby to bylo k vyvrácení nebo ku převzetí z nich některé správné myšlenky; odstraní se dějepis — kde bývá často řeč o vzpourách — zeměpis, vědy to, které by byly s to, aby vnukly duším myšlenku o zákonech přírodních, všeobecných, nezměnitelných, a zničily tím pojetí polomythické, jež šíří jesuité. Přijali humanism jen proto, aby mu odňali ostří jeho, a užívají studia starých jazyků jen proto, aby zabránili mladým lidem obeznámiti se pronikavěji s minulostí. Ve Virgiliovi upozorňují hlavně na chyby metrické a z Tacita dělají jen sbírku výrazů; i tak nedůvěřují těmto velikým jménům,

---

[1] [Mikołaj Łęczycki (1574—1652), latinsky Lancicius, bohoslovec polský, vychovaný ve víře kalvínské, ale Skargou získaný víře katolické. Působil v Polsku, na Litvě i v Čechách. Životopis jeho napsal K. Kojalowicz, jehož práci upravil a doplnil vděčný žák Łęczyckého B. Balbín »Vita Venerabilis Patris Nicolai Lancicii« (Praha, 1690).]

[2] [Ign. Cornova, »Die Jesuiten als Gymnasiallehrer«, in freundschaftlichen Briefen an den Grafen von Lažansky, Praha, 1804.]

dávajíce přednost spisovatelům úplně všedním a prázdným, Lukanovi, Klaudianovi nebo některému konpilátoru středověkému.

Jejich pozornost týká se jen formy, půvabných obratů, výrazů neobvyklých a řízných. Bohužel toto vyučování, jež jest nevyhnutelně jednotvárné a jednostranné, vyhovuje jen malému počtu duchů. Většina dětí raději libuje si ve vědách, v dějinách, v životě; přecitlivělců, kteří dají se unášeti kadencemi nebo antithesami rozhovoru latinského, bývá velmi pořídku. Jesuité to cítí, a ježto třeba zachránit aspoň zdání, snaží se obrousiti massu svých posluchačů, dáti jim nátěr, lesk; není tak důležito být učeným jako nezdáti se nevědomým; vyplňují čas obřady, hádkami strojenými a šalebnými, dramatickými představeními. Každý herec má svou úlohu předem vyznačenu a snaží se ne tak odkrýti pravdu, jako v čas dáti duchaplnou odpověď. Vychování to lživé a povrchní; mladík vychází z gymnasia, nejen ničemu se nenaučiv, ale s duchem převráceným, se svědomím oslabeným, bez ducha kritického, nemaje jiného cíle než projíti svou cestu životem, jinak pokorně a poddajně oddaný svým učitelům, kteří ho zhýčkali, zkazili v pravém slova smyslu a vycvičili, aby miloval své otroctví. Po sto padesát let všecka mládež prochází těmito školami. Jesuité, pravil kardinál Harrach, jenž obviňoval je, že jsou pokrytci bez zásad a bez přesvědčení, tvrdí o sobě, že při vyučování mládeže nejde jim ani o slávu ani o prospěch časný, a přece potírají nelítostně všecky, kdo by chtěli jak oni věnovati se vyučování,[1] † a přece uznává se i u stolice papežské i ve vší církvi, že není dobře veškeré vyučování v některé zemi svěřovati jedinému řádu, byť byl sebe učenější a slavnější. Je však přinucen přijmouti jejich monopol a po něm všickni sklánějí se před jejich vynikající obratností; na příště jsouce bez soutěže poddávají se svým přirozeným choutkám a přepínají své chyby.[2]

---

[1] [Jako ve školství tak i ve správě církevní těžce pociťovalo se úsilí jesuitův o zmonopolisování její. R. 1634 dne 21. května žaloval Jiří Černohorský, arciděkan Kutnohorský, na členy Tovaryšstva Ježíšova, že přestupují spravedlivé a obvyklé hranice pravomoci jeho, »jako by nebylo žádné zbožnosti tam, kde není jejich zbožnost, kněžstvo světské bývá zlehčováno otci jesuity« (Krásl, »Arnošt hrabě Harrach«, str. 411).]

[2] Četl jsem se vší zaslouženou pozorností apologie Duhrovu (Jesuiten-Fabeln) a Hodrovu (již uvedenou), ale nepřesvědčily mne. V skutečnosti všecken spor záleží na nedorozumění. Odpůrci jesuitů nevyčítají jím, že chtěli úmyslně udržovati nevědomost mezi svými žáky, ale že vědu podřídili slávě církve a Tovaryšstva. Jinak docela rád jim přiznávám se samým Komenským,

Nikde jejich směr duševní nebyl pohoršlivější a záhubnější než ve vyučování na školách vysokých. Ferdinand III., znaven sporem Tovaryšstva s arcibiskupem Harrachem o universitu,[1] roz-

že methody jejich v době, kdy byly zavedeny, znamenaly pokrok velmi skutečný; neštěstím jejich bylo mínění, že mohou býti nezměnitelné; oni sami první byli oběti svého vítězství. Viz o té věci Pelcla »Böhmische, Mährische und Schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten« (1786), úvod. — Všeliké poukazy bibliografické, potřebné ku potvrzení nebo doplnění mého přehledu, nevyhnutelně stručného, čtenář nalezne ve výborných »Dějinách české literatury« od Jaroslava Vlčka, v Praze 1898, II., 1, str. 74—75.

[1] [Spor o universitu Pražskou vznikl hned na počátku arcibiskupování hraběte Harracha návrhem nové zlaté bully cís. Ferdinanda II., učiněným od jesuitů po sloučení Karolina s Klementinem, ve kterém pominuli docela starodávné hodnosti kancléřské, jíž dostalo se arcibiskupům Pražským při založení university r. 1348. Též jiné výhody jesuitů, vrchní dozor jejich nade všemi školami v království, odevzdání jim censury, vyloučení z university všeho ostatního duchovenstva řádového i světského popudily mladistvého arcibiskupa, žárlivě ostříhajícího přednost úřadu svého. Odporem jeho zdrželo se vydání nové zlaté bully a hněv jesuitů propukl, když arcibiskup žádal, aby až do vyřízení věci zastaveny byly promoce na universitě. Arcibiskup Harrach, zatím na kardinála povýšený (1626), vymohl skutečně u papeže Urbana VIII. příslušný zákaz (1628), a podporován opaty starých řádů benediktinského, premonstratského a cisterciacského odvážil se nového kroku k podvrácení monopolu Tovaryšstva ve věcech školství domácího založením vlastního semináře a gymnasia. Sehnav peníze potřebné — vhodně užil bohatého odkazu rady při appellačním soudě, Petra Fuchse z Wramholzu (1626), jenž statek svůj Sovinky v Boleslavsku, 15.000 kop dluhu za císařem a dům na náměstí Staroměstském (nynější č. 549) odkázal na podporu mládeže studující — zakoupil od Polixeny z Lobkovic Králův Dvůr u Prašné brány s okolními domy a krámky a s velikým nákladem zřídil v něm seminář. Ale ústav sotva v život uveden (1631), zmařen vpádem Saským a obnoven teprve po třech letech účinnou pomocí opatů starých klášterů domácích. Při semináři zřízeno zároveň gymnasium a se seminářem spojeny úzce dva nové ústavy pro vychování kněžstva klášterního: Norbertinum, kollej premonstratská, a Bernardinum, kollej cisterciacká. Na vznik a vzrůst těchto ústavů hleděli s největší žárlivostí jesuité, obávajíce se v nich nebezpečných soupeřů. Marně ukazoval kardinál Harrach na potřebu, aby řádům starým, namnoze hynoucím, poskytnuta byla příležitost k novému zvelebení. »Řád jesuitů má veliký počet dobrodinců svých a proto nemá záviděti oněm řádům, když jako po žni klásky, po vinobraní jednotlivé hrozníčky sbírají.« Ale jesuité, majíce na mysli jen vlastní svůj prospěch, užili všech prostředkův, aby v zárodku zmařili nebezpečné ústavy. Mniši hibernští, kteří vyučovali na semináři arcibiskupském, zastrašováni nemilostí císařskou, nevzdají-li se práce té, proti novým školám, žalováno u dvora císařského a v Praze vydávány pamflety a s kazatelen horleno proti kardinálovi a předním rádcům jeho: kapucínu Valerianovi Magni, hofmistru kardinálovu de Curtis a zvláště proti Donu Floriovi, který popudil si Tovaryšstvo tím, že r. 1633 složil »nenáviděný ode všeho světa habit jesuitský« a stal se barnabitou. Horlením tím rozpálena mysl studujících a krčemnou příhodou — nesvědčící valně o ideální výchově obou ústavů — kdy klerik arcibiskupský téměř do smrti byl ubit od studenta z kolleje Karolínské, spor rozdmýchán v plameny vášní obou stran. Student jesuitský pohnán před soud arcibiskupský, ale nebyl vydán od jesuitův, a když vyobcován z církve, dekret exkomunikační stržen od žáků jesuitských a pošlapán. Jesuité ujímali se chovance svého

řešil otázku r. 1653—1654 ze své moci; nad Karolinem, starým učením Karla IV., a Klementinem, jež obsahuje vysoké školy založené od Tovaryšstva, ustanovil císařského superinten-

i proti subdelegátu papežskému, a když znovu byl exkomunikován, nedbali kletby, ba rektor kolleje místodržícím předkládal stížný list studentů, hrozící násilím, bude-li saženo na druha jejich. Rozsudek soudu arcibiskupského, jenž z rozkazu subdelegáta papežského znovu byl vyvěšen, opět stržen od studentů jesuitských a na místě jeho přilepena protestace jejich, a když na osobní zakročení kardinálovo protestace stržena u mostecké věže, zbrojnoš s halapartnou v průvodu jesuity útok učinil na vůz arcibiskupův; rozsudek arcibiskupský stržen a protestace studentů znovu pověšena. Kardinál uražen zakázal jesuitům kázati v kostelích pražských mimo jejich vlastní a rozepři svou předložil papeži Urbanovi VIII. Jesuité i nyní nalézali pomoc u cís. Ferdinanda III., jenž třeba pokáral vytržnosti studentské, nicméně naléhal na kardinála, aby odvolal zákaz kázaní jesuitských, a na papeže, aby dovoleny byly promoce na universitě Pražské. Když papež zamítl žádost, Ferdinand III., aby konec učinil sporům, nařídil (1638) rozdělení university Pražské r. 1622 způsobené, tak že obě světské fakulty v Karolíně podřízeny dozoru zvláštního protektora, jímž jmenován od císaře president soudu appellačního Bedřich z Talmberka. Skutkem tím uražen papež, jehož starodávných nárokův o spolurozhodování o vysokých školách nebylo dbáno, a popuzen kardinál arcibiskup Pražský, jehož nároků kancléřských při novém uspořádání university zhola pominuto. Bylo tedy přirozeno, že kardinálu Harrachovi dostalo se tím větší podpory v Římě a za návštěvy jeho v Římě bullou ze dne 22. prosince 1638 semináři jeho udělena všecka práva vysokého učení římského a ústav postaven pod ochranu kongregace pro rozšíření víry. Kdyby ustanovení této bully byla provedena, Praha ve svých zdech byla by chovala tři vysoká učení. Ale proti této třetí universitě jesuité podnikli rozhodný boj. Nelze ani uvěřiti, jak řád, jenž samým původem svým ustanoven byl k obraně přednosti stolice papežské, v Čechách odvážil se pravého odboje proti výslovné vůli nejvyšší hlavy církve katolické a v zápase o universitu mezi nejvyšší mocí duchovní a světskou postavil se rozhodně na stranu moci světské. Zřízení semináře a potvrzení jeho od papeže vyhlašováno od jesuitů za obmezení pravomoci císařovy, bulla v Římě byla prý bez vědomí císařova vylouděna od kardinála-arcibiskupa a seminář postaven pod ochranu cizí kongregace; mimo to nově hrozeno od nich násilím, ježto studenti nesnesou nového učení vysokého. Tehdáž padla ostrá slova kardinála Harracha o pokrytectví jesuitů (viz str. 334). Kardinál marně hájil svého chování a svých práv. Císař Ferdinand III. nejen zakázal provedení bully papežské, ale 25. listopadu 1641 dal vojskem obstoupiti seminář, Norbertinum a Bernardinum a násilně přerušiti vyučování na ústavech těch. Dne 8. ledna 1642 veřejnými patenty prohlášen zákaz císařův, aby pod přísným trestem nikdo neposílal dětí svých do škol arcibiskupských, než jen do škol J. Mtí Cís. zřízených do Klementina a do Karolina. Když kardinál Harrach podal žalobu k papeži na císaře a jesuity, dlouholetý spor o universitu dostoupil své krise. Vlivem legata papežského a předního rádce, obezřelého hraběte Maximiliana z Trautmansdorfa, získán císař k smírnému vyrovnání sporu a ustanovena k tomu komise, v níž císař měl čtyři zástupce, arcibiskup, Klementinum a Karolinum po dvou. Návrh arcibiskupův, aby seminář připojil se ke Karolinum a toto doplněno jím na plnou universitu, kdežto jesuité v Klementinum měli by své vlastní učení, zamítnut hlavně rázným zakročením nejvyššího purkrabí Jaroslava Bořity z Martinic, jenž podle přání císaře postavil se na stanovisko jesuitův, aby Klementinum spojeno bylo s Karolinem v jedno učení a seminář arcibiskupský aby dále trval jen jako škola soukromá. Obtížným jednáním a zlými běhy válečnými protáhlo se sjednání konečného smíru ještě na několik let. Za návštěvy Ferdinanda III.

denta,[1] »skutečného dozírajícího úředníka policejního jako od císaře Ferdinanda I. po nepokojích roku 1547 v král. městech zavedení císařští rychtáři a hejtmané městští . . . měl vésti dozor nad professory, zda dle předpisů konají přednášky; these, o nichž by se disputovalo, měly býti napřed jemu předkládány, aby posoudil, není-li v nich nic státu nebezpečného.«[2] Od té doby život vědecký je potlačen despotismem církevním i královským. Řádu ponecháno svobodné osazování stolic filosofických i theologických, a špatně se vpravuje ve sblížení s professory cizími, jež mu uloženo; žádá po nich velmi pokornou poddanost a odmítá i nejmenší zasahování do svého oboru. — Každý professor při svém jmenování, každý kandidát po své zkoušce, každý děkan a každý rektor při svém nastolení musí přísahati, že bude zachovávati dogma o ne-

v Praze 1647—1648 zlepšily se styky kardinála Harracha s císařem, ale vyřízení sporu nově prodloužilo se vpádem Švédů. Po šťastné obrané měst Pražských Jiří Plachý jménem Klementina dožadoval se sloučení jesuitské akademie s Karolinem. Professoři Karolina sice protestovali tehdáž, ale žádosti jejich nedbáno, když dne 17. listopadu 1653 Ferdinand III. zakládací listinou vyslovil zásady příštího zřízení university Karlo-Ferdinandské na základě sloučení Karolina s Klementinem, při čemž hodnost kancléřská, ač s pravomocí nepatrnou, přiřčena arcibiskupovi Pražskému. Slabý pokus kardinála Harracha, aby stolici papežské zachoval spolurozhodnutí o chystané změně, zmařen určitým rozhodnutím císaře provésti změnu bez ohledu ke schválení nebo neschválení papežovu. Kardinálu Harrachovi nezbylo než bez podmínky přijmouti hodnost kancléřskou. Dne 4. března 1654 prohlášeno v chrámě Týnském slavnostním způsobem sloučení obou kollejí v universitu Karlo-Ferdinandskou a po slavném Te deum kardinál, místodržící a professoři vyčastováni slavně od jesuitů v kolleji Klementinské. Průběh zápasu o universitu Pražskou jasně osvětluje povahu a opravdovost smýšlení náboženského, jakou vynikali původci převratu bělohorského. Panovník, který za věc svědomí pokládal vyhlazení kacířstva v celém království a obětoval rekatolisaci zemí českých blaho všeho národa, i nejvyšší úředníci jeho — nejv. kancléř Slavata, nejv. purkrabí Jaroslav Bořita z Martinic — vynikající zvláštní horlivostí ve víře katolické, ve sporu universitním podstoupili boj proti všemu učení a tradici církve katolické, majíce v něm za přední pomocníky Tovaryšstvo Ježíšovo, jež zapomenuvši tehdáž docela na sám základ, původ a úkol svůj, pomáhalo horlivě panovníku podříditi moc duchovní pod moc světskou. Zásluha o poznání a osvětlení památného tohoto sporu kardinála Harracha s jesuity o universitu Pražskou náleží Ferd. Tadrovi, který první užil bohatého archivu Harrachovského v Mostě nad Lítavou u vylíčení počátků semináře arcibiskupského v Rezkově Sborníku historickém 1885. Zprávy jeho rozmnoženy jsou novým materiálem archivu arcibiskupského v Kráslově životopisu kardinála Harracha, kde choulostivé stránky sporu vylíčeny jsou způsobem velmi opatrným. Na základě prací těch i jiných pramenů archivních nově vyložil spor Rezek v Čes.-Mor. Kronice (V., str. 951—990, VI., str. 186—199), vylíčiv zároveň význam sporu toho v úsilí moci panovnické o ujařmení moci duchovní (viz zvlášť ibid. VI., str. 1130).]

[1] [Prvním superintendentem jmenován František Ferd. Camel († 1681), rada při soudě appellačním.]

[2] Tomek, »Geschichte der Prager Universität, 1849, str. 279.

poskvrněném početí, dokud papež nenařídí jinak, a slavnostně obnovují každoročně svůj slib † první neděli po svátku početí P. Marie (8. prosince) v chrámě Týnském. Nezůstávají proto méně podezřelí: v žádném případě nelze se odvolat od fakult jesuitských k senátu akademickému (1677); Tovaryšstvo není ani povinno předkládati císařskému superintendentovi seznam svých professorů.

Za jeho tísnivého dozoru vše se zmenšuje a zúžuje. Na fakultě filosofické nevyučuje se ani dějepisu ani řečtině ani latině; vyučování vědám přírodním přestává na výkladu některého kompilátora středověkého: de generatione et coruptione, de elementis, de coelo et mundo, de meteoris; vyučování mravouce a mathematice je nezávazné; studium mathematické zabírá týdně půlhodinnou přednášku po celý rok; professor diktuje ze sešitu, jejž představení jeho jemu ustanovili nebo schválili. Professoři světští jsou ovládáni týmž duchem. Snadno pochopíme, že »doba rozkvětu řádu jesuitského byla pro Čechy dobou nejhlubšího úpadku vzdělání národního vůbec a vědeckého zvláště a vlivu řádu sluší hlavně připsati, že po těžkých ranách vnitřního převratu a dlouholeté zhoubné války, jimiž zaviněn úpadek, probuzení ze smrtelného spánku zdrželo se o více než století«.[1]

Ze své pevnosti Klementina jesuté řídí všecken duševní život země, totiž potlačují jej. Po bitvě na Bílé hoře ve chvíli, kdy doufali, že moci své podrobí všecko křesťanstvo, měli velkolepou myšlenku soustřediti ve svých rukou správu lidského myšlení: v každé provincii třem censorům bylo bdít, aby tiskárny nevydávaly žádné knihy nové nebo staré bez schválení generálova; v Římě měla býti shromážděna knihovna ústřední, jež by obsahovala knihy ve všech jazycích sepsané, a stačila potřebám všech národů.[2] I mezi katolíky ctižádost jejich vzbudila dosti živý nepokoj,[3] i odhodlali se sdíleti se o moc. Ať již vykonávána byla od

---

[1] Tomek, ibid str. 290. Svědectví Tomkovo je tím rozhodnější, že nejen kompetence jeho jest nepopěrná, ale že jest velmi upřímný konservativec a katolík.

[2] Menčík, »Censura v Čechách a na Moravě« ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk, 1888, str. 108—109.

[3] [Jesuitům hned po navrácení do Čech na počátku r. 1621 svěřena byla od knížete Liechtensteina censura knih, které zle zažila »Kronika Boleslavská« (Dalimilova), jejíž první vydání tiskem od Pavla Ješína z Bezdězce (1620) bylo zabaveno, a mimo málo exemplárů všecko zničeno. V návrhu nové zlaté bully jesuité vedle jiných vzácných výsad položili také, aby Tovaryšstvu odevzdána byla censura všech knih v zemi vyšlých a revise

jejich kněží, od arcibiskupa, od místodržitelství neb od superintendena universitního, censura vždy byla inspirována jejich duchem, a spisovatelé tím nikdy nic nezískali. Práce censorů byla snadná: až do roku 1687 tiskárna olomúcká Mikuláše Hradeckého z Krusnova a jeho nástupců měla zvláštní výsadu, že jen ona směla zde vydávati knihy. † Roku 1668 od bratří Synapiů zřízena druhá tiskárna v markrabství. V Čechách vedle tiskárny universitní,[1] jež od dob Ferdinandových byla výhradním majetkem jesuitů, bylo jen asi pět nebo šest nuzných závodů, které vydávaly několik kalendářův a několik knih náboženských. Tiskaři než dostanou povolení provozovati živnost, přísahají do rukou generálního vikáře, že závod svůj nepropůjčí k žádnému vydání podezřelé publikace; první vyzvání knihkupci musí předložiti seznam knih, jež mají na na skladě, a jsou povinni míti po ruce index knih zapovězených.

Tovaryšstvo vykonává výhradní censuru nad knihami hebrejskými a užívá jí bezohledně, jako když roku 1629 ukládá pokutu 10.000 zl. rabínovi Lippmanovi Hellerovi, že znovu dal vytisknouti knihu, jejíž první vydání nevzbudilo žádné námitky.[2] Při nejmenší neopatrnosti otcové podnikají přepady, vnikají do synagog, prohrabávají domy a školy; roku 1669 zabavují několik tisíc kněh hebrejských, jež † pod pranýřem veřejně spalují; rabíni jsou povinni předkládati jim ku prozkoumání svá kázaní. Nesnadnější boj byl s roznášeči knih, kteří ze Saska a z Branibor přinášeli bible

spisů z ciziny přivážených. Ale proti článku tomu protestoval arcibiskup Harrach, nechtěje dopustiti porušení práva svého, jež dle znění koncilia Tridentského jemu jako vrchnímu censorovi příslušelo. Když roznítil se spor s jesuity o universitu, kardinál Harrach vydal r. 1636 nařízení, aby žádný spisovatel netiskl knih bez dovolení arcibiskupa, a byl-li řeholníkem, bez svolení svého představeného, a co do rukopisu aby zachovával pravidla stará. Na Moravě biskup Olomúcký kardinál František z Dietrichsteina, oddaný plně jesuitům, sám propustil jim z valné části právo své, dovoliv r. 1625, aby, cokoli vlastním jménem a zvláště jménem akademie Olomúcké vydají, bylo osvobozeno od biskupské censury a mohlo býti uveřejněno, jen když dříve vše bedlivě bude přehlédnuto od řádu. (I b i d e m, str. 109, 111.)]

[1] [V tiskárnu universitní přešla slavná někdy impressí M. D a n i e l a A d a m a z V e l e s l a v í n a, jehož synu Samuelovi Adamovi pro účastenství v odboji stavovskem byla zabavena a dána nikoli kolleji, nýbrž ř á d u ve vlastnictví. (I b i d., str. 108.)]

[2] [Sochy Panny Marie a sv. Jana Evangelisty po obou stranách Kříže na mostě Karlově památkou jsou na pokutu, kterou ztrestáni byli tiskaři židovských knih obřadních Karel Back a Israel Kettwies, že netiskli je podle exempláře povoleného, ale některé listy nahradili z výtisku neopraveného. Podvod byl vyzrazen ze msty od učitele židovského, jemuž starší školu zavřeli, a tiskaři potrestáni tím, že na svůj náklad musili přispěti k sochařské výzdobě mostu Karlova. (I b i d e m, str. 116.)]

kacířské nebo spisky protestantské; neminulo roku, by nebyl chycen a slavně spálen některý z těchto podezřelých nákladů. Protože otcové měli málo důvěry — a právem — ve vědění kněží venkovských, raději odsuzovali šmahem všecky knihy; missionáři jejich šířili v lidu nenávist a strach před slovem tištěným a z nevědomosti lidu činili spoluviníka svého fanatismu. »Kolikrát,« píše Balbín, »zachránil jsem knihy a rukopisy, které byly určeny na pepř židovi«. Jednou náhodou připadl na kupu knih napolo roztrhaných, jejichž cenu brzo poznal; upozorňuje na ně majitele, žádá, aby se o ně postaral. — »Můj otče, kdybys byl přišel před třiceti léty, byl bys našel tento pokoj plný knih, plnější nežli stodola obilí. Béřeme odtud každodenně papír na rozličné potřeby domácí.« [1]

Nebylo tudy čím povzbuzovati mnoho mladé spisovatele. Morava za druhou polovici XVII. století vydala všeho všudy dvacet spisovatelů, to jest dvacet osob, které v jazyce více nebo méně správném zůstavily několik bezvýznamných stránek; v tom počtu je pět jesuitů, sedm jiných řeholníků, čtyři kněží světští a jen čtyři spisovatelé jiného stavu, z nichž jeden z panského starého rodu Hynek Jankovský z Vlašimě († 1653),[2] poslední český pán, který literárně zabývá se onou řečí, kterouž oslavili Ctibor Tovačovský z Cimburka a Karel starší z Žerotína. V Čechách by se napočtlo 100 až 150 spisů. [3]

Někteří duchovní se znepokojili: zda dílo jejich bylo dokonáno zničením podezřelých knih a zda tento národ, který chtěli přivésti k Bohu, nemá práva znáti blahou zvěst, již Spasitel jim přinesl? [4] Jeden z nejproslulejších kazatelů jesuitských, tak oblíbený,

---

[1] Balbín, »Bohemia docta«, III., str. 150.

[2] [Hynek Jankovský z Vlašimě, pán na Jemnici a Bítově, sepsal »Apotéku koňskou«, na tři díly rozdělenou (1650), jež zachována jen rukopisně. (Fr. A. Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 222 a 225).]

[3] [Z panstva českého poslední spisovatelé čeští byli historik Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572—1652), cestopisec Heřman Černín z Chudenic (1579—1651), a řadu jich zavírá asi Jan Viktorin z Valdsteina († 1676), nejmladší syn nejvyššího purkrabí pana Adama z Valdsteina († 1638), jehož spis rukopisně zachovaný jest »Ráj český nebo Rozkoše a kratochvíle zahradnické a též užitkové odtud plynoucí«. (Viz zprávu Nováčkovu v Čas. Čes. M., 1900, str. 73.)]

[4] [Z kněží, kteří snažili se o vytvoření nového života duchovního v národě českém, a zvlášť o zastavení hrozného úpadu jazyka českého, vynikají zejména jesuité Jiří Konstanc a Václav Matěj Šteyer. Oba v pracích svých užili vzorných spisů bratrských. Jiřímu Konstancovi ve spise jeho

že prý shromažďoval kolem sebe na Svaté hoře až 60.000 poutníků, Václav Matěj Šteyer (1630—1692), nikdy neliboval si v auto-da-fé; rozdával nábožné knihy, skládal písně neb opravoval staré kancionály. † S matkou svou Marií, pekařkou a měštěnínkou Nového města Pražského, založil dědictví Svatováclavské (1669),[1] aby vydávalo a rozšiřovalo každoročně knihy vzdělavatelné, psané mluvou lidovou. † Za 80 let (1670—1751) vydalo více než 80.000 spisů větších a menších, a pokračovalo v svém díle blahodějném až do roku 1790. Arcibiskup Matouš Ferdinand z Bilenberka, jenž podporoval Šteyera, žádal ho a jiné ještě dva jesuity † Jiřího Konstance (1607—1673) a Jana Barnera (1643—1708), aby připravili nový překlad bible; v této zemi, kde písmo svaté bývalo někdy každodenním čtením tolika sedláků, drancování inkvisitorů bylo tak úspěšné, že úplné exempláře bible bratrské staly se velikou vzácností. Popud Bilenberkův nebyl všeobecně schvalován a † arcibiskup nedočkal se ani vytištění nového překladu evangelií, jež stalo se roku 1677. † Nástupce jeho Jan Bedřich hrabě z Valdsteina, ujav se záměru předchůdce svého, rozmnožil jmění dědictví Svatováclavského, aby mohlo vydati překlad celého písma svatého. Ale ani on nedočkal se vydání jeho († 1694) a překlad bible dokončen teprve roku 1715.[2]

———

»Lima linguae bohemicae Brus jazyka českého« (1667), byla předním pramenem »jakás za dvacet let komponovaná grammatika«, totiž slavná grammatika velikého znalce jazyka českého Jana Blahoslava († 1571). V. M. Šteyer v díle »Orthografia aneb výborně dobrý dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti«, jež prostě též »Žáček« nazýváno, přiznává, že »výborně dobrý« způsob ten vytažen jest z české biblí, »která na několik dílů rozdělena byvši, mezi nekatolickými jest u velké vážnosti«. Kdo nepoznal by v čistém zdroji Šteyerově nesmrtelnou šestidílku Kralickou? Duchovní poklady Jednoty bratrské ústy J. A. Komenského odkázané ve »Kšaftě« jejím národu českému, oceněny byly od domácích jesuitů ještě v posledních letech života největšího biskupa bratrského († 1670) a užito jich k obnově duchovního života na novém základě přísně katolickém.]

[1] [O založení dědictví sv. Václava a o působení jeho viz článek Jos. Jirečka v »Rozpravách«, 1860, str. 19—26.]

[2] Překladatelé projevili znamenitý rozhled a velmi svědomitě prostudovali vydání starší, mezi jinými bibli Kralickou. Na místech nejvyšších pokládáni byli za trochu neopatrné, a tajné vlivy zdržely několikát práci jejich. Tovaryšstvo užívá učencův, ale vždy s některým nepokojem. [O poměru bible Svatováclavské ke Kralické viz pojednání Jos. Šmahy: »Kralická bible a vliv její na pozdější překlady biblí českých« v Čas. Čes. Musea (1879), kdež ukázáno, jak nevyhnutelná a nezbytná byla jesuitům »kniha, kterouž katolíkům i nekatolíkům mocí, bez práva i bez boha, z rukou vydírali, ačkoli nebyli s to, aby lepší jazykem i obsahem jim podali«. I poznámky bible Kralické od jesuitských překladatelů prostudovány, aby učení

Úspěch neodpovídal velmi opravdové hodnotě díla; bible Svatováclavská dočkala se druhého vydání teprve roku 1769. Lid pozbyl lásky k tomuto čtení, a missionáři rádi doporučovali mu stravu lehčí: Vzývání, Vzdychání, Vytržení a zvláště popisy svatostánků, kdež ochotní historiografové vypočítávali nekonečnou a jednotvárnou řadu zjevení a zázraků.

Lid ještě raději měl kancionály, kde pod slovy novými nalézal nápěvy, jež mu byly drahé, nebo proroctví a legendy, jež hrubými švábskými literami na špatném papíře vydávali někteří tiskaři v Praze, ve Skalici, v Jindřichově Hradci a v Litomyšli. Ubohé to plody, jež hemžily se chybami! Lid prostředkem této nesrozumitelné řeči spíše dohadoval se než porozuměl smyslu; vypravování přecházelo z úst do úst, povídalo se o přástkách, pozbývalo vlivů cizích, aby se prosytilo tradicemi národními, právě jako zpěvy nábožné, které přepisovatelé ozdobovali hrubými okrasami, měnily se v písně lásky nebo popěvky satirické. Tiché to klíčení, jímž připravovala se žeň příštích staletí, ač posud ani stopy jeho ještě se nejevilo na povrchu.

Na venkově mezi lidem utiskovaným a opovrhovaným udržovaly se aspoň ještě některé upomínky národní. Třídy vyšší, jež dávají tón a vzor, nestarajíce se o vlast a zapomínajíce na svatý hněv svých předkův odcizovali se víc a více minulosti a svou pýchu nalézali ve splynutí s Německem.[1] Ze všech forem úpadu národa

---

bratrské bylo vyvráceno a katolické na místě jeho vštípeno. Tak poznámku bratrskou na listu 317 dílu I. bible Kralické: »A tak tedy jakož kněžím tak i všechněm vůbec bohatým i chudým, starým i mladým náleží se učiti a osvěcovati písmy svatými a ne aby bylo zabraňováno jich čítati kuse, jakž se tak od antikrista dálo a děje« vykladatelé jesuitští v bibli Svatováclavské nazývají hanlivou a křivolakou, poněvadž starobylé církve svaté učení nedovoluje všem vesměs mužům, ženám, pacholkům, děvečkám, řemeslníkům a sprostnému lidu písma svatá čísti, s nimi se obírati a tajemství jich zkoumati. (Ibidem 27.)]

[1] [Zajímavou zprávu o smýšlení panstva v době žalostného úpadu národa českého podává velmistr řádu křížovníků s červenou hvězdou Jiří Pospíchal ve svých »Pamětech«: »R. 1680, 3 Januarii, hrabě Kounic Ferdinand a Ferdinand z Valdsteina se vypobídli včera, že onen pravil, že lépe šelmou býti nežli Čechem, a tento na to odpověděl, že kdo to mluví, Bärenhütter býti musí.« Ze šlechtičen tehdejší doby vzpomínky zasluhuje paní Ludmila Benigna Sternberková, rozená Kavkova z Říčan, vdova po hraběti Františku Matyáši ze Sternberka, r. 1648 kulí švédskou zabitého. České listy její od Vác. Schulze v »Korrespondenci hraběte Václava Jiřího ze Šternberka« (1898) uveřejněné, a značný kapitál, jejž uložila u bratrstva P. Marie při jesuitské kolleji Novoměstské, a jehož užito při zřízení dědictví sv. Václava, svědčí o uvědomělém vlastenectví jejím. Jak vliv dvoru Vídeňského škodlivě působil ku potlačení vědomí národního v panstvu

žádná nebyla hrozivější a vážnější, než toto samovražedné šílenství, jež zachvátilo šlechtu téměř všecku a velkou část měšťanstva. Zdálo se, že národ, obmezen jsa na vlastní své síly, není hrubě s to, aby déle vzdoroval, a bylo lze tušiti, že stará pevnost, jež po tolik staletí vzdorovala útokům Německa, nyní rozražená a pobořená očekává jen vyzvání, aby stáhla svůj prapor. Na štěstí útok veden byl velmi chabě. Německo, jež právě tolik válkou utrpělo jako Čechy, mělo dosti práce, aby opět zalidnilo své opuštěné území, aniž mohlo šířiti se na venek; panovníci a knížata říšští zapovídali všeliké stěhování se a smlouvami mezinárodními nařizovalo se vydání poddaných, jimž se podařilo oklamati bdělost správců; Habsburkové zase z nedbalosti nebo z výpočtu nijak nehleděli přivábiti cizí osadníky, takže konec konců territoriální ztráty národnosti české byly mnohem méně vážné, než bylo lze se obávati. Zkoumání nejpřesnější vede k důkazu, že zeměpisné pokroky živlu německého byly méně důležité po roce 1620, než během předešlého století, to jest v době, kdy oligarchie česká soustřeďovala moc ve svých rukou.

Na Moravě seznamy Slavíkovy ukazují hned po válce nepatrný pokrok Němců; postup jejich však brzo jest zastaven a Čechové nabývají opět půdy ztracené; některé ztráty jejich při hranicích severních jsou jinde vyváženy velmi hojně: poměr obou národností, který byl roku 1650 asi 64% Slovanů proti 36% Němců, je dnes (1900) 68% proti 32%.

Pro Čechy nemáme bohužel tak přesného prozkumu obecného; je však jisto, že stav tu byl mnohem hrozivější než na Moravě, protože styk s Německem byl přímější a také proto, že vsakování Němců počalo zajisté dávno před rokem 1618. Naše vědomosti dějepisné o středověku zůstávají tak nedokonalé, že velmi často za trvalou skutečnost směle béřeme to, co není než povrchním případem; je tudy možno, že vítězství živlů demokratických a českých v městech za válek husitských bylo asi mnohem neúplnější, než předpokládáme; v každém případě máme příležitost potvrditi

českém, poznáváme při synu šlechetné vlastenky paní Zuzany Černínové z Chudenic Humprechtovi. S otupením citu vlasteneckého otupen i cit lásky synovské. V listě, kde sebe, svou Vlašku s »nehodným« vnoučátkem »malým Rakušánkem« poroučí matce své (počátkem listopadu 1651) ohlašuje se, aby »pantáty« pozůstalost (co jemu a co bratrovi Heřmanovi náleží), byla rozdělena. »Synovské« starostlivosti nepřežila dlouho něžná matka († 1654). (Dvorský, str. 39.)]

nově zákon historický, podle něhož revoluce mohou sice zrychliti a utvrditi změny, jež zrovna se vyvíjejí, že však nikdy nemění povšechný směr událostí. Sotva mír je zaveden v XVI. století, již Němci dávají se na výboj a jejich rychlé pokroky vzbuzují brzo nepokoj vlastenců. Do Prahy přítomnost dvora houfně vábí přistěhovalce, řemeslníky, umělce, obchodníky: »Sama Praha co přespolního lidu uživí!« píše tehdáž Veleslavín. »A již to v přípovídku vešlo, že Praha jest špitálem vší Říše.« Winter vypočítal, že ze 2287 měšťanů nově usedlých v hlavním městě od roku 1550 až 1600 jest 851 Němců. Vedou si s obvyklou svou vypínavostí: tak poddajní a ochotní ve styku s národy ve vzdělanosti pokročilejšími, osobují si vůči Slovanům poslání vyšší a sotva se usadili, již chtějí vnucovati svým hostitelům své mravy a svůj jazyk; jakmile několik řemeslníků německých se dostane do cechu, již pokoušejí se uzavříti jej Čechům; nepodaří-li se jim to, domáhají se spíše založení nového zvláštního cechu, než-li by zůstali spojeni s domácími;[1] usilují, aby proti zákonu užívalo se němčiny v processech, do kterých jsou zapleteni. Jejich chování vzbuzuje bouřlivé hádky neb opatření obranná: města hranicím nejbližší zapovídají cizincům usazovati se v jich zdech,[2] sám sněm zakročuje a vydává pověstný zákon z roku 1615, který na znalosti jazyka českého činí závislým vykonávání práv politických i obecních.

Smutný to příznak, když strana vítězná a majitelka moci utíká se k zákonům výminečným, aby hájila se proti vpádům menšiny.[3] Němci zabírají již Most, Ústí, Teplici, Kadaň, Chomútov, to znamená, že na místě, kde boj byl vždy nejprudší, Čechové pozbývají předních stráží, jež až dosud sobě zachovati jim se podařilo. Nejdůležitější výboje národnosti německé spadají tudy před

[1] Winter, »Kulturní obraz českých měst«, I., 142.

[2] [Ze zápovědí nejzajímavější jest usnesení purkmistra, kmetů, pánů starších a pánů obecních v Litoměřicích, aby žádných Němcův do města v sousedství přijímáno nebylo, neboť prý takovíto přistěhovalci z cizích zemí nebyli by městu k dobrému, nýbrž jen k různicím, nesnázím a zkáze. A když rada sama nezachovávala přísně toho snesení, hned následujícího roku 1514 celá obec, odvolávajíc se na snesení předešlé, vznesla na konšely žádost, aby již nepřijímali více Němcův do města .. také prý vůle stavů jest, aby cizozemcům grunty zapisovány nebyly. Tieftrunk, »O poměru řeči české k německé v Litoměřicích od zač. 16. století«, v Čas. Čes. Musea, 1874, str. 477.]

[3] [Viz stesk a žal Mikuláše Dačického v »Pamětech jeho«, při zmínce o zákonu r. 1615 v Denisově díle »Konec samostatnosti české«, str. 638—639.]

ek 1618: na nejvýše lze říci, že ve většině měst poněměených byly ještě velmi značné menšiny domácí a že všeckna naděje odvety nebyla ztracena. Válka třicetiletá umožnila Němcům, že pevně usadili se ve svých dřívějších výbojích, že doplnili zabrání enklav slovanských, jež odpíraly ještě, a že sami postoupili se svými předními strážemi do vnitřka království, aniž však jejich úspěchy příliš znatelně změňují ethnografickou mapu země, kteráž od té doby má povšechnou tvářnost, kterou zachovává si téměř do dnes.

Činí dojem pevnosti, jejíž bašty byly ztečeny se tří stran.[1] však kdežto na severovýchodě a na jihu útočníci nepřekročili půdu násypů, postupují v těsných řadách na západě a severozápadě, takže činí kolem Prahy nepravidelný polokruh, který jest uvnitř hájen Mladou Boleslaví, Roudnicí, Rakovníkem, Kralovicemi a Plzní. Naproti tomu Litoměřice, Most, Žatec, Žlutice a Stříbro jsou jako útočnými stanovišti Němců; právě kolem těchto různých středisk odehrávají se boje nejzuřivější a rozhoduje se vítězství; křídla Němců jsou kryta na severu Českou Lipou a Libercem, na západě Chbem, který již je spíše posunutou přední stráží Říše, než-li městem českým. Aby dokonán byl nájezd, bylo by bývalo jim třeba obsaditi vrchovinu dělící Čechy od Moravy; ostrůvky Německobrodský a Jindřichohradecký jsou jako návnadou tohoto plánu, a zabíhají s jedné strany ke Krumlovu a Němcům bavorským s druhé k Landškrounu a Slezsku; však s této strany rozmach byl příliš slabý a tyto dobrodružné stráže osamocené a obkličené jsou odsouzeny na příště zaniknouti v době více nebo méně blízké.

Studium historických proměn hranice ethnografické ukazuje, že odpor český v XVII. století byl velmi tuhý a poměrně šťastný. Na jihu na svahu hor českých, kde obyvatelstva není mnoho, Němci zmocňují se Krumlova, (kolem roku 1653), Prachatic (kolem roku 1659) a Vimperka a usazují se pevněji v okolí Budějovic, které byly německé již v XVI. století; jejich panství tu však bylo dosti nejisté a † neodvratné zabrání Budějovic od Čechů uchrání je s této strany ode všelikého vážného nebezpečenství. U Domažlic Češi dostupují skoro až ku přirozené hranici zemské; na druhé straně hory se nížší a otevřené cesty usnadňují jaksi vtržení německé

---

[1] Vl. A. Francev, »Новая этнографическая карта сѣверной Чехiи«, Petrohrad 1901. O obecné bibliografii viz Auerbacha, »Les langues et les nationalités en Autriche-Hongrie«, Paříž 1898.

do bohatých a úrodných krajin plzeňských a žateckých; dále Krušné hory vyšší než Smrčiny nejsou hrubě méně přístupné a táhlé svahy, jimiž sklánějí se k Sasku, usnadňovaly vždy postup Němcův a jejich sestup po svahu vnitřním, kdežto bohatství kovů, léčivé prameny a přirozená úrodnost půdy vábily jich osadníky; jakmile vnikli do země, nalézají ochranu ve Středohoří a v horách, jež ovládají pravý břeh horní Ohře. Byli tedy v okolnostech nejpříznivějších k šíření svého panství. V XVII. století postupují až do Plzeňska, jež ovládají, nalezše podporu v klášteřích, jejichž příslušníci vybírají se nejvíce z cizincův a jež najímají sedláky z Říše.[1] Na chvíli byl strach, aby se nezmocnili celého údolí Berounky a usadíce se pevně v Berouně před branami Prahy, neohrožovali hlavní město zároveň od západu a severu. Drží aspoň pevně Cheb od té doby, co úplně opanovali Žatec; postupují proti proudu Labe a zmocňují se Litoměřic,[2] svého posledního výboje; vbíhají také k Mělníku, ale nevnikají do něho.

Na jih od Krkonoš Němci drží od velmi dávných dob nepravidelný kužel zkomolený, jehož základ prostírá se od Broumova k Rokytnici, a ohniska expanse jsou na východě Trutnov a na západě Vrchlabí; zisk jejich přestává tu na několika obcích, ale

---

[1] Pozorujeme dnes v Plzeňsku na jihozápadě města Plzně na starém panství Chotěšovském jakousi přední stráž Němců; asi 20.000 obyvatelů mluví tu nářečím hornofranským; až do polovice XVII. století krajina tato byla čistě česká; zde jeptišky kláštera Chotěšovského provedli soustavné osazení země, a příklad tento není osamělý, ač spíše bývá pořídký.

[2] Dějiny Litoměřic jsou zajímavé, protože nám umožňují sledovati v podrobnostech vývoj, jenž dál se ve vší této krajině západní. Po celé XVI. století Slované zápasí spíše s nesnázemi proti vsákání německému. Persekuce náboženská hubí staré měšťanstvo, více než pět set protestantů se vystěhovalo, † mezi nimi Pavel Stránský ze Záp z nejslavnějších exulantů českých. Správa zůstává ještě dosti dlouho v rukou Čechů: špatnými vlastenci však byli konšelé, kteří roku 1664 † povolali, jak se zdá, ze sousedního Saska jistého Eliáše Herschela za druhého kantora, jenž při škole městské, tehdáž ještě naprosto české měl též jazyku německému učiti a německé písemnosti při úřadě městském skládati. Knihy městské z té doby jsou po česku psány, též soudové okolních vesnic, k městské rychtě tehdáž náležících a dnes poněmčených, zapisováni po česku až do roku 1703. Kázaní česká v děkanském kostele udržují se až do roku 1782, kdy vyslaní města biskupa Arnošta hraběte z Valdsteina žádají za odstranění jich, ale jsou zamítnuti. Zanikají brzo potom † přičiněním nástupce Valdsteinova biskupa Ferdinanda Kindermanna ze Schulsteinu (1791—1801), stejně horlivého podpůrce škol i poněmčovatele v diecesi Litoměřické. R. 1890 v Litoměřicích žilo 10.004 Němcův a 1190 Čechů. (Tieftrunk, »O poměru řeči české k německé v Litoměřicích od začátku 16. století« v Čas. Čes. M., 1874, † vzácný to doplněk k monografii Lippertově »Geschichte der Stadt Leitmeritz«, 1870.)

dále na východ jest úplně poněmčeno hrabství Kladské, kde Češi dosud udržovali se částečně.[1]

Třeba nechceme popírati důležitost území, jehož Čechové pozbyli, ztráty jejich jen částečně by vysvětlovali skleslost a nářky vlastenců XVII. století. Rozšíření hranic bylo poměrně nepatrné naproti odpadnutí vyšších tříd, a zdálo se, že zánik Slovanů bude spíše výsledkem dobrovolného vzdání nežli účinkem tlaku zevnějšího.

Panovníci ostatně dosti vlažně podporovali tento vývoj, a jak obvykle přestávali na tom, že nechali působiti vlivy obecné, jež prospívaly pokroku němčiny. † Svátek zaznamenal s pozornou ochotou známky sympathií, jež Habsburkové projevili k jazyku českému:[2] seznam jejich je však brzo vyčerpán, a většina poučných anekdot, jež podává, neobstála by při vážném zkoumání. Leopold I., který jen velmi špatně mluvil německy, neuměl česky; Karel VI. a Marie Teresie nebudou již vyučováni jazyku českému. Dvůr jest výhradně německý, a jeho vlivem němčina stává se téměř výhradní řečí správní, nejen ve stycích s Vídní a úřady ústředními, ale i ve vnitřku království. Obnovené zřízení zemské z roku 1627, kterým v zásadě stanovena rovnost obou jazyků, v skutečnosti vedlo k úplnému zanedbání češtiny. Na Moravě jazyk český je ještě jednací řečí na sněmě roku 1643; roku 1660 ovládá němčina; o deset let později čeština vymizí úplně z protokollů sněmovních; skoro všecky listiny, vztahující se k jednání katastrálnímu z roku 1667, jsou německé. Staré panství jazyka českého připomínají jen prázdné formule úřední, svolávání sněmů, proposice královské; po této pa-

[1] [Na Moravě hranice národnostní byly většinou tytéž, jako podnes. Ostrovy německé byly tu po třicetileté válce větší nežli nyní: u Brna zabíral i Tuřany, slavné tehdáž poutnické místo, u Víškova a Rousinova Málkovice Německé, Kozlov a Pavlovice. Podobně u Jihlavy, u Litovle, u Třebové. Menší byl ostrov u Brodku. Naproti Mohelnici byly dva malé ostrovy německé. Podrobnější vyznačení hranice národnostní za tehdejší doby podává Fr. A. Slavík ve spise často citovaném »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 154—158.]

[2] [V rozpravě »Habsburkové a jazyk český« (Obrazy z kulturních dějin českých, I.). Jak nespolehlivé jsou zprávy Svátkovy, poznáváme při cís. Leopoldu I., který vedle jiných jazyků znal prý i jazyk český, ba dokonce rozuměl i několika jiným řečím slovanským. Ale všecka ta znalost slovanských jazyků rozprchá se v dým vlastním přiznáním císařovým v listě ze dne 31. května 1698 o očekávané návštěvě caře ruského Petra ve Vídni: »Jetzo rewet mich von Hertzen, dass ich nicht die böhmische Sprach gelernt habe, noch wohl, dass ich selbige meinem Sohn dem Röm. König (Josef I.) nicht habe lernen lassen, so wohl gar leicht hette sein können« (Rezek, Čes.-Mor. Kr., VI., str. 381).]

rádní zdvořilosti užívá se němčiny. Německé obyvatelstvo Unčova, jež jest v městě menšinou, žádá † r. 1650, aby mu poslán byl německý kazatel, jenž by kázal ve farním chrámě. † Připomíná, že »před lety, když bylo málo Němců v tomto našem městě, kázáno bylo německy v kapli tak zvané německé, nyní že jest jich skoro stejný počet, jako Čechů, ne-li více«, i dovolává se: »Jest také v zemi povědomo, že jak u J. Cís. Veličenstva, tak v král. úřadě skoro všecko německy se koná a vyřizuje, což také jasně ukazují i rozličné dekrety, které sem posud přišly. A tedy když J. Cís. Veličenstvo, náš nejmilostivější zeměpán, jakož i král. úřad, též jiná přední královská města tohoto markrabství Moravského váží si tak velice německé řeči, proč by se měly tedy zde německému národu zabraňovati služby boží v posvěceném kostele, a odkázány býti jako opovržené do školy nebo domu.« [1]

Páni neučí se již češtině, dopisují si německy se svými úředníky; v městech podkomoří za konšely volí především měšťany, kteří umějí německy; moda zasahuje do věci: čeština není již řečí vzácnou, šviháci jí nehovoří.

Touto nespravedlivostí jitří se někteří konservativci, pečliví o staré tradice, a seč jsou, bez velikého hluku protestují jménem starých mravů proti nápodobení ciziny a jménem vlasti proti vnikání cizího jazyka. Již u nich setkáváme se s různými živly současného obrození, s vášnivou zálibou k dějinám a kultem hrdinů samostatnosti, se záštím proti německé zpupnosti, s láskou ke třídám lidovým, jež zachovávají si neporušeny vzpomínky, opuštěné od šlechticů, s citem vzájemnosti kmenů slovanských. Tato malá skupina má některé zástupce ve šlechtě, kde záleží z oněch pánů, kteří bojují proti úchvatům dvoru; hlavně však skládá se z měšťanův a duchovních. K ní druží se letopisci, dosti četní v XVII. století, kteří dávají se do díla s úmyslem velmi rozhodným působiti proti zaujatosti vůči obecnému lidu. Jan František Beckovský, [2] jeden z nejzajímavějších, poznává, že † »třeba psáti jazy-

---

[1] [Engel. »Geschichte der könig. Stadt Märisch Neustadt, str. 205. Viz Fr. A. Slavíka, »Morava a její obvody« atd., str. 152.]

[2] Jan Fr. Beckovský (1658—1725) narodil se v Něm. Brodu z rodičů nezámožných. † Vykonav studia nižší v rodišti svém a v Brně a filosofická ve Vídni, vstoupil do řádu křižovnického s červenou hvězdou. Jeho život skoro všecken byl věnován studiím historickým. † První díl jeho »Poselkyně starých příběhů českých«, vydané tiskem r. 1700 jest jen novou úpravou kroniky Hájkovy. Díl druhý, obsahující vylíčení událostí v l. 1526—1715, vydán

kem českým knihy historické«, poněvadž »hanebná jest věc v své vlasti cizozemcem býti, co se jinde děje věděti, a o domácích příbězích žádné vědomosti nemíti«. Podstupuje toto dílo, ač nesnadné, neboť poznamenává sám: »Pravda také jest, že my Čechové jiným národům, ne tak sice vzdálenějším, jako některým sousedům našim, a co více jest, také našim domácím, s námi obcujícím, mezi námi a od nás se živícím, ano i těm, jenž se mezi námi zrodili a naši jsou vlastenci, sůl jsme v očích, samé hanění v jich ústech a v jich srdcích vždycky trvající kyselost;« má důvěru ve svaté patrony, kteří »celou zem českou vždycky pečlivě opatrovali a obhajovali, když častokráte našim předkům v rozličných válkách, zvláště proti nepřátelům, kteří nejenom řeč českou, ale také i národ český vykořeniti chtěli, nápomocni byvše, viditelně se svými Čechy je poráželi a k častému vítězství nápomocni byli.«

Plzeňský vladyka Antonín Frozín,[1] Hor Březových, Libušiných, blíž Hory svaté obyvatel, prochází zemi »vedrem, deštěm, větry, sněhem, mrazem i trpkými noclehy«, aby opatřil si prameny ku překladu některé knihy znamenité, a aby aspoň v něčem mohl »opuštěným odevšad Čechům... v čemž by snad mohl, posloužiti.« Poučuje nás o duševních potřebách své doby a též o své vlastní intelligenci, když volí k tomu účelu hloupou sbírku, v níž jesuita Kumpenberk popsal všecky zázračné obrazy Panny Marie.[2] Je tím zajímavěji pozorovati, jak jeho vlastenectví zůstalo vřelé. — Proč se namáháš tolik, říkají mnozí skeptikové; »Češi již pod koněm jsou a víceji ničímž nebudou«. Jiní naopak u velkém počtu rozumějí mu a chválí ho. Co jeho se týče, on nepochybuje; s obzvláštní přesností zkoumá pokroky invase německé, a obraz, který nám o tom podal † v předmluvě, je jedinou částí díla jeho, jež nás dnes poněkud zajímává. Marně vkládá prst v těžkou ránu, nevěří v porážku konečnou a úplnou. — † »I vyšetřil jsem o samé své pilnosti: všeť ta Česká země jestě bez Čechů že nejní, a že jelen se zlatými rohami — tak jak Eneáš Sylvius v své knížce

---

teprve v l. 1879—1880 ve 3 svazcích od Rezka, je velmi důležitým pramenem pro dějiny XVII. století.

[1] Víme málo o Frozínovi. V l. 1699—1701 podnikl cestu studijní po Čechách, aby prozkoumal stav obou národností.

[2] [V. Kumpenberka »Obroviště Maryánského Atlanta, svět celý Maryánský v jedinké knížce nesoucího«, vytištěn v Praze 1704.]

Čechům prorokuje, řkouce, že někdy v Čechách na mosl
ském Čech jazykem českým mluvící tak vzácný bude, jal
se zlatými rohami: takový, pravím, jelen ještě přes most
že neběžel, anobrž jakož se místo nevynalezne aniž po
v Čechách ... v kterým bych já schválně, to za léta 169
a 1701 tak osobně nebyl, jak toto písmo jest v očích čtou
tak v pravdě, vlastním tímto svým zkušením řícti mohu a
že nejní bez příčiny, proč až posavád česká země své jm
změnila. Protože v skutku se tak a ne jináče vynalézá, že
zemi ještě tento rok, co já to píši, ještě tento nynější d
mnohem díl Čechův jest, nežli jakéhokoliv jinšího jazyk
a že ještě ani v ty léta ani ještě za tento věk ani budo
čáka žádná nejní, aby Čechův jazyk bez kvaltu, t. j. z
zbrojného a vymožení hned schvalního: ba, to sotva; n
k východu nejdalšímu slunce mateř jeho slovanská
mozuchevská nepanuje převšudy skrz Tatary, Arab
k Synanům a Chynám, též k těch nejzálším Indům, kam b
zatím podíti na ten čas zbroje měl? bez schválního, dím
žení a vytlačení měl ... vyvrácený býti! Namítá se, že če
jazyk tvrdý a těžký: čirý to předsudek nevědomců. †
jeho i libá i trpká obojetnost Čechovi jest užitečným
k jazykům jiným ... »tak že my Čechové majíce před
věc zajisté výbornou velmi, jakožto klíč snadnosti ke všem
jazykům zhotovený, sami nevíme, co zavrhujeme a zač se
bez příčiny stydíme«. † Mezi znameními »nehynutí našeho
vytýká zvláště, že jazyk český »nejvíceji při lidu sprost
městečkách malých rozptýleném, vzvláště vesňáckém, ná
nádvornickým a vozném ... po sprostině se drží«. Lid ten p
zaměstknání své nemaje kdy »k přeučení se jazyka svého,
v své čistotě přirozené české. Tuhou houževnatostí tou a
čejnou plodností obecného lidu, zvláště selského, vyhlazují
stopy všecky vlivy cizí, »ví se zajisté dobře, že co s
vkoření a ujme, to jako trní se těžce vydobude a těžc
takže snázej kopáče upachtuje«.

Nejznámější představitelé této školy jsou kanovník
Tomáš Pešina z Čechorodu[1] a jesuita Boh

[1] Tomáš Pešina z Čechorodu (1629—1680) narozen v I
† z rodiny měšťanské, studoval na jesuitském gymnasii v Jindřichov
filosofii a theologii v Praze. Pobyv některý čas v duchovní správě na

Balbín.[1] Narodivše se oba brzo po Bílé hoře, prožili mládí své za běd válečných, a duše jejich jata byla soucitem k tomuto ubohému lidu českému, tak krutě zkoušenému. Jsou to poslušní synové církve, jejíž nálezy nezkoumá skromná víra jejich, ale Bůh nechce smrti hříšníkovy, a přemožení dosti těžce odpykali za své bludy, aby zasloužili milosrdenství. Soucit vede je k vlastenectví. »Že pak v jazyku českém tuto svou práci na světlo vydávám,« píše Pešina ve svém Předchůdci Moravopisu, »i potom vydati v úmyslu jsem, to činím ku poctivosti národa v jazyku svého českého jako i moravského, jenž se od našeho nemnoho dělí, abych ukázal, že jsem upřímný ctitel své vlasti a pravý Čech a za svou vlasteneckou řeč se nestydím.« Jestliže chvílemi zmocňuje se ho cit pokleslosti při myšlence na nestejný boj ubohých krajanů jeho proti Němcům, vzpomíná sobě, že nejsou osamoceni: »My Čechové, Moravané, Poláci, Charváti, Rusové, Vindové a jiní téhož jazyka příbuzní jednomyslně všickni k tomu se známe, že od slavného národa slovanského jestiť počátek náš.« Přesvědčení B. Balbína, který snad byl povzbuzovatelem Pešinovým, přestává na nářcích. Pešina

---

již v Litomyšli oddával se pracím historickým. Vyzvání k válce křižové † ve spise »Ucalegon Germaniae, Italiae et Poloniae Hungariae flamma belli turcici ardens« (1663), jež potkalo se s jistým ohlasem, zjednalo mu zvolení za čestného kanovníka kapitoly vyšehradské a litoměřické; r. 1666 byl zvolen za kanovníka a kazatele českého u sv. Víta na hradě Pražském, r. 1670 stal se generálním vikářem a officiálem arcibiskupa Sobka z Bilenberka, a t. r. kapitulním děkanem a císařským radou, † r. 1675 titul. biskupem Smederevským. † R. 1673 panegyricky oslavil chrám sv. Víta obšírným spisem »Phosphorus septicornis«. Podnikl obšírnou encyklopaedii dějepisu a místopisu moravského (Moravopisu), jejíž jen některé částky tiskem vydal. † Již r. 1663 vydal českým jazykem »Předchůdce Moravopisu«, začež jmenován historiografem moravským, r. 1677 latinským jazykem uveřejnil I. díl »Marsa moravského« (Mars moravicus sive bella seditiones, tumultus et quae olim Moraviae passa sit«. Důležitější II. díl »Marsa«, vyličující události válečné v l. 1526—1632 zachován jen v rukopise. Životopis jeho byl sepsán velmi pečlivě od V. V. Zeleného v Č. Čes. Musea, 1884—1886.)

[1] Bohuslav Balbín (1621—1688) † pocházel ze starého rodu rytířského Škorniců Balbínů z Vorličné, narodil se v Hradci Králové, studoval u jesuitů v Jičíně, v Praze a v Olomúci, kde Tovaryšstvu získal jej prefekt Mik. Łęczycki. Za kněze vysvěcen roku 1650. Jeho život byl všecek zasvěcen vyučování a studiím historickým, z čeho sotva byl odvrácen některými missiemi k obrácení kacířů, zejména v Rychnovsku, kolébce někdy Jednoty bratrské. † Jeho »Epitome rerum bohemicarum« (1669) způsobila mu dosti těžké nesnáze s nejvyšším purkrabím † hrabětem Bernartem Ign. Bořitou z Martinic, i byl na nějaký čas poslán do Klatov. Zde napsal svou obranu »Dissertatio apologetica pro lingua slavonica praecipue bohemica«. Vydání Pelclovo roku 1775 bylo hned zkonfiskováno. † Český překlad se životopisem Balbínovým a Pešinovým i s hojnými poznámkami vydal Em. Tonner v Matici lidu r. 1869.

byl činnější. Jako děkan kapitulní náleží k stavům zemským, požívá přízně, kterouž osvědčuje mu Leopold I., k obraně privilegií království, † jako generální vikář a officiál potírá v církvi snahy svých bratří, přejících immigraci německé, a bdí zvláště nad krajem Plzeňským, kam mniši a kněží povolávají osadníky německé. — »Mámtě za zločin veliký a nevděčný, nenáviděti řeči, kterou za tolik století mluvila vlast naše a její nejvýbornější zakladatelé a dobrodinci, a chtíti ji vypleniti, řeč, kterou velebili a chválili kdysi Boha na zemi, kdož nyní s ním vládnou a se veselí na nebesích.« † Na statku svém Obořišti (za Dobříší) zakládá klášter Pavlánů v Čechách, »kteří modliti se budou za požehnání a další vzrůst přeslavného rodu Rakouského a za dlouho trvalou spásu, radostné a šťastné zachování milé vlasti a všeho našeho národa slovanského«; ve své závěti odkazuje jistý důchod dvěma oltářníkům u sv. Víta, »kteří mají se modliti za zachování národa českého a mají to býti Čechové neb Moravané rodem i jazykem, anebo Poláci neb Chorvati neb uherští Slováci«.

Tato dobrá vůle ztrácí se poněkud, vyznačena jsouc dosti dobře v oněch ohromných foliantech, jež nikdy nebyly vydány tiskem a nezasluhují toho ani valně. Palacký přísně posoudil muže, jemuž přísluší název otce dějin moravských, a nelze popírati, že soud jeho jest odůvodněný. Snad neuvážil dosti jasně obtíže, se kterými bylo zápasiti kronikářům XVII. století, vychování, jehož jim se dostalo, ovzduší lži, v němž žili. »Nemohu se ani dost podiviti,« praví nám Balbín, »jak novější spisovatel odvážil se tvrditi, že universita Karla IV. nepřestala nikdy býti katolickou a věrnou svému králi.«[1] — Došlo až tam, že vyškrtnuta byla dvě století dějin.[2] Pešina a Balbín nemají patrně žádné potuchy o methodách

[1] Balbín, »Bohemia docta«, str. 102.

[2] [Ve spisech pobělohorských historiků domácích Balbínovi, Pešinovi a Beckovském nalezneme hrozné odsudky XV. a XVI. století a všech myšlenek, za něž předkové naši zápasili duchem i tělem. V původcích hnutí husitského spatřováni nástrojové ďáblovi ke zkáze duší lidských na svět vyslaní. Památka Husova se proklíná, že tolik nevinných duší svým bludným učením přivedl k věčnému zahynutí. V Janu Žižkovi spatřuje se jen ohavný žhář, nevinné krve katolické tyranský vylévač, klášterních statků nenasytný hltoň a p. Jiří z Poděbrad nazýván nevěrným synem církve, pro jehož zatvrzelost zkáza zastihla zemi českou. Bratří čeští jsou Pikarty, kacíři nejhoršího druhu a řádů nejhanebnějších. Naproti tomuto v duchu Eneáše Sylvia doba Karla IV. nejjasnějšími barvami líčí se jako zlatý věk jeho. Den bitvy bělohorské vyhlašuje se za jeden z nejslavnějších dní poslední doby, protože pokořeni byli původcové zle počatého povstání proti zákonnému králi. Vítězství

vědeckých a stačí srovnati díla jejich s pracemi téhož řádu, jež vycházejí ve Francii asi téže doby, abychom změřili úpadek, ve který reakce náboženská a válka přivedla duchy. Mají aspoň velmi značnou zásluhu, že cítí svou bídu, a sluší posuzovati je ne tak podle výsledku, jehož dosáhli, jako spíše podle úsilí, jehož potřebovali, aby poněkud uvolněny byly řetězy, v nichž chřadl všecken národ; kritika jejich je málo pronikavá, postup jejich je spletený a rozvláčný; mají však přece zálibu v přesnosti, pilnost, vytrvalost a úctu, ne sice vždy osvícenou, ale velmi upřímnou, ku pravdě. Byli lepší než práce jejich a plaché jejich vyzývání k milosti a zapomenutí byly jako prvním záchvěvem nového života.

Že muž jako Balbín tak upřímně zbožný, tak prostý vší touhy po samostatnosti, tak oddaný svým povinnostem, tak skromný, mohl se státi podezřelým, výmluvně vyznačuje vládu, jež tehdáž tížila zemi. Odvážil se připomenouti, že koruna Česká bývala někdy volebná a že jazyk český byl tehdáž řečí vládnoucí: nejvyšší purkrabí † hrabě Bernard Ign. Bořita z Martinic obžaloval ho, že užívá formulí nových, že v nenávist a opovržení uvádí vládu a popuzuje občany na vzájem. Představení řádu konečně se znepokojili tímto probuzením záliby historické. Nynější jejich obránci, často velmi špatně zpravení, snaží se nám dokázati, že Tovaryšstvo nenávidělo Čechů, což nikdo nikdy netvrdil [1] jako církev sama v trvání různých národů vždy viděla důkaz hněvu božího a tudy málo rozumné zdá se lnouti k malicherným nebo zhoubným různostem; Ignacius doporučoval svým žákům, aby naprosto vystříhali

Ferdinanda II. velebí se, poněvadž potlačeno bylo kacířství a povznesena a zvelebena církev katolická.]

[1] Zdá se, že v Tovaryšstvu byly dva směry, jeden příznivý, druhý nepřátelský jazyku českému. [Svědčí o tom stížnost neznámého jesuity českého r. 1700 generálovi řádu zaslaná do Říma, že čeští členové v provincii domácí se zanedbávají, s učitelských stolic se odstraňují, v čelo hlavních kollejí se nepřipouštějí, za prokurátory, provinciály, učitele a professory nedosazují, nenáviděný původ jejich potupuje se přezdívkou ‚Pemáků' a tak prý i počet českých cvičení domácích i českých kázaní chrámových stále se tenčí. Obrana provinciala Jana Millera jest vlastně potvrzením obžaloby a poznáváme z ní, jak pod zástěrou prospěchu řádu vtíralo se do něho němectví. »A když již veřejně s takovou žalobou se vystoupilo,« praví objevitel stížnosti Ferd. Menčík, »bylo a jest jistě mnoho pravdy v tom, že řád jesuitský v té příčině národu českému neprospěl. Získal sice po dlouhých zápasech národ český víře katolické, ale podvázal žíly národního života českého.«] Viz článek Menčíkův »Stížnost na útisk jazyka českého od Řádu Ježíšova« v Ruchu, IX., 16.

se hádek o přednost různých národů. Balbín, který kázal proti netečné poslušnosti, byl poslán do Klatov do polovičního vyhnanství. Byl tím smutně překvapen: »Bože dobrotivý!« psal † Františkovi Oldř. hraběti Kinskému, jednomu ze svých ochránců, »již tedy proti vědomí a zásluhám svým obviňován jsem ze spiknutí proti vrchnosti, brzo snad (nikoli pro svědomí své, nýbrž cizí) nazván budu kacířem neb dokonce pohanem.« Přenešťastný dějepisec nalezl ochránce u † hraběte Jana Maximiliana z Lamberka, nejvyššího hofmistra dvoru císařského, ba u císaře samého, a přec uplynulo deset let, než obdržel dovolení vrátiti se do Prahy.[1] Dal se hned do svého bádání a až do posledních dnů svých pokračoval ve svých Miscellaneích,[2] † jež celkem jsou pravým dolem pozorování a zpráv, poněkud nesnadným k těžení, ale vzácným; jest jakési hrdinství v horlivosti, s jakou pokračuje ve svých studiích až do poslední chvíle své. »Umírám a píši ještě.«[3]

Za svého vyhnanství v Klatovech složil svou Obranu jazyka slovanského zvláště pak českého, která spíše než obrovské jeho sbírky zachránila jméno jeho od zapomenutí. Je to výborný vzor oněch kázaní vlasteneckých, jež od té doby

---

[1] F. Menčík, »Petr Lambeck a Balbínova Epitome« (Věstník Král. čes. společnosti nauk, 1889). Posudky uvedené, jež způsobily jeho pronásledování, jsou velmi zajímavé. »Chválí statečnost předků takto: Odkud ta statečnost předků našich... kteří vojsko takového krále a pána celé Germanie porazili. Napsal: »Umění toto bylo kdysi největší panovníků a dvorů zlé pověsti, krajinu, kterou má za nespolehlivou, platy panovníkovými tak obtížiti, aby naposledy v nejkrajnější nesnáz přivedeni byli, aby se jim odnětím prostředkův odňala možnost vzpoury.« S přílišnou nenávistí mluví o válkách Václavových proti Rakušanům. Vítězství Rudolfovo co nejvíce seslabuje, řka: jiné bych já boje, jiná vítězství neméně slavná, kdyby o to šlo, vyličil. Dále čím jistější a nespravedlivější je zrada, tím méně slavným pokládati jest vítězství.

[2] [»Miscellanea historica regni Bohemiae« (Směs rozprav o dějinách království Českého) ohromné to dílo, rozpočtené na dvě dekády, totiž na dva díly po 10 knihách, jež však zůstalo nedokončeno. Za života Balbínova vyšlo jen osm knih dekady první: 1. Liber naturalis (o přirozené povaze Čech). 2. L. popularis (o obyvatelstvu). 3. L. chorographicus (místopis). 4. L. hagiograficus neboli Bohemia sancta (o svatých). 5. L. parochialis neboli sacerdotalis (o farách a záduších). 6. L. episcopalis (o biskupech Pražských), 7. L. regalis (o panovnících českých). 8. L. epistolaris (sbírka listin státoprávních). Z dekády druhé vyšly jen dvě knihy o genealogii šlechty české. Skoro sto let po smrti Balbínově vyšla ještě 9. kniha I. dekády: Bohemia docta (Čechy učené) r. 1777 a brzo potom po druhé 1778—1780. Z druhé dekády Liber curialis seu de magistratibus et officijs curialibus regni Bohemiae (kniha o soudech a úřadech zemských království Českého (vyšla teprve r. 1793).]

[3] Iam morientes scribimus.

staly se jedním ze základních druhů literatury české. Tyto apologie podléhají chybám, jež lpí na druhu tom: jsou jednotvárné, upadají snadno v deklamaci a jest nepochybno, že nejjistějším prostředkem brániti proti úpadku své řeči mateřské a šířiti ji bývá vždy složení mistrovského díla. Balbín neměl schopnost státi se velikým spisovatelem a století jeho nebylo příznivo geniu. Pracoval, jak nejlíp uměl, k zastavení zla, a prosté a upřímné stránky jeho posilnily od té doby mnohé přesvědčení a uchvátily nejednoho váhavce: Obrana jeho je jedním ze zřídel současného programu národního; tím podává ruku Komenskému.

Nenapadám nikoho, nechovám záští k nikomu. Ale jak mně nelze kormoutiti se nevděkem hostů, jimž Čechy tak široce otevřeli svou zemi. Nikde cizincům nedostalo se přijetí tak ochotného. Sotva však domohli se jmění, již obracejí se proti národu, který jim poskytl tak šlechetného pohostinství, jako by chtěli dokázati, že Latiníci právem týmž slovem označovali cizince a nepřítele. Žádný národ nestěhuje se v tak velkém počtu jako Němci, přicházejí v houfech, a zdálo by se přirozeno, aby se naučili našemu jazyku. Ani pomyšlení, chtějí nám vnutiti svůj; jsou tomu zvyklí a zamýšlejí jednati s námi jako jednali se Srby a Lutici, kteří obývali někdy v krajině mezi Labem a mořem. Jejich naděje v úspěch byly by nicotné bez nenadálé účasti mnohých Čechů, kteří podporují je z ctižádosti, zištnosti nebo z marnivosti a hlouposti, zapomínajíce slov Tacitových, že částí svobody jest, býti spravovánu od svých. Zrádci probouzejí upomínky na dávné vzpoury, aby přesvědčili krále, že Němci jediní jsou oddanými poddanými; slyšel jsem jednoho z těchto zuřivců tvrditi, že kdyby bylo možná všecky staré Čechy svázati do pytle, bylo by třeba je utopiti. Opravdu podivuhodní pastýři národa! »Běda tobě! Jak někdy pokutovati budeš vlasti, jak králům, jichž dědictví (kteréž dle zdání všech politiků rozumnějších záleží v zámožnosti poddaných) tak hanebně's zmrhal! Šlechtu jsi potlačil, z měst královských nadělals městečka, z městeček vsi, ze vsí chýše rozedrané, v nichž bydlí lidé polonazí, otrhaní, hladem téměř umoření, všech věcí potřebných zbavení.«

A nač ta nenávist ke všemu slovanskému? Je nesmyslno viděti v něm pošelce z němčiny, vždyť rozšířen jest na území tak rozsáhlém, že v té věci lze jej srovnati pouze s čínštinou. Z Čech pohlédněte jen na mapu: máte před sebou Slezsko, Mazovsko až

k Nové zemi, pak ohromné Rusko, Tatary Perekopské, Bulharsko až ku branám Cařihradu, Srbsko, Bosnu, Uhry, Dalmacii, Chorvatsko, Illyrii, území Benátské, všude na tomto prostoru skoro nekonečném mluví se slovansky. Mimo řeči posvátné je to jediná řeč, jíž kněz užívá při oltáři, jí právě užili před † osmi sty lety první věrozvěstové, kteří křesťanství zavedli do naší země, apoštolé slovanští Cyril a Methoděj. Co proti vší této slávě postaví tupitelé Čechů? Snad onoho opilého a odulého Luthera, tento pytel tuku a piva!

Útoky, jichž předmětem jsou Čechové, počínají od dávna. Když Otakar II. podlehl zradou pánů, co úsilí bylo podniknuto, aby země naplnila se Němci. Města, hrady, vesnice, vše vzdávalo se řeči české... A potom? Několik starých rodin se vzchopilo, strhlo lid, a nájezdníkům bylo ustoupiti. Doby bídy a útisku se vrátily a neštěstí dolehlo nejen na rebelly, ale i na katolíky, kteří nedopustili se žádné viny; většina země byla rozdělena cizincům jako ubohý zajíc za kořist vržený psům; po všem království rozléhalo se jen jediné heslo: pryč se starými pány! — Bůh sám krotí tuto zuřivost. Co těchto nových pánů, tak pyšných, již zaniklo, kdežto starý rod český ochuzený, pokořený zůstává a se pozvedá. A jako někdy po době zármutku zasvitne čas radosti, i jazyk český nabude opět místa, jež mu přísluší. — Jak, namítne se, jazyk tak chudý, tak pokažený! — Nevědomci, čtěte dříve, než takto se rouháte, Všehrda, Slavatu a našeho Komenského, jehož sloh je tak přesný a tak čistý a jemuž nebylo třeba vypůjčovati si cizích slov, psal-li o lékařství nebo o filosofii. »Ty! o patronův země české nejpřednější a největší, Václave! Vratislavem budiž a Čechům svým navrať slávu dávnou! Opět na to postaviž nás místo, z něhož vlastní netečností a hříšnou zlobou jiných neb pochlebnictvím mnohých nezaslouženě jsme upadli, nejvěrněji až do skonání sloužíce Tobě i víře nejsvětější i králům! Ty národa našeho záštito a podporo! Zahyneme-li, Tobě zahyneme! Od nových obyvatelů marně bys očekával pocty té, kterouž Tě země česká od toliká věků velebí a miluje. Tudíž v pokoře prosíce, toto opakujeme Nedej zahynouti nám i budoucím!«

V Obraně Balbínově je zajisté upřímný výraz a pohnutí, je dokazují, jak přehánějí dějepisci, kteří mluví o XVII. století jak o době úplného marasmu. Právě tak jako svobody království a tradice národní nezanikly rázem a uplynula dosti dlouhá dob

než Čechové se odevzdali svému pádu. Právě jako na sněmě proti straně ve šlechtě, jež připoutána jsouc bez výhrady k moci královské, na příště své vlastní zájmy splétala se zájmy Habsburků, skupina konservativní proti úchvatům absolutismu a centralisace stavěla odpor málo hlučný, ne vždy bezúspěšný, tak část obyvatelstva s patrným zármutkem podléhala invasi mravův a řeči německé, a není pochyby, že Balbín měl mnohé ochránce a přátele. Připomínajíce tato fakta, nesmíme však přeháněti jejich důležitost. Strom v kořenech svých zasažený vyháněl ještě několik slabých větví; míza jeho byla tak sesláblá, až zdálo se, že při prvním prudkém zavanutí zvrátí se na zem. Balbínovi a Pešinovi především nedostává se důvěry a při čtení jich cítíme, že bojují jen, aby zachránili čest; sami praví, že »píší náhrobní nápis starých Čech«. Není-liž ostatně dosti jasným důkazem úpadku, že Balbín užívá latiny k sepsání obrany jazyka českého; na konci následujícího století hrabě František Josef Kinský k témuž účelu užívá němčiny! Podivný to prostředek vrátit úctu jazyku slovanskému.

Proto také řeč rychle se kazí a horší;[2] spisovatelé píšící česky, jichž čím dále tím jest méně, nevydávají tiskem svých prací a pravidelný vývoj jazyka národního je přerušen; obmezuje se čím dále tím více na třídy nižší, kde chudne, kdežto nevědomí grammatikáři znetvořují jej pod záminkou očištění. S hlediska národního jakož i s hlediska politického Čechy za vlády Leopoldovy poskytují nám takto obraz budovy zčervivělé, jež drží se jen proto, že ničitelé, když byli podkopali její základy, pokládali za zbytečné dovršiti hned své dílo. Formy ústavní trvají sice dále, ale zmizel duch svobody a samostatnosti, který je oživoval; massa lidu zůstává česká, ale odkázána jsouc na vlastní své prameny, nevědomá a ubohá, jest nanejvýše s to, aby prodloužila agonii jazyka národního, ale z vyčerpaného lůna jejího nemůže vzejíti žádné z oněch děl slavných, jimiž se projevuje i ospravedlňuje život. Králové, jejichž intelligence je slabá a ctižádost obmezená, nijak nespěchají, aby novými stavbami nahradili zříceninu, jež jakž takž dostačuje jejich potřebám. Ze svého klidu budou vyrušeni teprve ctižádostivým

[1] [»Videtur mihi, quod nos pauculi, qui supersumus, ex Čechi veteribus posteris epitaphium veteri Bohemiae nostris annalibus scribamus.« Z listu Balbínova k Pešinovi dne 26. dubna r. 1664.]

[2] [Viz svědectví Stránského o úpadku jazyka českého na str. 193.]

králem Pruským Bedřichem II. Až do té chvíle, kdy Marie Teresie vezmouc škodu za vpádů pruských podnikne zbudování mocnářství Rakouského a provedení logických závěrů z praemiss učiněných Ferdinandem II., přestávají na tom, že odklízejí některé trosky, dívají se na rozpadávání, jež pokračuje tím rychleji, že k němu nepřispívají a země vysílená vzrůstající anaemií klesá znenáhla a chýlí se ke hrobu.

HLAVA ČTVRTÁ.

POSLEDNÍ HABSBURKOVÉ.

Ohlas válek proti Francii a proti Turecku v Čechách. Povstání selské r. 1680. Požáry. — Konečné podrobení Uher zahajuje novou dobu v dějinách Rakouska; počátky dualismu. — Pokroky Pruska vedou Habsburky, aby pokusili se o pevnější zřízení své moci. — Karel VI. a pragmatická sankce. — Poslední úsilí o zřízení jednoty mravní: Zinzendorf a bratří moravští. Nová persekuce protestantů; jesuita Koniáš. — Kanonisace Jana Nepomuckého: vrchol moci jesuitů. — Hrozné následky jejich vlivu, zkáza všeho života duševního a mravního. — Rozšíření moci ústřední. Hospodářská politika Karla VI. a pokroky průmyslu českého. Nebezpečenství a prospěchy tohoto obrození hospodářského. První paprsek nového ducha. Sporck a svobodní zednáři.

V l. 1648—1740 války, do nichž skoro všudy pouští se dům rakouský, dotýkají se Čech jen obětmi ukládanými, a spojeny jsouce se špatnou správou země a útlakem feudálním, ukládají na bedra národa břímě nesnesné. Polovina století, kterou vyplňují boje s Ludvíkem XIV., je také jednou z dob nejchmurnějších a nejsmutnějších, jakou možná si představiti. Jindy země prošla krisemi ostřejšími, nikdy však život nebyl jalovější, apathie obecnější, úroveň duševní a mravní nižší; jediné případy, které ruší tento neustálý úpadek, jsou některé bouře lidu, některá hnutí náboženská, jež snadno jsou potlačeny od úřadů politických nebo církevních.

Roku 1673 počíná řada válek, jež téměř bez přerušení prodlužuje se až do míru Rastadtského a Badenského. Proti Habsburkům Ludvík XIV. hledá spojenců v říši turecké a ve šlechtě

uherské, jejíž svobody politické a náboženské byly ohroženy. Leopold je takto přinucen čeliti najednou dvěma nepřátelům, a toto postavení vyznačuje se těžkým rozmnožením daní, nemluvě ani o útrapách všelikých, jež mívají v zápětí války. Roku 1663 Morava jest popleněna od Tatarů: pronikají až do západní části této země a do Slezska, pustoší zle kraj Brněnský a Hradištský, odvláčejí na tisíce zajatců; po více než čtyři léta obce takto zkoušené nejsou s to, aby platily berně.[1] Zatím co povstání dále trvá v Uhřích, velká část markrabství žije ve stálém strachu; skoro každého roku práce polní bývají přerušovány, sedláci prchají ze svých statků, hledajíce útočiště v městech sousedních; obce městské vydržují si ve službě posly a zvědy, aby varovali obyvatelstvo, obnovují své hradby, zřizují si vojsko; po silnicích táhnou rok co rok tlupy vojáků najatých, kteří posílají se do táborů, důstojníci na odvody mužstva a koňstva, spojenci němečtí, kteří vracejí se domů; tolikéž lupičů, kteří vydírají zemi.[2] Roku 1663 pověst rozšířila se v Praze, »jako by Turek blízko dosti byl a strach nastal takový, že ho vypsati nemožno jest. Panstvo i sedláčkové na mnoho mil ku Praze se zutíkali, takže sotva brány jimi se trhly. Sám lid v Praze tak omámený, že nelze vysloviti«. Na zprávu, že verbíři jsou na blízku, všeckna mládež prchá pryč do lesů, ze strachu, aby nebyla brána na vojnu.[3] Chvílemi zdá se, že vrátila se hrozná, léta války třicetileté. Všude jeví se zoufalá ochablost. »Jak se toho sprostíme? Nevím nikterak; postavení sedláka je stále zlé a páni též zhynou znenáhla.« Ohromnou bídou udržuje se v zemi obecná nespokojenost, která projevuje se někdy náhlými otřesy; vzpoura selská r. 1680 na příklad a nepochybně také velký požár Prahy r. 1689, obě nejznámější episody dějin českých v druhé polovici XVII. století,

[1] Fr. A. Slavík, »Morava a její obvody ve Slezsku po třicetileté válce«, str. 11.

[2] »1683, Saské vojsko, když se po obležení města Vídně a z Uher domů navracovalo, skrze jejich ukrutnou zločinnost, kterou provozovali, mnoho lidí vlastní své statky opustili, s dobytkem a co lepšího měli, do lesův utécti musili, a cokoliv kde v stavení natrefili, potloukli, a co pobrati nemohli dobytka, drůbeže a jiné věci, do marastu a do jam vházeli, rybníky spouštěli a co ryb nespotřebovali, zahynouti nechali. A jezoviti 20 sudů piva dáti jim musili.« »Paměti kolleje Březnické« [zachované v rukopisném překladě českém, bohužel necelém, z něhož zprávy některé obecnějšího rázu otiskl Rezek ve Zprávách o zasedání Král. čes. společnosti nauk, 1881, str. 6.]

[3] »Paměti generála řádu křižovnického Jiřího Pospíchala z let 1661—1680« ve výňatcích některých otištěny od Rezka ve Věstníku kr. čes. společnosti nauk, 1880, str. 144.

jsou takto jen projevem a výsledkem útisku vždy těžšího, pod kterým národ klesá.

»Pán Bůh rač jedenkráte,« píše generál řádu křižovnického Jiří Pospíchal, »obměkčiti srdce císaře a pána našeho, aby se nad lidem velmi souženým slitoval.« Tato prostá důvěra žila v srdci poddaného lidu: není možná, aby král věděl o naší bídě, nesnesl by toho, třeba jen zpraviti ho o tom, aby způsobil pomoc tolikerému zlu. Proto když roznesla se zpráva, že císař Leopold I. pobude některý čas v Praze, tajné hnutí rozšířilo se po venkově. Toto obyvatelstvo, vysílené za dlouhých let nouze, příznivou půdu poskytovalo epidemiím. Roku 1679 mor zuřil ve Vídni a strachem ještě rozmnožován počet obětí až k představám nejfantastičtějším; mluvilo se o 50.000 osobách, zemřelých ve špitálích vídeňských; v městě prý zahynulo 140.000 lidí. Rádcové Leopoldovi ze strachu, aby nevrátil se některý lesk starému sídlu královskému na Hradčanech, radili císaři prchajícímu před morem, aby hledal útulku v Linci nebo Štyrském Hradci; lékaři otázáni byvše o radu, odpověděli, že Čechy jsou prosty nákazy, a že nic není na závadu k jízdě do Prahy.[1] Rozhodnější nežli jejich zpráva byly subsidie, nabízené od stavů českých. Tento odpor, který vzbuzován

---

[1] [Když mor pronikl i do Prahy, Leopold I. s dvorem svým 20. května r. 1680 opustil Prahu a přes Brandýs uchýlil se do Pardubic. Za příkladem jeho nejvyšší úředníci zemští, arcibiskup, probošt a kanovníci Pražští — mimo jediného statečného Tomáše Pešinu z Čechoradu, který však 3. srpna 1680 podlehl nákaze morové — prchali z města. Všeobecný zbabělý útěk ten ostře tepe se v současné písni »Žalm lkající města Prahy«, již ze sbírky rukopisné P. Košetického otiskl A. Podlaha v Čas. Čes. M., 1899, str. 180—181. Uvádíme z ní význačné verše závěrečné:

Jako děti od prsův matky své odstavené, pastýřové a správcové lidu ... nechtějí vjíti do příbytků ...
Ani se usaditi do povinností a ouřadů svých,
Nýbrž utekli s hanbou a zapomenuli se nad svou přísahou.
Pane, tvoji kněží jezuvítové opustili archu úmluvy a nechtějí vjíti do tabernaculu poslušenství.
Pane, tvoji kněží se liščí koží ošatili a zalezli jako jezevci do pole země české.
Učiněni jsou jako laštovice v létě, když své mladé na zimu pryč odnášejí.
O Pane, pozoruj na modlitbu mou, nebo kněží, kteří by mne těšili, žádných není.
Pospěš, Pane, a pomoz mně, neb jsou mne lékařové zemští opustili.
Učiněni jsou jako kůň a mezek, při kterých rozumu není.
S vohlou a uzdou čelisti jich sevři, aby se do Prahy navrátili.
Ach, Pane, stresci je v tvé prchlivosti a v hněvě tvém kárej je.

— —

Dejž jim, Pane, k odpočinutí Bílou věž a Černá věž ať jim svítí na věky. Amen.

byl tradicionální nedůvěrou proti zemi husitské, nezůstal neznámý v Čechách, a vzbudil tu i tam dávné záští. Vypravovalo se, že císař přichází jen, aby přinesl mor a dokonale zničil národ český. Mysli uděšené viděly všude znamení zlověstná: dne 25. prosince 1679 pozorována byla od Bílé hory »kometa opravdu hrozná«; hrůza vzrostla, když v měsíci únoru zjevila se druhá kometa, jejíž ohon křížoval se s ohonem první. »Roku 1680,« poznamenal letopisec, »hrozí neštěstí všemu světu a zvláště domu Habsburskému«. Dvůr ve své úzkosti hleděl obveseliti se slavnostmi; Leopold krátil sobě čas buď výkony náboženskými, honbou nebo představeními divadelními; posuzovatelé, pokud nebyli zvláště zlomyslní, divili se nadobyčejné přízni, již osvědčoval jesuitům, nebo lhostejnosti, s jakou zvídal o úspěších Francie; [1] dvořané závodili nádhernou okázalostí, a správci jejich vybírali daně příkřeji než kdy jindy.

Vyšetřování úřední nezůstavuje žádné pochybnosti o zlořádech, jejichž obětí byl poddaný lid. — Purkrabí na † královském panství Zbirožském »při orání ukládá poddaným, beze všeho rozdílu potahu, jistý počet záhonů k dennímu zorání a tu když ten sedlák, který silnější a čerstvější potah má, svůj uložený díl čerstvěji zorá, než-li druhý sedlák s mdlejším a špatnějším potahem, tedy ten první se silnějším potahem dotud orati musí, dokud druhý s mdlejším také dílo své nevyhotoví, a tak tudy oba bezelstně ve zkázu přijíti musí. Nevykazuje roboty v těch místech, kde by které vesnici nejblíže bylo, než co nejdále, tak že poddaným třebas někdy na tři, čtyři i pět mil semo tam jeti přichází. V čas nemoci, smrti a jiných podstatných příběhů, jakož i když kdo jaký foršpan dáti musí, neméně, když v jednom téhodnu dva neb více svátků se přítrefí, žádnému robotu sraziti a pasírovati nechce. Kdož pěší robotu vykonávají při letních dílech, tu s nimi tyransky se za-

---

Píseň soucitně vzpomíná též útrap poddaného lidu selského, jenž toho roku bouřil se a brannou rukou povstával proti vrchnostem:

»Požehnaný buď můj Pán, neb on navštívil Čechy.
A osvobodí sedláky od břemena robot.
Ach, Pane, jestli se ráčiš rozpomenout nad sedláky,
Kteří páni budou moct před tebou obstáti?«

O velikém moru v Čechách r. 1679—1680 viz článek Marešův v Rezkově Sborníku hist. 1884 a Schulzovy Příspěvky k dějinám moru v zemích českých.]

[1] [Tak generál řádu křižovnického Jiří Pospíchal v Pamětech svých poznamenal: »Imperator fuit apud Jesovitas. Post prandium fuit in refectorio Caesari exhibita comoedia. Interea Gallus tragoediam agit in Alsatia et ad Rhenum«. Věstník Kr. čes společnosti nauk, 1880, str. 149.]

chází, neb pak málo kdo se zvedne, chtíc sobě po dlouhém ohýbání záda trochu napraviti nebo na stranu poodjíti, ihned ukrutně karabáčováni bývají, až po zemi se válejí, jakož i když kdo sice co nejmenšího zaviniv, tehdy hned na zámek předvolán a holomkovi poručeno bývá jej karabáčovati, kterýž hroznými tlustými karabáči nelítostně ty ubohé lidi mlátívá, až ihned padnou, jakž také od podobného sbití mnobý nevstal, až umřel. Zpráva † král. komisařů, kteří vyšetřovali věc, uvádí dlouhou řadu sedlákův a rychtářů, kterým při katanském trestání byla žebra přeražena, ruce polámány neb údy pochromeny; jiní † ze špatných a bezdůvodných příčin byli vězněni po čtvrt i půl létě; zatím pole jejich hynula, jejich ženy a děti mřely hlady; ze 178 celých potažníků 86 upadlo v úplnou zkázu. — Když takové ukrutnosti páší se na půdě náležící panovníku, uhodneme snadno, čeho odvažovalo se obecné násilnictví a pochopíme pravý smysl žalob poddaného lidu, který déle nechtěl snášeti podobnou správu, »neb že jim možné není déleji s ním (ukrutným purkrabím Zbirožským) obstáti.« Útisk, když dostoupí takového stupně, živí ve hloubi srdcí hněv, který obyčejně zdržován jsa strachem, občas vybuchne na povrch: Roku 1668 vzbouřil se lid nad hořejší Jizerou a shluknuv se u veliký zástup chtěl táhnouti ku Praze; s ním spojili se † sedláci z panství Hruboskalského, kteří nelidsky byli utiskováni od regenta panského; ale postup další zmařen pomocí měšťanů turnovských a přivolaným vojskem. † Podobný odboj vznikl r. 1673 na panství Nových Zámcích, kde rychtář Michal Tietze odsouzen na šibenici z pouhého podezření, že popuzoval krajany své ke vzpouře. Nadto dlužno poznamenati, že šlechticům jde o to, aby věci se nerozkřičovaly, že kronikáři uvádějí případy jen nejtěžší. Vše to vyznačuje jakousi tajnou válku, neustálé kvašení a postačí jediná příhoda, aby povstání vzrostlo a se rozšířilo.

Zda vlivy cizí měly roku 1680 účast, aby v jedno hnutí splynuly živly agitační rozšířené v zemi? Zdá se, že dvůr tomu věřil nebo že hleděl rozšířiti mínění, jako by vyslanec francouzský markýz de Vitry a Uhři byli strůjci bouře. Ale příznaky tohoto spiknutí jsou velmi slabé a velmi skrovné a svědectví, o něž opírají se někteří historikové, nezasluhují žádné víry. Při přástkách vypravoval si lid o starém proroctví, kterým hlásáno, že nastane den odvety: sedláku dostane se znovu železné koruny Libušiny. Jest na jevě, že to nestačí ke tvrzení, že odboj měl povahu poli-

tickou, ačkoliv ovšem v některých případech upomínky na samostatnost vtanuly snad na mysl některých vůdců. Pravdě podobnější jest, že tu a tam kacíři, kteří se skrývali v různých krajích země, chopili se příležitosti, pomstiti se svým pronásledovatelům. Ale náboženství mělo také jen vliv obmezený a podružný, takže povstání zůstává v podstatě výbuchem zoufalosti poddaného lidu, jenž dohnán byl k nejhoršímu. [1]

Třeba prameny známé nedopouštějí podrobné vylíčení událostí, ukazují nám přece, jak věci se celkem udály. Sedláci usnesli se, že vypraví k císaři posly, aby mu přednesli své stížnosti a prosili za milostivé jich vyslyšení. Páni zpraveni byvše o tomto hnutí, dali uvěznit a ztrestat vůdce. Nespokojenci pobouření tímto bezprávím sbírají se, ženou se na zámky neb odpírají platiti berni a konati robotu. Měsíc leden 1680 takto vyznačuje se řadou vzpour místních; z počátku jsou četnější v hornatých krajinách severních a severovýchodních; potom jiné kraje zachváceny jsou nákazou která šíří se i na Moravu [2] a do Slezska. Sedláci volali: »Nemáme již co ztratiti než životy své, pročež nasadíme životy tyto, abychom dobyli aspoň něčeho pro sebe a potomky své.«

Leopold, který na počátku laskavě přijal posly, polekal se jejich vzrůstajícím množstvím; nemohl jíti do kostela nebo vyjíti v městě, aby nepotkal sedláky prosící ho, aby přišel jim na pomoc; páni představují mu hrozné následky, jež by měla jeho milostivost a barvami nejodpornějšími líčí mu výtržnosti, jež byly tu i tam spáchány. [3] Císař snaží se obnoviti pokoj vypravením komisařů, jimž uloženo, aby přijímali stížnosti; tito ovšem vyslovili se v prospěch pánův a jejich rozhodnutí rozjitřilo i nejmírnější. Když konečně dne 22. března 1680 patentem císařským bylo sedlákům zakázáno

---

[1] Jediné podrobné vypravování, jež o těchto událostech podal Svátek, bohužel, je zmatené a málo přesné. — J. V. Šimák v »Příspěvku k selské bouři a k poddanským poměrům na Frydlantsku« (Věstník kr. české společnosti nauk, r. 1899) podal bibliografii prací zvláštních, jež byly uveřejněny o věci, ale zůstavují ještě mnoho částí temných, a † mimo to dokázal, že tvrzení Svátkova o zahraničních vlivech jsou naprosto nespolehlivá. — Šimák v téže publikaci vydal ještě nové prameny velmi zajímavé, dokazující ještě jasněji útisk sedláků.

[2] [Viz Fr. A. Slavíka, »Hnutí v lidu poddaném na Moravě r. 1680 a opatření proti němu« v Čas. Mat. Mor., 1902, str. 99—105.]

[3] »Divné věci vypravují se o sedlácích v kraji Boleslavském, ale páni zveličují skutky sedlákův, aby zošklivili je a skryli své tyranství.« »Paměti Pospíchalovy« dne 22. ledna 1680. (Věstník Kr. čes. společnosti nauk 1880 str. 149.)

podávati své prosby přímo panovníku a oznámeno, že »poněvadž na mnohých místech příčinou nedorozumění mezi pány a jejich poddanými zdá se, že jsou stará privilegia a jejich výklad, ruší se a za bezcenné prohlašují všecka, jež pocházejí z doby před ohavnou rebellií« (před r. 1618), odboj organisuje se pravidelně. Na mnohých místech rady obecní po řádném rokování snášejí se o jakési všeobecné hotovosti; připínají kříž na dlouhou tyč a sedláci přísahali, »že živí mrtví, ve štěstí i v neštěstí zůstanou věrni obci a zemi«. Povstalci kupí se kolem starých vojákův a získávají též některé důstojníky vysloužilé. Několik tisíc lidí chopilo se takto zbraní a počali pustošiti zemi. V krajích Chrudimském, Boleslavském, Hradeckém několik zámků bylo spáleno, šlechtici vražděni; jinak je dosti nesnadno pověděti, jaký díl zodpovědnosti ze zločinů padá na sedláky samy a jaký na roty loupežníků probíhající zemí, jejichž záměry podporovány byly těmito zmatky.

Šlechtici přiměli císaře, že nařídil opravdovou výpravu vojenskou. Povstalci měli jen několik ručnic a nebyli naprosto s to, aby postavili se k vážnému odporu proti vojsku pravidelnému; v měsíci dubnu 1680 kníže Piccolomini, který protáhl severní a severovýchodní zemí, oznamoval, že pokoj je všudy obnoven. V krajině západní Plzeňsko bylo jevištěm krvavých půtek. Katové šli za vojáky; prameny vypravují asi o padesáti osobách, jež byly potom pověšeny, čtvrceny, kolem lámány, a zajisté tím podán seznam velmi neúplný. Mimo to mnoho jiných, kterým darován život, bylo krutě mrskáno,[1] a kolik ran se jim dostalo, tolik grošů musili zaplatiti katovi za službu, kterou jim prokázal. Krutost pánův odpovídala hrůzám, jichž zažili; sedláci, kteří poněkud činněji se súčastnili událostí, byli dlouho pronásledováni hněvem svých vrchností. Roku 1682 † Anna Stölzigová, manželka uvězněného kováře rückersdorfského, opuštěna s pěti dětmi, podala prosbu za milost pro svého manžela: vyzvalť své druhy, aby nedbali odpovědí komisařů královských, ale obrátili se přímo k císaři, i byl od nich poslán do Vídně. — Prosba její jest odmítnuta. — Roku 1686 císařským rozhodnutím Ondřej Stölzig jest odsouzen k nucenému robotování v Uhřích; jeho pán, hrabě František Gallas, pokládá se za šťastna, že je zbaven buřiče tak nebezpečného, ale protože jeho vyhnanství

---

[1] »Enormiter fustibus fuere excepti«, Šimák, 1900.

prospívá vší zemi, žádá, by útraty hrazeny byly od země, neb aspoň něčím mu bylo poleveno.

Tyto prostředky přísné nevedly ku pokoji a císař pochopil potřebu, aby napraveny byly zlořády, které mu objeveny byly vyšetřováním jakkoli strannickým a neúplným. Patent císařský ze dne 28. června 1680 jest první z oněch administrativných nařízení, od té doby velmi četných, jimiž panovníci snaží se chrániti poddaných proti nejnesnesitelnějším požadavkům jejich pánů. Bohužel dobré úmysly panovníků zůstaly vskutku pouze platonické. Neznáme až do r. 1738 jediného případu, kdy by úředník královský zakročil proti vrchnosti za příčinou bezpráví, jež páchalo se na poddaných,[1] což ovšem nelze přičítati mírnosti pánů. Slovům patentu z r. 1680 nedostává se ostatně jasnosti a přesnosti, a jediný skutečný ústupek jeho v zákaze, totiž aby sedlákům nebylo ukládáno více než tři dni roboty v témdni, byl téměř zvrácen článkem přikazujícím poddaným, aby v případech, »jež nestrpí žádného odkladu«, opatřili za jistou náhradu práci ruční, které by vrchnosti potřebovaly.[2]

Jest na jevě, že podobné mandáty byly velmi nedostatečným prostředkem palliativním, a není divu, že bouře selské nepřestaly. Sedláci neobnovili sice pokus o obecné povstání, které se jim tak špatně vydařilo roku 1680, ale mnozí z nich přidávali se k tlupám žebráků a loupežníků; zákony neustále obnovované, jimiž zakazuje se sedlákům nositi zbraň a krvavé stíhání tuláků dokazují, jak bezpečnost v zemi zůstávala nevalná. Občas, když bída je příliš krutá nebo za působení událostí zahraničních celé krajiny se bouří: roku 1695 více než 1500 sedláků chopilo se zbraní na Hukvaldsku, biskupském panství olomúckém, † ale opatrnému jednání hejtmana krajského hraběte Oppersdorfa a král. úřadu v Brně podařilo se zažehnati bouři: biskupskému hejtmanovi Harasovskému z Harasova zabráněno užiti násilí, poddaným pak slíbeno vyslyšení a napravení jich stížností.[3] † Ale bídě lidu poddaného ani

---

[1] Grünberg, »Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren und Schlesien«, 1894, I., 132.

[2] Ibid., II., str. 7.

[3] [Fr. A. Slavík, »Hnutí v lidu poddaném na Hukvaldsku r. 1695« v Čas. Mat. Mor. 1903. Smutný obraz bídy lidu selského na biskupském panství Hukvaldském podává memoriál všech 30 vesnic panství toho, sepsaný od německého písaře v Jičíně, jenž dostal za to 5 tolarů, ale jako »svůdce« brzo potom byl úřadu zbaven (str. 92—95). Poddaný lid, který za

potom neuleveno na panství biskupskĕm. Roku 1697, když obyvatelé byli vyzváni k odražení vpádu Františka II. Rákócze, mnozí z nich raději spojili se s insurgenty. Páni opĕt uvykli si viděti v poddaných jen protivníky nesmiřitelné, proti nimž vešliké zbranĕ jsou dobré; porušují privilegia nejpřesnější a nelítostnĕ drtí nejmírnější vzepření se. Jedna z episod tohoto zápasu mezi poddanými a šlechtou proslula zvláště.

Když za středovĕku pomezní hory byly pokryty neprostupnými hvozdy, bylo povinností obyvatelů sousedních pečovat o jejich obranu; strážci tito nazývali se Chodové. Za to dostalo se jim důležitých privilegií, byli osvobozeni od robot zemských, záviseli jen na králi. Tou mĕrou, kterou království se zalidňovalo, klučily se lesy a Chodové zachovali se jen v okolí Domažlic, Přímdy a Tachova; od té doby, kdy za válek husitských statečnĕ † pomohli zdržeti nĕkolikrát výpravy nĕmecké, vojenská jejich úloha zdála se skončena, a † zástavní pánové jejich hledĕli potlačiti staré jich svobody. Po celé XVI. století Chodové bojují krok za krokem. Netečností králův a pokroky oligarchie znesnadňuje se jejich postavení a po bitvĕ Bĕlohorské [1] noví jejich

starší doby na panstvích biskupských na Moravĕ byl povinen platiti jen skrovný úrok a robotovati jen nĕkolik dní v roce u panských dvorů určité práce, v 2. polovici XVII. století byl nucen robotovati tři dni týdnĕ s potahem od sv. Michala do sv. Jana a pěšky od sv. Jana do sv. Michala po celý týden s jednou osobou a konati jiné rozličné práce v létĕ v zimĕ. Před r. 1695 vrchnost nĕkteré staré roboty ukládala poddaným až dvojnásobnĕ. Poddaný lid doháněn byl i bitím k vĕtší robotĕ, ubližováno mu všelijak na jmĕní a p. Bída na Hukvaldsku byla taková, že lidé se svými rodinami radĕji utíkali z hospodářství svých. Čtyřikrát prosili biskupa Karla hrabĕte z Liechtensteina (1664—1695), jemuž r. 1694 churavému a stářím sešlému za kodjutora v biskupství s právem následuictví přidán Karel vévoda Lotrinský, syn Karla V. a Eleonory arcivévodkynĕ rakouské, jinoch teprve 14letý. Ale když nedostalo se jim odpovĕdi a vrchnostenští úředníci s nimi zacházeli jestĕ hůře, dne 26. června 1695 povstali všickni poddaní ze všech 30 vesnic panství Hukvaldského a zůstavivše doma rodiny své i čeleď, opustili svá hospodářství a utábořili se pod širým nebem u vsi Kopřivnic (východnĕ u Stramberka) mezi dvĕma horami. Při jednání o smír, jež opatrnĕ a moudře řídil krajský hejtman hrabĕ Oppersdorf, jehož postup schválil úřad královský v Brnĕ i císař Leopold I., neuvĕřitelná jest neústupnost, neochota a krutost biskupa Olomúckého, jenž nechtĕje slyšet o polehčení robot a jiných břemen volal jen po vojsku — nĕkolik setnin saské jízdy! — aby tyto lidi skrotilo a vůdce povstání zajalo, Ibidem, str. 95, 97, 210.]

[1] [Za krále Bedřicha Falckého Domažličtí náleželi k horlivým stoupencům jeho i opatřili záseky v pomezním lese, přikazujíce Chodům, kteříž od r. 1579 byli zase v zástavu jim dáni, aby byli na stráži jejich. Z nechuti k novým zástavním pánům, kteří se k nim nechovali lépe než-li páni ze Švamberka, z jichž zástavy r. 1572 byli vybaveni, Chodové nekonali povinnosti své bdĕle, »stráže zpurnĕ zanedbávali a nočním časem z varty domů odcházeli.« Tak

páni Lammingerové nedbali nijak jejich obyčejův. Odvolávali se k soudům i ku panovníku až do té chvíle, kdy r. 1666 jim drsně bylo odpovědíno, že jejich reklamace jsou marné, a kdy vyzváni byli, aby vykonali přísahu věrnosti Lammingerům. Povstání selské r. 1680, ačkoli Chodové se ho nijak neúčastnili, bylo záminkou pánovi, aby dokonal své úchvaty, i vyzval sedláky, aby mu vydali své listiny, protože jsou bezcenné. — Velice pobouřeni Chodové vypravili deputaci k císaři, který přijal ji vlídně a nařídil komisi k vyšetření jich stížností; tento úspěch tak dlouho toužený rozpálil hlavy, a když byly roboty určovány, sedláci se nedostavili. Lamminger křičel o vzpouře a žádal místodržících za vojsko, které mu bylo hned posláno. Poslové, kteříž od Chodů byli vypraveni do Prahy, byli uvězněni, pergamenové listiny, které pokládali za palladium svých svobod, byly zabaveny a zničeny. Ubozí lidé poslali své ženy a děti do sousedních osad bavorských a připravovali se k zoufalému odporu. Vypraven proti nim † hejtman krajský Hora z Ocelovic s oddělením vojska a třemi děly (1693); po několika srážkách povstalci, v počtu několika set, byli přinuceni uznati svou malomoc a zavázali se, že nikdy pána svého nebudou poháněti před soud: někteří byli odsouzeni ku pracím na hradbách uherských pevností v okovech na nohou. Vůdcové byli pohnáni před soud appellační; první rozsudek zdál se příliš mírný Lammingerovi, jenž přičinil se, aby proces byl obnoven; tentokrát tři sedláci, † Kryštof Hrubý, Jan Sellner a Jan Sladký byli odsouzeni na smrt (1695).

Císař nařídil, aby pouze jeden z vinníků byl popraven; vypravuje se, že ten, který byl zprvu ustanoven, Kryštof Hrubý, ze-

---

žalovali na ně Domažličtí novému králi, žádajíce, aby Chodové dáni jim byli v dědičný zápis. Ale než žádost jejich splněna, nastala katastrofa bělohorská. Domažličtí byli těžce pokutováni a Chodové zástavou za 7500 zl. postoupeni dvornímu radovi Volfu Vilémovi Lamingerovi z Albenreuthu. R. 1630 prodáni jsou Chodové novému zástavnímu svému pánovi v úplný dědičný majetek za 56.000 zl. Nový pán neuznal jejich privilegií a nakládal s nimi jako s plnými poddanými svými. Od něho Chodové, do té doby horliví vyznavači víry bratrské (viz str. 76), násilně obracováni k víře katolické a nuceni k rozličným robotám. Po smrti jeho roku 1635 marně se domáhli práva svého proti synu jeho Maximilianovi. Když 1654 cís. Ferdinand III. krajem tímto ubíral se do Řezna, Chodové čekali naň při hranici zemské — však již ne jako svobodníci ve zbrani pod svým praporem, aby uctili ho soudkem medu a jako čestná stráž provedli ho horami přes hranice, nýbrž jako smutní prosebníci podávali císaři list o svých právech a stížnosti na Lamingera. Ale nedošli ničeho. Jako dříve již se událo, chtěli se vykoupiti z poddanství, ale žádost jejich 1666 na vždycky odmítnuta a pod přísnými pokutami nařízeno jim perpetuum silentium.] (Bílek, »Dějiny konfiskací«, str. 1057—1059.)

mřel, a že soudcové dali metati hřebí mezi oběma zbylými; los padl na Jana Sladkého, † řečeného Kozinu, který za vzpoury byl sice v Praze, ale znám byl jako jeden z nejvýmluvnějších a nejurputnějších obránců zděděných svobod, byl poslední, co by žádal za milost. V Plzni, kde podstoupil svůj trest † dne 28. listopadu 1695, sběhlo se na tisíce diváků, Chodům dán rozkaz, aby ku popravě přivedli děti své pro poučení, jak tresce se neposlušnost vrchnosti. Pověst vypravuje, jak ve chvíli, kdy Kozina vystupoval po žebříku na šibenici, spatřil Lammingera. »Lomikare, Lomikare,« vykřikl, »do dne a do roka zvu tě před soudnou stolici Páně, kde se rozhodne, kdo z nás . . .« Kat hodil mu oprátku na krk a zabránil dokončiti větu. Baron Lamminger umřel v roce † na zámku Trhanovském a vdova jeho prodala panství † baronu Jiřímu Jindřichovi Stadionovi; noví držitelé nebyli ani laskavější ani spravedlivější. Vůle boží bývá nevyzpytatelná: kolikrát k trůnu jeho zvedalo se zoufalé volání, které zdálo se, že jest oslyšáno!

Jedním z nejobyčejnějších způsobův odvety selské býval požár, ačkoli jinak ve mnohých případech veřejná lehkověrnost přičítala zlomyslnosti, co bylo věcí náhody nebo špatného způsobu stavění vsí nebo měst. Požár Prahy v červnu 1689 dal tehdáž původ románu, kterýž od té doby opakován byl od historikův a který proto není pravdě podobnější. — Podle nich francouzský velitel pevnosti Filipsburku, která právě odňata byla císařským, přemluvil jistého setníka Sedmihradského a uložil mu, aby ze zajatců zřídil tlupu zběhů; mezi jinými byl jakýsi Vavřinec Procházka, který byl později zatčen, mučen a jeho přiznání tvořilo základ pozdějšího vypravování. Byl jim svěřen list hraběte Mélaca k císaři, kterým vůdce Ludvíka XIV. zpravoval císaře Leopolda I., že chystá se opanovati Čechy, jež stanou se královstvím dauphinovým. Přikázáno jim v případě, kdyby tento list byl spálen, aby zapálili město, a velitel Filipsburský zajisté neklamal se o osudu listu tomu ustanoveném, protože je napřed opatřil hroznými ničivými nástroji; každý obdržel po dvaceti zlatých rýnských, co zajisté nebylo přes příliš; jinak vykonali svědomitě svou úlohu, »metajíce granáty a jiné látky zápalné na střechy domů« pod bdělým dozorem svého setníka, který nejspíš, aby odvrátil podezření, projížděl ulicemi na koni a jevil se všudy, kde požár zuřil (21. června 1689). Když dílo jejich bylo dokonáno, vůdce rozeslal žháře po zemi; pokusili se zapáliti Budějovice, ale bez úspěchu. Nebyli šťastnější

v Písku; † šli okolo vsi Smrkovic, psi ze vsi na ně neštěkali, protože jeden z nich držel ve své ruce dvě stébla slámy křížem a pronášel jistá slova čarodějná. Procházka tehdáž musil jíti do vsi Krče u Protivína, aby u šenkýře koupil chléb, i byl tu jat a odveden na Protivín. »Tu pan hrabě dal mne bíti, a já jsem se musel mnoho přiznati.«[1]

Zdá se, že není třeba hledati tak daleko příčiny katastrofy, která zpustošila Prahu roku 1689; nebylo při tom nic zvláštního a není téměř roku, aby letopisci nezaznamenávali dvě nebo tři města ohněm spustošená. Byl právě měsíc červen, parno nesmírné, policie téměř žádná: mnoho starých domků dřevěných, pokrytých slámou nebo doškami; ulice velmi těsné, kde nakupeno látek hořlavých; požár mohl se takto rozvinouti volně a ztrávil 820 domů, město Židovské téměř celé. Úřady z horlivosti a aby očistily se ze své nedbalosti, dvůr z politiky, lid z lehkověrnosti a hlouposti hledali vinníkův a nalezli je v cizincích. Luza jala se pleniti domy hořící; pokračovala v tom udeřivši na drobné kolonisty francouzské, parukáře, taneční mistry, učitele, hospodské: »Každého, kdož uměl trochu francouzsky, rozhořčený lid chtěl zabiti«; jistý Savojan, který volal hlasitě o vodu, byl poznán podle svého přízvuku a málem ubit; jiní byli zajati ve svých příbytcích, uvězněni a konečně vypovězeni; šlechta upustila po několik let od obyčeje ve Francii vyhledávati své učitele a vychovatele.

Leopold I. podněcoval toto záští: potřeboval podpory veřejného mínění, a aby lid bez přílišné netrpělivosti snášel daně, jež pohlcovala válka, bylo třeba v něm živiti nenávist k Ludvíku XIV. Štěstí počalo přáti císaři. Rok 1683 v dějinách rakouských je

---

[1] Zdá se mi opravdu zbytečno, abych pouštěl se v podrobné probírání těchto báchorek. Nejtitěrnější podrobnosti jsou dětinsky pravdě nepodobné. Soudní akta procesu toho se nezachovala; byla by nám poskytla málo světla, protože byl veden — † po smrti rady appell. soudu Vác. Rosy, původního vyšetřovacího soudce († 11. srpna 1689) — sekretářem Kašparem Janem Kupcem, kterýž od prvního okamžiku měl již vše hotovo. Vždyť známe postup spravedlnosti za této doby, tak že vyznání vynucená na skřipci nemohou vzbuditi v nás nejmenší důvěru. Víme ostatně, že aspoň jeden z obžalovaných, Maximilian Septier, ač několikrát byl mučen, přece stále osvědčoval svou nevinu. Kněz Beckovský přiběhl jeden z prvních na místo požáru, a vypravování, jež nám o něm podává, neobsahuje žádného skutku podezřelého; teprve potom a způsobem docela nahodilým vypravuje o domnělé účasti Francouzů. Památka Ludvíka IV. je dost obtížena, tak že je zbytečno přičítati mu zločiny neodůvodněné. Ostatně jest to odsouzením proň velmi těžkým, že podobné obvinění mohlo zdáti se pravdě podobno, i dokazuje, jaký ohlas v Evropě způsobilo pustošení Falce rýnské.

datum rozhodné: porážkou Kary Mustafy před hradbami vídeňskými † dne 12. září láme se síla islamu, a od té chvíle Rakousko postupuje rychle ve směru východním; vítězství vévody Karla Lotrinského, markraběte Ludvíka Badenského a vévody Eugena Savojského otřásají až do základů mocí moslemskou; Budín, jejž Turci drželi od půl druha století, »hlavní opora války svaté«, jest vzat útokem (1686) a mírem Karlovickým (1699) na stálo vydány jsou Habsburkům Uhry a Sedmihrady. K založení moci své v těchto zemích musili však potlačiti nový odboj uherský a František II. Rákóczy skoro po deset let (1703—1711) držel v šachu vojska jejich. Byl konečně přemožen a Turci, kteří znovu zahájili nepřátelství, uzavřeli po nové řadě porážek mír Požarevecký (1718), nejslavnější, jaký kdy podepsalo Rakousko; zůstaveny mu Banát Temešvarský, část Bosny, † Srbska a Valachie a obklíčením Maďarů pásmem národů původem a prospěchy rozdílných všeliké povstání učiněno na dlouhý čas pravdě nepodobno. O několik let dříve válka o posloupnost španělskou skončena byla nabytím Nizozemí, Neapolska a Milánska, zemí sice bohatých, ale v skutku méně užitečných, ježto ustanoveny byly, aby s pravé cesty svedly přirozené snahy ctižádostivé Habsburků.

Tyto změny territorialní nezůstaly bez vlivu na osudy Čech. Nabytím Belgie uspíšeno vnikání idei západních do ostatního mocnářství a dlouhým spolkem Habsburků s Anglií podporováno jejich vsakování; i za panovníka tak přesvědčeného o potřebě zabezpečení jednoty morální v mocnářství, jako byl Karel VI., brzo jeví se předzvěsti ducha nového. Zvláště však konečné podrobení Uher mělo důležité následky. Roku 1683 v rozhodném boji proti Turkům, zatím co Maďaři podporovali nájezdníky, Leopold I. zachráněn byl od Slovanů. Kdežto král Polský Jan Sobieski táhl na vybavení Vídně, obranu hlavního města řídil český pán Kašpar Zdeněk Kaplíř ze Sulevic.[1] Vděčnost Rakouska vyjadřuje se způso-

[1] O úloze Kaplířově, jehož slávu dějepisci úřední zabrali ku prospěchu hraběte Rüdigera ze Stahremberka, viz monografii Helfertovu »Der Chef der Wiener Vertheidigung 1683 gegen die Türken« (1683) a Miltnerovu »Kašpar Zdeněk hrabě Kaplíř ze Sulevic, obránce Vídně proti Turkům 1683« (1877). [Životopis hraběte K. Zdeňka Kaplíře ze Sulevic k 200leté památce šťastného zachránění Vídně podal v Čas. Čes. Musea 1882 Fr. Mareš. Hrabě Kašpar Zdeněk Kaplíř byl vnuk šlechetného Kašpara Kaplíře, jenž jako kmet osmdesátiletý pro účastenství v povstání a pro velezrádu byl popraven dne 21. června 1621. Oba vnukové osiřeli — otec jejich Albrecht byl zemřel již r. 1616 — proti všemu právu při-

bem zvláštním; král Polský poznal to k vlastní škodě, jako později car Ruský Mikuláš I.: »Po tak velikém boji,« psal hned po vítězství u Kahlenberka, »kde tolik slavných rodin pozbylo někoho ze svých, jsme zde jako morem nakažení, jimž každý se vyhýbá.« S Čechy nejednalo se lépe.

Bezprostředním následkem podrobení Uher bylo, že zmenšila se poměrná důležitost koruny Svatováclavské, zvláště když byla zbavena Slezska, a panovníci, kteří nešetřili jejích privilegií, zvykli si znenáhla dbáti jich jen potud, pokud nepřekážela jejich vůli. Jejich svědomí bylo tím klidnější, že nepozorovali vždy velmi jasně vážnost svých úchvatů. Leopold I. po několika pokusech o zřízení absolutismu v Uhřích † mocnými odboji byl přinucen ustoupiti; nevzdal se zajisté naděje rozšířiti svou pravomoc, a nástupci jeho za různých okolností ujali se opět jeho záměrů. Však protože měli starosti velmi rozmanité, věnovali tomuto podniku pozornost jen neúplnou a občasnou. Uhry zůstaly takto až do počátku XVIII. století zemí polo barbarskou, kde správa náležela šlechtě velmi četné a velmi nepokojné; králové, zmoudřevše upomínkou na nedávné odboje, odhodlali se vůbec k laskavému chování se k nim; koruna Uherská tvořila v mocnářství skupinu tak určitou, že podružné rozdíly, jimiž lišily se mezi sebou druhé země, zdály se téměř nepatrné, a tím stalo se, že jich ponenáhlu nedbáno. Od

---

praveni byli o dědictví otcovské. Statky jejich Miličín a Neustupov prodány zlopověstnému Donu Martinovi Huertovi, Votice Sezimovi z Vrtby. Kašpar Zdeněk Kaplíř věnoval se službě vojenské ve vojště císařském v době po pádu Vald steinově (1634) a ke konci války třicetileté stal se plukovníkem. Vyznamenav se ve válce v Italii, r. 1659 jmenován byl podmaršálkem, později ve válce proti Francii gener. vojenským komisařem. R. 1670 byl — sám vnuk pro velezradu popraveného pána českého – členem delegovaného soudu nad rebelly uherskými Zrinským, Frankopánem a Nadasdym. R. 1674 povýšen byl do stavu hraběcího. Zkušeností vojenských užíval ve vojen. radě dvorské, jíž byl později místopředsedou. Nejslavnějším činem jeho bylo řízení obrany Vídně proti Turkům, kdy jako 72letý kmet svou moudrou rozvážlivostí doplňoval statečnost a smělost Stahrenberkovu. Zásluhám jeho však nedostalo se uznání od císaře. Hrabě Stahrenberk zahrnut vyznamenáním a dary, na Kaplíře — zapomněl štědrý jinak císař. Na statcích svých, jichž nabyl sňatky, dědictvím nebo koupí — dědictví po rodičích, ač nepřestal se ho domáhati, nenabyl než jen nepatrné náhrady za ně — byl mírný a spravedlivý ke svým poddaným. V prospěch lidu selského přimlouval se r. 1680 za návštěvy dvoru císařského v Praze, kdy vypukly bouře selské. Poslední vůlí svou učinil nadání, aby den šťastného zachránění Vídně (12. září) slavil se na panství Milešovském jako neděle bez práce, a aby poddaní tím neztratili ničeho, odpuštěn jim den roboty, v chrámě Páně Milešovském konány slavné služby boží a 62 zlatých rozděleno mezi chudé. Ač třikrát ženat, hrabě Kašpar Zdeněk Kaplíř nezůstavil potomstva. Zemřel 6. října 1686. Srovn. »Dodatky k jeho životopisu« od téhož autora v Rezkově Sborníku hist, 1884.]

počátku XVIII. století dualism, který nabyl své formy úřadní teprve roku 1867, potají aklimatisuje se ve správě a politice rakouské, a země západní, od dávna podrobené a sblížené staletým společným životem, počínají tvořiti celek vůči koruně Svatoštěpánské. Dílo splynutí zprvu tak nenáhlé urychluje se a důsledkem jeho jest oslabení správy autonomní a zkáza svobod veřejných.

Tato přeměna vyznačuje se již patrně ke konci vlády Leopoldovy a uspíšena jest jeho potřebami finančními. Svátek počítá, že šestnácte let válečných od r. 1683 do 1699 stálo Čechy více než 50 millionů zlatých a Moravu 20 millionů zlatých, což nyní představovalo by více než milliardu korun; náklady války o dědictví španělské byly ještě značnější. Jsou to čísla jen velmi neurčitě přibližná, jimž nelze přičítati naprostou platnost, stačí však, abychom učinili si představu o ohromných obětech zemí českých.

Obyvatelstvo jejich bylo málo četné, asi jeden million v Čechách a 500 000 na Moravě; nepatrný průmysl, skrovný obchod; tři čtvrtiny, ne-li dokonce devět desetin berní spadá na sedláky. Nesluší zvláště zapomínati, že běželo méně o daň, to jest o summu, která konečně v té neb oné formě vrací se poplatníku, jako o poplatek. Peníze, jež poddaný lid těžce těží ze své půdy, utrácejí se v Uhřích, v Německu, skoro všudy. Čechy tehdáž — jako dnes — vyčerpávají se ku prospěchu zemí passivních, čím větších berní vyžaduje se na nich, tím slabší jsou summy věnované ve prospěch království, na práce veřejné, ba i na správu vlastně [illegible]. Historikové čeští postavení své vlasti rádi přirovnávají ke stavu Irska a v mnohých stránkách podoba jest nápadná [illegible] se absenteismem, tím že nepobývá v zemi panstvo [illegible] většinu svých důchodů, dále tím, že [illegible] která pokládá ji za jakousi kolonii [illegible] kdo stará se o osud domorodců [illegible] se nakupením nedoplatků [illegible] představují třídu zámožnější a [illegible] panovníkovu, nemohou dostáti svým [illegible] a libovolné odvody k vojsku [illegible] vlády cís. Josefa I. [illegible] z nedostatku dělných sil [illegible] svého posledního syna [illegible] polí zůstává ležeti ladem.

Fiskálními požadavky dvora způsobuje se obecná únava, nedbalost a malátnost; hmotné soužení je příliš těžké, život příliš krušný, veliká síla zaniká i všeliká starost o budoucnost. Jednání na sněmích jest jen ponižujícím smlouváním; stavové nejsou obránci svobod veřejných, spíše předlužení dlužníci, hádající se a skrblící. Jejich váhání a odklady zlobí krále, který neštítí se žádného prostředku, aby vymohl na nich nových platův a unikl jejich dohlídce. Zjednává půjčky založené na příštích daních a za něž oni ručí, zcizuje takto jejich právo hlavní; osobuje si správu daní, jež jim dříve náležela, a příště volně nakládá s nimi, s daní tabákovou, s daní z hlavy; zavádí akcíz nesměle z počátku, ale »v krátkém čase tak velice vzrostl, že všem lidem k hrůze a strachu byl; neb se každý obával, aby náhončí jeho mu vlastní kus chleba neb živnost jeho od úst a z rukou jako vlci nevydřeli. Mnozí handlovní lidé, řemeslníci o své živnosti přišli, jako i s nimi chudí a potřební na žebrotu přivedeni, dnem a nocí naříkali a Pánu Bohu žalovati jsou přinuceni byli. Žádný člověk svým vlastním jist nebyl, byť dosti spravedlivě svou věc vyakcizíroval a paletu měl; když ti pochopové na to přišli, hned příčinu sobě vynalezli, řkouce: Jest kontraband! Ze všeho se platiti musilo: z obilí ke mletí, z prodeje, z dobytka, z koní, z volů, ze slepic, z věrtelů, ze čtvrtce, z mírky, z váh, z loktů, in summa ze všeho, co jen jmenováno býti mohlo, všecko znamenáno a štemplováno býti musilo. Bez znamení žádný koupiti a prodati nesměl. Jedenkaždý buď hrabě, zeman, duchovní světský, s odpuštěním i ten kat a ras, nikdo vyňat nebyl. Nad to ještě Bůh všemohoucí těm akcizantům srdce zatvrdil, že tak ukrutni byli, žádné prosby neslyšeli, a pro dost malou špatnou věc každému hned železy, ba i šibenicí pohrůžku činili. Stížnosti byly takové, že akcíz ustanovený r. 1709 byl odstraněn. »Dejž Bože, aby nikdy více vzkříšen nebyl«, dodává † radní písař Solnický v zápise svém v manuálu města Solnice.

Panovník hrubě nevšímal si toho: síla odporu na sněmích byla tak nepatrná, že úchvaty královské stávaly se trvalými a že stavové již ani netoužili, aby získali opět půdu ztracenou. Byli znenáhla prosáklí ideami absolutistickými, jež vítězily všudy, unaveni tímto jalovým zdánlivým rokováním a těmi privilegiemi, jež neklamaly nikoho. Sněmování bývalo vždy delší, zdlouhavější, prázdnější, rokování zbytečnější; správa, kterou dále vykonávali, byla rozrušena odstraněním hlavní komise. Zdálo se, že nezbývá

než ohlásit úpadek zřízení, jež ponenáhlu chřadlo a krnělo. Všecko mocnářství scházelo žalostnou a malátnou sešlostí císaře, jehož vůle slábla ještě věkem jeho.

Mezi Leopoldem I. a Karlem VI. vláda Josefa I. (1705—1711) tvoří jen episodu, kterou známe sice špatně, však dost, abychom pověděli, že obraz, v jakém pokusili se ji vylíčiti, jest úplné nesprávný. Nový král byl oblíben, poněvadž nepodobal se otci svému, a protože vláda jeho byla krátká, neměl kdy, aby si odcizil přízeň veřejného mínění. Při své malé postavě pěkně jsa urostlý, očí jasných, lící zdravých, vlasu světlého až zlatohnědého, byl povahy veselé, pohyblivé a smělé. Vychování užil poněkud méně úzkoprsého než předchůdcové jeho. Není hradby tak silné, aby hluk ze zevnějška konečně nepronikl skrze ni; některá ozvěna idei západních pronikla až do Vídně. Ale není to důvodem, abychom v novém panovníku viděli liberála a zvlášť abychom v něm vítali, jako někteří historikové čeští činí, obnovitele svobod království. Je sice pravda, že r. 1710 ustanovil komisi, aby připravila jakousi revisi zřízení zemského, ale nedejme se klamati slovy. Zřízením zemským rozuměl se tehdáž úhrn zemských řádů politických, správních a soudních a úkolem komise podle úmyslu panovníkova bylo zavésti nějaký pořádek ve spleti dřívějších nařízení; zároveň přál si usnadniti činnost vlády tím, že společné správě pokud možná podřízeny by byly Morava a Čechy, co podle úmyslu jeho bylo jen přípravou k obecnější jednotě; nebylo tu nic hluboce původního a nového a nebyly to plány reorganisační, kterých nedostávalo se za vlády otce jeho.

Výsledky této horlivosti reformatorské byly nepatrné: když komise opravní zanikla r. 1753, daleko nedokončila ještě dílo své. Josef I. brzo nestaral se o její porady; jsa lovcem náruživým, mravů volnějších,[1] neměl záliby k věcem státním. Poznal sice nejasně potřebu těsnější jednoty různých zemí korunních, ale nebyl s to, aby pracoval o provedení její s vytrvalostí, jaké by byla vyžadovala. Neúplné jeho pokusy svědčí aspoň, že v kruzích úředních zrála myšlenka o upevnění a soustředění moci, udržována byvši strachem nebezpečenství zahraničních, která spíše tušila se ještě

[1] [Josef I. od předků svých, od otce i ode všech tří Ferdinandů, kteří žili ve vzorném manželství, lišil se nevelikou věrností choti své, o pět let starší, Vilemině Amalii, dceři vévody Jana Bedřicha Brunšvicko-lüneburského, jak svědčí potomstvo poboční po něm zůstavené.]

než-li předvídala, ale jejichž vážnost zjevila se blízkou budoucností. Karel VI. (1711—1740) bratr a nástupce Josefa I., ačkoli byl skrovné prozíravosti a vůle pohodlné, okolnostmi byl přinucen pozorovati perspektivu rozhodné krise a prostřed zaneprázdnění velmi nepokojnou cizí politikou neztrácel nikdy se zřetele plán o přeměnu mocnářství, aby umožnil mu opříti se vážně snahám ctižádostivým, jež číhaly na slabost jeho.[1]

Obohaceno byvši nabytím Belgie, pevně založeno jsouc nad Dunajem, a držíc část Italie nevzdávajíc se svých vyšších snah ctižádostivých, Rakousko dostoupilo onoho stupně uspokojení, kdy umírněnost a moudrost bývají přirozené a stávalo se mocí konservativní; nehledíme-li ke krátké episodě Josefa II., podstupovalo od té doby jen války obranné. Na příště toužilo více po vlivu než po výbojích a spoléhalo na čas a obratnost své diplomacie, aby skupilo kolem sebe ostatní Italii a Německo. Postavení v říši německé nebylo nijak odstrašující; nepokoj vzbuzený ctižádostí Karla V. nebo fanatismem Ferdinanda II. byl dávno zapomenut a většina knížat bez hněvu uznávala starodávnou svrchovanost Habsburků, kteří jsouce příliš slábi, aby ohrožovali samostatnost svých vasalů, byli dosti mocni, aby zabezpečovali jaksi obecnou bezpečnost a chránili po případě Německo proti nájezdům cizím. Kurfiřtové byli velmi nedůtkliví a hotoví vzepříti se nejmenšímu zasahování, ale domácí hádky tohoto rozumového manželství, jemuž konečně poddali se knížata němečtí a císař, nezůstavovaly již hlubokého záští.

Vystoupením na jeviště Braniborska, nového to soupeře, mladšího, horlivějšího, náhle byl zkalen obecný pokoj. Bedřichu Vilémovi (1640—1688) podařilo se obnoviti lesk rodu svého, jenž velkou škodu vzal slabostí Jiřího Viléma: vítěz nad Švédy, bouřlivý odpůrce Ludvíka XIV., postavil se na místo Saska v úloze ochránce protestantův a na druhé místo zatlačil ostatní. Po něm kurfiřt Bedřich III. zakoupením koruny královské od císaře Leopolda I. projevil ctižádostivé snahy své rodiny, jež nesly se daleko. Byly často zdržovány pověrečnou úctou, již někteří Hohenzollerové zachovávali k představitelům svaté říše římsko-německé; však když i nejbázlivější a nejzbožnější odkládali je, nevzdávali se jich.

[1] Doba Karla VI je jednou z nejméně známých v dějinách Rakouska. V příruční knize Kronesově nalezneme seznam obecných děl, z nichž žádné nelze pokládati za uspokojivé. Nejlepší jest ještě biografie vévody Eugena Savojského od Arnetha, ale životopisec nemohl ani nechtěl psáti úplné dějiny vlády posledního Habsburkovce.

Zeměpisem i dějepisem obracovány tužby jejich k zemi, jež byla † perlou koruny České, ke Slezsku, na jehož část měli staré nároky právní a ačkoli platnost jejich byla popírána, získání jeho bylo pro ně tak nevyhnutelné, že nikdy nepokládali spor za ukončený. Vlekl se takto od r. 1618 a Habsburkové, aby se sprostili jejich revindikací, chopili se několikrát prostředků pochybně upřímných; stačila předvídavost velmi obyčejná, aby poznalo se, že Hohenzollerové užijí příležitosti k odvetě.

Zatím odkázáni jsouce na své vlastní síly, nebyli pokládáni za nebezpečné; jenom jejich lakota mohla se státi krystalisačním střediskem snah kolísavých.

Otázka rakouská v dějinách Evropy vystupuje s jakousi periodickou pravidelností. Politikové mínící, že rozptýlení říše Habsburků bylo by katastrofou jak pro svět tak pro různé národy, jimž poskytuje útočiště více nebo méně příjemné, ale poměrně bezpečné, nalézají i tu některý důvod k naději: lidé, na jichž dědictví počítá se s největší netrpělivostí, neumírají vždy nejdříve. — V XVIII. století více ještě než za dnešních dnů říše tato dráždila osnovatele plánů svým nedostatkem stejnorodnosti: pozorovaly se velmi jasně různé části, z nichž záležela jednota, a jež zůstávaly vedle sebe položené, ne srostlé. Tato směs byla stejně nepohodlná vnitř jako škodlivá na venek; aby zmateni byli proroci neblazí a šiřitelé pochmurných pranostik rovněž aby nalezena byla síla k odražení sousedů, kteří příliš pospíchali splniti jejich předpovědi, zda nebylo nejlepším prostředkem odstraniti rozdíly, které trvaly ještě mezi různými skupinami a přetvořiti konečně v pravou říši co nebylo posud než skupinou států autonomních?

Běželo nejprv o to, aby bezpečně se pojistila territoriální jednota mocnářství a proto aby se ustanovil řád nástupnický na trůně. Karel VI. byl dlouho bezdětný; syn † Leopold, jenž narodil se roku 1716, zemřel po několika měsících; narození Marie Teresie r. 1717 způsobilo jen, že dokázána byla potřeba vyjasniti situaci, jež nijak nebyla jasná. V Čechách Obnovené zřízení z r. 1627 slavnostně prohlásilo dědičnost koruny v linii ženské; jinak bylo tomu v Uhřích, a různé resoluce, jimiž náčelníci rodu Habsburského ustanovili příslušná práva rozličných kandidátů trůnu, nejasné a sobě odporující, způsobily největší zmatek právní.[1] Dne

[1] Pragmatická sankce dala vznik literatuře velmi hojné, ale v ní o otázce jedná se jen s hlediska právnického. Práce nejzajímavější jsou: Bidermann

19. dubna 1713 Karel VI. shromáždil nejvyšší úředníky a tajné rady a předložil jim slavnostně »pragmatickou sankci«: země spojené pod žezlem Habsburků nemohou býti v žádném případě rozděleny a budou se děditi v linii mužské podle řádu prvorozenského; kdyby snad nedostalo se dědiců mužských, panství přejde nejprve na dcery Karla VI., potom na dcery Josefa I. a v třetí řadě na dcery Leopolda I. a konečně na různé větve domu rakouského, vždy podle řádu prvorozenství a šetříc přednosti linie mužské.

Císař prohlásil sice, že jedná z moci své svrchovanosti; ale nebyl sám velmi přesvědčen o svém právu a neměl stání, až když ode všech sněmů dosáhl potvrzení svého rozhodnutí.

Nepochyboval nikterak o poslušnosti stavů českých.[1] Právem, neboť (16. října 1720) poděkovali mu za ochotu, kterou ráčil jich se otázati a které prý nebylo třeba, protože zákon nový shoduje se s Obnoveným zřízením z r. 1627. Toto lichotenství nebylo mnoho ke cti politickému věhlasu stavů. V skutku jestliže pragmatická sankce v zásadě potvrzovala jednotu a samosprávu koruny Svatováclavské, zůstavujíc sněmům možné právo volební v případě, kdyby vymřel rod Habsburský, a jestliže takto může poskytnouti důvod vlastencům českým, kteří protestují proti nynějšímu centralismu jménem nezávislosti koruny české, toto právo činila čistě illusorním, rozšiřujíc tuto posloupnost v linii ženské způsobem téměř neobmezeným a takovým, jakého Obnovené zřízení zemské

»Entstehung der pragmatischen Sanction« a zvláště článek Fournierův v jeho »Historische Studien und Skizzen«, 1885, »Zur Entstehungeschichte der pragm. Sanction«. Od něho uveřejněn text listiny Pactum succesionis vydané od Leopolda I. r. 1703. Tato listina zdá mi se, že stanoví způsobem přesným, že koruna v nedostatku mužských dědiců má dostati se dcerám Josefa I. a pak teprve dcerám Karla VI. Luschin (Reichsgeschichte str. 402) dospívá k výsledkům opačným. Otázka nemá již žádné důležitosti, ale dokazuje, jak bylo naléhavé, aby nepřátelům Marie Teresie odňaly se důvody, jež byli by nalezli v této nejasnosti.

[1] [Přijetí pragmatické sankce od stavů českých stalo se na sjezdu stavovském, který svolán byl v době, kdy sněm český, počatý dne 4. prosince r. 1719, zasedal po celý rok 1720 (zavřen byl 17. ledna 1721), na den 12. října r. 1720 Na sjezdě tom ze stavu prelátského přítomno bylo členů 18, ze stavu panského 22, z rytířského 18, poslů královských měst 26. Nedostatek zájmu o věci obecné pozorovati z tohoto nevalného účastenství, zejména ze stavu panského a ryřiřského. Když z několika set příslušníkův obou těchto stavů ke sjezdu stavovskému, na němž mělo býti vyslyšáno důležité oznámení vlády, dostavilo se — čtyřicet osob. O účastenství stavu městského na sjezdu tom viz Jaromíra Čelakovského »Stav městský na sněmě českém od l. 1698 do 1723« v Č. Č. M. 1869. Přistupovací listina stavů českých ku pragm. sankci tištěna jest v Kalouskově Českém státním právě v přílohách str. 621—629.]

z r. 1627 nikdy nepředvídalo. Nad to Čechové zavázavše se k zachování nedělitelnosti mocnářství, přijali povinnost přispívati k obraně společné a jednotu personální do jisté míry nahradili jednotou reální. Třeba Karel VI. nepozoroval důsledků snesení sněmovního, jehož se dožadoval, stavové čeští měli býti prozíravější a za souhlas svůj žádat aspoň přesné vymezení svobod svých. Nebyli ani tak opatrni jako Maďaři, aby připojili články obmezující, které by umožnily sněmu zakročiti po případě a zabezpečiti zemi proti překvapení, jehož bylo se vždy báti při nástupnictví ženském. Myslili, že dost učinili poníženou prosbou za stvrzení svých privilegií. Karel VI. přibyl skutečně do Prahy, aby se dal korunovat, a při té příležitosti přísahal, že bude šetřit obyčejův a práv království (1723). Bohužel, těmto právům nedostávalo se vážnosti, a těmto obyčejům jasnosti; proto zasahování dvora hned zase počalo se smělostí tím větší, protože nedávné rokování ukázalo, co lze žádat od oligarchie české, aniž by oslabena byla její oddanost.

Karel VI. staral se potom o uznání nového základního zákona mocnářství od panovníkův evropských. Péče tato je směšná, pomyslíme-li na malý užitek, který měla Marie Teresie z pergamenů nakupených otcem jejím; a přece tato dlouhá námaha nebyla bez užitku. — Rakousko nynější počíná pragmatickou sankcí; ještě dnes je to základní kámen, na němž záleží mocnářství: přijata byvši úředně ode sněmů, jež zákonně představovaly různé země, jest jedinou listinou ústavní, jejíž platnost jest uznávána ode všech. Co přes spory vzájemné pohromadě udržuje spojené národy, kteří potýkají se před klidným a mírným zrakem cís. Františka Josefa, jest zajisté tradice, společnost zájmův a na předním místě přesvědčení, že násilná roztržka způsobila by všem nejžalostnější následky. Karel VI. aspoň měl zásluhu, že těmto nejasným citům dal výraz právní; proti choutkám separatistickým postavil určité právo, řádnou smlouvu a takto rozmnožil naděje v trvání státu v poměru patrném, jehož však nelze vymeziti.

Nikomu tehdáž nepřišlo na mysl otázati se, zda několik desítek panstva je zcela oprávněno, aby jednali jako zástupci národa. Karel VI. mínění lidu nepokládal však za lhostejné, a prostředky nařízené, aby dokonána byla zkáza kacířstva, pojí se k téže snaze politické jako pragmatická sankce. Jako Ludvík XIV. i on byl přesvědčen, že jednota náboženská je zárukou a podmínkou moci panovníkovy, a v jinověrcích pronásledoval odpůrce moci své. Ne-

dávné události připomenuly mu nebezpečenství, hrozící státu trváním věr protivných, a odboj Camisardův, účastenství protestantů v odbojích uherských, zvláště chování protestantů slezských roku 1706 posílily ho v úmyslu, aby v državách svých potlačil různověří.

* * *

Když Karel XII. táhl Slezskem, při přechodu Odry † u Stínavy šedivý stařec, řemesla svého švec, zastavil koně jeho a prohlásil, že nepustí ho, dokud mu neslíbí, že ujme se pronásledovaných protestantů. Bylo to za války o dědictví španělské, a Josef I., † hledě ke svodům Ludvíka XIV. o získání Švédů za spojence, pokládal za nemožné odmítnouti žádost krále Švédského, která podporována byla od Hollandska a Anglie. Smlouvou Staroranstadtskou (1707) zavázal se, že vrátí protestantům slezským kostely, a že upustí od libovolného týrání v knížetstvích, kde zůstávalo zapovězeno veřejné konání bohoslužby protestantské. Habsburkové za příležitosti této viděli, jak ubohé výsledky mělo pronásledování: v některých obcích nebylo jediného katolíka; všude, kde kacíři nebyli naprosto odloučeni od svých kazatelů, všude, kde po dlouhá léta nebyla prováděna vláda hrůzy a násilí, kacíři zůstali vytrvale věrni staré své víře.

Karel VI. vyvozoval z toho nezdaru ne snad, co by se bylo zdálo přirozeno, že je třeba upustit od systému, zkušeností odsouzeného, nýbrž potřebu prováděti jej způsobem rozhodnějším. Hnutí protikatolické rozšířilo se do Čech, a žádost sedláků z Litomyšlska ke králi Švédskému byla zachycena od vrchností; náčelníci hnutí byli potrestáni, aniž tresty těmi byl obnoven klid. Švédové vymohli r. 1707, že protestantům dovoleno postaviti si ještě šest kostelů »milostných« v krajinách slezských, kde vyznání protestantské zůstávalo zapovězeno: některé tyto kostely sousedily velmi z blízka s hranicemi českými a moravskými,[1] a jinověrci z těchto zemí houfně chodili tam na služby boží. Arcibiskup Jan Josef hrabě Breuner (1695—1710), jehož víra byla velmi činná, přehorlivě se přičiňoval, aby zamezil toto odpadání: dobrá jeho vůle byla však malomocná, protože nedostávalo se jí podpory. Ač uplývalo století od protireformace, reorganisace církve

[1] [Z těchto šesti milostných kostelů při hranici české nejbližší byl v Hirschberku, při hranici moravské v Těšíně.]

katolické daleko nebyla ještě ukončena; farářů bylo příliš po skrovnu, byli málo vzdělaní, mnohdy málo úcty hodní; požívali jen skrovné mravní vážnosti, a těžko bylo srovnati je s kazateli zákeřnickým (Puschprediger), kteří vraceli se s větší horlivostí, jakmile ochaboval dozor.

Knihtiskárny v Žitavě, Drážďanech, Lipsku, Halle, Vittemberce, Berlíně, nemluvě o slezských a slovenských, vydávaly četné traktátce nábožné nebo polemické,[1] jež roznášeči skrývali ve svých uzlech; potulní řemeslníci, vozkové, přezáci, krajkáři a pláteníci, lidé nemocní, přijíždějící do † Karlových Var a Teplice, od té doby velmi slavných, podporovali tento obchod; tyto knihy nalezly čtenáře mezi krejčími a tkalci, vždy přístupnými mystickým snům a dalekým nadějím, jichž zvláště bylo hojně v hornatých krajinách východních a severovýchodních; právě zde také v Chrudimsku, Litomyšlsku a Rychnovsku kacířství bylo nejvíce rozšířeno. Toto probuzení odporu protestantského vzbudilo pozornost sněmu, zvláště

---

[1] [Střediskem duchovního života exulantů českých byla hlavně Žitava, zejména v době, kdy zřídil si zde nakladatelství Václav Kleych (1678 až 1737) exulantský to Veleslavín, užívaje pomoci učeného professora gymnasia žitavského, potomka exulantské rodiny z Hradce Králové Kristiána Peška (1676—1744) Kleych původem svým byl sedlák z Lažan u Litomyšle z rodiny, v níž potají zachovávala se víra bratrská; byv vyzrazen, aby došel svobody náboženské, opustil statek a vlast a s rodinou svou uprchl do Žitavy (1705), kdež oddal se brzo duchovním potřebám souvěrců svých opatřuje je knihami protestantskými, jež tajně rok co rok přinášel do Čech a Uher a prodával tak hojně, že 1708 zřídil si nakladatelství jejich. Od r. 1708 do smrti své 1737 Kleych vydal velký počet knih potřebných rozptýleným zbytkům církve české: slabikáře české, modlitby, katechismy, kancionály, konfesse, agendy a p. Z větších děl zvláště památny jsou: »Evangelický kancionál« (1717, 1722 a 1727), jenž vedle kancionálu Jiřího Třanovského († 1637) »Cithara sanctorum«, nově a nově tištěného, byl oblíbeným zpěvníkem u evangelíků. — Z jiných spisů českých tehdáž v cizině vydaných zvláště důležito jest nové vydání »bible Hallské z r. 1722, dávno toužené a potřebné po zkáze, jež stihla v zemích českých staré bible české a hlavně bibli Kralickou, po níž zvláště pásli missionáři pobělohorští. Bible Hallská z r. 1722 vydaná péčí superintendenta slovenského Daniele Krmana (1663—1740) a faráře prešpurského, své doby slavného polyhistora Matěje Béla (1684—1749) jest jakousi protiváhou jesuitské bible Svatováclavské, r. 1715 dotištěné. — Po 31 letech nakladatelství Kleychovo v Žitavě obnovil zeť jeho Martin Horák z Chleb u Čáslavě (1728—1798), kterýž u velikém nákladu vydával a do zemí českých vpravoval knihy protestantské. U vydávání jich pomocníky byli mu kazatelé církví českých Jiří Petrman v Drážďanech a Jan Kr. Vodička v Žitavě. Nápadná jest forma knih vydaných nákladem Kleychovým a Horákovým podobou špalíčkovou, velmi praktickou pro tajné přenášení a pro ukrytí ve chvíli nebezpečného přepadení a prohledávání od farářův a missionářů katolických. Fr. A. Slavík, »Z doby před naším vzkříšením« ve Vlčkově Osvětě r. 1874 str. 610—614. Srovn. Jarosl. Vlčka »Dějiny české literatury«, II., část 1., str. 97—99.]

po roku 1713; tyto platonické nářky, jak obyčejně, nezměnily ničeho ve stavu věci.

Podél hranic utvořila se pravá jednatelství propagační,[1] jež nespokojovala se vždy probouzením uspaného svědomí nebo rozšiřováním traktátů náboženských. Ze sedláků, nepřátelských církvi, jedni »milovali pokoj, tichost a poslušnost, a chtěli rádi i tu jináče tvrdou poddanost těla snášeti, kdyby se jen ta jistá i na svědomí a nesmrtelného ducha nevztahovala, a je také Bohu dáti, což božího jest, nezdržovala«; druzí byli ducha méně odevzdaného, a z jejich řad vycházeli nejčastěji vůdcové bouří selských.[2] Však víc obav nežli povstání, jež bylo lze snadno potlačiti, budilo odpadání, které nikdy úplně nepřestalo, a kterého přibývalo na počátku XVIII. století.[3]

Emigranti čeští, kteří tvořili celé osady v některých krajinách saských, nalezli zvláště laskavé přijetí na panstvích Gersdorfském a Velkohennersdorfském v horní Lužici, jejichž držitelé byli horlivými protestanty. Zde narodil se roku 1700 Mikuláš Ludvík hrabě Zinzendorf; vyrostl v ovzduší mystické zbožnosti, a velmi záhy byl zachvácen nepokojem, který tehdáž zmítal tolika církvemi lutherskými; cítil se stísněn přesnými formulemi orthodoxními, a myslil o sobě, že jest povolán od Boha k svatému

[1] O kacířstvu v Čechách za doby Karla VI. psali Rezek, »Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách«. — Gindely, »Die Processierung der Haeretiker in Böhmen unter Kaiser Karl VI.«, 1887. — Adámek, »Chrudimsko«, 1878, »Památník reformované církve českomoravské«, Praha 1881, A. Podlaha, »Život a působení Antonína Koniáše« ve Sborníku histor. kroužku »Vlast«, 1893, sv. 2, str. 3—48, »Z dějin zápasu katolického náboženství s jinověrstvím v Čechách v letech 1700—1756«, ibid. 1898, a »Z dějin katolické reformace v Čechách v letech 1668—1703«, ibid 1901.

[2] Fr. A. Slavík, »Selské povstání r. 1775« ve Vlčkově Osvětě, 1875, str. 202.

[3] Podobné události staly se v jiných stranách mocnářství, a vláda rakouská byla velmi správně poučena o příčinách tohoto hnutí. Čteme skutečně v císařské resoluci † ze dne 12. srpna 1733 vnitrorakouským tajným radům: »Lze asi za to míti, že tamní náboženská neplecha je zbytkem reformace z r. 1603 a 1604, poněvadž se vyskytuje jen u selského lidu, kam tehdy reformatoři a od té doby též duchovní mnoho nepřišli, kde proto bludné učení s pokolení na pokolení se šířilo; však také nelze pochybovati, že zlo znenáhla i zvenčí bylo sesilováno, jak máme o tom příliš pravdivý důkaz, že svůdčí listy psány jsou nejen od cizích sektářů, nýbrž že tam jsou posíláni i zvláštní pobuřovači, kteří různými lstmi staré zlo sesilují, dílem také nové způsobují.« (Zwiedineck-Südenhorst, »Geschichte der religiösen Bewegung in Inner-Österreich im 18. Jahrhundert«, Archiv für österr. Geschichte, LIII., 1875, str. 483.) Zwiedineck dokázal zakročování krále Pruského, a to nevysvětluje se jen náboženskou jeho horlivostí.

a velkému úkolu. Jako mnozí proroci též on spojoval s hlubokou upřímností ctižádost poněkud nepokojnou, nepřekonatelným vlivem působil na osoby, přicházející k němu v duchu víry, ale jakási strojená okázalost, jež mísí se v každé proselytství, ochlazovala a vzdalovala od něho ty, kdo posuzovali ho nepředpojatě. Rád se chlubíval svými úspěchy, jež byly skrovné naproti snům jeho, ale přece ne beze vší důležitosti; neštěstím jeho bylo, že přišel do doby, kdy horečka náboženská obmezovala se na kroužek dosti těsný, a kdy snahy po pokroku přejímaly raději formu dosti rozdílnou.[1]

Vychován byv v Halle v čistém učení pietistickém, nalezl u svých učitelův idee, rozšířené Komenským, a byl tudy docela připraven zaujímati se o pronásledované Čechy, když roku 1721 tesař moravský Kristian David dožadoval se jeho ochrany pro své souvěrce. Tento Kristian David vstoupil ve styky s některými obcemi jinověrců, »podle jména katolickými, srdcem však evangelickými«, jež nepřestaly učiti, že jediný Bůh má býti vzýván, † že svatí pomáhati nemohou, a že Kristus jest cesta, pravda a život.[2] Přestoupiv k lutherství, procházel zemí, hledaje těch, kdo byli s ním jedné víry; měli jen jednu myšlénku, uniknout utiskování, utéci se do klidného koutu, kde by jim bylo možná sloužiti Bohu podle srdce svého. Zinzendorf, jemuž přednesl žádost jejich, nabídl jim útulek na svých statcích, a r. 1722 tři rodiny, vedené Kristianem Davidem, přibyly do Sas;[3] dne 17. června David porazil první

---

[1] Pariset, »l'État et les Églises de Prusse«, str. 283. — Spis Parisetův, pojatý duchem přísně vědeckým, doplňuje a opravuje hagiografie. Nemohu však přidati se úplně k jeho závěrům. Jestiť příliš přísný k Zinzendorfovi, a seslabuje, div že nepopírá docela náboženskou povahu emigrací tehdejších.

[2] J. Müller, »O souvislosti obnovené církve bratrské se starou Jednotou bratří českých«. v Čas. Čes. Musea, 1885, str. 193 násl.

[3] [První přistěhovalci na panství Zinzendorfově pocházeli z německé krajiny Kravařské — kde ve Fulneku v letech 1618—1621 požehnaně jako správce německého sboru bratrského působil Jan Amos Komenský — a z pohorských vesnic moravských Karpat. V okolí Fulneku ve vesnicích Suchdole a Kunvaldu vůdcem tajných bratří byl Samuel Schneider († 1710), vrstevník Komenského, jenž se souvěrci svými konával schůzky náboženské a po starobratrském způsobu rozdával večeři Páně. Podobný úkol v obci Ženklavské, odkud pocházel Kristian David, a Životické, které náležely jesuitům Olomúckým, zastával starý Jiří Ježek. V době, kdy po smrti starých vůdcův a jiných starých lidí nebezpečenství hrozilo zániku starých tradicí, když zvláště iesuité skrze sňatky dostávali cizí obyvatele do vsí bratrských, od nichž lidé domácí byli zrazováni, knihy jim odnímány, »ukrytému semenu« dostalo se sklíčení zřízením milostného kostela v Těšíně (1709) a horlivostí v duchu pietistickém kazatele jeho Steinmetze. V synovi Jiřího Ježka Michalu a obou vnucích jeho

strom v lese † na silnici z Lubije do Žitavy, a jal se stavěti domek, jejž vystěhovalci pojmenovali Ochranou Spasitelovou, Herrnhut, středisko to nové Jednoty bratří moravských. Odchod těchto uprchlíků měl v zápětí vyšetřování, jímž vzrostl strach sedláků a rozmnožen počet uprchlíkův. Obec bratrská byla z počátku, jak obyčejně se děje, znepokojena rozepřemi náboženskými, jež vedly k různým rozkolům; žila však a dostalo se jí konečného zřízení, když 13. března 1735 biskup Jednoty Daniel Arnošt Jablonský, vnuk Komenského, posvětil Davida Nitschmanna na biskupa; též Zinzendorf vysvěcen byl na biskupa dne 20. května r. 1737.

Přicházením a odcházením emissařův, obnovení emigrace, vznikáním obcí protestantských při hranicích, jež stávaly se nebezpečným ohniskem přitažlivým, byla znepokojena vláda. Za Leopolda I. kněžstvu byla uložena starost o potlačení kacířství, a byla mu poskytnuta nejrozsáhlejší práva. Karel VI. pokládal je rozhodně za neschopné k zastavení zla, a vláda rozhodla sama postaviti se na jeho místo. Odpovědnost za poslední pronásledování spadá takt[e] ne na církev, jež se toho nedomáhala, jako na panovníka: císa[ř] nechtěl, aby sousedé jeho se obohacovali na útraty jeho, přebíra[j]íce mu poddané jeho, a nechtěl trpěti trvání sekt, jež ve chvíl[i] dané mohly snadno býti předvojem nájezdníků.

Karel VI. nepovznášel se nad prostřední idee, přijaté od vět[]šiny vrstevníků jeho. Otec jeho měl jej v obzvláštní lásce, kterou

---

Augustinu a Jakubu Neisserovi a rodinách jejich Kristian David krajan jich vzbudil touhu vystěhovati se, a zjednal jim útulek na panství Zinzendorfově v Berthelsdorfě. Od nich r. 1722 založena osada Herrnhut. R. 1723 přistěhovali se za nimi ještě ostatní tři bratří Neisserové. Když následkem útěku tohoto počalo tuhé pronásledování, pět mladých mužů ze vsi Suchdola, z rodin původně dosti zámožných, tři z rodiny Nitschmannovy, Melchior Zeisberger a Jan Föltsching slíbili sobě, že věrni zůstanou svému přesvědčení, a než by je zradili, že raději opustí vlast. Dne 2. května r. 1724 o desáté hodině večer odešli »skoro nazí a bosí, pouze s veselým srdcem«, nemyslíce na nic, než aby nabyli svobody a své duše spasiti mohli. »Za dědinou na poli padli jsme pospolu na kolena, modlili se za svou milou vlast, zvláště však za Suchdol a Kunvald, a zpívali několik veršů písně, kterou předkové naši asi před sto lety, když byli také vyhnáni, společně skládali a zpívali:

Selig der Tag, da ich muss scheiden
Und mein liebes Vaterland meiden
Und mich begeben ins Elend« atd.

Dne 12. května 1724 došli do Herrnhutu, kde přijati byli do osady nov[ě] zakládané od hr. Zinzendorfa. Pět těchto nových příchozích Zinzendorf na[]zval »pěti moravskými církevníky«, poněvadž byli první z vystěho[]valců, kteří jasně si byli vědomi, že pocházejí ze staré Jednoty bratrsk[é] a usilovali o to, aby v Herrnhutě byla obnovena (Ibid., str. 206—210).]

se netajil, protože v něm úplně poznával sebe se svými choutkami učenými, svou náruživostí k hudbě, svou majestátní a klidnou vážností, svou hrůzou ze vší iniciativy a ze všeho rychlého rozhodování. Za učitele dal mu jesuitu Brauna, jehož úkolem bylo připraviti ho ku vládě nad Španělskem; Karel proto cítil se doma v této zemi kruté zbožnosti, pověrečného loyalismu a z přísné etikety; nikdy nezapomněl let ztrávených v Barceloně, a až do smrti své zachoval si obzvláštní náklonnost ke Španělům, kteří šli za ním. Jimi utvrzován byl v přesvědčení, že každý kacíř je zrádce, a stíhal sektáře s přísností tím nelítostnější, protože nezřekl se svých dalekosáhlých snah ctižádostivých a že ku podpoře dobrodružství, do nichž neustále se pouštěl, bylo mu třeba, aby byl jist jednosvornou poslušností svých národů. Není nikterak nutno podkládati mu pudy kruté: tento statný muž obtloustlý, který po všecken svůj život putoval po lázeňských městech, aby dostal syna, ducha zdlouhavého a intelligence skrovné, s přesnou svědomitostí plnil tradice své rodiny a nauky své doby. Jsme přespříliš náchylni posuzovati počátek XVIII. století podle Bayla a Listů Perských:[1] idee snášelivosti a skepticismu ovládly veřejné mínění jen velmi zvolna a nedotkly se vlád; nikdy nařízení proti protestantům nebyla přísnější jako za vlády vévody Bourbonského; podobně v Německu několik rodin panovnických přičiňuje se o obrácení svých poddaných s větší horlivostí než lidskostí. Nebylo zajisté žádného důvodu, aby dvůr rakouský měl vyšší ponětí o svém prospěchu a o svých povinnostech.

Od roku 1717 řadou nařízení císařských přikazuje se ničení knih kacířských, pátrání po podezřelých emissařích a potrestání nedovolených schůzek; shrnuty a doplněny jsou v hrozném mandátu ze dne 25. prosince 1725.[2] Sedláci a † sousedé měst vrchnostenských usvědčení z veřejného zločinu kacířství, budou odsouzeni na rok k těžké práci obecní, a nepřestoupí-li na víru katolickou, podrží se v této práci druhý a třetí rok; když i potom setrvají ve svém bludu, budou na přísežný závazek hrdelní ze země

[1] [O díle Baylově »Dictionnaire historique et critique« (1695—1697) viz str. 202. »Lettres Persannes« (Listy Perské) výborná satira Montesquieuova, v níž cestující Peršan řadou listů tepe nešvary a nemravy tehdejší společnosti francouzské, vyšla anonymně roku 1731.]

[2] Uveřejněn byl často, mezi jiným od Gindelyho »Processierung der Haeretiker«, str. 24.

vypovězeni;[1] kdo by se vrátil, bude potrestán smrtí; těm, kteří se obrátí, bude sice dovoleno vrátiti se domů, budou však postaveni pod dohlídku úřadů duchovních i světských a při novém odpadnutí posláni na galeje. Ženy odpadlé a muži staří nebo choří, k veslování nedostateční, budou mrskáni a na vždy ze země vypovězeni; statky jejich budou vydány vrchnostem, † aby je osadily katolickými poddanými. Tytéž tresty byly ustanoveny pro obyvatele měst královských, jenže rozsudek nad vznešenějšími měšťany, šlechtici, kteří v kacířství byli postiženi, s dobrým zdáním appellačního soudu předkládán bude císaři ku potvrzení. Kacířští učitelé, zákeřničtí kazatelé (Puschprediger) i jiní svůdcové lidu i jich přechovávatelé, kdekoli budou vypátráni, budou zjímáni, k appellačnímu soudu dodáni a podle 19. článku hrdelního řádu Josefínského na hrdle trestáni; kdo by kacířského učitele nebo kazatele udal, obdrží odměnou 100 tolarů, kdo by ho soudu odevzdal, 300 zl. rýn., jména udavačů měla být utajena. Kdokoliv knihy kacířské podloudně do země donášel, měl být uvězněn a mečem popraven; udavačům slíbena třetina zboží provinilci odňatého nebo přiměřená odměna z král. komory. Vrchnostem a úředníkům jejich nařízeno, aby poddaný lid při náboženství katolickém bedlivě udržovali a odstraňovali vše, co by svádělo ke kacířství. Rodičům pochybné pravověrnosti odňata bude péče o děti, jež svěřeny budou poručníkům katolickým nebo dány do služby katolickým hospodářům. Konečně všickni úředníci vrchnostenští, jakož i rychtáři a konšelé ve všech městech poddaných při obnovení úřadův a přísahy úřední povinni budou přísahati, že nejenom sami při katolickém náboženství pevně setrvají, nýbrž i bdíti budou, aby poddaní, pokud možná, všickni službám božím a cvičení katolickému obcovali.

V kacířství Karel VI. stíhal »zločin proti státu«. Přivlastňuje si právo soudit a trestat kacířství, v pozadí zatlačoval úřady duchovní a přiváděl je na roveň správě policejní; logickým důsledkem domáhal se práva dozoru nad nimi, předpisoval jim chování jejich, dosti drsně vytýkal jim nedbalost jejich. Tvoří takto přechod od Ferdinanda II. k Josefovi II. a všickni tři vycházeli celkem z téže

[1] V reskriptu císařském jest jakási nejasnost. Gindely, zdá se, míní, že tvrdošíjný kacíř byl vyhnán, ale většina jich byla by přijala toto vyhnanství jako vysvobození; v původním znění mluví se o vypovězení (des Landes verwiesen), ale přidává se, »dříve než přistoupí se k relegaci«, co zdá mi se naznačovati přesídlení do jiné části mocnářství, co by lépe se srovnávalo s obyčejnou praxí.

zásady, jsouce přesvědčeni, že státu přísluší nejvyšší řízení svědomí; jediný rozdíl jest, že Ferdinand II. je pokorný a poslušný syn církve, od níž přijímá svůj způsob života, kdežto později stát stává se vlastním svým účelem, a králové, kteří v kněžstvu nevidí již vůdce, nýbrž jen nástroj, myslí, že jsou povoláni ukládati mu vlastní svou vůli. Karel VI. osobně byl ještě velmi zbožný, a myšlenka vzpoury nedotkla se nikdy ani srdce jeho; aspoň měl za to, že povinnosti jeho k církvi dávají mu jakousi vrchní moc nad ní; v této věci byl také nasáklý tradicemi španělskými a jako Filip II. byl by s papežem rád jednal jako se svým kaplanem.

Arcibiskup Pražský Ferdinand hrabě z Khuenburka (1710—1731) byl pobouřen těmito úchvaty. Poněvadž místodržitelství české nedbalo nijak jeho reklamací, uložil svému zpovědníku polskému jesuitovi Wietrowskému, aby přednesl stížnosti jeho ve Vídni. Byl tu přijat dosti špatně: nejvyšší kancléř český hrabě Leopold Josef Šlik vinil arcibiskupa, jenž domáhal se práva vyšetřovat a soudit ve přích kacířských, že chce v království Českém zavésti inkvisici římskou; císař za příkladem Ludvíka XIV. nařídil místodržitelství, aby nedbalo ohražování arcibiskupova; »doufal, že kněžstvo nebude odpírati nařízením královským; v každém případě nalezne prostředek, způsobit, aby šetřeno bylo nařízení jeho tak, jak sluší«. Khuenburk dosti slabě byv podporován od kněžstva svého a opuštěn od kurie, podrobil se,[1] a od té doby úřady světské a duchovní závodily horlivostí v persekuci.

[1] [Veliký spor mezi arcibiskupem Pražským Ferdinandem hrabětem Khuenburkem a císařem o způsob souzení a odsuzování kacířů tvoří nový akt v úsilí moci panovnické o podrobení a ujařmení moci duchovní. Podrobně a živě vylíčen jest v pojednání Gindelyově »Die Processierung der Häretiker in Böhmen unter K. Karl VI.« (v rozpravách Kr. čes. společnosti nauk, 1887) na základě denníku vyslance arcibiskupova jesuity Wietrowského, zachovaného v konsistoriálním archivu pražském, a korrespondence císaře s arcibiskupem a rozličných císařských reskriptův a zákonných nařízení, jež s akty appellačního soudu dostaly se archivu zemskému v Praze. Ve sporu prudkém obě strany na vzájem svalovaly se sebe vinu šíření se kacířství v zemi. Arcibiskup přičítal to zakročování moci světské, že brání jemu a konsistoři jeho v úřadě duchovním vyšetřovati »hereticam pravitatem et contra haereticos«. Císař opět obviňoval arcibiskupa, že za jeho arcibiskupování hojně dává se příležitosti k úpadku církve katolické, a tím k šíření se kacířství v zemi. Více nežli v diecesi Pražské toto obvinění platnost by bylo mělo v diecesi Hradecké, kde za biskupa Václava Františka svob. pána z Košin (1722—1731) největší neřesti a prostopášnosti duchovenstvu trpěny bez trestů, čím v nenávist bráno náboženství katolické a posilováno kacířství. Arcibiskup Khuenburk znám je zvlášť úsilím o kanonisaci Jana Nepomuckého, jíž se dožil (1729) a teprve r. 1731 ve věku 82 let zemřel. Ze jmění, naspo-

Pronásledování bylo prováděno tak krutě, že prý ani za † obou Ferdinandů kacíři nebyli vydáni horším útrapám. Pravdou jest, že se provádělo soustavněji, že správa byla lépe opatřena a že jinověrcům bylo mnohem nesnadněji uniknouti pronásledování.[1] Že bylo jich ještě velmi mnoho, důkaz nalézáme v listu císařově ze dne 28. března 1727, podle něhož 450 osob v Praze a v okolních vinicích bylo ve vyšetřování pro zločin kacířství.[2] Postupu užito

řeného za úřadu svého, arcibiskup Khuenburk zakoupil pro příbuzné své panství Mladovožické se statky Milčínem a Kamberkem, z něhož zřídil fideikomiss, jehož hraběcí rodina Khuenburkův dosud užívá.]

[1] [Protireformací po míru Vestfálském v Čechách provedenou kacířství vyhubeno bylo zcela ve šlechtě a v městech král., kde kryly se nepatrné zbytky; nejvíc uchováno ho v lidu poddaném, jemuž věnována proto největší pozornost. Již r. 1720 podle nařízení císařského ze dne 28. května místodržící nařizovali vrchnostem, aby při ohlašování robot tajně se přihlíželo k tomu, zdali všickni osadníci večer zdržují se doma; mimo to soused na souseda, rychtář pak na všecku ves pod ztrátou jmění měl dozírat, aby nikdo neutekl; stalo-li se tak, měl od lidí hned honěn a pronásledován být až na pomezí. Zvláště páslo se na kazatele a svůdce lidu poddaného k vystěhování, z nichž mnozí mořeni ve vězení — r. 1727 uvězněni a ve vězení zahynuli vyslanci obnovené Jednoty bratrské Melchior Nitschmann a Jiří Schmied — jiní popraveni. Připomeneme-li, že i vojsko připraveno bylo ke stíhání kacířů, poznáme, jak nesnadno bylo poddanému lidu zachrániti si svobodu svědomí útěkem ze země. Tak na Opočensku dobře na 6000 duší čekalo na vysvobození a rádi by byli všecken majetek svůj opustili, jen kdyby byli mohli uprchnout. Ale málo komu se to podařilo. Mezi šťastnými byl r. 1735 Matyáš Machovský ze vsi Šestajovic, jenž se spolusousedy rozloučil se listem dojemným, osvědčujícím, že rád by byl snášel všecky bídy a útrapy, kdyby při tom mohl svobodně dle zákona božího pánu Bohu sloužiti, »ale toho zde nemohu dojíti, a mé svědomí jak od vrchností, tak od kněží velikou mocí potlačeno jest, a já mému svědomí víru vnutiti nemohu.« (Rezek, »Dějiny prostonár. hnutí nábož.«, str. 84.)]

[2] [Podrobné a zajímavé zprávy o zápase církve katolické se zbytky kacířství v Praze, a zvláště ve vinicích kolem Prahy podává A. Podlaha dle rukopisných pamětí jesuitských »Litterae annuae« ve Sborníku histor. kroužku »Vlast« r. 1898. Na počátku XVIII. století pro okolí Pražské, kde na 250 domků viničných bylo roztroušeno, ustanoveni dva stálí missionáři, kteří pronikavou správou duchovní a obvyklými svůdnými prostředky, mezi nimiž neposledním bylo obnovení družiny mariánské pro vinaře pod ochranou sv. Isidora, a kde třeba bylo, i prostředky násilnými, propouštěním ze služby, vězněním působili k rozšíření a upevnění víry katolické. Překvapuje, jak veliký počet knih zabavován v chýších viničných kol Prahy. Roku 1703 zachyceno 39 knih, r. 1704 přes 21, r. 1705 odňato 54 — u jednoho bludaře dokonce 23! — Roku 1710 zachycen roznášeč s plným vakem knih. R. 1725 zabaveno 203 knih kacířských, za něž dány náhradou katolické. — Na Novém městě Pražském r. 1713 vyzrazeno, že kazatel žitavský Daniel Stránský u hostinského Tomáše Partáčka nedaleko kostela sv. Jindřicha v domě radního Felixe Weibla — špatného katolíka, jehož nikdy nebylo vídáno u zpovědi a přijímání — konal tajná shromáždění a podával pod obojí. R. 1722 prozradilo se, že podobné shromáždění konalo se v Podole u Prahy u Tomáše Poláčka, kdež až na 100 osob shromažďovalo se kol kazatele protestantského z Uher. R. 1724 na čas ustanoven od arcibiskupa ještě třetí missionář pro osady Bubeneč, Troji, Holešovice a Podhoří, kde postiženy osoby, které v neděli a ve svátek místo bohoslužby čítaly doma knihy kacířské.]

bylo takového, jaký lze předpokládati při mravích tehdejších. »Zajisté,« píše Zwiedineck-Südenhorst o Rakousku vnitřním, »nechybělo násilností se strany vládních orgánův a kněžstva, které bylo tehdáž asi ve stavu zcela zdivočilém, a jako vláda v každém nekatolíku viděla neposlušného poddaného, tak i páni faráři, soudcové a správcové spatřovali v nich vývrhel obyvatelstva, kterému bylo dlužno ukázati způsobem co nejhrubším svou nevoli z mnohého psaní a práce, které způsobilo veškeré hnutí.« V Čechách nebylo jinak: na sta osob bylo uvrženo do vězení, dáno do železᵢ mrskáno metlami a biči uzlovitými, vypovězeno.

Mrskány byly mladé dívky, jež pokusily se o útěk, i ženy těhotné. Dvě sestry † Alžběta a Magdalena Šramové ze vsi Radikovic na panství Stěžerském, jimž roku 1729 podařilo se prchnouti, neopatrně vrátily se do vlasti (1732). Na zpáteční cestě byly v Turnově chyceny a odevzdány k soudu do Bydžova, kde půldruhého roku ponechány ve vězení: na výživu dostávaly 4 krejcary denně; missionář Mateřovský, rozzloben tvrdošíjností jejich, snížil summu na 2 krejcary a zapověděl přísně něco jim přinášeti; bylo jim nařízeno, aby poklekly, když v kostele zvoní se ku pozdvihování; protože nechtěly poslechnouti, dostaly po dvaceti ranách karabáčem; jindy až do padesáti ran uzlovitým bičem. Roku 1728 uvězněn † v Náchodě stařec Jiří Urban ze vsi Žďárku na panství Náchodském, u něhož se našly knihy kacířské, a po vazbě vyšetřovací, tři čtvrti léta trvající, odsouzen byl na rok ku práci obecní; po přestalém trestu prchl do Sas; hned potom uvězněny jeho žena i děti, a držány čtvrt léta ve vězení, kde často jsou hrozně mrskány, aby na nich vynutilo se vyznání, že byly od otce svého vychovávány v kacířství.

Některé činy pozrazují jakési zuřivé šílenství pronásledovatelů, jakési kruté pomatení, jež zmocňuje se lidí nepatrných, vzdoruje-li se jejich moci. Tak † v Heřmanicích na panství Litomyšlském, kdež u čtyřiceti sedláků nalezeny knihy kacířské, vyzradilo se na třicetiletého Josefa Hájka, že penězi přispěl na vydání zpěvníku Vratislavského. Proto při prvním výslechu byl na zem povalen, šaty s něho strhány a po dvě hodiny mrskán. Při druhém výslechu dostal ještě více a s druhými společníky, jimž nevedlo se lépe, přikován v tuhém žaláři, kdež od vojáků byli až do krve biti, tak že v jejich ranách, poněvadž jich nikdo neošetřoval, červů jen se hemžilo. Jan Jiřický do zvláštní bedny byl ohnut tak, že jenom zadek

z ní vyčníval, a holí bit tak dlouho, až pozbyl vědomí. † Také tři dívky z Heřmanic, jež pokusily se o útěk, byly v žaláři ukrutně mrskány: na spoutané jich nohy stoupl si jeden pochop, druhý držel hlavu a třetí mrskal. — V **Cerekvici** na Litomyšlsku sedlák Tomáš Kazda, jenž roku 1717 pro víru se dostal do vězení, byl holí tak stlučen, že na celém těle neměl místečka zdravého; po roce byl propuštěn z vězení. Roku 1725 farář udal ho znovu, že chová u sebe knihy kacířské, byl dán do tuhého vězení v okovech, a ježto nechtěl přestoupiti k víře katolické, asketický děkan litomyšlský Sigm. Adam Náchodský z Neudorfu ze strachu, aby příkladem jeho nebyli svedeni jiní vinníci, dal ho otráviti; lidu oznámeno, že se sám otrávil, a tělo jeho zahrabáno na rozcestí.[1] — Roku 1729 lesník † na panství **Velišském** Tomáš Svoboda za to, že zrušil slib a znovu čítal knihy kacířské a rouhavě a potupně mluvil o sv. Janu Nepomuckém, jest popraven a tělo jeho spáleno.[2]

V Chrudimsku, Náchodsku, Litomyšlsku a Hradecku mnoho podezřelých lidí bylo tudy vsazeno do vězení, zbaveno svých usedlostí a odvedeno k vojsku. Na panství Opočenském hraběte Rudolfa Colloreda několik set jinověrců, roznícených hnutím, † jež způsobeno bylo působením a spisy kazatele **Jana Liberdy**.[3]

---

[1] Nevím, proč bych nevěřil skutečnosti toho skutku, † doložené úřední zprávou z roku 1735. (Rezek, »Dějiny prostonárodního hnutí nábož.«, str. 71.) Ostatně rozdíl není hrubě veliký, byl-li Kazda otráven od kněze, uchváceného slepou horlivostí, čili dohnán k samovraždě zoufalstvím a nelidským zacházením.

[2] Těmito ukrutnostmi vzbuzeny byly stížnosti protestantů v Říši, a dvůr nařídil vyšetřování. Zpráva Hradeckého hejtmana krajského † Krišt. Norberta Voračického z Paběnic, složená za této příležitosti, byla základem vypravování Bílkova. Nevím, proč hejtman krajský nebyl by pověděl pravdu, co jinak nevylučuje možnost omylu v podrobnosti. P. J. Svoboda T. J. hledě oslabiti svědectví jeho zprávou nejvyššího purkrabí Jana Arnošta hraběte Schaffgotsche, jemuž bylo uloženo provésti vyšetřování, a který prohlašuje, že »stížnosti emigrantů jsou dílem nepravé a nedůvodné, dílem příliš klamné a zlomyslné«. Jest na jevě, že obranná zpráva Schaffgotschova nemůže vzbuditi nejmenší důvěry. Jinak nejv. purkrabí přiznává, že nelze popříti, že »s mnohými nekatolíky jak duchovní tak světské vrchnosti z přílišné horlivosti poněkud bezohledné a nemírně nakládaly«; nejv. purkrabí hrabě Schaffgotsch, arcibiskup Pražský hrabě Manderscheid a biskup Hradecký † hrabě Vratislav pohnuti jsouce těmito zlořády, nařídili již svým podřízeným, aby mírněji postupovali s nekatolíky.

[3] [**Jan Liberda** (1701—1742), rodák těšínský, učiteloval ve svém rodišti, r. 1726 stal se kazatelem ve Velkém Hennersdorfu, proslaviv se zatím knihou »*A καὶ Ω*. **Klíč Davidův** k otevření pokladů království božího v tajemství skrytých« (v Loubně 1725, potom ještě do r. 1737 čtyřikrát otištěn). Na kázaní jeho hrnuli se lidé odevšad, ježto jímal posluchače pietismem příbuzným bratrským tradicím emigrantů českých — vždyť Komenský byl

žádalo za vydání pustého kostela v Oujezdě (1732), by v něm mohli konati své bohoslužby; do vesnic jejich posláno osm setnin vojska od pluku Königseckova, jež zacházelo s obyvatelstvem co nejkrutěji.[1] † Jednoho a téhož dne zatčeno po vesnicích 32 † »starší« a 98 »spolubratří« a rozvezeno do vězení po okolních městech. Zvláštní komise appellačního soudu prováděla v Opočně vyšetřování, jež protáhlo se na dvě léta. Ze starších dvacet bylo odsouzeno do vězení na pevnosti, druzí ku práci obecní, spolubratří po dvou létech propuštěni byvše na svobodu, vrátili se k Bohu.[2] — Jakási hrůza vznášela se ve východních Čechách. Jesuité právě zaváděli v zemi pozdrav křesťanský, jehož venkované podnes užívají: ‚Pochválen buď Ježíš Kristus.‘ — ‚Až na věky věkův! Amen.‘ — Kdokoli ho neužíval, byl ihned podezřelý, a † stačilo to k udání u vrchnosti a ke trestání karabáčem.

---

vlastním otcem pietismu. — I druhé spisy Liberdovy »Pravidélka Hennersdorfská« (1731) a »Harfa nová na hoře Sion« (1732) přinášeny do severovýchodních Čech, kde staly se kvasem pozoruhodného hnutí náboženského na Opočensku. Když Liberda v osadě Hennersdorfově zavedením prosté staré bohoslužby bratrské narazil na odpor orthodoxního duchovenstva lutherského, hledal útulku pro obec svou u krále Pruského Bedřicha Viléma I., ale při návratu byl uvězněn jako »odpůrník a svoditel saských poddaných«. Zatím přívrženci jeho opustili Hennersdorf a vydali se do Berlína, kde po mnohých nesnázech a těžkostech konečně (1732) osazeni v Berlíně, kde zůstali řemeslníci, kdežto pro rolníky zakoupen Rixdorf. Zde opatřeni učiteli i kazateli vlastními a r. 1736 základ položen k českému kostelu, zvanému Betlem, jenž názvem svým měl připomínati pražskou kapli Husovu a starou domovinu; za branou hallskou vykázáno jim i zvláštní místo pro »český hřbitov«. Když r. 1737 Liberda šťastně uprchl z vězení Valdheimského, ustanoven byl za kazatele církve české v Berlíně. Za první války slezské účastnil se horlivě hnutí o vyvedení českých nekatolíků do Slezska, právě vítězstvím u Molvic r. 1741 získaného, ale po návratu odtud zemřel r. 1742. (Srovn. Fr. A. Slavíka »Česká církev v Berlíně« ve Vlčkově Osvětě r. 1876, str. 321—339.)]

[1] [Ukrutenství to připomíná nejhorší dragonady z doby za války 30leté a po míru Vestfálském. »Důstojníci hospodáře, u nichž byli ubytováni, tahali za vlasy, tloukli do obličeje, hořícími loučemi mezi prsty pálili, při tom poučejíce, ‚Zazpívej nám lutrskou písničku‘; ba ty, kteří se jim vzpírali, dávali do naha svléci, k lavici přivázat a od vojáků holemi, ve vařící vodě změkčenými, tak bíti, až krev z nich stříkala a kusy masa jim z těla padaly. Mimo to dovolili důstojníci vojákům domy pleniti a dobytek poddaných dle libosti porážeti«. Rezek, »Dějiny prostonár. hnutí nábož. v Čechách«, str. 83.]

[2] O této zajímavé události na Opočensku nalezneme vzácné zprávy v paměti, kterou farář Skalický Vác. Vojtěch Klugar připojil ke svému Katechismu (v Praze, 1746): »Zmatených pietistských memorial kacířský, sepsaný na vrchnost Opočenskou léta 1732 s odpovědí katolickou se připojuje«, která náleží ku pramenům nejvzácnějším pro studium náboženských ideí v Čechách za XVIII. století.

Jak rádi uprostřed tohoto rozpoutaného barbarství slyšíme hlas stížný děkana Vysokomýtského † Frant. Ignáce Scherzera z Kleinmühlu, vikáře půlkraje Chrudimského (1735), který žádá konsistoř metropolitní, aby missionáři a duchovní jednali se sedláky mírněji a vystříhali se ukrutností, jež působí jen roztrpčení myslí. Je zajisté velmi pravděpodobno, že největší zodpovědnost spadá na osoby světské, a Rezek správně poznamenává, že přítomnost jesuity Fioma mezi vojáky, kteří sužovali poddané na Opočensku, nepostačuje k důkazu, že by byl schvaloval jednání jejich.[1] Bohužel jiná svědectví, zdá se, dokazují, že aspoň všickni missionáři neunikli nákaze krutosti: jesuita Firmus na panství Náchodském, aby donutil obviněné k vyznání, kam schovali své kacířské knihy, tahal je za vlasy a za uši, šlapal jim na bosé nohy svými podpatky, do nichž dal si starostlivě nabiti ostrých hřebíků.[2]

Stěží bylo možná lépe podporovat úmysly panovníků sousedních, kteří snažili se rozmnožiti počet dělných sil nových na škodu Habsburků. Velký kurfiřt Bedřich Vilém a král Bedřich I. učinili z Pruska zemi, jež útulku poskytovala vystěhovalcům pro víru. Bedřich Vilém I., jehož orthodoxnost byla přísnější, nepřijímal bez výčitek svědomí tyto cizince: vyznání jejich bylo povšechné a učení jejich kolísavé, ale lakota jeho byla větší než úzkostlivost a utišoval svědomí své tím, že doufal vrátiti pravé víře ty, kdož usadí se na jeho území. Počínaje rokem 1718 řadou patentů nabízen v Prusku útulek »sluhům Kristovým, kteří trpí pro pravdu«. Emigrace česká, trvající po celou dobu panování Karla VI., nabývá zvláštní důležitosti po roce 1732 následkem hnutí, způsobeného hromadným útěkem protestantů ze Salcburka.[3] Králi Pruskému, který méně dbá ohledův od té doby, co ochladly styky jeho s Karlem VI., slouží velmi obratně někteří kazatelé, Jan Liberda, Václav Letochleb a jiní »Berlinčané«. »Bylo by mi milo,« psal roku 1735, »kdyby Čechů bylo tolik, aby zabrali celou ulici.« Až

---

[1] [Chybou tiskovou v Bílkově rozpravě »Reformace katolická v Čechách 1650—1781« v Čas. Čes. Mus., 1881, str. 412, nepozorovanou od Rezka, uvedeno jméno jesuity Fioma místo Firma, jak opraveno ve spise téhož autora »Katolická reformace« na str. 280. Násilné, ba zběsilé počínání P. Firma S. J. na panství Náchodském činí více než pravděpodobným domnění Bílkovo o radách tohoto missionáře ke skutkům násilným na Opočensku.]

[2] Rezek, str. 72.

[3] Pariset, str. 807.

do roku 1737 přišlo jich asi 1200, kteří se usadili v samém Berlíně a v okolí, zejmena v Rixdorfě.[1]

Sbor stavův evangelických (corpus evangelicorum) v Řezně † na žádost emigrantů českých dal se pohnouti ku přímluvě u císaře (22. října 1735): k čemu třeba násilí, † jímž nikdo nebude získán a kdo na venek stali se katolíky, zachovávají vnitř staré přesvědčení, a »zůstanou-li příliš dlouho beze všeho vyučování, upadnou v nevěru a bezbožnost, jak zemi tak i církvi nebezpečnou« Karel VI. zcela určitě odmítl toto zakročení: nekatolíci jsou lidé poddaní, články smlouvy Vestfálské, jichž dovoláváno se ve prospěch jejich, nevztahují se na ně; nad to nejsou to praví evangelíci, ale nebezpeční sektáři, nasáklí starou věrou husitskou. — Se stanoviska diplomatického odpověď jeho byla nevyvratitelná a corpus evangelicorum nenaléhal déle. Císař však více byl znepokojen, než sám se přiznával, porozuměl, že třeba jest chopiti se prostředků méně krutých. Není pochyby, že násilí nepřestalo: — »Nenaříkejte, nepohoršujte se nad námi,« praví missionář Antonín Koniáš T. J., »že vám pravdu někdy přísněji dotíráme: milujeme vás, to vám přejeme, co i sobě. Jestliže proto nás tížeji nenávidíte, že vám blouditi a hynouti nedáme, u Boha se omluvte, který zlým pastýřům přísně vytýká a vyhrožuje řka: Co zbloudilo, nenapravili jste, co zhynulo, nehledali jste.« Nejeden kněz, aby neuškodil spasení svému, rozhodl se tvrdě zacházeti se sektáři. Ještě roku 1748 odsouzen byl na hranici Jan Pita, † krejčí z Chudonic na panství Bydžovském, přidržující se víry židovské, odpadlík a rouhač. Až do poslední chvíle své odpíral přiznati se k bludu svému, když jesuita Koniáš vložil pod polštář jeho ostatky svatých. Pita probudil se po nějaké chvíli a nečekaje ani rána, žádal za kněze; vyzpovídal se a kajícně zemřel na hranici. † Spoluvinník jeho rabín Mendl z Bydžova po dlouhém věznění byl v Praze upálen 1750.[2] — Celkem však podobné popravy řidnou víc a víc, a ač za vlády Marie Teresie ještě vyskytují se četné případy přísnosti, šíří se přece praxe

[1] [Z českých osad okolo Berlína Nová ves blízko Postupimě (německy Nowawes) názvem svým upomíná na původ svůj, bylať založena pro české tkalce, ale dávno jest poněmčena. Ostatní osady české byly Rixdorf, Krásná Hora (Schönberg), Bedřichův Dvůr (Friedrichslagen), Kozí Dvůr (Buxhagen) a Pěkná Lípa (Schöne Linde). Ze všech osad nejdéle ostatky českého obyvatelstva zachovávaly a v nepatrných zbytcích dosud trvají v Rixdorfě. (Fr. A. Slavík, »Česká církev v Berlíně«, ve Vlčkově Osvětě r. 1876.)]

[2] Podlaha, str. 47.

mírnější. Missionáři nejzuřivější jsou odstraněni a arcibiskup Moric Gustav hrabě Manderscheid[1] (1733—1763), mírný, beze všeho fanatismu, doporučuje kněžím svým, aby se vystříhali násilí; zpozorováno jako po vládě Ferdinanda II., že všecko toto přenáhlené jednání bylo spíše škodlivé nežli užitečné, a snaží se působiti na příště přesvědčováním, získávati duše spíše nežli je přinucovati.

V jedné věci aspoň zákon zůstává neúprosný: v naprostém zákazu přechovávati knihy podezřelé, i pátráno po nich s větší bdělostí než kdy jindy.[2] — »Divíte se, když my, duchovní otcové, knihy od vás vybýváme,« píše jesuita Koniáš, »přehlížíme, zlé a zmíchané trháme a pálíme, z toho se horšíte, přenáramně nás pomlouváte, naříkáte, ano, vlasy sobě z hlavy trháte, medle povězte mně, také-li byste dítkám svým pokrm sice sladký, cukrový, mastný, chutný, však tajně s jedem smíchaný, požívati popřáli a dovolili; jsem jist, byť by oni naříkali, prosili jakkolivěk, pokudž otcem jste, žeť byste jim takový pokrm bez meškání od úst odtrhli . . . A divíte se, ano i horšíte, když my z lásky křesťanské, ano i z povinnosti pastýřské duši vaší jedem pekelným nadívanou potravu odjímáme.« Opatrnosti nemůže někdy nezbývati, když nejmenší nedbalost bývá nebezpečná: i knihy vědecké, hospodářské a jiné, které nejednají o náboženství, mají býti zakázány, pokud v nich skrývá se snad blud kacířský: libenter carebo poculo, in quo suspicio veneni est. Čtení písma svatého lze dovoliti jen těm, kteří nejsou v nebezpečí, že zbloudí: »Dobrá jest zbraň a ve mnohých případech potřebná; avšak dětem a prchlivým beze vší křivdy se ujímá. Dobré jest písmo svaté, bible zákon, ano i celé obci křesťanské k spasení potřebné: však dítkám církve svaté, to jest neučeným lidem, anobrž i učeným, kvapně na způsob prchlivých.

---

[1] Rezek praví, že jesuité byli nahrazeni kněžími světskými; Podlaha dokázal, že opatření nebylo tak všeobecné a nebylo by bývalo oprávněno, protože nijak nelze tvrditi, že jesuité byli by projevili větší přísnost nežli druzí missionáři.

[2] [První patent, jímž přikazováno s největší horlivostí pátrati po kacířských a »husitských« knihách, vydán byl dne 10. prosince r. 1717, a jím tresty hroženo též emissařům, kteří přicházejí do země jako za obchodem, kdežto v skutečnosti rozsévají jed kacířský. Tento patent vydán znova dne 15. března r. 1721 ve formě zostřené. Cizím kupcům, kteří by při prodeji zboží svého prodávali knihy, mělo býti odňato všecko zboží, a třetina měla býti dána udavači, ostatek zabrán pro fiskus. Patent z r. 1721 byl potom rok co rok obnovován až do r. 1746.]

Písmo ke škodě vykládajícím, spasitelně se někdy odnímá.« [1] Tyto důvody nepřesvědčovaly ovšem sektářů, chtěli souditi svobodně, nebyliť nerozumnými hovady, neschopnými rozeznávati dobré od zlého. — »Ne jiným troštem úlisný had první rodiče naše podvedl . . . žádný dobrých knih na hranici neodsuzuje.« — Konec konců píše dnes obránce Tovaryšstva, professor církevních dějin v Brně, všecky zmizelé knihy české nezasluhují toho, aby byly oplakávány; kdyby zničeny byly exempláře Dějin řádu Tovaryšstva Ježíšova od Bílka, neuškodilo by to nijak české literatuře; naopak dobrá její pověst historická by tím získala. — Ohavné to zásady, které — přes vynikající zásluhy tolika členů Tovaryšstva — z těchto nehodných následovníků Kristových činí nepřátele pokolení lidského.

Pověst, jež v jediném jméně ráda shrnuje celé období historické, zachovala z této řady apoštolů, kteří od roku 1620 až do roku 1781 neustále vrhali na hranici haldy knih, památku jesuity Antonína Koniáše (1691—1760). [2] Pelcl viní ho, že spálil 60.000 knih, Podlaha obmezuje počet ten na 30.000. Na čísle nesejde a ani na naprosté ceně knih takto zničených. Věc v pravém významu vystihl současný básník český, který líčí Koniáše snášejícího muka pekelná, jichž nebude prost, dokud nevypučí zlatý klas z každého zrnka myšlenky, kterou chtěl zničiti, [3] Koniáš nechtěl

---

[1] Ant. Podlaha, »Život a působení Ant. Koniáše« ve Sborníku hist. kroužku družstva. Vlasť 1893, sv. 2., str. 14.

[2] Pelcl, »Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten«, J. V. Hanuš, »O působení Ant. Koniáše« v Čas. Čes. Musea, 1863, zvláště Ant. Podlaha v článku již uvedeném.

[3] [Svatopluk Čech v básni »Sen Koniášův«. Na otázku Koniášovu, zda v plamenech, »zápalem pro slávu boží vzňatých«, má snášeti muka na věky, zahřmívá s hůry mocný hlas:

»Trp dále, Koniáši,
tvá duše viny ohromné trest spravedlivý snáší.
Do prachu zdeptán, zkrvácen tvůj národ v bídě zmíral;
však víc než zástup katanů, jenž tělo jeho týral,
víc nežli rota lupičů, ke stonům jeho hluchá,
ty's provinil se na kleslém, chtě ubít jeho — ducha;
ty's květy duší spanilých, myšlenek zlaté klasy,
ty's předků jasné dědictví chtěl zhubit na vše časy.
Noc rozkládá se hluboká nad vlastí, pustým rovem —
než, kdysi jarním pučením se zaskví v jitru novém:
Ty knihy, které's upálil, dál budou trvat celé,
až dávno v hrobě zapadne tvé tělo do popele;
až Postillu tvou, Citharu již dávno plíseň schvátí,
ty knihy budou v úkrytech dál věrná srdce hřáti,
z nich leckdy jiskra zakmitne v to temno vůkol pusté
a za století vytrysknou z nich tlumy jisker husté

snad soustavně zastaviti rozvoj českého národa; podobné snahy byly cizí době jeho. Ale chybuje se zase proti pravdě, připisují-li se mu, jak u Podlahy, snahy nacionalistické a hledá-li se pohnutka činů jeho v úsilí stavěti se proti ctižádostivým snahám Hohenzollerů.

Jakožto poslušný žák Tovaryšstva v nevinnosti srdce svého dále pracoval o díle smrti, jím posvěceném. Jsa velmi prostý, velmi zbožný, velmi pracovitý, zdraví slabého, konal po 37 let své dílo evangelisace prostřed všemožného strádání, ústrků, hrozeb, lhostejný jsa k nebezpečenství, neschopný záští osobního; stávalo se, že kázával pětkrát denně a že proseděl za nejkrutějších mrazů sedm až osm hodin ve stolici zpovědní. Nebyl ukrutný, snažil se přesvědčiti zatvrzelé: »Rodičové vaši, kdyby se nyní na svět navrátiti mohli, nohama by šlapali a na kusy trhali i pálili vám odkázané knihy, neboť v onom životě teprv, však příliš pozdě, faleš a podvod jejich patrněji poznávají.« — Jeho výmluvnost odrážela se od neústupnosti sedláků: »moji rodičové a starší nebyli žádní pohané, † znali Pána Boha, znali slovo boží, byli dobří křesťané; za nejdražší poklad knihy své mně odkázali, přikazujíce, abych je do smrti od sebe nedával. Kterak já tak laskavé a upřímné poručení a odkázání zrušiti mám? proč bych já toho neužíval, čehož oni užívali? já své starší odsuzovati nesmím.« — »Rozmilí vlastencové,« namítal jim Koniáš, »pro lásku ukřižovaného Spasitele vás žádám, proč sobě sami příliš mnoho věříte, vědouce, že tolik císařů, králů a mocnářů . . . tolik v duchovním i světském stavu moudrých osob, kteréž ovšem nechtí zatraceny býti, s římskou katolickou církví ve všem se srovnávají. Proč z tak velikého, nesčíslného počtu aspoň jednoho moudrého duchovního za radu nežádáte? V obchodu a živnosti časné, abyste škodu netrpěli, sami sobě ne vždycky věříte, rádi s moudřejšími a zkušenějšími se radíte. Jde tu o věčnost; o věčné těla i duše vaší i potomků vašich spasení neb zatracení.« Ukazoval jim na nebezpečenství, jemuž se vydávají svou umíněností: »Tomu se v naší vlasti dosti vynadiviti nemohu, kterak mnozí

a rozletí se do srdcí, v nich svatý zžehnou plamen —
duch předků vstane vítězně nad puklý hrobu kámen!
Co zlatých semen v knihách těch, co zrnek myšlenkových,
ať každé zplodí zlatý klas, v něm deset zrnek nových,
až z nové setby sklidí se pak žatva desaterá,
z těch šedesáti tisíců zas náhrada knih sterá
a s ducha bleskem krásy zář po vlastech zaplá všude:
pak teprv, kate myšlenek, tvé trýzni konec bude!«

(»Nové písně«, 1888, str. 26—27.)]

s nebezpečenstvím těžkého časného trestu, škody statku ano i života svého, s patrným uražením velebnosti Božské, lživě a podvodně víru a knihy své krejí, zapírají a v ustavičném strachu a nepokoji ve bludné a k zahynutí věčnému zavádějící víře živi jsou, ježto by mohli v jisté a bezpečné, slovem Božím utvrzené církvi v pokoji statečku svého beze všeho strachu požívati a živi býti.« Zdaž nemají dosti důkazů požehnání nebeského, jímž odměňuje se poslušnost? »Mně jakýsi před rokem sprostý měšťan velice děkoval, když jsem postillu Spangenbergerovu z domu jeho odnesl, dokládaje, že pokud ji měl, žádného požehnání v práci své řezbářské neměl, jako by dům jeho zabedněný byl, žádný nic nekupoval, ani díla nedovážel; v tom okamžení pak, jak jest mně zlou postillu, kterou (že obrazy umučení Božího v ní viděl) v nevědomosti za dobrou měl, odvedl, ihned pobožní kupci do domu vkročili a pro obec svou dřevěná muka smlouvali a kupovali.« — Jesuita žádal na svých posluchačích, aby mu pomáhali v díle jeho, snažil se přiměti je, aby starali se o spásu svých bližních: »Zvíš-li, že někdo kacířstvem zapáchá, neb kacířské, pověrečné, pohoršlivé knihy má, máš-li to vyjeviti?« — »Jsem povinen duchovnímu pověděti, byť by vlastní rodičové takoví byli, sice bych za takovou duši odpovídati musil.« [1]

Různými kraji po království neustále procházeli horlitelé rázu Koniášova a s kazatelny ozývaly se výbuchy jejich nehorázné a jalové výmluvnosti. Zřídili kapli z latí, a po několik dní vykonávali svá »duchovní cvičení«, potom narovnali hranici, na níž s velikou slávou pálili knihy nalezené, zatím co dali lidu zpívati písničku:

Zapalte kacířské bludy,
zkazte pekelné obludy,
spalte pohanskou nevěru
i každou babskou pověru.
Hořiž, hořiž, Jene Huse,
ať nehoří naše duše!
Hořiž, Martine Luthere,
čert se o tvou duši dere!
Hořiž ty, Jene Kalvine,
ať nás oheň věčný mine!
Hořiž Filip, Jarolíme,
ať se s tebou nekalíme!

---

[1] »Katechismus Koniášův«. — Uveden od Vlčka na str. 55.

Hořiž, Jiří Poděbradský,
zasloužils dvě mastné facky!
Hořiž, hořiž, Jene Žižka,
jak v smůle smažená šiška.[1]

Přes tolikeré úsilí knihy zapovězené chovají se mezi lidem u velikém množství. »Žádná zajisté pochybnost není, že v království našem mezi vlastenci našimi až posavád veliká hojnost takového škodlivého koukole, takového jedu, bludných a kacířských knih se vynachází. Málo který kraj, málo které panství a osada, málo které město naleznete, ve kterém by aspoň pokoutně, aspoň nevědomě takové plemeno ještěrčí se neplazilo.« Sedláci, aby oklamali slídiče, vymýšleli všeliké šidby: první stránky nahrazovali několika listy, vytrženými z nábožné knihy, skrývali kancionál kacířský pod obalem životopisu světcova.[2] Koniáš podává prostředek, jak vypátrati lest jejich: Kněz poklekne na kolena, pomodlí se Otče náš a Zdrávas, pobožně bude vzývati † Rodičku Boží a sv. Antonína Paduanského, potom žehnaje se křížem svatým říká tato přemocná slova: Ecce crucem Domini, fugite partes adversae! Vicit leo de tribu Juda, radix David, Alelluja! »Na to vstanouce matem knihu, o které pochybnost mají, otvírají a s velikým potěšením častokráte bez dlouhého hledání i v prvním pohlezení bludy kacířské nacházejí.« — Ač tento prostředek byl neomylný a dosti snadný, Koniáš, aby uspíšil dílo, sestavil index knih konfiskaci propadlých, Clavis haeresim claudens et aperiens [Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající] (1729):[3] »všecky knihy české, vydané od léta 1414 až do léta 1620, o náboženství jednající, větším dílem nebezpečné a podezřelé jsou ... Byť některé knihy author římsko-katolický byl ... kterou však kacíř do jiné řeči překládaje, mnohými bludy porušil nebo potutelným přeložením podezřelou učinil ... Kdyby kniha nějaká hospodářská, histo-

[1] Missionářskou písničku tuto z rukopisné kroniky kláštera třeboňského koncem XVIII. století sepsané od augustiniána Akvilina Hrdličky, otiskl Jos. Kalousek ve Věstníku Čes. společnosti nauk, 1895, čl. VIII., str. 5.

[2] [Kde lid selský skrýval své poklady, označuje Koniáš: »Kdyby skrýše a sklepy, truhly a almary, kdyby komory a špýchary mluviti uměly, ukázaly by nám několik dílů pikhartských zapověděných biblí. Kdyby se všecky došky rozpadnouti měly, vypadly by z nich postilly Jednoty bratrské. Ještě v jarmarách se skrývá i katechismus Jednoty bratrské, modlitby, písně Žitavské, Trnavské i Drážďanské.« Podlaha, str. 27—28.]

[3] [Druhé vydání znamenitě rozšířené vyšlo jako první v Hradci Králové roku 1749, třetí posmrtní jako Index bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum arcibiskupským nákladem v Praze roku 1770.]

rická . . ., která o náboženství nejedná . . . povinen jest jedenkaždý, kde co bludného nalezne, ihned vymazati neb dovolení od biskupa svého k užívání jí sobě vyjednati, neb duchovnímu správci k přehlídnutí ji donésti, nepolepšenou ale žádný ať nezachovává.« Apologeta Koniášův nás ujišťuje, že missionář osvědčil opravdovou velkodušnost, ježto ze 3614 knih českých, jež podle Jungmannovy Historie literatury české vyšly tiskem v Čechách do roku 1750, odsoudil jich na index jen 1233.

Jesuité, jimž nechybělo ani důvtipu, ani bdělosti, znepokojovali se tím více tajnou opposicí, s níž se setkávali, protože nepřivíjela se v skutečnosti k žádnému uznanému vyznání. Křesťanství je náboženství tak naprosto přírodě a rozumu odporující, že je třeba, aby udržováno bylo neustálým úsilím: všude, kde přestává pravidelná činnost zřízeného kněžstva, vyčerpává se a rozplývá v dětinský mysticism nebo v neurčitý racionalism. Právě tak jako ve Francii po odvolání ediktu Nantského v krajích, kde protestantství trvá, sedláci na dlouho odloučeni od svých kazatelův, odkládají dogmatickou část učení reformovaného, nevolníci čeští, kteří nechtí se podrobiti zákonům církevním, jsou pouze osvícení, kteří zjevení svá čerpají z evangelia sv. Jana, z Apokalypsy, nebo skeptikové, kteří zamítají ne tak přesnou nauku jako vsahování cizí moci v obor svědomí. Buď tak neb onak, je to vždy vzpoura vlastního rozumu ve svých nejnebezpečnějších formách, a polemikové Tovaryšstva, jichž vzdělání jest nepatrné a schopnost téměř nijaká, cítí se malomocni vůči takovým protivníkům. Jejich díla jsou zvláště bezcenná. Koniášova »Zlatá neomylné římsko-katolické pravdy dennice« [1] (1728) je typem této dětinské literatury. Upřímnost polemistova je zřejmá a víra jeho dojemná; rád vypravuje nám o divech, jež pro něho učinil milostný obraz mariánský, chovaný v kolleji Jičínské: jednou ho uzdravil z přeukrutné hlavy bolesti, kterou téměř celý rok strádal; po druhé, když při jičínské rekollekci po dvanácte dní cítil prudké bolesti na prsích pod žebrem, zahodil flastr a masti, vzýval Pannu Marii a všecka bolest zmizela, takže mohl horlivěji nežli prve kázati.

---

[1] [Tento spis Koniášův, v němž formou dialogickou vyvracuje se všecken protestantský odpor proti víře katolické a o této dokazuje se, že je samospasitelna, jest jen rozšířený starší překlad Jana Smolíka knihy německého jesuity Krištofa Pflaumera »Katolická rozmlouvání«, v Praze 1654. (Jar. Vlček, »Dějiny literatury české«, II., č. 1., str. 55.)]

Bohužel, tyto historky vzdělávací působí jen na duchy již obrácené. Právě tak katechism Klugarův, jasný, dobře spořádaný, vnuknutý zřejmou touhou vyhladiti bludy nejobávanější: »Co jest křesťanská spravedlnost? — Jest pravou víru míti obsazenou s dobrými skutky. — Jaká milost se nám uděluje, když jsou plnomocné odpustky? — Když spolu s naším přičiněním odpuštění hříchův dosahujeme, odpouští se nám všeckna pokuta, takže jako angelé boží čistí učiněni býváme, a umírajíce, zrovna do nebe jdeme. — Má-li pak církev a správcové církevní moc, přestupníky přikázaní trestati? — Poněvadž jest církvi dána moc přikazovati, taky dána jest moc jí přestupníky trestati«.[1] — Tyto výpovědi neznamenají mnoho, a důvody, kterými Klugar je opírá, jsou rázu aforistického. U jesuitů zřejmě odumřel smysl kritický; přesvědčení jejich je tak naprosté, že myslí dokazovati pravdu tím, že ji opakují.

Zda není již také nebezpečenství v tomto bázlivém dovolávání se pravdy? — U jesuitů diskusse velmi rychle ustupuje sentimentálním deklamacím; působí na nervy, na obrazotvornost, ne však na rozum.[2] Koniáš složil několik sbírek básní: apologeta jeho praví nám, že v počtu tom některé verše jsou dobré, to jsou písně převzaté ze starých kancionálů českých. Jiné jsou věnovány líčení pekla:

Tak jsou hrozni ti popravci,
že jich nelze vypsati,
černější jsou nežli krkavci,
jako bejci rohatí.

Rozmanitých šelem lítých
tvářnost na sobě mají,
z chřípí, z očí dnem i nocí,
plamen hrozný foukají.

Když počnou štymovat hlasy,
ach! jaká to muzika?
vstávají na hlavě vlasy,
kdo zaslechne, utíká.

---

[1] Vác. Vojtěch Klugar, »Katechismus neb naučení římsko-katolické, užitečné k pochopení mocné skrze otázky představené k pohlazení nepravosti kacířské... a skrze kontroversialní discurs vysvětlené«, v Praze 1746, str. 29, 343, 480.

[2] »Stokrát lepší činí, kdo takové příklady čítá než slyší, neb ten, který... na to jde, aby se mu všecko patrnými důvody dokázalo, a on všecko svým rozumem vyzkoumal.« (Z poslední kapitoly »Věčného pekelného žaláře«, Jaroslav Vlček, »Dějiny literatury české«, II., č. 1., 54.)

Co kůň kničí, co slon řičí,
co kocouři mňoukají.
Tento kváká, onen kráká,
tito pak kokrhají.

Jak ta muzika utichne,
začne ihned nová!
když totiž se k práci zdvihne
ta čeládka čertova.

Kříže, skřipce, šibenice,
klády, kola svrubují.
Palečnice a vidlice,
řetězy, pouta kují.

Tu slyšet hrozný vrzání,
dýmání a fučení,
skřípání a hoblování,
bouchání a tlučení.

Ne tak hučí ani zvučí
vlnobití na moři;
ani když hrom udeří strom,
aneb Sodoma hoří.

Výmluvnost Koniášova jest obyčejně střízlivější; nepohrdá však těmito efekty, protože podle svědectví Pelclova mnozí z posluchačů jeho byli tak dojati jeho živým a hrozným líčením pekla a očistce, že pozbyli na vždy rozumu.[1]

Řekli bychom opravdu, že je to způsob úspěchu, jenž nejvíce vábí kazatele Tovaryšstva. Jesuita italský † Jan Manni ve »Věčném pekelném žaláři« špatně použil Dantova Očistce a Pekla (1669): česky přeložil jej a † velmi rozšířil Matěj Václav Šteyer (1676), jehož vzdělání stalo se v XVIII. století zamilovanou knihou kazatelů: slabí a nedbalí ji odříkávali, jiní ji rozvíjeli. Četba kázaní tehdejších je tak trapná pro jemné nervy, jako popis mučidel v Číně užívaných; uprostřed běhání ďáblů, svíjení odsouzených, mezi tímto krvácejícím masem, tímto předváděním jatek, těmito orgiemi mučidel obklopen tak prudkým ohněm, který »tak hrozně pálí, že, kdyby hořel všecken svět, všecken oheň horúcího světa proti pekelnému ohni mohl by se zdáti vlažný«, věřící je znovu zachvácen děsivým přízrakem, který po všecken středověk tížil

[1] »Wie ich selbst einige Beispiele weisz,« připomíná historik. (Jesuiten, 184.)

lidstvo, a mučen tíživou úzkostí, od nichž křesťanstvo osvoboditi, pokusil se Luther.

Aby uniklo se ďáblu, který číhá všudy, jest jediný prostředek: vzývati přímluvu svatých. To je druhá these kazatelů, nikdy nevyčerpaná; když vynášejí do nebes slávu Ignaciovou nebo druhů jeho, užívají omamujících obrazův; allegorie se prodlužují a rozvětvují. Jako jejich zakladateli, jehož postupu užívají, i jim daří se dosíci jakési hallucinace; vidí 666 mužů, tisknoucích okovy na tělo Ježíšovo, a kusy nevinného masa jeho letící vzduchem, počítají 81.200 kapek krve, jež vytekly Kristovi při bičování, 62.000 slz, jež prolily oči jeho, nemluvě ani o vodě, jež vyšla z boku jeho.[1] Uprostřed svých roznícených vidění ztrácejí smysl pro svět zevnější i pro logiku a mravnost, které vyžadují, aby člověk byl zodpovědný za činy své; předvádějí nám nekonečnou kyrielu dobrých svatáčků, zachráněných zbožností svou od neštěstí, jehož zasloužili pro své chyby.[2] Aby oslavili všemohoucí zakročování patronů Tovaryšstva, vymýšlejí nejpošetilejší hyperboly: »Co já nového říci mám o tobě, Ignaci, dokonce nevím... Řeknu-li, že jsi a Tovaryšstvo tvé zřetedlnice oka božího, ten predikát tobě dalo věčné Slovo. Řeknu-li, že jsi Marie učedlník, to jméno ona sama tobě dala, když se tvou mistryní nazvala. Řeknu-li, že jsi ouhlavní nepřítel ďábla, tu pravdu před lety vyznal lži a nepravdy první otec. Co tehdy povím? Že jsi anjel.. ano archanjel, ano cherubín... na místě božím s celým Tovaryšstvem ráji církve svaté představený.« Milliony duší křesťanských jako druhý sv. Pavel, ochránil od jedovatého učení »slepejšův« Luthera a Kalvína... »Nad jesuity náš věk nic učenějšího, nic důstojnějšího neměl, nebo oni z dětí muže, z neumělých církve sv. učitele a víry nepřemožené zástupce činí.« Sám »črt z pekla« v Benátkách ústy posedlé osoby prohlásil je za vyslance boží. Proto »eia vivat Ignatius, vivat Tovaryšstvo Ježíšovo! Vivat matka, rodička a zázrak světa, vivat světlo církve, vivat sv. církve srdce, zarmoucených potěšení, matka všech duchovních řádův, ano matka všech lidí!... Jesuiti anjelský život vedou... Jsou sice lidé, ale velicí lidé boží, těla lidského nemajíce...« Na námitku, že jedí,

---

[1] Jaroslav Vlček, »Dějiny české literatury« (II., č. 1., str. 19.). Všecka tato studie o literatuře jesuitské je znamenitá svou jasností.

[2] Překvapí nás tudy, jak málo poučení podávají nám tito kazatelé o mravích, o životě současném. Zprávy, jež sebral Zíbrt z jejich kázaní, jsou nejskrovnější a nejchudší.

pijí, hodují ... odpovídá kazatel, že zdají se jísti a píti, a zatím požívají pokrmu neviditelného: jejich jídlo první označuje litera J, Ježíš; druhé H, andělský chléb hostie; třetí S, sapientia et scientia. Proto dlouhá je řada jejich vynikajících příznivcův. O korunovaných hlavách lze říci, co o sobě pověděl Ferdinand II.: »Kdo jest nepřítelem Tovaryšstva, ten je nepřítelem naším.« A kazatel dokládá: »Proti komu bojujete, kdy bojujete proti jesuitům, jestliže žádáte do nebe přijíti? Bojujete proti sobě, nebo budete v nebi všickni jesuiti .. Bruste tehdy proti tomu jazyky, špicujte zuby, vostřete péra; než pamatujte proti komu? Kdo se tejká Tovaryšstva, ten se dotejká zřítedlnice oka mého, neb od Otce mého pochází — tak protestýroval Ježíš před jistou osobou, která Tovaryšstvo nenáviděla.« [1]

Kazatel s pýchou pohlíží na zář Tovaryšstva s jeho 37 provinciemi, 573 kollejemi, 94 semináři, 148 residencemi a 215 missiemi. Bílek odhaduje, že od roku 1654—1691 dostalo se mu v Čechách darem statků za 1,084.380 zl. rýn., k nimž v téže době zakoupili statků za 759.360 zl. rýn. [2] Knížata světští a duchovní jsou jeho kajícníky, a chce-li arcibiskup Pražský obdržeti nějakou milost od císaře, žádá za přímluvu Tovaryšstva: království České jest od něho rozděleno na řadu obvodů, z nichž každý kupí se kolem nějaké kaple zázračné nebo poutnického místa, zaplavuje zemi prostonárodními spisky naivně zbožnými, jako jsou: ‚Potěšení Čechů'; ‚Lékař duchovní'; ‚Nový křižovník s červeným srdcem'; ‚Májový kvítek, před obličejem králů zvelebený'; ‚Růže zlatá'; ‚Hvězda ranní, denní, večerní'; ‚Zlatý Agnusko, k horlivému srdci přivěšený', vypravováním o poutech, vypisováním oněch obrazů Marianských, z jichž mnoha set »velmi málo uhlídáš, v kterých by vnáda umělivější, malířská neb řezbářská .. nalezena byla,« ale právě »tyto špatné, chatrné věci vyvolil Bůh náš, aby skrz ně zázraky činil.« [3] Roku 1732 jesuité za ohrom-

---

[1] J. Vlček, str. 20, 21. Sluší ovšem poznamenati, »že Bohumír Hynek Bílovský († 1725), původce tohoto pověstného kázaní, byl muž povahy vrtkavé, jenž později rozešel se s řádem [roku 1695 vystoupiv od jesuitů stal se děkanem v Písku, ale pro neslušný život musil vzdáti se děkanství a odešel na Moravu, kde farářoval v Lehovicích a Statenicích], ale obšírněji poněkud druzí kazatelé rozvíjejí tatáž themata.

[2] T. Bílek, »Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova«, str. 527,

[3] [Z předmluvy Kumpenberkovy k »Obrovišti Marianského Atlantu« v překladu Frozínově (1704), str. 45.]

ného návalu diváků korunují Pannu Marii Svatohorskou u Příbramě, jako by chtěli dáti národu, jejž vydali cizím pánům, vladařku nebeskou, jejímiž jedinými správci budou sami. Z Čech rozšiřují obor své činnosti na Slovensko, kde podporováni jsouce od šlechty a panovníků, budují svůj nádherný chrám v Trnavě, kolem něhož zvedají se universita, kolleje, kláštery, semináře, kaple; »slovenský Řím« rozesílá po zemi řadu emissařů, podporovaných od magnátů přestouplých, kteří na této krajní východní hranici národa českého vedou vítězný boj s protestanty uherskými.

Velkolepé slavnosti, jež konány byly od 9. do 16. října za příčinou svatořečení Jana Nepomuckého, vyznačují vrchol moci Tovaryšstva Ježíšova v Čechách.[1] Aby měli světce dle svého vkusu, vymyslili si ho docela. — Roku 1393 generální vikář † arcibiskupa Jana z Jensteina byl zmučen a utopen ve Vltavě (20. března) od Václava IV., jehož záměrům † o zřízení biskupství v západních Čechách se sídlem v Kladrubech byl se protivil. Pověst zmocnila se tohoto příběhu a půldruha století po událostech těchto kronikář Václav Hájek z Libočan, shromažďující a rozšiřující pověsti národní, vypravuje, že † kněz Jan Nepomucký, »jenž byl mistr učení Pražského a kanovník Pražského kostela a králové zpovědník«, byl na smrt vydán proto, že nechtěl prozradit zpovědní tajemství královny.[2] Když mrtvola jeho vhozena byla do řeky, »té

---

[1] J. T. Berghauer, »Protomartyr poenitentiae«, 2 sv., 1736 až 1761. — Jos. Dobrovský, »Recension und kritische Anmerkungen über Dechant's von Schönfeld Lobrede auf den h. Johann von Nepomuk«, 1783, článek rozhodný, ukazující všecku pronikavost kritickou slavného učence. — Edv. Reimann, »Johann von Nepomuk« v Histor. Zeitschrift, 1873. — J. Herben, Jan Nepomucký. Spor dějin českých s církví římskou (1893).

[2] [Hájek v pověstné kronice své (1541), jejíž kalem — podle soudu Palackého — naprzněny byly všecky pozdější kroniky až do Dobnera, vypravuje vlastně o dvou Janech, kteří v XIV. století zahynuli z rozkazu krále Václava násilnou smrtí v řece Vltavě. Sveden chybou Jana z Krumlova, jenž utopení Johánka z Pomuka položil na rok 1383, uvádí kněze Jana Nepomuckého, mistra učení Pražského a kanovníka Pražského kostela a králové zpovědníka, jenž utopen byl r. 1383 (16. května), že nechtěl králi vyzraditi, »jakých hříchův se králová před ním Pánu Bohu vyznávala«, a doktora Johánka, suffragana arcibiskupova, jenž svržen do Vltavy r. 1393 (20. března), protože »směl to učiniti a potvrditi na opatství Kladrubské Albrechta mnicha«. Z podrobných zpráv o stavu duchovenstva při kostele Svatovítském jasně vysvítá, že historickou osobností byl jenom Johánek z Pomuka, dne 20. března r. 1393 utopený, kdežto Jan Nepomucký, mučedník tajemství zpovědního, jenž bullou papeže Benedikta XIII. ze dne 19. března r. 1729 vyhlášen byl za svatého, a jehož svátek položen na den 16. května, jest osobnost Hájkova, vymyšlenými podrobnostmi biografickými a četnými zázraky vyzdobená v legendě

noci i druhé světla mnohá vidína sú nad tělem jeho ležícím ve vodě ... preláti kostela pražského vzavše tělo to z vody ... na hrad Pražský sú je slavně nesli a s velikým náboženstvím v kostele sv. Víta ... pohřbiti a kamenem přikrýti přikázali.«

Sotva že jesuité přišli do Čech, chtějíce v obraznosti národní nahraditi památku Husovu, chopili se této pověsti a na počátku XVII. století jeden z žáků jejich Pontanus († 1616), probošt kapituly Svatovítské, dožadoval se, aby Nepomuk byl přijat mezi patrony zemské. Za povstání roku 1618 hrob jeho byl zneuctěn, co poskytlo jemu příležitost osvědčiti moc svou. Nejvyšší hofmistryně zimní královny Alžběty, při pustošení chrámu nešťastně prohodila, že třeba vykopati světce a spáliti jeho ostatky. Sotva dořkla tato slova, strhla se bouře tak hrozná, až všickni myslili, že chrám se zboří, a vše se hnalo ke dveřím, nejvyšší hofmistryně napřed: právě když vyběhla ze dveří, klopýtla, upadla na zemi a vítr zvedl šaty její, nejen svrchní, ale všecky, jak vypravuje nám zbožný kanovník Pešina z Čechorodu, který nám zachoval tyto vzdělavatelné podrobnosti; služky její přiběhly a marně se pokoušely spořádati šat její, i byly přinuceny vléci ji z královského paláce v tomto pokořujícím stavu, až světec, jehož hněv byl spíše prudký nežli stálý, se uklidnil a vítr se utišil.

Roku 1621 arcibiskup Jan Lohelius zasvětil mu oltář v kathedrále Svatovítské a jesuité připojili se k oslavě jeho; jeden z nich, Jiří Plachý (Ferus), vyzývá obyvatele městečka Nepomuku,[1] (1641), aby podali pánu svému žádost, v níž snažně prosí ho, aby ujal se svatořečení blahoslaveného jejich krajana a † hrabě František ze Sternberka, pohnut jsa žádostí Nepomučanů, buduje kostel sv. Jana. Nepomuk měl již svou zvláštní působnost: chránil těch, jichž dobré jméno bylo v nebezpečenství. Znenáhla pověsti se doplňovaly a zázraky se množily. Balbín roku 1670 propůjčil těmto divným povídačkám vážnost své prostoty. Milost světcova jevila

---

Balbínově (1670). Proto Tomek v pověstné poznámce 49 na str. 372 III. dílu »Dějin města Prahy« (1875) vytkl nesouhlas svůj se spisovateli staršími i novějšími, kteří generálního vikáře Jana z Pomuka pokládají za svatého, t. j. za sv. Jana Nepomuckého: »Nemohu přisvědčiti k tomu z té příčiny, že svatořečení Jana Nepomuckého od stolice papežské nebylo míněno jeho osobě, tak jakož i zbožné mínění lidu na začátku minulého století (XVIII.), ke kterému při svatořečení tom obrácen byl zřetel, nevztahovalo se k tomuto Janovi z Pomuku, nýbrž k jiné osobě «]

[1] [Spiskem »Fama posthuma s. Joannis Nepomuceni« (1641 latinsky, německy a česky psaném a obrázky Škretovými ozdobeném.]

se v nejrůznějších případech: vzýván byl proti moru, suchu, pádu dobytka, prach z hrobu jeho působil bezpečně proti vodnatelnosti a zimnici, zmírňoval bolesti porodní a usnadňoval choulostivá vyznání ve zpovědi. Kurie ve své obvyklé opatrnosti jevila velikou zdrželivost; jesuité nasadili všecky páky, aby vyvrátili její pochybnosti. Velká část literatury XVII. století věnována jest oslavě »Prvomučedníka zpovědního tajemství«; stal se ochráncem milujících a nadějí žen neplodných. Jistý kovář na Moravě zabil ženu svou, vzývá Nepomuka a podaří se mu uprchnouti, když veden byl do vězení. Jiný vrah dá se naučiti modlitbě k Janovi, a jest odsouzen jen k pokutě peněžité. Mladý šlechtic měl se svou služkou dítě, jež zavraždili; rozneslo se to a již mělo býti zavedeno hrdelní vyšetřování; ubohý mladík slíbil, že vykoná pout ke hrobu mučedníkovu, vysvobodí-li ho z nesnází, a vskutku soud zapomněl předvolati svědky nejzávažnější; šlechtic dal krásný dar svatému, — který si ho zajisté zasloužil. — Dívka jistá žádala peníze na svém milenci, aby uživila dítě, jež očekávala. Z toho hněv otce jeho, velmožného pána: modlil se rychle k sv. Janu, a hle! děvče zmizelo a nikdo víc o něm nikdy neslyšel.

Roku 1683 jesuité postavili s velikou slávou sochu Nepomukovu na mostě Karlově na místě, kde zázračná světla označila zločin jeho vrahů. Kurie, nemohouc déle odporovati, nařídila vyšetřování; otevřena rakev a ve vyschlé lebce nalezen malý jazyk, »mající veskrze všecky vlastnosti pravého jazyka, jaký se jen buď u živého člověka neb u zemřelého člověka, ale jen kratičkou dobu hned po jeho smrti nalézti může«. Jakýsi zmatek pociťujeme, vidíme-li, že papežům, jež ovládal zřejmě nešťastný duch skepticismu, potřebí jest ještě nového uvažování. Jesuité velmi obratně pořádali velkolepá processí a nádherné obřady,[1] rozšiřovali v dáli uctívání svého chráněnce, na příklad ve Štyrsku, kde zaváděli jej jako světce mostův a dárce dětí;[2] přičiňovali se o přímluvu knížat

[1] Zajímavé zprávy o způsobu, jak rozněcovaáno veřejné mínění, nalézáme v současném díle Hammerschmidově »Historia Pragensis«, † jejíž část od r. 1691—1733 vydal A. Podlaha ve Věstníku Kr. čes. spol. nauk, 1891, str. 179 a násl.

[2] Wolf, »Gesch. Bilder aus Österreich«, str. 213. [Tři synové hraběte Sigmunda Bedřicha Khevenhülera, státního a konfer. ministra cís. Karla VI., dostali při křtu jméno Jana ke cti sv. Jana Nepomuckého, ač ještě nekanonisovaného, jakožto dárce dítek. — V cestopise Jana Jiřího Kayısslera, jenž roku 1729 s mladými hanoverskými barony z Bernsdorfu na cestách svých pobyl v Praze, nalézáme zprávu o novém zázraku sv. Janem způsobeném, že

a králů. Konečně Benedikt XIII. za svatého vyhlásil zpovědníka královny Johanny a položil svátek jeho na den 16. května. Bylo jen spravedlivo, že Tovaryšstvo povolalo k důstojenství generála řádového Františka Retze, rodáka pražského, který jako provincial český a rektor kolleje svatoklimentské byl jedním z nejčinnějších vůdců výpravy: poprvé Čech dostal se k řízení Tovaryšstva, království bylo konečně očištěno a vráceno mu dobré jméno.

Slavnosti svatořečení trvaly osm dní: v neděli dne 9. října r. 1729 vyšlo »ze Strahova do kathedrály slavné processí; v čele mniši, pak magistráty měst pražských, děkani se svými fakultami, faráři, opati, kanovníci, preláti, potom následoval, nesen ve svých nosítkách pro stařičký věk svůj, arcibiskup pražský † Ferdinand hrabě z Kuenburka, v rukou svých pro větší potěchu tisíců přítomných držel neporušený jazyk sv. Jana Nepomuckého, za ním kráčeli místodržící a veliký počet panstva.[1] Ze všech končin země od krajních hranic Slezska a Moravy přišlo na sta processí; hospody byly přeplněny poutníky a tisíce venkovanů nocovalo na mostě, v ambitech a ve dvořích klášterních, na stupních chrámových; městem zaznívalo Alleluja a Tedeum; sto kostelů pražských vysílalo k nebi slavnostní fanfáry svých zvonů; na mostě Karlově kolem sochy zářící v lesku svící stěsňaný zástup modlil se a plakal, zatím co z břehův a ostrovů vltavských ohňostroje zářily do noci a hlučně stříleno ze třiceti děl a četných hmoždířů.[2] Po osm dní

---

zásluhou jeho nejvyššímu zalíbilo se obdařiti rodinu císařskou synem (princ Leopold narozen 1716, umřel však již po několika měsících). Roku 1724 prodávána byla v Praze mědirytina — císařovna byla tehdy s útěžkem — na níž sv. Jan novorozeného prince vytahuje z oblak. Pod obrazem byl německý nápis:

»Seht doch der heilige Nepomuc
macht hier ein trefflich Meisterstuck.«

Ale přímluvy světcovy patrně oslyšány, neboť císaři Karlu VI. nesplněno vroucí přání dostati mužského potomka. Fr. Klíma, »Cestovatelé po Čechách v minulém století« ve feuilletonu Nár. Listů 15. ledna 1895.]

[1] Hammerschmid, str. 212.

[2] [Oslava svátku svatojanského »pálením ohňů« v předvečer 16. května přejata ze způsobu, jakým uctívána památka Husova v svatvečer dne, kdy nešťastný mistr upálen byl v Kostnici (6. července). Způsob oslavy této líčí Staří letopisové čeští při roce 1517 takto: »V neděli u vigilii M. Jana Husi a M. Jeronyma Pražského, když bylo po jitřní, a potom i v pondělí na týž svátek konšelé Pražští pálili oheň pod mostem na malém ostrůvku blíž krucifixa, a na věži mostské trubači slavně trúbili, na bubny bubnovali, z hákovnic s mostu stříleli a z tarasnic také stříleli od mlýnův k Petřínu; a pan purkmistr Sigmund od Tváří s panem Janem Hlavsau a někteří jiní z pánův byli na věži na mostě, dívajíce se na ten oheň dolův, kdež lidu bylo veliké množství na mostě i po březích. A páni kanovníci z hradu nelibě tc

slouženo v chrámě Svatovítském 32.000 mší a 286.000 osob přijalo svátost oltářní.[1] Světci † podle návrhu proslulého J. Em. Fischera z Erlachu ulit ze stříbra náhrobek od vídeňského zlatníka Jana Josefa Würtha, který vážil třicet šest centův a který jest až dosud jednou ze vzácností kathedrály. Šestnáctý květen stal se od té doby vedle dne 28. září, sv. Václavu zasvěceného, největším svátkem českým, a není posud zvláštností potkati se na mostě Karlově se zástupy venkovanů, kteří přispěchali ze svých vísek vyprositi si přímluvu a získati si milost mučedníkovu.

Tyto velkolepé slavnosti způsobily novou horlivost v propagandě katolické. Nové řády mnišské zaváděny do země a staré předháněly se v lesku a nádheře. Kdežto slavný stavitel Kilian Ignác Dintzenhofer[2] dokončuje chrám sv. Mikuláše na Malé straně, v různých čtvrtech města zvedají se nové kostely. Václav Vavřinec Rainer,[3] opravdový umělec a jeden z největších své doby, ozdobuje jejich klenby a zdi třpytným průvodem svých fresek a Petr Brandel[4] přejímá pro své oltářní obrazy vážný výraz Španělův a jejich tlumené barvy. Na sta sochařů zpracovává

---

nesli.« »Staří letopisové čeští« u vydání Palackého str. 408—409. Kdo v živém obraze starého letopisce nepoznal by dnešní oslavu, jen na jiný den a na jiného světce přenesenou?]

[1] Historikové nesrovnávají se v číslech. Následoval jsem Hammerschmida, str. 215. Tento kronikář, obyčejně velmi střízlivý, jenž na příklad moru roku 1713 věnuje šest řádků, pro tyto slavnosti má plných deset stránek.

[2] [Kilian Ignác Dintzenhofer (1690—1752), syn proslulého stavitele Kryštofa Dintzenhofra († 1722), z Bavor do Prahy přistěhovalého (viz str. 262), vynikl nad otce samostatnou a plodnou tvořivostí a zvláštním smyslem pro malebnost. Z veliké řady chrámův a budov světských, jím provedených, jmenujeme zvláště dokončení chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně, počatého od otce jeho, jenž náleží k nejvelkolepějším stavbám barokním severně od Alp, chrám sv. Mikuláše na Starém městě, dům v zahradě »u trpaslíků« na Novém městě (později »Amerika« řečený), palác hraběte Sylvy Tarouccy (dřívější palác Nostizský) a j.]

[3] [Václav Vavřinec Rainer (1689—1743), syn sochaře pražského, vynikl jako mistr v malbě dekorativní, jak svědčí nástropní malby jeho v kostele křižovnickém na Starém městě konec mostu Karlova, u sv. Tomáše na Malé straně, u sv. Jiljí na Starém městě, boj Gigantů na schodišti v paláci Černínském a j. Vliv Rainerův pozorovati též v pracích malířů-kněží z řádu jesuitského Ignáce Raaba (1715—1787) a Josefa Kramolína (1730 až 1801).]

[4] [Petr Jan Brandel (též Prandl) [1668—1735], rodák pražský, jenž poslední léta trávil v Kutné Hoře, kdež i zemřel, tvůrce nesčetných obrazův oltářních, roztroušených po celých Čechách. Nad staršího mistra Karla Škretu vynikl původností a zvláště vyznamenával se effektní komposicí a skvělým koloritem, ač původní barvy obrazů jeho velice utrpěly světlem, prachem, kouřem svěc a kadidla v kostelích.]

mramor a pískovec; nejslavnější sochař té doby, Ferdinand Maximilian Brokoff,[1] staví na mostě Karlově své skupiny Františka Xaverského, neseného od národů, kteréž obrátil, a Ignáce z Loyoly, vítězně stojícího na zeměkouli, podporované čtyřmi díly světa, tehdy známými. Když s výše Hradčan zrak náš utkví dnes na věžích a kopulích, jež rozmnožila zbožnost přemožených bělohorských, cítíme, jak pevná byla vláda církve nad tímto národem, jíž se zmocnila.

Tato umělecká díla byla posuzována poněkud příliš přísně. Nelze zajisté žádati po nich ani roztomilé naivnosti středověku ani smavého kouzla renaissance; zbožnost jeví se strojeně a více staví se tu na odiv v emfatických projevech, všemi prostředky hledí se dojít efektu. Aspoň bývá to dosaženo dosti často; všechno toto divadlo je malebné a je s to, aby působilo živým dojmem na duše naivní. Veliká škoda jest, že je to umění přejaté a úplně zevnější; velmi záhy prostředky umělecké se zvrhují a přehánějí; inspirace poklesá, a toto hnutí, které přes výhrady, jež vzbuzuje, zdá se působiti dojmem dosti mocným, upadá náhle, aby ustoupilo období naprosté jalovosti a suchopárnosti.

Uprostřed těchto slavností[2] bylo zapomenuto na několik tisíc jinověrců, kteříž i na dále vzdorovali nařízením královským a výmluvnosti missionářův, a císař, úzce jsa sdružen s duchovenstvem jehož vítězství bylo vlastní jeho bezpečností, přál si zajisté, aby

---

[1] [Ferdinand Maximilián Brokoff (1688—1734), syn Jana Brokoffa, lutherského Slováka ze Spišské Soboty, jenž r. 1675 jako řezbář přibyl do Prahy, kde se pak stále usadil. Otec i syn přispěli k monumentální výzdobě mostu Karlova sochami a sousošími svatých a světic nákladem šlechty, prelátů, bohatých řádův, university a zámožných měšťanův, čím symbolicky oslaveno vítězství církve katolické nad kacířstvím českým. Nejznamenitější sousoší mladšího Brokoffa, představující Františka Xaverského a Ignáce z Loyoly, zničena pobořením mostu Karlova povodní dne 4. září 1890.]

[2] [Slabým tónem disharmonickým, jenž zanikal téměř v obecném jásotu slavnostním, byly rouhavé řeči kacířů proti novému světci, jaké v aktech »haereticae pravitatis« vyskytují se při r. 1729. Tak obžalován tehdáž Petr Bartoš z Nepoměřic, jenž uslyšev, že jazyk sv. Jana Nepomuckého nalezen byl neporušený, řekl: »Kdo ví, čí je to jazyk?« Radní pražský Felix Weibel, v jehož domě na Novém městě Pražském nedaleko sv. Jindřicha konána tajná shromáždění kacířů, prohlásil konsistornímu kursorovi Michaelu Zástěrovi, že zajisté roku nepřežijí ti, kdož v kanonisačním processe svatojanském budou svědčiti. O hrozném trestu, jakýž r. 1729 zastihl nenapravitelného čtenáře kacířských knih Tomáše Svobodu, myslivce na panství Velišském, že rouhavě a potupně mluvil o sv. Janu Nepomuckém, viz str. 390. Podlaha, »Z dějin zápasu katolického náboženství s jinověrstvím a Čechách« ve Sborníku histor. kroužku »Vlast«, 1898, str. 39, 47.]

upomínky separatistické navždy byly zahlazeny a aby při možném nebezpečenství národové v mocnářství bez výminky seskupili se kolem svého panovníka. Neklamal se potud, že v Čechách nepřátelé Habsburků měli od té doby jen velmi málo sympathií; ale zda stačila vládě tato lhostnost obyvatelstva? Jesuité ubili ducha vzpoury, protože ubili ducha vůbec; potlačili všecky činné síly, národ byl podle přání jejich jako mrtvola, již lze ohmatávat a přenášet; od tohoto zotročeného lidu vítězům nebylo víc obávati se vzpoury, ale také nebylo možná nadíti se nějaké pomoci.

Za těchto vlivů život duševní znenáhla dohasíná v letech 1700 až 1740. Jaroslav Vlček, jenž náleží ku předním kritikům českým naší doby, počal své dějiny literatury české osmnáctým stoletím, chtěje zřejmě reagovati proti mínění tradicionálnímu, podle něhož dnešní obrození bylo jakýmsi zázrakem, který nebyl ničím ohlášen. Dílo jeho jest právě proto nejpádnějším důkazem neobyčejného úpadu národa za této doby: vychází sice jistý počet knih, psaných jazykem českým; ohromná většina knih těchto nemá vůbec žádné ceny a ani jediná nejeví nejmenší nadání literární. Jediný kazatel, jejž Vlček klade poněkud výše než ostatní, Štěpán František Náchodský, probošt pražských křižovníků,[1] je český Abraham a sancta Clara, ale druhého řádu; nemá ani svižnost komickou ani dar bystrého pozorování ani poesie, jíž někdy dosahuje vzor jeho, a více ještě nežli on libuje si v nechutných vtipech, v grotesknich methodách a ve směšných »svatovšetečných otázkách« a v jejich zevrubném řešení: »Zda-li Panenka Maria častěji na oslátku jela než-li svatý Josef, pospíchající do Betlehema?« »Jak velký ty koše byly, do kterých drobty apoštolové nasbírali a kam jsou ty drobty poděli?« † »Poněvadž nebesa z materie jsou slité a neprorážející, kterak (sv. Štěpán) mohl je viděti otevřené?« »Zdaliž Kristus za nás v nebi kleče se modlí?« — Nelze zapomínati, že jsme v plném XVIII. století: Leibnitz a Newton jsou mrtvi, Voltaire píše své

[1] [Obšírná postilla jeho s názvem »Sancta curiositas«, to jest »Svatá všetečnost«, vydána ve dvou dílech, první r. 1707, druhý po smrti spisovatelově až r. 1746. Z vrstevníků jeho zvláštním typem jest františkán Marek Damascenus, jenž v postille své »Trojí chléb nebeský pro lačný lid český ...« je představitel kazatelů-šprýmařů«, kteří v kázaních svých podávali sbírky anekdot, často triviálních a světáckých, na výstrahu nebo vzor. Jinak ve všech četných a objemných postillách této doby vládne týž duch, jejž nalezneme ve slohu jesuitských chrámů: »výzdoba pestrá, přeplněná světská, obrovské zlacené sochy a vyšperkované křiklavé obrazy, v plastiku vtělená bizarní fantasie, divadelním effektem působící na smysly širokých zástupův.« (Jaroslav Vlček, »Dějiny literatury čes.«, II., č. 1., str. 12, 25.)]

listy filosofické a Montesquieu připravuje »Ducha zákonů«; v Německu svítají první záblesky nové renaissance; Lessing a Klopstock se zrodili; všude je viděti velký šum novot, opojení z illusí a oprav, duchové letí v ústrety budoucnosti s překypující důvěrou mladosti. Jesuité nemají jiné snahy než zastaviti na hranicích Rakouska vlny tohoto příboje pohnutého a kypícího, ale plného bohaté prsti; lidu za potravu podávají pošetilosti hloupých kazatelů nebo směšných hagiografů.

Literatura světská přestává na několika ubohých romantických vypravováních, přejatých z ciziny, a na několika verších didaktických a satirických, v nichž nelze téměř poznati důležitost dokumentární, kterou v nich nalézají někteří vlídní kritikové. Jazyk nadobro se kazí. Kněží jsou nuceni mluviti jím, aby jim bylo rozuměno od jich osadníků, znají jej špatně a nemilují ho hrubě; v jejich neobratných rukou proplétá se tvary nesprávnými nebo barbarskými neologismy.[1] Praha pozbývá přitažlivé moci, kterouž udržovala kol

---

[1] [Obraz pokleslosti jazyka českého v 2. polovině XVII. století podává mluvnice jazyka českého Václava Rosy († 1689), rady při soudě appellačním (viz str. 370), horlivého vlastence rázu Pešinova. Smýšlení toto projevil Rosa zvláště v předmluvě ke své »Čechořečnosti«, jak nazval svou latinskou grammatiku jazyka českého, vydanou r. 1672 a dedikovanou arcibiskupu Pražskému Matěji Ferdinandovi z Bilenberka (»linguae patriae protectori providentissimo«). Mezi přednostmi jazyka českého, jejž klade na přední místo po latině a řečtině, uvádí souvislost slov českých s kořeny jazyka hebrejského, jenž byl řečí rajskou — tři hlásky slova buoh prý jsou symbolem sv. Trojice: *b* symbol první osoby, *uo* = ů symbol věčnosti a *h* symbol ducha — jazykům klassickým vyrovnává se způsobilostí skládati jím verše časoměrné; jazyk český jako jazyk slovanský je jazyk slavný, neboť Slovan pochází od sláva; jest jazyk svatý, poněvadž v něm koná se bohoslužba a p. Theoreticky grammatika Rosova obsahuje mnohé pěkné stránky zvláště co do skladby, ale v části tvaroslovné, a zvláště v tvoření slov, jest živým dokladem žalostného poklesnutí spisovného jazyka českého. V úsilí nahraditi cizí slova, i nejobvyklejší, domácími a tím přispěti k čistotě jazyka národního, Rosa jal se tvořiti nová slova neobratně a nevkusně. Tak v prosodii slova spondeus, daktylus, nahrazena neologismy: dvojnožka, dlouhokratinožka, za verš má zpěvovna, zpěvouce, vazomluva a p. Způsob Rosův potkal se s oblibou u spisovatelů XVIII. století. Tak v Frozínově překladu »Obroviště Mariánské« (1704) čteme v předmluvě o těchto nedostatcích obrazů Marianských: »Obyčejné ani symmetrie neb seměří ani proporcí to jest postupno-dílnost neb slušno-přerostavost audův žádná v nich se nenalézá. Materye neboližto předauprava skůro vždyckny jest špatná ze zlata neb stříbra ... Mezitím věda, kterak ledajakýs také ledajaks a běžmo vyklofaný maryánský rytineček neboližto představleček, nějaká neumělá řezbina, nějaký takový malířský poprejsk ani mrkem nebo mimo-vhodem oka ani postranním pohlezením vzezřín nikda nebyl .. aby k užitku nějakému nepomohl; chtěj nechtěj psáti musím a vypravovati, že tolikerá těch obrazův násobnost bez podstaty a své příčiny nejní« (str. 46.). Snaha po takové čistotě jazyka českého dostoupila nejvyššího stupně v řá-

sebe lid český, a dialekty místní počínají nahrazovati jazyk národní. Alexander Máčaj, nejznamenitější spisovatel katolický, skladatel nejznámější a celkem nejznamenitější, který tehdáž vyšel ze Slovenska,[1] a za ním škola trnavská vzdalují se zněnáhla od obecné řeči literární a připravují rozkol, jenž Čechy z království připraví o podporu kmenů slovenských, bydlících v severozápadních Uhřích. Morava byla chráněna proti podobnému odštěpení jen naprostou ochablostí, v níž byla pohřížena. Všudy jen příznaky bezvládí a rozkladu.

Sama vláda byla tím konečně znepokojena. Roku 1710 Josef I. přikázal místodržitelstvu českému prozkoumati stav university pražské.[2] Shledáno, že professoři se přičiňují, aby přednášky veřejné byly co možná prázdné, aby přinutili posluchače ku placení zvláštních

---

dění Jana Các. Pohla († 1790), jehož grammatika česká, německým jazykem sepsaná (Vídeň 1756, 1764, 1777, 1783) — jinak nečestný plagiat mluvnice Rosovy — vyznačuje nejhlubší úpadek spisovného jazyka českého.]

[1] Alexander Máčaj, mnich † řádu pavlánského, uveřejnil roku 1718 sbírku kázaní »Panes primitiarum« aneb »Chleby prvotin, lačnějícím slova božího dušem predložené«, † V latinské předmluvě vykládá, proč knihu tu vydal: jiní národové, Maďaři, Němci, Chorvaté, Čechové, Poláci, Moravané atd. mají hojně postill v jazyce svém; toliko Slováci vlastní svou řečí domácí nevydali posud žádného podobného díla, ač ho je svrchovaně potřebí; proto vydává ji a poněvadž v svém oboru první vydána jest jazykem národním, nazývá ji »Chleby prvotin«. — »Škola trnavská« nazvaná tak po předním východisku protireformace na půdě slovenské (Trnava = malý slovenský Řím, sídlo velkolepé kolleje Pázmáňovy university jesuitské, četných kostelů, klášterů, kalvarií), kde literární činností jesuitův a stoupencův jejich připravována dokonalá roztržka literární, jež udála se na konci XVIII. století. V literární činnosti její pozorovati je sice vliv jesuitské literatury české nepoměrně větší nežli současné protireformační literatury maďarské, třeba tato vedena byla duchem tak vynikajícím, jako byl arcibiskup Ostřihomský Petr Pázmány († 1637). Ale v otiscích spisů českých i v samostatných spisech náboženských jesuité trnavští přikláněli se k nářečí domácímu, aby srozumitelnější byli Slovákům a odvraceli je od kacířského jazyka českého, jehož užívalo se v bohoslužbě lutherské. (Jaroslav Vlček, »Dějiny literatury české«, II., č. 1., str. 31, 32, 49.)]

[2] [Rektor university P. Jan Müller T. J. a professoři fakulty právnické byvše vyzváni, aby podali svá dobrá zdání, vinu úpadu university svalovali na malé služné professorův a na skrovný výnos statkův universitních, a mínili, že opravou budovy Karolina, jež byla na spadnutí, přispěje se k obnovení bývalého lesku vysokého učení Pražského. Naproti nim tehdejší superintendent university appellační rada Petr Theodor Biretti ve svém dobrém zdání podal pronikavou a nelítostnou kritiku dosavádních nedostatkův u vyučování na všech čtyřech fakultách, a předložil pozoruhodné návrhy o novou organisaci vysokých škol pražských. (Viz V. V. Tomka »Gesch der Prager Universität«, 1849, str. 291—303.) Komise byla sice zřízena ku provedení oprav potřebných, ale neprovedla díla svého, vzavši úraz smrtí cís. Josefa r. 1711 a morem r. 1713, kdy zemřel i neohrožený navrhovatel díla opravného Biretti. Za celé dlouholeté vlády cís. Karla VI. neučiněno ničeho k nápravě vysokého učení Karlo-Ferdinandského.]

repetitorií; fakulta lékařská skládá se ze tří professorů, kteří nejčastěji se objevovali jen při zkouškách, aby approbovali kandidáty nejnevědomější, jen když řádně zaplatili taxy. Za 22 let byly dvě nebo tři pitvy. — Jesuité jevili veliké podivení z výčitek, jež jim byly činěny: po 158 let užívají stále týchž method, a jest velmi podivno, že najednou sešpatněly. Kandidátů jejich neubývá a jejich dissertace nejsou méně skvělé než dříve. Žádáno po nich, aby studující, kteří nechtí se věnovati theologii, na místě scholastiky vyučovali geometrii a různým odborům mathematiky: nebezpečné to výmysly lidí více nebo méně svedených bludy onoho Descartesa, jehož nauky nelze ve shodu uvésti s věrou římskou, a chytré to úskoky ďábla, který vyvrácením scholastiky připravuje útok proti církvi! Ostatně professor filosofie při příležitosti zajisté poskytuje potřebných výkladův o nových vědách, jichž zavedení bylo požadováno; jestliže přece se myslí, že je třeba některých oprav, svolují věnovati mathematikům tři čtvrti hodiny týdně na místě půl hodiny. — Neústupnost jejich obdržela vrch a theologové jejich dále hádali se o hodině, kdy počne poslední soud a jak dlouho potrvá; spisovatelé klassičtí dále byli v podezření a historie dále setrvávala v klatbě; studium práv jako dříve přestávalo na několika hubených a prázdných výkladech pandekt a studium těla lidského bylo stále pokládáno za bezbožnou odvážlivost.

Mor roku 1713 osvítil duševní a mravní schátralost, jež přirozeně vyplývala z podobné správy. Když byl řádil ve Vídni a na Moravě, vypukl v Praze v měsíci březnu. Lékaři a místodržící jevili z počátku nejtrestuhodnější nedbalost; Karel VI. nařídil zřízení komise zdravotní; sešla se teprve v měsíci srpnu. Lékaři domáhali se nejprve zvýšení platu a pak pomýšleli jen, jak by se uchránili: čtyři z nich byli posláni do Loun, kde mor zuřil nejhůře; nechtěli jít, až teprve místodržitelství jim pohrozilo, že pošle je tam mocí vojenskou. Lékárníci zvýšili své sazby a od senátu akademického obdrželi dovolení, jímž zákazníkům zapovídalo se vstupovati do krámů jejich; recepty brali polootevřenými dveřmi kleštičkami a tudy také vydávali léky, a byli tak nevědomí, že nedovedli přečísti předpisy lékařské a mísili nejrůznější látky lékárnické. Konec konců zlo nebylo největší. Fakulta uveřejnila — pouze německy — řád infekční, kdež doporučovala proti nemoci modlitbu, odříkávání žalmů, vzývání svatých, kteří chrání od moru, totiž sv. Antonína, sv. Rocha, sv. Šebestiana, sv. Rosalii atd.; na

meckou. Dvůr, sotva že přibyl, pomýšlí již jen na odjezd; s kavalíry českými zachází se s urážlivou nenuceností, a šlechtici cizí, počínaje v to vévodu Eugenia, obyčejně méně způsobilí, libují si vůči nim ve způsobu povržlivé povýšenosti; císař vzdaluje se nejvyšších úředníků korunních a bez nich rozhoduje o věcech nejvážnějších.

Privilegia zemská v zásadě nejsou zajisté popírána a samospráva domácí zůstává nedotčena; ba dostává se jí zdánlivého potvrzení reorganisací kanceláře české roku 1719. Znenáhla se zavedl obyčej, že povoláváni do ní radové z Dolních Rakous. Karel VI. nařídil, »aby národ český příště nebyl více souzen od radů cizích«, že tato kancelář bude míti příště dva senáty, senát politický a senát soudní, a rozmnožil počet radův a sekretářů. Roku 1721 znovu organisovány archivy královské.

Podobá se pravdě, že tyto proměny byly způsobeny samým pokrokem moci královské, která do Vídně potahovala velký počet věcí, kteréž až posud bývaly vyřizovány v samé Praze a že dějí se takto zároveň s oslabením úřadů zemských. »Místodržitelstvo královské nemá žádné moci svrchované,« píše vyslanec benátský, ač poněkud přeháněje, »ale jest celkem řádně spravováno, a tento sbor, jenž jest slovutný toliko na venek, jedná jen vlivem kanceláře české. Nejvyšší purkrabí tváří se jako místokrál . . ., ale jeho moc jest jen zdánlivá a vztahuje se k věcem jen málo důležitým.« V skutečnosti na tom málo záleží a s hlediska práva veřejného toto přemístění pravomoci nemá žádného významu. Nechť věci závisí na místodržitelství nebo na hraběti Kinském, »kterýž o každé otázce podává zprávu svou konferenci a přijímá nařízení od císaře«, jde vždy jen o zvláštní správu království, o jehož samostatnost theoretickou nikterak neběží; již z prospěchu osobního nejvyšší kancléř neupouští rád od svých praerogativ a vůči druhým představitelům vůle královské jest tvrdošijným obráncem samosprávy koruny české.

Snadno však pochopíme, že svobody, jež jsou již háječny jen žádostivými snahami jednotlivcův, a jež neměly záruky ve bdělém chu veřejném, byly vydány na milost náhody a rozmaru ovníka. V okolí Karla VI. byli rádcové, kteří naléhali, aby ť nezastavoval se na dráze sjednocování, na niž se pustil: proč, ž prohlášena byla nerozdílnost mocnářství, nespojily by se nou reorganisací správní různé země, ustanovené sdíleti věčně

týž osud? Odstraněním překážek, jež bránily jeho iniciativě, privilegií, která neodpovídala více nynější situaci, vláda ústřední nabude možnosti zahájiti rozumnější politiku hospodářskou a potvrditi jednotu morální — pojištěnou již vítězstvím církve — vzájemností prospěchů hmotných.

Někteří úředníci správní a někteří publicisté již tehdáž tušili obšírný plán oprav, který, kdyby byl býval rozhodně proveden, byl by nepochybně dal nový směr dějinám rakouským a předešel nesnáze, které vytvořeny byly Habsburkům probuzením různých národností. Předseda komory dvorské, hrabě Stahrenberk, navrhoval svolání stavův obecných, kde »prostí obyvatelé« byli by zastoupeni podle zásady, která vždy povzbuzovala dům rakouský, »aby spravoval lid pod ochranou svobody«. Spisovatel, jehož jméno neznáme, ale jenž dobře znal situaci, tušil plán, o nějž později velmi neobratně se pokusili Windischgrätz a Schmerling: shromáždí se poslanci zemí rakouských a českých a na země přivtělené ke koruně uherské bude se naléhat, aby přivedeny byly k domáhání se ústředního sněmu tak, aby se zlomil odpor Maďarů; v tomto společném parlamentu obmezeny budou svobody stavův a opraveno bude právo veřejné: »nejmoudřejší z lidu« a šlechta neodmítnou ústupků potřebných, a nové »sjednocení Anglie a Škotska dokazovalo výhody podobné iniciativy. — Plán nebyl fantastický: sněmy české několikrát prokázaly svou ochotu vstoupiti ve styk s delegáty druhých zemí mocnářství a obratným tlakem bez velikého odporu bylo by postoupilo se dále na této dráze.

Karel VI. lekal se koncepcí tak dalekosáhlých. Raději pokračoval s větší poněkud ráznosti v politice svého otce, spokojil se tím, že připravoval svým nástupcům vládu snadnější seslabením privilegií partikularistických, sjednodušením správy ještě velmi spletité a nepozorovaným rozšiřováním pravomoci vlády ústřední. Tento způsob měl své výhody: protože přestával vůbec na stanovení proměn způsobených silou okolností, nebudil žádného odporu a vzdaloval všelikou možnost ústupu. Závadou jeho bylo, že nedbal možných překvapení budoucnosti a zůstavoval jistou prázdnotu, protože zabraňoval vzniku vlastenectví všerakouského. Někdy prozíravý panovník má povinnost nelekati se některé smělosti; Habsburkové na počátku XVIII. století zameškali okamžik, kdy úplné přetvoření mocnářství bylo by poskytovalo nejméně nebezpečenství a největší počet příznivých vyhlídek.

Pokud žádná příhoda nerušila přirozený vývoj mocnářství, působení sil jednotících vykonávalo se intensitou pravidelně postupující, a jest jisto, že za vlády Karla VI. splynutí děje se mnohem rychleji než za jeho předchůdce. Vévodovi Eugenovi Savojskému, kterýž až do smrti své r. 1736 zachovává nejvyšší řízení věcí vojenských, a jenž těší se z vážnosti, které zasloužil si tolika skvělými službami, podařilo se konečně provést opravy, jichž marně se domáháno od času Montecuculova, a od doby jeho v pravdě počíná vojsko rakouské. Dlouhými válkami vytvořen jest mezi důstojníky duch sborový, který potlačuje lehce upomínky partikularistické; vojáci, s nimiž lépe se nakládalo a kteří trvaleji věnovali se svému řemeslu, chováni byvše u pluku až do svého stáří, pozbývají všeho styku se svými rodinami a neznají jiné korouhve než prapor plukovní; vojsko stává se tím, čím nepřestalo být až do našich dnů, výlučným vlastnictvím císaře a strážcem vlastenectví habsburského, jež potlačuje neb aspoň do pozadí zatlačuje city kmenové. Po dlouhý čas zadrží šíření se ideí národních, uzavře jim část tříd vůdčích, část to, jejíž prostředky jsou nejrozsáhlejší a vliv nejmocnější, která z marnivosti a domýšlivosti chce míti totéž mínění jako aristokracie vojenská a mluviti týmž jazykem.

Stahrenberg neměl ani důvěry ani rozhodnosti vévody Eugena, takže reformy finanční byly mnohem méně pronikavé;[1] předseda komory dvorské narazil na tichou opposici několika bankéřů židovských, zvláště Hirschlů, Sinzheimů, Wertheimerův a Oppenheimerů, kteří půjčovali komoře na 25, ba někdy i na 40 procent, a kterým šlo o to, aby nebyly odhaleny jejich výnosné operace. Neustálé střídání vůle císařské, spletitost a zamotanost koleček správy státní, malá přesnost nařízení, řevnivost starých administrací a nových direkcí, jež zřizovány, aniž odstraněny byly úřady, jež dříve trvaly, překážely zavedení systému opravdu rozumného, účetnictví přesného i jasného a pořadu pravidelného v úřadech. Však přes tyto vnitřní odpory a ústupky dohled moci ústřední jest opravdovější; jejích rozkazů pilněji se poslouchá; úředníci lépe placení a pod bedlivějším dozorem přivykají si hledati svého hesla

[1] Lituji, že nemohu zde prozkoumati podrobněji tuto správu finanční Karla VI., jež je důležitá a zajímavá s mnohých stránek. Viz mimo díla již uvedená: Mensi, »Die Finanzen Österreichs 1701—1740« a Perthes, »Politische Zustände und Personen«.

ve Vídni; prostředky správní se doplňují a činnost panovníkova vykonává se v oborech, kam ještě nebyla se odvážila. Otázky hospodářské, tak zanedbávané v XVII. století, zajímají patrně rádce Karla VI. a stát vyhrazuje si vrchní řízení věcí obchodních a průmyslových, doplňuje obor své pravomoci a konečně v nečinnost přivádí úřady zemské, zbavené působnosti, jež by byla měla přirozeně jim býti vyhrazena.

Politika národohospodářská Karla VI. byla posuzována způsobem velmi rozdílným. Schebek, který studia svá obmezil na sklářství,[1] píše chvalořeč: † »všecka dobrozdání a rozhodnutí státních úřadů z té doby naplňují nás největší úctou; vše uvažuje se věcně, důkladně a nestranně, rozhodnutí jsou případná a citem práva a spravedlnosti prodchnutá . . .« Przibram, jehož bádání jest podrobnější, je přísnější.[2] »Přes hojné sliby oslňující, ba i některé skutečné opravy, vládě nedostávalo se odhodlanosti, neprovedla než zlomkovitě zlepšení, jež vyznačovali jí odborníci nejznamenitější, rozhodnutí opravdu užitečná byla do nekonečna odkládána, a když konečně byla nařízena, v posledních létech vlády zůstala nejčastěji mrtvým písmenem.« Zdlouhavost správy, slabost panovníkova, nedokonalost prostředků výkonných, jež mu byly po ruce, předsudky lidové a mylné theorie tvořily tolik překážek nepřekonatelných, jež ochromovaly nebo neobyčejně zdržovaly pokrok bohatství veřejného.

Soud Przibramův zdá mi se poněkud přísný, a rádcové Karla VI. mají aspoň zásluhu, že předvídali velikou budoucnost průmyslu v království; jejich činnost někdy ukvapená a často nesmělá dala rozhodný popud hnutí, jehož první stopy stěží pozorovány za císaře Leopolda I

Národní hospodáři této doby jsou proniklí theoriemi merkantilními a evangeliem jejich jsou spisy Hoernigkovy a Schroederovy.[3]

---

[1] [Edmund Schebek, »Böhmens Glasindustrie und Glashandel«. Quellen zu ihrer Geschichte. Praha 1878.]

[2] Przibram, »Das böhmische Commerzcollegium«, str. 86. [Z dobrozdání odborných na povznesení průmyslu a obchodu v Čechách pozoruhodny jsou zvláště návrhy Jana Bořka, úředníka komory české a referenta komerční deputace, zřízené dvorním reskriptem ze dne 25. září 1705, připomínající plány Leuxovy, viz str. 308.]

[3] O naukách toho věku viz Roschera v Hildeb. Jahrb. für Nationalökonomik, 1864, a Biderman, »Die technische Bildung in Österreich«, 1854.

Jejich účelem jest dosáhnouti příznivé rovnováhy obchodní, to jest zvýšiti vývoz a obmeziti dovoz, tak aby cizí odběratel povinen byl platiti své nákupy zlatem. »Nesmí se dovoliti žádným způsobem a žádným činem,« praví Hoernigk, »dovoz zboží, jež země může vyrobiti v dostatečném množství a v slušné jakosti; v té věci nemůže býti žádného rozvažování, žádného ohledu k cizině, buď kdo buď, přítel, příbuzný neb spojenec stejně jako nepřítel. Všeliké přátelství přestává, když vede jen k oslabení mému a ke zkáze mé. A tato zásada trvá, i když domácí výrobky jsou horší nebo dražší. Lépe jest dáti za předmět dva tolary, jestliže tyto tolary zůstanou v zemi, než jeden tolar, který by odešel do ciziny.« Úkol státu nepřestává na podpoře rozvoje průmyslového dobrou správou finanční nebo dovednými pracemi veřejnými, jeho poslání je složitější a bezprostřednější; má býti spolupracovníkem průmyslníků, vésti je svými předpisy a příklady, podporovati je vhodným zákonodárstvím, připraviti jim okolnosti výhodné ku práci.

Karel VI., ačkoliv o theorii Hoernigkově nepochyboval hrubě nikdo u dvora, nijak neukvapil se v provádění jeho rad, a systemu jeho užito v plném rozsahu teprv od Marie Teresie a Josefa II. Komerční rada česká, jež úřaduje pravidelně od r. 1724 a v níž bylo několik členů činných a vzdělaných, pozbývala trpělivosti zdlouhavostí dvoru; nejrozumnější návrhy její byly pohřbeny ve fasciklech a po několikaletém naléhání nedosáhla ani zrušení některých ze sedmi set mýt, jež zatarasovaly silnice, ani nevyhnutelných prací o sjízdnost cest, ani odstranění nadužívaných privilegií městských, poplatků skladních, poplatků plavebních atd.; důležitá otázka o sesplavnění řeky Labe, jež byla studována od století, dále zůstávala předmětem zkoumání učencův a marných dobrozdání. Neodbytností svou však rada komerční konečně burcovala netečnost krále a přes mnohé váhání a opravování probleskovalo vítězství nových nauk.

Žádného úsilí však nebylo vynakládáno o zlepšení rolnictví; bída poddaného lidu nezvětšuje se, poněvadž to bylo nemožno, ale jeho osud se nezlepšuje, a to již postačí, aby zamezen byl všeliký skutečný pokrok. Ostatně dvoru běží o to, aby obilí bylo laciné, aby dělníci se spokojili se mzdou skrovnou a aby tovární cena výrobků zhotovených byla také co možná malá.

Přízeň moci státní kloní se ku průmyslu. Rádcové císařovi neklamou se o měšťanstvu bázlivém, nevědomém, zkostnatělém

v předsudcích; »otcové dávají na řemeslo jen nejhloupější své děti; jestliže některé z nich projevuje nějakou dobrou vlohu, třeba z něho vychovati doktora neb professora!« Jakmile kupec má několik zlatých, hledí se jen povýšiti, zanechává svého povolání, vluzuje se ve šlechtu neb úřednictvo. Houf řemeslníků spokojuje se s nejmenším výdělkem a nemá jiné starosti než aby nesmyslnými řády vyhnulo se soutěži. Cechy jsou jen koterie, kde číhají mistři, by obtěžovali cizince nebo začátečníky.[1] Všeliká novota je podezřelá a protizákonná; privilegia, týkající se různých řemesel, vzbuzují neustálé spory a nekonečné pře; odborného vzdělání není naprosto a zručnost »jest jen pověstí, poněvadž mistři pravidelně odmítají dělníky obratné a schopné«. Zlořády byly tak hluboké, že pokusy o částečné opravy zdály se odsouzeny k nevyhnutelnému nezdaru; bylo třeba »vytrhnouti zlo z kořene«,[2] zrušiti cechy. Karel VI. neodváživ se toho, snažil se aspoň napraviti nejobtížnější závady obecními nařízeními z r. 1731 a 1739.

Přesná, jasná, dosti svobodě přející nařízení tato vyznačují se skutečným úsilím, aby zlomen byl despotism starých cechův a zabezpečeno státu vrchní řízení ruchu průmyslového; byla by měla šťastný vliv, kdyby byla opravdu provedena. Ale cechy neupustily snadno od svých privilegií, a používajíce ochoty nebo slabosti úřadů městských, daly se v tichý a vytrvalý boj proti nařízením královským, v němž často vítězily. Vláda neprokazovala mnoho ráznosti při provádění svých rozkazů, protože záleželo jí především na velkém průmyslu, který vznikal, a na továrnách, jež pod přímou její ochranou a někdy též s její finanční pomocí zřizovaly se mimo oprávněné sbory. Její politika obchodní byla výlučně určována přáním usnadniti jejich vývoj a obecní tarif celní, který konečně byl prohlášen roku 1737, nedýše již úvahami čistě fiskálními, jako tarif celní z r. 1657, ale úkolem jeho jest obrana domácí výroby proti cizí soutěži.

Nejosvícenější členové rady komerční v Praze žádali, aby upustilo se od výstředního systemu ochranářského a aby vytvořilo se z různých zemí mocnářství »právě tak jako po stránkách jiných

---

[1] K. V. Adámek, »Cechovní zřízení na Hlinecku v XVII. a XVIII. věku« ve Věstníku Kr. čes. spol. nauk, 1899, str. 11—12.

[2] Reschauer, »Geschichte des Kampfes der Handwerkerzünfte und der Kaufmannsgremien mit der österreichischen Bureaukratie«, str. 4.

jedno tělo a jeden organism v příčině celnictví a bernictví«. Toto přání svědčí zajisté o dosti pokročilém stavu průmyslovém, protože zájmy, vždy velmi nesmělé, odvažují se myšlenky zápasu teprve, když doufají podstoupiti jej úspěšně. Menšina v radě komerční k podepření svých theorií, svobodě přejících, připomínala, že r. 1732 z království vyvezlo se skoro za $4^1/_2$ millionu zlatých, to jest téměř za 1,200.000 zlatých více než bylo se dovezlo, a připomínala, že není mnoho zemí v Evropě, kde by rovnováha v obchodě byla tak příznivа; nad to seznamy cel podávají jen velmi neúplnou představu o skutečné činnosti. Jiná fakta potvrzují odůvodnění radů komerčních: přibývalo pánů, kteří rozuměli výhodě, již poskytovalo jim zřizování továren,[1] postup práce se zdokonaloval; dělníci povolávaní z ciziny zaváděli dokonalejší způsoby, suroviny se lepšily.

Toto hnutí průmyslové, jež bylo teprve v počátcích, zachovávalo, bohužel, příliš často ráz strojený, a nadužívané prostředkování státu obohacovalo především malou skupinu privilegovaných.

Továrníci, z nichž mnozí byli původu cizího, žili z přízně dvoru, a nařízení z Vídně mohlo je obohatiti nebo zničiti; zůstávali lhostejni k osudům země, v níž se usadili, a mezi nimi nezrodilo se žádné vlastenectví národní; ke šlechtě, jež zapomenula na tradice slovanské, připojila se nová třída, zpupně hrdá a nepřátelská, jež rozhodovala váhou svého bohatství a svých styků. Podmínky zeměpisné způsobily obmezení velkého průmyslu na hornaté krajiny severovýchodní, severní a západní kolem Trutnova, Liberce, Rum-

[1] [Z panstva českého mezi prvními zakladateli továrního průmyslu v první polovici XVIII. století nalézáme hraběte Adolfa Bernarda z Martinic, na jehož panství Plánickém v Klatovsku přičiněním podnikavého Jana M. Fremmricha založena první továrna na sukna. Podle svědectví merkantilního kollegia provozováno soukenictví v Čechách tehdáž v 63 městech a městečkách, z nichž 34 ročně zhotovily 6715 postavů, 29 dokonce 41.429 postavů, t. j. 1,242.810 loket sukna v ceně 30 kr. až 3 zl. za loket. Přední místo zabíral cech Liberecký s 12.000 postavy, Jindřichohradecký s 8.000, Friedlandský se 4.000, Českolipský s 3.600, Kadaňský s 2.000, Chomútovský, Broumovský a Doupovský s 1.000 postavy. Při tom podotýkalo merkantilní kollegium, že »všickni domácí soukeníci pracují prastarým špatným způsobem«, kdežto Fremmrich ukázal, »že lze z pouhé zdejší vlny české zhotoviti docela pěkná a jemná sukna«. Roku 1715 založil hrabě Jan Josef z Valdsteina v Horním Litvínově na panství Duchcovském a o něco později hrabě Bedřich Václav z Trautmansdorfu v Kladrubech (na Chrudimsku) továrny na sukna. Roku 1723 hraběnka Johanka Gallasová v Hrádku u Liberce zřídila první továrnu na výrobu látek bavlněných. Podporou sklářství na panství Jilemnickém proslulі hrabata Harrachové zejména založením proslavené sklárny Novosvětské (1737). (Srovn. pojednání H. Hallwicha »Industrie u. Handel« v díle »Die öster.-ung. Monarchie in Wort und Bild«, Böhmen, 2 Abth., str. 626—630.)]

burku, na svazích Krušných hor a v Chebsku, to jest v krajinách obydlených od Němcův; odvěké nepřátelství obou národů stížilo se od té doby protivou hospodářskou, neboť krajiny průmyslové, závisící na cizině, fluktuacemi trhu evropského nebo změnami módy, nebyly si již vědomy prospěchů společných, jimiž poutány byly k ostatnímu království. Často stavěny proti sobě liberální směry dělníků na severu proti konservativnímu smýšlení středu českého, jenž zůstával dlouho výlučně rolnický. V skutečnosti Češi nejsou nijak méně zaníceni pro svobodu nežli Němci, jenom že obě skupiny při téže touze a při téže potřebě oprav očekávají je od různých method. Slované, u nichž v hloubi srdce dále žila nejasně úcta předků, vidí ve zřízení samostatnosti koruny podmínku pokroku, kdežto průmyslníci němečtí v této obnově samosprávy pozorují hrozivou ujmu. Z mnohého neštěstí, jež neobmezená vláda Habsburků zůstavila zemi, tento rozkol mravní byl zajisté nejtěžší. V jiné formě dopustili se téhož omylu jako Přemyslovci, a od té doby těžce pykali za svou neprozíravost. Jest krutou ironií, že ze všech skutků Karla VI. nejosudnější pro dynastii a zemi byly právě skutky, jež vzbuzeny byly nejlepšími záměry, a jeho opravy hospodářské vytvořily nebezpečenství nekonečně vážnější nežli rozkol náboženský, který tak nelítostně byl jím potírán.

Zatím výhodou probuzení průmyslového bylo, že rozmnoženy styky s cizinou, a třeba vliv cizích ideí byl na počátku nepříznivý tradici národní, byl nevyhnutelnou podmínkou příštího povznesení. Do tohoto vězení, kde národ znenáhla zmíral smrtelnou mdlobou, bylo třeba stůj co stůj zjednati přístup čerstvému vzduchu; výsledek ukáže, zda-li nemocný je nadobro ztracen. Věcem, jimž kyne vítězství, je přirozeno, že čerpají novou sílu z událostí zdánlivě nejnebezpečnějších; pokrok vlivů německých v XVIII. stol. vrátil takto nenadálou sílu národu českému, a filosofie francouzská, racionalistická a kosmopolitická, vzbudila v něm vlastenectví na polo zaniklé.

Od polovice XVII. století jesuité žalovali, že kardinál Harrach nebo rádci jeho jsou podezřelí z jansenismu,[1] aniž víme, o jaká

[1] Jansenism na půdě hollandské a francouzské bylo zvláštní hnutí opposiční proti jesuitské morálce protireformační, jehož původcem byl luvaňský professor theologie, později biskup Ypernský Cornelius Jansen (1585—1638). V pohrobním spise svém o sv. Augustinovi (1640) zamítal pohodlnou morálku jesuitskou, podle které hříchy nejsou tíží nesnesnou, nýbrž jen omluvitelné chyby a odpustitelné poklesky, kterých snadno se zbavujeme, často se zpovídajíce a přesně vykonávajíce všecky ostatní příkazy církevní.

fakta přesná opírala se jejich podezření. Na počátku XVIII. století, když po dlouhé době válečné styky s Francií stávají se častější, cestovatelé přinášejí z ní, ne-li ideje zcela jasné a systém určitý, aspoň žal z nelítostné utlačovací správy, které podrobili zemi trapiči. Kolem Karla VI. malý kroužek nesměle brání politiku oprav liberálních: Montesquieu při příchodu svém do Vídně roku 1728 byl zde přijat sympaticky, takže zachoval si dlouho cit vděčnosti; ukazují mu knihy sice prostřední, ale dosti smělé inspirace; většina těchto nespokojenců vídeňských mají tužby jen velmi neurčité a vzdělání jejich jest obmezené: »dosti vzdělaní pro Rakousko,« praví ještě Montesquieu s jakýms opovržením. — Jméno polo legendistické hraběte Františka Antonína Sporcka (1662 až 1738) shrnuje v Čechách tuto školu mužů dobré vůle, jichž myšlení je nerozhodné a program kolísavý, ale jejichž naděje nejisté stačí k znepokojení církve.

Román zmocnil se jeho života, a není vždy snadno nalézti pevnou půdu uprostřed bájí nakupených. Jeho otec prý, jenž † ve Vestfálsku pásal vepře za mládí svého, vstoupil do služby cís. Leopolda I.; účastnil se slavně válek s Turky, a zatím dosti hojně pečoval o své vlastní jmění, protože koupil za více než 600.000 zlatých statků v Čechách. Toto bohatství tak náhlé upozornilo naň. Mladý František Antonín Sporck cestoval mnoho, pobyl v Anglii, Nizozemí, ve Francii; byl ducha zvědavého, čítal mnoho, zvláště Pascala a spisovatele jansenistické.[1] Nemohu však uznati v něm pravého

---

Proti této jesuitské morálce Jansen obnovoval starý ethický základ, na nějž katolictví postaveno bylo sv. Augustinem pověstnými pěti výroky: 1. Od pádu Adamova přirozenost lidská naprosto je hříšná; 2. následky hříchu prvotního tíží každého člověka; 3. od věčného zatracení křesťana chrání pouze milost boží; 4. Kristovou krví nebyl vykoupen každý jednotlivec, pročež pouhý křest k vykoupení je nedostatečný; 5. vyvolení boží jsou předurčeni, proto nikomu není povědomo, je-li z nich či není. *Dílo* Jansenovo mělo velký účin zvláště na půdě francouzské, kde přední duchové hlásili se k zásadám jeho, ale potkalo se s prudkým odporem jesuitův, od nich jansenism prohlášen za skryté kalvínství, a přičiněním jejich papež Urban VIII. r. 1642 knihu Jansenovu prohlásil za kacířskou a Innocenc X. r. 1653 vytčených pět vět Jansenových zatratil jako bludy kalvínské. Bullu jeho »Cum occasione« dovolil cís. Ferdinand III. r. 1654 prohlásiti v Čechách. O žalobách jesuitův, obviňujících přední rádce a důvěrníky kardinála Harracha, že jsou nakaženi kacířstvím a bludy jansenitickými, ve spisku »Idea gubernationis ecclesiasticae« viz str. 261. »Protireformační mravouku jesuitskou a katolickou opposici jansenistickou« líčí výstižně Jaroslav Vlček v »Dějinách české literatury«, II., č. 1, str. 119—122.]

[1] † Obšírný spis Sporckův »Wiederlegung der Atheisten, Deisten und neuen Zweyffler« (1712) jest jen spracováním velikého apologata křesťanského. — Vlček, ibidem str. 126 [Blaise Pascal (1623—1662), ge-

žáka Port Royalu, neboť učení jeho je příliš eklektické a víra jeho příliš kolísavá. Jsa příliš nádhery milovný [1] byl také velmi šlechetný, laskavě zacházel se sedláky; [2] na zámku svém † v Lysé založil tiskárnu, odkud vycházely knihy vzdělavatelné, které v tisících exemplářích rozšiřoval v okolí svém. Úmysl sice chvalitebný, ale horlivost málo osvícená: tyto pedantické hádky a dogmatické traktáty nebyly hrubě chápány od sedláků, kteříž ani neznali německy. [3] Jesuité pobouřili se činností hraběte: měli s ním nesnáze

niální mathematik a nejznamenitější a nejsmělejší ze stoupenců Jansenových, kteří shromažďovali se ve filiálce versaillského kláštera Port Royal des Champs v předměstí pařížském. Slavnými jeho »Lettres écrites à un Provincial« (1656—1657), mistrovským arcidílem polemickým, byla vyvrácena a zničena protireformační nauka jesuitská. Srovn. T. G. Masaryka Blaise Pascal, jeho život a filosofie (1885).]

[1] [Nádheru největší rozvinul hrabě Sporck v lázních Kukuských, kde dal vystavěti velkolepý zámek, divadlo, řadu vill uprostřed nádherného parku s vodotrysky, vodopády, vodou hnanými hudebními nástroji, obrovskými klecemi s ptáky, s jízdnými drahami a j., v blízkém lese Bukovinském z pískovcových balvanův a skal dal vytesati sochy a sousoší svatých, poustevníků atd. Štědrým mecenášem byl zejména slavnému Petru Brandlovi, sochaře Matyáše Brauna povolal si z Inšpruku, proslulého rytce Michala Renze z Norimberku. Renzovými rytinami zejména pověsti veliké došly lázně Kukuské. V paláci svém v Praze a na všech zámcích svých zřídil si skvostná divadla, na nichž provozovány za shluku vzácných hostů první opery vlaské od operních společností italských. K lovům na panstvích jeho přijížděla nejvzácnější společnost; lesní hudba jeho proslula daleko široko. V paláci svém za doby zimní v Praze, za letní v zámku svém Kukuském hostíval nejpřednější velmože, učence a umělce. O stycích jeho s vynikajícími duchy současnými svědčí korrespondence jeho, v dvacíti svazcích uložená v archivu zemském, ale dosud neprozkoumaná. (Wurzbach, »Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich«. Vídeň 1878, XXXVI., 219, odkud přejato vypravování Svátkovo v Čes.-Mor. Kr., VII., 223—229.]

[2] [Památkou opravdové lidumilnosti hraběte Sporcka zůstává špitál při klášteře Milosrdných bratří v Kuksu, který velikým nákladem založil pro sto chudých poddaných ze svých panství, ustanoviv, aby po smrti jeho všecky důchody panství Hradištského a úroky z jistiny 100.000 zl. obráceny byly k vydržování ústavu toho, který po dnes trvá. Podobné špitály pro chudé a nemocné poddané své založil v Lysé a Kozojedech. Klášteru Milosrdných bratří v Praze vykázal důchod na vydržování a ošetřování patnácti nemocných ve špitále jejich. Řádu trinitářů daroval 100.000 zl., tak aby dvou třetin úroků užilo se na vykupování křesťanů ze zajetí tureckého, a jedné třetiny na vyprošťování dlužníků z vazby; tento druhý úkol dosud vykonává obec pražská, ač po zrušení vazby pro dluhy splácí z úroků nadání Sporckova dluhy nemajetných dlužníků. Za drahoty obilí otvíral sýpky chudým. Při každém farním kostele na všech panstvích zřídil nadání, aby každoročně rozdávány byly almužny šesti mužům a šesti ženám, jak dosud se děje. (Ibidem VII., str. 225—226.)]

[3] Někteří historikové čeští přičítali Sporckovi podezřelé myšlenky záludné a vyčítají mu, že podporoval německý jazyk na škodu českého. — Povoloval prostě potřebě, mrzuté zajisté, ale nevyhnutelné; obrození národní nemohlo počíti než němčinou, právě tak jako spisovatelé nejoriginalnější vystupují vždy s nápodobou. [Literatuře české zavděčil se hrabě Sporck jenom krásným

o společnou zeď a zlobili se pro žerty nevkusné, jež s nimi tropil;[1] mnozí šlechtici, žárliví na jeho bohatství, podezírali ho z dosti vlažné oddanosti jeho k dynastii. Roku 1729 biskup Královéhradecký nařídil vyšetřování; oddělení kyrysníků † pluku Caraffova obklíčilo jeho zámek v Lysé, a Koniášovi bylo uloženo prozkoumati knihy jeho, † jež na dvanácti vozech odvezeny byly do Hradce. Věc neměla však následkův a pověst tvrdí, že Sporck smířil se s jesuity. V tomto muži nepokojném, který stojí prostřed mezi osvícencem a dobrodruhem, nebylo zajisté ducha pro oprávce nebo mučedníka. Nicméně cítíme jakousi sympathii k tomuto velmoži, který zbavil se předsudků stavu svého a jeden z prvních přinesl do Čech ideje svobody a snášelivosti francouzských filosofů.

V jiné formě nauky jejich blížily se namnoze učení Jednoty bratrské a Sporck na cestách svých po Hollandsku a Anglii všudy nalézal stopy Komenského. Propaganda cizí byla takto připravena a usnadněna v Čechách upomínkami, jež církev nikdy úplně nezničila. Jesuité omrzeli mnoho pánů svým poštíváním a dvořané, zvyklí ve Vídni jisté volnosti v chování, nechtěli přijímati déle jejich poručnictví. Druhé vydání indexu knih zapovězených obsahuje 77 spisů francouzských, jež mají býti zničeny; a přece představovaly zajisté jen část spisů podezřelých, jež byly rozšířeny mezi šlechtou. Když censoři žádali za vydání jich, byli dosti špatně uvítáni: »předpojatí svým urozením, svými tituly, svou hodností šlechtici vymýšleli výhrady mimořádné, jež nemají žádného smyslu před Bohem, prohlásili se za dosti rozumné, aby rozeznali dobré zrno od koukolu a ve své přemrštěné pýše přičítají si takto úřad soudce duchovního«.

Mezi těmito svobodomyslníky Sporck získal členy první lóže zednářské, která byla založena v Praze r. 1726. I zde podnět jeho pojil se ke Komenskému: zda svobodné zednářství

---

vydáním katolického kancionálu »Slavíček rajský na stromě života« (v Hradci Král. 1719), sestaveným od Jana Jos. Božana, faráře v Chroustovicích, jenž písně vybíral s větším vkusem než Koniáš v pověstné své »Cytaře«, vyhýbaje se zejména výkvětům »mučírenské« obraznosti veršův a kázaní jesuitských. (Jaroslav Vlček, »Dějiny české literatury«, II., č. 1, str. 126.)]

[1] [Tak proti zámku Žírečskému, jenž náležel jesuitské kolleji sv. Anny ve Vídni, dal postavit obrovskou sochu rytíře, který mečem hrozí jesuitům, jichž dotýkaly se epigramy a paskvily na bocích dvou mohutných jehlanců po obou stranách sochy. Na hoře Kalvarii dal na stěně kostela vymalovat obraz pekla, jehož ďáblové měli podobu jesuitů žírečských a p. V rozmarech těchto ztělesňoval se odpor Sporckův proti jesuitskému snažení protireformačnímu. (Ibid. VII., str. 228.)]

nebylo nadšeno v skutku ideami »pansofistickými«, jež shrnují inspirace posledních let velikého biskupa bratrského? Roku 1667 ve své Panegersii [1] vyzýval lidstvo, aby sjednotilo se k vystavění nového chrámu Šalamounova, pravzoru spravedlnosti a lásky, kde by národové zapomněli na svá záští, sekty na svou nenávist, školy na svou marnost a prováděli dílo nekonečného pokroku a míru, který tvůrce světa ukládá svému stvoření. Když roku 1717 slavný theolog Jakub Anderson sestavil konečné stanovy, jež byly základem svobodného zednářství, přejal doslovně z Panegersie své hlavní zásady. Podivuhodnou shodou, ve chvíli, kdy hrabě Zinzendorf obnovoval v Německu Jednotu bratrskou, obrozovala se v Praze ve formě způsobilejší potřebám moderním a duchu toho věku.

»Lože u tří hvězd«, [3] nejstarší v Rakousku, spojovala s několika literatory a několika kupci pražskými představitele nejslavnějších rodin v království, hraběte Norberta Vrbnu, hraběte Guidobalda Martinice, hr. Ferdinanda Paradisa, hr. Jana Václava Kaisersteina a j. Na místo Sporcka, prvního velmistra lóže pražské, když se poděkoval r. 1735, nastoupil hrabě Ferdinand Paradis, král. hejtman Nového města Pražského. Takto kolem roku 1730 počala se v Čechách zřizovati strana, která přála si, aby učiněn byl konec odvěkým návykům nesnášelivosti a fanatismu.

---

[1] [Panegersia (Probuzení všech obecné) jest úvod největšího a nejušlechtilejšího díla Komenského »De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alios vero ad eruditos, religiosos, potentes Europae« (Rada obecná o nápravě věcí lidských, k člověčenstvu a především k učeným, duchovním a mocným v Evropě řízená), v němž všecky vědecké, vychovatelské a náboženské snahy velikého myslitele měly býti dovršeny a harmonicky zceleny. Dílo samo mělo se skládati z pěti knih: 1. panaugie (obecné cesty světla), 2. pantaxie neboli dřívější pansofie (obecného spořádání věcí), 3. panpaedie (obecného mysli vzdělávání), 4. panglottie (obecného jazyků vzdělávání) a 5. panorthosie (obecné nápravy). Závěr měla tvořiti pannuthesia, t. j. ponuknutí, aby opravdově přistoupeno bylo k těm věcem, tak žádostivým. Ze zamýšlených sedmi knih známe jen dvě, »Panegersii« a »Panaugii«. O velkolepém díle Komenského a o části vstupní »Panegersii« viz pojednání K. B. Storcha »Komenského Panegersie« v Čas Čes. Musea, 1861, str. 217—234. Na souvislost zásad maçonských s dílem Komenského ukázal Kr. Fr. Krause ve spise »Die drei ältesten Kunsturkunden der Freimaurer-Brüderschaft«, Drážďany, 1810, o němž V. B. Storch zprávu podal v rozpravě »Komenskéko snahy pansofické« v Čas. Čes. M., 1851, IV., str. 21—26.)]

[2] [Členové »lože u tří hvězd« scházeli se potají v paláci Sporckově v Andělské zahradě na Novém městě Pražském.]

[3] J. Svátek, »Zednáři (freimauři) v Čechách v XVIII. stol.« v Obrazech z kulturních dějin českých, 1891, II., str. 262.

Vláda Karla VI. značí dobu nejúplnějšího vítězství despotismu katolického, a důsledkem, který lehce bylo lze tušiti, bylo, že samou výstředností vítězství jeho budí se odpor, zprvu sice nesmělý a osamělý, ale který nenadálou podporu nalezne v událostech zevnějších. Války, vyplňující první část vlády Marie Teresie, zahajují novou dobu v dějinách rakouských i českých S jedné strany boří hradby pečlivě zachovávané od jesuitův a znovu zřizují styk tak dlouho přerušený s Evropou západní; s druhé ukládají vládě povinnost upustit od systemu potměšilého a bezstarostného útisku, jenž jí stačil až posud. Osvícený despotism nastupuje po absolutismu katolickém a tradicionálním. Žádná doba nezůstavila u Čechův upomínky ošklivější, a jejich nenávist vysvětlíme si, protože nikdy jejich samostatnost politická a jejich existence národní nezažila útoku hroznějšího. Křivdou bylo by však, kdyby zapomínali, že tento osvícený despotism byl podmínkou přítomného vzkříšení. Zajisté blouzníme-li rádi o tom, co by se mohlo státi, není nesnadno představiti si okolnosti příznivější, a kombinace, jež by byly vedly k výsledku podobnému s menším nebezpečenstvím a oklikou méně vzdálenou. Ale pomyslíme-li na lethargii, ve kterou upadl národ, posuzujeme s větší spravedlností a sympathií muže, kteří, nechť byly jejich poslední záměry jakékoli, dovedli aspoň spásonosně otřásti duchy a vrátiti národu lásku a sílu k životu.

KNIHA III.

OSVÍCENÝ DESPOTISM.

HLAVA PRVNÍ.

VÁLKY SLEZSKÉ.[1]

Smrt Karla VI. Marie Teresie. — Vpád pruský do Slezska. — Pokus o království České: Karel VII. Bavorský. Smělý čin Chevertův; francouzská okkupace Prahy. — Mír Vratislavský: vydání Slezska Prusku. — Obležení Prahy a ústup chebský. — Touha Marie Teresie po odvetě. — Ctižádostivé snahy Bedřicha II. Prusové v Praze. — Války slezské značí počátek nové doby v dějinách rakouských: úloha Marie Teresie; Kounic. — Válka sedmiletá. Utrpení země české.

Poslední léta vlády Karla VI. byla trudná: dobrodružství, do nichž se pustil, se nezdařila, kolem sebe tušil netrpělivé snahy ctižádostivé a cítil slabost mocnářství, aniž měl zmužilost, nalézti lék proti tomu. Absolutism, vysíliv se svým vítězstvím, již se ani více neprovozoval; o moc zápasili rádcové prostřední neb znavení; císař hledal zábavy v lovu neb úkoje v obřadech náboženských. »Kdybych byl znal život, jaký zde vede vyslanec,« píše žertovně vévoda de Richelieu, »nic na světě by mne nebylo přimělo ku přijetí toho úřadu. Jenom kapucín s nejpevnějším zdravím může obstáti. Byl jsem všeho všudy od květné neděle až do středy po

[1] Arneth, »Geschichte Maria Theresia's« (10 svazků): dílo velmi spolehlivé s velmi velikým počtem odkazův, ale málo kritické; část o vnitřní správě je nedostatečná. — Velmi užitečné jsou sbírky listů Marie Teresie, uveřejněné od téhož historika, Josefovi II. (3 svazky) a svým dětem a svým přátelům (4 sv.). — Arneth, »Bartenstein und seine Zeit«. — Velmi dobrý přehled ve Wolfově díle »Österreich 1740—1742« (ve sbírce Onckenově), Wolf, »Aus dem Hofleben Marie Theresia's«. — Heigel, »Der österreichische Erbfolgestreit«.

Velikonoci sto hodin v kostele s císařem.« Zábavy a povinnosti zabíraly tolik Karla VI., že za vlády téměř třicetileté nenalezl volné chvíle, aby navštívil Slezsko, ačkoli jistě známy mu byly choutky pruské. Tato nedbalost dostatečně charakterisuje tuto vládu pohodlnou a malátnou.

Nevím, zda-li s přijetím jistých ústupků zevnějších nebylo příjemněji žíti pod žezlem Karla VI. nežli pod kaprálskou holí Bedřicha Viléma I. Pruského; však Hohenzollerové učili své poddané hrdinským ctnostem odříkání a zapírání a národ vděčně tiskne se kolem vychovatelů, kteří jej povznášejí, Habsburkům nikdy se nepodařilo navázati mezi dynastií a poddanými ony svazky pevné, které nepřipouštějí řevnivé snahy ctižádostivé.

Poslední válka s Tureckem a ponižující mír † Bělehradský r. 1739 i méně pozorným odkryly úpadek Rakouska. Z těchto událostí sousední mocnosti vyvodily závěry přehnané, představujíce si, že prvním nárazem rozptýlí se toto mocnářství tak špatně spojené, ba i mocnosti, jichž choutky nebyly velmi podrážděné, neodolaly pokušení, účastniti se lupu, protože stačilo sbírati kořist. Ve svých výpočtech zapomněly na důležitého činitele, na sílu setrvačnosti. Jestliže národové, poddaní Habsburkům, neměli nikterak proč býti nadšenu svým osudem, pud sebezachování vedl je k tomu, aby dříve, než půjdou po nových dobrodružstvích, žádali nějakého vysvětlení; dvě století společného života vytvořila mezi nimi skutečnou vzájemnost, u většiny jich zostřila tajný odpor proti Německu. Dlouholetou porobou oslabeny nad to vášně bojovné, potlačeny strany, zničeny nenávisti a naděje, o něž by se byli mohli opírat odpůrci domu Rakouského. Zajisté nebylo by bývalo nemožno seskupiti a zorganisovati živly opposice politické a národní, jež nebyly zanikly, ale to bylo dílo dosti zdlouhavé, vymáhající jistou obratnost. Bylo by bývalo třeba, aby nájezdníci jali se studovati dějiny různých zemí, potřeby obyvatelů, jejich záští; nikdo z nich na to nepomyslil, nejprve proto, že vlády XVIII. století měly o státu ponětí čistě mechanické a smýšlení lidovému nepřičítaly téměř žádné důležitosti, potom že neoceňovaly opravdově odpor, s nímž potkají se ve svém podniku lupičském. Rakousko touto jejich nezkušeností vyšlo téměř neporušené z bouře, ve které, podle vší pravděpodobnosti, mělo zahynouti: jediná země, jež mu byla vyrvána, Slezsko, bylo svými tradicemi politickými, národními a náboženskými nejméně připoutáno k mocnářství, jediná

to země, jež svými skutečnými poměry blížila se † Prusku. Říše Habsburská byla tím sic oslabena, ale též ulehčeno jí, a fysiognomie její zdála se od té doby volnější a vždy méně německá. Souboj Marie Teresie s Bedřichem II., století po míru Vestfálském a století před Králové Hradcem, vedl k novému ústupu Habsburků na východ a oslabil jejich naděje restaurační v říši německé.

Chování panovníků, kteří se zapletli do války o nástupnictví rakouské, bylo mrzké a pošetilé. Prostřed této tlupy záškodníků jediný Bedřich II. měl vůli rozhodnou: jest jediný, jehož politika byla mohutná, a smím-li připomenouti, mravní, protože byla ustanovena prospěchy podstatnými a trvalými a nikoli rozmary a vrtochy. Když ke konci života svého Karel VI. měl poněkud podivnou myšlenku, žádati za půjčku krále Pruského, tento chtěl v zástavu Slezsko s právem chovati zde vojsko. Jednal otevřeně a vyznačoval cenu, za niž podával své spojenství. Po smrti Karla VI. (20. října r. 1740) učinil nový pokus, nabídl svou pomoc Marii Teresii, ač vydá-li mu zemi, po níž toužil. Byv odmítnut, uložil svým rádcům, aby odůvodnili revindikace jeho a z archivů vyhledali právní nároky Hohenzollerův; učinili tak, jak nejlíp uměli, opravdově.[1] Od té doby úkolu chopili se opět s větší vášní historikové současní, kteří namáhají se co nejvíc, aby imperativ kategorický uvedli ve shodu s požadavky temperamentu bojovného a lakotného. Německo je největšími díky zavázáno svým professorům, kteří byli nejnadšenějšími bojovníky za jeho hegemonii; jinak doktrinářský jejich pedan-

---

[1] [Pověstnou svou dedukcí právní Bedřich II. dovolával se práva předně ke knížetství Krňovskému, jež v l. 1523—1621 bylo v rukou rodu Hohenzollerského — r. 1523 koupil je sestřenec krále Ludvíka Jagielovce Jiří markrabě z Anšpachu — po smrti bezdětného knížete Jiřího Bedřicha r. 1603 mělo sice spadnouti na korunu, ale na základě závěti nabyl ho Jan Jiří, druhý syn kurfiřta Braniborského Joachyma Bedřicha, jemuž r. 1621 odňato pro účastenství v odboji stavů českých a odevzdáno lénem knížeti Karlu z Liechtensteina, jenž od r. 1613 držel již Opavsko jako mužské léno koruny České. V dedukci právní tvrdilo se o Krňovsku, že bylo nesprávně odňato rodu Braniborskému pro nevěrnost jediného knížete Jana Jiřího, a že má tudy jemu býti vráceno. Podobně odůvodněny byly právní nároky Bedřicha II. ke knížetství Břežskému, Lehnickému a Olavskému. Již když r. 1675 Jiřím Vilémem v těchto knížetstvích slezských vymřel starodávný rod Piastův a kurfiřt Braniborský Bedřich Vilém hlásil ze o nástupnictví na základě smlouvy dědičné z r. 1537, cís. Leopold I. neuznal jeho nároků dědičných, protože smlouva dědičná učiněna byla bez svolení stavů českých i krále Ferdinanda I., a proto také r. 1546 vyhlášena za právně neplatnou. Aćkoli r. 1686 stalo se narovnáni, jímž velikému kurfiřtu za domnělá práva jeho dostalo se od Leopolda I. jisté náhrady, nicméně Bedřich II. nově domáhal se dědictví po Piastovcích.]

tism více jitřil sousedy nežli lstivost jeho diplomatův a násilí jeho vojevůdců. Jest jistou drzostí, chce-li kdo přesvědčiti lidi, jež olupuje, že to činí ve jménu spravedlnosti a ve prospěch vzdělanosti. Jednání s Bedřichem II. bylo příjemnější a upřímnější: byl velmi špatně vychován, snad tím, že úsilí otce jeho nevyhladilo v něm dojem spisovatelů francouzských: měl příliš mnoho ducha, aby co nejsprávněji neposuzoval důležitost papírů zčervavělých; věděl také, že každý nemá tutéž volnost mravní, a proto šetrně užíval pokrytcův a hlupců, jinak jimi pohrdaje.

Někteří rádcové Marie Teresie přimlouvali mladé královně, aby přijala smlouvu, kterou navrhoval král Pruský; ve dvaceti třech letech, u věku smělých rozhodnutí a luzných nadějí, bylo málo pravdě podobno, že jich poslechne. Nebyla by bývala Habsburkyní, kdyby byla nevěřila ve štěstí svého rodu. »Kdo jest si věci své jist, jako já,« pravil Karel VI. umíraje, »může s dobrou myslí nastoupiti na poslední cestu svou.« Habsburkové vykonávali vždy velmi věrně povinnost svou k Bohu, proto byli jisti, že v rozhodné chvíli jich neopustí. Marie Teresie odmítla tento zbabělý kompromis, a to právem; zmužilost jest největší obratností. Zda je zcela bezpečno, že by Bedřich II. dostál věrně svým závazkům a zdaž archiváři jeho nebyli by nalezli opět nějaký nový důkaz? Buď jak buď, první couvnutí bylo by vzbudilo všecky odpůrce královniny a rozmnožilo kolem ní tento směr k odpadání, jenž mohl se státi nebezpečenstvím nejhroznějším. Od první chvíle osvědčila onu sílu duševní a onu vytrvalost, jíž zasloužila si úctu historie.

Velmi četní její chvalořečníci uškodili jí přemrštěnými svými dithyramby, neboť ona nemůže býti přirovnána k Alžbětě Anglické nebo Kateřině II. Ruské, nad něž ovšem velice vyniká po stránce mravní. Ve chvíli, kdy nastoupila na trůn, neznala mnoho, ač mnoho mluvilo se o jejím vychování a dáno jí mnoho učitelův, a chybělo jí zajisté vrozené nadání, jež by jí bylo umožnilo dovtípiti se, co nevěděla. Za to měla mnoho dobré vůle, píli, touhu, aby dostačila přece svému úkolu, a řídký i vzácný dar vyslechnouti rady, byť jí byly i nepříjemné.

Nepřekypujíc ještě takovou majestátností jako za svých let dospělých, ale zesílena již opětovným mateřstvím, měla mladistvé a svěží vzezření. Její oči tmavomodré, živé a usmívavé, její vlas plavý, spadající v hojných prstencích na šíji pevnou a štíhlou, její zuby bílé, její pleť čistá a průsvitná svědčily o silném zdraví a rovnováze mravní.

Po čtyřicet let pečuje stejně o říši i o četnou rodinu a neklesá pod tíží tou; až do konce zachovává svou činnost obvyklou, jasnost svého rozumu a stálou bedlivost v konání všech svých povinností. Nezdá se, že za této dlouhé dráhy životní přirozené její nadání bylo se nějak velice rozvinulo. Byla příliš ženou, mnohem více, než připouštějí její životopisci úřední, pravá měšťanka německá XVIII. století; hospodyně rozumná a pilná, manželka něžná, žáru lásky její dostačovalo manželství a svou mírnou obrazotvorností nezabloudila nikdy ve sny zapovězené. Její duch byl poněkud obmezený a její morálka obyčejná; její zbožnost přísná a pojetí světa dosti všední. Milovala cesty vyšlapané a byla klidna jen tehdy, když nevzdalovala se tradicí; nebyla schopna míti myšlenku samostatnou a po všechen život svůj potřebovala vůdce. František Štěpán Lotrinský, manžel její, slabý a povrchní, neměl vlastnosti potřebné k tomuto úkolu rádce a vůdce. Protože měla rozum bystrý, prohlédla ho brzo, a ač zachovala mu lásku svou, vzdálila ho od věcí státních. Ministři, na nichž žádala od té doby způsob své vlády, vedli ji často cestami, jež se jí málo líbily: děsila se, plakala, konečně jako žákyně poslušná, dávala se přesvědčiti. Nebyla svéhlavá a její vytrvalost umožnila jí provésti důležité opravy, kdežto konservativnost její uchránila ji od přemrštěností, jež poškodily později dílo Josefa II. Ale tyto přemrštěnosti byly jen důsledkem systému, jejž zvolila, a jí přísluší velká část zodpovědnosti z nesnází, s nimiž dnes zápasí Rakousko, a jichž všech původem je zavedení vlády centralisační na místo historického federalismu.

Situace, kterou Karel VI. odkázal dceři své, byla velmi nesnadná. Vojska, jehož na papíru bylo 200.000, čítalo se 50.000 pěchoty a 10.000 jízdy, i pokleslo velmi nedávnými pohromami války turecké; Čechy byly hájeny 600 muži a Slezsko 1500; některým plukům po celý rok nedostalo se žoldu. Nedostatkem dobrých cest zdržoval se příchod potřebných posil. Úřady zemské hájily žárlivě svých práv: pluky uherské, poslané do Slezska, byly zadržány při hranici komisí zemskou, jež dovolila jim pochod jen za určitých podmínek, upravila denní pochody, stanovila byty. Město Vratislav zachovalo privilegium nepřijímati posádky císařské: když generál Neipperg žádal na něm, aby přijalo ve své hradby několik pluků, byl odmítnut. Obyvatelstvo nedůvěřuje panovníku, který se mu neukázal nikdy než jako pán vydíravý a nelítostný; ani za vpádu nepřátelského neseskupilo se kolem něho.

Ve Slezsku zvláště protestanté zvykli si v Hohenzolleřích spatřovati své obránce. Jestliže mír Staroranstadtský ukončil veřejné pronásledování a neustálé týrání duchovenstva jejich, zakročování dvoru ve vnitřní správě církví lutherských, horlivé missie jesuitů, potměšilé pletichy úřadů domácích, udržují mezi jinověrci jitření, z něhož kořistí emissaři prušti. Stavové zemští byli přivedeni v úplnou bezvýznamost a fiskálními požadavky bouří se páni i dráždí se lid. Průmyslníci a obchodníci stěžují si do malé ochrany, jíž jim poskytuje moc vládní. V každé době bývá dosti stížností obyvatelstva, zde nejsou vyváženy upomínkou na služby prokázané. Proto nikde vpád nepřátelský nepotkává se s opravdovým odporem; Vratislav bez vyjednávání přijímá posádku pruskou, aby zabezpečila svou neutrálnost! — Porážka Neippergova u Molvic (10. dubna r. 1741) dokonala dobytí Slezska: na počátku boje Bedřich II. dal se na útěk, stržen byv porážkou jednoho křídla vojska svého; to byl počátek vojenské slávy jeho.

Najednou kardinál Fleury, jenž až dosud zdržoval stranu válečnou, zapomněl na svou úzkostlivost a v měsíci červnu 1741 Prusko, Bavorsko, Sasko, Španělsko a Francie utvořily hroznou koalici: Bavorsku dostane se Tyrol, Horních Rakous a Čech; Sasku Moravy a Horního Slezska, Prusku hrabství Kladského a Dolního Slezska. Rozdělení to dětinské, nedbající nijak tradicí historických, souhlasu lidového a podmínek zeměpisných. Každý krájel na zdař bůh, jak ho právě napadlo. V tomto úkladu, nastrojeném proti Marii Teresii, ohavnější než zpronevěra odpůrců jejích, jest malichernost ctižádostivých jejich snah a chabost jejich přání. Při tomto útoku Francie překročila hranice směšnosti a zasloužila hojnou měrou svých nezdarů. Fleury byl tím více zavázán šetřiti pragmatické sankce, že odměnou za své rukojemství obdržel Lotrinsko;[1] jest-li cena se mu zdála nedostatečná, bylo mu volno, domáhati se dodatečné náhrady, a ačkoli jednání jeho bylo málo slavné, kdyby se bylo zdařilo, historie byla by mu je snadno od-

[1] [Stalo se tak preliminářem míru ve Vídni r. 1735, dokonaným pak v Paříži (1738), jímž skončila válka o nástupnictví polské, vlastně pokračování války o dědictví španělské. Císař Karel VI. za nepatrnou náhradu knížetství Parmského a Piacenzského postoupil království obou Sicilí Bourbonovcům španělským, kdežto Lotrinsko, jehož vzdal se vév. František Štěpán, zatím již zeť císařův, náhradou za vévodství Toskánské, dostalo se zapuzenému králi polskému Stanislavovi Leszcyńskému, po jehož smrti mělo přivtěleno býti ke Francii. Za to král Francouzský Ludvík XV. a nový král obou Sicilií uznali platnost pragmatické sankce.]

pustila. Za to nelze mu odpustiti, že si zadal k vůli spojencům takovým, jakými byli Vittelsbachové, jejichž naprostou neschopnost nemohl neznat, a že vyčerpával síly země k provádění fantastické kombinace politické, jež neměla žádné naděje v úspěch, protože protivila se jak logice tak prospěchům národů. Ve shodě s tím byly vedeny operace válečné. Historie zachovává z této války o dědictví rakouské jen upomínku na některé episody slavné, na smělý čin Chevertův v Praze nebo na vítězství u Fontenoy:[1] tyto osamělé skutky nezakrývají skutečnost věcí, nesouvislost operací, nicotnost obecného velení, zvláště nedostatek opravdovosti a úpadek ducha vlasteneckého i vojenského.

Zálusk Vittelsbachů na Čechy byl velmi dávný. Roku 1440 Albrecht Pobožný byl kandidátem proti synu pohrobnému císaře Albrechta II. R. 1526 † po zahynutí krále Ludvíka Jagielovce v boji u Moháče Vilém Bavorský ucházel se o trůn český proti Ferdinandovi I. Jiný vévoda Bavorský Albrecht V. pojal za manželku Annu, dceru téhož Ferdinanda. Sňatek Karla Alberta s Marií Amalií, dcerou císaře Josefa I., osvěžil jaksi tyto zapomenuté snahy ctižádostivé. Ode dvou století vévodové Bavorští prý dávali syny své učiti jazyku českému a v pokladu mnichovském velmi pečlivě ostříhali korunu, jež zhotovena byla pro kurfiřta Falckého Bedřicha V., a po porážce bělohorské padla do rukou Maximilianových. Mohla jim snad připomínati, že není-li příliš těžko osaditi Prahu, jest mnohem méně lehko udržeti se zde. Ale Vittelsbachové, mimo řídké výminky, sedli vždy na vějičku obraznosti lehkovážné a nesouvislé a nepochopili nikdy, že je třeba, aby velké plány byly připraveny a aby dozrály. Po Bedřichu V. Karel Albert! Bylo čím zastrašiti nespokojence, kteří pomýšleli posud zbaviti se Habsburků.

Kurfiřt počal nepřátelství teprve ke konci července 1741; byl vzdálen jen několik dní od Vídně, takže město bylo u velikém nebezpečenství, když náhle znepokojen byv chováním Sasův a Bedřicha II., obrátil se na sever a vtrhl do Čech. Protože vojsko jeho zachovávalo dosti dobrou kázeň, obyvatelstvo nepodniklo nic, aby je zdrželo, a 20. listopadu 1741 přitáhl ke hradbám města Prahy, kde setkal se s vojskem saským. Nájezdníci přes úspěchy

[1] [U Fontenoy vojsko francouzské, vedené maršálkem Saským Moricem, zvítězilo slavně nad Angličany dne 11. května r. 1745, a vítězstvím tím opanovalo největší část rakouského Nizozemí.]

své a přes 70.000 mužů, jimž veleli, neměli veliké sebedůvěry: kurfiřt, lehkovážný a lehkomyslný, neměl ani nadání vojenského ani vážnosti; Bavoři nedůvěřovali Sasům, a Francouzi jedny i druhé zahrnovali týmž opovržením; Bedřich II., aby již již zabezpečil si svou kořist, zjednal právě příměří v Malém Schnellendorfě (9. října), předehru to úplnějšího odpadnutí. Anglie posílala peněžité příspěvky Marii Teresii, a pluky, jež Maďaři povolili po dosti dlouhém váhání (v září), počaly se zřizovati. Vojsko Františka Lotrinského nebylo dále † než třicet kilometrů od Prahy; kdyby Karel Albert byl přinucen svésti boj, za zády maje pevnost nepřátelskou, postavení jeho bylo by choulostivé. Byl zachráněn zdlouhavostí Rakušanův a odvážností několika důstojníků francouzských.

Praha nebyla s to, aby odpírala pravidelnému obléhání.[1] Posádka o 3.000 mužích, »téměř všech vysloužilců, byla neschopna brániti hradeb nevysokých a v obvodu dobré půl druhé míle«; sbory měšťanské, as o † 1200 mužích a 600 dobrovolnících z řad studentských,[2] svědčily o malém nadšení; většina úředníků dala se na útěk, mniši ukrývali své poklady, † premonstráti Strahovští zazdili ostatky sv. Norberta a nahradili je obyčejnými kostmi; emissaři bavorští připomínali těžké požadavky fisku císařského a dopřáno jim sluchu dosti příznivého.[3] Ačkoli kurfiřt byl velmi dobře zpraven od zvědů, generál saský Rutowski a Moric Saský přiměli ho dosti nesnadno, aby odvážil se dobytí města; když byl již přivolil, znovu byl jat svou nerozhodností, odvolal útok a neupustil od svých námitek, až když Rutowski prohlásil, že jest hotov nedbati ho a sám útok učiniti, bude-li toho třeba. »Tato rychlá změna

---

[1] Moric Saský vypravoval o stečení Prahy v dopise rytíři Folardovi (Revue de Deux-Mondes, 1864, srpen). — Pierre, doktorand filosofie, v práci předložené filosofické fakultě pařížské, upozornil na dvě jiné zprávy, Cherverovu a anonyma, očitého svědka (Dépôt général de la guerre. Archives historiques. Supplément XV., 1741—1742). Ve věcech podstatných prameny se shodují.

[2] [Na vyzvání rektora P. Jiřího Petra T. J. 530 studentů sestoupilo se v legii, jež přibráním malířů, rytcův a lazebníků rozmnožena asi na 600 m.; vrchním velitelem byl známý advokát Pražský doktor Vác. Neumann z Puchholza, tehdáž děkan fakulty právnické. Ale mezi legionáři nebylo nadšení, jakým před 93 léty roznítili mládež studující jesuité, když běželo o věc víry katolické.]

[3] »quorum non pauci Domum Austriacam ob assiduos retractis annis fere insupportabiles exactiones detestati novum regimen affectabant«. »Annales Strahovicenses«, str. 68, v dokladu u Webra »Die Occupation Prags durch die Franzosen und Baiern im J. 1741—1743«, v Mitth. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen«, 1895, str. 13.

kurfiřtova byla snad pravou příčinou úspěchu«: Moric Saský podle původního plánu měl přejíti Vltavu nad městem, jíti podle hradeb, a kdyby nalezl místo vhodné, pokusiti se o vniknutí do Nového města, kdežto Sasové útok učiní na Malou stranu na levém břehu řeky. Vojsko již hnulo se, když váháním kurfiřtovým bylo nazpět zas odvedeno; ústup jeho byl ohlášen veliteli města Ogilvymu a bdělost obránců popustila. Když Moric přibyl konečně na pravý břeh okolo sedmi hodin večer, bylo dávno tma (26. listopadu) a nikdo netušil jeho záměrů.

Blízko Nové brány na Novém městě spatřil hromadu rumu asi deset metrů z výši, skoro tak vysokou tedy jak zeď městská. Osadil ji, kdežto čtyři setniny granátníků sestoupily do příkopu a strojily se podniknout útok; velel jim podplukovník pluku Beauceova Chevert. V okolních vesnicích sebráno bylo něco žebříků; pouze čtyři byly dosti dlouhé, aby se jich použilo. Moric rozkázal prvnímu seržánovi, aby vystoupil s osmi granátníky: měli naprosto vyhnouti se střelbě, zabiti hlídku a brániti se bodáky. Vojáci jali se vystupovati, když žebřík přetížený zlomil se téměř nahoře, takže nikdo nespadl. Chevert dal sestoupiti svým vojákům, přivázal druhý žebřík na první, a protože granátníci touto příhodou byli poněkud zastrašeni, sám vystoupil hned po seržánovi. Ačkoli byly zřízeny hned druhé žebříky, vojáci neodvážili se vystoupit, až když Chevert se svými muži zaujal postavení na zdi.

Rakušané, kteří konečně byli upozorněni, že děje se něco neobyčejného, hleděli se přesvědčit o tom; byli nečetni a málo zkušeni. Aby odvrátil jejich pozornost, Moric vykřikl: Ke mně, dragouni! — Dosti živá palba z ručnic počala téměř bez úspěchu mezi obránci hradeb a Francouzi, stojícími na hromadě rumu. Za hluku seržán skočil do cesty rondové, a za ním Chevert a někteří druzi: Když jich bylo asi sto, rozdělili se ve dvě skupiny, a křičíce: Bij! bij! vrhli se na obránce Prahy, kteříž úplně překvapeni kladli jen kratičký odpor. Granátníci sestoupili do města a šli podél zdi hradební, až nalezli bránu, kterouž otevřeli. Moric Saský přibyl bez vážného odporu až k mostu Karlovu, jenž byl zatarasen; důstojník odepřel vzdáti se; dostal se do dvojího ohně příchodem Sasů, kteří za zmatku, způsobeného smělým skutkem Chevertovým, vedrali se také přes hradby a zahnali několik set vojáků, kteří se jim postavili na odpor. Moric odebral se k maršálu Ogilvymu, jenž dal se v zajetí; tam setkal se brzo se svými třemi bratry

nevlastními, kteří všickni jak on byli levobočky Augusta Saského: »Spratci,« pravil jim, »ukáži vám přece, že jsem z vás nejstarší.« Byl obratnější a šťastnější než jeho děd po matce hrabě Königsmark r. 1648.

Smělý skutek Moricův sice zachránil spojence od pohromy, ale nerozhodl mnoho. »Jsem nyní králem Českým,« pravil kurfiřt, »jako vy jste vévodou Kuronským «[1] — Patrně nevěřil hrubě ve své štěstí, svůj úspěch pokládal jen za pomoc chvilkovou a ne za východisko akce politické, která seskupením části národa kolem něho dala by okupaci jeho pevný základ. Abychom nebyli nespravedliví, dlužno připomenenouti, že nebylo snadno probuditi duchy, otupené stoletým despotismem; upomínky na samostatnost zanikly úžasně, někteří šlechtici, kteří se prohlásili pro kurfiřta, učinili tak z ohledů nejmalichernějších, a měli příliš málo váhy, aby příklad jejich byl nakažlivý. Ohromná většina přihlížela k událostem, hledíc jen, aby se nezapletla do ničeho.

Praha utrpěla velmi málo, a Chevertovi, jenž jmenován byl velitelem města, velmi brzo podařilo se potlačiti nepořádek, který propukl v prvních dnech: »nikdo,« psal docela správně Belle-Isle, »nebyl způsobilejší zastávati místo tak důležité; neboť král nemá důstojníka ve svém mužstvu, jenž při důstojnosti a slušném chování byl by schopnější prováděti věc do podrobna.« Vláda zorganisovala se dosti snadno.[2] Dne 19. prosince r. 1741 stavové slavnostně holdovali Karlu III., králi Českému.[3] Obřad dobře se zdařil; dostavil

[1] [Po vymření Kettlerovců († 1711) Poláci snažili se o nabytí Kuron. R. 1726 zvolen od stavů kuronských Moric Saský, levoboček krále Polského Augusta II., ale nemohl se v zemi udržeti. Přízní carevny ruské Anny Ivanovny dosazen za vévodu milec její hrabě Biron (1737—1769).]

[2] [Již dne 7. prosince r. 1741 Karel Albert dal se prohlásiti za krále Českého jako Karel III., zvoliv za kancléře svého hraběte Jana Václava z Kaiserstein a. Druhé zemské úřady setrvaly v činnosti, uznavše takto mlčky nového krále. Když vzdorokrál odjížděl do Němec, aby dosáhl koruny císařské, ustanovil na dobu své nepřítomnosti dvorní deputaci, která dne 2. ledna r. 1742 nastoupila na místo dřívějších místodržící. Předsedou deputace byl Filip hrabě Kolovrat, a členy jejími ze stavu panského František Leopold hrabě Buquoy, Rudolf hrabě Chotek, Heřman hrabě Černín z Chudenic; ze stavu rytířského: Maximilian Bechyně z Lažan a Václav Andrcký z Andrče.]

[3] [Protože kurfiřt Bavorský Karel Albert spěchal odjeti do Říše, aby dosáhl zvolení za císaře, nebylo kdy na přípravy ke korunování, i musil přestati na prohlášení za krále (7. prosince), a na slavném holdování stavů (19. prosince). Při slavném obřadu zastávali František Leop. hrabě ze Sternberka nejvyššího purkrabí, Josef Fr. hrabě z Vrbna nejvyššího hofmistra, František Vác. hrabě Nostic nejvyššího maršálka, Jan Vác. hrabě Kaiserstein nejvyššího kancléře.]

se arcibiskup hrabě Moric Gustav z Manderscheidu; šlechta v počtu dosti hojném, 206 pánů asi z 500 a 280 rytířů ze 700. Poměr nebyl neslibný; nejslavnější rody byly zastoupeny, Kolovratové, Sternberkové, Mansfeldové, Buquoyové, † Morzinové, Claryové, Nosticové, Valdsteinové a mnoho jiných; nejvyšší purkrabí Jan Arnošt Schafgotsch žádal od Marie Teresie dovolení, aby směl učiniti přísahu novému králi aspoň písemně ze strachu, aby statky jeho nebyly zpustošeny. Mnoho jiných omluvilo se u kurfiřta, žádali za odklad: patrně, kdyby štěstí bylo mu zůstalo věrno, aristokracie česká byla by se velmi rychle dohodla s vítězi.[1] Karel Albert odebral se hned potom do Frankfurtu, aby ucházel se o korunu císařskou, zůstaviv sněmu, aby se dohodl s generály francouzskými, a zvláště s generálním intendantem Séchellem.[2]

Séchelles, jakož vysvítá z písemností jeho, byl znamenitý představitel byrokracie francouzské, jakou vzdělal Colbert: správný,

---

[1] [Věrnost Marii Teresii zachovali Lobkovicové — kníže Kristian z Lobkovic proslul jako maršálek polní v čele vojska rakouského — Schwarzenberkové, Harrachové, Kounicové, Liechtensteinové, Schlikové, Salmové a j. Z nejvyšších úředníků jen čtyři setrvali při královně: nejvyšší kancléř Filip hrabě Kinský, nejvyšší purkrabí Jan Arnošt Schafgotsch, ač i ten skrze syna svého dal holdovati vzdorokráli, aby ušetřil statků svých v Hradecku, nejvyšší maršálek František Jindř. Schlik a podkomoří královský Václav Kazimír Netolický z Eisenberku, jenž jako generální komisař vojenský účinně pomáhal věci královnině. Druzí ze šlechty — a nalézáme mezi nimi jména předních rodů původu cizího z doby pobělohorské nebo domácího, ač sňatky a vychováním národu svému dávno odcizených — zapomenuli, čím zavázáni byli rodu Habsburskému, od něhož namnoze obdrželi své statky, tituly a důstojenství, a tímto čirým nevděkem a hnusnou zbabělostí, jež vycházely z hrubého sobectví, vzbuzen mravní odpor mladé královny, jež jim toho nikdy nezapomněla. — Jak jinak zachovala se národní šlechta uherská, která za starších dob trvala téměř ve stálých odbojích proti králům z rodu Habsburského, ale dojata smutným osudem opuštěné a zrazené dcery posledního Habsburkovce, ujala se statečně práva jejího. Třeba pověstí a poesií rozmnožena a ozdobena rytířskost šlechty uherské, nelze nijak popříti, že vojenské a peněžité pomoci stavův uherských vytrhly Marii Teresii z největších nesnází, v něž přivedena byla útokem hrozné koalice nepřátelské. Bojovnost Uhrův a Charvatů (husarův a pandurů) — »gens barbara« naříkali Francouzi — osvědčila se záhy na všech bojištích, a zejména na půdě české a bavorské. Jak ubohým zjevem byly naproti tomu domácí milice v Čechách! Ký div, že královna vždy byla pamětliva těchto služeb šlechty uherské, zahrnujíc ji přízní všelikou a šetříc starodávné ústavy domácí. V Čechách naopak hned po válce přikročeno k nejpronikavějším změnám starého zřízení zemského na nenávratnou škodu stavovské samosprávy domácí.]

[2] Francouzská okkupace Prahy je předmětem studie Otakara Webra v »Mitth. des Vereines für Gesch. der Deutschen in Böhmen«, 1895. — Užil jsem pro tuto dobu listin Antonína Moreaua de Séchelles, 9 sv. »Biblioth. national, Nouv. acquisit. franç.«, 5251—5259. Bohužel v díle, jako jest toto, mohu podati jen velmi stručný přehled událostí.

přesný, poctivý nade vše podezření, velmi pracovitý, byl ducha jasného a soustavného, a obeznámil se velmi rychle se situací Vlastnostmi svými, jež právě nebyly nejobvyklejší ve správě rakouské, špatně byl připraven k jednání se stavy; nebyl neschopen útrpnosti a byl by rád zmírnil břemena obyvatelstva, ale byl nutně povinen starati se o potřeby vojska a lstivost panstva ho dráždila; zdá se ostatně, že si dosti málo vážil této aristokracie, která měla zmužilost jen k obraně svého měšce, i nelze mu to vyčítati příliš přísně.

Když žádal na stavích kontribuci 6 millionů zlatých, bylo z toho ohromné strnutí. Marie Teresie ve chvíli vpádu pruského do Slezska žádala na nich jen 2,750.000 zlatých; od té doby část království byla spustošena, válka zdržovala obchod; sedláci nebudou s to, aby platili své kvoty berní, a břímě spadne skoro všecko na pány jejich. Proto odpírali tak zoufale. Belle-Isle pozbyv trpěvosti nařídil Séchellovi, aby nedbal těchto jeremiád: »Prusové dávají nám dobrý příklad; jejich způsob daří se tak dokonale, že bychom byli hlupci, abychom ho neužili podobně . . . Mluvte jen s vysoka jak oni, hrožte, oznamujte exekuce vojenské . . . Víte, vždyť se dí, že Čechové nemohou býti spravováni než ranami holí. Je třeba tedy státi se nelítostným.«

Události vojenské odnímaly tomuto chvastounství mnoho účinnosti. Na všech místech Rakušané vítězili; odňali nepříteli Linec (23. ledna r. 1742), osadili Bavory (v únoru); vojsko francouzské, odříznuté od své linie zpáteční, mělo špatné postavení. Situace zdála se tak vážná Bedřichovi II., že na překažení úplného vítězství Marie Teresie zahájil znovu nepřátelství a vtrhl na Moravu. Nepotkal se tu s úspěchy, jako ve Slezsku: protestanté udržovali se zde jen v některých koutech ztracených, Němci byli zde roztroušeni prostřed obyvatelstva českého, velmi nepřátelského Prusům; král popleniv zemi důkladně, vtrhl do Čech, † kde 17. května zvítězil u Chotusic.

Země byla nelítostným způsobem vykořisťována. Bedřich nemaje naděje, že zachová zemi, hleděl za to odvést obyvatelstvo. Od čtvrt století tyto krajiny, kde soustřeďoval se odpor proti katolicismu, byly spracovány emissary pruskými; za invasí přispíšili kazatelé, emigranti, aby naléhali na své příbuzné a souvěrce, by utekli z nevděčné vlasti; podařilo se jim, že strhli 300—400 se-

dláků.[1] Mezi Rakušany, kteří nabývali půdy na jihu, a Prusy, kteří šířili se na východě a zřízencům kurfiřtovým odpírali až i právo zakročovati ve prospěch obyvatelův olupovaných, území, na němž vykonávala se moc více nebo méně skutečná císaře Karla VII, zúžovalo se vůčihledě, a páni zdvojnásobovali důvtip, aby odložili placení summ, kterých očekávalo se od nich. Ženy, zuřivější než muži, svými nářky ohlušovaly komisaře, jimž uloženo rozvrhování: — Což chtějí, abychom pěšky chodily, abychom se strojily jako selky? Pěkný to opravdu oděv, abychom v něm představily se králi! — V měsíci březnu r. 1742 sebráno bylo asi 1,800.000 zlatých; za ostatek sněm nabízel fantastické kombinace, půjčku v Hollandsku neb u Bedřicha II.[2]

Séchelles pozbyl trpělivosti, uložil městu Praze měsíční kontribuci 140.000 zlatých, a z moci úřední odhadl 160 nejbohatších rodin v království; mezi nejvíce stíženými byli kníže ze Schwarzenberka, hrabě Camil Colloredo, hrabě Schönfeld (každý po 100.000 zlatých), knížata Dietrichstein (50.000) a Liechtenstein (40.000), kníže Lobkovic, hrabě Clary, hrabě Gallas (30.000) atd. Na duchovenstvu žádáno 1,200.000 zlatých: jesuité zaplatí z toho 300.000, † benediktíni broumovští 100.000, voršilky pražské 70.000, arcibiskup 30.000.[3]

---

[1] [Z emigrantů, kteří vraceli se do Čech a na Moravu, aby souvěrce své vyváděli do zemí krále Pruského, po smrti Liberdově († 1742) nejvíce prosluli bratří Létochlebové z Morašic Kristian a Václav. Ale agitace emigrantů měla též opáčný účin: tajní protestanté, slyšíce o mocné ochraně krále Bedřicha II., o němž vypravovány celé legendy, naplněni byli smělými nadějemi, že i ve vlasti jich přičiněním jeho dostane se jim svobody náboženství, i byli tím přivedeni k vytrvalosti tím houževnatější. Na panství Opočenském, kde ještě roku 1732 zuřilo surové násilí protireformační (viz str. 391), sedláci toužebně vyhlíželi do Slezska, kde stál Bedřich II., a při dělání panských dřev zpívali písničku:

Brandenburku, podej ruku,
a my tobě více,
játra, srdce, plíce,
Brandenburku, podej ruku atd.

(Rezek, »Dějiny prostonár. hnutí náboženského v Čechách«, str 107, 111.)]

[2] Král Pruský odmítl ostře jejich žádost, co nebyl by snad učinil — poznamenává Belle-Isle — kdyby summa byla značnější, »protože tehdáž byl by mohl žádati zástavou nějakou část Čech v okolí Kladska, a že bylo by třeba přistoupiti k značnému odtržení, aby zjednána byla zástava na 6 millionů zlatých«. Stavové čeští, nastrojivše toto vyjednávání, dokázali právě tak málo prozíravosti jako vlastenectví; zrovna ve chvíli, kdy koruna byla ohrožena ztrátou Slezska, neostýchali připravovati nové rozdělení.

[3] Seznam byl zhotoven poněkud strannicky, a odpůrci Karla Alberta byli mnohem tížeji postíženi. Celek svědčí však o dosti přesné znalosti země, a v té příčině seznam repartiční je důležitým pramenem statistickým.

Karel Albert snažil se zmírniti hněv, který předvídal, slibuje, že běží jen o půjčku; [1] jeho sliby bláhové neměly žádného úspěchu, a protože páni působili nejtěžší nesnáze, Séchelles chopil se krajních prostředkův. Arcibiskup Pražský byl postižen jeden z prvních, a takto byl špatně odměněn za ochotu, kterou byl prokázal. »Ustupuji násilí,« psal 8. dubna r. 1742, »a abych uchránil se nepořádku exekuce vojenské, kterou jste mně poslal,« dal odevzdat intendantovi své stříbrné náčiní, které cenil na 8000 zlatých. Hejtmané krajští byli rovněž vyzváni, aby stůj co stůj zjednali zaplacení berně, a svalena na ně zodpovědnost za odklady, jež způsobeny byly jejich nedbalostí. [2]

Jest velmi nesnadno stanovit i přibližně počet summ, které byly skutečně vybrány. Později prohlásili páni, že nechybělo mnoho do zaplacení 6 millionů, jichž z počátku požadováno na nich. Jejich počty jsou velmi nejasné, a podobá se pravdě, že jak obyčejně podařilo se jim svaliti břímě nejtěžší na stav městský a na sedláky. Tak Praha platila denně pravidelně 5000 zlatých; Cheb, jehož dobyto bylo od Morice Saského (9. dubna r. 1742), byl odhadnut na 100.000 zlatých, a přinucen potom vykoupiti za 10.000 zlatých své zvony, jež Francouzi hrozili rozliti. Sedláci a obyvatelé drobných městeček trpěli velice rekvisicemi; v některých krajinách píce bylo tak po skrovnu, že rolníci byli přinuceni prodati svůj dobytek; ostatně neměli ani semen k setí. Sněm získal od Séchella slib, že, bude-li užito exekuce vojenské na venkově, poddaným zůstaveny budou potřeby hospodářské; velmi často horliví zřízenci nedbali rozkazů, daných v té věci; sedláci opouštěli své domy a utíkali se do lesů. Se všech stran hrnuly se nářky: — »Vysílení je všeobecné; Čechy jsou již zemí bez prostředků, brzo budou zemí bez obyvatel, pouští. Království jest v agonii.« Nářky

---

[1] »Splatnou v šesti létech i co do jistiny i co do úroků,« psal Belle-Isle Séchellovi, »a protože oni sami mají největší úvěr v království, budou míti jistotu, že budou splaceni částečně svými vlastními rukami, pročež císař tvrdí, že věc je nezbytná.« Byla jistá neshoda mezi kurfiřtem, který byl by chtěl ušetřiti šlechtu, a intendantem, který psal, »že právě šlechta a duchovenstvo zasluhují nejmenšího šetření; nejde zde o privilegia a obyčeje, třeba vzíti peníze a jmění kde jsou, a nešetřiti nikoho.«

[2] Hejtman kraje Kouřimského, † Jan Vilém Mladota ze Solopisk. který nevykonal jeho nařízení, byl zatčen, přivezen do Prahy, a uvězněn v Bílé věži na Hradčanech. Byl tak rozrušen příhodou, že raněn byl mrtvicí a umřel (31. května 1742). Není nemožno, že byl v podezření ze srozumění s Rakušany.

stavů byly potvrzeny nejvyšším kancléřem: »Nemohu než pověděti: Bída nemůže býti větší!«

Na pánech byla velká část zodpovědnosti ze zla, do něhož si stěžovali a jež patrně přeháněli. Jejich přílišná neustupnost nezůstavila cizím generálům jiného prostředku, než způsob rekvisiční, vždy libovolný a nepravidelný. Styky nájezdníků s obyvateli, na počátku snesitelné, se zhoršovaly; šlechtici vyčítali Séchellovi, »že užívá jen slov rozkazovacích, a že s nimi zachází jako s otroky;« duchovenstvo durdilo se pro malou vážnost, již mu prokazovali Francouzi, kteří přeměnili velkou kollej universitní v nemocnici, a různé kostely měnili ve stáje nebo pekárny. Zélantes, jenž nám vypravuje události, jichž byl svědkem, obviňuje je, že zapomenuli na úctu, povinnou Bohu, a ačkoli velmi nepřál Francouzům, nevím nikterak, proč by nebylo věřeno jeho žalobám. Pravidený život byl přerušen, zásobování nestejnoměrné; na universitě nebylo přednášek a školy byly zavřeny; na Novém městě 400 domů bylo opuštěno. Obyvatelstvo nepomýšlelo jistě na vzpouru, ale sympathie, které by byl mohl získati Karel Albert, byly v zárodku potlačeny, a těžkosti okkupace cizí, vyhlazujíce upomínku na křivdy starší, rozmnožovaly popularitu staré dynastie.

Bedřich II. větřil obrat štěstí, a aby nebyl stržen pohromou, zjednal mír Vratislavský (27. června r. 1742), kterým vydáno mu Slezsko mimo knížetství Těšínské, části knížetství Opavského a Krňovského, † na jih řeky Opavice, k Moravě slušící obvod Osoblažský a jižní hornatou část knížetství Niského, které držívali biskupové Vratislavští. Z této bohaté země Marie Teresie zachovala si jen krajinu hornatou s prameny Visly, Odry a Opavy († 5100 čtverečných kilometrů s 154.000 obyvatelů).[1] Prusku dostalo se bohaté stupňoviny, která na severovýchodě Sudet sklání se k Odře — 35.000 čtverečných kilometrů s obyvatelstvem asi půldruha millionu, — a hrabství Kladské, jež odtrženo bylo od Čech vlastně řečených. Tímto mírem počíná opravdu jeho moc. Nejenom obyvatelstvo jeho bylo téměř zdvojnásobeno, ale dobytá země, bohatá a průmyslová, opatřila Hohenzollerům prostředky finanční, kterých se jim až dosud nedostávalo.

---

[1] Toto číslo, dané sčítáním lidu r. 1754, je zajisté příliš malé; sčítání r. 1770 udává 264.000 obyvatelů.

Assimilace byla snadna; Habsburkové jaksi vzali si za úkol odciziti sobě obyvatelstvo, jež geograficky a historicky tíhlo již k moři severnímu spíše nežli k Dunaji. Města byla skoro úplně německá. Na východě kolem Opolí v Horním Slezsku Poláci tvořili ještě většinu obyvatelů; nevědomí a ubozí přijali pokojně a mnohdy radostně novou vládu, často přísnější než byla předešlá, ale aspoň pravidelnější a čilejší. Bedřich II. usadiv se pevně ve Vratislavi, v Opolí a v Nise, číhal na úpadek Polska a na slabost Habsburků. Zaujal přední stráž předůležitou téměř na úpatí oné brány Moravské, kteráž otvírá přirozenou dráhu spojovací mezi mořem Baltickým a Černým; zároveň co ovládal poříčí Moravy, jež vede k Vídni, baštou Kladskou držel východiska cesty, vedoucí do Čech do kotliny nad horním Labem. »Poznáváme,« pravil Vidal de Lablache, »ze způsobu, jakým zde byla vytčena hranice, ruku vítěze prozíravého, který zjednal si oporu ku příštím útokům.« Těmito cestami korunní princ r. 1866 vyrazil přes Jablonec a Náchod ke Králové Hradci.

Sasové následovali příkladu Prusův, a Francouzi úplně osamocení byli rychle zahnáni ku Praze. Broglie, který neužil příležitosti, aby porazil vojsko rakouské, jež měl před sebou v době, kdy většina sil nepřátelských byla zaměstnána Prusy, byl překvapen v Písku; kdyby Karel Lotrinský býval čilejší, Broglie nebyl by zachránil ani jediného pluku. Dostal se do Prahy ve velmi zlém stavu, bez zavazadel; vojáci jeho v rukou měli jen hole, a všicci pomatení stenali: Mon Dieu! Písek.[1] — Slovo se zachovalo a po dlouhý čas označovala se jím panika. Dne 24. června roku 1742 husaři uherští objevili se pod hradbami pražskými, a Fleury žalostně dovolával se mírnosti Marie Teresie. Znal špatně tuto povahu pyšnou a mstivou: královna žádala, aby posádka městská vzdala se v zajetí, ostatní vojsko slíbí, že po tři léta nebude sloužiti proti ní. To znamenalo bez velkodušnosti kořistiti z vítězství, jež nebylo jisté. Broglie a Bele-Isle veleli ještě třiceti tisícům mužů, a ač opevnění byla chatrná, mohli dosti dlouho odpírat, aby získali čas ku příchodu vojska pomocného.

[1] [O pobytu Francouzů v Písku a o pozdějších bojích tamních viz pojednání J. Matznera ve výročních zprávách obec. vyšších reálních škol v Písku za r. 1893: »Město Písek v první polovici 18. století a Francouzové v Písku r. 1741—1742« hlavně na základě současných zápisků píseckého duchovního Fr. Ledeckého.]

Obležení Prahy, jež trvalo od prvních dní červencových do polovice září r. 1742, má v dějinách vojenských jistou pověst, jíž nezasluhuje nijak. Obrana byla na výši útoku, to jest velmi prostřední. Broglie žil ve stálém obdivu svého nadání, jež neuchránilo ho od nejhorších hloupostí. Na štěstí Rakušané pokračovali v pracích obléhacích s neobyčejnou vlažností, takže dopřáli mu času, aby povznesl odvahu svého vojska. Důstojníci byli stateční, podnikli několik výpadů, jež byly provedeny odvážně: chtěli pyšniti se před dívkami pražskými, které z dáli přihlížely k šarvátkám. »Jsme národem, který miluje tuze ženy,« napsal Maupassant; všecky tyto výpravy rakouské a německé zdají se často býti jen kommentářem této věty. Z toho vyplývá jisté nesmiřitelné záští; z toho pocházejí také sympathie, jež přes to nevyznávají, co se cítí, a také zábavná dobrodružství, příhody milostné, jež jako roztomilé arabesky vinou se vážnými a smutnými událostmi. Rakušané byli poděšeni zuřivostí těchto útoků, jež nevedly k ničemu: podle listů Brogliových, jakmile se objevili Francouzi, obléhající dávali se na útěk, a důstojníkům jejich nepodařilo se přiměti je opět k boji. Obležení proměnilo se znenáhla v obklíčení; útočníci neustávali však ve střelbě, činili pekelný hluk, snadná to práce.

Obležení trpěli hladem více než dělostřelbou nepřátelskou. Posud netřeba bylo bráti věci tragicky. Možno † bylo ještě do nedávna čísti na bývalé pekárně vojenské v † Hybernské ulici (proti nádraží státnímu) v Praze nápis francouzský, který pocházel z této doby: »L'art de vaincre est perdu sans l'art de subsister« (Umění vítěziti je ztraceno bez umění býti živu). Séchelles a Belle-Isle poněkud pozdě pochopili smysl této průpovědi, a ve chvíli, kdy Rakušané se objevili, město bylo dosti špatně zásobeno potravinami; zdlouhavostí císařských částečně jim umožněno, že napravili svou nedbalost, i sháněli pilně spíži a píci v okolí. Masa nedostávalo se dosti brzo, a protože sena bylo málo, pojídali se koně: — »vojáci poněkud stěží tomu zvykali,« píše De Broglie, »ale nyní jedí koňské maso jako kdyby to bylo hovězí, a dosud tím nebyly způsobeny žádné nemoci.[1] — Jen koňské maso pojídá se u mého

[1] [»Praha stala se pravou pohodnicí«, připomíná Zelantes. Za obležení města poraženo bylo 17.600 koní, ale mimo to pojídala se též jiná zvířata domácí, psi, kočky, takže za krátký čas nebylo jich v Praze vídati, (Zelantes, »Merkwürdiges Andencken aller von Zeiten des von Chur-Bayern usurpirten Böheimbs und der unter dem Frantzözi-

stolu, kde bývá vždy okolo 50—60 důstojníků; k tomu bílý chléb a láhev vína, jež město jim opatřuje každého dne.« [1]

Poslední neděle byly nejhorší a jako vždy za doby obležení lid městský trpěl více — Ne všickni: dne 21. srpna praemonstráti Strahovští mají ještě maso, uzeninu, zeleninu, máslo; jen ryby chybí; ubohý mnich těžce to nese. Boháči protloukali se jakž takž: některé věci nedostaly se na trhu; většina zboží prodávala se za trojnásobnou cenu; přes to obáváno se více nouze než skutečně pociťováno hladu. Nejnešťastnější byli řemeslníci, drobní měšťané: »Mnozí měli sotva zeleninu a chléb,« píše kronikář, jenž ostatně věci maluje černěji, »a jaký chléb! řekl bys černou zemi, chudí živili se zdechlinami koňskými nebo jinými odpadky, mnoho jich dokonce umíralo hlady.« Francouzi činili seč byli, aby zmírnili tuto bídu: »Třeba jim přiznati spravedlivě, že bránili se s neočekávanou statečností,« píše historik Pelcl, »zachovávali přísnou kázeň a zacházeli s obyvatelstvem velmi laskavě; často bývalo vídati vojáky, jak sdílejí se o svůj chléb s ženami a dětmi. Platili vše za hotové na trhu a za cenu, jaké požadováno... Mnozí z obyvatelstva pražského zbohatli.«

Není nijak snadno vyznati se prostřed těchto zpráv si odporujících. Celkem zdá se býti pravděpodobno, že Francouzi obyvatelstvu ukládali jen nejmenší část nákladů, které snáší stav obležení, co neznamená arci, že by Pražané neměli důvodů docela pravdivých k nářku. Správa vojenská nebyla krutá, byla tísnivá a nedbalá: porážka koňská byla hroznou stokou, odkud zápach morový šířil se po městě; nečistoty plynuly z kasáren do ulic; rekvisice a prohlídky domovní nedály se bez nepořádku. Nad to mnoho bohatých letohrádků v okolí bylo vyloupeno a pobořeno; domy malostranské zasaženy ohněm Rakušanů; některé nejkrásnější paláce v městě byly ohroženy zkázou. Přirozeně, že svolávána záhuba na tyto vetřelce, jichž příchod rozpoutal příval běd na království.

Bídu, jež nevyhnutelně následuje po nájezdu, bylo by snad lze snésti, jen kdyby noví páni byli dali nějaké zadostučinění veřejnému mínění, pokusili se o nějaké opravy, hleděli zlepšit osud obyvatelstva. Poddaní doufali, že v nich naleznou ochrance proti vrch—

---

schen Joch gestandenen Prager Städten vorgefallenen Begebenheiten etc.« Lipsko 1743.]

[1] Dne 17. srpna. Uvedeno od Pierra.

nostem.[1] Pověst roznesla se, že šlechtici, kteříž odepřeli uznati nového panovníka, byli zbaveni svých práv: chvíle je příznivá, kdo jí nepoužije, zůstane na vždy otrokem. Ve mnohých vesnicích sedláci odpírali robotu, chechtali se, když správci jich prosili, aby vykonali aspoň naléhavé práce. Co král přikazuje, učiním, odpovídal jeden z nich; nic více. Vypravili posly ke Karlovi Albertovi, který, nechtěje nikoho znepokojiti, přestal na neurčitých projevech. Sotva odjel, již komise vládní rozkázala hejtmanům krajským, aby obnovili pořádek za každou cenu: největší křiklouni byli spoutáni. Touto přísností podněcovalo se hnutí: — to je dílo šlechty, která chce odciziti národ novému králi; generál francouzský chtěl zrušiti poddanství. — Když viděli, že čas uplývá, aniž přináší vybavení tak horoucně očekávané, tu a tam jakási zuřivost zmocnila se myslí. Povstalci pustošili lesy, pobíjeli zvěř, ohrožovali a týrali úředníky. — Bratří, křičeli buřiči, ve jménu božím ku předu! Bijte! bijte! Ježíš Maria Josef pomáhejte naší bídné duši! Bijte! bijte! Musíme jistě jednou umříti. Krev za krev! — Bylo třeba vypraviti několik oddílů jízdy; vystřeleno několikrát, nejurputnější byli uvězněni.

Za obležení Prahy jeden z nečetných stoupenců kurfiřtových, kteří se vážně zapletli, Karel šlechtic David snažil se roznítiti požár a v měsíci červenci 1742 rozšířil několik tisíc exemplářů pro-

---

[1] [Radostné naděje lidu venkovského vyjadřovala píseň o králi Bavoru, jež zpívala se podle nápěvu národní písně: »Káča má, Káča má«:

Radujte se, všickni Češi,
Karel sedmý vás potěší!
Praha má, Praha má,
pána, krále Bavora!
— — — — — —
Radujte se, sedláci,
vám se robota převrací!
Praha má atd.
— — — — — —
Radujte se, všickni lidé,
přijde pomoc vaší bídě!
Praha má atd.
— — — — — —
Plesej celá země česká,
budeš obnovena všecka,
zas krále máš znova
a císaře Bavora!

Píseň o králi Bavoru otištěna od Ot. G. Paroubka v Čas. Čes. Musea, 1899, str. 327—328. Co vše slibováno od nové vlády, aby získána byla sympathie obyvatelstva, a jak naděje všecky zmařeny, viz Th. Tuptze »Die baierische Herrschaft in Böhmen im J. 1741—1742« v Sybelově Hist. Zeitschrift, 42. sv., str. 391.]

klamace, sepsané česky a německy, jíž sliboval svobodu dobrovolníkům, kteří chopí se zbraně za Karla Alberta. Bylo příliš pozdě a tyto sliby pohrobní došly ohlasu jen velmi slabého. Ale jak věc ta byla choulostivá, poznáváme ze strachu, jaký ve Vídni způsobil pokus přece tak lehkovážný a nesmělý. — Marie Teresie na tento výzev ku povstání odpověděla patentem, v němž připomínala, že Bavoři nejprve pustošili zemi a snadno mohou jeviti se šlechetnými nyní, když vyčerpali své prostředky; slibovala sedlákům vyslyšeti jejich stížnosti a zmírniti jejich bídu; přikazovala spáliti proklamaci a vydati na šibenici, kdo by ji rozšiřoval. Bylo několik poprav, ale byly zbytečné. Jako Habsburkové ani jejich odpůrci nepoznali sílu, kterou byli by našli v politice lidskosti a spravedlnosti, a naděje, které sklamali, obrátily se proti nim. Francouzům nezbylo než spoléhati na sebe samy uprostřed země ochuzené a popuzené.

Když přiblížil se Maillebois s vojskem pomocným, dostalo se jim některého oddychu; vévoda Lotrinský upustil od obležení Prahy (14. září), aby vytáhl proti němu. Broglie psal Fleurymu že »o něj nemusí býti v strachu; vojsko jest otužené a statečné; mužstvo i koňstvo mají hojně obživy; docházejí nás potraviny se všech stran a všeho druhu, takže počínáme míti tolik nadbytku, jako jsme měli nouze.« — Toto vyjasnění netrvalo dlouho. Maillebois dal se na žalostný ústup a Lobkovic asi se dvaceti tisíci muži obnovil obklíčení města. Útrapy tohoto nového obležení byly mnohem horší; všeho byl nedostatek: masa, rýže, dříví; vojáci lámali nábytek, vytrhovali opažení, aby se ohřáli. Nebylo lze držeti se ještě nějaký čas. Ale obležení neočekávali již žádné pomoci, a Bella Isle, aby unikl kapitulaci dříve nebo později nevyhnutelné, pokusil se vyvésti do Německa zbytky svého vojska. Opustil snadno město; Lobkovic, zpraven byv o jeho záměru,[1] nevěřil tomuto šílenému rozhodnutí a Rakušané byli rozptýleni na pravém břehu Vltavy. Několik oddílů jízdy nepřátelské, jež projížděly zemi, stačilo již způsobiti nepořádek v plucích Belle-Islových, nedostatkem rozestrojených a oslabených; nebylo potravy, zima nastala hrozná,

[1] [Styky s vojskem rakouským udržoval v Praze Alois Tochtermann, starší cechu sklenářského, jeden z členů magistrátu Staroměstského, jenž v čele měšťanstva Pražského několikrát odvážil se odpírati přílišným požadavkům vůdců francouzských. Podobně posloužil dobře věci královnině za okkupace pruské r. 1744. Za služby ty odměněn r. 1743 od Marie Teresie zlatým řetězem, a r. 1748 dokonce povýšen byl do stavu šlechtického s názvem »z Treumuthu«; zemřel u vysokém stáří r. 1780. (K. J. Erben, »Die Primatoren der k. Altstadt Prag«, 1858, str. 177.)]

voj zapadal ve sněhu. Když Francouzi po desítidenním pochodu přitáhli do Chba, ztratili třetinu svého skutečného počtu vojska; co zbývalo, nebylo již schopno boje. Bylo třeba jen drzé domýšlivosti maršálovy, aby za úspěch vylíčil tento žalostný útěk. Belle-Isle zůstavil v Praze 6.000 raněných nebo nemocných.[1] Chevert, jenž jim velel, na vyzvání Lobkovicovo odpověděl, že, než by se vzdal na milost a nemilost, raději zapálí město a ustoupí na Vyšehrad, aby tu zahynul v boji. Byl muž, jenž dovede dostáti slovu. Generál rakouský byl špatně zpraven o skutečné síle posádky, moc jejíhož odporu přeháněli postrašení měšťané; měl také jisté sympathie k těmto statečným mužům, kteří bránili tak hrdě čest praporu. Přijal návrhy Chevertovy: nemocní a ranění, kteří nemohou jíti s vojskem, zůstanou v zajetí, druhým dostane se poct vojenských a budou dopraveni do Chba na útraty Marie Teresie. Dne 2. ledna r. 1743 Rakušané udivení viděli defilovati před sebou asi 4.000 vojáků všech zbraní, většinou bez pušek a v hadrech, skoro všickni invalidní a nemocní. Cheb vzdal se dne 9. září, a tím zmizela poslední stopa okkupace francouzsko-bavorské.

Vojsko Lobkovicovo bylo v Praze přijato s hlučným nadšením, ale tato pozdní radost nedotkla se valně Marie Teresie. Žalostné vzpomínky prvních let vlády její nevymizely nikdy z její paměti. Cítila se obklopena podezřelými piklemi a marně byla dovolávala se oddanosti, ve kterou doufala. »Prostřed všeobecného zármutku,« psal vyslanec anglický před samou smrtí Karla VI., »velmožové rakouští a uherští jevili jistou bezstarostnost. Zdálo se jim lhostejno, kdo bude jejich vládcem. Tak podobali se docela oněm zvrhlým Římanům za úpadu republiky, jichž nedotýkají se osudy vlasti, jen když udrželi si své vily a své pisciny.«[2] Dnes historie rozeznává zodpovědnost a ví, že Habsburkové byli hlavními vinníky tohoto poklesnutí povah a tohoto zničení veřejného mínění. Mladá královna dospěla těchto výsledkův, a nelze se diviti trpkosti hněvu

[1] [Aby zabezpečil slabou posádku francouzskou proti možnému útoku obyvatelstva pražského, Belle-Isle pojal s sebou čtyřicet nejpřednějších osob jakožto rukojmě, mezi nimi hraběte Filipa Kolovrata Krakovského, hraběte Joachyma Pachtu z Rajova — jenž podlehl krutým svízelům na cestě — hraběte Františka Karla Vratislava z Mitrovic, probošta kapituly Svatovítské, Chřepčického, rektora university, P. Jiřího Petra T. J., dva rabíny, několik radův appellačních, bohatých měšťanův a j.]

[2] [Znamenitá charakteristika tato je vlastně úsudkem dějepisce anglického Coxa na základě ovšem současné zprávy tehdejšího vyslance britského při dvoře Vídeňském »History of the house of Austria«, II., 189.]

jejího. Nebyla ukrutná, obnova vlády její nebyla vyznačena popravami krvavými: největší provinilci vyvázli několikaletým internováním a mnozí později přijati na milost.[1] Však celkem nezapo-

[1] [Ačkoli v smlouvě o vzdání Prahy Chevert zvláštním článkem si vyminil, že nikdo z obyvatelů jejích nebude odpovídati za služby, jež konal bavorské nebo francouzské vládě, Marie Teresie nedbala smlouvy kapitulační v této věci, a hned po opanování města ustanovila dvě komise vyšetřovací: jednu pro vyšší stavy, druhou pro osoby stavu městského. Kdo nejvíce se provinili z velmožů světských a duchovních, postiženi nemilostí královny, jež nepřipustila jich k slavnému korunování. Soud nad osobami provinilými, jenž konán teprve po odjezdu královnině, osazen byl členy appellačního soudu pod předsednictvím nejvyšš. purkrabí hraběte Schafgotsche, prokurátorem královským byl šlechtic Strolz, obhájcem obžalovaných proslulý právník Dr. Josef Azzoni. Již vyšetřovací komise vedly si mírně, takže celé řadě osob podařilo se obhájiti, zejména členům někdejší dvorské deputace s předsedou jejím hrabětem Filipem Kolovratem, ježto prokázali, že úřad svůj zastávali ku prospěchu země, a často opírali se rozkazům francouzských velitelů. Za to přísně měly býti potrestány osoby, jež oddaně sloužily vzdorokráli. Nejtěžší rozsudek, krutostí svou upomínající na krvavé ortele pobělohorské, byl vynesen nad šlechticem Karlem Davidem, známým pobuřovatelem lidu selského: »pro své mnohé a opětované těžké a nectné zločiny« měl býti vyveden na popraviště, kde usečena mu bude pravá ruka, pak bude stat, tělo jeho pak čtvrceno, a na šibenicích při čtyřech hlavních silnicích pražských pověšeno, hlava na popravišti nabodnuta na čekanu a při ní ruka přibita; nad to všecko jeho jmění zabaveno. Rozsudek sice prohlášen a odsouzenec 28. června vyveden na popraviště, ale tam v rozhodné chvíli, kdy již pravice byla přichystána k ráně, oznámena mu milost a trest smrti proměněn v doživotní žalář na pevnosti Budinské. Podobně nebyly vykonány tresty hrdelné, jimiž stiženi byli přední přívrženci krále Bavora, zejména hrabě Jan Václav Kaiserstein, nejvyšší jeho kancléř, hrabě Jan Václav Paradis, přední dvor. rada při dvorské kanceláři, hrabě František Ferd. Kolovrat Novohradský, oba bratří hrabata Bubnové Kazimír Ferdinand a František Václav, kteří sloužili ve vojště bavorském; za to propadli věčnému vypovězení z Čech, konfiskací jmění a vymazání z desk. Tresty těmi postiženo mnoho jiných šlechticů, oba bratří hrabata Lažanští, ovd. hraběnka Marie Augusta Kinská, baron Václav z Rossi, Karel Pergler z Perglasu a j. Jiní trestáni vězením doživotním, jako na př. svob. pán Karel Deym ze Střítěže, nebo pokutami peněžitými, jako hrabata z Vrtby otec František Václav a syn Jan Josef (100.000 zl.), hrabě František Václav z Bubna, jehož oba synové sloužili ve vojště vzdorokrálově (50.000 zl.). — V pozdějších letech přísnější tresty byly mnohým ještě zmírněny, dovolen jim návrat do vlasti, vráceno jmění, a někteří z »lehkomyslných« vzati později docela na milost, jako hrabě Rudolf Chotek, jenž stal se dokonce předním rádcem a důvěrníkem královniným, hrabě Filip Kolovrat, jenž dosáhl úřadu nejvyšš. purkrabí. Podobně pokutovány mnohé osoby ze stavu městského, některé i veřejně mrskány, jako Václav Svoboda na Novém městě, jenž veřejně mluvil, že se z Prahy dá vymrskati, bude-li velkovévodkyně Toskánská a královna Uherská také královnou v Čechách. Židovská obec pro stranění vládě bavorské musila vykoupiti se od dalšího trestu složením 150.000 zl. (Arneth, »Maria Theresia's erste Regierungsjahre«, II.) Damoklův meč visel též nad senátem akademickým, jenž na Karlu Albertu jménem vysokých škol, založených od předků jeho Karla IV. a Ferdinanda I., žádal osvobození kollejí od vojska a otevření vysokého učení. Ale senátu podařilo se ospravedlniti se, takže uveden zase ve svůj úřad. Jen jediný člen university dr. Norbert Therer z Thererheimu, advokát pražský, pro potupné řeči o královně vymazán

menula: »Netřeba příště,« psala v příčině jednoho ze služebníků Karla Alberta, »navrhovati pro takové lidi ani milosti ani úřady. Něco jiného jest získati je milostí neb uděliti jim přízeň neb úřad.«

Především zachovala v srdci tajný hněv proti té nenapravitelné zemi české, vždy hotové vzbouřiti se proti Habsburkům. Poznalo se to, když přijela do Prahy, aby se dala korunovati. Pokládala za nevyhnutelné, stanoviti jasně svá práva; byla to práce těžká, již vykonala se zřejmou nechutí. Ustanovila den 5. května 1743 za den obřadu. — »To je příliš brzo,« namítal nejvyšší kancléř hrabě Filip Kinský, »jest nemožná, aby vše bylo připraveno.« Královna ostře mu vytkla: »v Prešpurce bylo ještě méně času; sněm v Praze nemá takové importance jako v Uhřích, kde vše bylo vykonáno za tři dni. Kurfiřt ponechal ještě méně času.« — »Koruna je zde — sama měla jsem ji na sobě —,« pravila, »těžší než prešpurská; podobá se čapce šaškově.« [1] Co znamenala za podobných okolností přísaha, kterou se zavazovala hájiti privilegií a nerozdílnosti koruny! [2]

---

z matriky fakultní a vypovězen ze všech zemí rakouských. (Tomek, »Gesch. der Prager Universität«, 1849, str. 319.) Na venkově vojáci, drábové zámečtí a rychtáři stíhali známou píseň o králi Bavoru (viz str. 449), jež těžce zapovězena, impressí prohlíženy, a pod trestem špinhausu nesměla se tisknouti, ani v krčmě nebo kde jinde zpívati; ba trestáni chasníci, kteří dali si zahráti starou píseň »Káča má, Káča má«, na jejíž nápěv nová píseň byla složena. (Paroubek, »Píseň o králi Bavoru« v Čas. Čes. Musea, 1899, str. 326.)]

[1] [»Die Kron ist hier, habe selbe aufgehabt, ist schwerer als die von preszburg, sehet einem Narrenhäubel gleich.« Z dopisu Marie Teresie nejvyššímu kancléři českému Filipu hraběti Kinskému. Z knížecího archivu Kinského otiskl Folkman ve spise »Die gefürstete Linie Kinsky«, str. 63. Arneth II., str. 246.]

[2] [Korunování poodloženo přece na 11. květen. Dne 11. května přijala císařovna slavné holdování stavů českých. Slavnostní nálada následujícího dne povznesena zprávou o veliké porážce vojska francouzského u Simpacha (9. května), jež oslavena slavným Tedeum, pro které obřady korunovační zpožděny o dvě hodiny. Slavnost korunovační vykonána podle způsobu, jakým r. 1723 korunován cís. Karel VI. Přísahu korunovační vykonala císařovna, které jako otci i dědu nedostalo se vyučování v češtině, jazykem latinským. Korunování tentokrát nevykonal arcibiskup Pražský hrabě Manderscheid, jenž trestem za holdování a vřelé sympathie vzdorokráli Karlu Albertovi potrestán vypovězením z Prahy, nýbrž »vévoda české kaple« biskup Olomúcký Arnošt Jakub hrabě Liechtenstein. Jako arcibiskup Pražský Moric Gustav hrabě Manderscheid, tak i někteří členové kapituly Svatovítské postiženi nemilostí císařovny, že holdovali kurfiřtu Bavorskému, zejména probošt kapitulní Zdeněk Jiří Chřepický z Modlíškovic, jenž podobně jako arcibiskup Pražský ztrestán vyhnanstvím. Oba několik let ztrávili mimo Prahu: arcibiskup na zámku svém v Břežanech, probošt kapitulní v zahradě Kajetánské u kaple P. Marie za Strahovskou bránou. Marie Teresie zdržela se v Praze do 16. června, návštěvami poctívajíc domácí panstvo, jež zachovalo jí věrnost za okkupace nepřátelské. V Praze 13. května slavila na-

Království České právě té chvíle bylo ohroženo nebezpečenstvím nového rozdělení. Dne 28. července 1742 mírem Berlínským potvrzeny byly předchozí úmluvy Vratislavské a výboje Bedřicha II.[1] Ale král Pruský nebyl na dlouho spokojen svou kořistí: za vyjednávání usiloval získati část kraje Hradeckého. Marie Teresie prohlásila, že, než by k tomu svolila, raději chce pohřbíti se pod ssutinami Vídně. Zatím Bedřich II. ustoupil, ale Hohenzollerové byli vždy velmi střízliví, a když myšlénka nezdála se jim zralá, odložili ji do budoucna. Král v ctižádostivých svých snahách byl povzbuzen lehkostí, s jakou noví jeho poddaní přijali jeho panství. Voltaire napsal:

Jak jenom Bedřich zjevil se
v užaslém Slezsku, trnoucím,
lid všechen k němu sbíhal se
a blahořečil sudbám svým.
On dceru za ruku hned bral,
měšťáka přímo zulíbal,
lichotil pyšné kotrbě,
když někdo věřil v chalupě,
že z Vitikindů původ vzal.
Jak dobrý luterán je přec,
on hugenotům napoví;
papistu, jezovítovi
zas dí, že jednou mohl by
cos tajně udělat mu vhod
a uvěřit i v očistec.
Tak dí, a každý občan o překot
už připíjí mu horlivec.
Křičeli hlasně: »Žijme jen
a pijme pod jeho zákonem!« [2]

rozeniny své, obdrževši »vázaným« prapory, ukořistěné v boji u Simpacha, a 16. května účastnila se slavnosti Svatojanské, byvši na lodi přítomna večerní slavnosti před sochou sv. Jana Nepomuckého. Dne 16. června císařovna odjela se svým chotěm a dvorem přes Budějovice do Lince, kde dne 25. července slavně jí bylo holdováno od stavů hornorakouských Brzo potom z rozkazu císařovny koruna Svatováclavská, symbol samostatnosti státu českého, převezena z Prahy do Vídně — zlá to předzvěst osudných změn, jimiž hned po skončení války o dědictví rakouské odstraněny zbytky státní samostatnosti koruny České, zůstavené ještě vítězem bělohorským.]

[1] [Článkem XII. míru Berlínského slíbila Marie Teresie, »že k tomu zaváže stavy království Českého, že po upokojení vydají od sebe odříkací listinu na všechny země, které někdy závisely na této koruně, a přítomným mírem na Jeho Pruské Veličenstvo se svrchovaností přecházejí.« Odříkací listinu stavové čeští skutečně vydali (dt. 16. července r. 1743), a otištěna jest v Přílohách Kalouskova »Českého státního práva«, II. vyd., 1892, str. 631—632.]

[2] [Překlad Fr. Táborského.]

V tomto souzvuku hlasitého volání pozorný sluch byl by lehce postihl některé tóny disharmonické, ba i ti, kteří s největším uspokojením přijali změnu vlády, požadavky fisku pokládali za těžké, správu za tísnivou. Král byl však tudy jist, že lehké nepříjemnosti, jež vyplývaly z nedostatku zvyku, nebudou míti následkův, a první operace měla úspěch tak úplný, že přes zkušenost výprav moravských a českých neodolal touze, aby ji opakoval: »Jest nám jednati,« psal r. 1741, »s lidmi nejumíněnějšími a zase nejctižádostivějšími. Zachovat úlohu muže počestného s šibaly jest věc velmi nebezpečná.« Roku 1744 jeho svědomí, které bylo nedůtklivé, mu vyčítalo, že má povinnosti k Německu, a že »kurfiřt, který má trochu citu vlasteneckého, nemůže snášet, aby náčelník říše byl zbaven svých zemí dědičných«. Přes horoucí svou touhu po míru byl tedy přinucen přispěti na pomoc Karlu VII., a tento slíbil mu z vděčnosti část Čech na pravém břehu Labe, čtvrtinu království. Byl to v obecných rysech plán, jehož dnes opět chápou se Všeněmci, přizpůsobujíce jej k ideám současným, když domáhají se utvoření uzavřeného území, pevnosti nedotknutelné, kde neznepokojováni hrozbami, klidně by připravovali přivtělení ostatní země.

Jak obyčejně dvůr vídeňský, jenž snad mohl býti lépe zpraven, se nikterak nepřipravil. Několik pluků hotovosti zemské, jež sebrali šlechtici, neprokázalo žádných služeb. Spoléháno více na pomoc boží. Slavnostně nošeno voskové jesulátko, darované r. 1628 karmelitánům od kněžny Polixeny Lobkovicové; za soškou zázračnou kráčeli zbožně maršálek Ogilvy, nejvyšší úřadové, představitelé šlechty, granátníci městští, tisíce věřících. Zatím nevěrci osazovali výšiny a počali bombardovati město; za čtyři dni (v září r. 1744) sto domů bylo zbořeno kulemi dělovými, sto jiných zničeno požárem: »Lidé plížili se sem a tam jak ovce bloudící, se zármutkem v očích a v srdci, aniž druh druha mohl potěšiti.«

Prusové opanovavše Prahu (17. září) projevili velkou krutost: cítili kolem sebe nepřátelství, jež netajilo se vždy. V Rakousku despotism nevylučoval jistou mírnost mravův a přísnost správy zdejší bývala pravidelně snesitelná pro nedbalost úředníků; Slované vůbec, zvláště protože jsou velmi povolní a velmi poddajní, jsou spíše schopní náhlých skutků násilných, nežli nezlomné vůle; drsná tvrdost a přílišná přísnost důstojníků pruských byla jim odporná. »Páni Francouzi,« píše vrstevník, »projevili mnohem větší slušnost;

ve věcech nemožných uznali důvod; nyní jen jedno slovo platí: třeba, a vše tím skončeno.« [1]

V rozkazech místních hrozby smrtí vyskytovaly se smutným refrainem. Rekvisic jen dštilo: chléb, píce, oves, vozy, koně, voli, dělníci všelicí, pekaři, mlynáři, vozkové, násepníci a j.; žádného odkladu nebylo dopuštěno; jestliže dodávky nedošly v ustanovenou hodinu, úřadové byli stíháni značnými pokutami neb uvrhováni do žaláře. Nesnesitelné kontribuce nezabránily loupežení: paláce a domy, jež majitelé opustili, byly soustavně vypleněny: důstojníci nejprve si vybrali obrazy, stříbrné náčiní, čalouny, nábytek; vojáci sebrali ostatek, vzavše vše do posledního hřebíku. [2] Lupiči pospíchali, vědouce, že jejich panování bude na krátce. »V Čechách,« psal Bedřich II., jemuž nezdar jeho zůstavil tajný hněv, »vysoká šlechta, duchovenstvo a purkmistři měst, jsou velmi oddáni domu Rakouskému. Různost u vyznání víry vnukla tomuto lidu, tupému i pověrečnému, nepřekonatelný odpor proti Prusům. Dvůr

---

[1] O událostech této doby zprávu podává »Diarium Pragense«, z něhož hlavně čerpal Klutschak † ve spise svém »Die Kriegsjahre Prags im 18. Jahrhunderte«. † Jiné současné »Diarium« z knížecího archivu Kinských v Praze uveřejnil O. Weber v Mittheil. d. Ver. f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 1895, str. 323—370.

[2] [Od důstojníkův a vojáků pruských prodávána loupež židům pražským, kteří za okupace pruské právě tak jako za panství bavorsko-francouzského sympathiemi svými stáli na straně nepřátel královniných, ba r. 1744 obviňováni z činného přispívání nepřátelům. Proto Marie Teresie po šťastném vybavení Prahy přísným dekretem ze dne 18. prosince r. 1744 nařídila, aby »pro četné, velice důrazné a Nám dobře známé příčiny« žádný žid v království Českém více trpěn nebyl, do konce ledna r. 1745 měli opustiti Prahu, do konce června celé království. Ale židům dostalo se účinné přímluvy od místodržitelství Pražského, jež upozorňovalo na zlé škody, které vypuzením obyvatelstva židovského z Čech povstanou komoře královské, pokladně stavovské, věřitelům křesťanským, i zjednalo jim nejprve prodloužení lhůty k vystěhování. Když pak konečně židé pražští konec března přinuceni byli opustiti město, k novým přímluvám místodržitelů pražských, a na zakročení vyslanců hollandského a anglického, ba samé vlády anglické obměkčila se Marie Teresie, takže nejen židé nemusili se vystěhovati z Čech, ale dovoleno jim znenáhla i do Prahy se vrátiti. Jenom v městech »uzavřených« zakázáno židům bydliti, ba pod pokutou 100 dukátů zapovězeno žida přes noc v domě svém míti. Uzavřená města tato byla: v kraji Boleslavském Nymburk a Mělník; v Hradeckém Hradec Králové; v Chrudimi Chrudim a Pardubice; v Čáslavském Čáslav, Hora Kutná, Brod Německý; v Kouřimském Kouřím a Kostelec nad Labem; v Bechyňském Budějovice, Pelhřimov, Tábor, Krumlov, Třeboň, Hradec Jindřichův a Soběslav; v Práchensku Písek, Sušice a Vodňany; v Plzeňsku Plzeň, Stříbro, Klatovy, Rokycany, Domažlice: v Žateckém Cheb, Loket, Žatec, Most, Kadaň, Chomútov; v Litoměřickém Litoměřice a Ústí nad Labem; v Berounském Beroun. Všecka města tato napříště (až do roku 1848) zůstávala uzavřena pro židy. Srovn. Jos. Emlera, »Vypovězení židů z Prahy za panování Marie Teresie v Čas. Čes. Musea, 1866.]

vídeňský rozkázal sedlákům . . ., aby při příchodu Prusů opustili své chaty, odnesli obilí své a sami utekli se do lesů sousedních. Nad to jim přislíbil, že jim nahradí všecku škodu, kterou by jim způsobili Prusové. Proto vojsko na svém průchodu nalezlo jen pustiny nebo vesnice liduprázdné. Nikdo nepřinášel potravin do tábora, a obyvatelstvo, jež obávalo se přísných trestův od Rakušanů, nemohlo být za žádnou i sebe vyšší cenu přivedeno k tomu, by podalo zprávy o nepříteli.«

Král obrátil se náhle do Slezska a stěžoval si rozhorleně, že Rakušané tam za ním následují: »Jako kníže říšský a spojenec císařův musil sáhnouti ke zbraní, ale vždy se osvědčoval, že přes to chce žíti v stálém přátelství s královnou uherskou, a zachovávati přesně mír Vratislavský.« Aby to dokázal, rozkázal svému generálu Einsiedelnovi, jenž velel v Praze, by se s ním spojil, ale dříve vyhodil do povětří hradby, zatloukl děla a zničil zbraně, které nemůže s sebou vzít. Uprostřed obyvatelstva rozjitřeného Einsiedeln byl u velikých nesnázích s nečetnými pluky, oslabenými nemocemi a desercemi. Když dal se na ústup (26. listopadu r. 1744) obyvatelé přivolali voje rakouské, jež obcházely v okolí, otevřeli jim brány; na Malé straně obyvatelstvo vrhlo se na ustupující Prusy; s oken házeno na ně kamením, nářadím; ztratili několik set mužů, všecko dělostřelectvo. Bedřich II. byl poněkud opojen svými prvními úspěchy, ale »oříšek byl právě tvrdší než myslil«; [1] byl by snad draze zaplatil svůj útok, kdyby Anglie nebyla přiměla Marii Teresii k zjednání míru Drážďanského (25. prosince r. 1745), jímž potvrzeny Prusku předešlé výboje. † S Bavorskem, kde 20. ledna r. 1745 umřel Karel VII., učiněn mír ve Füssen (22. dubna), jímž kurfiřt Maximilian Josef za navrácení Bavor odřekl se všelikých nároků na dědictví rakouské, a při nastávající volbě císařské slíbil hlas svůj manželu Marie Teresie Františkovi Štěpánovi. Ten také zvolen za císaře 13. října, a mírem Drážďanským uznán i od krále Bedřicha jako kurfiřta Braniborského.

---

[1] [Neslavný ústup krále Bedřicha II. z Čech byl mistrným dílem hraběte Trauna, jenž bez boje r. 1744 vymanevroval Prusy z království. Při pokuse, jehož hned potom Marie Teresie odvážila se o vytržení Slezska, na neštěstí v čelo vojska postavila svého švakra Karla vévodu Lotrinského, v jehož válečné nadání věřila královna, ale omyl svůj zaplatila dokonalou ztrátou Slezska. Porážkami jeho u Hohenfriedberka ve Slezsku (4. června) a u Zárova v Čechách (30. září) a porážkou Sasův u Hennersdorfa v Horní Lužici (23. listopadu) Marie Teresie přinucena byla zjednati nepříznivý mír Drážďanský (25. prosince).]

To byl jen první krok. Bedřich II., který podle sebe posuzoval královnu Uherskou, činil jí čest, předpokládaje, že neodpustila mu útoky jeho, a jak Habsburkové by se poddali ztrátě Slezska, na němž věděli, že závisí vláda jejich v říši? Marie Teresie byla odhodlána, že nedá uplynouti lhůtě odvolací, a ve chvíli, kdy podpisovala mír Drážďanský, pomýšlela na odvetu. † Zatím sobeckou politikou Anglie a Hollandska přinucena byla po delším válčení v Nízozemí a v Italii přistoupiti r. 1748 k míru Cašskému, jímž ztratila zánovní državy své v Italii knížetství Parmské a Piacenzské, kdežto Nízozemí, vítěznými zbraněmi maršálka Saského Morice téměř celé ztracené, bylo jí vráceno. Byla přemožena, protože její odpůrce obratně vzbudil závist, kterou skoro všudy vyvolala moc domu Rakouského, a ve svých národech nenalezla rázné spolupůsobení, jež jí bylo nevyhnutelné. K obnovení zápasu s jakousi nadějí v úspěch bylo tedy třeba zrušiti kruh spolků, který byl vždy hotov utvořiti se proti Rakousku a upustiti doma od systému nedbalosti a kompromissů, jenž až posud ochromoval vývoj mocnářství. Doba nastala, aby s úplnou volností soustředěna byla moc v rukou panovníkových a zároveň uspíšen vývoj sil veřejných, a aby bylo užito jich bez překážky ve prospěch moci státní.

Doba od r. 1748 do 1756 proslula v historii tak zvaným převratem alliancí. Francie a Rakousko poznávají, že jejich zastaralá řevnivost ničí je ve prospěch nových snah ctižádostivých, i pokusily se soustředili síly konservativní k odražení útoku povýšenců, jejichž rychlé pokroky je děsily. Tato revoluce diplomatická, ačkoli politika jí zahájená ovládala druhou polovinu XVIII. století, nezpůsobila účinků, jichž bylo možná od ní očekávat, a zůstavila stopy mnohem méně pronikavé a trvalé, než přeměna správní, která spadá do téže doby a která vzbuzena byla týmže přáním pomstiti se Prusku.

V dějinách rakouských vůbec a českých zvláště není téměř doby důležitější, než byla v l. 1748—1755: to je chvíle, kdy jasně jeví se krajní výsledky války třicetileté, kdy absolutism odstraňuje poslední překážky, které bránily jeho činnosti, kde despotism centralistický zakládá se na zkáze zřízení zemských. Tyto radikální proměny, jež zasáhly všecken život národa, vyžadovaly mnoho času a úsilí a v některých věcech byly dokonány teprve za našich dnů — ač-li byly dokonány. — Byly jen počaty, když obnovila se válka s Bedřichem II. (1755).

V době, kdy otvírá se tato nová doba kolem roku 1748, Marie Teresie dospěla k plnému vývoji svých schopností. Bylo jí jeden a třicet let; v manželství dvanáctiletém měla deset dětí, tři syny a sedm dcer — měla jich celkem šestnácte, poslední roku 1756 — její těhotenství neuškodila jejímu zdraví pevnému a její tělnatost, neumenšujíc živého chování jejího, dodává její kráse rázu velebné majestátnosti. Fürst, vyslanec pruský, který ji posuzuje nestranně, píše ještě r. 1753, že může se pokládati za jednu z nejkrásnějších kněžen v Evropě. Protože byla pramálo koketná, velmi pracovitá, podařilo se jí jakž takž doplniti mezery svého vzdělání prvotního; velmi zevrubně stopuje věci běžné, svědomitě čte pamětní spisy svých ministrův, opatřuje je poznámkami, při každém rozhodnutí vážném zdržuje se, aby je zrale uvážila. Přes to přísluší jí zodpovědnost jen obmezená při změnách, jež schvaluje. Nerada vzdává se dojmů svého dětství a nelibuje si v novotách: jsouc konservativní míněním a snahami, zbožnosti obmezené, bázlivá duchem, s velikou silou mravní zakročuje především, aby mírnila netrpělivost příliš horlivých novotářů. Pýcha její krutě strádala prvními porážkami, a ačkoliv unikla pohromám nenapravitelným, nezapomíná na pokoření zažitá. Má dosti prozíravosti, aby poznala nesnáze situace: se všech stran v Německu, v Orientě, v Italii pokroky Pruska, Ruska, Piemontu ohrožují převahu Rakouska. Zatím co Habsburkové ochabli, nové státy vznikly a vzrostly. Aby se uniklo bolestnějšímu sklamání, třeba rychle udělati konec obvyklému postupu, jenž zavržen byl zkušeností. Královna cítí potřebu této změny základní a podniká ji: v hloubi srdce zachovává tajnou lásku k tradicím posvátným, a boj, který podstupuje se svými vlastními náklonnostmi, bývá často bolestný. Věci reformní slouží lépe svým odporem než nerozvážným nadšením, zmírňováním přechodů, oslabováním srážek, konejšením hněvu obránců minulosti, kteří spoléhají na ni, aby uchráněni byli od radikálních prostředků. Její úkol jest takto značný, ač velmi rozdílný od úlohy, jež jí ráda bývá připisována. Je spíše mírnitelka, než inspiratorka své vlády; její účast v iniciativě přestává na tom, že za správce svrchované své vůle vybírá si a zachovává ministry, přesvědčené o potřebě nového směru.

Jsouc ctnosti pevné, smyslnosti velmi klidné, hojně ukájena manželem vždy mladým, jehož bedlivě ostříhala, byla přece ženou, a jest jakási něha v tom, jak zacházela se svými důvěrníky. Za-

hrnuje je dary, skládá své svědomí do jejich rukou; žádá po nich spíše pravidlo chování než obzvláštních plánů. »Jsou mně podporou,« napsala o Silva-Tarroucovi a Kochovi, »učí mne, abych sebe poznávala a se zlepšovala.« Za to žádá od nich úplnou oddanost; je třeba, aby nebyli ani Uhry ani Čechy a neměli jiné péče než o slávu dynastie; je nádech žárlivosti osobní v tom, jak ostříhá jejich myšlení: za opravdovou zpronevěru pokládá nejmenší náklonnost k užší vlasti. Právě proto, že se sprostili veliké upomínky partikularistické, dopřává zvláštní důvěry Haugvicovi, Chotkovi a Kounicovi, jimž náleží zásluha nebo vina, že zahájili novou dobu. Velice lišíce se povahou a nadáním, všickni tři sbližovali se společným rysem, že výlučně byli rakouští, dynastičtí, bez upomínek národních, bez předsudků historických: roznécují se týmž ideálem o monarchii jednotné podle vzoru francouzského, oživeného Bedřichem II.

Ze všech zakladatelů moderního Rakouska historie evropská udržela v paměti jen hraběte Václava Antonína Kounice (1711—1794),[1] jenž od r. 1753 zůstal po půl století »vozatajem Evropy«. Je přirozeno, že pro shrnutí změny, jež měla svůj původ a důvod podstatný v úvahách politiky zahraniční, vrstevníci zvolili diplomata. Jména Kounicova nemůže být opomenuto v historii Čech jako jména Beustova. Byl poslední veliký představitel starého režimu a zachoval si z něho něco legendárního: elegantní až k hejskovství, velice pečlivý věcí etiketních, libuje si v chování

[1] [Václav Antonín hrabě z Kounic-Rietberku pocházel z větve staročeského rodu Kouniců, od dávna na Moravě usedlé. Již děd jeho Dominik Ondřej († 1705) vyznamenal se ve službách státnických zejména při uzavírání míru Rijsvického (1697); r. 1683 povýšen byl do stavu říšských hrabat, a dovoleno mu zříditi svěřenství z panství a statků Slavkova, Uherského Brodu, Prus a Ořechového. Ze synů jeho Karel Josef oddal se stavu duchovnímu, a zemřel r. 1713 jako biskup Lublaňský, kdežto Maximilian Oldřich, zdědiv statky otcovy na Moravě, zastával tu úřad hejtmana zemského († 1746). Z manželky své Marie Arnoštky, říšské hraběnky z Rietberku, jejíž jméno k svému rodinnému jménu připojil, měl syna Václava Antonína, jenž r. 1711 narodil se ve Vídni. Vychován byl nejprve ke stavu duchovnímu, ale po smrti svých bratří věnoval se právům a dráze státnické. Od Marie Teresie vypraven byl v poslání diplomatickém do Italie, později pobyl při dvoře generálního vladaře nizozemského Karla Lotrinského, a vyznamenav se na sjezdě v Cáchách obranou prospěchů císařovniných, jmenován byl vyslancem rakouským v Paříži, kde pracoval o sblížení Rakouska s Francií. R. 1753 povolán byl do Vídně a postaven v čelo nově organisované dvorské a státní kanceláře, a v úřadu tom mocně ujal se řízení věcí zahraničných, jež v rukou jeho zůstalo po dlouhých čtyřicet let až do smrti jeho r. 1794.]

šviháckém, rád jednával lehce o věcech vážných a s oním ostrým přepínáním, které sluší neofytům, hrával ve Vídni úlohu chytráka, jejž baví jen úspěch a jehož nedotýkají se předsudky obecné. Měl mnoho ducha, třeba ne tolik, kolik myslil, a rozum pronikavý, ač obmezený. Chlubíval se, že je prost všeho sentimentalismu, marnivost to častá u diplomatův, a která často ruší jejich výpočty. Kolikrát jejich umělé kombinace a jejich salonní intriky byly smeteny náhlým výbuchem skrytých sil přírodních, jejichž existenci popírali. Posuzovali věci ze zevnějška, netážíce se, zda nejlepším prostředkem rozšířiti daleko vliv státu není nadchnouti se tradicemi národními a podporovati svobodný vývoj národů. V době Marie Teresie jako v XIX. století svobody Čech byly obětovány liché koncepci o moci panovníkově, jež konec konců nemůže býti než irradiací blahobytu vnitřního zemí, kterým vládne.

Kounic, a to mu pojišťuje vůbec místo mezi vynikajícími státníky, měl nejen mnoho svižnosti, jemnosti a taktu, ale, co je mnohem vzácnější, byl schopen iniciativy a odvahy; podařilo se mu, ne bez nesnází, překonati předsudky Marie Teresie proti Francii a zřídil koalici, jejímž bezprostředním cílem bylo, znovu nabytí Slezska, a konečným účelem zničení Pruska. Bedřich II. měl se na pozoru: jakmile poznal, že bude nucen hájiti svých výbojů, rozhodl se předejíti své odpůrce vpádem do Čech.

Válka sedmiletá jest jako válka o dědictví rakouské, válka hlavně česká, nejen proto, že důležitá část událostí vojenských odehrávala se v království, ale zvláště proto, že osudy jeho závisely na výsledku zápasu. »Všeliká válka,« psal Bedřich II. v měsíci listopadu 1755, »je nesmyslná, pokud nevede k dobytí země cizí.« Ježto docela právem o sobě se domýšlel, že není nesmyslný, pokusil se zabrati Čechy; roku 1757 řadou manévrů, jež zdají se jako mlhavou skizzou výpravy r. 1866, Prusové vnikli do údolí horního Labe Saskem a hrabstvím Kladským, hnali před sebou různé sbory rakouské, porazili Karla Lotrinského před Prahou u Štěrbohol (6. května) a vyzvali město, aby se vzdalo. Jakkoli těžké byly zkoušky, seslané na zemi, nebyly bez prospěchu, vrátily trochu síly duším. Vedle »Pražských poštovských novin«,[1] velmi nepatrných

[1] [»Auterní a sobotní Pražské poštovské noviny, z rozličných zemí a krajin přicházející« — první to pravidelně vycházející noviny české, počal 4. února r. 1719 vydávati Karel František Rosenmüller (1678 až 1727), majitel knihtiskárny na Uhelném trhu u »Zlatého kříže«. Před tím již od r. 1710 vydával šlechtický almanach: »Rejstřík aneb pozname-

a nesmělých, jež představovaly tehdejší žurnalistiku, objevuje se literatura příležitostní dosti hojná, zprávy generálů, líčení bitev, zprávy o obleženích, především lamentace a písně národní. Posmívají se bídě Prusů.

Frydrych z hrdlé dychtivosti
před časem se radoval,
že svou a Šverýna zlostí
Rakousy opanoval.
Kdyby Chebu i Vltavy
i Labe šli tokové
kalné, žluté, jakž hltaví
s množstvím chtějí čápové:
Kdyby v jedno vojska troje
tuto se shromáždila,
již by rakouská moc zbroje
říše slávy pozbyla.
Skřivany, než je schytali,
strojili za pečeni,
zatím na chuti přestali,
jsouc bezděk přinuceni atd.

V plesající odě, to jest libozpěvu o vysvobození hlavního města Prahy, raduje se skladatel:

‚S Prahou dobře!'
S Prahou dobře,
Hyne již, Berlíne, štěstí tvé,
neb Smrtonoš mnoho dští krve
na věnce, jenž tobě vadnou,
k nám se za vítězstvím táhnou.
Totižto, kdo s nebem bojuje,
ač byl sprosták, svět opanuje,
mocnář pak upadne v hoře.
S Prahou dobře!

---

nání všech vzácných rodů českých«, r. 1720 vymohl si privilej na kalendář (»Svatovojtěšský«). Na hrobě jeho četl se významný nápis:

Zde Karel Rosenmüller den soudní očekává,
Nad nímž mnoho vlastenců želeti nepřestává.
Pověst pak jména jeho potomkům připomíná,
Řkouc: Ten byl druhý Daniel Adam z Veleslavína.

Po smrti jeho († 172?) přejal tiskárnu i redakci novin syn jeho Karel Frantisek Rosenmüller, jež zemřel r. 1748, zůstaviv závod manželce své Žofii, jež r. 1752 provdala se za Fr. H. Kirchnera, a po jeho smrti r. 1758 za Jana Jos. Klausera († 1779). Od těchto dědiců Rosenmüllerových vydávány »Pražské pošt. noviny« do 27. června r. 1776. — Roku 1761 Kalivoda, cís. knihtiskař ve Vídni, pokusil se o vydávání každodenních novin »Vídeňský denník«, který vycházel od 1. dubna do 27. června, kdy zanikl pro nedostatek odběratelů. (Jos. Jungmann, »Historie literatury české«, 1849, str. 621, 27?.)]

S Prahou dobře!
Teď Prušané mohou být jisti,
jak chléb český jest tvrdo hrýzti;
kdo ho požádá nezvaný,
vypije naň krve džbány.
Ó! Kýž na tom dosti již mají,
vítězoslávu zanechají
ři vzrůstu v královny dvoře;
S Prahou dobře!

Přesvědčen jsa, že Bůh a »svatý z Nepomuku zkrotil nepřátelskou ruku«, a »přímluva všech patronů českých ostříhá korun rakouských« končí svůj »libozpěv« strofou:

S Prahou dobře!
Ó! nebesa, nám milostivé,
popřejte štěstí trvanlivé;
svatý Jene, divotvornou
zastaň vlasti svou ochranou;
odvrať krvavé krupobití,
nedej víc českou zem hubiti.
Za to prosíme v pokoře;
S Prahou dobře! [1]

---

[1] [Výňatky z básní, připojených k »Diarium«, to jest: Každodenní poznamenání toho, co se skrze trvající nepřátelské pružské král. hl. města Prahy obležení v roku 1757 od začátku až ke konci jak v duchovních tak světských a politických, obzvláštně ale v vojenských případnostech každodenně stalo a přihodilo (v Praze r. 1758). »Diarium« i obě básně složeny jsou dle předlohy německé, kterou překonávají neobratností slohovou a obhroublostí veršův a rýmů. Výňatky těmi ze současné české poesie teresianské nahradili jsme doklady, jež Denis uvádí ve francouzském překladě ze současné poesie německé, a které přidáváme tuto pod čarou ve znění původním. Srovnání skrblých Prusů se štědrými Francouzi r. 1742 vzbuzuje tyto potupné verše:

Ein schlechter Esel-Knecht bei einem Duce, Marquis,
deren bei dem vorgem Krieg der menge wahren hie,
Hatte ducaten mehr, als diese Pfennige,
So lohnet seine Leuth der Preysen Könige.

Pražská krčmářka pruskému vojáku, který nabízí se jí za muže, takto odpovídá:

Ich muß recht von Hertzen lachen,
was willst mit dem Weibe machen,
Tags drey Kreutzer und drey Pfennig
ist für Mann und Weib zu wenig.
— — — — — — —
Flinten reiben, Haar frisiren,
und den Riem mit Kreiden schmieren
und gerad marchiren aus
bringt noch Geld, noch Brod ins Hauß.

Ve sbírce, uveřejněné roku 1857 u příležitosti výroční památky bitvy Kolínské,[1] obsaženo jest několik těchto písní, které dlouho přecházely z úst do úst: mnohé byly dílem sedláků samouků, kteří v době, kdy umlkla literatura, zachovávali tradici jazyka národního. Bědné verše, nesprávné a všední, jež však působily skutečně, právě proto, že odpovídaly průměrné vzdělanosti posluchačův a odkud mnozí Čechové čerpali nenávist k panství cizímu.[2] Marie Teresie ve svém blahopřejném listu k Daunovi po

---

Prus:

Dass euch doch die schwere Noth,
ich bekomm zum Geld auch Brod,
glückt es mir zu einer Beute,
bring ich ihr auch was zur Freude.

Krčmářka:

Ich hab in der Predig ghört,
dass zum Brod noch mehr gehert,
Beut mag nicht, sags unverhollen,
dann es heist bey uns gestohlen.

(K. Görner, »Zur Prager Flugblattpoesie des siebenjähr. Krieges« v Mitth. des Ver. f. d Gesch. d. Deutschen in Böhmen, 1886, str. 190, 192. Jiné příspěvky podal v témže sborníku r. 1896 A. Rebhann, »Einige der wichtigsten Ereignisse aus Österreichs Geschichte des XVIII. Jahrhundertes im Spiegel zeitgenössischer Dichtung.]

[1] [Gottfried Uhlig von Uhlenau, »Erinnerungen an die Schlacht von Kolin«. Vídeň 1857.]

[2] [Řadu českých veršovců samouků z lidu selského zahajují již v době předteresianské šafáři ovčínů kratonožských Lukáš Volný a syn jeho Jiří. Lukáš Volný s bratrem svým Václavem oslavoval (1710) císaře Leopolda I., že ovčáky i děti jejich vyhlásil za poctivé, a Josefa I., že udělil jim artikule cechovní a povolil hlavní pokladnu v Kutné Hoře. Jiří Volný četnými verši didaktickými všímal si téměř všech stránek života selského v první polovici XVIII. století, takže jako kus sociologie českého stavu selského jsou vzácným pramenem kulturně historickým. (Jaroslav Vlček, »Dějiny čes. literatury«, II, 1, str. 76—83.) Původní sborník rukopisný zničen byl požárem r. 1750, ale zachován v některých přepisech, z nichž otiskl je r. 1822 V. Hanka a r. 1894 úplněji Č. Zíbrt. — Ctitelem a následovníkem Jiřího Volného v 2. polovině XVIII. a na počátku XIX. století byl nejznámější ze selských samouků František Vavák (1741—1817) rychtář Milčický, jenž skladbou vylíčil průběh bitvy u Kolína dne 18. června r. 1757; veršování to i s notami bylo přitištěno k spisku, r. 1758 vydanému: »Bitva u Kolína a Křečhoře«, a roku 1857 nově otištěno od šl. Uhliga ve spise »Erinnerungen an die Schlacht von Kolin« (str. 118—129):

Na vše strany české zemi
vzácný hlas se rozlíhá,
že král Pruský s vojsky svými
zase z Čech se ubírá.
Dostal ránu na hlavu,
ač chtěl vidět Jíhlavu,
od Kolína musel zpátkem
a zanechal i Prahu.

velikém vítězství u Kolína, pravila mu, že 18. červen 1757 je »den znovuzrození mocnářství«. Výraz byl šťastný, ač císařovna nemohla pojmouti skutečný význam událostí. Zápas proti Bedřichu II. nabýval znenáhla rázu národního, a právě tak jako k úspěchům jeho

---

A když u Prahy zvítězil:
jak se rychle rozkládal,
ji celým vojskem obložil,
hroznou střelbu spořádal;
do ní bombardiroval,
domy tlouk, zapaloval,
ani chrám svatého Víta,
ten slavný, neulitoval.
— — — — — —
Ó, s jak velikou radostí
nepřátelé plesali,
když bez strachu a v rychlosti
za Kolín se dostali.
Vzali i Kutnou Horu,
dělali všude škodu,
smutní Čechové i s Prahou
volali k Pánu Bohu.
— — — — —
Daun, feldmaršálek císařský,
s vojevůdcem Hadikem,
když dosáh' své pluky všecky,
a to v počtu velikém:
ze Vlach, z Uher, z Moravy,
i též ten díl od Prahy,
zůstali srdnatě státi,
to za městem Čáslaví atd.

Neutěšenou situaci v Čechách po válce sedmileté vystihuje jiná píseň současná, v níž ozývá se rázně vlastenecká struna neznámého skladatele:

Po vystalé těžké vojně
jdou pořáde platy hojně,
za magacíny, transporty,
nechce se nic porážeti.
— — — — — —
Daně v Čechách neslýchané,
vyvýšené ještě máme.
— — — — — —
Pomni, jak staří Čechové
se měli, statní předkové!
Ti nedali lva sedlati
a lid tak utrhovati;
dajíc králi, co jest jeho,
však ne co jest neslušného.
Nepřátelův se nebáli,
jak skála při sobě stáli;
lásku bližního jsou měli,
chléb si z huby nevydřeli.
Zdaž naše česká kronika
srdce naše neproniká? — atd.

(Srovn. K. Adámka, »Doba poroby a vzkříšení«, 1878, str. 184.)]

pojí se opravdu tvoření vlastenectví německého, vzbuzeny u Slovanů city nejdávnější a nejvnitřnější, jež dřímaly ve hloubi jejich srdcí, děs a hněv proti Německu. Pozdější pokusy panovníků rakouských o rozšíření jazyka a písemnictví německého rozbijí se o tento instinktivní odpor, a samy v sobě obsahují živel kontradiktorický; Habsburkové byli by měli nějaké vyhlídky v přeměnu svých národů, jen kdyby byli abdikovali ve prospěch svých soupeřů.

Jednání Bedřicha II. nebylo takové, aby získalo mu sympathie obyvatel. Neměl kdy, aby podnikl pravidelné obléhání Prahy: chtěl poděsit obyvatelstvo, dal dštíti na město krupobití rozžhavených kulí, bomb; děla ohněm svým zaměřila na nejvzácnější stavby monumentální, na † hrad královský, na čarokrásnou kathedrálu sv. Víta, na palác Černínský a j. Na všech stranách propukaly požáry; dne 3. června byl strach, aby oheň, rozdmychovaný větrem, nezasáhl celé město. Po jedenadvacet dní, co trvalo bombardování (v květnu a červnu r. 1757) vrženo bylo do města 80.000 střel, 880 domů bylo pobořeno; celé ulice byly zničeny. O třicet let později pozorovány byly ještě všudy žalostné stopy zřícenin, nakupených dělostřelbou pruskou. Tato exekuce, vedená s zuřivostí přesahující zvyky a zákony válečné, zanechala v zemi dlouhý ohlas a zůstavila nesmiřitelnou nenávist.

Jak tak často událo se později, vláda rakouská nevyužitkovala hněvu svých národů. Přes opravy vykonané správa zůstávala šablonovitá a zdlouhavá, peněz hotových nebylo, vojska opozděně táhla do pole, generálům, z nichž někteří byli vynikající taktikové a zasadili Bedřichovi II. rány bolestné, nedostávalo se odvahy a iniciativy; velmi často neužili svých vítězství, přestávajíce na nesmělé obraně.[1] Ve svém souboji s Hohenzollery Habsburkové vždy zůstavili svému odpůrci výhodu útoku a v obranu přinášeli jakous odhodlanou neústupnost, jako kdyby bojovali spíš, aby zachránili čest zbraní, než aby překonali úspěch.

---

[1] [Nový pokus Marie Teresie o vytržení Slezska Bedřichovi II., jehož odvážila se po slavném vítězství u Kolína, zmařen neschopným Karlem Lotrinským, jemuž teprve po nové porážce u Lešna (v okolí Vratislavě) odňato velitelství a odevzdáno hraběti Leopoldu Daunovi, výtečnému taktiku, jenž vyznamenal se v řadě bitev slavných (Hochkirchen, Maxen, Míšeň, Torgov), ale nedovedl využitkovat vítězství svých. Z jiných vůdců rakouských za této doby prosluli generál Ondřej hrabě Hadik z Futaku smělým přepadem Berlína (16. října r. 1757), a Gideon Arnošt Laudon, vítěz u Kunnersdorfa (1759) a Landshutu (1760)]

Prostředky Bedřicha II. nebyly by mu umožnily pokračovati ve válce, kdyby několikrát se mu bylo nepodařilo vyživiti své vojsko na útraty nepřítele. V letech 1757 a 1758 Čechy a Morava byly opětně zaplaveny nepřítelem: mnoha osadám bylo uloženo výpalné, jiné spustošeny, spáleny; z obyvatel vydřen poslední groš. Roku 1762 vrátil se princ Jindřich, sebral vše, co se dalo sehnat, i lidi. Prusové chápali se opět postupu Turků; Bedřich II. doplňoval pluky své, násilím strkaje do nich zajatce nebo sedláky, vyrvané ze statků jejich: chatrní to nováčkové, kteří dávali se na útěk při první příležitosti. Někteří však zvykli nové své dráze; aspoň doplňovali počet a klamali nepřítele o skutečných silách královských.

Bedřich II. oslabil vytrvalost svých nepřátel † a změnou na trůně ruském získav na čas i mocného spojence v caři Petru III., a po násilné smrti jeho aspoň neutralitou carevny Kateřiny II. vytržen byl z nejhorší situace, a mírem Hubertsburským (15. února 1763) zachránil si výboje své. Z bouře, v níž málem byl by vzal zkázu, vycházel sice ruinovaný, ale vítězný; jeho vliv vzrostl od té doby tak, že byl veřejným míněním vítán jak obránce a náčelník Německa. Rakousko získalo aspoň pokoj na dosti dlouhou dobu; Prusko bylo hrozně postiženo, jeho prostředky vyčerpány, obyvatelstvo na mizině. — Marie Teresie a Josef II., který tehdáž dospíval věku mužného, jisti jsouce některým odkladem, pohodlně připravovali se k odvetě, o niž byli se předčasně pokoušeli. Přehlídli a doplnili dílo oprav vnitřních, jež počali po míru Cášském. Zároveň za vlivu filosofických nauk a nových theorií národohospodářských a potřeb mocnářství moc kněžstva jest obmezována, persekuce přestávají, přísnost censury se zmírňuje. Tyto změny ostatně neobsahují v sobě žádné podstatné proměny v koncepcích politických. Despotism mění cíl a methodu, však nevzdává se. Panovníci osvícení chtějí štěstí svého národa, protože v něm vidí podmínku moci státní a upřímnost jejich záměrů po jich soudu stačí k ospravedlnění jejich nejsmělejších úchvatů. Nepřestávají žádat od svých poddaných slepou poslušnost s tím jediným rozdílem, že vyznání víry se změnilo a že správa životní příště je předpisována ne příkazy církevními, ale katechismem encyklopedickým.

Tato záměna, s mnohých stránek výhodná, v Čechách způsobila velmi vážné škody. Mocnáři filosofičtí, zvláště Josef II., jenž této

době dává hlavní její ráz, ze všeobecnosti rozumu soudí na možnost a potřebu zříditi všude vládu podle vzoru identického; milují jednotu a jednotvárnost a nelítostná jejich logika bez výminky zavrhuje přežitky minulosti a tradice partikularistické. Takto vracejí se oklikou k dávným požadavkům Říma: jedna víra a jeden zákon, a žádají od svých národů, aby v zápalné oběti novému božstvu obětovali nejdražší své náklonosti, svůj jazyk a svou historii. Revoluce, již provádějí, není jen politická a administrativní, zasahuje samu duši národa, jejž chtějí přeměniti ve kmen německý.

Na počátku tento podnik potkal se jen s malým odporem — nejprve proto, že se udál po dlouhém století zmrtvělosti, za kterého církev podrobila duše v nejnižší služebnost, a pak že úpadem neb odpadlictvím tříd vyšších právě tak jako bídou sedláků vysílilo se vlastenectví české; konečně proto, že země, velmi těžce válkou zasažená, pomýšlela tehdáž jen na léčení svých ran.

Mimo loupeže nepřátel téměř neustále procházela a vyjídala zemi též vojska rakouská, která žila z velké části na útraty obyvatel; aby dostáli rekvisicím, města a páni byli přinuceni utíkati se k půjčkám lichvářským, jež dlouho je tížily; odvody vojenské vylidnily venkov, odkud mnoho sedlákův, aby unikli rekvisicím, utíkalo do lesů. Část statků zůstávala ladem, a protože záloh bylo na mále, zuřila nouze; v hornatých krajinách severovýchodních, od přírody chudých, jež často bývaly jevištěm operací válečných, pekli chléb z otrub, prachu smeteného v mlýnech a trochu mouky zkažené, již prodávali správci vojenští; pojídali se psi, kočky, zdechliny koňské. Země hemžila se žebráky. V Kolíně mnozí drobní majetníci za každou cenu prodávali domy své, hrozící spadnutím, protože nemohli je spraviti; rodiny, jež před válkou žily v pěkném blahobytu, byly přivedeny v nejtěžší bídu. V Králové Hradci, jenž popleněn byl od Prusů, Jesuité páčili své ztráty na 124.000 zlatých, co by představovalo dnes asi jeden million korun. Neštěstí rozmnožilo se pronikavou krisí národohospodářskou, následek to ztráty Slezska, jež bylo dříve hlavním výrobcem suken a pláten. Statistiky úřední páčí úbytek obyvatelstva na 300.000, skoro šestinu; ovšem při velmi nedokonalé tehdejší manipulaci tyto číslice mají cenu jen neurčitě přibližnou. Zdá se však aspoň jisto, že r. 1768 počet obyvatelů nepřevyšoval hrubě počtu r. 1754, to jest, že během patnácti let pravidelný postup byl přerušen. I tyto útrapy nejen ochromovaly všeliký odpor, ale i přesvědčily vládu o potřebě radi-

kálních oprav. Žádné zlepšení nezdálo se možno bez reorganisace správní, jíž by umožněno bylo státu podříditi šlechtu účinnému dozoru. Aristokracie zlořády svými ospravedlnila zakročení moci ústřední; jako za XVI. století, ač v různé formě, svou lakotou a zištností ublížila jak svým vlastním privilegiím tak svobodám království.

HLAVA DRUHÁ.

CENTRALISM A BYROKRACIE.[1]

Počátky dualismu. — Reforma finanční. Haugvitz a Chotek. Zrušení dvorské kanceláře české a splynutí zemí českých se zeměmi rakouskými. — Místodržitelství pražské nahrazeno deputací královskou: vláda byrokratická; hejtmané krajští. Ráz nové vlády: její slabost. — Úchvaty moci královské: nové daně. — Zákonníky a soudy. — Národní hospodáři: Justi a Sonnenfels. — Ústřední rada komerční.

Při nastoupení Marie Teresie ústavní postavení koruny České bylo totéž jako roku 1627, to jest, tvořila stát zvláštní, autonomní, spojený s druhými zeměmi mocnářství jedinou osobou panovníkovou; její samostatnost představována a zaručována ve Vídni královskou nejvyšší kanceláří dvorskou, která tvořila jakési ministerstvo koruny, a jejíž rozkazy byly vykonávány v zemi

[1] Nejlepší ze všech studií, věnovaných správě Marie Teresie v Čechách, je zajisté studie Bohuslava Riegra, »Dílo centralismu v XVIII. století« ve Vlčkově Osvětě, 1888. — Kern, »Die Reformen der K. Maria Theresia«, Hist. Taschenbuch (1869), Herrmann, »Maria Theresia als Gesetzgeberin«, 1888. — Beidtel, »Geschichte der österr. Staatsverwaltung«, 1896 — Bidermann - Hock, »Der österr. Staatsrath«, 1879. — O financích Beer v Mitth. des Instituts, XV., a Archiv für österr. Geschichte, sv. LXXIX. a LXXXII. — O soudnictví »Codex Theresianus«, vyd. od Harrasovského, 1883. — Maasburg, »Geschichte der obersten Justizstelle in Wien im J. 1748—1848« (1879), Domin - Petrushevecz, »Neuere österr. Rechtsgeschichte«, 1869. — Doplňkem je výborná bibliografie, podaná od Luschina v jeho »Österr. Reichsgeschichte«. — O průmyslu a obchodu Fournier v Archivu für österr. Geschichte, sv. LXIX. — K. V. Adámek, »Cechovní zřízení na Hlinecku v XVII. a XVIII. věku« ve »Věstníku Kr. čes. společnosti nauk«, 1899, str. 2.

sborem nejvyšších úředníků zemských, volených ze šlechty domácí, místodržitelstvím pražským.[1] Jím, a ještě více snad sněmy, aristokratie udržovala vliv vskutku dosti rozsáhlý na správu zemskou, a ačkoli dvůr vynášel rád zásady absolutismu, byl zdržován tradicemi vždy mocnými a nedostatkem stavu úřednického, jenom panovníkovi podřízeného. Cílem Marie Teresie bylo ve věcnou skutečnost přeměniti theorie jejích předchůdcův a vykonávat opravdu moc, jíž se domáhali. Hlavní dílo její vlády záleželo v potlačení individualit historických tím, že podrobeny byly společné závislosti a zákonům jednotným. Vlastní zásluhou královny bylo, že svou součinnost obmezila na zemi, kde byla podporována předchozím vývojem, a že mimo své plány zůstavila korunu Svatoštěpánskou, kde by byla narazila na odpor tvrdošijný. Takto uznala a potvrdila rozdíl, který byl vytvořen událostmi mezi zeměmi uherskými a zeměmi německo-slovanskými, takže dán zákonný základ k dualismu rakousko-uherskému.

Státní převrat, kterým potlačila kancelář českou, byl doplněn řadou změn administrativních, jimiž vykonávání moci veřejné soustředěno v rukou úředníků, kteří záviseli výlučně na panovníku. Tito nejen z osobní ctižádosti, ale i pro rozmnožení blahobytu veřejného snažili se obmeziti praerogativy stavů privilegovaných, a hleděli sprostiti massu obyvatelstva překážek, jež ochromovaly vývoj jednotlivcův. Absolutism politický vyrovnávaje stavy, vedl tudy k podrytí vlády středověké, a třeba panovníci neodvážili se vždy provésti do konce své zásady, nelze popříti, že jejich zakročením potlačeny byly některé nejhorší zlořády panování církevního a systému feudálního. — Spletitými událostmi této doby vysvětlíme si úsudky historiků tak si odporující o panovnících osvícených.

---

[1] [Nejvyšších úředníků zemských, kteří za nepřítomnosti královy tvořili pospolu královské zemské místodržitelství, bylo podle Obnoveného zřízení zemského jedenácte, a to ze stavu panského: 1. nejv. purkrabí, 2. nejv. zemský hofmistr, 3. nejv. zem. maršálek, 4. nejv. zem. komorník, 5. nejv. zem. sudí, 6. nejv. sudí dvorský, 7. president nad appellacemi, 8. president komory české (jenž mohl být i ze stavu rytířského) — jiný nejvyšší úředník zemský (v pořadí někdy šestý, ale potom nejpřednější) nejv. dvorní kancléř nenáležel do sboru toho, poněvadž zůstával vždy při osobě královĕ — ze stavu rytířského, 9. nejv. zemský písař, 10. zemský podkomoří, 11. purkrabí kraje Hradeckého. Vedle nich také velkopřevor řádu maltského byl počítán mezi místodržící. Mimo to král přidával jim i jiné zvláštní rady z domácí šlechty, zejména ze stavu panského, kteří nazýváni místodržiteli přespočetnými (supernumerárními).

Dnes je zajisté nemožno hleděti na ně — jak velmi dlouho se dálo a jak tomu chce dosud jistá škola — jako na liberály, poněvadž hlavní úsilí jejich bylo rozšířiti práva státu a všemohoucnost panovníků. Moci, kterouž uchvacují, často užívají aspoň v úmyslu emancipace demokratické, a zasluhují takto sympathie, jimiž štědře je zahrnují mnozí z nejšlechetnějších a nejsamostatnějších vrstevníků jejich. Svobody, které ničili, byly již jen údělem stavů sobeckých a v skutečnosti prováděly se potlačením massy obyvatelstva. Theoreticky bylo by bývalo lépe rozšířiti je než konfiskovati, a nebylo by bývalo nemožná v oligarchii nalézti menšinu prozíravou, jež by byla ochotně vzdala se některých neoprávněných výsad svých; jest jisto, že byly by se předešly hlavní nesnáze budoucnosti, kdyby králové byli přestali na zlepšení ústavy, a nedotkly se svobod království. Ale historie není idyllou a aristokracie česká, když pustila moc z mdlých svých rukou, nemohla diviti se, že panovníci ve svůj prospěch chopili se autority, kteréž ona užívala jen ve smyslu nejmalichernějším.

Jest pravda, že zkáza privilegií šlechty byla by málem v zápětí měla zmizení národnosti české, a retrospektivní hrůzou spisovatelů českých vysvětluje se přísnost, s jakou posuzují představitele despotismu osvíceného. Je však nespravedlivo nevšímati si služeb, jež Marie Teresie a Josef II. prokázali lidu; zahájili novou dobu, počali osvobození poddaných a vytrhli národ z onoho spánku hrozivého, který hrozil nebezpečím, že změní se v ochrnutí. Na tom málo sejde, že výsledek získaný nebyl takový, jakého si přáli, málo sejde i na tom, že potom bylo třeba stoletého zápasu, aby vyvrácena byla vláda, kterou zřídili, a že její zříceniny nakupeny jsou ještě na zemi. Zda je jisto, že bez nich neviditelná práce, která nenáhle ničila národ, nebyla by pokračovala do chvíle, kdy všeliká reakce byla by bývala nemožna? Marii Teresii a synu jejímu bylo ublíženo obránci neobratnými, kteří pošetile vynášeli nejspornější stránku jejich díla; ale okamžik nastane jistě, kdy strany v Rakousku, spravedlností a svobodou usmířené, jednohlasnou vděčností pozdraví v Josefu II. velkého obrazoborce, původce nového ideálu, rozsévače, který směle rozhazuje sémě, které duch národa může potom přeměnit a oživit.

Opravy, jejichž poslední důsledky byly tak dalekosáhlé, měly původ dosti nepatrný. Ke zřízení silného vojska Marie Teresie žádala na sněmích různých zemí povolení stálé daně, aby vyhnula

se napříště zdlouhavému rokování, jež umožnilo Bedřichovi II. hrozný předběh. Summa, jíž domáhala se, byla veliká;[1] zvláště povážlivé bylo, že chtěla, aby sněmy vzdaly se každoročního povolování daní a zřekly se takto hlavního svého práva, jediného, jež jasně bylo potvrzeno Obnoveným zřízením zemským z roku 1627. Stavové bránili se velmi chabě:[2] od dávna chyběla důvěra, odvaha; většina šlechticů nepřicházela do schůzí; k přesunutí většiny stačilo několik hlasův a dvoru nenedostávalo se prostředkův, aby získal nerozhodné. Žádost královnina měla ostatně praecedence jako roku 1714. — Nejprve stavové moravští, pak čeští zavázali se odváděti po deset let daň, jež obnášela pro Čechy $5^1/_2$ millionu zlatých (červen r. 1748); královna slíbila nepožadovati žádných jiných berní ani darův, a vzala na sebe celé rekrutování a vydržování vojska.[3] Sněm zachoval si vybírání daní, ale pod přísným do-

---

[1] [Na vydržování stálého vojska nejméně 108.000 mužů vypočten náklad 14 milionů zlatých; z toho více než polovina měla připadnouti na země koruny české: na Čechy 5,270.000, na Moravu 1,856.000, na Slezsko 245.000. Při tom nepočítáno na příspěvky Uher a Sedmihradska, jež nesvolily k recessům a zachovaly si staré své zřízení zemské.]

[2] [Odporem proti finančním plánům Haugvitzovým nejvíce pobouřil Marii Teresii nejvyšší kancléř hrabě Bedřich Harrach (ač více jako člen stavů dolnorakouských, jejichž prospěchu hlavně hájil). Ale na ostré pokárání císařovnino upustil od odporu svého, začež dostalo se mu odměny, že »vzhledem ke mnohým a vydatným službám, jež rodina Harrachova, a zvláště nejvyšší kancléř arcidomu v nejdůležitějších věcech vykonali s vynikající obratností a horlivostí«, stát koupil (10. září r. 1748) od něho harrachovské mýto v Mostu nad Lítavou za 100.000 zlatých. (F. Menčík, »Kaiserin Maria Theresia und Friedrich Graf Harrach« ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk, 1899, str. 8). — Na Moravě přední osoby ze stavů již od XVII. století z osobních prospěchů přátelily se se snahami dvoru vídeňského, a není divu, že ze středu jejich vyrostl hrabě Václav Ant. z Kounic, jeden z největších zhoubcův a hrobařů staré ústavy stavovské v zemích koruny České. Proto také decenální recess přijat od stavů moravských bez odporu; první proň hlasoval biskup Olomúcký kardinál Ferdinand Julius hrabě de Troyer. »Zvláštním působením« vyznamenali se při tom ředitel sněmu hrabě Josef Heissler a kancléř král tribunálu baron Jindřich Blümegen. — V Čechách stavové ochotou a úslužností — v tom směru spracoval je hrabě Haugvitz, jenž zvláště proto přibyl do Prahy — hleděli se zavděčiti Marii Teresii, aby zapomněla na holdování jich »králi Bavoru«. V deputaci, která vypravena byla do Vídně k dojednání smlouvy, zvláštní horlivostí proslul arcibiskup hrabě Manderscheid, před tím za ochotu svou k vládě Karla VII. v těžkou nemilost císařovny upadlý (viz str. 453) a osvědčený přívrženec císařovny podkomoří Václav Kazimír Netolický z Eisenberku. Podobně druzí členové deputace purkrabí kraje Hradeckého Josef Vančura z Řehnic a primator Staroměstský Jan Václav Vejvoda byli již před tím získáni pro novou smlouvu.]

[3] Ačkoli sněm byl takto vázán, dále svoloval každoročně berně. Tento obyčej, v němž historikové čeští vidí potvrzení práva stavů, byl jen pro to, aby je připravil o vážnost, protož bylo nemožno, aby jejich hlasování bylo něčím jiným, než formalitou.

zorem dvoru, a ztratil důležitou část svémoci výkonné, kdežto vláda opět byla přinucena doplniti své nástroje,[1] aby vykonávala funkce, jež dříve vznášela na stavy.

Marie Teresie svalovala na ně zodpovědnost za své nedávné nezdary. Ačkoliv Uhři dlouho smlouvali se s ní o pomoc svou, a dali si ji dosti draze zaplatiti, dovedli přesvědčiti královnu o své oddanosti, jež nejčastěji přestávala na slovích, a za dojmu těchto projevů, hlučných a prázdných, jitřila se nejmenšími ohradami Čechů, † kteří nebyli přece poslední podporou mocnářství. Hněv, jejž zůstavilo v ní odpadlictví roku 1742, byl ještě živý r. 1775, když psala: »Se stavy nelze nic pořiditi, nemají hlavy ani vůle, třeba postupovati s nařízeními.« [2] Mnohem více než odporem sněmů, dosti málo překážejících, byla drážděna tajnou a vytrvalou opposicí direkcí, jež byly oficiálně pokládány za představitele moci ústřední, a zvláště nejvyšší kanceláře české. Zachovány jsou nám dva pamětní spisy (1750 a 1755), ve kterých královna zavazuje své nástupce, aby šetřili »jako zřítelnice a základního kamene mocnářství« opravy, jež provedla, a kde vykládá jim důvody, jež ji přiměly k tomu rozhodnutí.[3]

---

[1] [Provádění nové soustavy berní a vojenské Marie Teresie odevzdala zvláštní komisi ve Vídni — prvnímu to novému ústřednímu úřadu pro země české a rakouské — jehož předsedou jmenovala hraběte Haugvitze, jemuž přidáni čtyři přísedící, po jednom z české a rakouské kanceláře dvorské, z dvorské komory a generálního vojenského komisariátu. V jednotlivých zemích zřízeny zvláštní komise zemské, tak zvané deputace, jimž odevzdány všecky věci vojensko-hospodářské (militare mixtum), kontribuční a komorní. Předsedou nového tohoto úřadu zeměpanského, jenž pořadím svým rovnal se místodržitelství zemskému, v Čechách jmenován Václav Kazimír Netolický z Eisenberka, jenž několikrát osvědčil se horlivými službami císařovně (viz str. 441). Na Moravě v čelo úřadu nového postaven baron Jindřich Blümegen. Nový ústřední úřad ve Vídni znamená první zárodek zrušení nejvyšší české kanceláře dvorské a počátek správy společné zemím českým a rakouským. V Čechách nastoupením deputace na místo české komory přestal úřad presidenta komory české — naposledy tento nejvyšší úřad zemský, v pořadí hierarchickém devátý, zastával hrabě František Leopold ze Sternberka. Zřízením nového úřadu zeměpanského učiněn první krok k pozdějšímu zrušení král. místodržitelstva. (B. Rieger, »Dílo centralismu v 18. století« v Osvětě Vlčkově, 1888, I., str. 7—8.)]

[2] [Mit den Ständen ist Nichts zu richten, haben keine Köpf und keinen Willen, man muss vorschriftlich vorgehen.«

[3] »Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia« vydány od Arnetha, »Archiv für österr. Geschichte«, sv. 47, str. 268—354; datum jejich stanovil Fournier, ibid. sv. 69. † První spis má název: »Aus Mütterlicher Wohlmeinung zu besonderen Nutzen meiner Posteritaet verfasste Instructions-Puncta«.

»Dříve,« pravila, »nebylo v Rakousku vnitřní politiky státní, ale politika stavovská; věci státní byly rozděleny mezi různé kanceláře, a každá z nich užívala úplné samostatnosti; předsedové těchto velikých rad, kteří vybíráni byli z nejvyšší aristokracie svých zemí, podléhali vlivu sněmů domácích, od nichž byli placeni, a myslili jen na prospěch své skupiny a ne na celek; jejich moc byla taková, že panovník proti jejich vůli nemohl provésti svou.« — V nevrlosti své přeháněla. Jest aspoň pravda, že kancléři pravidelně mívali ponětí dosti vysoké o svých povinnostech, že pokládali se za strážce ústavy, že hleděli udržeti rovnováhu mezi různými zeměmi, a že vliv, který vykonávali na stavy, odporu jejich dával pevný základ. Kancléři čeští Kinský a Harrach osvědčili několikrát »vlastenectví«, jež nelíbilo se panovnici překvapené, že úvahy zvláštní nezmizely před jejím přáním; chtěla podle výrazu vyslance benátského »ústavu oddanější«, a chtěla státi se »pravou svrchovanou panovnicí«.

Jsouc velmi zbožná byla by lekala se úchvatu, ale svědomí nejpřísnější nalézá jemné vytáčky, aby ospravedlnilo své touhy. V ústavních svobodách Čech viděla jen výsledek dlouhé řady vsahování: — »Když Ferdinandus udusil české povstání, a ministry jemu věrnost zachovavší i jiné zasypal dary a dobrodiními: oni nabyté důvěry hleděli užiti při zemských zřízeních, jež v Čechách byla znovu sestavena, více pro přednosti země, než pro prospěch panovníkův, kdežto přece země dobyta byla zbraněmi«; od té doby prospěli velice svým privilegiím, takže učinili se nevyhnutelnými; stali se konečně »korregenty« neb aspoň »pares curiae«, a byli víc obhájci zemskými nežli nástroji panovníkovými; byli »všeobecným kanálem« zákonů, nařízení a milostí; tvořili jakýsi spolek se šlechtou domácí, k níž pojila je společná nedůvěra proti moci ústřední. Různé kanceláře zapomínaly na svou řevnivost, jen když běželo o to, aby překažena byla vůle králova; ve všech jiných případech neustálými jejich neshodami a zastaralými předsudky zdržovány byly nejnaléhavější věci státní.

Je pravda, že při korunování Marie Teresie slíbila šetřit obyčejů království; ale prý jen těch, které zakládají se na spravedlnosti a právu.[1] Nepředstavovala si nijak, že vázána jest smlouvou

[1] »Wohlhergebrachte Gewohnheiten« — † jak čte se v korunovační přísaze podle Obnoveného zřízení zemského. V přísaze ze XVI. století nalézáme »dobré chvalitebné obyčeje«. (Rieger, »Dílo centralismu v 18. století«, Osvěta, 1888, str. 10.

vzájemnou, osobovala si právo nejširšího výkladu. Neměla žádné náklonnosti k násilí a raději vítězila přesvědčením s podmínkou, aby špatně se nerozumělo jejím záměrům: Když stavové korutanští odmítli přijetí nové soustavy berní, prohlásila jim, poněvadž nemohou býti přivedeni k rozumu, že sama vybírati bude daň ze své vlastní moci »jure regio«. V podobném smyslu pravila k stavům českým, že »při jednání sněmovním o nejvyšších nařízeních stavům jest raditi se ne o otázce zda, nýbrž vždy jen o otázce jakým způsobem«. Ministr, který psal r. 1780: »privilegia stavů nemohou obmezovati panovníka, ale není dobře rušiti zřízení zemské, protože jest nebezpečno měniti věci, jež trvají od dávna« — vyjadřoval velmi přesně její myšlení. Různíc se velice od Josefa II. necítila žádné radosti z rušení obyčejů starých; ale stejně jak on nepochybovala ani v nejmenším o své naprosté moci, a rány, jež zasadila ústavě, třeba méně živé, ale lépe vypočtené, způsobily ne menší hluk.

Byla povzbuzována ve svých záměrech hrabětem Bedřichem Vilémem Haugvitzem, který prý »byl jí poslán opravdu samou Prozřetelností«. V skutečnosti jsa cizincem v Čechách, ač měl zde statky, zasloužil si přízeň své panovnice nejprve tím, že přestoupil ke katolictví, potom po dobytí Slezska Bedřichem tím, že vzdal se svých úřadův, aby zachoval věrnost Rakousku. Tlustý, hranatý, velmi ošklivý, mžoural očima, pokyvoval hlavou, potřásal rameny, kýchal a kašlal, maje vzezření blázna.[1] Nikdo ho nemiloval, ani jeho rovní, ani jeho rodina, která strojila pikle proti němu, ani jeho stvůry, jež smlouvaly se o jeho pád; nebyl ducha velmi jemného, ani mysli velmi klidné; nestačil s 75.000 zlatých služného. »Ani on, ani jeho manželka,« píše Fürst, »nedovedou vésti velký dům, vydržují četné služebnictvo, mají skvělé stříbrné náčiní, na stůl podává se množství jídel, ale přes to nelze říci, že se jí dobře u nich a že člověk je zde dobře obsloužen.« Jeho správa působí na nás podobným dojmem: nepodařilo se mu zavésti přísný pořádek v politice vnitřní, a přílišný nepoměr byl mezi výsledky dosaženými a převraty vykonanými. Ale měl myšlenky, odvahu, vzác-

[1] Zpráva Karla Jos. Fürsta, vyslance Bedřicha II. ve Vídni; L. Ranke, »Zur Geschichte von Österreich und Preußen«, ve sv. XXX. sebraných děl, str. 22. Srovn. o Haugvitzovi článek v »Allgemeine Deutsche Biographie«, jenž částečně byl vzdělán na základě nevydaných listin archivů vídeňských.

nou pracovitost, naprostou nevážnost k tradicím, a tyto vlastnosti líbily se královně, která byla spíše bázlivá a jednala po návyku.

Haugvitz, jenž svými svazky náležel Slezsku, byl podporován hrabětem Václavem Antonínem Kounicem, jenž byl Moravan, a hrabětem Rudolfem Chotkem, rodilým Čechem. Často bylo vytýkáno, že i podnět ke zkáze staré ústavy zavdali takto tři představitelé oné aristokracie, o jejíž obrání běželo a z toho uzavíralo se, že praerogativy popírané takto i těmi, kteří jich užívali, nemají již žádného kořene v zemi. Tímto odpadáním odkrývalo se v skutku, že dlouhým postupem práchnivění oslabena jest znenáhla šlechta domácí a že u mnohých jejích členů vlastenectví partikularistické mizí naproti oddanosti ku panovníku, povzbuzované prospěchem osobním. Bylo by neopatrné z těchto příkladů osamělých vyvozovati důsledky příliš obecné. I při dvoře všichni nesdíleli příkrost Haugvitzovu. Kounic — jako ministrové věcí zahraničních vůbec — přál si jen sprostiti se všeho dozoru a vliv převážný, jejž za řízení jeho měla kancelář dvorská a státní, založená r. 1742 jako úřad nezávislý, vyznačoval již skutkem, ne-li právem, nový vývoj moci ústřední. Ale Rudolf Chotek, který pocházel ze slavného rodu českého, byl již mnohem méně ochoten obětovati tradice, jež až posud zachovávaly šlechtě převážný vliv na věci veřejné: však byl se velmi kompromitoval za episody bavorské a svůj nepokoj projevil teprve později, když vliv jeho byl pevně utvrzen; zatím poslušností svou snažil se získati si přízeň královninu.

Smrt hraběte Filipa Josefa Kinského († 12. ledna r. 1749) a Bedřicha Augusta Harracha († 4. června r. 1749), kteříž odpírali přáním královny s † nevelikou pevností, zůstavila volné pole přívržencům opravy, Kanceláře rakouská a česká byly zrušeny a nahrazeny direktoriem in internis,[1] jemuž uložena správa politická a finanční a jehož moc vztahovala se na všecky země české a rakouské; vedle toho nejvyšší dvůr soudní (oberste Justizstelle) byl zároveň jakýmsi ministerstvem spravedlnosti a nejvyšším soudem. Haugvitz, jmenován byv presidentem direktoria, vykonával tímto úřadem ve věcech vnitřních moc podobnou, jakou hrabě Kounic ve věcech zahraničních.

[1] Directorium in publicis et cameralibus. Jméno toto upomíná na generální direktorium, založené v Prusku Bedřichem Vilémem I. r. 1722, a není pochyby, že Marie Teresie velmi často řídila se příkladem Hohenzollerů.

Bohuslav Rieger vyložil s jasnou přesností význam dekretů, jimiž v l. 1749—1752 system předešlý, založený na rozdílech geografických a historických, nahrazen byl vládou zvláštních direkcí, podobných moderním ministerstvům, a mezi něž věci byly roztříděny podle skutečných potřeb služebních. — »Nejvyšší český kancléř právě představoval zvláštní stát český, jeho celistvost a svéprávnost; byl zástupcem a obhájcem ústavy českých zemí proti jiným zemím domu Rakouského. Dvor. kancelář, kterou řídil, byla nejvyšším správním úřadem i nejvyšším soudem koruny a pojila jednotlivé země její ve zvláštní svérodý celek, jehož zřízení a zákony lišily se od skupiny zemí rakouských. Rovněž tak, jako panovník přísahal zachovati práva zemská, musil také nejvyšší český kancléř, přísahav jemu jakožto českému králi, vládnouti dle ústavy, dle práv a privilegií zemských a stavovských. Panovník mohl sice raditi se o záležitostech zemí českých s kýmkoli, a i k vrchnímu vedení svého soustátí měl arci svou tajnou radu nebo konferenci. Avšak jednati nemohl uvnitř českých zemí jináče, nežli prostředkem nejvyššího českého kancléře, jenž choval velikou čili majestátní pečeť a bez jehož podpisu žádný zákon nebo nařízení neměly tam platnosti a závaznosti. Ministerská kontrasignatura nejv. českého kancléře vázala i panovníky celkem již absolutní, a po jistý stupeň obmezovala je ústavně jak v moci zákonodárné tak i výkonné. Z ní vyplývala ona velká moc kancléřská, na niž si Marie Teresie stěžovala ve svých spisech, ono předstírání svobod a práv zemských, jichž pravou podstatu kancléř prý hleděl tajiti před panovníkem, aby tím spíše upevňoval svoji moc . . . Přes to vše nebyla česká dvor. kancelář ještě úřadem zemským a stavovským, jakým by se zdála býti dle líčení Marie Teresie. Nejvyšší kancléř byl v době pobělohorské přece jen úředníkem královským a přísahal již toliko králi, a nikoli, jako před časy, též obci království. Českého . . . Arci byl to také úřad potvrzený v zemských privilegiích i v Obnoveném zřízení zemském, stojící v jistém státoprávném a ústavném poměru k zemím a stavům. Samo důstojenství nejv kancléře bylo jedním z král. zemských úřadů . . . bylo tudíž ústavně vyhrazeno domácímu usedlému panstvu z českých zemí, tak že ministrem českých zemí býval vždy vážený krajan. Snadno tedy poznati, jaké následky mělo úplné zrušení dvor. české kanceláře pro svéprávnost a celistvost koruny české, jakožto zvláštního státu. Až do roku 1749 vládla dynastie soustátí federativ-

nímu, jež se skládalo ze tří zvláštních skupin zemí. Tyto tvořily vlastně svazek spíše dynastiský než celostátní, tedy unii personální; — pouze potud byl mezi nimi také svazek reální, že společnému panovníku příslušela ve všech skupinách, ani uherské nevyjímaje, jistá moc státní bez obmezení t. ve věcech zahraničných a vojenských i v jistých nezávislých královských financích . . . Spolčením zemí českých a rakouských pod jedinou vládou objevila se však r. 1749 na místě trialismu poprvé forma dualistická. Země ty na dále tvořily fakticky vlastně jednotné státní území, spravované dle stejných zásad, — a naproti nim stály země koruny uherské, jež zachovávaly dále své ústrojí, ačkoli také stisněné jhem absolutismu«.[1] Tato přeměna byla na venek vyznačena obyčejem, který zavedl se tehdáž, označovati země neuherské jménem německých zemí dědičných. Odpovídal velmi špatně skutečnosti, zvlášť od té doby, co Slezsko bylo postoupeno Prusku, ale vytvořil jakýsi předsudek nepříznivý Slovanům. Čechové pravým kabinetním kouskem byli připraveni i o svůj stát občanský i o svou samosprávu politickou.

Byl v tom odpor, aby ústřední direktorium, jež bylo již jen výronem panovníkovým, nemělo k provádění svých rozkazů jiných zástupců než místodržitelství, jež vybíráno jsouc ze šlechty zachovávalo ráz polofeudální a připomínalo dobu, kdy správa zemská byla v rukou stavů. — »Pád dvor. kanceláře české znamenal vítězství centralismu rakouského, pád královského místodržitelství znamenal zavedení byrokracie.« Bylo nahrazeno královskou representací a komorou[2] (7. května r. 1749), jejíž členové, jmenovaní od panovníka a placení od něho, byli poslušnými zřízenci vůle jeho: na místo vlády smíšené, kde držitelé moci svým původem a svými prospěchy byli zároveň obránci práv zemských, nastoupil systém, jenž potlačoval všeliký život domácí a všeliký odpor korporativní.

---

[1] B. Rieger, »Dílo centralismu v 18. století« ve Vlčkově Osvětě, 1888, str. 198.

[2] [Vlastně nedávno zřízenému zeměpanskému úřadu královské deputaci přikázán vedle dosavádní její činnosti ve věcech vojensko-hospodářských, kontribučních a komorních (viz str. 474) také politická správa (publica), kterou dosud měli královští místodržící, a dán jemu název královské representace a komory. V čele úřadu toho zůstával Václav Kazimír Netolický z Eisenberka, roku 1759 povýšený za hraběte a nejvyššího maršálka zemského († 1760). † Jen v oboru soudním Marie Teresie ponechala staré zřízení stavovské, a »ještě nad to« vytvořila zvláštní konsess král. českých nejvyšších úředníků pro jistou působnost soudní, která dříve náležela místodržitelstvu. (B. Rieger, »Zřízení krajské«, II., str. 310, 324.)]

Zrušení kanceláře české a místodržitelství pražského bylo doplněno řadou oprav podružných, vzbuzených touž myšlenkou základní: upevniti správu, šlechtice delegované v jistých výkonech nahraditi úředníky odbornými, potlačiti tradice autonomní a společným pravidlům podrobiti celek západních zemí mocnářství.

Výsledek těchto změn odpovídal jen dosti nedokonale nadějím novotářů. Z části patrně vinou panovníků: mimo Ferdinanda I. Habsburkové byli vždy dosti slabými organisatory; nedostávalo se jim vůbec mohutnosti pozorovací a vůle neoblomné, aby vytčen byl rázný směr stroji politickému, byli příliš nevytrvalí, náchylní k malomyslnosti a k náhlým obratům; zvláště nesprostili se nikdy svých předsudků šlechtických, obklopovali se skoro výhradně aristokraty, z nichž mnozí měli více předků nežli ducha a kteří mimo vzácné výminky nepřinášeli věcem státním ani onu nepřetržitou činnost ani onu nelítostnou pevnost, jimiž vytvořují se silné tradice jednotné. Habsburkové nedovedli, jako králové francouzští a pruští, seskupiti kolem sebe třídu, která by splétala své vlastní prospěchy s prospěchy státu a která jejich vášnivé touze po absolutismu pomáhala by svou tvrdošíjností a svým záštím. Tato podpora byla by bývala tím nevyhnutelnější, protože zřízení vlády jednostejné a úřednické potkávalo se zde s nesnázemi docela zvláštními. Čechy a Rakousko, Morava a Tyroly, Terst a Slezsko byly země tak různé, jejich prospěchy byly tak zvláštní, jejich obyvatelstvo tak sobě nepodobné, jejich styky zůstávaly tak řídké a jejich vzájemnost tak neurčitá, že vypočtené instituce vzhledem ke skupení tak spletitému a tak různorodému opotřebovaly se velmi rychle a že výsledek byl vždy naprosto nepoměrný k úsilí vynaloženému. Králové potlačili starodávná zřízení a zřídili jistou zdánlivou uniformitu, nevytvořili organism dosti mocný, aby vpravili život až do okončin; doufali, že zjednodušením koleček rozmnoží moc státu; dospěli jen k tomu, že odloučili jej úplněji od národův a bezvládí nahradili bezvládností.

Dějiny rakouské od r. 1749 jsou podstatně dějinami sklámání, jež panovníkům způsobily jejich pokusy o nivelující despotism. Je podivno, že nechtěli nikdy vysvětliti si svá sklamání než omyly v podrobnostech, že nepřipadlo jim na mysl, že je to snad vlastně system, jenž je špatný. — Marie Teresie první zakusila nesnáze, na něž naráželi od té doby všickni její nástupci. Při první krisi direktorium neobstálo, a aby nahrazena byla jeho nedostateč-

nost, zřízena řada zvláštních komisí, jež znenáhla vymykaly se jeho dozoru: vše šlo šourem, a Kounic, jehož plány byly neustále mařeny zdlouhavostí a nesouvislostí správy, naléhal na potřebu reorganisace služby veřejné. K uspokojení jeho rozhodnuto, aby zřízena byla rada státní (r. 1760), která by neměla žádné činnosti výkonné, ale zkoumala a uvažovala opravy potřebné, bděla nad zachováváním zákonův a udržením jednoty a spojitosti vlády. Ministr přednášel návrh svůj s vřelostí, jíž získal císařovnu: očekávala, že »pomocí rady státní a toho, co navrhoval, zabrání se zkáze mocnářství«. Rada státní stala se skutečně baštou strany absolutické a dílnou, odkud vycházely až do konce století dekrety, inspirované »filosofií«; neposkytla však správě rychlosti a spojitosti jež jí chyběly.

Proto konec vlády Marie Teresie byl vyplněn řadou nových změn, stejně neplodných. Použivše těchto okolností a povzbuzeni byvše smrtí Haugvitzovou (r. 1765), přívrženci starých řádů mínili, že není žádné překážky, nyní, když moc dvoru je nepopěrná, vrátiti nějakou moc představitelům domácí aristokracie, obnoviti na příklad místodržitelství pražské. Kounic potíral je velmi živě: † »Já sám jsem Čech a na Moravě mám statky. Kdybych tedy rovněž hleděl jen ke svému prospěchu, měl bych všecku příčinu souhlasiti s míněním těch, kteří myslí pouze na to, aby povznesli šlechtu a stavy výše, než-li jsou nyní, a aby jim vydali do rukou správu nejvyšší moci. Avšak má-li kdo na paměti přísahu a povinnosti, myslí nejprve na svého suveréna a na všeobecné blaho. Proto nemohu pochopiti, jak vlastní služebníci Vašeho Veličenstva mohou se tak dalece zapomenouti, že proti rozhodnutí již učiněnému s takovým důrazem navrhují zřízení, jež zcela zjevně se příčí všem pravidlům rozumné formy vládní a nejpodstatnějšímu interessu zeměpánovu. Jiní suveréni snaží se šlechtu vždy víc obmeziti, poněvadž pravá síla státu záleží na většině obyvatelstva, totiž na lidu obecném, a tento zasluhuje nejpřednějšího ohledu, v Čechách pak jest potlačen více než v zemích ostatních. Místo aby se tedy myslilo na prostředky, jak by se tomu zlu pomohlo, radí se Vašemu Veličenstvu od vlastních služebníků pravý opak, a forma vládní, jež zároveň nejvíc odporuje nejvyšší moci souveréna. Nechci při tom obnovovati nenáviděnou paměť toho, co se předešle událo se šlechtou a stavy v Čechách, nýbrž chci jenom připomenouti, jak velké překážky při všech dobrých zařízeních Vaše Veličenstvo

nachází ve šlechtě a ve stavech v Uhřích, v Sedmihradsku a v Nizozemí. Na štěstí jsou Čechům, kteří zajisté lépe nesmýšlejí nežli jmenovaní národové, vykázány užší meze, a nejvydatnější politické opatření systému z r. 1748 záleželo v tom, že bylo zrušeno místodržitelstvo. A nyní má Vaše Veličenstvo samo, bez nutnosti a beze vší dostatečné příčiny toto nejkrásnější zařízení opět zvrátiti, bez ohledu na to, že trvalo v platnosti po patnácte let a že tudíž všecko předstírání povážlivých následkův a starých privilegií samo sebou odpadá.« [1]

Tyto důvody byly velmi obratně voleny, a Marie Teresie, ač za posledních let svého života zdá se méně zachvácena centralismem, učinila obráncům minulosti ústupky čistě formální. R. 1762, když věci finanční odděleny byly od správních, pro vyřizování těchto znovu byla zřízena dvorská kancelář česko-rakouská: uspokojení čistě platonické, dané přívržencům samosprávy stavovské, protože nedotklo se splynutí zemí koruny Svatováclavské s vlastními državami Habsburků, provedeného r. 1749. Podobně v Praze gubernium,[2] jež nastoupilo na místo representace, zřízené r. 1749, mělo celkem týž ráz a držitelé úřadů zemských hráli v něm úlohu jen podřízenou; brzo pokládáni zase za překážku, ne-li nebezpečenství, a r. 1771 byli znovu odkázáni ke svým výkonům soudním.

Vítězství zásad byrokratických bylo úplné a zabezpečeno konečně tím, že ve zřízence moci královské přeměněni hejtmané krajští, kteří již za Karla VI. ztratili z velké části svůj ráz jako představitelé aristokracie místní. — V každém kraji [3] jest jich jen

---

[1] Arneth (VII., 30) a Hock, »Der österr. Staatsrath« uvedli již tento list, ale měli představu jen dosti nejasnou o zápase strany aristokratické a centralistické, jehož dějiny nám odhalil Rieger (str. 295 a násl.).

[2] [V čelo král. zemského gubernia povolán nejvyšší purkrabí Filip Krakovský hrabě z Kolovrat (purkrabí od roku 1748), a příště »na vždy« presidium tohoto nejvyššího úřadu zemského mělo býti spojeno s hodností nejvyššího purkrabí. Tehdy zároveň dosavádní konsess nejvyšších úředníků zemských spojen úplně s guberniem, ač tak, že správní a soudní agendu náleželo projednávati ve zvláštních sezeních. Ale již r. 1771 po odstoupení stařičkého Filipa hraběte z Kolovrat z úřadu nejv. purkrabí gubernium rozděleno na dva senáty, zúplna oddělené pro věci správní (gubernium in publicis et politicis), a pro věci soudní (gubernium in judicialibus), nejvyšší úředníci zemští přikázáni opět ke gubernium soudnímu, jemuž ponechána agenda, kterou dříve míval konsess nejv. úředníků zemských. (Ibidem, str. 330—333)]

[3] [Pronikavou reformou krajských úřadů, nařízenou reskriptem ze dne 23. ledna r. 1751, království České rozděleno na 16 krajů způsobem tím, že

po jednom a není již třeba, aby vybíráni byli ze šlechty toho kraje; jejich plat je zvýšen, a počínaje rokem 1751, jest jim vyplácen výhradně komorní kasou, † do které plynul stavovský příspěvek na hejtmany; jejich jmenování obnovované dříve každoročně, protahuje se na dvě, na tři léta, což jest ostatně pouhou formalitou, a jejich úřady stávají se skutečně stálými. Jsou povinni zůstávati v předním městě krajském. Jejich pravomoc se rozšiřuje, zároveň co gubernium vykonává nad nimi dozor určitější a účinnější; nestýkají se již s prostými občany, užívají důležitých výsad právních a jsou zavázáni k povinnostem přesnějším. Jejich sekretáři stávají se úředníky veřejnými, a vytvořuje se kolem nich pravá hierarchie adjunktův a komisařů; zachovávají si jmenování jejich, ale volba jejich jest obmezována podmínkami vždy určitějšími. Měšťané, kteří za Josefa II. připuštěni budou k vyšším úřadům, zabírají již místa podružná a koruně opatřují tajné dozorce a poslušné nástroje. Od kandidátů k úřadům veřejným žádá se jistý obor vědomostí a administrace stává se takto pravidelnou drahou životní, kde postup pořadový je vyznačen jednostejnými zásadami, kde pravomoc je pečlivě rozdělena a vymezena, a kde úředník ve vlastním prospěchu svém je povzbuzován, aby poslušností a horlivostí zasluhoval si uznání svých představených.

»Všecko závisí na jednom muži,« psal Josef II. † v relaci o své cestě po českých zemích r. 1771, »(hejtman krajský) podobá se despotovi a přece také není s to, aby co dobrého konal, poněvadž všude jsou mu ruce svázány a finanční poměry jeho znemožňují mu pravou bedlivost, záležící většinou v osobní dohlídce i objíždění, co vše jde na jeho útraty;« vyznačil tím jednu z hlavních vad správy rakouské. Marie Teresie nedokončila své dílo; ustoupila nákladům, jež by byly způsobeny organisací úplné úřadovlády. Hejtmané krajští mají pod správou svou úřednictvo jen nedosta-

---

ze 12 dosavádních krajův (od r. 1714) čtyři největší kraje rozděleny na dva nové kraje; totiž kraj Bechyňský rozdělen v Táborský a Budějovský, od kraje Plzeňského oddělen Klatovský, od Žateckého Loketský a od Hradeckého Bydžovský; bez změny zůstalo ostatních 8 krajů: Boleslavský, Chrudimský, Čáslavský, Kouřimský, Prachenský, Litoměřický, Rakovnický a Berounský. (Kalousek, »České státní právo«, str. 480.) Na Moravě v této době jako již dříve bylo stále 6 krajův a 6 hejtmanů, totiž Brněnský, Olomúcký, Přerovský, Hradištský, Znojemský a Jihlavský. V Rakouském Slezsku při jeho organisování r. 1744 byli zřízeni tři zemští starostové v Těšíně, v Opavě a ve Vidné (pro podíl knížetství Nisského.) Rieger, »Zřízení krajské«, II., str. 134.]

tečné, špatně placené, tudy zbavené vážnosti a vydané ponižujícímu pokušení; jsou tedy neschopni vykonávat úkol ochranný, který jim jest vytčen, a protože jsou nuceni v příčině provádění nařízení královských spoléhati v poslední instanci na vrchnosti, které na panstvích svých zachovávají rozsáhlou moc, spokojují se často prohlášením rozkazův a přehlížejí neustálé porušování, jímž tyto bývají zvracovány. Jako v ústředí, tak i v zemích odstraněním posledních stop samosprávy, přivádí se tedy plná ochablost. Mezi nejvyššími úřady, týravými a roztržitými, a vrchnostmi, které proti nim staví se s potměšilou neochotou, hejtmané krajští hledí především uvarovati se konfliktů; jsou dosti nepatrnými osobnostmi vůči velmi bohatým podřízencům, chráněným slavným příbuzenstvím, a namáhají se velice, aby se neznelíbili jim anebo jejich správcům.

Moc královská byla by snad prorazila vrstvu neproniknutelnou, jež oddělovala ji od massy národa, jen tehdy, kdyby v národě byla hledala oporu. Bylo to nemožno, pokud neupustila od svých tradic německých, i zůstávala takto cizí. Je tedy největší přeháňkou, tvrdí-li se s Kernem, jemuž přísluší zásluha, že první vyznačil důležitost oprav Marie Teresie, příliš zapomenutých v hluku bořivého díla Josefa II., že za její vlády správa šlechty, jak trvala ještě za posledních Habsburků, byla konečně nahrazena správou byrokratickou. V pravdě tenkrát zanikla samospráva království a úřední pravomoc představitelův aristokracie; ale šlechta zachovala si nejen jako ve Francii své přednosti prospěšné a čestné, ale i rozsáhlou moc místní a značný vliv skutečný.

Císařovna neuvědomila si nikdy jasně, co bylo nedokonalého a pouze zdánlivého v jejích opravách, protože odpor šlechty vyjadřoval se již jen passivní neochotou. Ve všech oborech, ve financích, soudech, celnictví, obchodu a průmyslu měla ruce volné. Aby unikla finančnímu dozoru stavův, zmocnila se ve prospěch komory daní nepřímých, z nichž některé náležely posud sněmu,[1] a jež měly v očích jejích dvojí výhodu, že jaksi výměrem byly stálé a že poskytovaly bezděčné přebytky v poměru ku pravidelnému

---

[1] [R. 1750 odňata byla stavům a inkameřována solná přirážka, ač si ji byli vymínili při svolení k decenálnímu recessu. Podobně r. 1763 přes stižné námitky stavů přirčeny komoře důchodek tabákový a kolkový, daň z kapitálu a jiné pomocné sbírky (adminikuly), jež celkem vynášely 300.000 zl. ročně, takže fondu domestikálnímu, z něhož vyplácely se vlastní potřeby stavovské a zemské, zbývala potom jen daň z vína, kořalky, z muzik a ze sladu. (Kalousek, »České státní právo«, str. 469.)]

pokroku země. Válka sedmiletá poskytla jí výbornou záminku, aby ospravedlnila své úchvaty.

I z jejích rádců někteří znepokojili se netrpělivostí její a předkládali jí, »že dílo tak veliké, jako zřízení jediné říše, utvořené z tolika zemí, opatřených zvláštními privilegiemi, nemůže býti hned přivedeno k plné dokonalosti,« vytýkali jí živě nepříhodnost soustřeďování moci v rukou jediného sboru, jenž byl v nebezpečí, že dbáti bude jen prospěchů komory a potlačovati obyvatelstvo.[1] Jejich představky nedotkly se císařovny, která raději uposlechla rady hraběte Karla Bedřicha Hatzfelda, jemuž od smrti císaře Františka I. (1765) svěřena byla nejvyšší správa financí a jenž byl jedním z nejsmělejších členů strany absolutické.

Přirozeně tou měrou, kterou menšila se pravomoc sněmů, dvorské direkce podrobovaly různé země společné správě finanční a vytvořujíce podobné podmínky hospodářské zmírňovaly znenáhla hluboké ještě rozdíly, jež oddělovaly jednotlivé skupiny. Dluh veřejný, za jehož část stavové čeští ručili, a vydávání papírových peněz, ke kterým vláda sáhla poprvé za války sedmileté a jež potom obnovovalo se tak často, dovolovaly také panovníku bez dozoru zcizovati část jmění veřejného, a zároveň sdružovaly těsně prospěchy a sbližovaly národy společným utrpením a těmi tuhými pouty hmotnými, jež jsou pevnější než zákony sebe lépe sestavené.

Právě tak jako stavové byli v poradu bráni již jen z pouhé formy, když běželo o ustanovení daně mimořádné, zákonů vojenských, zvláště zákona z roku 1773, kterýmž ustanovován odvod k vojsku a prohlašována zásada obecné povinnosti[2] — s výhradou ovšem nesčíslných výminek pro šlechtice, duchovní, měšťany, úředníky státní a panské, studenty, lékaře, obchodníky a kramáře, tkalce atd. — odnímán jim poslední prostředek vlivu na všeobecnou politiku.

---

[1] Beer, »Die Finanzverwaltung Österreichs 1749—1816«. — Mitth. d. Instituts für österr. Geschichtsforschung, 1894, str. 251.

[2] [Jakousi přípravou k zákonu tomu bylo první přesné úřední sčítání lidu, při kterém především měl býti zjištěn správný počet mladého mužstva, branné povinnosti podléhajícího. Sčítání provedeno od komisařů krajských a vojenských důstojníkův, a sečteno tehdáž v Čechách 2,493.878 obyvatelů, kteří sídlili v 244 městech, 303 městečkách a 11.287 obcích. Tehdáž také všecky domy v městech i obcích byly řádně číslovány; sečteno jich 388.907. V Praze žilo 87.567 obyvatelů ve 3264 domech. Židů bylo napočteno 32.064, z nichž dobrá třetina v Praze byla ve 278 domech.]

Když stavové moravští po schválení decenálního recessu, chtějíce jako nesměle protestovati proti abdikaci, jež jim byla uložena, prosili Marii Teresii, aby neměnila ničeho v obyčejích ústavních a aby nepřestávala svolávati sněmů, císařovna ráčila jim odpovědíti: »Neshledávám žádné překážky sněmy ‚pro formalitate' podržeti s podmínkou, že to, co nyní ustanoveno, nesmí se více bráti v pochybnost«. Hleděla jejich schůze učiniti zbytečnými tím, že věci důležité svěřovala komisím dvorským, jejichž členy jmenovala dle své vůle. Jedné těchto z komisí svěřila péči o zlepšení soudnictví.

»Nic nemůže býti přirozenějšího, nic spravedlivějšího a též prospěšnějšího občanům,« psala na počátku své vlády, »než jestliže totéž právo vládne v rozličných zemích, poddaných témuž vladaři.« [1] Tento ideál byl co možná nejvzdálenější a stav posavádní byl opravdu žalostný. Zákonníky, nejasné a si odporující daly podnět k nekonečným dodatkům a výkladům, jimiž vytvořen zmatek k nevyznání. Mnohé případy nebyly předvídány v pramenech; nahodile doplňovány mezery zákonodárství uchylováním se ke zdrojům nejrůznějším, ku právu feudálnímu, německému, kanonickému, zvykovému, čím způsobena nejistota nejpodivnější a odpory pravdě nejnepodobnější; vedení pře velmi formalistické působilo nekonečné průtahy, a k vypletení se z tohoto houští používáno soudců jen nevědomých, jichž vzdělání bylo velmi povrchní. Soudy byly až příliš četné; jedny, velmi rozmanité, závisely na moci královĕ; vedle nich vrchnosti, obce městské, korporace, duchovenstvo, universita měly své zvláštní jurisdikce, jejichž pravomoc, špatně vymezená, působila neustálé spory. Žádná pře nebyla jista a žádné právo zřejmé; houf podezřelých zřízenců číhal v tomto brlohu zákonníku, aby hubil své klienty. Zákonodárství trestní, méně spletité, bylo barbarské, tresty kruté; útrpného práva často užíváno; jednání nebylo veřejné, a vinník, který nemíval advokáta než v případech dosti řídkých, byl vydán bez ochrany libovůli magistrátů nevědomých a krutých.[2]

Nejvyšší dvůr soudní, který pochází z roku 1749, měl podle záměru královnina pracovat o jednotu zákonodárství a opravu organisace soudní. Na neštěstí dostalo se mu na počátku jistého

---

[1] Domin-Petrushewecz, »Neuere österr. Rechtsgeschichte«.

[2] O soudních opravách Marie Teresie viz články Boh. Riegra v »Právníku« r. 1891, str. 1 a 37, 801.

oboru věcí politických, i obdržel svou formu konečnou až r. 1780.[1] Od té doby teprve vynikající právníci, kteří do něho byli povoláni, vykonávali vážný vliv ve vývoj práva. Až dotud práce přípravné pokračovaly dosti zvolna. R. 1753 zřízena byla generální komise zákonodárná, a bylo by nespravedlivé viniti ji z lenosti, ježto shrnula práce své v osmi ohromných foliantech. Pochopíme také, že toto ohromné kompendium pojednání a výkladů vzbudilo posměch Kouniců̊v, a byl zajisté v něm materiál pro zákonník, ač-li zbaveno bude nejprve hromady zbytečností, nakupené komisí kompilační. Práce, počaté znovu a opuštěné několikrát, byly dokonány teprve mnohem později, a zákonník občanský prohlášen teprve r. 1811; uplynulo téměř století, co dílo bylo počato, a třeba uznáváme nesmírnou těžkost podniku, těmito průtahy zobrazuje se dosti dobře obyčej panovníků rakouských.[2]

Zatím zvláštními nařízeními upravovaly se různé věci důležité. Zákonník trestní, známý pode jménem »Codex Theresianus«, vešel v platnost r. 1770.[3] Byl dosti prostřední a dokazuje, že Rakousko otvíralo se jen pomalu vánku pokroku, jenž přicházel od západu: nicméně značil jisté zlepšení. Marie Teresie neodvážila se zakázati processy pro čarodějnictví a kouzelnictví, třeba přiznávala, že žádným vyšetřováním od času nastoupení jejího neprokázala se skutečnost těchto zločinův, a připouštěla, že pokus jednati s ďáblem měl by v zápětí tresty tělesné, ba i smrt, kdyby byl provázen svatokrádeží; aspoň zakázala, aby hledal se na těle obviněných důkaz posedlosti ďáblem, a vyhrazovala nejvyššímu soudu instrukci o věcech kouzelnických, jež by nebyly pouhé šejdířství. Zločiny byly špatně definovány, tresty příliš kruté,[4] a zákonitá ochrana, poskytnutá obžalovanému, docela nedostatečná; ale pro odsouzení

---

[1] Maasburg, »Geschichte der obersten Justizstelle in Wien«, 1879, str. 7.

[2] Jednu z příčin těchto průtahů třeba hledati v zápase nesmiřitelných racionalistů s obranci práva zvykového. Marie Teresie vyzvala členy komise, aby dbali pokud možná platných tradicí a zvyků různých zemí, a doplňovali je a opravovali podle zásad práva a rozumu. (Harrasowsky, »Geschichte der Codification des österr. Civilrechts«.)

[3] »Constitutio criminalis Theresiana« je zároveň zákonník trestní, zákonník trestního řízení a příruční kniha právnická.

[4] [Zákonem hrdelním Marie Teresie zachováno také ještě mučení obžalovaných, aby se přiznali k vině, a hroznou přílohou zákonníku toho jsou obrázky příšerných mučidel, jichž při tom užíváno. Ale již roku 1776 odstraněna tortura hlavně zásluhou spisku Sonnenfelsova »Über die Abschaffung der Tortur«.]

požadovány důkazy poněkud rozhodnější nežli prve, a trestů nejpřísnějších nemohlo býti použito než když byly schváleny od panovnice. Se stanoviska všeobecně historického je zvláště důležito, že nový zákonník platil pro celou západní polovici mocnářství, a že i v té věci jevila se myšlenka sjednocovací, jež ovládala politiku císařovninu.

Stejně potřebno bylo opraviti soudy jako zákony, a protože úloha byla méně nesnadna, postupovala rychleji. Ze 378 soudů městských a panských, jež dosud vykonávaly v Čechách právo † souditi ve věcech hrdelních (jus gladii), Marie Teresie ponechala jich jen třicet [1] (1765), a vyžadovala, aby předsedal jim syndikus, jehož vědomosti byly by zkoušeny soudem appellačním, a jehož přísedícím byl rada, jemuž bylo také podrobiti se zkoušce ze studií právnických; oba byli placeni od státu, a na příště soudnictví stalo se v skutečnosti tím, čím bylo až dosud toliko v zásadě, úřadováním zplnomocněnců královských.

Povolání panovníkovo podle theorií, tehdáž vládnoucích, nepřestávalo na ochraně pořádku veřejného; »populacionism«, který nahradil merkantilism nebo kolbertism, jehož byl jen vývojem, přiznával mu moc rozsáhlejší a ukládal mu povinnosti složitější. — Moc království závisí na počtu obyvatelův; aby tito se množili, třeba aby měli čím se živiti; třeba tedy podporovati produkci a zachovávati kapitály, jichž hojnost je potřebna k rozšíření průmyslu a obchodu. — Jan Jiří Justi, který vyučoval těmto naukám na akademii Teresianské, byl oblíbencem hraběte Haugvitze, jenž obdivoval se velice jeho »Nástinu státního hospodářství« (1755), Karel Antonín Martini, professor práva přirozeného ve Vídni (od r. 1754) a Josef Sonnenfels, jenž vyučoval tu naukám politickým (od r. 1763) domáhali se těchže idejí. Shromažďovali kolem stolic svých státníky a mladé lidi, kterým bylo nastoupiti na jich místa; žáci jejich naplnili brzo university venkovské; [2] byli ctěni jako proroci

---

[1] [Fr. Maasburg, »Die Organisirung der böhmischen Halsgerichte im Jahre 1765«.]

[2] [Ze žáků Sonnenfelsových na universitě Pražské vynikl zvláště Josef Ignác Buček (1741—1821), rodem Moravan z Příbora, jenž r. 1766 jmenován byl veřejným učitelem věd policejních a komorních, od r. 1776 zastával zároveň stolici polního hospodářství, jež důležita byla pro úřednictvo vrchnostenské. Roku 1784 svěřen mu výklad Sonnenfelsova spisu o úředním slohu (Geschäftsstyl) a slohová úprava veřejných zemských nařízení a návěstí. Buček na kathedře i literárně šířil v Čechách nové myšlenky o životě státním a o po-

a taková byla jejich vážnost, že biskupové a páni, znepokojivše se důsledky, jež vyvozovali z jejich zásad, snažili se porušením získati je k nějakým ústupkům.

Nejsmělejší obránci práva božského v XVII. století neoslavovali všemohoucnost králů s takovou vřelostí, jako ekonomisté doby následující: — »Panovník je tvůrce svého státu, může v něm založit a vyvíjet, co chce, jestli jen použije k tomu prostředků příhodných.« Málo záleží na odporu, s jakým nevědomost a předsudky v cestu se staví jeho vůli promyšlené; úspěch a zkušenost získají mu mínění veřejné. Nechť nedá se zdržovati dětinskou bázlivostí, nechť odstraňuje rozhodně, co zdržuje pokrok, tradice, přežitky, pudy málo osvícené, nechť smete zříceniny, jež zatarasují cestu lidskosti, nechť hlouposti a lenosti uloží pravidla, jež přikazuje mu rozum: ten sám je svrchovaný, a před zákonem, který je konkretním výrazem jeho, musí se skloniti hlavy nejpyšnější.

Tyto myšlenky, jež nám jsou blízké, protože jsou trestí kázaní encyklopedistův, a nechť cokoli o nich tvrdí jistí historikové, tvoří základ myšlení členů sboru ústavodárného a konventu, na čas diskreditované v době vítězství liberální oekonomie politické, vešly opět v oblibu za našich dnů. Silná víra těchto pionýrů rozumu působí nám přece některé překvapení. Zkušenost nás poučuje, že člověk vzpírá se přeměnám hrubým, a že předsudky mívají kořeny houževnaté; víme také, že pokrok je slovo složité, že vykupuje se bolestnou zkázou a původem bývá zla dříve neznámého. Litujeme takto, že lichým fanatismem novotáři XVIII. století zničili minulost, obviňujeme je, že příliš málo dbali práv jednotlivcových a upomínek historických, a skrze masku jejich poznáváme v nich nástupce missionářů XVII. stol., protože ovládajíce jak oni pravdu absolutní, vyžadují totéž slepé poslušenství.

Nepotlačují despotism, ale obmezují jej a přesunují. — To však stačilo k zajištění jim nesmírné převahy nad jejich předchůdci. Nejprve jejich pojetí státu je ve větší shodě se skutečností a méně ctižádostivé; již tím, že nestarají se o život budoucí, nedotýkají se nejjemnějších a nejchoulostivějších citů duše. Potom, vzdalují-li z rady, kdež upravuje se jeho štěstí, množství nevědomých, neodnímají mu naději, že jednou bude se účastniti věcí státních a nejsou

---

třebných reformách, jež podnikala tehdáž moc panovnická. (Rieger, »Zřízení krajské«, II., 93–95. Srovn. i Zeleného »Život Jos. Jungmanna«, str. 20—21.)]

lhostejni k jeho osudům. Postačí velmi snadný vývoj, aby ze školy Martiniho a Sonnenfelsa vybavila se moderní idea demokratická. Konečně protože mají velmi jasnou představu, že síla státu je v přímém poměru s obecným bohatstvím, vyvíjejí neobyčejné úsilí, aby uspíšili hmotný a mravní pokrok massy obyvatelstva.

Jest pochybno, že Marie Teresie pojala konečný dosah učení Justiho a Sonnenfelsa: líbil se jí způsob, jak rozuměli moci panovnické, a přirozená její dobrota, spojená s jejím prospěchem, doporučily jí přijetí většiny prostředkův, od nich navrhovaných. Předmětem nařízení bylo takto podporovati vývoj obyvatelstva zlepšením okolností veřejného zdravotnictví, potlačením některých zbytků barbarských, rozmnožením bezpečnosti a rozšířením dobrých způsobů hospodářských; v Čechách plány vlády nalezly vřelou podporu ve Spolku ke zvelebování hospodářství (1770), který zůstal potom po více než století jedním z nejčinnějších středisk života veřejného.

Nařízení a rady, přicházející z Vídně, nedotýkaly se zarputilých sedlákův, a mezi nimi sémě vzcházelo velmi zvolna. Působení Marie Terezie bylo naopak velmi plodné v jiných oborech. Roku 1746 oznámila hraběti Filipu Kinskému svůj záměr zříditi obecné direktorium komerční, jemuž byly by odkázány všecky věci průmyslové. Hospodářský život zemí českých a rakouských byl brzo upraven podle zásad methodických a nauky společné. Komerční konses pražský stal se po splynutí s kollegiem manufakturním r. 1757 pravým ministerstvem veřejného bohatství v království. Měla některé muže velmi vynikající, vzdělané, činné: — především Otu Ludvíka Loscani († 1757), který za návštěvy Marie Teresie v Čechách v srpnu r. 1754 pořádá první výstavu průmyslovou;[1] hraběte Josefa Maximiliana Kinského († 1780), jenž povzbuzuje svou důvěrou a svým příkladem, získává některé hlavní představitele šlechty; o něco později Josefa Ant. Rieggra,[2] jehož zprávy tvoří pramen tak vzácný ku poznání

[1] [První výstava tato konána na panství kraběte Rudolfa Chotka na tak zvaném Chotkově ostrově u Veltrus.]

[2] [Josef Antonín rytíř Riegger (1742—1795), syn proslulého učitele práva církevního na akademii Teresianské ve Vídni Pavla Josefa Rieggra (1705–1775), který jak učitel i spisovatel hájil moc státu proti přemoci papežské, a stal se takto prvním původcem tak zvaného josefinismu. Syn jeho Josef Antonín, jenž v l. 1778–1782 byl professorem státního práva na universitě Pražské a zároveň guberniálním radou, ke kte-

země za doby tehdejší. Jejich vzorem, heroem byl Colbert, a nápodobili ho dost obratně, tak že r. 1756 vyslanec pruský Fürst vyznačil s podivením výsledky získané: »Který jiný panovník,« psal, »byl by dospěl v sedmi letech pokoje zříditi vše tak, jak to vidíme nyní; v dobách nejpozdnějších spravedlivě uzná se vždy, že Marie Teresie byla jednou z největších královen na světě.« Válka sedmiletá zdržela působení radů komerčních, ale nepřerušila ji, a jakmile byl mír podepsán, dali se znovu do práce s důvěrou novou.

Byli by rádi odstranili středověkou budovu cechův: ony mistry, kteří myslili jen na snadné vykořistění privilegií otcovských, onu malichernou a zarputilou řevnivost, kde řemeslníci utratili nejlepší síly své, ona pravidla zastaralá, která překážela zdokonalení a skrze jejichž pružné kličky procházely špatné práce, ony divné a kruté tresty, koše nebo pranýře, ony průvody, kde měšťané neteční vynášeli zbraň zrezavělou a listiny zčervivělé, vše to haraburdí páchlo puchem mrtvoly. — Nebylo obvyklým postupem královny prohlašovati zásady, a ministři nebyli by od ní dosáhli obecného zrušení cechův a pořádků cechovních. Musili spokojiti se podrytím jejich výsad, obmezením jejich práva, rozmnožením svobody královské, takže zmírnili aspoň zlořády tyranského dozoru. Proslulé nařízení ze dne 30. března r. 1776, jímž prohlášena svoboda celé řady továren a řemesel, a jímž nařízeno splynutí příbuzných cechů, jest posledním výrazem a souborem jejího úsilí.

Velký průmysl má pole volné: stát ho chrání od týrání starých mistrů, podporuje a vede jeho pokusy, hledí zabezpečiti mu laciné dělníky, zakládá jej kapitály, povzbuzuje pány, kteří rádi věnují mu svou činnost. Příklad přichází s hora; Bedřich II. nazývá Františka I. arcifabrikantem a veliké závody průmyslové zvedají se na panstvích královských v Čechách. Valdsteinové, Chotkové, Lažanští, Harrachové, Auersperkové, Fürstenberkové, Vrbnové zakládají nebo rozšiřují továrny, z nichž některé náleží dosud k nejpřednějším na pevnině. Roku 1765 Josef Max Kinský páčí na 9,250.384 zlatých výrobu průmyslovou

---

rým úřadům vrátil se roku 1786 po kratší službě u knížete Schwarzenberka, proslul jako pilný spisovatel v oboru práva, historie a statistiky. Z četných spisů jeho zvláště jsou důležity: »Materialien zur alten und neueren Statistik von Böhmen« (12 sv., 1787—1799), »Archiv für Geschichte und Statistik, insbes. von Böhmen« (3 sv., 1792—1795). (B. Rieger, »Zřízení krajské«, II., str. 83, 88–89.)]

v zemi, a vývoz na 1,869.410 zl. Nové obory průmyslové se zavádějí: bavlnictví, jehož předním střediskem je továrna v Kosmonosích na panství hraběte Josefa Bolzy, která zaměstnávala té doby 4000 dělníkův, a jejíž pověst udržela se až dosud; vysoké peci, jež počínají závoditi se štyrskými.

Těmto továrnám hledí se zabezpečiti snadný odbyt jejich výrobkův. Opravami Karla VI. vzbudil se již jistý rozkvět obchodní, ač zůstávaly ještě zlořády nejnepříjemnější, cla provinciální, monopoly měst; silnic bylo po skrovnu a špatné; kupcům, kteří z Vratislavě ubírali se do Vídně, hrozívalo velké nebezpečí, že budou obráni, a hornatá krajina východních Čech byla pustošena náčelníky rot, z nichž některým dostalo se jisté pověsti. Marie Teresie zřizuje bdělejší policii, zlepšuje cesty, upravuje poštovnictví, podporuje spojení s Terstem, jenž stává se přístavem čilým a zkvétajícím. Zvláště veliká oprava celní r. 1775 rozhoduje na dlouho o hospodářské budoucnosti Rakouska.

Již Karel VI. upustil od zřizování tarifů se stanoviska čistě fiskálního: opatřením jeho, ještě nesmělým, nebylo dopřáno času, aby potkaly se s plným účinkem, když ztrátou Slezska zvráceny byly okolnosti předchozí. Podle výrazu případného a obrazného Slezsko bylo židem mocnářství, to jest, důležité věci procházely jeho prostřednictvím. Ačkoli Bedřich II., touže velice těžiti z této situace, ustanovil v míru Berlínském, »že staré smlouvy v příčině obchodu budou přísně zachovány«, bylo nemožno, aby Marie Teresie nehleděla sprostiti své državy jakési podřízenosti, ve kterou byly takto uvedeny. Hned po míru Vratislavském (1742) jeví se velmi patrně touha královnina chrániti výrobků rakouských proti soutěži cizí, a dost ostré spory, jež mezi Vídní a Berlínem vzbuzeny byly zájmy obchodními, přispěly k roztržce roku 1756.[1] Zavdaly příležitost vládě studovati celkové postavení, a Haugvitz, Hatzfeld a jejich hlavní spolupracovníci dokázali lehce císařovně, že splynutí administrativní třeba doplniti vzájemností prospěchův, a proto politiku zemskou nahraditi politikou rakouskou.

Neodvážili se však zahrnouti celé mocnářství ve své koncepce: země koruny Svatoštěpánské platily daně jen nepatrné; kdyby jejich plodinám otevřely se země západní, tyto byly by zničeny

---

[1] Tyto otázky byly prozkoumány s velikou přesností od Fechnera ve velmi důležitém spise: »Die Handelsbeziehungen Preussens zu Österreich«, Berlin 1886.

přívozem obilí a vín uherských, a vláda, jež brala své prostředky ze zemí českých a rakouských, vydala by se velmi těžkým nesnázím.[1] Aspoň hledělo se od té doby jednak podporovati průmysl domácí tarify diferenciálními, jednak odstraniti šranky, jež oddělovaly různé země, tak aby zřízeno bylo jedno rozsáhlé tržiště vnitřní; tarify r. 1767 a 1774 zasáhly cly opravdu prohibitivními dovoz hlavních výrobků továrních, a dílo doplněno bylo dekretem r. 1775, jímž podrobeno téže soustavě celní celé západní Rakousko a založen takto dualism hospodářský právě tak, jako zákonem z r. 1749 založen dualism politický.[2]

Prohibitivní systém napravil částečné závady vývoje, jenž stavě proti pohraničnímu průmyslovému obvodu německému slovanské rolnické obyvatelstvo ve středu země, ohrožoval zrušiti jednotu království. Továrníci na severu a západě nejsouce s to, aby zápasili s cizími výrobci na trhu evropském, hledali svého odbytiště vnitř a zaujati jenom obranou svou proti soutěži saské a slezské podřídili svým zájmům své sympatie politické. Panovníci rakouští poznali několikrát tuto nehodu a přihodilo se často, že tajemné vlivy, jež úzce souvisí se samou podstatou věcí a s nejvnitřnější povahou národův, odchýlily se od záměrů panovníkových a v prospěch sil partikularistických obrátily opatření, jež čelila ku potlačení všeho vlastenectví zemského. Za našich dnů překážky hospodářské, jež dlouho znemožňovaly důvěrné sblížení s Německem, zdály se ustupovati v době, kdy záští politické dosáhlo svého paroxysmu; ale vášně míjejí a zájmy zůstávají, a jest nesmírně pravdě podobno, že nastane chvíle, kdy znova prokáží svůj vliv smírný a ve společném úsilí sblíží všecky obyvatele v zemi, která geografií a historií tak patrně určena jest k jednotě.

Mnohá nařízení, jimiž upravuje se hospodářská správa Rakouska, byla patrně inspirována Josefem II., který císařem jsa od

---

[1] Fournier, »Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts«. Archiv für österr. Geschichte, 69, str. 340. — Práce Fournierova podává více než označuje její titul: jsou to pravé dějiny politiky obchodní Marie Teresie.

[2] Nové území celní obsahovalo celou říši, počítaje v to Halič a Bukovinu mimo korunu Svatoštěpánskou, Tyroly, Nízozemí a Milánsko; odpovídalo dosti přesně stupni splynutí vzhledem k různým zemím. [Cís. patentem, vyhlášeným v Čechách dne 22. listop. r. 1764, zrušeny Staroměstské pražské míry a váhy, jichž se od pradávných časův užívalo v zemi, a zavedeny dolnorakouské míry a váhy, čím jednota mezi zeměmi českými a rakouskými nově utužena.]

smrti Františka I. (r. 1765), byl jmenován spoluvladařem v dědičných zemích (19. září): lze připustiti, že Marie Teresie přijala je ráda, poněvadž odpovídala obecným jejím záměrům. Dekrety o církvi, ba menší měrou i dekrety o postavení sedláků, stály ji větší přemáhání. — Smrtí manželovou byla sklíčena, tak že se nikdy z toho nevzpamatovala docela. Blížila se ku padesátce, ztloustla velice a zdraví její sláblo; ve vyřizování věcí státních neprojevovala tutéž horlivou sebedůvěru: nepatrné výsledky války sedmileté utlumily její nadšení a pozorovala raději nebezpečí novot nežli výhody oprav. — »Jsem povahou z předešlého století,« psala jednomu ze svých dětí. — Mladé pokolení, jež rostlo kolem ní, svárlivé, hlučné, zavrhovalo vše, rozhodovalo vše, vychloubalo se nevěrou, jež jí byla ohyzdná: »Dnes zamítá se všechna minulost jako nesmyslná a plná předsudků,« psala r. 1774, »a o minulosti neví se nic a o přítomnosti neví se nic velikého. Kdybych viděla aspoň ty domnělé mudrce, ty filosofy šťastné ve svých podnicích, uspokojené ve svém životě soukromém, mohla bych činiti si nejostřejší výčitky pro svou předpojatost, svou pýchu, své předsudky svou neústupnost. Bohužel, osobní má zkušenost poučila mne, o jiném. Není nic slabšího, zbabělejšího nad tyto duchy silné, nic podlézavějšího, zoufalejšího při nejmenší známce nemilosti. Jsou to špatní otcové, špatní synové, špatní manželé, špatní ministři, špatní generálové, špatní občané. Proč? Protože vší jejich bytosti chybí pevný základ.« — Prudkost této břitké kritiky vyjadřuje nakupený hněv panovnice, kterou její ministři a její syn tlačili na cestu, která jí byla odporná. Brání se co možná nejhouževnatěji. Od roku 1765 opravy řídnou víc a víc a pozbývají svého rázu přesného a volného; jednaní se protahuje a plány zůstávají nerozhodnuty.

Tato doba klidu a téměř lítosti přispěla k rozptýlení obav, jež vzbuzeny byly první dobou vlády. Nespokojenců bylo dosti hojně, zvláště mezi úředníky, popletenými ve svých návycích, špatně placenými a podrobenými dozoru málo účinnému; většina přestávala na tom, že litovala císařovnu, mající tak špatné lidi okolo sebe, jiní, kněží nebo laikové, rádi volili za thema svých úvah slova písma: »vše zlo pochází od ženy«. Ke konci vlády váhavostí zmírněna tato nevole a poddaným zůstaven čas, aby zvykli nové správě. Josefa II. a radikály dráždila zdlouhavost královnina a smáli se její úzkostlivosti: když do rukou svých dostali moc, ťali do živého: jejich nařízení docela jinak vypadala: však nebyla pro-

vedena a bylo třeba je odvolati.[1] Marie Teresie neurážela mínění veřejného a přestala celkem na zrušení řádů, jež neodpovídaly ničemu, a na provedení změn již dávno naznačených vývojem historickým. Nepřinášela ani ideu velkolepou ani rozsáhlý system, ale měla velmi bystrý smysl pro skutečnost a dovedla rozeznat mezi, jež nesmí se překročiti. Zasloužila proto, že úspěch její převyšoval ducha jejího, který nevynikal hrubě nad velmi čestnou prostřednost. Byla obezřelou a bedlivou tvůrkyní velikého podniku vytvoření moderního Rakouska. Osamostatnila rozhodně moc královskou, změnivši finanční praerogativy sněmů v pouhou formalitu; zrušením kanceláře české zasadila smrtelnou ránu samostatnosti koruny České a založila dualism; zavedla pravidelnou správu a podrobila ji výlučnému vlivu dvoru, reorganisovala soudy a počala rozsáhlé studium kodifikace, odkud vzešel společný zákonník pro všecky občany rakouské. »Při smrti její,« napsal Sonnenfels, »stát byl připraven ke všelikému zlepšení.« Staré řády, pokud se ještě zachovaly, byly v skutku tak otřeseny a jako vyviklány, že postačil, jak zdálo se, vánek, aby je vyvrátil, a novotáři, jež zdržovala královna, myslili, že mohou dáti volný proud svým fantasiím převratným.

---

[1] Beidtel, »Geschichte der österr. Staatsverwaltung«, I., str. 55.

HLAVA TŘETÍ.

JOSEF II.[1]

Jeho povaha a vychování. — Moc soustředěná v rukou panovníkových. — Konečná zkáza samosprávy české: potlačení stavů; přeměna gubernia; upuštění od systému kollegiálního a zřízení byrokracie. Úředníci: jejich závislost a liknavost. — Reformy soudní. — Potlačení svobod městských, — Sedláci: vzrůstající jejich bída. Hlad roku 1770 a bouře roku 1775. Patent z r. 1775 a systém Raabův. — Edikt z r. 1781 a nové postavení sedláků. — Svoboda průmyslová a protekcionism.

Josef II. (1780—1790) mluvil mnoho, psal mnoho, dotýkal se mnoha věcí; hlučné projevy jeho činí illusi i na dálku a bývá posuzován více podle veliké výmluvnosti svých prohlášení než podle úspěchů. Byl výrazem školy velmi nepokojné, jíž záleželo na přehánění důležitosti vlády jeho; za dlouholeté zmalátnělosti, kterou

[1] Není řádné historie Josefa II. — Jeho listy nesčetné byly vydány jen částečně od Arnetha a Beera; o jiných sbírkách viz Fourniera, »Joseph II.« v Historische Studien und Skizzen, Praha, 1885. Sbírka známá pode jménem Briefe Joseph's II. (v Cařihradě, 1790, a často od té doby nově vydaná), jež bývala dlouho pramenem vzácným pro historiky, záleží z padělků, složených od Grossinga. Dílo Jaegrovo v Österr. Geschichte für das Volk, jinak zajímavé, je, bohužel, pokažené použitím těchto pramenů podvržených. — Wolf a Zwiedineck-Südenhorst, »Oesterreich unter Maria Theresia, Joseph II. und Leopold II.« (ve sbírce Onkenově). — Wendrinsky, »K. Joseph II.« — Huber, »Die Politik K. Joseph II., beurtheilt von seinem Bruder«. O reformách viz bibliografii hlav předcházejících. O pramenech úředních viz Čelakovského »Dějiny právní« v Ottově Slovníku naučném, VI., str. 469. — Sbírka nejdůležitější zákonů josefinských jest Kropáčkova.

skutečnosti svých prožilo Rakousko v letech 1790—1848, ba až do r. 1860, jméno jeho bylo heslem nespokojencům, kteří netrpělivě snášeli absolutism církve a oligarchie šlechtické; dnes centralisté, kteří pracují o těsné sblížení s Německem a o zrušení posledních výsad zemských, vynášejí do nebes jeho památku. Z toho pochází přirozeně nenávist, kterou chovají k němu klerikalové a federalisté. Dostalo se mu obrancův a utrhačův, ale nedostalo se mu historika.

V skutečnosti nezasluhuje ani toho nadšení ani toho hněvu, a když zkoumáme ho nestranně, pocítíme především nesmírnou lítost k tomuto králi, jehož úmysly byly veliké a způsobilost slabá a jehož ctižádostivé snahy mnohonásobné a zmatené vedly k nejžalostnějšímu nezdaru. Deset let mu postačilo, aby říši, již matka jeho zůstavila mocnou a kvetoucí, přivedl na kraj propasti, protože chyběla mu vynikající měrou hlavní vlastnost státníkova, smysl pro možné. Jak bývá dost obyčejným zjevem při bigotismu zbloudilém, věřil ve filosofii s týmž fanatismem slepým, jako Ferdinand II. v katechism a službě osvícení (Aufklärung) věnoval netrpělivost a nesvědomitost, kterými poškozena byla pověst restaurace katolické. Jako předchůdci jeho nepochopili evangelium, tak ani on neproníkl hluboký smysl nauk racionalistických. Podstatnou chybou tohoto osvobozence, jenž se honosil, že je duchem svobodným, byl naprostý nedostatek kritiky, a neopovážil se nikdy posuzovat učitele, jejichž poručnictví byl přijal. Povrchní a lehkovážná jeho intelligence byla svedena výroky rozhodnými a logikou vnější. Měl neklamné prostředky, formule ne varietur. Jsa spoután svým snem, nedbal hlubokých pudů duše lidské, citových potřeb, vroucích tužeb národů; vážil si vědy jen pro hmotné zdokonalení, jež působí, a ze všech slov písma svatého nejméně porozuměl slovům, že člověk není syt jediným chlebem. Věřil v zázraky a že zákony jeví se hned změnami radikálními, odstranil ze svých počtů kategorii času, i chtěl česati sám ovoce stromu, který zasadil. Sklamáním nejen nevystřízlivěl, ale přirozená jeho prudkost byla rozjitřena a popuzena; své neúspěchy přičítal pak pomocníkům svým a zastrašoval je hrubým odbýváním nebo vysiloval je svými požadavky a náhlými svými změnami. Jsa tvrdošijný a nestálý neměl vytrvalosti než ve svých nadějích.

Bedřich II., jenž s výše svého skepticismu posuzoval tohoto bláhového a zmítaného mladíka, cítil přece jakousi závist k tomuto bouřlivému apoštolu, v jehož chybách i jevila se vznešená šlechetnost

ducha. Po své matce zdědil dvě přední ctnosti, odvahu a vědomí svých povinností; velmi vroucí ctižádost jeho nebyla sobecká; k vykonání svého úkolu byl schopen oběti a dobrá vůle jeho někdy vypadá jako hrdinství. Idee, které představoval, byly ostatně tak plodné, že i pozměněné v těsném mozku jeho, nepozbývaly úplně své ceny oživovací a dílo jeho nebylo marné, ačkoli výsledky byly docela jiné, než jakých si přál. První měl odvahu hrdě vysloviti magické formule osvobození. Chtěl jen postaviti despotism nový, těžší snad a nebezpečnější, na místo despotismu, který ničil; ale proto bylo třeba zlomiti moc církve a šlechty a nelekal se této úlohy, jíž děsila se matka jeho. Bylo to probuzení, zásvit zoře; na jeho hlas národové vystoupili ze svého hrobu, pozdravili světlo. První způsob, jak užili své vůle znovu nabyté, byl, že odmítli abdikaci, kterouž osvoboditel jejich chtěl jim uložiti. Hrozné překvapení pro pána: ztratil tím sílu a vůli k životu. Ale tento nevděk národů, potřebný ve chvíli zápasu, byl by hříšný, kdyby dále trval. Mocnář, jenž konec učinil pronásledování náboženskému a zrušil rabství, zasluhuje, aby zaujal místo v pantheonu národním vedle nejlepších panovníků; odklidil překážky, jež bránily šířiti se vzduchu a světlu, otevřel zemi filosofii XVIII. století a humanismu Herderovu a Goetheovu, umožnil renaissanci slovanskou, a jakkoli paradoxní zdá se z prvu toto mínění, je přímým předchůdcem Dobrovských, Jungmannův, ba i Kollárův a Palackých.

Přirozené chyby nového krále byly zvětšeny jeho vychováním. Bylo mu teprve deset let, kdy matka jeho, která jej dobře znala, vyčítala mu tvrdohlavost, nepokoj ducha jeho, marnivost, jizlivou zlomyslnost. Na neštěstí obklopila ho pedanty a hlupci, jimiž se nudil. Když zbavil se tohoto vyučování obmezeného a všedního, nemaje obrany proti sofismatům, se zálibou pohřížil se ve čtení filosofů, chtěl z nich vyzvěděti tajemství slávy Bedřicha II., jemuž podivoval se a jehož nenáviděl. Jeho »Rêveries« dokazují nám, že tento mladík »bez zkušenosti a bez velké píle« již zbudoval systém svůj; vzal na se úkol, vytvořiti štěstí svých poddaných, a tudy právo ukládati jim vůli svou: »Dlužno způsobiti štěstí národů třeba i proti vůli jejich,« pravíval později, »a podobně jako v republice vládne despotism zákona, třeba, aby v mocnářství vládl despotism zásad.« V té věci nebude nikdy na rozpacích: vladař je služebník státu, to znamená po jeho soudu, že stát směšuje se s panovníkem, že prospěchy národův uvědomují se v něm.

Když jmenován byl spoluvladařem, doufal, že bude moci použiti svých nauk. Byl brzo sklamán: matka jeho, ač milovala ho velice, nechtěla zříci se vlády a děsila se rozsáhlých plánů jeho. Dvě strany se utvořily při dvoře: umírnění a konservativci kolem císařovny; při Josefu II. novotáři, radikálové. Zápas byl velmi živý, vyznačoval se příhodami velmi trapnými, roztržkami, jichž smíření nevyhladilo hořkosti. Mladý panovník ulevoval nevoli své v listech svých, kde naříkal na slabost královninu, na ankety, jež nikam nevedou, na opravy okázale ohlašované, jež zůstávají mrtvým písmenem. — »Zde nejistota dostoupila stupně neuvěřitelného,« psal Leopoldovi Toskánskému r. 1773, »přísahám ti, že žasnu nad tím . . . Vyměňme si, můj příteli! Rád přepustím ti své právo prvorozenecké bez čočovice, neboť jsem v nejsmutnější melancholii . . . věci horší se v každém směru; brzo nebude již prostředku napraviti to, a nebude již naděje vykonati někdy něco dobrého v životě.« Prosil matku svou, aby mohl vzdáti se svých úřadů, protože dobrá vůle jeho takto je docela marná: »Líný jsa od přírody, bez veliké píle, povrchní, lehkovážný, musím přiznati se ke své hanbě, že nejsem tak důkladný, jak se zdám, a není nic řádného ve mně než má horlivost a má počestnost, běží-li o dobro státu a o službu jemu, ale v těchto dvou věcech myslím, že mohu podstoupiti každou zkoušku.«

V obraze tom není lichoceno; není také docela nesprávný. Josef II., jenž byl tak činný, nemiloval práci a chtěl, aby dílo, které si ukládal, nebylo marné. Kounic prostředkoval, aniž přivedl důvěrnou shodu mezi těmito povahami nezměnitelnými.

Doba čekání byla dlouhá: po patnácte let Josef polykal zlost svou, kul plány, hloubal o opravách; miloval a ctil svou matku, ale netrpělivě vyčkával chvíli, kdy konečně bude mu volno otevříti všem ruce své, plné dobrodiní. Zatím cestoval po svých zemích i v cizině, zakládaje si velice na poctách filosofů, ač stěžoval si do jejich dotěrnosti a tvářil se jako mudřec vystřízlivělý. Životem místo aby moudřel a se vzdělával, byl utvrzován ve svém chování apoštolském. Matka jeho, aby jej zaměstnala, konečně odevzdala mu správu vojenskou, a pomocí Lascyovou způsobil v ní pronikavé změny. To byla poslední škola jeho, jež ku podivu přispěla k vývoji chyb jeho, příkrosti a lhostejnosti k citům druhého.

Když roku 1780 ujal se dlouho očekávané vlády, do které lehce zasahoval, nevykonávaje ji, lichotenstvím dvořanů jeho a ná-

vyky velení vojenského rozdrážděna netrpělivost jeho až v jakousi zuřivost. Bylo mu čtyřicet let a zdál se v plné síle věku, při své malé postavě pěkně urostlý, čilý, čelo vysoké, překrásné oči čisté a jasné modré barvy blankytné, ‚modré barvy císařské', říkávali dvořané. Některé zjevy naznačovaly však již jisté poklesnutí sil jeho, i nebyl ani tak trápen lítostí pro ztrátu času, jako obavou, že dni jeho jsou sečteny; bylo mu umříti jako souchotináři, a nemocí, která tajně ho hubila, vysvětluje se částečně, co v činech jeho jest nervosní nestálosti a horečného rozčilování. Dal se hned do práce, aby přeměnil radikálně mocnářství podle vzoru, jejž byl si utvořil ve svém snění. Albert Sorel pravil o něm, že dílo jeho může býti přirovnáno jen k dílu velké revoluce francouzské a že ku podniknutí jeho potřeboval větší smělosti nežli členové sboru zákonodárného, protože tehdáž Rakousko bylo nekonečně vzdálenější jednoty politické a rovnosti společenské než Francie. — Je to pravda s výhradou, že měl neúspěch a že nezdar jeho závisel nejenom na nesnázích hmotných, jež jinak byly největší, ale i na chybách jeho povahy a na nedostatcích jeho ducha; jeho smělost měla své meze a spíše honosil se novotami, než aby prost byl předsudkův; ukvapené opravy jeho byly často neúplné, i zůstal osamocen uprostřed národů sklamaných a šlechticů zjitřených.

* * *

Nový pořádek počíná, pravil Bedřich II., dověděv se o nastoupení Josefa II. Od svého prvního setkání s císařem král Pruský byl téměř poděšen šílenou ctižádostí tohoto panovníka, při němž idee moderní neutlumily atavické snahy, týkající se všeho světa: Orient, Italii, Bavory, vše byl by chtěl popadnouti najednou, vše přivtěliti. Bylo tedy třeba, aby volně zacházel prostředky mocnářství, aby vůle jeho pronikala rychle až ke hranicím nejvzdálenějším, aby byla vykonávána úředníky bedlivými a poslušnými. Dal se hned do práce, aby na všech stranách najednou doplnil dílo Marie Teresie: chtěl potlačiti zbytky oné správy zemské, jež zdržovaly jeho činnost a nelíbily se jeho zálibě pro uniformitu, zničiti, co připomínalo ještě dobu, kdy šlechta provozovala jistý vliv na věci státní, zničiti tradice autonomní, rozšířiti moc byrokracie a podříditi ji bezprostředněji své myšlence. Tou dobou, co nešetrně a ne-

mírně přepínal zásady jednotícího absolutismu vlády předchozí; rozšířil je po všem mocnářství, chtěje, aby tvořilo příště »jedinou massu, která by byla spravována týmž způsobem, jediný celek území jednotné ve svých úřadech a řádech«. Uhry, Nizozemí, Italie měly býti založeny na témž základě: »Protože dobro nemůže býti než jedno, totiž to, jež dotýká se všeobecna a největšího počtu a protože rovněž provincie říšské tvoří jen jediný celek a nemohou sledovati než jeden cíl, třeba jest nevyhnutelně, aby pominuly řevnivosti, předsudky, jež až dosud častěji mezi provinciemi a národy působily tolik zbytečného psaní... Národnost, náboženství nesmí při tom všem tvořiti žádný rozdíl a všichni musí jednati jednosvorně jako bratří v jediném mocnářství pro společný prospěch.« Jedním tahem škrtal minulost, upomínky staleté: nebylo již Čech, Uher neb Italie; na zříceninách jejich zvedala se nová říše, říše filosofie a jejího proroka.

»Mocnářství, ve kterém vládnu,« psal, »musí býti spravováno podle mých zásad.« Byl více než původem moci, byl pramenem myšlení a za hříšnou nedbalost pokládal i dočasné delegování své moci. Chtěl vše viděti svýma očima, vše činiti svýma rukama. Jeho ideálem byla vláda kabinetní, jaká prováděla se v Prusku; soustředil moc skutečnou ve svém bezprostředním okolí, pět sekretářů a několik výpravčí, jimž uloženo předkládati všudy jeho rozhodnutí. Měl rádce, buď že technické vědomosti jejich byly mu nevyhnutelny, buď že v něm lichotili ideám, jež mu byly drahé, Kounice, Lascyho, svobodné pány Egera a Izdenczyho, Martiniho, Sonnenfelsa, Borna, Eybella a j. Všichni úplně byli pronikli naukami osvíceného despotismu: někdy však stávalo se, že posuzovali pána poněkud neobezřelého a ukvapeného; od Marie Teresie byli zvyklí mnohým ohledům a osmělili se činiti císaři nesmělé představky. Tato neúcta způsobila jim těžkou nevoli. † »Kancelář,« odvětil na představku kancléře uherského r. 1784 proti zavedení němčiny za jazyk úřední v Uhřích, »byla by si mohla ušetřiti representace, poněvadž nejsem muž, abych bubliny pokládal za koule..., kdo nechce se podrobiti, tomu jsou dvéře otevřeny od nejvyššího kancléře až do posledního úředníka župního.[1] † Když nejv. kancléř hrabě Leopold Kolovrat r. 1788 činil mu námitky v příčině úpravy berní a urbariální, císař zakázal si podobné »deklamace«: »chci jen věci dobré a sprave-

[1] Hock, »Der österreichische Staatsrath«, 1868, str. 143 a 144.

dlivé a nerad dávám se klamati prázdnými slovy, by získal se čas ke zmaření díla, tak pracně a nákladně podniknutého.«

Bezvýznamnost, ke které neustálé vměšování se panovníkovo přivedlo direkce dvorské, vysvětluje nám malou důležitost oprav, zavedených Josefem II. ve správě ústřední. Nejedenkrát překypující osobnost panovníkova byla překážkou utvoření organismu vládního. Zde jako všudy Josef II. strádá přemírou vůle: nevidí, že činnost, která se neobmezuje, opotřebuje se bez účinku; že panovníku, jakkoli jest pracovitý, je třeba, aby byl podporován spolupůsobením sil trvalých a přesně vymezených, jež vytvořují tradice a důsledným a pravidelným tlakem oslabují znenáhla odpor.

Na počátku vlády své však Josef II. poznával potřebu obecné přeměny platného systemu, navrhl radě státní úplnou revisi starého rozdělení politického: země měly býti seskupeny podle své příbuznosti ethnografické nebo geografické, staré sněmy sloučeny v menší počet shromáždění; země, které tvořily jádro mocnářství, měly záviseti na třech kancelářích, rakouské, uherské a české; pravomoc kanceláře české měla prostírati se mimo země koruny Svatováclavské též na Halič a rozkazům jejím měly býti podřízeny tři správy provinciální. Císař doufal probuditi takto ducha veřejného, »který byl úplně zanikl«; myslil především, že tato přeměna radikální usnadní dílo assimilační a překoná poslední odpor oligarchie, kteráž téměř vymizí v novém státě. — Státní rada se zděsila; představovala císaři odpor, s jakým setkají se podobné převraty; především předvídala hned, že ve státě, kde národové jsou ještě tak málo stejnorodí a snahy partikularistické tak živé, kanceláře dvorské velmi brzo stanou v čele odporu a separatismu.

Příklad toho, co dálo se ve východní polovici mocnářství, kde splynutí kanceláře sedmihradské s kanceláří uherskou vytvořilo tak vážné nesnáze Habsburkům, umožňuje tvrzení, že plán Josefa II., kdyby byl proveden, byl by připravil utvoření slovanského království česko-polského, jehož přitažlivá síla byla by brzo neodolatelně působila na Slováky severních Uher, a jež obydleno jsouc as od 12 millionů duší bylo by na vždy zadrželo tlak německý na východ. Toho nebezpečenství obávají se ještě dnes Němci a hledí je zažehnati tím, že zjednávají Haličanům postavení privilegované a zatlačují je za hranice Cislajtanie.

Josef II. nepochopil zajisté nikdy příčiny opposice rady státní, protože byl naprosto neschopen ve starých jednotách historických

viděti něco jiného než bytnosti beze vší váhy a ceny. Myslil, že ke zničení osobnosti morální národů stačí dokonati přeměnu — již velmi pokročilou — aristokracie zemské ve šlechtu dvorskou. Marie Teresie od r. 1751 v listinách nobilitačních vyhnula se všelikému zvláštnímu označení, přestávajíc v řeči na výrazech obecných »svaté říše a našich států dědičných«. Josef II., pokračuje v díle splynutí, nežádaje již od nových šlechticův, aby činili přísahu věrnosti králi;[1] ruší výhrady, jež nedopouštěly nabytí statků panských než šlechticům, kteří měli svůj inkolát v zemi; urychluje takto vytvoření třídy rakouské, jež nemá již kořenů národních a jejíž opposice nebyla by nebezpečná, kdyby snad napadlo ji odtrhnouti se od dvora, na němž záviselo štěstí její.

V této aristokracii, na příště překonané, Josef II. nepřestává viděti dávné odpůrce moci královské. Odpor jeho proti šlechticům propuká s okázalostí dětinskou: s patrnou rozkoší postihuje je v chybě, s nelítostnou přísností trestá činy spáchané v záchvatu šílenství, protože obviněný je šlechtic; zjednává měšťanům přístup k nejvyšším úřadům, pracuje o rozdrobení velikého majetku, v zásadě prohlašuje stejné rozdělení dědictví, hledí záludně dosáhnouti zánik fideikomisů, majorátův a substituce pupilární. — Tyto prostředky mohly působiti jen velmi zvolna v zemi, kde pýcha rodová byla velmi živá a protože dotýkaly se jen statků prostředních, několik desítek oligarchů, kteří znenáhla získali si moc, zdáli se ještě mohutnějšími prostřed úpadu nebo zkázy obecné.[2]

Předvídaje, že nezbaví je vlivu politického, císař zrušil aspoň jejich privilegia politická. Nikde neprojevil tolik vytrvalosti a vášně jako v zápase proti sněmům a správě feudální, v úsilí představitele

[1] Gindely, »Die Entwickelung des böhmischen Adels seit dem 16. Jahrhunderte« v Rozpravách Kr. čes. společnosti nauk, 1886.

[2] [Ze starých domácích rodů panských r. 1789 hrabětem Františkem Karlem vymřel rod pánů z Martinic. Dcera posledního Martinice Marie Anna byla provdána za Karla Josefa hraběte z Clamu, jemuž majestátem cís. Františka II. (1792) bylo povoleno psáti se hrabětem z Clamu a Martinic. Před tím již r. 1712 vymřel hraběcí rod Slavatů vnukem pana Viléma Slavaty, někdejšího nejvyššího kancléře, v dějinách českých smutně proslaveného. Karel, nejmladší ze čtyř synů hraběte Joachyma Oldřicha, mladšího syna páně Vilémova, vstoupil do řádu karmelitánův, a po smrti tří starších bratří, kteříž umřeli bez potomstva mužského, marně naléháno naň, aby vystoupil z řehole a vrátil se do světa. O statky Slavatovské rozdělily se dcery bratří jeho Ferdinanda a Joachyma, z nichž Marie Josefa, dcera Joachymova, manželu svému, Heřmanu Jakubovi Černínu z Chuděnic, vnuku šlechetné Zuzany Černínové, dědictvím přinesla Jindřichův Hradec, kde Černínové stali se opatrovateli slavného archivu po pánech z Hradce a hrabatech Slavatech.]

aristokracie nahraditi byrokracií odbornou, a vůbec nikde činnost jeho nebyla tak pronikavá.

Hned po smrti své matky prohlásil se za dědičného krále Českého mocí »základních zákonů zemských«. Chtěl vyznačiti tím, že svým rodem a podle práva božského je králem, chtěl vyhnouti se všeliké myšlence smlouvy mezi poddanými a pánem. Kounic radil mu, aby se dal korunovati v Uhrách. — Nač? Jakým právem? V království dědičném nemohu si to nijak představiti. — Jsem císařem říše německé, odpovídal zástupcům magnátův uherských; tudy všecky země, jež držím, jsou provincie, jež spojeny v jediný stát tvoří těleso, jemuž jsem hlavou. — V Čechách, kde podobná přílišná opatrnost byla aspoň zbytečná, chtěl zničit až i samu upomínku na korunování, † zůstaviv dále ve Vídni korunu Svatováclavskou. Neprávem jeho chování bychom přičítali citům nepřátelským k Čechům: jeho professor historie Bartenstein měl jen pohrdání a nenávist k těmto poddaným slovanským »líným a neposlušným, jež třeba nutiti ranami holí ke konání jich povinnosti«. — Nesdílel těchto předsudků. — Měl v Praze sympatie živé, jež znal a jež nebyly mu lhostejné. Pouze šlechtice měl v podezření, že chtějí se postaviti mezi lid a krále a žárlivost svého práva hnal až v osobivou nedůtklivost. Stavové nesměle navrhovali, že vypraví k němu deputaci, aby mu učinila hold, odpověděl, »že jim to odpouští«. Zda přijetím jich nebyl by přiznal, že by byli mohli odmítnouti mu svou poslušnost?

Když radí se s nimi, hledí je vystříci, že o podstatě věci sám rozhodl, žádá jejich rady jen o prostředcích výkonných. Zapovídá, aby nevypláceli žádných peněz z fondu † domestikálního bez předcházejícího svolení, účty jejich podřizuje dozoru účetní komory dvorské ve Vídni; potlačuje schůze stavů, kde jednalo se o jiných věcech mimo postuláty královské, to jest, přeměňuje sněmy v pouhou formalitu; potom když r. 1788 novou soustavou finanční učiněno zbytečným hlasování o berni, oznamuje jim, že sněmy nebudou svolávány každoročně, než toliko, kdy uzná za potřebí.[1] — Toto odsouzení nevzbudilo zármutku příliš živého; stavům nedostávalo se velmi často zkušenosti a rozhledu; v lůně jejich byl však jistý

[1] [Když stavové čeští proti tomu v obšírném spise namítali, že zrušením zřízení stavovského utrpí úvěr státu, císař odbyl je s úsměškem, aby se nebáli, že učiní bankrot, a dvor. dekretem ze dne 5. února 1789 výslovně zamítl představku.]

počet mužů, kteří byli dotčeni duchem století,[1] a tato hrstka spravedlivých byla by zasluhovala, aby nalezli milost u císaře.

Jakkoli lze to předpokládati, přec omylem bylo by pokládati uzavřitost stavů za bezvýznamnou; vykonávali dále velmi skutečný vliv na věci státní, udržovali spojení velkých rodin, ve správě zachovávali ráz domácí; představovali tradici a zabezpečovali budoucnost; s nimi mizely zároveň upomínka a naděje.

Od roku 1782 výkonná moc, provozovaná až posud výborem zemským, byla přenesena na úředníky královské, a když r. 1787 nejvyšší purkrabí František Ant. hrabě Nostic, jenž bojoval krok za krokem proti absolutistickým záměrům dvoru,[2] byl nahrazen Ludvíkem hrabětem Cavrianim, jenž byl poslušným tlumočníkem myšlenky císařovy, výbor zemský nebyl již ani svoláván jako sbor poradní. Protože zase nejvyšší úředníci, již od Marie Teresie zbavení svého vlivu politického, neměli následkem reorganisace soudů žádné pravomoci soudní, ústavu posud polofeudální z roku 1627 již nepřipomínala než přítomnost nejvyššího purkrabího v čele gubernia českého.[3] Povinností vybírati za

[1] Boh. Rieger pokusil se o důkaz, že výčitky, činěné stavům, nejsou docela oprávněné a že zvláště v otázce zrušení poddanství nebyli tak sobečtí, jak se tvrdívá. (»O poměru českých stavů k reformám poddanským za Marie Teresie«. Ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk, 1892) Důkaz jeho mne nepřesvědčil: na návrhy královniny stavové odpovídají rekriminacemi, uváději, že bída je všeobecná a že daně jsou těžké, co bylo sice pravda, ale bylo třeba zajisté vydržovati vojsko a Čechové měli větší zájem než kdo jiný, aby Rakousko mohlo zastaviti vpády pruské.

[2] [Představkám nejv. purkrabí hraběte Nostice podařilo se zejména, když r. 1784 zrušen byl starý výbor zemský a dva stavovští deputovaní jako dočasní guberniální radové přiděleni ke guberniu, na něž přenesena všecka předešlá stavovská agenda, že dovoleno mu občas svolávati jistý bezplatný výbor zemský, jenž zachovával se v jisté pravidelné činnosti, jako by byl zvláštní komisí při guberniu, tak že stavovští deputovaní byli referenty při guberniu i při výboru zemském.]

[3] [Mimo úřad nejv. purkrabí ze starých stavovských úřadů zemských uhájil se jediný úřad podkomořský zásluhou tehdejšího podkomořího Jana Marcella z Hennetu i zachoval si dohled k obecnému hospodářství měst. Ze starých úřadů zemských zanikl tehdáž úřad nejvyššího mincmistra (1783), jenž do té doby byl ústředním orgánem celé koruny České. Posledním mincmistrem byl Karel Ign. hrabě Clary († 1783). Také mincovna Pražská tehdy zrušena a starobylá budova její vykázána vojenskému generálnímu velitelství. Před tím razilo se zlatých a stříbrných peněz v Praze za 400.000 zlatých. Agenda nejv. mincmistra, pokud se netýkala judicialií, přenesena na gubernium české, kdežto věci soudní vzneseny na nové soudy báňské. Jiné úřady zemské spojeny s předsednictvím nových zeměpanských soudů (nejv. hofmistr v čele nového apellačního soudu, nejv. sudí zem. v čele zemského soudu) nebo zůstaveny jako čestné hodnosti, zvláště k obřadům korunovačním (maršálství, komornictví, písařství, purkrabství Hradecké). Kalousek, »České státní právo«, str. 407, 484—485.]

předsedu toho úřadu pána domácího a majitele zemských statků způsobeno císaři nepohodlí tak nepatrné, že Josef II. nepomýšlel nijak na to zbaviti se ho.

Je zajisté přeháňka zřejmá, řekne-li kdo s Bachmannem, že tehdáž »Čechy byly právě tak jako druhé provincie německé přivedeny ve stav departementu rakouského s touže řadou správních úřadů.« S hlediska právního zůstávaly královstvím úplně zvláštním a autonomním a Josef II. prohlásil to sám slavnostně r. 1782. V skutku nezanedbal ničeho, aby až do posledních upomínek vyhladil tuto samostatnost. Vídeň nabývala názvu hlavního sídelního města, a vláda pomýšlela slavný hrad královský na Hradčanech přeměniti v † dělostřelecké kasárny. S vandalismem, jenž je jedním z nejhorších rysů doby racionalismu, rozptýlila slavné sbírky, jimž v očích jejích vadilo jen, že připomínaly dobu, kdy Praha byla střediskem mocnářství; peníze a medaille byly prodány na váhu; v dražbě za nepatrnou cenu prodána slavná Leda — žena nahá, štípaná zlou husou — označoval katalog: † torso nesmrtelného díla Skopova »Ilioneus«, jež Rudolf II. v Římě koupil za 34.000 dukátů — v inventáři zapsáno: »klečící mužská osoba« z bílého mramoru v životní velikosti, jíž hlava a ruce scházejí — oceněno na 39 kr. a prodáno za 31 krejcarů. Později za dukát prodáno do Vídně, kde r. 1815 Ludvík Bavorský koupil za 6.000 dukátů Ilionea, jenž dnes tvoří ozdobu glyptothéky mnichovské.[1] Josef II. zneužíval vítězství svého s jakousi nevraživou hrubostí, a zdálo se, jako by za úkol vzal si drážditi přemožené urážením jich citů nejsvětějších.

Ačkoliv od času Marie Teresie gubernium bylo již jen delegací úředníků královských, svým složením a postupem připomínalo staré místodržitelství, jehož členové jmenovaní a odvolávaní od krále, ale volení z určitých tříd, byli jako prostředníky mezi panovníkem a aristokracií. Josef II. vinil je, že chybí mu »pořádek i vlastenectví« a že nedbají »zásad, jež tak často opakoval«. Dal mu pravomoc skoro všeobecnou, policii, finance, obchod a průmysl, správu silnic, lesy, školy, věci církevní, ochranu sedláků atd. atd.;[2] počet guberniálních exhibit vzrostl ze 13.885 roku 1770, na 22.739

---

[1] [J. Svátek, »Poslední dnové sbírek Rudolfových v Praze« v Obrazech z kulturních dějin českých, 1891, I., str. 56, 60, 66.]

[2] Rieger, »Dílo centralismu v 18. století« ve Vlčkově Osvětě, 1888, II., str. 607.

roku 1782, mezi tím jmenovitě počet dekretů dvorských z 1221 na 2927!

Členové nešťastného gubernia klesali pod tíhou svého úřadu, a panovník, nechtěje pochopiti, že slabost a váhavost, ze kterých je vinil, mají svůj hlavní původ ve spěchu a nesouvislosti jeho rozhodnutí, doufal, že věcem státním dodá rychlejšího a pevnějšího chodu, nahradí-li šlechtice úředníky odbornými a vytkne-li s větší přesností příslušnou pravomoc úředníků. Nařízeními ze dne 27. října r. 1783 a 12. února r. 1784 dána guberniu podoba, kterou zachovalo téměř do r. 1848: nejvyšší purkrabí měl k ruce místopředsedu a devět radů guberniálních, † dva báňští radové, čtyři nadpočetní gubern. radové, sekretáři, koncipisté a úřednictvo při kanceláři a registatuře;[1] předpisy, jimiž vyhrazeny jisté úřady různým stavům společenským, byly odstraněny, takže volba panovníkova příště byla úplně volná; obyčeje, které připomínaly dobu, kdy správa byla vykonávána od dobrovolníků ze šlechty, byly nahrazeny řády velmi přesnými, jimiž pouze odborníci mohli býti vázáni. Platy byly zvýšeny, ale záruky kompetence byly vyžadovány a hodiny úřední rozmnoženy; radové, kteří pracovávali dříve doma, měli své kanceláře v budově guberniální;[2] přednost nezávisela již jako dříve na urozenosti, ale na úřadu.

Postup byl podroben velmi přesným pravidlům. »Protože mocnářství jest jen jediným celkem, a že provinciím nepřísluší obmezovati se na svůj obvod«, Josef II. chtěl, aby úředníci správní

---

[1] [Ve statu gubernia českého r. 1784 nalézáme: nejv. purkrabí Františka Ant. hraběte Nostice s platem 14.251 zl. 36 kr. (místo purkrabských statků) a stolným 3.500 zl.; místopředseda Prokop hrabě Lažanský se 6.000 zl. a 800 zl. ad personam; místa devěti guberniálních radů po 2000 zl. zastávali Karel Ign. hrabě Clary, Kristián hrabě Sternberk, Filip hrabě Clary, Jan Vác. svob. pán Wassmuth, Jan Markvart Kotz. svob. pán z Dobrže, Jan Marcell z Hennetu, Jos. Mat. ze Smitneru, Jan šlechtic Mayern a Jan Fr. Hermann; pak čtyři nadpočetní guberniální radové po 2000 zl., a to dva stavovští deputovaní (Josef hrabě Sweerts a Jan Jos. z Leineru), bankální administrátor a administrátor domén; dále dva báňští radové po 1500 zl., presidiální sekretář (Ferdinand Hikisch de Lauro) s 1500 zl., dále tři guberniální sekretáři po 1500 zl., tři po 1200 zl., tři po 1000 zl., při montanním departementu jeden po 1000 zl., při stavovském jeden po 1100 zl. a jeden po 1000 zl. Připočteme-li podací protokol, registraturu, kanceláře a taxovní úřad, náklad na gubernium české činil 100.071 zl. 36 kr. a 5490 zl. 17 kr. ad personam. Rieger, »Zřízení krajské«, II., 340, pozn. 94.]

[2] [Sídlo gubernia českého z rozkazu císařova přeloženo z hradu Pražského do města, a to na Malou Stranu do bývalé kolleje jesuitské, kde soustředěny všecky kanceláře registratury, kassy i účtárny a tudy celý úřad podléhal lépe dohledu svého náčelníka nejvyššího purkrabí. Ibid, str. 341.]

mohli podle potřeb služby býti posíláni střídavě do různých zemí; nic nebylo způsobilejšího vyrovnati rozdíly a nivelovati obyčeje než činnost těchto delegátů kočujících, kteří všudy představovali jedinou myšlenku panovníkovu. Tehdáž myšlenka byla to smělá a budila vážné námitky: »žádné mocnářství v Evropě,« namítal nejv. purkrabí hrabě Nostic, »nezáleží z tolika zemí sobě tak nepodobných v ústavě i ve službě, jako ta, ve které měl jsem štěstí se naroditi. Lichotím si, že znám svoji vlast a že jsem schopen konati Vašemu Veličenstvu věrné služby, však vyznávám zcela otevřeně, že právě tak, jako v Čechách zastávám s pevným čelem prvý úřad, právě tak byl bych v nesnázích, kdybych měl být ustanoven jako podřízený v Uhrách, Nizozemí nebo ve Vlaších«. — Právě tyto muže jediné vlasti chtěl císař odstranit.

Až posud o věcech státních bylo jednáno v komisích, co působilo některou ztrátu času, ale co jistou měrou zabezpečovalo úctu tradicí a chránilo obyvatelstvo od přílišné horlivosti. Josef II. zůstavil v činnosti jen komise stálé, jako pro věci vojenské a finanční, a jen věci zvláště důležité byly ještě uvažovány od gubernia v plném zasedání. Věci běžné byly rozděleny mezi rady, kteří je vyřizovali za své osobní zodpovědnosti, nejvyšší purkrabí nebyl vázán hlasováním většiny svých přísedících. »Jediná,« psal císař již ve svých ‚Rêveries', »byť i prostředně nadaná hlava je způsobilejší říditi státní stroj než deset výtečných lidí, mají-li ve všech svých činech jednati jednomyslně.« Chtěl v provincii vládu osobní, podobnou, jakou byl zřídil ve Vídni. — »V administraci,« psal r. 1782, »představený má odpovídati za vše, dohlížeti nade vším. Protože fysicky nemůže vše činiti, dávají se mu pomocníci a nástrojové, kteří jednají jen skrze něho a jichž užívá podle svého; všem podřízeným jeho, od nejvyššího do nejnižšího, jest odpovídati jen za svou počestnost osobní; za vše ostatní představený jejich odpovídá sám. Jen tímto způsobem zřídí se opět kázeň a pořádek.« — A protože v okolí jeho báli se možných výstřelků tohoto systému, na dotaz učiněný, není-li prostřední cesty mezi systémem kollegiálním, kterýž oslabuje činnost veřejnou, a terrorismem ministerským, který jej nahrazuje, odpovídal suše, že »jeho přípis vyjadřuje jeho rozhodnutí úplné a že představeným a ministrům jest zachovati se podle toho«.

Úředníci vyšší, jimž císař drsně vytýkal jejich nedbalost, vymlouvali se slabostí svých podřízených úředníků, zvláště hejtmanů

krajských, kterým i po nařízeních Marie Teresie nedostávalo se vážnosti a ráznosti. Josef II. ustanovuje, že napříště budou jmenováni od panovníka podle návrhů, předložených mu od nejvyššího purkrabího a od gubernia, ale tak, že volba jeho nebude jimi vázána; nebude se již nijak přihlížeti k urození a bude se dbáti, aby se nevyvinul mezi nimi duch kastovní; bude třeba jim jistého počtu let služebních a podrobí se určitým zkouškám. Přeměněné fakulty právnické stávají se semináři úředníkův a úkolem jejich jest vštípiti jim ducha nového: historie je tu velmi zanedbána i právo národní; teprve r. 1792 na universitě pražské bude zřízena mimořádná stolice českého státního práva; professoři vybíraní pečlivě z přívrženců racionalismu, Riegger, Rautenstrauch a Royko hledí vštípiti mladým lidem příručku Martiniho, který káže »o užitečnosti a potřebě majestátu královského, jeho nezávislosti na zemi, jeho nedotknutelnosti a tudy lásce, úctě a poslušenství, jimiž poddaní jsou povinni panovníku«. Čekanci, kteří neprošli touto školou, jsou podezřelí, a staří úředníci nejsou povyšováni k vyšším hodnostem, než jestliže podstoupili zkoušky uložené.

Stále sesaditelní, připoutáni ku vládě platy poměrně zvýšenými, zabezpečením výslužného a vyhlídkou v postup, jejž mohou si zasloužiti svou horlivostí, hejtmané krajští jsou podřízeni přísnému dozoru. Roku 1751 † nařízeno, aby na místě zasílání protokolů krajských úřadů na revisi do Prahy ke král. representaci jeden nebo dva věci znalí radové její neočekávaně byli vysíláni na visitaci krajských kanceláři, ale nařízení toho záhy nebylo hrubě šetřeno. — † Proto Josef II. dvor. dekretem ze dne 30. března r. 1781 nově přikázal, aby každého roku každý krajský úřad v neurčité době byl vyšetřován způsobilým radou guberniálním, vyvoleným k tomu od náčelníka správy zemské. Úkolem visitujícího rady bylo, aby zejména pilnou prohlídkou kanceláře krajské a úředních protokolů přesvědčil se o správném a rychlém úřadování, a krajský úřad po případě dále poučil; mimo to měl vyslýchat a hned vyšetřovati všeliké stížnosti, jež za jeho přítomnosti v kraji ho došly. Uniformita, jíž domáhá se císař, jeví se až ve formulích, v protokolech; nařízení císařská předvídají podrobnosti nejmalichernější, nahrazují vosk zálepkami, odstraňují kancelářské hodiny odpolední: věci budou vyřizovány od osmi do tří hodin: takovým způsobem obmezí se útraty na topivo a svítivo, zmenší se nebezpečí požáru a ušetří se zrak úředníků.

Císař napříště cítí se dosti bezpečen jimi, aby rozšířil svou pravomoc téměř do nekonečna: statistický popis lidu, fysická i morální zdravověda, vojsko, péče o silnice, rolnictví, průmysl, správa nemocnic a chudobinců, zřízení církevní, žádný obor neuniká jejich bdělosti; pevnou rukou dohlížejí nad novými úřady, které se vyvíjejí, nad inspektory škol, krajskými lékaři atd. Až posud vládli úřednictvem jen velmi skrovným, špatně placeným, špatně připraveným a Kounic naléhal od dávna na potřebu zlepšiti tento stav věcí: »jejich nucená nečinnost,« pravil, »ozývá se ve všem životě veřejném tak, že nynější forma vlády podobá se pyramidě zvrácené a na hrot položené.« Nařízení ze dne 27. října r. 1783 napravuje tuto závadu tím, že k hejtmanům krajským přidáni jsou komisaři, jmenovaní od nejvyššího purkrabího, který při volbě své dbáti bude návrhů krajských hejtmanův i dvorské kanceláře.

Josef II. pokládal úřednictvo za kněžstvo, a jeho pověstný pastýřský list (13. prosince r. 1783) všecken chvěje se vášní a nadšením.[1] — Od tří let, praví, věnoval jsem všecku svou péči, všecku svou píli, abych ve známost uvedl své zásady; nepřestal jsem na příkazech, vysvětloval jsem, jal jsem se přesvědčovati, vzbuzovati v druhých horlivost, jež mne povzbuzuje pro dobro obecné. Nyní pokládám se za vázaného svou povinností vůči státu, jemuž zasvětil jsem život svůj, abych vyžadoval přesné plnění své vůle, jíž se tak špatně dbá. Uveřejňují se instrukce, sestavují akty, ale málo kdo se stará o jich provedení. Pracuje se mechanicky, bez péče o dobro obecné, jenom aby se uniklo důtkám nebo trestům. Příště představení úřadů budou pečovat o to, aby hlavní rozhodnutí a resoluce, jež se jich týkají, znovu vyzdvihovali z registratur, pečlivě je pročítali, vystihovali jejich smysl a jimi se povzbuzovali, nechť hledí pochopit a způsobit, aby pochopen byl pravý úmysl panovníkův. Jinak bylo by docela marno vydržovati velikým nákladem tolik úředníků, kteří dnes slouží více k zmatení a zmaření věcí nežli k opatření a vyřízení jich. Je třeba, aby každý úředník, nechť kterékoli důstojenství zabírá, měl touhu dosti živou vykonávati svou povinnost, tak aby nepočítal své hodiny úřední nebo čísla

[1] Cirkulář, ač velmi pěkný, je však příliš dlouhý, abychom přeložili jej doslovně. Vytištěn je v Kropáčkově sbírce josefinských zákonů, V., str. 251, † neb u Schlözera, »Staatsanzeigen«, 1784, str. 239.

expediční; kdokoli není proniknut čistou láskou ke službě vlasti a svých spoluobčanů, kdokoli neplane vřelým zápalem pro dobro, není způsobilý k úřadům veřejným † a není hoden, aby měl čestné tituly a bral platy. Kdo chce sloužiti zemi, musí zapomenouti na sebe sama, zbaviti se osobních věcí, vzdalovati se zábav. Sobectví ve všech formách svých působí zkázu státu, který trpí jako tělo lidské, jakmile strádá jedna částka. Nechť každý tudy hledí předejíti a zhojiti nejmenší zlo. Nechť náboženství, národnost nebo rozdíl úřadů správních nebudí žádné žárlivosti; pokládejte se za bratry a pracujte společně k dobru obecnému. Takový jest můj program a buďte přesvědčeni, že nezanedbám ničeho, abych sledoval jej sám. Nemůže býti pochopen než od lidí, kteří jsou odhodláni obětovati se cele svým povinnostem a nedbají jiných ohledů. † Kdo má na zřeteli pouze utile nebo honorificum své služby a obsluhu státu pokládá za věc vedlejší, ten nechť to řekne napřed a opustí úřad, jehož není hoden a k němuž není, a jehož správa vyžaduje vroucí duši pro dobro státu a dokonalé odříkání sebe sama a všeho pohodlí.«

Prudké výtky panovníkovy nenapravily žádného zla označeného. »Jest opravdu trapné,« psal, »vidím-li, že po tolikerém mluvení, po tolikerém kázaní mám před sebou jen bídné, opovržlivé tvory, kteří toliko dvacetníky dávají se pohnouti; konečně rozhodnu se ztrestati každou nedbalost pokutou; zacházeti budu se všemi úředníky od prvního do posledního jak s námezdnými lokaji, jichž služné se srazí, když zanedbají své hodiny.« — Třeba bychom uznávali, co vznětlivá povaha císařova přidává hořkosti svým nářkům, tyto nedostatky bývají příliš časté, abychom jich nedbali, a jsou ostatně potvrzeny hojnými prameny: administrace rakouská zůstala od té doby až po naše dni celkem poctivá, její pýcha zmírněná přirozeně laskavou a přívětivou letorou národa, snadno znepokojená, především šablonovitá a bázlivá; heslem jejím jest: žíti a nechati žíti, co vyjadřuje se v skutečnosti mnohou lhostejností a liknavostí. Tyto chyby, které do jisté míry lpějí na byrokracii, byly zjevnější v mocnářství Habsburském, protože systém vládní neodpovídal tu nijak skutečným potřebám národův. Úředníci, přeneseni byvše do prostředí, jehož neznali, a majíce za úkol prováděti zákony, jež nijak nebyly přizpůsobeny okolnostem domácím, naráželi na tuhý odpor, a jako vždy, když lidem ukládá se úloha nemožná, pozbývali mysli; jen-li zdání bylo zachováno, nežádali

nad to více, a jejich bezprostřední představení, kteří znali situaci, srozumívali se s nimi, aby oklamali panovníka.

K opravdovému vykonání úlohy, kterou jim svěřoval, bylo by jim bývalo třeba oněch ctností hrdinských vždy vzácných, jichž původ vězí jenom v hlubokých pudech duše, jež sprošťují lidi vášní jich a běd přirozených. Náboženství, jež hlásal císař, bylo příliš suché a příliš abstraktní, aby roznítilo mysli. Přesně vzato v zemi, jako ve Francii, kde provincie byly od dávna unášeny společným hnutím, idea vlasti může se splétati s oddaností ke králi. Kdo však nadchl se pro tento stát rakouský bez historie, bez kořene v zemi, který nebyl květem dlouhého rozvoje předchozího a jako rozkvětem rozmanitého života provinciálního, ale libovolným výtvorem vůle jednotlivcovy? Josef II. vzbudil žáky, ne však v úřednících rakouských — ale v odpůrcích centralismu, kteří vyšedše z národa, ve vlastenecké své víře čerpali ctnosti obětavosti a odříkání, jichž císař marně domáhal se na svých úřednících. A abychom uvědomili si rozdíl působení administrace mechanické a oživované pouze životem strojeným a prostředečním, a vlády nesené míněním veřejným, třeba srovnati Uhry Metternichovy a Bachovy s Uherskem, jež vytvořeno za čtvrt století od mužů, kteří nebyli ani osvícenější ani lépe smýšlející nežli jejich předchůdcové, ale kteří nejvnitřnějšími žilkami svými nořili se v půdu rodnou a které unášel s sebou vzlet jich krajanů.

Vlastností, kterou Josef II. cenil nejvíc u svých úředníků, byla slepá oddanost jeho vůli; žádal po nich, aby zrušili něžné svazky, jimiž poutáni byli ke svému národu, vymáhal na nich násilný čin proti přírodě, jímž zůstávali vykleštěni a zlomeni pro všechen život. Protože viděl vypočtené odpadlictví ve slabosti těchto vykořeněnců, hleděl jim vnutiti horlivost, kterou jim marně byl kázal, i podrobil je tísnivému dozoru. Již r. 1781 zavedl ve službě občanské »listy konduitní«, kterých dříve bylo užíváno jen ve vojště; byly úplně tajné, a císař, který je zkoumal bez blahosklonnosti, často vyvozoval z nich úsudky upřílišené. Doplňoval je visitacemi, vyzýval úředníky podřízené, aby mu označili zlořády a chyby, jež je urážely, a sliboval odměnu těm, jejichž udání bylo uznáno za pravé. Chtěl posuzovati svýma vlastníma očima, cestoval mnoho, s líčenou prostotou, sestupuje v hospodě, otazuje se mimojdoucích. Nic nepřispělo více k legendární jeho proslulosti. Pouze jeho chování jako padišacha jest urážlivé. Vyšetřování pánova bývala krátká,

i trestával spíše přísně nežli spravedlivě. Prohlašoval hromadné sesazení s úřadu, nepřihlížeje ku právům nabytým a k okolnostem polehčujícím; v některých zlých letech, jako roku 1786, byla to pravá porážka.

Císař, ačkoli myslil, že dbá jen úrad vznešených, nebyl prost vší předpojatosti a zahrnoval přízní rádce, kteří lichotili jeho vášním; tou měrou, kterou sklamání jeho rozhořčovala jeho mysl, dával svým poznámkám formu trpčí. »Zdálo se,« napsal hrabě Zinzendorf, jeden z nejoddanějších úředníků jeho, »jako by císař věřil nebo chtěl, aby se věřilo, že on jediný miluje zemi, zná pravdu a že všichni úředníci jeho jsou taškáři nebo hlupci.« Temný strach mrazil všelikou dobrou vůli. Úředníci, jsouce vydáni nebezpečenství udání, trápeni spoustou nařízení, často neprovedných, utíkali se k odkladům. Jejich výpočty chytře kořistily z manie osobního zakročování a nedůvěry panovníka, který rozmnožoval rekursy a appellace, vyšetřování a opětná vyšetřování. Ku překonání této zdlouhavosti tvořil mimořádné komise, které vsahovaly do moci řádných úřadů správních a jejichž delegáti v provinciích vedli si jako prokonsulové: i správcové zemští třásli se před nimi.

Přísnost císařova byla tím méně důvodná, že rozšiřuje co nejvíce pravomoc svých úředníků, přece váhal odníti vrchnostem moc, kterou měly nad svými sedláky; pokládal za dostatečné požadovati od jejich úředníků jisté záruky způsobilosti a podříditi je dozoru hejtmanů krajských. Úředníkům panským záleželo především na přízni jich pánův a podařilo se jim dosti snadno zvraceti zákony, jež byly by nepříjemny šlechticům. Protože nad to měšťanstvo bylo ještě ubohé a slabé, nejvyšší úředníci dále vybírali se skoro výlučně z aristokracie a rádi zavírali oči nad nesprávnostmi, jichž dopouštěli se sami. Vláda byla takto svírána konspirací slabostí, kteráž obracela proti ní vlastní její vojáky; zákony, které byly nejnedbaleji prováděny, byly právě zákony, jichž cílem byla ochrana sedláků, tak že lid znal především novou správu z jejího týrání a zmítání.

Opravy soudní vykonávaly se podobně jen velmi zvolna řadou nařízení částečných a neúplných a byly dokonány teprve † Františkem II.[1] Zde také Josef II. na odiv stavěl své nároky se

[1] [U veliké práci kodifikace práva rakouského pokračováno za Josefa II. s velikou horlivostí. Mimo nové řády soudní ve věcech práva soukromého (r. 1781) a ve věcech hrdelních (r. 1782) r. 1783 vydán patent o právu manželském, r. 1786 první díl zákonníka občanského (o právu osobním), r. 1787

smělým hlukem a hřmotně ohlásil svůj záměr zavésti zcela nový pořádek: všecky obyčeje předešlé jsou a zůstávají zrušené, hlásal článek nového zákonníku občanského. Panovník jest jediným zřídlem práva: »vyskytne-li se pochybnost, soudci jest hledati ve všech případech poučení u vladaře«. — Císař byl právě tak činný jako smělý, a Beidtel vypočítává, že uveřejnil 1102 zákony, které představují 1147 stránek foliových. Ale vedl si tak rychle, že jeho nejasná, neúplná nařízení vyžadovala neustálého přepracování. Spěchal co nejvíce, pozoroval potom, že nařízené změny vyžadují rozsáhlejší přizpůsobení, opravoval první ponaučení, a to přispívalo k obecnému oslabení a podráždění privilegovaných, kteří cítili se neustále vydáni na milost a nemilost nových nápadů.

Jeho zásluhou bylo aspoň, že dokonal opravu soudní, kterou připravila matka jeho, a založil hierarchii soudů, které v různých provinciích užívaly těchže zákonů ve jménu společného panovníka. Roku 1783 dekretem nařízeno v zásadě oddělení soudnictví od správy; zároveň odstraněny jurisdikce privilegované, v nichž přežilo úsilí různých stavů ve středověku o nabytí své emancipace, a jež byly svědky jejich nenáhlého přístupu ke svobodě.[1] Byly nahrazeny soudem zemským, k němuž příslušeli v první instanci šlechtici a majitelé statků zapsaných ve dskách zemských; vedle toho zřízen soud appellační pro Čechy a jiný pro Moravu a Slezsko.[2] Zároveň, co šlechtě s jejími výkony soudními odní-

---

obecní trestní zákonník, jenž nastoupil na místo hrdelního zákona Marie Teresie (viz str. 487) a vyznamenával se mírností a lidskostí, tak že jím odstraněn i trest smrti. Druhý díl občanského zákonníku (o právu věcném) vydán teprve r. 1811. O kodifikaci práva rakouského největší zásluhu měli znamenití professoři university Vídeňské Karel Ant. Marini baron z Wasserburku, rodem Tyrolan († r. 1800). Josef Sonnenfels, rodem Moravan, původu židovského († r. 1817) a František Zeiler, rodem Štyřan († r. 1829).]

[1] [Soudními reformami cís. Josefa II. zrušeny zejmena větší i menši soud zemský, soud komorní, soud dvorský nad lény českými. soud purkrabský, úřad desk zemských, pokud měl působnost soudnou, posavadní soud appellační, jakož i soudní senát při guberniu. Jako roku 1749 Marie Teresie odňala stavům správu politickou, tak roku 1783 Josef II. zbavil je vší působnosti při moci soudní, jež přenesena na nové soudy zeměpanské. Kalousek, »České státní právo«, str. 484.]

[2] [Při novém zřízení soudů josefinských přihlédlo se ke starým nejvyšším úředníkům zemským potud, že předsedou zemského soudu jmenován nejvyšší sudí zemský, kdežto v čelo nového soudu appellačního jmenován nejvyšší hofmistr zemský, jenž do té doby býval předsedou soudu komorního. Ibid 484. Appellační soudy v Praze a v Brně byly z pěti appellačních soudů, jež v zemích neuherských tvořily druhou instanci, od níž dopuštěno bylo odvolání k nejvyššímu místu soudnímu ve Vídni.]

mány poslední zbytky moci její, rušeny svazky, kterými až posud poutány byly k tribunálům pražským soudy druhých zemí korunních. [1]

Přirozeným následkem bylo by bývalo zrušení všech soudů městských a patrimoniálních. Josef II. bál se nákladů všeobecné reorganisace a snad i nespokojenosti vrchností. Pokládal za dostatečné, požadoval-li od jednotlivých soudců záruky vzdělání a pravomoci a suspendoval-li právo vrchností a měst, jež by se nepodrobily novým řádům. Šlechtici zachovali v skutečnosti moc velmi rozsáhlou nad magistráty † a justiciáry, které platili, které mohli propouštěti a které zplnomocňovali k různým výkonům; jakmile moc panovníkova přešla na vladaře méně čilého a méně žárlivého na své praerogativy, soudy první instance upadaly skutečně opět v závislost na pánech místních; protože nad to tito zachovali policejní soud pro přestupky a řízení věcí nesporných, poručnictví, opatrovnictví, dědictví atd., oni zůstali pro sedláky pravými držiteli moci veřejné.

Nemluvíme-li ani o zlořádech velmi těžkých, jež trvaly v soudnictví trestním a uznáme-li též, že nejhorší závady starého řádu věcí zmizely, lze přece tázati se, zda pořádek, zavedený dekrety Josefa II., nebyl zakoupen tuze draze. »Staré instituce, vzešlé vůbec z obyčejův a řádů domácích, byly spojeny s nesčíslnými zájmy obecnými a zvláštními; vzrostly z ducha národního a přispěly k vytvoření jeho« udržovaly tradici a chránily zemi od vtržení práva cizího. [2] — Či právě těchto výhod Josef II. v nich nejvíce nenáviděl? Zdá se, že méně mu záleželo na tom, aby zabezpečil poddaným rychlé a přesné konání spravedlnosti, nežli aby rozšířil svůj despotism zřízením stavu soudcovského, až otrocky poslušného.

[1] [Již r. 1753 městské soudy na Moravě vytrženy z pravomoci appellačního soudu pražského a podřízeny král. tribunálu, jako vyšší instanci stavu městského, po případě poddaného, čím půda připravována pro pozdější appellační soud josefinský.]

[2] [Kodifikací práva rakouského, podniknutou od Marie Teresie, horlivě prováděnou od Josefa II. a dokonanou od cís. Františka I. r. 1811, pozbyly platnosti staré zákonníky domácí, zejmena Obnovené zřízení zemské císaře Ferdinanda II. z r. 1627 a Práva městská z r. 1579. Ze starodávného práva zemského, jehož výbornost někdy oslavoval slovy tak výmluvnými Viktorin Kornel ze Všehrd ve svých »Knihách devaterých o práviech, súdech a dskách země české«, některá ustanovení a zřízení přešla i do nového práva rakouského, zejmena instituce desk zemských, jež dle vzoru českého a od úředníků českých zavedena byla do druhých zemí rakouských.]

Nechť byly jakékoli jeho myšlenky, byl jist, že u měšťanstva potkají se s uctivou ochotou. Po Leopoldu I. a Karlu VI. Marie Teresie přistřihla tolik moc magistrátů městských, rozmnožila tolik dozor úředníků královských, obmezila tolik volby, že nezůstavila mnoho práce synovi svému. Zbývalo mu zavésti jen trochu pořádku v chaos dekretů, jimiž znenáhla zničen všechen nezávislý život místní a kodifikovati porobení obcí. Roku 1772 anonymním spisy pamětními upoutána pozornost jeho na výhody, které by vyplynuly ze spojení čtyř měst Pražských: magistráty byly by méně četné a lépe placené, radnice, uprázdněné zrušením zbytečných úřadů † mohly by se prodati nebo proměniti za kasárny. Rada líbila se Josefovi II. a dvor. dekretem ze dne 12. února r. 1784 nařídil spojení čtyř měst Pražských v jednu obec. Hlavní město Praha bylo spravováno potom magistrátem o 28 členech, jenž rozdělen byl na tři senáty — na senát politický (in publicis, politicis, et oeconomicis), na senát civilní (in judicialibus civilibus) a na senát trestní (in judicialibus criminalibus) — v čele jeho byli purkmitr a místopurkmistr, volení na čtyři léta. Výbor čtyřiceti volenců, ustanovovaných od měšťanů různých čtvrtí,[1] volil členy magistrátu z úředníků, kteří předložili vysvědčení o vykonané zkoušce a o způsobilosti své k úřadu; potom měli býti potvrzováni od gubernia, jež zkoušelo pečlivě jejich účty; policie politická byla vykonávána ředitelem, jmenovaným od císaře. — † Měšťané rozplývali se v hymnách vděčnosti. † Když dne 9. srpna r. 1784 sešlo se měšťanstvo spojené obce, aby bylo přítomno zahájení činnosti nového magistrátu, a vyslechlo řeč nově zvoleného purkmistra appellačního rady Bernarda Zahořanského z Vorlíku, mysli přítomných byly dojaty významem okamžiku, kdy po půl třetím století provedeno opět spojení obcí Pražských, kdežto r. 1528 pod přísnými tresty zakázány všeliké pokusy o to.[2] Pohnutí cítíme

---

[1] [Do měšťanského výboru 40členného volili měšťané Staroměstští 13, Novoměstští 12, Malostranští 10 a Hradčanští 5 zástupců, kteříž až do smrti v hodnostech svých měli setrvati.]

[2] Spojení čtyř měst Pražských cís. Josefem II. dostalo se i oslavy českou básní:

Poskoč, Praho, Pražské hory poskakujte!
A vy věže čtyř měst se radujte!
A vy vlny v řece jim zahrajte!
A vy lidé v Praze zavejskejte!
Ejhle! Domy čtyř měst v jedno splynou,
V jednom magistrátu se obvinou — atd.

z řeči české, kterou novoměstský měšťan Jan Tadeáš Habřina, sedmdesátiletý kmet, jménem měšťanstva odpovídal novému purkstru: »Na den tento slavný, u posazení se v tomto vznešeném místě na stolici soudnou J. C. K. Mti městské raddy, dovol Josefe Druhý, mocnáři celému světu divný, říci: Panování Tvé budiž na věky! Ty jsi, kterýž na zachování církve Krystovy nepohnutedlně meč v rukách Tvých držíš, ze síncе jejího vyklouzlé neduživosti vyčisťuješ, vroucnost lidu vzbuzuješ . . . , protož spravedlivě Tobě dáno jméno král apoštolský. Ty jsi, který v království Tvém Českém, v hlavním tomto městě a jinde, z nejvyšší osvícenosti Tvé pokutových rychtářů, jací na zlehčení měšťanstva v raddách svá místa měli, nejenom jsi zbavil, ale co divnějšího jest a k důkazu Tvé lásky světlejšího, na vyvolení císařo-královské slavné městské raddy v hlavním tomto městě království Českého Praze, právo, jaké v Tvých rukách jsi měl, v ruce měšťanstva skrze volence od urozenosti neurozenosti, od vysokého umění neumění, ze srdce svého dal a udělil.«[1]

Tehdáž smysl pro minulost byl dosti slabý a potřeby svobody velmi nepatrné: když o něco později magistrát pražský sestavil komisi, aby vyhledala privilegia, která po spojení měst Pražských zůstávala ještě v platnosti, a kterak by tato privilegia mohla býti v jedno sloučena, zvolený výbor projevil největší nevědomost, † třeba celkem nezadal právům obce v žádné důležitější otázce.

Nebylo proč, aby příznivěji nakládalo se s jinými městy. Vůbec měšťané před komisí, vyslanou krajským úřadem, volí výbor dvacetičlenný, který před touž komisí volí purkmistra a radní z uchazečů, † kteříž opatřeni jsou dekretem volitelnosti od appellačního soudu a gubernia; volba purkmistra měla se opakovati po uplynutí čtyř let, kdežto hodnost magistrátního rady prohlášena za doživotní. Města, která vzdala se své jurisdikce, jsou po několik volnější ve své volbě. Ovšem ve všech případech vyšší úřad zachovává vedení a zneužívá své moci způsobem nejpohoršli-

[1] Jaromír Čelakovský, »Privilegia měst Pražských«, str. CX. — † Podle guberniálního dekretu ze dne 20. října r. 1784 inspektorům hospodářským bylo povoleno činiti vydání pouze do 50 zl.; šlo-li o výdaj do 500 zl., bylo jim vyžádati si schválení magistrátu, a běželo-li o obnos ještě větší neb o půjčku, o novou stavbu nebo prodej nemovitostí, bylo k tomu třeba svolení gubernia. V komisi, která † r. 1785 byla nařízena, aby se uradila o stavu důchodů obcí Pražských a o tom, jak by dlužno bylo s nimi budoucně nakládati, aby přinášely obci co možná největší užitek, nebyl jmenován ani jediný měšťan pražský.

vějším. — Josef II. myslil, že nejlepším prostředkem zbaviti se důstojníkův a poddůstojníků, ve službě sestaralých, jest, dáti jim nějakou prebendu městskou: ulehčoval takto komoře, stavěl v čelo obcí zástupce bezpečné a uspěšoval splynutí duchů; proto tito veteráni vyučeni trochu latině, trochu právům, podrobeni zkoušce jakés takés a měšťané žádáni, aby jim vyhradili místo v radě. Některým městům málo líbil se tento nápad a nedbala vyzvání císařova: zastaveno proto volební právo v městech, která neměla aspoň jednoho důstojníka ve svém magistrátě (1784).[1] Konec konců málo na tom záleželo, protože moc byla víc a více soustředěna v rukou hejtmanů krajských. Je na jevě, že je třeba mnoho dobré vůle, abychom za těchto okolností mluvili o liberalismu císařově.[2] Lze však říci, že instituce, které potlačoval, nezasluhovaly valně lítosti a že důstojníci celkem nebyli nepatrnější a otročtější nežli staří měšťané, jež nahradili; snad i byli méně ovládáni předsudky, méně otročili koteriím; ochrana státu měla výhodu, že odstraněno bylo záští a žárlivost zrušením privilegií jednc 'ivých a vzbuzen duch národní sjednocením obyvatelů ve společné nenávisti útlaku.

Absolutismem sblíženy byly nejen různé třídy měšťanstva v městech královských, ale přivedeny k podobné správě různé druhy měst. Od té doby hejtmané krajští dozírají v skutku, aby i v městech panských prováděly se řády veřejné; zabírají téměř úplně správu finanční, vyžadují od radních jisté určité vědomosti a osobují si převážný vliv na volby. Jejich vsahování více než měšťanů dotýkalo se vrchností, jejichž práva byla znenáhla do pozadí zatlačována. Úředníci královští, kteří nevážili si mnoho nároků vlastníků, neměli více úcty ku privilegiím pánů, várkám darovaným, exempcím a výhodám různým; pod jejich správou jednostejnou nerovnosti se vyrovnávají a po všem království připravuje se stav, jenž jsa vzdělanější a zámožnější nežli sedláci, méně nakažen předsudky než šlechta, a přístupný velikým proudům století, stane se jedním z podstatných prvků života národního. Co let však ještě uplyne, než noví měšťané sprostí se svých předsudkův a své otrocké poníženosti! Potomci patriciátu dlouho budou pokládati za věc cti napodobiti aristokracii a od lidu odlišovati svými oby-

---

[1] Čelakovský, »Úřad podkomořský v Čechách« v Čas. Čes. M., 1878, str. 30.

[2] Viz na příklad Lustkandla, »Joseph's Ideen«, str. 88 a 13[illegible].

čeji a svou řečí; tento odpor pošetilý bude jen znenáhla unášen proudem lidovým.

Bude k tomu třeba přílivu krve čistší do měst, a jako za dob husitských, ačkoli v jiné podobě, k zahájení slavnější doby pro Čechy bude třeba, aby měst dobyto bylo od sedláků. — Předběžnou podmínkou této obnovy bylo osvobození poddaných. Toto vybavení zůstává ctí Josefa II. a tento nárok slávy nahrazuje mnoho omylů. Zajisté neodvážil se provést až do konce svou myšlenku a neprovedl před zákonem tuto rovnost, kterou prohlásil v zásadě; neúplné dekrety jeho vyznačují přece pro třídy selské pokrok nesrovnatelný, a vším právem obdivovatelé jeho poctili jej názvem císaře selského.

* * *

Postavení sedláků bylo patrně totéž jako na konci XVII. století, spíše poněkud horší: každých patnácte nebo dvacet let povstání, převyšující meze obyčejných vzpour, pohoršení hlučné nebo žádost několika obcí uniklá zázrakem censuře šlechticů, připomínaly panovníkům bídu obyvatelstva. Vydáno bývalo nařízení nejasné a neurčité, nikdo potom již nemyslil na to. I za Marie Teresie dobrá vůle dvoru zmizela jako dým, aniž poznáváme skutečné příčiny nečinnosti, jejíž zodpovědnost matka a syn svalovali navzájem. Královna mluvila při příležitosti o »rovnosti, jež líbí se Bohu«, a že zabezpečí sedlákům, »kteří tvoří nejčetnější třídu a největší sílu mocnářství«, prostředky živiti sebe a své rodiny. Když však běželo o to, aby se přešlo k prostředkům výkonným, nebylo možná se smluvit, a na konci svého života Marie Teresie přiznala se ke své malomoci: »Sedláci jsou doháněni k nejhoršímu výstřednostmi pánů. Od třiceti šesti let, co vládnu, tito páni dovedli právě jako dnes, odkládat a zařizovat věci tak, že nelze se v tom vyznat, a poddaní zůstávají stále v témž potlačení.«

Vše přispívalo k tomu, že vláda přesvědčila se o důležitosti oprav: aby berně, velmi těžké, byly placeny, bylo nevyhnutelno chrániti rolníků proti požadavkům vrchností; bylo moudré, ústupky vhodnými předejíti bouře, ospravedlňované přílišným utrpením; moc královská bude posílena obmezením práv šlechty. K těmto úvahám praktickým přistupovaly jiné, neodolatelné; idee svobody a lidskosti pronikaly znenáhla duše, připomínaly panovníkům povinnosti jejich vůči chudým a nízkým, rušiti odpor privilegovaných,

jichž sobectví bouřilo se proti obětem, jež na nich byly vyžadovány, ale jejichž svědomí uznávalo spravedlnost revindikací, jimiž byli ohroženi.[1]

Jakmile mínění veřejné jednou bylo uchváceno, stačily příhody, jež jindy přecházely nepozorovány, aby vzbudily pozornost. Roku 1767 bouře selské vypukly ve Slezsku, kde moc pánů byla ještě neobmezenější nežli v Čechách. Byla vyslána komise vyšetřovací, hledány prostředky k usmíření stran protivných: páni zamítali všeliký kompromis, bránili se s prudkostí, jež vzbudila nevoli královninu: — Proč svalovati na všecky chybu některých? Jejich sedláci nejsou nešťastní a důkazem jest, že velmi málo osad farních účastnilo se odboje.

Marie Teresie věděla co smýšlet o tomto štěstí poddaných. Přijala řadu spisů pamětních, které nezůstavovaly v ní nejmenší pochybnost. — »Robota,« psal Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfa, opat Tepelský (1764—1789), »zavdává neustále příčinu k útiskům, proti nimž i nejlépe smýšlejícím dominiem nemohou býti chráněni, protože úředníci bývají často lidé velmi špatní, nemilosrdní, vášniví nebo ziskuchtiví.«[2] Poddaní nespokojení a utlačovaní hledí všelikými prostředky sprostiti se povinností přílišných. Z toho pocházejí hádky, pokuty a ony ohavné tresty tělesné, jimž vyhnouti se nedovedli ani šlechtici nejmírnější. Roboty, jež ničí všeliký cit důstojnosti lidské a jsou příčinou, že sedláci jsou pokládáni a pokládají se sami za otroky, udržují hrubost mravů, brání rozumnému hospodaření, a užitek, jejž vrchnosti mají z nich, není nijak v poměru ke ztrátám, jež ukládají sedlákům.

---

[1] Grünberg při nařízeních panovníkových nevidí jiné příčiny než důvody fiskální. Kaizl dokázal, že to je stanovisko příliš úzké. Myslím opět, že upřílišil nebezpečí války otrocké. Není pochybnosti, že bylo jisté hnutí — zvláště v krajích východních — ale několik vůdců, kteří hleděli organisovati nespokojence, měli vliv jen obmezený a konec konců povstáním nebyl by ohrožen král, jejž poddaní pokládali za svého přirozeného ochránce. Bouře roku 1775 ukázaly, jak lid byl špatně připraven ke všeobecnému hnutí. Ostatně revoluce přese vše zdání dějí se méně úchvatem a výbojem z dola než opuštěním a abdikací shora, nebo chceme-li, jsou jen poslední ranou, zasazenou odporu hotovému ke všelikému vzdání. Je třeba tedy po mém soudu hledati přední příčinu opatření emancipačních v pokroku ducha filosofického a v pojetí despotismu osvíceného, jenž podřizuje právo vlastnické prospěchu státu a vůli panovníkově.

[2] Pamětní list opata Tepelského byl uveřejněn od Höflera v Mittheilungen 1888, str. 256—263. Zajímavé zprávy o postavení sedláků nalezneme v pracích K. V. Adámka, zejména podal bibliografii otázky selské ve svém příspěvku k dějinám a statistice východočeského rolnictva »Urbář panství rychenburského« z r. 1731 ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk, 1901.

Zpráva komise, jíž bylo uloženo provésti sčítání lidu v Čechách před zřízením konskripce, dokazuje, co se stalo se zemí za této správy.[1] Obraz je srdcervoucí a není tu opravdu proč podezírati jeho pravost. — Lidé jsou malí, protože jsou špatně živeni, špatně šaceni, protože děti jsou posílány příliš mladé na robotu a podrobovány práci přílišné. V kraji Klatovském rodiče leží na slámě, děti nahé spí na peci; hmyz a nečistota působí nakažlivé nemoci: ani úředníci, ani lékaři nestarají se o ně. Nařízení, jež zaručují sedláku pokojné užívání hospodářství jeho, bývají neustále porušována. Má-li dobrého koně, pán nutí ho, aby mu jej prodal; jestliže některé z jeho dobytčat zcepení na robotě, dá se mu za náhradu herka slepá; libovolně rozmnožují se jeho poplatky a dni pracovní; přinucují se, aby kupovali od pána za cenu, kterou stanoví, sledě zkažené a skopce nemocné. Také nemoci bývají časté: zánět očí, hluchota, vole, křeče, průtrže, trhání nervové; obyvatelstvo žije za neustálé hrůzy, sesurověno hrozbami a ranami. Požadavky vrchností stěžují se marnotratností úředníků. Není peněz: mohl bys důkladně vymačkati pět nebo šest vesnic, než bys sehnal deset zlatých. Krutost správců je taková, že sedláci pokoušejí se o útěk do Pruska; mnoho chalup jest opuštěno, protože hrozí zřícením a obyvatelé jsou příliš chudí, aby je opravili. V Berounsku, kde — podle zprávy naší — sedláci jsou pracovití, bída je taková, že strhují se střechy pro obživení koňů slamou; páni zabraňují sbírati listí v lesích ze strachu, aby se nekradlo dříví nebo nehubila zvěř.

Ještě komisaři zaznamenávají mlčení sedláků, kteří ze strachu před svými pány se nedostavují, nechtějí mluviti. Nařízení ochranná nebývají prováděna; nanejvýše hejtmané krajští zakročí proti některým zemánkům; nejbohatší páni unikají jejich dozoru, čeho jest tím více litovati, poněvadž vydírání bývá nejčastěji na rozsáhlých panstvích, protože správci jsou zde odkázáni na sebe samy. Berně příliš těžké a přílišné platy potlačují všeliký podnět; lada zabírají velkou část země, mrvy je pořídku; protože ve většině hospodářství hlavně pěstuje se obilí, poddaný v případě špatné úrody nemůže spoléhati na žádnou plodinu vedlejší. Je-li rok dobrý, klesají ceny. Práva robotná a monopoly zámku zarážejí samu myšlenku dovedného hospodaření: vrchnost pronajímá mlýn, pivovar,

---

[1] Byla rozebrána od F. Mayera, »Die volkswirthschaftlichen Zustände Böhmens um das Jahr 1770« v Mittheil. d. Ver. f. Gesch. der Deutschen in Böhmen, 1876, str. 125—149.

vinopalnu a rozmnožuje neustále své požadavky: mlynář mimo své obyčejné platy musí stůl jeho opatřovat vejci a drůbeží, krmí jeho vepře, živí jeho psy; nemůže-li platiti, bývá uvržen do vězení: »pán béře po hrncích«, praví přísloví, a »vrací po lžících«.[1]

I za dobrých let poddaní bývají proto nuceni vypůjčovati si od šlechticů zrní na setí a vrchnost žádá úroků lichvářských. Není opatření učiněných ve prospěch sedláků, aby se neobrátili proti němu; židům překáží se tisíci nařízeními obmezovacími »tak tuze, že ti, jimž by prostředky jejich umožňovaly podniky obchodní, mají ruce vázané, kdežto křesťanům, jimž dopřává se přízně, nedostává se ani prostředkův, ani vědomostí potřebných, aby těžili z výhod, jež se jim činí«. Úroční držitel usedlosti snáší důsledky oněch omylů hospodářských, buď že dráže prodávají se mu peníze, kterých potřebuje, buď že nabízí se mu cena jen směšná za jeho plodiny.[2] Některá léta zjišťuje se, že 6000 vojáků není při plucích svých; jsou vysláni jako vojáci exekuční k sedlákům, kteří nezaplatili svých daní. — »Království České,« psal † r. 1768 v pamětním listě Marii Teresii Arnošt baron z Unwerthu, »není nepodobno pěkně vytvořené soše, kteráž otřesením podstavce znenáhla sklání se ku pádu. Aby zabránilo se hrozícímu sesutí, třeba v čas přispěti ku pomoci. Na c. k. poplatníku opravdu spočívá tíže celého království. Chudoba, ve které se ocíťuje, zachvívá jím, a jest se obávati, aby docela neklesl k zemi«.[3] Sedláci žádají, aby byli zbaveni svých lánů, protože jest jim naprosto nemožno dostáti břemenům, jež se jim ukládají.[4] »Nejhorší doba poddanství byla pro náš lid v XVIII. století,« píše jeden z mladších historiků českých, z nejspolehlivějších a nejmírnějších. »Vrchnost měla poddaného úplně ve své moci a učinila ho znenáhla svým nevolníkem . . . Poddaný musil čím dále tím více platit a robotovat, až to na některých panstvích ani vydržeti nemohl.« Robota, která stále se rozmnožuje, konečně na některých panstvích zvýšena jest na šest dní v témdni —

---

[1] Jaeger, »Das Mühlwesen des nördl. Böhmens im vorigen Jahrhunderte« v Mittheil., 1871.

[2] Zpráva rady vládního barona Ceschi, Mittheil., 1895.

[3] Obsah pamětního listu barona Unwertha, uveden jest od Grünberga, »Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren und Schlesien«, II., 156.

[4] »Prosba rolníků bzeneckých r. 1777, aby lány jim udělené zase jim odňaty byly«. Z archivu bzeneckého vypsal J. Cvrček v »Českém lidu«, III., str. 42—43.

více než kdysi v roce.[1] — »Žádný člověk neví, co mosí sedlák vystát,« pěje smutně píseň moravská.[2]

Jest na jevě, že k zachování podobného pořádku je třeba, aby vládla hrůza: na návsi nebo před zámkem zvedají se nástroje k mučení; zpurný sedlák zavírá se na zámek do klády neboli trdlice, nebo posazuje se na osla dřevěného, jehož hřbet velmi ostrý zadírá se do masa, a byla-li vina těžší, přiváže se mu k nohám několik cihel neb kamenů.[3]

Vyšetřováním na panství Dobříšském † knížete Mansfelda objeveny skutky nejohavnější:[4] nejlehčí stížnosti byly trestány padesáte ranami holí; robotník, kterýž opozdí se o půl hodiny, je tak krutě sbit, že zůstaven polomrtev na místě. — Trestem za všecko kníže ztratil na několik let správu panství svého; úředníci nejvíce vinní byli nejprve uvězněni, ale skoro hned dostalo se jim milosti. Zlá to shovívavost, která promíjela ukrutnosti nejhnusnější.

---

[1] Fr. A. Slavík, »Poměry lidu poddaného v západní části moravského Slovenska v polovici XVIII. století« v III. roční zprávě matiční české reálky v Hodoníně 1897.

[2] Viz Fr. Bartoše »Robota na bývalém panství malenovském« v »Česk. lidu«, VII., str. 269.

[3] »Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve stol. XVIII. a trestech řemeslníků nepoctivých«. Z jeho rukopisných pamětí podává Č. Zíbrt v Českém lidu, IV., str. 119—122. [O jiných trestech tělesných zmiňuje se Fr. Vavák v historické písni o zkáze, těžkostech a trestech roboty:

Místem jakous díru měli
v věži neb pod zemí
»Kabát« jí jméno převzděli —
jaké v ní soužení!
Jako psy lidi tam cpali,
jísti, píti jim nedali.
Někde zas železné kruhy
na krky dávali,
nebo dřevěné dudy
těžké připínali.
Ruce co k kříži připali
a tak v bráně stát nechali.
Na bití měli stolici
schválně udělanou,
po té musili vinníci
lehat dolů bradou,
krk i nohy mu připali,
ukrutně tloukli a prali.

O. G. Paroubek, »O lidu poddaném na panství poděbradském za XVIII. věku« v Českém lidu, IV., str. 511.]

[4] Grünberg, »Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren und Schlesien«, II., str. 175—185.

V poslední části vlády Marie Teresie hrozné příhody přinutily konečně královnu k vážnějšímu prozkoumání otázky, ač nevnukly jí přece povahu rázných rozhodnutí, jež by byla bývala nevyhnutelná. Země, ochuzená pány, kteří v cizině utráceli své důchody, byla ve stavu anaemickém, kdy příhody neodvratné mění se v pohromy. V zimě r. 1769—1770 pozdními mrazy zničena ozim; jař lehla; žně předchozí byly slabé; také Sasko a Prusko strádaly mnoho nepohodou, a vrchnosti, aby těžily z vysokých cen, vyvážely své obilí, nestarajíce se o své poddané. Před koncem roku 1770 sýpky byly vyčerpány, cena zpateronásobněna; v některých krajích zuřil hlad, skutečný hlad, jaký občas pustoší Rusko a Indii; neurčitými, neúplnými a pozdními prostředky úředními dostávalo se utrpení obyvatelstva jen nedostatečné úlevy chvilkové. Zima z r. 1770 na r. 1771 tak krutá, že ptáci hynuli mrazem a lijáky jarní dovršily spoustu. »Kéž by Bůh uchránil tě od utrpení, jehož jsme zažili, ubozí lidé, kteří musili jsme vše platiti tak draze,« píše vrstevník. »Hlava se nám točí a je div, že jsme nezemřeli zármutkem. Mnoho lidí pojídalo trávu, vářeli ji s čímkoli, a když pojedli něco lepšího, mřeli hned.« Chléb pekli z úlomků zelí, pýří, pilin dřevních. Zemi procházely houfy žebráků. Před tímto houfem vyhladovělců kněží zavíraly své fary, páni své zámky, bohatí své domy. »A tak z toho veliké nemoci povstaly, že lidé tak jako v čas moru mřeli.« Lidé mrtví nacházeli se na cestách, a nikdo nedbal toho ani jejich přátelé: »hřbitovy nestačily, musili je na jiná místa pochovávati, což se až do dnešního dne spatřuje.« [1] Desítina obyvatelstva byla zachvácena hladem nebo nakažlivými nemocemi, jež následovaly.[2]

Josef II. projížděl království, a vrátil se z něho popuzenější proti loudavosti dvoru. »Srdce krvácí,« psal, »ubohé Čechy sténají a pomáhá se jim jen psaním.« Mezi filosofy, kteří domáhali se pro sedláka práva žíti, a právníky, kteří ve jménu práva vlastnického zamítali všeliké zakročování moci, císařovna se nerozhodovala. Byla rozechvěna nářky stavů, kteří tvrdili, že snížením roboty způsobeno by bylo všeobecné sklesnutí ceny panství, poškozena záruka věři-

---

[1] »Paměti Březnické ze 17. a 18. věku«, český to překlad pamětní knihy jesuitské kolleje Březnické, jejž uveřejnil Rezek ve Zprávách o zasedání Kr. čes. společnosti nauk. 1881, str. 56.

[2] Obyvatelstvo, jehož na počátku roku 1771 bylo 2,520.000, při následujícím sčítání skleslo na 2,300.000.

telů, zkažen úvěr království a způsobeno zoufalství téměř všeobecné; ostatně »sedlák, který robotu in natura koná, nečiní nic jiného než práci svému stavu beztoho přirozenou a svému stvoření přiměřenou, a to s tím potahem a pacholkem .., jež i jinak ke vzdělání svých polí musí vydržovati«.[1]

Poznamenala sama mezi myšlenkami, jichž nebezpečí se nejvíce bála, snášelivost náboženskou, všeobecnou svobodu a »zničení velmožů za zvláštní záminkou zachovati většinu, čehož nevidím ani potřebu, tím méně spravedlivou příčinu«.

Za své inspekce Josef II. pronesl některá slova neopatrná, jež pověstí byla přehnána. Zpráva roznesla se po venkově, že panovníci chtějí osvoboditi sedláka; dlužno podporovati je proti šlechticům, kteří odpírají těmto záměrům šlechetným. Nikdy poddaní neoželeli své bídy; emissaři tajemní zjevovali se při přástkách; proroctví obíhala: v době tří sedmiček (roku 1777) zavane duch svobody; — upomínky na války husitské dotýkaly se obraznosti: houfy sedlákův odeberou se do Prahy pod záminkou zúčastniti se pouti Nepomucké a překvapením zmocní se hradu; drobný lid městský pomůže jim: »rovně jako za času krále Václava I. 1419«. Zpívány písně † prosebné, jakýsi Otčenáš selský:

Pohleď, kterak jsme souženi,
Od karabáčníků sedřeni, Otče náš!

Ohlédni jen se sám na nás,
Císaři milý, pane náš — jenž jsi!

My víme, že toho nežádáš,
Ani milosrdný Bůh náš — na nebesích!

Plačtivě na tě čekáme,
A za krále tebe žádáme: — posvěť se!

Neb jest tuze povýšeno,
Ve všech zemích rozhlášeno — jméno Tvé!

Slibujem Ti věrni býti,
Až budeš zde s námi žíti: — Přijď království Tvé!

Všemu se chceme poddati,
Hleď s námi, co chceš dělati: buď vůle Tvá!

Nebo více dřeni nebudem:
Tak v radosti živi budem — jako v nebi!

---

[1] Tyto stížnosti stavů uveřejněny jsou od Grünberga, II., str. 222.

Při tom budeme věděti,
Komu máme věrni býti — tak i na zemi!

Vždyť nemůžeme už obstáti,
neboť chtějí nám již bráti chléb náš vezdejší!

Ani do zejtří čekat nechtějí,
Pořád karabáčem hrozejí: dej nám dnes!

My dost prosíme sice,
Ach, pane! nebí nás více a odpust nám!

Na prosby naše nic nedá,
Na zádech karabáčem hledá — naše viny!

Jsouť rovně měšťané poddaní
Od těch dříčů sužovaní — jakož i my!

My ledakdys s pacholky koně,
když se jim zalíbí, jezdit pro ně — odpouštíme!

Císaři, pane náš milý!
Zaporuč, by nás nesoužili, — našim vinníkům!

Ach, dej nějaké polehčení,
A sprosť nás toho soužení — a neuveď nás!

Dej, dej, prostředeček malý,
Bysme všickni nezoufali — v pokušení!

Nedej nás více soužiti,
A více do krve odříti — ale zbav nás!

My sice v Boha doufáme,
A přece vždy couváme — od zlého!

Dejž nám, pane Bože, boží stálost,
A po smrti věčnou radost — Amen! [1] —

neb i píseň dojemná, vzácná za této doby:

Kdyby nebe vyschlo
a přestaly by deště,
nevyschlo by proto
pole ještě,
trýzněných oráčů
dost je pot skropuje,
slza robotníka
denně je svlažuje..

---

[1] [»Selský otčenáš« otiskl K. J. Erben v Mikovcově »Lumíru«, 1861, str. 374—375, ze staré knihy, chované v radnici Netolické. Na konci této prosby v knize ještě připsáno: »Za ten Otčenáš každý ten robotní člověk tak potěšen byl, jako by kráva zlaté tele porodila.«]

Jiná píseň, přímo revoluční:

Sedláčkové nuzní,
máte vyschlé chřtány,
kabát samé cáry,
seberte své vidle,
s pány na lavice,
sedláci na křídle . . .

† V jiné písni vyzýván lid:

Pomni, jak staří Čechové
se měli, statní předkové!
Ti nedali l v a sedlati
a lid tak utrhovati;
Dali králi, co jest jeho,
ne však, co jest neslušného.
Nepřátelů se nebáli,
jak skála při sobě stáli.

Tyto upomínky stačily již, aby jimi projevila se činnost kacířů, kteří přes odvěká pronásledování byli ještě dosti četní ve východních Čechách, a nelze popírati, že otázky náboženské hrály jistou úlohu v pokuse o odboj roku 1775. [1]

Nebylo by však třeba přeháněti vliv oněch jinověrců náboženských tím méně, že nesluší doslovně bráti, co nám vypravují svědkové prostomyslní »o vládě selské«. Ve svém celku hnutí zůstalo neurčité a zmatené, jako vždy takými bývají bouře opravdu lidové, byl to především výbuch davu, bídou dohnaného k nejhoršímu, a který v záchvatu zuřivém snaží se rozbiti své okovy.

V měsíci lednu roku 1775 v okolí Weckelsdorfa několik set sedláků žádalo na úřednících panských, aby jim potvrzeny byly svobody, které prý Josef II propůjčil jim listinou, která byla zabavena od pánů. Několik vojákův obnovilo pořádek, ale hnutí roz-

[1] O těchto událostech máme zajímavé paměti Fraňka Jana Vaváka, rychtáře Milčického (»Selské povstání roku 1775«, uveřejněné od Miškovského r. 1886 v Čes. Brodě). Vavák byl jedním z oněch sedláků samouků, kteří zachovali lásku ku písemnictví národnímu (viz str. 464). Jeho svědectví je však zajímavé zvláště proto, že podává nám pověst takovou, jakou páni ukuli. Ti chtěli poděsiti císařovnu, a proto dali povstalcům pravou organisaci a určité plány, tak aby v pokus bouře bylo pozměněno, co bylo jen výbuchem zoufalství, a s druhé strany představovali je jako kacíře, »toto pozdvižení ne tak pro robotu, jako pro víru, a ne tak pro svobodu v tělesenství, jako pro svobodu v náboženství, se stalo«. Vavák sám však vypravuje, jak povstalci tvrdili, že »proti víře, císaři a vojákům nic nemají«. Různověrci byli přespříliš rozptýleni, aby vykonávali vliv převážný, a mezi nimi mnozí byli nepřáteli všeho utíkání se k násilí.

šířilo se do krajů Hradeckého, Bydžovského, Mladoboleslavského, a konečně zabralo celé údolí polabské.[1] Povstalci v počtu tří až čtyř tisíc spáchali tu i tam politování hodné výtržnosti, pověstí velmi přehnané: byli prý vedeni tajemnou osobností, kterou vydávali za knížete ruského, a která ustoupila potom vedení mladého muže Matěje Chvojky, jejž ustanovila k tomu podoba jeho s císařem Josefem II. Na důkaz, že úkol všech těchto náčelníků byl velmi skromný, stačí připomenouti shovívavost, s jakou bylo s nimi naloženo: zajisté s takovou mírností nebyli by naložili s pravými spiklenci. Několik houfů snažilo se vzíti Chlumec, byly odraženy ve zmatku. Jiní nespokojenci táhli na Prahu, strhujíce k sobě vesnice, kterými se brali, takže ve chvíli, kdy zjevili se před městem, bylo jich na patnácte tisíc.[2] Město bylo dobře opevněno a povstalci nebyli patrně s to, aby něco podnikli proti němu; dva nebo tři útoky jízdy je rozptýlily. Úřady projevily až dosud váhavost, která snad byla úmyslná: rády dokazovaly královně nebezpečenství politiky ústupkův a slabosti; zpozorovaly, že hra není bez nebezpečí a uvedly v pohyb síly, jimiž obnoven snadno pořádek. Marie Teresie byla brzo přinucena zakročiti, aby ukrotila jejich horlivost potlačovací: čtyři osoby byly pověšeny v Praze, několik jiných na venkově; prohlásila všeobecné odpuštění, ze kterého byli vyloučeni jen povstalci, kteří spáchali zločiny hrubé a náčelníci odboje. I ti vyvázli z toho několikaletým žalářem; mnoho sedláků vrátilo se ke svým robotám s dvacetipěti nebo padesáti ranami karabáčem.

Bylo však nemožná neznepokojovati se nedostatky, jež projevovala podobná hnutí. Třetina království byla zastižena mečem a ohněm, na třicet zámků spustošeno, několik set dvorů popleněno.

---

[1] Fr. A. Slavík, »Selské povstání r. 1775« ve Vlčkově Osvětě, 1875, str. 401. [Nové příspěvky k dějinám tohoto selského odboje nalézáme v zápiscích Ant. Hermanna, jenž v l. 1764—1797 byl učitelem v Kriesdorfě (mezi Libercem a Jabloncem), uveř. v Mitth. r. 1878 a v Pamětech P. Františka Mart. Uhlíře, děkana v Holohlavech, jež v důležitějších výňatcích vydal L. Domečka (1901).

[2] Vypravuje se, že Josef II., který mluvil dosti nesprávně česky, odpověděl sedlákům, kteří vyličovali mu svou bídu: jděte na pány, místo jděte k pánům. Pelcl naráží na tento nesprávný výklad ve své úvodní přednášce na nově zřízené stolici jazyka a literatury české v Praze roku 1792, již r. 1793 vydal i tiskem »Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der böhmischen Sprache«; důvod byl tak znamenitý pro důkaz, jak je třeba panovníkům znáti jazyk český, že svědectví Pelclovo pozbývá mnoho své váhy. Známe výklad docela podobný při odboji selském v Sedmihradsku, čím anekdota činí se tím podezřelejší.

Na jihu chování sedláků bylo tak hrozivé, že každý byl přesvědčen, že by se byli připojili ku povstání, kdyby se bylo prodloužilo. Mysli se neuklidnily; ku konci r. 1775 bouře propukají na různých místech, sedláci odpírají roboty, ohrožují správce. Marie Teresie rozhodla se konečně uveřejniti patent ze dne 13. srpna 1775, jenž znamená první pokus vážný o zlepšení stavu poddaných.[1]

Nejdůležitější články týkaly se roboty; některé třídy sedláků byly jí prosty; druhým byla snížena v poměru dosti značném. Především, a to byla věc hlavní, nařízení ustanovovalo přesná pravidla, kterých v žádném případě nesmělo se překračovati, tak aby konec byl učiněn libovůli pánů; ustanovovala i počet dní služeb placených, jež vrchnosti měly právo požadovati od svých sedlákův, a jež nebývaly méně obtížné než roboty vlastně řečené.

Běželo o to, věděti, do jaké míry bude šetřeno nového zákona nebyl ani příliš jasný ani příliš přesný »zamotán spůsobem neuvěřitelným a téměř nesrozumitelným«, pravil Josef II. Byl by přál si opatření smělejších a zprávy, které docházely z Čech, utvrzovaly ho každý den v přesvědčení jeho, že je marno šetřiti pánů, protože nelze naprosto nic očekávati od nich. — Berou nejčastěji za správce, psal, »člověka z lidu českého«, z mužů docela mladých, které mohou takto velmi málo platit a kteří jsou jim obyčejně opatřeni od židů, kteří myslí jen na to, aby získali objednávky. Těmto úředníkům nezkušeným a lakotným nechává se uzda na krku a žádá se na nich, jen aby posílali co možná nejvíce peněz. Vyličují poddané v barvách nejčernějších. Proti nim sedláci nemají žádné ochrany ani u hejtmanů krajských, netečných a nesmělých, ani u duchovenstva nesnášelivého a hrubého, ani u učitele méně než obecný pastýř placeného a téměř stejně nevědomého; nejlepší řády nejsou k ničemu, protože nejsou prováděny a že sedlák jich nezná. Nevídá správce samého, než když tento žádá peněz na něm a neslyší od něho než vyhrůžky a klení; nakládá se s ním celkem jako se zvířetem; robota, na kterou se vláčí od dětinství, moří v něm lásku ku práci, a hrubost představených, s nimiž je ve stycích, utlumuje všeliký cit podnětu a důstojnosti lidské. »Naši správci a úředníci dovedou těžiti jenom z lidí, ale ne z půdy; proto lidé jsou vysíleni a jejich zkázou země pustne.« Jejich bída je taková, že nepomýšlejí ani na zlepšení svého stavu, zvláště v ro-

[1] Byl uveřejněn od Grünberga, »Bauernbefreiung«, II., str. 258 a násl.

vinách, kdež od vánoc sedlák nemá již co jísti, za oděv má hrubou halenu a děti jeho chodí polonahé; jeho vozíky a nářadí není kováno; postroj koní je zhotoven ze špatných provazů, dům jeho jest otevřen dešti téměř odevšad.« [1]

Císařovna cítila nedostatečnost dekretu ze dne 13. srpna; nemohla býti nedojata prudkostí, kterou v podobné věci projevil její druhý syn Leopold Toskánský právě tak mírný a obezřelý jako starší jeho bratr byl bujný a smělý; ale jsouc stará a skleslá neodvážila se vzdorovati rekriminacím pánů. Ve své úzkosti přijala s radostí návrhy jednoho ze svých úředníků Františka Antonína Raaba, který troufal si odstraniti nesnáze prostým použitím zásad politického hospodářství. Páni, pravil Raab, protiví se zrušení roboty, protože bez ní náklady hospodářskými svých ohromných panství byli by zničeni; proč nerozdrobiti tato na hospodářství emfyteutická? Neztratili by ničeho, protože noví nájemci, kteří by hleděli si rozkvětu svého hospodářství, snadno by odváděli platy hojně odpovídající důchodům přímého hospodaření, a měli by nad to »radost, kterou cítí srdce vlastenecké, pomyslí-li, co bližních jeho stalo se pokojnými, spokojenými, šťastnými neb aspoň méně nešťastnými než v minulosti;« sedláci budou vytrženi z nevolnictví, v němž hynou, obyvatelstva přibude a král mocnější vládnouti bude národům sjednocenějším. — Raab byl jmenován roku 1776 generálním ředitelem statků korunních a statků řádu jesuitského, který právě byl zrušen, a uloženo mu, aby provedl svůj system. Tento rozšířen byl potom na statky měst a pokusy činěny, aby páni rozhodli se následovati příkladu královnina. Většina nevšímala si toho a panovnice nenaléhala na ně.

Počítalo se, že šlechtici ve vlastní správě vzdělávali ještě 3,200.000 jiter, kdežto statky selské zabíraly 4,550.000 jiter; přeměna těchto latifundií šlechtických v hospodářství průměrné velikosti, bylo dílem zdlouhavým a nebylo by bývalo možno nalézti hned tisíce osadníků, jež by bylo vyžadovalo všeobecné rozkouskování statků. Spokojili se tedy vytvořením jistého počtu nových hospodářství hlavně na statcích korunních. Bylo toho dost, aby vzbuzeny byly nejživější naděje sedláků: okolnost, že mezi nimi

---

[1] Pamětní spis nejmenovaného pozorovatele o příčinách selského pozdvižení v Čechách r. 1775 v pův. znění německém uveřejněn od Fr. Kameníčka ve Věstníku Kr. čes. společnosti nauk r. 1895.

žila třída rolníků sproštěných povinností, jež i po nových nařízeních tížila tolik obyvatelstvo selské, důrazně a jasně vyjadřovala bídu lidu, aby potřeba pronikavého zlepšení nezdála se vždy zřejmější. Veřejné mínění spoléhalo na Josefa II. v naději, že zvrátí konečně budovu feudální, kterou tolikrát marně hleděli učinit způsobilou k obývání a tak živé byly naděje, které vzbudil, že nebyl by bez nebezpečenství sklamal tyto vyděděnce, kteří nedávnými opravami byli poučeni o své bídě a v nichž vzbuzovaly hrůzu z postavení jejich.

Pokus Raabův zajímal velice císaře, který byl příliš proniklý naukami fysiokratův, aby nebyl puzen docela upřímně k vývoji prostředního a drobného hospodářství. Právě tak jako členové sboru ústavodárného ani on nepopíral však právo pánů na jejich statky a neodvážil se přinutiti je k rozdrobení jich statků. Za to byl hluboce přesvědčen, že osoba lidská nemůže býti předmětem vlastnictví a v ediktu ze dne 1. listopadu 1781, jímž zrušeno bylo nevolnictví, postavil se jasně na půdu revoluční, to jest prohlásil slavnostně, že nejstarší a nejzřejmější nároky právní nemají ani smyslu ani ceny naproti zákonům přirozeným a že ničím nemůže býti člověku odňata svoboda volně nakládati se svou prací a se svými silami. Tím také způsobena hlučná pověst tohoto dekretu, s kterým nelze srovnati žádné ze starších nařízení.[1] Stát nedovolával se již svých prospěchů fiskálních, aby dosáhl od pánů některých ústupků podrobných; ve jménu zásad naprostých a všeobecných, jakous odvetou rozumu proti historii zrušoval ony nároky jejich, jež odpíraly spravedlnosti, a uvedl opět sedláky v jejich důstojnost lidskou. — Nevolnictví bylo zrušeno: tudíž každému poddanému v království bylo příště volno oženiti se, opustiti své hospodářství a usaditi se na místě, kde by se mu líbilo, věnovati se povolání, kterému by chtěl, a dáti své děti na učení řemeslu, které by za dobré uznal; z toho vyplývalo, že pán nemohl již mu bránit, aby hledal si práce mimo panství a nutiti ho, aby přijímal úkoly, které mu ukládal. Se stanoviska praktického zejmena tento článek znepokojil vrchnosti, které dřív ustanovovaly libovolně mzdu, protože rolníci nemohli bez předběžného dovolení vstoupiti do práce na jiném statku Opatření, jimiž pozměňovala se správa soudní, doplňovala tento dekret a nařízení ze dne 13. srpna 1775 obmezovalo trestní moc

[1] Grünberg »Bauernbefreiung«, II, str. 389.

pánů: bylo jim zakázáno ukládati pokuty, důležité rozsudky byly vykonávány teprve po schválení úředníků královských; sedláci byli oprávněni ve všech případech odvolávati se z rozhodnutí vrchností; jestliže žaloba jejich byla uznána spravedlivou, dostávalo se jim nápravy, vrchnost neb úředníci, kteří zneužívali svých práv, propadali účinným trestům. Sedlák přestával takto býti mimo právo, nebyl již osamocen v zápase svém proti boháči a je jisto, že od té doby postavení jeho se pozměnilo.

Svoboda to osobní, theoretická ovšem; ještě třeba, aby rolník mohl žíti, aby nebyl vydán nebezpečí viděti své hospodářství zabavené; přese všecka nařízení tyto konfiskace nebývaly řídké, více nebo méně zakrývané různými záminkami. Dlouho Josef II. neodvážil v zásadě se prohlásiti, jak toho žádali nejsmělejší rádci jeho, plné vlastnictví sedláků jejich hospodářství, a až do roku 1848 vedle sedláků vykoupených, kteří smlouvou nebo závětí volně nakládali se svými statky a vzdělávali je podle své vůle, žila četnější třída rolníků na cizí vůli závislých, nevykoupených. Teprve roku 1789 císař nařídil, aby statky všech sedláků bez výminky příště postupovaly se pravidelně jejich přirozeným dědicům; ale tento zákon k důtklivému naléhání šlechticů byl brzo potom odvolán od Leopolda II. Tito však nedosáhli aspoň odvolání dekretů, jimiž zakazováno odnímati rolníkům jejich hospodářství leda za náhradu a v případech zřejmě ustanovených, a protože hejtmané krajští bděli nad přesným prováděním těchto nařízení, úchvaty pánů stávaly se od té doby velmi zřídka: ani sedláci, kteří dosud užívali práva jako poživatelé doživotní, nejsou již ohroženi v držení svých dílců.

Žaloby obyvatelstva selského příště dotýkají se již jen platův a robot, jež byly dále konány. Patentem r. 1775 nebyl zaveden klid a hnutí bylo udržováno jednak opravnou činností císaře a jednak úchvaty šlechticů, kteří ohroženi jsouce ve svých privilegiích jevili se proto jen popudlivějšími a vykládali listiny ve smyslu nejpřísnějším. Sedláci opět popírali nároky nejstarší a nejpřesnější. V některých krajinách byli povzbuzováni fanatiky, kteří označováni jménem adamitův, a jejichž vyznání bylo směsí neurčitých upomínek husitských a tužeb anarchistických; tito sektáři uznávali za vládce jen Boha a nechtěli »jiných robot, než které jim ukládá náš otec na nebesích«. Na panství Rychenburském malé povstání vypuklo

roku 1789 a vojáci zajali 120 buřičů. Hnutí, třeba nemělo všady povahu tak radikální, bylo velmi živé ve vší zemi.[1]

Josef II. přál si tím více uspokojiti v té věci poddané zrušením robot a zmenšením poplatků, že zamýšlel nahraditi staré daně jedinou berní pozemkovou. Finanční politika jeho byla inspirována Quesnayem, jehož vliv tehdáž byl všeobecný. — »Země, kterou příroda dala člověku k výživě,« psal r. 1783, »jest jediným zdrojem, odkud přichází a kam se vrací;« protože všecka břemena spadají konce konců na ni, jest jednodušší a prostší žádat od ní přímo prostředky potřebné státu: ale aby občané nebyli tím přetíženi, třeba, aby byli stejně roztříděni a aby některé třídy nebyly zničeny platy neobyčejnými. — Marie Teresie již ustanovila v zásadě, aby všickni obyvatelé byli podrobeni dani; ale přes to, že na panství šlechticů byla uložna berně mnohem menší než na druhé statky, nedbáno fantastických deklamací pánů. Josef II. zrušil poslední jejich privilegia finanční, nařídil obecnou revisi katastru a svěřil vybírání daně zmocněncům obcí, kteří měli peníze odváděti výběrčím veřejným. Konečně patentem ze dne 10. února 1789 prohlášeno, že sedláci zachovají si 70% příjmu hrubého ze svých statků; protože stát vybírá $12^2/_9$%, vrchnosti nemohou nijak a žádným způsobem domáhati se od svých poddaných než $17^7/_9$% hrubého výnosu, tak jak byl předvídán při obecném sčítání.« Stačilo tedy, aby poddaný přepouštěl vrchnosti své něco méně než šestinu svého výtěžku, aby tím byl sproštěn všeho nájemného v přírodninách nebo v práci.

Tento dekret způsobil ve šlechtě pravé ustrnutí. Robota byla tak všeobecně nenáviděna, že sedláci pospíší sobě se vykoupiti; kde vrchnosti najmou si svobodné dělníky ke svému hospodářství? Jinak byli sobě docela vědomi, že důchod, kterýž obdrží výměnou za dni práce, již tím, že bude ustanoven summou nezměnitelnou, nevyhnutelně pozbude znenáhla své ceny tou měrou, kterou zvýší se mzdy. Již jejich moc správní byla velice obmezena; práva panská byla zrušena, sedláci nebyli již povinni prodávati jim své plodiny nebo kupovati zboží, jehož zámek chtěl se zbaviti. Takto páni byli najednou zasaženi ve svých privilegiích nejdražších, a hněv jejich vypukl zuřivě proti panovníkovi, který jedním tahem péra zrušoval

[1] O tomto hnutí viz K. V. Adámka »Příspěvky k dějinám selského lidu z okolí Hlinska v XVIII. věku« v Rozpravách čes. akademie, 1896, str. 39—58.

nejsvětější práva vlastnictví a chtěl jedním rázem »srovnati všecky hory«.

Josef II. přijímal s lehkým srdcem zodpovědnost za »revoluci, jejíž následky budou nejšťastnější«. Zemřel dříve, než byla dokonána a odpůrci jeho získali od Leopolda II., že bylo upuštěno od těchto posledních opatření. Císař pochybil, spojiv své opravy agrární se zavedením jediné berně, a mnozí sedláci děsili se 30%, jež jim bylo platiti každého roku; protože nad to nový pořádek věcí nevešel ještě v platnost a že jinak Leopold II. odpíral jiným opatřením reakčním, poddaní bez přílišné kyselosti přijali zachování osobních služeb a dávek, jež byly zrušeny teprve roku 1848. Otázka selská nebyla tedy konečně upravena a zdá se znovu, že panovník, nechť jakákoli jest dobrá vůle a ráznost jeho, není s to, aby rozřešil tyto rozsáhlé problémy sociální, jež vyžadují spolupracovnictví všeho národa.[1] Aspoň Josef II. dal se do problému se záměry nejšlechetnějšími, a potlačení právem zachovali mu něžnou vděčnost. Jestliže jejich postavení hmotné zůstalo ještě nesnadné, vyšli aspoň z ponížení, v němž hynuli, a jeho zásluhou nová doba počala pro Čechy.

Není docela snadno zvěděti, jakou ozvěnu bezprostřední měly opravy krále-vyrovnávače. Beidtel praví, že opatření, která přála drobení statků, vzbudila ducha bezstarostnosti a rozmnožila pauperism a že prodejem statků společných zbaveni byli vzácných zdrojů drobní lidé, kteří chovali s malým nákladem několik koz nebo krávu; obyvatelstvo bylo tísněno těžkými břemeny vojenskými i povinností posílati děti do školy, nahrazením dávek v přírodninách poplatkem peněžitým, zvýšením nákladů soudních. — Bohužel zdá se zajisté, že tvrzení Beidtelova jsou především závěry logickými a nepraví nám, na jakých přesných svědectvích je založen jeho spis obžalovací. Líčení cestovatelů nepodávají obraz docela jasný. Nicolai, který prošel zemí českou roku 1780 to jest na počátku vlády v době, kdy opravy sociální a hospodářské byly již v proudu, nejeví nijaké nadšení a uznává pouze, »že vedle mnohého zla touto revolucí způsobeno něco dobra«. Obdivovatel Josefa II., který navštívil království okolo roku 1788 jest nucen potvrditi, že postavení země je dosti skrovné.[2] Úrodnost Čech je

[1] Namítne se třeba jméno Alexandra II. Myslím, že všickni, kdo znají nynější Rusko, připustí, že tímto příkladem neoslabuje se mé tvrzení.

[2] Briefe des wandernden Hypocondristen (Deutsches Museum 1788).

taková, že jediný kraj by stačil vyživiti obyvatelstvo království. A přece tato krajina výborná jest obydlena od obyvatelstva, jež je živým obrazem chudoby a bídy. Sedláci jsou oblečeni v rozedrané haleny, bez bot, bez kloboukův a bez punčoch. — Potkají-li chodce, jehož zevnějšek jeví vyšší hodnost, zdají se přemýšleti, zastavují se, snímají uctivě své čepice,[1] uklánějí se; třeba viděti v tom ne následky přirozené zdvořilosti, ale důsledky útlaku, jemuž podléhají posud přes edikty císařovy. — Mirabeau, který neznal dobře Rakousko, ale použil dosti hojně pramenů, diví se, že Čechy, jež mají průmysl dosti čilý, jsou přece tak chudé. — Riegger, jenž je spíš optimista, přiznává, že »ačkoliv ode dvaceti let mnoho stalo se pro zlepšení hospodářství, posud daleko jest od cíle«, a stěžuje si do nečinnosti obyvatel.[2] — O něco později Müllner[3] v pokuse statistickém připisuje tuto malátnost sedláků desátku a robotě, v městečkách není žádné činnosti, také spotřeba je slabá a ceny jsou nízké. Co do zjemnění výrobků uměleckých a činnosti průmyslové, krajiny slovanské ve středu země jsou pozadu o šedesáte let proti krajinám německým na severu. — Reichhardt roku 1808 mluví o všeobecné žebrotě; i ti rolníci, kteří nežádají almužny, chodí v hadrech; dlouhé kadeře tmavé, jež mužům splývají po ramenech, nevkusné šátky, jimiž ženy obvazují své hlavy, sprosté kožichy, jimiž zahalují se jedni i druzí, budí v cestovatelích nevolný odpor.

Přes to přese všecko a třeba nepřeháníme výsledky získané, zákony prohlášené Josefem II. nezůstaly bez účinku. Cestovatelé posuzují, co jest, a diví se, že pokrok jest tak volný: právě že nevědí, kde počato. Obyvatelstva přibývá rychle jednak podporou zákonodárství, jež usnadňuje sňatky, jednak pokrokem zdravotnictví: očkování, zakládání nemocnic, porodnic, zřízení porodních bab atd.; poklesnuvši na 2,300.000 po hladu roku 1771 povznáší se na 2,750.000 roku 1786, co jest postup mnohem rychlejší než prostřední; na Moravě přechází z 1,100.000 roku 1775 na více než 1,300.000 roku 1791.[4] Opravy úřední podporovaly ducha podnika-

---

[1] Měli je tedy! — To ku připomenutí, s jakou opatrností dlužno užívati takových pramenů. — A pouhé statistiky opět nepodávají dojem života.

[2] Riegger, »Archiv der Geschichte und Statistik«, II., str. 296.

[3] »Versuch einer statistischen Geographie von Böhmen«, 1805.

[4] Dnes žije 6,300.000 v Čechách, 2,400.000 na Moravě a 680.000 ve Slezsku, tedy téměř devět a půl millionu v zemích koruny České.

vého a bádavého. Společnost hospodářská, která stala se r. 1788 společností politické oekonomie v království Českém, pracuje o to, aby zavedeny v zemi rozumnější methody hospodářské. Na velikých panstvích zdomácňují nové kultury: jetel, lucínka, cukrovka, zemáky se rozšiřují, chov dobytka se se zlepšuje, ponenáhlu upouští se od úhoření. Lid z počátku nedůvěřivý a nepříznivý konečně přece se dostává do proudu.

Jeho obrácení bylo by bývalo rychlejší, kdyby Josef II. nebyl se dožadoval ho příliš náhle a příliš úplně. Myšlenka, kterou činil si o svobodě, byla docela spartská: záležela v tom, aby každý co možná největší měrou přispíval k blahobytu země. Panovník byl takto oprávněn k neustálému zakročování; ustanovoval obyčeje, obřady, vydání; zapovídal posvícení, aby sedláci nebyli uváděni v pokušení, z důvodu zdravotnického dával přenášeti bez obřadů těla pohřbená v kostelích; pro ušetření dříví zakázal užívati rakví a přikázal zašíti mrtvé do prostěradla a pokrýti je nehašeným vápnem, bratrstva dobročinná nahradil chudobinci, řízenými od státu. Většina těchto opatření byla docela rozumná; nejlepší měla však vadu, že musila být odvolána, poněvadž nepřálo si jich mínění veřejné. Optimism Josefa II skrýval mu dvě fakta podstatná, jichž státník nemůže nedbati: nejprve misoneism obecný i duchů nejotevřenějších — jenž snese jen malý počet změn velmi povolných a velmi slabých — a pak sílu pudův individualistických, drážděných správou příliš obmezenou; spotřeboval svou populárnost a promrhal svou činnost přikazováním novot, z nichž některé byly bezvýznamné a jiné předčasné a tyto nepatrné skutky podružné, jež odcizily mu přízeň lidu, zbavily ho nejen podpory, jíž byl by potřeboval proti privilegovaným, ale zvláště zdržely přilnutí lidu k ideám nejzdravějším.

* * *

Téhož postupu Josef II. užíval při továrenském průmyslu a obchodu. Průmysl vybaven byv přeměnou cechů (1774) a zrušením obyčejů, jimiž zakazováno sedlákům provozování jistých řemesel, byl také řízen, veden a chráněn. Císař byl nespokojen svým zkoušením; naproti »zázračnému podnětu«, jejž očekával, co bylo několik desítek továren, jež se zakládaly! Přičítal své neúspěchy tarifům celním, které, ač byly značně zvýšeny, nepotlačily dovozu. —

»Až posud,« psal Kolovratovi, »bylo skoro výslovným úmyslem vlády živiti kupce a továrníky francouzské, anglické a čínské.« — V okolí jeho Kounic, Hatzfeld, komora dvorská, kancelář, všichni báli se příliš přísných účinků zákonů prohibitivních. — »Stát« odpovídal jim, který je tak bohatě opatřen surovinami, kterýž ovládá tak rozsáhlé tržiště vnitřní, kdežto je tak špatně upraven pro obchod, že rovnováha výměny byla mu vždy nepříznivá, musí se spořádati, protože je mu nemožné přivábiti k sobě cizí peníze, zabránit aspoň hromadnému vývozu svých peněz hotových. Tarif ze dne 27. srpna 1784 doplněný nařízením celním z roku 1788 zapovídá přivážení do země pláten, suken, skla, porculánu, hedvábí, kartounu; zboží podloudně přivezené bude spáleno rukou katovou; i zboží koloniální bylo postiženo ohromnými cly.

Zákony rovněž drakonské zvracovaly zvyky nesčíslného množství osob. — Císař nestaral se o to; dlužno vždy dávati přednost obecnému dobru před výhodami jednotlivých tříd, psal; co prospívá veliké většině, druzí musí se podrobiti tomu bez reptání. Na kritiky odpovídal tabellami, které dokazovaly rychlý pokrok vývoje průmyslového; hnutí počaté již za Marie Teresie sesilovalo se v skutku se vzrůstající rychlostí: statistika z roku 1792 páčí na 35,000.000 zlatých roční výrobu průmyslu českého a vývoz téměř na 1,200.000. Jakkoli podezřelé bývají některé číslice, nelze popříti, že království České nabývá tehdáž přednosti, kterou zachovalo si před druhými zeměmi mocnářství a z první výstavy pražské roku 1791 lze předvídati budoucnost, jež mu jest vyhražena.

Tato činnost byla zřejmě z části strojená a jeden z ministrů Josefa II. Zinzendorf pokoušel se přesvědčiti ho, že jest nebezpečno i zbytečno, chtíti potlačiti svobodný zápas potřeb a sil. Král, který četl Montesquieua, nepochopil ho a nikdy nevěřil v zákony přirozené. Vzrůstající opposice napínala vůli jeho nesmírně a tou měrou, kterou cítil, že život mu uniká, jevil se příkřejším a rozhodnějším. — »Josef II. velmi záhy,« píše ještě Zinzendorf, »byl ovládán osudným předsudkem, že jediným zákonem, jedinou ústavou jest vůle panovníkova. Tato idea dostatečně odůvodněná příkladem Bedřicha Velikého, jejž vyvolil si za vzor, lichotila jeho samolásce a stala se pružinou všech jeho činů. Jsa přesvědčen, že jest k tomu ustanoven, aby vždy a stále vládl ve věcech velkých a drobných, tento panovník pokládal za svou povinnost podle svého názoru rozhodovati ve všem o válce a míru, o smlouvách i o zákonech

občanských, přímé daně co možná rovnoměrně rozvrhovati, nepřímé zjednodušovati, přičinlivost průmyslovou donucovacími prostředky a zákazy oživovati, podloudnictví zabraňovati, vychování mládeže, školy, semináře kněžské, obřady náboženské upravovati, počet klášterů zmenšovati, fary na venkově rozmnožovati, zásobování vojska zabezpečovati. Uznal za dobré tresty tělesné zostřiti. Všechny tyto věci byly vyřizovány bez porady, bez kombinace, bez úvahy billety, které diktoval... Z jeho nedůvěry, jež je přirozená vladařům, vyplývalo jeho špatné mínění o lidech vůbec. Myslil, že puzeni jsou jen ctižádostí, lakotou a touhou po radovánkách. Počestnost a poctivost byly mu pohádkou, ba i dobrotu, kterou choval v srdci svém, pokládal ve svých účincích za škodlivou. Nesnažil se nijak, aby odmítl nebo potrestal utrhačství na cti. Domníval se, že vládne bezpečně, když všecka odvětví správy rozdrobí, osamotí a v každé provincii naseje rozkolu. Žárliv jsa na svou moc podkopával autoritu svých ministrů a správců zemských. Ani kníže, který by byl od základů studoval vědu vladařskou a byl by sloučil ji v jednoduché, stejnoměrné zásady, nebyl by s to, aby provedl věci tak různé nebo spíše nebyl by se o to ani pokusil, a Josef II. odvažoval se toho všeho. Při neklidné své letoře spojoval s tím život roztržitý a pravou náruživost cestovací. Aby se nezdálo, že potřebuje rady svých ministrův, obklopil se řadou podřízených intrikánů. Takováto vláda musila se shroutiti vlastní svou tíží. Dříve než uplynulo deset let, hrozila také všeobecná zkáza.« [1]

Zinzendorf, velmi chytrý a prohlédavý, byl duch úzkostlivý a viděl jen nepříjemné následky methody Josefa II. nepozoruje příčiny, jež ji částečně vysvětlují. Rádcové královi, i nejsvobodomyslnější, byli příliš zaujati starým pořádkem věcí, aby ohledy jejich nebyly podezřelé: aby zlomena byla koalice sobectví a zničeny předsudky staleté, nestačily prostředky obyčejné a nebyl přílišný fanatism revolucionáře. Chyby Josefa II. byly zvlášť osudny jemu samému a nepoškodily dílo, které si předsevzal: rozdrtil starou budovu feudální tak důkladně, že po něm nebylo možno obnoviti její zbytky a právě na této zryté půdě bylo vzrůsti Čechám současným.

[1] Wolfa, »Graf Karl von Zinzendorf«, Geschichtliche Bilder, 1880, II. Bd., str. 288 - 299.

HLAVA ČTVRTÁ.

CÍRKEV A STÁT.[1]

Josefinism. — Filosofové v Rakousku za Marie Teresie: zrušení řádu jesuitského, opravy ve školství. — Pronásledování náboženské: sekty mystické. — Toleranční patent z roku 1781: jeho význam a meze. — Politika Josefa II. vůči církvi. — Jeho spojenci: filosofové a svobodní zednáři. — Podrobení duchovenstva samovládě královské: generální semináře. Zrušení klášterů.

Politické koncepce Josefa II. způsobily nevyhnutelně, že dostal se ve spor s církví. Chlubíval se, že je dobrým křesťanem, a byl upřímný, jenom že si vykládal evangelium podle svého způsobu, který neshodoval se vždy s římským: ustanoven byv od Boha, aby vedl své národy ke štěstí a ctnosti, měl právo předpisovati chování kněžím, kteří byli jako jeho seržány válečnými, a sám vyznačovati cestu, po níž by vedli své ovečky.

---

[1] Literatura o církevních opravách Josefa II. jest velmi hojná, téměř všecka polemická, a tudíž podezřelá. Hlavním pramenem jest »Codex juris ecclesiastici Josephini«, v Lipsku r. 1788. Stížnosti biskupů německých a haličských uveřejnil Chmel (1850): »Aktenstücke zur Geschichte des österr. Kirchenwesens unter Leopold II.« Srovn. VI. díl sbírky »Stížností belgických«. — Friedberg, »Die Grenzen zwischen Staat und Kirche«, 1872. — Ritter, »K. Josef II. und seine kirchlichen Reformen«, 1867. — Riehl und Reinöhl, »Josef II. als Reformator auf kirchlichem Gebiete«. — Několik spisů Brunnerových (velmi nepřátelských králi), mezi jinými »Die Mysterien der Aufklärung in Österreich«, 1868, a »Die theologische Dienerschaft K. Josef II., 1868. — Kink, »Geschichte der k. Universität zu Wien«. — W. Müller, »Johann Leopold von Hay«. — [V. Řezníček, »Jan Leopold Hay, biskup Královéhradecký« v Čas. Čes. Musea, 1902—1904, Jos. Alex. Helfert, »O tak řečených blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za císaře Josefa II., Leopolda II. a Františka II.«, v Čas. Čes. Musea, 1877 a 1879.]

Byl proniknut duchem racionalistickým, a nespokojuje se jako jeho předkové dozorem nad církví, chtěje ji opravit a přizpůsobit potřebám nové společnosti.

Marie Teresie, která nenáviděla »mocných duchů«, nemohla přece říši svou uzavříti filosofii tohoto století. Slavná audience, jíž poskytla Gotschedovi r. 1749, značí jako kapitulaci starého despotismu habsburského před vtržením ideí svobodné kritiky. Roku následujícího tvoří se ve Vídni kroužek Klopstockův. Roku 1751 censura odnímá se jesuitům; roku 1760 zakládá se »Společnost německá« ku potírání předsudkův a rozšiřování osvěty; vlivy italské, panující při dvoře od XVII. století, ustupují vlivům německým.

Rakouští představitelé školy filosofické po většině nevynikají nad žalostnou prostřednost. Nevkus Monachologie, plochost Blumauera nebo Alxingera, pošetilé elukubrace Josefa ze Sonnenfelsu, velikána vídeňské osvícenosti (Aufklärung), který s patra své domýšlivosti hleděl na Lessinga, nevyrovnávaje se ani Nicolaimu, tato spousta nudných a jednotvárných rozprav, kde pedanti špatným slohem rozváději ohnivá paradoxa Rousseauova, hnusí se nám k ošklivosti; vraceli se z přílišné dálky a upomínali stále na své přešpatné prvotní vychování. Od dávna dusivé ovzduší bláhové pověry a hrůzy naplňovalo duše; knihkupci prodávali jen nechutné písně náboženské, Nebeklíče, Muka pekelná, Divy růžence, Odpustky na tisíc let, Sen Panny Marie, Patnácte modliteb sv. Brigitty. V každém koutě ďábel číhal na nešťastné věřící, lidstvo těžce oddychovalo v mučivé úzkosti. Dlužno připomenouti si to, bychom spravedlivě posoudili tyto předáky filosofie vídeňské, kteří myslili, že jsou muži svobodnými a nebyli než diletanti barikád. Nechybělo jim dobré vůle, a bylo-li jejich nadání slabé a jejich duch všední, touhy jejich byly přece šlechetné.

Marie Teresie, jejíž duch byl zdravý, ale obmezený, bez stínu mysticismu, však s úzkostlivou a přísnou zbožností, jevila v otázkách náboženských tutéž nerozhodnost jako ve věcech politických. Třeba nepopírala užitečnost jistých oprav, přece je odkládala ze strachu, aby nebyla svedena příliš daleko. Aspoň však nebyla na vahách co do rozsahu svých práv a hájila jich s touž horlivostí proti papeži jako proti sněmům. Biskup Trevírský Hontheim právě roku 1763 uveřejnil pod pseudonymem Febronius knihu o stavu církve a zákonné moci papeže římského, která vzbudila dalekosáhlý ohlas a stala se brevířem odpůrců stolice papežské: ač spi-

sovatel osvědčoval svou pravověrnost a dílo své věnoval Klimentovi XIII., přece pro panovníky domáhal se moci velmi rozsáhlé v příčině kázně kněžské. Vývody jeho velice se zalíbily císařovně; nerozhořčila se, když syn její jí řekl, »že s Římem jedná se nejlépe, když nejprve ze synovské poslušnosti žádá se za jeho svolení, ale netají se mu, že, nedá-li ho, učiní se přece opatření, jichž vyžaduje obecné dobro«. Ministři její tiskli ji na tuto dráhu, a úřední představitelé církve v jejím okolí, zachvácení všeobecným rozkladem, jen chabě hájili svých úchvatův. Arcibiskup Pražský Moric Gustav hrabě z Manderscheidu, jsa velmi šťasten, že přijat byl opět na milost po své neobratné úslužnosti Karlu VII., bál se nad to nade všecko vzbuditi hněv císařovnin. Od roku 1752 za koadjutora měl Antonína Příchovského, svobodného pána z Příchovic, který † po smrti hraběte Manderscheida spravoval diecesi pražskou od roku 1763 do roku 1793; byl to muž učený, velmi mírný, který hrubě neznepokojoval se vsahováním moci světské.

Čím více stárla císařovna, tím četnější a smělejší byla nařízení, týkající se církve. Je zřejmě zachvacována proudem. Když jí poprvé promluveno bylo o zrušení řádu jesuitského, vzkřikla s rozhorlením: »Jsem k neupokojení zoufalá; po všecken život svůj milovala jsem je a ctila i viděla při nich vše jen vzdělavatelné.« Ponenáhlu se upokojila. Přesvědčili ji, že zrušení řádu jest potřebné pro jednotu víry. Jakmile byla jednou více nebo méně upřímně přesvědčena, chtěla, aby věc, jež jí se nelíbila, poskytla jí značný užitek. Takovým způsobem tišívala výčitky svého svědomí: pozorováno to za dělení Polska.

Od půl století Tovaryšstvo pozbývalo půdy. Pronásledování vlády Karla VI., za něž výlučná odpovědnost jesuitům neprávem se připisovala, uvrhla je ve špatnou pověst. Obliba veřejná odvrátila se od nich, darův ubývalo a doplňování bylo obtížnější. Nebezpečenství nastalo vážnější: někteří členové řádu, dokonale čestní a velice zbožní, byli zachváceni duchem vědeckým a nerozuměli již nesmiřlivému a drsnému ideálu dávných otců. Goethe pravil, že člověk umírá, jen když tomu opravdu chce; jesuité jako třídy privilegované byli předem připraveni na ránu, a mlčelivá shovívavost jejich usnadnila úkol jejich nepřátel a ospravedlnila je.

Dne 21. července 1773 Kliment XIV. prohlásil zrušení řádu † bullou ‚Dominus ac redemptor noster'. Marie Teresie, kolísajíc

dlouho mezi zbožností a lakotou, byla poněkud opojena báječnými summami, jež prý pohrnou se do pokladen jejích a jež páčeny na 400,000.000 zlatých. Podle výpočtu Bílkova řád měl r. 1773 ve své provincii české 1.071 členů, kteří žili ve dvaceti kollejích a dvanácti residencích, a statky jeho páčily se na 9,000.000 zlatých. Bezprostřední účinek zrušení Tovaryšstva byl mnohem menší, než si představujeme: mnozí z nich podrželi dále svá místa professorská; bylo by bývalo nemožná nahraditi je, a císařovna neměla nijaké zášti proti nim. Stát však svou pravomocí byl přinucen nastoupiti na místo, jež posud zabírali jesuité; zvláště ve věcech vyučování rozšířil svou činnost v oboru, kde až posud jevil se jen způsobem občasným a vzdáleným.

Byl to pokrok v tom smyslu, že methody byly méně bázlivé a že pootevřely se aspoň dvéře ideám západním [1] — ač ještě s největší nesmělostí. Jednou dokazováno Marii Teresii, že dobrá pověst mocnářství vyžaduje, aby mělo svou akademii věd: přála si trochu podrobnějšího návrhu, a když komise si vyžádala odklad, odpověděla jí: Ach, prosím vás, jen si dejte na čas, to mne tolik netrápí. — Josef II. nemá víc intelligence a smyslu pro vědy, a filosofové, kteří ho obklopují, naprosto opovrhují vším, co je pouhou spekulací. Mají o vyučování totéž prospěchářské pojetí jako Napoleon I., nepřiznávaje mu jiného účelu než vychovávati dobré úředníky, zavrhují samostatné myšlení, a poroba, již ukládají jak professorům tak žákům, není hrubě méně tísnivá — třeba je jiného rázu — než byla za jesuitů. Jako tito též oni podrobují duchy neúprosnému pravidlu a na místo exaltace náboženské staví fanatism centralisace a byrokracie.

---

[1] [Z mužů, kteří nejvíce přispěli ku pokroku duševního života za vlády Marie Teresie, přední místo zabírá slavný Nizozeman Gerard van Swieten (1700—1772), jenž z rodiště svého Lejdy, kdež úspěšně působil jako professor lékařství, r. 1745 povolán byl za osobního lékaře císařovnina do Vídně, kde zastával zároveň professuru lékařství na universitě. Ač vírou svou a přesvědčením byl horlivý katolík, nicméně dostal se do tuhých sporů s řádem jesuitským, jejž právem pokládal za přední překážku pokroku vědeckého Neobmezené důvěry, z níž těšil se u Marie Teresie, užil k nenáhlému vytlačení jesuitů z komise censurní, v níž zavládl po té volnější duch — r. 1752 propuštěn jeho přičiněním slavný spis Montesquieuův »L'esprit des lois« — jakož i k odnětí jim výsadních práv na universitě Vídeňské. Stoje v čele komise studijní, přispěl velice k nové organisaci a obrození universit domácích. Nauky před tím zanedbávané od jesuitů — vědy přírodní a filosofie - zaváděny na universitách, cizí síly povolávány z ciziny, domácí učenci posíláni za hranice k zdokonalení se ve svých disciplinách a p.]

Školské opravy Marie Teresie jsou takto především episodou v jejím zápase proti feudálnímu zřízení a federalismu. Počaty jsouce roku 1747 spadají v jednu dobu s prvními plány reorganisace finanční. Od té doby královna snaží se dáti vysokému učení ráz modernější a konkretnější: — »Proč jesuité jeví takovou nedůvěřivost k těmto naukám, v nichž dvůr římský poskytuje úplnou volnost věřícím?« nechť upustí od planých subtilností a více času věnují vědám zkusným. — Jestliže omlouvají se, hovoříce o svých vyzkoušených methodách, způsobují si ostré důtky: jen nejvyšší moci sluší rozhodovat o tom, co vyžaduje obecné blaho. Protože ne bez důvodu nedůvěřuje umíněnosti, jež bývá vlastní všem starým professorům, strnulým neohebností zvyku, staví v čelo universit direktory fakult a gymnasií, kteří dohlížeti budou, aby řády studijní byly prováděny (1752 a 1754). Slabý to prostředek k rozvoji ducha bádacího a iniciativy učenců za této kurately státní! — Rádcové Marie Teresie neměli ani trochu smyslu pro podmínky práce duševní; s pohrdavou nevědomostí vysmívají se universitám německým »pouhé spekulaci finanční«, a to jen aby přivábily cizince: »Studia tam nemají žádné souvislosti, žádného plánu určitého. Žáci jako učitelé jsou tu odkázáni sami na sebe.« — Jak není s podivením těmto přísným posuzovatelům, že nejlepší učitelé, jichž vliv na žáky bývá nejhlubší, vycházejí právě z těchto ústavů tak uboze zřízených!

Jeden z těchto zákopníků kultury německé, Karel Jindřich Seibt (1735—1806), obdržel roku 1763 povolení vyučovati na universitě pražské krásným a galantním naukám; — tím rozuměla se mravouka, paedagogika, německá stilistika a historie. Vyšed zrovna z Lipské university, trochu povrchní a více zaujat pro krásnou řeč než pro vědu, poeta dosti plochý a dramatik všední, četl Lessinga a náležel k oné podivuhodné generaci německé z druhé polovice XVIII. století tak šlechetné a tak upřímně lidumilné; neodolatelným vlivem působil nejen na své žáky, ale i na intelligentní část měšťanstva ne tak svým spíše skromným nadáním osobním, jako spíše myšlenkou, jíž byl apoštolem: evangelium, které hlásal, nebude míti nevěřících, protože bylo bez obmyslu výbojného a pomýšlelo jen na obecný prospěch vzdělanosti.

Reforma vysokého učení předpokládala opravu školství středního a roku 1753 Marie Teresie prohlásila úředně právo státního dozoru nad gymnasii. Reformy ohlášené vešly opravdu v život teprve po zrušení řádu jesuitského; piaristé, kteří nastoupili na

jejich místo, nestavěli se nikdy tak příkře proti ideám moderním, a plán studijní, jejž upravil jeden z nich, P. Gratian Marx, a nad jehož zavedením v Čechách dozíral Seibt, ač zůstavoval převážné místo latině, přece do tříd gymnasijních zaváděl vyučování vědám a němčině.

Vláda viděla v těchto novotách bezpečný prostředek uspíšiti splynutí různých částí mocnářství: dvorní komise studijní ve Vídni (1773) měla za hlavní úkol zavésti jednotu na gymnasiích v různých zemích. Cílem škol obecných bylo taktéž »vzbuditi u všech poddaných týž způsob myšlení a pravého ducha národního«, a v tomto smyslu Ferdinand Kindermann, kterýž od roku 1775 stal se duší zemské komise školní a dozorcem nade vším školstvím obecním v Čechách, užíval method opata Zaháňského, Jana Ignace Felbigera,[1] jejž doporučoval vládě rakouské úspěch oprav jeho v pruském Slezsku, a jenž za posledních let Marie Teresie organisoval školy obecné.[2]

»Školy jsou a zůstanou věcí státní (politicum),« pravila královna r. 1770. Nemyslila tím nikterak zasahovati do práv církve; nikdy ani v duchu nepomyslila na stát laický a jako její předkové byla přesvědčena, že prospěch říše vyžaduje přísné podrobení jejích národů téže víře. Přinucena byvši přijmouti spolupůsobení lidí, jichž pobožnost byla velmi vlažná, netajila se jim svou nechutí; »nic není pohodlnějšího než naprostá svoboda,« pravila; »hle slovo, jež naše osvícené století postavilo na místo náboženství.« Měla kolem sebe

---

[1] [Jan Ignac Felbiger (1724—1788), opat augustinianský, v přestrojení pobyl v Berlíně, aby poznal školy pruské, kde zásluhou kazatele a paedagoga Hähna staly se pokroky znamenité na základě spisů Komenského. Jeho »Methodenbuch« projevuje mocný vliv paedagogických zásad Komenského. Nepřímo obecné školy rakouské dotčeny tudy duchem velikého exulanta českého, jenž po staletém zakletí pronikl tehdáž i do Čech, ač v hlavní věci zrazena a zmrzačena hlavní zásada jeho, aby všecko vyučování prvotní dálo se jazykem mateřským, kdežto nová obecná škola rakouská měla podle přání cís. Josefa II. sloužiti poněmčení mládeže české. Ze žáků Felbigerových největší horlivostí proslul Ferdinand Kindermann (1744 až 1801), jenž již jako kaplan vyznamenal se zřízením vzorné školy v Kaplici. Povolán byv do zemské komise školní (1775) vykonával dozor nad obecnými školami, staraje se zejmena, aby mládež poznala také ruční práce: předení, šití, vyšívání, hedvábnictví, též hospodářství, včelařství, řemesla. I v té věci idee Komenského prováděny ve škole obecné. Žel jen, že lidumilné a osvícené snahy horlivého paedagoga byly rovněž ve službách nejdůtklivější a nejnebezpečnější germanisace!]

[2] Výborný přehled díla císařovnina nalezneme u Jana Šafránka »Vývoj soustavy obecného školství v království Českém v l. 1769—1895« (v Praze r. 1897) s velmi úplnou bibliografií.

malý kroužek urozených vdov, které poslouchaly rad arcibiskupa Vídeňského, Kryštofa Bart. Migazziho, a povzbuzovaly ji v jejích myšlenkách odporu. »Doufám, že se změníš,« odpověděla Josefu II., ještě roku 1777, když prosil ji, aby dopustila svobodu vyznání; »nepřestanu se modliti a požádám lidí hodnějších než jsem sama, aby taktéž se modlili, by Bůh ochránil nás toho nebezpečenství největšího, jež by potkalo naši říši. K čemu bylo by ti, že máš pravou víru, když ničeho nečiníš, abys ji projevoval? Nepozoruji, že by protestanté nám byli příkladem takové lhostejnosti. Výjimku vidím jen v Prusku. Je však proto šťastnější?«

Ač do posledních let jejího panování hrozný patent z r. 1749 (11. září) zůstal v platnosti: mečem na hrdle bude trestán, kdo by přechovával kazatele nebo cizí emissaře, podnikal tajné schůzky náboženské nebo rozšiřoval knihy kacířské; magistráty a úřady vrchnostenské budou dohlížet, aby poddaní zachovávali všecky předpisy katolického náboženství; dítky odejmou se rodičům, kteří nevykonávaji svých povinností náboženských.[1] Censoři byli vyzváni, aby zdvojnásobili bdělost »proti duchu zkumnému«.

Nařízení královnina byla vykonávána jen vlažně od úředníků, jichž ochablá víra lekala se trestů příliš přísných. Občasné pronásledování mělo zcela opáčný výsledek, než očekávala císařovna, rozněcovalo mysticism, sloužilo propagandě radikálních sekt deistův, abrahamistův, adamitů atd., z nichž jedni zjednodušovali křesťanství, až téměř k židovství, druzí zase kázali jakýsi druh nihilismu. Jsouce velice rozšířeni ve východních Čechách měli jen víru pevnou, že člověku toliko náleží po svém způsobu sloužiti Bohu. — Je to nesnesné, odpovídali čeští emigranti těm, kdo tázali se, proč opustili svou vlast, aby theolog, byť i nejčistší, chtěl nutiti naše svědomí, třeba v nejmenším; právě proto nikdy nepoddáme se bez výhrady jakékoli konfessi. — Kdo tě tomu naučil? tázali se soudcové těchto sektářův o několik let později. — Dobří přátelé a náš rozum, který nás poučil, že se takové náboženství nejlépe hodí pro sedláka.[2]

Žádný způsob vzpoury nebyl by býval trapnější pro zbožnou Marii Teresii. Nařídila přísné stíhání: 4000 knih bylo zabaveno,

[1] O postavení protestantů v Rakousku za Marie Terezie viz Wolfa v »Hist. Taschenbuch« 1878 a II. svazek Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 1880.

[2] Helfert, »O blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za Josefa II.« v Čas. Čes. Musea, 1877, str. 204.

300 sedlákův uvězněno nebo do Sedmihradska přestěhováno. Zoufalost, vzbuzená tímto pronásledováním, byla jednou z příčin selského povstání roku 1775: za bouří kněží byli kleštěni, kostely znesvěceny. † Za příprav k odboji obyvatelé kraje Chrudimského a okolních krajů podali list králi Pruskému Bedřichu II., aby se jich ujal »jako silný Gideon«, osvědčujíce, že, »ač jich jen malé stádečko jest a ne mnoho nad 20.000«, doufají, že Bůh »jistě za spravedlivou věc v boj půjde a k vítězství nám dopomůže... a my pak s bratry svými, ze žalářů osvobozenými, zapějeme velebné Hosannah, a nepřestaneme dříve na modlitbách pozvedati ruce k nebesům, dokud Hospodin celé království České pod moc a žezlo Vaší královské důstojnosti nepřivede.« [1]

Císařovna, byvši velmi dojata těmito událostmi, jala se pochybovat o účinnosti násilí; komisaři upozornili ji, že z kacířů mnozí prožili velkou část svého života ve vězení, aniž se proto stali katolíky. Patent ze dne 11. srpna 1775 ukázal, že strana snášelivosti nabývá půdy: † transmigrací trestáni budou jen zarytí kacíři; faráři zdvojnásobí horlivost v rozšiřování známosti článků víry katolické. Zrovna tehdy svoleno ke zřízení lutherské konsistoře v Aši blízko Chba.

Na Moravě někteří missionáři rozšířili zprávu, že vláda jest ochotna povoliti svobodu náboženskou; třeba jen rychle těžiti z jejích dobrých úmyslů. — Na moravském Valašsku žil poměrně velmi značný počet jinověrců: [2] ve třech nedělích šedesát obcí buď

[1] [Podle zprávy Vavákovy podal list tento králi Pruskému Prokop Miška, mlynář z hořejšího mlýna od Peček. List sám objevil Fr. A. Slavík v Žitavě v aktech z r. 1775. Otištěn jest od Hallwicha v Mitth. d. Ver. f. Gesch. d. D. in Böhmen, VI., str. 256. Prokop Miška s jinými souvěrci po nezdařeném povstání dostali se do vězení a odsouzeni na gallery. Žádali za milost a »mohli propuštěni býti, ale nechtěli vyznání víry katolické učiniti«. (Miškovský, »Selské povstání roku 1775«. Z pamětí Fr. J. Vaváka Milčického, str. 31.)]

[2] [Přes dvojí krvavou exekuci roku 1627 a r. 1648 (viz str. 108 a 176) a účinnou podporou horlivé katolické vrchnosti Pázmánů (1632—1652) všeliké snahy o obrácení Valachů potkávaly se s nezdarem. R. 1650 missionáři T. J. Kanabius a Villicus prohlásili, že »skoro veškera práce jejich je marna, a že raději tuto krajinu opustí. Lid prý sice se zpovídá a dá si přisluhovati, ale jenom na oko«, a v skutku r. 1653 missie jesuitské na čas přestaly. Právě tehdy polevilo se tajným vyznavačům bratrským, když panství Vsetínské r. 1652 bylo prodáno rodu Ilyésházů (1652—1831), kteří ve věcech náboženských vedli si mírně, hledíce hlavně novou kolonisací zvelebiti zpustošené statky. Ale konsistoř Olomúcká nespustila se zřetele kacíře na Valašsku. Roku 1663, kdy horský kraj ten spustošen byl vpádem Turků a Tatarů, nově zavítali sem missionáři T. J. z Uher. Hradiště, obrátili 150 osob, ale znovu toužili do tvrdošijnosti Valachů, chráněných od úředníků panských. Od té doby neustává tu činnost missionářův, ale s úspěchy nepatrnými, ježto spojením živým

cele nebo částečně žádalo, aby směly se přihlásiti k víře protestantské; v malém městě Vsetíně z 1100 obyvatel toliko 150 zůstalo věrno katolické víře. — Když sedláci poznali, že byli oklamáni, postrašili se, a aby zabráněno bylo zmatkům, jež mohly povstati z jejich zoufalství, poslána do země komise, jejíž členové byli známi svým obezřelým a mírným smýšlením.[1] Josef II .přiměl matku svou ke shovívavosti: »Poznati pravé náboženství je vzácný dar boží«, pravila kabinetní instrukce ze dne 14. listopadu 1777, »a toho lze dosíci přesvědčivými důvody se strany duchovenstva, nikoli prostředky násilnými«[2] Třeba nepřijala ještě zásadu neutrality

---

s Uhry — Ilyésházové měli statky své na uherském Slovensku — a od r. 1708 vlivem pietistických kazatelů »milostného« kostela Těšínského udržovala se tu pevně stará víra bratrská. Nad to Valaši za vpádu Turků, Tatarů a Kuruců roku 1663, 1683 a 1708 účastí svou při obraně hranic smyli se sebe pohanu rebelství. Podobně za války o rakouské dědictví, když Marie Teresie provoláním r. 1742 obrátila se k »statečným Hanákům a Valachům«, jejichž předkové od starodávna proslavili se válečnými skutky, Valaši postavili sbor 570 mužů, a bili se statečně s Prusy u Frýdku a u Jičína. Na nové vyzvání r. 1744 sebráno z panství opět 200 mužů, a vrchnost zřídila ještě svobodnou setninu o 114 mužích ve valašském kroji. (M. V. Václavek, »Dějiny města Vsetína a okresu Vsackého«, 2. vyd., str. 55, 120, 122.)]

[1] [Komise, v níž mezi členy ze stavu duchovního vyznamenal se hlavně opat Mikulovský Jan Leopold Hay, učinila předně konec neblahé činnosti missionářův, odeslavši je zpět do Olomouce, pak způsobila, že písemné vyjádření vráceno obcím a před očima shromážděných zničeno, a zejmena starala se, aby kraj horský opatřen byl řádnou správou duchovní a školami. Ale v některých osadách všecko úsilí probošta Haye potkávalo se s naprostým odporem přičiněním domácích kazatelů z lidu, zvláště Pavla Hořanského z Rouštky a Jana Maniše z Ratiboře. Když v okolí Vyzovic 29. července mnoho křížův i soch bylo zpřeráženo a na smích zpotvořeno došel rozkaz, aby původci skutku toho byly zjímáni a odvedeni k hrdelnímu soudu do Hradiště. Když vojsko přibylo do vsi Rouštky, aby jalo Pavla Hořanského, na poplašné znamení zvonem sběhl se lid ozbrojený podávkami, palicemi i kamením. Ve srážce výstřelem vojska tři muži a těhotná žena usmrceni, sedm jiných osob zraněno — poslední to obět krvavá lidu českého v zápase za starou svou víru. Z provinilců někteří trestáni vězením v Hradišti, jiní prací pevnostní na Olomúci, nejzatvrzelejší v kacířství (Pavel Hořanský z Rouštky, Martin Adámek z Pržna, Jan Hruška, rychtář z Jablunky, a Jan Tkadleček, rychtář v Hošťálkové) odsouzeni do bání uherských (M. V. Václavek, »Dějiny města Vsetína«, 2. vyd., str. 126). Z utrpení lidu valašského, prolitou krví zúrodněného, vyrostly počátky svobody náboženské. V kabinetním listě císařovnině ze dne 14. listopadu 1777. Rezek (»Dějiny prostonárodního hnutí nábož. v Čechách«, str. 151) právem vidí přípravu patentu tolerančního.]

[2] [Potřebu zlepšení duchovní správy na Moravě dle návrhu komise vsacké uznala Marie Teresie, postaravši se nejen o rozmnožení far a lepší opatření beneficií, ale i o zřízení samostatné správy církevní povýšením biskupství Olomúckého za arcibiskupství a zřízením nového biskupství v Brně (1777). Prvním arcibiskupem Olomúckým stal se Antonín Theodor hrabě Colloredo, prvním biskupem Brněnským Matěj František hrabě Chorinský. (Ibid, str. 147—148.)]

státu ve věcech náboženských, Marie Teresie doznala nezdar svého předešlého systemu: nebudou se již vybírati velkonoční cedulky zpovědní, nikdo nebude se násilně nutit, aby chodil na mši svatou a ku přijímání; sedláci, kteří neplní svých povinností náboženských, nebudou stíháni, ač-li jejich abstinence nebude rázu vyzývavého. Tyto ústupky stály mnoho přemáhání královnu a slabost její působila jí trpké výčitky; i po roce 1777 nepřestává nařizovati vrchnostem, aby za rekruty odvedli poddané, kteří jsou podezřelí z kacířství; pronásledování, ač mnohem řidší, neupadlo v zapomenutí: »kněží«, naříkali jinověrci, »zacházejí s námi jako vlci s jehňaty.«

Jako při poddanství i tu Josef II. byl příliš vázán, že nemohl jednati rozhodně. Nejprv odstranil vypovídání do Sedmihradska a do Uher, potom dne 30. června 1781 zrušil všecky patenty ve příčině náboženství vyhlášené od času Ferdinanda II.; konečně dne 13. října 1781 vyhlásil pověstný patent toleranční, který zůstal až do roku 1848 velikou listinou svobod jinověrcům v Rakousku. — »Snášelivost,« psal von Swietenovi, »jest výsledkem této dobročinné osvěty, kteráž ozařuje nyní Evropu a jíž základem je filosofie... Na příště fanatism nebude již znám v našich královstvích než z nenávisti, kterou k němu pociťujeme.« — Nikdo budoucně nebude nucen proti svému přesvědčení přijímat evangelium státní.

Patent ze dne 13. října neodpovídal úplně těmto okázalým prohlášením: jest neúplný a nejasný. Aspoň prohlašuje zřejmě zásadu, že různost ve víře na příště nebude činiti žádný zákonitý rozdíl mezi poddanými v mocnářství. Kdokoli bude chtíti vystoupit z církve katolické, předloží osobně prohlášení písemné; přestupování houfné nebude dovoleno a jinověrci nesmí nutiti svých příbuzných nebo služebníků, by jich následovali; nadále budou platiti faráři obvyklé poplatky. Budou moci kupovati statky, docházeti práva měšťanského a hodností akademických a budou připouštěni k veřejným úřadům s podmínkou, že předloží úřadům žádost za povolení, která jim nesmí být odmítnuta. V manželstvích smíšených, je-li otec katolíkem, děti budou katolíky. Katolické víře ponechá se přednost vyznání veřejného; kostely jinověrců nebudou míti žádné zevnější známky, která by označovala jejich účel; nebude se užívati zvonů; dovoluje se otevříti kostel nebo školu a povolati kazatele jen v místech, kde tvoří skupinu aspoň sto rodin; všude jinde budou povinni jako dříve posílati děti své do školy veřejné a obraceti se ke knězi ve všem jednání života občanského. Kazatelé

protestantští nebudou brániti svým věřícím přijímati pomoc od faráře, budou-li si toho přáti a knězi přísluší vždy právo navštíviti jednou nemocného, i kdyby nebyl jím volán.[1]

Protestanté byli takto udržováni v postavení zřejmě podřízeném, a jestliže patent z roku 1781 učinil konec krvavému pronásledování, poskytl úředníkům a kněžstvu dosti četných záminek k bezprávnému zakročování. Však i při tom zdál se hrozně smělý mnohým ministrům císařovým a mezi nimi mužům, kteří nebyli ani krutí ani násilní. Kancléř hrabě Blümegen chtěl, aby se vytklo jasně, že nekatolíci nemají žádných práv: tolerance, jež se jim poskytuje, je vždy odvolatelná; kněze protestantského budou míti jen v místech, kde za něj požádá čtyři sta rodin; nebudou míti zvláštních škol; v manželstvích smíšených děti budou katolíky; nařízení policejní o knihách kacířských nebudou odvolána. — Gubernium české, zvláště hrabě Rottenhan žádal, aby bylo aspoň upuštěno od veřejného vyhlášení patentu: jinak emissaři způsobí houfné odstupování, jež bude znamením nové vzpoury husitské.

Zda působily nářky tyto nějak na Josefa II.? — Patent alespoň byl vyhlášen jen německy. Snad proto, aby účinky jeho objevovaly se jen ponenáhlu; snad také jinověrci, varováni příkladem vsetínským, obávali se nástrahy. Úřední statistika odhaduje počet protestantů v Rakousku mimo Uhry roku 1782 na 73.720, roku 1784 na 100.924, roku 1788 na 156.865; v Čechách počítalo se na konci vlády Josefa II. asi 45.000 protestantů, rozdělených na třicet pět sborů helvetských a dvanácte lutherských.[2]

---

[1] [Srovn. jubil. spis Gustava Franka »Toleranční patent císaře Josefa II.«, ve Vídni r. 1881, str. 28—31. Původní text ve formě cirkuláře uveřejněn od Schlözera »Staatsanzeigen«, I., str. 128; současný překlad český otištěn v »Hlasech ze Siona«, r. 1881, str. 154—155.]

[2] [Sídla sborův evangelických jak ostrůvky rozptýlena byla v krajích, kde někdy Jednota bratrská měla hlavní střediska svá a kde potomci její i za protireformace zachovali si duchovní spojení se sousedními zeměmi protestantskými. Ve středu jižních Čech a v jihozápadních končinách, kde někdy kořeny své mělo bratrstvo táborské a po něm Jednota bratrská (Tábor, Klatovy, Domažlice, Písek, Sušice), v sousedství katolického Bavorska, dílo protireformace provedeno úplně, takže i všeliká památka na minulost husitskou a bratrskou zanikla zde docela, a jihočeský lid — zejména žalostný příklad nalezneme na Chodsku — obrácen ve stav bigotního katolictví, upomínající na lid alpský v Tyrolsku. Nejčetněji po prohlášení tolerančního patentu přihlásili se evangelíci v končinách severovýchodních a východních Čech: V Podhoří pod Krkonoši (Klášter, Libštát, Černilov), v Polabí (Lysá, Chleby, Bošín, Libice, Sány, Hořátev, Velim, kde vznikl jeden z nejsilnějších sborů, Chvaletice, Bukovka, Krakovany, Velenice). Silnější sbory vznikly dále na Podřipsku (Ctiněves pod Řípem, Lečice,

Historie jest povinna s úctou pozdraviti pozdní vítězství hrdinných mučedníků, kteří neslýchaným utrpením domohli se vítězství pro práva svědomí. V boji nerovném, kde proti sobě měli

Krabčice), ve středu země na Černokostelecku, (Kšely), na Mělnicku (Libiš, Nebužely, Vtelno, Vysoká). Hojně evangelíků přihlásilo se na krabatině Českomoravské na straně české v Chrudimsku (Hradiště, Dvakačovice, Semtěš, Proseč, Krucemburk, kde zřízen nejstarší sbor), na Policku (Telecí, Svratouch), Litomyšlsku (Bučina, Sloupnice, Džbánov, Krouna, Čermná, Borová), v Čáslavi, v Humpolci a okolí, na Pelhřimovsku (Moraveč); na straně moravské kolem Jimramova, Nového města, Boskovic (Vanovice). Pod Chřiby první sbor na Moravě zřízen v Nosislavi, Klobúkách, Heršpicích. Ale věrností a stálostí u víře evangelické nejvíce proslul kraj pod Karpaty Radhošťskými a Vsackými. Z utrpení a krve Valachů, prolité za víru, vyrostla konečně r. 1781 svoboda náboženská. Když cís. Josef II. skrze Moravu ubíral se na Rus, ve Vsetíně od tří sousedů podána mu jménem 35 obcí žádost — sepsaná od ševce vsetínského Jakuba Olšáka — za ochranu a svobodu víry. Hned po odjezdu císaře, jenž laskavě vyslyšel prosbu a slíbil splnění žádosti, povolán na Vsacko kazatel z Uher, jenž za velkého shluku lidu vykonal na rozličných místech bohoslužbu. Novému pronásledování ušli Valaši smrtí Marie Teresie, načež Josef II. záhy vydáním tolerančního patentu splnil slib, daný ve Vsetíně. Na hod vánoční r. 1781 poprve konány veřejně bohoslužby protestantské ve Vsetíně a hned zřízeny sbory v Liptále, Pržně, Hrubé Lhotě, Střítěži, Zádvěřicích, Hodslavicích. (Václavek, »Dějiny Vsetína«, str. 130—136.) I v hlavních městech v Praze a v Brně založeny záhy sbory evangelické; v Praze účinnou podporou vojenského velitele zemského, hraběte Wurmsera, v Brně podporou továrníka Köffilera. — Jestliže při vydání tolerančního patentu nepřiblížilo se k domácím církvím, jichž vývoj přerušen byl násilným převratem pobělohorským, k vyznavačům konfesse české, s nimiž Jednota bratrská r. 1609 spojila se pod společnou konsistoří, nepřekvapí nás to, vzpomeneme-li si na osiřelost, hmotnou a duševní bídu, ve kteréž ocitly se ostatky obou vyznání, pokud dovedly se ubrániti hrozné protireformaci. Nejhouževnatěji bránili se potomci bratří českých; po zániku kněží ujali se řízení obcí bratrských starší svěšti, namnoze potomci starých kněží bratrských. Ale v nových generacích ubývalo povědomí starého učení a starých řádů bratrských, kdežto hloubáním v bibli a horlivým čítáním pietistických spisů v XVIII. století hojně do Čech přenášených, v nouzi a bídě obecné potomci Jednoty bratrské oddávali se různému blouznilství náboženskému. Jak zaniklo povědomí víry bratrské, zjevný důkaz máme v nezdaru Jana Šlerky, horlivého ctitele staré Jednoty bratrské, jejíž zbytky chtěl shromážditi a znovu zříditi. Když v době nového pronásledování za Marie Teresie opustil vlast a odebral se do Slezska, emigranti čeští v Husinci a na Táboře, ač byli si vědomi svého původu bratrského, neporozuměli snaze jeho, i způsobili pronásledování a vypuzení jeho ze Slezska. Pohnuté byly osudy horlivce, jenž po té vydal se do krajů, kde někdy bratří útulku došli již za prvního vyhnanství roku 1548. V Gdansku vydal r. 176? spis bratra Lukáše ‚O původu církve svaté', potom odebral se do Velkopolska, aby vyhledal nepatrné ostatky bratrské větve polské; pro válku domácí ustoupil do Spišska, odkud styku hledal s obnovenou Jednotou herrnhutskou, ale zanikl pak kolem roku 1770. (J. Müller, »Jan Šlerka« v Gollově Č. Č. H., 1896, str. 224.) V příkladu Šlerkově vidíme, jak zbytky Jednoty bratrské odumřely životu. V doslovích, jež přidal k textu Lukášova spisu, jako přátelé a přívrženci jeho v Čechách i on jeví se blouznivcem, jenž ze slzavého údolí pozemského, z propastí neřestí světských rád by utvořil království boží. Jednota bratrská v rozkladu svém byla kmenem odumřelým, jehož nebylo možná oživiti, tím méně, že nikomu nedostávalo se dostatečného vzdělání, aby vyložil staré učení a staré řády její. I v té věci Šlerka příkladem je poučným,

spojené síly státu a církve, nabyli konečně vrchu; vytrvalostí jejich unavena zuřivost katanův a z krve a slz jejich právě jako ze spisů filosofických zrodila se novodobá svoboda. — Vyšli oslabeni z to-

jak v tehdejší době bylo nemožno pomýšleti na obnovení a obrození Jednoty bratrské. Jednota herrnhutská neměla styků a spojení s ostatky víry bratrské v Čechách — byla jim cizí jazykem a nad to snahy její nesly se k missionářské činnosti zámořské. Proto původci tolerančního patentu — a mezi nimi nebyl poslední biskup Hradecký Hay — zvolili za tolerovaná náboženství církve, jež byly živoucí a kvetoucí v sousedních zemích. V prvních letech zvláště církvi lutherské se dařilo jednak větší přízní od úřadů světských i duchovních, jednak proto, že novým sborům pokud se k ní přihlásily, bylo nejsnadněji si opatřiti kazatele z Těšínska nebo z uherského Slovenska, znalé jazyka českého. Ale záhy v mnohých sborech ozvaly se staré tradice bratrské proti některým částem bohoslužby lutherské (proti hostii, proti rouchům kněžským, proti kříži, obrazům a j.), tak že došlo k rozporům a buď celé sbory přecházely k vyznání helvetskému nebo rozdělily se na sbor augšpurský a helvetský. V Praze moudrou ústupností lutherského kazatele Matyáše Markovice umožněno vyznavačům helvetským setrvati v jednotě s augšpurskými. Sborům helvetským opatřila nové kazatele kalvínská církev uherská, jež splácela tehdy dluh za služby, které někdy Maďarům vykonal J. A. Komenský. Právě akademie kalvínská v Saros Pataku, kde v l. 1650 - 1654 požehnaně působil v prospěch školství a národnosti maďarské veliký biskup bratrský, uznala potřeby opuštěné církve sesterské v Čechách a na Moravě, a k nadšenému vyzvání rektora Štěpána Szent-Györgyiho dva upřímní přátelé, Josef Szalay a Jan Végh, se třemi jinými druhy vypravili se do Čech, kdež oběma předním kazatelům učitelem jazyka českého a pomocníkem v prvních pracích literárních ku potřebám církevním stal se mladý filosof, syn kostelníka klatovského, Václav Matěj Kramerius. »Zápisky Jana Végha« (ve výňatcích otištěné od Justa Szalatnaye v Praze r. 1882) jsou vzácným pramenem ku poznání těžkých počátků helvetské církve v zemích českých. (Úplný seznam maďarských kazatelů s dobou, kdy do Čech přišli, viz v »Památce roku slavnostního«, 1863, str. 166 - 167.) Zásluha kazatelů maďarských je tím vzácnější, že rozhodnutí jejich pocházelo z pohnutek úplně nezištných a práce konána s obětavostí opravdovou. Chudičké sbory — zejména v horských krajinách — sotva stačily platiti svým kazatelům 300 - 400 zl. ročního služného, které ještě nepořádně a v malých částkách odváděny; nad to osadníci musili všecku štolu odváděti farářům katolickým. Bohoslužba první dobu konána v stodolách, špýchařích nebo v soukromých domech. První chrámy mnohde byly jen ze dřeva, a kde provedeny ze zdiva, stalo se tak způsobem nejchudším; tolerančním patentem výslovně zakázány evang. chrámům věže, zvony, vchod z ulice. Když r. 1784 přistoupeno k organisování církví evang. a dovolen jim úřad superintendentů - prvními superintendenty v Čechách byli Jan Lahó, kazatel v Krucemburce a. v., a František Kovács, kazatel v Krouně h. v., ustanoven jim plat 300 - 500 zl., ale ne od státu, nýbrž od rodin evangelických. Vedle konsistoře a. v., jež z Těšína byla přeložena do Vídně, zřízena tamže i konsistoř h. v. R. 1785 obě konsistoře sloučeny pod společným presidentem baronem Wöbrem. Reformovaná církev rozdělena r. 1784 na tři senioraty, a to: 1. Pražský o 10 sborech (v Libiši, Lečicích, Krabčicích, Vysoké, Nebuželích, Vtelně, Lysé, Kšelích, Soběhradech a Moravči); 2. Poděbradský o 10 sborech (v Hořátvi, Libici, Velenicích, Bošíně, Chlebích, Krakovanech, Velími, Libštátě, Černilově, Klášteře); 3. Chrudimský o 13 sborech (v Močovicích, Chvaleticích, Semtěši, Hradišti, Dvakačovicích, Krouně, Svratouchu, Telecím, Borové, Bučině, Sloupnici, Proseči a Čermné). Popis všech sborů evangelických h. i a. v. roku 1881 v Čechách a na Moravě viz v »Almanachu jubilejním« r. 1881, kde podány jsou i zajímavé zprávy historické o jednotlivých sborech a vyobrazení mnohých

hoto stoletého boje[1] a ubohé trosky vojů husitských nepomýšlely více na to, aby upíraly kněžstvu vládu v Rakousku: toto bylo by mohlo přijmouti klidně a téměř se zadostučiněním patent, kterýž i je osvobozoval a zbavoval tohoto ošklivého úkolu násilnického, v němž uvázlo a pozbylo vážnosti. Někteří kněží schvalovali úmysly císařovy, mezi jinými biskup Královéhradecký Jan Leopold Hay,[2] duše šlechetná a vznešená, kterýž doporučoval svým kněžím, aby se vystříhali hádek, aby šetřili citů jinověrců, kteří nuceni byli ještě k nim se obracet, aby zjednodušili v tom případě obřady a aby zdrželi se formulí čistě katolických, kteréž odpírají přímo jejich víře. »Poslechneme přikázaní našeho svatého náboženství, zákonu přírody a rozumu, neužijeme-li jiné zbraně než modlitby, bychom na cestu pravdy a ctnosti přivedli tuto svobodu svědomí.«[3] — Toto

---

chrámův evangelických Srov. též Boh. Molnára, »Počátkové luterských sborů v Čechách v době toleranční« v Dobiášově Čas. histor., I., 189--223.]

[1] [Gubernium české obávalo se, aby tajnými protikatolickými proudy nebyly zachváceny širší massy lidu českého. Nejvyšší purkrabí kníže Fürstenberk dotazoval se státní rady, zda toleranční patent vztahuje se též na Husity. Guberniální rada hrabě Rottenhan v pamětním listě (20. října r. 1781) radil, aby vyhlášení patentu toho aspoň v Čechách a na Moravě bylo poodloženo, že číhají emisaři pruští a saští, že v rozličných krajích mnozí katolíci k Táborům se přidruží. (Frank, »Toleranční patent«, str. 33.) Ale obavy ty, jichž zatím nedbal Josef II., se neuskutečnily. Přední zásluhu o zachránění posavadní državy círke katolické v Čechách měl biskup Hradecký Hay, jenž zkušeností, zažitých na Valašsku, užil nejen ve své diecesi, ale i v arcidiecesi Pražské, kde za stařičkého arcibiskupa Příchovského jmenován byl komisařem královským, a smírným svým jednáním uvolnil napětí a zmírnil náraz stran náboženských. I jiné okolnosti přispěly ke zdržení laviny, jíž bálo se gubernium české, zejména zákaz houfného přestupování, čím zabráněno bylo nakažlivému příkladu, zákaz všeliké agitace, později příkaz šestinedělního cvičení u faráře katolického, jež po případě prodlužovalo se na tolikéž a více měsícův, a vedeno jsouc v duchu Hayově, končívalo u mnohých úspěchem; v prvních dobách nedostatek kazatelů přispěl k rozptýlení mnohých sborů a j.]

[2] [Leopold Hay za zásluhy, jež zjednal si o věc katolickou na Valašsku, kde ve třech létech více pro ni vykonal, než za předešlých 150 let všickni missionáři dohromady, odměněn byl od Marie Teresie povýšením za biskupa Královéhradeckého (1780—1794). V diecesi nové očekával ho úkol jako na Valašsku: záchrana víry katolické v době nejnebezpečnější a na půdě nejhorčejší.]

[3] Brunner, »Die theolog. Dienerschaft Kaisers Joseph II«, str. 328. [Osvícené smýšlení Hradeckého biskupa Haye jeví se zejména v pastýřském listě jeho (20. listopadu r. 1781) a v řadě instrukcí k úřadům duchovním a světským ve příčině provádění tolerančního patentu. V nich vykládá nejen pojem tolerance, pro niž hledí získati obě strany náboženské, ale i horlí pro opravy v církvi katolické, pro zjednodušení obřadův a vypuštění všeho, co nenáleží v podstatu náboženství, zejména zamítá pověrčivé věci, jež u mnichů bývají v obyčeji, žehnání Felixovo, cedulky lukášské, amuletty, svěcené byliny a p., ukládá duchovenstvu, aby osádníky své zdržovali od přílišných procesí a bratrstev, zejména zamítá kejkle s hloupě vyzdobenými a parukami vyšňořenými soškami ženskými, vystříhá od přílišného vychva-

vyzvání ke smíru vzbudilo trpké odpovědi: — Podle slova božího, píše vrstevník, jen ti jsou opravdu nábožní, kteří myslí, že nemilují dosti Boha, nepracují-li o spáse svých bližních. Takto tedy není více třeba kázati pravdy boží! Dlužno s obavou hlásati je s kazatelny, protože mezi posluchači je snad nějaký kacíř, kterého by snadno urazily! Proč Kristus je hlásal, on, který mluvil k lidu nevěřícímu? A jeho apoštolé? Myslíte, že kázaní jejich byla příjemna těm, ke kterým byla obrácena?

Za těmito fanatiky stáli vedle většiny hodnostářů církevních mniši, část aristokracie a velký počet úřednictva. Sám císař byl konečně otřesen těmito stálými nářky. Pocítil potřebu nejprve osvědčiti veřejně upřímnost svého katolictví: »Mnozí tvrdí, zněl patent ze dne 26. dubna 1782, že málo záleží Jeho Veličenstvu na tom, ku kterému náboženství se hlásí jeho poddaní, ba že odpadlictví je mu příjemné. Sláva svaté víry katolické, jejíž pokrok a vývoj mohou býti dosaženy jenom vyučováním a přesvědčováním, zůstává nejdražším přáním císařovým a jeho neustálou péčí; jeho nejvřelejší touhou jest, aby poddaní jeho bez výminky svobodného přesvědčení zůstali věrni tomuto svatému učení, kde nejjistěji lze najíti své spasení.« — Dokázal to tím, že žádal přesnější záruky od těch, kteří prohlásili, že chtějí vystoupiti z církve katolické a nařídil, aby byli podrobeni předběžnému vyučování náboženskému.

Podivoval se jakési nevděčnosti, s níž přijat byl patent jeho, a odporu jistého počtu jinověrců ve příčině přijetí podmínek jeho. Podle zákona měli se rozhodnouti mezi vyznáním helvetským

---

lování milostivých obrazů, jako by v nich byla nějaká moc posvátná a pod. více. Pastýřský list, který na rozkaz císařův v tisících exemplářích byl rozšířen, otištěn jest u Müllera »Joh. Leop von Hay«, str. 59–65. Též instrukce biskupa k děkanu a magistrátu Chrudimskému vytištěna byla ve Vídni a v Praze r. 1783. V duchu Josefinském důtklivě doporučoval toleranci duchovenstvu svému v pastýřském listu též biskup Litoměřický Emanuel Arnošt hrabě Valdstein. Arcibiskup Pražský, Olomúcký a biskup Brněnský učinili tak vlažně jen »podle nařízení císařského«. Biskup Hay nařízením, aby katoličtí kněží, přisluhují-li nekatolíkům svátostí křtu, činili tak bez přídavků katolických, exorcismův a křižma, dostal se ve spor s arcibiskupskou konsistoří pražskou, jež tvrdila, že protiví se přísaze kněze katolického, aby křest vykonával, »ritu acatholicorum«. O pravé toleranci biskupa Haye svědčí dojemná příhoda dvou starců, kteří přišli si k biskupu pro bible odňaté, a obdrževše od biskupa náhradou za knihy spálené krásné vydání bible Hallské, vyžádali si požehnání biskupovo, a sami, jsouce starci váženi, na jichž svědomí nelpěla žádná poskvrna, požehnali též biskupu, který den ten pokládal za nejšťastnější ve svém životě. Jména starců byla Adam Říha a Václav Kletečka z Rychenburka. (Viz u Müllera »Joh. Leop. von Hay«, str. 75–77, a »Památku roku slavnostního«, 1863, str. 220.)]

a augšpurským nebo církví řeckou. Ale sekty mystické, které představovaly daleko nejdůležitější jádro kacířů, nevstupovaly do žádného připuštěného rámce. Dospěly k jakémusi náboženství přirozenému, zamítajíce autoritu písma svatého a tajemství křesťanská. Hay a přátelé jeho marně naléhali na ně všemožným způsobem: oni proti jejich napomínání stavěli nepřekonatelný klid. — »Staň se s námi co staň, nikdy neodstoupíme od ctění jediného Boha a nikdy nepřijmeme jiného zákona než desatero přikázaní . . . Rozum náš tajemství křesťanského náboženství nesnáší a toho, co proti rozumu jest, věřiti nemůžeme.« — »»Nuže, pochopujete-li, jak roste žito,«« namítal jim biskup. »»Zda-li příroda, kterou přece očima vidíte a rukama chápete, nemá tisícero tajemství a záhad? A zda-li úkazy takové méně jsou pravdivy proto, že vy jich nepochopujete? že vy nevíte, co a jak se při tom vlastně děje? A nemáte-li před sebou příklad tolika knížat a velikých pánův, tolika mužův osvícených, ba příklad veškeré Evropy, ježto se přiznává ke kříži . . .«« »Knížata a králové, velcí páni a vladaři lidu, tisícové a tisícové zrovna tak smýšlejí jako my, jen že toho neřeknou; mlčíť a jsou tudy opatrnější nežli my, ale my jsme poctivější.« Na počátku roku 1783 bylo 120 deistův a jistý počet israelitů přestěhováno do Sedmihradska; odhodlanost jejich neochabla; císař, který viděl je v Uhřích, divil se jejich prostotě a rmoutil se pro jejich tvrdošijnost. Tato měla velký vliv na jejich české krajany a mnozí z nich, málo jsouce spokojeni se svými kazateli,[1] odstupovali od vyznání helvetského, aby přiznali se k »víře boží«.

Josef II. snažil se přehlížeti věc, ale sektáři dychtivi jsouce mučednictví, nedopustili, aby se zapomnělo na ně. Vydal tedy pověstný dekret dvorský dne 10. června 1783. — »Jelikož se lidmi od Jeho Veličenstva samého dotazovanými . . . dostatečně dokázalo, že ani deisty, ani israelity nejsou a že dílem z hlouposti a nevědomosti dílem pak z lehkomyslnosti a chuti k cizincování, nadto pronásledováním se v tom utvrzujíce k tomu svedeni byli . . . z té příčiny taková jest vůle Jeho Veličenstva, aby zneužívaný ten název docela byl vyhlazen.« Kdyby se někdo u vrchního neb krajského úřadu sám od sebe prohlásil za deistu, israelistu nebo tak

[1] Helfert, »O blouznivcích náboženských v Čechách a na Moravě za Josefa«, II., Čas. Čes. M., 1877, str. 545. — Adámek, »Příspěvky k dějinám selského lidu v okolí Hlinska v XVIII. věku«. Rozpravy Čes. akademie, VI. (1896), str. 58. [V. Schulz, »Deisté na panství Litomyšlském« v Čes. Lidu, VIII., str. 290—294.]

řečeného beránka (Lampelbruder), má se jemu bez dalšího otazování čtyřiadvacet ran holí nebo karabáčem na zadek dáti . . . a to má se opakovati tolikrát, kolikrát by se znovu přišel opovídati. — A tento trest postihne vinníka »ne proto, že je deistou, nýbrž proto, že prý je něčím, čemu nerozumí«. Dekret byl obnoven roku následujícího (13. dubna 1784): zatvrzelci měli býti biti »pro toto tvrdošijné, zákonem zakázané přihlášení, následovně ne proto, co v duši své věří nebo nevěří«. — Král usnadnil práci svým protivníkům: — »Osvícenost a snášelivost s jedné strany,« podotýkal † přítel Mendelssohnův Chr. Vilém Dohm, »a s druhé strany čtyři a dvacet ran na zadek bez dotazování: to již spolu srovnej, kdo můžeš!« Císař zajisté byl by býval lépe poučen, † kdyby byl následoval rady Winkoppovy: »Každému člověku je přirozeným právem, ano přirozenou povinností, aby přesvědčení svá s jinými sděloval, ale též přesvědčení jiných vyslýchal a se svojím je srovnával. Veliká vláda zavázána jest, aby v užívání práva toho, v šetření té povinnosti chránila každého občana. Obvyklé posud mluvení o panujícím ve státu náboženství . . . jest proti všemu rozumu a proti všem právům člověčenstva.« V skutečnosti Josef II. byl co možná nejvíce vzdálen tohoto pojetí státu, kde panovník spokojí se zabezpečením veřejného pořádku a ponechává ideám nerušený vývoj. Když prohlásil toleranční patent, hleděl zvláště ke zřetelům praktickým a ku přání, aby skončily násilnosti, které bez vážného výsledku udržovaly v zemi nepříjemné hnutí; nemínil nijak vzdáti se svého práva jako generální ředitel svědomí; povinností jeho bylo bdít, aby poddaní jeho nestali se obětí nebezpečných pověr a vyhladiti zvyky, které byly na úkor všeobecnému prospěchu. Vysoké povolání své vyplňoval ostatně s touže přísností vůči církvi jako vůči kacířům, žádaje na kněžstvu, aby ochotně poslouchalo jeho nařízení. Tím mnohem více nežli svou snášelivostí, kterou kurie přijala bez překvapení, dostane se ve spor s papežstvím a přidruží nové hněvy k těm, jež nahromadily se již jeho reformami politickými./

Jakkoli velikou měl sebedůvěru, přece byl nucen přiznati se, že k vykonání převratů, jež zamýšlel, jest mu nevyhnutelna podpora veřejného mínění; hleděl si je získati a působiti na duchy. Censura stala se velmi snášelivou; zemským komisím ponecháno pouze zkoušení publikací nepatrné důležitosti, návěstí, vyhlášek atd., kdežto díla rozsáhlejší podléhala komisi ústřední, jíž bylo nařízeno,

aby nezkoušela věci příliš zevrubně; theologové byli tázáni o radu jen pokud se týkalo knih náboženských; zmírněny byly formality, jež byly na závadu obchodu knihkupeckému, kolportáže trpěna. Po tak dlouhém útlaku toto náhlé vyproštění způsobilo jakés opojení.[1] Byl to příval brožur a knih; spisovatelé, praví nám vrstevník, kteří chodili v hadrech a jídali v pokoutních hospůdkách, stali se váženými osobnostmi, chodili nyní do nejpřednějších hostincův a obláčeli se v šaty lemované. Roku 1783 v seznamu knihkupeckém čítá se 435 spisovatelů ve Vídni, 110 v Praze, 14 v Brně, 12 v Olomouci. Množstvím nahrazovala se jakost a censor pražský Josef Ant. Riegger, liberál, naříkal, že musí dáti své visum haldě hloupostí, jež by lépe bylo vhoditi do ohně. V Rakousku nic nepřipomíná ani z daleka ono podivuhodné hnutí XVIII. století v Německu, které počíná Lessingem a Wielandem přechází Kantem a Herderem k Schillerovi a Göthovi. Apoštolové josefinismu sdílejí nejnepříjemnější chyby svého boha: otázky pojímají se stránky všední nemajíce jiného kriteria než užitek hmotný; chybí jim úcta ku vědě, jasnost myšlení, nezištná láska ku pravdě; veřejnost brzo nabažila se jejich triviální polemiky a jejich komedianství.

Podporu stálejší měli v tajných společnostech a zvláště v ložích svobodných zednářů. Následkem invase bavorské maçonové ocitli se ve velikém podezření Marie Teresie a jenom záštita Františka Lotrinského je zachránila od plného potlačení. Josef II., ačkoli dával na jevo velký odpor proti těmto »šarlatánům«, jednal s nimi přece jako se spojenci velmi užitečnými. Ze zpráv policejních, jež oplývají nechutnými výmysly a vylhanostmi členů, kteří zatajují nebo přehánějí činnost loží, jest velmi těžko určiti přesně vliv, jímž působily tehdáž. Roku 1781 bylo jich šest v Praze a z jakosti členů jejich lze tvrditi, že sociální činnost jejich nebyla nepatrna.[2] Podobá

[1] [»Díky moudrým názorům od Boha poslaného Josefa II.« — jásal Pelcl, když 14. července r 1781 do Prahy došla zvěst o zrušení censury, kterou v Praze krutě ovládali hrabě Věžník a rytíř Běšín s pomocí několika mnichů — »že tito potlačovatelé ducha skáceni a vyhubeni jsou. Radujte se, Čechové, nyní můžete jako jiní národové vzdělávati svůj rozum. svobodně mysliti a psáti, z dobrých knih vědomosti shromažďovati a ukázati, že také máte schopnosti! Štíťte se jmén těch, kteří vás tak dlouho v otroctví udržovali.]

[2] [Již r. 1773 péčí členů pražské lože zednářské založen sirotčinec u sv. Jana Křtitele pro 25 chlapců a dívek, ale rozmnoženým nadáním počet chovanců vzrostl později na dvojnásobný počet. Zvláště vyznamenali se pražští zednáři za hrozné povodně, která 28.—29. února 1784 postihla Čechy, a zvláště Prahu, kde pobořen starodávný most Karlův, při čem sesutím pilíře zahynulo i pět vojínů ve strážnici, tu postavené; přední šlechtici lože zednářské

se pravdě, že vládla v nich sice dosti přesná rozmanitost mínění, ale byly v neustálých stycích s ložemi cizími, dostávaly noviny a knihy francouzské a jevily zřejmé nepřátelství k církvi. Vedle nich společnosti tajemnější, Illuminati a řád zlatého růžového kříže (Rosenkreuzer), pocházející z Bavor, představovaly směry radikálnější a učily prý své stoupence, »že náboženství není než klam«.

Josef II. konečně přece jen znepokojil se pokrokem těchto spolkův, obmezil počet loží a jejich členů, zavázal je, aby předkládaly úřadům seznam svých přívržencův a dobu svých schůzek. Tyto obraty nebyly řídké u něho. Bedřich II. blahopřál mu roku 1770 »že zapudil pověru«, ale Pius VI. pravil, »že má hluboký základ náboženský a že jest nejlepší katolík na světě«. Ač papež patrně přepínal ve svém soudu, nemýlil se docela. Je sice pravda, že roku 1783 zdálo se, že císař myslí na rozkol a lichotil si, »kterak přesvědčil své poddané, že není jim třeba býti římskými, aby byli katolíky, a pravda je též, že často s papežem zacházel s nenuceností dosti špatného tónu; nebyl proto méně upřímný ve svém vyznání víry. Však byl-li ochoten šetřiti »zákonných a pevně založených práv stolice papežské v otázkách dogmatických a ve vedení duší,« byl i rozhodnut »nedopustiti nikdy cizího zasahování do otázek, které pokládal za závislé na svrchované moci světské, svrchovanosti, která se týká všeho, co v církvi je vynálezkem ne božským, ale lidským«. Snadno pochopíme, kam až mohl dospěti na této dráze s programem tak pružným mladý král horlivý, nedůvěřivý, jenž byl přesvědčen o naprosté neomylnosti svého vlastního rozumu. Nebyl by snad unikl násilné roztržce, kdyby papežství nebylo tehdáž tak slabé, že raději sehnulo hlavu před bouřkou.

---

osobně účastnili se horlivě prací na zachránění lidí a jmění, a obětavě pořádali sbírky pro chudé, kteří povodní utrpěli škody. Z vynikajících členů pražské lože zednářské Josef Em. Canal hrabě z Malabaily (1745 až 1826), původu italského, v Čechách od let 70tých osedlý, z bývalé rozsáhlé vinice za Koňskou branou zřídil (1787) krásný sad po způsobě sadů Sporkovských s poustevnou, jeskyněmi, sochami, i otevřel jej obecenstvu, jež rádo ho užívalo k procházkám. Část sadu věnována byla botanickým účelům, pro něž zřízen tu též ústav zvláštní. V sadě konány i rozličné pokusy hospodářské — hrabě Canal byl od r. 1793 horlivým předsedou hospodářské společnosti. Pražané dlouho pamatovali na nenávist jeho k Židům, jimž urážlivým způsobem zakázal vstup do »Kanálky«. Dnes sad tento, bohužel, je zastavěn. Jako provinciální velmistr svob. zednářů přičinil se o zřízení sirotčince u sv. Jana Křt. a chudobince i proslul štědrou podporou chudých studentů.]

Nejprv upevňoval přesně svou moc nad kněžstvem. Žádná bulla papežská, žádné rozhodnutí představených řádových nesmělo býti přijato v mocnářství, než bylo schváleno od císaře; odvolání ke dvoru papežskému byla zakázána. Biskupové při svém vstupu v úřad činili přísahu císaři »jedinému svému pánu a mocnáři«, zavazovali se, »že nepodniknou ani nedopustí ničeho, co by přímo nebo nepřímo bylo škodlivo státu a panovníku, že budou poslouchati věrně a bez výhrady jeho nařízení, zákonův a rozhodnutí, a že žádati budou na svých podřízených tutéž úzkostlivou poslušnost. Nesmí poslati svým kněžím žádnou obecnou instrukci nebo pastýřský list jakýkoliv neb v jakékoli formě, aby nepředložili jich dříve vládě a neobdrželi jejího dovolení; nesmí zapovídati čtení spisu dovoleného censurou, aniž vyhlašovati interdikt nebo klatbu církevní. Bylo jim třeba schválení státu k ustanovení svých generálních vikářův a konsistoriálních radů, ke jmenování a přesazování svých děkanů, ztratili všecken vliv na doplňování svého kněžstva, protože činnost jejich přestala na udílení svěcení kněžského mladým kandidátům, kteří jim byli představeni od ředitelů státních ústavů, a zakázáno jim bylo zkoušeti jejich vědomosti a pobožnost.«

S prostými kněžími zacházelo se jako s úředníky, určenými ke službě veřejné mravnosti; byli postaveni pod dozor magistrátův a hejtmanů krajských, kteří dohlíželi, aby svědomitě vykonávali své povinnosti, to jest, aby potírali pověru a vštěpovali věřícím lásku k císaři. — »Zavazují-li zákony císařovy svědomí?« učila příručka autoritativní. »Když mocnáři po zralé úvaze se rozhodují, tato rozhodnutí jejich moudrosti tvoří zákony; svědomí a moudrost panovníků jsou jedinými soudci spravedlnosti zákona; vládnou podle všeobecného plánu; poddaní vidí jen úlomky velikého stroje, a nohy nesmí se bouřiti proti hlavě.« Kněží úkolu svému, jako apoštolé Veličenstva císařského, byli cvičeni v generálních seminářích,[1] kde podle instrukcí panovníkových pracováno

[1] [Plán generálních seminářů byl dílem opata benediktinského kláštera Břevnovského Františka Štěpána Rautenstraucha (1734 až 1785), jenž náležel k hlavním sloupům církevní politiky cís. Josefa II. Již jako učitel kleriků svého kláštera dostal se ve spor s arcibiskupem Pražským Příchovským, když r. 1769 vydal v duchu Febroniově spis »Prologomena in jus ecclesiasticum«. Pohnán byv před soud konsistoře, byl odsouzen a opatu jeho dostalo se důtky. Ale spis Rautenstrauchův prostřednictvím van Swietenovým dostal se do rukou Marie Teresie, která, nevědouc o odsouzení, vyznamenala spisovatele zlatou medaillí, a arcibiskupu Příchovskému uloženo, aby před

»o vzdělání kněží lidových, užitečných občanů«, kteří zdáli se způsobilejší za vychovatele věrných poddaných než za strážce víry katolické: historii církevní vyučovalo se tu dle knihy protestantského professora ve Vittenberce † Schröckha; příručka práva kanonického tvrdila, že mocnář nepřestupuje svou pravomoc, osobí-li si právo jmenovati biskupy, zruší-li celibát kněžský, a zavede-li řeč národní do bohoslužby.

Nebyly to pouhé přeludy. Josef II. nejen zbavuje církev privilegií jejích, podrobuje statky její daním, zrušuje její moc soudní; nejen osobuje si právo jmenovati faráře, ale ustanovuje jim i chování jejich až do nejmenších podrobností a vlastní svou mocí rozhoduje v otázkách, které se týkají kázně, ba téměř učení církevního. Předpis z roku 1783 vyznačuje v té věci nejsmělejší pokus úchvatu, jakého kdy odvážil se panovník katolický: kněží zapíší do zápisníku svá kázaní i den, kdy je přednesli, a odevzdají tuto knihu moci světské, když za ni požádá; svým kázaním dají ráz praktický, budou se vystříhati hádek a odvraceti lid od častých zpovědí a přijímání. — Dekretem z roku 1786 se nařizuje, aby cvičení náboženské a bohoslužba konaly se v jazyce národním. Jaký úmysl choval při tom císař? Chtěl snad připraviti založení církve národní? Každý kněz vykládal rozkaz podle svého způsobu, tak že zmizela všecka jednota v bohoslužbě. Řadou

---

konsistoří odevzdal mu vyznamenání a pochválil opata, že pečuje o studium theologické. Po smrti opatově r. 1773 jmenován byl jeho nástupcem. R. 1774 povýšen za doktora bohosloví a ustanoven za direktora theologické fakulty pražské. Ale již roku 1775 povolán byl do Vídně, kde stal se předsedou duchovní komise dvorské, a v úřadě tom získal si velké zásluhy o větší vzdělání kleriků světských i duchovních, a za Josefa II. přední měl účast o nové zřízení škol theologických. Ze sedmi generálních seminářů dva byly v zemích českých: v Praze a v Hradišti u Olomúce. V Praze prvním rektorem gener. semináře byl Augustin Zippe (1747—1816), jeden z důvěrných přátel biskupa Haye, opata Rautenstraucha, Kindermanna, a když povolán byl do Vídně, na místo jeho nastoupil někdejší osvícený děkan novoměstský, přední pomocník Hayův v zápase s blouznivci náboženskými, Josef Hurdálek (1746—1833). Na Moravě generálnímu semináři vykázán zrušený klášter v Hradišti u Olomúce, kde pod rektorem Petrem Babulkou r. 1787 úřad vicerektorský dostal se slavnému již tehdáž učenci Josefu Dobrovskému — nedávno teprve (1786) od biskupa Haye na kněze posvěcenému — a ten po odstupu Babulkově r. 1789 stal se nástupcem v úřadě jeho. Z professorů na gener. semináři pražském proslul zvláště Kašpar Royko (1744—1819), autor velikého díla o koncilii Kostnickém (»Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz«, 4 díly, 1782—1785), v němž horlivě ujímal se neviny M. Jana Husi. Dílo jeho záhy bylo přeloženo od professora gener. semináře Hradištského, Vác. Stacha (1768—1836), jednoho z nejhorlivějších stoupenců josefinismu v zemích českých.]

jiných mandátů zapovídají se bratrstva a kongregace,[1] obmezují pouti a processí, zrušují křížové cesty, růžence, páteře. Král neopomíjí ani nejtitěrnějších podrobností; »seminaristé musí se sami holiti a nepovoluje se vydání na to; neobratní nebo kdo se tomu nenaučili, budou platiti holiče ze své kapsy;« předpisuje hodinu obřadů náboženských, počet svíček, ozdobu oltářů, zapovídá okrašlovat a osvětlovat sochy a obrazy svatých v kostele a na ulicích.

Stát vlivu kněžstva odnímá hlavní úkoly, na nichž záležela částečně jeho moc, správu nemocnic i chudobincův a školu. Bratrstvo účinné lásky k bližnímu (r. 1783) nahrazuje nepravidelné příspěvky klášterův a bratrstev soustavou úřední dobročinnosti; založení nemocnic, porodnic, chorobincův, ústavů pro slepce a hluchoněmé, zřízení zastavárny (r. 1788) znamenají pokrok nového pojetí sociálního, které v bídě vidí veřejný nepořádek, jehož napravení panovník nemůže ponechati zbožnosti věřících. Školy přestávají míti za hlavní účel vytvoření nábožných a poslušných křesťanů. Cvičení náboženská, která pohlcovala většinu času vyučovacího, mše, nešpory, zpovědi jsou zrušeny neb obmezeny. Professoři nemusí již při svém ujetí se úřadu přísahati, že věří v neposkvrněné početí; přivolávají se cizinci a protestanté.[2] Zavádějí se nauky, jež dlouho v klatbě byly držány nedůvěrou jesuitů: fysika, přírodní vědy a všeobecný dějepis.

Svobody se tu získává méně, než by kdo si myslil, a poručníkování panovníkovo není méně nepohodlné než poručníkování církve: university zbavené svých statkův a skrácené ve své pravomoci podléhají guberniu a čtyřem direktorům, jmenovaným od

[1] [S bratrstvy a kongregacemi zanikly tehdáž i staré sbory literácké, jichž marně zastával se sám biskup Hay, dávný přítel zpěvu v jazyce mateřském, jak výmluvně dokázal ve slavném svém listu pastýřském při ohlášení patentu tolerančního. Dvorským dekretem ze dne 29. dubna 1785 potvrzeno zrušení všech kůrů literáckých. Jmění jejich přikázáno ústavu chudých, kdežto nadání pro hudbu chrámovou fondu náboženskému Hotového jmění nalezeno 62.729 zl., za pozemky prodané získáno 64.230 zl., za knihy, skvosty a nábytky strženo 4865 — za nepatrný peníz prodány mnohé ze starých překrásných kancionálů, jež chloubou bývaly kůrů literáckých a oslavou staročeského umění malířského a krasopiseckého. O starých kancionálech českých viz Denise, »Konec samostatnosti české«, str. 548.]

[2] [Na universitě pražské prvním protestantským professorem byl August Gottlieb Meissner (1753—1807), jenž povolán na ni r. 1785 pro odbor aesthetiky a klassické literatury na místě stárnoucího Seibta, který převzal logiku a ethiku. V Praze působil do r. 1805, kdy přijal úřad ředitelský na nově zřízeném gymnasii ve Fuldě. O liter. činnosti jeho viz rozpravu A. Krausa v Masarykově Athenaeu, 1888, str. 125.]

krále. Busching vypravuje roku 1777, že »všem professorům vídeňským dostalo se nařízení psáti knihy«. Pověst je zajímavá a vyznačuje dobře správu, uloženou Josefem II. vysokému školství. Je zcela zřejmo aspoň, že císař nepřipouští žádného dělení moci a že každý pokrok v organismu školském spojen je se zmenšením moci církevní. Vždyť rozvoj vyučování jest jednou z neustálých starostí vlády; rodiče jsou povinni posílati děti do školy a hejtmanům krajským jest dohlížeti nad tím; zavedeno jest technické vyučování a založeno vyučování dívek; docházka školní stoupá, prý z 15.000 žáků za Marie Teresie na 180.000 ve 2200 ústavech, po většině nedávného původu.

Nebylo důvodu podstatného pro trvání řádů klášterních. Století osmnácté mělo jakési sympathie pro faráře, ubožáky to, kteří byli téměř tak chudí, jako jejich osadníci; malé byly jejich požadavky ve věcech víry, snášeliví ke slabostem lidským a nad to vnášeli trochu osvěty v lid nevědomý a vyhladovělý; naopak bylo nelítostno vůči mnichům, kteříž uráželi trojnásobný jeho kult přírody, rozumu a pokroku hospodářského. Josef II. nenáviděl jich, protože viděl v nich »poddané nejneužitečnější a nejnebezpečnější«, a protože »vláda neměla téměř žádné moci nad nimi«. Dovolil biskupům rozvazovati sliby jejich a zapověděl klášterům po deset let přijímati novice. Roku 1781 zrušil řády rozjímavé, kartuziány, karmelitány, kamalduly atd. Rozkaz prováděl se velmi nepravidelně, ale správci zemští věděli, že zalíbí se panovníkovi, vyloží-li nařízení ve smyslu nejpřísnějším. Na Moravě hrabě Cavriani, velmi vřelý stoupenec opravy, vyznamenal se svou horlivostí;[1] v diecesi

[1] [Rušení klášterů v zemích českých dálo se beze vší piety k dávné minulosti a beze vší úcty k umění. Mezi zrušenými kláštery nalezneme nejstarší a nejslavnější klášter panenský u sv. Jiří na hradě Pražském, jenž založen byl od kněžny Mlady, dcery Boleslava I.; právo abatyše svatojirské spoluúčastniti se při korunování královny české za Leopolda II. přeneseno na abatyši hradčanského ústavu šlechtičen. Ze slavných klášterů pražských zrušen nádherný klášter sv. Františka s krásnými chrámy románskými, benediktinské opatství u sv. Mikuláše na Starém městě, klášter řeholních kanovníků na Karlově, křižovníků na Zderaze a j. Na venkově zrušen staroslavný klášter panenský v Doksanech, cistercienské opatství v Sedlci, benediktinské opatství v Kladrubech, u sv. Jana pod Skalou, na Sázavě, cistercienské opatství ve Zbraslavi, v Plasích, v Zlaté Koruně a j. — Na Moravě zrušen daleko větší počet klášterů nežli v Čechách, zejmena zrušeno starodávné opatství cistercienské na Velehradě, praemonstrátské opatství v Hradišti, Zábrdovicích, Louce, cistercienské opatství ve Žďáře a j. Mnoho škody vzalo tehdáž umění výtvarné jako za doby obrazoborných Táborů nebo za války 30leté. Vzácné památky umělecké a starožitné — mimo věci zlaté a stříbrné, jež posílány do vídeňské mincovny — prodávany za fatku nebo rozkramařeny a rozvlečeny. Neblahou

Olomúcké nezůstalo prý ani jediného opatství. Jungmann páčí, že v Čechách bylo ze 154 klášterů zrušeno 71, nepočítaje v to kolleje jesuitů. Ze statků zabavených založen »fond náboženský,« který sloužil skutkům milosrdenství nebo vzdělání duchovního, ovšem pod výhradní správou státní.

činností proslul tehdáž pověstný kněhtiskař a veteśník Jan Ferdinand Schönfeld, jenž zle osvědčil se již při rozprodeji a rozebrání ostatků sbírek Rudolfinských na hradě Pražském. Knihy zrušených klášterův odváženy do Prahy a Olomúce, kde jimi rozmnožily se poklady staročeských rukopisův a tisků v knihovnách universitních. Ze jmění zrušených klášterů — v Čechách 11,740 720 zl., na Moravě 10,141.628 zl. — zřízeny fondy náboženské, v nichž nalezen prostředek k dokonalému opatření správy duchovní ku potřebám lidu obecného, o niž před tím marně jednáno na tolika sněmích a v tolika komisích od doby pobělohorské (viz str. 245.). Tehdáž založeno mnoho far a lokalií a v jižních Čechách nové biskupství v Budějovicích (r. 1785), jemuž vykázány z arcidiecese Pražské kraje Budějovský, Táborský, Prácheňský a Klatovský (s 30 vikariáty); první biskupem tu jmenován byl Jan Prokop hrabě Schaffgotsch. Rozsah arcidiecese Pražské zmenšen krátce před tím (r. 1783), tak že k diecesi Litoměřické přikázány kraje Litoměřický, Žatecký a Boleslavský (s 22 vikariáty), k diecesi Hradecké kraje Hradecký, Bydžovský, Chrudimský a Čáslavský (s 22 vikariáty); v arcidiecesi zmenšené zůstávalo jen 22 vikariátů. — Mimo kláštery cís. Josef II. rozkázal zrušit i všecky kostely a kaple zbytečné. Rozkazem tím nejvíce dotčena byla města Praha a Kutná Hora v Čechách, Olomúc, Brno a Kroměříž na Moravě. V Praze zejmena byly zrušeny a se zemí srovnány »všem pravým Čechům« nejmilejší dva kostely: mistrný chrám Božího Těla, prostřed Karlova náměstí, vzácná památka na dobu Karla IV. (ukazování sv. ostatků!) a kaple Betlemská, kolébka české reformace. »I tuť ovšem není se co diviti,« naříká Jan Jeník z Bratřic v zápiscích svých, v jejichž V. dílu zachoval vyobrazení kaple Betlemské a náhrobních v ní kamenů, »že mnohý z podařilých vlastenců našich byl by mnohem raději viděl zámecký Metropolitanský kostel sv. Víta rušiti a v nic přivésti nežli ty dva věčné památky hodné kostely k takové žalostné zkáze přivádět.« Cís. Josef II. prý rozhněval se na komisaře vládního Hergeta, že bez oznámení jemu dal kapli Betlemskou zbořit, ale

»to všechno nepomohlo nám nic,
náš Betlém byl jest již na věky pryč.«

Jinak zase r. 1787 uzavřen a později prodán chrám Matky Boží Vítězné na Bílé Hoře, o němž Jan Jeník z Bratřic poznamenal, že byl znamením, do jaké nepochopitelné hlouposti upadl ten bývalý, tak slavný a osvícený národ český, že jižjiž na Bílé Hoře jakousi kapli vystavěl . . ., v které . . . vroucně děkuje, že byli tu Češi hodně a nemilosrdně stlučeni. »To tak dubové zachování tak dlouho trvalo, až za panování cís. Josefa II., který, když do Prahy přijel, koukaje na tu . . . bělohorskou procesí ji hned, s tím opravdovým doložením zapověděl: že on nad lidem a ne nad nerozumným dobytkem panovati chce, a že ani pochopiti nelze, jak ten dubový národ za to, že bitvu a všecko ztratil . . . děkovati může.« (Pr. Subotka, »Jan Jeník z Bratřic a jeho zápisky« v Čas. Čes. M., 1880, str. 7 a 279.)] O velikém převratu, způsobeném zrušením řádu jesuitského za Marie Teresie a zavřením tolika klášterů v Čechách za Josefa II. podrobné zprávy viz u T. Bílka, »Statky a jmění kollejí jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém, od císaře Josefa II. zrušených«. V Praze 1893.

Církev, byvši zbavena přímého styku s Římem, připravena o vážnou část svých důchodů, ponížena svárlivým vměšováním se úředníků královských, obmezována ve vykonávání svých hlavních úkolů, byla zajisté těžce oslabena, když přijala takovou odvislost, která s některým zmírněním trvala skutečně až do konkordátu roku 1855. Podléhala opět sama neblahému vlivu úpadu mravního, kterýž útiskem byl způsoben kolem ní; kázala proti duchu, zvykla si sílu svou hledati v podpoře státu; skláněla se sama pod jeho drtivé jho. Umírala svým vítězstvím jako poslední obět protireformace.

Zkouška byla jí prospěšna. Pošetilé pomluvy reakce klerikální nemohou nám zatajiti, že mezi pomocníky Josefa II. byli nejen nejpřednější představitelé šlechty, ale i někteří nejznamenitější členové kněžstva českého, kteří zajisté litovali jisté neopatrnosti císařovy, ale kteří byli přesvědčeni o potřebě pronikavých oprav. Události daly jim za pravdu: novoty císařovy působily nejen přímo, ale i reakcí, však v témže smyslu. Kněží, pozbyvše svých předsudků vychováním méně úzkostlivým a obtěžováni byvše ve své přirozené činnosti soužívým despotismem, jali se nahlížeti výhody svobody a nebezpečenství centralisace, přiblížili se k národu, žili životem národním a stali se jedním z nejčinnějších živlů současného obrození.

Vším způsobem vládě Josefa II. bylo takto souzeno dojíti zcela jiného výsledku, než-li kterého se domáhala. Ku posouzení jeho docela spravedlivému sluší uvážiti nejen co vykonal sám od sebe, ale také co pošlo z činnosti jeho: pak jest nemožno nepozdraviti v něm muže veliké iniciativy. Duše jeho byla šlechetnější, než jeho méně probudilá intelligence: dobré vůli jeho dostalo se odměny. Měl štěstí vzácné v historii, že úspěch jeho převýšil jeho úmysly, chtěl stvořiti stát a stvořil národy.

HLAVA PÁTÁ.

GERMANISACE. — LEOPOLD II.[1]

Josef II. a české národní vědomí. — Germanisace za Marie Teresie: školy. — Josef II. provádí touž soustavu, ale s větším úsilím. Pokrok němčiny ve škole a ve správě. — Všeobecná nespokojenost: politika zahraniční; povstání v Nizozemí a kvašení v Uhřích. — Obnova mocnářství Leopoldem II. — Remonstrace stavů českých a moravských: liberálové a feudálové. Leopold zachovává hlavní opravy svého bratra. — Vlastenci čeští: založení stolice jazyka českého v Praze. — Červánky nové doby.

Josef II. ublížil přemnohým prospěchům, dotekl se přemnohých předsudků, zvrátil příliš mnoho tradicí, aby v dané chvílí nenarazil na nebezpečnou koalici. Obránci minulosti z počátku zaraženi mocným útokem, neopustili svou věc a vyčkávali, až probudí se veřejné mínění. Národové bývají nevděčni; byli zmateni tímto shlukem nařízení, rušeni ve svých zvycích; přes to přese

[1] O germanisaci hlavní fakta sebrána jsou od B. Riegra v článku »Z germanisačního úsilí 18. věku« ve Vlčkově Osvětě. 1887. — Helfert, »Gründung der österr. Volksschule unter Maria Theresia«, 1860. — Jindř. Šolc, »Národnost a její význam v životě veřejném«, v Praze 1881. — Dobrovský, »Geschichte der böhm. Sprache und Literatur«, 1792. — Pelcl, »Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen«, 1790. — Jungmann, »Dějiny literatury české«, 1825. † 2. vyd.. 1849. — Zprávy o této době nalezneme skoro ve všech životopisech prvních apoštolů renaissance, † zejména v Rybičkových »Předních křisitelích národa českého«, 1883—1884, 2 sv. — Viz Jaroslava Vlčka »Dějiny literatury české«, str. 143. — O literatuře německé v Čechách článek Klaarův ve sborníku »Deutsche Arbeit in Böhmen«, 1901.

všecko nezapomínali dobrodiní králových. Sympathie jejich ochladil císař svou politikou germanisační. Potlačení sněmů, rozvoj byrokracie, vždy těsnější podrobení Čech komisím vídeňským působilo jen obmezenou ozvěnou, byla to opatření jaksi theoretická, jichž nedbal lid; docela jinak bylo, když mu byl vnucován jazyk neznámý. Tím vláda cizí nabývala konkretní formy a pud sebezachování se vzepřel.

Král zpozoroval svou neopatrnost teprve v poslední chvíli, neboť nikdy neporozuměl síle hněvu, jejž rozpoutaly jeho choutky germanisační. Jak u Bedřicha II., tak u něho nenalezli bychom ani stínu německého šovinismu, i on byl tak docela prost vášní národních, že nepodkládal jich druhým. V potlačení jednotlivých jazyků viděl jen prostředek, jímž by uspíšil šíření ideí, jemu tak drahých, a posílil svou moc. »Jaké znamenité výhody,« praví výnos ze dne 11. května roku 1784, »by vyplynuly pro dobro obecné z užívání téhož jazyka a z vyřizování všech věcí v tomto jazyce! Jak by tudy různé části mocnářství byly pevněji připoutány k sobě a obyvatelé sjednoceni navzájem mocnějším svazkem bratrství, každý snadno pochopí, a příklad Francie, Anglie a Ruska je tomu dostatečným důkazem.« K dosažení tohoto výsledku Josef II. myslil, že stačí několik nařízení, a předvídal-li obtíže v Haliči a v Uhřích, nikdy se jich nenadál v Čechách. — Odpustitelný omyl! Český jazyk téměř se neozýval ve veřejnosti, šlechta nehovořila jím nikdy, a měšťané následovali jejího příkladu: literatura česká byla zastoupena jen několika málo knihami, úplně bezvýznamnými.

Nejzávažnější okolností při tomto úpadu bylo, že nebyl výsledkem plánu dlouho uvažovaného, žádného nátlaku cizího; byla to jakási postupující anaemie, neschopnost života, mdloba spotřebovaného organismu. Snad bylo by stačilo k přivodění konečné katastrofy, kdyby žádný otřes nebyl vzbudil nemocného, neohlásil mu nebezpečenství hrozící, nebo kdyby mocná přítažlivost byla konečně odvrátila národy od upomínek na polo zapomenutých, a v široký proud snah obecných vnesla spory, které klesaly v mlhavý polostín. Vláda diskusse a svobody, vyvolávajíc nové nadšení, zajisté byla by konečně vyhladila vzdálené dojmy, které ve snu zjevovaly se malátným duším. Josef II. nepochopil, že jsou abdikace, jichž dosáhne se od národů, jen nabídne-li se jim vábivá náhrada. Sedláci čeští za své lethargie nepřestali snít, a ve snech

zjevovali se jim Karel IV., Hus, Žižka, Poděbrad, hrdinové to jakéhosi zlatého věku, kdy jejich otcové byli svobodni a šťastní. Když ohroženi byli ve svém jazyce národním, zdálo se jim, že zbavováni jsou svých posledních práv lidskosti, že zavírá se jim budoucnost tím, že béře se jim minulost. Ne, že by se jim snad tyto myšlenky představily v určité formě, cítili se pouze obětmi tyranství horšího, než bylo utlačování feudální, a rázem Josef II. pozbyl výhody, kterou mu vůči protivníkům jeho poskytovaly zásady, které představoval; jako rytíři z pohádky, v jichž ruce se zlomí tajemný meč v okamžiku, kdy zapomenou na svou přísahu, zradil věc svobody a zůstal sám a bezbranný proti všem těm, jichž privilegií neuznal, a kteříž obratně proti němu využitkovali nevole národní.

Iniciativa tohoto hnutí germanisačního nenáleží jemu. V skutečnosti počínalo od nastoupení Habsburků. Po velmi dlouhý čas bylo přirozeným výsledkem spojení Čech se zeměmi německými, a panovníci nečinili ničeho, by je uspíšili; teprve za Marie Teresie stalo se systémem. Na samém počátku bylo jedním z výsledků despotismu centralistického: vláda vídeňská čím více rozšiřovala svou pravomoc, tím více drážděna byla různostmi zemskými; panovníci se tvářili, že věří, a věřívali často, že tím slouží věci lidu, vytrhují-li jej z osamocení, kam byl odsuzován jazykem barbarským. Boh. Rieger připomenul vhodně, že Komenský byl jedním ze spisovatelů, jejichž náuky měly tehdáž největší vliv: filosofové XVIII. století obraceli zásady jeho proti Čechům, někteří velmi upřímně. Učil, že dlužno dítě stavěti vůči skutečnosti, nevázati rozum jeho pouty mrtvé řeči: z toho vyvodili, že třeba latinu zaměniti jazykem živým. Kterým? Nikdo nepomyslil na jazyk český, který byl již jen řečí sedláků. Zbývala tudy toliko němčina: — »Kdo zná pouze česky a latinsky,« ozval se v státní radě r. 1765 † osvícenec Gebler, »bude špatným učencem a pro stát docela neužitečným, a lépe jest, aby zůstal při pluhu nebo prostém řemesle; učenců pouze latinských je beztoho příliš.« — Od té doby stalo se heslem a zůstává ještě písničkou, již hudou dnešní germanisatoři: český jazyk není k ničemu, a jest pošetilou umíněností trvati na tom, aby udržel se jazyk, kterému rozumí sotva několik millionů lidí, a rozumná vláda nesmí se zdržovati těmito dětinskými nápady. — Tyto důvody jsou vážné, jen že platí o všech řečích světa, jimž by bylo abdikovati ve prospěch volapüku nebo esperanta.

Podstatným předmětem oprav Marie Teresie je šířiti jazyk německý. Jsou vzbuzeny od Němců, opata Zahaňského Jana Ignace Felbigera, původce nového školního řádu pro školy obecné Ferdinanda Kindermanna, jemuž horlivost jeho získala titul svobodného pána ze Schulsteinu a biskupství Litoměřické,[1] Františka Štěpána Rautenstraucha[2] a j.; s dojemnou prostotou spojují pokrok vzdělanosti se šířením němčiny. Dvorským dekretem ze dne 23. února r. 1765 nařizuje se českému guberniu, aby opatřilo vůbec vše, cokoli by mohlo prospěti k »rozšíření a zevšeobecnění (Allgemeinmachung) jazyka německého«; † proto výslovně nařizoval, aby řádové jesuitův a piaristů vyučovali němčině; zároveň dotekl se školství obecného soustavným zaváděním učitelův utraquistických; kdykoliv učitel zemře, na jeho místo nechť ustanoví se nový, němčiny znalý, a ať jí zároveň vyučuje. Hrabě Chotek jest vybídnut dost ostře, aby příště činněji nežli dříve zabýval se touto věcí. Nebyl sám, jehož vlažnost nelíbila se císařovně. Ač velmožní páni čeští byli jen velmi slabí vlastenci, většinou neschopní napsati správně jedinou větu českou, přece tajný pud dával jim výstrahu, že vlastní jejich práva jsou spojena s věcí národní, a obávali se naprostého vítězství jazyka dvoru vídeňského.

Jejich nevrlost nezdržela Marii Teresii, a plán germanisační vyvíjel se jasněji a jasněji. Ve všeobecném řádu školním ze dne 6. prosince r. 1774, jímž organisuje se vyučování na obecních školách v Rakousku,[3] mluví se jen o školách německých; učitelé vzdě-

---

[1] O Felbigerovi a Kindermannu viz str. 544.

[2] O opatu Rautenstrauchu viz str. 558.

[3] [Podle Felbigerova řádu školního obecné školy rakouské dělily se 1. na normální, po jedné v každém hlavním městě »provinciálním«, jako vzor všemu obecnému školství, jímž by se řídilo vzdělání učitelstva a vyučování vůbec, 2. na hlavní ve větších městech nebo při klášteřích aspoň po jedné v každém kraji; pravidelně čtyřtřídní, na nichž vyučováno jako ve školách normálních, a 3. na triviální, kde mimo katechism vyučovalo se třem předmětům (trivium) čtení, psaní a počítání. Škola normální v Praze, dne 15 listopadu r. 1775 otevřená, byla hlavním semeništěm germanisace, ježto zde připravováno novému směru učitelstvo a duchovenstvo. Na venkově školy hlavní byly hlavními štěpnicemi němčiny a zakládány i na místech pouze českých, zejména náhradou za rušená gymnasia. V první a druhé třídě konána průprava německá při čem horlivě užíváno Komenského vyučování názorného, ve třetí a čtvrté třídě vyučováno již jen německy. Na školách triviálních jen nedostatek způsobilých učitelů byl překážkou, že nezaváděna hned němčina za jazyk vyučovací. Ale kde se to podařilo, jako na příklad na komorních statcích v Čechách na Pardubsku, Poděbradsku, Zbirožsku, kde podporou generálního jejich ředitele Raaba a působením dozorce zemského Kindermanna, jenž na statcích těch přímo řídil školství obecné, po-

lávati se budou na školách normálních, jež jsou německé; všude, kde mluví se o řeči mateřské, rozumí se jí němčina. Čeština nalézá útulek jen v nejnižších školách obecních, tak zvaných triviálních, a to na čas dosti krátký. Nařízením ze dne 10. srpna r. 1776 připouštějí se do gymnasií jen žáci, kteří prošli německé školy normální nebo hlavní; na gymnasiích němčina jest výlučnou řečí vyučovací; čeština trpí se na čtyřech gymnasiích † v Králové Hradci, Jičíně, Jindřichově Hradci a v Klatovech do lhůty, až v království rozšíří se nové školy německé.

V skutečnosti věci nešly tak rychle: nebylo učitelů, žáci nerozuměli řeči svých učitelův a pozbývali mysli; na doléhání gubernia královna učinila některé ústupky, dovolila, ač velmi nerada, vytištění některých učebných knih českých. Nevzdala se však svých úmyslů. — »Stát musí se státi národem,« psal jí jeden z rádců jejích, »vím, že k tomu bude třeba staletí a že násilí je velmi špatný prostředek; ale stát neumírá nikdy a panovník musí jednati vzhledem k této důležitosti a ne vzhledem ke svému vlastnímu životu.« Dvůr zamýšlel poněmčiti Halič, kde nebylo Němců. V Čechách očekávány výsledky méně pochybné; Kindermann těšil se, vida žáky na ryze českém Zbirožsku po zkoušce hráti dětský divadelní kus po německu »velmi přirozeně«. Ke konci prvního roku, potvrzuje historik Pelcl, zarmoucený svědek této přeměny, dítky mají již malou zásobu slov a obratů cizích, slýcháme je mluviti německy na ulicích, ani pokřikují: ‚komm her' na místě ‚poď sem' a ‚wass denn' na místě ‚co pak'. Druhého roku přivykají více řeči, takže učitel často může se obejíti bez češtiny. Třetího roku nevysloví se již ve škole ani slova českého. Takto za padesáte let uslyšíme mluviti více německy nežli česky v Chru-

---

němčovány horlivě i školy triviální, takže ve zprávách normálky pražské výslovně si libováno, že »najednou a s plnou odvahou prolomeny zdi obtížnosti, jež tak dlouho stály, a uprostřed Čech počato vyučování pouze v jazyce německém«. O dressuře, jaká nelítostně s nenahraditelnými škodami pro vývoj duševní i fysický ubohé mládeže české nastala na školách normálních a hlavních, po případě i triviálních, máme hojné zprávy vrstevníků, na příklad kanovníka pražského Lo:atelliho, jenž vykládal neúspěch vzorné školy pražské tím, že »všecko německy se přednáší, a většina Čechů tomu nerozumí«; žáci učili se jako papouškové odívatlati z knížek průpovědi, kterým nerozuměli, neznajíce němčiny. Potvrzení toho nalézáme v zápiscích Jos. Jungmanna, který přiznává se, že na hlavní škole v Berouně »uměl celé listy z paměti, ač z nich sotva dvěma třem slovům rozuměl«. (B. Rieger, »Z germanisačního úsilí XVIII. věku« v Osvětě Vlčkově, 1897, str. 388—393.)]

dími, v Klatovech, v Kouřimi a druhých městech, která dříve bývala výhradně česká.[1]

Čechové jsou velmi poddajní, neobyčejně snadno učí se cizím jazykům; propaganda školní byla ostatně posilována činností vlivů sociálních. Dlouhá léta pokoje oslabila záští Čechů proti nebezpečným jich sousedům; jinověrci, kteří tvořili nejživotnější část obyvatelstva, zvykli si hledat ochrany v Říši a odtud také přicházely jejich knihy a jejich kazatelé; odtud také přicházeli dělníci a průmyslníci, které vláda povolávala; lože zednářské byly ve stálých stycích s ložemi bavorskými nebo pruskými. Přes bdělost jesuitův od počátku století knihy německé přecházely ù velikém počtu hranice a literatura německá v Čechách, která téměř vymizela po válce třicetileté, počínala se opět probouzeti, cizí společnosti herecké putovaly zemí a všude dostávalo se jim ochotného přijetí; professoři, přišlí z Německa, † Seibt, Meissner, dělali furore svými úspěchy, přísahalo se již jen na Klopstocka a Lessinga. — Události dokázaly, že třídy lidové nebyly téměř dotčeny módou; ale Josefa II. lze omluviti, že se mýlil v té věci.

Pokračoval v taktice své matky, ale podle zvyku svého s vášní hrdější a chvatnější. Zvláště nespokojil se vydáváním nařízení, staral se, aby byla vykonávána, a to nejen v některých městech, nýbrž v celém království; politika jeho byla mnohem neoblíbenější, protože byla mnohem skutečnější a obecnější.

Čech podle slov proslulého básníka stal se tehdáž psancem ve své vlastní vlasti. Kdo chtěl učiti se řemeslu, tomu třeba bylo choditi po dvě léta do hlavní školy německé — jiných nebylo (1786); stipendia jsou jen pro žáky, kteříž umějí německy, † krajští komisaři měli pátrati po dítkách, které vzbuzují naděje, a které by pokračovaly ve studiích po německu. Podle rázovitého výroku současného spisovatele je to system janičarský: najímá se výkvět mládeže české, aby zařazena byla mezi nepřátele svého kmene. Na gymnasiích s češtinou zachází se stejně opovržlivě jako s francouzštinou: ve zprávách osobních oznámí se, zná-li professor řecky, ale je zbytečno podotýkati, umí-li francouzsky nebo česky, protože se nevyučuje ani jednomu ani druhému jazyku. — Proto také, když po smrti Josefa II. stavové žádali, aby se ponechalo

[1] Pelcl, »Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen«. Neuere Abhandlungen der k. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 1790, str. 309.

skromné místo českému jazyku na středních školách,[1] žádost jejich zdála se bezpředmětná. † Gubernium v dobrém zdání o této žádosti radilo k odmítnutí jejímu, již i proto, že německý jazyk vyučovací na gymnasiích nemůže žákům překážeti, poněvadž prý »v Čechách jest již velmi málo pouze českých škol triviálních, a počet jich rok od roka ještě více se umenšuje, zrovna tak jako počet pouze českých chlapců«. † Naproti tomu doporučovalo gubernium — podnětem guberniálního rady Josefa Ant. Rieggera — aby zřízena byla professura jazyka a literatury české na universitě pražské, co slíbeno bylo dvor. dekretem ze dne 28. října r. 1791 a splněno r. 1793, kdy na stolici tu nastoupil František M. Pelcl.

V oborech nejrozmanitějších pozorovati jest vůli stále čilou, aby uspíšeno bylo vítězství živlu německého. Nařízení, týkající se církve, obmezují účast českého jazyka v bohoslužbě a roku 1784 poprvé káže se německy ve chrámě Týnském, proslulé farnosti hlavního města, která takto jest jaksi úředně překřtěna.[2] Výměnou za své osvobození židé jsou povinni přijmouti národnost německou, opustiti řeč hebrejskou, posílati své děti do německých škol;[3]

---

[1] [Zajímavé jest odůvodnění, kterým stavové v třetím spise svých desiderií r. 1791 opírali se němčině na gymnasiích, že prý známost toho jazyka jest jen malému počtu kněží potřebná, poněvadž veliká většina far je česká a němčina ve školách odvádí žáky od studií, a tudy od stavu duchovního, čím trpí náboženství. Proto žádali, aby do škol vyšších znovu uveden byl jazyk latinský, a vedle toho přimlouvali se, aby také té částce mládeže, která není úplně mocna jazyka německého, poskytla se příležitost ku pokračování ve vyšších studiích, pročež aby obzvláště v Praze na gymnasiích čeština vešla zase v užívání. (Kalousek, »České státní právo«, str. 506.) Naproti této skrovničké žádosti stavů českých o »povznešení« jazyka českého z jalové a liché příčiny prospěchu náboženství katolického jak mohutně ozývaly se žádosti stavův uherských v téže době, když při obraně svobody a nezávislosti království Uherského domáhali se zároveň, aby maďarskému jazyku učilo se ve všech školách, porady sněmu a sjezdův aby dály se v jazyku maďarském a p.]

[2] [I v kapitule metropolitní německý živel nabyl převahy — ze 13 kanovníků uvádějí se jen čtyři Češi. — Proto vysvětlíme si stesky do velikého zanedbání Čechů v životě církevním. Již před vydáním ediktu tolerančního žaluje Pelcl na mnohé zlořády v Praze. Tak na celé Malé Straně kázalo se česky jen v jediném kostele, a to v nejmenším — u sv. Václava, ač tu žilo daleko více Čechů nežli Němců. Celý Újezd obydlen byl od Čechů, a přece kázalo se u dominikánů, karmelitánů a maltezů německy. Dříve bývalo u sv. Václava křesťanské cvičení každou neděli odpoledne české, to také přestalo. »Nuže není divu,« poznamenává Pelcl, »kdyby Čechové stali se nekatolíky.« Z řádů duchovních zejména piaristé, kteří v Polsku po zrušení řádu jesuitského získali si největší zásluhy o obrození duševního života Stanislavem Konarskim, velikým oprávcem škol, u nás (mimo některé výminky) byli ve službách germanisace vládní.]

[4] [Od německého zřízení škol Josef II. nadál se zlepšení mravnosti židovského charakteru, svrchovaně prý pokaženého. Z mnohých prostředků

protože neměli příjmení, ukládají se jim jména německá (r. 1787). Hráli význačnou úlohu v hospodářském životě země a svůj vliv ochotně dali ve služby vlády; naopak příliš živá nenávist, již vzbuzovali, zvrátila se v nenávist proti Německu, jehož věci sloužili často s větší smělostí než důstojností; řevnivost politická a národní splétala se takto s vášněmi sociálními a čerpala z nich nový odpor.

Ve státní správě převaha, které němčina vskutku užívala od dávna, vyznačovala se víc a víc a byla potvrzena zákonem. Jen německé znění zákonníku uznáno jest za authentické a přes zřejmá slova Obnoveného zřízení roku 1627 němčina čím dále tím více nastupuje na místo češtiny u soudů; nejprve nejvyšší soudní dvůr, potom podle příkladu jeho appellační soudy užívají již jen němčiny. Zákony a veřejné vyhlášky vyhlašují se napřed německy, překlad český vychází teprve mnohem později, a pocházeje od nevědomých a nedbalých písařů, bývá nesprávný, ba často docela nesrozumitelný. Po roce 1749 listiny české v archivech stávají se čím dále tím vzácnějšími, a když roku 1788 hrabě Cavriani radí, aby se do češtiny překládala jen nařízení, ustanovená přímo pro lid, návrh jeho, jenž není než potvrzením dávné již praxe, jest ihned přijat. Od té chvíle němčina stává se úředním jazykem království. V úřadech ústředních není více žádné stopy po užívání jazyka českého, a zdá se téměř, že nevyžaduje se znalost češtiny u referentů dvorské kanceláře, jichž oborem jest expedice věcí českých. Jest pravdě podobno, že členové gubernia celkem zachovávají jakou takou znalost češtiny, ale veřejné porady jejich konají se německy. Pomalu nevyžaduje se již ani, by krajští hejtmané mluvili česky, aspoň ne v krajích německých, a tato snášelivost rozmáhá se čím dále tím více přes nesnáze, jež působí, a přes stížnosti nejvyššího purkrabí. Obecní úřady důležitých měst přijímají němčinu [1] a Josef II.

---

donucovacích k návštěvě škol zvláště důtklivý byl rozkaz ze dne 15. dubna r. 1786, že příště žádnému židu neudělí se dovolení ke sňatku, nevykáže-li se řádně normálním učením.]

[1] [V král. městech ještě za Marie Teresie ve správě a soudnictví zachováván jazyk český, jímž dály se i zápisy v knihách městských, dopisováno ještě česky úřadu podkomořskému, appellačnímu soudu, místodržitelství. Ale novým zřízením magistrátů za Josefa II převrat udál se plným zavržením českého jazyka a nastolením němčiny, jež obecně zavládla ve všem jednání písemním. O úpadku vědomí národního v některých městech královských svědčí žádost magistrátu Klatovského r. 1777, aby tamější gymnasium české přeměněno bylo na německé — za takovou cenu město hledělo si zachrániti ústav, který měl býti přeložen do jiného města. Naproti tomu Plzeň domáhala se tehdáž, aby gymnasium, nově tam zařízené, bylo pouze

používá toho hned k tomu, aby ji uložil za řeč správní menším městům ryze českým.

Za čtvernásobného vlivu školy, církve, správy a tříd zámožných jazyk český pozbývá rychle půdy. Kolonisté jsou povoláváni z Říše; tvoří nová střediska germanisační, zřizují pevně vládu kmene cizího v krajinách, kde živel český udržoval se ještě na počátku toho století, na příklad v Litoměřicích [1] a v Žatecku. Vůči tomu tlaku neodolatelnému domácí vlastenci, ještě málo četní a jen slabě podporovaní massou lidu, cítí trpký zármutek. Většina jich, duchové to velmi svobodomyslní, oživení upřímnou láskou k dobru veřejnému, zpočátku sic obdivovali se Josefu II., ale nechtí ho následovati tak daleko; není jim možno připustiti, že nejlepší prostředek ke vzdělání národa jest zmrzačiti jej a že dlužno zrušení starého despotismu zaplatiti vzdáním se svobody prvotní, svobody myslit a psát ve svém jazyku mateřském; nepoznávají více svou vlast v nových Čechách, jimž béře se to, co tvoří jejich osobitost: jejich historie a jejich jazyk. Což nová filosofie prohlásila rovnost lidí jen proto, aby vytvořila aristokracii kmenovou? A jaký jest ten nový bůh, stát, aby národové obětovali mu své nejvřelejší city, své nejdražší upomínky! [2] — Pozorujeme u dějepisců, kteří nejsou protivníky císaře, ba kteří schvalují jeho opravy církevní, náhlý obrat v mínění, které z radosti a důvěry přechází v upjatost a zoufalství. »Všude doutná vzpoura pod popelem,« píše Pelcl, jeden z těch, kteří s největší upřímností pozdravili počátky panování Josefova a jichž sympathie byly nejvytrvalejší; všude přátelé říše s netrpělivostí očekávají smrt panovníka prudkého, jehož rozmary zarážejí nejvřelejší jeho přívržence. Ne zajisté, že by tajná nespokojenost, způsobená v Čechách poněmčovací zuřivostí císařovou, byla s to, aby vzbudila vážné příčiny k znepokojení, ale

---

české. R. 1783 Plzeň, žádajíc cís. Josefa II. za potvrzení privilegií městských a také za sezení a hlas na sněmích hned přímo po městech Pražských (viz str. 302), učinilo tak podáním českým. (B. Rieger, »Z germanisačního úsilí 18. věku« ve Vlčkově Osvětě, 1897, str. 493.)]

[1] [V Litoměřicích, kde ještě r. 1751 všecky městské knihy vedly se po česku, r. 1791 nebyl nikdo z magistrátu mocen jazyka českého, takže vězně české k hrdelní inquisici bylo třeba jinam posílati. O poněmčení Litoměřic nejvíce přičinil se Ferd. Kindermann, jejž za zásluhy jeho o školství obecné v Čechách cís. Josef II. krátce před smrtí svou jmenoval biskupem Litoměřickým (1790—1801). Viz ještě str. 346.]

[2] Boh. Rieger, »Císař Josef II. a český trůn« ve Vlčkově Osvětě, 1897, str. 209.

odcizila mu poslední sympathie, na něž mohl spoléhati, zůstavila ho osamoceným vůči nesmiřitelným protivníkům a opatří jim program a prapor.

Zdá se, že Josef II. byl by mohl nalézti ve vnitřních opravách dostatečný obor pro svou činnost, a nejprostší opatrnost velela, aby s úkolem již dost obtížným nesplétal dobrodružné nesnáze politiky zevnější. Ale císař v reorganisaci říše viděl především prostředek, aby hrál velikou úlohu v cizině a podle obvyklé své methody nečekal, až by prostředky, jež doufal vytvořiti, byly pohotově, aby se vrhl v podniky nejrozmanitější. Trpěl nenasytnou ctižádostí, jež pudila ho, že bez rozmyslu vrhal se na každou kořist, jež se mu namanula. Jeho hltavá výbojnost, jež Marii Teresii způsobila nejkrutější úzkosti a jež v zoufalství uváděla jeho spojence a jeho ministry, zapletla ho do řady podniků, jež špatně byvše připraveny a zmateně prováděny dopadly co možná nejhůře. Roku 1770 velmi neopatrně pomáhal Bedřichu II a přispěl k rozdělení Polska, jež chrániti stůj co stůj bylo v prospěchu Rakouska; jeho plány o Bavorsko pomohly králi Pruskému k poslednímu vítězství a ve spolku knížat (Füstenbund) spojily poprvé velkou část Německa pod vedením Hohenzollerovce. — Hledal náhrady na východě; přes rady svých ministrů neopatrně dostal se do vleku Kateřiny II. a vypověděl válku Turecku (v únoru r. 1788). Tento pošetilý podnik byl veden žalostně; obnovily se pohromy z konce panování Karla VI.; bědné vojsko rakouské vůči protivníkům, jichž téměř nikdo si nevážil, vzbudilo choutky ctižádostivé, jež číhaly na slabost mocnářovu. Anglie a Prusko se sblížily s Portou a Bedřich Vilém II. shromáždil vojsko při hranici české. Francie, která vždy kárala odvážnost Josefovu, byla ochromena vnitřními svými zmatky, a muži, kteří velikou revolucí byli přivedeni k řízení věcí státních, byli nepřáteli spojenství rakouského. Naproti hrozivé koalici císař zůstal osamělý, nemaje jiné opory než Rusko, málo jisté a oslabené, s vojskem rozrušeným, s generály bez důvěry, s financemi poškozenými a ve všech zemích nalézaje prudkou opposici, jež tu i tam přecházela ve zřejmou vzpouru.

Až do poslední chvíle Josef II. žil v klamu; takovou měl důvěru ve své učení a tak upřímná byla jeho oddanost dobru obecnému, že nemohl pomysliti, že by národové mu odepřeli svůj souhlas. Když změřil sílu bouře, jež se shlukla proti němu, jeho zoufalost rovnala se jeho úžasu. Netušil hrubě, že vládne již jen

hrůzou. Jakmile zdálo se, že štěstí ho opouští, bouře se rozpoutala.

Belgie, kde kněžstvo, velmi mocné a méně služebné nežli v Čechách, odepřelo přijmouti poručenství královské, vzbouřila se v říjnu 1789 a prohlásila svoji samostatnost. V Uhřích šlechta, velmi četná a ještě na polo barbarská a zvyklá svobodě anarchistické, ohrožena jsouc jak ve svém hmotném prospěchu tak ve svých právech politických, s nevolí snášela úchvaty moci ústřední, jež kofiskovala samosprávu království, zřizovala tísnivou byrokracii a zaváděla němčinu za úřední jazyk v zemi. Po nezdarech výpravy roku 1788 sjezdy župní dožadovaly se svolání sněmu, který nebyl shromážděn po deset let a sebrání veřejné hotovosti zemské; obyvatelé nechtěli dodávati vojsku potravin; pruští emisaři probíhali zemi.

Požár šířil se víc a více; po Tyrolsku a zemích alpských, kde kněžstvo mělo vždy veliký vliv, zasahoval i Čechy, kde šlechta, ač od dávna skrocená, nadále vzpírala se proti soužívé tyranii, konečně samo hlavní město Vídeň, jež císař marně zahrnul svou přízní. Policejní ředitel hrabě Pergen dne 13. ledna 1790 panovníku podal zprávu o všeobecné nespokojenosti: — »Ve chvíli však, kdy rozkvašenost duchů dostoupila svého vrcholu, kdy téměř všecky zásady, na nichž Vaše Veličenstvo založilo vládní svůj systém, jsou bez ostychu a často s nemalou jizlivostí tupeny, kdy také mysli všech tříd poddaných, ba i těch, kteří Vašemu Veličenstvu osobně jsou věrni a oddáni, jsou nanejvýš pobouřeny a znepokojeny ... bylo by ode mne . . . trestuhodnou zdrželivostí, kdybych Vašemu Veličenstvu zvláště jakožto státní ministr proti učiněné přísaze své zatajovati měl, v čem vlastně záleží nedůvěra poddaných v celé říši, a proč se cítí nešťastni pod vládou panovníka, který sebe a všecku svou velikost zapírá, jen aby své země učinil šťastny«. Mezi hlavními příčinami této nechuti vyznačil libovůli a nesouvislost vlády, přílišnou centralisaci, jež není možná »bez největšího nátisku, rozhodných rozkazův a ubližování majetku, protože časy, okolnosti, požadavky a zvyky tak se různí, že třeba i podklad, na němž zakládají se opatření vládní, by se hodil všem zemím, přece způsob a doba provedení jich nemohou nijak býti tytéž, nýbrž nutně z toho musí vyplývati, že když by jedna nebo druhá země byla šťastna, druhé opět byly by nebo by se pokládaly za nešťastny, proto byly by nespokojeny a popuzeny proti vládě, kterou

se cítí utiskovány«, rozpuštění sněmů, přenáhlené skládání zákonníků, jimiž ohrožena jsou práva nabytá, úpadek šlechty, útisk kněžstva; jediná třída požívala přízně, ale nebyla uspokojena, totiž sedláci; opatření sama o sobě dobrá, prováděna bez přípravy, vzbudila nepokoj; úmysly nejmoudřejší byly zmařeny násilím, jímž provázeno bylo jejich uskutečnění; při všeobecném jitření postačilo, aby zaznělo pouhé slovo svoboda k rozpoutání všeobecného povstání; opatření rychlých a rázných je třeba, aby potlačena byla revoluce v Uhřích a v Haliči, ba i v zemích německých, kde zvyklí jsou trpné poslušnosti, potřebí bude k obnově pokoje upustit od předešlého systému.[1]

Josef II. podlehl základnímu bludu tím, že zůstavil stranou podružné podrobnosti prováděcí: chtěl provésti revoluci, nevytvořiv stranu revoluční. Zbytkem předsudků, který zabránil mu, že nevyvodil ze svých zásad nevyhnutelné jich důsledky a nezničil až do kořene vládu feudální, svými snahami centralistickými a germanisačními, jimiž si odcizil národy, zmátl nadšení svých přirozených přívrženců; vůči hrozné koalici zájmů podporou mu byla jenom hrstka horlivců, kteří mu více škodili nežli prospívali. Byl opuštěn i od svých ministrův a nejbližších příbuzných. »Postavení císařovo jest hrozné,« psala arcivévodkyně Kristina (22. ledna 1790) . . . »Jak já myslím, je to jeho vinou: hřešil na své železné zdraví, nechtěl poslouchati těch, kteří z lásky k němu mluvili mu pravdu Takový jest výsledek.«

Přijal smrt jako vysvobození (20. února 1790). Odpykal tak krutě, že zůstavuje jen útrpnost. »Není ho již, madame«, psal kníže z Ligny Kateřině II., »není již panovníka, který největší čest činil člověčenstvu, a člověka, který největší čest činil panovníkům.« Historie, jejíž povinností jest vyznačiti bludy a rozpory »korunovaného filosofa«, nemůže odepříti mu svých sympathií a bylo by nespravedlivo činiti ho zodpovědným za pošetilou zpupnost zpozdilých centralistů, kteří dovolávají se jeho jména, aby bojovali proti ideám pokroku, vzdělanosti a spravedlnosti, jimž přečasto sloužil bez rozvahy, ale vždy s dobrou vůlí upřímnou a opravdovou.

* * *

[1] Pergen zabírá Čechy mezi země německé. Zpráva jeho byla uveřejněna od Fourniera, »Historische Studien«, str. 167.

Dědictví Josefa II. bylo ve velikém nepořádku a vyžadovalo nesmírného taktu, obezřelosti a důvtipu. Na štěstí byly to právě vlastnosti Leopolda II.[1] (1790—1792). V posledních nedělích svého života Josef II. psal bratru svému list za listem, naléhaje naň, aby přispíšil mu ku pomoci. Leopold jako by neslyšel: bál se, jak přiznal se své sestře, »aby se nezdálo veřejnému mínění a cizím dvorům, že sdílí zásady císařovy a aby nepozbyl dobré pověsti a důvěry«. Srdce jeho zůstalo úplně klidno za této hrozné krise, ve které potácel se Josef II., právě tak, jako když později sestra jeho Marie Antonie horečně doprošovala se jeho pomoci. Po nejohnivějším z apoštolů nastoupil nejobezřelejší z diplomatův a nejchladnější z egoistů.

Matka jeho držela jej tak zkrátka, že hoch zdraví křehkého příliš sláb, aby odpíral, stal se licoměrným a potutelným: od svého prvního mládí »hleděl dosáhnouti svých záměrů lstí a oklikami, neznaje vůbec prostosrdečnosti a lásky«, ducha otevřeného a neobyčejného, rozumu bystrého, srdce tvrdého »se špatným zvykem zabývati se spíše pořádáním svých zábav, než svými povinnostmi«. Ba ani rozkoše jeho nebavily ho vždy a míval často chvíle omrzelosti a nudy. Stav se velkovévodou Toskánským po smrti Františka I., osobně ujal se vlády r. 1770. Matka jeho neopomíjela žádné příležitosti, aby držela jej v kázni; s úctou poslouchal jejích rad, zatím však jednal jen podle svého způsobu. Jeho dlouhý pobyt v Italii, prostřed obyvatelstva zvyklého od dávna úskočně jednati se svými pány, zostřil jeho vlastnosti přirozené: liboval si v složitých kombinacích a myslil, že cesty přímé nevedou nikdy k cíli. Byl dotčen duchem novým a pokusil se o úkol panovníka oprávce, třeba nebyl proto zvláště roznícen. Protože prodělal mnoho systémů, sprostil se mnohých marností, obětoval snadno své přesvědčení svému pokoji; věděl, že zdání bývá mnohdy důležitější než skutek, že lidé bývají velké děti, a že dobrým slovem dostane se od nich více než násilím: jestliže náhodou přece narazil na odpor zarputilý, nestavěl si hlavu, jsa přesvědčen, že není horšího rádce nad sebelásku. Byl dosti prost předsudkův, aby šetřil jich při druhých, věděl, že nesčíslné množství je fanatiků mezi nevědomci a v lidu a že v té věci »je tolik osob náležících této třídě v řadách nejrozmanitějších, že není vždy možná před-

[1] O bibliografii Leopolda II. viz článek † Hýblův v Ottově Slovníku naučném.

vídat a vypočítat účinky, jež takové vzkypění působí v jistých chvílích mezi duchy«. Od dávna tušil, jaké následky bude míti politika jeho bratra; přicházel s plánem docela pevným.

Stavěl na odiv smýšlení nejmírnější. Chlubil se liberalismem: roku 1781 mluvil o panovníku jak o správci národa; dne 25. ledna 1790 psal sestře své Kristině list programový: »panovník, i panovník dědičný, jest jen splnomocněnec, úředník národa ... třeba, aby v každé zemi byl zákon základní nebo smlouva mezi poddanými a panovníkem, kteráž obmezuje práva a moc tohoto; panovník, který nešetří té smlouvy, vzdává se tím svého postavení, jež mu bylo dáno jen s tou podmínkou, a netřeba více ho poslouchati; moc výkonná náleží panovníkovi, ale moc zákonodárná národu a jeho představitelům; král nemůže zakročovati ani přímo ani nepřímo v soudnictví občanském nebo trestním ...; není oprávněn ukládati berně a daně mimořádné; musí činiti počet z užití peněz veřejných . . . jeho nařízení nemají moci zákonné a nezavazují k poslušnosti, než svolí-li stavové.« [1] Dokazoval takto, že pochopil vážnost situace a že jest hotov k obětem potřebným. Neměl nikdy choutek válečných a zavrhoval zbytečný heroism: jedním z jeho oblíbených aforismů bylo, že rozhodnost, nemůže-li býti podepřena skutkem, není k ničemu. Zatím bylo důležito ponechati času vášním, aby se utišily: až budou zjednány předběžné články míru, bude více prostředků spořádati je a vysvětliti.

Několik dní před svou smrtí Josef II. dostal stížný spis šedesáti přednějších osob ze stavů, kteří žádali na něm, aby obnovil stavovské zřízení zemské (11. února 1790). Toto nenadálé odpadnutí přičinilo poslední hořkost jeho zármutku: — »Chciť jim všechno dáti, čeho si žádají, jen ať mne nechají s pokojem položiti se do hrobu.«

Leopold nečekal ani, až přijede do Vídně, aby splnil slib svého bratra: — pokládal stavy zemské za sloupy mocnářství a byl rozhodnut vrátiti jim stará práva jejich. Dne 9. března sněm pražský zvolil výbor, aby připravil žádosti, jež bude třeba předložiti králi. [2]

---

[1] [A. Wolf, »Leopold und Marie Christine (1781—1798)«, Vídeň 1867, str. 85.]

[2] O probuzení politickém stavů českých viz »Historische Aktenstücke über das Ständewesen in Österreich«, Lipsko 1848. —

Petice tato představuje směs dosti šťavnatou revindikací feudálních a theorií filosofických. Je v ní řeč o »zastupitelstvu lidovém a národním«, v mezích, jež nemohou býti závadou než panovníku zlého smýšlení; neboť králové pozemští nejsou vševědoucí, a často bývají špatně zpravováni od svých ministrů, proto musí pilně poslouchati hlas národa, vyslovený orgány jeho.« Těmito formulemi vyjadřovalo se smýšlení hrstky liberálů, kteří byli by rádi, aby sněm nespokojil se obranou několika zájmů zvláštních, ale ujal se věci celé země. Cítili potřebu rozšířiti základy ústavy. Když města královská si stěžovala do postavení ponižujícího, ve které byla přivedena, a žádala zastoupení slušnější, žádost jejich byla podporována hrabětem Františkem Josefem Kolovratem z Liebsteina, Janem Buquoyem, Janem Rudolfem Černínem, především Františkem ze Šternberka,[1] jedním z nejznamenitějších pánů tehdejších, jedním z příštích předáků renaissance české: proč, pravil, zavírati se ve staré zřízení, když přejeme si právě potlačiti stopy bolestné minulosti? Nepřestávejme na zlepšení stavu čtyř nebo pěti měst, ale rozšiřme péči svou na všecken stav městský, snad i na všecky občany.

Jeho vyzvání nebylo hrubě porozuměno. Z těch, kdo potírali návrh měst královských, mnozí náleželi straně liberální; báli se upevniti vliv dvoru rozmnožením počtu poslanců městských, protože úřední představitelé měst, náčelníci jejich magistrátův, byli závislí na vládě. Jiní se rozhodli z důvodů taktických a myslili, že sluší ustoupiti přesně na půdu práv tradicionálních a listin úředních. — Většina dbala jen svých předsudkův

---

Srovn. líčení, hojnými prameny doložené, v Kalouskově »Státním právě«, str. 489 a násl. — Toman, »Das böhmische Staatsrecht«, str. 181—208.

[1] [Hrabě František ze Šternberka (1763—1830) pocházel ze starší linie, jejíž zakladatelem byl František Damian († 1719), starší syn někdejšího nejvyššího purkrabí Pražského Adolfa Vratislava († 1703). Otec jeho Filip Kristian († 1811) s chotí svou Augustou, říš. hraběnkou z Manderscheid Blankenheimu, zdědil statky tohoto rodu v Porýní. Tam ztrávil syn jejich František jinošská svá léta a užil vzácného vzdělání, zalíbiv si zejména nauky přírodní a umění. R. 1787 cestoval po Francii a Nizozemí, a vrátiv se do Čech usídlil se na stálo v Praze, kde ve styk vešel s učenci domácími, Bornem, Mayerem, Dobnerem, Pelclem, Dobrovským. O jeho podpoře vědeckých a uměleckých snah českých viz v 2. díle Denisova díla. O jednání na památném sněmě r. 1790 vedl hrabě František ze Šternberka podrobný denník (Diarium), jenž darem Fr. Palackého dostal se bibliothece musejní. Veliká škoda, že denník ten jako mnohé vzácné věci rukopisné téže doby, na př. paměti Pelclovy, zápisky Jana Jeníka z Bratřic, paměti Vavákovy, nebyly tiskem vydány, takže badatelům cizím zůstávají nepřístupny.]

oligarchických.[1] Většina šlechticů měla vzdělání jen povrchní a vědomosti jen obmezené; ve vládě Josefa II. zamítali především, ne-li pouze, jeho opravy, týkající se rovnosti společenské. Na Moravě, kde vlivy západní byly slabé, stavěli na odiv své záští s jakousi nestoudností. — Když svědčí před soudem, žádá se po nich přísaha jak od vesničanů; nechtějí platiti mýto na cestách ne pro nepatrný výdej, ale aby vyznačili svou přednost a získali si úctu svých podřízených. — Většina Čechů neměla pojetí vyššího o svých povinnostech, ačkoli prokázali se obezřelejšími a méně cynickými. Protože byli přesvědčeni, že královská moc je přirozeně proti nim spojencem sedláků, snažili se jenom o obmezení její pravomoci a o obnovení staré ústavy. Neuvážili, že takovým obmezením svého programu odcizují si massu obyvatelstva, a že přesně konservativní opposice jejich nemá již žádné naděje v úspěch. Přes to nebylo věcí lhostejnou, že po půldruhastoletém despotismu stavové usilovali o obnovu práv království vůči panovníkovi. Úpadek politický a morální, který počal rokem 1620, docházel takto konce svého.

Přes některé deklarace zvučné tón desiderií sněmu[2] nebyl tak smělý jako tón gravamin uherských.[3] Téměř se omlouvají, že počínají výkladem historickým: nechť sněm není brán v podezření, že chce obnoviti pořádek věcí na vždy zmizelý. Retrospektivný obraz, jímž páni ospravedlňovali své revindikace, velmi přesný a jasný, více méně svědčil jen o netušeném trvání upomínek národních a tradicí samosprávních: — někdy stavové měli právo voliti krále, co činilo

---

[1] [Stavové čeští zamítli návrh vlády, aby rektoru university Pražské dostalo se místa a hlasu na sněmě. Též odpor zvedl se proti přijetí biskupa Budějovského, protože s novým biskupstvím nebyl spojen žádný statek zemský, ale konečně biskup přijat mezi stavy zemské.]

[2] [Skladatelem všech tří spisů sněmovních, obsahujících desideria stavů českých, a referentem o nich ve sněmu byl Vilém baron Mac Neven, původu irského, člen výboru zemského, znalec ústav západních i českého zřízení zemského. Odměnou za práci vykonanou stavové povolili mu tisíc souveraind'orů (11. května 1791), ale Leopold II. nepotvrdil toho výdaje, až teprve nástupce jeho František II. dovolil, aby přijal od stavů odměnou tisíc dukátů. (Kalousek, »České státní právo«, str. 490—491.)]

[3] [V Uhřích silná strana radikální na bouřlivých sjezdech župních a později i na sněmě v Budíně hlásala, že posloupnost na trůně přetržena byla tím, že Josef II. nedal se korunovati za krále, že třeba s novým panovníkem zjednati novou smlouvu o přijetí jeho na trůn. Mezi výminkami žádáno obnovení platnosti zlaté bully krále Ondřeje i s články, vypuštěnými na sněmě Prešpurském r. 1687 (viz str. 372), vzdálení cizího vojska ze země, ba i zaručení svobod zemských od Pruska. Nástupce Bedřicha II. Bedřich Vilém II. (1786—1792) jako v Polsku šálil stranu vlasteneckou za čtyřletého sněmu

z nich pravé náčelníky země, protože král měl jen moc, která naň přenesena byla volbou nebo přijetím za krále; praerogativy stavů, jež jim byly zabezpečeny trvalým držením a listinami ctihodnými, byly, bohužel, uvedeny v pochybnost revolucí r. 1618. Ferdinand II. po svém vítězství nepomyslil však na potlačení prvotních práv koruny, a důkazem jest, že nová ústava byla zřízena teprve po dohodě se sněmem a zůstavena mu rozsáhlá pravomoc; byl jí zbaven až za Josefa II. Tyto úchvaty byly umožněny článkem Obnoveného zřízení zemského z r. 1627, který dopouští králi »měniti zřízení zemské«: tento článek neurčitý nemá smyslu, který se mu připisuje;[1] ale aby na příště bylo zabráněno všelikému výkladu nepravému, je potřebí, aby byl konečně vypuštěn z ústavy. Za vlivu filosofie toho století idee feudální nabývají zde formy moderní: »poněvadž konstituce státu a základní zákonové, na kterých ona spočívá, je smlouva mezi panovníkem a národem, a následovně s plným svolením obou stran musí uzavírána být a vázat obě strany rovným způsobem; pročež toto nové zřízení zemské netoliko je zděláno v dorozumění se stavy a ve shodě s jejich přáními, nýbrž také budoucně dle konstituce zákon základní nikdy nemá jinak zděláván býti, nežli se svolením a v souhlase krále a stavův a bez toho obapolného svolení ani v tomto zřízení zemském ani ostatně v kterémkoli základním zákoně nikdy nesmí cos od krále neb od stavů měněno býti.« Někteří ze stavu panského, Vrbna, Harrach, Taaffe žádali, »aby podobně jako příště nebude se moci nedbat ústavy bez svolení stavů«, žádný zákon důležitý nebyl zaváděn neb odvoláván bez jich schválení. Většina zalekla se této smělosti a spokojila se neurčitou formulí, † aby všecky ostatní zákony — mimo základní zákony — dříve než se vydají, byly předkládány sněmu, aby o nich podal dobré zdání.

Páni v úsilí, aby vyhnuli se všeliké novotě, vykládali aspoň ve smyslu širokém zřízení zemské z r. 1627: sněm měl býti svoláván každého roku a zůstávati pohromadě, pokud toho vyžadovati budou věci veřejné; zasednou v něm jen urození majitelé statku, zapsaného ve dskách zemských, a kdo byli od stavů přijati za obyvatele zemské: stavové přímo předkládati budou králi svá sne-

---

a dráždil ji proti Rusku a Rakousku, tak i v Uhřích vábil stranu radikální a jitřil ji proti Rakousku, takže ozývaly se i hlasy, aby povolán byl na trůn uherský.]

[1] Viz o této věci závažné str. 91, pozn. 1.

ení a budou oprávněni vysílati k němu deputace; zvolí ze sebe výbor zemský, jenž ujme se funkcí, které měl na počátku století, a opatřovati bude správu finanční. Nejvyšší úředníci zemští, »kteří bděli někdy, aby prospěchy krále a království nebyly nikdy odlučovány, a kteří byli jako představiteli dobra veřejného tam, kde setkávají se zájmy panovníka a stavův«, opět ujmou se aspoň částečně své pravomoci soudní a žádná věc důležitá nebude rozhodnuta v guberniu, aby nebyli slyšáni. Když nejvyšší úřad zemský se uprázdní, zpraveni budou stavové a dbáti se bude jejich návrhu při jmenování; nejvyšší úředníci vzdají se úřadu po pěti letech, a dají-li v tomto období příčinu ke stížnosti, sněmu bude volno sejíti se a zpravit o tom panovníka poselstvím neb deputací.[1]

»Nejvěrnější stavové,« pravila petice na konci, † »lichotí si, že takovým způsobem . . . použili, ale ne zneužili milostivě uděleného dovolení podle nejmoudřejšího úmyslu Vašeho Veličenstva, protože všecky jejich návrhy směřují k zřízení takové ústavy, kterou by nejposlušnější stavové nabyli jednak onoho vlivu, jenž by jim umožnil, aby svému nejmilostivějšímu mocnáři ve věcech, kde běží o blaho vší země, tudy také o blaho Vašeho Veličenstva, své věrné rady, založené na znalosti věci a země, poddaně předkládali a společnými silami spolupůsobili o provedení a podporování nejmoudřejších podnikův, aniž by jinak země nebo nejvyšší aerarium bylo v nejmenším obtíženo. Jestliže tedy podle toho předpokladu nejvěrnější stavové kojí se nadějí, že Vaše Veličenstvo chrániti bude práv, v nejhlubší úctě předložených, napraví jejich stížnosti, splní jejich přání, tož toužebné jejich očekávání zakládá se na dobrotě mocnáře, který chtěl slyšeti upřímný hlas svých zemí, aby stejnou měrou rozšířil v nich štěstí národů, jenž již při prvním kroku na trůn svých států dědičných srdce všech strhl k sobě oteckým ohlášením, že láska jeho poddaných je mu nejvzácnějším bohatstvím . . .« Tyto výrazy upokojily zase Leopolda II., neboť takým tónem nemluví mužové, kteří jsou rozhodnuti hnáti odpor až do krajnosti; poznával z nich zajisté vážnost ústupků, jež očekávaly se od něho. Memorandum stavů zvracovalo vymoženosti, jež moc

[1] Jest na jevě, že tyto poslední články přes jistou nejasnost slohovou byly by měly vliv převážný na stavy a jimi vysvětluje se nadšení — po mém soudu upřílišené — s jakým někteří historikové čeští mluví o sněmě r. 1791. Nejsem nijak přesvědčen, že by byla většina předvídala poslední smysl svých revindikací i upouštěla od nich tak lehce, že nesluší přičítati přílišnou důležitost programu, který nebyl ani vážně hájen.

královská znenáhla dosáhla během půldruha století, a vracelo oligarchii vedení věcí veřejných; sněm měl rozhodovat o daních, užívati značného úřednictva správního, navrhovati nejvyšší úředníky zemské a dozírati nad nimi, přeměňoval se v pravý parlament, jehož vůlí bude ovládán život veřejný. Šlechtici téměř nevědomě a bezděky předstihli znenáhla své záměry prvotní: byla ještě otázka, jak hájiti budou svého programu.

Leopolda II. ani nenapadlo, aby memorandum to vzal za základ svého jednání. Pospíchal co nejvíce, zbavil se věcí východních: na sjezdu v Reichenbachu (v červenci r. 1790) usmířil Anglii, takže Prusko, příště osamělé, bylo nuceno odročiti své ctižádostivé záměry; získal si tolik mínění veřejné, že v září bez nesnází byl zvolen za císaře, a téže doby zahájilo se ve Svištově vyjednávání o mír s Tureckem.

Tehdáž jasně vytkl své podmínky nepřátelům svým, kteří myslili, že ho mají ve své moci. Slíbil Uhrům, že bude šetřiti samosprávy koruny jejich, svolávati pravidelně sněm, a bez jeho svolení nebude vybírat ani berní, ani nováčků; blízkost 60.000 mužů, jichž po míru Reichenbašském mohlo volně být užito, překonala odpor Maďarů, kteří, ač neradi, se poddali [1] V Belgii reakcionáři znepokojeni byvše obratem věcí ve Francii, pokládali za moudřejší, tvrdošijně nesetrvávati v zápase, a v měsíci prosinci, když obnovena byla stará ústava nízozemská, mysli znenáhla se uklidnily.

---

[1] [Sněm uherský přeložen z Budína, kde stranou radikální dálo se nejprudší rokování, do Prešpurku, a tu nastalo konečné zmírnění mysli, takže většina stavů spokojila se stvrzením privilegií, jak stalo se posledně za Karla VI. a Marie Teresie, a slibem Leopolda II., že po korunování jednáno bude se sněmem o zabezpečení svobod zemských, aby budoucně nemohly být ohroženy, jako se stalo za Josefa II. Slib ten splněn, když po korunování Leopolda II. (15. listopadu 1790) ujednány se sněmem nové záruky na ochranu staré ústavy uherské, zejména, aby příště po každé nový král nejdéle v šesti měsících dal se korunovati a vydal stavům diplom inaugurální, koruna uherská nepodlehá žádné zemi nebo národu, musí tudy býti spravována podle svých vlastních zákonů a zvyků. sněm bude svolávan nejdéle za tři léta, a na tu dobu také daně budou povolovány a j. Tak odhodlaností a statečností stavův uherských zmařen druhý pokus, jenž za císaře Josefa II. (1780—1790) stal se o vyvrácení ústavy uherské a o zavedení absolutismu na jejím místě. (O zmaru prvního pokusu za cís. Leopolda I (1671—1684) viz na str. 372.) Dualism, zavedený Marií Teresií zřízením centrálních úřadů pro země české a německé, a zavedením společné správy a společného zákonodárství pro tyto země, nově byl utužen za Leopolda II. prohlášením zemí koruny uherské za území svobodné a nezávislé, kdež ústava stavovská nově osvědčila svou sílu a život, kdežto v »dědičných zemích« zachována soustava centralistická a absolutistická, jíž nepřekážely bezduché zbytky staré ústavy stavovské, pokud zachovány byly Leopoldem II.]

Různými jinými prostředky uspokojeno duchovenstvo, jež bylo duší opposice; generální semináře byly zrušeny † (4. července 1790) a péče o vzdělání kněžstva vrácena biskupům; nařízení o bohoslužbě byla odvolána, mnoho poutí a slavností, jež byly zakázány, bylo znovu dovoleno. Úředníci byli uspokojeni zrušením listů konduitních a částečným obnovením zřízení kollegialního; měšťané nebyli nuceni voliti důstojníky vysloužilé za své radní; články zákonníku občanského, jež vzbudily nejživější stížnosti, byly pozměněny. Tyto ústupky nedotýkaly se jádra věci i nerušily absolutism královský, ale byly rychle povoleny, vybrány se znamenitou obezřelostí; mínění veřejné, jež nebylo dobře připraveno k důležitým revindikacím, nežádalo nad to více. Několik měsíců stačilo zvrátiti situaci. Roku 1790 stavové mluvili pyšně, protože císař byl osamocen za obecného proudu rekriminací; o rok později poznali, že nemají nikoho za sebou. Král dopřál jim chvíle, by se uklidnili, svěřil prozkoumání jejich žádostí komisím, jež nepospíchaly: jinak vždy projevoval nejlepší své úmysly, obnovil výbor zemský se starou pravomocí.

Stačila mu prozíravost dost obyčejná, aby tušil, kde je nejchoulostivější místo stavů; jejich úzkostlivost ústavní se probudila teprve, když byli ohroženi ve svých praerogativách, sobě užitečných, a více než o zrušení kanceláře česko-rakouské starali se o patent, kterým robota nahrazována určitou peněžitou dávkou. Sněmy moravský a slezský s význačným spěchem prosily císaře, aby vzdal se nové soustavy finanční a vrátil se k systému, ustanovenému dekrety z r. 1771 a 1775. Stavové čeští z počátku se tajili se svým míněním, protože obávali se povstání; snesení sousedů jejich rozvázalo jim jazyk; předvídali živé pohnutí mezi sedláky, ale již se jím neznepokojovali: — nechť jen varují se poddaní, nechť učiní se opatření vojenská a nechť nepokoje potlačí se s nelítostnou přísností. — Bylo to hrubé rozpoutání nejhrubší lakoty; šlechtici, než by vzdali se svých posledních privilegií, byli raději hotovi ke všemu, i k válce občanské, ba i k vraždění. Věděli, že sedláci, kdyby jim vyrvána byla svoboda, kterou již drželi, vzpírali by se jhu: k zlomení jich dychtivě dovolávali se svých starých práv jednati dle vlastního dobrého zdání. »Ježto je jisto,« pravili Moravavé, »jednak že všecky třídy obyvatelstva a zvláště hrubé massy sedláků nemohou býti přivedeny ku poslušnosti dobrým zacházením, a poněvadž je jinak věc dokázaná, že krajní neposlušnost obyvatelstva selského je způsobena

hojnými formalitami, vyžadovanými od vrchností, jež chtějí je potrestat, konečně protože několik ran holí, uložených v čas, mívá větší účinek než tresty nejpřísnější, ale příliš odkládané,« [1] dožadovali se návratu — ku panství karabáče.

Když rokování v té věci se zahájilo v Praze, hrabě Sternberk viděl sněm tak podrážděný, že pokládal za marné stavěti se proti obecnému proudu: nesměle poznamenal, že je málo vhodné »v petici, jež má býti předložena králi jménem celého národa, tupiti nějak důležitou část národa, celou třídu lidí«. Většina nepochopila ho hrubě: Koho? poddané! Část národa! Do čeho si stěžují? — A v skutečnosti, prohlásil baron Puteani, domnělá jejich nespokojenost je strojená, udržovaná tiskem revolučním, jenž robotu líčí jak otroctví; konec konců jestliže nájemníci myslí, že jsou poškozeni povinností roboty, nechť se vykoupí s podmínkou, že vrchnost ustanoví svobodně cenu výkupu: nenáleží li jí půda? Nechť sedlák odvádí své nájemné penězi nebo prací, odhodlá se k tomu rychle, jestliže dvůr přestane rozdmychovati ducha vzpoury neopatrnými ústupky. Vidíme, jak ideje rovnosti a lidskosti posud málo pronikly aristokracii českou: v témž duchu přála si, aby měšťané nepřipouštěli se k jistým úřadům, protože »celá řada povolání jest jim otevřena, kdežto šlechtě jsou vykázány jen některé úřady vojenské neb občanské, a že tudy je spravedlivo, aby jim byly vyhrazeny«, že dožaduje se ještě zvláštního řízení soudního, vlastního vězení.

V důležité věci Leopold II. ustoupil: patenty ze dne 19. dubna a 9. května 1790 zrušena nová soustava finanční a obnovena robota tak, jak byla ustanovena zákonodárstvím Marie Teresie.[2] Páni prohlásili, že nejsou uspokojeni: chtěli, aby vrácena jim byla práva moci panské, aby zrušeny byly jisté dekrety, jež zaručovaly sedlákům držení jejich hospodářství, ba aby schválena byla do jisté míry služebnost osobní. Král byl příliš obezřelý, aby vyhověl jim tak dalece. V zásadě přál emancipaci poddaných, zvláště děsil se násilí a obával se selského povstání. Zrušení povinností selských bylo přikázáno, ale nebylo provedeno; bylo spojeno se značným

[1] D'Elvert, »Desiderien der mährischen Stände«, str. 159.

[2] [Smýšlení lidu selského po vyhlášení patentu královského o obnově roboty zachytil Vavák, poznamenav, jak lidé rmoutili se, neboť »v nově robotovati jim tak jde k chuti, jako by někoho topícího se z Labe vytáhl a zas ho tam vhodil; každý raděj chce robotu platiti, nežli ji pracovitě vybejvati«.]

zvýšením dávek peněžitých, jež znepokojovalo velice rolníky; nicméně nové edikty způsobily tu i tam hrozivé kvašení a Leopold k utišení jeho rychle ohlašoval, že neupouští od myšlenky dokonati dílo osvobození, počaté bratrem jeho; myšlenka Josefa II. byla spravedlivá, ale byla prováděna bez dostatečného studia. Byl upřímný a dokázal to, pokoušeje se uložiti vrchnostem povinnost, aby se dorozuměly se svými sedláky o výkupu roboty. Bylo opět na majitelích, aby se rozhorlovali: »všudy se rozšiřují nauky anarchistické, jež ničí smlouvy občanské, užíváním zásad ideálních a neprovedných, třídy nižší učí se pochybovat o svých povinnostech, zvracují se trůny a boří společnosti!«

Leopold II. nelekal se přízraků, a nebezpečí sociální neděsilo ho hrubě; pochopil jen, že dotýká se tu místa velmi choulostivého a protože mu šlo o to, aby neznepokojil šlechtu, nenaléhal na to. — Po něm František II., mnohem méně odvážný a zvláště méně liberální, spokojil se tím, že občas vydal neurčité vynesení, jímž vyzýval pány a sedláky, aby se shodli o nahrazení roboty platy peněžitými. Platonická to dobrá vůle, jejímž jediným užitkem bylo, že mezi sedláky udržovala se touha po úplném vyproštění; dosáhli ho teprve roku 1848.

Až do té doby postavení obyvatelstva selského zůstává velmi zjevně takým, jak je dekrety ustanovil Josef II. před svými posledními zákony finančními. Mlčky uznána byla dohoda mezi panovníkem a šlechtou: tato přestala popírat osobní svobodu svých sedlákův a rozšiřovati své vlastní statky na škodu jejich; za to král zaručoval jí dávky feudální, které si zachovala, a zvláště robotu, kteráž opatřovala jí síly dělné k vzdělávání přímého statku jejího. Sedláci zachovali si velmi důležitou částku svých vymožeností, ale sám pokrok bohatství a vzdělání, který byl důsledkem jak obecného vývoje vzdělanosti, tak i oprav Josefa II., jen odpornějšími činil jim zbytky starého nevolnictví; výsledkem restaurace feudální bylo, že po půl století udržoval se neduh sociální, který byl stejně osudný i hospodářskému blahobytu země i jejím svobodám. Jak opravdu oligarchie, úřední to strážkyně ústavy, byla by se pokusila ukládati podmínky králi, jehož ochrana byla jí nevyhnutelná proti nenávisti lidu! Jako v století XVI. a XVII. i nyní šlechta česká ukázala se nehodnou poslání svého. Jestliže někteří členové její, nečetní, pochopili, že moc a bohatství tvoří povinnosti, a snažili se vytvořiti z ní vůdkyni národa, roku 1791 většina pánů byli hodní

pokračovatelé panstva roku 1618: tito položili osud národa na jeden vrh kostky, oni pro některé výhody hmotné mlčky upustili od nejspravedlivějších svých revindikací. — A dohoda nebyla mnohem slavnější pro panovníka. Jak velmi správně poznamenal Springer, nástupci Josefa II. obětovali jádro, aby zachovali formu. Osvícené samovládce ospravedlňuje, že dovedli užiti všemohoucnosti, kterouž uchvátili, k uspíšení pochodu civilisačního a ke zlepšení všeobecného stavu lidu; dědici jejich zachovali sic absolutism, ale zavázali se, že neužijí ho k napravení zlořádů; těžký stroj vládní, který podle soudu tvůrců jeho měl býti nástrojem vybavení, přestal jaksi pracovati, ale dále tížil lid svou spoustou úmornou.

Jest na jevě, že většina sněmu nebyla si vědoma své slabosti a nějaký čas zdálo se, že sleduje ještě falangu liberální, kteráž opravdu pečovala o prospěchy veřejné. Leopold II. bránil se jako Martini, jeho učitel v právu veřejném, že není monarchomach; pouze mínil, že národ, přenese-li svou moc na panovníka pro zabránění bezvládí a nepořádku, uděluje mu právo veliké, takže odtud král vládne mocí vlastního svého práva, a že tvrdí-li se, jako by poddaní mohli předpisovati mu podmínky, znamená to, jako by otrok byl vyšší pána, jemuž se zaprodal. Ve své odpovědi stavům (28. června r. 1791) velmi jasně vyložil věc: jestliže za poslední vlády přihodily se některé zlořády, není to důvodem pro zvrácení mocnářství: nechť vezme se za základ, co stalo se za vlády Marie Teresie, na příklad roku 1764; ale nemůže připustit, aby se zacházelo dále, a zvlášť, aby snad vracelo se až k roku 1627. Celkem jest ochoten potvrditi privilegia zemská, jak byla schválena od Ferdinanda II. a jak zůstala vůbec v platnosti; odmítal myšlenku smlouvy vzájemné. Nepozmění ústavy nebo zákonův obecných bez vyslyšení stavův a přiznával jim právo námítek, ale bez účinku odročovacího; jako dříve sněm bude svolovati a roztřiďovati daň pozemkovou s výhradou, že v případech naléhavých nebude rokovat o číslici, ale jen o podkladu kontribuce; výbor zemský ujme se opět svého úřadů za dozoru nejvyšších úředníků zemských. Kancelář česká nebude obnovena, ale znovuzřízeny budou nejvyšší úřady zemské a držitelé úřadů postaveni budou v čelo některých odvětví státní služby v zemi, čím by do jisté míry správě království vrácen byl ráz domácí.

Tyto ústupky byly nejmenší a opak byl by býval neobyčejný. Svobod se dobývá, a v dějinách není téměř příkladu strany, kteráž

upouští dobrovolně od svých vymožeností. Leopold II., který velmi přesně uvažoval sílu svých odpůrcův a rovněž rozsah jejich přání, udržel v podstatných kusech soustavu svých předchůdcův a zvláště centralisaci: »Aby při zákonodárství bylo bezpečné vedení,« pravil dekret ze dne 7. září 1791, »Jeho Veličenstvo ustanoví od případu ku případu zásady, jejichž jednostejností veřejná správa i veškeré provincie říšské dosáhnou onoho spojení, jehož prospěchu nelze zneuznávati.« Slib o nejvyšších úřednících zemských byl jen velmi lichou ochranou proti úchvatům moci ústřední.[1] Obnovení výboru zemského a tradicionální správy finanční jaksi opodstatňovalo více vliv sněmu, ale nedostalo se mu ani ústavních záruk ani zákonodárné pravomoci, jíž se dožadoval, ba i právo svolovati daně bylo částečně zrušeno výhradami, jimiž je král obmezil.

Leopold II., aby uspíšil rozhodnutí, přibyl do Prahy ke korunování (6. září r. 1791). Slavnost byla velkolepá, téměř všecka šlechta se sjela: panovník přísahal, že zachovávati bude nedělitelnost koruny a privilegia stavů. Těmito slavnostmi[2] rozněcuje se obrazotvornost a oslabuje odpor: jak neprojeviti důvěru panovníku, který předchází takto přání národa! Nejhorlivější z liberálů obraceli pozornost většiny na neurčitost prohlášení královských: vyslechnuti byli

[1] [Nejvyšší úřady zemské byly osazeny před korunováním Leopolda II., ale jen jako čestné úřady ke slavnostnímu obřadu, a nedopuštěno jim účasti ve správě zemské. Úřady presidenta komory české a nejvyššího mincmistra nebyly osazeny. Na místa obou purkrabí Karlsteinských stavu panského a rytířského, jichž úřad byl zrušen od Ferdinanda II., zřízen úřad dvou strážců koruny, jenž svěřen vicepresidentovi gubernia, baronu Margelíkovi ze stavu panského a král. hofrychtéři Janu Hanischovi z Greifenthálu ze stavu rytířského. Mimo úřady nejv. purkrabí, jenž byl v čele gubernia, nejv. hofmistra, jenž byl v čele appellačního soudu a nejv. sudí zemského, jenž byl v čele soudu zemského, nejv. písaře, jenž byl místopředsedou appellačního soudu, a nejv. sudí dvorského, jenž byl místopředsedou soudu zemského a podkomořího zemského, osazeny úřady nejv. maršálka zem. (August kníže z Lobkovic), nejv. komorníka (František hr. Salm z Reifferscheidtu), purkrabí Hradeckého (Matěj rytíř Schmittner) a j.]

[2] [Ze slavností korunovačních jmenujeme zvláště skvělé představení v divadle Nosticově, kde provozována opera »La Clemenza di Tito«, kterou ke slavnosti té stavové čeští objednali si u nesmrtelného Mozarta, miláčka Pražanů, zbožňovatelů nejslavnějšího díla jeho »Dona Juana«, v Praze komponovaného, a první průmyslovou výstavu v Praze, uspořádanou podnětem a zásluhou nejvyššího purkrabí hraběte Rottenhana, jenž za horlivou práci svou získal si obecné uznání, jak projeveno bylo též adressou děkovací, podanou mu od stavů českých. Vlastencům českým zavděčil se správným a plynným proslovením českých řečí a formulí při vítání císaře Leopolda II. a při holdování stavů. Popis obřadů korunovačních r. 1791 viz u Debrois, »Urkunde über die vollzogene Krönung Leopold's II.« v Praze r. 1792 a ve spise guberniálního sekretáře Ledvinky z Adlerfelsu »Krönungsgeschichte«.]

s patrnou nevolí, a když zástupci vládní připomenuli jim, že opětované námitky zasahovaly by do práv panovnických, neusilovali o to. V následujících létech vláda protahovala jednání; šetřila sebelásky stavův, otazovala se jich o různých důležitých opatřeních, někdy vyslechla i jejich stížnosti. Velmi mírně utišila jejich nepokoj: † Panovníci rakouští byli poučeni nedávnou krisí a vyvodili z ní závěr, že mocnářství, které je založeno na smlouvách, má prospěch v tom, aby šetřilo práv nabytých a vyhnulo se převratům. František II. vrátil se ku politice úchvatů nenáhlých, kterouž oslabena moc šlechty; strach, nahnaný feudální Evropě revolucí francouzskou, usnadnil mu úlohu jeho, odňav šlechtě všelikou myšlenku na odpor, a sněm český upadl znovu v malátnost plnější, než byla před touto podivnou mezihrou: zde opravdu se nepřipravovala budoucnost.[1]

S hlediska politického následky sněmu roku 1790 byly dosti nepatrné; měl aspoň skutečný výsledek mravní a měrou dosti rozsáhlou přispěl ku probuzení citu národního a zvláště sympatií k jazyku českému, jenž zdál se být ohrožen rychlým zanikáním.

* * *

Vlastenectví české, kteréž od času Balbínova a Frozínova jevilo se způsobem jen docela náhodným, bylo velmi nenadále oživeno filosofií XVIII. století. Jistý počet mužů duchem století vůbec velmi proniklých a obdivovatelů velmi upřímných Josefa II. tázali se, proč Čechové by nebyli povoláni právě tak jako Němci ku pojímání moderního evangelia pokroku a lidskosti a jejich přímost urážela se ostrakismem, jímž byla stíhána většina národa.

---

[1] Springer a historikové němečtí přehánějí zajisté, popírají-li důležitost sněmu r. 1790 — a vidí-li v revindikacích ústavních jen jisté pokrytectví. Věci nejsou tak jednoduché. Nejprve byla menšina opravdu liberální a vliv její byl skutečný: pak páni počínali chápati, že je v prospěchu jejich, aby byla obmezena moc direktorií vídeňských; je-li tím vlastenectví jejich méně upřímné, že se splétá se sobectvím? Bylo by možná tvrdit opak. — Však u většiny toto pojetí je velmi neurčité, a když dosáhli ústupků hmotných, jichž se domáhali, rádi nedbají o ostatní. — Právě proto nemohu sdíleti nadšení některých historiků českých, zvláště Tomana, kteří vypravují o této době jak o čase »nepopěrně stkvělém v smutné jinak historii stavů českých po roce 1627«, a myslí, že bez reakce, způsobené válkami s Francií, ústupky Leopolda II. byly by mohly státi se východištěm jakéhos obrození sněmovního. Aristokracii české bylo projíti dlouhou školou, než nalezla cit národní a pud po svobodě: sněm roku 1791 znamená jen první probuzení, nejisté a pomíjející.

Byli vůbec velmi nepředpojatí ve věci a znali německy lépe než česky; důvod nezdál se jim dostatečný, a ve jménu svobody a spravedlnosti odpírali nálezu smrti, jenž beze všeho vyhlášen byl nad jejich národem.

Jeden z prvních, nejznámější z těchto obránců věci ztracené, byl hrabě František Josef Kinský.[1] Důstojník velmi vynikající a po čtvrt století ředitel přední školy vojenské ve Vídeňském Novém Městě zůstavil nám zajímavá díla paedagogická. Mnoho četl, spisy francouzské byly mu dobře povědomé; uvádí je trochu jako cizinec, to jest neuvědomuje si vždy velmi přesně poměrnou důležitost spisovatelův a poněkud zabíhá daleko ve svém obdivu k abbéovi Pluchovi. Konec konců, čemu naučí ho naši reformatoři, co by nepoznal již u Komenského? Jako veliký biskup Jednoty i on chce především, aby vychováním dítě bylo připraveno k plnění své povinnosti jako člověk. — Voďte ho záhy do obydlí nuzných, do nemocnic, věznic i na bojiště; nechť duše jeho otvírá se lítosti; »takovým způsobem bych mu dal na srozuměnou, že i při ročních důchodech stotisícizlatových a přes omračující rodokmen — přece svět zajisté se obejde bez něho, on však beze světa nikoliv, a to tím spíše, čím méně se naučil a čím méně si dovede pomáhati sám.« Methoda vyučovací je dobrá, vzdělává-li žáka, aby sloužil svým spoluobčanům. »Vychovati dítě ve ctnostech spartských, třeba i připustíme, že vystříhalo se jejich výstředností, dal by se společnosti, tak jak nyní je zřízena, člen velmi neužitečný: jest nám pokusiti se o to, abychom učinili z něho člověka, který zabírá důstojně své místo ve světě nynějším, a ne bytost idealní.«

Tento duch umírnění, tato lidskost, tento smysl pro skutečnost vysvětlují, že urážело ho pohrdání, s jakým novotáři nakládají s lidem českým. Ačkoli byl žákem Seibtovým a náruživým obdivovatelem literatury německé, neuznával za potřebí potlačovati vše, co nebylo německé. Přál si, aby dříve, než dítě učiti se bude latině, bylo vyučeno ve svém vlastním jazyce, »přidal bych málem: totiž českém . . . Přiznávám se, že jako hodný potomek Slovanů jsem zdědil předsudek, je-li mateřskou řečí Francouze francouzština, Němce němčina, že musí pro Čecha jeho řečí mateřskou býti čeština . . . Není-li prospěchem pána, aby znal jazyk

[1] Hrabě F. J. Kinský narozen v Praze r. 1739, zemřel ve Vídni jako polní zbrojmistr roku 1805. Viz o něm velice zajímavou studii Eymerovu, »Franz Joseph Kinský als Paedagog«, v Praze, 1887.

svých poddaných? Není-li jeho povinností, aby rozuměl jazyku svých krajanů? — † Dále jazyk český jest nutný těm, kdo věnují se službě vojenské. Též prospívá velice při učení se latině a řečtině, jimž podobá se časomírou, slovosledem, deklinací a j. Harmoničností jeho a smyslem pro časomíru vysvětluje si rozhodné nadání krajanů svých pro hudbu. Podobně horlí pro dějiny vlastenecké, jimž před jinými náleží přednost, neboť »podle svých předsudků slovanských nemohu si jinak představiti, než že Čech má nejprve seznámiti se s dějinami českými, své Aurelie a Antonie tak dobře znáti jako římské... Chceme-li jednou užiti historie, abychom probudili ducha mládeže a povzbudili k následování velikých činů, je zajisté nesmyslné vyhledávati příklady cizí a zanedbávati domácí, jež v každé příčině musí dotýkati se jí blíže.«

Kinský vzbudil následovatele. Roku 1775 Pelcl předsevzal si vydati slavnou rozpravu Balbínovu na obranu jazyka českého, jež téměř od století tlela v prachu † knihovny augustinianské v Praze.[1] Censor Seibt, ač liberál, váhal déle, než dal úřední svolení; odvážil se toho, protože kniha byla latinská: se zlou se poradil, byl pokárán, a nařízeno vyšetřování; Marie Teresie však na prosby některých milovníků písemnictví svolila, aby do stoup nebyly dány exempláře již vytištěné, a spokojila se s nařízením, aby přestalo se s tiskem: kniha zdála se jí tak nebezpečná, že dána byla pod dohlídku policejní, dovolené exempláře vyznačeny razítkem. Josef II., germanisator jinak horlivý než matka jeho, byl však méně bázlivý, a Jan Alois Hanke z Hankensteina odvážil se věnovati mu svou knížku obrannou, ‚Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur‘ (1783).

Hanke,[2] žák Sonnenfelsův, byl spolupracovníkem při novém plánu studijním pro gymnasia: nebyl tedy nijak nepřítelem oprav Smělou figurou řečnickou ozbrojuje se několika více nebo méně authentickými slovy Josefa II.,[3] aby ho vylíčil jako přítele češtiny:

---

[1] [O Balbínově »Obraně« viz str. 354—356.]

[2] [Jan A. Hanke (1751—1806), Moravan z Holešova, již jako hospodářský úředník osobním stykem s prof. Sonnenfelsem poznal snahy josefinské i věnoval se studiu práv ve Vídni. Tam pomáhaje při pořádání knihovny universitní, oddal se zcela povolání bibliothekářskému, v r. 1776 stal se kustodem universitní knihovny v Olomuci a r. 1785 bibliothekářem jejím. Jako v Praze R. Ungar, tak v Olomuci Hanke získali si velikou zásluhu při přenášení knihoven zrušených klášterův a převtělení jich do knihovny universitní.]

[3] [Při návštěvě akademie stavovské Josef II. na zprávu prefektovu, že chovanci se učí francouzštině a angličině, prý odpověděl: »Und warum nicht

»Plesejte nad tou zprávou, slovanští bratři a jásejte vlastenci, ježto opět jednou u nás se rozednívá... Ostrý zrak orlí moudrého vládce zaplašuje černé husté oblaky, pod nimiž dosud jsme se potáceli v neustálém soumraku. Tento blahodějný velebný pohled... pronikl až k našemu jazyku mateřskému, drahocennému skvostu, od dávna již pošlapanému v prach a zápasícímu s hnilobou. Sláva ti a zdar, nejdražší otčino! Tvá přání, vroucí tužby moudrých a horlivých vlastenců, se splňují... Řeč mateřská a vlastenecká literatura vybavuje se z opovržení a zapomenutí, opět dostáváme české a moravské soudce, představené a úředníky — již nám netřeba toužiti po pravých a věrných tlumočnících, jichž nedostatek přečasto působil nám největší obavy při věci nejspravedlivější, a navzdor zastaralému bludu našich sousedů, našich politických nevlastních bratří, kteří drze i nevědomě český jazyk nazývají řečí zlodějskou, a šat zapínají, když slyší slovo české nebo vůbec slovanské.« Hanke vyvíjí potom s pěknou methodou a vědomostí důvody, svědčící na prospěch češtiny; on a Balbín opatřili důvody polemistům, kteří potom ujali se téže these, a lze říci, že po nich byla otázka vyčerpána.

Anomalií tehdáž dosti vzácnou tento racionalista má živou zálibu k historii: — Karel IV. † Zlatou bullou vyzýval kurfiřty říšské, aby dali dítky své učiti češtině; česky mluvil Poděbrad; Vladislav II. a Rudolf chránili jazyk český, Matyáš † potvrdil památné snesení generálního sněmu českého z r. 1615 o jazyce českém jako jazyce státním; † Karel starší z Žerotína zemské řeči české důrazně se zastal památným listem Olomúckým;[1] řeč ta měla své dějepisce, řečníky,

auch böhmisch? Ich hab' ja mehr böhmische als französische und englische Unterthanen!« Z výroku toho a z okolnosti, že císař potvrdil stolici českého jazyka a písemnosti na universitě Vídeňské, již roku 1775 od Marie Teresie zřízenou, Hanke vzal podnět k obraně jazyka českého proti germanisaci úřednické.]

[1] [Hanke pod čárou uvádí německý překlad tohoto listu Žerotínova — »dieser schönen Nationalepistel, die man nicht oft genug lesen kann« — Olomúckým ze dne 12. prosince r. 1610, v němž nejv. hejtman na tom se nemálo zastavuje, že zpráva jich, kterou mu v jisté věci na poručení jeho dali v obšírném psaní, toto »netoliko proti obyčeji země a ouřadu mému, než také proti Vašemu vlastnímu způsobu — německým jazykem učiněno jest; ježto dobře víte, že v této zemi jazyk svůj obzvláštní a vlastní máme, za který se Vám styděti nic není potřebí; nébrž styděti bychom se slušně za to musili, kdybychom se toho dopustili, aby týž jazyk náš přirozený, tak vzácný, starožitný a rozšířený, měl od cizího vytisknut býti. Protož ačkoliv jsem byl zpočátku na tom, abych Vám na takové psaní žádné odpovědi nedal, však prohlédaje k věci, o kterou činiti jest, na ten čas od svého práva jsem upustil, s tou však při tom výhradou a Vám učiněným napome-

básníky . ., měla své vzdělané obecenstvo, svou šlechtu, kteréž až do století osmnáctého bývala jazykem mateřským, a Petr Veliký na své cestě v Čechách (1698) divil se, nalézaje v ní zvuky milé jeho sluchu ruskému. — Hanke má velmi jasnou představu o příbuzenství češtiny s druhými jazyky slovanskými, a proto vidí v ní přirozený jazyk tohoto mocnářství rakouského, kde převládají Slované.

Kinský a Hanke obracují se hlavně k úředníkům ve službě› a je přirozeno, že píší německy. Karel Ignác Tham[1] ve své »Obraně jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům, v cvičení se v něm liknavým a nedbalým« (1783) chce přinavrátiti vlasti syny nehodné, kteří ji opouštějí, a píše česky. Jeho rozprava, méně důkladná a méně obratná než Hankova, jest ohnivější, a byla by zděsila Marii Teresii: — »Rděte se hanbou,« volá, »potomkové jejich daleko, daleko od šlépějí slavných předků uchýlení! Rděte se všickni, ježto, ó žel! v jazyku od předků vždy zachovaném, rozhojněném a zvelebeném, nepovědomi jsouce, mrzce jím zhrdáte! Rděte se i vy, kteří jste v ostříhání jeho nedbanlivými a lhostejnými se prokázali, a snad, nastojte, zhouby jeho žádajíce, rozmanitých k vykořenění jeho rad podávali! O jak truchlou, pro Bůh, za dnů našich jazyk český vzal proměnu! Nevypravitedlná zajisté jest neváźnost a bezsmyslnost jazyka, v němž splozeni jsme, kteréhož přece chtíce zachovati, válečným před nepřáteli hájili ramenem, lehce sobě vážiti, zavrci a dokona z vlasti své vyhlazovati! Ó kdyby nyní ožili milí předkové naši M. Jan Hus z Husince, Bohuslav Lobkovic z Hasenštejnu, Karel Žerotín, Jan Hodějovský, Daniel z Veleslavína, Jan Amos Komenský, Bohuslav Balbín a jiní, ó jak by se mutili, jak by žalostili, vidouce, že jazyk jich milostný, od nich vždy velebený, za dnů nynějších od samých vlastenců hanebně zanedbán a potupen jest, přeušlechtilé pak jich spisy a práce onde onde po různu rozmetané práchnivějí,

---

nutím: abyste mi napotom jazykem v této zemi obvyklým a nám Moravanům přirozeným psávali, což slušné nad jiné, jsouce předním a hlavním městem této země, učiniti máte. Neb jestliže by se toho od Vás nestalo, já jakž proto, abych se nezapomenul na lásku, kterou vlasti své povinen jsem, tak i abych novoty škodlivé do země neuvozoval, v žádné psaní a odpovídání s Vámi bych se dáti nemohl . . .«]

[1] K. Ign. Tham (1763—1816), vlastenec velmi činný, uveřejnil práce dosti četné, grammatiky a slovníky, nepatrné však ceny vědecké, jež však tehdy nebyly bez užitku.

nastojte, a červivějí! Vás viním, ó kletí zemané a šlechtici, ježto liknavostí a nedbanlivostí jste takměř zvášnivěli. Milost k vlasti vaší, kteráž vždy plápolati má, uhasla, nastojte, a hle, lásku k vlasti v srdcích krajanů jižjiž se snad zaněcující, udusila! Vy, kterýmž přileží býti původcemi a podpůrcemi dobrého vlasti a slávy jazyka mateřského... ó žel! kmen jste mijící a hynoucí velebnosti jazyka našeho, Čechům k útulnosti a lhostejnosti podnětu dávajíce a od podnikání prací, vlasti platných, zúmyslně jich odvozujíce. Skřemenili jste se, bídníci, vlast svou potupivše a o zem jí udeřivše. Neboť přilnuli jste k libostem rozkoši a vilnosti dráždění v nejmrzčí rozmary a prostopášnosti se vydavše, tápáte v nich a se pohřižujete. Ouprava, skvostnost, zpupnost a lakota osedlala vás, takže není lze něčeho vlasti prospěšného obmýšleti, tím méně co předsevzíti a v skutek uvésti... Ó běda vám! o kterýchž, když potomkové někdy uslyší, drkotati budou! Ó kéž raději jména vaše v potomstvu na věky zpráchnivějí, by potomkové, pomníce na vás, neobnovili trud a žalost svou.«

Kinský, Hanke a Tham jsou v této době nejznámější obránci jazyka českého, ne jediní, a kolem nich čilé skupiny vlasteneckých spisovatelů, liberálních úředníkův, osvícených kněží snaží se přivábiti pozornost panovníkovu k vlastním jeho zájmům, jež přikazují mu šetřiti sympatií slovanských. Mají již přívržence dosti četné v lidu ba i v drobném měšťanstvu: týrání vlády, tíha daní, úchvaty pyšné byrokracie budí upomínku na staletí, kdy Čechy tvořily stát samostatný a úcta jazyka národního pojí se k této nejasné lítosti. Skvělé slavnosti, které provázely návrat koruny Svatováclavské, nabyly takto rázu čistě českého. Když komisaři provázející ji přibyli do Čáslavě, přijati byli s velikou poctou u bran města od duchovenstva, rady městské, výkvětu měšťanstva, dítek školních, od kapely v pěkných krojích, kterou poslal kníže Auersperk; vcházejí do města za zvuku zvonův a střelby moždířů, vítáni ode dvou tisíc obyvatelů, osloveni česky od purkmistra. Lid, jakmile není již jen tištěn bídou hmotnou, cítí postavení podřízené, ve které usilují jej přivésti. První vánky větru vanoucího od západu počínají vzbuzovati v duši jeho lásku k životu a potřebu svobody, jež nemůže býti pro něho než právo vyvíjeti se podle své přirozenosti a svého podání. Právě tak, jako nové nauky v Německu obracejí se proti Francii, v Čechách obracejí se proti Německu. Nevděk to osudný a oprávněný! Jest mně nesnadno pochopiti,

jakým právem historikové němečtí odsuzují za Krušnými horami reakci, které obdivují se před týmiž horami.

Páni s menší naivností nežli první obránci byli přivedeni k tomu, aby v minulosti hledali záruku proti nivelujícímu centralismu. Sternberk vypravuje, že bez úmluvy počali mluviti česky v předsíních paláce královského.[1] Ubohá to zajisté řeč. První však známka sblížení mezi úředními představiteli svobod veřejných a massou národa. — Za korunování šlechtici s jistou zálibou domáhali se pro jazyk český aspoň zdánlivé přednosti. Že hnutí slovanské nabylo již jisté pevnosti, dokazuje okolnost, jak Leopold II., vždy dbalý nejmenších projevů mínění veřejného a jehož všecky kroky byly vypočteny, se svým dvorem zavítal na představení do divadla českého, jakž takž živořícího † v klášteře Hibernském: zůstal s císařovnou až do konce a svou spokojenost vyjádřil zaslav hercům 200 zlatých. »Ukazuje tím,« napsal Kramerius ve svých Novinách, »že zvláštní zalíbení na našem jazyku mateřském má« — ukázal tím aspoň, že nemrzelo ho, když to bylo vytištěno.[2]

Stavové vložili do svých žádostí politických několik článků o jazyce českém. Jejich horlivost byla poněkud nová a reklamace jejich zněly dosti často jako nápodobení žádostí uherských. »Po obědě,« psal historik Pelcl Dobrovskému, »baron Kressl přišel ke mně a mluvil se mnou česky, co zdálo se mi docela divné.« Náhlé vlastenectví této šlechty dvorské nebudí více překvapení nežli důvěry: i nejlepší z těcho neofytů nechápou dobře vášní, ač tvrdí neb i věří, že je cítí. Jsou to cizinci, kteří svou dobrou vůlí nejsou vždy chráněni od zvláštní neobratnosti: soudí o věcech ze zevnějšku, přičiňují se o věci vedlejší; zvláště dávají se rychle odstrašit a ustupují snadno nezdarům, které nedotýkají se jich přímo.

Když roku 1790 sněm navrhl, aby rozmnožil se počet gymnasií, jenž zmenšen byl na třináct a aby čeština byla zavedena na některých z nich za jazyk vyučovací, zvláště v Praze, narazil na

---

[1] Palacký, »Leben des Grafen Kaspar Sternberg«, 1868, str. 38.

[2] Leopoldovi II. dostalo se vyučování jazyku českému za jeho mládí † od pověstného Jana Vác. Pohla, a hned po svém příjezdu z Toskánska dal povolati † dr. Jos. Werschhausera za učitele češtiny ke všem synům svým Přes udeje Svátkovy v článku »Habsburkové a český jazyk« (Osvěta r. 1886) pochybuji o rozsahu jeho vědomostí. Korunovační přísahu činí jazykem latinským. Ovšem při svém příchodu do Prahy byl pozdraven latinsky, německy a česky, a odpověděl každému řečníku v jeho vlastním jazyku.

velmi živý odpor úřadův ústředních. Námitky, jež se mu činily, jsou zábavné, protože nepřestávají od té doby tvořiti podstatu polemiky německé v Rakousku: — Nikdo neohrožuje češtinu, ale zda můžeme z ní učiniti základ vychování na gymnasiích, abychom neuškodili jednotnosti studií, abychom neurazili tříd nejvlivnějších a nejbohatších, jež mluví výlučně neb aspoň převážně německy, bychom neohrozili jednotu mocnářství: a zda nebylo by to »rušením zákonů společenských odnímati národu českému dobrodiní znalosti jazyka německého? Zajisté známost češtiny je nepopěrně výhodná a je přirozeno, že hledí se rozšířiti, ale s podmínkou, aby to nebylo na škodu němčiny.« — Jak, tázal se později ironicky Havlíček, ti bídní Čechové nejsou spokojeni! Kdo pak zapovídá jim mluviti česky se svými manželkami a dětmi? Jestliže němčina zůstane jazykem školy, správy, soudnictví, církve a lepší společnosti, germanisatoři potom nežádají již, aby prohlášena byla rovnost obou řečí zemských.

Na štěstí gubernium naléhalo na potřebu poskytnouti Němcům příležitost naučiti se češtině, postačí proto založiti stolici jazyka českého v Praze, a poněvadž máme již tak velký počet professorů pro jazyky cizí, professor češtiny tím spíše musí býti vzat v úvahu.[1] — K čemu to, opravdu? odpovídala dvorská komise nad studiemi, takové zřízení bylo by přirozené ve Vídni, protože zde není prostředku jinak naučiti se češtině. V Praze bylo by to docela zbytečno.

Leopold byl ducha širšího. Čechové právě proto, že jejich prostředky osobní byly slabé, hledali posily v myšlence o vzájemnosti slovanské. Znali dosti málo Rusko, věděli aspoň, že rozvinula se tu ohromná říše, jejíž ctižádost děsila starou Evropu, a jejíž stín, zdálo se, že stačí na ochranu jejich; s pozornou sympathií sledovali pokrok Slovanů jižních, Chorvatův a Srbů, jichž věc byla podobna věci jejich. Dobrovský za přítomnosti Leopoldovy proslovil v slavnostním zasedání pražské společnosti nauk řeč proslulou, v níž hrubými rysy vyznačil program spojenství slovanského, jemuž dostalo se pak vyvinutí Kollárem, Šafaříkem a Palackým. — Všickni obyvatelé mocnářství, pravil proslulý slavista, cítí vážné sympathie pro lid srbský, jenž ve svém nedávném shromáždění projevil svou hlubokou oddanost k dynastii Habsburské. My Če-

---

[1] Hugo Toman, »Das böhmische Staatsrecht«, 1872, str. 206.

chové máme zvláštní příčiny, abychom se připojili k těmto sympathiím. Jsme kmen velikého národa slovanského, jehož državy šíří se daleko, a pokládáme za zvláštní nárok slávy, že společně s druhými národy slovanskými obhájili jsme Rakousko proti podnikům nepřátelským.[1]

Podobá se pravdě, že tato slova většině posluchačů podávala jen smysl trochu nejistý; sama nejasnost těchto nadějí dodávala jim nové síly přitažlivé, a Leopold II. byl dosti rozumný, aby uhodl, že skrývá se tu síla nejasně určená, již nesluší sobě odcizovati. Velmi obratně opřel se o Srby, aby zdržel Maďary: byl z těch, kdo těží ze všeho i z předsudků. Nedotkl se soustavy školní, ale dal některou volnost professorům a založil stolici jazyka a písemnictví českého na universitě pražské (28. října 1791).[2]

První professor F. M. Pelcl zahájil své přednášky bez přílišných illusí. † V rozpravě své Geschichte der Deutschen u. ihrer Sprache in Böhmen roku 1790 napsal: »Ještě v čtrnáctém věku člověk v Lipsku musil uměti srbsky, chtěl-li od venkovanů na trhu nakoupiti potravin. Tak tomu je za našich dnů i v Praze, kde měšťští obyvatelé mluví již německy. Snad tomu za několik set let již nebude. Mělo-li by se tudíž říkati časem, že v Čechách se kdysi mluvilo slovansky, Čech tehdy zcela již německý snad zví rád, kterak se zběhlo, že Češi se zněmčili.« † A na konci rozpravy této praví: »Z toho lze také usuzovati s pravděpodobností, že jednou země česká co do jazyka ocitne se v stavu zcela takovém, v jakém nyní jsou Míšeň, Branibory a Slezsko, kde dnes mluví se již vesměs německy a kde z jazyka slovanského nezbývá jiného nic, než jména měst, vesnic a řek . . .«

* * *

[1] O té řeči viz Brandlův »Život J. Dobrovského«, str. 77.

[2] Fakta, zdá se mi, vyvracují úplně mínění Murkovo, že »první založení stolice jazyka českého bylo rozhodnuto úvahami praktickými«. (Deutsche Einflüsse an die Anfänge der böhmischen Romantik.) Murko prokázal velikou službu, ustanoviv dopodrobna vlivy německé na obrození slovanské v Čechách, ale překročil cíl. Nedbá nijak vlivu francouzského, velmi mocného u některých z těchto předvěstitelů, na příklad Dobrovského a Jungmanna; především vlivu romantismu německého připisuje roznícení vlastenectví českého, jež je věru starší. Založení stolice české v Praze mělo zajisté docela jiný smysl než jmenování professorů češtiny ve Vídni.

Většina mužů, kteříž ujali se věci Čechů, byli jako Pelcl přesvědčeni, že řítí se v zkázu neodvratnou. Sklánějíce se u hlavy tohoto raněného, jenž od půldruha století zápasil se smrtí na loži útrap, s úzkostí stopovali nepravidelný tlukot srdce: zda nejsou to poslední záchvěvy, předchůdcové smrti! — Přesvědčili se dosti brzo, že nemocný, ač úplně vysílen, toužil jen po životu. Je neobyčejně nesnadno ustanoviti poněkud určitě hloubku a skutečný rozsah vlastenectví českého na konci XVIII. století. Podle okamžité nálady vlastenci přecházejí z poklesnutí v nadšení, proklínají netečnost svých vrstevníků nebo vynášejí do nebes jejich oddanost. Víme, že vydavatel Obrany Thámovy dal spisek do stoupy, protože nenašel kupcův, ale vedle toho máme důkaz, že Čechové měli velmi účinné sympathie v různých třídách společnosti. Obrození slovanské bylo v jistém smyslu zázrakem, protože přervalo náhle vývoj počatý od XVI. století a že vykonalo se za okolností nejnesnadnějších; ale jako všecky zjevy historické, byl to zázrak vysvětlitelný. Částí zázračnou jest, že okolnosti zevnější, jež vzbudily cit národní, působily zrovna až po hranici časovou, kdy mohly míti ještě vliv.

Zatím, jestliže třídy vyšší byly tak nakaženy vsakováním cizím, že získány byly teprve po dlouhém a trapném úsilí, sedláci zachovali mnohem lépe upomínky starodávné: ve vsech nepřestali čísti kroniku Hájkovu, která svým katolicismem byla chráněna proti pátrání missionářův, a o níž zmínky tak časté činívají se v inventářích; samoukové, písmáci přepisovali stará skládání, a říkali je za přástek; vypravovali si pověsti o Libuši a Přemyslu neb o činech oněch zuřivých Táborů, kteří vnesli vítězné kacířství až k moři Baltickému a do Švábska. Na mnohých vrších zvedaly se zříceniny a vítr, kterýž otřásal řítící se zdi, vypravoval o slávě neb utrpení předků; obraznost lidová žila v minulosti. Pluky, které táhly proti republikánům francouzským, zpívaly o činech Žižkových a Prokopových: »Vzpomeňme si na Chlumec, Ústí, Domažlice; Polsko a Uhry ještě více viděly vítězství českých... Nezapomínejme oněch hrdin, kteří byli Tábory: Žižka slepý je vodil.« Čím více spisovatelé se sbližovali s hlubokými vrstvami národa, tím více se zbavovali malomyslného zoufalství. Tešljak, jenž neměl žádného nadání, ale měl naději, psal Ribayovi, jednomu z předvěstitelů, který zarmoucen mluvil o tom, aby se upustilo od boje: »Zarmucuješ se malým počtem přátel našeho jazyka a chceš

zmenšiti ještě jejich počet ... Netřeba pozbývati proto mysli, ale zdvojnásobit úsilí, rozšiřovati knihy, sbírati všecky, kdo přijímají v téže víře.« Tento vánek důvěry a víry, který přichází z dola, povzbuzuje srdce, podporuje slabost a vnuká i největším skeptikům aspoň rozhodnutí zápasit až do konce, nechť jakýkoli je výsledek zápasu. Pelcl rozhoduje se uveřejniti v českém jazyce svou Novou kroniku českou (1791) a takto dokazuje, že již nevěří ve smrt snad blízkou svého národa. [1]

Založení stolice jazyka a literatury české zdá se nám tudy velmi důležitým datem v historii české: je to chvíle, kdy tvoří se vlastenecká strana česká. Vzroste potají za krise revoluční.

Leopold II., právě že měl ducha velmi jemného, neporozuměl docela povaze revoluce francouzské; myslil, že může použiti při ní obyčejných formulí diplomatických, nenadál se, že deklarace, jako Pilnická, způsobí roztržku téměř nevyhnutelnou. Není nemožná předpokládati, že, kdyby byl déle žil, byl by snažil se zameziti válku, které si nepřál. Jeho nástupce František II. (1. března 1792) chopil se věci vášnivěji a jeho vinou Rakousko stalo se tím, čím zůstalo až do r. 1866, ohniskem protirevoluce. Všeliká oprava byla zastavena; po době převratů následovala doba nečinnosti a šablony; mocnářství zůstalo stuhlé ve formě, kterou dal mu Leopold II. † Panovníci rakouští upouštějíce od ponenáhlého podkopávání ústavy uherské, zatím nemyslili již na potlačení její; v druhých svých državách chytrým útlakem utlumili poslední konvulse samosprávy domácí, podporováni jsouce úsluhou aristokracie, která pro svá privilegia bála se vývoje ideí francouzských, a účastí církve, která svou poddaností vůči moci státní zakupovala autoritu, která jí propůjčována byla nad dušemi. To byl rozkvět absolutismu ne krutého, naopak patriarchálního a přisládlého, dusivého a hloupého.

Právě tak jako v XVII. století, králové čeští báli se styku s Německem a téže doby, co pracovali o obnovení moci své v Říši,

---

[1] »Tak z josefinského pessimisty,« praví Jaroslav Vlček ve svých znamenitých ‚Dějinách české literatury', »Pelcl co do budoucnosti národa svého stal se vlasteneckým optimistou« (II., 169—170). — Naopak nemohu připustiti s Vlčkem, že »na Pelclovi poučně se zračí ústup osvícenských idei věku osmnáctého před rostoucí myšlenkou nacionalistickou devatenáctého století.« — Nacionalism český, aspoň na počátku, není reakcí proti naukám francouzským, jest jejich následkem; Dobrovský, Jungmann a Havlíček jsou žáky Voltairovými, a liší se od Josefa II. jen potud, pokud tento liší se sám od filosofie XVIII. století.

uzavřeli své hranice vlivům cizím. Ne že by byli přestali dále prováděti germanisaci svých národův, ale chtěli jaksi germanisovati je sami bez pomoci spojenců, kteří byli jim podezřelí. Tato politika nesouvislá a nesmyslná nezdržela působení idee myšlenky německé, ale svedla ji na jinou cestu, takže vyjadřovala se vždy význačnějším vznícením vlastenectví domácího. Ministři rakouští byli muži na světě nejméně schopní, aby pochopili cenu sil mravních a moc ideí. Sněmy byly ochotné, správy státní všudy posloucháno; žádné důležitosti nepřičítáno propagandě malých kroužků literárních, složených ze spisovatelů pokojných. Zásluhou této lhostejnosti země Česká sbírala ponenáhlu své dítky rozptýlené; svatá četa vlastenců první doby vzrostla novými dobrovolníky a revoluce roku 1848 ukázala, jaký vliv může vykonávat uprostřed většin vysílených několik tisíc lidí přesvědčených a rozhodných.

Od toho okamžiku pře byla vyhrána: v tu chvíli opravdu, kdy strana česká rozvinula svůj prapor, shromáždila nesmírnou většinu národa, jejž zdržoval až posud nevrlý pessimism, a když bylo prokázáno, že pět nebo šest millionů lidí nechce se vzdáti svých práv, bylo dlužno hledati prostředků k jich uspokojení. Přes mnohé těžkosti a zármutky století XIX. je proto pro Čechy stoletím odvety a radosti a je vyznačeno neustálým vzestupem národa ke svobodě morální a politické. Od roku 1618 po 1790 země Česká prožila všecky úzkosti zápasu smrtelného: přibita na kříž fanatiky nerozumnými a necitelnými, zkrvácená na všech údech pány, kteří neslyšeli jejích vzlykův, odsouzená k zoufalství zákony nelítostnými, které nesmírnou většinu národa přiváděly v pravé otroctví a potlačovaly svobodu až ve stín myšlenky, pokořena, ohrožena ve svých zájmech a ve svém jazyce, zachovala přece vůli k životu.

Když roh století nového ohlašoval probuzení národů, Čechové nalezli dosti síly, aby se zvedli ze svého hrobu a odpověděli na dané znamení.

REJSTŘÍK.

Č

D

E

F

Ch

I

J

K

L

M

N

O

Q

R

Ř

S

T

W

Z

OPRAVY A DOPLŇKY.

Str. 5. ř. 15. zdola čti Max*i*miliána II.
» 21. » 4. » čti Lamormain
» 23. » 6. » doplň Londorp. Acta publica (Frankfurt 1668)
» 65. » 6. » O archivu bratrském doplň ještě zprávou J. Cvrčka v Čas. Čes. Musea, 1897 (str. 65.)
» 100. » 24. » čti ve Španě*lích*.
» 109. » 6. » čti hraběte Thu*rn*a
» 110. » 11. » opraviti dlužno chybné udání Dvorského: Albr. z Valdsteina prodal statky své na Moravě ne bohatému Štěpánu Schmidtovi za 100.000 zl., nýbrž Zdeňkovi Žampachovi ž Potsteina a na Hodoníně za 130.000 zl. Za upozornění a opravu děkujeme p. řediteli Václavkovi.
» 119. » 17. shora vypusť slovo jednání.
» 125. » 6. zdola čti *a* za zásluhy své
» 126. » 16. » čti Ladislav Vele*n* z Žerotína
» 127. » 8. shora čti *na* silnici
» 131. » 17. zdola čti Hofkirch
» 154. » 1. » připoj z konce poslední řádky Děj. konfiskací, II., str. 868.
» 184. » 2. » čti d*e*serar
» 189. » 2. » čti Čt*e*ním
» 191. » 3. » čti snes*li*
» 211. » 14. shora čti prospěti *se* snažil
» » » 15. » čti *t*ěchto padesáte let
» 212. » 18. zdola čti v závorce 1868
» 213. » 11. » čti Mikuláše Drabíka
» 221. » 13. » čti 1628
» 248. » 9. shora čti P*á*zm*á*ny
» 256. » 13. zdola: na konec odstavce přičiň pozn. [1]
» 281. » 32. » čti v Memorabiliích Voříškových
» 291. » 7. » čti Karel VI.
» 322. » 18. » po slovech »prof. Denis« doplň: v překladu francouzském
» 336. » 21. » čti hrožen*é*
» 347. » 16. » čti u Vyškova
» 352. » 3. » čti: jako zlatý věk národa českého
» 357. » 13. shora po slovech »nápis starých Čech« přičiň pozn. [1]
» 381. » 4. » čti s kazateli zákeřnickým*i*
» 385. » 6. » čti: pověrečného loyalismu *a* přísné etiketty
» 395. » 6. » po slovech professor círk. dějin v Brně doplň † Hodr
» 406. » 16. zdola čti smutek místo zmatek
» 419. » 6. » při Janu Bořkovi přidej v závorce rok úmrtí (1730)
» 440. » 8. » čti Audrcký z Audrče
» 507. » 11. shora doplň »vedle nich dva báňští radové«
» 514. » 18. zdola čti Karel Ant. Martini
» 516. pozn. 2. opatři hranatými závorkami
» 560. ř. 8. zdola čti Denis*ův*
» 579. » 3. » v závorce čti str. 275
» 582. » 8. » v závorce čti na str. 275.